Ἐπετηρὶς

Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις
Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ΤΟΜΟΣ ΜΕ΄

ΑΘΗΝΑΙ 1981-82

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Annuaire de l'Association d'Études Byzantines (Grèce)

Διευθυντὴς ὁ καθηγητὴς Νικόλαος Β. Τωμαδάκης
(ὁδὸς Ἀσκληπιοῦ 67, Ἀθῆναι 144)
Directeur : Prof. Dr. N. B. Tomadakis (Rue Asklipiou 67, Athènes 144)

Ἐπεμελήθησαν τῆς ἐκδόσεως:

Τῶν τόμων Α' - ΙΒ' : Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς
» ΙΓ' - ΙΗ' : Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς - Δ.Α. Ζακυθηνὸς
Τοῦ τόμου ΙΖ' : Φ. Κουκουλὲς
Τῶν τόμων ΙΘ' - ΚΒ': Φ. Κουκουλὲς - Ν. Β. Τωμαδάκης
» ΚΓ' - ΛϚ' : Ν. Β. Τωμαδάκης
» ΛΖ', ΛΗ', ΜΑ' - ΜΕ' : Ν. Β. Τωμαδάκης - Σ. Ἰ. Κουρούσης
» ΛΘ' - Μ' (= Λειμῶνος) : Σ. Ἰ. Κουρούσης
Τοῦ Εὑρετηρίου τῶν τόμων Α' - Ι' συντάκτης : Ἐ. Γ. Κριαρᾶς
» » » ΙΑ' - Λ' συντάκτης : Ν. Μ. Παναγιωτάκης

Γραφεῖα : Ἀριστείδου 8, ὄγδοος ὄροφος, Ἀθῆναι 122
Bureau : Rue Aristidou 8/8, Athènes 122 - Grèce
Τηλ. 32 39 173

Τὰ ἀνταλλασσόμενα περιοδικὰ καὶ τὰ πρὸς ἀγγελίαν ἢ κρίσιν βιβλία ἀποστέλλονται εἰς τὴν Ἑταιρείαν, Ἀριστείδου 8, εἰς τὸν διευθυντὴν δὲ μόνον τὰ χειρόγραφα. Ἡ διεύθυνσις δὲν ἀναμειγνύεται εἰς τὴν διαχείρισιν τοῦ περιοδικοῦ.

Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητ. Συμβουλίου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956 οἱ Ἑταῖροι καταβάλλοντες τὴν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν συνδρομὴν αὐτῶν λαμβάνουσι τὸν τόμον δωρεάν.

ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ ΜΑΡΙΝΟΣ ΚΡΗΣ ΚΑΙ ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ ΠΕΡΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΥ (1591)

Α΄

Λαυρέντιος Μαρῖνος, Κρὴς ἱερομόναχος, καθηγούμενος Ἁγίου Ἀντωνίου Βροντισίου καὶ μέγας πρωτοσύγκελλος Ἀλεξανδρείας (1555 ca.-5.5.1618)[1]

Ἡ διαπραγμάτευσις θεμάτων ἐχόντων σχέσιν πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ λογίους ἱερωμένους τοῦ (β΄ ἡμίσεος ἰδίᾳ τοῦ) 16ου αἰῶνος εἶναι πολλαχῶς χρήσιμος. Νομίζω δ' ὅτι συμβάλλει περισσότερον εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἑλληνορθοδόξου κοινωνίας τῆς Μεγαλονήσου, παραλλήλως πρὸς ὅσα γνωρίζομεν περὶ ἰατρῶν, λογοτεχνῶν καὶ ἄλλων λογίων τῆς ἐποχῆς, καὶ τὴν διαφώτισιν τῶν περὶ παιδείας ἐν Κρήτῃ καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν, καὶ δὴ τὴν Θεολογίαν.

Τὸ νὰ φανοῦν εἰς Χάνδακα καὶ ἐκεῖθεν νὰ ὁρμηθοῦν εἰς ἐξυπηρέτησιν τοῦ δουλεύοντος Ἔθνους ἄνδρες ὡς ὁ Μάξιμος Μαργούνιος (1549-1602), ὁ Μελέτιος ὁ Πηγᾶς (1549-1601) καὶ ὁ μάρτυς Κύριλλος ὁ Λούκαρις (1572-1638) θὰ ἦτο ἀνεξήγητον ἐὰν δὲν ἐγνωρίζομεν ποῖοι ἦσαν π.χ. ὁ Ἰωάσαφ Λαχνῆς, ὁ Νικόλαος (Νικηφόρος) Ρόδιος, ὁ Λαυρέντιος Μαρῖνος, ὁ Μελέτιος Βλαστός, οἱ Μορεζῆνοι, καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Μελέτιος Συρῖγος. Ὁ δὲ μεταξύ των δεσμὸς καὶ αἱ τυχὸν ἀντιθέσεις των, αἱ σπουδαί των, ἡ δρᾶσις των, διαφωτίζουν πολὺ περισσότερον τὰ πράγματα ἀπὸ οἱανδήποτε εἰκασιολογίαν περὶ τῆς Σιναΐας Σχολῆς. Ἀφ' ἧς ἤρχισε δημοσιευομένη ἡ ἀλληλογραφία τῶν τε μεγάλων ὅσον καὶ τῶν ἡσσόνων, ὅση διεσώθη ἢ ἐγνώσθη μέχρι σήμερον, προέκυψε πρόβλημα τίνες ἦσαν δεκάδες ἂν μὴ ἑκατοντάδες λογίων τοῦ 16ου αἰῶνος ζῶντες ἐν Κρήτῃ ἢ δρῶντες ἐν Ἑσπερίᾳ.

Συντάξαντες δύο ἑκατοντάδας συντόμους βιογραφίας τούτων (ἰδίᾳ τῶν ἱερωμένων, κωδικογράφων καὶ διδασκάλων) ἐπεμείναμεν εἰς τὴν δυνατότητα τῆς βιογραφήσεως τινῶν ἐξ αὐτῶν καὶ τῶν μετ' αὐτῶν συσχετισθέντων, ὡς

---

1. Βιβλιογραφία: Ἐμμ. Ἰ. Δουλγεράκη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς Βροντισίου, περ. Κρητ. Χρονικὰ 12, 1958, ἐν σσ. 126-135: Λαυρέντιος Μαρῖνος 1593-1616 (τὸ μὲν θέμα εἰς τὸν φοιτητὴν τότε Δουλγεράκην ὑπέδειξεν ὁ ὑποφαινόμενος, τὰ στοιχεῖα δὲ πάντα παρέσχεν ὁ τότε διευθυντὴς τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Μ. Ἰ. Μανούσακας).

ἐν προκειμένῳ ὁ Κύπριος λόγιος ἱερομόναχος Λεόντιος Εὐστράτιος, μαθητὴς τοῦ τε Ματθαίου τοῦ ῥήτορος Κρητὸς καὶ δὴ τοῦ Μ. Μαργουνίου.

Τούτου κείμενον περὶ Παραδείσου, γραφὲν διὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν Λαυρέντιον Μαρῖνον ἔναντι ἐπιθέσεως τοῦ Μελετίου Βλαστοῦ, ἐγένετο ἀφορμὴ εἰς τὴν σύνταξιν τῆς περαιτέρω ἐργασίας καὶ δημοσίευσιν ἀγνώστων ἢ ὀλιγώτερον γνωστῶν κειμένων, διαπραγμάτευσιν δὲ τοῦ συζητουμένου θέματος περὶ γηΐνου Παραδείσου ἢ περὶ νοητοῦ (ἰδεατοῦ) ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου θεολογίας, ἐφ' ὅσον καὶ οἱ τρεῖς συζητηταὶ (Μ. Βλαστός, Λ. Μαρῖνος, Λεόντιος Εὐστράτιος) ὑπῆρξαν ὀρθόδοξοι.

Οἰκογένειαι Marino 〉 Μαρίνων

1. Οἰκογένεια Μαρίνων (Marino) κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα ὀρθόδοξος, πιθανώτατα ἰταλικῆς καταγωγῆς.

Ὁ γνωστότερος Marino εἶναι ὁ Ἰωάννης δρῶν ἐν Χάνδακι τὸ β' ἥμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος, τὸν ὁποῖον εὑρίσκω ἤδη τὸ 1368 gastaldio curiae, κατώτερον ὑπάλληλον τῆς αὐλῆς τοῦ Δούκα Κρήτης, εἶτα gastaldio preconum (1382) καὶ τὸ 1395 δημόσιον γραφέα τῆς αὐτῆς αὐλῆς. Οὗτος ἀπαντᾶται εἰς διάφορα ἐνετικὰ ἔγγραφα τῶν διαμέσων χρόνων[1]. Μεταγενέστερον ἔγγραφον (τοῦ ἔτους 1399) ἀναφέρεται εἰς τὴν νομιμοποίησιν τῆς νόθου κόρης Μαρούλας Marino, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε, πρὸ τοῦ γάμου του μετά τινος Καλῆς, ὁ Μᾶρκος Marino. Οὗτος ἔλαβεν ὡς πρώτην σύζυγον κόρην τοῦ Φραγκίσκου Σεκρέτου, ταύτης δ' ἀποθανούσης, εἰς δεύτερον γάμον τὴν ἐν λόγῳ Καλήν. Κατὰ τῆς νόθου ἐστράφησαν οἱ Νικόλαος καὶ Ἰωάννης Μαρῖνος, υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου Μαρίνου. Προφανῶς ὁ Ἰωάννης εἶναι ὁ ἀνωτέρω μνημονευθείς, τὰ δὲ ὀνόματα Καλὴ (Καλλιόπη) καὶ Μαρούλα (Μαρία 〉 Μαριγούλα) δεικνύουν Κρήσσας καὶ ὀρθοδόξους[2].

Κατὰ τὸ κρητικὸν ἰδίωμα τέκνα καὶ ἀπόγονοι οἰκογενείας τινὸς γνωρίζονται διὰ ἐπιθέτου εἰς *-όπουλος*[3]. Οὕτως ἔχομεν τὸν 16ον αἰ. Μαρινοπούλους. Ὁ Φραγκῖσκος Μαρινόπουλος υἱὸς Γεωργίου συντάσσει ἐν Χάνδακι τὴν 18ην Μαρτίου 1530 τὴν διαθήκην του. Τὸ ἐπίθετον Μαρινόπουλος σημαίνει υἱὸν τοῦ (Γεωργίου) Μαρίνου. Ἡ σύζυγος τοῦ Φραγκίσκου τούτου Καλὴ Ξενικοπούλου (κόρη Ξενικοπούλου τινὸς) ὁρίζεται ἐπίτροπος τῶν τέκνων του[4].

---

1. Elisabeth Santschi, Régestes des arrêts civils et des mémoriaux (1363-1399) des archives du duc de Crète, Venise 1976, passim.
2. Αὐτόθι, Nº 1821 Memoriali 4 Νοεμβρίου 1399.
3. Ἀμπελικὸς 〉 Ἀμπελικόπουλος. Καλλέργης 〉 Καλλεργοπούλα κλπ. Βαμβακᾶς 〉 Βαμβακόπουλος, Μυλωνᾶς 〉 Μυλωνόπουλος.
4. Κρητολογία IV, 1978, σσ. 46 (-49), Nos 11-12, εἰς διπλῆν διατύπωσιν. Ὁ διαθέτης ἔχει ὀρθόδοξον πνευματικὸν καὶ διατάσσει νὰ ταφῇ εἰς ὀρθόδοξον ναὸν τοῦ Σταυρωμένου Χάνδακος. Οἱ Ξενικόπουλοι ἦσαν κάτοικοι Χανίων. Βλ. Κρητ. Χρον. 25, 1973, σ. 297.

Ἄλλοι Μαρινόπουλοι εἶναι γνωστοὶ ἐκ Δυτικῆς Κρήτης ἐξ ἐκθέσεως τοῦ ρέκτωρος M. A. Bernardo τοῦ ἔτους 1536 εἰς τὸ διαμέρισμα Χανίων καὶ δὴ τὸν Ἀποκόρωνα, πάντες χωρικοί, γενεὰ πολυάριθμος καὶ διεσπαρμένη κατὰ πᾶσαν τὴν ἑλληνικωτάτην ταύτην ἐπαρχίαν (ὅπου διεσώζοντο πολλαὶ βυζαντιναὶ οἰκογένειαι)[1].

Ἐὰν οἱ κλάδοι τοῦ Χάνδακος καὶ τοῦ Ἀποκορώνου συνεδέοντο, ἄγνωστον, ἀφοῦ πολλαὶ οἰκογένειαι τῶν δύο περιοχῶν ἔχουν τὰ αὐτὰ ἐπώνυμα.

2. Ποῖος ὁ πατὴρ τοῦ Λαυρεντίου, ποῖον τὸ κοσμικόν του ὄνομα, ποῖον τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του ἢ ὁ τόπος, ἀγνοοῦμεν. Ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς του γνωρίζομεν μόνον τὴν ἀδελφήν του Εὐγενίαν Μαρινοπούλου (sic), καθηγουμένην τῆς ἐν Χάνδακι ἱ. μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Μεσαμπελίτου, εἰς τὴν ὁποίαν μονὴν ἐμόνασε καὶ ἐκοιμήθη ἡ ἀδελφὴ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Μπενέττα 〉 Εὐλογία Πηγᾶ (†1593). Τότε ἡγουμένευσεν ὁ Λαυρέντιος εἰς τὴν μονὴν Βροντισίου καὶ ἡ ἡγουμενία του διήρκεσεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη (1611).

Ὁ Λαυρέντιος ἐσπούδασεν εἰς Ἰταλίαν (Padova) καὶ εἰς Ἑνετίαν συνῆψε σχέσεις φιλίας μετ' ἄλλων Κρητῶν καὶ Ἑλλήνων γενικώτερον.

Πρώτη μνεία περὶ τοῦ Λαυρεντίου γίνεται εἰς ἡμᾶς γνωστὴ ἀπὸ τὸν ἐν Χάνδακι ἱερέα Νικόλαον Ρόδιον[2], ὁ ὁποῖος γράφει τὸ 1584, Σεπτ. 3, ἐκεῖθεν πρὸς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ Γαβριὴλ Σεβῆρον: *καὶ γὰρ διὰ γραμμάτων, ὡς ἔοικα, τοῦ ἐν ἱερομονάχοις ὁσιωτάτου κυρίου Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου ἔγνων, ὥς τινες... κακῶς σοι κατήγγειλάν μου, ἐφ' ᾧ τε κωλύσωσιν ἴσως ἢ καὶ τέλεον ἀπαλείψωσι τὴν πρὸς ἡμᾶς σου σχετικὴν εὔνοιαν...*[3]. Δευτέρα μνεία: τῇ 1ῃ Σεπτεμβρίου 1587 γράφει πρὸς τὸν Λαυρέντιον ὁ Μάξιμος ὁ Μαργούνιος ἐκ τῆς μο-

---

1. Γ. Σ. Πλουμίδη, Κατάλογος στρατευσίμων Χανίων καὶ Ἀποκορώνου..., Κρητ. Χρον. 25, 1973, σσ. 291-351, ἰδίᾳ σ. 325: Νικόλας Μαρινόπουλος (Κουρνᾶ). Ἐν σσ. 333-334 Γιάννης, Νικόλας καὶ οἱ υἱοὶ τούτου Γιάννης, Δημήτρης, Μιχάλης, Μανόλης, ἕτερος Μανόλης, Γιώργης, Λέος, Δημήτρης κλπ. (Καλύβες), σ. 341, ἄλλοι εἰς χωρίον Ἀμυγδάλι, σ. 339, ἄλλοι εἰς Τζιτζιφές, σ. 340, ἄλλοι εἰς Καλαμίτσι, πάντοτε Ἀποκορώνου, ἔχοντες καὶ τὰ ὀνόματα Θοδωρῆς, Κώστας, Σταμάτης, Στέφανος, Ἀλέξης, Νικόλας κλπ.

2. Περὶ οὗ: Ν. Β. Τωμαδάκη, Νικόλαος (ἱερεὺς) - Νικηφόρος (ἱερομόναχος) Ρόδιος, Κρὴς καὶ ἡ πρὸς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ Λούκαριν ἀλληλογραφία του, Θησαυρίσματα 16, 1979, σσ. 278-293.

3. Io. Lamius, Deliciae Eruditorum [XV], Florentiae 1744, σσ. 72-74. Βλέπε καὶ Ἐμμ. Δουλγεράκην, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 126-127. Ὁ κακολογῶν τὸν Ρόδιον πρὸς τὸν Μ. Μαργούνιον ἦτο προφανῶς Μελέτιος ὁ Βλαστός, ὡς ἔπραξε καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ τὴν ἔριδά του πρὸς τὸν Ἰωάσαφ Λαχνῆν. Βλέπε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ν. Ροδίου πρὸς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ Κωνστ. Λούκαριν τῆς 28ης Νοεμβρίου 1590 ἐν É. Legrand, BH XVII s. IV, 1896, σ. 205, ἀρ. 27: *Μελέτιον ἐκεῖνον τὸν κακῶς πάντοτε λέγοντα, ἐπεὶ καλῶς οὐκ ἔμαθεν.*

νῆς (τοῦ Χάνδακος τῆς Θεοτόκου) Παντουργέτιδος: «Τῷ ὁσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις»[1]· ὥστε ἤδη ἀπὸ τοῦ 1584 ἦτο ἱερομόναχος, ἔχων τὴν ἡλικίαν διὰ νὰ χειροτονηθῇ πρεσβύτερος (κανονικῶς τριάκοντα ἐτῶν). Ἐκ τούτου συνάγω ὅτι θὰ εἶχε γεννηθῇ περὶ τὸ 1550-1555.

Λεόντιος ἱερομόναχος ὁ Κύπριος γράφει ἐκ Βιέννης τὴν 16ην Φεβρουαρίου 1589 πρὸς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ ἐφημέριον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων Διονύσιον Κατηλιανὸν (εἶτα ἐπίσκοπον Κυθήρων): ... *προσαγορεύσας μοι οἰκείως τὸν λογιώτατον κύριον ἐν ἱερομονάχοις Λαυρέντιον τὸν Μαρῖνον καὶ ἐν ἄλλοις ἴσως ἐπιστεῖλαι οὐ κατοκνήσομεν τῇ αὐτοῦ φιλίᾳ*[2].

Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης φαίνεται ὅτι μεταξὺ 1584 καὶ 1589 ὁ Λαυρέντιος παρέμεινεν εἰς Ἑνετίαν, ἐκεῖθεν δὲ ἀνεχώρησε τὸ 1589 ἢ 1590, ὡς φαίνεται καὶ ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Δ. Κατηλιανοῦ πρὸς τὸν Λαυρέντιον: *ἀφ' ἧς ἀπεδήμησας, νὴ τὸν φίλιον, ὑπερφυᾶ τὴν καρδίαν δέδηγμαι*[3].

Κατὰ τὴν διαμονήν του εἰς Ἑνετίαν (καὶ Παδούην) παρὰ τῷ Μαξίμῳ Μαργουνίῳ ὁ Κωνσταντῖνος Λούκαρις συνεδέθη πρός τε τὸν Λαυρέντιον Μαρῖνον καὶ τὸν παλαιὸν τοῦ Μαργουνίου μαθητὴν Λεόντιον Εὐστράτιον τὸν Κύπριον. Μεταξὺ ἄλλων μαθήσεων, ὁ Λούκαρις ἀντέγραφε χειρόγραφα ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ σοφοῦ Μαργουνίου, πρὸς ἰδίαν χρῆσιν. Ἓν τούτων ἀνωμάλως περιῆλθεν εἰς τὸν Λαυρέντιον Μαρῖνον. Τὴν ὑπόθεσιν ἐκθέτει ὁ νεαρὸς Κωνσταντῖνος γράφων πρὸς τὸν εἰς Πατάβιον εὑρισκόμενον Κύπριον φίλον του τῇ 13ῃ Ὀκτωβρίου 1590. Ἀφοῦ τὸν πληροφορήσῃ περὶ ἐπιστολῆς τοῦ Ἑσχελίου (τοῦ γνωστοῦ Γερμανοῦ ἐκδότου τῆς Μυριοβίβλου τοῦ Φωτίου, μεθ' οὗ συνειργάζετο ὁ Κυθήρων), ἣν ἔλαβεν ὁ Μαργούνιος, καὶ ἐν ᾗ ἀσπάζεται καὶ τὸν Λ. Εὐστράτιον καὶ ὑπόσχεται ὅτι θὰ τῷ ἀποστείλῃ τὰς ἐκδόσεις του τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ (τῆς Ἀλεξάνδρας) τοῦ Λυκόφρονος, ἐπάγεται: *Τὸ τῆς Λογικῆς χειρόγραμμα* (=ἀντίγραφον), *ὅπερ πάλαι αὐτὸς ἀντέγραφον ἐκ τοῦ θεοφιλεστάτου* (δηλονότι Κυθήρων), *διηρπάγη μοι καὶ τῷ Μαρίνῳ ἀπεδόθη* (=ἐπωλήθη)! *Ἐγὼ δὲ οὐ μετρίως φέρειν τὸ πρᾶγμα δεδύνημαι, ἀλλὰ κανόνας καὶ νόμους μοι προὔβαλε ὅτι οὐκ ἔδει με ἀντιποιεῖσθαι τῶν ἀλλοτρίων, μὴ βουλομένου τοῦ ἔχοντος! Ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἂν ἐγὼ τὴν νουθέτησιν πάντως ἐχώρησα, εἰ μή μοι τὸ δεύτερον μέρος ὑπέσχετο* (ὁ Λαυρέντιος). *Τοῦτ' οὖν ἴσθι, ἵνα μὴ ὡς εἰκὸς* (=ἐπιπολαίως σοι) *ἐλογιζόμην ὑποσχόμενος*

---

1. É. Legrand, BH XVI s. II, 1885, σ. LXXV, σημ. (=Κῶδιξ ΜΠΤ 240 (463), φ. 27r-v), ἀρ. 88. (Πρβλ. Κ. Ν. Σάθαν, ΜΒ Γ', 1872, σ. 518. Τὴν ἐπιστολὴν ἀγνοεῖ ὁ Δουλγεράκης, ὡς ἀνέκδοτον).

2. Io. Lamius, Del. Eruditorum [IX], σσ. 70-71, καὶ Ν. Κατραμῆν, Φιλολογικὰ ἀνέκδοτα Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1880, σσ. 121-122.

3. Io. Lamius, αὐτόθι, σσ. 72-73, ἀρ. 40. Βλέπε καὶ Δουλγεράκην, ἔνθ' ἀνωτέρω, σ. 127.

(τὸ χειρόγραφον καὶ καταστῶ) *τοῦ λοιποῦ οὐκ ἀξιόπιστος*. Προσφωνεῖ δὲ τὸν Λεόντιον ὡς ἑκατέρας φιλοσοφίας (δηλ. θείας καὶ θύραθεν) φροντίδα ἔχοντα καὶ σοφώτατον[1]. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Λεόντιος ἤθελε καὶ ἐκεῖνος νὰ ἔχῃ ἀντίγραφον τῆς Λογικῆς καὶ τώρα ὁ Λούκαρις δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ τῷ παράσχῃ αὐτό. Ὁ Λ. Εὐστράτιος ἐκ Παταβίου μετέβη εἰς Ρώμην καὶ *ἐκεῖθεν εὐθὺ Πολλώνων*[2] *ἐλαύνειν διέγνωκας*, τῷ γράφει συντόμως ὁ Κ. Λούκαρις τὴν 28ην Νοεμβρίου 1590, ἀλλ' οὐδὲν πλέον περὶ τοῦ ἀντιγράφου[3].

Ὁ αὐτὸς Μαργούνιος γράφει πρὸς τὸν Κ. Λούκαριν: *πέπεικα γὰρ καὶ τὴν κυρίαν τὴν μητέρα τοῦ πανιερωτάτου Λαυρεντίου ἐπιστεῖλαί τε τῷ υἱῷ*[4].

Λαϊκὸς ἔτι (ὁ μετέπειτα πατριάρχης Κύριλλος) Κωνσταντῖνος ὁ Λούκαρις γράφει «τῷ ὁσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις καὶ σοφωτάτῳ ἀνδρὶ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ» ἐξ Ἑνετίας τὴν 28ην Αὐγούστου 1591, σὺν ἄλλοις: *φίλον πεπλούτηκα Λαυρέντιον, τῷ ὄντι σοφόν, ἀκαπήλευτον τῷ ἤθει, τὸν τῆς κοινῆς πατρίδος* (Κρήτης) *δεινὸν ἀντιλήπτορα, λόγοις καὶ διδαχαῖς ἀλόγων ἐκδιώκοντα τὰ ἀρρωστήματα, τῶν πονηρῶν φημι ἀνδρῶν καὶ φθονούντων τοῖς ἀγαθοῖς... οἶδα γὰρ ὅτι καὶ ἥσῃ καὶ ὀνήσῃ τὴν πόλιν*, διαβιβάζει δὲ δι' αὐτοῦ χαιρετισμοὺς πρὸς τὸν Νεόφυτον Βενέρην, μολονότι ἄγνωστόν του προσωπικῶς. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς συνάγεται ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Κωνστ. Λουκάρεως ἦτο φίλος τοῦ Λαυρεντίου Μαρίνου[5]. Ἡ ἀλληλογραφία αὕτη ἤρχισεν ἀπὸ τῆς μεταβάσεως τοῦ Λουκάρεως διὰ σπουδὰς εἰς Ἰταλίαν τὸ ἔτος 1589, καὶ διήρκεσε τοὐλάχιστον μέχρι τὸ 1611. Τὴν 29ην Σεπτεμβρίου 1590 ὁ Κ. Λούκαρις γράφει πρὸς τὸν τότε πρεσβύτερον Νικόλαον (εἶτα ἱερομόναχον Νικηφόρον) Ρόδιον, τὸν διδάσκαλόν του ἐν Χάνδακι: *τὸν ὁσιώτατον Λαυρέντιον τὸν Μαρῖνον ὡς παρ' ἐμοῦ ἀσπάσειας*[6].

Ἐξ ἄλλου ὁ ἡμέτερος Λαυρέντιος ἐνδιεφέρθη ν' ἀθῳωθῇ ὁ κοινός των (καὶ τοῦ Μαργουνίου) διδάσκαλος Ἰωάσαφ Λαχνῆς (Δοριανός), ὁ δημοσίᾳ κατακρίνας τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὴν κατ' οἰκονομίαν δοθεῖσαν ἄδειαν δευτερογαμίας εἰς τοὺς κληρικοὺς τοῦ Χάνδακος (εἴτε εἰς

---

1. É. Legrand, BH XVII s. IV, 1896, σ. 201, Nº 58 (ἐκ τοῦ κώδ. ΜΙΙΤ 240).
2. Εἰς Bologna (Βονωνίαν).
3. Αὐτόθι, σ. 204, ἀρ. 26.
4. Legrand, BH XVII s. IV, 1896, σ. 180, ἀρ. 4, τῆς 19 Ἰουνίου 1589.
5. Τὸ κείμενον ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω κώδ. ΜΠΤ 240 (463) ἐξεδόθη ὑπὸ Legrand, BH XVII s. IV, 1896, σσ. 207-208.
6. Legrand, αὐτόθι, σ. 200, ἀρ. 21. Ἀμφότεροι ἀνῆκον εἰς κύκλον ἱερωμένων, ἐν οἷς ὁ Γεράσιμος οἰκονόμος τῆς μονῆς Ὁδηγητρίας καὶ ὁ Ἰωάσαφ Δοριανὸς ἱεροκήρυξ καὶ διδάσκαλος τῆς Ἑλληνικῆς ἐν Χάνδακι, ὁ καὶ διδάσκαλος τοῦ Μ. Μαργουνίου, γνωστὸς ἐκ τοῦ ζητήματος τῆς δευτερογαμίας τῶν κληρικῶν καὶ τῶν χηρῶν τῶν πρεσβυτέρων (πρεσβυτίδων) προελθόντος ἐξ ἀθρόων θανάτων ἐκ λοιμικῆς νόσου ἐνσκηψάσης εἰς τὴν κεντρικὴν Κρήτην.

χήρας πρεσβυτέρας), ὑπόθεσις δι' ἣν εἶχεν ὀργισθῆ ὁ Μελέτιος Πηγᾶς. Πρὸς τὸν Πηγᾶν, μεσολαβῶν ὑπὲρ τοῦ καταδικασθέντος εἰς ἀργίαν λογίου ἱερομονάχου, ἔγραψεν ὁ φίλος τοῦ πατριάρχου Μάξιμος Μαργούνιος, ὅταν δ' ἐπέτυχε τὴν ἀθῴωσιν τοῦ Ἰωάσαφ Λαχνῆ, ἀνήγγειλε τὸ πρᾶγμα (φθινόπωρον 1591) πρὸς τὸν Λαυρέντιον: *Τὰ κατὰ τὸν ὁσιώτατον καὶ πνευματικὸν κὺρ Ἰωάσαφ, προέγραφες γὰρ καὶ περὶ τούτου, τέλος ἔσχεν. Οὐ μόνον συνεχωρήσαμεν αὐτῷ, ἀλλ' οἷον καὶ ὑπεραπολογησάμενοι, ἀθῷον ἐδείξαμεν, οὐδὲ τὸ πρότερον χαλεπήναντες ἀμέτρως*[1].

Ἡ τελευταία μαρτυρία ἀγαθῶν σχέσεων Μελετίου Πηγᾶ καὶ Λαυρεντίου Μαρίνου εἶναι τοῦ 1600. Πράγματι παπᾶς τις ὀνόματι Βησσαρίων, φέρων συστατικὰ γράμματα τοῦ ἡγουμένου Λαυρεντίου μεταβαίνει εἰς Ἀλεξάνδρειαν, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἄρσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Πηγᾶ ὡς πατριάρχου ἐπιβληθείσης ποινῆς του. Τὴν 4ην Μαρτίου 1600 ὁ Μελέτιος γράφει πρὸς τὸν ἡγούμενον Ἀρσένιον τῆς ἐν Κρήτῃ μονῆς τῶν Ἀπεζωνῶν, ἀγγέλλων αὐτῷ τὴν ἄρσιν τῆς ποινῆς: *Νῦν παραγεγονότα πρὸς ἡμᾶς μετὰ γραμμάτων τοῦ πανοσιωτάτου καθηγουμένου τοῦ Βροντισίου κὺρ Λαυρεντίου καί τινων ἄλλων (ὧν τῷ ἀξιοπίστῳ πείθεσθαι ἡμᾶς εἰκὸς ἦν)... τῆς ἀργίας ἐλύσαμεν...*[2].

Τὴν 20ὴν Ἰουνίου 1602 ὁ Λαυρέντιος εὑρίσκεται εἰς τὴν Ἑνετίαν καὶ ὡς μάρτυς πιστοποιεῖ τὴν ταυτότητα τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, συντάσσοντος τὴν διαθήκην του: «Io Laurentio Marino abbate del monasterio di S(an) Antonio di Vrondisi di Candia fui testimone pregato et giurato et fo fede al nodaro del nome et persona del sopradetto testatore». Ἡ ἐν λόγῳ διαθήκη περιλαμβάνει καὶ κληροδότημα ὑπὲρ τῆς μονῆς Βροντισίου[3]. Προφανῶς, μετὰ τὴν κηδείαν τοῦ Μαργουνίου, ὁ Λαυρέντιος θὰ μετέφερεν εἰς τὴν μονὴν Βροντισίου τὰ κληροδοτηθέντα αὐτῇ ἀντικείμενα, καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κρήτην.

Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Λ. Μαρίνου προκύπτει ἐκ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος τοῦ κώδικος Δοχειαρίου 118, φ. 65r: *,αχιη μαρτίου ε^{ῃ} ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ θῦ λαυρέντιος ἱερομόναχος καὶ πνευματικός μου πατὴρ καὶ ἡγούμενος ὁ μαρῖνος, καὶ ὁ θς̀ μακαρίσει καὶ ἀναπαύσει αὐτὸν ἔνθα οἱ δίκαιοι ἀναπαύονται*[4].

---

1. Μεθοδίου Ἀξώμης, Ἐπιστολαὶ Μ. Πηγᾶ, 1976, σσ. (124-)125, ἐπιστολὴ ρ': «Λαυρεντίῳ τῷ πανοσιωτάτῳ καθηγουμένῳ Μεγάλου Ἀντωνίου τοῦ Βροντισίου».

2. Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρῆτας ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, ἐν Χανίοις 1908, σ. 68, ἀρ. 40, καὶ Μεθοδίου Ἀξώμης (Φούγια), Μ. Πηγᾶ Ἐπιστολαί, 1976, σ. 331, ἀρ. σξς'.

3. É. Legrand, BH XV et XVI s. II, 1885, σσ. (391-)395. Καὶ ἐν παλαιᾷ δημώδει μεταφράσει: Κωνστ. Ἰ. Ἀμάντου, Σιναϊτικὰ Μνημεῖα Ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις (1928), σ. 26.

4. Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον. Γραφεὺς τοῦ κώδικος ὁ ἱερομόναχος Βροντισίου Μερκούριος Βενετζᾶς.

Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις Λαυρεντίου καὶ Μελετίου Πηγᾶ, αὗται δὲν ἀνάγονται εἰς τὸν τῆς διαμονῆς τοῦ Μελετίου ἐν Ἑνετίᾳ χρόνον σπουδῶν (εἰς Πατάβιον), ἀλλ' ἡ γνωριμία τῶν δύο συμπολιτῶν εἶναι ἀναμφίλεκτος καὶ πρὶν ἢ ἡ τοῦ Λαυρεντίου ἀδελφὴ καταστῇ, ὡς ἡγουμένη τοῦ Ἰω. Μεσαμπελίτου, προϊσταμένη τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πηγᾶ Εὐλογίας, μοναχῆς Εὐγενίας. Καὶ τίνα μὲν τὰ οἰκογενειακὰ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας συνεξετάζονται ἀλλαχοῦ (μετὰ τῆς ὅλης του βιογραφίας). Ὡς πρὸς τὴν ἠγαπημένην του ἀδελφὴν Εὐλογίαν, τελευταῖον δεσμὸν αἵματος πρὸς τὴν Κρήτην, δι' ὀλίγων λέγομεν ὅτι αὕτη ἠσθένησε καὶ ἔτυχε περιθάλψεως τόσον ὑπὸ τῆς ἡγουμένης Εὐγενίας Μαρινοπούλας, ὅσον καὶ ἀπὸ Κρῆτας ἰατρούς, τοὺς ὁποίους ηὐχαρίστησεν ὁ Πατριάρχης διὰ τοῦτο. Ἀμείβων καὶ τὸ προσωπικὸν διαφέρον τοῦ Λαυρεντίου, τῷ γράφει ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν 4ην Μαΐου 1593: *Πολλά σοι* (τῷ Λαυρεντίῳ) *καὶ τῇ τιμίᾳ ἀδελφῇ* (Εὐγενίᾳ Μαρινοπούλῃ), *Νεοφύτῳ* (τε τῷ Βενέρῃ) *ἱερομονάχῳ τῷ ἐμῷ υἱεῖ*... καὶ ἀγγέλλει αὐτῷ ὅτι τὸν κατέστησε[1] *μέγαν πρωτοσύγκελλον* τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, *κεκοσμημένον ὑπογονατίῳ, σκιαδίῳ τε μετὰ σταυροῦ καὶ τῆς ἀξίας καὶ ἐξουσίας τῆς τῷ ὀφφικίῳ ἐπακολουθούσης*[2]. Ἀπὸ τῆς ἡμερομηνίας ταύτης τὴν ἀσθενοῦσαν ἀδελφήν του ὁ Πηγᾶς ἐμπιστεύεται εἰς τὰς φροντίδας τῆς ἡγουμένης Εὐγενίας, τοῦ ἀδελφοῦ της Λαυρεντίου καὶ τοῦ ἰατροῦ Ἡρακλέους Κασιμάτη, πρὸς οὓς γράφει καὶ τὸ 1594 ἐπιστολάς[3]. Ὁ θάνατος τῆς Εὐλογίας ἐπῆλθε πρὸ τῆς 21ης Σεπτεμβρίου 1595, ὅτε ὁ Μελέτιος γράφει τὴν 4θ' ἐγκύκλιον ἐπιστολήν[4], καὶ δι' αὐτῆς εὐχαριστεῖ τὸν παρεπιδημοῦντα εἰς Χάνδακα μητροπολίτην πρώην Χίου Ἱππόλυτον καὶ τοὺς κληρικοὺς οἱ ὁποῖοι ἐκήδευσαν τὴν θανοῦσαν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἡγούμενος Βροντισίου Λαυρέντιος, πρὸς ὃν καὶ γράφει ἰδιαιτέρως[5], δίς[6], κατὰ τὸ αὐτὸ φθινόπωρον τοῦ 1595, πέμπων καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ συντεθὲν ἐπίγραμμα τὸ ὁποῖον παραγγέλλει νὰ χαραχθῇ ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Εὐλογίας[7]. Ἐν συνεχείᾳ γράφων πρὸς τοὺς Κρῆτας ἐπικυροῖ τὴν διαθήκην τῆς θανούσης, ἡ ὁποία κατέλιπε τὴν περιουσίαν της εἰς τὴν ἡγουμένην Εὐγενίαν Μαρινοπούλαν[8], πρὸς ἣν κληρονόμον γράφει καὶ τὴν ἀπὸ 30ῆς Αὐγούστου 1596 ἐπιστολήν[9].

1. Ἀπορῶ πῶς ὁ Δουλγεράκης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 135, ἐφαντάσθη ὅτι ὁ Λαυρέντιος «ἐ χ ρ ί σ θ η καὶ Μέγας Πρωτοσύγκελλος»!

2. Τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἰ ω. Σ α κ ε λ λ ί ω ν ο ς, ΔΙΕΕ 1, 1883, σ. 57, ἀρ. ΙΖ'. Προχειρότερον: Μ ε θ ο δ ί ο υ (Φ ο ύ γ ι α) μητροπ. (τότε Ἀξώμης), Ἐπιστολαὶ Μελετίου Πηγᾶ, 1976, σ. 72, ἀρ. λζ'.

3. Μ ε θ ο δ ί ο υ Ἀξώμης, Ἐπιστολαὶ Μ. Πηγᾶ, σσ. 98-99, ἀρ. οδ' καὶ οε'.

4. Αὐτόθι, σσ. 123-124.

5. Αὐτόθι, σσ. 124-125, ἐπιστολὴ ρ'.

6. Αὐτόθι, σ. 126, ἐπιστολὴ ρβ'.

7. Αὐτόθι, σ. 26.

8. Ἐπιστολὴ ργ', αὐτόθι, σσ. 126-127.

9. Ἐπιστολὴ ρκς', αὐτόθι, σσ. 149-150.

Ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἀλληλογραφίας συνάγεται ὅτι ὁ Λαυρέντιος πρὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1593, ὅτε ὁ Μελέτιος Πηγᾶς τὸν ἀποκαλεῖ ἡγούμενον Βροντισίου, εἶχε καταλάβει τὸ λειτούργημα τοῦτο (προφανῶς διὰ διορισμοῦ ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου φεουδάρχου τοῦ προστατεύοντος τὴν μονήν, ὡς τότε τὸ σύνηθες).

Ποῖον τὸ τέλος τοῦ Λαυρεντίου; Ἐξηκολούθησε νὰ ἡγουμενεύῃ τοῦ Βροντισίου, μετέβη εἰς Ἑνετίαν καὶ παρεστάθη εἰς τὰ ἔσχατα τοῦ φίλου του (καὶ περίπου ὁμήλικος) Μ. Μαργουνίου, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μονήν, συνέγραψε, καὶ διετήρει ἐν αὐτῇ καλλιγραφικὸν ἐργαστήριον, ὡς φαίνεται ἐκ μαρτυριῶν τῶν ἐτῶν 1616-1617, ὅτε ἔζη καὶ ἡγουμένευεν ἀκόμη.

Ὁ κῶδιξ 192 τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων[1], περιλαμβάνων σὺν τοῖς ἄλλοις Λόγους συντεθέντας ὑπὸ Μάρκου Μορεζήνου, Ἰωσὴφ Βρυεννίου, ἀλλὰ καὶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ἐφραὶμ Σύρου, Ἐπιφανίου Κύπρου, ἐν φ. 381ᵛ ἔχει τὸ σημείωμα: *εἴληφε τέρμα τὸ παρὸν ἕως ὧδε ἔτους τοῦ σωτηρίου ,αχις' δεκεμβρίου ια'* (=11 Δεκ. 1616) *διὰ χειρὸς Μερκουρίου εὐτελοῦς ἱερομονάχου τοὐπίκλη Βενετζά. ἐν τῇ μονῇ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου τοῦ μεγάλου, τοῦ ἐπονομαζομένου Βροντησίου, ἡγουμενεύοντος τοῦ πανοσιωτάτου καὶ σοφωτάτου πατρὸς ἡμῶν Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου*[2]. Ὁ Μερκούριος οὗτος εἶναι ὁ πληροφορήσας ἡμᾶς διὰ τοῦ κώδ. 118 Δοχειαρίου τὸν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1618, Μαΐου 5, θάνατον τοῦ Λαυρεντίου.

Τὸν Ἰανουάριον 1617 (more Veneto=1618 νῦν) ὁ ἱεροδιάκονος Νικηφόρος Βενετζᾶς ἀντέγραψε Λειτουργικὸν Τυπικὸν ἐν τῇ μονῇ Βροντισίου «ἡγεμονεύοντος» (=ἡγουμενεύοντος) τοῦ Λαυρεντίου Μαρίνου[3]. Τοῦτο εἶναι νῦν ὁ ἐν τῇ Bibliotheca Bodleiana τῆς Ὀξφόρδης κῶδιξ Holkham 7.

Ἔργα τοῦ Λαυρεντίου ἐσώθησαν διὰ τοῦ ἁγιορειτικοῦ κώδικος Δοχειαρίου 2792/118, γραφέντος «διὰ χειρὸς Μερκουρίου εὐτελοῦς ἱερομονάχου τοῦ Βενετζᾶ, ἔτει ,αχιδ'» (1614), ζῶντος τοῦ Μαρίνου[4]. Εἶναι δὲ ταῦτα:

1(6): Τοῦ πανοσιωτάτου καὶ λογιωτάτου Λαυρεντίου πρωτοσυγκέλλου καὶ ἡγουμένου τοῦ Μαρίνου, Περὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος.

2(7): Κατὰ τῶν λεγόντων κρείττονα τὸν γάμον τῆς παρθενίας καὶ κατὰ τῶν αὐτῶν ζητημάτων. Τῷ πεπαιδευμένῳ ἀνδρὶ Μάρκῳ τῷ Μορεζήνῳ υἱῷ ἐν Χριστῷ, Λαυρέντιος τοῦ Βροντισίου ταπεινὸς ἡγούμενος ὁ Μαρῖνος εὐσέβειαν παρὰ Θεοῦ»[5].

---

1. Ἀθαν. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ΙΒ Ι, 1891, σσ. (278-)279.
2. Ἀνεδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἐμμ. Δουλγεράκη, Κρητ. Χρονικὰ 12, 1958, σ. 154.
3. Πρβλ. Ν. Μ. Παναγιωτάκην, ΕΕΒΣ 39-40, 1972-1973, ἐν σ. 652.
4. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος..., Α', σσ. 251-252.
5. Ἐξ αὐτοῦ καὶ τοῦ κώδ. Πατριαρχ. Ἱεροσολ. 192 δείκνυνται αἱ ἀγαθαὶ σχέσεις τοῦ Λ. Μαρίνου πρὸς τοὺς ἱερωμένους τοῦ Χάνδακος λογίους Μορεζήνους.

Ἐπιστολαὶ Κωνσταντίνου Λουκάρεως
τῷ Λαυρεντίῳ Μαρίνῳ

1) Τῷ ὁσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις καὶ σοφωτάτῳ ἀνδρὶ Κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ, Κωνσταντῖνος ὁ Λούκαρις εὖ πράττειν.

Incipit: *Τὸν σκυτέως γενέτην Ἰφικράτης...*

Desinit: *ἤματα πάντα. Ἐνετίηθεν Βοηδρομιῶνος τετάρτῃ φθίνοντος* ,αφϞα' (=28 Αὐγούστου 1591).

Ἐκ τοῦ κώδικος ΜΠΤ 240 (463) φ. 6r-v, ἀρ. 19, ἐξέδωκεν ὁ É. Legrand, BH XVII s. IV, 1896, σσ. 207-208, ἀρ. 30. (Βλ. καὶ Ἐμμ. Δουλγεράκην, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 133-134).

2) Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ τῷ ἐν Κρήτῃ ἱερομονάχῳ, καθηγουμένῳ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Βρο(ν)τισίου.

Incipt: *Λύπης ἦν ἔμπλεως ἡ σύντομος τῶν σῶν συμφορῶν ἀγγελία. Ἐν Αἰγύπτῳ* (=Καΐρῳ) ,*αχια*', *Θαργηλιῶνος αη ἱσταμένου* (1η Ἀπριλίου 1611). Ἐκ τοῦ κώδικος ΜΠΤ 240(463) ἐξέδωκεν ὁ αὐτὸς Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 265-266, ὑπ' ἀριθ. 89.

Ἐπιστολαὶ Μελετίου Πηγᾶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας
(καὶ) πρὸς Λαυρέντιον Μαρῖνον

1) Λαυρεντίῳ ἱερομονάχῳ καὶ ἡγουμένῳ τῷ Μαρίνῳ.

Incipit : *Πολλά σοι καὶ τῇ τιμίᾳ ἀδελφῇ...*

Desinit: *καὶ τρόπαιον ἡμῖν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν λαμπρότερον ἀναστήσεις. Ἐν Κωνσταντινουπόλει* ,*αφϞγ' δ' Μαΐου* (4 Μαΐου 1593).

(Ἐξεδόθη ὑπὸ Ἰ. Σακελλίωνος, ΔΙΕΕ 1, 1883, σ. 57, ἀρ. ιζ'. Μεθοδίου Ἀξώμης, Ἐπιστολαὶ Μ. Πηγᾶ, 1976, σ. 76, ἀρ. λζ'. Ἀνάλυσις ὑπὸ Ἐμμ. Δουλγεράκη, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 136-137).

2) Λαυρεντίῳ ἱερομονάχῳ

Incipit: *Εὐλογίαν τὴν ἐμὴν ἀδελφήν, θανατηφόρῳ περιπεσοῦσαν νόσῳ...*

Desinit: *καὶ γερῶν ἀθανάτων ἀνάπλεως. Μαιμακτηριῶνος ς' ἱσταμένου* ,*ζργ' κοσμογενίας* (=6 Σεπτεμβρίου 1594).

(Ἐξεδόθη ὑπὸ Ἰω. Σακελλίωνος, ΔΙΕΕ 1, 1883, σ. 58, ἀρ. ιη'. Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρῆτας..., 1908, σ. 39, ἀρ. 11. Μεθοδίου Ἀξώμης, Ἐπιστολαὶ Μ. Πηγᾶ, 1976, σ. 99, ἀρ. οε'. Ἀνάλυσις ὑπὸ Ἐμμ. Δουλγεράκη, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 137-138).

3) Ἱππολύτῳ τῷ π. πρώην Χίου σὺν τοῖς πανοσιωτάτοις ἡγουμένοις ... Λαυρεντίῳ Βροντησίου...

Incipit: *Γνωστή μοι καὶ πρώην πολλαχόθεν...*

Desinit: *Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἀμήν. κα' Σεπτεμβρίου ,ζρδ', ,αφϟε'. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ* (21 Σεπτ. 1595).

(Ἐξεδόθη ὑπὸ Σακελλίωνος, ΔΙΕΕ 1, 1883, σσ. 59-60, ἀρ. ιθ'. Ἀγ. Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρῆτας..., 1908, σσ. 41-43, ἀρ. 14. Μεθοδίου Ἀξώμης, Ἐπιστολαὶ Μ. Πηγᾶ, 1976, σσ. 123-124, ἀρ. ϟθ'. Ἀνάλυσις ὑπὸ Ἐμμ. Δουλγεράκη, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 129-130).

4) Λαυρεντίῳ τῷ πανοσιωτάτῳ καθηγουμένῳ τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου τοῦ Βροντησίου.

Incipit: *Ἐχάρην εἰ καὶ μὴ πάνυ ἀλύπως...*

Desinit: *Ὁ Κύριος μεθ' ὑμῶν. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ* (ἐν ἔτει κοσμοσωτηρίῳ 1595) *,ζρδ'.*

(Ἐξεδόθη ὑπὸ Ἰω. Σακελλίωνος, ΔΙΕΕ 1, 1883, σσ. 60-61, ἀρ. κ'. Ἀγ. Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρῆτας..., 1908, σσ. 43-44, ἀρ. 15. Μεθοδίου Ἀξώμης, Ἐπιστολαὶ Μ. Πηγᾶ, 1976, σσ. 124-125, ἀρ. ρ'. Ἀνάλυσι. ὑπὸ Ἐμμ. Δουλγεράκη, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 139-140).

5) Λαυρεντίῳ Ἱερομονάχῳ.

Incipit: *Γράφειν σοι τυχὸν περιττὸν περὶ τῆς μακαρίας Εὐγενίας...*

Desinit: *Εὐωδίᾳ τὴν ἀντάμειψιν προσδόκα. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ* (1595).

(Ἐξεδόθη ὑπὸ Ἰω. Σακελλίωνος, ΔΙΕΕ 1, 1883, σσ. 62-63, ἀρ. κβ'. Ἀγ. Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρῆτας..., 1908, σ. 45, ἀρ. 17. Μεθοδίου Ἀξώμης, Ἐπιστολαὶ Μ. Πηγᾶ, 1976, σ. 126, ἀρ. ρβ'. Ἀνάλυσις ὑπὸ Ἐμμ. Δουλγεράκη, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 140-141).

Ἐπιστολαὶ Διονυσίου Κατηλιανοῦ πρὸς Λαυρέντιον Μαρῖνον

1) Τοῦ αὐτοῦ (Δ. Κ.) Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ.

Incipit: *Ἀφ' ἧς ἀπεδήμησας... Ἐνετίηθεν...*

(Μεταξὺ 16ης Φεβρ. 1589 καὶ 1590. Βλ. Δουλγεράκην, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 128-129. Io. Lamius, Deliciae Eruditorum [IX], σσ. 72-73, ἀρ. 40).

2) Τοῦ αὐτοῦ (Δ.Κ.) τῷ αὐτῷ (Λαυρεντίῳ Μαρίνῳ).

Incipit: *Οὐ μόνον τοὺς παρόντας τῶν φίλων... Ἐξ Ἑνετιῶν ,αφϟα'* (=1591).

(Io. Lamius, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 73, ἀρ. 41. Δουλγεράκης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 129. Ὁ Legrand ἀπέδωκε κακῶς τὴν προηγουμένην καὶ τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολὴν εἰς τὸν Λαυρέντιον Εὐστράτιον).

3) (Τοῦ αὐτοῦ) Τῷ λογιωτάτῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ καὶ οἰκονόμοις·

Incipit: *Ὅτι μὲν οὔπω κόρον ἔλαβον...*

(Περὶ τὸ τέλος 1592. Βλ. Δουλγεράκην, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 130-131. Io. Lamius, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 76-77, ἀρ. 45).

4) Τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ καθηγουμένῳ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου τοῦ Βροντισίου κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ, ἀδελφῷ ἀγαπητῷ καὶ περιποθήτῳ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος, χάριν ἔλεος εἰρήνην παρὰ τοῦ Κυρίου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (Διονύσιος ἐπίσκοπος Κυθήρων).

Incipit: *Οὐ δίκαιον δεῖν ἡμᾶς κέκριται...*

(Ἐνετίηθεν μετὰ τὸ 1602. Io. Lamius, ἔνθ' ἀνωτ. [XV], σσ. 156 - 157. Βλ. Ἐμμ. Δουλγεράκην, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 131-132).

Ἡ ἀλληλογραφία Μαξίμου **Μαργουνίου** - Λαυρεντίου Μαρίνου

1) Τῷ ὁσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις καὶ ἐν Χριστῷ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ, Μάξιμος ὁ Μαργούνιος ταπεινὸς ἐπίσκοπος Κυθήρων, Πνεύματος ἁγίου ἐπίδοσιν εἰς ἔργα σωτηριώδη.

Incipit: *Πολυειδὴς μὲν τῷ ὄντι καὶ πολύτροπος...*

Desinit: *Ἔρρωσο. Ἐκ τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς Παντουργέτιδος α^η* ...

(Ἀνέκδοτος. Κῶδιξ ΜΠΤ 240 (463), φ. 27[r-v], ἀρ. 88. Ἐξεδόθη ὑπὸ Κωνστ. Κούρκουλα, «Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα» XXIV, Ὀκτ. 1957, σσ. 7-8. Ἐκδίδεται περαιτέρω, σσ. 16-18).

2) Τῷ ὁσιωτάτῳ Λαυρεντίῳ Μάξιμος ὁ Μαργούνιος εὖ πράττειν.

Incipit: *Αὖθις δ' ἄρα τῶν γε παρ' ἡμῶν...*

Desinit: *Ἐνετίηθεν, Ἐλαφηβολιῶνος ἕκτῃ ἱσταμένου κατὰ τὸ ,αφϟον ἔτος τὸ σωτήριον* (= 6 Φεβρουαρίου 1590).

(Ἐξεδόθη ἐκ κώδικος Ἀρετσοῦς ὑπὸ Ματθαίου Παρανίκα, Σαββατιαία Ἐπιθεώρησις Α', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1878, σ. 315αβ, εἶτα ἐξ ἄλλων κωδίκων ὑπὸ Π. Ἐνεπεκίδου, Der Briefwechsel..., σ. 285, ἀρ. 48. Καὶ παρὰ Ἐμμ. Δουλγεράκῃ, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 146-147).

3) Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ ὁσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις, Μάξιμος εὖ πράττειν.

Incipit: *Ὁ δὲ ἱερὸς Λαυρέντιος τὰ ἡμέτερα παιδικά...*

Desinit: *Ἐνετίηθεν, Μεταγειτνιῶνος τετάρτῃ φθίνοντος κατὰ τὸ ,αφϟαον ἔτος τὸ σωτήριον* (=27 Ἰουλίου 1591).

(Ἐξεδόθη ὑπὸ Ἐμμ. Δουλγεράκῃ, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 147-149. Ἐνεπεκίδης, σσ. 286-287, ἀρ. 49).

4) Τῷ ὁσιωτάτῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ, Μάξιμος...

Incipit: *Μικρὸν τὸ δῶρον...*

Desinit: *Ἐνετίηθεν, Βοηδρομιῶνος ἕκτῃ ἐπὶ δεκάτῃ, κατὰ τὸ ͵αφϟαον ἔτος τὸ σωτήριον* (=16 Αὐγούστου 1591).

(Ἐξεδόθη ὑπὸ Ἐμμ. Δουλγεράκη, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σσ. 149-151. Ἐνεπεκίδης, σ. 287, ἀρ. 50).

5) Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ ὁσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις Μάξιμος εὖ πράττειν.

Incipit: *Ἐμοὶ τράπεζα οὐ πολυτελείας ὄψων...*

Desinit: *Ἐνετίηθεν Μαιμακτηριῶνος δευτέρᾳ φθίνοντος κατὰ τὸ ͵αφϟαον ἔτος τὸ σωτήριον* (=28 Σεπτεμβρίου 1591).

(Ἐξεδόθη ὑπὸ Ἐμμ. Δουλγεράκη, Κρητ. Χρον. 12, 1958, σ. 152. Ἐνεπεκίδης, σ. 288, ἀρ. 51).

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΚΗΡΥΓΜΑΤΟΣ

(Κῶδιξ Μετ. Παν. Τάφου 240 (463), φ. 27r-v, ἀρ. 88)

Τῷ ὁσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις καὶ ἐν Χριστῷ, ἀγαπητῷ ἀδελφῷ κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ, Μάξιμος ὁ Μαργούνιος ταπεινὸς ἐπίσκοπος Κυθήρων Πνεύματος ἁγίου ἐπίδοσιν εἰς ἔργα σωτηριώδη.

Πολυειδὴς μὲν τῷ ὄντι καὶ πολύτροπος καὶ Δηλίου, τὸ τοῦ λόγου, δεομένη κολυμβητοῦ, ὦ φίλτατέ μοι πάντων Λαυρέντιε, ἡ τῶν ἐν κοινῷ γιγνομένων λόγων ἐξεύρεσις, ἴσα ταῖς ξυμβαινούσαις τῶν λόγων ποικίλαις τε καὶ διαφόροις ὕλαις καὶ ὑποθέσεσι καὶ αὐτὴ πολυπλασιαζομένη καὶ ἐπινοουμένη, καὶ οὐδὲ τῶν τυχόντων αὔτη καὶ φορᾷ τινι ἀλογίστῳ πρὸς τὸ διδάσκειν τὰ τοῦ Πνεύματος χωρὶς Πνεύματος ὁρμωμένων, ἀλλὰ τῶν πάνυ τὰ θεῖα ἐξησκημένων καὶ τῶν ἐν Πνεύματι τὰ τοῦ Πνεύματος λαλεῖν πάλαι προελομένων· ἐξ ὧν δ' οὖν ἡμεῖς ἐπὶ τοῦ παρόντος οἷοί τέ ἐσμεν ὑπ' ὄψιν ὥσπερ σοὶ θέσθαι τὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν πειρασόμεθα. Καὶ γὰρ καὶ τάξις οὐκ ἄτακτός τις τῷ μέλλοντι λέγειν ἐπιτηρητέα, καὶ τὸ διὰ τοῦ λέγειν τῶν πρὸς οὓς λέγει εὔεικτόν τε καὶ ἐπαγωγὸν καὶ μάλα σκεπτέον, διά τε τοῦ προφανοῦς τῆς τῶν ἠθῶν χρηστότητος καὶ τῆς δι' ἔργων ἐν τοῖς κατ' αὐτὸν ὧν λέγει ἀποδείξεως

Primum edidit Const. Kurkulas in «Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα» XXIV, Oct. 1957, pp. 7-8, e manuscr. professoris G. Maridakis Athenis, passim illegibilia vacua indicans.

4-5 *δεομένης* editor 12 pro *Καὶ γὰρ* illeg. editor 13-14 *εὔεικτον τόν τε* editor 15-16 *καθ' αὐτόν ...παρίημι τὸν* editor

4 - 2 - 1983

προσεπικτώμενον. Παρίημι τὸ τῶν ἐκ τῆς Γραφῆς ἑκατέρας μαρτυριῶν φιλεπιστῆμόν τε καὶ εὐμνημόνευτον, τό τε ἐπιμελὲς καὶ εὐσύνετον, ἐλεγκτικόν τε καὶ νουθετικόν, τὰς ἀπὸ τῶν φαύλων ἔν γε τῷ λέγειν ἀποτροπάς, ἐπειδὰν εἰς τοῦθ' ἡ χρεία καλῇ, τὰς πρὸς τὰ ἀγαθὰ προτροπάς, καὶ τούτων ἑκάτερον διὰ παραδειγμάτων τῶν ἔξωθεν τῆς ἡμετέρας αὐλῆς, τῶν τῆς ἔνδον καὶ ἱερᾶς, καθ' ἡμᾶς, φιλοσοφίας, διὰ τύπων οὐκ ἀπᾳδόντων τοῦ προκειμένου, καὶ τῆς ἧς ὁ λέγων προβάλλεται ὑποθέσεως· δι' ἐκφωνήσεως ἐφ' οἷς προσῆκεν, εἴτε δεδιττουσῶν τοὺς ἔν τισιν ἴσως προσκεκρουκότας, εἴτ' ἄλλους ἐπαιρουσῶν ἐφ' οἷς φθάνουσιν ἄλλοι κατωρθωκότες, ἐφ' ᾧ καὶ ἄλλους πρὸς τὰ τοιαῦτα παροτρῦναι δύνασθαι. Οὐ λέγω τὰ κοινὰ πρὸς πάντας παραγγέλματα, τὰς ἐν μέρει ἐν ἑκάστῳ ἑκάστης ἰδέας ἐπιτηδευμάτων ἐπιπλήξεις καὶ πρὸς τὸ κρεῖττον ἐπαναδρομάς, ὧν ἁπάντων τήν τε πεῖραν καὶ μελέτην διηνεκῆ εἰς τἀκριβὲς ἐξησκῆσθαι τὸν ἄλλοις εἰσηγεῖσθαι τὰ καλὰ προθυμούμενον καὶ πάντῃ ἐπάναγκες, ὡς ἂν πρός τε τὸ αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις σωτηριῶδες ὁ λόγος ἐξυφαίνοιτο, ἀλλὰ μή, ἐφ' οὕτως ὑψηλῷ τῷ πράγματι, μακρὸν παρὰ τοῖς πολλοῖς ὀφλισκάνοι τὸν γέλωτα.

Πρὸς τούτοις καὶ τοῦτο διακριβώσεται· τίσι βακτηρίαν προσακτέον, τίνας θελκτέον τῇ σύριγγι, πῶς πολεμητέον αὐτοῖς τοῖς λύκοις, ἐπειδὰν δέῃ, καὶ πῶς τοῖς ποιμέσι προσακτέον, ἐπὶ νομὰς σωτηριώδεις ἐπάγουσιν, συνελόντα δ' εἰπεῖν, τοῦτ' ἔσται αὐτῷ πρὸς ὅπερ μάλιστα μελέτημα ἀποβλέψεται, πῶς τὸ ἀσθενὲς ἐνισχύσει, τὸ πεπτωκὸς ἀνεγερεῖ, τὸ πλανώμενον ἐπιστρέψει,
f. 27v *τὸ ἀπολωλὸς ἐκζητήσεται καὶ φυλάξει τὸ ἰσχυρόν, ὡς ἂν αὐτῷ ὁ ὀρθὸς τῆς ποιμαντικῆς λόγος κατορθωθείη, καὶ μὴ μοχθηρὸς γένηται ποιμὴν τὸ γάλα κατεσθίων, κατὰ τὸν Ἰεζεκιήλ, καὶ τὰ ἔρια περιβαλλόμενος, τὰ δὲ παχύτερα κατασφάττων καὶ τἄλλα θηρίοις τε καὶ κρημνοῖς τό γ' ἐπ' αὐτῷ παραδιδοὺς καὶ ἑαυτὸν ποιμαίνων, οὐ τὰ πρόβατα.*

Ἀλλὰ τούτοις μὲν ἄν, γενικώτερον εἰπεῖν, ὁ τῷ ὄντι ἐπιστήμων ἔν γε τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις χαρακτηρίζοιτο· φυλάξει δ' οὐχ ἧττον καὶ τὸ εὔκοσμον καὶ ἀσύγχυτον ἐν τῇ διδαχῇ, προοιμιαζόμενος μὲν παγκάλως, προσηνεῖς δὲ καὶ εὔνους αὐτῷ καὶ εὐηκόους, τό γε εἰς αὐτὸν ἧκον, τοὺς ἀκροατὰς καθιστῶν ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος, καὶ εἴς τινα εὐξύνετα μέρη τὴν ἑαυτοῦ διδαχὴν διαιρῶν, χρώμενος δὲ ἐν τῇ τοῦ λόγου κατάρξει τύπῳ τινὶ τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς, εἶτα τοῦτον καλῶς ἐφαρμόττων τῷ προκειμένῳ, εἴτ' εὐαγγελικὸν εἴτε καὶ ἀποστολικὸν τοῦτ' εἴη ῥητόν. Μετὰ ταῦτα μεταβήσεται μὲν οὕτω ξυμβάν ποτε εἴτε εἰς ἱστορίαν τινά, εἴτε καὶ εἰς ἕτερόν τι τῇ τοῦ λόγου ὑποκειμένῃ ὕλῃ προσῆκον,

---

18 *τοὺς ἀπὸ* editor 19 *τ' ἀγαθὰ* editor 20 *τοῖς τῆς ἔνδον* editor 22 *ἐκφωνήσεων* editor 25 *παροτρύνας* editor 25 *ἐπαγγέλματα* editor 27 *τὸ ἀκριβὲς* editor 33 *θελγητέον* editor 34 *ἐνάγουσι* editor 40 *τ' ἄλλα* editor 39-41 Ezechiel 34, 2-3

ἐπανακάμψει δ' αὖθις εὐκαίρως πρὸς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, καὶ εἴτε ἀναγωγικώτερον εἴτε ἀλληγορικώτερον, μάλιστα δὲ τροπολογικώτερον χρήσεται τῷ σπουδάσματι. Πρὸς δὲ τῷ τέλει τοῦ πρώτου μέρους ἐς τό γε συντομώτερον τὰ προειρημένα ἐπαναλήψεται καὶ τέλος τουτῳὶ λοιπὸν ἐπιθήσει, παρακαλῶν καὶ αὖθις πρὸς τῷ τέλει εὐηκόους ἐλέσθαι τῶν ῥηθησομένων ἐν συντόμῳ γενέσθαι τοὺς ἀκροατάς.

Τῷ αὐτῷ δ' αὖθις κανόνι χρήσεται κἂν τῇ ὑπαρχῇ τοῦ δευτέρου μέρους, εἴτε τύπῳ τινὶ τῆς Παλαιᾶς εἴτε καὶ μαρτυρίᾳ τινὶ τῆς Γραφῆς προκατασκευάζων τὰ ῥηθησόμενα. Χρήσεται δ' ὡσαύτως καὶ κλίμαξιν ἐν τῇ προχωρήσει τοῦ λόγου, μεταξὺ τοῦ λόγου ταύτας παρεντιθείς, καὶ ἄλλοις τοιούτοις σχήμασι ῥητορικοῖς εἰς τὸ εὐπρεπέστερον τὸν λόγον κατακαλλύνων. Ἔπειτα πάλιν τῷ τροπολογικωτέρῳ τῆς ἐξηγήσεως προσμενεῖ καὶ ἄλλοθεν τὰ πρὸς τὸ προκείμενον τείνοντα φιλοκάλως, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν φιλοψύχως, ἐρανιζόμενος, πρὸς τὸ τῶν ἀκροωμένων ψυχωφελὲς μάλιστα ἀποβλέπων καὶ οὕτω τὰ τοῦ λόγου συμπληρῶν.

Τοσαῦτά σοι παρ' ἡμῶν, ὦ φιλότης, ὑπὲρ οὗ παρ' ἡμῶν ἐξαιτῆσαι προείλου, κατά γε τὴν ἡμετέραν δύναμιν, ἅπερ πρὸς σὲ αὐτοσχεδίως ἐγχαράξαι ἐγνώκαμεν, οὐχ ὡς τῶν τοιούτων τὴν ἐπιστήμην ἐπαγγελλόμενοι, ἄπαγε, ἀλλ' ἵνα μὴ καθήκοντος φιλικοῦ λιποτάκται τινὲς λογισθείημεν, ἄλλως τε καὶ τῶν πρὸς ταῦτα ὑλῶν, τό γε νῦν ἔχον, ὑστερούμενοι. Αὐτὸς δὲ δίκαιος ἂν εἴης, ὁποῖά γ' ἂν ταῦτ' εἴη, ἅτε δὴ ἐξ εὐνουστάτης σοι προϊόντα καρδίας, φιλοφρόνως ἀποδέξασθαι. Ἔρρωσο.

Ἐκ τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς Κυρίας τῆς Παντουργέτιδος
α' ἱσταμένου Σεπτεμβρίου, κατὰ τὸ ͵αφπζ' ἔτος τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας.

---

57 *κἂν τῇ ὑπάρχῃ* editor 67 *ἐγχαράξεις* editor

Β'

Λεοντίου Εὐστρατίου Κυπρίου ἡ πρὸς τὸν Λαυρέντιον Μαρῖνον ἐπιστολὴ Περὶ Παραδείσου

(Εὐχαρίστως) θ' ἀνελάμβανον ὄχι μόνον διὰ λόγων ἀλλὰ καὶ δι' ὅπλων ἀγῶνα, διὰ νὰ ὑπερασπίσω μὲ δύναμιν τὸν Λαυρέντιον, ἀφοῦ ἔφθασε μέχρις ἐμοῦ ἡ εἴδησις ὅτι ὁ πολὺς Μελέτιος (Βλαστὸς) ἦλθεν εἰς διαμάχην πρὸς σέ, ἀνὴρ —ὡς λέγουν— παντογνώστης, ἀναιρῶν ὅσα ἔγραψες σύμφωνα πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, διὰ νὰ ἐξηγήσῃς τὰ περὶ Παραδείσου. Διό, μολονότι δὲν εἶχον προηγουμένως κατ' αὐτοῦ (τοῦ Μελετίου) ἀφορμήν, θ' ἀναιρέσω, ἐξελέγχων τὸν ἄνθρωπον ὡς ἀμούσως καὶ ἀφιλοσόφως ὁρμήσαντα πρὸς ἀνασκευὴν τοῦ λόγου σου.

Καὶ πρῶτον μὲν δὲν ἐπετρέπετο εἰς φιλόσοφον ἀφ' ὑψηλοῦ νὰ προβῇ εἰς λοιδορίας κατὰ σοῦ τοῦ μὴ λοιδορήσαντος, κάτι ποὺ ἰδιάζει εἰς ἀμαθῆ μεθυσμένα γραΐδια. Πρᾶγμα ποὺ καὶ ὁ Ὅμηρος κατεδίκασεν, εἰσάγων εἰς τὸ ἔπος (Α 194 ἑξ.) τὴν Ἀθηνᾶν σωφρονίζουσαν τὸν θυμωμένον Ἀχιλλέα, διὰ νὰ παύσῃ οὗτος νὰ ὑβρίζῃ τὸν Ἀγαμέμνονα, καὶ ἐπιλαβομένην ἀπὸ τῆς ξανθῆς κόμης του τὸν υἱὸν τοῦ Πηλέως· μολονότι ὁ Ἀχιλλεὺς εὐλόγως ἐφέρετο οὕτως, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ἀφοῦ προηγουμένως ὑβρίσθη (διὰ τῆς ἁρπαγῆς τῆς Χρυσηίδος). Ὑβρίζεται λοιπόν τις ἀπὸ ἄλλον ἢ ἀφοῦ ὑπ' ἐκείνου κακολογηθῇ, ἢ ὁ ἴδιος ἀρχίζων νὰ ὑβρίζῃ. Εἰς τὴν περίπτωσίν μας παρωξύνθη ὁ Ἀχιλλεύς, διότι ὁ Ἀγαμέμνων τοῦ ἀφήρεσε τὴν Χρυσηΐδα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὕβρις εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀταίριαστη εἰς φιλοσόφους καὶ μορφωμένους, ὁ Ἀχιλλεὺς —ἐπιθυμῶν νὰ εἶναι προσφιλὴς εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, εἰς πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἰδιότητα τοῦ φιλοσόφου— ἐφάνη ἀνώτερος τῆς λοιδορίας, παύων τοῦ θυμοῦ. Ἐὰν λοιπὸν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, κατὰ τὸ ἔλαττον δηλαδή, ὁ Ἀχιλλεὺς ἐκινδύνευσε νὰ περιπέσῃ εἰς ἀφιλόσοφον συμπεριφοράν, εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν θ' ἀπήντα διὰ περισσοτέρων καὶ παραδόξων λόγων, μολονότι δεύτερος, εἰς τὸν ὑβρίσαντα αὐτὸν πρῶτον (Ἀγαμέμνονα), πῶς ὁ κατὰ τὸ μεῖζον, αὐτὸς εἰς τὸν ὁποῖον δὲν εἶχε δοθῇ προηγουμένως καμμία ἀφορμὴ ὕβρεως, καὶ κατόπιν ὑβρίζει, δὲν εἶναι ἄμουσος καὶ ἀφιλόσοφος; Ἕπεται ὅτι ὁ καθεὶς ποὺ ὑβρίζει (ἔστω καὶ τάχα δικαιολογημένος) εἶναι ἁπλῶς ἀφιλόσοφος. Ἐκεῖνος δὲ ποὺ ἀνοικείως (ὡς ὁ Μελέτιος) φανερὰ ὑβρίζει, καὶ δὴ αὐτοὺς ποὺ δὲν τὸν ὕβρισαν προηγουμένως, δὶς καὶ τρὶς καὶ τετράκις καὶ πεντάκις καὶ δεκάκις καὶ δωδεκάκις εἶναι ἄμουσος καὶ ἀφιλόσοφος! Ταῦτα λοιπὸν ποιήσας ὁ πάνυ Μελέτιος εἰς βάρος τοῦ Λαυρεντίου καὶ χωρίς ποτε νὰ

ἔχη ἀδικηθῆ ὑβρίσας αὐτὸν ἀνοικείως δὶς καὶ τρὶς καὶ πολλάκις εἶναι ἄμουσος καὶ ἀφιλόσοφος.

Δεύτερον δὲ ὁ Παράδεισος εἶναι ὁμώνυμος πρὸς τὴν λέξιν. Διότι ὑπάρχει μὲν παράδεισος ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἔλαβεν ἀρχὴν ὑποστάσεως, νοούμενος ἀκήρατος, νοερὸς καὶ ἄϋλος, τοῦ ὁποίου ἔλαβε γνῶσιν ὁ Παῦλος (Β' Κορινθ. ιβ', 2-4), τοῦ ὁποίου κεφαλὴ εἶναι ὁ ἐνανθρωπήσας Ἰησοῦς καὶ πρὸς ὃν ἀποβλέποντες ὡς πρὸς κέντρον σπεύδουν οἱ μελετηταί. Ὑπάρχει δὲ καὶ δεύτερος παράδεισος, ὁ ὁποῖος εἶχε δημιουργηθῆ διὰ τὸν Ἀδάμ, ἐὰν δὲν παρέβαινε τὴν ἐντολήν, μετὰ δὲ τὴν παράβασιν τελείως ἄχρηστος ὑπῆρξε διὰ τοὺς πρωτοπλάστους. Ποῖος δὲ ἀκριβῶς ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ παράδεισος, ἐὰν ἀκριβέστερον ἐξήταζέ τις, μικρότερος θὰ ἦτο τοῦ δι' ὃν κατεσκευάσθη, διότι εἶχε προπαρασκευασθῆ χάριν τοῦ Ἀδάμ, ὁ δὲ Ἀδὰμ ἦτο αἰσθητὸς καὶ νοητός, ἐνῶ ὁ παράδεισος μόνον αἰσθητός. Ἀλλ' ὅμως ὁ Ἀδὰμ διεφθάρη κατὰ τὴν αἴσθησιν, ἑπομένως καὶ ὁ παράδεισος, ἀλλ' ὁ μὲν Ἀδὰμ πράγματι, ὁ δὲ παράδεισος τότε μὲν ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν, οὐδέποτε ὅμως κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Θὰ ἀλλοιωθῆ δ' ὅταν τὰ πάντα θὰ γίνουν κατὰ τὸν ἀπόστολον Ἰωάννην (Ἀποκάλ. κα', 5: καινὰ ποιῶ τὰ πάντα, λέγοντα) καινά. Διότι ἐν τῇ ἀναιρέσει τοῦ αἰτίου καὶ τὰ αἰτιατὰ πάντως θὰ μεταβληθοῦν.

⟨Τρίτον παράδεισον νομίζω ὅτι ὑπαινίσσονται τὴν ἀνάγνωσιν τῶν θείων Γραφῶν, κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, εἰς τὴν ὁμιλίαν τῆς τετάρτης Κυριακῆς τοῦ Λουκᾶ (Migne, PG 61,771-775), διότι ἐκεῖ λέγει: «Καθὼς ἄλλος παράδεισος πλήρης ἀνθέων καὶ μυριστικὸς ἡ ἀνάγνωσις τῶν θείων Γραφῶν κλπ.». Εἰς δὲ λόγον του τινὰ Εἰς τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου, Σεπτεμβρίου 8 (Migne, PG 59, 709-714) ὁ ἴδιος ὁ Χρυσόστομος ἀρχίζει ἔτσι: «Καθὼς ἄλλος παράδεισος γεμᾶτος ἄνθη καὶ ἀρώματα ἡ ἀκρόασις τῶν θείων καὶ εὐαγγελικῶν λόγων»⟩. Ὑπάρχει δὲ καὶ Τρίτος παράδεισος, καθὼς ἡμεῖς κάπου ἐδιαβάσαμεν, ἡ Θεία Γραφή, ἡ ὁποία θεωρεῖται «ἐν ὕλῃ τε καὶ ἐκτὸς ὕλης». Ὑλικῶς μὲν ὡς γραφεῖσα εἰς μεμβράνας καὶ χαρτιά, ἐκτὸς δὲ τῆς ὕλης διότι ὑπὸ τὰ ὑλικῶς παριστάμενα γράμματα ἡ ψυχὴ ἐκλέγει τὰ σωστὰ λόγια, δηλαδὴ τὰς θείας παραγγελίας καὶ διδασκαλίας τὰς νοουμένας εἰς τὰ γράμματα ἐντυπώνεται. Ἀπὸ τὸν σύνδεσμον (τοῦ σώματος) μετ' αὐτῶν διαλυθεῖσα, θὰ συντηρηθῆ εἰς τὸν αἰῶνα, ἐπειδὴ θὰ μαρτυροῦνται οἱ ἀγαθοὶ καρποὶ οἱ προελθόντες ἐκ τῆς διδασκαλίας, ἐνώπιον καὶ τοῦ Κριτοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τὸν ὑπόλοιπον ἀπέρατον χρόνον (τὸν μέλλοντα νὰ ἐπακολουθήσῃ τὴν Δευτέραν τοῦ Κυρίου παρουσίαν καὶ τὴν Κρίσιν). Ὅπως ἀκριβῶς τότε λέγεται ὅτι καὶ οἱ ὑπὲρ τῆς πίστεως μάρτυρες θὰ φέρουν φανερὰ τὰ τοῦ Κυρίου στίγματα ἐπὶ τῆς ἰδίας των σαρκός. Αὐτῆς δὲ τῆς παραδείσου ζῇ μὲν τώρα κατὰ τὴν χρῆσιν ἡ ὕλη, διὰ τῆς ὕλης τῆς παραδείσου τοῦ Ἀδάμ, νοουμένη ἐξ ἀντιθέσεως, ἡ ὁποία τώρα εἰς ἡμᾶς εἶναι συνολικῶς ἄχρηστος, καὶ ἡ ὁποία κάποτε μετὰ τῆς ἡμετέρας φυσικῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς τοῦ παντὸς θὰ καταστραφῇ.

Αἱ ψυχαὶ λοιπὸν τῶν δικαίων, ὑπάρχουσαι ἁπλαῖ, εἶναι ἀδύνατον νὰ διαιτῶνται μετὰ θάνατον εἰς τὸν σύνθετον αὐτὸν τῶν Γραφῶν παράδεισον. Εἰς δὲ τὸν ὑλικὸν παράδεισον τοῦ Ἀδάμ, καὶ αἰσθητὸν ὄντα, εἶναι ἄτοπον νὰ διάγουν αἱ ἄϋλοι ψυχαί. Ὑπολείπεται λοιπὸν αἱ ἄϋλοι καὶ ἀθάνατοι ψυχαὶ τῶν δικαίων νὰ διάγουν ἐξάπαντος εἰς ἄϋλον καὶ ἀθάνατον παράδεισον. Αὐτὸς δ' εὑρίσκεται εἰς τὸν οὐρανόν, τὸν ὁποῖον ἡ οἰκονομία τοῦ Χριστοῦ ἐπρονόησε νὰ γίνῃ, καθὼς καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἰς τὸ πρῶτον τροπάριον τῆς πρώτης ᾠδῆς τοῦ ἰαμβικοῦ κανόνος τῶν Χριστουγέννων λέγει: (Χριστέ), ἐθελουσίως δὲ τεχθεὶς ἐκ Κόρης, κατέστησας τὸν οὐρανόν, χάριν ἡμῶν, ὁδὸν βατὴν («ἑκὼν δὲ τεχθεὶς ἐκ Κόρης, τρίβον βατὴν πόλον τίθησιν ἡμῖν»).

Ἀφοῦ λοιπὸν αὐτὰ ἔχουν ἔτσι, μολονότι δὲν ἤμην παρὼν κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ λόγου σου, ἀλλ' ὑποθέτω ὅτι σὺ ὁ ἴδιος ὁ Λαυρέντιος περὶ ἑνὸς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τρεῖς παραδείσους (δηλαδὴ τὸν αἰσθητὸν τοῦ Ἀδάμ, τὸν νοητὸν τῆς Θείας Γραφῆς καὶ τὸν οὐράνιον τῶν δικαίων) θὰ ἐπραγματεύθης, τῶν ὁποίων ἡ ἑρμηνεία διαφέρει μὲν τελείως, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀντίθετος ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην. Λοιπὸν αὐτὸς ὁ Μελέτιος, πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τὴν ὁποίαν σὺ ἔδωκας ἀντιταχθείς, ἢ ἔπραξε τοῦτο ἀγνοῶν τὰ σημαινόμενα ὑπὸ τὸν ὅρον παράδεισος, ἢ μαχόμενος ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἢ ἐναντίον τῶν ἑρμηνειῶν αὐτῶν διδάσκων ἄλλον παράδεισον, ἴσως αὐτὸν τὸν θρυλούμενον μωαμεθανικόν! Εἴτε τὸ ἓν συμβαίνει ὅμως εἴτε τὸ ἄλλο, ἀποδεικνύουν τὸν Μελέτιον ἀφ' ἑνὸς ἀλαζόνα, ἐξ ἄλλου δὲ στερούμενον πείρας. Ἀλλὰ ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀλαζονία εἶναι ἀλλότριαι ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν. Αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ πάνυ Μελέτιος. Ἐὰν ὅμως αὐτὸς θέλῃ νὰ εἶναι συνεπὴς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, ἢ νὰ παύσῃ τὰς λοιδορίας, ἢ μᾶλλον νὰ κάνῃ πρῶτος τὴν ἀρχὴν νὰ ὑβρίζῃ τοὺς ἄλλους, οἱ ὁποῖοι οὐδόλως τὸν ἠδίκησαν, ἢ νὰ παύσῃ νὰ καλῆται ὑφηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ μάλιστα τῆς ὑπερεχούσης (τουτέστι τῆς Θεολογίας). Ἔρρωσο.

[Ὑστερόγραφον:] Ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς γράφε μου εἰς τὴν Κύπρον, διότι — μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ — γρήγορα θὰ ἀποδημήσω καὶ εἶναι μεγάλη μου ἀτυχία νὰ μὴν πιάσῃ (τὸ πλοῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἐπιβιβασθῶ) τὸν λιμένα τοῦ Χάνδακος (ὁπότε θὰ σὲ συναντοῦσα εἰς τὴν πόλιν αὐτήν).

Τὸν καλὸν καὶ ἀγαθόν μου φίλον, τὸν αἰδεσιμώτατον ἱερομόναχον Ναθαναὴλ (Πολίτην) ἀσπάζομαι, καὶ ἐὰν θέλετε, μετά τινα χρόνον ἐλάτε (ἀμφότεροι εἰς Κύπρον) πρὸς ἡμᾶς (καὶ ἐκεῖθεν θὰ μεταβῶμεν) μαζὶ καὶ θὰ περιοδεύσωμεν τοὺς τόπους τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ.

Κῶδιξ ΜΠΤ 240 (463), φφ. 9v-10v, ἀρ. 34.

Τῷ ἐλλογιμωτάτῳ μοι καὶ ἐν Χριστῷ φίλῳ ἀδελφῷ κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ, Λεόντιος ἱερομόναχος Εὐστράτιος ὁ Κύπριος εὖ πράττειν ἐπὶ τὰ κρείττω.

Οὐκ ἀγῶνα λόγων μόνον, ὧν ἴσως οὐχ ὑποβάλλομαι τὴν ὑπόσχεσιν, ἀλλὰ καὶ ὅπλων δήπου, ὧν ἐξ ἀντιθέσεως τῆς ὑποσχέσεως τἀλλοτρίωμα, καὶ ταῦτα μὴ προκαλούμενος ἐνστησαίμην ἂν ὑπὲρ σοῦ κατὰ τῶν σῶν ἀνταγωνιστῶν, Λαυρέντιε· τοσοῦτον ἐγὼ θρασὺς τὸν Μαρῖνον ἀμῦναι Λαυρέντιον. Καὶ δὴ ἐκ διαμέτρου, λόγου κἀμοῦ τὰ ὦτα ἀκροβολήσαντος, ὡς ὁ πάνυ Μελέτιος διεμαχέσθη σοι, ἀνήρ, ὥς φασιν, ἴδμων παρεόντων, μετεόντων, πρό τ' ἐόντων, ἀνασκευάζων τὰς παρὰ τῆς σῆς αἰδεσιμότητος, ἐκκλησιαστικῶς ἅμα καὶ εὐσεβῶς, περὶ παραδείσου ἐξηγηθείσας προτάσεις, εὐλόγου μὴ χαυνούμενος ἀφορμῆς περὶ τούτου πρότερον, τὸν ἄνθρωπον διχῶς ἐξελέγχομεν, ἀμούσως τε καὶ ἀφιλοσόφως, πρὸς τὴν ἀνασκευὴν τοῦ λόγου ὁρμήσαντα. Πρῶτα μὲν γὰρ οὐκ ἐξῆν ἢ φιλοσόφῳ λοιδορεῖν ἀφ' ὕψους τὸν μὴ λοιδορήσαντα· πρὸς γραϊδίων γὰρ τοῦτο μεθυόντων, κοὐδὲν ὑγιὲς εἰδότων. οὗ δὴ τὴν ἀτοπίαν ἐκ τοῦ ἐλάττονος καὶ ὁ σοφὸς ἐξελήλεγξεν Ὅμηρος τοῖς ποιήμασι τὴν Ἀθηνᾶν εἰσάγων τὸν Ἀχιλλέα σωφρονοῦσαν θυμούμενον, καὶ τῆς πρὸς Ἀγαμέμνονα λοιδορίας εἰσηγουμένην παύσασθαι, διὸ καὶ ξανθῆς φησι κόμης ἕλε Πηλείονα, καίπερ εὐλόγως ἐπιχειροῦντα, φαίη τις ἄν, ὡς ὑβρισθέντα πρότερον. Λοιδορεῖται γοῦν τις ἑτέρῳ ἢ πρότερος αὐτὸς παρ' ἐκείνου κακῶς ἀκούσας, ἢ αὐτὸς τότε τῆς λοιδορίας προκαταρξάμενος· ἔστιν οὖν πρότερος ἐν δίκῃ πρὸς λοιδορίαν παροξυνθεὶς ὁ Πηλέως υἱός· ἐς τοῦτον γὰρ Ἀγαμέμνων, τὴν κόρην ἀφελών, ὕβρισεν. Ἐπεὶ δὲ λοιδορεῖν καθ' αὑτὸ ἀφιλόσοφον ἅμα καὶ ἄμουσον, ὁ δ' Ἀχιλλεὺς Ἀθηνᾶς προσφιλὴς εἶναι βουλόμενος, ὅπερ ἀντιστρέφει πρὸς τὸν φιλόσοφον, λοιδορίας φαίνεται κρείττων τὸν θυμὸν παραιτούμενος. Εἰ οὖν τοῦτον τὸν τρόπον, κατὰ τὸ ἔλαττον δηλαδή, εἰς ἀφιλόσοφον Ἀχιλλεὺς περιέστηκε κίνδυνον, εἰ πλείοσί τε καὶ πικροτέροις ἔπεσιν ἠμείψατο δεύτερος τὸν πρώτως ὑβρίσαντα, πῶς ὁ κατὰ τὸ μεῖζον, ὁ μηδεμίαν λέγω πρότερον ἀφορμὴν ἔχων ὕβρεως, εἶτα λοιδορεῖ, οὐκ ἄμουσός τε καὶ ἀφιλόσοφος; Κατὰ λόγον ἄρα ὀρθόν, πᾶς ὁ λοιδορῶν (εἰ καὶ τάχα εἰκότως) ἁπλῶς ἀφιλόσοφος· ὁ δὲ ἀνοικείως λοιδορῶν ἀνέδην, καὶ μάλιστα τοὺς μὴ πρότερον λοιδορήσαντας, δὶς καὶ τρὶς καὶ τετράκις καὶ πεντάκις καὶ δεκάκις καὶ δωδεκάκις ἄμουσός τε καὶ ἀφιλόσοφος. Τοῦτ' ἄρα ποιήσας ὁ πάνυ Μελέτιος, τῷ Λαυρεντίῳ μηδὲν ἠδικηκότι πρότερον ἀνοικείως λοιδορησάμενος, δὶς καὶ τρὶς | f. 10r *καὶ τετράκις καὶ πεντάκις καὶ δεκάκις καὶ δωδεκάκις, ἄμουσός τε καὶ ἀφιλόσοφος.*

Δεύτερον δὲ ὁ παράδεισος τὴν φωνὴν ὁμώνυμος. Ἔστι μὲν γὰρ παράδεισος

ὃς ἀρχὴν μηδέποτε εἴληφεν ὑποστάσεως, ἀκήρατος, νοερὸς καὶ ἐκτὸς πάσης ὕλης νοούμενος, οὗ καὶ Παῦλος μετέσχηκε τῆς ἐμφάσεως, οὗ κεφαλὴ τὸ τῆς ἡμῶν πρόσλημμα φύσεως, τὸ Ἰησοῦ δηλαδὴ σῶμα, πρὸς ὃ ἀφορῶντες ὡς κέντρον δρομαίως ἀνατρέχουσιν οἱ σπουδάζοντες· ἔστι δὲ καὶ παράδεισος δεύτερος, ὃς εἰς ἀπόλαυσιν τῷ Ἀδάμ, ἂν μὴ τὴν ἐντολὴν παραβαίη, κατεσκεύασται, τοῦ δὲ παραβάντος, ἄχρηστος πάντῃ αὐτῷ κεχρημάτικεν· ὁποῖος δέ ποθ᾽ οὗτος ἔτυχεν ὤν, εἴ τις περιεργάσοιτο ἀκριβέστερον, πάντως ἐλάττων ἦν τοῦ οὗ ἕνεκα· τοῦ Ἀδὰμ γὰρ προπαρεσκεύασται ἕνεκα· αἰσθητὸς δὲ καὶ νοητὸς ὁ Ἀδάμ, ἐκεῖνος ἄρα αἰσθητὸς ἂν εἴη μόνος. Ἀλλὰ μὴν ὁ Ἀδὰμ κατὰ τὸ αἰσθητὸν διέφθορε, καὶ ὁ παράδεισος ἄρα· ἀλλ᾽ ὁ μὲν Ἀδὰμ πράγματι, οὗτος δὲ νῦν μὲν κατὰ τὴν χρῆσιν, ποτὲ δὲ κατὰ τὴν φύσιν διαφθαρήσεται, ὅτε τὰ πάντα καινὰ κατὰ τὸν μέγαν ἀπόστολον. Ἐν γὰρ τῇ τοῦ αἰτίου παραστολῇ καὶ τὰ αἰτιατὰ πάντως μεταβληθήσεται.

Ἔστι δὲ καὶ τρίτος παράδεισος, καθάπερ καὶ ἡμεῖς που ἀνέγνωμεν, ἡ θεία Γραφή, ἥτις ἐν ὕλῃ τε καὶ ἐκτὸς θεωρεῖται ὕλης· ἐν ὕλῃ μὲν τοῖς βεμβ(ρ)άνοις ἢ χάρταις, ἐκτὸς δὲ τῆς ὕλης ἐν τῇ ψυχῇ· ἐκ γὰρ τῶν ἐν ὕλῃ κεχαραγμένων γραμμάτων τοὺς ὀρθοὺς ἡ ψυχὴ λόγους ἀναματτομένη, τὰς ἐν τοῖς γράμμασι δηλαδὴ νοουμένας θείας ὑποθήκας τε καὶ διδασκαλίας ἐν ἑαυτῇ τυποῖ, οἷς καὶ τοῦ συνδέσμου συνδιαλυθεῖσα συντηρήσεται εἰς αἰῶνας, ὡς τοὺς ἀγαθοὺς ταύτης καρποὺς μαρτυρούσας ἐνώπιόν τε τοῦ κρινοῦντος καὶ τοῦ λοιποῦ εἰς ἀπέρατον· καθάπερ δὴ καὶ τοὺς μάρτυρας τότε ἐν παρρησίᾳ τὰ τοῦ Κυρίου στίγματα ἐν τῇ ἑαυτῶν σαρκὶ φέρειν λέγεται. Ταύτης δὲ τῆς παραδείσου ζῇ μὲν ἄρτι κατὰ τὴν χρῆσιν ἡ ὕλη τῇ τῆς τοῦ Ἀδὰμ παραδείσου ὕλῃ, νοουμένη ἐξ ἀντιθέσεως, ἀχρήστῳ τανῦν ἡμῖν ὑπαρχούσῃ τὸ σύνολον· ποτὲ δὲ τῇ ἡμετέρᾳ τε καὶ ἅμα τῇ τοῦ παντὸς συμφθαρήσεται.

Αἱ οὖν τῶν δικαίων ψυχαί, ἁπλαῖ οὖσαι, ἐν τῇ συνθέτῳ ταύτῃ τῶν Γραφῶν παραδείσῳ μετὰ τὴν λύσιν διαιτᾶσθαι ἀδύνατον. Ἐν δ᾽ αὖθις τῇ τοῦ Ἀδὰμ ὑλικῇ, εἴτ᾽ οὖν αἰσθητῇ οὔσῃ, τὰς ἀΰλους διάγειν ἄτοπον· λείπεται ἄρα τὰς ἀΰλους καὶ ἀθανάτους τῶν δικαίων ψυχὰς ἐν τῷ ἀΰλῳ καὶ ἀθανάτῳ παραδείσῳ διάγειν ἐξάπαντος· οὗτος δ᾽ ἔστιν ἐν οὐρανῷ, ὃν ἡμῖν ἡ τοῦ Χριστοῦ οἰκονομία προὐξένησε, καθάπερ καὶ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ τῆς πρώτης ᾠδῆς πρώτῳ, τῶν ἰαμβικῶν τῶν Χριστουγέννων τροπαρίῳ φησίν· « Ἑκὼν δὲ τεχθεὶς ἐκ Κόρης, τρίβον βατὴν πόλον τίθησιν ἡμῖν».

---

51 in margine : *Τρίτον παράδεισον οἶμαι αἰνίττεσθαι τὴν τῶν θείων γραφῶν ἀνάγνωσιν, κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον ἐν τῇ τῆς τετάρτης Κυριακῆς τοῦ Λουκᾶ διδασκαλίᾳ· ἐκεῖ γάρ φησιν: ὥσπερ παράδεισος ἄλλος πολυανθὴς καὶ εὐώδης ἡ τῶν θείων λογίων ἀνάγνωσις, καὶ τὰ λοιπά· ἐν δέ τινι λόγῳ ὃν εἰς τὸ γενέθλιον τῆς Θεοτόκου, Σεπτεμβρίου η', ὁ αὐτὸς Χρυσόστομος οὕτως ἄρχεται· Ὥσπερ παράδεισος ἄλλος πολυανθὴς καὶ εὐώδης ἡ τῶν θείων καὶ εὐαγγελικῶν ῥημάτων ἀκρόασις.*

Τούτων μὲν οὕτω ἐχόντων, εἴτε καὶ μὴ παρείμην τῷ λόγῳ, ἀλλ' ὑποτίθημι, ὡς αὐτὸς σὺ ὁ Λαυρέντιος περὶ ἑνὸς τουτωνὶ τῶν τριῶν τὸν λόγον παραδείσων κατέβαλες, ὧν ἡ διδασκαλία ἔστι μὲν πάντῃ διάφορος, ἀλλ' οὐκ ἐναντία· οὐκοῦν οὗτος πρὸς τὸ σὸν ἀνθιστάμενος μέρος, ἢ ὡς τὰ τοῦ παραδείσου ἀγνοῶν σημαινόμενα τουτὶ πέπραχεν, ἢ τῇ ἀληθείᾳ προὖπτον μαχόμενος, ἢ ἐναντίον τούτοις ἀντιδιδάσκων παράδεισον, αὐτὸν δὲ τὸν τοῦ Μωάμεθ θρυλλούμενον. Ἑκάτερά γε μὴν τῶν ἐπιχειρημάτων τὰ μέρη, τὸ μὲν ἀλαζόνα, τὸ δὲ ἄπειρον
f. 10^{v} *τὸν Μελέτιον ἀποδεικνύουσιν. |Ἀπειρία δὲ καὶ ἀλαζονία φιλοσοφίας ἀλλότριον. καί, εἰ τοῦτο, καὶ τὰ ἐν ᾧ ταῦτα κατηγόρηται ὑποκείμενον, ἐξ ἀνάγκης φιλοσοφίας ἀλλότριον· τοῦτο δ' ἔστιν ὁ πάνυ Μελέτιος. Ἂν δ' αὐτὸς ὅμως ἀντιποιεῖται τῆς ἐπὶ φιλοσοφίᾳ ὑποσχέσεως, ἢ πανέσθω τοῦ λοιδορεῖν, μᾶλλον δὲ λοιδορίας κατάρχεσθαι κατὰ τῶν μηδὲν τοῦτον ἀδικησάντων, ἢ πανέσθω καλεῖσθαι φιλοσοφίας ὑφηγητὴς καὶ ταῦτα τῆς κρείττονος. Ἔρρωσο.*

Ἑκατομβαιῶνος γῃ ἱσταμένου ,αφϟα΄ Χριστοῦ. Ἐνετίηθεν εἰς Κρήτην.

Ἐπίστελλε οὖν μοι τοὐντεῦθεν εἰς Κύπρον· σὺν Θεῷ γὰρ ταχέως ἀποδημήσω· ζημία δέ μοι μεγίστη ὅτι πρὸς τὴν πόλιν ὑμῶν οὐ καταίρομεν.

Τὸν καλὸν καὶ ἀγαθόν μοι φίλον, τὸν αἰδεσιμώτατον ἐν ἱερομονάχοις κύριον Ναθαναῆλον ἀσπάζομαι· καὶ εἰ βούλεσθε μετὰ καιρὸν παραγένοισθε πρὸς ἡμᾶς, καὶ τοὺς ἁγίους καθιστορήσωμεν τόπους τῆς ἁγίας Ἱερουσαλήμ.

Γ'

Οἱ Ἕλληνες Πατέρες περὶ Παραδείσου (ἐπιλογή τινων κειμένων)

Οἱ περὶ Παραδείσου γράψαντες

Οἱ περὶ παραδείσου γράψαντες ἄλλοι μὲν ἐδέχθησαν κατὰ λέξιν τὰ ἐν τῇ βίβλῳ τῆς Γενέσεως ἱστορούμενα, ὅτι δηλαδὴ ὁ παράδεισος ἦτο *ἐπίγειος τόπος*, ἀνατολικῶς τῆς Ἐδὲμ εὑρισκόμενος, τὸν ὁποῖον *ἐφύτευσεν* ὁ δημιουργὸς πρὸς διαμονὴν ἐν αὐτῷ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς ἐκ τῆς πλευρᾶς του Εὔας. Ἐκ τούτου δὲ τοῦ γηΐνου παραδείσου λέγουν ὅτι ἐξώσθη ὁ Ἀδὰμ διὰ τὴν παράβασιν τῆς Ἐδέμ, γνωρίσας λόγῳ τῆς ἁμαρτίας τὸν πόνον, τὰς λύπας καὶ τὸν θάνατον. Τὸ δ' *ἐφύτευσεν* ἡρμήνευσαν οὐχὶ κυριολεκτικῶς, ἀλλ' ὅτι διέταξε γενέσθαι τὸν ἐπίγειον αὐτὸν κῆπον. Οἱ δὲ Ὠριγένης, Μ. Βασίλειος καὶ Ἰω. Χρυσόστομος οὐ μόνον θεωροῦν ὡς ἀφελῆ καὶ ἀνόητον τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἐφυτεύθη ὁ Παράδεισος παρὰ τοῦ Θεοῦ γεωργήσαντος, ἀλλὰ καὶ ἀντίθετον πρὸς τὴν Γένεσιν τὴν τοποθέτησιν τοῦ παραδείσου τούτου τῆς ἐν γῇ Ἐδὲμ *εἰς τὸν οὐρανόν*. Καὶ ἐκ τοῦ ἐπιγείου τούτου παραδείσου τῆς Ἐδὲμ θεωροῦν πηγάζοντας τοὺς τέσσαρας ἀνατολικοὺς ποταμούς, ἐν οἷς ὁ Εὐφράτης, ὁ Τίγρης καὶ ὁ Νεῖλος, ὁριοθετοῦντες τὴν γῆν.

Ἄλλοι δὲ ὑπεστήριξαν ὅτι ἡ Ἐδὲμ αὕτη δὲν ἦτο *ἐπίγειος τόπος* ἀλλὰ *μετάρσιος* μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, πάντως ὑψηλότερον τῆς γῆς. Ἀνατολικῶς τούτου ἐφυτεύθη ὁ παράδεισος ὅπου ἐτέθησαν οἱ πρωτόπλαστοι, ἀπώλεσαν δ' αὐτὸν ἕνεκα τῆς παρακοῆς. Μετὰ δὲ τὴν παρακοὴν κατῴκησαν ἔξω ἀλλ' ἔναντι αὐτοῦ. Θέμα εἶναι ἂν ὁ παράδεισος τῶν πρωτοπλάστων καὶ ὁ τῶν δικαίων εἶναι ὁ αὐτός.

Καὶ οἱ μὲν τὸν ἐν λόγῳ ὑπαρκτὸν καὶ *ὑλικὸν παράδεισον* θεωροῦν ὅτι *κατήργησεν* ὁ Θεός, ὡς ἄχρηστον πλέον μετὰ τὴν τῶν πρωτοπλάστων ἔξωσιν ἐξ αὐτοῦ ἢ καὶ *ἔκλεισε*, καὶ φύλακα μετὰ ρομφαίας ἔθηκεν εἰς τὴν πύλην αὐτοῦ, *ἤνοιξε* δὲ τοῦτον διὰ νὰ εἰσέλθῃ ὁ εὐγνώμων ληστὴς τῆς σταυρώσεως. Ἄλλοι δὲ οὐδὲ δέχονται τὸ παράπαν ὅτι ὑπῆρξεν ἀρχῆθεν ὑλικὸς παράδεισος ἢ ὅτι ὁ Θεὸς ἐφυτούργησεν ὡς γεωργὸς τὰ ἐν αὐτῷ δένδρα τῆς ζωῆς καὶ τῆς γνώσεως, *σύμβολα* ταῦτα πάντα θεωροῦντες τῆς ψυχικῆς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως, ἕως μὲν οὗ δικαίως βιοτεύει *ἐν εἰρήνῃ ζῶν* τῇ τοῦ Θεοῦ (τὸν ἰδίᾳ παράδεισον) ἐν αὐτῷ διαιτώμενος, ἀφιστάμενος δὲ τῶν θείων ἐντολῶν καὶ

καθαυτὸν φιλοσοφῶν ἐξερχόμενος τούτου. Τὴν δὲ τοῦ *Θεοῦ εἰρήνην*, τὸν *οὐράνιον παράδεισον* λέγουν ὅτι ἐφύλαξεν ὁ Θεὸς διὰ τοὺς δικαίους, αὕτη δ' εἶναι καὶ ἡ *βασιλεία τῶν οὐρανῶν*, ἡ προωρισμένη δι' αὐτούς.

Τὰ δὲ τῶν ὑπερβαλλόντων εἰς συμβολισμὸν καὶ *τοὺς ἀγγέλους* λέγοντας *οὐρανοὺς* (πρῶτον, δεύτερον, τρίτον) καὶ ἑπομένως τὴν μετ' ἀγγέλων πολιτείαν τῶν δικαίων δῆθεν παράδεισον ὑποστηρίζοντας, παρατρέχω.

Πάντως ἡ *λαϊκὴ ὑλικὴ ἀντίληψις* περὶ τόπου ἀναπαύσεως μεταθανατίου παραδείσου δὲν εἶναι ἀσπαστὴ παρὰ τοῖς μεγάλοις θεολόγοις, τινὲς τῶν ὁποίων καὶ συνεβίβασαν τὸν ἐπίγειον παράδεισον τῶν πρωτοπλάστων, ὑλικὸν θεωροῦντες, πρὸς τὸν οὐράνιον παράδεισον ὅλως νοητὸν χῶρον τῶν δεδικαιωμένων. Ἀλλὰ πῶς τὸ «μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ» *σήμερον* συμβιβάζεται πρὸς ὑλικόν τινα παράδεισον οὐδεὶς ἠδυνήθη πειστικῶς νὰ ἑρμηνεύσῃ, τοῦ Χριστοῦ πάντως κατελθόντος εἰς Ἅδου.

Οὕτω τῶν Πατέρων ἐξ ἀρχῆς διισταμένων, ἡ Ἐκκλησία οὐδεμίαν *δογματικὴν* διάταξιν ἔθετο πρὸς γενικὴν παραδοχήν. Καὶ τί μὲν ἦν ἡ *βασιλεία τῶν οὐρανῶν*, ἧς οὐκ ἔσται τέλος, οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ, μετὰ τὴν *Κρίσιν* τεθεῖσα ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς Πίστεως. Περὶ δὲ τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ μακαριότητος καὶ τῆς ἑρμηνείας αὐτῆς (Φώτιος, Γ. Σχολάριος) ὡς *γνωστικῆς πληρώσεως* τῶν δικαίων, ἀτενιζόντων τὴν ὄντως Ἀλήθειαν, τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, πολλὴ λογοτεχνικὴ ὑπεισέρχεται διάθεσις ὡραϊσμοῦ τοῦ ἀγνώστου[1]. Τὸ δὲ θέμα τῆς ἁμαρτίας τῆς ἐκ τῆς *παρακοῆς* τῶν πρωτοπλάστων, οἱοσδήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ *καρπὸς* οὗ ἀπηγορευμένου ἐγεύσαντο, καὶ εἴ τι ἡ παράβασις ἐβάρυνε πλεῖον τῆς πράξεως, ἑρμηνεύματα καὶ θέσεις διάφοροι, συντείνουν εἰς τὴν *πτῶσιν* τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀναμενομένην, θείᾳ ἐπιφανείᾳ, *ἀνάστασιν* αὐτοῦ. Εἰ δὲ ὁ παράδεισος ἐκεῖνος τῆς *τρυφῆς* ὑλικὸς ἦτο, ἢ Ἐδέμ τις νοητική, ἡ *ἁμαρτία* ἐγέννησεν ἠθικὸν θάνατον καὶ ἡ ἐπιδιωχθεῖσα *γνῶσις* δὲν ἀπεμάκρυνε τὴν πυρίνην ρομφαίαν δι' ἧς ἐφυλάττετο ἡ πρὶν ἀθῳότης καὶ ὑπακοὴ εἰς τὴν θείαν ἐντολὴν Ἐδέμ.

Πάντως παρατηρητέον ὅτι ἐὰν ἡ Ἐκκλησία ἐδέχετο δογματικῶς μόνον τὴν συμβολικὴν ἄποψιν, ὁ ἁπλοῦς πιστός, ὁ φαντασθεὶς ὑλικὰς τάς τε κολά-

---

1. Κατὰ τὸν ἱερὸν Αὐγουστῖνον († 430): «Μετὰ θάνατον αἱ ψυχαὶ τῶν προωρισμένων εἰς σωτηρίαν ἀπολαμβάνουν τὴν θ ε ω ρ ί α ν τ ο ῦ Θ ε ο ῦ, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πραγματικὴ εὐδαιμονία καὶ ἀντικαθιστᾷ εἰς τὸν ἄνθρωπον κάθε ἐπιθυμίαν. Αὐτὴ ἡ κατάστασις χαρακτηρίζεται ὡς μ α κ α ρ ί α θ ε ω ρ ί α, καὶ δὲν πραγματοποιεῖται ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ εἶναι μέτοχος μόνον τῆς κ τ ι σ τ ῆ ς χ ά ρ ι τ ο ς. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἴδῃ τὸν Θεὸν ἐφ' ὅσον ζῇ». Πρβλ. P e t e r D. C a r r a s, St Augustine et St John Cassian in human Destiny, human will and divine Grace, ἐν «Θεολογικὸν Συμπόσιον, Χαριστήριον εἰς τὸν καθηγητὴν Παναγιώτην Κ. Χρήστου», Θεσσαλονίκη 1967, σ. 256.

σεις τῶν ἀδίκων καὶ τὰς ἀπολαύσεις τῶν δικαίων (ἐν περιρρύτοις χώροις καὶ σκιαῖς) δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ εἰς ἄσκησιν, ἀδιάφορος διὰ τὸ γνωστικὸν ζητούμενον, ὡς ἀμέτοχος τὸ πολὺ βαθυτέρας τινὸς μεταφυσικῆς ἀγωνίας, τουτέστιν τίς ἡ ὄντως ἀλήθεια καὶ ὁ Θεός, οὗ τὰς *ἰδιότητας* ἐπιγείως μόνον ἔμαθεν, ἀλλ' οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ νοήσῃ τὴν *οὐσίαν*. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἐσκόπευε καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ (Θεοῦ Λόγου) ἐ ν α ν θ ρ ώ π η σ ι ς, τοῦ ὁποίου τὴν σταύρωσιν καὶ τὴν ἀνάστασιν προσκυνοῦμεν καὶ ἐτησίως (ἑορταστικῶς) ἀναπλάττομεν, τὴν δὲ ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν καὶ ἐ ξ ε ι κ ό ν ι σ ι ν ὁ λαὸς τοῦ Κυρίου αἰσθάνεται ἐγγίζουσαν πλησιέστερον πρὸς αὐτὸν ἀπὸ οἱονδήποτε νοητὸν παράδεισον καὶ οἱανδήποτε θεωρητικὴν δικαίωσιν.

Ἄλλως τε καὶ αὐτὴ τῶν δικαίων ἡ ἐν τῷ παραδείσῳ *ἀπόλαυσις* (κατὰ τὸν ἱερὸν Φώτιον) οὐδένα *κόρον* γεννῶσα, καθὼς τὸ διηνεκὲς αὐτῆς προϋποθέτει τὸ ἀτέρμον τῆς ζητήσεως καὶ ἐπιθυμίας, δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν *αἰωνίαν ἀνάπαυσιν* (ἐν τόπῳ χλοερῷ, ἔνθα ἀπέδρα πᾶσα ὀδύνη λύπη ἢ στεναγμός, ὧν πλήρης ἡ ἐπίγειος ἡμῶν ζωή), ἣν ἀνάπαυσιν ὁ μὲν πιστὸς ἐπιζητεῖ, ἡ δὲ Ἐκκλησία, θανόντος αὐτοῦ, εὔχεται διὰ τὸν κοιμηθέντα.

I Θ ε ό φ ι λ ο ς Ἀ ν τ ι ο χ ε ί α ς († μετὰ τὸ 180)
Πρὸς Αὐτόλυκον, βιβλίον Β' (Βιβλ. Ἑλλ. Πατ. 5, σσ. 37,26-38,15).

...μόνα ἦν τὰ ἐν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ γεγεννημένα, φυτὰ καὶ σπέρματα καὶ χλόαι· τὰ δὲ ἐν τῷ π α ρ α δ ε ί σ ῳ ἐγεννήθη διαφόρῳ καλλονῇ καὶ ὡραιότητι, ὅπου γε καὶ φυτεία ὠνόμασται ὑπὸ Θεοῦ πεφυτευμένη. Καὶ τὰ μὲν λοιπὰ φυτὰ ὅμοια καὶ ὁ κόσμος ἔσχηκεν, τὰ δὲ δύο ξύλα, τὸ τῆς ζωῆς καὶ τὸ τῆς γ ν ώ σ ε ω ς, οὐκ ἔσχηκεν ἑτέρα γῆ ἢ ἐν μόνῳ τῷ παρεδείσῳ. Ὅτι δὲ καὶ ὁ παράδεισος γ ῆ ἐ σ τ ι ν κ α ὶ ἐ π ὶ γ ῆ ς π ε φ ύ τ ε υ τ α ι, ἡ Γραφὴ λέγει (Γεν. β', 8-9): *«Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ Ἀνατολάς, καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον...». Τὸ οὖν ἔτι ἐκ τῆς γῆς καὶ κατὰ Ἀνατολὰς σαφῶς διδάσκει ἡμᾶς ἡ θεία Γραφὴ τὸν παράδεισον ὑπὸ τοῦτον τὸν οὐρανόν, ὑφ' ὃν καὶ Ἀνατολαὶ καὶ γῆ εἰσιν... Ποταμὸν δὲ σεσήμακεν ἐκπορεύεσθαι ἐξ Ἐδὲμ ποτίζειν τὸν παράδεισον, κἀκεῖθεν διαχωρίζεσθαι εἰς τέσσαρας ἀρχάς, ὧν δύο... ποτίζουσιν τὰ ἀνατολικὰ μέρη..., οἱ δὲ ἄλλοι δύο ποταμοὶ φανερῶς γινώσκονται παρ' ἡμῖν οἱ καλούμενοι Τίγρης καὶ Εὐφράτης· οὗτοι γὰρ γειτνιῶσιν ἕως τῶν ἡμετέρων κλιμάτων... Μετέθηκε δὲ αὐτὸν* (sc. τὸν ἄνθρωπον) *ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς, ἐξ ἧς ἐγεγόνει, εἰς τὸν παράδεισον, διδοὺς αὐτῷ ἀφορμὴν προκοπῆς, ὅπως αὐξάνων καὶ τέλειος γενόμενος, ἔτι δὲ καὶ θεὸς ἀναδειχθείς, οὕτως καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβῇ (μέσος γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἐγεγόνει, οὔτε θνητὸς ὁλοσχερῶς οὔτε ἀθάνατος τὸ καθόλου, δεκτικὸς δὲ ἑκατέρων· οὕτως καὶ τ ὸ χ ω ρ ί ο ν ὁ π α ρ ά δ ε ι σ ο ς, ὡς πρὸς καλλονήν, μ έ σ ο ς τ ο ῦ κ ό σ μ ο υ κ α ὶ τ ο ῦ ο ὐ ρ α ν ο ῦ γ ε γ έ ν η τ α ι)...*

II Ἱππόλυτος ἐπίσκοπος Ῥώμης († 235)
(Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων 6, σ. 112).

Τινὲς βούλονται λέγειν εἰς τὸν οὐρανὸν εἶναι τὸν παράδεισον καὶ μὴ εἶναι ἐκ τῆς κτίσεως, ὁπότε τοίνυν ὁρῶνται οἱ ποταμοὶ ὑπὸ ὀφθαλμῶν ἐκπορευόμενοι ἐξ αὐτοῦ, ἐν οἷς καὶ σήμερόν ἐστι πάντας ἱστορεῖν τοὺς θέλοντας ὁρᾶν, ἄρα λογιζέσθω πᾶς, ὅτι οὐκ εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλ' ὄντως ἐν τῇ κτίσει πεφύτευται. ἔστι δὲ τόπος Ἀνατολῆς καὶ χωρίον ἐκλογῆς.

III Κλήμης Ἀλεξανδρεύς († circa 215)
Β' Στρωματεὺς XI (Βιβλιοθ. Ἑλλήνων Πατέρων 7, σ. 326).

Ἐξῆλθεν δὲ Κάϊν ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ Ναὶδ κατέναντι Ἐδὲμ» (Γεν. δ', 16). *Ἑρμηνεύεται δὲ ἡ μὲν Ναὶδ σάλος, ἡ δὲ Ἐδὲμ τρυφή. Πίστις δὲ καὶ γνῶσις καὶ εἰρήνη ἡ τρυφή, ἧς ὁ παρακούσας ἐκβάλλεται, ὁ δὲ οἰησίσοφος τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἐπαΐειν βούλεται τῶν θείων ἐντολῶν, ἀλλ' οἷον αὐτομαθὴς ἀφηνιάσας εἰς σάλον κυμαινόμενον ἑκὼν μεθίσταται, εἰς τὰ θνητά τε καὶ γεννητὰ καταβαίνων ἐκ τῆς τοῦ ἀγεννήτου γνώσεως, ἄλλοτε ἀλλοῖα δοξάζων...*

IV Ὠριγένης († 254)
Εἰς τὴν Γένεσιν ἐκλογαὶ (Βιβλ. Ἑλλ. Πατ. 15, σ. 129).

1. *«Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ Ἀνατολὰς καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε...»* (Γεν. β', 8). *Ὅταν ἀναγινώσκοντες ἀναβαίνωμεν ἀπὸ τῶν μύθων καὶ τῆς κατὰ τὸ γράμμα ἐκδοχῆς, ζητῶμεν τίνα τὰ ξύλα ἐστὶν ἐκεῖνα, ἃ ὁ Θεὸς γεωργεῖ· λέγομεν ὅτι οὐκ ἔνι αἰσθητὰ ξύλα ἐν τῷ τόπῳ... Ἔστι μὲν οὖν ἑρμηνεία τοῦ Ἐδὲμ κυρίως ἡδύ. Οὐκοῦν παραδεδώκασιν Ἑβραῖοι, ὅτι ὁ τόπος ἐν ᾧ ἐφύτευσε τὸν παράδεισον ἢ τὸν κῆπον Κύριος ὁ Θεὸς Ἐδὲμ καλεῖται· καί φασιν αὐτὸν μέσον εἶναι τοῦ κόσμου, ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ* (καὶ ὅτι) *ἦν πρὶν τὸν κῆπον γενέσθαι· ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ ὁ κῆπος ἐφυτεύθη...*

2. *«Καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ»* (Γεν. β', 15). *Οἱ ἀναγεννώμενοι διὰ τοῦ θείου βαπτίσματος ἐν τῷ παραδείσῳ τίθενται, τουτέστιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐργάζεσθαι τὰ ἔνδον ὄντα ἔργα πνευματικά.*

3. Περὶ ἀρχῶν, αὐτόθι 16, σσ. 340-341: *Τίς δ' οὕτως ἠλίθιος ὡς οἰηθῆναι τρόπον ἀνθρώπου γεωργοῦ τὸν Θεὸν πεφυτευκέναι παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατ' Ἀνατολάς, καὶ ξύλον ζωῆς ἐν αὐτῷ πεποιηκέναι ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν, ὥστε διὰ τῶν σωματικῶν ὀδόντων γευσάμενον τοῦ καρποῦ τὸ ζῆν ἀναλαμβάνειν· καὶ πάλιν καλοῦ καὶ πονηροῦ μετέχειν τινὰ παρὰ τὸ μεμασῆσθαι τὸ ἀπὸ τοῦδε τοῦ ξύλου λαμβανόμενον;... ἀναγεγραμμένα μὲν ὡς γεγονότα, οὐ γεγενημένα δὲ κατὰ τὴν λέξιν;*

V Εὐσέβιος Ἐμέσης (ca. 300-359)

(Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων, τ. 38).

σ. 159,16-28: *Οἱ μέν φασιν Ἐδὲμ καλεῖσθαι τὸν τόπον ἐν ᾧ ἐφυτεύθη ὁ παράδεισος, οἱ δὲ Ἐδὲμ τὸν παράδεισόν φασιν. Ζητεῖται δὲ πότερον ἐφυτεύθη* (πρὸ ἢ μετὰ τὴν πλάσιν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁ μὲν Σύρος, πρό, ἄλλοι δὲ μετὰ ταῦτα λέγουσιν).

σ. 161,25-28: *Τῷ γὰρ Ἀδὰμ ἡ παροίκησις ἀντὶ τιμωρίας ἐδόθη, ἵνα ὁρῶν τὸν παράδεισον ἀναμιμνήσκηται τῆς ἐκπτώσεως καὶ τοὺς υἱοὺς ἀσφαλίζηται. Οὐκοῦν ἡ τῆς φλογίνης ῥομφαίας ὅρασις καὶ τὸ Χερουβὶμ τότε ἐχρησίμευσαν ἕως ἔζη ὁ Ἀδάμ.*

VI Ἀκάκιος Καισαρείας († 366)

(Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων, τ. 38).

σ. 129,6-30 (Περὶ τῶν 4 ποταμῶν ὁ λόγος: Γάγγου, Νείλου, Εὐφράτου, Τίγρητος). *Οὐκ οἶμαι δὲ ἀμφιβάλλειν ὡς καὶ αἰσθητὸς ὑπῆρξε παράδεισος τῶν τεσσάρων ποταμῶν αἰσθητῶν ὑπαρχόντων... Εἰ δὲ οὗτος αἰσθητός..., καὶ ὁ ἐκπορευόμενος ἐξ Ἐδέμ, ὅθεν ἀφωρίσθησαν... καὶ τὰ φυτά. Εἰ δὲ καὶ ταῦτα, καὶ τὸ ξύλον ἄρα τῆς ζωῆς, καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ...Ὥσπερ δὲ θανάτου εἰσὶ τρόποι δύο, ὁ μὲν ψυχῆς, ὁ δὲ σώματος οὕτω καὶ ζωῆς ὁμοίως· καὶ τάχα τὸ μὲν νοητὸν ξύλον τῆς ζωῆς τῇ ψυχῇ ἀθανασίαν παρέχει, τὸ δὲ αἰσθητὸν τῷ σώματι.*

VII Μέγας Ἀθανάσιος († 373) (;) Περὶ Παραδείσου

1. Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα (Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων, τ. 35, ἀμφιβαλλόμενον).

σ. 105,19-23. *Αἱ δὲ τῶν δικαίων ψυχαί, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ὡς ἐκ τοῦ λῃστοῦ τοῦ ἐν τῷ σταυρῷ μανθάνομεν, ὅτι ἐν τῷ παραδείσῳ ὑπάρχουσιν. Οὐ γὰρ διὰ μόνην τὴν ψυχὴν τοῦ ἁγίου λῃστοῦ Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν ἤνοιξε τὸν παράδεισον, ἀλλὰ καὶ διὰ πάσας λοιπὸν τὰς τῶν ἁγίων ψυχάς.*

σ. 114,10-24: Ἐρώτησις μζ′: *Ποῦ θέλομεν λέγειν ὅτι ἔστιν ὁ παράδεισος; Οἱ μὲν γάρ φασιν ὅτι ἐν Ἱερουσαλήμ, οἱ δὲ ἐν οὐρανοῖς.*

Ἀπόκρισις: *Οὐδὲ εἷς τῶν δύο ἀληθής... ἐξ Ἀνατολῶν πάσης τῆς γῆς ἐστιν ὁ παράδεισος...*

σ. 114,25-32: Ἐρώτησις μη′: *Φθαρτὸν μέν φαμεν τὸν παράδεισον ἢ ἄφθαρτον;*

Ἀπόκρισις: *Οὔτε φθαρτὸν αὐτὸν λέγομεν κατὰ τὴν τῶν παρ' ἡμῖν φυ-*

τῶν τε καὶ καρπῶν σῆψιν... οὔτε μὴν πάντῃ ἄφθαρτον κατὰ τὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀφθαρσίαν καὶ οὐ γινομένην παλαίωσιν...

σ. 114,33-37: Ἐρώτησις μθ΄: *Πόσον χρόνον ἐν παραδείσῳ ἐποίησεν ὁ Ἀδάμ;*

Ἀπόκρισις: *Ἀμφιβαλλόμενον τοῖς Πατράσιν... πρόβλημα.* (Ἄλλοι λέγουσιν ἐπὶ ἑξάμηνον ἢ πλείονα χρόνον, ἄλλοι μόνον ἐπὶ ἐννέα ὥρας, καὶ ἄλλοι ὥρας), *ὅσας ὁ Κύριος ἐν τῷ ξύλῳ τοῦ σταυροῦ πεποίηκεν, ὅπερ οἶμαι ἀληθέστερον εἶναι.*

σσ. 76,13 - 77,18: *Τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ ἀποστόλου Παύλου ὅτι «Οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον ἁρπαγέντα ἕως τρίτον οὐρανὸν»* (Β΄ Κορινθ. ιβ΄, 2) *καὶ τὰ ἑξῆς.*

VIII Μέγας Βασίλειος († 378) Περὶ Παραδείσου

1. *Οὐκ ἦν ἐν τῷ παραδείσῳ οἶνος, οὔπω ζῳοθυσίαι, οὔπω κρεωφαγίαι. Μετὰ τὸν κατακλυσμὸν οἶνος... Οὕτω νεαρώτατον τοῦ παραδείσου τὸ εὕρημα τῆς οἰνοποσίας...* (Περὶ Νηστείας, Λόγος Α΄, Migne, PG 31, 169).

2. *Ὑμᾶς οὐχ ἡ γῆ κατέκρυψεν, ἀλλ᾽ οὐρανὸς ὑπεδέξατο· ἠνοίγησαν ὑμῖν παραδείσου πύλαι. Ἄξιον θέαμα τῇ στρατιᾷ τῶν ἀγγέλων, ἄξιον πατριάρχαις, προφήταις, δικαίοις...* (Εἰς τοὺς ἁγίους Τεσσαράκοντα μάρτυρας, αὐτόθι, στ. 525).

3. *Δριμὺς ὁ χειμών, ἀλλὰ γλυκὺς ὁ παράδεισος...* (Εἰς τοὺς αὐτούς, αὐτόθι, στ. 519).

4. (νγ΄) *Εἰ ἦμεν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, οὐδὲν ἂν ἐπινοίας καὶ μόχθου γεωργικοῦ ἐπεδεήθημεν· μετὰ δὲ τὸ ἐξορισθῆναι... τότε μακρᾷ πείρᾳ καὶ τῇ περὶ τὴν γῆν ταλαιπωρίᾳ τῆς γεωργίας τὴν τέχνην συνεστησάμεθα.* (Κεφάλαια τῶν κατὰ πλάτος ὅρων, αὐτόθι 31, 1044).

IX Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος († 407) Εἰς τὴν Γένεσιν Ὁμιλία ΙΓ΄ (Migne, PG 53, 108-110).

1. *Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεός*, φησί, *παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ Ἀνατολάς...* Τί οὖν, εἰπέ μοι· σκαπάνης ἐδεήθη καὶ γεωργίας καὶ τῆς ἄλλης ἐπιμελείας, ἵνα καλλωπίσῃ τὸν παράδεισον; Μὴ γένοιτο! Πάλιν γὰρ καὶ ἐνταῦθα τὸ *ἐφύτευσεν* οὕτω δεῖ νοεῖν, ὅτι προσέταξε παράδεισον ἐν τῇ γῇ γενέσθαι, ὥστε τὸν παραχθέντα ἄνθρωπον τούτῳ ἐνδιαιτᾶσθαι... Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐντίθησιν ἐν τοῖς γράμμασιν (Γενέσει) ὁ μακάριος Μωϋσῆς, ἵνα μὴ ἐξῇ τοῖς φλυαρεῖν μάτην βουλομένοις ἀπατᾶν τῶν ἀφελεστέρων τὰς ἀκοὰς καὶ λέγειν μὴ εἶναι ἐν τῇ γῇ τὸν παράδεισον ἀλλ᾽ ἐν οὐρανῷ, καὶ μυθολογίας τινὰς τοιαύτας ὀνειροπολεῖν... Καὶ ὅταν ἀκούσῃς, ἀγαπητέ, ὅτι *ἐφύτευσε παράδεισον ὁ Θεὸς ἐν Ἐδὲμ κατὰ Ἀνατολάς,*

τὸ μὲν ἐφύτευσε θεοπρεπῶς ἐπὶ Θεοῦ νόει, ὅτι προσέταξε, τὸ δὲ ἑξῆς πίστευε ὅτι καὶ παράδεισος γέγονε καὶ ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ἔνθα καὶ ἡ Γραφὴ ἐσημήνατο...

2. *Καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον ὃν ἔπλασεν*... Ἔξω τοῦ παραδείσου τοῦτον δημιουργήσας, εὐθέως αὐτὸν παραγαγὼν... εἰς τὸν παράδεισον αὐτὸν εἰσήγαγε. Τὸ ἔθετο πάλιν οὕτω νοοῦμεν, ἀντὶ τοῦ προσέταξεν ἐκεῖ αὐτὸν διάγειν, ἵνα καὶ ἡ ὄψις καὶ ἡ διαγωγὴ πολλὴν αὐτῷ τὴν ἡδονὴν παρέχῃ, καὶ εἰς εὐχαριστίας εὐγνωμοσύνην αὐτὸν διεγείρῃ... Μὴ τοίνυν ξενιζέτω σε ἡ τοῦ *ἔθετο* λέξις... καὶ (γὰρ) ἐπὶ τῆς τῶν ἀστέρων δημιουργίας τῇ αὐτῇ λέξει ἐχρήσατο: *καὶ ἔθετο αὐτοὺς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ*, οὐχ ἵνα ἐμπεπῆχθαι αὐτοὺς τῷ οὐρανῷ νοήσωμεν (καὶ γὰρ ἕκαστος αὐτῶν τὸν οἰκεῖον δρόμον διανύει, τόπους ἐκ τόπων ἀμείβων), ἀλλ' ἵνα διδάξῃ ὅτι ἐν τῷ οὐρανῷ αὐτοὺς εἶναι προσέταξε, καθάπερ καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ παραδείσῳ διάγειν... Καθάπερ ἄγγελός τις, οὕτως ἐπὶ τῆς γῆς διέτριβεν ὁ ἄνθρωπος, σῶμα μὲν περικείμενος, ἔξω δὲ τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν τυγχάνων... οὕτως ἐνετρύφα τῇ τοῦ παραδείσου διαγωγῇ...

3. Διὰ τοῦτο ἤδη τοῦ ξύλου τὴν μνήμην ἐποιήσατο καὶ διηγεῖται ἡμῖν ἐφεξῆς τῶν *ποταμῶν* τὰ ὀνόματα καὶ τούτων τὸν ἀφορισμόν... καὶ ὅτι ἐξ ἐκείνου τοῦ τὴν ἀρδείαν τῷ παραδείσῳ παρέχοντος ἕτεροι *εἰς τέσσαρας ἀρχὰς* διαιρεθέντες, οὕτω τὰ κλίματα τῆς γῆς διενείμαντο.

X Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς περὶ Παραδείσου

(Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως [B. Kotter]).

κε'. Περὶ Παραδείσου, σ. 71,6-13: ...*Ὁ θεῖος Παράδεισος Θεοῦ χερσὶν ἐν Ἐδὲμ πεφυτευμένος, εὐφροσύνης καὶ θυμηδίας ἁπάσης ταμιεῖον... Ἐν τῇ Ἀνατολῇ μὲν πάσης τῆς γῆς ὑψηλότερος κείμενος, εὐκραὴς δὲ καὶ ἀέρι λεπτῷ καὶ καθαρωτάτῳ περιλαμπόμενος, φυτοῖς ἀειθαλέσι κομῶν, εὐωδίας πλήρης, φωτὸς ἔμπλεως, ὥρας ἁπάσης αἰσθητῆς καὶ κάλλους ὑπερβαίνων ἐπίνοιαν, θεῖον ὄντως χωρίον καὶ ἄξιον τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐνδιαίτημα, ἐν ᾧ οὐδὲν τῶν ἀλόγων ηὐλίζετο, μόνος δὲ ἄνθρωπος, τῶν θείων χειρῶν τὸ πλαστούργημα.*

σ. 71,14 - 72,18: *Ἐν μέσῳ τούτου ξύλον ζωῆς ὁ Θεὸς ἐφύτευσεν καὶ ξύλον τῆς γνώσεως... ἀπόπειράν τινα καὶ δοκιμὴν καὶ γυμνάσιον τῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑπακοῆς καὶ παρακοῆς. Διὸ καὶ ξύλον τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν κέκληται, ἢ ὅτι δύναμιν ἐδίδου γνωστικὴν τοῖς μεταλαμβάνουσι...*

σ. 72,39 - 73,44: *Τὸ δὲ τῆς ζωῆς ξύλον ἢ ξύλον ἔχον ἐνέργειαν ζωῆς παρεκτικὴν ἢ τοῖς τῆς ζωῆς ἀξίοις καὶ τῷ θανάτῳ οὐχ ὑποκειμένοις μόνοις ἐδώδιμον.*

Τινὲς μὲν οὖν α ἰ σ θ η τ ὸ ν *τὸν παράδεισον ἐφαντάσθησαν, ἕτεροι δὲ νοητόν. Πλὴν ἔμοιγε δοκεῖ, ὅτι ὥσπερ ὁ ἄνθρωπος αἰσθητὸς ἅμα καὶ νοητὸς δεδημιούργητο, οὕτω καὶ τὸ τούτου ἱερώτατον τέμενος αἰσθητὸν ἅμα καὶ νοητὸν καὶ διπλῆν ἔχον τὴν ἔμφασιν...*

σ. 73,63-64: *Οὕτω διπλοῦν οἶμαι τὸν θεῖον παράδεισον. Καὶ ἀληθῶς οἱ θεοφόροι Πατέρες παρέδωκαν οἵ τε οὕτως, οἵ τε ἐκείνως διδάξαντες...*

ϛ'. Π ε ρ ὶ Γ ρ α φ ῆ ς, σ. 209,21 - 210,25: *Κρούσωμεν τοίνυν εἰς τὸν κάλλιστον* π α ρ ά δ ε ι σ ο ν *τῶν* Γ ρ α φ ῶ ν, *τὸν εὐώδη, τὸν γλυκύτατον, τὸν ὡραιότατον, τῶν παντοίοις νοερῶν θεοφόρων ὀρνέων κελαδήμασι περιηχοῦντα ἡμῶν τὰ ὦτα, τὸν ἁπτόμενον ἡμῶν τῆς καρδίας... καὶ χαρᾶς ἀϊδίου ἐμπιπλῶντα, τὸν ἐπιβιβάζοντα ἡμῶν τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὰ χρυσαυγῆ μετάφρενα τῆς θείας περιστερᾶς... Ἀρυσώμεθα ἐκ τῆς τούτου τοῦ παραδείσου πηγῆς ἀέναα καὶ καθαρώτατα νάματα, ἁλλόμενα εἰς ζωὴν αἰώνιον· ἐντρυφήσωμεν... τὴν γὰρ χάριν ἀδάπανον κέκτηνται.*

XI Ὁ ἱ ε ρ ὸ ς Φ ώ τ ι ο ς, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως
Περὶ Παραδείσου (Τὰ Ἀμφιλόχια, ὑπὸ Σ. Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, 1858).

σσ. 102-103: ΝΑ' (βμ. να') *Διατί τὸν παράδεισον ἐφύτευσεν ὁ Θεός, μέλλων εὐθὺς ἐκβάλλειν τὸν Ἀδὰμ ἐξ αὐτοῦ;*

...ὁ Θεὸς ἐφύτευσε τὸν παράδεισον οὐ τὸν Ἀδὰμ εὐθὺς ἐκεῖθεν μέλλων ἐλαύνειν... ἀλλ' αὐτὸς ὁ τοῦ παραδείσου πρῶτος πολίτης... τῆς ἐντολῆς προτιμήσας τὴν παράβασιν ἑαυτῷ καὶ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐκβολὴν τοῦ παραδείσου κατειργάσατο... Κἂν ἔμελλεν ὁ Ἀδὰμ ἁμαρτάνειν καὶ ἐκβάλλεσθαι τοῦ παραδείσου... προεωρᾶτο μὲν ἡ παράβασις, προεωρᾶτο δὲ ἡ ἐκβολή, τὸ δὲ κάλλιστον φιλοτέχνημα τῶν ἐ π ι γ ε ί ω ν ἔ ρ γ ω ν *ὁ παράδεισος, πρὸς ἀνυπαρξίαν διὰ τὸν Ἀδὰμ οὐκ ἀνεστέλλετο· διὸ καὶ προάγει τοῦτον ὁ Θεὸς καὶ τὸν Ἀδὰμ εἰς τερπνὴν ἀποκαθίστησι δίαιταν παραβεβηκότα δὲ μένειν ἔτι καὶ τρυφῆς ἀπολαύειν —ἧς ἀπήλαυσεν ἂν νομοφυλακῶν— τῆς δικαιοσύνης οὐκ ἐπέτρεπε τὸ ἀδέκαστον...* (ὅτι) *οὐ δι' ἐκεῖνον μόνον τὸ τοιοῦτον καὶ τηλικοῦτον ὑπεστήσατο φιλοτέχνημα, διὰ πάντας δὲ οὐδὲν ἔλαττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, τοὺς ἐξ Ἀδάμ, ὅσοι τὴν ὑπερκαλλῆ καὶ ὡραίαν διάπλασιν τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς θείας εἰκόνος τὸ ἀνύβριστόν τε καὶ ἀπαραχάρακτον διεσώσαντο. Ποῦ τοίνυν ἦν καλόν, ποῦ δὲ σοφόν, δι' ἕνα παραβεβηκότα... τοσοῦτον πλῆθος ἀποστερεῖν τοῦ παραδείσου, τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο* χ ω ρ ί ο ν *μὴ δημιουργοῦντα μηδὲ προάγοντα;... Ἐπισκοπεῖν δ' ἔξεστι καὶ τοῦτο· τίνος γὰρ ἂν ὁ Ἀδὰμ ἔγνω μετὰ τὴν ἁμαρτίαν αἰσθήσει κρινομένης ἀπολαύσεως ἐστερημένος, μὴ τῆς τοῦ παραδείσου διαγωγῆς ὑπερόριος γεγενημένος; Ταύτης δὲ τῆς ἐπιγνώσεως ἐστερημένος, πῶς ἂν αὐτὸν συνέσχον λῦπαι καὶ ὀδύναι; μηδενὸς δὲ πλήττοντος καὶ συνθλίβοντος τῶν παραλυπούντων, πόθεν ἂν ἐπέγνω τὸ μέγεθος τοῦ ἁμαρτηθέντος; πῶς δ'*

ἂν τῆς μετανοίας ἐγένετο καὶ τὴν θείαν εὐμένειαν ἐδυσώπησεν, ὥστε μὴ τῆς συγγνώμης αὐτὸν καὶ τῆς ἀφέσεως εἰς τὸ παντελὲς καὶ δι' αἰῶνος ἀποστερηθῆναι;...

(Ὁ Θεὸς)... *ἵνα πάντα καὶ τὰ πραττόμενα καὶ τὰ οἰκονομούμενα δείξῃ πρέποντα αὐτῷ, καὶ τῆς ἀπορρήτου προνοίας τὴν σοφίαν ἀνακηρύττοντα καὶ μὴν καὶ δι' ἑνὸς τῶν ὑλικῶν κτισμάτων ἔργῳ προδιατυπῶν τε καὶ προαπαγγέλλων, ὡς ἅπασα ἡ κτίσις κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ φρικτὴν παρουσίαν εἰς ἀμείνω μεταλλάξει λῆξιν, οὐδὲν τῆς ἐνύλου ἀνεπιτηδειότητος ἐναντιουμένης τῷ δημιουργικῷ καὶ θείῳ βουλήματι.*

Ἄλλως τε δὲ οὐδὲ τὸ κάλλιστον ἔδει τῶν ἐπιγείων ἔργων πάντων ἔσχατον λειτουργηθῆναι, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ κατ' ἀρχὰς τῇ ὁλοκληρίᾳ τῆς κτίσεως συγκαταβληθῆναι... Οὐκοῦν ἔδει καὶ τὸν παράδεισον, εἴτε θᾶττον ἔμελλεν ὁ προπάτωρ ἡμῶν ἐκβάλλεσθαι αὐτοῦ, εἴτε μή, προκαταβληθῆναι μὲν τῶν ἀγωνιστῶν καὶ τῶν ἀγωνισμάτων, ὧν καὶ ἔπαθλον ὤφθη, συγκαταβληθῆναι δὲ τῇ κοσμογενείᾳ, ἵνα μὴ νομισθῇ ἔργον ὑστεροβουλίας καὶ μεταμελείας γεγονέναι, ἀλλὰ τῆς ἀπ' ἀρχῆς πάντα σοφῶς ὑποστησαμένης κρίσεώς τε καὶ ἀγαθότητος.

σσ. 28-29: ΙΕ': *Τί δήποτε Μωυσῆς ἐν τῇ κοσμογενείᾳ τῆς Βασιλείας τῶν οὐρανῶν μνήμην οὐ πεποίηται, καίτοι τοῦ Σωτῆρος λέγοντος ἀπὸ καταβολῆς κόσμου τοῖς δικαίοις ταύτην ἑτοιμασθῆναι;* (Ματθ. κε', 34. Α' Κορινθ. β', 9. Ἑβραίους ια', 10).

...*Ἄλλοι ἐν τῇ τοῦ παραδείσου διηγήσει φασὶ καὶ τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν συνεισάγεσθαι· μέρος γὰρ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν καὶ μακαριότητος ὁ παράδεισος· διὸ καὶ τῷ ληστῇ αἰτησαμένῳ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ μνήμης τυχεῖν ἡ τοῦ παραδείσου διατριβὴ ἀποδίδοται. Ἀλλὰ μή ποτε τοῦτο τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας πολὺ ἂν ταπεινότερον εἴη; Φυτῶν μὲν γὰρ ἄνθη καὶ κάλλη καὶ ποταμοὶ καὶ νάματα τὸ χωρίον περιρρέοντα, καρπῶν τε ὡραίων ποικιλία, καὶ βοτανῶν φύσεις ἡδύ τε καὶ ἐπίχαρι πνέουσαι, καὶ διὰ πάντων τὸ πρόσωπον τῆς γῆς κοσμούμενόν τε καὶ ὡραϊζόμενον, καὶ ἀέρος κρᾶσις εἰς καθαρότητα καὶ διαύγειαν ἀνηλωμένη καὶ τὰς πρώτας ἀκτῖνας ὑποδεχομένη τοῦ ἡλίου, πῶς οὐχὶ τὸ χωρίον ὅλον ἀποτελοῦσι τερπνότητός τε καὶ ἡδονῆς ὅση γοητεύει τὰς αἰσθήσεις, πάντων φέρειν τὸ ἀκρότατον; Πλὴν ἀλλά γε τῆς βασιλείας τὰ ἀγαθὰ ἀπείρῳ μέτρῳ ὑπερανέστηκεν.*

...*ἄλλως τε δὲ καὶ ὅτι τῷ Ἀδὰμ ὁ παράδεισος οὐ βραβείων καὶ ἐπάθλων γέρας ἐγνωρίζετο· γυμνάσιον δὲ μᾶλλον τὸ χωρίον προὔκειτο καὶ στάδιον ἀρετῆς... εἰσάγεται δὲ πρὸς τὸν παράδεισον ὁ ληστής, οἷον ἀρραβῶνος τινὸς καὶ προοιμίου τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀξιούμενος· ἐπεί γε τῆς κοινῆς ἀνταποδόσεως τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν μήπω τότε καιρὸν ἐχούσης, οὐδ' αὐτὸς ἦν δίκαιος μόνος ἐκ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων Θεῷ πρὸς τὸ τέλος φθάσαι τῆς ἐσχάτης μακαριότητος, καὶ χωρὶς τῶν μυρίων ἐκείνων χορῶν τῶν ἁγίων τελειωθῆναι...*

σσ. 19-20: ϛ′ (βμ. ϛ′): *Τί δήποτε Μωσῆς τῆς οὐρανῶν οὐ μέμνηται βασιλείας, καίτοι τοῦ Σωτῆρος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις λαμπρῶς εἰπόντος «ἀπὸ καταβολῆς κόσμου τοῖς δικαίοις ταύτην ἑτοιμασθῆναι»;* (Ματθ. κε′, 34).

β′. Εἰ δὲ διότι τοῦ γενναίου εἰπόντος ληστοῦ «μνήσθητί μου, Κύριε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου», ὁ Σωτὴρ αὐτῷ, τὴν εἰς τὸν παράδεισον εἴσοδον ὑπισχνεῖται, διὰ τοῦτο τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν τὴν τοῦ παραδείσου τίθεται λῆξιν, ἐκεῖνο μᾶλλον σκοπείτω ὡς, τί δήποτε μὲν ἦν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν — ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ Χριστοῦ — οὐδαμῶς ὁ ληστὴς συνεγνώκει... οὐδὲ πρὸς ὡρισμένον τι καὶ γνώριμον τὸν νοῦν ἀπευθύνων τὴν αἴτησιν ἐποιεῖτο, ἀλλά... ἀγαθῶν τινων μετασχεῖν καὶ μακαρίας ἀπολαύσεως ᾐτεῖτο· ἐπειδὴ δὲ τῶν ἄλλων ἁπάντων καλῶν γνωριμώτερος αὐτῷ ὁ παράδεισος καθειστήκει... διὰ τοῦτο τὸν παράδεισον ὁ δεσπότης αὐτῷ κατεγγυᾶται, καὶ οὐχ ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων δωρεῖται, ἀλλ' ὧν τυχεῖν ὁ ἐξαιτούμενος ἐπεθύμει. Ἐπεθύμει δὲ μνήμης τυχεῖν ἐν τῇ βασιλείᾳ Χριστοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἐν ἀγαθοῖς καὶ μακαρίοις γενέσθαι. Καὶ λαμβάνει λοιπὸν τὴν ἐν παραδείσῳ διαγωγήν, ἣν οἱ τοῦ γένους ἡμῶν ἀρχηγέται, μήπω τῆς ἐντολῆς ἐκπεσόντες, διεκληροῦντο, εἰ δέ τις τὸν παράδεισον αὐτῷ οἱονεί τινα προοιμιαζόμενα δῶρα καὶ ἀρραβῶνα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας λέγοι δεδόσθαι, οὐκ ἀποτεύξεσθαι δὲ αὐτὸν οὐδὲ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, τοῦτο δὴ τοῦτο οὐδὲν μὲν ὅλως μάχεται τῷ λόγῳ, μᾶλλον δὲ ἐν τῇ κοινῇ πάντων ἀναστάσει τε καὶ διακρίσει καὶ τῶν βεβιωμένων ἀνταποδόσει εἰσόμεθα ἀκριβέστερον. τὰ νῦν δὲ αὐτοῦ ἂν εἴη ἐξεπίστασθαι τοῦ Κριτοῦ...

δ′. Εἰ δὲ καὶ ἀγωνιστήριον ἦν ὁ παράδεισος — ἐν αὐτῷ γὰρ τὸ γυμνάσιον τῷ πρωτοπλάστῳ προτέθειτο—, πῶς ἂν εἴη τὸ αὐτὸ καὶ βραβεῖον καὶ στάδιον; Οὐκοῦν ὁ παράδεισος προοίμιον μὲν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, οὐ βασιλεία δέ. Καὶ μακάριον μὲν καὶ πολυέραστον ἐνδιαιτηθῆναι καὶ ἐπαναπαύσασθαι τῷ χωρίῳ, μακαριώτερον δὲ καὶ ἐρασμιώτερον τὸ εἰς τὰς οὐρανίους ἐκεῖθεν παραπεμφθῆναι σκηνάς...

Φωτίου Ταρασίῳ πατρικίῳ τῷ ἀδελφῷ ἐπιστολὴ παραμυθητικὴ (Ἰω. Βαλέττας, Ἐπιστολαί, ἐν Λονδίνῳ 1864, ἀρ. 142, σσ. 457-464).

σ. 461: *«Τί δὲ ἄρα κόπτεις σεαυτόν, ὦ πάτερ; τί δὲ θρηνεῖς ὡς ἐπὶ κακοῖς ἀπελθοῦσαν; Ἐμοὶ παράδεισος ἔλαχεν οἰκεῖν, γλυκὺ μέν τι θέαμα ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν, γλυκύτερον δὲ ἐναπολαῦσαι, μείζων δὲ πίστεως ἁπάσης ἡ πεῖρα. Παράδεισος ἐκεῖνος, ἡ πρώτη καὶ θαυμασία τοῦ γένους πατρίς, ἐν ᾧ πάλαι τῆς Δεσποτικῆς παλάμης τὸ φιλοτέχνημα, τῆς φύσεως οἱ προπάτορες, πρὶν ἢ τὸν ὄφιν ὑποψιθυρίσαι, τῆς εὐδαίμονος καὶ μακαρίας ἀπήλαυον ζωῆς. Ἀλλὰ νῦν οὐδὲ ὁ σκολιὸς ἐκεῖνος καὶ πονηρὸς ὄφις χώραν ἔχει ὑφερπῦσαι, οὐδέ τινας ψιθύρους λόγους ὑπομηχανᾶσθαι· ἀλλ' οὐδ' ἐν ἡμῖν ἔστι τις, οὗ μή ἐστιν ἡ*

γνώμη μηχανῆς ἀπάσης καὶ τέχνης ἀμείνων· οὐδ' ὀφθαλμοὺς δέ τις ἀνοιχθῆναι δεῖται, ἢ τινος μείζονος ἐπιθυμίας ἀπολαῦσαι· ἐσμὲν γὰρ ἅπαντες σοφοὶ μὲν τὴν θείαν καὶ οὐράνιον σοφίαν, ἐν ἀφθόνοις δὲ καὶ ἀνεκλαλήτοις ἀγαθοῖς· ὁ δὲ πᾶς βίος ἡμῖν ἑορτὴ καὶ πανήγυρις· λαμπροὶ δὲ λαμπρῶς ἐν ἀφθάρτοις καὶ καθαρωτάτοις πολιτευόμενοι σώμασι, Θεὸν ὁρῶμεν, ὡς ἐστιν ἀνθρώπῳ δυνατὸν ἰδεῖν, καὶ τούτου τῷ ἀφράστῳ καὶ ἀπερινοήτῳ κάλλει ἐντρυφῶντες, διὰ παντὸς ἀγαλλόμεθα, καὶ κόρος τούτων οὐδείς· ἀλλὰ τὸ ἄφθονον τοῦ τρυφᾶν ἀκμὴ γίνεται τοῦ ἐρᾶν, καὶ τῷ ἔρωτι συμπροϊοῦσα ἡ ἐξουσία τῆς ἀπολαύσεως, ἄφατόν τινα καὶ ἀνεκδιήγητον ὡς ἀληθῶς τὴν χαρὰν ἐκείνην καὶ ἀγαλλίασιν ἐργάζεται. Ὡς καὶ νῦν ἔμοιγε ταῦτά σοι προσομιλούσῃ, δεινὸς καὶ ἀμήχανος πρὸς ἐκεῖνα ἔρως ἐπιστρέφει, καὶ οὐδὲ τὸ βραχύτατον αὐτῶν παραχωρεῖ διηγήσασθαι.

Ἐλεύσῃ δέ ποτε καὶ αὐτὸς ἐκεῖσε ἅμα φίλῃ μητρί· καὶ τότε πολλὰ μὲν ἐμὲ τοῦ μικρὰ περὶ τηλικούτων εἰπεῖν, πολλὰ δὲ σαυτὸν τοῦ πένθους αἰτιάσῃ, οἵων καλῶν κἀγαθῶν ἡμῖν κατωδύρου...

XII Ὁ Νικήτας Στηθᾶτος περὶ Παραδείσου[1] (1015 - μετὰ τὸ 1080 †)

Ἐπιστολή: Τῷ αὐτῷ (Γρηγορίῳ Σοφιστῇ· συνετάχθη μεταξὺ 1075-1080).

σ. 176,30-32: *Παράδεισον αἰσθητὸν ἐκεῖνον κυρίως καὶ φύσει καλοῦμεν τὸν πρὸς Θεοῦ φυτευθέντα ἐν τῇ Ἐδέμ...*

σ. 177,2-4: *Ἀλλ' ἡ σημασία καὶ φωνὴ αὕτη τοῦ παραδείσου οὐκ ἐν ἐκείνῳ μόνῳ, ἀλλὰ πολυσήμαντος οὖσα καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς διαβαίνειν οἶδε καὶ ἵστασθαι.*

σ. 177,6-7: *Πρῶτον μὲν παράδεισος αὐτὸς ὁ Θεὸς καλεῖται καὶ ὀνομάζεται, πρὸς ὃν ὁ Παῦλος ἁρπαγεὶς ἤρθη...*

σ. 177,8-15: (Δεύτερον) *Εἶτα ἡ τῶν πιστῶν Ἐκκλησία, ὡς φυτὰ ζωῆς ἔχουσα τοὺς ἁγίους, τρέφοντα διὰ βίου καὶ λόγου τοὺς πεινῶντας καὶ διψῶντας τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην.*

(Τρίτον) *Ἔπειτα ἡ κτίσις ἅπασα, τὴν μεγαλουργίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις διηγουμένη, ὡς ἐκ τῆς καλλονῆς αὐτῆς ἀνάγεσθαι ἡμᾶς πρὸς τὸν γενεσιουργόν.*

---

1. Παναγιώτου Κ. Χρήστου, Νικήτα Στηθάτου, μυστικὰ συγγράμματα. Εἰσαγωγὴ - κείμενον ἀνέκδοτον - σχόλια, συνεργασίᾳ Σ. Σάκκου καὶ Γ. Μαντζαρίδου, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1957, ὅπου ἐν μὲν σσ. 48-55 ὁ Π. Χρήστου, Ἡ πραγματεία περὶ τοῦ νοητοῦ Παραδείσου, ἐν δὲ ταῖς σσ. 127-158 τὸ περὶ Παραδείσου κείμενον καὶ σχόλια ὑπὸ Στεργίου Σάκκου. Αἱ ἐπιστολαὶ 7 καὶ 8 περὶ ψυχῆς καὶ Παραδείσου Γρηγορίῳ Σοφιστῇ, κείμενον καὶ σχόλια Π. Κ. Χρήστου.

(Τέταρτον) *Πρὸς τούτοις ἡ θεία Γραφή, αὐτὸς ὅλος ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὁ κατὰ θεὸν φιλόσοφος βίος.*

Κατὰ τὸν ἐκδότην καὶ σχολιαστὴν τοῦ κειμένου τοῦ Στηθάτου:

1) Ἡ ἐπίγειος Ἐδὲμ ἐκλείσθη ὁριστικῶς καὶ διὰ τοὺς Χριστιανοὺς ὑπάρχει πλέον μόνον ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, τόπος, μελλοντικῆς ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς.

2) Παράδεισος εἶναι ὁ χάριν τοῦ ἀνθρώπου δημιουργηθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κόσμος, δηλαδὴ ἡ Κτίσις.

3) Νοητὸς Παράδεισος εἶναι καὶ ὁ ἐσωτερικὸς ἀφανὴς κόσμος τῶν ἀνθρώπων, πολὺ ὑπέρτερος τοῦ αἰσθητοῦ Παραδείσου[1].

XIII Νικόλαος (Καβάσιλας) Χαμαετὸς (ιδ' αἰ.)

Ἦν δὲ τὸ μὲν (κάλλιστον πάντων χωρίον) ὁ παράδεισος πρέπουσα μακαρίῳ δίαιτα, λύπης καθαρὸν ἁπάσης χωρίον ἀπὸ φυτῶν παντοδαπῶν μυρίαν τινὰ γεωργῶν τῷ καρπουμένῳ τὴν ἡδονήν.

Βασιλείου Σ. Ψευτογκᾶ, Νικολάου Καβάσιλα ἑπτὰ ἀνέκδοτοι Λόγοι τὸ πρῶτον νῦν ἐκδιδόμενοι..., Θεσσαλονίκη 1976, σ. 95,65-68.

XIV Συμεὼν ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (1416/17-1429)[2].

1. (σ. 153): *Ἱστορεῖται μὲν γὰρ ἐν πολλοῖς ἡ τοῦ Σωτῆρος Δευτέρα Παρουσία, καὶ ὁρᾶται καθήμενος ἐπὶ θρόνου, περὶ αὐτὸν δὲ οἱ Ἀπόστολοι, καὶ ἐκ μὲν τῆς αὐτοῦ δεξιᾶς οἱ τῶν σῳζομένων χοροὶ καὶ ὁ παράδεισος ἀνοιγόμενος, ἐκ δὲ τῆς ἀριστερᾶς τὸ αἰώνιον πῦρ...* (Ἐπιστολὴ πρὸς Παῦλον).

2. (σ. 155): *Τῷ μὲν γὰρ Ἀδὰμ δῶρον δέδοται ψυχὴ καὶ σῶμα παρὰ Θεοῦ, καὶ τῷ μὲν σώματι ὁ παράδεισος, τῇ δὲ ψυχῇ χαρίσματα θεῖα...* (αὐτόθι).

3. (σσ. 176-177): *καὶ ὡς ἡ τῶν μοναχῶν ζωὴ τοῦ παραδείσου ἐστὶ ζωὴ καὶ τοῦ πρώτου θείου σκοποῦ ἀποκατάστασις καὶ ἐκπλήρωσις.*

4. (σ. 187): *ὁ* (ἅγιος) *Δημήτριος καθέστηκε... παράδεισος τερπνός, καρποὺς παρέχων τῶν χαρισμάτων, καὶ κῆπος κεκλεισμένος, διάφορα φυτὰ παρέχων ζωῆς τερπνά.* (Λόγος εἰς τὸν ἅγ. μμ. Δημήτριον).

5. (σ. 192): (Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου) *παράδεισος ὄντως εὐανθὴς* (αὐτόθι).

---

1. Διὰ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας ὁ ἄνθρωπος εἰσέρχεται εἰς τὸν κόσμον τῶν ἀρετῶν καὶ ἐκκινῶν ἀπὸ τῆς ταπεινώσεως φθάνει εἰς τὴν ἀγάπην. Οὕτω διὰ τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος ἔχει τὸν Παράδεισον ἐντὸς αὐτοῦ (τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ) καὶ εἰσέρχεται ζῶν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, τῆς ὁποίας τὰ ἀγαθὰ θὰ ἀποκτήσῃ πλήρως μετὰ θάνατον.

2. Ἁγίου Συμεὼν ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (1416/17-1429 †) Ἔργα Θεολογικά· κριτικὴ ἔκδοσις μετ' εἰσαγωγῆς ὑπὸ David Balfour. Πατριαρχ. Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν. Ἀνάλεκτα Βλατάδων 34, Θεσσαλονίκη 1981.

XV Γεννάδιος (Γεώργιος ὁ Σχολάριος) πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως († 1472;)[1]

1. Περὶ τῶν ἐν παραδείσῳ ξύλων, τοῦ τῆς ζωῆς ξύλου καὶ τῆς γνώσεως (ΙΙΙ, σσ. 338-343, ἐν σσ. 338-339).

Τοῦ τοίνυν Ἀδὰμ δημιουργηθέντος ἐν τῷ πρώτῳ καὶ καλλίστῳ μέρει τῆς γῆς, ὃ καὶ τῇ πρώτῃ τῶν ἀνθρώπων ἀφωρίσθαι γενέσει εὔλογον ἂν ἦν καὶ οἰκεῖον, καὶ ὁ παράδεισος ἀνείθη λοιπὸν εὐθὺς αὐτῷ, ὡς ἐν τῷ ἱερῷ ἱστόρηται γράμματι, ἐγγύθεν τε ὢν καὶ χάριν ἐκείνου πεφυτευμένος, οὗ καὶ εἰσελθόντι, κελεύσει Θεοῦ, πάντων μὲν ἀπογεύεσθαι τῶν ἐν αὐτῷ ξύλων συνεχωρήθη, μόνον δ' ἑνὸς ἡ γεῦσις κεκώλυται· τὸ δ' ἦν τὸ ξύλον τῆς γνώσεως... μετὰ τὴν παράβασιν ἀργὸν ἦν εὐθὺς τὸ ζωῆς ξύλον καὶ τῆς τοῦ αὐτοῦ χρείας πεπαυμένης καθάπαξ (ἀθανασίας τοῦ πρωτοπλάστου), *ἅτε τοῦ Ἀδὰμ θνητοῦ τῇ παραβάσει γεγενημένου, οὐδ' ἐν τῷ παραδείσῳ λοιπὸν αὐτὸν μένειν ἐχρῆν, καὶ διὰ τοῦτο ἐκβέβληται.*

2. Πίστις τῶν Χριστιανῶν, ὡς ταύτην ὁ Γεννάδιος τῷ Πορθητῇ ἀνέπτυξεν, αὐτόθι, σσ. 456-457:

(11) *Πιστεύομεν ὅτι... αἱ ψυχαὶ καὶ τὰ σώματα τῶν καλῶς πιστευόντων καὶ καλῶς πολιτευομένων ἀπελεύσονται εἰς τὸν παράδεισον, τῶν δὲ ἀμετανοήτως πονηρῶν εἰς τὴν κόλασιν, καὶ ἡ μὲν ἀπόλαυσις τῶν ἁγίων ἔστιν ἐν οὐρανῷ (οὗτος γάρ ἐστι νῦν ὁ παράδεισος). Ἡ δὲ κόλασις τῶν πονηρῶν ἐν τῇ γῇ. Καὶ ἡ ἀπόλαυσις τῶν ἁγίων οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν εἰ μὴ ὅτι τελειωθήσονται αἱ τοιαῦται ψυχαὶ εἰς τὴν γνῶσιν, καὶ τότε θεωρήσουσι τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ, ἃ νῦν οὐ γινώσκουσιν εἰ μὴ διὰ πίστεως.*

XVI Δαμασκηνὸς Στουδίτης, Θεσσαλονικεὺς μητροπολίτης Ναυπάκτου († 1577)

(Θησαυρός, ἐν Βενετίᾳ 1851, λόγος ΚΔ')

σ. 285, 1. *Ἀφόντις γοῦν ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὠνόμασέ τον Ἀδάμ... τὸ Ἀδὰμ γῆ λέγει, κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑβραίων. Ἔπειτα ἐφύτευσε καὶ τὸν παράδεισον κατὰ Ἀνατολὰς εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς γῆς, καὶ ἐκεῖ τὸν ἔβαλε νὰ τὸν δουλεύῃ καὶ νὰ τὸν φυλάγῃ· ὄχι ὅτι εἶχεν ἐκεῖ δικέλλιον καὶ τζαπίον νὰ σκάπτῃ καὶ νὰ ἐργάζεται... ἢ νὰ τὸν φυλάγῃ· διότι ποῖος ἦτον ὁ κλέπτης ὁποὺ νὰ (εἰ)σέβῃ ἐκεῖ, ὁποὺ μόνον ὁ Ἀδὰμ ἦτο ἐπὶ τῆς γῆς; ... Οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκ-*

---

1. Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα (Oeuvres Complètes) III, Paris 1930.

κλησίας μας καὶ μάλιστα ὁ Θεολόγος Γρηγόριος αἰσθητὸν καὶ νοητὸν λέγει (τὸν παράδεισον) ὡσὰν καὶ τὸν ἄνθρωπον. Αἰσθητὸς μὲν ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸ σῶμα, ὁμοίως καὶ ὁ παράδεισος, ἐπειδὴ εἶχε καὶ ἔχει ξύλα αἰσθητά, καὶ ὅ,τι εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς. Νοητὸς δὲ εἶναι κατὰ τὰ νοητὰ ξύλα, ὡσὰν καὶ ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ψυχήν.

2. *Ποῖα δὲ εἶναι τὰ νοητὰ ξύλα καὶ ὁ νοητὸς Παράδεισος; Αὐτὸς μόνος ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ Παράδεισος, ξύλα δὲ εἶναι αἱ ἀρεταί, καὶ αἱ καλωσύναι ὁποὺ τὸν ἐχάρισεν ὁ Θεός: ἡ γνῶσις, ἡ σοφία, ἡ εὐμορφία, ἡ πρᾳότης, ἡ ἐγκράτεια, ἡ νηστεία, ἡ παρθενία, ἡ συντυχία τοῦ Θεοῦ, καὶ τ' ἄλλα καλὰ ὁποὺ τὸν ἔδωκεν ὁ Θεός, αὐτὰ εἶναι τὰ νοητὰ ξύλα. Ἦτον δὲ εἰς τὸν αἰσθητὸν παράδεισον καὶ δύο ξύλα διαλεκτότερα, τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τὸ ξύλον τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πο*(σ. 286)*νηρόν... ποῖα δὲ εἶναι τὰ νοητὰ δύο ξύλα;... ξύλον ζωῆς καὶ τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν ἡ προαίρεσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι· διότι ὁ Θεὸς ὅταν ἔπλασε τὸν Ἀδάμ, ἄφησέ τον εἰς τὴν ἐξουσίαν του καὶ εἶπέ τον τὰ μὲν ἄλλα του ποιήματα τὰ αἰσθητὰ νὰ τὰ ἐξετάζῃ καὶ νὰ ἐρευνᾷ τὴν ἀρχήν τους καὶ τὴν φύσιν τους, περὶ δὲ τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ θεϊκῆς φύσεως νὰ μὴν ἐξετάσῃ. Καὶ αὐτός, ὡς ἀτελής, ἠθέλησε νὰ συλλογισθῇ πῶς ἔγινεν ὁ Θεὸς καὶ πῶς εἶναι· διὰ τοῦτο ἐξέπεσεν, ἐπειδὴ δὲν ἐχρειάσθη εἰς καλὸν τὴν προαίρεσίν του, ἀλλὰ εἰς τὴν παρακοὴν τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ὁρίζει ἡ Γραφή μας, ὅτι τὸν ἔβαλεν εἰς τὸν παράδεισον νὰ δουλεύῃ καὶ νὰ τὸν φυλάγῃ· ἀπὸ τί; ἀπὸ τοιούτους λογισμούς, ὁποὺ ἦτον ὑπὲρ τὴν δύναμίν του.*

XVII Μελέτιος Πηγᾶς, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας († 1601)

(Αἱ περὶ Παραδείσου ἀπόψεις του)

α') Ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὔα εἰς τὸν παράδεισον

Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο καλὸν νὰ εἶναι (ὁ Ἀδὰμ) *μοναχὸς* (εἰς τὸν παράδεισον, ὁ Θεὸς) *φυτεύει παράδεισον ὡραιότατον ἐν Ἐδὲμ (τῆς τρυφῆς) κατὰ Ἀνατολὰς εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον τὸν εὐκρατότατον τῆς γῆς ὅλης, πλὴν καὶ ὑψηλότερον παρὰ τὴν γῆν τόσον ὅσον δὲν ἐφτάνασι μηδὲ τὰ ὕδατα τοῦ κατακλυσμοῦ νὰ τὸν βλάψουν νὰ ἐργάζεται τὸν παράδεισον ἐργασίαν, ἠθέλησεν ὁ Θεὸς... νὰ εἶναι ἄπονος ἐργασία ψυχῆς καὶ σώματος, καθὼς ὁ ἄνθρωπος ψυχὴν ἔχει καὶ σῶμα, καὶ καθὼς ὁ Παράδεισος καὶ αἰσθητὰ φυτὰ εἶχε καὶ νοερά, καὶ φυτὰ διὰ τὴν θεωρίαν... ἐπειδὴ ἔβαλεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν παράδεισον...*

(Χρυσοπηγή, τῇ Κυριακῇ τῆς Τυροφάγου, σσ. 176-177).

β΄) Ὁ νοητὸς παράδεισος (Ἐδὲμ) καὶ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ (βασιλεία τῶν οὐρανῶν)

(Ὁ Σταυρὸς) *Τοῦτο λοιπὸν εἶναι τὸ ξύλον τὸ εὐλογημένον, ἐκεῖνο τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, ὁποὺ ἐφυτεύθη ἐν μέσῳ τοῦ νοητοῦ παραδείσου, ὁποὺ θὲς εἰπεῖν τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον ἐφύτευσεν οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐν Ἐδέμ, τουτέστιν ἐν τῇ τρυφῇ καὶ ἀπολαύσει, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ εὐδοκεῖ, ἐν αὐτῷ τίθησι τὸ πνεῦμά του ὁ Θεὸς κατὰ τὰς ἀνατολὰς τῆς οἰκείας δόξης. Σταυρὸν λέγω τῆς σωτηρίας τὸ ἐργαλεῖον...*

(Χρυσοπηγή, σ. 74, τῇ Κυριακῇ Γ΄ τῶν Νηστειῶν).

...Δόξαν Χριστοῦ ὅταν ἀκούσῃς μὴ φανταστῇς πρᾶμα κοσμικόν, μεγαλωσύνην, πρόσκαιρον, ἀλλὰ βασιλείαν οὐρανῶν, ἀπόλαυσιν αἰωνίων ἀγαθῶν... (αὐτόθι, σ. 77).

γ΄) Ὁ Χριστὸς «ξύλον ζωῆς» ἐν μέσῳ τοῦ Παραδείσου

σ. 304. *Ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός, τῷ πατρὶ ὁμοούσιος, τὴν ἐν παραδείσῳ ποτὲ τοῦ γένους ἡμῶν πανωλεθρίαν ἐπανορθούμενος, καὶ τὸ χειρόγραφον τῆς ἐκεῖσε κατάρας λῦσαι κατεληλυθὼς τῇ διὰ σαρκὸς οἰκονομίᾳ, παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ Ἀνατολὰς τῆς ἰδίας θυμηδίας τε καὶ εὐφροσύνης καὶ λαμπρότητος, ἥλιος ὢν αὐτὸς δικαιοσύνης ᾧ Ἀνατολὴ ὄνομα, ἡ ἡμᾶς ἐξ ὕψους ἐπισκεψαμένη, καὶ φυτὰ ἀνθρώπινα φυτεύσας ἐν αὐτῷ, ψυχὰς ὀλυμπίους, ἃς αὐτὸς οἷον ἐκ τῆς γῆς ἐξελέξατο τοῦ κόσμου (φυτὸν γὰρ οὐράνιον τὸν ἄνθρωπον καὶ τῶν ἔξω τινὲς οὐκ ἀμούσως ἐφαντάσθησαν εἰς τοὔμπαλιν τῶν ἐπιγείων ἔχον τὰς ῥίζας, ἄνω δηλαδή, ὅθεν καὶ ἄρδεται, λόγῳ ποτιζόμενον καὶ τρεφόμενον θεωρίᾳ) καὶ τούτων μέσον πήξας ἑαυτὸν ξύλον ζωῆς (ἡ σοφία γάρ ἐστιν οὗτος, ξύλον ζωῆς οὖσα τοῖς ζητοῦσιν αὐτήν), νέος χρηματίσας Ἀδάμ, μόνος ἀξιόχρεως καὶ ἐργάζεσθαι καὶ φυλάττειν τὸν θεότευκτον ἐκεῖνον παράδεισον, ὥστε μηδένα δυνηθῆναι ἁρπάσαι τι τῶν αὐτῷ ἀνηκόντων, εἰ μή πού τις ἄρ' εἴη τῆς ἀπωλείας υἱός· οὕτως εὐκαίρως (τὸ γὰρ ἐαρινὸν πλήρωμα τοῦ χρόνου τῆς τῆς χάριτος ἐπιφανείας ἀνατέταλκε) προὔτεινε τὸν φυσίζωον ἐκεῖνον καρπὸν (τὸν σωτήριον φημὶ τοῦ εὐαγγελίου τῆς χάριτος λόγον) τοῖς περιστοιχοῦσιν αὐτόν, οὐκ εἰς θάνατον, ἀλλ' εἰς ζωὴν καὶ ἀθανασίαν, ἀρδεύων θεορρύτοις ἐπιρροαῖς τὸν παράδεισον, ἐμπαρεχόμενος αὐτὸν χειμάρρουν τρυφῆς (ὅ φησιν ὁ Προφήτης) καὶ ποταμὸν Θεοῦ πλήρη τῶν τοῦ Πνεύματος ὑδάτων καὶ πηγὴν ζωῆς, τῶν μετ' οὐ πολὺ τετραρρύτων ἀρχῶν ποταμίων, ὠκεάνειον. Οὕτως οὖν ἔτρεφε τὴν ἀρχὴν τὸν παράδεισον, οὕτως, ὡς τὸ πάλαι τυπικῶς, ἐκτυπώτερον γάρ, ἀλλ' οὔπω τελείως. Χαρίτων γὰρ ἦν αὕτη τῶν τοῦ Σωτῆρος, οὐκ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἀπόλαυσις...*

σ. 305. *Ὡς γὰρ* (ἡ Θεία Πρόνοια), *θεῖσα τὸν ἄνθρωπον ἐν παραδείσῳ, τροφαῖς ἔτρεφεν ἀκηράτοις, ταμιευσαμένη τὸν καρπὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς εἰς μέλλουσαν κατάστασιν, μόνη Θεοῦ σοφίᾳ γνωστήν, οὕτως ὁ Σωτὴρ ἐπιφανεὶς ἐν σαρκὶ καὶ τὸν καρπὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς παρασχὼν (εἶεν δ' ἂν αἱ χάριτες αἱ τοῦ Πνεύματος, ἐν αἷς καὶ δι' ὧν καὶ εἰς ἃς ἐξελέξατο καὶ ἐκάλεσεν, οὓς αὐτὸς ἠθέλησεν, θεὶς καὶ ὀνόματα κοινά, τοῖς κοινοῖς μυστηρίων διακόνοις ἁρμόζοντα, καὶ καθηράμενος αὐτούς... καὶ πίστιν ἐνθείς... Καὶ αὐτοί, φησί, μὲ ἐδέξαντο καὶ ἐπέγνωσαν ἀληθῶς ὅτι σὺ μὲ ἀπέστειλας. Καὶ πνεῦμα δοὺς εἰς τὸ θεραπεύειν... Ταύτας οὖν παρασχὼν αὐτοῖς τὰς χάριτας, τοῦτον τὸν καρπὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, τὸ ξύλον αὐτὸ εἰς τὸν ἐπιτήδειον καιρὸν ἀπέθετο, κατὰ μικρὸν ἀναβιβάζων εἰς τὸ ἀκρότατον τοὺς οἰκείους* (παρεχόμενος ἑαυτὸν διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας, περὶ οὗ ὡς μεταβαλλομένου καὶ μεταλαμβανομένου ἐξ ἄρτου καὶ οἴνου, περαιτέρω).

Τῷ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ (τῷ Σεβήρῳ). 20 Ὀκτωβρίου 1594

(Μελετίου Πηγᾶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, Ἐπιστολαὶ ἐκδιδόμεναι ὑπὸ μητροπολίτου (τότε) Ἀξώμης Μεθοδίου (Φούγια, νῦν Θυατείρων), Ἀθῆναι 1976 (τὸ κείμενον ἀπὸ τῆς σ. 302 κἑξ.).

XVIII Παράδεισος «Ἀθάνατος»

Κῶδιξ Μ. Λαύρας 142 αἰ. 16ου. Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη Δ', 1939, σ. 75.

Περὶ Παραδείσου

Ὁ Παράδεισος αἰσθητός ἐστι καὶ νοητός. Αἰσθητὸς μὲν κατὰ τὰ φυτὰ καὶ τὰς ὀπώρας, νοητὸς δὲ κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀθανασίαν, οὐκ ἔστιν ἐκεῖ μεταλλαγὴ καιρῶν, καύματός τε καὶ ψύχους, οὐδὲ ὄμβρου ῥεῖθρον ἐξ οὐρανόθεν· οὐ διαδέχεται τὴν ἡμέραν νύξ, ἀλλὰ πάντοτε λάμπουσιν αἱ τοῦ Θεοῦ ἀκτῖνες ἐκεῖ. Ὁλόφωτος τόπος, ὁλόλαμπος, ὅλως εὐωδία καὶ τερπνότης ἀθάνατος.

Κρατεῖ δὲ ἡ θύρα τοῦ Παραδείσου εἴκοσι μιλίων διάστημα.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ Παραδείσου. Λέγεται δὲ Παράδεισος καὶ ἡ ἐπουράνιος Ἱερουσαλήμ. Ὁ τίμιος Παράδεισος λέγεται καὶ αἱ τοῦ Θεοῦ φωταγωγοὶ ἐντολαί. Λέγεται δὲ ὁ Παράδεισος παρ' Ἑλλήνων (sic) *Ἠλύσιον πεδίον.*

XIX Τοῦ κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Μεγάλου Ρήτορος τοῦ Κορινθίου (-1551) Λόγος περὶ Παραδείσου[1].

(Ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Παράδεισος εἶναι ἔτι ἐπίγειος!)

Μιχαὴλ Γλυκᾶς[2]

(Κωνσταντῖνος) Καισάριος Δαπόντες[3] μοναχὸς Ξηροποταμηνὸς «Ἐγκώμιον Παραδείσου διὰ στίχων πολιτικῶν» ἐκ στίχων 100 ἀσήμαντον διὰ τὸ θέμα μας.

XX Ὁ Παράδεισος Ὑμνογραφικῶς

α΄) Ὁ Ληστὴς ἐν τῷ Παραδείσῳ

Ληστὴν τοῦ Παραδείσου, Χριστέ, πολίτην τὸ «μνήσθητί μου» βοήσαντα προαπειργάσω. Αὐτοῦ (τοῦ ληστοῦ) *τῆς μετανοίας κἀμὲ ἀξίωσον.*

β΄) Ὑπαρκτὸς καὶ νῦν Παράδεισος

1. *Λειμὼν μακάριε, φυτὰ θεόφυτα, Παραδείσου τερπνότης, νῦν ἐπ᾽ ἐμὲ δάκρυα σταλάξατε ἐκ φύλλων, ὥσπερ ὀφθαλμῶν, τὸν γυμνὸν καὶ ξένον δόξης Θεοῦ.* (TR, σ. 104).

2. *Συνάλγησον, Παράδεισε, τῷ κτήτορι πτωχεύσαντι καὶ τῷ ἤχῳ σου τῶν φύλλων ἱκέτευσον τὸν Πλάστην μὴ κλεῖσαί σε. Ἐλεῆμον, ἐλέησον τὸν παραπεσόντα.* (Ὁ οἶκος, TR, σ. 105).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

---

1. Ἐκ τοῦ κώδ. Ἰβήρων 512 τοῦ 16ου αἰ., ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Μανουὴλ Γεδεών, ἐν Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας ΚΠόλεως τόμῳ 24, 1904, σσ. 381-384, δεύτερον δὲ πληρέστερος ὑπὸ τοῦ Εὐλογίου Κουρίλα, Θεολογία 26, 1955, σσ. 375-384, ἐκ τοῦ κώδ. Μ. Λαύρας Ι 42, φ. 78. Γέγραπται δ᾽ ὑπὸ τύπον ἐπιστολῆς πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἀδριανουπόλεως, ὅπου εἶχεν ἐκσπάσει ἡ περὶ παραδείσου ἔρις καὶ διχογνωμία. Περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ λόγου βλέπε: Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Μανουὴλ ὁ Κορίνθιος καὶ ἓν ὑμνογραφικὸν αὐτοῦ ποιημάτιον, ἐν Ἐπετηρίδος Παρνασσοῦ τόμῳ 6, 1902, σσ. 71-89 (προσόμοια καὶ κανὼν εἰς Μᾶρκον Ἐφέσου ἐν σσ. 90-102), ἄλλα ὑμνογραφικά του ἔργα κατέγραψεν ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας, Ἡ κρατοῦσα νῦν γνώμη περὶ Παραδείσου ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, περ. Θεολογία 26, 1955, σσ. 194-196, 375-384.

2. Κουρίλας, ἔνθ᾽ ἀνωτ.

3. Κουρίλας, αὐτόθι, σσ. 384-387, ἐκδίδων ἐξ ἰδιοκτήτου του κώδικος ἀγορασθέντος τῷ 1941, καθὰ λέγει.

ΓΡΑΦΗ, ΓΡΑΦΕΥΣ, (ΜΕΤΑ)ΓΡΑΦΩ, ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΩ, ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

1. (Βασίλισσα Θεοδώρα) *Ζ ω γ ρ ά φ ο ν αὐτῇ αὐτίκα ἀχθῆναι προστάττει καὶ ἐν τῇ πρὸς ἀνατολὰς ἀψῖδι γ ρ α φ ῆ ν α ι τὴν ἁγνὴν Θεομήτορα, τὴν τοῦ Γένους ἡμῶν δηλονότι μεσῖτιν καὶ σώτειραν. Γ ρ α φ ο μ έ ν η ς οὖν τῆς εἰκόνος, καὶ ἤδη πρὸς πέρας τοῦ ἔργου βλέποντος, ὡς τῇ ὑστεραίᾳ ὁ γ ρ ά φ ω ν παρεγένετο, ᾗ καὶ πέρας ἐπιθήσειν τῇ γ ρ α φ ῇ ἐβουλεύετο... ὁρᾷ γ ρ α φ ὴ ν ἑτέραν καὶ οὐ τὴν αὐτήν, πολὺ τὸ διάφορον ἔχουσαν καὶ παρηλλαγμένον ἀπὸ τῆς ὁμοιότητος, ἐν ε ἴ δ ε ι* (=προσώπῳ) *ἀνδρικῷ τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐπὶ νεφέλης φωτεινῆς καὶ ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων ὀχούμενον καὶ περιπατοῦντα, ὡς ὁ θεῖος ψάλλει Δαυΐδ...* (ἕπεται περιγραφὴ... προφῆται Ἰεζεκιὴλ καὶ Ἀββακούμ)... *Ταῦτ' ἰδὼν ὁ γ ρ α φ ε ὺ ς καὶ ἀφασίᾳ συσχεθείς, διά τινος τοῦτο τῇ Θεοδώρᾳ δηλοῖ. ἡ δὲ... ὡς εἶχεν εὐθὺς παραγενομένη... ἐνετείλατο τῷ γ ρ α φ ε ῖ μηδόλως αὐτῷ ἔτι τὴν χεῖρα ἐπενεγκεῖν...* Ἀ θ. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ Κ ε ρ α μ έ ω ς, Varia Graeca Sacra, 1909, σσ. 107,3 - 108,3 (Ἰ γ ν α τ ί ο υ, ἡγουμένου Ἀκαπνίου, Διήγησις Ἐπωφελής...).

2. Καί πως δοκεῖ τὸ καθ' ἡμᾶς τῇ τῶν ζ ω γ ρ ά φ ω ν προσεοικέναι. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι, ἐπειδὰν εἰκόνων μ ε τ α γ ρ ά φ ω σ ι τὰς εἰκόνας (ὅταν δὲν ζωγραφίζουν ἐκ τοῦ φυσικοῦ, ἀλλ' ἔχοντες ὡς πρότυπον ἄλλην εἰκόνα), *πλεῖστον, ὡς εἰκός, τῶν ἀ ρ χ ε τ ύ π ω ν ἀπολιμπάνουσι,* Μέγας Βασίλειος, M i g n e, PG 31,493.

3. Τοῖς... τὰς ὀφθείσας αὐτοῖς ε ἰ κ ο ν ο γ ρ α φ ί α ς, ὢ θαῦμα, καὶ πρὸ σαρκώσεως τοῦ Λόγου μὴ καταδεχομένοις,... ε ἰ κ ο ν ο γ ρ α φ ε ῖ ν δ ὲ ἐνανθρωπήσαντα τὸν Λόγον καὶ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτοῦ πάθη οὐκ ἀνεχομένοις (θεομάχοις αἱρετικοῖς) *ἀνάθεμα.*

Συνοδικὸν τῆς Ὀρθοδοξίας, (Jean Gouillard) Travaux et Mémoires 2, 1967, σ. 55,145-150.

N. B. T.

'Από ενός καὶ πλέον αἰῶνος ἀνελήφθη καὶ συνεχίσθη ἐντατικῶς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἡ ἔρευνα περὶ τῆς εἰς τοὺς λαοὺς τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης εὐρέως διαδεδομένης παραλογῆς (μπαλλάντας), γνωστῆς παρ' ἡμῖν ὡς τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» ἢ «τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι», εἰς τὴν ὁποίαν ὡς βάσις ὑπόκεινται αἱ εἰς πολλὰς χώρας ἀπαντῶσαι δεισιδαίμονες δοξασίαι καὶ παραδόσεις, σχετικαὶ μὲ τὴν θυσίαν εἰς οἰκοδομήματα.

Οἱ περισσότεροι τῶν ἐρευνητῶν εἰς τὰ δημοσιεύματά των δὲν ἀπέβλεψαν μόνον εἰς συλλογὴν καὶ ἐμφάνισιν ἀγνώστου καὶ ἀνεκδότου ὑλικοῦ ἐκ τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἀλλ' ἐπεδίωξαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκτὸς τῆς ἑρμηνείας τῶν ὡς ἄνω δοξασιῶν καὶ παραδόσεων, νὰ λύσουν τρία κυρίως προβλήματα, ἀναφερόμενα εἰς τὸ τραγούδι: πρῶτον τῆς καταγωγῆς, δεύτερον τῆς πορείας καὶ τῶν φορέων τῆς διαδόσεως καὶ τρίτον τῆς αἰσθητικῆς αὐτοῦ ἀξίας. Αἱ πολλαὶ ὅμως συζητήσεις των δὲν κατέστη δυνατὸν εἰσέτι νὰ λύσουν ἱκανοποιητικῶς τὰ ἐξ ἀρχῆς τεθέντα προβλήματα. Τοῦτο δ' ὀφείλεται εἰς δύο κυρίως λόγους: α') Ἄλλοι ἐξ αὐτῶν διεξήγαγον τὴν ἔρευνάν των μὲ ἀτελῆ γνῶσιν ὑλικοῦ παραλλαγῶν ἐκ τῶν διαφόρων χωρῶν, παρανοοῦντες συχνὰ διάφορα γλωσσικά, ἱστορικὰ καὶ αἰσθητικὰ δεδομένα, σχετικὰ μὲ τὴν δημιουργίαν, τὴν πορείαν, τὴν διάδοσιν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τοῦ τραγουδιοῦ εἰς τοὺς καθ' ἕκαστον λαοὺς καὶ β') μερικοὶ ἐφήρμοσαν ἐν τῇ ἐρεύνῃ των ἐσφαλμένας μεθόδους. Ὅθεν ἦτο φυσικὸν διὰ τοὺς λόγους τούτους νὰ σημειωθοῦν ὀλισθήματα καὶ ἀστοχίαι οὐ μόνον εἰς ἐπὶ μέρους, ἀλλὰ καὶ εἰς γενικώτερα ζητήματα καὶ νὰ διατυπωθοῦν ἀβέβαια καὶ ἀναπόδεικτα συμπεράσματα.

Μελετῶν ἀπὸ μακροῦ δοξασίας καὶ παραδόσεις διὰ τὴν θυσίαν εἰς οἰκοδομήματα καὶ παραλλαγὰς (variantes) τοῦ ἐν λόγῳ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἑλληνικὰς καὶ ξένας εἰς τὸ πρωτότυπον ἢ εἰς δοκίμους μεταφράσεις, διαπιστώσας δ' ἱκανὰς ἐπὶ μέρους τε καὶ οὐσιώδεις ἐλλείψεις καὶ ἀνακριβείας εἰς δημοσιεύματα προγενεστέρων μελετητῶν, προέβην εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς παρούσης ἐργασίας διὰ τὸ κατ' ἐξοχὴν πολυσυζητηθὲν λαογραφικὸν τοῦτο θέμα.

Τὴν μελέτην μου διαιρῶ εἰς πέντε ἑνότητας: Εἰς τὴν πρώτην ἀναφέρω καὶ ἐξετάζω δείγματα δεισιδαιμόνων δοξασιῶν καὶ παραδόσεων περὶ θυσιῶν κατὰ τὴν θεμελίωσιν καὶ ἀνέγερσιν οἰκοδομημάτων, εἰς τὴν δευτέραν παραθέτω τὸ περιεχόμενον τῆς παραλογῆς εἰς τοὺς λαοὺς τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, μετὰ παρατηρήσεων καὶ σχολίων περὶ ἑκάστης ἐθνικῆς παραλλαγῆς αὐτῆς, εἰς τὴν τρίτην τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ἐπεισόδια τῆς παραλογῆς εἰς τοὺς διαφόρους λαούς, εἰς τὴν τετάρτην ἀναφέρω καὶ κρίνω τὰς σημαντικωτέρας ἐπὶ τοῦ θέματος συγκριτικὰς μελέτας ξένων ἐρευνητῶν, ἐν δὲ τῇ πέμπτῃ

καὶ τελευταίᾳ συγκεφαλαιῶ τὰ ἐκ τῆς ὅλης ἐργασίας μου πορίσματα, ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπορρέοντα.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ σημειώσω τέλος ἐνταῦθα ὅτι ἀπέφυγον τὰς στατιστικὰς λεπτομερείας, τὴν σύνταξιν πινάκων μὲ τὰ θέματα (μοτίβα) καὶ τὰ ἐπεισόδια, τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τὰς διαφόρους κατὰ λαοὺς παραλλαγάς, ὡς καὶ τὴν παράθεσιν γεωγραφικοῦ λαογραφικοῦ χάρτου ἐξαπλώσεως τοῦ τραγουδιοῦ, ἐφ' ὅσον πάντα ταῦτα ἀνευρίσκονται εἰς τὰς κατωτέρω ἀναφερομένας ἐργασίας τοῦ Οὔγγρου L. Vargyas, τοῦ Ρουμάνου G. Vrabie καὶ τοῦ ἡμετέρου Γ. Ἀ. Μέγα.

Α' ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΕΣ ΔΟΞΑΣΙΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ ΕΙΣ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΑ

Πολυάριθμοι δημώδεις δεισιδαίμονες δοξασίαι καὶ παραδόσεις (légendes), ἀπαντῶσαι εἰς πολλοὺς λαούς, ἀναφερόμεναι δ' εἰς θυσίας ἀνθρώπων καὶ ζῴων, ἀναγκαίας διὰ τὴν θεμελίωσιν, ἀνέγερσιν καὶ στερέωσιν ποικίλων οἰκοδομημάτων, ἤτοι γεφυρῶν, κάστρων, φρουρίων, πόλεων, μοναστηρίων, ἐκκλησιῶν, οἰκιῶν, παρουσιάζουν εἰς τὴν οὐσίαν των οὐ μόνον ἐμφανεῖς ὁμοιότητας, ἀλλὰ καὶ διαφοράς, ἀναλόγως πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, τὴν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, τὸν φυλετικὸν καὶ ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν ἐν γένει τρόπον τοῦ βίου ἑκάστου λαοῦ.

Ἐν προκειμένῳ ὁ Paul Sébillot γράφει ὅτι κατὰ διαφόρους ἐποχὰς εἰς λαοὺς λίαν ἀπομεμακρυσμένους ἀπαντοῦν τελετουργικαὶ ἀνθρωποθυσίαι πρὸς στερέωσιν ἀνεγειρομένων οἰκοδομημάτων[1]. Εἰς δὲ τὸ «Ἐγχειρίδιον [Λεξικὸν] τῆς γερμανικῆς δεισιδαιμονίας» ἀναγινώσκομεν: «Τὸ ἔθιμον εἶναι διαδεδομένον ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς γῆς. Τὸ συναντῶμεν εἰς λαοὺς ὅλων τῶν βαθμίδων τοῦ πολιτισμοῦ: εἰς τὴν Κίναν, Ἰαπωνίαν, Ἰνδίαν, Σιάμ, Βόρνεο, εἰς τὴν Ἀφρικήν, παρὰ τοῖς Σημίταις, εἰς τὴν Νέαν Ζηλανδίαν, Ταϊτήν, Χαβάϊ, εἰς τὰς νήσους Φίτζι καὶ τοὺς Chibckas τῆς νοτίου Ἀμερικῆς»[2]. Μὲ τὴν ἐγ-

---

1. Paul Sébillot, Les travaux publics et les mimes dans les traditions et les superstitions de tous les pays, Paris 1894, σ. 85 κέξ.: Les Pontes. Les rites de la construction. Ἐν σ. 90: «L'usage d'asseoir des fondations sur des hommes, qui, parfois, étaient emmurés tout vivants, ou d'arroser les premières pierres avec leur sang a été constaté en des pays très éloignés les uns des autres et à des époques différentes».

2. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Bd. I, Berlin und Leipzig 1927, στ. 962, ἄρθρον Bauopfer: «Das Bauopfer ist ein über die ganze Erde und bei Völkern alter Kulturstufen verbreiteter Brauch. Wir finden ihn in China, Japan Indien, Siam, Borneo, in Afrika, bei den Semiten, auf Neuseeland, Tahiti, Hawaii, den Fidschi-Inseln und den Chibchas in Südamerica».

κατόρυξιν εἰς τὰ θεμέλια οἰκοδομημάτων ἢ τὴν ἐντείχισιν εἰς αὐτὰ ζώντων ἀνθρώπων ἤθελον ν' ἀποτρέψουν τὴν καταχρήμνισιν ἢ καταστροφὴν τῶν ἔργων τούτων, λέγει ὁ Felix Liebrecht[1]. Οὕτως ἐν Ἰαπωνίᾳ ἡ θυσία προσεφέρετο ἀκόμη καὶ ἑκουσίως, θεωρουμένη τιμητική. Ὁ προσφερόμενος ἐκοιμᾶτο εἰς τὰ θεμέλια τῆς οἰκοδομῆς καὶ ἐρρίπτοντο ἐπ' αὐτοῦ ὄγκοι χωμάτων καὶ λίθων[2]. Μέχρι τοῦ 17ου αἰ., ὅταν ὁ Ἰάπων αὐτοκράτωρ ἀπεφάσιζε νὰ οἰκοδομήσῃ τὰ τείχη πόλεως, εἷς τῶν ὑπηρετῶν του παρεκάλει νὰ τὸν θάψουν εἰς τὰ θεμέλια[3]. Δυτικῶς τῆς Βαϊκάλης (ἐν τῇ νοτίῳ Σιβηρίᾳ) κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς χωματοπύργου τοῦ 6ου - 7ου αἰ. ἀνευρέθη εἰς τὴν βάσιν αὐτοῦ ὁ σκελετὸς γυναικός. Ἡ οὐχὶ φυσικὴ στάσις τοῦ σώματος, τὰ χέρια, ποὺ ἦσαν ὑψωμένα πρὸς τὴν κεφαλὴν μὲ τὰ δάκτυλα κεκαμμένα, ὡσὰν νὰ εἶχε ξεσχίσει μὲ τὰ νύχια τὸ πρόσωπόν της, εἶναι πειστικὴ μαρτυρία ὅτι ἡ γυναῖκα εἶχε ταφῇ ζωντανή[4]. Ἐν Galam τῆς Σενεγάλης εἰς παλαιοὺς χρόνους πρὸ τῆς κυρίας πύλης τῆς πόλεως ἔθαψαν ζῶντα ἀγόρι καὶ κορίτσι, ἵνα καταστήσουν τὴν πόλιν ἀπόρθητον[5]. Ἐν Bang-kok τοῦ Σιὰμ κατὰ τὴν κατασκευὴν ὀχυρωμάτων τινῶν, ἵνα ταῦτα διατηρηθοῦν, ὁ βασιλεὺς συνεκάλεσε μυστικὸν συμβούλιον καὶ ἀπεφασίσθη ν' ἀποσταλοῦν ἀξιωματικοί τινες εἰς διάφορα περάσματα, ἔνθα καὶ συνέλαβον τρεῖς διαβάτας, διὰ νὰ τοὺς θυσιάσουν μὲ ἐγκατόρυξιν εἰς τὰ θεμέλια. Πρὸ τῆς μοιραίας ὥρας παρετέθη εἰς τοὺς δυστυχεῖς τράπεζα μὲ φαγητὰ καὶ ποτά, κατόπιν δ' οὗτοι ὡδηγήθησαν εἰς τὸν τόπον τῆς θυσίας, ἔνθα ἀφέθη νὰ πέσῃ ἐπ' αὐτῶν ὄγκος χωμάτων καὶ λίθων. Εἰς τὸ

1. Felix Liebrecht, Zur Volkskunde, Heilbronn 1879, σ. 284. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ Die vergrabenen Menschen (σσ. 284-296) ὁ συγγραφεὺς παραθέτει σχετικὰ παραδείγματα. Βλ. καὶ Γ. Ἀ. Μέγα, Τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας. Συγκριτικὴ μελέτη, Λαογραφία, τόμ. ΚΖ' (XXVII), Ἀθῆναι 1971, σ. 35. Ἡ μελέτη ἐξεδόθη καὶ εἰς τὴν γερμανικήν: G. A. Megas, Die Ballade von der Arta-Brücke. Eine vergleichende Untersuchung, Thessaloniki 1976. (Institut for Balkan Studies, 150).

2. Gheorghe Vrabie, Balada populară română. Editura Academiei Republicii socialiste România, [București] 1966, σ. 74, ἔνθα ἡ παραπομπὴ εἰς τοῦ Caron τὴν Description de l'empire de Japon (1725). Recueil de Voyages, τόμ. X, σ. 48, παρὰ τῇ Revue des traditions populaires, τόμ. VIII, σ. 454.

3. Giuseppe Cocchiara, Il ponte di Arta e i sacrifici di construzione, Annali del Museo Pitrè, I, Palermo - Bolognia 1950, σ. 27, σημ. 88 (τοῦ ἀνατύπου). Ἡ ὅλη μελέτη εἰς τὰ Annali, ἐν σσ. 38 - 81.

4. Lajos Vargyas, Forschungen zur Geschichte der Volksballade im Mittelalter, III. Der Herkunft der ungarischen Ballade von der eingemauerten Frau. (Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, tomus IX, fasciculi 1-2), Budapest 1960. Separatum, σ. 50. Τοῦ αὐτοῦ, Researches into the Mediaeval history of Folk Ballad, Chapter III (173-233): The origin of the «Walled-up Wile». Akademiae Kiado, Budapest 1967, σ. 94. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 37.

5. F. Liebrecht, ἔνθ' ἀν., σ. 287. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σσ.36-37.

φρικτὸν τοῦτο ἔγκλημα ἔλαβε μέρος καὶ ὁ βασιλεύς[1]. Καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας (1956) κατὰ τὴν ἀνέγερσιν μεγάλου δημοσίου οἰκοδομήματος ἐν Σιὰμ ἐπεχείρησαν νὰ ἐντειχίσουν εἰς αὐτὸ ζῶντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ τοῦτο ἀπεφεύχθη, ὅταν ἐξέσπασαν ἔντονοι διαμαρτυρίαι ἀπὸ τοὺς κατοίκους[2].

Πρὸς τούτοις οἱ Ἀνναμῖται Σεδὰγκ [ἐν τῷ κεντρικῷ Βιετνάμ], λέγει ὁ Ν. Γ. Πολίτης, ὅταν κτίζουν οἰκίαν, ἀνοίγουν βόθρον βαθύν, εἰς τὸν ὁποῖον ρίπτουν δυστυχῆ δοῦλον καὶ ἐπ' αὐτοῦ, ζῶντος ἀκόμη, ἐπιθέτουν τὸν πρῶτον θεμέλιον πάσσαλον, διότι μόνον οὕτω, κατὰ τὰς δοξασίας των, δύναται νὰ στερεωθῇ ἡ οἰκία. Διὰ νὰ ἔχῃ δ' αὕτη διάρκειαν, πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ ψυχήν[3].

Ἡ δεισιδαίμων δοξασία καὶ πρᾶξις αὕτη ἀπήντα παλαιότερον καὶ παρὰ τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς. Οὕτως εἰς τὴν Historia Britonum τοῦ Νεννίου, τοῦ 6ου αἰ. (σσ. 40-53, ἔκδ. San Marte), λέγεται περὶ τοῦ βρεταννοῦ βασιλέως Vortigern ὅτι ἤθελε νὰ κτίσῃ πύργον, ἀλλὰ τὰ οἰκοδομικὰ ὑλικά, ποὺ συνήθροιζε κατὰ τὴν ἡμέραν, ταῦτα ἐξηφανίζοντο μυστηριωδῶς κατὰ τὴν νύκτα. Τότε οἱ μάγοι τοῦ εἶπον: —Ἂν δὲν εὕρῃς νήπιον χωρὶς πατέρα καὶ ἂν δὲν τὸ φονεύσῃς καὶ δὲν ραντίσῃς τὸν τόπον μὲ τὸ αἷμα του, ὁ πύργος ποτὲ δὲν θὰ κτισθῇ[4]. Κατὰ τὴν πληροφορίαν ταύτην τὸ παιδὶ φονεύεται, ἀλλ' ὁ συνήθης τρόπος θεμελιώσεως τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι ἡ ἐγκατόρυξις εἰς τὰ θεμέλια ἢ ἡ ἐντείχισις τοῦ θύματος ζῶντος. Εἴς τινα προσέτι κελτικὴν ἐκ Σκωτίας παράδοσιν κατὰ τὴν θεμελίωσιν μοναστηρίου ἄνθρωπος ἐνετειχίσθη πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν τοπικῶν πνευμάτων[5]. Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπίσης κατὰ τὸ ἔτος 1867 ἐκσκαφαὶ ὑπὸ μηχανικῶν εἰς τὴν γέφυραν τοῦ Ταμέσεως ἔφεραν εἰς φῶς πλῆθος ὀστῶν βοῶν καὶ προβάτων. Κατὰ τὰς περὶ τῶν εὑρημάτων τούτων συζητήσεις τῶν ἑταίρων τῆς ἐν Λονδίνῳ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διετυπώθη τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ προηγούμενοι ἀρχιτέκτονες ἢ ἐργάται τῆς γεφύρας, ἐπειδὴ αἱ θυσίαι ἀνθρώπων καὶ ζῴων δὲν ἐπετρέποντο πλέον, ἔθεσαν τοὐλάχιστον τὰ ὀστᾶ αὐτὰ εἰς τὰ θεμέλια πρὸς στερέωσιν τοῦ κτίσματος[6]. Κατὰ παράδοσιν περὶ τοῦ πύργου Lichtenstein[7] τῆς Θουριγγίας ἐνετειχίσθη ἐν αὐτῷ κοριτσάκι ἀθῷον, ἀγορασθὲν ὑπὸ τυχοδιώκτιδός τινος. Τοῦτο ἐξηκολούθει νὰ τρώγῃ τεμάχιον

---

1. Περιοδ. Mélusine, ἔτ. IV, Paris 1888, στ. 14-15, παρὰ G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 74.

2. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ ἐκ Σιὰμ ὁμογενοῦς Ἀλεξάνδρου Παπανικολάου. Βλ. καὶ ἐφημερ. «Ἔθνος», Ἀθῆναι 26 Μαρτίου 1956.

3. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 30.

4. F. Liebrecht, ἔνθ' ἀν., σ. 285. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 36.

5. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 36.

6. F. Liebrecht, ἔνθ' ἀν., σσ. 284-285. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 73. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σσ. 37-38, ἔνθα περισσότεραι λεπτομέρειαι.

7. Lichtenstein καὶ οὐχὶ Liebenstein, ὡς γράφει ὁ Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 36, καὶ ἀλλαχοῦ.

γλυκίσματος, ἐνῷ ἐκτίζετο. Συγκινηθεὶς μέχρι δακρύων ὁ πρωτομάστορας ἀπεποιεῖτο νὰ συνεχίσῃ τὸ κτίσιμον, τότε ὅμως ἐπιέσθη ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ χρέος του, ἐνῷ δ' ὁ τοῖχος ὑψώνετο, τὸ κοριτσάκι ἐφώναζε: «Μάννα, ἀκόμη σὲ βλέπω». Εἶτα, στηριζόμενον καὶ ὀρθούμενον εἰς τὰς ἄκρας τῶν ποδῶν του, ἐφώναζε: «Μάννα, σὲ βλέπω λιγάκι», ὅταν δ' ἐτοποθέτησαν ἐπ' αὐτοῦ τὸν τελευταῖον λίθον, τὸ παιδὶ ἐφώναζε: «Μάννα, δὲν σὲ βλέπω πιά». Ἐν συνεχείᾳ παραδίδεται ὅτι ἡ μητέρα καὶ ὁ κτίστης δὲν ἔζησαν πλέον μετὰ τὸ ἔγκλημα τοῦτο[1].

Ὁ Reinhold Köhler ἐδημοσίευσε σειρὰν Γερμανικῶν παραδόσεων μὲ κέντρον τὴν θυσίαν παιδιοῦ εἰς οἰκοδομάς[2]. Μαζὶ μὲ τὰς παραδόσεις αὐτὰς πραγματεύεται δι' ὀλίγων καὶ περὶ τῆς παραλογῆς τῆς δι' ἐντειχισμοῦ θυσίας γυναικός, ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς οὐγγρικῆς, μιᾶς σερβικῆς, δύο ρουμανικῶν καὶ τριῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν τῆς ἐν λόγῳ παραλογῆς (Ballade). Ἀναφέρω ἐνταῦθα μερικὰς ἐκ τῶν ὑπὸ R. Köhler δημοσιευθεισῶν, ὡς ἄνω, παραδόσεων: Ἐν τῇ παραδόσει περὶ τοῦ κάστρου Hartzburg μητέρα ἀπὸ ἔτους πωλεῖ πρὸς ἐντείχισιν τὸ παιδί της. Ἀγανακτήσασα ἡ σύζυγος τοῦ καστελλάνου, τὴν ραπίζει, ὅταν ἐκείνη λαμβάνῃ τὰ συμφωνηθέντα χρήματα[3]. Εἰς τὸ παιδὶ ἐδόθη κουλούρι, ποὺ τὸ ἔτρωγεν, ὅταν ἐκτίζετο. Ἐπιτιθεμένης ἐπ' αὐτοῦ τῆς τελευταίας πλάκας, ἀκούονται αἱ κραυγαί του. Ἐν τῇ παραδόσει τοῦ κάστρου Vestenberg οἰκοδόμος εἶναι ὁ ραπίζων τὴν μητέρα, λέγων: «Προτιμότερον θὰ ἦτο, ἐὰν θὰ ἔφευγες ἀπὸ ἐδῶ μὲ τὸ παιδί σου νὰ ζητιανεύῃς». Ἐν τῇ παραδόσει διὰ τὸν πύργον Plesse γυναῖκα πωλεῖ τὸ κωφάλαλον παιδί της ἀπὸ τριετίας, διότι αὕτη δὲν ἤλπιζεν ὅτι τοῦτο θ' ἀπέκτα ποτὲ τὴν φωνήν του: Ὅταν τὸ παιδὶ ἐκτίζετο, ἀπέκτησε τὴν φωνήν του καὶ εἶπε: «Τὸ στῆθος τῆς μάννας ἦτο μαλακώτερον ἀπὸ προσκέφαλον, ἀλλ' ἡ καρδιά της σκληροτέρα τῆς πέτρας». Ἐν παραλλαγῇ τῆς παραδόσεως διὰ τὸ Erischburg ἔχομεν τὸν διάλογον: —Τί εἶναι μαλακώτερον ἑνὸς προσκεφάλου; Τὸ παιδὶ ἀπαντᾷ: —Τὸ στῆθος τῆς

---

1. Ad. Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, Leipzig 1925[4], σ. 300. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 75. Ἡ αὐτὴ περίπου διήγησις μὲ τοὺς λόγους τοῦ ἐντειχιζομένου παιδιοῦ ἀπαντᾷ ὡς ἐπεισόδιον εἰς τὴν ρουμανικὴν παραλογὴν «τοῦ Μαστρομανόλη».

2. R. Köhler, Aufsätze über Märchen und Volkslieder. Berlin 1894, σσ. 36-47: Eingemauerte Menschen. Βλ. καὶ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, τόμ. I, Berlin und Leipzig 1927, στ. 962-964: Bauopfer, τόμ. II, 1929/30, στ. 712-714: Einmauern, τόμ. III, 1930, στ. 1558-1567: Hausbau.

3. Σημειωτέον, προσθέτομεν ἡμεῖς, ὅτι εἰς μίαν ἀρμενικὴν παραλλαγὴν τοῦ ἐντειχισμοῦ γίνεται λόγος περὶ θυσίας ἐγγονῆς, δοθείσης πρὸς τοῦτο ὑπὸ γραίας μάμμης, ὑποστάσης τὸν πειρασμὸν χρυσοῦ, προσφερθέντος εἰς αὐτήν. Dj. H. Siruni, Legenda fetiței zidite [Ἡ παράδοσις τῆς κτισθείσης κορασίδος], ἐν Ani-Anuarul de cultură armeana, București 1941, σσ. 243-246.

μάννας. —Τί εἶναι γλυκύτερον τοῦ γάλακτος καὶ τοῦ μέλιτος; —Ἡ ἀγκάλη τῆς μάννας. Τὸ παιδὶ δὲν ἐκτίσθη, διότι ὡμίλησεν. Εἰς ἄλλην παραλλαγὴν διὰ τὸν πύργον Stargard οἱ κτίσται αἰσθάνονται φρίκην, ὅταν τὸ παιδὶ ἀναμειγνύεται εἰς τὰς ὁμιλίας των περὶ μητρικῆς στοργῆς καὶ καλωσύνης, καὶ ἀποποιοῦνται νὰ τὸ κτίσουν. Ἐν δὲ τῇ παραδόσει διὰ τὸ κάστρον Henneberg τὸ παιδὶ ἐνετειχίσθη παρὰ τοῦ ἰδίου τοῦ πωλήσαντος αὐτὸ πατρός του. Ὅταν τελειώνῃ τὸ κτίσιμον, κραυγάζει: —Πατέρα, πόσον [βαθὺ] εἶναι τὸ σκοτάδι! Ἀκούσας τὴν κραυγὴν ὁ κτίστης, καταπίπτει ἀπὸ τὴν σκαλωσιάν. Ἐν τῇ παραδόσει διὰ τὴν πόλιν Magdenburg ἡ θαλαμηπόλος τῆς συζύγου τοῦ βασιλέως Otto προσφέρει τὸ παιδί της πρὸς ἐντείχισιν εἰς τὰ θεμέλια τῆς πύλης τῆς πόλεως[1].

Ἐκτὸς τούτων προσθέτω εἰσέτι τὰς ἑξῆς νεωτέρας ἐνδείξεις: Κατὰ τὸ ἔτος 1841, ὅτε ἐκτίζετο νέα γέφυρα ἐν τῇ πόλει Halle καὶ ἄλλη εἰς σιδηροδρομικὴν γραμμὴν ἐν Γερμανίᾳ, ἐλέγετο ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐντειχίσουν εἰς αὐτὰς ἀπὸ ἕνα μικρὸ παιδί[2]. Ἄλλαι πληροφορίαι ἀναφέρουν ἐν Γερμανίᾳ θυσίαν διδύμων παιδιῶν[3] κατὰ τὴν ἀνέγερσιν οἰκοδομημάτων.

Ἡ θυσία ἀνθρώπων συνετελεῖτο παλαιότερον καὶ πρὸς σύγκλεισιν ρηγμάτων εἰς ὀχυρά, προκαλουμένων ὑπὸ ὁρμητικῶν ὑδάτων. Οὕτως, ὅτε κατὰ τὸ 1463 τὸ πρόχωμα τοῦ Nogat διεσπάσθη ὑπὸ τῶν ὑδάτων καὶ ὅλαι αἱ προσπάθειαι νὰ συγκλείσουν τὸ ρῆγμα ἀπέβησαν μάταιαι, ἐμέθυσαν ζητιάνον, τὸν ἐκρήμνησαν εἰς τὸ χάσμα καὶ τὸν ἐσκέπασαν μὲ χῶμα. Καίτοι τοῦτο διετηρήθη μόνον ὡς λαϊκὴ παράδοσις, ὅμως εἰς αὐτὸ πιθανῶς, ὡς βάσις ὑπόκειται ἓν γεγονός[4]. Ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τοῦτο ἔχει μιὰ ἑλληνικὴ καὶ ἑτέρα ρωμαϊκὴ παράδοσις, τὰς ὁποίας ἀφηγεῖται ὁ Πλούταρχος[5]. Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Πλουτάρχου[6] κρίνω σκόπιμον νὰ παραθέσω ἐνταῦθα. Ἔχει ὡς ἑξῆς: *Κατὰ Κελαινὰς πόλιν τῆς Φρυγίας χάσμα μεθ' ὕδατος γενόμενον πολλὰς οἰκίας αὐτάνδρους εἰς τὸν βυθὸν εἵλκυσε. Μίδας δ' ὁ βασιλεύς, χρησμὸν ἔλαβεν, ἐὰν τὸ*

---

1. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, τόμ. II, 1929/30, στ. 713.

2. Ad. Wuttke, ἔνθ' ἀν., σ. 300. Βλ. καὶ Ovidiu Papadima, Neagoe Basarab, meşterul Manole şi vînzători de umbre, Revista de Folclor, ἔτ. VII, ἀρ. 3-4, Bucureşti 1962, σ. 69.

3. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 36. Τὸ αὐτὸ ἀναφέρεται εἰς σερβικὴν παραλογὴν διὰ τὸ κτίσιμον τῆς Σκόδρας καὶ εἰς σερβικὴν παράδοσιν διὰ τὸ ὀχυρὸν Duga.

4. Ad. Wuttke, ἔνθ' ἀν., σ. 300. «So wurde 1463 bei Bruch des Nogatdamms, als alle Arbeiten vergeblich waren, ein Bettler in die Lücke geworfen und überschüttet»: Βλ. ἄρθρον Einmauern ἐν Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, τόμ. II, 1929 - 1930, στ. 713.

5. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 37.

6. Τὸ ἀναφέρει ὁ Γ. Ἀ. Μέγας ἀκριβῶς ὡς ἔχει εἰς τὴν «Νεοελληνικὴν Μυθολογίαν» τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, τόμ. Α', [μερ. Α'], ἐν Ἀθήναις 1871, σ. 144, ἔνθα δὲν παρατίθεται ὁλόκληρον.

τιμιώτατον ἐμβάλῃ, συνελεύσεσθαι· ὁ δὲ χρυσὸν καὶ ἄργυρον ἐμβαλών, οὐδὲν ἐβοήθησεν. Ἄγχουρος δέ, υἱὸς τοῦ Μίδα, λογισάμενος μηδὲν εἶναι τιμιώτερον ἐν βίῳ ψυχῆς ἀνθρωπίνης, δοὺς περιπλοκὰς τῷ γεννήσαντι καὶ τῇ γυναικὶ Τιμοθέᾳ, ἔφιππος εἰς τὸν τόπον τοῦ χάσματος ἠνέχθη. Συνελθούσης δὲ τῆς γῆς, χρύσεον βωμὸν ἐποίησεν Ἰδαίου Διὸς ἁψάμενος τῇ χειρί. Οὗτος ὁ βωμὸς περὶ ἐκεῖνον τὸν καιρόν, ἐν ᾧ τὸ χάσμα συνέβη γενέσθαι, λίθος γίνεται· τῆς δ' ὡρισμένης προθεσμίας παρελθούσης, χρύσεος ὁρᾶται· ὡς Καλλισθένης ἐν δευτέρῳ Μεταμορφώσεων. Διὰ μέσης τῆς ἀγορᾶς ῥέων ὁ Τίβερις διὰ μῆνιν Ταρσίου Διός, μέγιστον ἀπέρρηξε χῶμα καὶ πολλὰς οἰκίας ἐβύθισε· χρησμὸς δ' ἐδόθη λήξεσθαι, ἐὰν τὸ τίμιον ἐμβάλωσι· τῶν δὲ χρυσὸν καὶ ἄργυρον ἐμβαλόντων, Κούρτιος τῶν ἐπισήμων νέος, τὸν χρησμὸν νοήσας καὶ λογισάμενος τὴν ψυχὴν τιμιωτέραν, ἔφιππον ἑαυτὸν ἔρριψεν εἰς τὸ χάσμα καὶ τοὺς οἰκείους ἐξέσωσε τῶν κακῶν· ὡς Ἀριστείδης ἐν τεσσαρακοστῷ Ἰταλικῶν[1].

Κάποτε, ὅταν τελειώνῃ τὸ οἰκοδόμημα, ἐρωτᾶται ὁ πρωτομάστορας ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος, ἂν θὰ ἠδύνατο νὰ κτίσῃ ἓν ἄλλο ἔτι τούτου ὡραιότερον, καὶ ἐν τῇ καταφατικῇ του ἀπαντήσει οὗτος ἐνταφιάζεται ζῶν εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ κτισθὲν οἰκοδόμημα[2]. Οὕτω, κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ κάστρου Neuenhagen, ὁ ἱππότης Uchtenbagen ἠπείλησε τὸν ἀρχιτέκτονα μὲ θάνατον, ἐὰν τοῦτο δὲν θὰ ἦτο τὸ ὡραιότερον τῶν ὑπαρχόντων. Ὅταν τὸ ἐν λόγῳ κάστρον ἀπεπερατώθη, ὁ ἄρχων ἠρώτησε τὸν ἀρχιτέκτονα, ἐὰν θὰ ἠδύνατο νὰ κατασκευάσῃ ἕτερον ὡραιότερον. Ἐκεῖνος, ἀπαντήσας καταφατικῶς ἀστειευόμενος, ἐνεταφιάσθη ζῶν ἐν αὐτῷ[3]. Τὸ αὐτὸ ὑπέστη καὶ Ἱσπανὸς ἀρχιτέκτων ἐντειχισθεὶς ζῶν, ἵνα μὴ κατασκευάσῃ παρόμοιον κάστρον ἐκείνου ποὺ ἔκτισε[4].

Ἐν σχέσει νῦν μὲ τὴν ἐν Γερμανίᾳ οἰκοδόμησιν οἰκίας ὁ Paul Sartori συνεκέντρωσε λίαν ἐνδιαφέρον ὑλικὸν ἐν τῷ ἔργῳ του Sitte und Brauch, 2ter Teil, Leipzig 1911. Ἐν σσ. 1-49 οὗτος παραθέτει ἱκανὰς συγκρίσεις γερμανικῶν δοξασιῶν, πίστεων, ποικίλων δεισιδαιμονιῶν καὶ παραδόσεων μὲ ἀναλόγους ἄλλων λαῶν. Τὸ δὲ ἐνδιαφέρον, ποὺ εἶχεν ἄλλοτε ἡ τοποθέτησις τοῦ πρώτου λίθου εἰς τὰ θεμέλια μιᾶς οἰκοδομῆς, τώρα, λέγει, διατηρεῖται μόνον διὰ τὰ δημόσια κτίσματα[5].

---

1. Πλουτάρχου, Συναγωγὴ ἱστοριῶν παραλλήλων, ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν 5, 306 E-307A.

2. Τοῦτο ἀπαντᾷ ὡς ἐπεισόδιον καὶ εἰς ρουμανικὰς παραλλαγὰς τοῦ τραγουδιοῦ «τοῦ Μαστρομανόλη».

3. A. Kuhn und W. Schwartz, Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebräuche, Leipzig 1848, σ. 77. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σσ. 73-74.

4. Al. Popescu-Telega, Asemănari şi analogii în folclorul Romîn şi Ibiric, Craiova 1927, σ. 141. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 74.

5. P. Sartori, Sitte und Brauch, 2ter Teil, Leipzig 1911, σσ. 9-10.

Διὰ τὰς ἀναλόγους πίστεις ἄλλων βορείων λαῶν ἔγραψεν ὁ A. Sandklef[1]. Διηγοῦντο ἐν Κοπεγχάγῃ ὅτι πρὸς ἀποσόβησιν κατακρημνίσεως τειχῶν ἔλαβον μικρὸν κορίτσι, τὸ ἔβαλαν νὰ καθίσῃ μὲ τὰ παιγνιδάκια του καὶ μὲ φαγητὰ ἐμπρὸς εἰς τραπεζάκι καὶ δώδεκα κτίσται ὑπὸ τοὺς ἤχους μουσικῆς ἔκτισαν ἀπὸ πάνω του μίαν θόλον[2].

Τὸ θέμα τῆς θυσίας πρὸς στερέωσιν οἰκοδομημάτων ἀπαντᾷ καὶ εἰς τοὺς Οὐκρανοὺς καὶ εἰς τοὺς Ρώσους, ὡς ἀναφέρουν οἱ B.D. Grincenko, A. A. Navroţki καὶ M. I. Cikovani[3]. Ὁ Ρουμάνος ἐρευνητὴς V. Ciobanu γράφει ὅτι ἐν τῇ «Παλαιᾷ ρουμανικῇ τέχνῃ» του ὁ Iaţimirski, ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐν Ρουμανίᾳ Μονῆς τοῦ Argeş, εὑρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταστήσῃ γνωστὴν εἰς τὴν Ρωσίαν τὴν παράδοσιν «τοῦ Μαστρομανόλη» καὶ δεικνύει ὅτι εἰς τὸ ὁμώνυμον μὲ τὴν παράδοσιν ρουμανικὸν τραγούδι ὑπάρχουν δύο θέματα (μοτίβα) εὐρέως διαδεδομένα, τὸ τῆς θυσίας πρὸς στερέωσιν οἰκοδομῆς, ὡς καὶ ἐν Ρωσίᾳ, καὶ τὸ τῆς ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος καταπιέσεως τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως, τῆς ἱκανῆς νὰ κατασκευάσῃ καὶ ἄλλα ἐπιβλητικὰ μνημεῖα[4].

Ἐν σχέσει τώρα πρὸς οἰκοδομήματα, διὰ τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖται ξύλον, λαμβάνουν χώραν ἰδιάζοντά τινα ἔθιμα. Τὸ ξύλον γενικῶς θεωρεῖται ὅτι περιέχει ψυχήν. Τὸ κόψιμόν του λοιπὸν θὰ γίνεται μόνον εἰς ὡρισμένον χρόνον. Διὰ τῶν σχετικῶν ἐθίμων θ' ἀποφευχθῇ ἡ εἴσοδος ἐπικινδύνων πνευμάτων εἰς τὴν μέλλουσαν κατοικίαν. Ἡ εἴσοδος εἰς τὸ νέον κτίσμα γίνεται μὲ τὴν τήρησιν ὡρισμένων κανόνων, διότι κάθε νέον ἔργον, κατὰ τὰς λαϊκὰς δοξασίας, θεωρεῖται ἐπικίνδυνον. Μόνον, ἂν τὸ νέον κτίσμα συνδεθῇ μὲ μίαν ὕπαρξιν, ἐμψυχοῦται καὶ τότε εἶναι κατάλληλον, διὰ νὰ κατοικηθῇ[5]. Συχνά, πρὶν εἰσέλθουν εἰς νεόδμητον οἰκίαν ἐν Γαλλίᾳ, θυσιάζουν ζῷον[6]. Ὁ P. Sartori λέγει ὅτι ἐν Γερμανίᾳ θυσιάζουν πετεινὸν εἰς τὸ κατώφλιον τῆς οἰκίας ἢ ἀφήνουν ἐντὸς ζῷον ν' ἀποθάνῃ ἐξ ἀσιτίας ἢ ραντίζουν τὰς γωνίας τῆς οἰκίας μὲ

1. Albe Sandklef, A study in threshing-floor constructions, flailthreshing traditions and the magic guarding of the house, ἐν FFC, ἀριθ. 136, Helsinki 1949.

2. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σ. 49.

3. Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰ ἔργα των ὑπάρχουν εἰς τὴν μελέτην τοῦ Valeriu Ciobanu, Iaţimirski şi folclorul romîn. Studii şi Cercetări de istorie literară şi folclor, ἔτ. VIII, ἀρ. 3-4, Bucureşti 1959, σ. 678, σημ. 3.

4. V. Ciobanu, ἔνθ' ἀν., σσ. 677-678.

5. Mircea Eliade, Commentării la legenda Meşterului Manole, Bucureşti 1943, σσ. 45 κέξ.

6. Πολλὰ παραδείγματα παρὰ Paul Sébillot, Le folk-lore de France, τόμ. IV, Paris 1907, σσ. 97-98: Sacrifice de la maison neuve.

τὸ αἷμα ζῴου κττ. Πρὸς ἀποφυγήν, λέγει, δυστυχίας τῶν ἰδιοκτητῶν πρέπει νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν νέαν οἰκίαν ζῷα καὶ ἔπειτα ἄνθρωποι[1].

Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ διάφορα ἐν Εὐρώπῃ ἔθιμα κατὰ τὸν τερματισμὸν τῆς ὀροφῆς τῆς οἰκίας[2], ὡς π.χ. ἡ τοποθέτησις εἰς τὴν στέγην πρασίνου κλάδου δένδρου ἢ στεφάνων ἐξ ἀνθέων. Σχετικῶς τώρα μὲ τὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον κτίζεται π.χ. μία ἐκκλησία, δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ χῶρος οὗτος νὰ ἐκλεγῇ κατὰ τύχην. Οὕτως εἰς παραδόσεις δι' ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια καὶ ἄλλας οἰκοδομὰς γίνεται συχνὰ μνεία ὑπερφυσικῶν συμβάντων, τὰ ὁποῖα καθορίζουν τὴν ἐκλογήν[3]. Ἄλλοτε οἱ κτίσται ζητοῦν οἱ ἴδιοι ἐνδείξεις διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ τόπου τῆς οἰκοδομῆς. Οὕτως ἐκλέγεται ὁ χῶρος τῆς ἀνεγέρσεως ἱεροῦ ναοῦ ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐξ εὑρέσεως εἰκόνος ἁγίου εἰς τὸν τόπον, κατόπιν ὀνείρου, ἢ ἐξ ἀποκαλύψεως τοῦ ἱεροῦ τόπου ὑπὸ αἰγός[4]. Ἀλλαχοῦ κυρίως χρησιμοποιοῦνται ζῷα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκουν τὴν κατάλληλον θέσιν. Ἡ εὕρεσίς της εἶναι οὐσιώδης, ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀποδίδουν ἐξ ἑαυτῶν εἴς τινα τόπον προσφόρους διὰ τὴν ζωὴν ἰδιότητας, ἀλλ' αὗται προϋπάρχουν ἐκεῖ, οἱ δ' οἰκοδομοῦντες πρέπει νὰ τὰς ἀνακαλύψουν[5]. Ὑπάρχει σειρὰ ἐνδείξεων διὰ τόπους ἀπαισίους, ἤτοι τόπους, ὅπου ἐγένοντο βίαιοι θάνατοι, τόπους ἐγκαταλελειμμένους κττ.[6]. Ὁ ἐν Σικάγῳ Καθηγητὴς Mircea Eliade νομίζει ὅτι οἱ ἄν-

---

1. P. Sartori, ἔνθ' ἀν., σσ. 6 κέξ.

2. P. Saintyves, Essais de folklore biblique. Magie, mythes et miracles dans l'Ancien et le Nouveau Testament, Paris 1922/1923, σ. 104: Le croix d'un terrain et l'édification d'une maison ou d'un temple. Les mais de prise de possession.

3. P. Saintyves, ἔνθ' ἀν., σ. 105. Ὁ Mircea Eliade ἐν Traité d'histoire des religions, Paris 1953, σ. 317, λέγει: «Tous les sanctuaires sont consacrés par une théophanie» écrivait Robertson Smith (Lectures, p. 436). Mais sa remarque ne doit pas être considerée comme limitative. On doit l'étendre aux demeures des ermites ou des saints et, en général, à toute habitation humaine. D'après la légende, le marabout qui fonda El-Hemel à la fin du XVIe siècle s'arrêta pour passer la nuit près de la source et planta un bâton en terre. Le lendemain, voulant le reprendre pour continuer sa route, il trouva qu'il avait pris racine et que des bourgeons avaient pousseé. Il y vit l'indice de la volonté de Dieu et fixa sa demeure en cet endroit».

4. «La légende de la découverte miraculeuse (par inspiration divine) d'un lieu sacré, ou d'une source cachée, par une chèvre (ou bouc) est assez fréquente dans les régions de la Grèce, lorsqu'on a à parler de la fondation d'une église d'un monastère ou de l'origine d'une fontaine sainte». D. Loukatos, Le motif de la chèvre découvrant des lieux sacrés, en Grèce. Festschrift Mathias Zender..., Bonn 1972, σ. 466. Ἡ ὅλη μελέτη, σσ. 465-469.

5. Ἐν τῇ ρουμανικῇ παραλογῇ «τοῦ Μαστρομανόλη» βοσκὸς δεικνύει εἰς τὸν ἄρχοντα τὸν παλαιὸν τοῖχον, ὅπου θὰ κτισθῇ ἡ Μονὴ Arges.

6. Paul Sartori, Sitte und Brauch, σσ. 9 καὶ ἑξ. Ὁ συγγραφεὺς παραθέτει πλούσιον ὑλικὸν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς καταλλήλους ἢ μὴ τόπους, ὅσον καὶ διὰ τὴν εὐ-

θρωποι ἐπιθυμοῦν νὰ προσδώσουν εἰς τὸν ἐκλεγέντα τόπον ἱερὸν χαρακτῆρα ἀκριβῶς διὰ τοῦ ἐγχειρήματος τῆς ἐκλογῆς καὶ κατόπιν τῆς καθιερώσεώς του. Ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς λέγει ὅτι ὁ πόθος τοῦ νὰ ζήσῃ τις εἰς ἱερὸν χῶρον ἐκφράζει τὴν τάσιν τῆς ψυχῆς νὰ εὑρίσκεται εἰς μίαν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα, διότι μόνον τὸ ἱερὸν εἶναι πραγματικόν, ἀντιπροσωπεῦον τὴν δύναμιν, τὸ τετελεσμένον, τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς[1].

Ἴδωμεν τώρα τὰς σχετικὰς μὲ τὰς θυσίας εἰς οἰκοδομήματα δοξασίας καὶ παραδόσεις παρ' ἡμῖν καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης.

Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1871 ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἠσχολήθη μὲ τὸ ὡς ἄνω θέμα γράφων: «Ἐσυνήθιζον ἄλλοτε καὶ ἡ συνήθεια αὕτη ἐπικρατεῖ μέχρι τοῦ νῦν εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη νὰ θύωσιν, ὅταν τὰ θεμέλια οἰκοδομήματός τινος καταβάλλωσι, κατὰ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, κριόν, τράγον, ὄρνιθα κττ., ἢ νὰ θέτωσι τὸν θεμέλιον λίθον ἐπὶ τῆς σκιᾶς ἀνθρώπου τινός, γέροντος πρὸ πάντων, διὰ φιλανθρωπίαν, ἐπειδὴ νομίζουσιν ὅτι ὁ οὕτω στοιχειωθεὶς ἄνθρωπος, πρὶν ἢ παρέλθῃ ἔτος, ἀποθνήσκει»[2]. Ἡ πρᾶξις αὕτη λέγεται θυσιό[3] ἐκ τοῦ θυσία, τὰ δ' οὕτω θεμελιωθέντα οἰκοδομήματα στοιχειωμένα[4] ἢ στοιχειοθεμελιωμένα[5], ἑπομένως στερεότητα ἔχοντα. Ἀργότερον ὁ αὐτὸς ἐρευνητής, ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν «Ἐκλογῶν» του τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, εἰς σύντομον σημείωμα, τὸ ὁποῖον προέταξεν εἰς τὸ κείμενον τοῦ τραγουδιοῦ «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας», καθορίζων τὴν δοξασίαν, ἡ ὁποία ὑπόκειται ὡς βάσις εἰς τὴν εἰς τὸ τραγούδι διατηρηθεῖσαν παράδοσιν, λέγει: «Πρὸς στερέωσιν καὶ προφύλαξιν ἀπὸ οἱουδήποτε κινδύνου παντὸς κτίσματος ἀπαιτεῖται νὰ προσηλωθῇ εἰς αὐτὸ ζῷον, κατορυττόμενον εἰς τὰ θεμέλια ἢ ἐντειχιζόμενον· ὅσον δ' εὐγενέστερον εἶναι τὸ ζῷον, τόσον μεγαλυτέραν θεωρεῖται ὅτι ἔχει δύναμιν πρὸς προστασίαν τοῦ κτίσματος. Εἰς τὴν δοξασίαν ταύτην ἀναφέρονται καὶ ἀρχαῖοι ἑλληνικοὶ μῦθοι καὶ βυζαντιναὶ παραδόσεις περὶ τῆς θυσίας ἀνθρώπων κατὰ τὴν θεμελίωσιν μεγάλων οἰκοδομημάτων»[6].

ρεσιν αὐτῶν μὲ τὴν βοήθειαν ζῴων καὶ εἰς τὴν παλαιοτέραν ἐργασίαν του Über das Bauopfer, ἐν Zeitschrift für Ethnologie, τόμ. XXX, 1898, σσ. 1-54. Βλ. ἰδίᾳ σ. 4.

1. Mircea Eliade, Le sacré et le profane, Paris 1965, σσ. 3 κέξ.

2. Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελληνικὴ Μυθολογία, τόμ. Α' [Μέρος Α'], ἐν Ἀθήναις 1871, σσ. 136-137, ἔνθα καὶ αἱ σχετικαὶ παραπομπαί.

3. Τὸ λεγόμενον θυσιό, ἤτοι τὴν δι' αἵματος στερέωσιν τῶν θεμελίων οἰκοδομήματος, τὴν θυσίαν ἀνθρώπου, ἀντικατέστησε θυσία ζῴου. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 1004. Βλ. ἐπίσης αὐτόθι, σσ. 1078, 1087, 1113, καὶ Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον, ἐν Ἀθήναις 1896, σσ. 159 κέξ.

4. Βλ. περιοδ. «Πανδώρα», τόμ. Κ', ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 114.

5. Ἡ λέξις στοιχειοῦν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων σημαίνει τὴν διὰ μαγικῶν τελετῶν καθιέρωσιν οἰκοδομήματος. Βλ. Δουκαγγίου, Λεξικόν, ἐν λ.

6. Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 131.

Ἕτερος ἐρευνητής, σύγχρονος τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, ὁ Ρουμάνος λαογράφος Lazăr Şăineanu, γράφει ὅτι πανταχοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀπαντᾷ ἡ πίστις ὅτι πρέπει νὰ θυσιάσουν θῦμα εἰς τὰ θεμέλια οἱουδήποτε οἰκοδομήματος. Ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ τὸν τόπον, σφάζει ὄρνιθα, πετεινόν, ἀρνὶ κττ. καὶ μὲ τὸ αἷμα του ραντίζει τὸν θεμέλιον λίθον τοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ ρῆμα στοιχειώνω, προερχόμενον ἐκ τοῦ στοιχειὸ «désigne cette cérémonie de censécration en l'honneur du génie local pour protéger la batisse» ἐναντίον τῶν κακοποιῶν πνευμάτων. Κάποτε οἱ μαστόροι «attirent par ruse quelqu'un auprès d'eux, et à la dérobée, prennent, avec une corde, la mesure de sa taille, de son pied, ou même seulement de son ombre et ensuite enfouissent la corde dans les fondations». Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πιστεύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου ἔλαβον τὸ μέτρον, θ' ἀποθάνῃ ἐντὸς ἔτους καὶ ὅτι ἡ ἰδία τύχη ἀναμένει ὅποιον συμβῇ νὰ διέλθῃ ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὥραν, ποὺ τοποθετοῦν τὸν θεμέλιον λίθον, διότι θὰ κτισθῇ ἡ σκιά του... Κατὰ τὴν θυσίαν ζῴου εἰς τὰ θεμέλια τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ ἰδιοκτήτου πρέπει νὰ ἵστανται μακράν, διότι ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον τὸ αἷμα τοῦ θύματος θὰ ραντίσῃ, εἶναι βέβαιον ὅτι θ' ἀποθάνῃ εἰς βραχὺ διάστημα. Ἐν Ζακύνθῳ, ἐξακολουθεῖ ὁ L. Şăineanu, πιστεύουν σήμερον ἀκόμη ὅτι γεφύρι ἢ φρούριον δὲν δύναται νὰ εἶναι στερεόν, ἂν δὲν εντειχίσουν εἰς τὰ θεμέλιά του ἄνδρα, προτιμότερον Τοῦρκον ἢ Ἑβραῖον[1]. Ἐν Θράκῃ συνηθίζουν, ὅταν ἀνοίγουν τὰ θεμέλια, νὰ σφάζουν πετεινὸν ἢ καὶ πρόβατον, ἀναλόγως τῆς οἰκονομικῆς δυνάμεως τοῦ νοικοκύρη, διὰ νὰ τρέξῃ τὸ αἷμα εἰς αὐτὰ καὶ στεριώσουν. Ὁ νοικοκύρης θὰ ρίξῃ καὶ μερικοὺς παράδες, τὸ δὲ ζῷον θὰ τὸ φάγουν οἱ μαστόροι[2].

Θυσία πετεινοῦ ἀναφέρεται ὅτι ἐγένετο κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου. Ἐν Κύπρῳ ἐγένετο θυσία μόσχου εἰς τὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Εὐξιφίου εἰς τὸν Ἀστρομερίτην. Σταγόνες αἵματος καὶ ἁγιασμένου νεροῦ, ποὺ ραντίζει ὁ ἱερεύς, ἔχουν κοινὸν σκοπὸν τὴν στοιχείωσιν τοῦ κτίσματος. Τὴν θυσίαν ταύτην ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ ὀνομάζουν «Κουρμπάνι»[3]. Κατάλληλος στιγμὴ διὰ τὴν θυσίαν εἶναι, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅταν τίθεται ὁ πρῶτος θεμέλιος λίθος, ἀμέσως μετὰ τὸν καθιερωμένον ἁγιασμόν. Τὰ θυσιαζόμενα ζῷα εἶναι συνήθως πετεινός, ὄρνιθα, ἀρνί, κατσίκι, τράγος, κριός, ζυγούρι, βουβαλόπουλο, βόδι. Τὰ μεγάλα ζῷα, ἐκτὸς τῆς ἐπιδεί-

---

1. Lazăr Şăineanu, Les rites de la construction d'après la poésie populaire de l'Europe orientale. Revue de l'histoire des religions, τόμ. 45, Paris 1902, σ. 361. Βλ. τοῦ αὐτοῦ, Legenda meşterului Manole la grecii moderni. Studii folklorice. Cercetări în domeniul literaturei populare, Bucuresci 1896, σ. 50.

2. Ἐλπινίκης Σταμούλη-Σαραντῆ, Σύμμεικτα λαογραφικά, Θρακικά, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1928, σ. 417.

3. *Κουρμπάνι* λ. τουρκική.

ξεως πλούτου ὑπὸ τοῦ νοικοκύρη, ἐπαυξάνουν τὸ μαγικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας. Πλὴν τῆς θυσίας κατὰ τὴν θεμελίωσιν, ἔχομεν καὶ δευτέραν θυσίαν, ὅταν τελειώνῃ ἡ ὀροφή. Εἰς τοὺς ἑλληνοφώνους ἐν Bova τῆς Καλαβρίας ἡ θυσιαστικὴ ἐνέργεια παρουσιάζεται ὑπὸ μορφὴν εὐωχίας μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς τῆς οἰκίας. Κάποτε ὁ πετεινὸς ἐν Μακεδονίᾳ φονεύεται μὲ σφυρὶ τοῦ ἀμφιθαλοῦς πρωτομάστορα. Ἡ δημιουργία μαγικοῦ κύκλου μὲ περιρραντισμὸν τοῦ αἵματος ἢ τοῦ ἁγιασμοῦ ἢ μὲ τὴν περιφορὰν τοῦ θύματος εἶναι παναρχαία συνήθεια, διατηρηθεῖσα μέχρι σήμερον. Εἰς τὸ ἑλληνόφωνον χωρίον τῆς Ἰταλίας Ραχούδι, ὅταν βάζουν τὸν θεμέλιον λίθον, πίνουν κρασὶ καὶ ἀπ' αὐτὸ ρίχνουν εἰς τὰ θεμέλια. Τὸ θυσιαζόμενον ζῷον εἴς τινα μέρη τῆς Ἑλλάδος προτιμοῦν νὰ εἶναι χρώματος μαύρου. Κάποτε θάπτεται τὸ ζῷον εἰς λάκκον βαθύν, χωρὶς οὐδεὶς νὰ γευθῇ ἐκ τῆς σαρκός του ἢ θάπτεται μόνον ἡ σκιὰ τοῦ ζῴου. Ἐκτὸς τῆς στερεώσεως κτισμάτων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ θυσιάζουν ζῷον καὶ πρὸς στερέωσιν νεροῦ, ποὺ ἔρχεται ἀπὸ μακράν. Τοῦτο γίνεται διὰ νὰ μὴ χαθῇ τὸ νερό. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ ἐκ Πόντου παράδοσις περὶ ἀνθρωποθυσίας πρὸς στερέωσιν μεταλλείου. Θυσίαν ζῴου ἔχομεν καὶ ἐν Θήρᾳ κατὰ τὴν ναυπήγησιν πλοίου πρὸς στερέωσιν αὐτοῦ[1]. Ἀξιόλογον διαφέρον ἔχει ἐν προκειμένῳ καὶ ἡ τελετουργικὴ συνήθεια τῶν ἀναστενάρηδων. Ὅταν κτίζουν τὰ θεμέλια οἰκίας, «ὁ μὲν ἀρχιτέκτων θύει μέλαν πρόβατον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ οἰκοπέδου, ἐντὸς λάκκου χύνων τὸ αἷμα· τῶν δὲ Ἀναστεναρίων [ἀναστενάρηδων] προσκληθέντων ὁ Ἀρχιαναστενάρης ἀνὰ μίαν λαμπάδα ἐν ταῖς τέσσαραις γωνίαις τῆς οἰκίας ἀνάπτει καί, λαβὼν θυμιατήριον θυμιᾷ πάντας τοὺς παρόντας· ἔπειτα θάπτει τὴν κεφαλὴν τοῦ θύματος ἐν τῷ λάκκῳ, ἔνθα καὶ τὸ αἷμα ἔρρευσε»[2]. Κατόπιν γίνεται ὁ χορὸς μὲ τὰς εἰκόνας καὶ τὴν ἰδιαιτέραν τῶν ἀναστενάρηδων μουσικήν, πρὶν παρατεθῇ τὸ συμπόσιον[3].

Καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους Ἕλληνες καὶ Ρωμαῖοι ἐπίστευον ὅτι δαιμονικαὶ δυνάμεις (θεοὶ τῆς γῆς ἢ τῶν ποταμῶν) πρέπει νὰ ἐξιλεωθοῦν, καθόσον ὁ ἄνθρωπος μὲ τὰ κτίσματά του ἐπεμβαίνει εἰς τὴν περιοχήν, ποὺ αὐτοὶ ἐξουσιάζουν. Τὰ ὕδατα ἦσαν πλήρη κακοποιῶν πνευμάτων· διὸ οἱ ἀρχαῖοι ἐλάτρευον πολλὰς ὑδατίνας θεότητας, ἐγίνοντο δὲ θυσίαι καὶ προσεφέροντο δῶρα πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν ὑδατίνων ἐχθρῶν τοῦ ἀνθρώπου[4]. Ἐκ τῶν ἀρχαίων

1. Γ. Ν. Αἰκατερινίδη, Νεοελληνικὲς αἱματηρὲς θυσίες. Λειτουργία - Μορφολογία - Τυπολογία, Ἀθῆναι 1979, σσ. 147-154. [Διδακτορικὴ διατριβή].

2. Ἀ. Χουρμουζιάδου, Περὶ τῶν Ἀναστεναρίων καὶ ἄλλων τινῶν παραδόξων ἐθίμων καὶ παραδόσεων, Κωνσταντινούπολις 1873, σσ. 16-17. Κ. Ἀ. Ρωμαίου [τοῦ ἀρχαιολόγου], Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θρᾴκης, Ἀρχεῖον τοῦ θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, τόμ. ΙΑ', ἐν Ἀθήναις 1944/45, σ. 45.

3. Ἀ. Χουρμουζιάδης, ἔνθ' ἀν., σ. 17.

4. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. I, 1927, στ. 962: λ. Bauopfer. P. Sébillot, Les travaux publics..., σσ. 85-120: Les Pontes. Les rites de la construction.

χρόνων ἔχομεν πολυαρίθμους εἰδήσεις καὶ ἐν σχέσει π.χ. πρὸς τὴν θεμελίωσιν πόλεων. Ἡ ὁροθεσία δι' ἑνὸς τείχους τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος θὰ κατελαμβάνετο, θὰ καθίστα τοῦτον ἀπρόσιτον εἰς τὰ ἀπαίσια καὶ κακοποιὰ πνεύματα καὶ θὰ ἠμπόδιζε τὰς τοπικὰς θεότητας νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν διαμονήν των[1]. Οὕτω τὰ τείχη μιᾶς πόλεως εἶχον μαγικοθρησκευτικὴν - ἀμυντικὴν ἀποστολήν. Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, πόλεις ἐν Φοινίκῃ, Παλαιστίνῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἐθεμελιώθησαν μὲ ζωντανὰ κατορυχθέντα σώματα[2]. Παρόμοια δρώμενα ἀπαντοῦν καὶ παρὰ Ρωμαίοις, ὅτε ἔκτιζον τὴν Ρώμην καὶ ἄλλας πόλεις. Ὁ θάνατος τοῦ Ρέμου ἑρμηνεύεται ὡς θυσία οἰκοδομική[3]. Εἰς ἐγκατόρυξιν ἐν τῇ κυρίᾳ καὶ ἀρχικῇ της ἐννοίᾳ ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, ὅστις μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς θαυμαστῆς κατακρημνίσεως τῶν τειχῶν τῆς Ἱεριχοῦς διατυπώνει τὴν ἀράν: *ἐπικατάρατος ὁ ἄνθρωπος, ὃς οἰκοδομήσει τὴν πόλιν ἐκείνην, ἐν τῷ πρωτοτόκῳ αὐτοῦ θεμελιώσει αὐτήν, καὶ ἐν τῷ ἐλαχίστῳ αὐτοῦ ἐπιστήσει τὰς πύλας αὐτῆς, καὶ οὕτως ἐποίησεν Ὀζᾶν ὁ ἐκ Βαιθήλ, ἐν τῷ Ἀβιρὼν τῷ πρωτοτόκῳ ἐθεμελίωσεν αὐτήν, καὶ ἐν τῷ ἐλαχίστῳ διασωθέντι ἐπέστησε τὰς πύλας αὐτῆς* (6, 26). Τοῦτο ὑπεμφαίνει μίαν πραγματικῶς ὑφισταμένην συνήθειαν, λέγει ὁ F. Liebrecht[4].

Δὲν ἐλλείπουν ὅμως καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἐνδείξεις, ἐμφαίνουσαι σεβασμὸν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ζωήν. Οὕτω πολλὰς ἑκατονταετίας πρὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν προϊστορικῶν ἀκροπόλεων τῆς Θεσσαλίας Διμηνίου καὶ Σέσκλου, ὁ Χρῆστος Τσούντας εὗρεν ὀστᾶ θυσιασθέντος ζῴου, ὑπάρχοντα εἰς τὰ θεμέλια κιόνων τοῦ νεολιθικοῦ μεγάρου τοῦ Διμηνίου[5]. Ἐπίσης κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ ἐν Ἰταλίᾳ τὸ ἔθιμον τοῦ

1. P. Saintyves, ἔνθ' ἀν., σ. 180: La fondation d'une ville. Fossés et limites: le Pomoerium. La prise de possession. Βλ. καὶ τὰ περὶ τῆς τύχης τῆς πόλεως ἐν M. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion, τόμ. II, München 1950, σσ. 197 κέξ.

2. F. Liebrecht, ἔνθ' ἀν., σσ. 287-289.

3. L. Preller, Römische Mythologie, τόμ. II, Berlin 1883, σσ. 78 - 79: Die devotion. Βλ. καὶ σσ. 343, 348. Ἐν σ. 79 ἀναγινώσκομεν: «In gewissen Fällen ist sie mit stellvertretender Selbstaufopferung verbunden, wenn nehmlich ein grosses Unheil für eine Stadt, ein Heer, ein Land u.s.w. zu befürchten war und ein Bürger oder der Feldherr den grollenden Zorn der Götter dadurch auf sich lud, dass er sich den Unterirdischen für Alle preisgab. In Rom knüpfte sich eine solche Erinnerung an den I. Curtius auf dem Forum...». Βλ. καὶ P. Saintyves, Essais..., σσ. 180-181: «Pendant que Romulus faisait creuser les fondements des murailles, Rémus le raillait sur son ouvrage, empêchait les travailleurs, et en vint même jusqu'à sauter le fossé. Il fut tué sur le champ, par Romulus lui-même, disent les uns, et selon d'autres par Celer un de ses guardes (Ovide, Fastes III, 69-78, IV, 820-872)». Διερωτᾶται δ' ὁ Saintyves: Ne serions-nous pas en présence d'un sacrifice de fondation?

4. F. Liebrecht, ἔνθ' ἀν., σσ. 287-288. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 35.

5. «Εἰς οἴκημα τοῦ πρώτου περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως Διμηνίου... εὑρέθησαν εἰς ὀπὴν αἱ σιαγόνες προβάτου ἢ αἰγὸς καὶ ἄλλα τινὰ ὀστᾶ τοῦ αὐτοῦ πιθανῶς ζῴου καὶ τεμά-

νὰ κατορύσσουν εἰς τὰ θεμέλια μιᾶς οἰκοδομῆς ἄνθρωπον εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ καὶ ἔθαπτον ὁμοίωμα αὐτοῦ[1].

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι πρὸς εὐτυχίαν μιᾶς πόλεως ἐθυσίαζον παρθένον, ἣν μετὰ ταῦτα ὡς τύχην τῆς πόλεως ἐσέβοντο καὶ ἐτίμων[2]. Εἰς τὸ «Χρονικὸν Πασχάλιον» ἀναγινώσκομεν: *Τὴν δὲ τῆς αὐτῆς πόλεως* (Γόρτυνος Κρήτης) *τύχην ἐκάλεσε* (Ταῦρος) *Καλλινίκην, εἰς ὄνομα τῆς παρ' αὐτοῦ σφαγιασθείσης κόρης*[3]. Αἱ τύχαι τῶν πόλεων ἀνήκουν εἰς κατηγορίαν τῶν μαγικολατρευτικῶν τελεσμάτων[4], τῶν στοιχειούντων ὁλόκληρον περιοχὴν διὰ τῆς δημιουργίας στοιχείου πρὸς φύλαξιν αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἀνάγονται καὶ αἱ στοιχειώσεις οἰκοδομημάτων, γεφυρῶν καὶ τῶν τοιούτων, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν στερέωσιν καὶ τὴν φύλαξιν αὐτῶν διὰ τῆς δημιουργίας ἰδίου στοιχείου ἑκάστου κτίσματος, ἥτις συντελεῖται ραινομένων τῶν θεμελίων δι' αἵματος ἀνθρώπου ἢ ζῴου[5].

Διὰ τὰς τύχας τῶν πόλεων εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἀναφέρει δύο χωρία τοῦ Κωδινοῦ καὶ ἓν τῆς Σούδας. Εἰς τὸ πρῶτον τοῦ Κωδινοῦ λέγεται: *Ἐν δὲ τῇ καμάρᾳ τοῦ μιλίου στῆλαι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης εἰσίν, ἔνθα καὶ σταυρὸς ὁρᾶται πρὸς ἀνατολήν, βασταζόμενος ὑπ' αὐτῶν. Μέσον δὲ τοῦ σταυροῦ ἡ τύχη τῆς πόλεως, κατήνιον κλειδόμενον καὶ ἐστοιχειωμένον.... ἡ δὲ κλεὶς τοῦ κατηνίου κατεχώσθη εἰς τὰς βάσεις τῶν κιόνων*[6]. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται, λέγει ὁ Ν. Γ. Πολίτης, καὶ ἐκ τοῦ ἀκολούθου χωρίου τῆς Σούδας: *Ἐν τῷ ἁγίῳ Μάμαντι γέφυρα ἦν μεγάλη, ιβ' καμάρας ἔχουσα· ὕδατα γὰρ κατήρχοντο πολλά· ἔνθα καὶ δράκων ἵστατο χαλκοῦς, διὰ τὸ δοκεῖν δράκοντα οἰκεῖν ἐκεῖσε ἔνθα καὶ πολλαὶ παρθένοι ἐτύθησαν*[7]. Εἰς τὸ δεύ-

---

για κοινῶν ἀγγείων, τὰ δὲ χώματα ἦσαν μελανά. Ἐκ τούτων ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἡ ὀπὴ αὕτη ἦτο βόθρος θυσιῶν ἢ ἀπορριμμάτων, μοὶ φαίνεται ὅμως ἀναμφίβολον, ὅτι καὶ εἰς αὐτὴν καὶ εἰς ἑτέραν ἦσαν ἐμπεπηγμέναι αἱ βάσεις ξυλίνων κιόνων βασταζόντων τὴν στέγην». Χρήστου Τσούντα, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου μετὰ 47 πινάκων καὶ 312 εἰκόνων ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 51. Καὶ κατωτέρω, σ. 54, σημ. 1, γράφει: «Ἴσως εἰς τοὺς λάκκους, εἰς τοὺς ὁποίους ἔμελλον νὰ στηθῶσιν οἱ δεξιοὶ κίονες, ἔγινε προηγουμένως θυσία τις, καὶ ταύτης λείψανα ἦσαν τὰ εὑρεθέντα ὀστᾶ».

1. G. Cocchiara, ἔνθ' ἀν., σ. 35. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 35.

2. Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελληνικὴ Μυθολογία..., σ. 138. M. Nilsson, ἔνθ' ἀν., σσ. 197-198.

3. Χρονικὸν Πασχάλιον, I, σ. 77 (ἔκδ. Βόννης). Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἀν., σ. 138.

4. Τὴν βυζαντινὴν λέξιν *τέλεσμα* παρέλαβον οἱ Ἄραβες καὶ ἐκ τῆς ἀραβικῆς τέλεσμ ἢ τελσάμ ἐλήφθη ἡ γαλλικὴ telisman. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Α', σ. 51.

5. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', σσ. 1059-1060. Τοῦ αὐτοῦ, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Α', σ. 52.

6. Κωδινοῦ, Περὶ θεαμάτων, σ. 35 (ἔκδ. Βόννης). Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελληνικὴ Μυθολογία..., σ. 138.

7. Σούδα, σ. 488, λ. *Μάμας*. Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἀν., σσ. 140-141.

τερον χωρίον τοῦ Κωδινοῦ ἀναφέρεται:... *Εἰς τὸν ἅγιον Μάμαντα πέραν ἵστατο γέφυρα μεγάλη, ὁποία τῆς Χαλκηδόνος, δώδεκα καμάρας ἔχουσα· ποταμὸς δὲ κατήρχετο παμμεγέθης καὶ μάλιστα τῷ Φεβρουαρίῳ μηνί· ἔνθα καὶ δράκων ἵστατο χαλκοῦς, διὰ τὸ λέγειν τινὰς δράκοντα οἰκεῖν τὴν γέφυραν· διὸ καὶ πολλαὶ παρθένοι ἐτύθησαν καὶ πλήθη προβάτων καὶ βοῶν καὶ ὀρνέων*[1].

Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι ἀπαντῶμεν εἰς τὰς παραλλαγὰς τοῦ λίαν διαδεδομένου τραγουδιοῦ «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» καὶ εἰς παραδόσεις περὶ στοιχειώσεως τῆς γεφύρας ταύτης[2], ἑτέρων γεφυρῶν[3]

---

1. Κωδινός, ἔνθ' ἀν., σ. 30. Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἀν., σ. 141.

2. Ἡ παράδοσις καὶ τὸ τραγούδι, σημειώνει ὁ Ν. Γ. Πολίτης (Παραδόσεις, τόμ. Β', σ. 1113) ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Φ. Παπανικολάου ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν τοῦ 1868, σ. 1675. Ἑτέραν παράδοσιν διὰ τὴν πολυθρύλητον γέφυραν, ἄσχετον μὲν μὲ τὴν ἀνθρωποθυσίαν, ἀλλ' ἀναφέρουσαν τὸν ἀναλαβόντα πρὸ 380 ἐτῶν ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς ἀναγέρσεως αὐτῆς Ἀρτινὸν παντοπώλην Γιάννην Θιακογιάννην, τὸν ἐπιλεγόμενον Γατοφάγον, ἐδημοσίευσεν ὁ Ν. Γ. Πολίτης (Παραδόσεις, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 35). Ὁ ἐν λόγῳ Θιακογιάννης εἶχε πλουτήσει, διότι εἶχεν ἀγοράσει «ἀπὸ κουρσάρους Ἀλτζερίνους μερικὲς καπάσες λάδι, ποὺ τὶς εἶχαν αὐτοὶ ἀπὸ ἕνα πραματευτὴ ποὺ σκλάβωσαν καὶ τοῦ πῆραν τὸ πρᾶμα του. Οἱ καπάσες ὅμως ἐφαινότανε πὼς εἶχαν λάδι, μόνο τὸ λάδι ἦταν ὀλίγο, καὶ ἦταν γεμάτες φλουριά, ποὺ τά 'κρυβε τὸ λάδι, γιατὶ αὐτὸ εἶχε στοχαστῆ ὁ πραματευτὴς ἐκεῖνος, γιὰ νὰ μὴν τὸν καταλάβουν πὼς ἔχει πολλὰ χρήματα. Καὶ ἔτσι ἔγινε πλούσιος ὁ Γιάννης καὶ γιὰ τὴν ψυχή του νὰ τὸν συχωρᾶνε ἔχτισε τὸ γεφύρι. Πῆρε τοὺς καλύτερους μαστόρους καὶ τό 'φτειασε μεγάλο μὲ τέσσερες καμάρες, χώρια τὴ μεσιανή, τὴν ψηλότερη». Σχολιάζων ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς τὴν ἐν λόγῳ παράδοσιν (Παραδόσεις, τόμ. Β', σσ. 774-776) λέγει ὅτι αὕτη, κατὰ τὸν Σεραφεὶμ τὸν Βυζάντιον, μητροπολίτην Ἄρτης (Δοκίμιον ἱστορικῆς τινος περιλήψεως περὶ Ἄρτης καὶ Πρεβέζης, ἐν Ἀθήναις 1884, σσ. 378 - 379), ἀναφέρεται εἰς ἐπισκευὴν πιθανῶς τῆς γεφύρας, διότι αὕτη εἶναι παλαιοτέρα τοῦ 17ου αἰῶνος, θεωρεῖ δ' ὁ Ν. Γ. Πολίτης ὡς δημοτικωτέραν τὴν ἄλλην περὶ αὐτῆς παράδοσιν, ἐν ᾗ ἀναφέρεται ἐντείχισις τῆς γυναικὸς τοῦ πρωτομάστορα. Ἐν συνεχείᾳ ἑρμηνεύει τὸν θαυμάσιον τρόπον τοῦ πλουτισμοῦ τοῦ Θιακογιάννη, παραπέμπων εἰς ἀνάλογα δείγματα παρὰ Πλουτάρχῳ (Κεφαλ. καταγρ. ἑλλ., 298 Ε), ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ποιήματι τοῦ Ἰμπερίου καὶ τῆς Μαργαρώνας (ἔκδ. Λάμπρου, στ. 607), εἰς παραμύθι ἐκ Κρήτης κ.ἄ. Ἐνδιαφέρουσα πρὸς τούτοις ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς πλευρᾶς εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Ἀν. Κ. Ὀρλάνδου, Ἡ γέφυρα τῆς Ἄρτης, Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Β', 1936, σσ. 195-199.

3. Ὡς π.χ. εἰς τὰς παραδόσεις: *τῆς τσυρᾶς τὸ γεφύρι* ἐν τῷ ποταμῷ Λάδωνι τῆς Πελοποννήσου, *τὸ γεφύρι τοῦ Φαναριοῦ* τῆς Ἀνδριτσαίνης Ὀλυμπίας, *τὸ στοιχειωμένο γεφύρι* Τιρνάβου, *τὸ γκιουφύρ'* τοῦ *Πασιᾶ* παρὰ τὴν Σιάτισταν, τῆς *Τρίχας τὸ γεφύρ'* παρὰ τὰ ἑλληνικὰ χωρία τῆς Γαλίανας (ἔξω τῆς Τραπεζοῦντος) καὶ τῆς Σάντας καὶ εἰς τὴν Κατεφορίαν τοῦ Πόντου *τὸ γεφύρι πάνω στὸν Πυξίτη ποταμό*. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', σσ. 263-270, ἀριθ. 481, 482, 483, τόμ. Β', σσ. 1112-1114. Δ. Λουκοπούλου, Σύμμεικτα λαογραφικὰ Μακεδονίας, Λαογραφία, τόμ. Ϛ', ἐν Ἀθήναις 1917/18, σσ. 114-115, Μιχ. Μεταλλείδη, Τῆς Τρίχας τὸ γεφύρ'. Χρονικὰ τοῦ Πόντου, Ι, Ἀθῆναι 1943 - 1944, σσ. 168 - 169. (Δ. Κ. Π.) Σταυριώτη, αὐτόθι, σσ. 193-194. Ἐπίσης εἰς τὰ τραγούδια: *Τῆς Λάρσας τὸ γκιφύρι, τὸ γεφύρι στὴν Ἑλλάδα. Ἡ γέφυρα*

καὶ ἄλλων δι' ἀνθρωποθυσίας οἰκοδομημάτων[1]. Σχολιάζων ὁ Ν. Γ. Πολίτης τὴν παράδοσιν «τῆς τσυρᾶς τὸ γεφύρι», λέγει ὅτι ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἀναφέρεται διπλῆ ἀνθρωποθυσία γυναικὸς καὶ ἀνδρός· ὁ ἄνδρας λέγεται ὅτι ἦτο 'Αράπης πρωθυστέρως, διότι, ἐπειδὴ ἐμυθολογεῖτο ὅτι τὸ στοιχειὸ τοῦ ἐντειχισθέντος ἐνεφανίζετο ὑπὸ τὴν μορφὴν 'Αράπη, ἐπλάσθη κατὰ συγχώνευσιν τῶν δύο παραστάσεων ὅτι 'Αράπης ἦτο ὁ ἐντειχισθείς· καὶ ἐν παραδόσει τῆς 'Αρτοτίνας Δωρίδος λέγεται ὅτι κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς γεφύρας τῆς ῎Αρτης ἐστοίχειωσαν τὴν γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα καὶ ἕνα 'Αράπην, ἀλλ' ἡ ἐκ τοῦ αὐτοῦ χωρίου παραλλαγὴ τοῦ τραγουδιοῦ τῆς γεφύρας τῆς ῎Αρτης δὲν μνημονεύει τὸν 'Αράπην[2]. Φαίνεται δὲ παλαιὰ ἡ τοιαύτη παράδοσις περὶ διπλῆς ἀνθρωποθυσίας πρὸς στερέωσιν μεγάλων οἰκοδομημάτων. Τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου, συνεχίζει ὁ Ν. Γ. Πολίτης, λέγει περί τινος βαλανείου ἐν 'Εφέσῳ: «ἐνῴκει δὲ καὶ τῷ λουτρῷ τούτῳ δαίμων τις ἄγριος, ὃς τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἔπνιγεν ἔνδον νεανίσκον ἢ νεάνιδα ... ἡνίκα γὰρ ἐκτίζετο, διορυττομένων τῶν θεμελίων νεανίσκον καὶ νεάνιδα τούτῳ ἐνέβαλον, κἀντεῦθεν ἡ τοιαύτη μιαιοφονία γίνεσθαι»[3]. Εἰς ἄλλην παράδοσιν διὰ *«τὸ γεφύρι τοῦ ῎Ιρη»*, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Β. Φάβη[4], ἐνῷ ἀναφέρεται, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ν. Γ. Πολίτης, ὅτι ἐνετειχίσθη ἐν αὐτῷ μόνη ἡ Κατερίνα, τὴν γέφυραν βαστάζει πλὴν ταύτης καὶ ὁ 'Αράπης. Φαίνεται ὅτι μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς γεφύρας εἶναι συνυφασμένη καὶ ἡ ἔννοια τοῦ φύλακος αὐτῆς 'Αράπη, ὥστε καί, ὅταν δὲν ἀναφέρεται ρητῶς ἡ στοιχείωσις αὐτοῦ, νὰ νοῆται· προκειμένου ὅμως περὶ μεγάλων γεφυρῶν ὁ 'Αράπης δὲν ἦτο ἐπαρκὴς πρὸς στερέωσιν καὶ φύλαξιν αὐτῶν, διὸ προσηλοῦτο καί τις ἐπὶ πλέον ἢ καὶ δύο τινές, ἵνα πλείονα τοῦ ἑνὸς στοιχειὰ βαστάζουν αὐτάς. Καὶ εἰς ἄλλην παράδοσιν διὰ «τὸ *γεφύ-*

τῶν 'Αδάνων, τὸ γεφύρι τῆς Γρούργαινας, τῆς 'Αντιμάχειας (Κῶ) κ.ἄ. 'Ι. 'Α. Σιούλα, Δημώδη ᾄσματα Νιγρίτης τῆς Μακεδονίας, Λαογραφία, τόμ. Ϛ', σσ. 577-578. 'Αστερίου Γουσίου, Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου, ἐν 'Αθήναις 1901, σ. 80. 'Α. 'Ιατρίδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων παλαιῶν καὶ νέων, ἐν 'Αθήναις 1859, σσ. 28-30: ***'Η στοιχειωμένη γυναῖκα μετὰ τῶν δύο αὐτῆς ἀδελφῶν.*** Paul de Lagarde, Neugriechisches aus Kleinasien, Göttingen 1886, σ. 40. Μιλτ. Λουλουδοπούλου, 'Ανέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν καὶ ἐθίμων, δημοτικῶν τραγουδιῶν... τῶν Καρυῶν (ἐπαρχίας Καβακλῆ), ἐν Βάρνῃ 1903, σσ. 65-66. Karl Dieterich, Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden, Wien 1908, σσ. 291-293.

1. 'Ως π.χ. «ὁ στοιχειωμένος ἄνθρωπος ἐπί τινι βρύσει τῆς ἐν Παρνασσῷ κωμοπόλεως 'Αραχόβης». 'Α. 'Ιατρίδης, ἔνθ' ἀν., σσ. 93-94.

2. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', σ. 1113.

3. Νικοδήμου τοῦ 'Αγιορείτου, Συναξαριστής, τόμ. Α', ἔκδ. Ζακύνθου, σ. 82. Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἀν.

4. Βασιλ. Φάβη, Παραδόσεις τῆς Λακεδαίμονος, Λαογραφία, τόμ. Δ', 1912/13, σ. 457. 'Η ἐν λόγῳ παράδοσις ἀποτελεῖ παραλλαγὴν τῆς ὡς ἄνω παραδόσεως *«τῆς τσυρᾶς τὸ γεφύρι».* Αὐτόθι, σ. 458.

ρι τῆς "Αρτας», δημοσιευθεῖσαν ἐπίσης ὑπὸ Β. Φάβη[1], τρία στοιχειὰ τὸ βαστάζουν, λόγῳ τοῦ μεγέθους του, ὁ Ἀράπης, τὸ βουβάλι καὶ ἡ πρωτομαστόρισσα Ἑλένη[2].

Ἐπικρατεστάτη ἦτο παλαιότερον ἐν Ἑλλάδι ἡ δοξασία ὅτι τὸ ἀσφαλίζον τὴν στερεότητα μεγάλου οἰκοδομήματος στοιχειὸ εἶναι ἡ εἰς ὄφιν ἢ ἄλλο ζῷον ἢ ἄνθρωπον, μάλιστα δὲ Ἀράπην, ἐνσάρκωσις τῆς ψυχῆς θύματος, ἐντειχισθέντος ὑπὸ τὰ θεμέλια. Τὸ ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο θῦμα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἄνθρωπος καὶ ἀληθῶς ἀρχαῖαι καὶ βυζαντιναὶ παραδόσεις, ὡς εἴδομεν, ἀναφέρουν ἀνθρωποθυσίας, γενομένας πρὸς στερέωσιν μεγάλων οἰκοδομημάτων. Εἴς τινα ὅμως μέρη, ὡς π.χ. ἐν Ἀμοργῷ, λησμονηθείσης τῆς ἐννοίας τῆς συνηθείας ταύτης, λέγουν ὅτι τὸ *θυσιὸ* ἀποσκοπεῖ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν εἴσοδον *τοῦ στοιχειοῦ* εἰς τὴν οἰκίαν.

Παραδόσεις περὶ ἐντειχισμοῦ ἀπαντοῦν καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ. Κατὰ τὸ ἔτος 1852, ἀναφέρει ὁ Hahn, ὁ κυβερνήτης τοῦ Elbassan, ἐπιθυμῶν νὰ κτίσῃ νέαν γέφυραν ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Arcen, ἔσφαξε δώδεκα προβατῖνες, τὰς κεφαλὰς τῶν ὁποίων ἔθαψεν ὑπὸ τοὺς στύλους τῶν καμαρῶν. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λέγει ὅτι εἰς τὸ χωρίον Antivari, ὅταν θέτουν τὸν πρῶτον λίθον κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν οἰκίας, θυσιάζουν πετεινόν, κατορύττοντες αὐτὸν εἰς τὰ θεμέλια[3]. Ἡ συνήθεια αὕτη φαίνεται, κατὰ τὸν Ν. Γ. Πολίτην, λείψανον τῶν ἀρχαίων ἀνθρωποθυσιῶν[4]. Καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ πιστεύεται ὅτι κανὲν οἰκοδόμημα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τελειώσῃ παρὰ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐντειχίσουν εἰς τὰ θεμέλια ἀρνί, πετεινὸν ἢ ἀνθρωπίνην σκιάν. Οἱ Βούλγαροι μαστόροι εἶναι πολὺ ἐπιτήδειοι νὰ μετροῦν τὴν σκιὰν ἑνὸς διαβάτου. Τὸ μέτρον τῆς σκιᾶς ἐμβάλλουν εἰς πυξίδα, τὴν ὁποίαν ἐντειχίζουν, πιστεύοντες ὅτι ὁ μετρούμενος ὑπ' αὐτῶν ἀποθνῄσκει ἐντὸς σαράντα ἡμερῶν. Ἡ εἰσδύσασα εἰς τὴν πυξίδα διὰ τῆς σκιᾶς του ψυχὴ ἐξέρχεται ἐνίοτε ὑπὸ τὴν προτέραν ἀνθρωπίνην μορφὴν καὶ τὴν βλέπουν μόνον οἱ σαββατογεννημένοι[5]. Οὕτως ἡ ψυχὴ αὐτὴ γίνεται τὸ στοιχειὸ τοῦ οἰκοδομήματος, ἔνθα πλανᾶται κατὰ τὴν νύκτα, ἕως ὅτου φωνήσῃ ἀλέκτωρ[6].

Ἡ προσηλωμένη εἰς τὸ οἰκοδόμημα ψυχὴ λέγεται ἐν Βουλγαρίᾳ talasam, talisman, ἡ λέξις δ' αὕτη πιθανῶς ἐλήφθη κατὰ τὸν Ν. Γ. Πολίτην ἐκ τοῦ ἐλ-

---

1. Βασίλ. Φάβης, ἔνθ' ἀν., σσ. 457-458.
2. Βασίλ. Φάβης, ἔνθ' ἀν., σ. 458. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', σσ. 1059 κἑξ. καὶ 1086.
3. I. G. von Hahn, Albanesische Studien, Heft I, Iena 1854, σ. 160.
4. Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελληνικὴ Μυθολογία..., σ. 138.
5. A. Strauss, Die Bulgaren, Leipzig 1898, σ. 199.
6. C. Jireček, Das Fürstentum Bulgarien, Leipzig 1891, σ. 96.

ληνικοῦ *τέλεσμα*[1], κατὰ δὲ τὸν L. *Şăineanu* ἐκ τοῦ τουρκικοῦ telsem[2].

Ἐν Γιουγκοσλαβίᾳ πιστεύεται ἐπίσης ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἐντειχισθέντος γίνεται ὁ φύλαξ δαίμων τοῦ οἰκοδομήματος, διότι συνήθως αὕτη παραμένει πλησίον τοῦ τόπου, ὅπου εὑρίσκεται τὸ νεκρὸν σῶμα, τοῦ ὁποίου ἦτο ἔνοικος[3]. Ἐντείχισις διδύμων παιδιῶν ἀναφέρεται εἰς δημοτικὰ τραγούδια τῶν Σέρβων. Ὁμοίως εἰς ἀνάλογον σερβικὴν παράδοσιν λέγεται: Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτε ἐκτίζετο ὀχυρὸν παρὰ τὴν Duga τῆς Σερβίας, ἀπὸ μίαν λόχμην ἐνεφανίσθησαν δύο Ἀρναούτηδες (Ἀλβανοὶ) ὁδηγοῦντες δύο παιδιὰ χριστιανῶν, προωρισμένα διὰ τὴν θυσίαν[4]. Ἐν Βοσνίᾳ ἐγκλείουν ὑπὸ τὸ κατώφλιον κτιζομένης οἰκίας ζωντανὸν πετεινόν[5]. Ὁ Fr. S. Krauss ἀναφέρει παράδοσιν διὰ τὸ κτίσιμον νεαρᾶς γυναικός· μετά τινα χρόνον, λέγεται, ἐξήρχοντο σταλαγματιὲς εἰς τὸ μέρος τῆς ἐντειχίσεως· ἦτο τὸ γάλα ἀπὸ τὰ στήθη τοῦ θύματος. Αἱ γυναῖκες, τῶν ὁποίων τὸ γάλα ἐπέτρωνεν, ἐσυνήθιζον νὰ ἔρχωνται ἐκεῖ, νὰ ξέουν τὸν τοῖχον καὶ νὰ πίνουν τὴν κόνιν μὲ γάλα[6].

Τοῦ σκοποῦ τῆς ἐντειχίσεως ἀκριβῆ συνείδησιν ἔχουν καὶ οἱ Ρουμάνοι[7],

---

1. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', σ. 1087. Πβ. καὶ ἀνωτ., σ. 56, σημ. 4.

2. L. Şăineanu, Les rites..., σ. 387. Ἡ τουρκικὴ λέξις μεταφράζει τὴν ἑλληνικήν. Διὰ τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ λαϊκὴν κατοικίαν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν βλ. Christo Vakarelski, Bulgarische Volkskunde, Berlin 1969, σσ. 94-114: Wohnung und Architektur.

3. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, σσ. 1087-1088.

4. Écho de Liège, 1η Ὀκτωβρίου 1865, παρὰ F. Liebrecht, ἔνθ' ἀν., σσ. 287-288, καὶ G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 74.

5. Τὴν σημασίαν τοῦ κατωφλίου τῆς εἰσόδου ναοῦ ἢ οἰκίας βλ. παρὰ J. G. Frazer, Folklore in the Old Testament, τόμ. III, London 1919, σσ. 1-18. Βλ. καὶ Ernest Sampter, Geburt, Hochzeit und Tod, Leipzig und Berlin 1911, σσ. 136-146, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας ὡς ἕδρας δαιμονικῶν ὄντων.

6. Fr. S. Krauss, Das Bauopfer bei den Südslaven, ἐν Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft XVII, Wien 1887, σ. 19. Βλ. καὶ E. Schneeweiss, Serbbokroatische Volkskunde, Berlin 1961, σσ. 156-157: Haus und häusliches Leben. Allgemein schlachtet der serbische Bauer als kurban «Opfer» beim Bau eines neuen Hauses über dem Grundstein ein Lamm oder einen Hahn. Der Kopf des Tieres wird eingebaut, das Fleisch wird verzehrt. Ὁ αὐτὸς E. Schneeweiss εἰς τὴν παλαιοτέραν ἐργασίαν του Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten, Celju 1935, σσ. 213-214, ἀφιερώνει ἴδιον κεφάλαιον διὰ τὴν οἰκίαν καὶ τὴν οἰκιακὴν ζωήν. Jeder Neubau, γράφει, erfordet ein Bauopfer.

7. Ἐθιμικὰς ἐνδείξεις π.χ. ἐν Ρουμανίᾳ περὶ οἰκοδομήσεως εὑρίσκομεν εἰς τὰ ἔργα: A. Gorovei, Credințe și superstiții, București 1918, σσ. 56-57. P. Ștefanucă, Obiceiuri și credințe de la Nicșani în legatură cu locuința, ἐν Sociologie românească, ἔτ. III, ἀρ. 7-9, București 1938. Ștefania Cristescu-Golopenția, Credințe și rituri magice din Drăgus, București 1944. (Institut de științe sociale al României). P. H. Stahl, Interioare țărănești din România, ἐν «Muzeul Brukenthal», Sibiu 1967. Βλ. καὶ τὴν σχετικὴν μελέτην τοῦ αὐτοῦ ἐν Revista de etnografie și folclor, τόμ. X, ἀρ. 6, București 1965, σσ. 595-612.

οἵτινες καλοῦν stafie (στοιχειό) τὴν προσηλωμένην εἰς οἰκοδόμημα ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου τῆς σκιᾶς του τὸ μέτρον ἐνετειχίσθη εἰς τὰ θεμέλια[1]. Ὁ ἄνθρωπος, οὗτινος τὴν σκιὰν ἐνετείχισαν, πιστεύουν ὅτι θ' ἀποθάνῃ μετὰ ἐννέα ἢ σαράντα ἡμέρας. Ἐκτὸς τούτου οἱ μαστόροι ραντίζουν τὰ θεμέλια μὲ ἁγιασμένο νερό, σφάζουν δύο ἀρνιὰ καὶ πίνουν εἰς ὑγείαν τοῦ νοικοκύρη. Ἔπειτα κατορύττουν τὰς κεφαλὰς τῶν ἀρνιῶν πού ἔσφαξαν ἐντὸς δύο γωνιῶν, τὰς δὲ δύο ἄλλας γωνίας ραντίζουν μὲ νερὸ νεωστὶ ἀντληθὲν ἀπὸ πηγάδι, πού τὸ ἔχουν μέσα εἰς ἐρυθρόχρωμα σταμνιά[2].

Ἀξιομνημόνευτον προσέτι εἶναι καὶ τοῦτο: Ὅπως ἐν Ἑλλάδι οἱ κτίσται συνήθιζον νὰ θέτουν τὸν θεμέλιον λίθον ἐπὶ τῆς σκιᾶς διαβάτου[3], ἐν δὲ τῇ Βουλγαρίᾳ οὗτοι ἦσαν ἐπιτήδειοι νὰ μετροῦν τὴν σκιάν τινος, τὸ δὲ μέτρον αὐτῆς νὰ ἐμβάλουν, ὡς εἴπομεν, εἰς πυξίδα καὶ νὰ τὴν ἐντειχίζουν, οὕτω καὶ ἐν Ρουμανίᾳ ἔκλεπτον τὴν σκιάν, μετροῦντες αὐτὴν μὲ καλάμι καὶ κτίζοντες τοῦτο εἰς τὰ θεμέλια τῆς οἰκοδομῆς. Ὁ ἄνθρωπος, πού τοῦ ἔκλεπτον τὴν σκιάν, κατὰ τὰς ἄλλοτε δεισιδαίμονας πεποιθήσεις τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, θὰ ἀπέθνησκεν ἐντὸς τριῶν ἑβδομάδων ἢ τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἢ τὸ πολὺ ἐντὸς ἔτους. Ἡ σκιὰ θὰ μετεμορφοῦτο εἰς ἀόρατον στοιχειό (stafie) καὶ πνεῦμα ἰσχυροποιοῦν τὸ οἰκοδόμημα. Ὁ διερχόμενος ἀπὸ ἀνεγειρομένην οἰκοδομὴν ὑφίστατο κλοπὴν τῆς σκιᾶς του χωρὶς νὰ τὸ ἀντιλαμβάνεται. Τὴν ἐν λόγῳ συνήθειαν ἀναφέρει ὁ Vasile Alecsandri γράφων: «Ἓν οἰκοδόμημα δὲν δύναται νὰ ἔχῃ διάρκειαν, ἂν δὲν πραγματοποιηθῇ ἡ ἐντείχισις τῆς σκιᾶς ἑνὸς ἀνθρώπου εἰς τὰ θεμέλια. Οἱ κτίσται συνηθίζουν νὰ κλέπτουν τὴν σκιάν τινος, ἤτοι νὰ μετροῦν τὴν σκιὰν μὲ καλάμι καὶ νὰ κτίζουν ἔπειτα αὐτὸ τὸ καλάμι εἰς τὰ θεμέλια τῆς οἰκοδομῆς». Ταῦτα ἀποτελοῦν σημείωσιν εἰς τὸ κείμενον τοῦ ρουμανικοῦ τραγουδιοῦ «τοῦ Μαστρομανόλη», δημοσιευθέντος ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ 1866 εἰς τὴν «Συλλογὴν τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Ρουμανίας»[4]. Τὰ αὐτὰ ἐσημείωσεν ἐπίσης διὰ τοὺς κτίστας καὶ τὴν κλοπὴν τῆς σκιᾶς ἕτερος συλλογεὺς δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς πατρίδος του, ὁ G. D. Teodorescu[5]. Καὶ ἐν Τρανσυλβανίᾳ ἡ αὐτὴ συνήθεια ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν Σάσων[6] λαογράφων. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ἐν Ρουμανίᾳ ὑπῆρχον καὶ οἱ πωληταὶ σκιῶν. Οὕτως ὁ Alfred Poissonnier,

---

1. Tudor Pamfile, Mitilogia românească. Prieteni şi dusmani ai omului, Bucureşti 1916, σ. 248. Ovid. Papadima, Neagoe Basarab...,ἔνθ' ἀν., σ. 73.
2. L. Şăineanu, Les rites..., σ. 370.
3. Κατὰ τὴν παιδικήν μου ἡλικίαν ἡ μητέρα μου μὲ συνεβούλευε νὰ μὴ διέρχωμαι ἀπὸ κτιζομένην οἰκίαν, διὰ νὰ μὴ κτίσουν οἱ μαστόροι τὴν σκιάν μου.
4. V. Alecsandri, Balade populare romîne, Bucureşti 1866, σσ. 186 κέξ. Βλ. καὶ παλαιοτέραν ἔκδοσιν, τόμ. II, Jassy 1852-1953.
5. G. D. Teodorescu, Poezii populare romîne, Bucureşti 1885, σ. 460.
6. Τῶν ἐκ Τρανσυλβανίας (Ardeal) γερμανικῆς καταγωγῆς ἐρευνητῶν.

καθηγητὴς τῆς φιλολογίας ἐν Βουκουρεστίῳ, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Andrei Şaguna κατὰ τὸ 1856 παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἤκουσεν ἀπὸ κάποιον ψαρᾶν τοῦ Δουνάβεως, ὅτι ὑπῆρξε «πωλητὴς σκιῶν εἰς μαστόρους», οἱ ὁποῖοι ἀγοράζοντες αὐτὰς τὰς ἐνετείχιζον εἰς οἰκοδομάς[1]. Καὶ ὁ Ι. Κ. Schuller μνημονεύει κατὰ τὸ 1857 ἄλλην παραλλαγὴν τῆς ὡς ἄνω παραδόσεως, εὑρισκομένην εἰς λιθογραφικὸν ἔργον, εἰκονίζον τὴν Μονὴν Argeş[2]. Ὁ Γ. Ἀ. Μέγας, ὅστις ἐγνώρισε δι' ἐμοῦ τὴν μελέτην τοῦ Ov. Papadima διὰ τοὺς «πωλητὰς σκιῶν», γράφει ἐπ' αὐτοῦ: «[Ὁ Ov. Papadima] προσθέτει [ἐν τῇ μελέτῃ του] τὴν καταπληκτικὴν πληροφορίαν ὅτι μέχρι τῶν μέσων ἀκόμη τοῦ 19ου αἰῶνος ἦσαν ἐν δράσει ἐν Βλαχίᾳ πωληταὶ σκιῶν»[3]. Τοῦτο ὅμως ἦτο παλαιότερον τῆς μελέτης τοῦ Ov. Papadima γνωστὸν εἰς τὸν J. G. Frazer, ὅστις ἠσχολήθη μὲ τὸ πρόβλημα τῆς θυσίας κατὰ τὴν ἀνέγερσιν οἰκοδομημάτων ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ καὶ συνεκέντρωσεν ἱκανὰ σχετικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν λαϊκὴν προφορικὴν παράδοσιν τῶν βαλκανικῶν λαῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ συνήθεια αὕτη διετηρήθη ζωντανή[4].

Ἡ δεισιδαίμων πίστις περὶ τῆς σκιᾶς ὑπόκειται εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ συγχρονισμοῦ τῶν κινήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τῆς σκιᾶς του εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν αἱ γνώσεις τῶν ἀνθρώπων δὲν ἡρμήνευον τὴν σκιὰν ὡς ὀπτικὸν φαινόμενον. Εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον ἀναφέρεται ἡ δοξασία περὶ τοῦ *Ka*, ἑνὸς δευτέρου ἐγώ, ποὺ συνοδεύει συνεχῶς τὸ ἄτομον ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τῆς σκιᾶς. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι ἔμπροσθεν τοῦ βωμοῦ τοῦ Λυκίου Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπῆρχον δύο στῆλαι κατὰ τὴν ἀνατολήν. Ἐάν τις, συμφώνως πρὸς παλαιὰν δοξασίαν, εἰσήρχετο εἰς τὸν χῶρον αὐτόν, ἔχανε τὴν σκιάν του καὶ ἀπέθνῃσκεν ἐντὸς τοῦ ἔτους. Εἶναι ἄλλως τε γνωστὸν ὅτι ἡ σκιὰ θεωρεῖται ὡς προβολὴ τῆς προσωπικότητος ἢ ψυχή, τὴν ὁποίαν, ὅταν τις χάσῃ, θ' ἀποθάνῃ[5].

Ὅπως εἴδομεν, ἀρχαῖαι, μεσαιωνικαὶ καὶ νεώτεραι δοξασίαι καὶ παραδόσεις περὶ ἐγκατορύξεως εἰς θεμέλια καὶ ἐντειχίσεως ἀνθρώπων κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν πόλεων, πύργων, φρουρίων, μοναστηρίων, γεφυρῶν καὶ ἄλλων κτι-

---

1. Ov. Papadima, ἔνθ' ἀν., σ. 73. Ἡ ὅλη μελέτη σσ. 68-78. Ὁ συγγραφεὺς παραπέμπει εἰς τὸν Telegraful Romîn 4, 1856, σσ. 337-338.

2. I. K. Schuller, Klöster Argisch. Eine rumänische Volkssage. Hermannstadt 1858, σ. 17. Ov. Papadima, ἔνθ' ἀν., σ. 73.

3. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 172.

4. J. G. Frazer, The Golden Bough... Part II. Taboo and the perils of the soul, London 1936, σ. 91.

5. Βλ. τὸ ἄρθρον Schatten ἐν Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, τόμ. IX, 1938, στ. 126-132.

σμάτων, ἔχουν τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν αὐτῶν εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ δὲν εἶναι μόνον πλάσματα καὶ εὑρήματα τῆς λαϊκῆς μυθοπλαστίας.

Τὴν ἑρμηνείαν τούτων ἐπεχείρησεν ὁ Ed. Tylor, διατυπώσας τὴν γνώμην ὅτι αἱ θυσίαι διὰ τὴν οἰκοδόμησιν γίνονται, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ θύματος θὰ μεταμορφωθῇ εἰς στοιχειό, πνεῦμα δηλαδὴ προστατευτικὸν τοῦ οἰκοδομήματος[1]. Καὶ ὁ Paul Sébillot λέγει ὅτι ὁ διὰ τὸ οἰκοδόμημα θυσιαζόμενος μεταμορφοῦται εἰς προστατευτικὸν πνεῦμα τούτου[2]. Ὁμοίως ὁ J. G. Frazer νομίζει ὅτι σκοπὸς τῆς θυσίας εἶναι νὰ παράσχῃ δύναμιν, σταθερότητα καὶ διάρκειαν εἰς τὸ οἰκοδόμημα[3]. Ἡ ἑρμηνεία τούτων ἀπορρίπτεται ὑπὸ ἄλλων ἐρευνητῶν, ὑποστηριζόντων ὅτι τὸ φάντασμα τοῦ θύματος δυσκόλως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μεταμορφωθῇ εἰς προστάτην ἔργου τῶν ἰδίων αὐτοῦ φονέων[4]. Ἡ θυσία μιᾶς ζωῆς θεωρεῖται ὅτι ὀφείλεται εἰς τὸν φόβον «τοῦ νέου τινός», ὅπερ σημαίνει πολλὰ διὰ τὸν κατὰ φύσιν ζῶντα ἄνθρωπον καὶ τὸν ἄνθρωπον τοῦ ἀρχαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἓν νέον οἰκοδόμημα θὰ ἐστενοχώρει τὸ τοπικὸν πνεῦμα, διὸ μία θυσία θὰ ἐξευμενίσῃ, θὰ ἐξιλεώσῃ καὶ θὰ εἰρηνεύσῃ τοῦτο[5], ποὺ ὁ ἄνθρωπος παρεβίασε τὴν περιοχὴν τῆς κυριαρχίας του[6]. Ὁ «ἐμψυχισμὸς» ἑνὸς κτίσματος διὰ θυσίας δὲν εἶναι μία ἁπλῆ πίστις, ἑρμηνευομένη μὲ ἕνα γενικὸν «ἀνιμισμόν»[7]. Πάντα τὰ ὑποπίπτοντα εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ κατὰ φύσιν ζῶντος ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ (hominis populi) τῶν ἀνωτέρων βαθμίδων τοῦ πολιτισμοῦ, ἤτοι οἱ ποταμοί, οἱ βράχοι, τὰ δένδρα θεωροῦνται ἔχοντα ψυχήν, ζωογονοῦσαν αὐτά[8]. Ἡ νέα οἰκοδομὴ διὰ τῆς θυσίας ἀποκτᾷ αὐτὸ ποὺ τῆς λείπει, αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει εἰς τὰ θεῖα ἐν τῇ φύσει δημιουργήματα. Ἔπειτα δὲν πρόκειται διὰ μίαν ἁπλῆν ζωήν, ποὺ ἀποκτᾷ τὸ οἰκοδόμημα, ἀλλ' οὔτε τοῦτο ὁλοκληρώνεται μὲ μίαν ζωήν. Μόνον εἷς βίαιος θάνατος κατὰ τελετουργικὸν τρόπον δύναται νὰ μεταφέρῃ τὴν ζωὴν ἀπὸ ἓν σῶμα εἰς ἓν ἄλλο, διότι μόνον μία ὕπαρξις, ἥτις δὲν κατηνάλωσεν ἀκόμη ὅλας τὰς δυνάμεις της, δύναται νὰ μεταφερθῇ εἰς μίαν νέαν μορφὴν ζωῆς, λέγει ὁ Mircea Eliade[9]. Διὰ

---

1. E. Tylor, Primitive Culture, τόμ. I, London 1903³, σσ. 160 κἑξ. Βλ. καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν Civilisation primitive ἐκ παλαιοτέρας ἀγγλικῆς ἐκδόσεως, τόμ. I, Paris 1876, σσ. 122 κἑξ.

2. P. Sébillot, Folklore de France, τόμ. IV, Paris 1907, σσ. 98-99. Ὁ συγγραφεὺς περιγράφει πολυαρίθμους θυσίας ζῴων ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν 19ον αἰ. καὶ λέγει ὅτι μόνον εἰς παραδόσεις διατηρεῖται αὐτόθι ἡ ἀνάμνησις ἀνθρωποθυσιῶν.

3. J. G. Frazer, ἔνθ' ἀν., σσ. 89-91.

4. P. Sartori, Über das Bauopfer, ἐν Zeitschrift für Ethnologie, τόμ. XXX, 1898, σσ. 17, 19. Τοῦ αὐτοῦ, Sitte und Brauch, ἔνθ' ἀν., σσ. 48-49.

5. Handwörterbuch..., ἔνθ' ἀν., τόμ. I, στ. 962, τόμ. III, στ. 1558-1559.

6. P. Sartori, Sitte und Brauch..., σσ. 10 κἑξ.

7. Handwörterbuch..., ἔνθ' ἀν., τόμ. I, λ. animismus, στ. 439-447.

8. N. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Α', σ. 30.

9. Mircea Eliade, Le sacré et le profane, Paris 1965, σσ. 27 κἑξ.

τοῦτο αἱ ἐντειχιζόμεναι ὑπάρξεις πρέπει νὰ εἶναι παιδιά, νεαρὰ γυναῖκα καὶ ἐκ τῶν ζώων οὐχὶ τὸ γηραλέον, ἀλλὰ τὸ νέον καὶ ἰσχυρόν. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς διετύπωσε τὴν τολμηρὰν μεταφυσικὴν θεωρίαν ὅτι εἰς τὴν λαϊκὴν σκέψιν οἱαδήποτε νέα οἰκοδομὴ ἀντιπροσωπεύει τὸ σύμπαν[1], τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος, μιμούμενος τὴν θείαν δημιουργίαν. Ὁποιονδήποτε νέον κτίσμα εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ μόνον μὲ τὴν κατάργησιν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ βεβήλου χώρου. Ἡ ἐγκατάστασις εἰς ἓν νέον μέρος, λέγει, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς νέου κόσμου, μὲ τὴν ἀρχὴν μιᾶς νέας ζωῆς. Ἀναλύων δὲ πολλὰ παραδείγματα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων διὰ τὴν θεμελίωσιν πόλεων καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων ὑπὸ διαφόρων λαῶν δεικνύει τὴν παγκοσμιότητα τῆς πίστεως διὰ τὴν θυσίαν, νομίζει δ' ὅτι ὑπάρχει ἐξέλιξις εἰς τὰς μορφὰς τῆς θυσίας ταύτης. Μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀντικατεστάθησαν αἱ ἀνθρώπιναι θυσίαι μὲ θυσίας ζώων καὶ τοποθέτησιν εἰς τὰ θεμέλια δώρων, ὡς νομισμάτων, ὀστῶν ζώων, δοχείων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων, ἐχόντων μαγικὰς ἰδιότητας. Ἡ δὲ λῆψις σκιᾶς καὶ ὁ ἐντειχισμὸς αὐτῆς εἰς τὰ θεμέλια ἢ ἡ τοποθέτησις ὀστῶν ἀνθρώπων καὶ ὀστῶν ζώων εἰς αὐτὰ θεωροῦνται ἐνδιάμεσοι φάσεις τῆς θυσίας ἀνθρώπων καὶ τῆς θυσίας ζώων[2].

Ἂν δ' ἀνθρωποθυσίαι δὲν ἀπαντοῦν σήμερον εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς, τοῦτο ὀφείλεται οὐ μόνον εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν αὐστηρότητα τοῦ νόμου. Ὡς δ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ λατρείᾳ, λέγει ὁ Ν. Γ. Πολίτης, αἱ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἀνθρωποθυσίαι ἀντικατεστάθησαν διὰ θυσιῶν ζώων, οὕτω καὶ σήμερον κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν οἰκοδομημάτων αἱ ἀνθρωποθυσίαι ἀντικατεστάθησαν διὰ θυσιῶν ζώων, συνήθως πετεινοῦ, ἐνίοτε κριοῦ ἢ τράγου ἢ καὶ κυνός. Οὐχὶ σπανίως ὅμως οἱ κτίσται, ὡς εἴπομεν, ἐπιθέτουν τὸν θεμέλιον λίθον ἐπὶ τῆς σκιᾶς ἀνυπόπτου διαβάτου κακουργοῦντες, διότι πιστεύουν ὅτι ὁ διαβάτης ἐκεῖνος θ' ἀποθάνῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους καὶ ὁ ἥσκιος του θὰ στοιχειώσῃ τὸ οἰκοδόμημα. Δηλονότι ἐξακολουθοῦν δοξάζοντες ὅτι τελεσφορωτέρα πρὸς στερέωσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ τὴν θυσίαν οἱουδήποτε ἄλλου ζώου εἶναι ἡ ἀνθρωποθυσία. Ὅθεν, ἂν εἶχον τὴν ἐξουσίαν, θὰ ἐμόλυνον ἄνευ ἐνδοιασμοῦ δι' ἀνθρωπίνου αἵματος τὰ θεμέλια τοῦ οἰκοδομήματος. Τὰ παραδείγματα ταῦτα δεικνύουν πῶς μεταβάλλονται κατὰ μικρὸν αἱ παλαιαὶ δοξασίαι, ἀποβάλλουσαι τὸν βάρβαρον καὶ ἄγριον τύπον αὐτῶν[3]. Καὶ ὁ Adrian Fochi, ὑπογραμμίσας διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν τὴν καθολικότητα τῆς ὡς

---

1. Ἡ τὸ κέντρον τοῦ κόσμου: l'espace sacré: temple, palais, «centre du monde». M. Eliade, Traité d'histoire des religions, Paris 1953, σ. 322. Τοῦ αὐτοῦ, Comentării la legenda Meşterului Manole, Bucureşti 1943, σσ. 47 - 48.

2. Mircea Eliade, Traité..., σσ. 315-322. Τοῦ αὐτοῦ, Comentării..., σσ. 47-48.

3. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Α', σ. 30.

ἄνω πίστεως καὶ δοξασίας, ἀπαριθμεῖ τὰς μορφὰς τῆς θυσίας καὶ καθορίζει ὅτι ὑπάρχει ἐξέλιξις εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῆς θυσίας ἀνθρώπων διὰ τῆς θυσίας ζώων, δεικνύει δ' ὅτι ἡ διαδικασία τῆς μαγικῆς λήψεως τῆς σκιᾶς καὶ ἡ ἐντείχισις αὐτῆς εἶναι καὶ αὐτὴ τελετουργικὴ πρᾶξις, ἀπαντῶσα εἰς τὸν χῶρον τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης[1].

Σχετικῶς τέλος μὲ τὰς ὡς ἄνω ἑρμηνείας νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπορρίψωμεν ἐντελῶς τὴν τῶν Tylor, Sébillot καὶ Frazer, διότι ὁ πρωτόγονος animismus[2] δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ ἐπιβιώνῃ καὶ νὰ συμβιώνῃ ἀκόμη παραπλεύρως πρὸς ἐξημερωμένα ἤθη καὶ ἔθιμα εἰς βαθμίδας ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. Τὸ ἐντειχιζόμενον θῦμα τὸ χρειάζεται, τὸ ἔχει ἀνάγκην τὸ νέον κτίσμα. Ἡ θυσία θὰ καθησυχάσῃ τὸ τοπικὸν πνεῦμα, θὰ τὸ συγκρατήσῃ εἰς τὸν τόπον του καὶ θὰ τὸ συμφιλιώσῃ μὲ τὸν ἐπιχειρήσαντα βέβηλον ἐπέμβασιν εἰς τὴν περιοχήν του. Δι' ὅλα αὐτὰ τὸ νέον κτίσμα χρειάζεται τὴν ζωὴν νεαρᾶς καὶ ἀπὸ ζωὴν σφυζούσης ὑπάρξεως «γιὰ νὰ στεριώσῃ». Ἡ τελετουργικὴ πρᾶξις εἶναι δρώμενον, ποὺ ἔχει τὰς ρίζας του εἰς παναρχαίους χρόνους τῆς πρωτογόνου κοινωνίας, ὅτε τοῦ ἀνθρώπου αἱ ἐνέργειαι καὶ πράξεις ὑπηγορεύοντο ὑπ' ἐκείνου, ποὺ σήμερον θεωροῦμεν καὶ ὀνομάζομεν «παράλογον».

Β' ΑΠΟ ΤΑΣ ΔΟΞΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΘΥΣΙΑΣ ΔΙ' ΟΙΚΟΔΟΜΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΑΡΑΛΟΓΗΝ (BALLADE). ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΑΥΤΗΣ ΚΑΤΑ ΛΑΟΥΣ

Γεγονότα ἀνύπαρκτα δὲν τραγουδεῖ οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ τραγουδήσῃ ἕνας λαὸς καὶ οὕτω δὲν ἔχομεν εἰς ὅλην τὴν ἀνώνυμον προφορικὴν γραμματείαν[3] οὔτε ἕνα τραγούδι, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι καθαρὸν γέννημα τῆς φαντασίας τοῦ λαϊκοῦ ποιητοῦ. Πρὸς τούτοις ὁ λαὸς δὲν ἐφεῦρεν οὔτε ἓν ἐπεισόδιον ἐντελῶς φανταστικόν, ἀλλ' ἤντλησεν ἐκ τῆς αἰωνοβίου μυθολογίας του τὰ ἐπεισόδια, ποὺ συνθέτουν τὴν εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην ἀπαντῶσαν παραλογὴν (ballade) τῆς θυσίας διὰ τὴν οἰκοδόμησιν, ἀφοῦ ἐξέλεξεν ἐξ αὐτῶν ἐκεῖνα, ποὺ ταιριάζουν μὲ τὸ ποιητικὸν θέμα. Διὰ νὰ γεννηθῇ ὅμως μία παραλογή, ἕνα ἐπικὸν τραγούδι εἰς ἕνα τόπον, εἶναι φυσικὸν ἡ παράδοσις (légende) καὶ ὁ μῦθος νὰ δεχθοῦν κύρια ὀνόματα ἀνθρώπων καὶ τόπων, δηλαδὴ στοιχεῖα πραγματικὰ ἐξ αὐτοῦ τοῦ τόπου. Τοιαῦτα στοιχεῖα παραλλάσσουν οὐ μόνον ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς διαμονῆς τοῦ λαοῦ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χώρας.

---

1. Βλ. A. Fochi, ἐν Limba şi literatură, τόμ. XII, Bucureşti 1966, σσ. 373 κἑξ.

2. Βλ. λ. animismus ἐν Handwörterbuch..., τόμ. I, σσ. 439-447.

3. Ὅταν καταγράφεται τὸ μνημεῖον τοῦ λόγου τοῦ λαοῦ, γίνεται κείμενον, τὸ ὁποῖον ὑποβάλλεται εἰς λαογραφικήν, φιλολογικήν, ἱστορικὴν ἢ ἄλλην διαπραγμάτευσιν.

Ἴδωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν λόγῳ παραλογῆς κατὰ λαούς:

Ἡ Ἑλληνικὴ Παραλογή: Κατὰ διαταγὴν «τοῦ βασιλιᾶ» ἢ «τοῦ πρώτου του βεζίρη» μαστόροι ἐπιχειροῦν νὰ κτίσουν γεφύρι εἰς τὸν ποταμὸν Ἄραχθον τῆς Ἄρτης ἢ εἰς ἄλλους ποταμούς, ἀλλ' ὅ τι κτίζουν κατὰ τὴν ἡμέραν κρημνίζεται κατὰ τὴν νύκτα. Ὑπερφυσικὴ δύναμις διὰ πουλιοῦ παραγγέλλει[1] εἰς αὐτοὺς νὰ στοιχειώσουν τὴν νεαρὰν καὶ ὡραίαν γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα, «γιὰ νὰ στεριώση τὸ γιοφύρι»[2]. Ὁ πρωτομάστορας προσπαθεῖ νὰ ἐπιβραδύνη τὸν ἐρχομόν της μὲ τὴν παραγγελίαν, ποὺ στέλνει μὲ μαστορόπουλο ἢ κάλφα ἢ μὲ τὸ πουλί:

ἀργὰ ντυθῇ, ἀργ' ἀλλαχτῇ, ἀργὰ νὰ πάη τὸ γιόμα[3].

Ἡ γυναῖκα (εἴς τινας παραλλαγὰς) ὑποβάλλει ἐρωτήματα εἰς τὸν ἀγγελιαφόρον, ποὺ προδίδουν προαίσθησιν διὰ τὸ κακὸν ποὺ τὴν περιμένει, ἀλλ' ἀπὸ σφάλμα εἰς τὴν διαβίβασιν τῆς παραγγελίας:

γοργὰ ντυθῇ, γοργ' ἀλλαχτῇ[4]*, γοργὰ νὰ πάη τὸ γιόμα*

ἔρχεται γρήγορα:

νά τηνε κ' ἐξανάφανεν ἀπὸ τὴν ἄσπρη στράτα.

Ὁ πρωτομάστορας, ὅταν τὴν βλέπη, αἰσθάνεται βαθεῖαν λύπην (*εἶναι βαργωμισμένος*), ὅταν δ' ἡ ἡρωὶς ἐρωτᾷ νὰ μάθη τὴν αἰτίαν τῆς τόσον μεγάλης του θλίψεως, οἱ ἄλλοι μαστόροι, σύντροφοί του, τῆς ἀπαντοῦν ὅτι τὸ δακτυλίδι (*ἀρρεβῶνα*) του ἔπεσε εἰς τὰ ὑγρὰ βάθη τοῦ γεφυριοῦ, προθύμως δ' ἐκείνη προσφέρεται νὰ κατεβῇ εἰς τὰ θεμέλια, διὰ νὰ τὸ εὕρῃ. Τότε *μηδὲ καλὰ κατέβηκε, μηδὲ στὴ μέσ' ἐπῆγε* ὅλοι μαζὶ οἱ μαστόροι τὴν κτίζουν, ἐκείνη

---

1. Εἴς τινας ἐκ Θράκης παραλλαγὰς τὸ πουλὶ λέγει νὰ ἐντειχίσουν ὁποιανδήποτε γυναῖκα μαστόρου θὰ ἔλθη πρώτη νὰ φέρη τὸ φαγητὸν εἰς τὴν οἰκοδομήν.

2. Τοῦτο εἰς μερικὰς παραλλαγὰς φανερώνεται καθ' ὕπνους εἰς τὸν πρωτομάστορα.

3. Ἡ παραγγελία πρὸς ἐπιβράδυνσιν τῆς μεταβάσεως τῆς γυναίκας εἰς τὸν τόπον τῆς θυσίας ὑποδηλοῖ συναισθηματικὴν κάμψιν τῆς ψυχῆς τοῦ πρωτομάστορα, πρὶν ὑποκύψη εἰς τὴν «ἀνάγκην».

4. Ὁ ἀγγελιαφόρος, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, δὲν ἐλησμόνησε τίποτε ἀπὸ ὅσα τοῦ παρηγγέλθησαν, ἔγινεν ὅμως ἓν τυπολογικὸν σφάλμα κατὰ τὴν μετάδοσιν τῆς παραγγελίας μὲ τὰ δύο ὁμόηχα δισύλλαβα καὶ ὁμοιοκατάληκτα ἐπιρρήματα, ἀντίθετα ὅμως σημασιολογικῶς, τὰ ἀ ρ γ ὰ - γ ο ρ γ ὰ (ἀργὰ ντυθῇ - γοργὰ ντυθῇ). Διὰ τὸ μοιραῖον τοῦτο σφάλμα, ποὺ προκαλεῖ ἔντασιν εἰς τὸ σύνολον τῆς τραγικότητος τοῦ τραγουδιοῦ καὶ θαυμάσιον τεχνοτροπικὸν εὕρημα κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ κατηγορηθῇ. Κ. Ἀ. Ρ ω μ α ί ο υ, Δημοτικὰ τραγούδια Σέρβων καὶ Βουλγάρων δανεισμένα ἀπὸ ἑλληνικὰ πρότυπα, Ἀρχεῖον τοῦ θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, τόμ. 17, ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 319.

δὲ θρηνεῖ διὰ τὴν κακὴν μοῖραν τὴν ἰδικήν της καὶ τῶν ἄλλων δύο ἀδελφῶν της, αἱ ὁποῖαι ἐπίσης ἐνετειχίσθησαν, κατά τινας παραλλαγάς, εἰς γεφύρας τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Εὐφράτου, κατ' ἄλλας ἀλλαχοῦ, καταρᾶται δὲ τὸ γεφύρι νὰ τρέμη, ὅπως τὸ καρυόφυλλο καί, ὅπως πέφτουν τὰ φύλλα τῶν δένδρων, νὰ πέφτουν οἱ διαβάτες. Ἀκολούθως ἡ ἰδία ἀνακαλεῖ τὴν κατάραν, ὅταν τῆς ὑπενθυμίζουν ὅτι ἀπὸ αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ περάση καὶ ὁ μονάκριβος ἀδελφός της[1], τότε δὲ μετατρέψασα αὐτὴν εἰς εὐχὴν λέγει:

Ἂν τρέμουν τ' ἄγρια βουνά, νὰ τρέμη τὸ γεφύρι
κι, ἂν πέφτουν τ' ἄγρια πουλιά, νὰ πέφτουν οἱ διαβάτες[2].

Μὲ τὸ περιεχόμενον αὐτὸ τὸ τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» ἔχει διάδοσιν εἰς ὅλον τὸν ἑλλαδικὸν κυρίως χῶρον. Διαφορὰν παρουσιάζει τὸ γεφύρι τοῦ τραγουδιοῦ εἰς τὸν Πόντον καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπου τοῦτο συγχέεται μὲ τὸ γεφύρι τοῦ Κάτω Κόσμου, *τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι*[3], ἀλλὰ πολλοὶ τῶν Ποντίων ἀγνοοῦν εἰς ποίαν ἀκριβῶς τοποθεσίαν εὑρίσκεται, ἐνῷ ἄλλοι τὸ τοποθετοῦν μακριὰ πρὸς τὴν Τρίπολιν εἰς τὸν ποταμὸν Πυξίτην. Ὁ (Δ.Κ.Π.) Σταυριώτης λέγει ὅτι ὁ τόπος τοῦ δράματος τοῦ ἐντειχισμοῦ καθωρίσθη «κοντὰ σὲ ποτάμια ἀγεφύρωτα, ποτάμια στοιχειωμένα. Ὁ λαὸς ἀδυνατοῦσε νὰ τὰ γεφυρώση καὶ νὰ τὰ δαμάση καὶ πίστεψε πὼς ἔχουν ὑπερφυσικὲς ἰδιότητες, εἶναι στοιχειωμένα»[4], ἐξ οὗ *Δρακοπόταμον*[5]. Ἀλλ' ὁ λαὸς δὲν ἱκανοποιεῖτο μὲ γενικότητας καὶ ἐτοποθέτει τὴν σκηνὴν τῆς λαϊκῆς παραδόσεως πλησίον εἰς στοιχειωμένον ποταμὸν τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος. Ἐξ αὐτοῦ προέκυψαν αἱ διάφοροι ὀνομασίαι τοῦ τόπου του, ὅπου ἐστήνετο τὸ γεφύρι[6]. «Στὴν Ἀνεφορία τοῦ Πόντου, συνεχίζει ὁ Σταυριώτης, νόμιζαν πὼς *τὸ γεφύρι τῆς Τρίχας* βρισκόταν μακριὰ πρὸς τὴν Τρίπολη. Οἱ διαβάτες βλέποντας κάτω ἀπὸ τὸ γεφύρι ἐζαλίζοντο. Σὲ μερικοὺς φαινόταν πὼς τρέμαν οἱ τοῖχοι του. Οἱ τοῖχοι του ἦταν σκεπασμένοι μὲ λειχηνοειδῆ χόρτα. Ἀπὸ τὰ μέσα τῆς κυκλικῆς ἀψῖδος (καμάρας), κρέμονταν οἱ πλεξοῦδες τῆς κόρης.

---

1. Εἰς τὴν αἰτίαν τῆς μετατροπῆς τῆς κατάρας εἰς εὐχὴν διαφαίνεται τὸ ὑψηλὸν ἰδανικὸν τῆς καθ' ὅλους τοὺς ἑλληνικοὺς αἰῶνας διατηρήσεως τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης.

2. Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν Ἀθήναις 1914, σσ. 130-131. Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια (Ἐκλογή), τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1962, σσ. 319-321. (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Δημοσιεύματα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἀριθ. 7).

3. Καὶ ἐν Κύπρῳ ἔχομεν *«τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι»*. Βλ. Γ. Χ. Παπαχαραλάμπους, εἰς Κυπριακὰ Χρονικὰ 11, 1935, σσ. 97-100.

4. (Δ. Κ. Π.) Σταυριώτη, Τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι, Χρονικὰ τοῦ Πόντου Ι, 1943-1944, σ. 63.

5. Ἐν Πόντῳ ἔχομεν καὶ τὰ *Δρακολίμνη, Δρακοπήγαδον, Δράκοι Ἕλλενοι* κττ. Κάθε θαυμαστὸν καὶ μέγα σχετίζουν οἱ Πόντιοι μὲ *Δράκους*.

6. (Δ. Κ. Π.) Σταυριώτης, ἔνθ' ἀν., σ. 63.

Στὴν Κατεφορία τοῦ Πόντου πιὸ σαφέστερα γνώριζαν καὶ τὸ γεφύρι πάνω στὸν Πυξίτη ποταμό· εἶναι πέτρινη γέφυρα παλαιά. Οἱ τοῖχοι καὶ ἡ καμάρα τοῦ γεφυριοῦ εἶναι σκεπασμένοι μὲ κισσό. Λέγεται πὼς τὰ μαλλιὰ τῆς γυναίκας γίνηκαν κισσός, σκέπασαν τοὺς τοίχους τοῦ γεφυριοῦ κ' ἔτσι τὸ ἐστερέωσαν»[1].

Ἕτερος Πόντιος, ὁ Μιχ. Μεταλλείδης, γράφει: «Παρὰ τὰ ἑλληνικὰ χωριὰ τῆς Γαλίανας (ἔξω τῆς Τραπεζοῦντος) καὶ τῆς Σάντας ὑπάρχει παλαιὸν λιθόκτιστον γεφύρι, τὸ γεφύρι ἀκριβῶς, στὸ ὁποῖον ἀποδίδεται ὁ θρῦλος τοῦ τραγουδιοῦ»[2]. Συνεχίζων ὁ Μ. Μεταλλείδης λέγει: «Φύκια καὶ διάφορα ἄλλα χόρτα ὑδροχαρῆ, φυτρωμένα στὶς κολῶνες καὶ στὴν ἀψῖδα τοῦ γεφυριοῦ, ἀφήνουν τοὺς μακροὺς πλοκάμους τους νὰ πέφτουν καὶ ν' ἁπλώνωνται ἐπάνω ἀπὸ τὰ θολὰ νερὰ τοῦ ποταμοῦ, δίνοντας ἔτσι κάποιο δυνατὸ τόνο μυστικοπαθείας στὸ γεφύρι. Καὶ τὰ φύκια αὐτὰ τὰ ἀνεύθυνα, τὰ θεωροῦσεν ἡ λαϊκὴ πρόληψη γιὰ τὶς πλεξοῦδες τῆς κόρης, τῆς κόρης ποὺ ἔχει σφαγιασθῆ, γιὰ νὰ ἐξευμενισθῇ τὸ στοιχειὸ καὶ νὰ στεριώσῃ τὸ γεφύρι»[3].

Διερωτώμενος ὁ (Δ.Κ.Π.) Σταυριώτης τί ἦτο ἡ *Τρίχα* λέγει: «Ἡ Ἄρτα εἶναι γνωστὴ πόλις. Ἡ Τρίχα ἦταν ὄνομα πόλεως ἢ χωρίου ἢ τοποθεσίας; Ἴσως. Τέτοιο ὅμως τοπωνύμιο δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ κι ἂν ἦταν κάποτε ξεχάστηκε»[4]. Καὶ κατωτέρω: «Μιὰ γριὰ ἀπὸ τὴ Σάντα, 80 περίπου ἐτῶν καὶ ἀγράμματη, μοῦ ἔλεγε μὲ πεποίθηση πὼς τὰ μαλλιὰ τῆς γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα ἔγιναν σάρμασουγα— κισσὸς— πυκνὰ κι ἀγκάλιασαν καὶ στέριωσαν τὸ γεφύρι»[5]. Κατὰ τὴν ὁμιλίαν οἱ Πόντιοι μεταχειρίζονται τὰς φράσεις: *Ὅσον ἕναν τριχάριν κρατεῖ*, δηλαδὴ ἴσια μὲ μιὰ τρίχα κρατεῖ, βαστᾷ. Τοῦτο λέγεται καί, ὅταν θέλουν νὰ εἴπουν γιὰ κάτι ποὺ δὲν ἀντέχει, δὲν βαστᾷ καθόλου[6].

Τὸ ὄνομα *Τρίχινο γεφύρι* ἢ *τῆς Τρίχας* φαίνεται, κατὰ τὸν Κ. Ἀ. Ρωμαῖον, νὰ εἶναι τὸ παλαιότερον ὑπόστρωμα εἰς τὴν ὀνοματολογίαν τοῦ τραγουδιοῦ, τὰ δὲ τοπωνύμια *Ἄρτα* καὶ *Ἄδανα* «μπῆκαν μεταγενέστερα, καὶ τοῦτο ἀπὸ τὴ φυσικὴ λαϊκὴ ἐπιθυμία πρὸς τὸ συγκεκριμένο»[7]. Εἰς τὰς ἐκ Καππαδοκίας παραλλαγὰς ἡ ὑπόθεσις τοῦ τραγουδιοῦ ἐντοπίζεται εἰς τὴν γέφυραν τῶν Ἀδάνων, εἰς τὰς ἐκ Κύπρου λέγεται ἀορίστως «*κάτω στοὺς πέντε ποταμούς*», εἰς δὲ τὴν Κρήτην «*πέρα στὴ μπάντα τῶν Χανιῶν, στὴ μπάντα τοῦ Ρεθέμνου*» ἢ «*κάτω στὸ μαῦρο ποταμό*».

---

1. (Δ. Κ. Π.) Σταυριώτης, ἔνθ' ἀν., σ. 193.
2. Μ. Μεταλλείδη, Τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι, Χρονικὰ τοῦ Πόντου, Ι, σ. 168.
3. Μ. Μεταλλείδης, ἔνθ' ἀν., σ. 169.
4. (Δ. Κ. Π.) Σταυριώτης, ἔνθ' ἀν., σ. 63.
5. Ἔνθ' ἀν., σ. 64.
6. Ἔνθ' ἀν., σ. 63.
7. Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν., σ. 328.

Μὲ τὰς δοξασίας καὶ παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὰς σχετικὰς μὲ τὴν θυσίαν εἰς οἰκοδομήματα, καὶ δὴ τὴν ἀνθρωποθυσίαν, ἠσχολήθη, ὡς εἴδομεν, εἰς τὴν προηγουμένην ἑνότητα τῆς παρούσης μελέτης ὁ Ν. Γ. Πολίτης εἰς τὴν «Νεοελληνικὴν Μυθολογίαν», τὰς «Παραδόσεις» του καὶ εἰς τοὺς πρώτους τόμους τῆς «Λαογραφίας». Ὅταν δ' ἐξέδωκε τὰς «Ἐκλογάς» του τῶν τραγουδιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προέταξε τοῦ κειμένου τοῦ τραγουδιοῦ «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» σύντομον μόνον εἰσαγωγικὸν σημείωμα. Σχολιάζων δὲ παράδοσιν περὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης[1], ἐσημείωσεν ὅτι περὶ τῶν παραδόσεων διὰ τὴν εἰς γεφύρας ἀναφερομένην ἐντείχισιν τῆς γυναικὸς τοῦ πρωτομάστορα, ὡς αὗται ἐκτίθενται εἰς δημώδη ᾄσματα, θὰ διαλάβῃ ἀλλαχοῦ[2]. Τοῦτο ὅμως δυστυχῶς δὲν ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ σοφοῦ τούτου ἐρευνητοῦ.

Μετὰ παρέλευσιν ἀρκετῶν ἐτῶν ὁ Ἑλβετὸς νεοελληνιστής, μουσικολόγος καὶ λαογράφος S. Baud - Bovy, ἐρευνητὴς τῆς νεοελληνικῆς δημώδους ποιήσεως, καὶ δὴ τῆς τῆς Δωδεκανήσου, εἶχε γνῶσιν μεγάλου μέρους τῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν τῆς ὑπὸ μελέτην παραλογῆς ἐκ τῆς βιβλιογραφίας τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, ἀλλ' οὐχὶ ὅλων[3], τῶν δὲ ξένων παραλλαγῶν τὰ κείμενα ἔκρινεν, ὡς καὶ ὁ M. Arnaudov, κατὰ τὸν L. Vargyas, ἐκ σποραδικῶν τινων ἐνδείξεων καὶ τὰς οὑγγρικὰς οὐδόλως ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν[4].

Τὴν ἐξ Ἄρτης παραλλαγὴν τοῦ τραγουδιοῦ ὁ S. Baud - Bovy ἐθεώρησε καθ' ὁλοκληρίαν νέον κείμενον, τὸ ὁποῖον δὲν ἠμπορεῖ νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν διὰ τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως τῆς παραλογῆς[5]. Ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως δὲν πρόκειται περὶ νέου κειμένου, ἀλλὰ περὶ παραλλαγῆς, φθαρείσης ὑπὸ τοῦ δημοσιεύσαντος αὐτὴν μητροπολίτου Ἄρτης Σεραφεὶμ τοῦ Βυζαντίου[6]. Ἑτέρα γνώμη τοῦ Ἑλβετοῦ ἐρευνητοῦ, καθ' ἣν συνηθέστερον τοῦ ὀνό-

---

1. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', σ. 95, ἀριθ. 169.

2. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', σ. 774.

3. Ὁ L. Vargyas ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὰ πορίσματα τοῦ S. Baud-Bovy, ἀλλὰ ταῦτα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὁριστικά, καθόσον ἀφορμῶνται ἐκ περιωρισμένου ὑλικοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἀπορρέουν ἐκ πλήρους συγκριτικῆς μελέτης. Βλ. Γ. Ἀ. Μέγαν ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. 18, 1959, σ. 566.

4. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σσ. 31-32.

5. S. Baud-Bovy, La chanson populaire grecque du Dodécanèse. I Les Textes, Paris 1936, σ. 169. (Collection de l'Institut Néo-Hellénique de l'Université de Paris, τόμ. II). Ὁ Στίλπων Π. Κυριακίδης εἰς βιβλιοκρισίαν του διὰ τὸ ἔργον τοῦτο (Λαογραφία, τόμ. ΙΒ', Θεσσαλονίκη 1938-1948, σσ. 315-327) λέγει (σ. 324) ὅτι ὡς πρὸς τὸ ᾆσμα «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» ὁ S. Baud-Bovy δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν διάδοσιν αὐτοῦ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος. Ἡ παρατήρησις αὕτη ἐν μέρει εἶναι ἀληθής.

6. Μητροπολίτου Ἄρτης Σεραφεὶμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον ἱστορικῆς τινος περιλήψεως περὶ Ἄρτης καὶ Πρεβέζης, ἐν Ἀθήναις 1884, σ. 381. Ὁ Σεραφεὶμ διεσκεύασε τὸ κείμενον ἐπὶ τὸ ἀνθρωπιστικώτερον, θέλων νὰ μετριάσῃ τὴν ἐκ τῆς ἐντειχίσεως τῆς γυναικὸς ζώσης ἐντύπωσιν.

ματος τῆς Ἄρτης εἶναι ἐν τῇ παραλογῇ «τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι»[1], δὲν εὐσταθεῖ, διότι ἐκ τῶν 330 καὶ πλέον παραλλαγῶν, ἀποκειμένων εἰς σχετικὸν φάκελον τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 32 ἀναφέρουν τὸ τελευταῖον τοῦτο καὶ 90 καὶ πλέον τὸ τῆς Ἄρτης. Ὀρθὴν γνώμην διετύπωσεν ὁ S. Baud-Bovy μὲ τὴν διαπίστωσιν τῆς ἑνότητος τῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ποικιλίαν, ποὺ παρουσιάζουν εἰς τὴν ὑπόθεσιν αἱ παραλλαγαὶ τῶν ἄλλων λαῶν[2], καίτοι εἶχε περιωρισμένην τούτων γνῶσιν. Ἑτέραν ὀρθὴν γνώμην διετύπωσεν εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν L. Vargyas διὰ τὴν σημασίαν, ποὺ ἔχουν τὰ εἰς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς ἀναφερόμενα ὀνόματα τῶν ποταμῶν Δουνάβεως καὶ Εὐφράτου, εἰς γεφύρας τῶν ὁποίων ἐνετειχίσθησαν αἱ δύο μεγαλύτεραι ἀδελφαὶ τῆς ἐντειχισθείσης εἰς τὴν γέφυραν τῆς Ἄρτης, ὡς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πρωτομάστορα, διὰ τὴν συναγωγὴν ἀσφαλοῦς πορίσματος περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ τραγουδιοῦ[3]. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρωτομάστορας εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν βουλγαρικῶν καὶ ρουμανικῶν παραλλαγῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὀνομάζεται Manea, Manoil, Manole, θὰ ἐπέτρεπε νὰ συμπεράνωμεν τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν τοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ δὲ μνεία τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Εὐφράτου, τῶν δύο μεγάλων ποταμῶν, οἱ ὁποῖοι περιέβρεχον βυζαντινὰ ἐδάφη, δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν καταγωγὴν τοῦ τραγουδιοῦ ἐκ τῶν χωρῶν τοῦ Δουνάβεως ἢ τῆς Μεσοποταμίας. Θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς μᾶλλον νὰ ἴδῃ ἐνταῦθα μίαν ἔνδειξιν ὅτι τοῦτο χρονολογεῖται ἀπὸ μίαν ἐποχήν, καθ' ἣν τὸ βυζαντινὸν κράτος ἐξετείνετο μέχρι τῶν δύο τούτων ποταμῶν, ἐνῷ αἱ μεταγενέστεραι παραλλαγαὶ τοὺς ἀντικατέστησαν μὲ τὸν Βαρδάρην (Ἀξιόν), τὸν Γαλατᾶν, τὸ Μισίρι (Αἴγυπτον)[4]. Εἰς ἄλλας παραλλαγὰς λέγεται: *ἡ μιὰ 'χτισε τὸ Δούναβι κ' ἡ ἄλλη τὸ Ἀλτζέρι* ἢ *ἡ μιὰ 'χτισε τὸ Γκιούργκεβο, ἡ ἄλλη τὸ Βελιγράδι*[5] κτλ.

Ὡς πρὸς τὴν μνείαν τῆς γεφύρας τῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν ἐν τῇ ὡς ἄνω ἐπιστολῇ του ἔγραψεν ὅτι ἡ γέφυρα αὕτη ἔχει τὴν θέσιν της εἰς τὸ τραγούδι καλύτερον παρὰ ἕνα μοναστήρι ἢ ὀχυρόν, ὡς εἰς ξένας παραλλαγὰς ἀναφέρεται. Ἡ τόλμη τῆς κατασκευῆς μιᾶς γεφύρας ἔχει κάτι τὸ ἐκπληκτικώτερον καὶ ἡ λαϊκὴ φαντασία εἶναι μᾶλλον διατεθειμένη νὰ δίδῃ ἐκεῖ τὴν ἐπέμβασιν ὑπερφυσικῆς δυνάμεως. Ἡ ἀδιαφιλονίκητος δ' ἑνότης τῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν περὶ τὸ βασικὸν αὐτὸ θέμα, δηλαδὴ τὸ τοῦ εἴδους τοῦ κτίσματος, στηρίζει τὴν γνώμην περὶ προτεραιότητος τοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ, ὑπὲρ

1. S. Baud - Bovy, ἔνθ' ἀν., σ. 169.

2. Τὴν γνώμην αὐτὴν ἐπαναλαμβάνει ἐκτενέστερον ὁ Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν., σσ. 314-315.

3. Γ. Ἀ. Μέγα, Βιβλιοκρισία τῆς ἐργασίας τοῦ L. Vargyas ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. 18, 1959, σ. 575.

4. Γ. Ἀ. Μέγα, Τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, ἔνθ' ἀν., σ. 142.

5. Λαογραφία, τόμ. Α', 1909-1910, σσ. 330-331.

τῆς ὁποίας συνηγορεῖ ἡ ψυχολογικὴ ἐξέλιξις, ἥτις ἐκδηλοῦται ἀπὸ στίχου εἰς στίχον. Αἱ ἑλληνικαὶ ἐπίσης παραλλαγαὶ εἶναι ὀλιγώτερον ἀνθρωπιστικαί, ὀλιγώτερον ἐκχριστιανισμέναι καὶ ἐκ τούτου ὁ S. Baud - Bovy βλέπει ἕτερον τεκμήριον ἀρχαιότητος, νομίζων ὅτι, ἂν τὸ τραγούδι ἤθελεν εἰσχωρήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν Βουλγάρων κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ὡς ὑποστηρίζει ὁ L.Vargyas, οἱ Ἕλληνες θὰ εἶχον ἀχθῆ εἰς τὸ σημεῖον ν' ἀποβάλουν τὸν ἀνθρωπιστικὸν χαρακτῆρα ἀπὸ τὸ πρόσωπον τοῦ πρωτομάστορα. Τὸ ἐπεισόδιον τῆς παραγγελίας αὐτοῦ πρὸς τὴν σύζυγόν του, ὅπως τὸ συναντῶμεν εἰς καππαδοκικὴν καὶ δωδεκανησιακὰς παραλλαγάς, δὲν ἐλήφθη ἔξωθεν, ἐκ Βουλγαρίας, ὡς ὑποστηρίζει ὁ L. Vargyas, διότι δὲν ἀπαντᾷ κἂν εἰς βουλγαρικὰς παραλλαγάς. Ὁ S. Baud - Bovy ἐπισημαίνει ὅτι εἰς καππαδοκικὴν παραλλαγὴν καὶ εἰς ἀναλόγους ἐκ τῆς Δωδεκανήσου ἡ θλῖψις τοῦ πρωτομάστορα εἶναι προσποιητή:

ἀργὰ ντυθῇ, ἀργ' ἀλλαχτῇ, ἀργὰ νὰ πάῃ τὸ γιόμα.

Εἰσάγεται δὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ δακτυλιδιοῦ, τὸ ὁποῖον δῆθεν ἔπεσεν εἰς τὰ θεμέλια τῆς γεφύρας, ποὺ θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐντειχίσουν ζωντανὴν τὴν ἡρωΐδα. Ἐν τέλει τὸ ἐπεισόδιον τῆς συμφωνίας τῶν μαστόρων διὰ τὸ θῦμα, ποὺ ἐπιχωριάζει εἰς καππαδοκικὰς παραλλαγὰς καὶ ἐν μέρει εἰς δωδεκανησιακάς, δὲν προέρχεται καὶ τοῦτο ἔξωθεν, ἀλλ' ἐκ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀνάγκης, ποὺ ἔχουν οὗτοι λόγῳ τοῦ ἐπαγγέλματός των. Τοῦτο ἔκαμε τὸν S. Baud - Bovy νὰ διατυπώσῃ τὴν γνώμην περὶ τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ διατηρήσεως τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ τραγουδιοῦ[1]. Περιέργως εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν πρὸς τὸν L. Vargyas ἐπιστολήν του ἐξέφρασεν ἐνδοιασμοὺς διὰ τὴν παλαιοτέραν γνώμην του ταύτην.

Μετὰ παρέλευσιν 16 ἐτῶν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἀναφερθέντος βιβλίου τοῦ S. Baud - Bovy, ὁ Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, χρησιμοποιήσας βοηθήματα καὶ μεταφράσεις εἰς ἀγγλικὴν γλῶσσαν, ἐξετάζει τὸ ἑλληνικὸν δημοτικὸν τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας»[2] ἐν συγκρίσει πρὸς βουλγαρικὰ καὶ σερβικὰ παράλληλα. Εἰδικώτερον ἠρεύνησε τὰ ἐπὶ μέρους θέματα: Ἕνας ὁ πρωτομάστορας ἢ περισσότεροι; Τὸ τραγούδι τοῦ Μαστρομανόλη. Καὶ τὸ πουλὶ παράκουσε. Τὸ δαχτυλίδι ποὺ ἔπεσε στὰ θεμέλια. Τὸ παιδὶ στὴν κούνια. Τὸ τέλος τοῦ τραγουδιοῦ: κιβούρι μὲ παράθυρο - μαρμάρωμα. Ἀριθμὸς καὶ ὀνόματα τῶν θυμάτων. Τὸ εἶδος τοῦ χτίσματος καὶ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ τραγουδιοῦ[3].

---

1. S. Baud - Bovy, ἔνθ' ἀν., σσ. 173 κέξ.
2. Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν., σσ. 308-334.
3. Ὁ Κ. Ἀ. Ρωμαῖος (ἔνθ' ἀν., σ. 312) λέγει ὅτι εἰς τὸν σχετικὸν φάκελον τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὡς ἐπληροφορήθη, ὑπάρχουν 160 παραλλαγαὶ τοῦ τραγουδιοῦ. Πράγματι τόσαι εἶχον συγκεντρωθῆ ἕως τότε, ποὺ ἐδημοσίευσε τὴν μελέτην του (1952).

Ὁ Κ. Ἀ. Ρωμαῖος λέγει ὅτι ὁ Ν. Γ. Πολίτης (Ἐκλογαί, σ. 39, ἀρ. 29), ἐξετάζων κλέφτικο τραγούδι, πού συνέδεσεν ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης πρὸς ἀνδραγάθημά του, «δὲν ἔδωσε περισσότερη βαρύτητα στὸ πιὸ ἁπλωμένο σὲ τόπους καὶ πιὸ παράξενο σὲ τύπους ὄνομα: τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι»[1]. Ἡ φράσις «πιὸ ἁπλωμένο σὲ τόπους» δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀλήθειαν, διότι, ὡς εἴδομεν, ἐπικρατέστερον εἶναι τὸ ὄνομα τῆς Ἄρτας. Ὁ Γ. Ἀ. Μέγας, λέγει ἐν προκειμένῳ[2] ὅτι εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο ὑπέπεσεν ὁ Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, διότι δὲν εἶχεν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς στατιστικῆς τῶν παραλλαγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ[3], δέχεται δ' ὅλως ἀπιθάνως[4] ὅτι ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ τραγουδιοῦ ἔδωσαν τὰ λατρευτικὰ ἔθιμα τῶν Ρουσαλίων, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν πρόκειται περὶ στοιχειώσεως ἑνὸς γεφυριοῦ εἰς τὸν ἐπάνω κόσμον, ἀλλὰ τοῦ μυθολογικοῦ γεφυριοῦ, «πού ὅλες οἱ ψυχὲς εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ τὸ ξαναπεράσουν τὸ Σάββατο τοῦ Ρουσαλιοῦ πηγαίνοντας στὸν τόπο τους». Ἐκ τούτου «τὸ τραγούδι ἐκφράζει τὴν ἀνησυχία καὶ τὴν φροντίδα ὅλων νὰ σταθῇ στέρεο τὸ μυθολογικὸ γεφύρι... καί, ἐπειδὴ γιὰ ὅλα τὰ παλιὰ χτίρια πού στέκουν στέρεα πιστεύεται ὅτι ἔχει γίνει στοιχείωση, γιὰ παρόμοιαν αἰτία ἀνεπτύχθη ἡ ἰδέα ὅτι χρειάζεται νὰ ἀναφέρεται ἀνθρωποθυσία μέσα στὴν ὑπόθεση τοῦ προκειμένου λατρευτικοῦ τραγουδιοῦ»[5]. Κατ' αὐτὸν τὸν μεταφυσικὸν τρόπον, λέγει ὁ Γ. Ἀ. Μέγας, ὁ Ρωμαῖος προσπαθεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ τραγούδι, τοῦ ὁποίου τὸ θέμα νοεῖται διεξαγόμενον ἐπὶ τῆς γῆς[6]. Τὸ λεγόμενον ὑπ' αὐτοῦ ὅτι αἱ ψυχαὶ εἶναι ὑποχρεωμέναι νὰ ξαναπεράσουν (τὸ γεφύρι) «τὸ Σάββατο τοῦ Ρουσαλιοῦ πηγαίνοντας στὸν τόπο τους» δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν κοινὴν πίστιν, καθ' ἣν μιὰ φορά, ὅταν πρωτομπαίνουν στὸν Κάτω Κόσμο, τὸ περνοῦν[7]. Ὡρισμέναι ἐνέργειαι τῶν πιστῶν κατὰ τὸ Σάββατον τοῦ Ρουσαλιοῦ ἢ τῆς Γονοκλισιᾶς ἀποβλέπουν εἰς τὸ νὰ ὑποβοηθήσουν τὰς ψυχὰς «νὰ γυρίσουν στὸν τόπο τους»[8].

Τὸ λατρευτικὸν λοιπὸν τραγούδι, κατὰ τὸν Κ. Ἀ. Ρωμαῖον, προσηρμόσθη βραδύτερον πρὸς τὰ τοπωνύμια *γεφύρι στὴν Ἄρτα, στὴν Ἄδανα*[9]. Αἱ προϋπάρχουσαι πανελλήνιοι παραδόσεις δι' ἓν μυθολογικὸν γεφύρι εἰς τὸν

1. Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν., σ. 329.
2. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 95.
3. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σσ. 92-93.
4. Ὡς γράφει ἐν ὑποσημειώσει ὁ Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 95, σημ. 2.
5. Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν., σ. 332.
6. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σσ. 95-96.
7. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', σ. 612, ἀριθ. 983.
8. Γ. Ἀ. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1963, σσ. 208 κἑξ.
9. Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν., σ. 333.

Ἅδην ἢ γεφύρι εἰς τὰ Τάρταρα λέγει ὅτι ἦτο εὔκολον καὶ πολὺ φυσικὸν νὰ ἐντοπισθοῦν εἰς ὑπαρκτὰ τοπωνύμια[1]. Ἡ τελική του γνώμη εἶναι ὅτι ὁ μῦθος, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ λατρευτικὴν ἀφετηρίαν, καταλήγει εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ἐμφανίζεται ὡς συγκεκριμένον δῆθεν γεγονός[2].

Κατὰ τὴν γνώμην μου τὸ τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» ἢ «τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι» λόγῳ τῆς τραγικῆς του ὑποθέσεως συνεδέθη ἐννοιολογικῶς μὲ τὸ «Τρίχινο γεφύρι τοῦ Κάτω Κόσμου»[3]. Σὺν τούτοις τὸ «Τρίχινο γεφύρι» ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Χάρου εἰσεχώρησε καὶ εἰς τραγούδια, ὅπου ἡ ὑπόθεσις δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὸν Κάτω Κόσμον, ὡς εἶναι π.χ. τὸ τραγούδι «Τῆς ἐγκαταλειφθείσης κόρης»[4], ἕνα κλέφτικο[5] καὶ ἄλλα[6]. Μὲ τὴν ὀνομασίαν «Τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι» δὲν ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ τοπωνύμιον. Τὸ «Τρίχινο γεφύρι» τῆς παραδόσεως, ἀπ' ὅπου πρέπει νὰ περάσουν αἱ ψυχαί, «γιὰ νὰ πᾶνε στὸν Κάτω Κόσμο κι ὅποια ψυχὴ δὲν μπορεῖ νὰ περάσῃ πέφτει στὸ ποτάμι ποὺ τρέχει ἀπὸ κάτω καὶ χάνεται»[7], δὲν εἶναι ὡς ἔννοια συνειδητὴ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιστοῦ[8]. Ὡς δ' εἴδομεν ἀνωτέρω, οἱ Πόντιοι, παρὰ τοῖς ὁποίοις πρὸ πάντων ἀπαντᾷ ἡ ὀνομασία αὐτή, ἢ δὲν ἠξεύρουν ποῦ τὸ «Τρίχινο γεφύρι» εὑρίσκετο ἢ τὸ ἐντοπίζουν εἰς τὸν ποταμὸν Πυξίτην. Ἴσως δ' ἐξ ἀρχῆς «Τρίχινο γεφύρι» ἐσήμαινε αὐτὸ ποὺ ἦτο εἰς τὴν πραγματικήν του κατασκευήν, δηλαδὴ οἰκοδόμημα λεπτὸν καὶ δυσκολοπέραστον ἀκόμη καὶ ἀπὸ πεζοὺς καὶ ἀπὸ ζῷα. Ὅπως δὲ γνωρίζομεν, τοιαῦτα ἦσαν τὰ παλαιὰ ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀψιδωτὰ μονοκάμαρα γεφύρια, ποὺ ἐκτίζοντο συνδέοντα λίαν ἀποτόμους βράχους, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἔρρεον ὁρμητικώτατοι χείμαρροι ἰδίᾳ κατὰ τὸν χειμῶνα.

Περιέργως ὁ Δ. Ἀ. Πετρόπουλος εἰς τὸ εἰσαγωγικόν του σημείωμα διὰ τὸ τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ βιβλίου «Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια (Ἐκλογή), τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1962, σσ. 319-320 (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Δημοσιεύματα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἀριθ. 7)», παραθέτων σχετικὰς βιβλιογραφικὰς ἐνδείξεις, οὐδόλως παραπέμπει εἰς τὴν ὡς ἄνω μελέτην τοῦ Κ. Ἀ. Ρωμαίου. Ἂν δὲν συνεφώνει μὲ τὰς γνώμας τοῦ τελευταίου, ἔπρεπε νὰ τὰς ἀντικρούσῃ. Μὲ τὴν ἀποσιώπησιν ἡ ἔρευνα δὲν προάγεται.

---

1. Ἔνθ' ἀν., σ. 333.
2. Ἔνθ' ἀν., σσ. 333- 334.
3. Βλ. καὶ Γ. Ἀ. Μ έ γ α, Τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, ἔνθ' ἀν., σ. 95.
4. Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Ἐκλογαί..., σ. 162, ἀριθ. 129.
5. Ἔνθ' ἀν., σ. 39, ἀριθ. 29.
6. Γ. Ἀ. Μ έ γ α ς, ἔνθ' ἀν., σ. 95.
7. Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Παραδόσεις, τόμ. Α', σ. 612, ἀριθ. 983.
8. Γ. Ἀ. Μ έ γ α ς, ἔνθ' ἀν., σ. 94.

Ἤδη θὰ κάμω λόγον περὶ τῆς κατὰ τὸ 1971 ἐκδοθείσης ὑπὸ τοῦ Γ. Ἀ. Μέγα πολυσελίδου διὰ τὸ τραγούδι ἐργασίας, εἰς ἣν πολλάκις παρέπεμψα ἀνωτέρω. Τὸ πανελλήνιον τραγούδι οὗτος ἐξήτασε περισσότερον παντὸς ἄλλου ἐρευνητοῦ, γνωρίζων οὐχὶ περιωρισμένην, ἀλλ' εὐρυτάτην ὕλην 330 παραλλαγῶν. Τὰς ἐμελέτησεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐργασίας του (σσ. 87-138) καὶ ἐξήγαγεν ἐξονυχιστικὰ[1] στατιστικὰ στοιχεῖα διὰ τὰ καθ' ἕκαστον ἐπεισόδια μὲ συγκρίσεις τῶν ὁμοίων πρὸς ξένα παράλληλα, συνεκέντρωσε τὰ ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν παραλλαγῶν πορίσματά του (σσ. 130-138), εἰς δὲ τὸ δεύτερον μέρος παρουσίασε κριτικὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἐργασιῶν προγενεστέρων ἐρευνητῶν (σσ. 141-189) καὶ εἰς τὸ τέλος, ἐν ἐπιλόγῳ, συνεκέντρωσε τὰ ἐκ τῆς ἀνασκοπήσεως τῆς ἐν λόγῳ κριτικῆς βιβλιογραφίας συμπεράσματα (σσ. 189-190). Σημειώνω πρὸς τούτοις ὅτι μεταξὺ τῶν σελίδων 84-85 παρενέβαλε λαογραφικὸν χάρτην τῆς διαδόσεως τοῦ τραγουδιοῦ καὶ ἐπίμετρον (σσ. 191-211) μὲ 1 χάρτην, 4 εἰκόνας γεφυρῶν καὶ ἀρκετὰ κείμενα ἑλληνικῶν παραλλαγῶν ἐκ δημοσιευμάτων ἢ ἐξ ἀνεκδότων χειρογράφων[2].

Ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ τραγουδιοῦ ὁ Γ. Ἀ. Μέγας διακρίνει δύο κυρίως τύπους παραλλαγῶν, Εἰς τὸν ἕνα ἀνάγεται ἡ παρατεθεῖσα ἀνωτέρω μορφή, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ἐξειλιγμένην[3]. Εἰς τὸν ἄλλον τύπον ἔχομεν, λέγει, τὸ ἑξῆς περιεχόμενον: Ὁμὰς μαστόρων προσπαθεῖ νὰ κτίσῃ γεφύρι εἰς τὸν ποταμὸν Ἄραχθον τῆς Ἄρτης, ἀλλ', ὅ τι κτίζεται κατὰ τὴν ἡμέραν, κρημνίζεται κατὰ τὴν νύκτα. Μυστηριώδης φωνὴ ὑπερφυσικῆς δυνάμεως συνήθως μὲ τὸ πουλὶ[4] ἀναγγέλλει εἰς αὐτοὺς ὅτι τὸ γεφύρι δὲν πρόκειται «νὰ στεριώσῃ», ἂν δὲν «στοιχειώσουν» τὴν γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα καὶ ὄχι ἄλλον ἄνθρωπον. Ὁ πρωτομάστορας στέλνει παιδὶ (μαστορόπουλο) καὶ προσκαλεῖ τὴν νεαρὰν γυναῖκα του, ἡ ὁποία προαισθάνεται τὸν σκοπὸν τοῦ ἀνδρός της,

---

1. Βλ. ὅσα ἐδημοσίευσα διὰ τὴν μελέτην τοῦ Γ. Ἀ. Μέγα κρίνων ἔργον τοῦ Ρουμάνου ἐρευνητοῦ Adrian Fochi, ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Λ' (XXX), ἐν Ἀθήναις 1975-1976, σ. 412.

2. Ὀφείλω νὰ σημειώσω ἐνταῦθα χάριν τῆς ἀληθείας ὅτι ὁ λεπτομερὴς πίναξ τῶν παραλλαγῶν, ποὺ καταλαμβάνει τὰς σελίδας 47-83 τῆς ἐργασίας τοῦ Γ. Ἀ. Μέγα, συνετάχθη ὑπ' ἐμοῦ, ἡ δ' ὑπ' αὐτοῦ γνῶσις διὰ προφορικῆς μεταφράσεως τῶν ἐργασιῶν τῶν Ρουμάνων συγγραφέων Ovidiu Papadima, Ion Taloș καὶ G. Vrabie ὀφείλεται ἐπίσης εἰς ἐμέ. Τοῦτο λέγω ἐδῶ, διότι πολὺ σημαντικωτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἡμετέρα πρὸς τὸν Γ. Ἀ. Μέγαν παρασχεθεῖσα βοήθεια, ἣν οὐδόλως ἀναφέρει, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν βοήθειαν ἄλλων, τοὺς ὁποίους εὐχαριστῶν μνημονεύει.

3. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σσ. 132-133.

4. Τὰ πουλιὰ εἶναι πολλάκις ἄγγελοι κακῶν εἰδήσεων καὶ συμφορῶν, ὅπως παρουσιάζονται εἰς τὰ δημοτικά μας τραγούδια. Βλ. Λίνου Πολίτη, Τὸ θέμα τῶν πουλιῶν στὸ δημοτικὸ τραγούδι τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ/μίου Θεσσαλονίκης, τόμ. Ζ', 1956, σσ. 271-280.

ἀποκοιμίζει τὸ παιδί της καὶ ἀποχαιρετᾷ σπίτι καὶ γειτόνισσες, θρηνεῖ δὲ διὰ τὴν κακὴν μοῖραν της καὶ τὴν μοῖραν τῶν δύο ἄλλων ἀδελφῶν της καὶ καταρᾶται τὸ γεφύρι.

Ἡ ἁπλῆ καὶ λιτὴ αὐτὴ μορφὴ μὲ τὸ δραματικὸν στοιχεῖον τῆς θυσίας τοῦ προσφιλεστάτου ὄντος ἀπαντᾷ πρὸ πάντων εἰς ἀτελεῖς, κατ' ἐμέ, παραλλαγὰς ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος, Πελοποννήσου καὶ Κρήτης, χωρὶς ὅμως νὰ λείπῃ ὅλως διόλου καὶ ἀπὸ παραλλαγὰς τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν Ἰονίων νήσων. Εἰς τὴν μορφὴν αὐτὴν ἔχομεν φανερὰν τὴν ὠμότητα τῆς πράξεως. Ἡ ἡρωὶς μὲ τὸ ἀπροσδόκητον τῆς προσκλήσεως προαισθάνεται τὸ κακὸν ποὺ τὴν περιμένει ἀπὸ δὲ τὸν θρῆνον καὶ τὴν κατάραν της διὰ τὸ γεφύρι κατανοοῦμεν τὴν τραγῳδίαν της.

Τὴν αὐτὴν δομὴν καὶ ἐξέλιξιν ἐμφανίζει ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἐπικοῦ τραγουδιοῦ καὶ εἰς παραλλαγὰς ἐξ Ἠπείρου καὶ ἄλλων περιοχῶν, καθ' ἃς ὁ πρωτομάστορας, μόλις ἀκούει τὴν παραγγελίαν τῆς ὑπερφυσικῆς δυνάμεως διὰ τοῦ πουλιοῦ, τρέχει ὁ ἴδιος εἰς τὸ σπίτι καὶ φανερώνει εἰς τὴν γυναῖκα του τί εἶπε τὸ πουλὶ ἢ τί ἐπρόσταξεν ὁ βασιλιὰς ἢ καὶ ἀπεριφράστως τῆς ἀνακοινώνει τὴν περὶ ἐντειχίσεώς της ἀπόφασιν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων μαστόρων. Ἡ γυναῖκα ὑπακούει χωρὶς ἀντίρρησιν, ζητεῖ μόνον νὰ θηλάσῃ τὸ παιδί της. Περιέργως εἰς πελοποννησιακάς τινας παραλλαγὰς καὶ εἰς μίαν ἐκ Κεφαλληνίας ἡ ἡρωὶς «μετὰ χαρᾶς» ἀποδέχεται τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀνδρός της. Ὅπως βλέπομεν, ἐκ τῆς ὡς ἄνω λιτῆς μορφῆς ἐλλείπουν τὰ εἰς ἄλλας παραλλαγὰς ἐξ Ἠπείρου καὶ ἄλλων περιοχῶν ἐπεισόδια, ὡς τῆς λύπης τοῦ πρωτομάστορα λόγῳ τῆς ἀπωλείας τοῦ δακτυλιδιοῦ του, ποὺ ἔπεσεν εἰς τὰ ὑγρὰ βάθη τῶν θεμελίων τοῦ γεφυριοῦ, ὅπου ἡ ἡρωὶς εἶναι πρόθυμος νὰ κατεβῇ, διὰ νὰ τὸ εὕρῃ, τῆς ἐντειχίσεως καὶ τοῦ δραματικοῦ διαλόγου τῆς ἡρωίδος μὲ τὸν σύζυγόν της.

Ἄξιον παρατηρήσεως, κατὰ τὸν Γ. Ἀ. Μέγαν, εἶναι προσέτι καὶ ὅτι, ἐνῷ ἡ ὡς ἄνω μορφὴ ἀπαντᾷ εἰς παραλλαγὰς ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος, Πελοποννήσου καὶ τῶν Ἰονίων νήσων, τόπος ὅμως τῆς δράσεως δὲν εἶναι κανὲν ἀπὸ τὰ εἰς τοὺς τόπους αὐτοὺς ὑπάρχοντα γεφύρια, ἀλλὰ τὸ τῆς Ἄρτης. Ἀκόμη καὶ εἰς κουτσοβλαχικὰς παραλλαγάς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἔχομεν μνείαν τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτης. Ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν πολλῶν τούτων παραλλαγῶν εἰς τὰς ἐν λόγῳ περιοχὰς «ἐνισχύεται, κατὰ τὸν Γ. Ἀ. Μέγαν, ἡ πιθανότης ὅτι ἡ Ἤπειρος, ὅπου ἀπαντᾷ καὶ ἡ ἁπλουστέρα μορφὴ τοῦ τραγουδιοῦ, εἶναι ἡ πατρὶς αὐτοῦ εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφήν. Ἀφοῦ δὲ τοῦτο ὑπὸ τὴν μορφὴν αὐτὴν διεδόθη νοτίως τῆς Ἠπείρου εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, ὡς καὶ εἰς τὰς παρακειμένας τῆς Ἠπείρου Ἰονίους νήσους, διεσώθη ἐκεῖ εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφήν, ἐνῷ εἰς τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς του, τὴν Ἤπειρον, τοῦτο εἶχε περαιτέρω ἐξέλιξιν καὶ συνεπληρώθη μὲ στοιχεῖα δανεισθέντα ἀπὸ ἄλλα τραγούδια. Ἐκ τῆς Ἠπείρου δ' ἐπίσης κατόπιν τὸ τραγοῦδι ἐν τῇ πληρεστέρᾳ καὶ τῇ τελικῇ του μορφῇ ἐτράπη πρὸς Ἀνατολὰς εἰς

τὴν Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν, Θράκην, τὰς νήσους καὶ τὰς πέραν τοῦ Αἰγαίου περιοχὰς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου μέχρι τοῦ Πόντου[1]. Τὴν γνώμην ταύτην ἐπαναλαμβάνει κατωτέρω γράφων: «Αἱ *ἑλλαδικαὶ* παραλλαγαὶ τοῦ ᾄσματος διασῴζουν ἀκραιφνεστέραν τὴν παράδοσιν τόσον εἰς τὴν ἀρχικὴν ὅσον καὶ τὴν ἐξειλιγμένην μορφὴν ἢ αἱ παραλλαγαὶ τῶν ἀκραίων πρὸς Ἀνατολὰς περιοχῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὅτι ἡ Ἤπειρος, ὅπου τὸ περίφημον γεφύρι τῆς Ἄρτας, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρχικὴ κοιτὶς καὶ τόπος προελεύσεως τοῦ τραγουδιοῦ»[2]. Ἡ δὲ διάδοσίς του, λέγει, καθ' ὅλον τὸν ἑλληνικὸν χῶρον δεικνύει τὴν παλαιότητά του, ἤτοι τὴν ὕπαρξίν του κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1204 ἐποχήν, ἐπειδὴ τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς γλωσσικὰς νησῖδας τῆς Καππαδοκίας καὶ Λυκαονίας, ὅτε ὁλόκληρος ἡ Μικρὰ Ἀσία ἀπετέλει τμῆμα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ 11ος αἰὼν πρέπει νὰ θεωρηθῇ διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ τραγουδιοῦ εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον ὡς terminus ante quem[3].

Ἡ διάκρισις τῆς ὑποθέσεως τῶν παραλλαγῶν εἰς τοὺς δύο ὡς ἄνω τύπους ὡδήγησε τὸν Γ. Ἀ. Μέγαν εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς γνώμης περὶ τῆς εἰς τὸν ἑλλαδικὸν χῶρον ἀπαντώσης ἁπλῆς καὶ λιτῆς, ὡς λέγει, μορφῆς ὡς τῆς ἀρχικῆς τοῦ τραγουδιοῦ. Τὴν ἄλλην μορφὴν μὲ τὰ περισσότερα στοιχεῖα θεωρεῖ ὡς ἐξειλιγμένην. Ἐξετάζων τὸ μοτίβον τοῦ δακτυλιδιοῦ τοῦ πρωτομάστορα, λέγει ὅτι τοῦτο δὲν λείπει ἀπὸ τὰς παραλλαγὰς ὅλων τῶν περιοχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ πρέπει ν' ἀποτελῇ, ἂν μὴ ἀρχικήν, πάντως στοιχεῖον τῆς τελικῆς μορφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ[4] καὶ προσθέτει ὅτι τοῦτο εἶναι δάνειον ἐκ τοῦ τραγουδιοῦ «Τὸ στοιχειὸ τοῦ πηγαδιοῦ»[5]. Πράγματι τὸ τελευταῖον τοῦτο τραγούδι ἔχει τὸ δακτυλίδι ὡς αὐτοτελὲς θέμα, ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ μοτίβον τοῦ δακτυλιδιοῦ ὑπάρχει εἰς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων, χρησιμοποιούμενον κατὰ διαφόρους τρόπους πότε ἀπὸ τὸν ἕνα καὶ πότε ἀπὸ τὸν ἄλλον λαϊκὸν ποιητήν. Ἀλλ' ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ὑπῆρχε τὸ ἐπεισόδιον τοῦ δακτυλιδιοῦ, τότε θὰ ἦτο εὔκολον νὰ πραγματοποιηθῇ ποιητικῶς ἡ ἐντείχισις τῆς ἡρωΐδος; Τὸ ἐν λόγῳ ἐπεισόδιον καθιστᾷ τὸ τραγούδι ποιητικῶς ἀρτιώτερον, διότι παρέχει εἰς τοὺς μαστόρους τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιτύχουν, ἔστω διὰ δόλου, ἐκεῖνο, ποὺ ἐλλείπει, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς ξένα παράλληλα, ὅπου ἡ ἐντείχισις γίνεται μὲ τρόπον ποὺ ἀποδίδει πολλὴν εὐπιστίαν καὶ ἀφέλειαν εἰς τὴν ἡρωΐδα (τὴν ἔβαλαν νὰ σταθῇ καὶ ὡσὰν ἀστειευόμενοι ἤρχιζαν νὰ τὴν κτίζουν!). Βεβαίως εἰς τὸ ἑλληνικὸν τραγούδι

1. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 132.
2. Ἔνθ' ἀν., σ. 137.
3. Ἔνθ' ἀν., σ. 137.
4. Ἔνθ' ἀν., σ. 114.
5. Ἔνθ' ἀν., σ. 115. Περὶ τοῦ τραγουδιοῦ τούτου βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαί..., σ. 135.

μὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ δακτυλιδιοῦ ἔχομεν δόλον καὶ τὸν ἀπότομον τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον οἱ μαστόροι, μόλις ἡ ἡρωῒς κατεβαίνει εἰς τὰ ὑγρὰ θεμέλια τοῦ γεφυριοῦ, τρέχουν καὶ τὴν κτίζουν, ἀλλὰ σκεπτόμεθα πόσον κατωτέρα εἶναι ἡ μορφή του χωρὶς τὸ ἐν λόγῳ ἐπεισόδιον. Νομίζω ὅτι εἰς τὸ ἑλληνικὸν τραγούδι ἔχομεν ἕνα μόνον ἑνιαῖον τύπον, ἡ δὲ λεγομένη ἁπλῆ καὶ λιτή του μορφὴ ὀφείλεται εἰς ἀτελεῖς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, παραλλαγὰς ἐκ τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Καὶ ὁ Δ. Ἀ. Πετρόπουλος ἐχαρακτήρισεν ὡς ἀτελῆ μίαν τοιαύτην παραλλαγήν, τοῦ Ἀ. Ἰατρίδου διὰ τὸ ἐν Ἀγραΐδι Εὐρυτανίας ἱστορικὸν γεφύρι τοῦ Μανόλη, ἀναδημοσιεύσας αὐτήν[1].

Τὸ ἕτερον ἐπεισόδιον, τὸ περιέχον τὴν ὑπὸ τῆς ἡρωΐδος μνείαν τῶν δύο μεγαλυτέρων της ἀδελφῶν, ποὺ ἐνετειχίσθησαν, ὅπως καὶ αὐτή, ὁ Γ. Ἀ. Μέγας ὀρθῶς θεωρεῖ ἀνῆκον εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τοῦ τραγουδιοῦ[2]. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο, προσθέτομεν ἡμεῖς, ἀπαντᾷ μὲ κάποιαν ὁμοιότητα εἰς τὸν θρῆνον τῆς φονευθείσης συζύγου τοῦ Διγενῆ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Διγενῆ, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς κακῆς τύχης τῶν δύο ἄλλων ἀδελφῶν της, ἐξ ὧν ἡ μία ἐκάη, ἡ δ' ἄλλη ἐπνίγη εἰς πηγάδι[3]. Ἔπειτα τὸ τονιζόμενον ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας παραλλαγὰς τὸ δυσκόλως θεμελιούμενον γεφύρι εἶναι τὸ τῆς Ἄρτης, ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι τοῦτο: Κατὰ τὴν συνήθη εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν τεχνοτροπίαν οἱ τραγουδισταὶ προσήρμοσαν τὸ τραγούδι εἰς τὸν τόπον των καὶ ἀντικατέστησαν π.χ. τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι ἢ τὸ τῶν Ἀδάνων ἢ τὸ τῆς Ἀντιμάχειας μὲ τὰ ὀνόματα γεφύρι στὴν Ἑλλάδα, γεφύρι τῆς Γρούργαινας, τῆς Λάρσας τὸ γκεφύρι, τῆς Ἄρτας τὸ γεφύρι κ.ο.κ.

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι πρὸς τούτοις ὅτι ἀρκεταὶ παραλογαὶ (μπαλλάντες) συγγενεύουν πρὸς ἀκριτικὰ τραγούδια οὐ μόνον διὰ τὰ κοινὰ ὀνόματα, τὴν ἐπικὴν διατύπωσιν καὶ τὴν τεχνοτροπίαν, ἀλλὰ καὶ διότι ἐγεννήθησαν εἰς τὸ αὐτὸ περιβάλλον (γεωγραφικὸν καὶ κοινωνικὸν) κατὰ τὰς ἰδίας περίπου μὲ αὐτὰ χρονικὰς περιόδους.

Τέλος δὲν δύναμαι νὰ συμφωνήσω μὲ τὴν γνώμην τοῦ Γ. Ἀ. Μέγα ὅτι τὸ τραγούδι τῶν ἄλλοτε ἑλληνικῶν περιοχῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Πόντου, Καππαδοκίας, Λυκαονίας, προῆλθεν ἐκ τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, πρὸ πάντων ἐκ τῆς Ἠπείρου, ἔνθα, λέγει, ἐδημιουργήθη. Νομίζω ὅτι τοῦτο ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα, ἴσως καὶ παλαιότερον, ὅτε ἀκόμη ἡ ἐν λόγῳ περιοχὴ ἀδιασπάστως ἀνῆκεν εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐπικράτειαν (πρὸ τῆς μάχης τοῦ Μαντζικέρτ, 1071), διεδόθη δ' εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸν ἠπειρωτικὸν ἑλλαδικὸν χῶρον μέχρι τῶν

1. Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια (Ἐκλογή), ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 321.

2. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 131.

3. Ν. Γ. Πολίτου, Ἀκριτικὰ ᾄσματα. Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ, Λαογραφία, τόμ. Α', 1909/1910, σ. 198.

Ἰονίων νήσων, ὡς συνέβη καὶ μὲ τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια, τὸ δὲ ὄνομα «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» ἐπεκράτησεν εἰς πλῆθος παραλλαγῶν τοῦ ἑλλαδικοῦ κυρίως χώρου, διότι τὸ γεφύρι αὐτὸ προεκάλει μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον τοῦ λαοῦ ἢ ἄλλα γεφύρια, λόγῳ τοῦ μεγέθους, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατασκευῆς[1] καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ λαϊκῶν παραδόσεων.

Εἰς τὰς ἐν Ἑλλάδι παραλλαγὰς πρέπει νὰ περιλάβω καὶ τὰς κουτσοβλαχικάς, διότι οἱ λεγόμενοι Κουτσόβλαχοι δὲν ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ Ἰταλίας ἢ ἐκ Ρουμανίας, ἀλλ' εἶναι αὐτόχθονες Ἕλληνες[2], ὁμιλοῦντες ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἓν νεολατινικὸν δι' ἱστορικοὺς λόγους γλωσσικὸν ἰδίωμα[3], συγγενεῦον μὲ τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν.

Κατὰ μίαν ἐκ Βεροίας κουτσοβλαχικὴν παραλλαγὴν τὸ τραγούδι ἔχει εἰς τὴν ὑπόθεσίν του ὡς ἑξῆς: Τρεῖς ἀδελφοὶ παντρεμένοι ἦσαν φημισμένοι μαστόροι. Τοὺς ἐκάλεσεν ὁ Ἀμιρὰς ἀπὸ τὸν τόπον τους καὶ τοὺς ἠρώτησε τί θὰ ἤθελαν διὰ νὰ κτίσουν τῆς Ἄρτας τὸ γεφύρι. Ἑπτὰ χρόνια ἐζήτησαν διὰ νὰ φέρουν εἰς πέρας τὸ ἔργον καὶ ὅ,τι θὰ ἐχρειάζοντο νὰ τοὺς παρέχῃ ὁ Ἀμιράς. Ἔφεραν τὰς οἰκογενείας των ἀπὸ τὴν Νάντα καὶ τὰς ἐγκατέστησαν εἰς τὴν Ἄρταν καὶ ἤρχισαν νὰ κτίζουν, ἀλλ', ὅ τι ἔκτιζαν κατὰ τὴν ἡμέραν, ἐκρημνίζετο κατὰ τὴν νύκτα. Τὸ νερὸ τοὺς ἔπνιγεν. Ὁ καιρὸς περνοῦσε καὶ γεφύρι δὲν ἐγίνετο. Μίαν ἡμέραν ὁ πρωτομάστορας εἶδε πουλὶ καὶ τὸ ἤκουσε νὰ τοῦ λέγῃ νὰ πάρουν τοῦ μικροῦ ἀδελφοῦ του τὴν γυναῖκα νὰ τὴ βάλουν εἰς τὰ θεμέλια. Ὁ πρωτομάστορας ἐθλίβετο διότι ἠγάπα τὴν νεαράν του νύμφην. Ἐκείνη εἶχε μικρὸ παιδί, τὸν Κωνσταντῖνον. Ὁ πρωτομάστορας, ἀφοῦ ἐσκέφθη ὅτι αὐτὸ ἦτο θέλημα Θεοῦ, παρήγγειλε νὰ ἔλθῃ ἡ μικροτέρα νύμφη νὰ φέρῃ τὸ φαγητὸν εἰς τοὺς μαστόρους. Ἡ γυναῖκα ὑπακούει, ξυπνᾷ τὸν Κωνσταντῖνον της, τὸν θηλάζει καὶ τὸν ξανακοιμίζει. Ντύνεται, στολίζεται κ' ἔρχεται μὲ τὸ φαγητὸν εἰς τοὺς μαστόρους. Τοὺς εὔχεται ἐπιτυχίαν, καίτοι δὲν βλέπει πρόοδον εἰς τὸ ἔργον των ἔπειτα ἀπὸ ἓξ ἔτη. Οὗτοι τῆς ἀνεκοίνωσαν τὴν ἐντολὴν τοῦ πρωτομάστορα περὶ ἐντειχισμοῦ της διὰ νὰ στερεωθῇ τὸ γεφύρι. Ἐκείνη δὲν ἀντελαμβάνετο τί τῆς ἔλεγαν, ἐκοίταζε τὸν ἄνδρα της ποὺ ἔκλαιε, τὸν ἠρώτησε διατί κλαίει καὶ αὐτὸς τῆς λέγει διὰ τὸ δακτυλίδι, ποὺ τοῦ ἔπεσεν

---

1. Βλ. περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ κατασκευῆς τὴν μελέτην τοῦ Ἀ ν α σ τ. Ὀ ρ λ ά ν δ ο υ, ἔνθ' ἀν., σσ. 195-199. Βλ. καὶ Ν. Β έ η ν (B e e s) ἐν Byz. - Neugr. Jahrb. IV, σ. 366, σημ. 4.

2. Ἀ ν τ. Κ ε ρ α μ ο π ο ύ λ λ ο υ, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, ἐν Ἀθήναις 1939. Θ ε ο δ. Κ. Π. Σ α ρ ά ν τ η, Οἱ «Βλαχόφωνοι» τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἐφημ. Ἑστία, ἀρ. φ. 30290-30298, 31.8 - 9.9.1981.

3. Ἀ χ ι λ λ. Γ. Λ α ζ ά ρ ο υ, Ἡ Ἀρωμουνικὴ καὶ ἡ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς σχέσις αὐτῆς. Διδακτορικὴ διατριβή, ἐν Ἀθήναις 1976.

εἰς τὸν βυθόν. Ἡ γυναῖκα κατέβηκε διὰ νὰ τὸ εὕρῃ καὶ οἱ μαστόροι χύμηξαν, ὅπως ὁ ἄνδρας της παρήγγειλεν, εἰς τὰ θεμέλια καὶ τὴν ἔκτιζαν. Τότε παρακαλεῖ τοὺς μαστόρους νὰ τὴν ἀφήσουν νὰ θηλάσῃ μίαν φορὰν τὸ βρέφος της, ἀλλ' αὐτοὶ δὲν ἤκουσαν. Ἡ γυναῖκα παρακαλεῖ κατόπιν ν' ἀφήσουν ἐκτὸς τοῦ τοίχου τὸ στῆθος της διὰ νὰ θηλάσῃ τὸ παιδί της. Ὅμως ματαίως παρεκάλει. Τότε καταρᾶται: Ὅπως σκούζει τὸ μωρό μου, νὰ σκούζῃ αὐτὸ τὸ ποτάμι, κι ὅπως τρέμω ἐγὼ νὰ τρέμῃ τῆς Ἄρτας τὸ γεφύρι. Τρεῖς ἀδελφὲς ἤμεθα καὶ οἱ τρεῖς κακότυχες. Καὶ τὶς τρεῖς τὶς στοίχειωσαν. Τὴ μιὰ εἰς τὸν Δούναβιν, τὴν ἄλλην εἰς τὸν Βαρδάρην (Ἀξιὸν) κ' ἐμένα στῆς Ἄρτας τὸ γεφύρι[1].

Κατ' ἄλλην, ὁμοίαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν ἀνωτέρω, παραλλαγὴν τρεῖς φημισμένοι ἀδελφοὶ μαστόροι διατάσσονται ἀπὸ βασιλέα νὰ κτίσουν τὴν γέφυραν τῆς Ἄρτας. Ἂν δὲν ἐκτελέσουν τὴν διαταγήν, θὰ ὑποστοῦν τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου. Ἑπτὰ ἔτη παρέρχονται χωρὶς νὰ κατορθώσουν νὰ φέρουν εἰς πέρας τὸ ἔργον των. Ὅ τι ἔκτιζαν κατὰ τὴν ἡμέραν, τὸ νερὸ τοῦ ποταμοῦ τὸ κατέστρεφε κατὰ τὴν νύκτα. Ἕνα πουλάκι λέγει μὲ ἀνθρώπινη φωνὴ (ὁμιλία) εἰς τὸν μεγαλύτερον ἀδελφόν, τὸν πρωτομάστορα, ὅτι ὀφείλει, «γιὰ νὰ στεριώσῃ τὸ γεφύρι», νὰ κτίσῃ εἰς τὰ θεμέλιά του τὴν γυναῖκα τοῦ μικροτέρου ἀδελφοῦ του, ἡ ὁποία ἐθήλαζε τὸ μικρὸ παιδί της, τὸν Κωνσταντῖνον. Αὐτή, εἶπε τὸ πουλί, πρέπει νὰ φέρῃ τὸ φαγητὸν εἰς τοὺς μαστόρους. Ὁ πρωτομάστορας τὴν ἐλυπεῖτο, ἀλλὰ τί νὰ κάμῃ; Ἡ γυναῖκα, ὅταν τὴν ἔκτιζαν, ματαίως ἐξεσχίζετο, ἐθρήνει καὶ ἔβγαζε τὰ μαλλιά της, παρεκάλει δὲ νὰ τῆς ἐπιτρέψουν νὰ θηλάσῃ τὸ παιδί της. Ἡ τελευταία της παράκλησις ἦτο ν' ἀφήσουν τὸ στῆθος της ἔξω τοῦ τοίχου, διὰ νὰ φέρνουν ἐκεῖ νὰ θηλάζῃ τὸ μικρόν της. Ὅταν τέλος ἐξεψυχοῦσε, κατηράθη τὸ γεφύρι[2].

---

1. Τὸ κείμενον τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔμμετρον μετάφρασιν τοῦ Λεάνδρου Βρανούση κουτσοβλαχικοῦ τραγουδιοῦ ἐξ 181 ὀκτασυλλάβων ἰαμβικῶν στίχων, δημοσιευθέντος ἐν τῇ Antologie aromânească τοῦ Tache Papahagi, Bucureşti 1922, σσ. 67-73. Ἡ μετάφρασις ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Γ. Ἀ. Μέγα, ἔνθ' ἀν., σσ. 209-210.

2. Βλ. V. Petresco, Mostre de dialectul macedo-român, τόμ. II, Bucuresci 1880, σσ. 84-94: Cânticlu a puntiliei di Narta (Τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας). K. Schladebach, Die arumänische Ballade von der Artabrücke. Erster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, Leipzig 1894, σσ. 79-121. G. Weigand, Die Aromunen, τόμ. II, Volksliteratur der Aromunen, Leipzig 1894, σσ. 165-172: Ballade von der Artabrücke. In Reime gebracht von Helene S. Παραλλαγὴ ἐκ Κρουσόβου, στίχοι 164. Pericle Papahagi, Din literatura poporană a Aromânilor, τόμ. II, Bucureşti 1900, σσ. 1040-1045. L. Şăineanu, Legenda meşterului Manole la grecii moderni, Studii folklorice, ἔνθ' ἀν., σ. 63. Τοῦ αὐτοῦ, Les rites..., ἔνθ' ἀν., σσ. 368-369. M. Pop, La ballade de maître Manole et ses variantes balkaniques, Bucarest 1960, σ. 2. [Πολυγραφημένη διάλεξις]. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σσ. 70, 100. Adrian Fochi, Coordonate sud-est europene ale baladei populare româneşti, Bucureşti 1975, σσ. 118-122. Βιβλιοκρισίαν τοῦ ἔργου τούτου ἐδημοσίευσα ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Λ' (XXX), ἐν Ἀθήναις 1975-1976, σσ. 406-418.

Ἄλλην παραλλαγὴν ἐξ 170 ὀκτασυλλάβων ἰαμβικῶν ὁμοιοκαταληκτούντων ἀνὰ δύο στίχων ἔχομεν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 376 χειρόγραφον τοῦ Β. Ἰ. Βήκα, ἀποκείμενον εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Αὕτη κατεγράφη ὑπὸ τοῦ συλλογέως εἰς τὴν κουτσοβλαχικὴν ἐν Τρικάλοις τῆς Θεσσαλίας καὶ μετεφράσθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικήν[1].

Ὁ K. Schladebach διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ παραλλαγαὶ τοῦ τραγουδιοῦ ὑπῆρξαν τὸ πρότυπον τῶν κουτσοβλαχικῶν[2]. Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι ὁ L. *Şăineanu*[3]. Εἰς τὰς κουτσοβλαχικὰς παραλλαγάς, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐπεισοδίων, ἡ κατάρα τῆς ἐντειχισθείσης ὁμοιάζει ἀπολύτως πρὸς τὴν τῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν. Ἰδοὺ ἡ ἐν λόγῳ κατάρα, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ L. *Şăineanu* καὶ ἄλλων:

Cum trémbur mine mărata,
s' trémbură ş' puntea de Narta[4].

Καὶ ὁ G. Vrabie ὑπογραμμίζει ὅτι εἰς τὰς κουτσοβλαχικὰς παραλλαγὰς ἀπαντᾷ ἡ κατάρα τῆς ἐντειχισθείσης ὡς εἰς τὰς ἑλληνικάς[5], παραπέμπει δὲ σχετικῶς εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Pericle Papahagi δημοσιευθεῖσαν παραλλαγήν[6]. Ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς παρετήρησεν ὅτι αἱ κουτσοβλαχικαὶ καὶ αἱ ἀλβανικαὶ παραλλαγαὶ ἀκολουθοῦν τὴν ὑπὸ ποιητικὴν μορφὴν παράδοσιν τοῦ θέματος, ἀλλ' ἡ στιχοπλοκὴ αὐτῶν, λέγει, εἶναι ὠχρὰ καὶ ἀδύνατος[7]. Τέλος τὸ ἐπεισόδιον τῆς παρακλήσεως τῆς νεαρᾶς γυναικὸς ν' ἀφήσουν οἱ μαστόροι τὸ στῆθος της ἐκτὸς τοῦ τοίχου, διὰ νὰ φέρνουν ἐκεῖ νὰ θηλάζῃ τὸ βρέφος της, ἀπαντᾷ κυρίως εἰς ἀλβανικάς, σερβικὰς καὶ βουλγαρικάς, ὡς θὰ ἴδωμεν, παραλλαγάς.

Τὸ τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» ἢ «τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι» ᾔδετο[8] καὶ ἐχορεύετο ἀπὸ τοὺς Ποντίους, ἀλλ' ἄνευ μουσικῶν ὀργάνων καὶ εὐ-

---

1. Ὁ συλλογεὺς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ δύο μελέτας του. Ἡ πρώτη ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ὁ γάμος παρὰ τοῖς Βλαχοφώνοις. Γαμήλια ἔθιμα ἐν Γουδοβάδᾳ» ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Δ', 1912/13, σσ. 540-558, ἡ δὲ δευτέρα: «Ἔθιμα παρὰ Βλαχοφώνοις» ὡσαύτως ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Ϛ', 1917/18, σσ. 169-188.
2. K. Schladebach, ἔνθ' ἀν., σσ. 120-121.
3. L. Şăineanu, Les rites..., ἔνθ' ἀν., σσ. 368-369.
4. L. Şăineanu. Legenda meşterului Manole..., ἔνθ' ἀν., σ. 63.
5. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 100.
6. P. Papahagi, ἔνθ' ἀν., σ. 1043.
7. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 105.
8. Βλ. ἠχογραφήσεις αὐτοῦ ἀπὸ τὸ Μικρὸ Χωριὸ Εὐρυτανίας καὶ ἀπὸ τὸ Πυλὶ Κῶ ὑπὸ Σπ. Περιστέρη καὶ ἀπὸ τὸ Κοιλάνεμον Κύπρου καὶ ἀπὸ πρόσφυγας ἐκ Τραπεζοῦντος ὑπὸ Στ. Καρακάση ἐν Γ. Κ. Σπυριδάκη - Σπ. Δ. Περιστέρη, Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, τόμ. Γ' (Μουσικὴ Ἐκλογή), ἐν Ἀθήναις 1968, σσ. 106-113. (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Λαογραφίας, ἀριθ. 10).

θυμίας. Ἐπίσης ἐν Καππαδοκίᾳ «σὲ στρογγυλὸ χορὸ μόνο μὲ τὰ ὄργανα, τὰ Χριστούγεννα καὶ τὴ Λαμπρὴ σὲ ἴσιο χορό»[1]. Εἰς τὸ Ἀλιβέριον Εὐβοίας τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα μὲ ἱεροπρεπῆ ρυθμὸν χορεύουν τὴν «καμάρα» μετὰ τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν «Παναγίτσα» μικρὰν λειτουργίαν ὅλοι οἱ χωρικοὶ πλὴν τῶν γερόντων εἰς τὸ προαύλιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Λέγεται ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦ χοροῦ τούτου ἐκομίσθη ἐκεῖ ὑπὸ τῶν ἠπειρωτῶν μαστόρων, ὅταν ἔκτιζαν τὴν ἐκκλησίαν ταύτην. Ὁ χορὸς εἶναι κύκλιος. Κάθε στροφὴ τοῦ τραγουδιοῦ λέγεται κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ ὅλους[2]. Εἰς τὰ Μέγαρα ἐπίσης χορεύεται τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα, ποὺ ἑορτάζεται ὡς ἑορτὴ τῶν Ρουσαλίων. Εἰς χωρία τῆς περιοχῆς τοῦ Δομοκοῦ τὸ χορεύουν τὰ κορίτσια κατὰ τὸ Πάσχα ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν ἢ τὰς πλατείας ὡς «κλειστὸ χορό», πιασμένα δηλαδὴ ἀπὸ τὸ χέρι χωρὶς νὰ διακρίνεται ἡ ἀρχὴ οὔτε τὸ τέλος τοῦ κλειστοῦ κύκλου. Εἰς τὸ χωρίον Χωριστὴ Δράμας τὸ ἔλεγον πρὸ πάντων κατὰ τὰς κηδείας, ὡς μοιρολόγι, ὅταν ἀπέθνησκεν ἡ τρίτη καὶ τελευταία κόρη εἴτε ὁ θάνατός της συνέβαινεν εἰς τὴν πατρίδα ἢ εἰς τὰ ξένα[3]. Καὶ ὁ Α. Ἰατρίδης ἀναφέρει στίχους μοιρολογίου διὰ τὴν ἐντείχισιν τοῦ Καστροπαναγιώτη, ποὺ ἔγινε κατὰ τὸ κτίσιμον κρήνης ἐν Ἀραχόβῃ Παρνασσίδος[4]. Καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ ἡ παραλογὴ ᾄδεται ὡς μοιρολόγι[5]. Πρὸς τούτοις εἰς τὸ Σταυροπήγιον Εὐρυτανίας τὸ ἀπόγευμα τῆς 26ης Ἰουλίου, ἑορτὴν τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, γίνεται ὁ χορὸς «τοῦ Στέγγου», κύκλιος, χωρὶς μουσικὰ ὄργανα μὲ τὰ τραγούδια «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» καὶ «τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ»[6]. Εἰς δὲ τὴν Κρήτην, ὅταν ἀπηγγέλλετο, αἱ γυναῖκες τὸ ἤκουον μετὰ συγκινήσεως καὶ δακρύων[7].

Ἡ Ἀλβανικὴ Παραλογή : Ἡ σερβικὴ παραλογὴ διὰ τὸ κτίσιμον τῆς Σκόδρας (Σκούταρι) ἐκυκλοφορεῖτο κατὰ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος οὐ μόνον ἐν Σερβίᾳ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἀλβανίαν, ὡς γράφει ὁ Hahn[8]. Μοῦ εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ἕνα τραγούδι ἀλβανικόν, ποὺ ἀναφέρε-

1. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 95.
2. Κέντρον Λαογραφίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀριθ. χ/φου 2094. Θεοχ. Βασιλακάκη.
3. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 95.
4. Ἀ. Ἰτρίδης, ἔνθ' ἀν., σσ. 93-94.
5. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 73.
6. Βλ. Γ. Αἰκατερινίδην, ἐν Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΗ'-ΙΘ', 1965/66, σ. 332.
7. Γεωργ. Κουρμούλη, Τραγούδια Κρητικά, Λαογραφία, τόμ. Θ', 1926/28, σ. 218.
8. I. G. von Hahn, Albanesische Studien, Heft I, Iena 1854, σ. 200.

ται ὑπὸ τοῦ Kind[1]. Καὶ τοῦτο ἀφορᾷ εἰς τὸ κτίσιμον τῆς Σκόδρας, ἔχει δὲ πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὸ ἀντίστοιχον σερβικόν. Ἰδοὺ ἐν περιλήψει τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ:

Ἡ Νεράϊδα (Τύχη) — ἡ Vila τῶν Σέρβων — διατάσσει τρεῖς ἐκ Μαυροβουνίου ἀδελφοὺς μαστόρους, τὸν Skand, τὸν Ali καὶ τὸν Amska νὰ μεταβοῦν εἰς Ἀθήνας νὰ λάβουν συζύγους καὶ νὰ ἔλθουν νὰ κτίσουν ἀνατολικῶς μιᾶς λίμνης τὰ τείχη τῆς Σκόδρας. Ὅταν ταῦτα ὑψώθησαν, ἡ Νεράϊδα (Τύχη) λέγει εἰς τοὺς μαστόρους ὅτι πρέπει νὰ ἐντειχίσουν εἰς αὐτὰ μίαν ἀπὸ τὰς συζύγους των, διὰ νὰ εἶναι ἀκατάλυτα. Οὗτοι ρίπτουν κλῆρον. Ὁ κλῆρος πίπτει εἰς τὴν *Εὔχαριν*, σύζυγον τοῦ μεγαλυτέρου ἀδελφοῦ. Αὕτη ὅμως ἐθήλαζε τὸ βρέφος της καί, διὰ νὰ μὴ θηλάσῃ τοῦτο ἄλλη ξένη γυναῖκα, ἀφήνουν τὰ στήθη τοῦ θύματος νὰ ἐξέχουν τοῦ τείχους. Τὸ βρέφος ἐπὶ δύο ἔτη ἐθήλαζεν ἀπὸ τὴν ἐντειχισθεῖσαν μητέρα του, ὅταν δ' ἔφθασεν εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ ἀπογαλακτισμοῦ, τότε ἀπὸ τὰ στήθη ἐκεῖνα ἔρρευσε πηγὴ καθαροῦ καὶ διαυγοῦς ὕδατος, περιβαλλομένη ὑπὸ ἐξαισίας χλόης[2].

Ἄλλη ἀλβανικὴ παραλλαγὴ συνδέεται τόσον μὲ τὸ σερβικὸν διὰ τὸ κτίσιμον τῆς Σκόδρας, ὅσον καὶ μὲ τὸ ἑλληνικὸν «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας». Μιὰ γυναῖκα ἐπισκέπτεται μαστόρους, οἱ ὁποῖοι κτίζουν καὶ εἶναι ἀπηλπισμένοι, διότι τίποτε δὲν ἐπιτυγχάνουν. Αὐτὴ τότε τοὺς συμβουλεύει νὰ ἐντειχίσουν μίαν ἀπὸ τὰς συζύγους των εἰς τὰ θεμέλια, διὰ νὰ στεριώσῃ καὶ ὑψωθῇ τὸ γεφύρι, ἀλλὰ τοὺς ὁρκίζει νὰ μὴ εἴπουν προηγουμένως εἰς αὐτὰς τὴν ἀπόφασίν των. Ἡ πρώτη τῶν γυναικῶν λέγει εἰς τὴν δευτέραν νὰ φέρῃ τὸ φαγητὸν εἰς τοὺς μαστόρους, διότι αὐτὴ ζυμώνει. Ἡ δευτέρα παρακαλεῖ τὴν τρίτην νὰ φέρῃ τὸ φαγητόν, διότι αὐτὴ ἔχει μικρὸν παιδὶ ποὺ κλαίει. Ἡ μικροτέρα, ἡ τρίτη σύζυγος, ἔρχεται μὲ τὸ φαγητὸν εἰς τοὺς μαστόρους, οἱ ὁποῖοι τὴν καλωσορίζουν, ἐνῷ ὁ σύζυγός της κλαίει. Τὸν ἐρωτᾷ διὰ ποῖον λόγον κλαίει καὶ ἐκεῖνος τῆς ἀπαντᾷ ὅτι τοῦ ἔπεσε τὸ δακτυλίδι του εἰς τὸ βάθος τοῦ χάνδακος. Ἐκείνη τὸν καθησυχάζει καὶ τοῦ λέγει ὅτι αὐτὴ θὰ κατεβῇ νὰ τὸ εὕρῃ[3]. Τὰ λοιπὰ ὡς εἰς τὰς ἄλλας παραλλαγάς.

Μὲ τὸ τραγούδι αὐτὸ συνάπτεται ἑτέρα παραλλαγὴ ἐν πεζῷ λόγῳ ἀναφερομένη εἰς τὸ γεφύρι τῆς ἀλεποῦς ἐν Dibra. Κατ' αὐτήν: Τρεῖς ἀδελφοὶ

---

1. Th. Kind, Anthologie neugriechischer Volkslieder..., Leipzig 1861, σ. 205. Βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Βιβλιογραφία τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας τῶν ἐτῶν 1800-1906, Ἐπετ. Κέντρου Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. ΚΓ' (1973/4), ἐν Ἀθήναις 1976, σ. 124.

2. L. Şăineanu, Legenda meşterului Manole, ἔνθ' ἀν., σσ. 60-62. Τοῦ αὐτοῦ, Les rites, ἔνθ' ἀν., σ. 384.

3. Τὸ τραγούδι αὐτὸ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ M. Jarnik ἐν Zeitschrift für Volkskunde, III, σ. 143, ὡς γράφει ὁ L. Şăineanu, Les rites, ἔνθ' ἀν., σ. 385.

μαστόροι ἐπὶ τρία ἔτη ἐργάζονται, ἀλλ' ἀδυνατοῦν νὰ ὑψώσουν τὸ γεφύρι. Ἀπὸ ἐκεῖ μίαν ἡμέραν ἐπέρασε γέρων, ὁ ὁποῖος τοὺς χαιρετᾷ καὶ τοὺς εὔχεται ἐπιτυχίαν. Ἐκεῖνοι τοῦ λέγουν ὅτι ἐπὶ τρία ἔτη ἐργάζονται, ἀλλὰ δὲν κατορθώνουν νὰ τὸ τελειώσουν, διότι συνεχῶς κρημνίζεται ὅσον τὸ κτίζουν. Ὁ γέρων τότε τοὺς συμβουλεύει νὰ ἐντειχίσουν ζῶσαν μίαν ἀπὸ τὰς συζύγους των, χωρὶς ὅμως ν' ἀνακοινώσουν προηγουμένως εἰς αὐτὰς τὴν ἀπόφασίν των. Ὅμως οἱ δύο μεγαλύτεροι ἀδελφοὶ τὸ εἶπαν εἰς τὰς γυναῖκας των, ὁ τρίτος, ὁ μικρότερος, δὲν τὸ εἶπε. Τότε μεταβαίνει ἡ σύζυγος τοῦ πρώτου εἰς τὴν σύζυγον τοῦ δευτέρου καὶ τῆς προτείνει νὰ φέρῃ αὐτὴ τὸ φαγητὸν εἰς τοὺς μαστόρους. Ἐκείνη δὲν δέχεται διότι, ὡς λέγει, ἔχει σειρὰν νὰ πλύνῃ. Τότε ἡ πρώτη πηγαίνει εἰς τὴν τρίτην, τὴν μικροτέραν, ἡ ὁποία τῆς λέγει ὅτι ἔχει παιδὶ μικρὸν ποὺ κλαίει. —Ἔννοια σου κ' ἐγὼ θὰ φροντίσω τὸ παιδί σου, τῆς ἀπαντᾷ ἡ μεγαλυτέρα. Ἡ τρίτη πηγαίνει. Ὁ σύζυγός της κλαίει. Αὐτὴ δὲν ἀντιλαμβάνεται τὸν σκοπὸν τῶν χαιρετισμῶν καὶ τῶν φιλοφρονήσεων τῶν ἄλλων μαστόρων, οἱ ὁποῖοι τὴν κτίζουν, ἀλλ' ἀφήνουν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἄνοιγμα, ἀπ' ὅπου ἐξέχουν τὰ στήθη της, διὰ νὰ θηλάζῃ τὸ παιδί της. Κατωτέρω λέγεται ὅτι ἀντὶ γάλακτος τρέχει νερό, ποὺ σχηματίζει αἰωνίαν βρύσιν[1].

Αἱ ἀλβανικαὶ παραλλαγαί, γράφει ὁ L. Şăineanu, δὲν ἔχουν τίποτε τὸ πρωτότυπον· εἶναι δάνεια ἐκ τῶν σερβικῶν καὶ ἑλληνικῶν[2]. Κατ' αὐτὰς ἡ Vila, Νεράϊδα (Τύχη), ἢ μία γυναῖκα ἢ ἕνας γέρος ἐξαγγέλλει τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἀνθρωποθυσίας, ἡ δ' ἐκλογὴ τοῦ θύματος γίνεται διὰ κληρώσεως μετὰ κοινὴν τῶν τριῶν ἀδελφῶν μαστόρων συμφωνίαν, τὴν ὁποίαν ὅμως παραβαίνουν ἐπιορκοῦντες οἱ δύο μεγαλύτεροι. Τὸ ἄνοιγμα ποὺ ἀφήνουν εἰς τὸν τοῖχον, ἵνα ἐξέχῃ τὸ στῆθος της πρὸς θηλασμὸν τοῦ βρέφους της, τὸ συναντῶμεν, ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς κουτσοβλαχικὰς παραλλαγάς. Τὸ δὲ λεγόμενον ὅτι ἐκεῖ ἀντὶ γάλακτος τρέχει νερὸ ἀπὸ αἰωνόβιον βρύσιν ἀπαντᾷ εἰς σλαβικὰ παράλληλα. Τέλος τὸ ἐπεισόδιον τοῦ δακτυλιδιοῦ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων στοιχείων, συνδέει τὴν ἀλβανικὴν παραλογὴν μὲ τὴν ἑλληνικήν.

Εἴς τινα προσέτι ἀλβανικὴν παραλλαγὴν θῦμα δὲν εἶναι, ὡς συνήθως, ἡ σύζυγος τοῦ πρωτομάστορα ἢ ἡ σύζυγος τοῦ μικροτέρου ἀδελφοῦ του, ἀλλ' εἶναι ἡ μικροτέρα ἀδελφὴ τοῦ πρωτομάστορα. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ παραλλαγὴν ἔχομεν δύο ἀντὶ τριῶν μαστόρους καὶ τὴν ἀδελφὴν τοῦ πρωτομάστορα,

---

1. A. Dozon, Contes albanais. Recueillis et traduits par—, Paris, Ernest Leroux, 1881: Suppl., σσ. 255-257: Le pont du Renard à Dibra. Ὁ συγγραφεὺς παραπέμπει εἰς τὸν A. Passow διὰ τὸ τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας», ἀριθ. 511-512, καὶ εἰς τὴν μετάφρασίν του τῶν σερβικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν «Poésies populaires serbes», Paris 1859, διὰ τὸ τραγούδι «la fondation de Scutari» (Σκόδρας), σσ. 189-195.

2. L. Şăineanu, Les rites..., ἔνθ' ἀν., σ. 386.

ἥτις προσεφέρθη νὰ ἐντειχισθῇ, μόνον ποὺ παρακαλεῖ ν' ἀφήσουν ἄνοιγμα εἰς τὸν τοῖχον διὰ τὸ στῆθος της. Καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς παραλλαγῆς αὐτῆς ἀναφέρεται ὅτι εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος ρέει πηγὴ μὲ δροσερὸ νερό[1]. Καὶ εἰς ἄλλην παραλλαγὴν διὰ τὸ κτίσιμον τὴν φορὰν αὐτὴν πόλεως ἐντειχίζεται ἡ ἀδελφὴ τοῦ πρωτομάστορα[2].

Ὁ G. Vrabie παρετήρησεν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι αἱ κουτσοβλαχικαὶ καὶ αἱ ἀλβανικαὶ παραλλαγαὶ ἀκολουθοῦν τὴν παράδοσιν τοῦ θέματος ὑπὸ ποιητικὴν μορφήν, ἀλλ' ἡ στιχοπλοκὴ αὐτῶν εἶναι ὠχρὰ καὶ ἀδύνατος[3], προσθέτει δὲ ὅτι ἡ ἀλβανικὴ παραλογὴ ἀποτελεῖ ἀπομίμησιν τῆς σερβικῆς[4], καὶ τῆς ἑλληνικῆς, προσθέτομεν ἡμεῖς, μὲ τό, ἐκτὸς τῶν ἄλλων στοιχείων, ἐπεισόδιον τοῦ δακτυλιδιοῦ.

Ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Τιράνων καθηγητὴς τῆς λαογραφίας Zihni Sako ὑπεστήριξεν[5] ὅτι ὅλοι οἱ μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντες μὲ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ἡλικίας τοῦ τραγουδιοῦ δὲν εἶπον τὰ ὀρθά, διότι δὲν ἐγνώριζον τὸ ἀλβανικόν, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ 1878, ὅτε ἐδημοσιεύθη ἡ πρώτη παραλλαγὴ ὑπὸ τοῦ Thimi Mittko ἐν τῇ Συλλογῇ του Bleta Shquipitare (Ἀλβανικὴ Μέλισσα), κατεγράφη πολλάκις ἕως σήμερον ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ Κοσόβῳ[6]. Ἀλλ', ὅπως εἴδομεν, ὁ L. Şăineanu ἐγνώριζε τρεῖς ἀλβανικὰς παραλλαγὰς αὐτοῦ κατὰ τὸ 1902, ὁ δὲ G. Vrabie γνωρίζει πέντε[7]. Τὰ ὑπὸ τοῦ Zihni Sako προβαλλόμενα ὡς ἰδιάζοντα εἰς τὴν ἀλβανικὴν μορφὴν τοῦ τραγουδιοῦ στοιχεῖα, δηλαδὴ ἡ στωικὴ στάσις τῆς ἐντειχισμένης γυναικὸς καὶ αἱ τελευταῖαι θελήσεις της διὰ τὸ μικρὸν παιδί της, εὑρίσκονται, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὰ σερβικά, βουλγαρικὰ καὶ ρουμανικὰ παράλληλα. Ὁ Ἀλβανὸς συνάδελφος ὑπαινίσσεται τὴν ἐξάρτησιν τοῦ σερβικοῦ ἀπὸ τὸ ἀλβανικὸν τραγούδι, ἀφοῦ προηγουμένως ἀναπτύσσει ὅτι ἡ Σκόδρα ὑπῆρξε σημαντικὸν τῶν Ἰλλυριῶν οἰκονομικὸν καὶ στρατηγικὸν κέντρον κατὰ τοὺς 2ον - 3ον αἰῶνας, οἱ δὲ Σλάβοι ἐπεδίωξαν νὰ κυριαρχήσουν ὁριστικῶς αὐτῆς, ἀποδίδοντες ὡς κτίστας τοὺς ἀδελφοὺς Βουκασίν, Οὐγκλιέσα καὶ Γκόϊκο. Λαμβάνοντες δ'

---

1. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., πίναξ Β', μεταξὺ τῶν σσ. 94-95.
2. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν.
3. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 105.
4. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 109.
5. Zihni Sako, La variante albanaise de la ballade de l'emmurement et ses éléments communs avec les variantes balkaniques. Éditions du Comité National Albanais des Études Balkaniques, Tirana 1966, 21 σελίδες. Ἀνακοίνωσις εἰς τὸ ἐν Σόφιᾳ συνελθὸν Διεθνὲς Συνέδριον Σπουδῶν τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης ὑπὸ μορφὴν χειρογράφου.
6. Βλ. καὶ Γ. Ἀ. Μέγαν, ἔνθ' ἀν., σ. 187.
7. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., πίναξ Β'.

ὑπ' ὄψιν, λέγει, δεδομένα ἀνθρωποθυσίας (εὕρεσις θηκῶν μὲ ὀστᾶ μικρῶν παιδιῶν) εἰς τὸν περίβολον μιᾶς πόλεως καὶ εἰδικῶς εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον τῆς Σκόδρας, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀπολύτως βεβαίαν καὶ τὴν αἰσθητὴν ἐπίδρασίν των ἐπὶ τῆς παραδόσεως τῆς παραλογῆς τοῦ ἐντειχισμοῦ ἐν Σκόδρᾳ[1]. Ἐν συνεχείᾳ ὑποστηρίζει ὅτι καὶ ἡ ἑλληνικὴ περιοχή, ὅπου εὑρίσκεται ἡ γέφυρα τῆς Ἄρτης, ἀνήκει εἰς τὸν ἰλλυρικὸν χῶρον. Τοιουτοτρόπως ἐπιδιώκει νὰ τοποθετήσῃ τὰς ἑστίας τοῦ τραγουδιοῦ πρὸς βορρᾶν μὲν εἰς τὴν Σκόδραν, πρὸς νότον δ' εἰς τὴν Ἄρταν.

Ἐπὶ τῶν γραφομένων τούτων τοῦ Ἀλβανοῦ ἐρευνητοῦ ὁ Γ. Ἀ. Μέγας παρετήρησεν εὐστόχως: «Τὸ πρόβλημα ἐρεύνης, παραμεῖναν ἄθικτον μέχρι τοῦδε, εἶναι διατί οἱ Σέρβοι ποιητάρηδες τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ᾄσματος προσήρμοσαν εἰς τὴν κτίσιν φρουρίου τοῦ ἀλβανικοῦ καὶ ὄχι τοῦ σερβικοῦ χώρου»[2]. Εἰς ταῦτα ὀφείλω νὰ προσθέσω προσέτι τὰ ἑξῆς: Ἐσφαλμένως ὁ Z. Sako ἐπεκτείνει τὰ ὅρια τοῦ Ἰλλυρικοῦ νοτίως τοῦ ποταμοῦ Γενούσου (Σκούμπη), διότι ὤφειλε νὰ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος (67 π.Χ. - 23 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος, ὁμιλῶν εἰς τὸ κεφάλαιον 323 τοῦ Γεωγραφικοῦ του ἔργου περὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, γράφει ὅτι, ὅταν τις πορεύεται πρὸς τὰ μεσόγεια ἐκ Δυρραχίου - Ἀπολλωνίας διὰ τῆς ὁδοῦ αὐτῆς ἔχει δεξιὰ μὲν τὰ ἠπειρωτικὰ ἔθνη, βρεχόμενα ὑπὸ τοῦ Σικελικοῦ πελάγους μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἀριστερὰ δὲ τὰ ἰλλυρικὰ ὄρη καὶ τὰ παροικοῦντα ἐκεῖ ἰλλυρικὰ ἔθνη μέχρι Μακεδονίας[3]. Ἔπειτα δὲν ἐξήτασεν ὁ ἐν λόγῳ συνάδελφος εἰς τί ὀφείλονται αἱ ὁμοιότητες τῶν ἀλβανικῶν παραλλαγῶν πρὸς τὰς παραλλήλους ἑλληνικάς, σερβικάς, βουλγαρικὰς καὶ ρουμανικὰς καὶ δὲν ἀνέτρεψε τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνητῶν K. Dieterich, M. Arnaudov, N. Γ. Πολίτου, P. Caraman, G. Cocchiara, G. Vrabie κ.ἄ.

Ὁ G. Vrabie ἐξήτασε πέντε παραλλαγὰς τῆς ἀλβανικῆς παραλογῆς καὶ εἰκοσιδύο ἑλληνικάς. Ταύτας συγκρίνας καὶ ἀναλύσας εἰς συνοπτικοὺς πίνακας ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παραλογή, οὖσα βραχείας ἐκτάσεως, ἀποδίδει πρᾶξιν ἐν τῇ λογικῇ αὐτῆς ἀνελίξει ἐπικῶς αἰτιολογημένην. Ὑπὸ τὸν παλαιὸν φόβον κακοποιῶν πνευμάτων, ποὺ ἐπιφαίνονται γύρω εἰς τὰς γεφύρας,

---

1. Zihni Sako, ἔνθ' ἀν., σσ. 16-18. Ὁ Γ. Ἀ. Μέγας ἀγνοεῖ ὅσα ἔγραψεν ὁ L. Şăineanu, Les rites..., σσ. 384-386 διὰ τὰς ἀλβανικὰς παραλλαγάς.

2. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σσ. 188-189.

3. «Ταύτην δὴ τὴν ὁδὸν ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἐπίδαμνον καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν ἰοῦσιν, ἐν δεξιᾷ μέν ἐστι τὰ Ἠπειρωτικὰ ἔθνη κλυζόμενα τῷ Σικελικῷ πελάγει μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὰ ὄρη τὰ τῶν Ἰλλυριῶν... καὶ τὰ ἔθνη τὰ περιοικοῦντα μέχρι Μακεδονίας καὶ Παιόνων». Στράβωνος, Γεωγρ. 323. Ἀντ. Κεραμοπούλου, *Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 41, σημ. 1. Τοῦ αὐτοῦ, *Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες*, Ἀθῆναι 1945, σ. 197.

ἡ παράδοσις ἔγινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ποίημα ὑπὸ ἐπικολυρικὴν μορφήν. Ἡ ἀλβανικὴ παραλογὴ ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὸ ἑλληνικὸν τραγούδι[1].

Ἡ Σερβικὴ παραλογή. Τοῦ διὰ τὸ κτίσιμον τῆς Σκόδρας (Σκούταρι) σερβικοῦ τραγουδιοῦ τὸ περιεχόμενον ἔχει ὡς ἀκολούθως: Τρεῖς ἀδελφοὶ θὰ ἔκτιζον ἕνα κάστρον. Ὁ πρῶτος ἦτο ὁ βασιλεὺς Βουκασίν, ὁ δεύτερος ὁ βοεβόδας Οὐγκλιέσα καὶ ὁ τρίτος ὁ Γκόϊκο. Τὸ ἐν λόγῳ κάστρον ἦτο τὸ Σκαντὰρ (Σκόδρα, Σκούταρι) ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Μποϊάνα. Ἐπὶ τρία ἔτη εἰργάζοντο ἐκεῖ τριακόσιοι μαστόροι χωρὶς νὰ ἠμποροῦν νὰ βάλουν θεμέλια καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον νὰ ὑψώσουν τείχη, διότι ὅ τι ἔκτιζον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκρημνίζετο κατὰ τὴν νύκτα ὑπὸ τῆς Vila. Ὅταν ἤρχιζε τὸ τέταρτον ἔτος, ἡ Vila ἐφώναξεν ἀπὸ τὸ βουνό: —Βασιλέα Βουκασίν, μὴ ἐξοδεύῃς τὰ πλούτη σου· δὲν θὰ ἠμπορέσῃς νὰ βάλῃς θεμέλια καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον νὰ ὑψώσῃς τείχη, ἐὰν δὲν εὕρῃς δύο συνωνύμους, τὸν Stoian καὶ τὴν Stoia, διδύμους ἀδελφὸν καὶ ἀδελφήν, νὰ τοὺς ἐντειχίσῃς μέσα εἰς τὰ θεμέλια καὶ τότε θὰ ἠμπορέσῃς νὰ κτίσῃς τὸ κάστρον. Ὅταν ὁ βασιλεὺς Βουκασὶν ἤκουσεν αὐτοὺς τοὺς λόγους, προσεκάλεσε τὸν ὑπηρέτην του Decimir καὶ τοῦ λέγει: —Ἕως τώρα ἦσουν πιστὸς ὑπηρέτης μου, ἀλλ' ἀπὸ ἐδῶ κ' ἐμπρὸς θὰ εἶσαι ἀγαπητὸν παιδί μου. Ζέψε λοιπὸν εἰς τὴν ἅμαξαν ἄλογα, φόρτωσε ἐπ' αὐτῆς ἓξ φορτία χρυσάφι καὶ πήγαινε μέχρι τὸ τέλος τοῦ κόσμου νὰ ζητήσῃς νὰ εὕρῃς δύο συνώνυμα παιδιά, τὸν Stoian καὶ τὴν Stoia, ἀδελφὸν καὶ ἀδελφήν, ἀγόρασέ τα μὲ τὸ χρῆμα καὶ ὁδήγησέ τα εἰς τὸ Σκαντὰρ ἐπὶ τοῦ Μποϊάνα, διὰ νὰ τὰ ἐντειχίσωμεν εἰς τὰ θεμέλια, ποὺ ἴσως τότε θὰ ἠμπορέσωμεν νὰ κτίσωμεν. Ὁ Decimir τὰ ἀναζητεῖ τρία ὁλόκληρα ἔτη εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἀλλ' ἐπιστρέφει ἄπρακτος.

Τότε ὁ βασιλεὺς Βουκασὶν ἐκάλεσε τὸν ἀρχιτέκτονα Rad καὶ ἐκεῖνος τριακοσίους μαστόρους. Ἔρχονται ὅλοι αὐτοὶ νὰ κτίσουν τὸ Σκαντάρ, ἀλλ' ἡ Vila δὲν τοὺς ἐπιτρέπει οὔτε κἂν νὰ βάλουν θεμέλιον λίθον καὶ φωνάζει ἀπὸ τὸ βουνό: —Ἄκουσέ με, βασιλέα Βουκασίν, μὴ ἐξοδεύεσαι ματαίως. Εἶσθε τρεῖς ἀδελφοί. Ὁ καθένας ἀπὸ σᾶς ἔχει πιστὴν σύζυγον· αὐτὴ ποὺ θὰ ἔλθῃ αὔριον πρώτη νὰ φέρῃ τὸ φαγητὸν εἰς τοὺς ἐργάτας ἐντειχίσατέ την εἰς τὰ θεμέλια· αὐτὰ τότε θὰ κρατήσουν καὶ ἔτσι θὰ ἠμπορέσετε νὰ κτίσετε. Ὁ Βουκασὶν ἀναφέρει τοὺς λόγους τῆς Vila εἰς τοὺς ἀδελφούς του. Ὡρκίσθησαν καὶ οἱ τρεῖς νὰ μὴ εἰδοποιήσουν τὰς συζύγους των καὶ νὰ ἀφήσουν τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν τύχην. Ἐκεῖνος ὅμως ποὺ πρῶτος παρέβη τὸν ὅρκον του ἦτο ὁ βασιλεὺς Βουκασίν. Τὸ αὐτὸ ἔπραξε καὶ ὁ δεύτερος, ὁ Οὐγκλιέσα. Μόνον ὁ νεαρὸς Γκόϊκο

1. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 105.

δὲν παρέβη τὸν ὅρκον του καὶ ἀπέκρυψεν εἰς τὴν γυναῖκα του τὴν τύχην, ποὺ τὴν ἐπερίμενε.

Τὸ ἑπόμενον πρωὶ οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ ἐσηκώθησαν καὶ διηυθύνθησαν πρὸς τὸν Μποϊάνα. Ἡ βασίλισσα εἶχε σειρὰν νὰ φέρῃ τὸ φαγητόν. Πηγαίνει εἰς τὴν συννυφάδα της, τὴν σύζυγον τοῦ Οὐγκλιέσα, καὶ τῆς λέγει νὰ τὸ φέρῃ ἐκείνη, ἀλλ᾽ αὐτὴ ἀρνεῖται, διότι γνωρίζει τί τὴν περιμένει. Τότε πηγαίνει εἰς τὴν τρίτην, τὴν μικροτέραν καὶ ὡραιοτέραν, τὴν σύζυγον τοῦ Γκόϊκο, καὶ τὴν καταφέρνει νὰ φέρῃ ἐκείνη τὸ φαγητόν, ὑποσχεθεῖσα εἰς αὐτὴν ὅτι θὰ τῆς κρατήσῃ τὸ παιδὶ καὶ θὰ τῆς πλύνῃ τὰ ροῦχα. Ὁ Γκόϊκο τὴν βλέπει ἀπὸ μακρὰν νὰ ἔρχεται καὶ ραγίζεται ἡ καρδιά του διὰ τὴν νεαρὰν γυναῖκα του, ποὺ μόλις εἶχεν ἑνὸς μηνὸς παιδὶ εἰς τὴν κούνια, καὶ τὰ δάκρυα αὐλάκωναν τὸ πρόσωπόν του. Ἐκείνη τὸν πλησιάζει καὶ τὸν ἐρωτᾷ διατί κλαίει. — Εἶχα, τῆς λέγει, ἕνα χρυσὸ μῆλο καὶ μοῦ ἔπεσε μέσα εἰς τὸν Μποϊάνα· νὰ τί μὲ θλίβει καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠμπορῶ νὰ παρηγορηθῶ. Ἐκείνη δὲν ἀντελαμβάνετο τίποτε καὶ τοῦ λέγει νὰ παρακαλέσῃ τὸν Θεὸν νὰ τοῦ δίδῃ ὑγείαν καὶ ὅτι θὰ εὕρῃ ἓν ἄλλο ὡραιότερον. Ἡ θλῖψις τοῦ Γκόϊκο ἐγίνετο ἔτι βαθυτέρα καὶ ἔστρεφε τὴν κεφαλήν, διὰ νὰ μὴ τὴν βλέπῃ. Τότε ἔρχονται οἱ δύο ἀδελφοί του, τὴν παίρνουν καὶ τὴν ὁδηγοῦν εἰς τὰ θεμέλια τοῦ κάστρου, διὰ νὰ τὴν ἐντειχίσουν, καὶ ἐφώναξαν τὸν ἀρχιτέκτονα Rad, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν σειράν του ἐκάλεσε τοὺς τριακοσίους ἐργάτας. Ἡ νεαρὰ γυναῖκα ἐμειδία, νομίζουσα ὅτι πρόκειται περὶ παιδιᾶς. Οἱ ἐργάται ἔφεραν ξύλα καὶ πέτρες καὶ τὴν ἔκτισαν μέχρι τῶν γονάτων, ἡ δὲ ἀθῴα γυναῖκα ἐγέλα, ἐλπίζουσα ἀκόμη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀστείου. Οἱ τριακόσιοι ἐργάται ἔφεραν καὶ ἄλλα ξύλα καὶ πέτρες καὶ τὴν ἔκτισαν μέχρι τὸ στῆθος καὶ ἐπροχώρουν πιὸ ἐπάνω. Ἐκείνη βλέπει τώρα τί τὴν ἐπερίμενε καὶ μὲ πικρὸν βογγητὸν ἤρχισε νὰ παρακαλῇ τοὺς ἀνδραδέλφους της: —Γιὰ τὸ Θεό, τοὺς λέγει, εἶμαι νέα, μὴ μὲ κλείσετε μέσα εἰς τὸ τεῖχος! Παρεκάλει, ἀλλὰ ματαίως. Ἐν τέλει παρεκάλεσε τὸν ἄνδρα της νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν μητέρα της, ποὺ ἦτο πλουσία, νὰ τοῦ δώσῃ χρήματα, διὰ ν᾽ ἀγοράσῃ μίαν γραῖαν νὰ τὴν ἐντειχίσουν ἀντ᾽ αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ παράκλησις αὐτὴ ἀπέβη ματαία. Τότε ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα Rad: —Γιὰ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, πρωτομάστορα Rad, ἄφησε ἐμπρὸς εἰς τὸ στῆθος μου ἄνοιγμα καὶ ἀπὸ αὐτὸ βγάλε τὰ λευκά μου στήθη, διὰ νὰ φέρνουν ἐδῶ νὰ θηλάζῃ τὸν μικρόν μου Jova. Ὁ Rad τὴν ἐλυπήθη καὶ ἐξετέλεσε τὴν παραγγελίαν της. Ἡ δυστυχὴς γυναῖκα ἀπευθύνει ἑτέραν παράκλησιν πρὸς τὸν Rad.—Ἄφησέ μου ἀκόμη ἓν ἄνοιγμα ἐμπρὸς εἰς τὰ μάτια μου, διὰ νὰ δύναμαι νὰ βλέπω εἰς τὸ κάτασπρο σπιτάκι, ὅταν θὰ μοῦ φέρνουν ἀπὸ ἐκεῖ τὸν Jova μου καὶ ὅταν θὰ τὸν πηγαίνουν ὀπίσω. Ὁ Rad ἐξετέλεσε καὶ αὐτήν της τὴν ἐπιθυμίαν. Τὴν ἔκτισαν. Ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας ἔφερναν τὸ παιδὶ στὴν κούνια. Τὸ ἐθήλαζεν ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἑβδομάδος ἡ φωνή της ἔσβησε, ἀλλ᾽ ἠμπόρεσε νὰ τὸ θηλάζῃ ἐπὶ ἓν ἔτος. Καὶ ὅπως ἔτρεχε τότε ἔτσι τρέχει καὶ σήμερα τὸ γάλα ἀπὸ

τὸ πέτρινο στῆθος τῆς μάννας καὶ εἶναι φάρμακον, ποὺ θεραπεύει τὶς γυναῖκες, ποὺ δὲν ἔχουν γάλα νὰ θηλάσουν[1].

Ὅπως βλέπομεν, ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀδελφούς, ποὺ κτίζουν τὸ κάστρον τῆς Σκόδρας, ὁ ἕνας εἶναι ὁ Βουκασίν, μυθικὸς βασιλεὺς τῶν Σέρβων, πατὴρ τοῦ θρυλικοῦ ἥρωος Σέρβων καὶ Βουλγάρων Μάρκου Κράλιεβιτς[2], ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸν Διγενὴ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους καὶ τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ Vila, κατὰ τὰς ἐν Σερβίᾳ δοξασίας καὶ παραδόσεις, ἔχει ὄψιν κιτρίνην, σῶμα εὐκίνητον, ὡς ὁ κλάδος ἐλάτης, καὶ χρυσᾶ πτερά, ἐλαφρὰ ὡς τοῦ πουλιοῦ. Οἱ ὀφθαλμοί της λάμπουν καὶ ἀστράπτουν, ἡ δὲ φωνή της εἶναι τόσον ἁρμονική, ὥστε, ἂν κάποτε τύχῃ ν' ἀκούσῃς νὰ τραγουδῇ μίαν Vila, δὲν δύνασαι πλέον νὰ ὑποφέρῃς τὴν ἀνθρωπίνην φωνήν. Ὅποιος τὴν βλέπει, καταλαμβάνεται ὑπὸ μελαγχολίας καὶ ἀποθνῄσκει. Μόνον ὁ προσκαλούμενος ὑπὸ τῆς ἰδίας εἰς τὸν χορὸν σῴζεται καὶ μανθάνει ἐξ αὐτῆς ὅλα τὰ εἴδη τῶν πραγμάτων, τῶν χρησίμων διὰ τὴν ζωήν. Ὅλοι οἱ ἥρωες τῆς ἐθνικῆς τῶν Σλοβένων παραδόσεως εἶναι εὐνοούμενοί της[3]. Ἡ Vila, ἤτοι ἡ Νεράϊδα ἢ ἄλλα δαιμονικὰ ὄντα, εἰς τὰ σερβικὰ δημοτικὰ τραγούδια ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ ἀνάλογα τῶν νεοελληνικῶν παραδόσεων. Τὸ μήνυμα διὰ τὴν ἀνθρωποθυσίαν γίνεται διὰ τῆς Vila, ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὸ τραγούδι, ποὺ ζητεῖ κατὰ πρῶτον δύο δίδυμα παιδιά, ἔπειτα δέ, ἀφοῦ αὐτὰ δὲν εὑρέθησαν, μεταβαλοῦσα τὴν

---

1. Ἡ παραλογὴ αὐτὴ (256 στίχοι) ἔγινε γνωστὴ εἰς τὸν Jakob Grimm, ὅταν ἐξεδόθη ἐν Βιέννῃ κατὰ τὸ 1814 ἡ πρώτη Συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Σερβίας τοῦ Vuk Karadjić. Βραδύτερον ἐπραγματοποιήθη τετράτομος ἔκδοσις τῆς Συλλογῆς τῶν σερβικῶν τραγουδιῶν τοῦ Karadjić (1823-1833). Ἐν Εὐρώπῃ ἔγιναν γνωστὰ τὰ σερβικὰ αὐτὰ δημοτικὰ τραγούδια ἀπὸ μεταφράσεις εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ τοῦ Gerhard τῷ 1828 καὶ τοῦ Krapper τῷ 1852. Κατὰ τὸ 1834 ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τὸ ἔργον: Chants populaires des Serviens recueillis par Vuk Stephanović Karadjić et traduits d'aprés Talvj. Πρὸς τούτοις εἶναι γνωστὴ καὶ ἡ ἔκδοσις: Talvj, Volklieder der Serben. Metrisch übersetzt und historisch eingeleitet von—. Neue umgearbeitete und Vermehrte Auflage. Bd. I-II, Leipzig 1853. Ἐν τόμῳ I, σσ. 78-86, δημοσιεύεται ἔμμετρος μετάφρασις τοῦ τραγουδιοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον Erbauung Skadars ἐκ στίχων 228. Τὴν ἐν λόγῳ παραλογὴν ἀναγινώσκομεν καὶ παρὰ Aug. Dozon, Poésies populaires serbes traduites sur les originaux, avec une introduction et des notes, Paris, E. Dentu «Libraire-éditeur», 1859, σσ. 189-195: La construction de Skutari (Skadar). Τοῦ αὐτοῦ, L'épopée Serbe (Chants populaires héroiques), Paris 1888, σσ. 136-141: La construction de Skutari.

2. Βλ. περὶ Βουκασὶν καὶ Μάρκου Κράλιεβιτς τοῦ Γ. Ἀ. Μέγα, Ἔχουν οἱ Βούλγαροι ἐθνικὸν ἔπος; Ἀθῆναι 1946, σσ. 11-12, 18-23.

3. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Αἱ περὶ Νεράϊδων δοξασίαι καὶ παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Ἀθηνῶν, τόμ. ΚΔ' (1973/74), ἐν Ἀθήναις 1975, σσ. 347-348.

ἀπόφασίν της, ζητεῖ νὰ ἐντειχισθῇ ἡ σύζυγος ἑνὸς τῶν ἀρχόντων. Ἡ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῆς Vila ὑποδειχθεῖσα θυσία τῶν δύο παιδιῶν ἀντὶ τῆς γυναικὸς τοῦ πρωτομάστορα ἐλήφθη προφανῶς ἀπὸ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν, ποὺ ἀπαντᾷ συχνότερον εἰς τὴν δυτικὴν καὶ τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην, ἐφ' ὅσον εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τὰ τραγούδια τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἔχομεν τὴν θυσίαν γυναικός. Ἡ θυσία τῶν δύο παιδιῶν, ποὺ ἀπαντᾷ αὐτοτελῶς εἰς βοσνιακὴν παραλλαγὴν τοῦ τραγουδιοῦ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Sv. Stefanović ὡς πιστοποιοῦσα τὴν ἀρχαιοτέραν καὶ ἀρχικὴν ἐν Νοτιοσλαβίᾳ μορφὴν τοῦ τραγουδιοῦ[1].

Ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν δύο παιδιῶν σημειοῦμεν ὅτι ταῦτα εἶναι κύρια, ἀλλὰ σχετίζονται καὶ μὲ ἀντίστοιχα προσηγορικά. Ἡ λέξις stoia ἐν τῇ σερβικῇ σημαίνει θέσις, στάσις, διάρκεια, ἡ δὲ stoian σταθερός, στερεός. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τὰ ὀνόματα, ποὺ σημαίνουν σταθερότητα καὶ διάρκειαν, εἶναι ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀσκοῦν ἀποτελεσματικὴν μαγικὴν ἐπίδρασιν[2]. Ἂν τὰ παιδιὰ τὰ φέροντα τὰ ὀνόματα αὐτὰ ἐνετειχίζοντο, τότε τὸ κάστρον θὰ ἐστερεοῦτο. Τοιοῦτο μαγικὸν ὄνομα εἶναι καὶ ἡ *Στεριανή*, ποὺ ἀπαντᾷ εἰς μίαν ἐκ Πολυγύρου τῆς Χαλκιδικῆς ἑλληνικὴν παραλλαγὴν τοῦ τραγουδιοῦ:

Σὰν δέ(ν) στοιχειώσῃς ἄνθρωπου, καμάρα δὲν στιριώνει.
Τοὺ μαθητή του ἔστειλι, τὴ Στιριανὴ νὰ κράξῃ[3].

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι προσέτι ὅτι, ἐνῷ εἰς τὴν ἑλληνικὴν παραλογὴν κατὰ τὸν θρῆνον τῆς ἡρωίδος ἔχομεν τρεῖς ἀδελφάς, ἐκ τῶν ὁποίων

ἡ μιά 'χτισε τὸ Δούναβι κ' ἡ ἄλλη τὸν Ἀφράτη
κ' ἡ τρίτη, ἡ μικρότερη, τῆς Ἄρτας τὸ γεφύρι,

εἰς τὴν σερβικὴν γίνεται λόγος περὶ τριῶν ἀδελφῶν ἀρχόντων, τοῦ δ' ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ἐντειχίζεται ἡ γυναῖκα. Ἀντιθέτως εἰς ἑλληνικὰς ἐκ Θρᾴκης, ἀλβανικὰς καὶ βουλγαρικὰς παραλλαγὰς ἔχομεν τρεῖς μαστόρους. Τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ μεγαλυτέρου (τοῦ πρωτομάστορα) ἢ τοῦ μικροτέρου ἡ γυναῖκα εἶναι τὸ θῦμα. Νομίζω ὅτι ὁ ἀριθμὸς τρεῖς δὲν εἶναι τυχαῖος καὶ συμπτωματικός, ἀλλ' ὅτι ἐλήφθη ἀπὸ τὴν λαϊκὴν ἐπικὴν παράδοσιν, κοινὴν εἰς τοὺς διαφόρους λαοὺς ἐν σχέσει πρὸς τὸ παραμυθιακὸν τοῦτο στοιχεῖον. Ἀπίθανον νομίζω τὸ

---

1. Sv. Stefanović, Die Legende vom Bau Burg Skutari. (Ein Beitrag zur interbalkanischen und vergleichenden Sagenforschung). Revue intern. des Études Balkaniques, Beograd 1934-1935, σ. 199.

2. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ὄνομα καὶ ὀνοματοθεσία εἰς τὰς δοξασίας καὶ παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Λαογραφία, τόμ. Κ', ἐν Ἀθήναις 1962/1963, σσ. 446-452, ἰδίᾳ σσ. 487-491.

3. Κέντρον Λαογραφ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, ἀριθ. χ/φου 1, σσ. 66-67, 10.

ὑπὸ τοῦ Κ. Ἀ. Ρωμαίου γραφόμενον ὅτι «ὁ Σέρβος διασκευαστὴς θυμᾶται τὸ περιστατικὸ τῆς ἀδερφῆς, ποὺ θάβεται στὰ θεμέλια, καὶ τοῦ ἀδελφοῦ, ποὺ θὰ σκοτωθῇ κι αὐτὸς πέφτοντας ἐκεῖ κάτω, καὶ — ὅπως ἕνωσε τὸν ξεχωριστὸ βασιλιὰ καὶ τοὺς τρεῖς ἀδελφούς, ποὺ πιθανῶς ἀντιστοιχοῦν στὶς τρεῖς ἀδερφάδες τοῦ ἑλληνικοῦ, οἱ ὁποῖες γίνονται τρεῖς συννυφάδες στὰ σερβικὰ — ἔτσι ἑνώνει τώρα ὡς θύματα τὴν ἀδερφὴ καὶ τὸν ἀδερφό. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀδερφὸς στὴν ἑλληνικὴ παραλλαγὴ ἀναφέρεται ὅτι εἶναι ἄγνωστος στὰ ξένα, οὔτε παρουσιάζεται ὁ ἴδιος στὸ τραγούδι, ἴσως γιὰ παρόμοιο λόγο καὶ ὁ Decimir στέλνεται στὰ ἴδια ξένα, γιὰ νὰ ψάξῃ νὰ βρῇ τὸν ἀδερφὸ καὶ τὴν ἀδερφή, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μᾶς τοὺς παρουσιάζῃ τελικά»[1]. Οἱ συσχετισμοὶ αὐτοὶ εἶναι καθ' ἡμᾶς ἐντελῶς φανταστικοί, τελείως ὑποθετικοὶ καὶ ἀβέβαιοι. Ἄλλως τε προδίδουν ἄγνοιαν τῶν σερβικῶν παραδόσεων (légendes), ἐξ ὧν ἀντλεῖ ἡ σερβικὴ παραλογή.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ χρυσοῦ μήλου εἶναι παράλληλον πρὸς τὴν σκηνὴν τοῦ δακτυλιδιοῦ, ποὺ ἀπαντᾷ εἰς ἑλληνικάς, κουτσοβλαχικάς, ἀλβανικὰς καὶ βουλγαρικὰς παραλλαγάς. Ἀλλ' εἰς τὴν σερβικὴν τὸ ψέμα διὰ τὸ δῆθεν πεσμένο χρυσὸν μῆλον εἰς τὸν Μποϊάνα τὸ λέγει ὁ ἴδιος ὁ σύζυγος εἰς τὸ θῦμα, ἐνῷ εἰς τὴν ἑλληνικὴν παραλλαγὴν λέγεται διὰ τὸ δακτυλίδι εἰς τὸ θῦμα ἀπὸ τοὺς ἄλλους μαστόρους. Μὲ τὴν λεπτομέρειαν αὐτὴν τὸ ἑλληνικὸν ὑπερέχει τοῦ σερβικοῦ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπὸ αἰσθητικῆς ἀπόψεως, ἀλλ' ἔτι μειώνει τὴν ἀξίαν τοῦ σερβικοῦ τραγουδιοῦ ἡ ἀπώλεια ἑνὸς στολιδιοῦ ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ἀπώλειαν τοῦ δακτυλιδιοῦ (*ἀρρεβώνας*), ποὺ συμβολίζει ἐν Ἑλλάδι τὴν ἱερότητα καὶ τὸ ἀκατάλυτον τοῦ δεσμοῦ τοῦ γάμου. Τὸ δὲ πέσιμον τοῦ δακτυλιδιοῦ κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ἀρραβῶνος εἰς τὸ σπίτι ἢ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ παρανύμφου θεωρεῖται, ὡς γνωστόν, προαγγέλλον κακοτυχίαν εἰς τοὺς νεονύμφους.

Ὁ διάλογος τῆς ἡρωίδος μὲ τὸν σύζυγόν της ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς (τὸ θῦμα ἔχει βρέφος ποὺ τὸ θηλάζει), ἀλλ' εἰς τὸ σερβικὸν ζητεῖται ἀπὸ τὴν ἡρωίδα ν' ἀφήσουν οἱ μαστόροι ἄνοιγμα εἰς τὸν τοῖχον, ἀπ' ὅπου νὰ ἐξέχουν τὰ στήθη της, διὰ νὰ θηλάζῃ τὸ παιδί της. Ἡ ἐντειχισθεῖσα ἠμπορεῖ νὰ ὁμιλῇ ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα, μετὰ σβήνει ἡ φωνή της καὶ ἐπὶ ἓν ἔτος θηλάζει τὸν Jova της. Τὸ γάλα, ποὺ ἔρρεε τότε ἀπὸ τὸ στῆθος της, τρέχει καὶ σήμερον ἀπὸ τὴν ἰδίαν θέσιν (πέτραν) τοῦ κάστρου[2]. Πάντα ταῦτα, λαμβανόμενα κατ' αὐθεῖαν ἀπὸ τὰς περὶ μαρμαρωμάτων λαϊκὰς ἐν Σερβίᾳ δοξασίας καὶ παραδόσεις, ὑποβαθμίζουν αἰσθητικῶς τὴν παραλογήν. Τὰ δὲ πολλὰ κύ-

1. Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν., σ. 325.
2. Τὸ ὑγρὸν ποὺ στάζει ἐκεῖ τὸ ἀναμειγνύουν μὲ νερὸ καὶ τὸ πίνουν ὡς φάρμακον αἱ στεῖραι γυναῖκες καὶ ὅσαι δὲν ἔχουν γάλα, διὰ νὰ θηλάσουν τὰ παιδιά των.

ρια ὀνόματα καὶ τὰ συγκεκριμένα λεπτομερῆ περιστατικὰ προσδίδουν εἰς αὐτὴν κάποιαν πλαδαρότητα, χαλαρὰν δομὴν καὶ φλύαρον ὕφος. Ἐνῷ ἡ ἑλληνικὴ παραλογή, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκτείνεται εἰς 38-46 στίχους, ἐξαιρέσει τῶν κυπριακῶν παραλλαγῶν, τῶν διαμορφωθεισῶν εἰς πολυστίχους ἀπὸ ποιητάρηδες, ἡ βουλγαρικὴ καὶ αὐτὴ ὀλιγόστιχος, ἡ σερβικὴ ἀντιθέτως περιλαμβάνεται εἰς 138 ἢ καὶ 239 στίχους[1].

Εἰς ἄλλην ἐκ Σερβίας παραλλαγὴν ἐξ 174 στίχων ἀναφέρεται ὅτι, ἀφοῦ ὁ πρωτομάστορας μὲ 300 μαστόρους καὶ 1000 μαστορόπουλα εἶδεν ὅτι δὲν εἶναι εὔκολον νὰ κατασκευάσῃ γεφύρι ἐπὶ τοῦ ταραγμένου καὶ κυματώδους ποταμοῦ τῆς Δρίνας, ἀφοῦ ρίπτει τεραστίους ὀγκολίθους, ἀλλὰ ματαίως, τότε ἔφιππος εἰσορμᾷ εἰς τὸν ποταμόν. Ἀμέσως τὸ ἄλογον σταματᾷ, δὲν θέλει νὰ προχωρήσῃ καὶ τὴν στιγμὴν αὐτὴν μέσα ἀπὸ τὰ σύννεφα ἡ Vila τοῦ λέγει νὰ μὴ κτυπᾷ τὸ ζῷον ματαίως, ἀλλὰ νὰ στρέψῃ τὸ ξίφος του παραπλεύρως εἰς τὸ νερό. Ὅταν ἔκαμεν αὐτὸ πού τοῦ εἶπεν ἡ Vila, τὸ νερὸ κοκκινίζει, εἰς δὲ τὰ πόδια τοῦ ἀλόγου, ὅταν τοῦτο ἐξέρχεται, βλέπουν τρίχωμα ἐξαίσιον, ὡσὰν μετάξι[2].

Εἰς τὴν παραλλαγὴν αὐτὴν ὁ Σέρβος λαϊκὸς ποιητὴς κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν δοξασίαν τῆς ὑπάρξεως ὑδατίνων δαιμόνων εἰς ποταμούς, ἐμποδιζόντων τὴν κατασκευὴν γεφυρῶν[3]. Ἡ δ' ἔφοδος τοῦ πρωτομάστορα ἐφίππου εἰς τὸν ποταμὸν ἐνθυμίζει τὸ εἰς τὴν προηγουμένην ἑνότητα παρατεθὲν χωρίον τοῦ Πλουτάρχου, σχετικὸν μὲ τὴν σύγκλεισιν ρευμάτων.

Εἰς ἄλλην ἐξ Ἐρζεγοβίνης παραλλαγὴν ἐκ στίχων 642 ἀναφέρεται ἡ παράδοσις διὰ τὴν πόλιν Vişegrad: Τρεῖς πασάδες εἶπαν: ἕνας νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ χατζηλίκι, ἕνας δεύτερος νὰ κατασκευάσῃ κρήνην καὶ ἕνας τρίτος πόλιν ἐπάνω ἀπὸ νερά, τὴν Vişegrad. Ὁ πασὰς ἔγραψεν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Μάλτας νὰ τοῦ στείλῃ 300 μαστόρους. Ἐπιθυμῶν ν' ἀρχίσῃ τὸ ἔργον ὁ ἀρχιτέκτων Rad (Ράδος), ὡς ὠνομάζετο ὁ τρίτος, λέγει νὰ ρίψουν τρεῖς σάκκους μὲ νομίσματα εἰς τὸ νερὸ καί, ἂν βυθισθοῦν, τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ἐκεῖ νὰ κτισθῇ ἡ πόλις. Τοὺς ἔρριψαν καὶ ἐβυθίσθησαν. Τότε ἡ Vila λέγει: —Ἡ πόλις θὰ στεριώσῃ, ἂν εἰς τὰ θεμέλια ἐντειχισθοῦν δύο δίδυμα ἀδέλφια, ὁ Stoia καὶ ἡ Ostoia. Τὰ βρῆκαν, τὰ ἔκτισαν καὶ τὸ κτίσμα δὲν ἐκρημνίζετο.

---

1. Ὁ Aug. Dozon, Bulgarski Narodni Pysni, Chansons populaires bulgares inédites, Paris 1875, σ. 232, σημειώνει τὴν ὁμοιότητα τοῦ σερβικοῦ τραγουδιοῦ διὰ τὸ κτίσιμον τῆς Σκόδρας (Σκούταρι) μὲ τὸ ἑλληνικὸν «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας». Καὶ ἡ ρουμανικὴ εἶναι ἐκτενής.

2. M. Arnaudov, Vgradena nevesta [Ἡ ἐντειχισθεῖσα σύζυγος], Studii vărhu bălgarskite obredi i legendi, en Sbornik zu narodmi umotvoreniia i narodopis, Sofia, XXXIV, 1920, σ. 409.

3. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 83.

Διὰ νὰ διατηρηθῇ ὅμως ἡ πόλις οἱ πασάδες ἔπρεπε νὰ προσφέρουν ὡς δῶρον ἕνα φτυάρι ἀργυρό, ἐκανόνισαν δὲ νὰ εἰσπράττωνται δύο δηνάρια ἀπὸ τὸν πεζὸν διαβάτην καὶ τέσσαρα ἀπὸ τὸν διερχόμενον ἱππέα[1].

Τὰ ἐντειχισθέντα δίδυμα ἀδέλφια μὲ τὰ μαγικὰ ὀνόματα εἶναι τὰ ἴδια μὲ ἐκεῖνα, ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὴν παρατεθεῖσαν παραλλαγὴν τοῦ Vuk Karadjić. Μοῦ εἶναι γνωσταὶ καὶ ἄλλαι παραλλαγαί, μία ἔμμετρος καὶ ἑτέρα ἐν πεζῷ λόγῳ, αἱ ὁποῖαι εἶναι μᾶλλον λογίας προελεύσεως, διότι εἶναι λογοτεχνικῶς διεσκευασμέναι[2].

Πρὶν κλείσω τὰ περὶ τῆς σερβικῆς παραλογῆς, προσθέτω ἐνταῦθα ὅτι εἰς τὴν ἐφημερίδα τῆς Λευκωσίας «Φωνὴ τῆς Κύπρου» (ἀριθ. 1673, 20.4. 1913) ὁ τότε γυμνασιάρχης τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου Στίλπων Π. Κυριακίδης ἐδημοσίευσε προχείρως ἀνασκευὴν τῶν γραφέντων ἐν προηγουμένῳ φύλλῳ τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος περὶ σερβικοῦ δημώδους ᾄσματος, ἀναφερομένου εἰς τὴν κτίσιν τοῦ κάστρου τῆς Σκόδρας, ὅτι εἶναι ἐκ τῶν συγκινητικωτέρων ᾀσμάτων ὅλων τῶν λαῶν καὶ ὅλων τῶν αἰώνων καὶ ὅτι ἐγκρύπτει εἰς τὸ βάθος του ὡς ἀδάμαντα τὴν ἰδέαν ὅτι οἱ Σερβομαυροβούνιοι δι' αἵματος ἀπέκτησαν τὴν Σκόδραν. Ὡς ὅμως παρετήρησεν ὁ Στίλπ. Π. Κυριακίδης «Τὸ ᾆσμα δὲν εἶναι ἀκραιφνὲς δημιούργημα τῆς σερβικῆς δημώδους μούσης, οὐδ' ἐγκρύπτει τὸν ἀδάμαντα ἰδέας τινός, ἀλλ' εἶναι ἁπλούστατα ἓν τῶν πολλῶν ᾀσμάτων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν θεμελίωσιν διαφόρων κτισμάτων, δι' ἀνθρωποθυσίας καὶ ἐντειχίσεως συνήθως τῆς συζύγου τοῦ ἀρχιτέκτονος. Τοιαῦτα ᾄσματα ὑπάρχουν πλείονα παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἀναφερόμενα συνήθως εἰς τὴν κτίσιν τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης[3].

Ἡ Βουλγαρικὴ παραλογή. Θ' ἀναφέρω ἐν περιλήψει τὸ περιεχόμενον μερικῶν βουλγαρικῶν παραλλαγῶν:

Τρεῖς ἀνώνυμοι ἀδελφοὶ ἀποφασίζουν νὰ κτίσουν τὴν ἀκρόπολιν Smilen ἐπὶ τοῦ Στρυμόνος. Ὅ τι ὅμως ἔκτιζαν κατὰ τὴν ἡμέραν, ἐκρημνίζετο κατὰ τὴν νύκτα. Καθ' ὕπνους εἶδον ὄνειρον[4] ὅτι ἡ σύζυγος, ποὺ θὰ ἔλθῃ πρώτη νὰ φέρῃ τὸ φαγητὸν εἰς τοὺς μαστόρους, θὰ ἐντειχισθῇ. Ὡρκίσθησαν νὰ μὴ τὸ ανα-

---

1. Καὶ εἰς μίαν βουλγαρικὴν παραλλαγήν, διὰ νὰ κτισθῇ γέφυρα, οἱ μαστόροι ρίπτουν εἰς τὸ νερὸ ἐν πρώτοις δουκᾶτα, ἔπειτα ἐννέα μονοετεῖς μόσχους καὶ κατόπιν διακόσια πρόβατα. Καὶ μόνον, ὅταν εἶδον ὅτι ἡ γέφυρα ἐκρημνίζετο, ἐνετείχισαν τὴν γυναῖκα τοῦ Mano. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σσ. 97-98.

2. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., πίναξ Ε'.

3. Ν. Γ. Πολίτου, Τὸ ᾆσμα τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας. Λαογραφία, τόμ. Δ', 1912/1913, σ. 312.

4. Τὸ μήνυμα διὰ τὴν ἀνθρωποθυσίαν γίνεται κατ' ἄλλας βουλγαρικὰς παραλλαγὰς διὰ φωνῆς πουλιοῦ.

κοινώσουν εἰς τὰς συζύγους των. Οἱ δύο πρῶτοι ἀδελφοὶ παρέβησαν τὸν ὅρκον των, ἀλλ' ὄχι καὶ ὁ τρίτος. Ἔρχεται ἡ σύζυγος αὐτοῦ καὶ φέρει τὸ φαγητόν. Ὁ ἄνδρας της, ὀνόματι *Μανόλης*, τὴν βλέπει καὶ κλαίει. Ἐκείνη τὸν ἐρωτᾷ διὰ νὰ μάθη τὴν αἰτίαν καὶ αὐτὸς τῆς λέγει ὅτι ἔπεσε τὸ δακτυλίδι του εἰς τὰ ἀνοιχθέντα θεμέλια. Τότε κατεβαίνει ἐκείνη διὰ νὰ τὸ εὕρῃ καὶ οἱ μαστόροι τὴν κτίζουν. Ἡ νεαρὰ γυναῖκα κατὰ τὴν ἐντείχισιν ἐρωτᾷ τὸν ἄνδρα της ποῖος θὰ θηλάσῃ τὸ παιδί των. Ἡ ἀδελφή μου, τῆς ἀπαντᾷ. —Ἐλευθέρωσε τὸ δεξί μου χέρι καὶ τὸ ἀριστερόν μου στῆθος, παρακαλεῖ ἡ νεαρὰ μητέρα, διὰ νὰ θηλάσω τὸ βρέφος μου. Οἱ μαστόροι τὰ ἀφῆκαν ἐκτὸς τοῦ τείχους, ἐξ οὗ ρέει ἀκόμη δροσερὸ νερὸ γεμᾶτο γάλα καθαρό[1].

Κατ' ἄλλην παραλλαγὴν τρεῖς ἀδελφοὶ κτίζουν κάστρον. Ὅ τι κτίζουν κατὰ τὴν ἡμέραν κρημνίζεται κατὰ τὴν νύκτα. Ἀποφασίζουν τότε νὰ κτίσουν τὴν γυναῖκα ἐκείνου ἐκ τῶν τριῶν ἀδελφῶν, ποὺ θὰ ἔλθῃ πρώτη τὴν ἑπομένην νὰ φέρῃ τὸ φαγητὸν εἰς τοὺς μαστόρους, χωρὶς ὅμως νὰ εἴπουν τίποτε εἰς αὐτάς. Οἱ δύο πρῶτοι τὸ ἀνεκοίνωσαν κρυφίως εἰς τὰς ἰδικάς των, ὁ δὲ τρίτος δὲν εἶπε τίποτε περὶ ἐντειχισμοῦ εἰς τὴν γυναῖκα του Στρούνα παρὰ μόνον νὰ μὴ σπεύσῃ νὰ φέρῃ τὸ φαγητόν, ἀλλὰ νὰ ἑτοιμάσῃ πρῶτον τὸ βρέφος των, νὰ τὸ πλύνῃ, νὰ τὸ θηλάσῃ, νὰ τὸ κοιμίσῃ, ἔπειτα νὰ πλύνῃ τὰ ροῦχα, νὰ μαγειρεύσῃ καὶ νὰ φέρῃ τὸ φαγητόν. Ἡ Στρούνα ἐσηκώθη ἐνωρίς, τὰ ἔκαμεν ὅλα αὐτὰ καὶ ἦλθεν. Ὅταν τὴν εἶδεν ὁ ἄνδρας της, κύπτει τὴν κεφαλὴν καὶ κλαίει. Ἡ Στρούνα τὸν πλησιάζει καὶ τὸν ἐρωτᾷ νὰ μάθῃ τὸν λόγον τῆς λύπης του. Ἐκεῖνος τῆς λέγει ὅτι τὸ ἀσημένιο δακτυλίδι του μὲ τὴν κόκκινη πέτρα τοῦ ἔπεσεν εἰς τὰ θεμέλια. —Ἐγώ, τοῦ λέγει, θὰ πηδήσω μέσα καὶ θὰ σοῦ τὸ εὕρω. Ἐπήδησε καὶ ἤρχισε νὰ ψάχνῃ. Τότε οἱ μαστόροι ἔτρεξαν καὶ τὴν ἔκτιζαν μὲ βιασύνην. Ἡ Στρούνα παρακαλεῖ τοὺς ἀνδραδέλφους της ν' ἀφήσουν ἐκτὸς τοῦ τοίχου εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τὸ στῆθος της, διὰ νὰ ἠμπορῇ νὰ θηλάζῃ τὸ βρέφος της[2].

Ἄλλη παραλλαγὴ συνδέεται μὲ τὸ κτίσιμον τοῦ μεγάλου κάστρου τῆς Θεσσαλονίκης[3]. Ὁ πρωτομάστορας, ὀνόματι *Μάνος*, καθὼς ἔκτιζε μὲ τοὺς

---

1. Ad. Strauss, Bulgarische Volksdichtungen. Übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen versehen, Wien und Leipzig 1895, σσ. 407-408: Ἔμμετροι στίχοι 59. Ἐν τέλει ὑπάρχει ἡ σημείωσις: «Aufgezeichnet von Mohamed Tumbev und Jussuf Sišmanov in Cepino, nach Mittheilung der Frau Hatidia Jinov».

2. Elisabeth Marriage Minkov, Bulgarian Folk Songs, Sofia 1945, σσ. 28-29.

3. Ἡ Θεσσαλονίκη εἰς τὸ τραγούδι λέγεται Soloun. Ἀδελφῶν Miladinović, Bălgarski narodni pesni, ἔκδοσις 2α, Sofia 1891, ἀριθ. 124. Οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Κωνσταντῖνος Miladinović τὰ βουλγαρικὰ δημοτικά των τραγούδια κατέγρα-

τριακοσίους ἐργάτας, πού εἶχε συγκεντρώσει, ἀνέβηκεν εἰς τὴν σκαλωσιάν, διὰ νὰ μετρήσῃ τὸ ὕψος τοῦ πύργου τοῦ κάστρου. Κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην διήρχετο ἀπὸ ἐκεῖ στολισμένη ἡ ὡραία κόρη τῆς Djourdja. Ὁ πρωτομάστορας, ὅταν τὴν ἀντίκρυσεν, ἐζαλίσθη ἀπὸ τὴν ὀμορφιά της καὶ ἔπεσεν ἀπὸ ψηλὰ κ' ἐσκοτώθηκε. Ὅταν ἐξεψυχοῦσε παρήγγειλεν εἰς τοὺς συντρόφους του νὰ μεταβοῦν εἰς ἔντιμον δικαστήριον καὶ νὰ ζητήσουν νὰ ἐντειχισθῇ ἡ κόρη ζωντανὴ παρὰ τὸ πλευρόν του εἰς τὸν τάφον του. Οἱ δικασταὶ εὑρῆκαν δικαίαν τὴν αἴτησιν καὶ ἡ ἐντείχισις ἐπραγματοποιήθη. Ὁ L. *Şăineanu*, παραθέτων τὴν παραλλαγὴν αὐτήν[1], τὴν χαρακτηρίζει, λόγῳ τοῦ περιεχομένου της, τελείως πεζήν[2].

Εἰς ἑτέραν παραλλαγὴν ἡ Vila τοῦ σερβικοῦ τραγουδιοῦ ἀντικαθίσταται ὑπὸ μαύρης ὄρνιθος, ἡ ὁποία κακαρίζει τὴν μοιραίαν τοῦ ἐντειχισμοῦ πρόρρησιν[3]. Σήμερον ἀκόμη πιστεύεται ἐν Βουλγαρίᾳ ὅτι ἐν τῇ θέσει τοῦ ἐντειχισμοῦ τὰ στήθη τῆς ἡρωίδος μετεβλήθησαν εἰς λίθους καὶ διὰ τοῦτο ἡ γέφυρα τρέμει, ὅταν τὴν περνοῦν. Εἰς ἄλλας βουλγαρικὰς παραλλαγὰς ἀπαντᾷ καὶ τὸ ἐπεισόδιον τῆς κατάρας τῆς ἡρωίδος, ὡς εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγάς.

Ὁ P. A. Syrku, ἀσχοληθεὶς εἰδικῶς μὲ τὰς βουλγαρικὰς παραδόσεις καὶ τὴν παραλογὴν περὶ ἐντειχισμοῦ[4], μνημονεύει σχετικῶς α) τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν γέφυραν τοῦ Kadin ἐπὶ τοῦ Στρυμόνος, ἐν ᾗ ἔχομεν περίληψιν τῶν δεδομένων τῆς σερβικῆς παραλογῆς, β) τὴν σχετικὴν μὲ τὴν θεμελίωσιν τῆς βουλγαρικῆς πόλεως Tirousa. Κατ' αὐτὴν ἡ σύζυγος τοῦ *Μαστρομανόλη*, πού ἐντειχίζεται, λέγεται Tutorka, καὶ γ) τὴν ἀναφερομένην εἰς γέφυραν ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Maritza (Ἕβρου).

Εἰς τὰς περισσοτέρας ἐν Βουλγαρίᾳ παραλλαγὰς τὸ κτίσμα εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πόλις καὶ ὀλιγώτερον γέφυρα, κτιζομένη ἐπὶ τοῦ Στρυμόνος ἢ τοῦ Ἕβρου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαστόρων παρουσιάζει μεγίστην ποικιλίαν. Δύο, τρεῖς ἢ ἐννέα ἀδελφοὶ μὲ ἐννέα ἢ ἑβδομήντα καλφάδες ἢ διακόσιοι μαστόροι μὲ τριακοσίους καλφάδες ἢ ἀντιστρόφως ἢ ἑβδομήντα μὲ ὀγδόντα πουργοὺς κ.τ.τ. Τὸ ἐπικρατέστερον ὄνομα τοῦ πρωτομάστορα, τοῦ μεγαλυτέρου ἀδελφοῦ, εἶναι τὸ Μανόλης ὑπὸ τοὺς τύπους Manoil, Manol, Manole, Ma-

---

ψαν κατ' ἀρχὰς μὲ ἑλληνικὰ γράμματα (ἦσαν ἑλληνομαθέστατοι), ἀλλ' ἔπειτα τῇ συστάσει τοῦ ἐπισκόπου Strossmeyer τὰ ἐξέδωκαν μὲ βουλγαρικὰ γράμματα. Βλ. A. Ognjanov, Die Volkslieder der Balkanslaven, Berlin 1941, σσ. 3 κέξ.

1. L. Şăineanu, Les rites..., ἔνθ' ἀν., σσ. 387-388.

2. Ἔνθ' ἀν., σ. 388.

3. Εἰς ἄλλην παραλλαγὴν ἡ ἐξαγγελία γίνεται ἀπὸ πουλί.

4. Ἐν Journal du Ministère de l'instruction publique, Saint-Petersburg 1890, σσ. 136-156, 310-346, παρὰ L. Şăineanu, Les rites..., σ. 390.

noleco, Manuil, Minil, Minol κ.τ.τ.[1]. Ἡ δὲ ἐξαγγελία περὶ ἐντειχισμοῦ τῆς γυναικὸς ποὺ θὰ φέρῃ πρώτη τὸ φαγητὸν ἢ τῆς συζύγου τοῦ πρωτομάστορα ἢ τοῦ μικροτέρου ἀδελφοῦ γίνεται, ἐκτὸς τοῦ τρόπου μὲ τὸ πουλί, καὶ δι' ὀνείρου. Οἱ τρεῖς ὁρκίζονται νὰ μὴ γνωστοποιήσουν τὴν ἀπόφασίν των εἰς τὰς γυναῖκας των ἢ συμφωνοῦν ὅλοι νὰ τὴν εἴπουν εἰς αὐτάς. Οἱ δύο ἢ καὶ οἱ τρεῖς ἐπιορκοῦν. Ὁ πρωτομάστορας τηρεῖ τὸν ὅρκον του ἢ μόνον ὁ μικρότερος ἀδελφός. Συχνότατον τὸ ἐπεισόδιον τοῦ χρυσοῦ ἢ ἀσημένιου δακτυλιδιοῦ. Εἰς ὀλίγας παραλλαγὰς λέγεται ὅτι ἐντειχίζουν τὴν σκιὰν τοῦ θύματος, εἰς ἄλλην οἱ τριακόσιοι πουργοὶ ρίπτουν ἐπὶ τοῦ θύματος τριακοσίους λίθους. Ἀκολουθοῦν αἱ παρακλήσεις διὰ τὸ θήλασμα τοῦ βρέφους της: ἄνοιγμα εἰς τὸν τοῖχον διὰ νὰ ἐξέχῃ τὸ δεξί της χέρι καὶ τὸ ἀριστερὸν τὸ δεξιὸν στῆθος της κ.τ.τ.

Αἱ βουλγαρικαὶ παραλλαγαὶ τοῦ τραγουδιοῦ ὁμοιάζουν πολὺ περισσότερον ἢ αἱ σερβικαὶ πρὸς τὰς ἑλληνικάς. Αἱ ἐκ Θρᾴκης ἑλληνικαὶ ἔχουν ἔτι μεγαλυτέραν πρὸς τὰς βουλγαρικὰς συγγένειαν[2].

Ἡ Ρουμανικὴ παραλογή. Ἐν Ρουμανίᾳ τὸ λεγόμενον τραγούδι «τοῦ Μαστρομανόλη» συνδέεται κατὰ τὰς περισσοτέρας παραλλαγάς του μὲ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς περιφήμου Μονῆς τοῦ Argeş, τῆς ὁποίας ἡ μνημειώδης βασιλική, ἱστορηθεῖσα ὑπὸ Ἑλλήνων ἁγιογράφων κατὰ τὰ πρότυπα τῆς βυζαντινῆς τέχνης[3], ἐντυπωσιάζει τὰ μέγιστα καὶ ἐξάπτει τὴν λαϊκὴν φαντασίαν[4]. Αὕτη ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος Neagoe Basarab (1512-1521), ἀλλὰ τὸ τραγούδι ἀναβιβάζει τὴν ἵδρυσίν της εἰς τὸν θρυλικὸν ἡγεμόνα Radu - Negru (Ράδον τὸν Μαῦρον)[5]. Τὰ τῆς κτίσεως τῆς Μονῆς ταύτης ἠρεύνησεν ὁ ἐκ Χαλεπίου διάκονος Παῦλος, ὅστις, συνοδεύων τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Μακάριον, ἐπεσκέφθη αὐτὴν κατὰ τὰ ἔτη 1654-1658. Ὁ τόπος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται αὕτη, ἀναφέρει εἰς τὸ «Ὁδοιπορικόν» του ὁ ἐν λόγῳ

1. Εἰς παραλλαγήν, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Pencho Slaweikov, Bulgarische Volkslieder, Leipzig 1919, σσ. 106-107, τὸ ὄνομα τοῦ πρωτομάστορα εἶναι Mano ἀντὶ Μανόλης. Βλ. καὶ The shade of the Balkans. Henry Bernard. Pencho Slaveikoff. E. J. Dillon, London 1904: The Folk-Song of the Bulgars by Pencho Slaveikoff, σσ. 25 κέξ. W. J. Entwistle, European Balladry, Oxford 1939, σ. 344.

2. Βλ. τὸν ἀναλυτικὸν καὶ λίαν κατατοπιστικὸν πίνακα τοῦ G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., μεταξὺ τῶν σελίδων 90-91 (ἐκτὸς κειμένου).

3. O. Tafrali, Monuments byzantins de Curtea de Argeş, Paris 1931. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἑλληνο-ρουμανικαὶ σχέσεις, Ἀθηνᾶ, τόμ. 77, ἐν Ἀθήναις 1979, σσ. 61-62.

4. L. Şăineanu, Les rites..., σ. 391.

5. Ὁ Negru-Voda, κατὰ τὸ τραγούδι, ἀναζητεῖ τόπον κατάλληλον, διὰ νὰ κτίσῃ τὴν Μονήν.

διάκονος, ἦτο κάποτε λίμνη, εἰς τὴν ὁποίαν συνέρρεον τὰ νερὰ τῶν πέριξ ρυακίων. Εἰς τὸ μέσον τῆς λίμνης εὐρῆκαν εἰκόνα τῆς Παναγίας, τὴν ὁποίαν εἷς ἱερεὺς ἐπῆρεν εἰς τὴν πόλιν Argeş διὰ τὴν ἐκκλησίαν, τὴν ἀφιερωμένην εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον, περὶ τῆς ὁποίας ἐκκλησίας λέγουν ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ πρώτη, ἡ ὁποία ἐκτίσθη ἐκεῖ. Βραδύτερον ἡ μνημονευθεῖσα εἰκὼν παραδίδεται ὅτι ἐπέστρεψεν εἰς τὴν προτέραν της θέσιν· τότε ὁ Θεὸς ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὸν ἡγεμόνα Neagoe Basarab νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τόπον αὐτὸν καὶ νὰ κτίσῃ τὴν Μονήν[1].

Ὁ Ion Taloş εἰς μελέτην του διὰ τὰς διαφόρους κατηγορίας ρουμανικῶν παραδόσεων περὶ κτισμάτων[2] παρέχει ἱκανὰς εἰδήσεις περὶ τῆς κτίσεως τῆς ὡς ἄνω Μονῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ θέματα (μοτίβα) καὶ τὰ ἐπεισόδια, τὰ συνθέτοντα τὸ τραγοῦδι «τοῦ Μαστρομανόλη» εἰς τὰς ἐκτενεῖς ἐξ ἑκατοντάδων στίχων ἀπὸ τὴν Μολδαβίαν καὶ Μουντενίαν παραλλαγάς του[3],

1. Βλ. καὶ Γ. Ἀ. Μέγα, Τὸ τραγοῦδι..., σ. 171.

2. I. Taloş, Bausagen in Rumänien, Fabula, τόμ. X, Berlin 1969, σσ. 196-211.

3. Τὸ ἐκ Μολδαβίας τραγοῦδι σύγκειται ἐκ 510 στίχων εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Tudor Pamfile, Cîntece de Tară, Bucureşti 1913, σσ. 19 κέξ. Ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ Ovidiu Densuşianu, Flori alese din cîntecele poporului, Bucureşti 1920, σσ. 110 κέξ. καὶ ὑπὸ M. Pop, La ballade..., ἔνθ' ἀν., σσ. 8 κέξ. Γνωρίζομεν καὶ τὴν ἐκ Βλαχίας (καὶ οὐχὶ ἐκ Μολδαβίας, ὡς λέγει ὁ Ovidiu Papadima, ἔνθ' ἀν., σ. 72) παραλλαγὴν ἐν τῇ Συλλογῇ τοῦ Vasile Alecsadri, Balade adunate şi îndreptate, τόμ. II, Jassy 1852-1853, σσ. 1 κέξ. (341 στίχοι) καὶ ἔκδοσις Βουκουρεστίου 1866, σσ. 186 κέξ. Ἡ εἰς τὴν γαλλικὴν μετάφρασις τῆς Συλλογῆς ταύτης ἔχει τὸν τίτλον: B. Alecsandri, Ballades et chants populaires de la Roumanie, Paris 1853, σσ. 143 κέξ. Ἑτέραν παραλλαγὴν ἀπὸ τὴν Μουντενίαν τῆς Βλαχίας ἐκ στίχων 824 ἐδημοσίευσεν ὁ G. Teodorescu, Poezii populaîre romîne, Bucureşti 1885, σσ. 460 κέξ. Μετάφρασιν τῆς παραλλαγῆς αὐτῆς εἰς τὴν γαλλικὴν ἐκ στίχων 565 ἔκαμεν ὁ Jules Brun, A propos du romancero roumain, Paris 1896, ἀνεδημοσίευσε δ' ὁ L. Şăineanu, Les rites..., σσ. 372-376, καὶ ὁ M. Pop, ἔνθ' ἀν., σσ. 21-35. Ἀναφέρω πρὸς τούτοις τὰ ἑξῆς ἔργα: I. K. Schaller, Klöster Argisch. Eine rumänische Volkssage, Hermannstadt 1858, σσ. 17 κέξ. M. Gaster, Literatura populară română, Bucureşti 1883, σσ. 479 κέξ. K. Nyrop, Romanske Mosaiker, Copenhague 1885. Τὸ θέμα τοῦ τραγουδιοῦ «τοῦ Μαστρομανόλη» ἐχρησιμοποίησαν ὁ Cesar Bolliac, ἐν Poezii nuoe, 1847, ἔνθα ἐδημοσίευσε μίαν ἰδικῆς του ἐμπνεύσεως παραλογὴν ὑπὸ τὸν τίτλον: «Meşterul Manole». Πλείονα περὶ τοῦ ποιήματος τούτου ἐδημοσίευσεν ὁ Ov. Papadima, ἔνθ' ἀν., σσ. 72-73. Ὁ δὲ Ν. Γ. Πολίτης λέγει ὅτι τὸ ποίημα τοῦ C. Bolliac μεταπλασθὲν εἰς διήγημα μετεφράσθη ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Ραπτάρχου καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Πανδώρᾳ, τόμ. 11, 1860 - 1861, σσ. 399-402: Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελλ. Μυθολ., ἔνθ' ἀν., σσ. 143 - 144. Ἐπίσης ἡ Anne Forstenheim ἐδημοσίευσε τὸ ἐπικὸν ποίημα Manoli, rumänische Volkssage, Wien 1884, καὶ ἡ γνωστὴ Carmen Sylva τὸ Meister Manole, Bonn 1891, περιλαμβάνον 343 στίχους. Ἐπίσης ὁ O. Goga καὶ ὁ N. Iorga ἐμπνευσθέντες ἀπὸ τὸ τραγοῦδι συνέγραψαν σχετικὰ θεατρικὰ ἔργα.

19 - 4 - 1983

ὑπάρχουν εἰς τὸν προφορικὸν ἐν Ρουμανίᾳ λόγον, ἐξ οὗ καὶ παρελήφθησαν, ὡς π.χ. ἡ παράδοσις περὶ οἰκοδομήσεως εἰς τὴν θέσιν ἀρχαίων ἐρειπίων ἢ εἰς μέρος, ὑποδειχθὲν ὑπὸ ποιμένος, καθὼς αἱ δοξασίαι καὶ αἱ παραδόσεις αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν θυσίαν δι' οἰκοδομάς. Ἡ περὶ ἐντειχίσεως ὅμως τῆς γυναικὸς τοῦ πρωτομάστορα παράδοσις μόνον μεταγενεστέρως πρέπει νὰ συναφθῇ μὲ τὸ τραγούδι. Ἡ παράδοσις αὕτη ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Μονῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν ταξιδίων τοῦ Πατριάρχου Μακαρίου, ἤτοι κατὰ τὴν διάρκειαν 137 ἐτῶν, κατὰ τὸν I. Taloş, δὲν εἶχεν ἀκόμη σταθεροποιηθῇ, νομίζω δὲ ὅτι τοῦτο δὲν ἀποκλείει ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς ἐν Ρουμανίᾳ εἰς μίαν μὴ ἐξακριβωθεῖσαν ἀκόμη μορφήν. Ἡ σταθεροποίησις τοῦ τραγουδιοῦ «τοῦ Μαστρομανόλη» πρέπει νὰ συνετελέσθη βραδύτερον, λέγει ὁ αὐτὸς ἐρευνητής, δηλαδὴ τὸ πρῶτον, ὅτε μὲ τὴν συμπλήρωσιν τῆς οἰκοδομῆς ἡ ὡραιότης τῆς Μονῆς ἠδύνατο νὰ στηρίξῃ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἕνα τοιοῦτον μῦθον[1].

Ἀλλ' ἴδωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς πολυστίχου παραλλαγῆς τοῦ τραγουδιοῦ «τοῦ Μαστρομανόλη» ἐκ τῆς Συλλογῆς τοῦ V. Alecsandri[2].

Ὁ ἡγεμὼν Negru Vodă μὲ ἐννέα μαστόρους καὶ τὸν Μαστρομανόλην ὡς δέκατον παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Argeş προσπαθοῦν νὰ εὕρουν ὡραῖον μέρος, διὰ νὰ κτίσουν Μονήν. Καθ' ὁδὸν συναντοῦν ποιμένα παίζοντα φλογέραν καὶ ὁ ἡγεμὼν τὸν ἐρωτᾷ μήπως εἶδε παλαιὸν τοῖχον ἀτελείωτον ἐκεῖ ποὺ περνᾷ μὲ τὸ κοπάδι του. Οὗτος ἀπαντᾷ καταφατικῶς μὲ τὴν προσθήκην ὅτι οἱ σκύλοι του οὐρλιάζουν νεκρικά, ὅταν βλέπουν τὸν τοῖχον. Τότε ὁ ἡγεμὼν πηγαίνει ἐκεῖ μὲ τοὺς μαστόρους, δεικνύει εἰς αὐτοὺς τὸν παλαιὸν τοῖχον καὶ τοὺς λέγει ὅτι ἐδῶ ἐξέλεξε τὸ μέρος διὰ νὰ κτίσουν Μονήν. Οἱ μαστόροι ἐπεδόθησαν εἰς τὸ ἔργον, ἀλλ' ὅ τι ἔκτιζαν κατὰ τὴν ἡμέραν, ἐκρημνίζετο κατὰ τὴν νύκτα. Ἔτσι ἐπερνοῦσεν ὁ καιρὸς καὶ ὁ Μαστρομανόλης μίαν ἡμέραν παρατᾷ τὰ ἐργαλεῖα του καὶ πλαγιάζει εἰς τὴν πλαγιὰν τῆς περιοχῆς. Κοιμηθεὶς ἐκεῖ βλέπει ὄνειρον[3]. Ἐξυπνᾷ καὶ λέγει εἰς τοὺς συντρόφους του: Φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ μοῦ εἶπεν ὅτι ὅλη ἡ ἐργασία μας θὰ πηγαίνῃ χαμένη, ἂν δὲν ὁρκισθῶμεν ὅτι θὰ ἐντειχίσωμεν τὴν γυναῖκα, σύζυγον ἢ ἀδελφήν μας, ἡ ὁποία πρώτη θὰ παρουσιασθῇ ἐδῶ αὔριον τὸ πρωΐ.

Τὴν ἄλλην ἡμέραν τὸ πρωῒ τί νὰ ἰδῇ ὁ πρωτομάστορας! Βλέπει νὰ ἔρχεται ἡ νεαρὰ σύζυγός του, φέρουσα φαγητὰ καὶ ποτὰ εἰς τοὺς μαστόρους. Τότε προσεύχεται καὶ παρακαλεῖ τὸν Θεὸν νὰ στείλῃ θυελλώδη βροχὴν καὶ ν' ἀποκλείσῃ τὸν δρόμον της. Ὁ Θεὸς ρίπτει βροχὴν καὶ χιόνια, ἀλλ' ἡ γυναῖκα

1. Ion Taloş, ἔνθ' ἀν., σ. 202, Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σσ. 170-171.

2. V. Alecsandri, Balade adunate şi îndreptate, Bucureşti 1866, σσ. 186-192.

3. Τὸ μήνυμα διὰ τὴν ἀνθρωποθυσίαν εἰς ἄλλας ρουμανικὰς παραλλαγὰς γίνεται διὰ τῆς φωνῆς ἀγγέλου ἢ διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ στοιχειοῦ ἢ ἄλλου φαινομένου.

ἀγωνίζεται, παρακάμπτει τὰ ἐμπόδια αὐτὰ καὶ ὁλοὲν πλησιάζει. Ὁ Μαστρομανόλης παρακαλεῖ καὶ πάλιν τὸν Θεὸν νὰ γίνῃ ἀνεμοστρόβιλος, διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ ὀπίσω ἡ σύζυγός του. Ὁ Θεὸς εἰσακούει τὴν παράκλησίν του, ρίπτει καὶ πάλιν ραγδαίαν βροχήν, ξερριζώνει δένδρα, ἀναποδογυρίζει βουνά, ἀλλὰ τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν τὴν ἐμποδίζει καὶ καταφθάνει τέλος εἰς τὸ μοιραῖον τέρμα. Τότε ὁ Μαστρομανόλης τὴν βάζει εἰς τὸν τοῖχον καὶ τῆς λέγει ὅτι εἰς τὰ ἀστεῖα θὰ τὴν κτίσουν. Ἐκείνη γελᾷ. Τὸ κτίσιμον προχωρεῖ. Ἡ γυναῖκα φωνάζει: —Μανόλη, Μανόλη, Μαστρομανόλη, ὁ τοῖχος ἄσχημα μὲ σφίγγει, ἡ ζωή μου σβήνει.

Ὅταν ἐτελείωσε τό κτίσιμον τῆς Μονῆς, ἔρχεται ὁ ἡγεμὼν Negru-Vodă, εὐχαριστεῖ τὸν Θεὸν καὶ λέγει εἰς τοὺς μαστόρους, ἂν ἠμποροῦν νὰ κατασκευάσουν ἓν ἄλλο μεγαλύτερον καὶ ὡραιότερον μνημεῖον. Ἐκεῖνοι ὑπερηφάνως τοῦ ἀπαντοῦν ναί. Ὁ ἡγεμὼν τότε διαλύει τὶς σκαλωσιὲς καὶ οἱ ἐννέα μαστόροι παραμένουν ἐπὶ τῆς στέγης, βγάζουν πτερὰ καὶ πετοῦν, ἀλλὰ πίπτουν κατὰ γῆς καὶ ἀπολιθώνονται[1]. Μέσα δὲ ἀπὸ τοὺς τοίχους ἀκούεται ἡ φωνή: —Μάνο, Μάνο, ὁ κρύος τοῖχος μὲ πιέζει, τὸ κορμί μου σπάζει καὶ ἡ ζωή μου σβήνει. Τότε ὁ Μαστρομανόλης πέφτει καὶ αὐτὸς καὶ ἐκεῖ ἀναβλύζει πηγὴ μὲ καθαρὸν νερό, ἀλλὰ πικρὸν καὶ ἁλμυρὸν ἀνάμεικτον μὲ δάκρυα.

Ὁμοία περίπου μὲ μικρὰς διαφορὰς εἶναι καὶ ἡ παραλλαγὴ τῆς Συλλογῆς τοῦ G. D. Teodorescu[2]. Κατ' αὐτὴν οἱ μαστόροι ὁρκίζονται εἰς τὸ ψωμί, εἰς τὸ ἁλάτι καὶ εἰς τὰς ἁγίας εἰκόνας. Οἱ ἐννέα ἐξ αὐτῶν εἰδοποιοῦν τὰς συζύγους των, παραβαίνοντες οὕτω τὸν ὅρκον των, μόνον δ' ὁ Μαστρομανόλης τὸν τηρεῖ καὶ γράφει εἰς τὴν σύζυγόν του Caplea νὰ ἔλθῃ νὰ φέρῃ τὸ φαγητόν. Ὅταν ὁ Μαστρομανόλης πέφτῃ ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα, ἐκεῖ ποὺ πέφτει παρουσιάζεται σταυρὸς ἀπὸ γρανίτην παρὰ μίαν ἁλμυρὰν βρύσιν.

Ὁ L. Şăineanu ἐγνώριζε τῷ 1902 καὶ μίαν τρανσυλβανικὴν παραλλαγὴν βραχυτέραν τῶν δύο προηγουμένων, ἀναφερομένην δ' εἰς τὸ φρούριον Barcan[3]. Ὅθεν, τὸ γραφόμενον ὑπὸ τοῦ Γ. Ἀ. Μέγα[4] ὅτι τρανσυλβανικαὶ παραλλαγαὶ τοῦ τραγουδιοῦ ἦσαν δημοσιευμέναι ἀπὸ τοῦ 1923, 1942 καὶ 1947 εἶναι ἀνακριβές. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ I. Taloş περισυνέλεξε 17 ἀνεκδότους καὶ 14 δημο-

1. Ἐνταῦθα φαίνεται ἡ ἀντίθεσις τῆς ἀνάγκης νὰ θυσιάσουν ἓν ἀθῷον πλάσμα καὶ τοῦ ἐγκλήματος τῶν μαστόρων, τῶν συνεργησάντων εἰς τὴν θυσίαν αὐτήν, ἐξ οὗ καὶ εὗρον οὗτοι ἐν τέλει τὸν θάνατον, ἐπιχειρήσαντες νὰ πετάξουν μὲ πτερά, ὡς ὁ Ἴκαρος, ἀπὸ τὴν στέγην τῆς οἰκοδομῆς, ἀφοῦ ἡ σκαλωσιά, ἀπ' ὅπου θὰ κατέβαινον, ἀφῃρέθη κατὰ διαταγὴν τοῦ ἡγεμόνος. Εἰς τὴν ἀντίθεσιν αὐτὴν ὁ νεώτερος τραγουδιστὴς ἐπιχειρεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὴν παλαιὰν μοιρολατρικὴν παράδοσιν μὲ τὰ ἴδικά του χριστιανικὰ αἰσθήματα.

2. G. D. Teodorescu, ἔνθ' ἀν., σσ. 460-470.

3. L. Şăineanu, Les rites..., σ. 378.

4. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 168.

σιευμένας παραλλαγάς, ἐμμέτρους καὶ εἰς τὸν πεζὸν λόγον, ἐκ τῆς νοτίου καὶ τῆς δυτικῆς Τρανσυλβανίας (Ardeal), ὅπου τὸ τραγούδι «τοῦ Μαστρομανόλη» ᾄδεται κατὰ τὰ κάλαντα τοῦ νέου ἔτους[1]. Ἐκ τῶν 31 τούτων παραλλαγῶν δέκα ἔμμετροι ᾄδονται ὡς κάλαντα καὶ ἐννέα εἰς τὸν ρυθμὸν τῆς μπαλλάντας. Αἱ ὑπόλοιποι εἶναι εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Ἐξ ὅλου τοῦ ποσοῦ τῶν 31 παραλλαγῶν τούτων μόνον μία, προερχομένη ἐκ Μπανάτ, ἐντοπίζει τὴν δρᾶσιν εἰς Curtea de Argeş καὶ μόνον 10 (τὸ πλεῖστον ἐκ Μπανάτ, Μπρασόβ, Κλοὺζ, Χουνεντοάρα) κάμνουν λόγον περὶ κτίσεως μοναστηρίου. Τὸ ὄνομα τοῦ Negru - Vodă καὶ τὰ συναφῆ μὲ αὐτὸν ἐπεισόδια ἐλλείπουν ὅλως ἐκ τῶν ὡς ἄνω παραλλαγῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἐκ Μολδαβίας καὶ Μουντενίας. Ὁ εἰς αὐτὰς ὡρισμένος ἀριθμὸς ἐπεισοδίων ἀνευρίσκεται εἰς τὰς ἐξ ἄλλων βαλκανικῶν χωρῶν προερχομένας. Ἐκτὸς τοῦ Μανόλης ἔχομεν ἐδῶ καὶ τὰ ὀνόματα Manea, Miclăus, Petru, Siminic. Εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἀνθρωποθυσίας ὁ πρωτομάστορας προβαίνει ἢ ἀφ' ἑαυτοῦ (3 παραλλαγαὶ ἐκ Κλοὺζ καὶ 3 ἐκ Μαραμοῦρες) ἢ κατόπιν ὀνείρου (13 παραλλαγαὶ ἐκ διαφόρων τόπων) ἢ κατὰ συμβουλὴν γραίας. Ἡ σύζυγος τοῦ πρωτομάστορα ἀγνοεῖ τὸ μυστικὸν τῶν μαστόρων, σηκώνεται τὸ πρωί, θηλάζει τὸ βρέφος της καὶ τὸ βάζει στὴν κούνια, φουρνίζει τὸ ψωμί, ἑτοιμάζει τὸ φαγητὸν καὶ παίρνει τὸν δρόμον πρὸς τὴν οἰκοδομήν[2]. Τὰ ἐπεισόδια ταῦτα τῶν τρανσυλβανικῶν παραλλαγῶν, κατὰ τὸν I. Taloş, ἀντιστοιχοῦν εἰκὼν πρὸς εἰκόνα μὲ τὰ ἐπεισόδια τῶν ἐν «Λαογραφίᾳ», τόμ. 18, 1959-1961, σσ. 521-531, δημοσιευθεισῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν.

Ἀναλύσας λεπτομερῶς τὸ περιεχόμενον τῶν τρανσυλβανικῶν παραλλαγῶν ὁ I. Taloş, καθορίσας δὲ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰς ἐκ Μουντενίας, Μολδαβίας καὶ Οὐγγαρίας, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἰς ἓν μακρινὸν παρελθὸν ὑπῆρχεν ἐν Ρουμανίᾳ ἓν κοινόν, ἑνιαῖον τραγούδι, χωρὶς τὰς σήμερον παρουσιαζομένας διαφοράς, πού ἀπαντοῦν εἰς τὰς διαφόρους τῆς χώρας ταύτης παραλλαγάς. Τὸ πρωταρχικὸν στοιχεῖον τοῦ τραγουδιοῦ, ἤτοι ἡ θυσία τῆς συζύγου τοῦ πρωτομάστορα, ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν I. Taloş, ποιητικὴν ἰδέαν μοναδικὴν εἰς τὴν λαογραφίαν τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Αἱ βραχεῖαι εἰς στίχους

1. Βλ. τὰς παραλλαγὰς αὐτὰς εἰς τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην τοῦ Ion Taloş, Balada meşterului Manole şi variantele ei transilvănene, Revista de Folclor, anul VII, Nr. 1-2, Bucureşti 1962, σσ. 22-57.

2. Ἡ περὶ ἐντειχίσεως τῆς συζύγου τοῦ πρωτομάστορα Manole παράδοσις, καὶ κατὰ τὸν Ion Taloş, μόνον μεταγενεστέρως καὶ δὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰ. συνήφθη μὲ τὴν ἵδρυσιν τῆς περιφήμου Μονῆς Argeş. I. Taloş, Bausagen in Rumänien, ἔνθ' ἀν., σ. 202. Καὶ κατὰ τὸν Ov. Papadima, ἔνθ' ἀν., σ. 76, ἡ ρουμανικὴ παραλλαγὴ ἢ διασκευὴ εἶναι χρονολογικῶς νεωτέρα τῆς τῶν ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν, πλασθεῖσα οὐχὶ κατὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Μονῆς Argeş, ἀλλὰ μετὰ δύο ἑκατονταετίας βραδύτερον.

τρανσυλβανικαὶ παραλλαγαὶ ἀντιπροσωπεύουν, λέγει, τὸ πρῶτον γνωστὸν στάδιον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ρουμανικοῦ τραγουδιοῦ, συγκρινόμεναι δὲ μὲ τὰς οὐγγρικὰς παρουσιάζουν περισσοτέρας πρὸς αὐτὰς ὁμοιότητας παρὰ αἱ ἐκ Μουντενίας καὶ Μολδαβίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι περισσότερον ἐξειλιγμέναι, τοῦτο δ' ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐπὶ αἰῶνας συμβιώσεως Οὔγγρων καὶ Ρουμάνων ἐν Τρανσυλβανίᾳ.

Ἄλλος Ρουμάνος ἐρευνητής, ὁ Ov. Papadima, λαβὼν ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὰς τρανσυλβανικὰς παραλλαγὰς τὸ δρᾶμα τοῦ πρωτομάστορα συμπληροῦται μὲ τὸ δρᾶμα τοῦ ὀρφανοῦ παιδιοῦ, συνδέει τὸ ρουμανικὸν τραγούδι μὲ τὰς παραδόσεις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ποὺ ἀναφέρουν ἐντείχισιν παιδιοῦ, ὡς καὶ μὲ τὴν σερβικὴν παραλογήν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχει τὸ ἐπεισόδιον τῶν παιδιῶν Stoian καὶ Stoia[1].

Τὰς ὑπὸ I. Taloş συλλεγείσας ὡς ἄνω τρανσυλβανικὰς παραλλαγὰς ἐξήτασε καὶ ὁ Καθηγητὴς Mihai Pop ἐν ἀνακοινώσει του[2] εἰς τὸ ἐν Σόφιᾳ συνελθὸν ἀπὸ 17-23 Νοεμβρίου 1962 Διεθνὲς τῶν Σλαβολόγων Συνέδριον. Αἱ ἔρευναι περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ διαδόσεως τοῦ τραγουδιοῦ διὰ τὴν ἐντειχισθεῖσαν γυναῖκα διεξήχθησαν, λέγει, κατὰ τὴν ἱστορικοφιλολογικὴν μέθοδον[3], πρόσφορον εἰς τὴν σύγκρισιν ὁριστικῶν κειμένων καὶ ἀπηρτισμένων μορφῶν, αἱ δ' ὑποθέσεις διὰ τὴν ἀρχήν του ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τῆς μονογενεσίας αὐτοῦ. Ἐν συνεχείᾳ οὗτος συμφωνεῖ μὲ τὰς περὶ πολυγενεσίας ἀπόψεις τοῦ Sv. Stefanović[4], δέχεται δ' ὅμως, ἀντιφάσκων, ὅτι κάποτε ὑπῆρξεν ἓν μόνον ἀρχικὸν τραγούδι, τὸ ὁποῖον βραδύτερον προσηρμόσθη εἰς διάφορα σημεῖα παρὰ τοῖς διαφόροις βαλκανικοῖς λαοῖς. Ἔχων δ' ὑπ' ὄψιν 50 ἐμμέτρους καὶ 18 εἰς πεζὸν λόγον ρουμανικὰς παραλλαγάς[5], διακρίνει τρεῖς τύπους τοῦ τραγουδιοῦ τούτου. Εἰς

---

1. Περιέργως ὁ Γ. Ἀ. Μέγας (ἔνθ' ἀν., σ. 172) γράφει ὅτι ὁ Ov. Papadima ἰσχυρίζεται ὅτι «ἡ εὐρεῖα διάδοσις τοῦ θέματος [τῆς ἀνθρωποθυσίας εἰς τὴν οἰκοδόμησιν] ἰδίᾳ εἰς τὴν γερμανικὴν λαογραφίαν δικαιολογεῖ τὴν ὑπόθεσιν τῆς πολυγενεσίας, ἡ ὁποία ἐκπηγάζει ἐκ τοῦ παναρχαίου καὶ παγκοσμίου ἀποθέματος δεισιδαιμονιῶν συνδεομένων μὲ τὴν θυσίαν τῆς οἰκοδομήσεως». Λέγω περιέργως, διότι ὁ Ov. Papadima οὐδὲν τοιοῦτο γράφει εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν μελέτην του, τὴν ὁποίαν ἀνέγνωσα λέξιν πρὸς λέξιν, διὰ νὰ εὕρω τὸ ὑπὸ τοῦ Γ. Ἀ. Μέγα ἐντὸς εἰσαγωγικῶν, ὡς ἄνω, παρατεθὲν χωρίον. Βλ. ἰδίᾳ Ov. Papadima, ἔνθ' ἀν., σ. 71.

2. Mihai Pop, Nouvelles variantes roumaines du chant du maitre Manole (le sacrifice de l'emmurement), Romanoslavica IX, Bucarest 1963, σσ. 427-445.

3. M. Pop, ἔνθ' ἀν., σσ. 443-445. Τοῦ αὐτοῦ, La ballade..., ἔνθ' ἀν., σσ. 2 κἑξ.

4. Sv. Stefanović, ἔνθ' ἀν., σσ. 199-210.

5. Αἱ πρὸ τοῦ I. Taloş δημοσιευθεῖσαι ἐκ Τρανσυλβανίας παραλλαγαὶ συνελέγησαν ὑπὸ τῶν L. Ghergariu, Ilar. Cocişiu, Cicer. Theodorescu, Gh. Pavelescu κ.ἄ. Βλ. I. Taloş, ἔνθ' ἀν., σ. 23.

τὸν πρῶτον, πλὴν τοῦ ἐπεισοδίου τῆς ἐντειχίσεως τῆς γυναικὸς τοῦ πρωτομάστορα, ἀπαντᾷ καὶ τὸ ἐπεισόδιον τῆς φιλονεικίας πρωτομάστορα - ἄρχοντος, ὡς καὶ τὸ τοῦ Δαιδάλου - Ἰκάρου. Εἰς τὸν δεύτερον τὸ ἐπεισόδιον τῆς θυσίας τῆς γυναικὸς καὶ τῆς οἰκτρᾶς θέσεως τοῦ ἀπορφανισθέντος παιδιοῦ καὶ εἰς τὸν τρίτον περιλαμβάνονται αἱ παραλλαγαί, ποὺ ᾄδονται ὡς κάλαντα (colinde).

Αἱ βραχεῖαι παραλλαγαὶ τοῦ τρίτου τύπου, ποὺ ἀρχίζουν ἀποτόμως, προῆλθον ἐκ τῶν ποιητικῶς ἀνεπτυγμένων καὶ ἐκτενεστέρων ἢ ἀντιστρόφως; Ὁ I. Taloş θεωρεῖ ὡς ὑστερογενῆ γεννήματα τὸ εἶδος τοῦ κτίσματος, τὸν καθορισμὸν τοῦ τόπου τῆς δράσεως, τὸν ἀριθμὸν τῶν μαστόρων καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πρωτομάστορα. Ἡ ἀνέλιξις τῆς ὑποθέσεως, κατ' αὐτόν, εἰς τὰς τρανσυλβανικὰς παραλλαγὰς περιορίζεται εἰς τὰ σημεῖα, τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς δεισιδαίμονος συνηθείας. Αἱ παραλλαγαί, λέγει, αἱ ὁποῖαι δὲν περιέχουν τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ὅρκου καὶ δὲν μνημονεύουν τὴν ἐπιορκίαν τῶν μαστόρων, ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἀρχαιοτέραν μορφὴν τοῦ τραγουδιοῦ. Καὶ κατὰ τὸν M. Pop αἱ τρανσυλβανικαὶ παραλλαγαί, ὡς ἐκ τοῦ γενικοῦ τρόπου τῆς διατυπώσεως τῆς ὑποθέσεως, ἀντιπροσωπεύουν τὸν πρῶτον σταθμὸν καὶ εὑρίσκονται ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τοῦ θέματος πλησιέστερον πρὸς τὴν πρωτογονικὴν παράδοσιν, τὴν κοινὴν εἰς τοὺς βαλκανικοὺς λαούς. Αἱ πολύστιχοι παραλλαγαὶ ἀντιπροσωπεύουν, κατ' αὐτόν, τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ρουμανικοῦ τραγουδιοῦ. Ὁ πρωτομάστορας Μανόλης, κατ' αὐτάς, εἶναι ἕνας μεγάλος ἀρχιτέκτων, ἀγωνιζόμενος νὰ κατασκευάσῃ ἓν μεγαλειῶδες οἰκοδόμημα, ποὺ θυσιάζει κατ' ἀνάγκην τὴν γυναῖκα του καὶ προτιμᾷ κατόπιν ν' αὐτοκτονήσῃ παρὰ νὰ θυσιάσῃ τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἐμπειρίαν του εἰς τὴν φιλοδοξίαν τοῦ ἡγεμόνος, ποὺ τοῦ προτείνει νὰ οἰκοδομήσῃ ἓν ἄλλο μεγαλειωδέστερον. Ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ τραγουδιοῦ ὁ τόνος μετατίθεται ἀπὸ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν φροντίδα διὰ τὸ ὀρφανὸν παιδί, ποὺ ἐπικρατεῖ εἰς τὰς τρανσυλβανικὰς παραλλαγάς, πρὸς τὸν ἡρωισμὸν τοῦ πρωτομάστορα, ποὺ ἐπικρατεῖ εἰς τὰς ἐκ Βλαχίας καὶ Μολδαβίας[1]. Τὸ ὀρφανὸν παιδὶ εἶναι, κατὰ τὸν M. Pop, τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ τραγουδιοῦ[2]. Τοιουτοτρόπως ὁ Ρουμάνος οὗτος ἐρευνητὴς συσχετίζει τὸ ρουμανικὸν τραγούδι μὲ τὸ σερβικόν, ὅπου τὸ θῦμα εἶναι ἀρχικῶς δύο παιδιά, ὁ Stoian καὶ ἡ Stoia[3]. Ἡ θυσία παιδιοῦ, λέγει, ἀνήκει εἰς τὸν δυτικοευρωπαϊκὸν τύπον, ἐνῷ ἡ θυσία τῆς γυναικὸς εἰς τὸν βαλκανικόν. Ἡ ἄποψις ν' ἀποσπασθῇ τὸ ρουμανικὸν τραγούδι ἀπὸ τὴν βαλκανικήν, ὅπου χωρογραφικῶς, ἱστορικῶς καὶ πολιτιστικῶς ἀνήκει, καὶ νὰ συναφθῇ μὲ τὸν κόσμον τῶν δεισιδαιμονιῶν καὶ παραδόσεων τῆς δυτικῆς καὶ κεντρι-

1. M. Pop, Nouvelles variantes..., σ. 441.
2. M. Pop, ἔνθ' ἀν., σ. 440.
3. Καὶ ἐν Ρωσίᾳ τὸ θῦμα εἶναι παιδί.

κῆς Εὐρώπης δὲν στηρίζεται εἰς τὰς ἱστορικὰς καὶ πολιτιστικὰς σχέσεις τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ἂν μὴ βέβαιον, ὅτι τὸ βραχύτερον ἐν Τρανσυλβανίᾳ τραγούδι τῶν καλάντων ἀποτελεῖ συνεπτυγμένην μορφὴν τοῦ ἐκτενεστέρου τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας. Τὴν σύμπτυξιν ταύτην προκαλεῖ, παντοῦ ὄχι μόνον ὁ πρακτικὸς σκοπὸς τοῦ ἀγερμοῦ, ὁπότε τὸ τραγούδι συρρικνοῦται ἢ παραμορφώνεται, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔλλειψις κατανοήσεως ὑπὸ τῶν παιδιῶν τοῦ βαθυτέρου περιεχομένου αὐτοῦ. Τὸ τραγούδι τῶν τρανσυλβανικῶν καλάντων, ὡς παρετήρησεν ὁ Γ. Ἀ. Μέγας, ἔχει ὡς πρότυπον τὴν παραλογὴν τοῦ Argeş, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ διάλογος τῶν συζύγων διὰ τὸ παιδί των διατηρεῖ ὅλην του τὴν εὐκρίνειαν, ἐνῷ ἀντιθέτως εἰς τὰς τρανσυλβανικὰς ὁ διάλογος μετετράπη εἰς μονόλογον, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἡρωὶς ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἴδια αὐτῆς ἐρωτήματα[1].

Ἀλλ' ἂς ἴδωμεν τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐκ 54 στίχων τρανσυλβανικοῦ τραγουδιοῦ. Κτίσται ἔκτιζαν τοῖχον ποὺ ἐκρημνίζετο. Βγαίνει ὁ πρωτομάστορας «νὰ περιδιαβάσῃ» καὶ λέγει: Ὅποιου ἡ γυναῖκα πρώτη φθάσῃ τὸ πρωὶ μὲ τὸ φαγητόν, νὰ κτισθῇ εἰς τὸν τοῖχον, διὰ νὰ μὴ ξαναγκρεμισθῇ. Πρώτη ἡ γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα ἐσηκώθη, ἐπλύθη, ἐκτενίσθη, ἐφρόντισε τὸ βρέφος της κ' ἔτρεξε πρὸς τὸν ἄνδρα της μὲ τὸ φαγητόν. Τὴν βλέπει ἐκεῖνος νὰ καταφθάνῃ καὶ εὔχεται νὰ εὑρεθῇ ἐμπόδιον εἰς τὸν δρόμον της καὶ νὰ χυθῇ τὸ φαγητόν. Ὅμως ἡ γυναῖκα φθάνει. Ὁ ἄνδρας της τὴν ἐσήκωσε ψηλά, τὴν ἐφίλησεν εἰς τὸ στόμα καὶ εἰς τὸν τοῖχον τὴν ἀκκούμβησεν. Ἕως εἰς τὰ πόδια τὴν ἔκτισαν καὶ ἡ δουλειὰ ἦτο εὔκολη. Ἕως εἰς τὰ γόνατα τὴν ἔκτισαν δῆθεν γι' ἀστεῖο κ' ἐκείνη ἔκλαιεν, ὅταν δ' ἔφθασαν ἕως εἰς τὴν μέσην, ἐκείνη, ἀπευθυνομένη πρὸς τοὺς κτίστας, λέγει: —Ἐνόμισα ὅτι ἦτο ἀστεῖον, διότι ἐπίστευα ὅτι μὲ ἀγαπᾶτε, ἀφήσετέ μου λοιπὸν ἔξω τὰ στήθη, διότι ἔχω μικρὸ παιδὶ καὶ ποιός θὰ μοῦ τὸ φροντίσῃ, ποιός θὰ μοῦ τὸ ταχταρίζῃ[2];

Ἕτερον τραγούδι ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ Argeş ἐκ 255 στίχων, δημοσιευόμενον ὑπὸ τοῦ M. Pop[3], παρουσιάζει ἐπικὸν πλάτος καὶ ἐσωτερικὴν τῶν ἐπεισοδίων ἀλληλουχίαν. Τοῦτο ἔχει ἑνότητα, ποὺ ἐλλείπει ἀπὸ τὸ τρανσυλβανικὸν τῶν καλάντων.

Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ M. Pop ἕτερος ἐν Ρουμανίᾳ ἐρευνητής, ὁ G. Vrabie, εἰς τὸ πολλάκις ἀναφερθὲν βιβλίον του ἐξήτασεν ἐκ νέου συγκριτικῶς τὸ πολυσυζητηθὲν θέμα (σσ. 66 κέξ.). Ὁ συγγραφεὺς ἔλαβεν ὑπ'

---

1. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 181.

2. Τοῦτο δημοσιεύει ὁ M. Pop, Les variantes..., σσ. 437 κέξ., ὁ δὲ Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 178, τὸ παραθέτει εἰς ἔμμετρον ἑλληνικὴν μετάφρασιν, γενομένην ὑπὸ τοῦ ἐξαδέλφου του λογοτέχνου Γεωργίου Χουρμουζιάδου.

3. M. Pop, ἔνθ' ἀν., σσ. 433-435. Βλ. καὶ τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Γεωργ. Χουρμουζιάδου, ἐν Γ. Ἀ. Μέγα, ἔνθ' ἀν., σσ. 174-177.

ὄψιν 31 ἑλληνικάς, 5 ἀλβανικάς, 5 σερβικάς, 69 βουλγαρικὰς καὶ 55 ρουμανικὰς παραλλαγάς, ἐξ ὧν αἱ 15 ᾄδονται ἐν Τρανσυλβανίᾳ κατὰ τὰ κάλαντα τοῦ νέου ἔτους. Τὰς παραλλαγὰς αὐτὰς ἀνέλυσεν εἰς συνοπτικοὺς πίνακας καὶ ἐξήτασε, διακρίνων τὰ εἰδικὰ ἑκάστης γνωρίσματα. Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐργασίας του ἀναφέρει σκέψεις καὶ παρατηρήσεις τῶν ἐρευνητῶν Syrcu, Schladebach, Şăineanu, Dieterich, Arnaudov, Caraman, Caracostea, Cocchiara, Taloş, Pop καὶ N. Γ. Πολίτου. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος λαογράφου διὰ τὸ τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» ὁ G. Vrabie ἀγνοεῖ, διότι ἐσφαλμένως ἀντ' αὐτοῦ παραπέμπει εἰς τὴν διὰ τὸ τραγούδι «τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ» μελέτην τοῦ N. Γ. Πολίτου[1]. Ἕπεται τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν παραδόσεων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν θυσίαν δι' οἰκοδομήματα (σσ. 73-76), εἶτα δ' ἐξετάζεται ἡ παραλογὴ «τοῦ Μαστρομανόλη» μὲ σύγκρισιν τῶν διαφόρων αὐτῆς ἐπεισοδίων πρὸς τὰ ἀντίστοιχα κατὰ λαοὺς καὶ ἡ μελέτη κλείει μὲ τὴν παράθεσιν τῶν πορισμάτων (σσ. 105-108). Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι ὡρισμέναι δι' ἐπὶ μέρους ἐπεισόδια παρατηρήσεις τοῦ G. Vrabie, ὡς π.χ. αἱ ἑξῆς: α) Εἰς παραλλαγὴν ἐκ Giuglea - Vîlsan ὁ Μαστρομανόλης πίπτει εἰς τὴν ἀγκάλην τῆς συζύγου του καὶ ἀμφότεροι μεταμορφοῦνται εἰς βρύσιν μὲ δροσερὸν νερό. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σερβικοῦ τύπου τῆς παραλογῆς τὸ νερὸ αὐτὸ γίνεται θαυμαστὸν φάρμακον. β) Εἰς παραλλαγὰς ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς Τρανσυλβανίας, ὅπου τὸ ὄνομα τοῦ Μαστρομανόλη ὑποκατεστάθη ἀπὸ ἄλλα, ὁ ἀριθμὸς τῶν μαστόρων ἀνέρχεται εἰς 20, ἀντὶ δὲ μοναστηρίου κτίζεται γέφυρα. γ) Μερικὰ σλαβικὰ ὀνόματα εἰς τὰς ρουμανικὰς παραλλαγὰς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ στηρίξουν τὴν γνώμην ὅτι τὸ ρουμανικὸν τραγούδι προῆλθεν ἐκ τοῦ νότου διὰ τῶν Βουλγάρων. Ὀνόματα σλαβικὰ ἀσφαλῶς εἰσῆγον εἰς τὸ τραγούδι περίφημοι πολύγλωσσοι τραγουδισταὶ καὶ ὀργανοπαῖκται, τοὺς ὁποίους μνημονεύει καὶ ὁ Arnaudov[2]. δ) Τὸ τραγούδι «τοῦ Μαστρομανόλη» ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς Ρουμάνους, τοὺς κατοικοῦντας κατὰ μῆκος τῆς Ἀδριατικῆς (Români Istrieni), συμφώνως πρὸς μελέτην τοῦ D. Găzdaru[3].

Ἠκολούθησεν ἑτέρα ἐν Ρουμανίᾳ συνοπτικὴ ἔρευνα τοῦ τραγουδιοῦ ὑπὸ τοῦ Adrian Fochi εἰς γενικώτερον ἔργον του[4], τοῦ ὁποίου βιβλιοκρισίαν ἐδημοσίευσα[5]. Ὁ Ρουμάνος συνάδελφος δὲν ἠσχολήθη — εἰμὴ ἐν παρόδῳ — μὲ τὸ

---

1. Βλ. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 70, σημ. 8.
2. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σσ. 78, 103, 104.
3. D. Găzdaru, Meşterul Manole, ἐν Arhiva, τόμ. XXXIX, Iassy 1932, σσ. 88-92, παρὰ G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 72.
4. A. Fochi, Coordonate..., ἔνθ' ἀν., σσ. 118-122.
5. Ἐν Λαογραφίᾳ τόμ. Λ' (XXX), 1975/76, σσ. 417-418. Βλ. ἰδίᾳ σ. 412. Ἂς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι ὁ Mircea Eliade ἐν τῇ μελέτῃ του Comentării la legenda meşterului Manole, Bucureşti 1943, ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὸν κόσμον ποὺ ἐκφράζει τὸ τραγούδι καὶ μὲ τὴν κοινωνίαν, ἡ ὁποία ἠδυνήθη νὰ γεννήσῃ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰς πεποιθήσεις.

πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῆς ὑποθέσεως καὶ τῆς πορείας τῆς διαδόσεως τῆς παραλογῆς κατὰ λαούς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν παλαιοτέραν ἔρευναν, ποὺ κυρίως εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου ἀπέβλεψε, προβλήματος, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει ὡς «ψευδοπρόβλημα». Σημασίαν κατ' αὐτὸν δὲν ἔχει, ἐὰν π.χ. ἓν ποιητικὸν θέμα (sujet) ἐγεννήθη εἰς τὸν α ἢ τὸν β λαόν, ἀλλ' εἰς ποῖον λαὸν τὸ ὁποιοδήποτε θέμα ἐγνώρισε τὴν μεγαλυτέραν αὐτοῦ ἄνθησιν ἢ εἰς ποῖον τόπον ὡλοκλήρωσε τὸν καλλιτεχνικόν του προορισμόν.

Ἡ Οὑγγρικὴ παραλογή. Ὁ Lajos Vargyas ἐδημοσίευσε τρεῖς οὑγγρικὰς παραλλαγὰς τῆς παραλογῆς εἰς ὁμοιοκαταλήκτους στίχους ἐν γερμανικῇ μεταφράσει[1], τὰς ὁποίας ἀπέδωκεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὁ Γ. Ἀ. Μέγας[2]. Ἡ πρώτη σύγκειται ἐκ 49, ἡ δευτέρα ἐξ 74 καὶ ἡ τρίτη ἐξ 62 στίχων. Συμπληρωματικῶς παραθέτω ἐνταῦθα τὸ περιεχόμενον τριῶν ἄλλων, ποὺ εἶχε δημοσιεύσει γαλλιστὶ κατὰ τὸ 1902 ὁ L. Şăineanu. Ἡ πρώτη τούτων ἔχει οὕτω: Δώδεκα μαστόροι ἀρχίζουν νὰ κτίζουν τὸ φρούριον «Devas au prit d'un demi quart argent et d'un demi quart or», ἀλλ' ὅ,τι ἔκτιζαν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκρημνίζετο κατὰ τὴν νύκτα. Οἱ μαστόροι διὰ νὰ στερεώσουν τὰ τείχη συνεννοοῦνται νὰ καύσουν τὴν σύζυγον τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν καὶ ν' ἀναμείξουν τὴν στάκτην της μὲ τὸν ἀσβέστην τῆς οἰκοδομῆς[3]. Ἐντὸς ὀλίγου ἔρχεται ἐφ' ἁμάξης ἡ γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα Klemens νὰ ἰδῇ τὸν ἄνδρα της. Καθ' ὁδὸν θύελλα ἐκσπᾷ καὶ ὁ ἁμαξηλάτης ὑπηρέτης της τὴν συμβουλεύει νὰ διακόψῃ τὴν πορείαν, διότι εἶδε καθ' ὕπνους τὸ σπίτι τῶν κυρίων του εἰς τὰ μαῦρα. Ἡ γυναῖκα ὅμως τοῦ λέγει νὰ προχωρήσῃ ταχέως. Ὁ Klemens ἀπὸ μακρὰν βλέπει τὴν ἅμαξαν καὶ παρακαλεῖ τὸν Θεὸν νὰ παραλύσουν τὰ ἄλογα καὶ ἡ ἅμαξα νὰ τσακισθῇ, ἡ παράκλησίς του ὅμως ἀπέβη ἐπὶ ματαίῳ καὶ ἡ ἅμαξα συνεχίζει τὸν δρόμον της· ὅταν φθάνῃ εἰς τὸ τέρμα ὁ ἀπηλπισμένος σύζυγος ἐξομολογεῖται εἰς τὴν γυναῖκα του τὸν ὅρκον τῶν μαστόρων, «mais on lui accorde, sur ses supplications d'aller embrasser son petit garçon et de prendre congé de ses amis»[4]. Ἀκολούθως οἱ μαστόροι τὴν καίουν καὶ μὲ τὴν στάχτην της ἀνακατώνουν τὸν ἀσβέστην καὶ κτίζουν τὸ φρούριον καὶ κερδίζουν τὴν μεγάλην των ἀμοιβήν. Ἐπιστρέψας ὁ Klemens εἰς τὸ σπίτι του λέγει εἰς τὸ παιδί του ὅτι ἡ μητέρα του θὰ ἔλθῃ τὸ βράδυ, ἔπειτα τὸ πρωΐ, κατόπιν μεθαύριον καὶ τέλος τοῦ ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθειαν. Τὸ παιδὶ φεύγει ἀμέσως καὶ πηγαίνει εἰς τὸ φρούριον καὶ ἀρχίζει νὰ φωνάζῃ τὴ μάννα του. Μιὰ φωνὴ τοῦ

---

1. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σσ. 49 κέξ.
2. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σσ. 160-162.
3. Ἀνάμειξις αἵματος μὲ ἀσβέστην ἐχρησιμοποιεῖτο πολλαχοῦ κατὰ τὸν μεσαίωνα. L. Vargyas, ἐνθ' ἀν., σ. 50.
4. L. Şăineanu, Les rites..., σ. 391.

ἀπαντᾷ: —Δὲν ἠμπορῶ νὰ μιλήσω, διότι μὲ πιέζει ὁ τοῖχος. Ἡ καρδιὰ τοῦ δυστυχισμένου παιδιοῦ ξεσχίζεται, ἡ γῆ ἀνοίγει ἐμπρός του καὶ τὸ καταπίνει.

Εἰς τὴν δευτέραν παραλλαγὴν ἀντὶ καύσεως κτίζεται τὸ θῦμα. Εἰς δὲ τὴν τρίτην ὁ πρωτομάστορας συλλαμβάνει ὁ ἴδιος τὴν ἰδέαν νὰ θυσιάσῃ τὴν γυναῖκα του, ἡ ὁποία φθάνει εἰς τὴν οἰκοδομήν, φέρουσα τὸ φαγητὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τὸ παιδὶ εἰς τὴν ἀγκάλην. Ὅταν ὁ δυστυχὴς σύζυγος τὴν βλέπῃ νὰ ἔρχεται, παρακαλεῖ τὸν Θεὸν νὰ τὴν ἐμποδίσῃ νὰ προχωρήσῃ κατ᾽ ἀρχὰς μὲν μὲ τὴν παρεμβολὴν εἰς τὸν δρόμον της ἀγρίων ζῴων, ἔπειτα δὲ μὲ ξέσπασμα θυέλλης. Ὅλαι ὅμως αἱ παρακλήσεις του ἀπέβησαν μάταιαι. Ἡ νέα γυναῖκα φθάνει καὶ ἀρχίζουν νὰ τὴν κτίζουν. Θρηνεῖ καὶ παρακαλεῖ[1]. Κτισμένη ἕως εἰς τὰ γόνατα νομίζει ὅτι πρόκειται περὶ ἀστείου, ἕως εἰς τὸ στῆθος, τὸ θεωρεῖ ὅτι εἶναι τρέλλα, ἕως εἰς τὸν λαιμὸν ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀλήθειαν. Καὶ τὸ τραγούδι τελειώνει: — Μὴν κλαίς, ἀγαπημένε μου. Θὰ ὑπάρξουν πάντοτε καλαὶ γυναῖκες νὰ σ᾽ ἀγκαλιάσουν, καλὰ παιδιὰ νὰ νανουρίζουν τὸν ὕπνον σου[2].

Ἀναφέρω πρὸς τούτοις ὅτι ὁ A. Strauss κάμνει λόγον δι᾽ ἄλλην οὐγγρικὴν παραλλαγήν, σχετικὴν μὲ τὸ ὄρος Rosafa, καθ᾽ ἣν ὁ μάστορας Rosa ἐνετείχισε τὴν ἀδελφήν του εἰς τὸ τεῖχος ἀκροπόλεως, ποὺ ἤθελε νὰ κτίσῃ, διότι ὅ τι ἐκτίζετο κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκρημνίζετο κατὰ τὴν νύκτα[3].

Εἰς τὴν οὐγγρικὴν παραλογὴν ἐξαίρεται γενικῶς ἡ πρὸς τὸν ἄνδρα ἀγάπη τῆς ἐγγάμου γυναικὸς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σκληρότητα τοῦ ἀνδρός. Συνήθως ἡ γυναῖκα ἔχει ἰδεῖ κακὸν ὄνειρον, ἀνησυχεῖ καὶ σπεύδει μὲ ἅμαξαν νὰ συναντήσῃ τὸν ἄνδρα της, διότι τὸν ἀγαπᾷ. Συμφώνως πρὸς ἐννέα παραλλαγάς, ποὺ ἐμελέτησεν ὁ L. Vargyas, τὸ θῦμα ἐντειχίζεται ζωντανόν, συμφώνως πρὸς τριάκοντα καίεται καὶ ἡ στάχτη ἀναμειγνύεται μὲ τὴν ἀμμοκονίαν[4]. Ἄξιον σημειώσεως προσέτι εἶναι ὅτι ἡ σκηνὴ τοῦ ὁλοκαυτώματος ἀπεικονίζεται εἰς ἀνάγλυφον παράστασιν, ἐμφανίζουσαν τὴν κτίσιν τοῦ φρουρίου De-

1. Οἱ θρῆνοι καὶ αἱ παρακλήσεις της ἀπαντοῦν ὁμοίως καὶ εἰς ρουμανικὰς παραλλαγάς.

2. L. Şăineanu, Les rites..., σσ. 391-392. Τοῦ αὐτοῦ, Balada..., σσ. 58-59. Μεγάλην ὁμοιότητα μὲ τὸ τέλος τοῦ οὐγγρικοῦ τραγουδιοῦ παρουσιάζει μία ἑλληνικὴ παραλλαγὴ ἐκ Σίλλης τῆς Λυκαονίας. Τὰ τρία παιδιὰ τῆς ἡρωΐδος, ὁ Ἀντώνης, ὁ Σάββας καὶ ἡ Ζαφείρα, ἐρωτοῦν τὸν πατέρα των ποῦ ἐπῆγεν ἡ μάννα τους κ᾽ ἐκεῖνος ἀπαντᾷ διὰ νὰ τὰ παραπλανήσῃ: —Εἰς τὴν θείαν της, ἔπειτα εἰς τὴν βρύσιν, τὴν τρίτην δὲ φορὰν ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι εἰς τὴν καμάραν.

3. A. Strauss, Die Bulgaren, Wien 1888, σ. 205.

4. Balade populaire maghiare în romîneşte de H. Grămescu, Bucureşti 1960, σ. 60. Ἡ ὑπὸ τοῦ Grămescu μετάφρασις τῶν οὐγγρικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν ἔτυχεν εὐμενεστάτων ἐν Ρουμανίᾳ καὶ ἐν Οὐγγαρίᾳ σχολίων.

vas[1]. Εἰς τὰς οὑγγρικὰς παραλλαγὰς λείπει ὁ ἄρχων μὲ τὴν ἀπειλὴν τοῦ ὁποίου εἰς τὰς ρουμανικὰς παραλλαγὰς γίνεται προσπάθεια νὰ μειωθῇ ἡ εὐθύνη τοῦ πρωτομάστορα διὰ τὴν θυσίαν τῆς ἐντειχισθείσης γυναικός. Εἰς τὰς οὑγγρικὰς τὴν ἐργασίαν ἀναλαμβάνουν μόνοι των οἱ μαστόροι, «γιὰ χρυσάφι καὶ ἀσήμι»! Πρὸ τοῦ κινδύνου νὰ χάσουν τὴν ἀμοιβὴν ἀποφασίζουν νὰ θυσιάσουν τὴν πρώτην γυναῖκα, ποὺ θὰ παρουσιασθῇ ἐπὶ τόπου· ἀλλ' ἡ παρουσιαζομένη δὲν εἶναι ἡ πρώτη γυναῖκα, ποὺ ἔρχεται μὲ τὸ φαγητόν, ἀλλ' ἡ ἰδία ἡ γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα ἢ ἡ γυναῖκα τοῦ νεωτέρου τῶν μαστόρων. Ὁ Γ. Ἀ. Μέγας παραθέτει τὰ «μοτίβα» (γράφε τὰ ἐπεισόδια) τῶν οὑγγρικῶν παραλλαγῶν κατὰ στατιστικὸν τρόπον[2], ὀρθῶς δ' ἐξ αὐτῶν ἀναφέρει ἐκεῖνα, ποὺ δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὰς βουλγαρικὰς παραλλαγάς, ἐφ' ὅσον ὁ L. Vargyas ἔγραψεν ὅτι δὲν ὑπάρχει μοτίβον (γράφε ἐπεισόδιον) εἰς τὰς οὑγγρικὰς παραλλαγάς, ποὺ νὰ μὴ ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰς βουλγαρικάς[3].

Ἡ Ἀθιγγανικὴ παραλογή: Δώδεκα ἀδελφοὶ μαστόροι, ἐξ ὧν ὁ μεγαλύτερος ὠνομάζετο *Μανόλης*, ἔκτιζαν γεφύρι, τοῦ ὁποίου πάντοτε ἐκρημνίζετο ἡ μία πλευρά, ὅταν ἡ ἄλλη ἐτελείωνε. Καὶ τὰ δώδεκα ἀδέρφια εἶχε τὸ καθὲν τὴν ἀγάπην του, τὴν ἀρραβωνιαστικιά του. Ἡ τοῦ Μανόλη, ὀνόματι Λένγκα, ἐλθοῦσα νὰ φέρῃ τὸ φαγητὸν καὶ βλέπουσα αὐτὸν στενοχωρημένον τὸν ἐρωτᾷ διατί δὲν τρώγει μαζί της. Ὁ πρωτομάστορας τῆς λέγει ὅτι τοῦ ἔπεσε τὸ δακτυλίδι του εἰς τὸ ποτάμι καὶ τὴν προτρέπει νὰ κατεβῇ νὰ τοῦ τὸ εὕρῃ... Ἡ συνέχεια ὡς εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγάς[4]. Εἶναι σὺν τούτοις γνωστὸν ἀθιγγανικὸν παραμύθι, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ πρωτομάστορας Μανόλης ἐντειχίζεται ὑπὸ τῆς συζύγου του[5].

Γ' ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΛΟΓΗΣ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΛΑΟΥΣ

Αἰτιολογία: Κατὰ διαταγὴν βασιλέως ἢ ἡγεμόνος πρέπει νὰ κτισθῇ γέφυρα, κάστρον, φρούριον, πόλις ἢ μοναστήρι. Εἴς τινας ἑλληνικὰς ἐκ Θρᾴκης παραλλαγὰς ὡς ἱδρυτὴς γεφύρας φέρεται ὁ Μιχαὴλ Μπέης, ἥρως ἱστορικοῦ τραγουδιοῦ. Πρόκειται περὶ τοῦ ἐν Ρουμανίᾳ ἐξ Ἑλληνίδος μητρὸς ἡγεμόνος

---

1. Βλ. Dimitrios G. Hadzisz, ἐν Ethnografia, Budapest 1960-1961, σσ. 2-3.
2. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σσ. 164-166.
3. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σσ. 59-69.
4. Al. G. Paspatis, Études sur les Tshinghianés ou Bohémiens de l'empire ottoman par—. Constantinople 1870, σ. 620. Κατὰ τὸν Ἀ. Πασπάτην τοῦτο εἶναι ἑλληνικῆς προελεύσεως.
5. Al. G. Paspatis, ἔνθ' ἀν., σσ. 621-623.

Μιχαήλ, τοῦ ἐπικληθέντος «Γενναίου»[1]. Εἰς ἀλβανικὴν παραλλαγὴν διατάσσει ἡ Νεράϊδα (Τύχη) τρεῖς ἀδελφοὺς μαστόρους νὰ κτίσουν τὰ τείχη τῆς Σκόδρας (Σκούταρι), εἰς τὸ σερβικὸν τραγούδι ὁ βασιλιὰς Βουκασὶν καλεῖ τὸν πρωτομάστορα Ράδον νὰ κτίσῃ μαζὶ μὲ 1300 ἐργάτας τὴν αὐτὴν πόλιν, ἐνῷ ἐν Ρουμανίᾳ ὁ Negru Vedă ἀναζητεῖ τὸν τόπον διὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Μονῆς Argeş.

Μαστόροι καὶ μαθητάδες: Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαστόρων παραλλάσσει κάποτε ἀπὸ παραλλαγῆς εἰς παραλλαγὴν τόσον ἐντὸς τῆς αὐτῆς χώρας, ὅσον καὶ ἀπὸ χώρας εἰς χώραν. Ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατέστερος εἶναι ὁ τῶν 45 μαστόρων καὶ 60 βοηθῶν (μαθητάδες, λαουρέντες) ἢ κατὰ ποιητικὴν ὑπερβολὴν τῶν 1000 μαστόρων (Ἤπειρος, Πόντος) ἢ τῶν 40 μαστόρων καὶ 60 βοηθῶν (Πελοπόννησος) ἢ 9 ἢ 12 ἢ 18 (Καππαδοκία). Τὸ ὀλιγομελὲς τῆς ὁμάδος τῶν μαστόρων ἔχει τὴν ἀρχήν του πιθανῶς, κατὰ τὸν Γ. Ἀ. Μέγαν, εἰς τὸ θέμα τῆς συμφωνίας μεταξύ των ν' ἀφήσουν τὴν ἐκλογὴν τοῦ θύματος εἰς τὴν τύχην: Ὅποιου ἡ γυναῖκα ἔλθῃ πρώτη μὲ τὸ φαγητόν, αὐτὴν θὰ στοιχειώσουν, συμβαίνει δὲ ὅλοι πλὴν ἑνὸς νὰ προδίδουν τὴν συμφωνίαν, ἀνακοινώνοντες τὴν ἀπόφασίν των εἰς τὰς συζύγους των. Ἐξ αὐτοῦ προῆλθε, λέγει, καὶ ἡ παράστασις τῶν τριῶν μαστόρων ὡς ἀδελφῶν, ποὺ ἐπεκράτησεν εἰς τὰς κουτσοβλαχικάς, ἀλβανικάς[2] καὶ σλαβικὰς παραλλαγάς[3]. Ἐν Ρουμανίᾳ ἔχομεν 9 μαστόρους καὶ μὲ τὸν πρωτομάστορα 10, ἐν Σερβίᾳ τὸν πρωτομάστορα Rad μὲ 1300 ἐργάτας, ἐν Βουλγαρίᾳ 2, 3 ἢ 9 ἀδελφοὺς μὲ 9 ἢ 70 καλφάδες ἢ 200 μαστόρους μὲ 300 καλφάδες ἢ 70 μὲ 80 βοηθοὺς ἢ 1300 μαστόρους μὲ 1000 βοηθούς[4] κττ. Ὡς πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Κ. Ἀ. Ρωμαίου[5] ἀπίθανον συσχετισμὸν τῶν τριῶν γυναικῶν ἀδελφῶν τῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν, ποὺ ἐνετειχίσθησαν, πρὸς τοὺς τρεῖς ἀδελφοὺς τοῦ σερβικοῦ τραγουδιοῦ ἔκαμα λόγον ἀνωτέρω.

---

1. Βλ. περὶ τούτου Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Μιχαὴλ ὁ «Γενναῖος» καὶ τὰ δημοτικὰ περὶ αὐτοῦ ᾄσματα Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων, Λαογραφία, τόμ. ΙΔ', 1952, σσ. 53-70. Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ἱστορικὸν ᾆσμα Μιχαὴλ τοῦ «Γενναίου» (Ἀπάντησις εἰς Κ. Ρωμαῖον), Λαογραφία, τόμ. ΙΕ', 1953-1954, σσ. 371-373.

2. Ὁ ἀριθμὸς τῶν 3 μαστόρων εἶναι ὀλιγώτερον συνήθης εἰς αὐτάς.

3. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σσ. 88-89. Καὶ εἰς παραδόσεις ἔχομεν μικρὸν ἀριθμὸν μαστόρων. Οὕτω π.χ. οἱ κτίσαντες τὴν «Κρεμαστὴν» γέφυραν τῆς Λέσβου ἦσαν 2 ἀδέρφια. Εἰς ἄλλην ἐξ Ἀνδριτσαίνης τῆς Ὀλυμπίας «οἱ μαστόροι, ποὺ χτίσανε τὸ μεγάλο γεφύρι ποὺ 'ναι στὸ Φανάρι ἦσαν ὅλοι σταυραδέρφια κ' εἴχανε μαζί τους καὶ μιὰ σταυραδερφή». Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', σ. 269, ἀρ. 482, τόμ. Β', σ. 1113.

4. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς μαστόρων ἐν σχέσει μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν καλφάδων, πουργῶν, βοηθῶν, δεικνύει πιθανῶς τὴν σημασίαν ποὺ ἀπεδόθη εἰς τὸ ἔργον. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 79.

5. Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν., σ. 316.

Ὀνόματα προσώπων. Εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς ἔχομεν διάφορα κατὰ περιοχὰς ὀνόματα τοῦ ἥρωος πρωτομάστορα, ἤτοι Ἀμόλος, Γιαννάκης, Γιάννης, Γιώργης, Δῆμος, Κάλεσος, Κωσταντής, Μανόλης, Παῦλος καὶ Τάσος, τῆς δ' ἐντειχισθείσης ἡρωίδος Ἀρετή, Βδοκιά, Γρούργαινα, Καλουδιά, Ἑλένη-Λενιώ, Μάλτα, Μαρουδ(κ)ιά, Μαρουλλού, Μαρουλλιώ, Μαρού, Μάρω, Ρήνη, Σεβαστή, Στεριανή[1]. Ἐν Ἀλβανίᾳ ἔχομεν τὰ Skand, Ali καὶ Amska, ὀνόματα τριῶν ἀδελφῶν μαστόρων. Ἐν Βουλγαρίᾳ τὸ ὄνομα τοῦ πρωτομάστορα ἔχει κυρίως τοὺς τύπους Mano, Manoil, Manole, Miteata, Mitke, Pavle, Stojan, ἐν Σερβίᾳ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ Rad (Ράδος). Ἄλλα ὀνόματα εἰς τὰς γιουγκοσλαβικὰς παραλλαγὰς εἶναι τὰ Βουκασίν, Οὐγκλιέσα, Γκόϊκο, Στόϊα καὶ Στοϊάν. Ἐν Ρουμανίᾳ Manea, Manea-Manole, κατ' ἐξοχὴν Manole, Miclăus, Petre, Siminic καὶ ἐν Οὐγγαρίᾳ Klemens. Τὸ ὄνομα τῆς ἐντειχισθείσης ἡρωίδος εἰς τοὺς Ἀλβανοὺς εἶναι Εὔχαρις, εἰς τοὺς Βουλγάρους Tutorka, Στρούνα, εἰς τοὺς Ρουμάνους Ana, Caplea, Vilaie, εἰς τοὺς Ἀθιγγάνους Λένγκα, τοῦ δὲ μικροῦ παιδιοῦ τῆς ἡρωίδος εἰς τοὺς Κουτσοβλάχους Κωνσταντής, εἰς τοὺς Σέρβους Jova, εἰς δὲ τοὺς Ρουμάνους Iorguleţ, Ivănel, Ivanica καὶ Vancea.

Ἤδη νομίζω ὅτι πρέπει νὰ λάβωμεν ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ πρωτομάστορα *Μανόλης*, ποὺ ἐπικρατεῖ εἰς βουλγαρικὰς καὶ ρουμανικὰς παραλλαγάς[2], διασῴζεται εἰς ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν, ὑπάρχουσαν ἐπὶ μιᾶς τῶν βάσεων τῆς ἐν Ἀγραΐδι Εὐρυτανίας γεφύρας, ὀνομαζομένης ἐξ αὐτοῦ «Τὸ γεφύρι τοῦ Μανόλη»[3].

Τὸ ὄνομα Manole εἰς τὰ ὡς ἄνω ξένα παράλληλα ἀνήκει εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὀνοματολόγιον, κατὰ δὲ τὸν Ρουμάνον ἐρευνητὴν P. Caraman τοῦτο παρου-

---

1. Διὰ τὸ ὄνομα τοῦτο βλ. S. Baud - Bovy, La chanson..., σ. 170.

2. Ὁ Γ. Ἀ. Μέγας (ἔνθ' ἀν., σ. 148, σημ. 2) γράφει: «Ἀξιοσημείωτος ἡ παρατήρησις ὅτι εἰς τὰ σερβοκροατικὰ ᾄσματα ὁ πρωτομάστορας Rado ἀποκαλεῖται neimaru ἢ noi mare. Ἀλλὰ τὸ οὐσιαστικὸν αὐτὸ μὲ τὴν μορφὴν maimare ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ ἀρωμουνικὰ καὶ βουλγαρικὰ ᾄσματα. Ἔτσι, ὅπως τὸ ὄνομα Μανόλης φαίνεται νὰ συνδέῃ τὰ ἑλληνικὰ ᾄσματα μὲ τὰ ρουμανικὰ [καὶ βουλγαρικά], τὸ ὄνομα maimare φαίνεται μὲ τὴν σειράν του νὰ συνδέῃ τὰ ἀρωμουνικὰ καὶ βουλγαρικὰ τραγούδια μὲ τὰ σερβοκροατικά». Εἰς ταῦτα παρατηρητέα τὰ ἑξῆς: Ἡ φράσις *mai mare* εἶναι ρουμανική, πρόκειται δὲ περὶ ἐπιθέτου συγκριτικοῦ βαθμοῦ· *mai mare* σημαίνει ὁ πλέον μεγάλος, ὁ μεγαλύτερος, ἄρα ὁ πρῶτος τῶν μαστόρων, ὁ πρωτομάστορας· αἱ φράσεις neimare καὶ noi mare ἀποδίδουν τὸ mai mare. Ἔχομεν λοιπὸν οὐσιαστικοποίησιν συγκριτικοῦ ἐπιθέτου καὶ ἐπίδρασιν τῶν κουτσοβλαχικῶν καὶ ρουμανικῶν παραλλαγῶν τοῦ τραγουδιοῦ εἰς τὰ σερβοκροατικὰ καὶ βουλγαρικὰ παράλληλα.

3. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει οὕτως: *Ἐκτίσθη τὸ 1659. Οἱ κτίτορες. Δημήτριος καὶ Μανόλης,* Ἀ. Ἰατρίδης, ἔνθ' ἀν., σ. 30 L. Şăineanu, Les rites..., σ. 367. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 31. Βλ. καὶ τὴν εἰκόνα τῆς γεφύρας αὐτόθι, πίναξ Α'.

σιάζει φωνητικὴν καθαρῶς ἑλληνικήν, εἰσαχθὲν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν Ρουμανίαν. Καίτοι πρέπει, λέγει, νὰ εἴμεθα ἐπιφυλακτικοὶ διὰ τὴν συναγωγὴν πορίσματος ἐξ ἑνὸς ὀνόματος διὰ τὴν προέλευσιν ἑνὸς τραγουδιοῦ, ἀλλ' ὅμως ἡ παρουσία τοῦ ὀνόματος Manole εἰς τὰς ρουμανικὰς παραλλαγὰς ἀρκεῖ νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι αὗται ἔχουν ἑλληνικὴν τὴν προέλευσιν. Δὲν ἀποκλείεται, προσθέτει, αἱ ρουμανικαὶ παραλλαγαὶ τοῦ τραγουδιοῦ «τοῦ Μαστρομανόλη», θεωρούμεναι ὑπὸ αἰσθητικὴν ἔποψιν, νὰ εἶναι ἀναδημιουργήματα[1]. Καὶ ὁ Ἰταλὸς λαογράφος G. Cocchiara ἔγραψεν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὅτι ἡ ἐπιβίωσις τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος *Μανόλης* εἰς τὴν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος βαλκανικὴν ζώνην μᾶς πείθει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Ν. Γ. Πολίτης εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς ὀρθῆς ὁδοῦ[2]. Ἀλλ' ἴδωμεν τί λέγει σχετικῶς ὁ ἐπιφανὴς Ἕλλην λαογράφος: «Ὁ Μανώλης, ὁ ἀναφερόμενος ὡς πρωτομάστορας ἐν τῇ ρωμουνικῇ παραδόσει..., ἦτο Ἕλλην τὸ γένος, ζήσας κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ὡς τοῦτο τρανῶς μαρτυρεῖ ἑλληνικὴ ἐπιγραφή, σῳζομένη ἐπί τινος τῶν κτισμάτων, εἰς ὃ ἐπίσης ἀναφέρεται ὁμοία παράδοσις»[3]. Τὸ ὄνομα *Μανόλης*, προσθέτομεν ἡμεῖς, ἀπαντᾷ ἐκτὸς τῆς Μονῆς Argeş καὶ εἰς ἑτέραν ἐν Ρουμανίᾳ Μονήν, τὴν τοῦ Hurez. Προσωπογραφία τοῦ Manole εἰκονίζεται εἰς τοῖχον τῆς ἐν λόγῳ Μονῆς, τὴν ὁποίαν Μονὴν ὁ πρωτομάστορας οὗτος ἀνεκαίνισε κατ' ἐντολὴν τοῦ φιλέλληνος καὶ ἐξ Ἑλλήνων μητρόθεν καταγομένου ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Κωνσταντίνου Μπραγκοβεάνου (1688-1714)[4]. Κατὰ τὸν I. Taloş ἡ παράδοσις «τοῦ Μαστρομανόλη» συνήφθη μὲ τὴν Μονὴν Argeş, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται τὸ ὁμώνυμον τραγούδι, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος[5]. Καὶ κατὰ τὸν Ov. Papadima[6] ἡ ἐκ Μουντενίας παραλλαγὴ τοῦ τραγουδιοῦ, ἡ συνδεομένη μὲ τὴν Μονὴν Argeş

---

1. P. Caraman, Consideraţii critice asupra genesei şi răspundirii baladei Meşterului Manole în Balkani, Buletinul Institutului de filologie romînă «Alecsandru Philippide», I, Iaşi 1934, σσ. 95 κἑξ. Μετὰ τοῦ ἐρευνητοῦ τούτου ἐσχετίσθην ἐν Βουκουρεστίῳ, ὅτε διετέλουν καθηγητὴς τοῦ Γυμνασίου τῆς αὐτόθι ἑλληνικῆς Κοινότητος (1939). Αἱ συναντήσεις μας ἐστρέφοντο γύρω ἀπὸ τὰς ἑλληνο-ρουμανικὰς πολιτιστικὰς σχέσεις, ἰδίᾳ δὲ μὲ παράλληλα λαογραφικὰ θέματα. Εἰς τὰς συζητήσεις μας αὐτὰς συμμετεῖχε καὶ ὁ λαογράφος ἐπιμελητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Dumitru Vasiliu, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκε ρουμανικὴν φιλολογίαν εἰς τὸ ἡμέτερον Γυμνάσιον.

2. G. Cocchiara, ἔνθ' ἀν., σσ. 51 κἑξ.

3. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις τόμ. Β', σ. 775. Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ᾆσμα τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, Λαογραφία, τόμ. Δ', 1912/1913, σ. 313, σημ. 2.

4. Al. Lăpedatu, Mănastirea Hurezu, note istorice, ἐν Buletinul Comisiunii Istorice, Aprilie-Junie, Bucureşti 1908, σσ. 54-56.

5. I. Taloş, Bausagen in Rumänien, ἔνθ' ἀν., σ. 202.

6. Ov. Papadima, ἔνθ' ἀν., σ. 76. Ὁ ἱδρυτὴς τῆς λαμπρᾶς βασιλικῆς τοῦ μοναστηρίου τοῦ Argeş Neagoe Basarab ὑπῆρξεν ἡγεμὼν μὲ εὐρωπαϊκὴν ἀκτινοβολίαν, διατηρῶν σχέσεις μετὰ τῶν δογῶν τῆς Ἑνετίας καὶ συγγραφεὺς τοῦ περιφήμου ἔργου: «Διδασκαλίαι πρὸς τὸν υἱὸν Θεοδόσιον». G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 76.

καὶ τὸν Μαστρομανόλην, ἐδημιουργήθη πολὺ βραδύτερον μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου μνημείου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Al. Odobescu[1] ἔγραψε παλαιότερον ὅτι ἡ παραλογὴ «τοῦ Μαστρομανόλη», ὡς ταύτην ἐγνώρισεν ἀπὸ τὴν Συλλογὴν τῶν ρουμανικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Vasile Alecsandri[2], ἐκομίσθη εἰς τὴν Ρουμανίαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. ἀπὸ κάποιον ἀνώνυμον Σέρβον γκουσλάρ[3].

Τὸ ὄνομα Manoil, Manole, ἀπαντᾷ καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ. Ὁ Γ. Ἀ. Μέγας γράφει: «Ὅτι ὁ αὐτὸς πρωτομάστορας εἰργάσθη καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ δὲν εἶναι πιθανὸν καὶ μένει νὰ ἐξηγηθῇ πῶς τὸ ὄνομα Manole, Manoil παρουσιάζεται καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ»[4]. Νομίζω ὅτι καὶ ἂν ἀκόμη πρωτομάστορας Μανόλης δὲν εἰργάσθη ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅπερ δὲν ἀπεδείχθη μέχρι τοῦδε, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἱστορικῶς, ὅμως δὲν ἀποκλείεται εἰς τὰς βουλγαρικὰς παραλλαγὰς τοῦ τραγουδιοῦ, ποὺ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦτο, νὰ ἔχωμεν ὡς πρὸς αὐτό, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἐπίδρασιν ἀντιστοίχων ἑλληνικῶν καὶ ρουμανικῶν παραλλαγῶν. Ἐκεῖνοι δὲ ποὺ μετέφερον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον τὰ τραγούδια, ἤτοι οἱ δίγλωσσοι ἢ καὶ τρίγλωσσοι ὀργανοπαῖκται, κατ' ἐξοχὴν ἀθίγγανοι (γύφτοι) ἢ Σέρβοι γουσλάρ, οἱ παίζοντες δηλαδὴ τὸ μουσικὸν ὄργανον γούσλα[5], ἢ οἱ ἐκ τῆς Πίνδου καὶ τῶν Τζουμέρκων προερχόμενοι Ἕλληνες κτίσται, ποὺ ἐπὶ μῆνας κατ' ἔτος περιήρχοντο τὰ κέντρα τῆς βαλκανικῆς, κτίζοντες γεφύρας, κάστρα καὶ μοναστήρια, δὲν θὰ ἦτο εἰς αὐτοὺς ἀδύνατον ἢ ἔστω δύσκολον ν' ἀναφέρουν εἰς τὰ λόγια τοῦ τραγουδιοῦ ὄνομα τῆς προτιμήσεώς των, ὡς ἦτο τὸ *Μανόλης*. Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα *Παῦλος* βουλγαρικῶν τινων παραλλαγῶν παρατηροῦμεν

---

1. Περὶ τούτου βλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Περὶ τῶν ἐκ Σιατίστης ἰατροφιλοσόφων Δημητρίου καὶ Κωνσταντίνου Λουκᾶ ἢ Καρακάσση καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Odobescu, Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου, Ἀθῆναι 1953, σσ. 216-223.

2. Βλ. περὶ τούτου Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Περὶ τῶν πρωτεργατῶν τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας. Αἱ σχέσεις των μὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, Ἀρχεῖον τοῦ θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, τόμ. 21, Ἀθῆναι 1956, σσ. 91-106.

3. Al. Odobescu, Scrieri literare și istorice, τόμ. II, București 1887, σσ. 499-516.

4. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 92.

5. Ἀντ. Θ. Σπηλιωτοπούλου, Ἡ δημώδης ποίησις τῶν βαλκανικῶν λαῶν καὶ ἡ συγγένεια αὐτῆς πρὸς τὴν ἑλληνικήν, ἐν περιοδ. «Διάλεξις», ἔτ. Α', φύλλ. 5-6, Ἀθῆναι 1928, σ. 124. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Τὸ κίνημα τῶν κλεφτῶν καὶ τὰ κλέφτικα τραγούδια εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην, ἐν Ἀθήναις 1974, σ. 14 τοῦ ἀνατύπου, ἐκ τοῦ τόμου «Ἐπίσημοι λόγοι» τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1972-1973. Βλ. καὶ τὴν παλαιοτέραν ἐπὶ τοῦ θέματος ἐργασίαν τοῦ Fr. S. Krauss, Slavische Volksforschungen: Abhandlungen über Glauben, Gewohnheitrechte, Sitten, Bräuche und die Guslarenlieder Südslaven. Vorwiegend auf Grund eigener Erhebungen von —. Leipzig, Verlag von Wilhelm Heims, 1908.

ὅτι τοῦτο ἀπαντᾷ μόνον εἰς ἑλληνικὰς ἐκ Θράκης παραλλαγάς, ἐξ ὧν προφανῶς εἰσῆλθεν εἰς τὰς βουλγαρικάς[1], ὡς συμβαίνει καὶ μὲ τὸ ὄνομα *Βδοκιά*.

Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα *Γιαννάκης* ἢ *Γιάννης* ὁ Στίλπων Π. Κυριακίδης εἴκασεν ἐξ αὐτοῦ ὅτι τὸ τραγούδι δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τ' ἀκριτικά[2], διότι οὕτω λέγεται εἰς τὰς καππαδοκικὰς παραλλαγάς του ὁ πρωτομάστορας καὶ μόνος αὐτὸς εἶναι ἱκανὸς νὰ κινήσῃ μέγαν λίθον. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι τὰ τεκμήρια ταῦτα τῆς ὑπαγωγῆς εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον τοῦ περὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης τραγουδιοῦ ἐνδέχεται νὰ παρενεβλήθησαν ἔξωθεν ἐκ συμφυρμοῦ πρὸς ἄλλα τραγούδια, ὡς συνηθέστερον συμβαίνει εἰς τὴν δημώδη ποίησιν. «Καὶ ὀρθῶς μέν, λέγει ὁ Ν. Γ. Πολίτης, μετὰ πολλῆς ἐπιφυλακτικότητος ἐκφέρει τὴν γνώμην ταύτην [ὁ Στίλπ. Π. Κυριακίδης], διότι ἐκ τῶν γνωστῶν αὐτῷ παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος δὲν πιστοῦται ἀσφαλῶς ἡ συνάφεια αὐτοῦ πρὸς τ' ἀκριτικά, ἀλλ' ὅμως καὶ ἐξ ἄλλων παραλλαγῶν ἢ ἀνεκδότων ἢ περιλαμβανομένων εἰς δυσπροσίτους δημοσιεύσεις συνάγονται καὶ πρόσθετα τεκμήρια ἐνισχύοντα τὴν γνώμην αὐτοῦ»[3]. Ἐδῶ ὀφείλομεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι εἰς παραλλαγὰς ἐξ Εὐβοίας καὶ εἰς κουτσοβλαχικὰς ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα Κωσταντής, τὰ δ' ἐπικρατοῦντα διὰ τὴν ἡρωίδα ὀνόματα εἶναι Ἀρετὴ ἐν Εὐβοίᾳ, Βδοκιὰ (Εὐδοκία) ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Κύπρῳ Μαρουδ(κ)ιὰ ἢ Μαρουλλού. Ἀλλ', ὅπως εἴδομεν, ὁ Ν. Γ. Πολίτης δὲν ἦτο ἀπολύτως βέβαιος διὰ τὴν κατάταξιν τοῦ τραγουδιοῦ εἰς τὰς παραλογὰς (μπαλλάντες) κατὰ τὸ 1913. Κατὰ τὸ ἑπόμενον ὅμως ἔτος, ἐκδώσας τὰς «Ἐκλογάς» του ἀπὸ τὰ δημοτικά μας τραγούδια (σσ. 130-131, ἀριθ. 89) τὸ κατέταξεν ὀρθῶς εἰς τὰς παραλογάς.

Εἶδος τοῦ κτίσματος. Ἐν Ἑλλάδι ἔχομεν τὰ γεφύρια τῆς Ἄρτας, τοῦ Σπερχειοῦ (Ἑλλάδας), Ἄντανας (Ἀδάνων), Ἀντιμάχειας (τῆς Κῶ), Ἴρι, Λάρσας, Παυλόκιοϊ Θράκης, Πυξίτη Πόντου, Χανίων Κρήτης, τῆς Τρίχας, τοῦ Γιώργη, τοῦ Πασιᾶ κ.ἄ. Ἐν Ἀλβανίᾳ τὸ γεφύρι Dibra καὶ τὸ κάστρον τῆς Σκόδρας. Εἰς Βουλγαρικὰς παραλλαγὰς τὸ γεφύρι Kadin εἰς τὸν Στρυμόνα, γεφύρι ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Maritza (Ἕβρου), τὴν ἀκρόπολιν Smilen εἰς τὸν Στρυμόνα καὶ τὸ κάστρον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐν Σερβίᾳ ἔχομεν τὸ κάστρον τῆς Σκόδρας, ἐν δὲ τῇ Βλαχίᾳ τὴν Μονὴν Argeş, ἐν Τρανσυλβανίᾳ τὸ φρούριον Barcan καὶ ἐν Οὐγγαρίᾳ τὸ Devas.

Ὅπως βλέπομεν, εἰς τὰ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος παράλληλα τὸ οἰκοδόμημα εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, φρούριον, κάστρον, πόλις, μοναστήρι, σπα-

---

1. Ὡς λέγει ὁ Γ. Α. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 90.
2. Ἐφημ. «Φωνὴ τῆς Κύπρου», Λευκωσία, ἀριθ. 1673, 30 Ἀπριλίου 1913.
3. Βλ. Ν. Γ. Πολίτην, ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Δ', σ. 315. Ποῖα ὅμως εἶναι τὰ πρόσθετα τεκμήρια δὲν γνωρίζομεν, διότι ὁ Ν. Γ. Πολίτης δὲν ἠσχολήθη μεταγενεστέρως εἰδικῶς μὲ τὸ τραγούδι.

νιώτερον δὲ γεφύρι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐν Ἑλλάδι παραλλαγάς, ποὺ ἀναφέρουν πάντοτε γεφύρι, ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ὁποίου μὲ τὰς δυσκολίας τῆς θεμελιώσεώς του εἶναι πρόσφορος εἰς τὸ νὰ κινήσῃ τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ καὶ στηρίξῃ τὴν δοξασίαν του ὅτι ὑπερφυσικὴ δύναμις ἐναντιώνεται εἰς τὸ ἔργον τῶν μαστόρων καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν χρειάζεται ἀνθρωποθυσία πρὸς στερέωσιν αὐτοῦ[1].

Ἡ ἐξαγγελία τῆς θυσίας. Εἰς ποντιακὰς παραλλαγὰς ἡ ἐξαγγελία δὲν γίνεται μὲ τὸ πουλί, ἀλλὰ μὲ ἀπόκοσμον φωνὴν πρὸς τὸν πρωτομάστορα, καὶ δὲν ζητεῖται ἀπὸ αὐτὸν ὡς θῦμα ἡ γυναῖκα του, ἀλλ' ἀφήνεται ὁ ἴδιος νὰ ἐκλέξῃ ἕνα ἀπὸ τοὺς ἰδικούς του. Εἰς καππαδοκικὰς οὗτος εἶναι πρόθυμος ν' αὐτοθυσιασθῇ, διὰ νὰ σωθῇ ἡ γυναῖκα του, ἀλλ' οἱ ἄλλοι ἐννέα μαστόροι τὸν μεταπείθουν. Εἰς κυπριακὰς ἡ ἐξαγγελία προέρχεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἀπὸ ἀρχαγγέλου στόμα, σπανιωτέρα δ' εἶναι ἡ φωνὴ στοιχειοῦ ἢ δράκου[2] καὶ τὸ ἀπαντώμενον θῦμα δὲν εἶναι ρητῶς ἡ σύζυγος τοῦ πρωτομάστορα, ἀλλὰ κάποιος ἀπὸ τὸ γένος του. Εἰς παραλλαγὰς ἐκ Κρήτης ἡ πρόσκλησις τῆς ἡρωίδος δὲν γίνεται μὲ τὸ πουλὶ ἢ τὸ παιδί, ἀλλ' ὁ ἴδιος ὁ πρωτομάστορας ἔρχεται θλιμμένος εἰς τὸ σπίτι του καὶ πληροφορεῖ τὴν ἡρωίδα διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ δακτυλιδιοῦ του. Τέλος εἰς θρᾳκικὰς παραλλαγὰς τὸ πουλὶ τραγουδεῖ καὶ λέγει νὰ ἐντειχισθῇ ὅποια γυναῖκα θὰ ἔλθῃ πρώτη νὰ φέρῃ τὸ φαγητόν. Εἴς τινας ἀπὸ τὸ πουλὶ ἢ ἀπὸ ὄνειρον λέγεται νὰ θυσιασθῇ «ἡ πιὸ νέα». Τὰ αὐτὰ περίπου ἀπαντοῦν καὶ εἰς μερικὰς βουλγαρικὰς καὶ ρουμανικὰς παραλλαγάς[3].

Ἡ συμφωνία τῶν μαστόρων διὰ τὸ θῦμα. Ἡ μεθ' ὅρκου συμφωνία τῶν μαστόρων νὰ θυσιασθῇ ἡ γυναῖκα, ποὺ θὰ ἔλθῃ πρώτη νὰ φέρῃ τὸ φαγητόν, ἀπαντᾷ περιωρισμένως ἐν Ἑλλάδι. Ἐπιορκίαν τῶν δύο μεγαλυτέρων ἀδελφῶν ἔχομεν εἰς μίαν ἐκ Στενιμάχου παραλλαγὴν κατὰ βουλγαρικὴν ἐπίδρασιν. Εἰς τὴν Καππαδοκίαν καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν Δωδεκάνησον ὁ καθορισμὸς τοῦ θύματος, ποὺ ἀφήνεται εἰς τὸν κλῆρον, δὲν προέρχεται ἔξωθεν, ἀλλ' ἐκ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀνάγκης, ποὺ ἔχουν λόγῳ ἐπαγγέλματος οἱ μαστόροι. Ἐκ τούτου

1. Τὴν μείζονα σημασίαν, ποὺ ἔχει τὸ γεφύρι εἰς τὸ ἑλληνικὸν τραγούδι παρὰ ἕνα μοναστήρι ἢ ἄλλο κτίσμα, ὑπεγράμμισεν ὁ S. Baud-Bovy καὶ εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν πρὸς τὸν L. Vargyas ἐπιστολήν του. Βλ. καὶ Γ. Ἀ. Μέγαν, ἔνθ' ἀν., σ. 93.

2. Αἱ παραλλαγαὶ αὐταί, ποὺ περιέχουν τὴν φωνὴν στοιχειοῦ ἢ δράκου, ζητοῦντος θῦμα, ἐκφράζουν τὴν πίστιν εἰς τὸν ἐξιλασμὸν τοῦ ποταμίου δαίμονος ἢ ἐν γένει τοῦ τοπικοῦ πνεύματος.

3. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 86.

ὁ S. Baud-Bovy[1] ἐσχημάτισε τὴν γνώμην διὰ τὴν ἐν Καππαδοκίᾳ ὕπαρξιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ τραγουδιοῦ. Εἰς τὰς καππαδοκικὰς παραλλαγὰς καὶ εἰς τὰς βουλγαρικάς, σερβικάς, ρουμανικὰς καὶ οὑγγρικὰς ἡ εὐθύνη διὰ τὸν ἐντειχισμὸν τῆς ἀθῴας γυναικὸς πίπτει ἐπὶ τῶν μαστόρων, ἡ δ' εὐθύνη τοῦ πρωτομάστορα εἶναι μεγαλυτέρα, ὅταν ἐξ ἰδίας ἀποφάσεως ἐντειχίζῃ τὴν σύζυγον. Τὸ στοιχεῖον τῆς ἐπιορκίας τῶν δύο μεγαλυτέρων ἀδελφῶν ἐπιδιώκει νὰ μειώσῃ τὴν εὐθύνην τοῦ θυσιάσαντος τὴν σύζυγον, ἀλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν ἐπεξεργασίαν τοῦ ἐπεισοδίου εἰς ὅ τι ἀφορᾷ εἰς τὴν θέσιν τοῦ τραγικοῦ ἥρωος[2].

Ἡ πρόσκλησις τοῦ θύματος. Ἡ πρόσκλησις τῆς ἡρωίδος εἰς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς γίνεται μὲ παιδὶ ἢ κάλφα ἢ μὲ τὸ πουλὶ ἢ ἀορίστως. Εἰς ἄλλας ὁ ἴδιος ὁ πρωτομάστορας πηγαίνει εἰς τὸ σπίτι, τῆς φανερώνει τὸν σκοπόν του καὶ τὴν καλεῖ. Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ἐρωτήματα τῆς γυναικὸς πρὸς τὸ παιδί, αἱ ἀπαντήσεις τοῦ παιδιοῦ, ἡ ὑποψία της περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς προσκλήσεως καὶ ὁ διάλογος αὐτῆς μὲ τὸν πρωτομάστορα. Πρόθυμον εἰς αὐτοθυσίαν παρουσιάζουν τὴν ἡρωίδα ἐλάχισται ἑλληνικαὶ καὶ μερικαὶ σερβοκροατικαὶ παραλλαγαί. Εἰς πολλὰς οὑγγρικὰς παραλλαγὰς ὁ πρωτομάστορας λαμβάνει τὴν ἀπόφασιν, τὴν ὁποίαν ἀνακοινώνει ὁ ἴδιος εἰς τὴν γυναῖκα του[3], ἐν συνεχείᾳ δ' αὐτὴ ἀποχαιρετᾷ τὸ παιδί της καὶ τὶς φίλες της καὶ ἐντειχίζεται ζωντανή. Τὰ εἰς τὰς ρουμανικὰς παραλλαγὰς ἀναφερόμενα ἐμπόδια κατὰ τὴν μετάβασιν τῆς ἡρωίδος εἰς τὴν οἰκοδομήν, τὰ ὁποῖα πραγματοποιοῦνται μὲ τὰς παρακλήσεις τοῦ συζύγου πρὸς τὸν Θεόν, ἀπαντοῦν καὶ εἰς οὑγγρικὰς παραλλαγάς[4].

Τὸ δακτυλίδι. Ἡ ἡρωὶς εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς ἐρωτᾷ τὸν ἄνδρα της νὰ μάθῃ τὴν αἰτίαν τῆς λύπης του. Οἱ ἄλλοι μαστόροι δίδουν ἀπατηλὴν ἀπάντησιν, ἱκανὴν νὰ τὴν συγκινήσῃ:

τὸ δαχτυλίδι τό 'πεσε στὴ μεσιανὴ καμάρα.

---

1. S. Baud-Bovy, La chanson..., σσ. 173 κἑξ.

2. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σ. 102.

3. Εἰς ἀλβανικάς, σερβοκροατικὰς καὶ ρουμανικὰς παραλλαγὰς θῦμα δὲν εἶναι πάντοτε ἡ σύζυγος, ἀλλ' ἠμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἡ μικροτέρα ἀδελφὴ τοῦ πρωτομάστορα.

4. Εἰς τὰς παραλλαγὰς αὐτὰς ὁ πρωτομάστορας παρακαλεῖ τὸν Θεὸν νὰ ρίψῃ βροχὴν ἢ μὲ ἄλλα ἐμπόδια νὰ κλείσῃ τὸν δρόμον εἰς τὴν γυναῖκα ποὺ πλησιάζει. Ἐνῷ δ' εἰς τὰς οὑγγρικὰς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς βουλγαρικὰς ἡ εἰκὼν αὐτὴ χρησιμεύει ἁπλῶς εἰς παράστασιν τῆς ψυχικῆς καταστάσεως, εἰς τὰς ρουμανικὰς καὶ μερικὰς βουλγαρικὰς αὐτὴ μεταβάλλεται εἰς φανταστικὴν σκηνὴν μὲ δράκους καὶ σκορπιούς, ὅπου ἡ νεαρὰ γυναῖκα συχνὰ ρίπτει τὸ φαγητὸν καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὸ σπίτι της.

Εἰς ξένα παράλληλα ὁ ἴδιος δίδει τὴν ἀπάντησιν. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ δακτυλιδιοῦ ἀπαντᾷ, ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς ἀλβανικά, βουλγαρικὰ καὶ σερβοκροατικὰ παράλληλα. Εἰς τὰ τελευταῖα ὅμως ἀντὶ δακτυλιδιοῦ, τοῦ ἱεροῦ τούτου ἐν Ἑλλάδι συμβόλου τοῦ γαμηλίου δεσμοῦ, ἔχομεν τὴν ἀπώλειαν ἑνὸς κοσμήματος, τοῦ χρυσοῦ μήλου τοῦ πρωτομάστορα.

Ἡ ἐντείχισις. Εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς ἔχομεν διάλογον τῆς γυναικὸς μὲ τὸν πρωτομάστορα. Λίαν συγκινητικὴ εἶναι ἡ μὴ εἰσακουσθεῖσα παράκλησίς της νὰ τὴν ἀνασύρῃ ἐκ τοῦ βάθους τῶν θεμελίων. Τὸ σπίτι, τοῦ λέγει, τὸ ἀφῆκα ἀνοικτό, τὸ ψωμὶ στὸ φοῦρνο, τὸ παιδί μας στὴν κούνια. Αἱ ἀπαντήσεις τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἀπογοητευτικαί. Ἡ ἐντείχισις εἰς τὰς ξένας παραλλαγὰς ἐμφανίζει ἀφύσικον εὐπιστίαν καὶ ἀφέλειαν τῆς ἡρωΐδος. Ὁ δὲ διάλογός της μὲ τοὺς μαστόρους καὶ τὸν πρωτομάστορα στρέφεται κυρίως περὶ τὸ μικρὸν παιδί των, ποὺ χάνει τὴν μητέρα του. Ὅπως εἶναι ἀφύσικον ὅτι τὴν ἔβαλαν εἰς τὰ θεμέλια ἢ εἰς τὸν τοῖχον νὰ καθίσῃ διὰ νὰ τὴν κτίσουν, οὕτως ἐξεζητημένον εἶναι καὶ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ θηλασμοῦ τοῦ βρέφους ἀπὸ τὴν ἐντειχισθεῖσαν μητέρα, ἀγρία δ' ἡ καῦσις τῆς ἡρωΐδος εἰς τὰς οὐγγρικὰς παραλλαγάς. Ὁ διάλογος ὅμως τοῦ ἀπορφανισθέντος παιδιοῦ, ποὺ γυρεύει τὴν χαθεῖσαν μητέρα του, εἶναι φυσικὸς καὶ συγκινητικός, ὡς καὶ τὸ τέλος τοῦ παιδιοῦ, ποὺ χάνεται εἰς τὴν ἄβυσσον ἐμπρὸς εἰς τὸ τεῖχος, ὅπου ἐκάη ἢ ἐτάφη ζωντανὴ ἐκείνη. Τὸ δὲ ἐπεισόδιον τῆς πηγῆς, ἐξ ἧς ρέει γάλα, εἶναι κοινὸν εἰς τοὺς Σέρβους, Βουλγάρους, Ρουμάνους καὶ Οὔγγρους.

Ὁ θρῆνος καὶ ἡ κατάρα. Ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ἐπεισόδια τῆς παραλογῆς εἶναι καὶ ὁ θρῆνος καὶ ἡ κατάρα τῆς ἡρωΐδος εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγάς. Τὸν θρῆνον διὰ τὴν κακὴν μοῖραν τῶν τριῶν ἀδελφῶν ἀκολουθεῖ ἡ μὲ τὴν τόσον ἐπιτυχῆ παρομοίωσιν κατάρα πρὸς τὸ γεφύρι καὶ τοὺς διαβάτας του, ποὺ μετατρέπεται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ θύματος εἰς εὐχήν, χάριν τοῦ ξενιτεμένου ἀδελφοῦ της, ὁ ὁποῖος πιθανῶς νὰ διαβῇ τὸ γεφύρι ἐπιστρέφων εἰς τὴν πατρίδα, διότι ὁ ἀδελφὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων εἶναι πλησιέστερος καὶ προτιμᾶται ἀπὸ τὸν σύζυγον, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν υἱόν, ὅταν κινδυνεύῃ[1].

Δ' ΑΙ ΚΥΡΙΩΤΕΡΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑΛΟΓΗΣ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΞΕΝΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ

Ἡ περὶ τὴν παραλογὴν ἐνασχόλησις ξένων λαογράφων ἐρευνητῶν ἐντάσσεται εἰς τὸ γενικώτερον διὰ τὴν δημώδη ποίησιν τῶν λαῶν τῆς νοτιοανατο-

1. Βλ. Ἰω. Θ. Κακριδῆ, Ἀραί, ἐν Ἀθήναις 1929, σ. 106.

λικῆς Εὐρώπης διαφέρον αὐτῶν, ποὺ ἔχει ἀφετηρίαν μίαν εὐτυχῆ πρωτοβουλίαν τοῦ Jakob Grimm (1786-1863). Οὗτος, μετέχων τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1814 καὶ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1815 μιᾶς ἀντιπροσωπείας τοῦ δουκὸς τῆς Ἔσσης, ἔλαβε μέρος εἰς τὸ ἐν Βιέννῃ συνελθὸν μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ Ναπολέοντος πολιτικὸν Συνέδριον, ὑπείκων δ' εἰς ὑπόδειξιν τῶν Τσέχων Dobrowsky καὶ Safarik ἐσχετίσθη μὲ τὸν Βαρθολομαῖον Kopitar, ὅστις μόλις εἶχεν ἐπιστρέψει ἐκ Παρισίων, ὅπου εἶχεν ἀποσταλῆ, διὰ νὰ ἐπανακτήσῃ βιβλία καὶ χειρόγραφα τῆς Αὐστρίας, συληθέντα ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Βοναπάρτου.

Ὁ Kopitar (1780-1844) ἐγεννήθη εἰς χωρίον τῆς Σλοβενίας. Τὴν ἐγκύκλιον μόρφωσιν ἔλαβεν εἰς σχολεῖα τῆς Ljubliana καὶ κατόπιν μετέβη εἰς Βιέννην, διὰ νὰ σπουδάσῃ τὴν νομικήν, ἀλλ' ἑλκυσθεὶς ἐνωρὶς ὑπὸ τῆς φιλολογίας ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ Τσέχῳ σλαβολόγῳ Dobrowsky. Προσληφθεὶς εἶτα ὡς γραφεὺς εἰς τὴν Αὐτοκρατορικὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βιέννης ἐγνώρισε πολλοὺς ἐπιφανεῖς σοφοὺς τῶν χρόνων του καὶ ἀπέκτησεν εὐρυμάθειαν καὶ γλωσσομάθειαν. Ὁ Jakob Grimm τοῦ συνέστησε τὸν Werner von Haxthausen, τὸν ὁποῖον ὁ Kopitar[1] ἔφερεν εἰς ἐπαφὴν μὲ Ἕλληνας ἐν Βιέννῃ φίλους του, ὡς τὸν Θεόδωρον Μανούσην[2] καὶ ἄλλους. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης ὁ Haxthausen κατήρτισε Συλλογὴν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἥτις ὅμως δυστυχῶς δὲν ἐξεδόθη τότε, ἀλλὰ μετὰ 120 καὶ πλέον ἔτη, τῷ 1935[3]. Χάρις εἰς τὸν Kopitar ὁ J. Grimm ἐγνώρισε τὴν πρώτην Συλλογὴν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Σερβίας τοῦ Vuk Stefanović Karadjić μόλις ἐκδοθεῖσαν (1814). Ὁ J. Grimm, ἀφοῦ ἐμυήθη εἰς τὴν σερβικὴν γλῶσσαν καὶ ἀνέγνωσε δημοτικὰ τραγούδια τῶν Νοτιοσλάβων, ἐδημοσίευσεν ἐπαινετικὴν διὰ τὴν ἐν λόγῳ Συλλογὴν βιβλιοκρισίαν, εἶτα δὲ μετέφρασε μερικὰ ἐξ αὐτῶν καὶ ἀπέστειλε τὴν μετάφρασιν αὐτὴν εἰς τὸν διδάσκαλόν του Von Savigny[4].

---

1. Περὶ τοῦ Kopitar ὡς λογοκριτοῦ ἑλληνικῶν βιβλίων καὶ τῶν σχέσεών του πρὸς Ἕλληνας λογίους ἔχομεν τὴν μελέτην τοῦ P. K. Enepekides, Kopitar und die Griechen. Nach ungedruckten Akten und Briefen aus den Archiven in Wien. München und Paris, ἐν Wiener slavistisches Jahrbuch, τόμ. III, 1953, σσ. 53-70. Πλείονα περὶ τοῦ Kopitar βλ. εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Miodrag Ibrovac, Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe..., Paris 1966, σσ. 69-71, 73-79, 82-88.

2. Σωκρ. Β. Κουγέα, Ἡ παλαιοτάτη Συλλογὴ ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Γερμανοῦ βαρώνου Werner von Haxthausen, Ἑλλην. Δημιουργία, ἔτ. Γ', τόμ. 5, τεῦχ. 50, Ἀθῆναι 1950, σσ. 329-334, ἰδίᾳ σ. 330. Γ. Χ. Σούλη, Γύρω ἀπὸ τὴ Συλλογὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Haxthausen, Νέα Ἑστία, τόμ. 50, Ι, τεῦχ. 581, 15.9.1951, σσ. 1218-1220.

3. Πρῶτος γνωρίσας εἰς τὸν Γκαῖτε τὰ δημοτικά μας τραγούδια εἶναι ὁ Haxthausen.

4. M. Pop, La ballade de maître Manole..., σ. 1.

Πρὸς τούτοις ὁ Γκαῖτε κατὰ τὸ 1818 γνωρίσας τὰ σερβικὰ δημοτικὰ τραγούδια παρετήρησεν ὅτι τὸ παλαιότερον ὅλων εἶναι τὸ ἔχον ὡς θέμα τὴν θυσίαν τῆς νεαρᾶς γυναικὸς κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ κάστρου τῆς Σκόδρας[1]. Βραδύτερον αἱ εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ γερμανικὴν μεταφράσεις τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Συλλογῆς τοῦ Karadjić συνέβαλον ἔτι περισσότερον νὰ γνωρίσουν τὸ ἐν λόγῳ τραγούδι οἱ Εὐρωπαῖοι λαογράφοι[2]. Τὸ δὲ ἑλληνικὸν δημοτικὸν τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» ἔγινε γνωστὸν ἐν Εὐρώπῃ ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ N. Tommaseo (1842)[3]. Μετά τινα ἔτη ὁ ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἐθνικὸς ποιητὴς τῶν Ρουμάνων Vasile Alecsandri ἐξέδωκε μετάφρασιν εἰς τὴν γαλλικὴν τῶν ρουμανικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν[4], ποὺ εἶχε συγκεντρώσει καὶ ἐκδώσει εἰς τὴν πατρίδα του. Κατόπιν εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος μεταφράσεις συλλογῶν βουλγαρικῶν, ἀλβανικῶν, κουτσοβλαχικῶν καὶ οὑγγρικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν[5]. Τοιουτοτρόπως ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰ. ὅσοι ἐνδιεφέροντο διὰ τὴν βαλκανικὴν δημώδη ποίησιν ἐγνώριζον ὅτι ἡ δι' οἰκοδομήματα θυσία ἦτο ἓν θέμα εὐρέως διαδεδομένον εἰς διαφόρους παραλλαγὰς ἑλληνικάς, σερβικὰς καὶ ρουμανικάς, βραδύτερον δ' ἔλαβον γνῶσιν τῶν οὑγγρικῶν (1863), τῶν ἀλβανικῶν (1878) καὶ τῶν βουλγαρικῶν (1879). Ἐκ τῶν πρώτων ἐν Ρουμανίᾳ μελετητῶν τῆς παρα-

---

1. Goethe, Werke, XV, Stuttgart-Berlin 1940, σ. 227, παρὰ M. Pop, ἔνθ' ἀν.

2. Chants populaires des Serviens recueillis par Vuk Stephanović Karadjić et traduits d'après Talvj, Paris 1834. Βλ. καὶ Talvj, Volkslieder der Serben, τόμ. I-II, 1853, ὡς καὶ Aug. Dozon, Poésies populaires serbes, Paris 1859. Τοῦ αὐτοῦ, L'épopée serbe (Chants populaires héroiques), Paris 1888.

3. N. Tommaseo, Canti populari Toscani, Corsi, Illirici, Greci, vol. III, Venezia 1842, σ. 178: *Χίλιοι μαστόροι ἐκτίζανε*. Τὸ τραγούδι τοῦτο ἔγινεν ἀκόμη γνωστότερον κατόπιν ἀπὸ τὴν Συλλογὴν τοῦ A. Passow, Τραγούδια ρωμαίϊκα. Popularia carmina graeciae recentioris, Lipsiae 1860, σσ. 388-390, ἀριθ. 511 καὶ 512.

4. Ballades et chants populaires de la Roumanie. Recueillis et traduits par B. Alecsandri, Paris 1853. Βλ. καὶ H. Stanley, Roumanian Anthology or Sellection of Roumanian poetry ancient and modern, Hatford 1856. Rumänische Volkspoesie gesammelt und geordnet von V. Alecsandri deutsch von W. Kotzebue, Berlin 1857.

5. Aug. Dozon, Chansons populaires bulgares inédites, Paris 1875. Bulgarische Volksdichtungen gesammelt und ins Deutsche übertragen von Georg Rosen, Leipzig 1879. Ad. Strauss, Bulgarische Volksdichtungen..., Wien und Leipzig 1895. Zef Jubani, Raccolta di canti popolari e di poemi albanesi, 1871. Thimi Mittko, Bleta shqiptare, 1878. Aug. Dozon, Contes albanais, recueillis et traduits par—, Paris 1881, σσ. 255-257. K. Schladebach, Die arumänische Ballade von der Arta - Brücke. Erster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, Leipzig 1894. Krizel, Vadrozsák, Cluj 1863 (οὑγγριστί).

λογῆς ὑπῆρξεν ὁ Al. Odobescu (1879)[1]. Μετά τινα ἔτη ὁ Fr. S. Krauss ἐδημοσίευσε γενικὴν μελέτην διὰ τὴν θυσίαν εἰς οἰκοδομήματα παρὰ τοῖς Νοτιοσλάβοις[2], ἀσχοληθεὶς καὶ μὲ τὸ τραγούδι[3], μὲ τὴν μελέτην δὲ τοῦ K. Schladebach (1894) τοῦτο γίνεται ἀντικείμενον ἀδιαλείπτου ἐρεύνης. Κατὰ τὸ 1896 ὁ Λάζαρος Şăineanu ἐδημοσίευσεν εἰδικὴν μελέτην διὰ τὸ τραγούδι «τοῦ Μαστρομανόλη» εἰς τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας[4], κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1902 ὡλοκλήρωσε τὴν συγκριτικὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔρευνάν του[5].

Ὁ L. Şăineanu, πραγματευόμενος τὸ θέμα περὶ τῆς παγκοσμίου συνηθείας τοῦ ἐντειχισμοῦ ζώντων ἀνθρώπων εἰς διάφορα οἰκοδομήματα, λέγει: «Ἡ παράδοσις τοῦ ἐντειχισμοῦ ζώντων φέρεται κατ' ἐξαίρεσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης Οὔγγρους, Ρουμάνους, Σέρβους, Βουλγάρους, Ἀλβανούς, Ἕλληνας καὶ Κουτσοβλάχους[6], ὑπὸ ποιητικὴν μορφήν. Εἰς ὅλους αἱ διάφοροι ἔμμετροι παραλλαγαὶ ἄγουν εἰς τὸ αὐτὸ θεμελιῶδες δεδομένον, ἀλλ' ἡ ζωτικότης καὶ ὁ πλοῦτος τῆς φαντασίας των ἔδωκεν εἰς τὸ κοινὸν τοῦτο περιεχόμενον τὴν ὑψίστην ποικιλίαν μορφῶν. Ὑπὸ ἔποψιν κάλλους καὶ πρωτοτυπίας αἱ σερβικαὶ καὶ ρουμανικαὶ παραλλαγαὶ καταλαμβάνουν τὴν πρώτην θέσιν, αἱ βουλγαρικαὶ διὰ τὴν ἀσυνάρτητον αὐτῶν μορφὴν παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ἀσυνδέτων ἀποσπασμάτων, αἱ ἀλβανικαὶ εἶναι ἀπομιμήσεις ἑλληνικῶν ἢ σερβικῶν, ἡ κουτσοβλαχικὴ ἀποτελεῖ σχεδὸν κατὰ λέξιν ἀπόδοσιν μιᾶς τῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν, αἱ οὐγγρικαὶ ὁμοιάζουν πρὸς τὰς ρουμανικάς, ἐνῷ αἱ ἑλληνικαὶ «par suite de certains traits caractéristiques occupent une place à part dans cet ensemble de productions poétiques»[7].

Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐργασίας του γράφει προσέτι ὅτι «ἥ τε σερβικὴ καὶ ἡ ρουμανικὴ παραλλαγὴ διαφέρουν τῆς ἑλληνικῆς οὐ μόνον διὰ τὸ ὕφος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ψυχολογικὸν τρόπον τῆς διατυπώσεως τοῦ συνόλου»[8]. Καὶ καταλήγει: «Nous voulons parler de brutalité inouie de la version grecque, brutalité surprenante qu'on retrouve dans les contes de ce peuple, et que fait

1. Al. Odobescu, Biserica de la Curtea de Argeş, şi legenda Meşterului Manole, Bucureşti 1879.

2. Fr. S. Krauss, Das Bauopfer bei den Südslaven, Mitteilungeu der Anthropologischen Gesellschaft, VII, Wien 1887.

3. Fr. S. Krauss, ἔνθ' ἀν., σ. 19.

4. L. Şăineanu, Legenda Meşterului Manole..., σσ. 47-66.

5. L. Şăineanu, Les rites..., σσ. 359-396.

6. Ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ τοὺς Κουτσοβλάχους ὡς ἀποτελοῦντας ἰδιαιτέραν ἐθνότητα.

7. L. Şăineanu, Les rites..., σσ. 360-361. Ὁ συγγρ. γνωρίζει 5 παραλλαγὰς τοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ ἀνὰ μίαν ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος, Κρήτης, Ζακύνθου, Κερκύρας καὶ Τραπεζοῦντος.

8. Ἔνθ' ἀν., σ. 395.

ressortir singulièrement la grâce tendre de la conception poétique des Serbes et des Roumains»[1].

Ἡ κρίσις αὐτὴ ἀνταποκρίνεται πρὸ πάντων εἰς τὸν σχοινοτενῆ τρόπον τῆς ἐκθέσεως τῶν σερβικῶν καὶ ρουμανικῶν παραλλαγῶν μὲ τὰς τάσεις τῆς ὡραιοποιήσεως, ποὺ συνεβιβάζοντο καλύτερον εἰς τὸ ἐκ τῆς τεχνικῆς (ἀτομικῆς) ποιήσεως εἰθισμένον αἴσθημα τοῦ συγγραφέως παρὰ ὁ σύντομος ἐκφραστικὸς τρόπος τῆς διηγήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ. Αἱ εἰδυλλιακαὶ λεπτομέρειαι τῶν σερβικῶν καὶ ρουμανικῶν παραλλαγῶν δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν λιτότητα καὶ τὴν ἐν γένει τεχνικὴν τῆς ἀκραιφνοῦς δημώδους ποιήσεως. Ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἔγραψεν ὅτι «ἀνακριβῆ πορίσματα περὶ ρουμανικῆς προελεύσεως τοῦ περὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης ᾄσματος συνήγαγον οἱ περὶ τούτου πραγματευθέντες, ἕνεκα τῆς ἀγνοίας πολυαρίθμων ἑλληνικῶν παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος καὶ παλαιοτάτων παραδόσεων» καὶ παραπέμπει εἰς τὴν μελέτην τοῦ Şăineanu[2]. Ἀλλ', ὡς εἴδομεν, ὁ Ρουμάνος ἐρευνητὴς δὲν λέγει ὅτι τὸ τραγούδι εἶναι ρουμανικῆς προελεύσεως, ἀλλὰ νομίζει ὅτι αἱ σερβικαὶ καὶ ρουμανικαὶ παραλλαγαὶ εἶναι αἰσθητικῶς ἀνώτεραι τῶν ἑλληνικῶν. Εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς ὑποθέτει ὁ Şăineanu ὅτι ὑπάρχουν αἱ ἀρχαιότεραι διασκευαὶ τοῦ θέματος[3].

Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον (1902) ὁ Karl Dieterich, δημοσιεύσας συγκριτικὴν μελέτην περὶ τῆς δημώδους ποιήσεως τῶν βαλκανικῶν λαῶν[4], ἐπραγματεύθη ἐν αὐτῇ συντόμως περὶ τῆς παραλογῆς[5]. Καίτοι δὲ μόνον πέντε ἑλληνικὰς παραλλαγὰς ἐγνώριζε, διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἑλληνικὸν τραγούδι εἶναι τὸ παλαιότερον καὶ ὅτι ἐκ τούτου ἐσχηματίσθησαν ἀλβανικά, σλαβικὰ καὶ ρουμανικὰ παράλληλα. Συγκεκριμένως οὗτος διακρίνει τὰ τραγούδια τῶν βαλκανικῶν λαῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ὡς βάσις ὑπόκειται ἡ παράδοσις περὶ τῆς θυσίας τῆς ἐντειχισθείσης γυναικός, εἰς δύο ὁμάδας, μίαν νοτίαν, ἑλληνο-ἀλβανοκουτσοβλαχικήν, καὶ μίαν βορείαν, σλαβοδακορρουμανικήν. «Εἰς τὴν πρώτην ὁμάδα, λέγει, κοινὰ στοιχεῖα εἶναι ἡ κατασκευὴ μιᾶς γεφύρας παρὰ τὴν Ἄρταν, ἡ πρόφασις ὅτι δῆθεν εἰς τὸν πόδα τῆς καμάρας αὐτῆς ἔπεσε τὸ δακτυλίδι τοῦ πρωτομάστορα μὲ σκοπὸν νὰ δελεασθῇ ἡ γυναῖκα του (ἐπίσης καὶ εἰς βουλγαρικὰς παραλλαγάς) καὶ ἡ κατάρα τῆς γυναικός. Τὴν δευτέραν ὁμάδα χαρα-

---

1. Ἔνθ' ἀν., σ. 396. Εἶναι γνωστὸς ὁ μισελληνισμὸς καὶ ἀντιφαναριωτισμὸς τοῦ ἀνδρὸς ἀπὸ ἄλλας μελέτας του, τὰς ὁποίας ἔκρινε καὶ δυσμενῶς ἐσχολίασεν ὁ N. Iorga.

2. Βλ. Ν. Γ. Πολίτην ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Α', 1909/10, σ. 15, καὶ Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Α', 1920, σ.11.

3. M. Pop, La ballade..., σ. 4. Τοῦ αὐτοῦ, Nouvelles variantes roumaines..., σ. 435.

4. Karl Dieterich, Die Volksdichtung der Balkanländer in ihren gemeinsamen Elementen. Ein Beitrag zur vergleichenden Volkskunde, ἐν Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, τόμ. II, Berlin 1902, σσ. 145-155, 272-291, 403-415.

5. Ἔνθ' ἀν., σσ. 150-152.

κτηρίζει ἡ οἰκοδόμησις μιᾶς πόλεως ἢ ἑνὸς πύργου, ἡ ἐθελουσία θυσία τῆς γυναικός, ἡ παράκλησίς της ν' ἀφήσουν ἄνοιγμα εἰς τὸν τοῖχον, διὰ νὰ ἠμπορῇ νὰ θηλάζῃ τὸ παιδί της (τὸ τελευταῖον τοῦτο μοτίβον καὶ εἰς τὰ κουτσοβλαχικὰ καὶ ἀλβανικὰ παράλληλα)»[1].

Κατόπιν, ἐξετάζων καὶ κρίνων τὸ τῆς μεθόδου, τῆς χρησιμοποιηθείσης ὑπὸ τῶν προηγουμένων μελετητῶν, τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὴν ἔρευναν περὶ τῆς προελεύσεως καὶ ἀρχῆς τοῦ κύκλου τούτου τῶν τραγουδιῶν, διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι οὗτοι εἰργάσθησαν μὲ κατ' οὐσίαν αἰσθητικὰ καὶ ἠθικὰ κριτήρια καὶ ὅτι τὴν ὑπὸ ἔποψιν αἰσθητικῆς ὑπεροχὴν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τραγουδιοῦ θεωροῦν καὶ ὡς τεκμήριον προτεραιότητος αὐτοῦ[2]. Ὁ K. Dieterich ἀναγνωρίζει κατωτέρω ὅτι αἱ σλαβικαὶ καὶ ρουμανικαὶ παραλλαγαὶ παρουσιάζουν εὐγενεστέραν ἀνθρωπίνως διάθεσιν ἢ τὸ ἑλληνικὸν τραγούδι, τόσον διὰ τὸν πρωτομάστορα, ποὺ δὲν μεταχειρίζεται δόλον, ὅσον καὶ διὰ τὴν γυναῖκα του, ποὺ ἑκουσίως θυσιάζεται καὶ ἐν συγκινητικῇ μητρικῇ στοργῇ παρακαλεῖ μόνον ν' ἀφήσουν ἄνοιγμα εἰς τὸν τοῖχον, ἵνα ἐξέχουν τὰ στήθη της, διὰ νὰ θηλάζῃ τὸ παιδί της. «Τὸ δεῖγμα ὅμως τοῦτο τῆς ψυχικῆς ἀνωτερότητος, προσθέτει, εἶναι μᾶλλον ἀπόδειξις τῆς μικροτέρας ἡλικίας τῶν παραλλαγῶν τούτων καὶ δι' αὐτὸ ἀρνητικῶς μόνον ἠμπορεῖ νὰ ἰσχύσῃ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἀρχικῆς τοῦ τραγουδιοῦ μορφῆς»[3].

Ὁ Γ. Ἀ. Μέγας δέχεται τὰ πορίσματα τοῦ K. Dieterich περὶ τῆς ἑλληνικῆς προελεύσεως τῆς ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ παραλογῆς[4], ἀλλ' ὀρθῶς δὲν συμφωνεῖ μὲ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Γερμανοῦ ἐρευνητοῦ ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ παραλλαγαί, καὶ αὐταὶ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ Κρήτης, ἐντοπίζουν τὴν ἐντείχισιν τῆς γυναικὸς εἰς ἕνα καὶ μόνον τόπον, τὴν Ἄρταν[5]. Περιέργως ὅμως δὲν

---

1. «Der ersten ist gemeinsam der Bau einer Brücke über die Arta, die Vorspieglung eines dem Meister in den Brückenpfeiler gefallenen Ringes, um seine Frau hineinzulocken (so auch in den bulgarischen Liedern) und der Fluch der Frau. Der zweite Gruppe ist eigentümlich der Bau einer Stadt Bourg, die freiwillige Aufopferung der Frau, ihre Bitte, eine Öffnung in der Mauer zu lassen, damit sie ihr Kind säugen könne (dies letzte Motiv auch in den südrumänischen und albanesischen Liedern». K. Dieterich, ἔνθ' ἀν., σ. 151.

2. «...hier wie dort arbeitete man mit wesentlich ästhetischen und ethischen Erwägungen und zwar stand hier dem Slavisten das serbische, dort dem Rumanologen das rumänische (allenfalls das serbische) Lied am höchsten, was in beiden Fällen zugleich als Beweis für das höchste Alter gelten soll». K. Dieterich, ἔνθ' ἀν., σ. 151.

3. «doch ist dieses Zeichen höherer innerer Kultur eher ein Beweis für das geringere Alter dieser Fassungen und kann daher bei der Ursprungsbestimmung nur negativ wirken». Ἔνθ' ἀν., σ. 152.

4. Γ. Ἀ. Μέγας, ἔνθ' ἀν., σσ. 143-144.

5. K. Dieterich, ἔνθ' ἀν., σ. 152.

ἀναφέρει ἐν προκειμένῳ τὰς σχετικὰς γνώμας τοῦ Στίλπωνος Π. Κυριακίδου, τὰς δημοσιευθείσας κατὰ τὸ 1913[1] καὶ ἀναδημοσιευθείσας ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του Ν. Γ. Πολίτου[2]. Λέγει λοιπὸν ὁ Σ. Π. Κυριακίδης ὅτι συμφωνεῖ μὲν μὲ τὰ περὶ προελεύσεως τοῦ τραγουδιοῦ πορίσματα τοῦ K. Dieterich, διαφωνεῖ δὲ πρὸς ὅσα λέγει διὰ τὸν ἐντοπισμὸν τῆς ἐντειχίσεως μόνον εἰς τὴν Ἄρταν, διότι εἰς ἄλλας παραλλαγὰς ἀναφέρεται ἐντείχισις εἰς τὰς γεφύρας τῶν Ἀδάνων, τοῦ Σπερχειοῦ, τῆς Λαρίσης κ.ἄ., ὡς καὶ εἰς δημώδεις παραδόσεις, προερχομένας ἐκ διαφόρων μερῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, συνδεομένας δὲ μὲ τὰς κατὰ τόπους γεφύρας καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα[3]. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἄλλον ἰσχυρισμὸν τοῦ K. Dieterich ὅτι τὰ μὲν τραγούδια τῆς νοτίου ὁμάδος ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς γεφύρας, ἐνῷ τὰ τῆς βορείου εἰς κάστρα καὶ ἄλλας οἰκοδομάς, δὲν θεωρεῖ ὁ Σ. Π. Κυριακίδης τελείως ὀρθόν, διότι δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς παραλλαγὰς τῆς νοτίου ὁμάδος ἡ ἐντείχισις καὶ εἰς ἄλλας οἰκοδομάς, ὡς εἰς κρήνην ἐν Ἀραχόβῃ τῆς Λεβαδείας[4], εἰς τὸ ὑδραγωγεῖον τῶν Δέρκων[5] κ.ἄ.[6].

Μετὰ τὰς μελέτας τοῦ L. Şăineanu καὶ τοῦ K. Dieterich ἠκολούθησεν ἀξιόλογος πραγματεία τοῦ διακεκριμένου Βουλγάρου ἐρευνητοῦ M. Arnaudov, ἐκδοθεῖσα κατὰ τὸ 1920[7]. Οὗτος ἐξετάσας 82 παραλλαγάς, ἐξ ὧν 14 ἑλληνικάς, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀρχικὴ εἶναι ἡ ἐξ Ἠπείρου, ὅτι ἐκ τῶν Ἑλλήνων τὸ τραγούδι μετεδόθη εἰς τοὺς Κουτσοβλάχους, τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ τοὺς Βουλγάρους, αἱ δὲ βουλγαρικαὶ παραλλαγαὶ ἐπέδρασαν ἐπὶ τὰς ρουμανικὰς καὶ αὐταὶ πάλιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν οὐγγρικῶν[8]. Τὰς βουλ-

---

1. «Φωνὴ τῆς Κύπρου», ἔνθ' ἀν.
2. Ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Δ', 1912/1913, σσ. 312-315.
3. Οὕτως εἰς τινας ἑλληνικὰς παραδόσεις ἔχομεν πολὺ κοινὰ στοιχεῖα πρὸς τὴν σερβικὴν καὶ τὴν ρουμανικὴν παραλογήν. Π.χ. εἰς τὸ τουρκόφωνον χωρίον Σουσούρκιοϊ παρὰ τὰς ὑπωρείας τῆς Ροδόπης ἐν τῇ περιφερείᾳ Γκιουμουλτζίνας (Κομοτηνῆς) ὁ Στίλπων Π. Κυριακίδης ἤκουσε παράδοσιν, ἀναφερομένην εἰς κτίσμα τι ἐπὶ τοῦ ὄρους, ποὺ φέρει τὸ τουρκικὸν ὄνομα Σούτλεγεν. Ἡ παράδοσις εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν εἰς τὸ σερβικὸν τραγούδι, οἱ δὲ χωρικοί, ὁσάκις αἱ θηλάζουσαι γυναῖκες αὐτῶν πάσχουν ἀπὸ ἔλλειψιν γάλακτος, μεταβαίνουν καὶ ἀποξέουν ἐκ τοῦ ἀσβεστοκονιάματος, ρίπτουν τὴν κόνιν εἰς τὸ νερὸ καὶ δίδουν εἰς τὴν γυναῖκα νὰ πίῃ, διὰ νὰ κατεβάσῃ γάλα. Λαογραφία, τόμ. Δ', σ. 315. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', σ. 1113.
4. Ἀ. Ἰατρίδης, ἔνθ' ἀν., σσ. 93-94: Ὁ στοιχειωμένος ἄνθρωπος ἐπί τινι βρύσει τῆς ἐν Παρνασσῷ κωμοπόλεως Ἀραχόβης (Μοιρολόγιον).
5. Γ. Δ. Παχτίτου, Δημώδη ἑλληνικὰ ᾄσματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Καππαδοκία, ἐν Ἀθήναις 1905, σσ. 213-214, ἀριθ. 143.
6. Λαογραφία, τόμ. Δ', σ. 315.
7. M. Arnaudov, ἔνθ' ἀν., σ. 245 κἑξ. Τὴν ἑλληνικὴν προέλευσιν τοῦ τραγουδιοῦ ὑπεστήριξε καὶ ἕτερος Βούλγαρος ἐρευνητής, ὁ A. Stoilov. Βλ. καὶ Γ. Ἀ. Μέγαν, ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. 18, 1959, σ. 563.
8. Καὶ ὁ P. Caraman γράφει (ἔνθ' ἀν., σ. 88): «...μερικαὶ οὐγγρικαὶ παραλλαγαὶ φανερώνουν ἰσχυρὰν ρουμανικὴν ἐπίδρασιν, τρανσυλβανικὴν εἰδικῶς».

γαρικὰς διακρίνει εἰς δύο γενικῶς τύπους, τὰς τῆς νοτίου καὶ τὰς τῆς βορείου Βουλγαρίας, ὑποστηρίζων ὅτι αἱ τῆς βορείου προῆλθον ἐκ τῶν τῆς νοτίου Βουλγαρίας[1]. Περιέργως ὁ G. Vrabie γράφει: «Ὁ Arnaudov, παραθέσας μέγαν ἀριθμὸν παραλλαγῶν διὰ νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὰ βαλκανικὰ πρότυπα καὶ δείξῃ τὰς σχέσεις αὐτῶν, ὑποστηρίζει τὴν πολυγενεσίαν τοῦ θέματος καὶ ὑπογραμμίζει τὴν ὕπαρξιν πολυγλώσσων ὀργανοπαικτῶν»[2]. Εἶπον περιέργως, διότι εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα ὁ Ρουμάνος ἐρευνητὴς G. Vrabie, ἀντιφάσκων, παραθέτει τὸ κατὰ τὸν Arnaudov σχῆμα τῆς ἐξ Ἑλλάδος προελεύσεως καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς διαδόσεως τοῦ τραγουδιοῦ εἰς ὅλην τὴν νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην[3].

Τὴν ἑλληνικὴν προέλευσιν τοῦ τραγουδιοῦ ὑπεστήριξε καὶ ὁ Ρουμάνος ἐρευνητὴς P. Caraman, ὅστις ἠσχολήθη εἰδικῶς μὲ τὸ ὄνομα τοῦ πρωτομάστορα Manole, ὑπογραμμίζει δ' ὅτι Ἑλληνὶς ἦτο ἡ πρώτη γυναῖκα, ποὺ ἐπραγματοποίησε τὴν ποιητικὴν μορφὴν τῆς παραδόσεως[4]. Τὰ πορίσματα τῆς γλωσσικῆς καὶ λαογραφικῆς ἐρεύνης τούτου εἶναι ἀντίθετα πρὸς τὰς γνώμας τοῦ Σερβοκροάτου ἐρευνητοῦ Petar Skok. Ὁ Skok ὑπεστήριξεν ὅτι τὸ τραγούδι ἐπλάσθη ὑπὸ τῶν Κουτσοβλάχων κτιστῶν, ποὺ τὸ διέδωσαν κατὰ τὰς ἐπισκέψεις αὐτῶν δι' ἐκτέλεσιν ἐργασίας εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τῆς βαλκανικῆς. Οὗτοι ὑπῆρξαν, κατ' αὐτόν, πρῶτοι ποὺ ἠδύναντο νὰ γνωρίζουν τὰς τραγικὰς περιστάσεις τῆς θυσίας ἀνθρωπίνου ὄντος, συνδεομένας μὲ τὸ ἐπάγγελμά των. Τὸ τραγούδι αὐτὸ θὰ ἦτο πρωτίστως τῆς προτιμήσεως τῶν οἰκοδόμων καὶ ἔπειτα ὅλου τοῦ λαοῦ[5]. Εἰς ταῦτα ὀφείλω νὰ παρατηρήσω α) ὅτι οἱ οἰκοδόμοι δὲν ἦσαν μόνον Κουτσόβλαχοι, ἀλλὰ μαστόροι ἀπὸ τὰ Μαστοροχώρια τῆς Πίνδου καὶ τῶν Τζουμέρκων, β) συνήθως οἱ Κουτσόβλαχοι εἰς τὴν βαλκανικὴν κατεγίνοντο περισσότερον μὲ ἀστικὰ ἐπαγγέλματα καὶ δὴ μὲ τὸ τοῦ ἐμπορίου, γ) οἱ κτίσται καὶ ἄλλοι ἀπόδημοι ἐξ Ἑλλάδος μετέφερον βεβαίως τραγούδια ἀπὸ τὴν χώραν των εἰς ξένους τόπους, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι καὶ τὰ ἐδημιούργουν, δ) ἡ ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς παραδόσεως (τρα-

---

1. Βλ. καὶ L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σ. 45.
2. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 71.
3. Βλ. τὸ σχῆμα τοῦτο καὶ ἐν Γ. Ἀ. Μέγα, Τὸ τραγούδι..., ἔνθ' ἀν., σ. 145.
4. P. Caraman, ἔνθ' ἀν., σσ. 63 κἑξ.
5. P. Skok, Iz balkanske komparativne literature. Rumunske paralele, «Zidanju Skadra», ἐν Glasnik Skopskog naučnog drustva, Skopije, V, 1929, σσ. 221-242, ἰδίᾳ σ. 235. Ὁ P. Caraman (ἔνθ' ἀν., σ. 97) λέγει ὅτι οἱ μαστόροι, ἀποτελοῦντες πολυάριθμον ἐσνάφι, θὰ ἐζήτουν περισσότερον ἄλλων ἀπὸ τοὺς ὀργανοπαίκτας τὸ ἐν λόγῳ τραγούδι καὶ θὰ τὸ ἐτραγουδοῦσαν καὶ οἱ ἴδιοι μετὰ τῶν ὀργανοπαικτῶν. Ὁ δὲ Γ. Α. Μέγας (ἔνθ' ἀν., σ. 147, σημ. 1) γράφει: «Τὸν ἐπαγγελματικὸν χαρακτῆρα τῶν ᾀσμάτων αὐτῶν ἐζήτησε τελευταίως ν' ἀποδείξῃ ὁ Ov. Papadima ἐν Revista de Folclor, ἔνθ' ἀν., σσ. 68-78, μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν Ρουμανίᾳ ἐκαπηλεύοντο σκιάς, προωρισμένας νὰ ἐντειχισθοῦν εἰς τὰ ὑπὸ κατασκευὴν οἰκοδομήματα». Τοιοῦτο τι ὅμως δὲν γράφει ὁ Ov. Papadima οὔτε συνάγεται ἡ γνώμη αὐτὴ ἐκ τῆς μελέτης του.

γουδιῶν, παραδόσεων κ.ἄ.) ἐπὶ τὸν βίον τῶν βαλκανικῶν γειτόνων εἶναι γεγονός, ὡς συνέβη καὶ μὲ τὴν γλῶσσαν[1], ε) αἱ Κουτσοβλαχικαὶ παραλλαγαὶ ἀποτελοῦν σχεδὸν μόνον γλωσσικὸν μεταπλασμὸν τῶν προερχομένων ἐξ Ἠπείρου ἢ ἐξ ἄλλων ἑλληνικῶν τόπων. Τοῦτο ἄλλως τε δέχονται, πλὴν τοῦ L. Şăineanu, καὶ ὁ Οὔγγρος L. Vargyas[2] καὶ ὁ Ρουμάνος G. Vrabie[3].

Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ἀκόμη ἐνταῦθα ὅτι ἕτερος ἐρευνητής, ὁ A. Syrcu, ἀσχοληθεὶς παλαιότερον μὲ τὸ τραγούδι (1890), ἐθεώρει τὴν σερβικὴν ἢ τὴν ρουμανικὴν παραλλαγὴν πρώτην ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς, χωρὶς ἐν τούτοις ν' ἀποφαίνεται συγκεκριμένως περὶ τῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο. Διὰ τὰς ρουμανικὰς παραλλαγὰς «τοῦ Μαστρομανόλη» ὑπεστήριξεν ὅτι αὗται ἀποτελοῦν ὑπολείμματα μεγαλυτέρου ἐπικοῦ τραγουδιοῦ, ἐτόνισε δὲ τὴν καλλιτεχνικήν των ἀξίαν, ὡς ὁ L. Şăineanu καὶ ὁ K. Schladebach. Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐνόμιζεν ὅτι αἱ σερβικαὶ καὶ αἱ ρουμανικαὶ παραλλαγαὶ ἐπραγματοποίησαν τὸν καλλιτεχνικόν των σκοπὸν καλύτερον ἢ αἱ τῶν ἄλλων λαῶν[4]. Ἀλλ' ὅ τι ἀνωτέρω εἴπομεν, ἀντιτιθέμενοι πρὸς τὴν κρίσιν τοῦ L. Şăineanu, ἰσχύει καὶ διὰ τὴν γνώμην τοῦ A. Syrcu. Ἄλλος ἐρευνητής, ὁ Gantscho Tzenov, τὸ τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» θεωρεῖ βουλγαρικὸν καὶ ἀνευρίσκει εἰς αὐτὸ ἀπήχησιν τοῦ μύθου περὶ τῆς κτίσεως τῆς Τροίας ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ποσειδῶνος![5].

Ἐκ τῶν Σλάβων ἐπιστημόνων ἐπελήφθη τοῦ θέματος καὶ ὁ Sv. Stefanović, ὅστις ὑπεστήριξεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἓν ἀρχέτυπον τραγούδι, ἀλλὰ κάθε

---

1. Παραλείπω τὰς διὰ τὴν βουλγαρικὴν καὶ σερβικὴν γνωστὰς παρ' ἡμῖν ἐργασίας τοῦ Ν. Ἀνδριώτη καὶ ἀναφέρω μελέτας ξένων, σχετικὰς μὲ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπὶ τὰς βαλκανικὰς γλώσσας: L. Galdi, Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes, Budapest 1939. A. Rosetti, Albano-romanica, I. De l'influence du grec et du slave méridional sur l'albanais et le roumain, «Bulletin de Linguistique», τόμ. X, Bucarest 1942, σσ. 76-90. Max Vasmer, Die griechischen Lehnwörter in Serbo-kroatischen. Berlin 1944. (Abhandl. der Preuss. Akad. der Wissensch. Jahrg. 1944. Phil.-hist. Klasse, ἀρ. 3). Βλ. καὶ τὰς ἀνακοινώσεις νεωτέρων ἐπιστημόνων εἰς τὰ Actes du IIe Congrès international des études du Sud-Est Européen, τόμ. IV, Athènes 1978, σσ. 33-43, 53-62, 85-99, 111-117, 287-295, τόμ. V, Athènes 1978, σσ. 539-550.

2. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σ. 32. Καὶ ὁ M. Pop, La ballade..., σ. 4, λέγει ὅτι ὁ P. Skok δὲν ἔπεισε τοὺς ἐρευνητάς.

3. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 100.

4. P. A. Syrcu, ἐν Glasnik zemaljskog muzejia a Bosni i Hercegovini. Žurnali Miniszerstva Proseveščenia, 1890, ian., σσ. 136-156, febr., σσ. 310-346, παρὰ G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 69.

5. G. Tzenov, Die Abstammung der Bulgaren und die Urheimat der Slaven, Berlin - Leipzig 1930, σσ. 298 κἑξ. Βλ. καὶ Σ. Π. Κυριακίδου, Τὰ βόρεια ἐθνολογικὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, Θεσσαλονίκη 1946, σ. 13. (Δημοσ. τῆς Ἑταιρ. Μακεδ. Σπουδῶν).

λαὸς τὸ ἐδημιούργησεν ἀπὸ τὰς κοινὰς εἰς ὅλους δοξασίας καὶ παραδόσεις περὶ στοιχειώσεως οἰκοδομημάτων[1]. Τοῦτο μὲ τὴν σταθερὰν ἔμμετρον ποιητικήν του μορφὴν διόλου δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ μιᾶς ἅπαξ γενομένης συνθέσεως ἢ μιᾶς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς παραδόσεως[2]. Ἡ ὕλη μιᾶς παραδόσεως, λέγει, δύναται νὰ τύχῃ διαπραγματεύσεως τόσον διαφόρου, ὅσον καὶ ἡ ὕλη ἑνὸς παραμυθιοῦ εἰς πεζὸν λόγον, παρ' ὅλην τὴν πολὺ χαλαρωτέραν σύνδεσιν τῶν μοτίβων του. Εἶναι λοιπὸν ὁ Sv. Stefanović ὑπὲρ τῆς *πολυγενεσίας* καὶ δὲν θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀρχετύπου μορφῆς. Τὰ βασικὰ μοτίβα πιστεύει ὅτι ἐν ὡρισμένῳ μέτρῳ παριστάνουν τὴν ἀρχικὴν ὕλην, ἐξ ὧν οἱ διάφοροι λαοὶ ἠδύναντο νὰ συνθέσουν τὴν διήγησιν, μεμονωμένα δὲ μόνον ἐπεισόδια εἰσεχώρησαν ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν, ὡς π.χ. ἡ κατάρα τῆς ἐντειχισθείσης Ἑλληνίδος γυναικός, ποὺ ἀπαντᾷ καὶ εἰς νοτιοσλαβικὴν καὶ εἰς βουλγαρικὴν παραλλαγήν[3]. Εἶναι, λέγει, ἐσφαλμένη ἡ γνώμη τοῦ M. Arnaudov περὶ ἑλληνικῆς προελεύσεως τοῦ τραγουδιοῦ, διότι αἱ παραλλαγαὶ τῶν ἄλλων λαῶν περιέχουν καὶ ἐπεισόδια, ποὺ δὲν ἀνευρίσκονται εἰς τὸ ἑλληνικὸν τραγούδι[4]. Τοῦτο ὅμως δὲν εὐσταθεῖ, διότι τὸ εἰς τὸ σερβικὸν τραγούδι ἐπεισόδιον τοῦ χρυσοῦ μήλου καὶ ὁ διάλογος τῆς ἡρωΐδος μὲ τὸν σύζυγόν της ἀπαντοῦν εἰς ἑλληνικὰς παραλλαγάς. Χρυσοῦν μῆλον ποὺ πίπτει εἰς τὸν ποταμὸν ἢ δακτυλίδι δὲν ἔχει οὐσιώδη διαφοράν. Ἐπίσης τὸ ἐπεισόδιον τῆς κατάρας ὁ ἴδιος παραδέχεται ὅτι ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλας παραλλαγάς. Τὴν μέθοδον τοῦ ὡς ἄνω ἐρευνητοῦ νὰ καθορίσῃ τὰ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ τραγουδιοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λεπτομερειῶν, ποὺ παρουσιάζονται εἰς τὰς παραλλαγὰς ἑνὸς καὶ μόνον λαοῦ καὶ οὐδενὸς ἄλλου, κατακρίνουν ὁ L. Vargyas[5] καὶ ὁ Γ. Ἀ. Μέγας[6], διότι ἡ συγκριτικὴ ἔρευνα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ γίνεται μὲ βάσιν τὰ ἐπὶ μέρους ἐπεισόδια, ἀλλὰ μὲ γνώμονα τὸ κεντρικὸν αὐτῶν θέμα.

Ἕτερος ἐρευνητής, τὴν φορὰν αὐτὴν Ἰταλός, ὁ G. Cocchiara, εἰς εἰδικὴν μελέτην του[7], τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν ἀείμνηστον καθηγητὴν καὶ ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν ἀνατύπῳ, παραθέσας καὶ ἐξετάσας ἀρκετὰς παραλλαγὰς τοῦ τραγουδιοῦ ἐκ τῶν διαφόρων χωρῶν, καθορίσας δὲ τὰς ἰδιομορφίας αὐτῶν,

---

1. Sv. Stefanović, Die Legende vom Bau..., ἔνθ' ἀν., σσ. 188 - 210. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἐπεξεργάζεται προηγουμένην ἐν τῇ σερβικῇ γλώσσῃ ἐργασίαν τοῦ συγγραφέως τῶν ἐτῶν 1928 καὶ 1931.
2. Sv. Stefanović, ἔνθ' ἀν., σ. 203.
3. Sv. Stefanović, ἔνθ' ἀν., σ. 205.
4. Sv. Stefanović, ἔνθ' ἀν., σσ. 152 καὶ 199.
5. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σσ. 48 κέξ.
6. Γ. Ἀ. Μέγα, Τὸ τραγούδι..., σσ. 150-151.
7. G. Cocchiara, ἔνθ' ἀν., σσ. 38 κέξ. Μετάφρασιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν τῆς ἐργασίας ταύτης ὑπὸ Χρ. Παρηγορίτσα, βλ. εἰς περιοδ. Σκουφᾶς, ἔτ. Ϛ', Ἄρτα 1961/62, τεῦχ. 19-20, σσ. 299-308, ἔτ. Ζ', 1962, τεῦχ. 21-22, σσ. 17-24.

συζητεῖ γνώμας τῶν L. Şăineanu, K. Dieterich, N. Γ. Πολίτου, P. Skok καὶ P. Caraman, σχετικὰς κυρίως μὲ τὴν προέλευσιν καὶ διάδοσιν αὐτοῦ[1]. Ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν παραλλαγῶν ἀποτελεῖ, κατ' αὐτόν, ἀπόδειξιν τῆς ζωτικότητος καὶ δημοτικότητος τοῦ ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ τραγουδιοῦ. Τὰ κυριώτερα πορίσματα εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξεν εἶναι τὰ ἑξῆς: α) Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ δακτυλιδιοῦ τοῦ πρωτομάστορα, ποὺ εἶναι κοινὸν εἰς ἑλληνικάς, κουτσοβλαχικάς, ἀλβανικὰς καὶ βουλγαρικὰς παραλλαγάς, συμβολίζει τὸν ἀκατάλυτον τῶν συζύγων δεσμόν, τὸν ὁποῖον ἡ ἀπώλειά του διαλύει. β) Τὸ ἐπεισόδιον τῆς γυναικός, ποὺ παρακαλεῖ νὰ θηλάσῃ τὸ νεογέννητον παιδί της, ἐνυπάρχει εἰς ἑλληνικάς, κουτσοβλαχικάς, βουλγαρικὰς καὶ σερβικὰς παραλλαγάς. γ) Τὸ ἐπεισόδιον τῶν τριῶν ἀδελφῶν, ποὺ ὁρκίζονται νὰ μὴ φανερώσουν τὴν συμφωνίαν των εἰς τὰς συζύγους των, ἀλλὰ μόνον ὁ ἐξ αὐτῶν μικρότερος τηρεῖ τὸν ὅρκον του, ἀπαντᾷ ἐν Βουλγαρίᾳ, Νοτιοσλαβίᾳ καὶ Ρουμανίᾳ· ἐν Ἀλβανίᾳ εἰς παραλλαγὴν ἀναφέρεται ἐντείχισις τῆς γυναικὸς τοῦ μεγαλυτέρου ἀδελφοῦ, εἰς ἄλλην δ' αὐτόθι γίνεται λόγος περὶ ἐντειχίσεως τῆς γυναικὸς τοῦ μικροτέρου ἀδελφοῦ, τοῦ τηρήσαντος τὸν ὅρκον του. Ὁ G. Cocchiara συμφωνεῖ μὲ τὰς ἀπόψεις τοῦ P. Caraman[2], τὰς ἀντιθέτους μὲ τὰς γνώμας τοῦ P. Skok, ὡς καὶ μὲ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Μαστρομανόλη. Ἀκόμη δέχεται μετὰ τοῦ P. Caraman ὅτι, ὅταν κάμνωμεν σύγκρισιν τῶν ρουμανικῶν μὲ τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγάς, εἰς τὰς τελευταίας ἀνήκει τὸ πλεονέκτημα ὅτι τὸ ἐπικὸν στοιχεῖον τῆς προσκλήσεως τῆς γυναικὸς εἰς τὴν οἰκοδομὴν τὸ παρουσιάζουν εἰς πολὺ μεγαλυτέραν ἁπλότητα καὶ πρέπει αὐταὶ νὰ θεωροῦνται ὡς σταθμός, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ἔννοια τῆς στοιχειώσεως μὲ τὴν θυσίαν γυναικὸς μετεβιβάσθη ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς πίστεως εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ποιήσεως. Ὡς πρὸς τὴν ἄλλην γνώμην τοῦ P. Caraman, καθ' ἥν, ἂν εἰς τὰς ρουμανικὰς καὶ σερβοκροατικὰς παραλλαγὰς διαπιστώνεται ἡ ἐπίτευξις τῶν πλέον ὑψηλῶν αἰσθητικῶν ἀξιῶν, τοῦτο δ' εἶναι ἡ ἀνταπόδειξις ὅτι δὲν ἦσαν οἱ Ρουμάνοι ἐκεῖνοι, ποὺ ἔδωσαν ἀρχὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ποιητικοῦ θέματος τῆς θυσίας διὰ τὴν στοιχείωσιν τῆς οἰκοδομῆς, ὁ G. Cocchiara διαφωνεῖ μόνον εἰς τὸ ὅτι τὸ ρουμανικὸν τραγούδι ὑπερέχει αἰσθητικῶς τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἂν συνέβαινε τοῦτο, τὸ πρᾶγμα θὰ ὠφείλετο εἰς μὴ δικαιολογημένην ἐπεξεργασίαν τοῦ θέματος. Αἱ ἑλληνικαὶ παραλλαγαὶ εἶναι παλαιότεραι, αἱ δὲ ρουμανικαὶ εἶναι νεώτεραι καὶ δὲν ἔχουν τὴν πρωτότυπον ἀνέλιξιν τῶν ἑλληνικῶν, ὅπου τὸ ἔθιμον διετήρησεν ὅλον του τὸ μυστήριον. Ἀντιθέτως εἰς τὰς ρουμανικάς, τὰς βουλγαρικὰς καὶ τὰς σερβοκροα-

1. Ὁ G. Cocchiara ἀγνοεῖ τὴν ἐργασίαν τοῦ Sv. Stefanović.
2. P. Caraman, ἔνθ' ἀν., σσ. 93 κἑξ.

τικὰς ὁ ἔθιμον ἔχει τρόπον τινὰ ἀναλυθῆ διὰ τῆς φαντασίας τῶν τραγουδιστῶν, οἱ ὁποῖοι τὸ διαπλατύνουν μὲ λεπτομερείας[1].

Ἀξία σημειώσεως εἶναι νομίζω καὶ ἡ γνώμη τοῦ W. J. Entwistle, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι τὸ ρουμανικὸν τραγούδι «τοῦ Μαστρομανόλη» εἶναι ἀναμφιβόλως ἑλληνικόν, πιθανῶς δὲ τὸ παρέλαβον οἱ Ρουμάνοι ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας[2]. Ἐν σχέσει μὲ τὸ ὄνομα *Μανόλης* λέγει ὅτι τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς μακεδονικὰς παραλλαγὰς καὶ ὅτι ἦτο γνωστὸς ἀρχιτέκτων, ζήσας κατὰ τὸ ἔτος 1659[3], χωρὶς ν' ἀναφέρῃ πόθεν λαμβάνει τὴν πληροφορίαν ταύτην. Ἡ παλαιοτέρα, κατ' αὐτόν, ἑλληνικὴ παραλλαγὴ προέρχεται ἐκ Καππαδοκίας, ἡ ὡραιοτέρα ὅμως ἐπεξεργασία τοῦ θέματος ἐγένετο εἰς τὸ ρουμανικὸν τραγούδι διὰ τὸ κτίσιμον τῆς Μονῆς Argeş, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκφράζεται εἰς ὕψιστον βαθμὸν τὸ ἀβοήθητον καὶ ἡ ἀπελπισία ἐμπρὸς εἰς τὴν δύναμιν τῆς μοίρας[4].

Ἀκολούθως, ἡ μελέτη τοῦ Οὔγγρου λαογράφου Lajos Vargyas[5] προεκάλεσεν ἐντύπωσιν καὶ πολλὰς συζητήσεις εἰς ὅλας τὰς βαλκανικὰς χώρας. Τὰς νέας θεωρίας τοῦ ἐρευνητοῦ τούτου ἔκριναν παρ' ἡμῖν μὲν ὁ Γ. Ἀ. Μέγας[6], ἐν Ρουμανίᾳ δὲ ὁ Mihai Pop[7] καὶ ὁ G. Vrabie[8].

Ὁ L. Vargyas, χρησιμοποιήσας 229 παραλλαγάς, ἤτοι 38 οὐγγρικάς, 87 βουλγαρικάς, 16 ρουμανικάς, 2 κουτσοβλαχικάς, 37 σερβοκροατικάς, 14 ἀλβανικάς, 2 ἀθιγγανικάς, 15 ἑλληνικάς[9], 14 γεωργιανὰς (ἐκ Γκρουζίας καὶ Ἀπχαζίας τῆς Ὑπερκαυκασίας) διετύπωσε νέαν θεωρίαν περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς παραλογῆς, ἀφοῦ ἀνέλυσεν εἰς διεξοδικοὺς πίνακας τὰ μοτίβα καὶ τὰ ἐπεισόδια ὅλων τῶν κατὰ λαοὺς παραλλαγῶν αὐτῆς. Ὡρισμένα τούτων παρουσιάζουν, κατ' αὐτόν, ἰδιομορφίας, αἱ δὲ ὁμοιότητες ὀφείλονται εἰς ἀλληλεπιδράσεις καὶ ἀλληλοδανεισμούς. Μερικοὶ τῶν ἐρευνητῶν ὑπερεξετίμησαν τινὰ ἐκ τῶν εἰς παραλλαγὰς ὑπαρχόντων στοιχείων καὶ ἐστήριξαν, λέγει, εἰς αὐτὰ τοὺς

---

1. G. Cocchiara, ἔνθ' ἀν., σσ. 51 κέξ. Βλ. καὶ τὴν βιβλιοκρισίαν τῆς μελέτης τοῦ Cocchiara ὑπὸ Γ. Ἀ. Μέγα, ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. 18, 1959, σσ. 561-563.

2. W. J. Entwistle, European Balladry, Oxford 1939, σ. 352. Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν., σ. 317.

3. W. J. Entwistle, ἔνθ' ἀν., σ. 350. Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν., σσ. 317-318.

4. W. J. Entwistle, ἔνθ' ἀν., σ. 309. Κ. Ἀ. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν., σ. 318.

5. L. Vargyas, Forschungen..., Separatum, ἔνθ' ἀν., σσ. 1-88.

6. Βλ. τὴν βιβλιοκρισίαν του διὰ τὸ ἔργον τοῦ L. Vargyas ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. 18, 1959, σσ. 563-577, καὶ εἰς τὴν μελέτην του διὰ τὸ τραγούδι, σσ. 152-168.

7. M. Pop, Nouvelles variantes roumaines..., σσ. 435 κέξ.

8. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σσ. 72, 107.

9. Σημειωτέον ὅτι ὁ L. Vargyas ἀγνοεῖ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὅταν ἔγραφε τὴν μελέτην του εἰς τὸ Κέντρον Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν εἶχον συγκεντρωθῆ ὑπὲρ τὰς 300 παραλλαγὰς τοῦ τραγουδιοῦ.

λόγους διὰ τὴν ἑλληνικὴν προέλευσιν τοῦ τραγουδιοῦ[1]. Ὡς πρὸς τὸ κτίσμα νομίζει ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ προτιμήσωμεν τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο εἶδος αὐτοῦ, ὑποτιμᾷ δὲ τὴν σημασίαν, ποὺ ἔχει ἡ οἰκοδομὴ μιᾶς γεφύρας, παρουσιαζούσης, λέγει, μειονεκτήματα ἔναντι ἑνὸς φρουρίου ἢ ἄλλου οἰκοδομήματος[2]. Ἐπίσης τὴν κατάβασιν τῆς γυναικὸς εἰς τὰ βάθη τῶν θεμελίων τῆς γεφύρας πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ δακτυλιδιοῦ θεωρεῖ ἀδιανόητον. Εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο περιέπεσε, διότι τὴν λέξιν καμάρα τοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ τὴν συγχέει μὲ τὴν λέξιν *κάμαρα*[3], δωμάτιον. Ἐπὶ τῆς παρερμηνείας μιᾶς λέξεως ἐστήριξεν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς προτεραιότητος τοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ[4]. Διὰ τὸ ὄνομα Manole τῶν βουλγαρικῶν καὶ ρουμανικῶν παραλλαγῶν λέγει ἐσφαλμένως ὅτι τοῦτο δὲν ἀπαντᾷ εἰς ἑλληνικὰς παραλλαγάς[5], εἰς δὲ τὸν προσηρτημένον πίνακα τὸ τάσσει εἰς τὰ δυσνόητα. Εἰς τὸ ὄνομα Μανόλης ὑπόκειται, ὅπως ἔγραψε καὶ ὁ Sv. Stefanović, ὡς βάσις τὸ ὄνομα τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ ![6]. Τὸ εἰς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς ὄνομα τοῦ Δουνάβεως θεωρεῖ ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ βορρᾶ. Ἄλλο σφάλμα τοῦ L. Vargyas εἶναι ὅτι ὁ Εὐφράτης, ὡς λέγει, δὲν ἀπαντᾷ εἰς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς τῆς βορείου Ἑλλάδος, ἐνῷ τὸ ὄνομα τοῦτο ὑπάρχει εἰς παραλλαγὰς ἐκ Θεσπρωτίας, Κεσάνης, Κωνσταντινουπόλεως κ.ἄ.[7]. Συγκρίνας τὰς οὐγγρικὰς καὶ βουλγαρικὰς παραλλαγὰς[8] ὑποστηρίζει ὅτι δὲν ὑπάρχει μοτίβον (γράφε ἐπεισόδιον) τῶν οὐγγρικῶν ποὺ νὰ μὴ ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰς βουλγαρικάς, ὅπερ δὲν ἀληθεύει[9]. Ἐπειδὴ δ' ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν μακρινὸν Καύκασον ἔμμετρος παραλλαγή, ὁμοιάζουσα πρὸς τὸ οὐγγρικὸν τραγούδι, καθὼς καὶ ἄλλη εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ροῦ τοῦ μέσου Βόλγα, ὅπου κατοικοῦν οἱ Μορντβῖνοι, φιννοουγγρικῆς καταγωγῆς, ὁ L. Vargyas συγκρίνει καὶ αὐτὰς μὲ τὰς οὐγγρικὰς καὶ διαπιστώνει ὅτι τὸ στοιχεῖον τῆς ἀρχαίας καυκασίας παραδόσεως περὶ στοιχειώσεως, ποὺ διεσώθη εἰς τὴν Γκρουζινίαν καὶ Ἀπχαζίαν (Γεωργίαν), εἶχεν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τοὺς Οὔγγρους, τοὺς διαμένοντας εἰς Lebedien κατὰ τοὺς 7ον - 8ον αἰῶνας. Οἱ Οὔγγροι, παραλαβόντες

---

1. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σσ. 8-33. Ὁ συγγραφεὺς ἀγνοεῖ τὴν ἐργασίαν τοῦ G. Cocchiara, τὰς δὲ μελέτας τοῦ P. Skok καὶ τοῦ P. Caraman γνωρίζει μόνον ἐκ παραπομπῶν εἰς αὐτάς. Γ. Ἀ. Μέγα, Τὸ τραγούδι..., σ. 152.
2. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σσ. 35-36.
3. Ἔνθ' ἀν., σ. 35. Τὸ σφάλμα, ὑποδειχθὲν εἰς τὸν L. Vargyas ὑπὸ τοῦ Γ. Ἀ. Μέγα διωρθώθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀγγλικὴν ἔκδοσιν τῆς μελέτης του.
4. Βλ. Γ. Ἀ. Μέγαν, ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. 18, 1959, σ. 568.
5. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σσ. 36-37. Ὁ Γ. Ἀ. Μέγας (Τὸ τραγούδι..., σ. 89) ἀναφέρει εἰς ποίας παραλλαγὰς ἀπαντᾷ.
6. Sv. Stefanović, ἔνθ' ἀν., σσ. 188 κέξ.
7. Γ. Ἀ. Μέγα, Βιβλιοκρισία..., Λαογραφία, τόμ. 18, σ. 575.
8. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σσ. 59-69.
9. Γ. Ἀ. Μέγα, Τὸ Τραγούδι..., σσ. 164-165.

τοὺς μύθους ἐκ τῆς ὡς ἄνω περιοχῆς, καθ' οὓς τὸ θῦμα τῆς ἐντειχίσεως ἦτο ὁ μόνος υἱὸς μιᾶς χήρας ἢ μία κόρη, τοὺς μετέτρεψαν εἰς θυσίαν γυναικὸς καὶ βραδύτερον εἰς τραγούδι. Τοῦτο ἔφθασε, λέγει, εἰς τοὺς Βουλγάρους, ὅταν Οὔγγροι καὶ Βούλγαροι ἦσαν ἄμεσοι γείτονες ἢ ὑπῆρχεν οὐγγρικὴ κατοχὴ ἢ πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐπίδρασις εἰς τὴν βόρειον Βουλγαρίαν. Οἱ Βούλγαροι, λέγει, εἶχον παραλάβει τὴν οὐγγρικὴν παραλογὴν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰ., ἐκ τῶν ὁποίων κατόπιν παρελήφθη ὑπὸ τῶν ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν[1]. Τὸ νὰ μετεδόθη ἐξ Εὐρώπης ἢ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Πόντου εἰς τὸν Καύκασον (Γεωργίαν) ἡ οὐγγρο-βαλκανικὴ παραλογή, τοῦτο ὁ L. Vargyas θεωρεῖ ὅλως ἀδύνατον[2].

Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὕπαρξις τῆς παραλογῆς εἰς τοὺς βυζαντινοὺς Ἕλληνας τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας; Ἡ περιοχὴ τῆς τελευταίας ἦτο ἀποκεκομμένη ἀπὸ τοῦ 12ου αἰ., ἴσως καὶ παλαιότερον, ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον σῶμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἔπειτα πῶς εἶναι δυνατόν, ὡς εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ Γ. Ἀ. Μέγας[3], νὰ παραβλέψωμεν, ὅτι ἡ Γεωργία τοῦ Καυκάσου εὑρίσκετο ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος εἰς στενὰς πολιτιστικὰς σχέσεις μὲ τὸν Ἑλληνισμόν; Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμφισβητήσωμεν ὅτι Ἕλληνες ἐκ Πόντου, φεύγοντες τὰς ἐπιδρομὰς καὶ τοὺς διωγμοὺς Περσῶν καὶ Τούρκων, ἐγκαθίσταντο κατὰ καιροὺς εἰς τὰς νοτίας ὑπωρείας τοῦ Καυκάσου; Ἂς προστεθῇ ὅτι καὶ ὁ G. Vrabie λέγει ὅτι ἡ οὐγγρικὴ παραλλαγὴ δὲν ἔχει τὸ ἱστορικὸν σχῆμα, τὸ γνωστὸν εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην, ἀποτελεῖ δ' ἀπήχησιν τοῦ ρουμανικοῦ τραγουδιοῦ[4]. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Οὐγγαρίᾳ παλαιότερον ὁ S. Solyonossy εἰς μελέτην του διὰ τὴν γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα Kelemen, ποὺ ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν «Ἐθνογραφίαν», περιοδικὸν τῆς Οὐγγρικῆς Ἐθνογραφικῆς Ἑταιρείας, ἐν Βουδαπέστῃ 1923, σσ. 133 κέξ., δέχεται ὅτι τὸ τραγούδι ἔχει ἑλληνικὴν τὴν προέλευσιν. Τὰ πορίσματά του ἐν προκειμένῳ ὁ Οὔγρος οὗτος ἐρευνητὴς συνήγαγεν ἐκ τῆς ἐξετάσεως 16 ἐν ὅλῳ βαλκανικῶν παραλλαγῶν, τὰ κείμενα τῶν ὁποίων κατὰ τὸ πλεῖστον μόνον ἐν ἐπιτομῇ τοῦ ἦσαν γνωστά, καὶ 13 οὐγγρικῶν.

Λίαν ἐνδιαφέρουσα πρὸς τούτοις εἶναι ἡ συγκριτικὴ μελέτη τοῦ Ρουμάνου ἐρευνητοῦ G. Vrabie[5], εἰς τὴν ὁποίαν διατυποῦνται τὰ ἑξῆς γενικὰ πορίσματα, ἐξαχθέντα ἐκ τῆς ἐρεύνης 165 παραλλαγῶν, ἤτοι 55 ρουμανικῶν, 69 βουλγαρικῶν, 5 σερβικῶν, 5 ἀλβανικῶν καὶ 31 ἑλληνικῶν. Ἡ ἑλληνική, λέγει, εἶναι ἡ παλαιοτέρα ὅλων, διατηρήσασα τὴν ἐπικὴν οὐσίαν τῆς παλαιᾶς της

1. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σσ. 76-77.
2. L. Vargyas, ἔνθ' ἀν., σσ. 73-75.
3. Γ. Ἀ. Μέγα, Βιβλιοκρισία ..., ἔνθ' ἀν., σ. 577.
4. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 107.
5. Ἔνθ' ἀν., σσ. 69-108.

μορφῆς[1]. Ἐν τῇ σερβικῇ ὑπάρχουν ἐπεισόδια, εἰλημμένα ἐκ τῶν παραδόσεων τοῦ ἀδριατικοῦ χώρου, μὴ ἀπαντῶντα εἰς τὰς τῶν ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν[2]. Χωρὶς ν' ἀπομακρύνεται τελικῶς ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν τραγούδι ὁ ἀνώνυμος Σέρβος ποιητὴς ἐδημιούργησε μίαν νέαν τεχνικὴν εἰς τὴν διήγησιν. Ἡ ὑπὸ τοῦ Vuk Karadjić δημοσιευθεῖσα παραλλαγὴ διαφέρει τῶν ἐκ Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης. Οἱ ἀνώνυμοι δημοτικοὶ ποιηταὶ ἐνταῦθα εἰσήγαγον λεπτομερείας, ἀγνώστους εἰς ἄλλων λαῶν παραλλαγάς[3]. Ἐν Ρουμανίᾳ δὲν ἀποκλείεται ὅτι κάποιον τραγούδι διὰ τὴν θυσίαν εἰς οἰκοδόμημα θὰ ἐκυκλοφορεῖτο πρὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Μονῆς Argeş ὡς ἠχὼ μερικῶν παλαιοτέρων ἑλληνικῶν καὶ σερβικῶν τραγουδιῶν. Κατόπιν Σέρβοι γουσλάροι, μεταβαίνοντες ἀπὸ χώρας εἰς χώραν, καὶ ὀργανοπαῖκται ἐκ Μουντενίας θὰ μετέδωσαν τὸ τραγούδι ἐντονώτερον κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐν λόγῳ Μονῆς[4]. Αἱ βουλγαρικαὶ καὶ ρουμανικαὶ παραλλαγαὶ προσθέτουν εἰς τὸ θέμα τῆς παραλογῆς μερικὰ ἐπεισόδια πλήρη ἐπικοῦ διαφέροντος, ὡς ὁ ὅρκος τῶν μαστόρων, ἡ ἐπιορκία των, ἐκτὸς τοῦ πρωτομάστορα, τὰ ἐπεισόδια τὰ παρουσιαζόμενα εἰς τὴν πορείαν τῆς γυναικός, ποὺ δεικνύουν τὴν ἀγάπην τῶν συζύγων, καὶ τέλος τὴν δραματικὴν λύσιν. Οἱ Βούλγαροι καὶ περισσότερον οἱ Ρουμάνοι ἀνώνυμοι δημοτικοὶ ποιηταὶ ἐπραγματοποίησαν, λέγει, ἀριστουργήματα εἰς τὴν παγκόσμιον προφορικὴν ποίησιν διὰ τοῦ συνδυασμοῦ λυρικῶν καὶ δραματικῶν στοιχείων. Τὰ μυθικὰ καὶ παραδοσιακὰ στοιχεῖα ἐκτίθενται μόνον κατὰ τὸ μέτρον ποὺ δημιουργεῖται ἀληθὴς τέχνη. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ τραγουδιοῦ ἵσταται ἡ μορφὴ τοῦ ἥρωος ἀρχιτέκτονος, ποὺ μὲ βαθεῖαν λύπην θυσιάζει τὴν νεαράν του σύζυγον μὲ τὴν τρυφερὰν εἰκόνα τῆς γεμάτης ἀπὸ ἀγάπην συζύγου[5]. Ἐν Οὐγγαρίᾳ τὸ τραγούδι δὲν ἔχει τὸ ἱστορικὸν σχῆμα, τὸ γνωστὸν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, ὡς ὁ Γ. Ἀ. Μέγας παρετήρησεν[6], μία δὲ οὐγγρικὴ παραλλαγὴ διὰ τὸν Μαστρομανόλην ἀπηχεῖ τὰς ρουμανικὰς ἐκ Μολδαβίας (Bacău) καὶ Τρανσυλβανίας (Odorhei)[7]. Τέλος ἡ ἑλληνικὴ παραλογὴ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ ἀριστουργήματος, διαβρωθέντος ἀπὸ τοὺς καιρούς, ποὺ μᾶς κάμνει νὰ πιστεύωμεν ὅτι εἰς μίαν προγενεστέραν ἐποχὴν τοῦτο θὰ ἐξισοῦτο μὲ τὰ τραγούδια τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Ὀδυσσέα ἢ τὸν Ἀχιλλέα. Προϊόντος τοῦ χρόνου τὰ τραγούδια τῆς θυσίας διὰ τὸ οἰκοδόμημα ἔχασαν τὴν ἰδιαιτέραν διηγηματικήν των λαμπρότητα,

---

1. Ἔνθ' ἀν., σ. 78.
2. Ἔνθ' ἀν., σ. 97.
3. Ἔνθ' ἀν., σσ. 105-106.
4. Ἔνθ' ἀν., σ. 77.
5. Ἔνθ' ἀν., σ. 106.
6. Ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. 18, σ. 577.
7. G. Vrabie, ἔνθ' ἀν., σ. 107.

συνέχισαν ὅμως νὰ διατηροῦν τὸ παλαιὸν παραδοσιακόν των ὕφος. Τοιουτοτρόπως ἔχομεν σταθερὰ στοιχεῖα: τὴν κατασκευὴν μιᾶς γεφύρας ὑπὸ μεγάλου ἀριθμοῦ κτιστῶν, τὸ μυστήριον τῆς κατακρημνίσεως, λυόμενον ὑπὸ τοῦ στοιχειοῦ καὶ συνηθέστερον ὑπὸ ἑνὸς πουλιοῦ, ποὺ λέγει νὰ θυσιάσουν τὴν σύζυγον τοῦ πρωτομάστορα. Αὕτη ὁδηγεῖται ὑπὸ ἑνὸς παιδιοῦ, δελεάζεται μὲ τὴν πτῶσιν τοῦ δακτυλιδιοῦ τοῦ ἀνδρός της εἰς τὰ ὑγρὰ θεμέλια καὶ ἐντειχίζεται μὲ βιασύνην ὑπὸ τοῦ συζύγου καὶ τῶν ἄλλων μαστόρων. Μέσα εἰς τὸν πόνον της θρηνεῖ καὶ καταρᾶται[1].

Ε΄ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συγκεφαλαιοῦντες πάντα τ᾽ ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

α) Αἱ κοιναὶ εἰς πλείστους λαοὺς τοῦ πλανήτου μας δεισιδαίμονες δοξασίαι καὶ παραδόσεις περὶ τῆς δι᾽ ἐντειχισμοῦ θυσίας ζώντων νέων ἀνθρώπων κατὰ τὴν θεμελίωσιν καὶ ἀνέγερσιν διαφόρων οἰκοδομημάτων πρὸς στοιχείωσιν αὐτῶν ἀπηχοῦν πραγματικὰς ἀνθρωποθυσίας παναρχαίων χρόνων τῆς πρωτογόνου ἀνθρωπότητος. Τὰ ἀνθρώπινα θύματα μὲ τὴν ἀνέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ προϊόντος τοῦ χρόνου ἀντικατεστάθησαν δι᾽ ἐντειχίσεως ἀνθρωπίνης σκιᾶς, θυσίας ζῴων καὶ ἐγκατορύξεως εἰς τὰ θεμέλια ὀστῶν ἀνθρώπων ἢ ζῴων, νομισμάτων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων, ἐχόντων μαγικὰς ἰδιότητας. Ἀλλ᾽ εἴς τινας λαούς, ὡς εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἄλλους, ἐνωρὶς ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς ἤδη χρόνους ἀντὶ ἀνθρωποθυσιῶν ἔχομεν θυσίας ζῴων, ἐνῷ εἰς ἄλλους, πολιτιστικῶς καθυστερημένους, διετηρήθησαν καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας αἱ ἄγριαι ἀνθρωποθυσίαι.

β) Τὸ ὡς ἄνω παραδοσιακὸν ἔθιμον τῆς ἀνθρωποθυσίας εἰς οἰκοδομήματα ἐξειλίχθη ὑπὸ ποιητικὴν μορφὴν εἰς ἓν δημῶδες ἀνώνυμον ἐπικὸν τραγούδι (παραλογὴν) μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης.

γ) Αἱ παραλλαγαὶ τῆς ὡς ἄνω παραλογῆς εἰς τοὺς διαφόρους λαοὺς χαρακτηρίζονται διὰ τὴν ποικιλίαν των εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὑποθέσεως, ἀλλ᾽ ἡ κεντρικὴ ἰδέα αὐτῆς συνίσταται εἰς τὴν θυσίαν τῆς νεαρᾶς γυναικὸς τοῦ πρωτομάστορα, μητρὸς μικροῦ παιδιοῦ.

δ) Τὸ τραγούδι (παραλογὴ) ἐδημιουργήθη ἀρχικῶς κατὰ τὸν 11ον μ.Χ. αἰ., ἴσως καὶ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐκεῖθεν διεδόθη εἰς τὸν ἑλλαδικὸν χῶρον, ζῆσαν ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ τὰ ὀνόματα κυρίως «τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι» καὶ «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Εἰς

1. Ἔνθ᾽ ἀν., σ. 105.

τὴν περιοχὴν τοῦ Καυκάσου εἰσῆλθε λίαν πιθανῶς ὑπὸ τῶν ἐκεῖ κατὰ καιροὺς καταφευγόντων δι' ἱστορικοὺς λόγους Ἑλλήνων τοῦ Πόντου.

ε) Εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος χώρας ἡ παραλογὴ ὑπέστη διασκευὰς μὲ μεταβολὰς εἰς τὸ εἶδος τοῦ κτίσματος (ἀντὶ γεφύρας κάστρον, φρούριον ἢ μοναστήρι ἢ ἄλλο οἰκοδόμημα) καὶ εἰς τὸν τρόπον τῆς εντειχίσεως τοῦ θύματος. Πολλὰ λεπτομερειακὰ ἐπεισόδια τῶν εἰς τὰς χώρας αὐτὰς παραλλαγῶν διέσπασαν τὴν ἑνότητα καὶ τὴν δομὴν τοῦ ἀρχικοῦ ἐπικοῦ τραγουδιοῦ καὶ προσέδωκαν εἰς αὐτὸ ἐθνικὸν κατὰ τόπους χαρακτῆρα, ποὺ ὡδήγησεν ἐρευνητάς τινας εἰς παρακεκινδυνευμένα συμπεράσματα.

ϛ) Φορεῖς τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ εἰς τὰς ὡς ἄνω χώρας ἦσαν κυρίως οἱ πολυπληθεῖς Ἕλληνες μετανάσται, οἱ ὁποῖοι καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς τουρκοκρατίας κατέκλυζον τὰς χώρας τῆς βαλκανικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, δημιουργοῦντες παντοῦ ἀνθηρὰς παροικίας, ἡ ἱστορία τῶν ὁποίων δὲν ἐγράφη ἀκόμη[1]. Οἱ δ' ἐκ τῆς Πίνδου καὶ τῶν Τζουμέρκων οἰκοδόμοι ἔκτιζαν γεφύρας, μοναστήρια, φρούρια, οἰκίας εἰς ὅλην τὴν ἐν λόγῳ περιοχήν. Ἀντιθέτως μεταναστεύσεις Οὔγγρων, Ρουμάνων ἢ Σλάβων ἀπὸ τὰ εὔφορα ἐδάφη τοῦ βορρᾶ πρὸς τὰ πτωχὰ τοῦ νότου δὲν συνέφερον εἰς τοὺς λαοὺς αὐτοὺς νὰ πραγματοποιοῦν καὶ οὕτω δὲν μαρτυροῦνται. Πρὸς τούτοις οἱ ἀθιγγανικῆς κατὰ τὸ πλεῖστον καταγωγῆς ὀργανοπαῖκται, πλὴν τῶν Σέρβων γκουσλάρ, τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ρουμάνων σουβλιαριτζήδων, ὄντες πολύγλωσσοι, ἦσαν καὶ αὐτοὶ φορεῖς μεταδόσεως τραγουδιῶν ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν.

ζ) Ἡ χρονολόγησις τῶν ἀλβανικῶν, σερβικῶν, βουλγαρικῶν καὶ οὑγγρικῶν παραλλαγῶν δὲν εἶναι εὔκολος, διότι τὰ τραγούδια αὐτὰ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἀπέβαλον τὴν ἀρχικήν των μορφήν, ὑπέστησαν ποικίλους συμφυρμούς, ἀλληλοδανεισμοὺς καὶ ἐδέχθησαν στοιχεῖα νέα, ὡς ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων, ὡς καὶ ἐπεισόδια καὶ λεπτομερείας ἀπὸ τὴν τοπικὴν ἢ ἔξωθεν μυθικὴν παράδοσιν. Ἡ περίπτωσις τῆς χρονολογήσεως τοῦ ρουμανικοῦ τραγουδιοῦ «τοῦ Μαστρομανόλη» εἰς τὸν 18ον αἰ. δύναται νὰ ἰσχύσῃ καὶ διά τινας τῶν ἄλλων ἐθνικῶν παραλλαγῶν.

η) Εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς τοῦ τραγουδιοῦ διετηρήθη ἐπὶ αἰῶνας ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν θεματικῶν στοιχείων, ἀφ' ἑτέρου δ' ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς μορφῆς, ποὺ ἦτο πάντοτε καὶ εἶναι τόσον ἀναγκαία καὶ τόσον προσφιλὴς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ψυχήν. Τὸ ἑλληνικὸν τραγούδι διακρίνεται διὰ τὴν λιτότητά του, ἴδιον χαρακτηριστικὸν

---

1. Ὁ ἀείμνηστος φίλος μου Κλεόβουλος Τσούρκας ἡτοίμαζε βιβλίον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ρουμανίᾳ ἑλληνικῶν παροικιῶν. Εἶχε συγκεντρώσει ἐνδιαφέρον καὶ πλούσιον ὑλικόν, ἀλλὰ τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον δὲν κατώρθωσε νὰ δημοσιεύσῃ, διότι τὸν ἐπρόλαβεν ὁ θάνατος.

γνώρισμα τῆς ἀκραιφνοῦς καὶ γνησίας δημώδους ποιήσεως, τὴν συντομίαν τῆς διηγήσεως καὶ τὴν φυσικὴν σύνδεσιν τῶν ἐπεισοδίων του χωρὶς παρεμβολὴν ἐξεζητημένων λεπτομερειακῶν στοιχείων. Πλατυασμὸν κατ' ἐξαίρεσιν παρουσιάζουν μόνον βεβαίως μερικαὶ Κυπριακαὶ παραλλαγαὶ μὲ κάποιον πληθωρισμὸν λεπτομερειῶν, ὀφειλομένων εἰς ποιητάρηδες, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλας ἐκ τῆς ἠπειρωτικῆς κυρίως Ἑλλάδος, εἰς τὰς ὁποίας ἐπικρατεῖ ὑπερβολικὴ συντομία τῆς διηγήσεως καὶ τὸ ἀπότομον τῆς λυρικοδραματικῆς διατυπώσεως.

θ) Τὰ εἰς τὰς σερβικάς, ρουμανικὰς καὶ οὐγγρικὰς παραλλαγὰς στοιχεῖα τῆς ἐπιορκίας τῶν μαστόρων, τῶν παρακλήσεων τοῦ πρωτομάστορα πρὸς τὸν Θεόν, διὰ νὰ παρεμβάλῃ ἐμπόδια εἰς τὸν δρόμον τοῦ θύματος, τῶν παρακλήσεων τῆς ἡρωίδος δι' ἑαυτὴν καὶ διὰ τὸ μικρὸν παιδί της, τῶν μαρμαρωμάτων, τῶν πτερῶν τοῦ Ἰκάρου, τοῦ διαλόγου πατρὸς καὶ παιδιοῦ διὰ τὴν ἐντειχισθεῖσαν μητέρα, τέρπουν περισσότερον τὸν ἄνθρωπον, ποὺ ἐτράφη μὲ τὴν λογίαν λογοτεχνίαν παρὰ τὸν κατανοοῦντα τὸ βάθος καὶ τὸ ἀπέριττον κάλλος τῆς ἀληθοῦς δημώδους ποιήσεως.

ι) Ἐκ τῶν ξένων ἐρευνητῶν οἱ περισσότεροι ἔχουν παραδεχθῆ τὴν περὶ μονογενεσίας τοῦ τραγουδιοῦ γνώμην, ὀλίγοι δὲ τὴν περὶ πολυγενεσίας. Ἀλλ' ἡ ἑνότης ὅλων σχεδὸν τῶν παραλλαγῶν περὶ τὴν κεντρικὴν ἰδέαν προϋποθέτει κοινὴν ἀρχήν, κοινὸν ἀρχικὸν πρότυπον, τοῦτο δ' εἶναι τὸ παλαιότερον, ποὺ ἀπαντᾷ εἰς τὸν Πόντον, τὴν Καππαδοκίαν καὶ τὴν Λυκαονίαν. Δὲν ἐπιτρέπεται δὲ ν' ἀγνοοῦμεν τὸ ἱστορικὸν γεγονός, ὅτι τὰ ἀρχαϊκὰ αὐτὰ κέντρα ἀδιασπάστως ἀνῆκον εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐπικράτειαν, ὅτε τὸ τραγούδι ἐδημιουργήθη.

ια) Ἡ θεωρία τοῦ L. Vargyas περὶ οὐγγρικῆς τοῦ τραγουδιοῦ προελεύσεως καὶ διαδόσεως αὐτοῦ εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς ἄλλους βαλκανικοὺς λαούς, ἀποτέλεσμα ἀτελοῦς συγκρίσεως, παρερμηνειῶν τῶν καθ' ἕκαστον στοιχείων καὶ ἐπεισοδίων τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδίᾳ τραγουδιοῦ, ὀρθῶς καὶ δικαίως δὲν ἐγένετο δεκτὴ τόσον παρ' ἡμῖν, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἐρευνητῶν.

ιβ) Ἡ θεωρία τοῦ Adr. Fochi, καθ' ἣν τὸ πρόβλημα περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι «ψευδοπρόβλημα», δὲν εὐσταθεῖ, διότι ἄνευ τῆς λύσεως αὐτοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μελετηθῆ τὸ ἀρχικώτερον καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ θεωρούμενον ὡς σημαντικώτερον, δηλαδὴ εἰς ποῖον λαὸν ἐγνώρισε τὸ θέμα τοῦτο τὴν μεγαλυτέραν του ἄνθησιν καὶ εἰς ποῖον τόπον ὡλοκλήρωσε τὸν καλλιτεχνικόν του προορισμὸν καὶ τὴν αἰσθητικήν του ἀξίαν. Ὁ ἐν λόγῳ φίλος ἐρευνητὴς θὰ ὤφειλε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι αὐτά, ποὺ ἰσχύουν διὰ τὴν λογίαν (ἀτομικὴν) λυρικὴν καὶ δραματικὴν ποίησιν, ἰσχύουν ὡς μέθοδος καὶ ἐν γένει τρόπος ἐρεύνης καὶ ἐφαρμόζονται καὶ διὰ τὴν ἀνώνυμον καὶ ὁμαδικὴν δημώδη ποίησιν. Ἡ δὲ πεῖρα ἀπὸ τὴν φιλολογικὴν μελέτην τῆς λογίας ποιή-

σεως εἶναι ἱκανὴ νὰ βοηθήσῃ τὸν λαογράφον ἐρευνητὴν καὶ ἀντιστρόφως ὁ λαογράφος δύναται νὰ βοηθήσῃ τὸν φιλόλογον εἰς τὴν λύσιν προβλημάτων, ἀφορώντων εἰς τὴν λογίαν ποίησιν, ὡς π.χ. τῆς πατρότητος ἑνὸς ποιητικοῦ ἔργου κ.ἄ. Ὁμιλοῦντες συγκεκριμένως διὰ τὴν ἑλληνικὴν παραλογὴν πιστεύομεν μετὰ τοῦ συναδέλφου G. Vrabie ὅτι αὕτη, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα καὶ τὸ πρότυπον ὅλων τῶν ἄλλων ἐθνικῶν παραλλαγῶν, δίδει πρὸς τούτοις τὴν ἐντύπωσιν ἑνὸς αἰσθητικῶς ἀρτίου καὶ ἀριστουργηματικοῦ ποιητικοῦ ἔργου, δημιουργηθέντος ὑπὸ λαοῦ, διαθέτοντος πλουσίαν εἰς βάθος καλλιτεχνικὴν φαντασίαν καὶ ἐκφράζοντος καὶ ἐφαρμόζοντος εἰς τὴν δημώδη του ποίησιν τὸ «μέτρον ἄριστον».

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΤΕΡΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΟΥ LAMPE ΕΚ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου[1], καὶ μάλιστα τῶν ποιητικῶν, διεπίστωσα μετ' ἐκπλήξεως ὅτι πολλαὶ λέξεις δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ εἰδικὸν Πατερικὸν Λεξικὸν τοῦ G. W. H. Lampe[2]. Συστηματικὴ ἀποδελτίωσις καὶ ἔλεγχος ἀναβιβάζει τὰς λέξεις ταύτας εἰς 271. Ἕτεραι 71 λέξεις καταχωρίζονται εἰς τὸ Λεξικὸν μὲ ἐνδείξεις ἄλλων, πολλάκις μεταγενεστέρων, συγγραφέων, ἐνῷ ἀπαντῶνται καὶ εἰς τὰ κείμενα τοῦ Γρηγορίου. Συνεπῶς, 342 λέξεις τοὐλάχιστον ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου δὲν εἶναι γνωσταὶ εἰς τὸν Lampe. Ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι, νομίζω, εὐκαταφρόνητος.

Δὲν εἶναι εἰς τὰς προθέσεις μου νὰ ὑποτιμήσω τὸ κῦρος τοῦ Πατερικοῦ Λεξικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μέγα κατόρθωμα τῆς λεξικογραφίας καὶ εἶναι ἀναμφισβητήτως τὸ ἐγκυρότερον ὄργανον μελέτης τῶν πατερικῶν κειμένων. Ἐπιθυμῶ ἁπλῶς νὰ ἐπισημάνω μίαν ἔλλειψιν καὶ νὰ θέσω ἕνα πρόβλημα. Ὅταν εἰς λεξικὸν τοιαύτης περιωπῆς ἐπισημαίνωνται τόσα κενά, καὶ μάλιστα εἰς συγγραφέα τόσον μεγάλου ἀναστήματος, ὡς εἶναι ὁ Γρηγόριος, εἶναι προφανὲς ὅτι ἔχομεν ἀνοικτὸν ἕνα σοβαρὸν φιλολογικὸν πρόβλημα. Ὁ θησαυρὸς τῆς λογίας βυζαντινῆς γλώσσης, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πατερικῆς γραμματείας τοὐλάχιστον, δὲν ἔχει πλήρως συλληφθῆ. Διαφεύγουν πολλὰ καὶ τοῦτο πρέπει

---

1. Ἡ περὶ Γρηγορίου βιβλιογραφία εἶναι ἀπέραντος. Ἀρκοῦμαι νὰ μνημονεύσω ἐνταῦθα μόνον τὰ νεώτερα μελετήματα καὶ ἔργα, εἰς τὰ ὁποῖα συγκεντροῦται ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία: F. Lefherz, Studien zu Gregor von Nazianz. Mythologie, Überlieferung, Scholiasten, Bonn 1958 (μηχαν. διατριβή). Th. Špidlik, Grégoire de Nazianze. Introduction à l'étude de sa doctrine spirituelle, Roma 1971 [=Orientalia Christiana Analecta, 189]. Βλ. καὶ τὴν ἐπὶ τῆς γλώσσης τοῦ Θεολόγου μελέτην: Man. Kertsch, Bildersprache bei Gregor von Nazianz, Graz 1980. Συναγωγὴ βιβλιογραφίας καὶ εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ H. M. Werhahm, ἐν LTK IV, 1960[2], στ. 1209-1211. Ἐπίσης James John Rizzo, The Encomium of Gregory Nazianzen by Nicetas the Paphlagonian, Bruxelles 1978 (= Subsidia Hagiographica 58). Διὰ τὴν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν βλ. Ἀνδρέου Ι. Φυτράκη, Τὸ ποιητικὸν ἔργον Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ΕΕΘΣΠΑ ΙϚ', 1968 (= Τιμητικὸν Ἀφιέρωμα εἰς Ἀμίλκαν Ἀλιβιζᾶτον), σσ. 571-621. Π. Κ. Χρήστου, ἄρθρον ἐν ΘΗΕ 4, 1964, στ. 708-729. Ἐπίσης Στ. Παπαδοπούλου, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἀθῆναι 1980. Μιχ. Στασινοπούλου, Μορφὲς ἀπὸ τὸν τέταρτον αἰώνα μ.Χ., Ἀθήνα 1972, Β' ἔκδ. 1982).

2. G. W. H. Lampe, A Patristic Greek Lexicon, Oxford 1976[4].

νὰ προβληματίσῃ τοὺς εἰδικούς[1]. Τὴν ἀνάγκην προσεκτικῆς καὶ συστηματικῆς λεξικογραφήσεως τῶν πατερικῶν κειμένων καθιστᾷ περισσότερον ἐπιτακτικὴν τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ μεγάλα λεξικὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀφήνουν συνήθως ἔξω ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντά των τὴν πατερικὴν γραμματείαν ἢ ἀποδελτιώνουν κείμενα ἐκλεκτικῶς. Εἶναι περίεργον ὅτι εἰς τὸ λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τῶν Liddell - Scott - Jones (LSJ)[2] εὑρίσκεται ὁ Συνέσιος ὁ Κυρήνης καὶ ἀπουσιάζει ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Τὸ λεξικὸν τοῦ E. A. Sophocles εἶναι ἐλλιπέστατον[3]. Εἶναι βέβαιον ὅτι μόνον ἐκ τῆς γλώσσης τοῦ Γρηγορίου θὰ προστεθοῦν εἰς τὰ ἑλληνικὰ λεξικὰ πολλαὶ ἑκατοντάδες ἀθησαυρίστων λέξεων.

Δὲν πρέπει νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς ὅτι ὁ Γρηγόριος εἶναι ἀκραία περίπτωσις συγγραφέως καὶ ποιητοῦ, ποὺ χρησιμοποιεῖ σπανίους γλωσσικοὺς ἢ ποιητικοὺς τύπους, λέξεις «ἅπαξ» καὶ πλαστὰ σύνθετα. Ἕνα λεξικὸν πρέπει βεβαίως νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ διὰ τὰ στοιχεῖα ταῦτα[4]. Ὁ Lampe, ἄλλωστε, δὲν ἀπέκλεισε ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ λεξικοῦ του οὔτε τὸ ποιητικὸν ἔργον τοῦ Γρηγορίου οὔτε καὶ αὐτὴν τὴν τραγῳδίαν «Χριστὸς Πάσχων»[5], ἡ ὁποία συνεξεδόθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Πατρολογίαν τοῦ J. P. Migne μὲ τὰ Γρηγοριανὰ ἔπη, ὡς ἔργον τοῦ μεγάλου Πατρός[6].

Ἀπὸ ἀπόψεως καθαρῶς φιλολογικῆς ἡ μελέτη τῆς γλώσσης ἀποδει-

---

1. Δὲν κομίζω γλαῦκα. Τὴν ἀνάγκην ὑπέδειξαν ἤδη πολλοὶ καὶ τὸ πρόβλημα ἔχει τεθῆ. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἐπὶ τῆς ἀνάγκης συντάξεως θησαυροῦ τῆς λογίας βυζαντινῆς γλώσσης, ΕΕΒΣ ΛΓ', 1964, σσ. 1-16, ὅπου καὶ μεθοδολογικὰ ζητήματα καὶ σοφαὶ ὑποδείξεις. Πρβλ. καὶ J. E. Karayannopulos, A Survey of efforts for the creation of Byzantine Lexica, «Βυζαντινὰ» 4, 1972, σσ. 215-236.

2. Ἔχω ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ Συμπλήρωμα τοῦ λεξικοῦ: H. G. Liddell-R. Scott-H. Stuart Jones, A Greek-English Lexicon. A Supplement, Oxford 1968, ὡς καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἔκδοσιν: Συμπλήρωμα τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης σχεδιασθὲν ὑπὸ Κ. Δ. Γεωργούλη, συνταχθὲν δὲ ὑπὸ ὁμάδος φιλολόγων ἐπιστασίᾳ Π.Κ. Γεωργούντζου, Ἀθῆναι τ. Ι (1972), ΙΙ (1977). Κριτικὴν τοῦ πρώτου τόμου μὲ πλῆθος παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν ἐλλείψεων καὶ ἀνεπιστασιῶν, ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, ἐν ΕΕΒΣ ΜΑ', 1974, σσ. 455-478.

3. E. A. Sophocles, Greek lexicon of the roman byzantine periods (from B.C. 146 to A.D. 1100), New York 1888.

4. Σημειωτέον ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Γρηγορίου ἤδη ἐνωρὶς κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον λεξικογραφήσεως, συνταχθέντος γλωσσαρίου ἐπιγραφομένου: «Λέξεις ἐκ τοῦ Θεολόγου», ἐκδ. Io. Sajdak, Anonymi Oxoniensis lexicon in orationes Gregorii Nazianzeni, Symbola Grammatica in honorem Rozwadowski, Krakau 1927, σσ. 153-177 [=Lexica Graeca minora, ἐκδ. ὑπὸ K. Latte et H. Erbse, Hildesheim 1965, σσ. 166-190].

5. Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Λεξικοῦ, σ. V.

6. PG 38, 133-338. Νεωτάτη κριτικὴ ἔκδοσις ὑπὸ A. Tuilier, Grégoire de Nazianze, La Passion du Christ. Tragédie..., Paris 1969 (Sources Chrétiennes, 149).

κνύει καὶ τὸ εὖρος τῆς παιδείας καὶ τὰς ἐπιδράσεις ποὺ ἐδέχθη ἕνας συγγραφεύς, καθὼς καὶ τὴν προσωπικήν του δύναμιν νὰ παράγῃ νέας λέξεις καὶ νὰ πλουτίζῃ τὴν γλῶσσαν μὲ νέους σχηματισμούς. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγῃ ὅτι ὁ Γρηγόριος εἶναι ὁ μέγας σύνδεσμος τῆς χριστιανικῆς μὲ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γραμματείαν, καθὼς εἶναι σταθερῶς προσκεκολλημένος εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ μέτρα τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν. Ὅπως προσφυῶς ἔχει παρατηρηθῆ, ὁ Γρηγόριος ἦτο «κατὰ τὸ ἥμισυ χριστιανὸς καὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ σοφιστής»[1]. Εἰς τὸ ἔργον του σῴζονται πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ βεβαίως καὶ γλωσσικά. Ἡ διερεύνησις τοῦ θέματος εἶναι δυνατὸν νὰ ὁδηγήσῃ εἰς χρήσιμα συμπεράσματα. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι αἱ περισσότεραι τῶν λέξεων τῆς παρούσης συναγωγῆς εὑρίσκονται κατὰ κανόνα εἰς τὰ κείμενα τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, πολλάκις καὶ εἰς τὰς αὐτὰς ἢ παρομοίας φράσεις. Ἀρκοῦμαι εἰς ὀλίγα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα: Ἡ σπανία λέξις *ἀποπτυστὴρ* (ὁ), λεγομένη ἐπὶ ἵππου μὴ ἀνεχομένου τὸν χαλινόν, ἀπαντᾷ ἅπαξ μόνον εἰς τὸν Ὀππιανὸν (Ἁλιευτικὰ 2,11): *ἵππον ἀποπτυστῆρα χαλινῶν*. Εἰς τὸν Γρηγόριον (βλ. κατωτέρω) ἡ φράσις ἐπαναλαμβάνεται αὐτουσία. Τὸ πλαστικὸν ἐπίθετον *ἀργιόδων -όδοντος* εἰς τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Ρόδιον (Ἀργοναυτικὰ Β 820) εἶναι προσδιοριστικὸν τοῦ ἀγριοχοίρου: *κάπριος ἀργιόδων*. Εἰς τὸν Γρηγόριον προσδιορίζει τὸν ἐλέφαντα, ἔχοντα, ὡς καὶ ὁ κάπρος, ἐξέχοντας λαμπροὺς ὀδόντας. Ἡ ὁμοιότης μὲ ὡδήγησε νὰ ὑποθέσω τὴν ὀνομαστικὴν *ἀργιόδων* (ἀντὶ τῆς συνήθους: *ἀργιόδους*) (βλ. λ.). Ἀκόμη περισσότερον διδακτικὸν εἶναι τὸ σπάνιον ὄνομα *διψὰς* (ἡ), ποὺ σημαίνει εἶδος δηλητηριώδους ἐχίδνης, τὸ δῆγμα τῆς ὁποίας προκαλεῖ ἰσχυροτάτην δίψαν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ὄφεως. Τὴν λέξιν εὑρίσκομεν εἰς τὸν Νίκανδρον (Θηριακὰ 334), καθὼς καὶ εἰς τὸν Αἰλιανὸν (Περὶ ζῴων ἰδιότητος 6,51). Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐξ αὐτῶν ἀντλεῖ ὁ Γρηγρόριος:

Διψάς τίς ἐστι τῶν ἐχιδναίων γενῶν,
τούτων ὅσ' ἡ ἔρημος Αἰγύπτου φέρει.
Ταύτης τὸ τύμμα οἷον ἡ κλῆσις λέγει.
(PG 37, 867A)

Ἀναφέρω ἀκόμη τὸ ἀθησαύριστον καὶ ἅπαξ ἀπαντώμενον πατρωνυμικὸν *δρακοντιάδης* (ὁ), ἀναφερόμενον εἰς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ στηριζόμενον εἰς τὸν εὐρέως διαδεδομένον μῦθον τῆς γεννήσεώς του ἐκ συνευρέσεως τοῦ θεοῦ Ἄμμωνος μεταμορφωμένου εἰς δράκοντα μετὰ τῆς Ὀλυμπιάδος. Τὸν μῦθον γνωρίζει ὁ Γρηγόριος προφανῶς ἐκ τοῦ Πλουτάρχου (Ἀλέξανδρος 3),

---

1. Πρβλ. O. Bardenhewer, Geschichte der altchristlichen Literatur, Freiburg 1923², τ. 2, σ. 172.

παραδίδοντος ὅτι ὁ Φίλιππος ἐτυφλώθη κατὰ τὸν ἕνα ὀφθαλμόν, διότι παρηκολούθησε τὴν θείαν ἕνωσιν: *ἀποβαλεῖν δὲ τῶν ὄψεων αὐτὸν τὴν ἑτέραν, ἣν τῷ τῆς θύρας ἁρμῷ προσβαλὼν κατώπτευεν ἐν μορφῇ δράκοντος συνευναζόμενον τῇ γυναικὶ τὸν θεόν.*

Δὲν πρέπει ἀκόμη νὰ μᾶς διαφεύγῃ ὅτι ὁ Γρηγόριος εἶναι ἡ μεγάλη καὶ ἀκένωτος πηγὴ ἐμπνεύσεων καὶ ἐπιδράσεων εἰς ὁλόκληρον τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν, θρησκευτικὴν καὶ κοσμικήν. Ὅλοι δανείζονται ἀπὸ τὰ ἔργα του ποικίλα στοιχεῖα, κυρίως γλωσσικά, ἕτοιμον καὶ φραστικῶς διαμορφωμένον ὑλικόν. Ἔτσι, λέξεις καὶ φράσεις μεταγενεστέρων συγγραφέων ἀνήκουν συχνὰ εἰς τὸν Γρηγόριον. Μᾶς χρειάζονται πλήρεις γλωσσικοὶ πίνακες τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου διὰ τὴν διερεύνησιν τῶν σχέσεων καὶ τῶν ἐπιδράσεων, τὰς ὁποίας ἤσκησεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Ἴσως διὰ τῆς εἰς βάθος μελέτης τῆς γλώσσης νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ὁριστικὴ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς πατρότητος τῆς τραγῳδίας «Χριστὸς Πάσχων», θέμα ποὺ φαίνεται ὅτι διχάζει ἀκόμη τοὺς μελετητάς[1].

Πέρα τούτων, ἡ μελέτη τῆς γλώσσης τοῦ Γρηγορίου δύναται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἑρμηνείας καὶ διορθώσεις κειμένων. Ἀναφέρω ἕνα παράδειγμα: Εἰς τὸ τριῴδιον τῆς Μ. Παρασκευῆς τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μελῳδοῦ (ᾠδὴ θ', 3) ὑπάρχει ἡ φράσις *αὐτοφθόνῳ κακίᾳ*[2]. Τὸ ἐπίθετον *αὐτόφθονος* εἶναι γνωστὸν εἰς τὸ λεξικὸν LSJ ἐκ τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης (Πονημ. 205.4) καὶ ἑρμηνεύεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἔκδοσιν (Κωνσταντινίδη): «ἡ προσωποποίησις, ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ φθόνου». Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ σημασία αὕτη ἀποδιδομένη εἰς τὸ οὐσιαστικὸν κακία τῆς φράσεως ἀποτελεῖ πλεονασμόν, ἀφοῦ ἡ κακία ἐμπεριέχει καὶ τὸν φθόνον. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τῆς παραθέσεως πλήρους τοῦ σχετικοῦ τροπαρίου: *Τοῖς ἔθνεσιν ἔκδοτον τὴν ζωὴν | σὺν τοῖς γραμματεῦσιν | ἀναιρεῖσθαι οἱ ἱερεῖς | παρέσχον, πληγέντες | αὐτοφθόνῳ κακίᾳ, | τὸν φύσει ζωοδότην, | ὃν μεγαλύνομεν*[3]. Οἱ ἱερεῖς δηλ. καὶ οἱ γραμματεῖς, ποὺ τοὺς ἔπληξεν ἡ *αὐτόφθονος κακία*, παρέδωσαν εἰς τὰ ἔθνη τὴν ζωὴν (δηλ. τὸν Χριστόν), διὰ νὰ θανατωθῇ. Νομίζω ὅτι ἐδῶ μᾶς διαφωτίζει ὁ Γρηγόριος, ὁ ὁποῖος παρέχει τὸ ἀθησαύριστον ἐπίθετον *αὐτόφονος*, καὶ μάλιστα εἰς τὴν φράσιν: *αὐτοφόνῳ κακίῃ ἔνδοθι τηκομένους* (PG 37, 774 A, I.II.IE', 118). Γνωρίζομεν πόσον ἐπηρεάζεται ὁ Κοσμᾶς ἀπὸ τὸν Γρηγόριον, τοῦ ὁποίου

---

1. Οἱ περισσότεροι ἀρνοῦνται τὴν ἀπόδοσιν τῆς τραγῳδίας εἰς τὸν Γρηγόριον καὶ θεωροῦν τὸ ἔργον πολὺ μεταγενέστερον. Τὸ ἀνάγουν εἰς τὸν ΙΑ' ἢ ΙΒ' αἰῶνα. Πρβλ. W. Hörandner, La poésie profane au XIe siècle et la connaissance des auteurs anciens, Travaux et Mémoires 6, 1976, σσ. 250-251.

2. Πρβλ. W. Christ-M. Paranikas, Anthologia Graeca carminum christianorum, Lipsiae 1871, σ. 195.

3. Αὐτόθι.

χρησιμοποιεῖ λέξεις, φράσεις καὶ σχήματα[1]. Εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον δὲν μένει ἀμφιβολία ὅτι ἡ φράσις ἐλήφθη ἐκ τοῦ Γρηγορίου καὶ ἡ διόρθωσις *αὐτοφόνῳ κακίᾳ* εἶναι ἐπιβεβλημένη. Ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν διαφωτιστικὸν εἶναι τὸ σχόλιον τῆς Πατρολογίας: «Sic appellat invidiam, qui invidum ipsum conficit».

Κατέστη ἤδη σαφὲς ὅτι ἡ μελέτη τῆς γλώσσης τοῦ Γρηγορίου εἶναι ἐπιβεβλημένον καὶ ἐπιτακτικὸν ἔργον, καὶ διὰ τὴν διερεύνησιν τῶν σχέσεων τῆς πρωΐμου χριστιανικῆς φιλολογίας μὲ τὴν ἀρχαιοελληνικὴν καὶ διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν ἐπιδράσεων τοῦ Γρηγορίου ἐπὶ τοὺς μεταγενεστέρους. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ παροῦσα συμπληρωματικὴ συναγωγὴ γρηγοριανῶν λέξεων δὲν στερεῖται, νομίζω, φιλολογικοῦ καὶ γλωσσικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μικρὰ συμβολὴ εἰς τὸ θέμα.

Τὸ ὑλικὸν παρουσιάζεται ἀλφαβητικῶς. Τὰ λήμματα στηρίζονται πάντοτε μὲ παραθέματα καὶ μὲ ἀκριβεῖς βιβλιογραφικὰς παραπομπάς. Αἱ παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Πατρολογίαν (PG), πλὴν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γρηγορίου, διὰ τὰς ὁποίας ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ τελευταία κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ P. Gallay[2]. Πᾶσαι αἱ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ἀποδελτιωθεῖσαι λέξεις ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Πατρολογίας[3], ἑπομένως περιέχονται εἰς τὸ πεδίον ἐρεύνης τοῦ Lampe. Δὲν ἀπεδελτιώθη ἡ τραγῳδία «Χριστὸς Πάσχων», τῆς ὁποίας ἡ ἀπόδοσις εἰς τὸν Γρηγόριον ἀμφισβητεῖται ζωηρῶς. Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Γρηγορίου εἶναι πλήρεις. Ἀναγράφεται ὁ τόμος καὶ ἡ στήλη τῆς Πατρολογίας, τὸ βιβλίον, τὸ τμῆμα (ἡ τομή), ὁ αὔξων ἀριθμὸς καὶ ὁ στίχος τοῦ ποιήματος.

---

1. Πρβλ. Θεοχ. Δετοράκη, Κοσμᾶς ὁ Μελῳδός. Βίος καὶ ἔργο, Θεσσαλονίκη 1979 [= Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 28], σσ. 25-26.

2. P. Gallay, Saint Grégoire de Nazianze Lettres. Texte établi et traduit par —, τ. I-II, Paris 1964-1967.

3. PG 37, 21-388.

Α'

ΛΕΞΕΙΣ ΑΘΗΣΑΥΡΙΣΤΟΙ ΠΑΡΑ LAMPE

ἀβάσκανος (ἐπίθ.): *ἀβάσκανον ὄμμα* PG 37, 774A (I.II.ΙΕ', 117).

ἀβροχίτων (ἐπίθ.): Ἐπὶ τοῦ ἔρωτος: *εὔχροος, ἀβροχίτων, ῥοδοδάκτυλος, ὑψηκάρηνος.* PG 37, 896A (I.II.ΚΘ', 163).

ἀγελαρχῶ: *Παρθένους δὲ ἀθλίας συναγαγὼν κατ' ἰδίαν ἐξουσίαν καὶ αὐθεντίαν... ἀγελαρχεῖν ἐπεχείρησε* (ἐπεχείρησε νὰ τὰς χρησιμοποιήσῃ ὡς ἄβουλον ποίμνιον). Gallay II, 135, 3 (ἐπιστ. CCXLVI). Παρὰ Lampe γνωστὰ τά: *ἀγελάρχης, ἀγελαρχία.*

ἀγριόθυμος (ἐπίθ.): Ἐπὶ τῆς Ἰεζάβελ: *Γράψε ποτ' ὄμματα πόρνης Ἰεζάβελ ἀγριόθυμος.* PG 37, 905A (I.II.ΚΘ', 293).

ἀδευκής (ἐπίθ.): πικρός, σκληρός: *Βασκανίῃ τε δράκοντος ἀδευκέος.* PG 37, 531 A (II Α', 120).

ἀειδίνητος (ἐπίθ.): ἐπὶ τοῦ αἰωνίως περιδινουμένου κόσμου: *ἀειδίνητος κύκλος.* PG 37, 780A (I.II.ΙϚ', 25).

ἄεισμα, τό: ᾆσμα, τραγούδι: *μικρὸν ἄεισμα.* PG 37, 570A (I.II.Α', 634).

ἀηδίζομαι: ἀποστρέφομαι τροφήν, καταλαμβάνομαι ὑπὸ σικχασίας, ἀηδίας: *ταὐτὸν πάσχομεν τοῖς κακοσίτοις· οἳ ἐπειδὰν πρός τι τῶν βρωμάτων ἀηδισθῶσι, πρὸς πάντα λόγον ὁμοίως, ὥσπερ ἐκεῖνοι πρὸς τροφὴν δυσχεραίνομεν.* PG 36, 133C (Λόγος ΛΑ'). Παρὰ Lampe γνωστὸν τὸ *ἀηδιστής* (ὁ), odious person.

ἀϊδονεύς, ὁ: ὁ Ἅδης: *τριτάτῃ δὲ πύλας λίπες ἀϊδονῆος* (ἐπὶ τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ). PG 37, 514A (I.I.ΛΓ', 8).

αἰθύσσω: φλέγω (ardeo): *πυρὸς βρέμοντος ἀγρίαν φλόγα, πηδῶντος, αἰθύσσοντος ἐν τινάγμασι πολλοῖς.* PG 37, 814A (I.II.ΚΕ', 18).

ἀκηράσιος (ἐπίθ.): ἀκήρατος, ἀμιγής, ἀκέραιος, ἀμίαντος, ἱερός: *ἱερῆς καὶ ἀκηρασίης ἀπὸ βίβλου ψυχὴν σὴν ἀτίταλλε.* PG 37, 517A (I.I.ΛΕ', 10).

ἄκοινος (ἐπίθ.): *μέτρα τῆς εἰς τὸ κοινὸν ἐπιμιξίας καὶ ὑποχωρήσεως... ἐν τῷ κοινῷ τὸ ἄκοινον φυλαττούσης* (τὸ ἄκοινον, ἡ ἔλλειψις ἐπικοινωνίας καὶ σχέσεως μὲ τοὺς ἀνθρώπους). PG 35, 724B (Λόγος ϛ').

ἀκοίτης, ὁ: σύζυγος: *Τὴν δ' ἄθυρον* (γαστέρα) *τρομέω μὲν ἐγώ, τρομέει δὲ ἀκοίτης.* PG 37, 1547A (II.II.ϛ', 70).

ἀκτερέϊστος (ἐπίθ.): ὁ στερούμενος κτερισμάτων νεκρός, ὁ ἄταφος: *ἀκτερέϊστον ἕλωρ θήρεσσι.* PG 37, 1348A (II.I.ΜΓ', 19).

ἀλιτήμων (ἐπίθ.): ἀνόσιος, ἁμαρτωλός: (ἐπὶ τῶν ἀρχαίων θεῶν): *θεοὺς*

στήσασθαι ἀλιτρούς, κλέπτας, ἀνδρογύνους, μοιχούς, ἀλιτήμονας ἀνδρῶν. PG 37, 617A (I.II.B′, 496). Παρὰ Lampe ἔχει θησαυρισθῆ τὸ *ἀλίτιμος.*

ἀμογητὶ (ἐπίρρ.): *κρατέω τοῦ σώματος οὐκ ἀμογητὶ* (μετὰ δυσκολίας). PG 38, 87A (Ἐπίγρ. Ι′, 4).

ἄμυδις (ἐπίρρ.): ἅμα: *Πάντ᾿ ἄμυδις βιότοιο ἀφυσγετὸν εἰς ἅλα ῥίψας.* PG 37, 1274A (II.I.IΘ′, 41).

ἄναλτος (ἐπίθ.): ἀκόρεστος (inexplebilis): *γαστὴρ δ᾿ ἄναλτος εὗρε καὶ νεῶν δρόμους.* PG 37, 723A (I.II.I′, 592).

ἀνανδροῦμαι: χάνω τὸν ἀνδρισμόν μου, καθίσταμαι ἀνίκανος πρὸς σαρκικὴν μεῖξιν: *τὸ κατατέμνεσθαι ὑπ᾿ αὐλῶν κηλουμένους καὶ ἀνανδρουμένους ὑφ᾿ ἅλματος.* PG 35, 640A.

ἀνάρσιος (ἐπίθ.): ἀνάρμοστος, ἄκαιρος, ἄτοπος: *τυφλὸν ἔρως καὶ ἀνάρσιον.* PG 37, 896A (I.II.KΘ′, 161).

ἀνάστερος (ἐπίθ.): *ἀνάστερον ἠέρα λεύσων.* PG 37, 1528A (II.II.E′, 92).

ἄναυρος (ἐπίθ.): ἄνευ αὔρας, νήνεμος, ἥσυχος: *ὕδασι χειμερίοις, χαραδραίοισί τ᾿ ἀναύροις.* PG 37, 667A (I.II.Θ′, 5).

ἀνδρόμεος (ἐπίθ.): ἀνθρώπινος: *ψυχὴ ἀνδρομέοισι τύποισι συνέρχεται.* PG 37, 453A (I.II.H′, 88. Πρβλ. καὶ II A′, 124, αὐτόθι 531A).

ἀνεμοφθορία, ἡ: ἡ ἐκ τοῦ ἀνέμου φθορὰ τῶν καλλιεργειῶν: *Πόθεν ἀφορίαι καὶ ἀνεμοφθορίαι καὶ χάλαζαι;* PG 35, 940C (Λόγος ΙϚ′).

ἀνεμοφθόρος (ἐπίθ.): *Τριχῶν ἀώρου κἀνεμοφθόρου θέρους.* PG 37, 1092 (II.I.IA′, 922).

ἀνηγεμόνευτος (ἐπίθ.): *χορὸς ἀνηγεμόνευτος* (chorus sine ductore). PG 37, 425A (I.I.E′, 13).

ἀνιγρὸς (ἐπίθ.): ἀνιαρός, λυπηρός, ἐπώδυνος: *νοῦσος ἀνιγρή.* PG 37, 1282A (II.I.KB′, 17).

ἄνορκος (ἐπίθ.): Εἰς τὸ ὀξύμωρον σχῆμα: *ἄνορκος ὅρκος,* ὅρκος ποὺ δίδεται χωρὶς ὁρκωτικὰς ἐκφράσεις ἢ πράξεις (jurejurando jusjurandum). PG 37, 812A (I.I.KΔ′, 314).

ἀνούτατος (ἐπίθ.): ἀβλαβής, μὴ πληγωθείς: *ψυχὴ ἀνούτατος* (anima invulnerabilis). PG 37, 1389A (II.I.N′, 61).

ἀντικορύσσομαι παρασκευάζομαι εἰς μάχην, ὁπλίζομαι: *ἐπέων ἀντικορυσσομένων.* PG 37, 1267A (II.I.IZ′, 80).

ἀοιδοπόλος: ἀοιδός, ποιητής: *Ῥήτωρ ἐν ῥητῆρσιν ἀοιδοπόλος τ᾿ ἐν ἀοιδοῖς.* PG 38, 25A (Ἐπιτάφια KΘ′ 1).

ἀοσσητὴρ: βοηθός, ἐπίκουρος: *Μῦθον ἀοσσητῆρα Θεοῦ.* PG 37, 551A (I.II. A′, 381). Πρβλ. καὶ αὐτόθι 1515A: *ἀοσσητὴρ νόσου.*

ἀπέδιλος (ἐπίθ.): *οἰοχίτων, ἀπέδιλος, ἀνέστιος, ἐλπίδι μούνῃ ζώων* (ἐπὶ τῶν μοναχῶν). PG 37, 1363A (II.I.ΜΕ', 143).

ἀπείριτος (ἐπίθ.): ἀπέραντος, ἀτελεύτητος: *αἰὼν ἀπείριτος*. PG 37, 536A (I.II.Α', 177).

ἀπερεύγομαι: ἐκβάλλω, ἐξεμῶ. Ἐνταῦθα παθ.: *Αἰτναίων σκοπέλων ἀπερεύγεται ὁλκὸς ἄπιστος*. PG 37, 626A (I.II.Β', 607).

ἀπημοσύνη, ἡ: ἀπάθεια, ἁγνότης: *Παρθενίη, μῆτερ ἀπημοσύνης*. PG 37, 523A. (I.II.Α', 12).

ἀποπτυστήρ, ὁ : ἀποπτύων, μὴ ἀνεχόμενός τι: *θοὸν ἵππον, ἀποπτυστῆρα χαλινῶν*. PG 37, 1269A (II.I.ΙΖ', 105). Παρὰ Lampe γνωστὰ τὰ *ἀποπτύω, ἀποπτυστέος, ἀπόπτυσις*.

ἀπόρευτος (ρημ. ἐπίθ.): ἀδιάβατος, δυσδιάβατος: *τὸ μεταξὺ διῆλθον διάστημα, κρημνῶδες καὶ ὀλίγον ἀπόρευτον ταῖς τραχυτάταις ἀνόδοις*. Ἐπιστ. CCXLIX (Gallay, II, 140).

ἀπροτίοπτος (ἐπίθ.): ὁ αἰφνιδίως καὶ ἀπροσδοκήτως ἐμφανιζόμενος, ὁ μὴ ἀναμενόμενος (improvisus): *καταιγίδες ἀπροτίοπτοι στρωφῶσιν*. PG 37, 1365A (II.I.ΜΕ', 163). Πρβλ. καὶ αὐτόθι, 612A (I.II.Β', 430): *θήρης μεθέπων γλυκερὸν πόνον, ἀπροτίοπτος | ἐξαπίνης ἐπὶ γαῖαν ὀλισθήσειε πόδεσσι*. Ἡ σημασία αὕτη εἶναι ἄγνωστος καὶ εἰς τὸ λεξικὸν LSJ. Αὐτόθι, 544A (II, Α' 289), ἐπίθετον προσδιορίζον τὸν ἄγαμον βίον: *Νηλής, ἀπροτίοπτος, ἀνέστιος, οὐρεσιφοίτης*. Προφανῶς σημαίνει τὸν ἀπόκοσμον, τὸν ἀόρατον (aspectum fugiens).

ἀργιόδων: Ἐπίθετον προσδιοριστικὸν τοῦ ἐλέφαντος: *ἀργιόδοντα βαρύν, μεγακήτεα θῆρα*. PG 37, 628A (I.II.Β', 637). Πρβλ. Ἀπολ. Ροδ. Β', 820: *κάπριος ἀργιόδων*.

ἀργυρογνώμων (ἐπίθ.): δοκιμαστὴς τοῦ ἀργύρου, ὁ διακριβῶν τὴν γνησιότητα τῶν νομισμάτων: *ὥσπερ εὐφυὴς ἀργυρογνώμων, εἴ τι μὲν καλόν, δέχου*. PG 37, 743A (I.II.Γ', 875).

ἄργυφος (ἐπίθ.): καθαρός, ἁγνός: *καὶ μάλα περ ποθέων βίον ἄργυφον*. PG 37, 1567A (II.II.Ζ', 209).

ἀρηγών, ὁ: βοηθός, ἀρωγός: *ἄλλοισιν ἀρηγόσι πέποιθε*. PG 37, 1014A (I.II. Α', 596). Πρβλ. καὶ αὐτόθι 1159A).

ἀρνευτήρ, ὁ: δύτης, κολυμβητής: *ἀρνευτῆρες ἀναιδέες, ἄνδρες ἄνανδροι*. PG 37, 904A (I.II.ΚΘ', 277).

ἀρτιγένεθλος (ἐπίθ.):*ψυχὴ...ἀρτιγένεθλος*. PG 37, 453A (I.I.Ζ', 88).

ἀρτίχνοος (ἐπίθ.): *ὁ ἄρτι τὸν χνοῦν ἀνιεὶς καὶ γενειάσκων* κατὰ Φρύνιχον (LSJ, λ. ἀρτίχνους): *γῆρας ἐλαφρὸν ἔδρακον ἀρτιχνόοιο πολὺ σθεναρώτερον ἀνδρός*. PG 37, 576A (I.II.Α', 706).

ἀρχιγόης ὁ: μέγας ἀπατεών, ὁ πρῶτος τῶν ἀπατεώνων, ἐπὶ τῶν κακοποιῶν

δαιμόνων: *Ταρτάρεοι, μυχόεντες, ἀναιδέες, ἀρχιγόητες.* PG 37, 444A (I.I.Z', 79).

ἀσάνδαλος (ἐπίθ.): Ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων: *Ἄχαλκον εἶναι, πήραν οὐκ ἐξημμένον, ἄραβδον, ἡμίγυμνον, ὡς δ' ἀσάνδαλον, ἐφήμερον, πλουτοῦντα ἐλπίδας μόνας.* PG 37, 1180A (II.I.IB', 201).

ἄσπερμος (ἐπίθ.): ἄνευ σπορᾶς, ἤτοι ἄνευ ἀπογόνων: *ἐπὰν ἄσπερμος ὄληται Ἑβραῖος.* PG 37, 482A (I.I.IH', 20).

ἀσπιδιώτης, ὁ: πολεμιστής, ἀσπιδοφόρος (bellator): *Οὐ γὰρ ἴης γενόμην μοίρης θρασὺς ἀσπιδιώτης.* PG 37, 1028A (II.I.I', 19).

ἀταλαφροσύνη, ἡ: τρυφερότης: *Παίζει καὶ πολιή· τὰ δὲ παίγνια σεμνά, μιγνυμένης Χριστῷ τῆς ἀταλαφροσύνης.* PG 38, 96A (Ἐπίγρ. KE', 2). Παρὰ L a m p e γνωστὸν τὸ ἐπίρρ. *ἀταλαφρόνως.* Ἡ λ. ἀθησαύριστος καὶ παρὰ LSJ.

ἀτάσθαλος (ἐπίθ.): *παθέων κλόνος αἰνὸς ἀτάσθαλος.* PG 37, 525A (I.II.A', 36).

ἀτειρής (ἐπίθ.): σκληρός, ἀδάμαστος: *πελάγη πλώουσιν ἀτειρέος εἵνεκα γαστρός.* PG 37, 525A (I.II.A', 43).

ἄτιτος (ἐπίθ.): ἀπλήρωτος, ἀνεκδίκητος: *ἄτιτον ἅπαν καλόν.* PG 37, 1558A (II.II.Z', 101).

ἀτραπιτός, ἡ: ἀτραπός: *ἀτραπιτὸν ζήλοιο ποδηγεσίῃ σφίσιν ἕλκων.* PG 37, 459A (I.I.Θ', 27).

ἀτρεμῶ: ἠρεμῶ, εἶμαι ἄφοβος: *ἀτρεμεῖν νουθετήσω.* Ἐπιστ. CCXLIX (G a l l a y, II, 145).

ἄτυμβος (ἐπίθ.): ἄταφος: *κατὰ σκοπέλων μεγάλων ῥίψειας ἄτυμβον.* PG 37, 1348A (II.I.MΓ', 22).

αὐαλέος (ἐπίθ.): ξηρός, κατάξηρος, ἄγονος, ἐπὶ τῆς παρθενίας: *Νήλιπος, αὐαλέη τε, κατὰ χθονὸς ὄμματ' ἔχουσα.* PG 37, 548A (I.II.A', 344). Πρβλ. αὐτόθι 619A: *αὐαλέη πηγή.*

αὐτῆμαρ (ἐπίρρ.): αὐθημερόν. PG 37, 1482A (II.II. Γ', 30).

αὐτοδάϊκτος (ἐπίθ.): ὁ αὐτοβασανιζόμενος, ὁ αὐτοφόνευτος: *ἅζομ' ἐμὴν πολιήν τε καὶ ἄψεα αὐτοδάϊκτα.* PG 37, 1393A (II.I.N', 115).

αὐτοκασιγνήτη, ἡ: αὐταδέλφη: *λέκτρον ἀεῖσαι αὐτοκασιγνήτης.* PG 37, 1494A (II.II.Γ', 200).

αὐτοφόνος (ἐπίθ.): ὁ ἑαυτὸν φονεύων: *αὐτοφόνῳ κακίῃ ἔνδοθι τηκομένους.* PG 37, 774A (I.II.IE', 118). Πρβλ. καὶ αὐτόθι, 762A (I.II.IΔ', 94: *αὐτοφόνῳ μανίῃ σπεύδομεν*), Παρὰ L a m p e γνωστὸν τὸ *αὐτοφονευτής.*

ἀφυσγετός, ὁ: ἰλύς, ρύπος: *βιότοιο ἀφυσγετὸν εἰς ἅλα ῥίψας.* PG 37, 1274A (II.I.IΘ', 41).

ἀψευδία, ἡ: ἀλήθεια: *τὰ ὄντα φάσκειν, ὡς ἔχει, ἀψευδία.* PG 37, 956A (Ι.ΙΙ. ΛΔ', 146).

ἀωρὶ (ἐπίρρ.): ἀώρως: PG 37, 1061A (ΙΙ.Ι.ΙΑ', 465).

ἀώριος (ἐπίθ.): ἄωρος: PG 37, 894A (Ι.ΙΙ.ΚΘ', 137). Πρβλ. καὶ αὐτόθι 38, 23A (ἐπιτάφιον ΚϚ' 3).

βαρυφρονέω: εἶμαι σκληρὸς πρός τινα: *Οὐ γὰρ ἐθέλει Χριστὸς ἄναξ, τεκέων τῷ μὲν πατέρ' ἤπιον εἶναι, τῷ δὲ βαρυφρονέοντα.* PG 37, 1496A (ΙΙ.ΙΙ, Γ', 223). Ἡ σημασία αὔτη εἶναι ἀθησαύριστος.

βασιλισμός: ἐκδήλωσις ἰδιαιτέρας συμπαθείας καὶ εὐνοίας πρὸς τὸν Βασίλειον. Λέξις πλαστή, κατὰ μίμησιν τῆς λ. *φιλιππισμὸς* τοῦ Δημοσθένους (XVIII, 294): *ἀπῆλθεν ἄπρακτος, πολλὰ περιπνεύσας, καὶ βασιλισμὸν ἡμῖν, ὡς φιλιππισμὸν ἐγκαλέσας.* Ἐπιστ. L (G a l l a y, I, 65).

βλεμεαίνω: ἐπαίρομαι: *Λίην εὐσεβέειν, λίην δέ τε μὴ βλεμεαίνειν.* PG 37, 606A (Ι.ΙΙ.Β', 355). Καὶ τοῦτο ἀθησαύριστον ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης. Πρβλ. αὐτόθι, 905A (Ι.ΙΙ.ΚΘ', 289): *κάλλεϊ ἐπιπλάστῳ βλεμεαίνεις,* ἔνθα πολὺ ὀρθῶς μεταφράζεται: ob ascititiam venustatem ... insolescis.

βορβόρεος (ἐπίθ.): πηλώδης, βορβορώδης: *Καὶ στεινὴ φιλίη, βαιὴ χάρις, ὡς πολύμικτος βορβορέη.* PG 37, 642A (Ι.ΙΙ.Ε', 8). Ἀθησαύριστον καὶ παρὰ LSJ.

βοσκηματώδης (ἐπίθ.): κτηνώδης: *Βοσκηματώδεις καὶ κάτω νενευκότες.* PG 37, 1031 (ΙΙ.Ι.ΙΑ', 26).

βοτρυώδης (ἐπίθ.): ὡς σταφυλή: *Ἐρνοκόμων παλάμησι βρύειν βοτρυώδεα καρπόν.* PG 37, 541A (Ι.ΙΙ.Α', 243).

βραβεύς, ὁ: κριτὴς ἀπονέμων τὸ βραβεῖον: *δίκαιος τοῦ λόγου μένεις βραβεύς.* PG 37, 467A (Ι.Ι.Ι', 31).

βριθοσύνη, ἡ: βάρος, βαρύτης: *Μή που βριθοσύνῃ σεῖο πτερὸν ἐς χθόνα νεύσῃ.* PG 37, 785A (Ι.ΙΙ.ΙΖ', 51).

βρόμεος (ἐπίθ.): βρόμιος, θορυβώδης, ἠχηρός, βροντώδης, ἄγριος: *πῦρ βρόμεον, σκότος αἰνὸν* (ἐπὶ τοῦ πυρὸς τῆς κολάσεως). PG 37, 773A (Ι.ΙΙ. ΙΕ', 99). Ἡ φράσις *πῦρ βρόμεον* αὐτουσία καὶ εἰς τὸν ἐκ τοῦ Γρηγορίου ἀντλοῦντα Κοσμᾶν τὸν Μελῳδόν: *τρεῖς παῖδας οὐκ ἐδειμάτωσε | θυμὸς θηριώδης, | οὐ πῦρ βρόμεον* (Εἱρμὸς εἰς τὴν Ὕψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ᾠδὴ ζ'), W. C h r i s t - M. P a r a n i k a s, Anthologia Graeca Carminum Christianorum, Lipsiae 1871, σ. 163. Κατὰ ταῦτα ὁ Κοσμᾶς δὲν ἀντλεῖ ἀμέσως ἐκ τοῦ Ὁμήρου (Ξ 396): *πυρὸς τόσσος γε ποτὶ βρόμος αἰθομένοιο*), ὡς ἔγραψα ἄλλοτε. Πρβλ. ΕΕΒΣ ΛΘ'-Μ', 1972-73, σ. 152. Ὁ τύπος τοῦ ἐπιθέτου *βρόμεος* ἀθησαύριστος καὶ παρὰ LSJ, ἔνθα τὸ *βρόμιος*.

βρονταῖον (ἐπίρρ.): Ἐκ τοῦ ἐπιθέτου βρονταῖος, βροντερός: *βρονταῖον*... *αὔσω*. PG 37, 1301A (II.I.ΛΒ', 9). Παρὰ Lampe γνωστὸν τὸ ἐπίθετον *βρονταῖος* (thunderous) ἐκ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, PG 45, 624A.

βροτοκτόνος (ἐπίθ.): Ἐπὶ τοῦ διαβόλου ἢ ἐπὶ τῆς ἁμαρτίας: *Θυμέ, ζέσις, πλήρωμα τοῦ βροτοκτόνου*. PG 37, 849A (I.II.ΚΕ', 529) Καὶ αὐτόθι, 1401A (II.I.ΝϚ', 2): *Κάκιστον θηρίον, βροτοκτόνον*. Πρβλ. τὸ τοῦ Κοσμᾶ: *Βροτοκτόνον, ἀλλ' οὐ θεοκτόνον ἔφυ τὸ πταῖσμα τοῦ Ἀδὰμ* (τετραῴδιον Μ. Σαββάτου, ᾠδὴ ϛ', 2).

βρυχαλέος (ἐπίθ.): ἐπὶ τοῦ βρυχωμένου θηρίου: *ἤγετο βρυχαλέος θήρ*. PG 37, 628A (I.II.Β', 635).

γαστρίζομαι: ὑπηρετῶ τὴν κοιλίαν μου, τρώγω λαιμάργως καὶ ὑπὲρ κόρον: *Χαίροιτε, γαστρίζοισθε, τοῖς ἐνυπνίοις μέγα φρονεῖτε*. PG 37, 1026A (II.I.Θ', 10).

γεωμόρος: γεωργός: *Καὶ στάχυν ἐξ ἀγαθοῖο γεωμόρος ἐσθλὸν ἄμησε*. PG 37, 558A (I.II.Α', 481).

γραμματηφόρος: γραμματοκομιστής, κομιστὴς ἐπιστολῆς: *γραμματηφόρον προσαπεστάλκαμεν πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγαθότητα*. Ἐπιστ. XXVIII (Gallay, I, 35).

γυρόω-ῶ: κάμνω τι στρογγύλον: *ἥδρασε γῆν, ἐγύρωσεν οὐρανὸν* (ὁ Θεός). PG 35, 1704B.

δακέθυμος (ἐπίθ.): δηκτικός, ἐνοχλητικός: *δακέθυμος λόγος*. PG 37, 1229 (II.I.ΙΓ', 25). Καὶ αὐτόθι, 1508A (II.II.Δ', 39).

δηγμός, ὁ: δῆγμα, πόνος: *λύπη, δηγμὸς καρδίας*. PG 37, 950 (I.II.ΛΔ', 66).

διαστάσιον, τὸ: διάστασις συζύγων, διαζύγιον: *τῆς σῆς στοχαζόμενος ἀγαθότητος οὐκ ἐπαινούσης τὸ διαστάσιον* (le divorce). Ἐπιστ. CXLIV (Gallay, II, 35). Πρβλ. *ἀποστάσιον, ἰσοστάσιον*. Ἀθησαύριστον LSJ.

δικαιοδότης, ὁ: Ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ νέμοντος τὰ δίκαια. Ἐπιστ. LXIV (Gallay I, 84).

διψάς, ἡ: Ὡς ἐπίθετον θηλυκὸν τοῦ δίψιος (διψασμένος): *ὄμβρῳ διψάδα γαῖαν ἐπέκλυσεν*. PG 37, 1477A (II.II.Β', 1). Αὐτόθι, 867A (I.II.ΚΗ', 153): *διψάς*, ἡ = εἶδος ἐχίδνης: *Διψάς τίς ἐστι τῶν ἐχιδναίων γενῶν*.

δολομήχανος (ἐπίθ.): Ἐπὶ τοῦ πονηροῦ: *Φεῦγ' ἀπ' ἐμῆς καρδίης, δολομήχανε*. PG 37, 1399A (II.I.ΝΕ', 1).

δουράτεος (ἐπίθ.): ξύλινος, δούρειος: *ἀνὴρ σοφὸς*... *χρώμασι μορφώσας δουρατέην δάμαλιν*. PG 37, 896A (I.II.ΚΘ', 166).

δρακοντιάδης, ὁ: Ἐπὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὅστις κατά τινα ἀρχαίαν παράδοσιν (Πλουτ. Ἀλέξανδρος, 3) ἐγεννήθη ἐκ τῆς μίξεως τοῦ θεοῦ Ἄμμωνος, μεταμορφωμένου εἰς δράκοντα, καὶ τῆς Ὀλυμπιάδος: *Καί σε, δρακοντιάδη, μένος ἄσχετε, ὤλεσεν οἶνος, ἡνίκ', Ἀλέξανδρε, γαῖαν ἐπῆλθες ὅλην*. PG 37, 773A (I.II.ΙΕ', 91). Ἀθησαύριστον LSJ.

δρασμός, ὁ: ἡ φυγή, δραπέτευσις: *ὁ μὲν εἰσηγεῖται δρασμοὺς καὶ ὄρη.* PG 35, 848A (Λόγος 12).

δυηπαθὴς (ἐπίθ.): ὁ πολλὰ ὑποφέρων, πολυπαθής: *Μήτ' ἀχάλινον ἄγοις* (Λόγε), *μήτε δυηπαθέα.* PG 37, 1393 (II.I.N', 108).

δυσαλθὴς (ἐπίθ.): δυσάλθητος, δυσίατος, ἀνίατος: *δυσαλθέος ἔνδοθι σαρκός.* PG 37, 1429A (II.I.ΠΓ', 17).

δυσάμμορος (ἐπίθ.): δυστυχὴς λίαν, ἀθλιώτατος: *Ἥμεθ' ἐπὶ σχεδίῃσι δυσάμμοροι.* PG 37, 1490A (II.II.Γ', 149).

δυσάντης (ἐπίθ.): δυσάντητος, ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου ἡ συνάντησις εἶναι δύσκολος ἢ δυσοίωνος: *δυσαντέα φάσματα νυκτός.* PG 37, 444A (I.I.Z', 75).

δυσδιέξοδος (ἐπίθ.): Ἐπὶ τοῦ κρητικοῦ λαβυρίνθου: *λαβύρινθος κρητικὸς δυσδιέξοδος καὶ δυσέλικτος.* PG 36, 61A.

δυσέλικτος (ἐπίθ.): Βλ. προηγούμενον.

δυσωνυμία: ἀπρέπεια, ὄνειδος, ἀτιμία, αἰσχύνη: *Εἴ τοι μὴ κακίη γε, δυσωνυμίη δ' ἀλεγεινή.* PG 37, 1485A (II.II.Γ', 68). Ἀθησαύριστον LSJ.

ἑεδνωτής, ὁ: ἐγγυητής: *Χριστὸν ἔχοις ἑεδνωτὴν.* PG 37, 630A (I.II.B', 666).

ἐκλάλησις : ἔκφρασις, διήγησις: *ἄδακρυς ἐκλάλησις ἀρρωστημάτων.* PG 37, 1149A (II.I.ΙΑ', 1718).

ἐκμέθυσμα, τό: συμπόσια μεθυόντων: *σκιάσματα, ψυκτῆρας, ἐκμεθύσματα.* PG 37, 863A (I.II.KH', 93).

ἐμμετεωρίζομαι: ζαλίζομαι, πλανῶμαι: *μὴ πρὸς τὰς ἀπάτας τοῦ βίου τούτου ἐμμετεωρίζεσθαι.* Ἐπιστ. CCXXXIX (G a l l a y, II, 129).

ἐμπεπύρευμα, τὸ: ἐκτεταμένος ποιητικὸς τύπος τοῦ *ἐμπύρευμα*, πυρετικὴ ἔξαρσις: *ἐμπεπύρευμα τῆς νόσου.* PG 37, 646A (I.II.Ϛ', 41).

ἐμπληξία, ἡ: θάμβος, ἔκπληξις: *Οὐδὲν τοσοῦτον ἡμῖν ἡ ἐμπληξία.* PG 37, 824A (I.II.KE', 152). Μανία, φρενοβλάβεια: *τὸ κεφάλαιον ἀναδράμω τῆς σῆς ἐμπληξίας.* PG 35, 644C.

ἐννεσίη, ἡ: ποιητικὸς τύπος, ἀντὶ *ἐνεσία*, ἡ : συμβουλή: *Πατρὸς ὑπ' ἐννεσίῃσιν ἑκὼν ἠλλάξατο μορφήν.* PG 37, 517A (I.I.ΛΕ', 7).

ἐξάγιστος (ἐπίθ.): μιαρώτατος. Ἐπὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ. PG 35, 621C.

ἐπεσβολία, ἡ: λοιδορία, βλασφημία: *Παρθενίης στόμα σεμνὸν ἐπεσβολίας ἀλεείνειν.* PG 37, 572A (I.II.A', 625).

ἐπίκλυσις, ἡ: κατακλυσμός: *Κιβωτὲ Νῶε, τὴν ἐπίκλυσιν μόνη...φυγοῦσα.* PG 27, 1103A (II.I.ΙΑ', 1081).

ἐπίληθος (ἐπίθ.): ὁ προξενῶν λήθην: *Νηπενθές τ' ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθον ἁπάντων.* PG 37, 1536A (II.II.E', 202). Ὁ στίχος αὐτούσιος εἰς τὸν Ὅμηρον δ 221.

ἐπιλώβητος (ἐπίθ.): ὀλέθριος: *μηδ' ἐπιλώβητον εἴδεος ἄλκαρ ἔχειν.* PG 37, 887A (I.II.KΘ', 40).

ἐπιμάρτυρος (ἐπίθ.): μάρτυς: *Θεὸς ἐπιμάρτυρος ἔστω.* PG 37, 610A (I.II. B', 410).

ἐπίτροχα (ἐπίρρ.): εὐκόλως, ταχέως: *Αἵ μέν τι ἐρέουσιν ἐπίτροχα φυσιόωσαι.* PG 37, 539A (I.II.A', 221). Ἀθησαύριστον παρὰ LSJ.

ἐπιτυμβίδιος (ἐπίθ.): ἐπιτύμβιος: *γράμμα ἐπιτυμβίδιον* (ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή). PG 38, 65A (ἐπιτάφιον ΡΔ', 6).

ἐραννὸς (ἐπίθ.): ἐρατεινός, τερπνός: *Κεῖνοι παρθενίην μὲν ἀτιμάζοιεν ἐραννήν.* PG 37, 618A (I.II.A', 502).

ἔσθημα, τό: ἔνδυμα: *καμήλιον ἔσθημα.* PG 37, 719A (I.II.Γ', 546). Καὶ αὐτόθι, 593A (I.II.B', 188).

ἑτερήμερος (ἐπίθ.): ὁ ἡμέραν παρ' ἡμέραν γινόμενος: *Ἄλλοτε μὲν δαίσαθ' ἑτερήμερος.* PG 37, 768A (I.II.IE', 31).

εὐδιάω: εἶμαι εὔδιος (ἐπὶ καιροῦ), γαλήνιος (ἐπὶ προσώπου, ὡς ἐνταῦθα): *εὔσκοπον, εὐδιόωσαν, εὔπτερον, ὑψικάρηνον.* PG 37, 562A (I.II.A', 529).

εὐεπηρέαστος (ἐπίθ.): ὁ εὐκόλως ἐπηρεαζόμενος, βλαπτόμενος. PG 35, 637B: *Ἔστω δὲ καὶ τοῦτο τῶν ἡμετέρων εὐεπηρέαστον.*

ἐΰννητος (ἐπίθ.): καλῶς κεκλωσμένος (νέω): *Αἰδόος ἀμφοτέρῃσιν ἐπέπρεπε καλὸν ἔρευθος, | ὅσσον ἐϋννήτων φαίνεθ' ὑπ' ἐκ φαρέων.* PG 37, 1370A (II.I.ME', 248).

εὐπαιδία, ἡ: ἀπόκτησις καλῶν τέκνων, εὐτεκνία: *εἷς εὐπαιδίας ὅρος, ἡ ἀρετή.* PG 35, 760A.

εὐστομέω : εἶμαι εὔστομος, ἱκανὸς εἰς τὸ λέγειν τὰ πρέποντα: *δημηγοροῦντες, εὐστομοῦντες καίρια.* PG 37, 1183A (II.I.IB', 242).

εὐφόρβιος (ἐπίθ.), ὡς τὸ εὔφορβος, εὐτραφής: *Τομὴ δ' ὑπῆλθε βοστρύχους εὐφορβίους.* PG 37, 1092A (II.I.IA', 915).

ζωροπότης, ὁ: ὁ πίνων ἄκρατον οἶνον, μέθυσος: *Δεῦρ' ἴθ' ὅσοι κακίης ἐπιβήτορες. . .ζωροπόται, πλάγκται...* PG 37, 1233A (II.I.IΓ', 77).

ἡδύθροος (ἐπίθ.): εὐκέλαδος, γλυκύς: *δέμας ἡδυθρόοισιν ἀναψύχοιεν ἀοιδαῖς.* PG 37, 1539A (II.II.E', 249).

ἠερόεις (ἐπίθ.): Ἐπὶ τοῦ Ταρτάρου: συννεφώδης, σκοτεινός. PG 37, 763A (I.II.IΔ', 103).

ἠμάτιος (ἐπίθ.): ὁ τῆς ἡμέρας, ἡμερινός: *ἠματίων νυχίων τε κακῶν.* PG 37, 519A (I.I.ΛϚ', 22).

ἡμεροφανὴς (ἐπίθ.): ὁρατὸς τὴν ἡμέραν, φανερός: *οὐχὶ νυκτὶ ἀποκεκληρωμένοι καὶ σκότῳ, ἀλλ' ἡμεροφανεῖς. . . ἀναλάμψαντες.* PG 36, 257C (Λόγος 35).

ἡμιδάϊκτος (ἐπίθ.): ἡμίβρωτος, ἐπὶ τοῦ Λαζάρου: *ἐκ τάφοιο Λάζαρος ἡμιδάϊκτος.* PG 37, 1279A (II.I.IΘ', 98).

ἡμιφανὴς (ἐπίθ.): ὁ κατὰ τὸ ἥμισυ ὁρατός, ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ: *ἡμιφανὴς οὐρανὸς ἀστερόεις.* PG 37, 764A (I.II.IΔ', 116).

ἠϋγένειος (ἐπίθ.): εὐγένειος, ἔχων καλὸν γένειον: *οὐδὲ λὶς ἠϋγένειος*. PG 37, 1259A (II.I.Iϛʹ, 71).

θεοβλάβεια, ἡ: τύφλωσις τῶν φρενῶν, παραφροσύνη ἐκ Θεοῦ προερχομένη. Συνώνυμον τοῦ *ἐμπληξία* (βλ. ἀνωτ.). PG 35, 644 C. Παρὰ Lampe γνωστὸν τὸ ἐπίθ. *θεοβλαβής*.

θηρομιγὴς (ἐπίθ.): Ἐπὶ τῶν ἀρχαίων δαιμονικῶν ὄντων: *θῆρας, θηρομιγεῖς τε, γελοίιον εἶδος ἔχοντας*. Θηρομιγής, ὁ κατὰ τὸ ἥμισυ θηρίον, ὡς οἱ Κένταυροι π.χ. PG 37, 1559A (II.II.Ζʹ, 105).

θυμαλγὴς (ἐπίθ.): ὁ θλίβων τὴν ψυχήν: *φθέγξομαι... θυμαλγέα μῦθον*. PG 37, 558A (I.II.Αʹ, 475).

θυμοβόρος (ἐπίθ.): ὁ κατατρώγων τὴν καρδίαν, ἐπὶ τῆς κακίας: *κακίης ὕπο θυμοβόροιο δαπτόμενον*. PG 37, 459A (I.I.Θʹ, 35).

θυώδης (ἐπίθ.): ἔχων τὴν ὀσμὴν τοῦ θυμιάματος, εὐώδης: *θυώδης νηός*. PG 37, 541A (I.II.Αʹ, 255).

ἰδνόομαι: κάμπτομαι, κυρτοῦμαι: *ἰδνώθη δὲ ὅλον δέμας*. PG 37, 600A (I.II.Βʹ, 287).

Ἰσακίδης: ὁ υἱὸς τοῦ Ἰσαάκ, ἐπὶ τοῦ Ἠσαῦ καὶ τοῦ Ἰακώβ. PG 37, 559A (I.II.Αʹ, 494).

κακόμητις, ὁ: Ἐπὶ τοῦ Φαραώ: *Τίς Φαραὼ κακόμητιν... ἐθρέψατο;* PG 37, 556A (I.II.Αʹ, 451).

κακόπατρις, ὁ: ὁ ἐκ κακῆς (πτωχῆς καὶ ἀσήμου) πατρίδος καταγόμενος: *ἐπέστην ὑμῖν ὁ μικρὸς ἐγὼ καὶ κακόπατρις*. PG 36, 229C (Λόγος 33). Ἡ σημασία ἀθησαύριστος LSJ.

κακοπραγμονικῶς (ἐπίρρ.): κακοπραγμόνως, ἐπιβλαβῶς: *ταῦτα ὡς ἐν βραχέσι πεφιλοσόφηται πρὸς ὑμᾶς... πνευματικῶς, ἀλλ' οὐ κακοπραγμονικῶς*. PG 36, 1164 C (Λόγος 23). Πρβλ. αὐτόθι, 433Α.

κακορραφίη, ἡ: μηχανορραφία, σκευωρία, κακοβουλία: *Ἴδριες... τῆσδε κακορραφίης*. PG 37, 894A (I.II.ΚΘʹ, 142).

κακόσιτος (ἐπίθ.): ὁ μὴ ἔχων ὄρεξιν τροφῆς, ὁ μὴ χωνεύων καλῶς τὴν τροφήν του: *ταὐτὸν πάσχομεν τοῖς κακοσίτοις*. PG 36, 133C (Λόγος 31). Παρὰ Lampe γνωστὸν τὸ *κακοσιτεία*, ἡ (bad feeding).

καλλιτεκνία, ἡ: ἡ ἀπόκτησις καλῶν τέκνων, εὐτεκνία: *ἡ ἐν ἀγαμίᾳ καλλιτεκνία*, μεταφορικῶς ἐπὶ τῶν μοναχῶν. PG 35, 724C (Λόγος 6).

καμήλιος (ἐπίθ.): ὁ τῆς καμήλου ἢ ὁ ἐκ καμήλου, ἐπὶ ἐνδύματος: *καμήλιον ἔσθημα*. PG 37, 719A (I.II.Iʹ, 546). Παρὰ Lampe γνωστὸν τὸ ὑποκοριστικὸν οὐδέτερον, *καμήλιον* (τό), μικρὰ κάμηλος. Παρὰ LSJ *καμήλειος*.

καναχηδὰ (ἐπίρρ.): ἠχηρῶς: *ἀτμὸς ὀδόντων θηγομένων καναχηδά*. PG 37, 1507A (II.II.Δʹ, 20).

καρποτοκέω : φέρω καρπόν, καρποφορῶ: *τίς εἰς ἑκατὸν καρποτοκεῖ:* PG 35, 1233C (Λόγος 26).

καρφαλέος (ἐπίθ.): ξηρός, κατάξηρος: *καρφαλέην καλάμην σπινθὴρ ἀΐδηλος ἔνδοθι βοσκόμενος.* PG 37, 1372A (II.II.ΜΕ', 271).

κενεαυχὴς (ἐπίθ.): μάταιος, ματαίως καυχώμενος: *Ὄγκον ἀγηνορίης κενεαυχέα ῥίψας.* PG 37, 1500A (II.II.Γ', 279). Πρβλ. καὶ 38, 47A (ἐπιτ. ΞΘ', 2).

κεραυνοφόρος (ἐπίθ.): Ἐπὶ τῶν μυθικῶν Τιτάνων: *οἱ κεραυνοφόροι θεοί.* PG 35, 653A.

κέρκωψ, ὁ: ἄνθρωπος πανοῦργος, δόλιος, ἀπατεών, ἐπὶ τῶν κακῶν ἐπισκόπων: *Ταῦτα μέν, οἷσι φίλον, καὶ κερκώπων κράτος εἴη.* PG 37, 1269A (II.II.ΙΖ', 101). Ὁ σχολιαστὴς σημειώνει: «Cercopes vocat astutos et veteratoriae cuiusdam improbitatis episcopos, qui artibus suis et dolis omnia perturbabant concilia».

κερόεις (ἐπίθ.): μετὰ κεράτων, κερασφόρος: *μήνη κερόεσσα φαείνετο, νυκτὸς ἄγαλμα.* PG 37, 526A (I.II.Α', 61). Καὶ αὐτόθι, 1559A (II.II.Ζ', 104).

κινυρὸς (ἐπίθ.): κλαυθμηρός, θρηνώδης, ὀδυρόμενος: *ἵλαος ἔσσο σῷ κινυρῷ θεράποντι.* PG 37, 516A (I.II.ΛΔ', 20).

κλυτοτέχνης (ἐπίθ.): Ἐπὶ τοῦ Ἡφαίστου. PG 36, 705A.

κοτινηφόρος (ἐπίθ.): νικητὴς στεφανωμένος μὲ κότινον: *Παῖδ' ἐμὸν ἐν μεσάτῳ κοτινηφόρον εὔχομ' ἰδέσθαι.* PG 37, 1540A (II.II.Ε', 256).

κουφόνοος (ἐπίθ.): ἀστόχαστος, ἐλαφρόμυαλος: *κουφονόοισιν ἀπεύχομαι, οἵ ῥ' ἀνέηκαν βῆμα τόδ' οὐχ ὁσίως.* PG 37, 1028A (II.II.Ι', 23).

κρυμός, ὁ: δριμὺ ψῦχος, παγετός: *Τὸ παριππεῦσαν ἔτος κρυμὸς γέγονε τῇ πατρίδι.* Ἐπιστ. LVII (G a l l a y, I, 72).

κρυπτάδιος (ἐπίθ.): κρύφιος, κρυπτός: *Κρυπτὸν κρυπταδίῳ καὶ αἰγλήεντι φαεινὸν Χριστὸν ἔχοις μορφῆς ἐρικυδέος ἐσθλὸν ἐραστήν* (ἐπὶ τῶν μοναζουσῶν). PG 37, 630A (I.II.Β', 664).

κτίστωρ, ὁ: κτίστης, πλάστης: *Ἔστι Θεός, τοῦτον καὶ κτίστορα δέχου πάντων.* PG 37, 416A (I.I.Δ', 15).

κυβερνητήρ, ὁ: κυβερνήτης: *Ποντοπόρον δέ τε νῆα κακὸς πρήνιξεν ἀήτης... κυβερνητῆρος ἄτερθεν.* PG 37, 1231A (II.II.ΙΓ', 55).

κύβερνος, ὁ: κυβερνήτης: *Κύβερνος ἴδμων φεύξεται τρικυμίας.* PG 37, 920A (I.II.ΛΒ', 53).

κυδήεις (ἐπίθ.): Ἐπὶ τῆς παρθενίας: *Ὦ τέκος Οὐρανίοιο καὶ ἔνδοθι κυδήεσσα* (ἔνδοξος, λαμπρός). PG 37, 548A (I.II.Α', 349).

κυδιάω : ὑπερηφανεύομαι, ἀλαζονεύομαι: *αἴσχεϊ κυδιόωσα.* P 37, 894A (I.II.ΚΘ', 141).

λάθριος (ἐπίθ.): κρύφιος, λαθραῖος: *τὸν διώκτην τοῦ βάθους καὶ λάθριον* (ἐπὶ τοῦ πονηροῦ δαίμονος). PG 37, 735A (I.II.Ι', 769).

λαλικὸς (ἐπίθ.): ὁ ἀγαπῶν τοὺς λόγους, ὁ φλύαρος: *μᾶλλον εἰς τὸ λαλικὸν ἀποκλίνειν.* Ἐπιστ. LI (G a l l a y, I, 67).

λατομία, ἡ: ἡ ἐξαγωγὴ λίθων ἐκ λατομείου: *Τίς* (δώσει) *ξυληγίας καὶ λατομίας;* Ἐπιστ. VI (G a l l a y, I, 7). Δὲν νομίζω ὅτι μεταφράζει ὀρθῶς ὁ ἐκδότης «pierres à tailler» (λίθους διὰ λάξευσιν). Ὁ Γρηγόριος γράφων πρὸς τὸν Βασίλειον περὶ τῆς κοινῆς ἀσκητικῆς ζωῆς των εἰς τὰ ὄρη τοῦ Πόντου, ὑπενθυμίζει τὰς χειρωνακτικὰς ἐργασίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν λατομίαν, τὴν ἐξαγωγὴν δηλαδὴ καὶ τὴν μεταφορὰν τῶν λίθων. Ἡ σημασία πάντως εἶναι ἀθησαύριστος.

λεοντοκόμος (ἐπίθ.): ὁ περιποιούμενος τοὺς λέοντας, ὁ θηριοδαμαστής: *λέοντος εἶδον ὑπὲρ νώτοιο λεοντοκόμον βριαροῖο ἑζόμενον.* PG 37, 628A (I.II.B', 633).

λεπταλέος (ἐπίθ.): λεπτός, ἡδύς, ἐπὶ τῶν Μοιρῶν: *Ὡροθέτας δὲ σύ μοι καὶ λεπταλέας ἀγόρευε Μοίρας.* PG 37, 427A (I.I.E', 45).

λευγαλέος (ἐπίθ.): δυστυχής, ἄθλιος, ἐλεεινός: *Πάντα τάδ' ἐστὶ βίου παίγνια λευγαλέου.* PG 37, 770A (I.II.IE', 66).

λιθοφόρος (ἐπίθ.): *Ποταμός... οὐκ ἰχθυφόρος μᾶλλον ἢ λιθοφόρος.* Ἐπιστ. IV (G a l l a y, I, 4).

λοιμὸς (ἐπίθ.): ὀλέθριος, καταστρεπτικός: *οἱ τὴν καθέδραν λοιμῶν συγκροτήσαντες.* PG 35, 701B.

λώφησις, ἡ: παῦσις, λῆξις: *λώφησις παθῶν.* PG 37, 957A (I.II.ΛΔ', 168).

μαργαρίεις (ἐπίθ.): λαμπρὸς ὡς μάργαρος: *νύμφην ἐσθλήν, μαργαρίεσσαν.* PG 37, 631A (I.II.B', 668). Ἀθησαύριστον παρὰ LSJ.

μαργοσύνη, ἡ: μανιώδης ὀργή: *ἴσχεο μαργοσύνης.* PG 37, 1288A (II.I. KH', 12). Καὶ αὐτόθι, 1360A (II.I.ME', 100).

μαχλάς, ἡ: ἀκόλαστος, ἀσελγὴς (ἐπὶ πορνῶν): *ἡμῖν δ' οὐδ' ὁράαν μαχλάδας ἐστὶ θέμις.* PG 37, 903A (I.II.ΚΘ', 264). Παρὰ L a m p e τὸ ῥ. *μαχλάω.*

μαχλωσύνη, ἡ: αἰσχρότης, ἀσέλγεια: *οὐ σωφροσύνης τὰ σοφίσματα, μαχλοσύνης δέ.* PG 37, 890A (I.II.ΚΘ', 77). Πρβλ. αὐτόθι, 772A (I.II.IE', 86).

μεγακήτης, ὁ: ὁ ἔχων μεγάλην κοιλίαν (κῆτος), πελώριος, ἐπὶ τοῦ ἐλέφαντος: *ἀργιόδοντα βαρύν, μεγακήτεα θῆρα.* PG 37, 628A (I.II.B', 637).

μεγακυδὴς (ἐπίθ.): ἔνδοξος, μεγαλόδοξος: *Θεὸν ὑμνέω μεγακυδέα.* PG 37 1533A (II.II.E', 167).

μεγάλαυχος (ἐπίθ.): ἀλαζών, ὁ καθ' ὑπερβολὴν καυχώμενος: *Εἴην μὴ μεγάλαυχος.* PG 37, 505A (I.I.KZ', 101).

μεθυπλήξ, ὁ: μεθυσμένος, ὁ ὑπὸ τοῦ οἴνου πληγείς: *τοὺς μεθυπλῆγας ... ὧν τὴν φρόνησιν ἡ μέθη κατέλυσε.* PG 37, 846A (I.II.KE', 484).

μελέδημα, τό: φροντίς, μέριμνα: *Γαῖα φέρει κακίης μελεδήματα.* PG 37, 525A (I.II.A', 42).

μελεδώνη, ἡ: φροντίς, μέριμνα: *Τοῖσι μὲν οὔτε γάμος, οὔτ' ἄλγεα, οὐ μελεδῶναι*. PG 37, 525A (I.II.A', 35).

μελίφρων (ἐπίθ.): τερπνός, εὐχάριστος, γλυκὺς (ἐπὶ τοῦ βίου): *Ῥίζα τε καὶ βιότοιο μελίφρονος ἔρεισμα*. PG 37, 540A (I.II.A', 236).

μηλόβοτος (ἐπίθ.): ἐπὶ χώρας ἐρήμου, ὥστε νὰ βόσκωνται πρόβατα εἰς αὐτήν: *μεθείς τε μηλόβοτον τὴν οὐσίαν*. PG 37, 696A (I.II.I', 229). Παρὰ Lampe γνωστὸν τὸ ρ. *μηλοβοτέω*.

μικροπολίτης, ὁ: Ἐπὶ ἐπισκόπου ἔχοντος μικρὰν καὶ ἄσημον ἕδραν. Ὁ Γρηγόριος λέγει τοῦτο περὶ ἑαυτοῦ, γράφων πρὸς τὸν Βασίλειον καὶ λογοπαικτῶν: *ἐξ ὑπερδεξίων ἡμῖν διαλέγῃ ὡς μητροπολίτης μικροπολίταις ἢ καὶ ἀπόλισιν*. Ἐπιστ. L (Gallay, I, 66). Ἡ λέξις, γνωστὴ ἤδη ἐκ τῆς ἀρχαίας γραμματείας (Ἀριστοφ. Ἱππ. 817, Ξενοφ. Ἑλλ. 2.2,10, Αἰσχ. 44.5) μὲ τὴν σημασίαν τοῦ πολίτου μικρᾶς πόλεως, λαμβάνει ἤδη καὶ ἄλλην σημασίαν «ἅπαξ» εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐπιτυχέστατον λογοπαίγνιον. Παρὰ Lampe γνωστὸν μόνον τὸ θηλ. *μικροπολῖτις* ἐκ τοῦ Συνεσίου (PG 66, 1401D).

μουσόπνευστος (ἐπίθ.): ὁ ὑπὸ τῶν Μουσῶν ἐμπνεόμενος, ἐπὶ τοῦ Ψευδεπισκόπου Μαξίμου. PG 37, 1340A (II.I.MA', 15).

μυδαλέος (ἐπίθ.): δυσώδης: *Τύμβος ἀεὶ πλήρης μυδαλέων νεκύων*. PG 37, 770A (I.II.IE', 68).

νεουργὴς (ἐπίθ.): νέος, νεωστὶ εἰργασμένος: *Ῥώμη νεουργὴς* (ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως). PG 37, 1031A (II.I.IA', 15).

νήλιπος (ἐπίθ.): γυμνόπους, ἄνευ ὑποδημάτων, ἀνυπόδητος: *Νήλιπος, αὐαλέη τε, κατὰ χθονὸς πόδας ἔχουσα*. PG 37, 548A (I.II.A', 344).

νυκτομαχία, ἡ: νυκτερινὴ μάχη: *τὴν ὥσπερ ἐν νυκτομαχίᾳ σύγχυσιν καὶ ἄγνοιαν*. PG 35, 776C (Λόγος 7).

νυκτονόμος (ἐπίθ.): ὁ κατὰ τὴν νύκτα νεμόμενος, νυκτόβιος: *τὰ νυκτονόμα τῶν θηρίων*. PG 36, 257C (Λόγος 35).

νυμφίδιος (ἐπίθ.): νυμφικός, ἀναφερόμενος εἰς νύμφην: *κόσμον ἀπὸ τῆλε βαλοῦσα νυμφίδιον*. PG 37, 571A (I.II.A', 641). Αὐτόθι, 38, 25A (ἐπιτάφιον ΚΘ', 6).

ξουφηρία, ἡ: τρώγλη, κρησφύγετον: *τὴν ποντικὴν ξουφηρίαν καὶ τὴν φυγῆς ἀξίαν μονήν*. Ἐπιστολὴ IV «Βασιλείῳ» (Gallay, I, 3). Ὁ τελευταῖος ἐκδότης τῆς ἐπιστολῆς υἱοθέτησε τὴν προβληματικὴν ταύτην λέξιν, ἀντὶ τοῦ τύπου *ζοφηφορία* τῶν παλαιοτέρων ἐκδόσεων, μὲ τὴν παρατήρησιν: «Hoc vocabulum (quod editores scripserunt *ζοφηφορίαν*) illustratur per glossema *μυῶν μονὴν* Π marg. (= Patmiacus 57, 10ου αἰῶνος). Πρόκειται πάντως περὶ προσωπικῆς προτιμήσεως τοῦ ἐκδότου καὶ δὲν εἴμεθα καθόλου βέβαιοι διὰ τὴν ὀρθότητα τῆς παραδόσεως τῆς περιέργου ταύτης λέξεως. Ὁ Lampe γνωρίζει τὴν λ. ἐκ τοῦ κώδικος. Addenda 1564.

ξύλοχος, ἡ: τόπος σύνδενδρος, δάσος: *στικτὴ δὲ διέσσυται ἀγριόθυμος πάρδαλις ἐκ ξυλόχοιο.* PG 37, 1507A (II.II.Δ', 18).

ὀβριμόθυμος (ἐπίθ.): μεγαλόψυχος: *Νεμέσιος ὀβριμόθυμος Καππαδόκοισι.* PG 37, 1576A (II.II.Ζ', 326).

ὁδοιπλανέω: περιπλανῶμαι, περιφέρομαι: *Κἂν ἀπὸ τῆλε Θεοῦ τυτθὸν ὁδοιπλανέῃ.* PG 37, 1315A (II.I.ΛΔ', 112).

ὀδυνήφατος (ἐπίθ.): ὁ καταπραΰνων τοὺς πόνους: *ὀδυνήφατα φάρμακα.* PG 37, 1279A (II.I.ΙΘ', 99).

οἰοτόκος (ἐπίθ.): μόνος, μονογενής, ἐπὶ ἑνὸς τόκου: *Οἰοτόκος δ' ἄλλοισιν ἐπάρκιος ἔπλετο μίξις.* PG 37, 622A (I.II.Β', 555).

ὀλβοδότης, ὁ: παρέχων ὄλβον, ἀγαθά: *ποταμοῦ ὀλβοδότοιο δῶρον.* PG 37, 1470A (II.II.Α', 264).

ὀλιγοδρανέων (ἐπικὴ μετοχή): ὁ ὀλίγα δυνάμενος, ἀσθενής, ἀδύνατος: *ὀλιγοδρανέον δαΐδων σέλας ὄμμασι λεύσσων.* PG 37, 608A (I.II.Β', 384).

ὁμόπλοος (ἐπίθ.): ὁ συμπλέων, ὁ συναναστρεφόμενος μετά τινος: *Μὴ σύ γε, μὴ κείνῃσιν ὁμόπλοος, ὦ τέκος, εἴης* (ταῖς πόρναις δηλ.). PG 37, 907A (I.II.ΚΘ', 309).

ὁμόστολος (ἐπίθ.): ὅμοιος: *Καὶ κόσμοιο θέοντος ὁμόστολος ἦλος ἔραζε.* PG, 37, 561A (I.II.Α', 515).

ὁμωρόφιος (ἐπίθ.): ὁ ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην: *τίς πίστις ὁμωροφίοις μελέεσσι.* PG 37, 586A (I.II.Β', 100).

ὀνειραῖος (ἐπίθ.): ὀνειρικός, ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὰ ὄνειρα: *Ἐλπὶς ὀνειραίη.* PG 37, 776A (I.II.ΙΕ', 146). Ὁ τύπος ἀθησαύριστος καὶ παρὰ LSJ, ἰσοδύναμος πάντως πρὸς τὸ *ὀνείρειος.*

ὀρθόπους (ἐπίθ.): ὀρθός, ὀρθῶς πορευόμενος: *ἦν τὸ πρόσθεν ὀρθόπους, νῦν δ' οὐκέτι* (ἐπὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως). PG 37, 1068A (II.I.ΙΑ', 573).

οὐρανομήκης (ἐπίθ.): ὁ μέχρι τοῦ οὐρανοῦ ἐκτεινόμενος: *οὐρανομήκεϊ φωνῇ.* PG 37, 518A (I.I.ΛΕ', 13).

οὐρανοφοιτῶ: διατρίβω ἐν οὐρανῷ: *ταῦτ' ἐπιτέλλομαι οὐρανοφοιτῶν.* PG 37, 629A (I.II.Β', 652). Παρὰ Lampe γνωστὸν τὸ *οὐρανοφοίτης.*

οὐρεσιφοίτης, ὁ: ὁ ζῶν ἢ πλανώμενος εἰς τὰ ὄρη: *Νηλής, ἀπροτίοπτος, ἀνέστιος, οὐρεσιφοίτης.* PG 37, 544A (I.II.Α', 289).

οὐρεσίφοιτος (ἐπίθ.): Ὡς τὸ προηγούμενον, ἐπὶ τῶν μοναχῶν: *ἀκτεάνων αἰπὺς βίος οὐρεσιφοίτων.* PG 37, 784A (I.II.ΙΖ', 43).

ὀψίγονος (ἐπίθ.): ὁ μετέπειτα γεννηθείς, ὁ νεώτερος: *ὀψιγόνοιο κακοῦ φύσις.* PG 37, 419A (I.I.Δ', 51).

παλίμπορος (ἐπίθ.): Ἐπὶ ἀστέρων: *ἀπλανέες τε, πλάνοι τε, παλίμποροι.* PG 37, 429A (I.I.Ε', 66).

παλινάγρετος (ἐπίθ.): ὁ ἀνακληθείς, ὁ ἀφαιρεθεὶς ἐκ νέου: *παλινάγρετον... φῶς ἀναθηλῆσαν.* PG 37, 1011A (II.I.Α', 554).

παλίνορσος (ἐπίθ.): ὡς τὸ ἐπίρρ. πάλιν, ἐκ νέου: *πρὸς ζωὴν παλίνορσον Ἀδάμ*. PG 37, 535A (I.II.A', 166). Καὶ αὐτόθι, 1488A (II.II.Γ', 108).

παλιρροῶ : πλημμυρῶ καὶ ἀποσύρομαι: *Εὔριποι λόγων παλιρροοῦντες*. PG 37, 1190A (II.I.IB', 337).

παλίσσυτος (ἐπίθ.): ὁ πρὸς τὰ ὀπίσω ὁρμῶν: *Θαπτομένου θανάτοιο παλίσσυτος ἐς φάος ἔλθω*. PG 37, 411A (I.I.Γ', 45). Αὐτόθι, 625A (I.II.B', 601: *παλίσσυτον ῥεῖθρον*).

παλίστροφος (ἐπίθ.): ὁ εἰς τὰ ὀπίσω ἐπιστρέφων: *ὁ χοῦς, ὁ πηλός, ἡ παλίστροφος κόνις* (ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς). PG 37, 786A (I.II.IH', 1).

παμμήτειρα, ἡ: Ἐπὶ τῆς φύσεως: *Ὦ φύσι παμμήτειρα*. PG 37, 620A (I.II. B', 534). Παρὰ Lampe γνωστὸν τὸ *παμμήτωρ*.

πανορκία, ἡ: ἑτοιμότης πρὸς πάντα ὅρκον: PG 37, 812A (I.II.ΚΔ', 315). Πρβλ. καὶ PG 36, 228D.

παντεξουσία, ἡ: ἀπόλυτος ἐξουσία, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ: *τὴν σήν, μεγαλόδωρε, παντεξουσίαν*. PG 37, 1161A (II.I.IA', 1882).

πενθήμων (ἐπίθ.): πένθιμος: *Νήλιποι, αὐαλέοι, πενθήμονες, οἰοχίτωνες* (ἐπὶ τῶν μοναχῶν). PG 37, 1467A (II.II.A', 231).

περιμοχθίζω : μοχθῶ, ἐργάζομαι: *Τῇ περιμοχθίζουσι θύραι, κλητῖδες, ἔσοπτρα*. PG 37, 905A (I.II.ΚΘ', 285). Ἀθησαύριστον καὶ παρὰ LSJ.

πιθηκόμορφος (ἐπίθ.): Ἐπὶ τῶν θεῶν τῆς Αἰγύπτου: *Πιθηκόμορφοι καὶ κτηνώδεις δαίμονες*. PG 37, 1087A (II.I.IA', 840).

πινυτόφρων (ἐπίθ.): συνετός, σώφρων: *λαθὼν πινυτόφρονι βουλῇ*. PG 37, 505A (I.I.ΚΖ', 88). Καὶ αὐτόθι, 443A (I.I.Ζ', 61).

πλατάνιστος, ἡ: πλάτανος (τὸ φυτόν): *Πίτυν ἢ πλατάνιστον ἐπηετανὸν κομόωσαν*. PG 37, 1009A (II.I.A', 530).

πλησιφαὴς (ἐπίθ.): Ἐπὶ τῆς πανσελήνου: *μήνη πλησιφαής*. PG 37, 1326A (II.I.ΛΗ', 18).

ποιμένιος (ἐπίθ.): ποιμενικός: *ποιμενίας μέλποντες ἐν οὔρεσιν ἀοιδάς*. PG 37, 1495A (II.II.Γ', 208).

πολυανθὴς (ἐπίθ.): *ἐν λειμῶνι πολυανθεῖ*. PG 35, 860A. Παρὰ Lampe γνωστὸν τὸ *πολύανθος*.

πολύσχιστος (ἐπίθ.): μὲ πολλὰς διακλαδώσεις, ἐπὶ τῶν κλάδων δένδρου: *πολύσχιστοι κλαδεῶνες*. PG 37, 600A (I.II.B', 280).

πολυστάφυλος (ἐπίθ.): ἐπὶ τοῦ ἔχοντος πολλὰς ἀμπέλους καὶ σταφυλάς: *ἐπὶ τὴν πολυστάφυλόν σου κεχώρηκα δεξιάν*. Ἐπιστ. LVII (Gallay, I, 73).

πολυχανδὴς (ἐπίθ.): ὁ ἔχων πολλὰ χάσματα, ἐπὶ τῆς γηΐνης ἐπιφανείας: *κόσμου πολυχανδέος*. PG 37, 1354A (II.I.ΜΕ', 15).

πορνίδιος (ἐπίθ.): ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὴν πόρνην, ὁ πορνικός: *Λοῦσέ γε μὴν πόρνας αἵματι πορνιδίῳ*. PG 37, 905A (I.II.ΚΘ', 294). Παρὰ Lam-

ρε γνωστὸν μόνον τὸ ὑποκοριστικόν, *πορνίδιον* (τό). Τὸ ἐπίθετον ἀθησαύριστον καὶ παρὰ LSJ.

ποταμία, ἡ: ἀφθονία ποταμίου ὕδατος, πλουσία πηγὴ (fluviati copia): *ἵν' ἡμῖν ἐκ ποταμίας τοὺς σοὺς καλεύσῃς ἐπιρρεῦσαι κρουνούς*. Ἐπιστ. LVII (G a l l a y, I, 72). Πρβλ. τὸ νεοελληνικὸν *ποταμιὰ* (ἡ).

πτόρθος, ὁ: νέος βλαστός, κλάδος, βλαστάρι: *Ἀμφότερον, πτόρθων τε φίλων, καρπῶν τ' ἐρατεινῶν... πρῶτα Θεὸς πάντων γενέτης*. PG 37, 540 A (I.II.A', 235).

πυριθαλπὴς (ἐπίθ.): ὁ θερμὸς ὁ πύρινος: *ἣν κατὰ μικρὸν ἄγῃς πυριθαλπέας αὐγάς*. PG 37, 409A (I.I.Γ', 22).

πυροπόταμος, ὁ: Ἐπὶ τοῦ πυρίνου ποταμοῦ τῆς Κολάσεως: *Μέσος φόβων ἕστηκα πυροποτάμου*. PG 37, 1423 A (II.I.ΟϚ', 3). Πρβλ. τὸ τοῦ Ρωμανοῦ: *Ποταμὸς δὲ τοῦ πυρὸς πρὸ τοῦ βήματος ἕλκει*. Κοντάκιον εἰς τὴν Δευτέραν παρουσίαν, ἔκδ. P. M a a s-K. T r y p a n i s, Sancti Romani Melodi Cantica (Cantica Genuina), Oxford 1963, σ. 266, (ἀρ. 34). Τοῦτο καὶ εἰς τὸ ἔντυπον Τριῴδιον (Κυριακὴ τῆς Ἀπόκρεω, κοντάκιον).

πωλικὸν (ἐπίρρ.): πωλικῶς, δίκην πώλου: *ὡς θερμὸν ἐξάλλῃ καὶ πωλικὸν ἐν τοῖς γράμμασι*. Ἐπιστ. L (G a l l a y, I, 64).

ῥωγαλέος (ἐπίθ.): διερρηγμένος, διεσχισμένος, ρακώδης: *Ῥωγαλέον χιτῶνα*. PG 37, 585A (I.II.B', 83).

σάκκινος (ἐπίθ.): ὁ ἐκ σάκκου, τρίχινος: *σάκκινος ἔσθος:* PG 37, 1352A (II.I.ΜΔ', 33).

σβεστήριος (ἐπίθ.): σβεστήριον ὄργανον. Ἐπιστ. CXXXIII (G a l l a y, II, 22).

σημάντωρ, ὁ: ὁ δίδων τὸ σύνθημα, ἀρχηγός, ὁδηγός: *Χριστὸν ἐπιχθόνιον, ζωῆς σημάντορα*. PG 37, 605A (I.II.B', 347).

σιτηγέω : μεταφέρω σῖτον: *ταῖς ναυσὶ διὰ τοῦ ποταμοῦ σιτηγούσαις τε καὶ σκευαγωγούσαις*. PG 35, 676B.

σιτοδοτέω : παρέχω σῖτον, ἐφοδιάζω μὲ σῖτον: *ἐκεῖνος γὰρ* (ὁ Ἰωσὴφ) *ᾔδει καὶ συναγαγεῖν καὶ σιτοδοτῆσαι καλῶς*. PG 35, 960B. Παρὰ L a m p e γνωστὸν τὸ *σιτοδότης*.

σιτοκάπηλος, ὁ: ὁ αἰσχρὸς ἔμπορος τοῦ σίτου, ὁ διὰ τῆς ἐμπορίας τοῦ σίτου αἰσχροκερδῶν: *οἱ σιτῶναι καὶ σιτοκάπηλοι καὶ τηροῦντες τὰς τῶν καιρῶν δυσκολίας*... PG 35, 960 (Λόγος 16).

σκηπτροφόρος (ἐπίθ.): *Πάντες ὁμοῖοι, δμῶες σκηπτροφόροι, θῆτες, πλούτῳ κομόωντες*. PG 37, 1303A (II.I.ΛB', 39).

σκιοειδὴς (ἐπίθ.): σκιώδης, ὡς σκιὰ παρερχόμενος: *μόσχων θυσίην σκιοειδέα*. PG 38, 50A (ἐπιτάφιον ΟϚ', 7).

σταγειρισμός ὁ: Ἀριστοτελισμός, λ. πλαστὴ κατὰ τὸ *φιλιππισμὸς* (πρβλ. καὶ *βασιλισμός*, ἀνωτέρω): *σταγειρισμὸν ὀνειδίζων καὶ κατασοφιστεύων*

ἡμῶν ἐπιμελέστατα. Ἐπιστολὴ CXC (G a l l a y, II, 80). Ἡ λ. ἀθησαύριστος καὶ παρὰ LSJ.

σταδιεύς, ὁ: σταδιοδρόμος: *σταδιεὺς μὴ τὼ πόδε προγυμνάσας.* PG 37, 1206A (II.I.IB′, 557).

σύγκρατος (ἐπίθ.): στενῶς ἡνωμένος, συμφυής: *Τριὰς καὶ τὸ σύγκρατον σέλας.* PG 37, 1165A (II.I.IA′, 1948).

συμφράδμων (ἐπίθ.): συνομιλητής, σύμβουλος: *Μή σύ γε συμφράδμων* (πόρναις) *μηδὲ συνωροφίη.* PG 37, 907A (I.II.ΚΘ′, 310).

συνέμπορος (ἐπίθ.): συνοδοιπόρος: *ἐμοί γε συνέμπορος ἐλθὲ καλεῦντι.* PG 37, 519A (I.I.ΛϚ′, 19). Παρὰ L a m p e γνωστὸν τὸ ῥῆμα *συνεμπορεύομαι.*

συννομοθέτης, ὁ: ὁ ὁμοῦ μετά τινος νομοθετῶν. *Οὐ γὰρ συννομοθέτας ᾑρεῖτο τούτους Μωϋσῆς, ἀλλ' εὐχῆς βοηθοὺς καὶ καμάτου χειρῶν ἐρείσματα.* PG 35, 845A (Λόγος 12).

συνόζω: ἐκπέμπω δυσώδη ὀσμὴν μετά τινος: *συνόζειν οἷς κακῶς ἔχουσιν.* PG 37, 868A (I.II.ΚΗ′, 167). Παρὰ L a m p e γνωστὸν τὸ *συνοζένω.*

συνωρόφιος (ἐπίθ.): σύνοικος, συνωρόφιος (ἐπίθ.): σύνοικος, ἑταῖρος, ὁμόσκηνος: *Μή σύ γε συμφράδμων, μηδὲ συνωροφίη.* PG 37, 907A (I.II. ΚΘ′, 310).

τελωναῖος (ἐπίθ.): ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸν τελώνην: *τελωναίας ἀμέτρου χερός.* PG 37, 1489A (II.II.Γ′, 125). Ἀθησαύριστον καὶ παρὰ LSJ.

τετράκωλος (ἐπίθ.): ὁ ἔχων τέσσαρα κῶλα, τετράπους: *Ἔνθεν ἔβην τετράκωλος ἐπ' οὔδεος.* PG 37, 769A (I.II.ΙΕ′, 47).

τηλεφανὴς (ἐπίθ.): ὁ μακρόθεν ὁρώμενος: *τηλεφανῆ σκοπίην ἀνδράσι λαμπομένην.* PG 37, 884A (I.II.ΚΘ′, 10). Πρβλ. καὶ 38, 110A (ἐπίγραμμα ΝΑ′, 2: *τηλεφανὴς σκόπελος*).

τρίπωλος: (ἐπίθ.): *τρίπωλον ἅρμα.* PG 37, 1382A (II.I.ΜΖ′, 10).

τρυσμός, ὁ: γογγυσμός, μουρμούρισμα: *δούλιον ἐν στομάτεσσι λαλεύμενον ἠρέμα τρυσμόν.* PG 37, 1271A (II.I.ΙΘ′, 3).

τυμβοφόνος (ἐπίθ.): *Μή με τεαῖς ἀτίσῃς τυμβοφόνοις παλάμαις.* PG 38, 124A (ἐπίγραμμα κατὰ τυμβωρύχων ΠϚ′, 2).

τύμμα, τό: κτύπημα: *Διψάς τίς ἐστι τῶν ἐχιδναίων γενῶν... Ταύτης τὸ τύμμα οἷον, ἡ κλῆσις λέγει.* PG 37, 867A (I.II.ΚΗ′, 153).

ὑλακόμωρος (ἐπίθ.): ὁ συνεχῶς ὑλακτῶν: *Τό θ' ὑλακόμωρον τοῦ βίου καὶ τοῦ τρόπου.* PG 37, 1342A (II.I.ΜΑ′, 43).

ὑπνώδης (ἐπίθ.): *Ἀνὴρ ὑπνώδης, εὑρέτης ὀνειράτων.* PG 37, 926A (I.II. ΛΒ′, 133).

ὑψίλοφος (ἐπίθ.): Ἐπὶ τῆς καμήλου: *ὑψιλόφων καμήλων.* PG 37, 593A (I.II.Β′, 188). Ἡ σημασία ἀθησαύριστος.

φιτύω: φύω, γεννῶ: *Οὐδὲ γὰρ εἰ φίλον υἷα φιτύσσεται ἠὲ θύγατρα οἶδε πατήρ*. PG 37, 559A (I.II.A', 490).

χαραδραῖος (ἐπίθ.): ὁ ἀναφερόμενος εἰς χαράδραν: *ὕδασι χειμερίοισι, χαραδραίοισί τ' ἀναύροις*. PG 37, 667A (I.II.Θ', 5).

χαρίστιος (ἐπίθ.): χαριστήριος, εὐχαριστήριος: *χαρίστιον ὕμνον ἀείσω*. PG 37, 1521A (II.II.Δ', 205). Ἀθησαύριστον LSJ.

χοιρίδιος (ἐπίθ.): ὁ τοῦ χοίρου: *θριξὶ χοιριδίαις*. PG 37, 772A (I.II.IE', 84). Ἀθησαύριστον LSJ.

χοροιτυπία, ἡ: χορὸς θορυβώδης: *Καὶ στήσαις θαλάμους τε, χοροιτυπίας τε, πότους τε*. PG 37, 616A (I.II.B', 482).

χρυσολάχανον, τό: εἶδος λαχάνου: *Ὡς μικρολόγως ἡμῖν ἥκει τὰ λάχανα παρ' ὑμῶν· καὶ τί γὰρ ἄλλο ἢ χρυσολάχανα;* Ἐπιστολὴ XXVI (Gallay, I, 34).

ψυκτήρ, ὁ: σκεῦος εἰδικὸν πρὸς ψύξιν τοῦ οἴνου, τὸ ἄλλως λεγόμενον κρυωτήριον: *Σκιάσματα, ψυκτῆρας, ἐκμεθύσματα...* PG 37, 863A (I.II. KH', 93).

ὠκύαλος (ἐπίθ.): ταχύπλους, ἐπὶ πλοίου: *νηός τ' ὠκυάλοιο δρόμῳ*. PG 37, 555A (I.II.A', 437).

ὥριος (ἐπίθ.): ὥριμος: *ὥριός ἐστι γάμῳ*. PG 37, 615A (I.II.B', 475).

ΛΕΞΕΙΣ ΓΝΩΣΤΑΙ ΕΞ ΑΛΛΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ, ΑΠΑΝΤΩΣΑΙ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ

ἀειδής: PG 37, 524A (I.II.A', 31).
ἀθέμιστος: PG 37, 1251 A (II.I.IE', 19).
ἀθέσφατος: PG 37, 1243A (II.I.IΓ', 208).
αἱρεσιαρχέω: PG 37, 1352A (II.I.ΜΔ', 42).
ἄκεντρος: PG 37, 891A (I.II.ΚΘ', 95).
ἀκρότομος: PG 37, 522A (I.I.ΛΗ', 4).
ἀλεκτόρειον (ἐπίρρ.): PG 37, 1164A (II.I.ΙΑ', 1926).
ἀλισγέω: PG 36, 472 A.
ἀνείδεος: PG 37, 895A (I.II.ΚΘ', 153).
ἀνεπίσκεπτος: Ἐπιστ. CLII (G a l l a y, II, 44).
ἀνοχλίζω: PG 38, 33A (Ἐπιτ. ΜΗ', 2).
ἀοργησία: PG 37, 949A (I.II.ΛΔ', 47).
ἀόργητος: PG 35, 757C.
ἄπνοος: PG 37, 1348A (II.I.ΜΓ', 18).
ἀποστάσιον: Ἐπιστ. CXLIV (G a l l a y, II, 35).
ἀρχέκακος: PG 37, 525A (I.II.A', 44).
ἀστραπηφόρος: PG 37, 821A (I.II.ΚΕ', 119).
ἀσωφρόνιστος: PG 35, 856A
αὐτουργία: Ἐπιστ. VI (G a l l a y, I, 7).
βαρυκάρδιος: PG 35, 885A
βροτοειδής: PG 37, 1518A (II.II.Δ', 173).
γηπόνος: PG 37, 615A (I.II.B', 468).
δελέασμα, τό: PG 36, 689.
διασπασμός: Ἐπιστ. CCXIX (G a l l a y, II, 110).
δικαιωτήριον: Ἐπιστ. XXXIV (G a l l a y, I, 44).
δισώματος: PG 37, 1293A (II.I.ΚΘ', 75).
ἐλατήρ: PG 37, 1279A (II.I.ΙΘ', 104).
ἐμπομπεύω: Ἐπιστ. X (G a l l a y, I, 14).
ἐμπύρευμα: PG 35, 1172B.
ἐνεδριόω: PG 37, 1228A (II.I.IΓ', 7).
ἐργατίνης: PG 37, 1459A (II.II. A', 110).
ἐργοδιώκτης: PG 37, 1281A (II.I.ΚΒ', 3).
εὔπτερος: PG 37, 767A (I.II.IE', 19).
ἡμισπάρακτος: PG 37, 1586A (II.II.H', 143).
θηήτωρ: PG 37, 530A (I.II.A', 104).

θηριόω: PG 35, 888 C.
ἱεράτευμα: PG 35, 744 B.
ἰκμαλέος: PG 37, 886A (I.II.ΚΘ', 27).
ἰχνεύμων: PG 37, 1191A (II.I.ΙΒ', 340).
ἰχθυβόλος: PG 38, II A (ἐπιτ. Α', I).
καιρόθεος: PG 37, 1028A (II.I.Ι', 24).'Αθησαύριστον LSJ.
κακομήχανος: PG 37, 573A (I.II.Α', 665).
καταθύμιος: PG 37, 560A (I.II.Α', 502).
κατωμαδὸν: PG 37, 886A (I.II.ΚΘ', 7).
κενεηγόρος: PG 37, 1571A (II.II.Ζ', 258). 'Αθησαύριστον LSJ.
κονιορτόω: PG 36, 413 B.
λαρυγγίζω: PG 36, 568.
μαστεύω: PG 37, 912A (I.II.ΛΑ', 20).
μεγαλοφωνία: 'Επιστ. XLVII (Gallay I, 60).
μέθυσμα: 'Επιστ. LXIII (Gallay. I, 72).
μήρυμα: PG 37, 576A (I.II.Α', 715).
μισοξενία: PG 35, 661 B.
μοιχίδιος: PG 37, 600A (I.II.Β', 278).
παιδοφθορία: PG 36, 20A.
παιδοφονία: PG 36, 241A.
παχυμερής: PG 37, 945A (I.II.ΛΔ', τίτλος)
πλατύνωτος: PG 38, 108A (ἐπίγρ. ΜΗ', 7).
ποντοπόρεια (*ναῦς*): PG 37, 1262A (II.I.ΙΖ', 5).
πτερορρυῶ: PG 37, 663A (I.II.Γ', 46).
σεμνοποιῶ: 'Επιστ. L (Gallay, I, 64).
σκευαγωγέω: PG 35, 676B.
σκίασμα: PG 37, 863A (I.II.ΚΗ', 93).
σπερμαίνω: PG 37, 482A (I.I.ΙΗ', 23).
στηλογραφία, ἡ: PG 36, 549.
συγκληρονόμος: PG 35, 888A.
συνήλυσις: PG 37, 1071A (II.I.ΙΑ', 609).
συρφετώδης: PG 37, 1098A (II.I.ΙΑ', 1005).
στραγγαλιά: PG 36, 104A.
τερατουργῶ: PG 35, 668C.
φυτοκομία: 'Επιστ. VI (Gallay, I, 7).
χριστοκτόνος: PG 37, 559A (I.II.Α', 485).

ΘΕΟΧΑΡΗΣ Ε. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ

DEUX PASSIONS BYZANTINES DU MARTYR SAINT JULIEN D'ÉMÈSE

Julien d'Émèse[1] n'est peut-être qu'un dédoublement du célèbre Julien d'Anazarbe, dont S. Jean Chrysostome a fait un panégyrique, BHG 967. Mais pour les hagiographes c'est un martyr différent, un médecin d'Émèse, contemporain de l'évêque S. Silvain, lequel est attesté par l'*Histoire ecclésiastique* d'Eusèbe[2].

On ne le connaissait que par les notices brèves des synaxaires[3] et par deux Passions orientales, l'une géorgienne, l'autre arabe, qui ont été étudiées par le P. Paul Peeters, bollandiste[4], et par Mgr J. M. Sauget, *scriptor* à la Vaticane[5].

L'original grec n'a pas encore été retrouvé. En voici du moins deux dérivés relativement anciens. Le premier nous est parvenu dans un manuscrit du Xe siècle, tandis que le second provient d'un ménologe impérial composé sous le règne de Michel IV (1034-1041). Leur valeur documentaire n'est pas bien grande, il faut l'avouer. Mais ils sont pour nous deux jalons dans l'histoire d'un culte qui semble avoir joui d'une certaine vogue.

Le μαρτύριον BHG 2210 fait partie du ménologe prémétaphrastique de février, conservé dans un joyau de la bibliothèque du patriarcat grec de Jérusalem, le codex 1, décrit par Papadopoulos Kerameus[6] et analysé par Ehrhard[7]. C'est un abrégé, «ein Martyrium ἐν συντόμῳ»[8]. L' ἄθλησις BHG 2211, insérée dans le recueil qu'A. Ehrhard appelle «le ménologe impérial B»[9], se trouve aussi copiée dans un manuscrit d'Athènes, le n° 982[10].

---

1. Émèse, actuellement Homs, en Syrie. Cf. H. Delehaye, Origines du culte des martyrs [2](1933), pp. 207-208.

2. Cf. Comm. martyr. rom., p. 51, n° 3.

3. Par exemple, Synax. Eccl. CP., col. 446-447 (n° 2 du 6 février).

4. Anal. Boll. 47, 1929, pp. 44-76.

5. Bibliotheca Sanctorum, t. 6, 1965, col. 1195-1197.

6. Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, t. 1, 1891, pp. 1-8.

7. Überlieferung und Bestand..., t. 1, 1937 (T.U. 50), pp. 567-570.

8. Ibid., t. 3, 1943 (T.U. 52), p. 435.

9. Ibid., pp. 407-409.

10. Ibid., pp. 409-411. — Un troisième témoin, le Xéropotamou 135, du XVIe siècle, peut être négligé; cf. Ehrhard, op. cit., t. 3, pp. 49 et 439.

1

Μαρτύριον τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μάρτυρος Ἰουλιανοῦ τοῦ ἐν Ἐμέσῃ.

e codice Hierosolymitano 1, saec. X, fol. 52v-54.

1. Le médecin chrétien.

Ὁ ἅγιος μάρτυς Ἰουλιανὸς ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς βασιλείας Νουμεριανοῦ, ἐκ τῆς χώρας τῶν Ἐμεσηνῶν, ἀνὴρ θεοσεβής, ὡραῖος μὲν τῷ εἴδει, ἰατρὸς δὲ τὴν τέχνην. Ὃς ἀεὶ διὰ τῆς πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐκτενοῦς αὐτοῦ προσευχῆς τὰ δυσίατα πάθη τῶν προστρεχόντων αὐτῷ ἦν θεραπεύων καὶ δαίμονας φυγαδεύων· οὐ μόνον δὲ διὰ τῆς τῶν φαρμάκων βοηθείας ὑπῆρχεν τὰ ἕλκη τῶν παθῶν ἀπελαύνων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸν σωτῆρα Χριστὸν εἰλικρινοῦς ἀγάπης τε καὶ πίστεως. Ἐσπούδαζεν γὰρ ὁ μάρτυς μὴ πρὸς καιρὸν τῇ οἰκείᾳ πόλει ἀναδειχθῆναι ἰατρός, ἀλλὰ διηνεκῶς εἶναι αὐτῆς σωτήρ, ἀπαλλάττων αὐτὴν τῆς τοῦ διαβόλου πλάνης, οὐρανόθεν τὰ βραβεῖα ἐπιφερόμενος καὶ τῶν ψυχῶν λιμὴν γενόμενος. Ὁ αὐτὸς γοῦν καλλίνικος μάρτυς, πρὸς τὸν πάντων κύριον καὶ δεσπότην Ἰησοῦν Χριστὸν τὸ ὄμμα τῆς διανοίας καθ' ἑκάστην ἐκτένων[1], πάντων ἔμπροσθεν ἐποιεῖτο τὴν εἰς αὐτὸν ἐλπίδα, τῶν γηΐνων καταφρονῶν ὡς φθαρτῶν, καὶ σπουδάζων μέρος καὶ κλῆρον ἔχειν μετὰ τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρησάντων ἁγίων.

2. L'évêque Silvain et ses deux compagnons de martyre.

Συνέβη οὖν κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν τοὺς τῆς ἁγίας Τριάδος κήρυκας ὄντας, Σιλουανόν φημι τὸν τῆς αὐτῆς Ἐμεσηνῶν ἀοίδιμον ἐπίσκοπον, καὶ Λουκᾶν διάκονον καὶ Μώκιον ἀναγνώστην, τοὺς καλλινίκους μάρτυρας θερμῷ τῷ ζήλῳ φερομένους τῆς εἰς Χριστὸν ἕνεκα πίστεως, θεωροῦντας τὴν κρατουμένην τότε περὶ τὰ εἴδωλα μανίαν Ῥεντίᾳ[2] τῇ πόλει ἀνταγωνίσασθαι τῷ διαβόλῳ καὶ τὴν ἐναγῆ αὐτοῦ στρατείαν καὶ παρρησίαν ⟨...⟩, καὶ διδάσκειν τὸν λαὸν καταλείπειν τὰ κωφὰ εἴδωλα καὶ ἕνα προσκυνεῖν ζῶντα Θεόν, ποιητὴν οὐρανοῦ τε καὶ γῆς, ἅμα τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ καὶ τῷ παναγίῳ αὐτοῦ Πνεύματι. Οὕτως αὐτῶν διδασκόντων, οἱ τοῦ δια-

1. Sic pro *ἐκτείνων*.
2. Sic; localité non identifiée.

βόλου ὑπηρέται συσχόντες αὐτοὺς τῷ τῆς Τ ύ ρ ο υ ἡγεμόνι ἐκεῖσε τότε ἐνδημοῦντι παρέστησαν. Ἐρωτηθέντες δὲ καὶ ὁμολογήσαντες τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, πλείστους αἰκισμοὺς ὑπομείναντες, ψῆφον παρ' αὐτοῦ δέχονται, ὥστε κατὰ κρατοῦσαν συνήθειαν θηρίοις παραδοθῆναι. Ἀπαγομένων δὲ ἐν τῷ τῶν θηρίω⟨ν⟩ σταδίῳ ἔξω τῆς Ἐ μ ε σ η ν ῶ ν πόλεως κατὰ ἀνατολάς, ὁ καλλίνικος καὶ πανάριστος Ἰουλιανός, ἐκ ταύτης τῆς τῶν Ἐ μ ε σ η ν ῶ ν πόλεως ὁρμώμενος, τὴν τῶν ἁγίων καλλινίκων μαρτύρων ἀκούσας παρουσίαν, ἔδραμεν καὶ τούτους ἠσπάσατο ἐν ἁγίῳ φιλήματι· ὑπ' αὐτῶν γὰρ ἦν παιδευθεὶς τὰς θείας γραφὰς καὶ τὴν εἰς Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν βεβαίαν πίστιν. Ὃν θεασάμενοι οἱ τῇ εἰδωλολατρείᾳ κεκρατημένοι ὡς αἱμοβόροι θῆρες λυττῶντες, τὸν ἄρνα τοῦ Χριστοῦ ἁρπάζοντες ἔκραζον· «Εἰ μὴ τοῦτον ἀνέλωμεν, πᾶσαν ἡμῶν τὴν πόλιν ἐκ τῆς τῶν θεῶν προσκυνήσεως ἀποστήσει· καὶ γὰρ ἐκ τῆς τῶν Ν α ζ α ρ η ν ῶ ν μανίας πεπαίδευται, ὅς διὰ τῆς αὐτῆς μαγείας ἀφιστᾷ ὄχλον πολύν». Οἱ οὖν καλλίνικοι μάρτυρες Σ ι λ ο υ α ν ό ς, Λ ο υ κ ᾶ ς καὶ Μ ώ κ ι ο ς κατὰ τὴν ἐξενεχθεῖσαν τοῦ ἄρχοντος ψῆφον ἐπὶ τοῦ σταδίου ἀπαχθέντες καὶ προσευξάμενοι ἐπλήρωσαν τὴν εἰς Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν καλὴν μαρτυρίαν, κυρίῳ παραθέμενοι τὰς ψυχὰς αὐτῶν.

3. Julien est arrêté et martyrisé.

Οἱ δὲ τῆς ἀνομίας ἐργάται μετὰ τὴν τῶν μαρτύρων τελείωσιν, ἐπεζήτησαν τὸν καλλίνικον μάρτυρα Ἰουλιανὸν καὶ εὑρόντες αὐτὸν εἷλκον ἀφειδῶς τύπτοντες. Καὶ ἀνατείνας τὸ ὄμμα εἰς τὸν οὐρανὸν ἔλεγεν· «Ὁ Θεὸς τῶν ἁγίων μαρτύρων Σ ι λ ο υ α ν ο ῦ καὶ Λ ο υ κ ᾶ καὶ Μ ω κ ί ο υ, βοήθησόν μοι καὶ συγκαταρίθμησόν[1] με αὐτοῖς, καὶ ἀξίωσον κἀμὲ τῆς ἐπουρανίου μερίδος, μετὰ τῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός σου εὐαρεστησάντων μαρτύρων». Ἰδόντες οὖν οἱ ὄχλοι τὴν ἀμετακίνητον πίστιν αὐτοῦ, ἐβουλεύσαντο ἵνα τὸν ἀθλοφόρον τοῦ Χριστοῦ ἀνελῶσιν[2], καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους· «Ἐὰν συντόμῳ θανάτῳ ἀποκτείνωμεν αὐτόν, οὐκ αἰσθάνεται βασάνων, ἀλλὰ δεῦτε βουλευσώμεθα κατ' αὐτοῦ πικρὰν βάσανον». Καὶ σύμβουλον λαβόντες τὸν διάβολον, ἁρπάσαντες ἥλους εὐμήκεις ἐκ τῶν τεχνίτων[3] καὶ δήσαντες τὸν μάρτυραν[4] καὶ τὴν αὐτοῦ ξυρήσαντες κεφαλὴν καθηλοῦσιν αὐτὴν πρῶτον· ὁμοίως δὲ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας. Ὁ δὲ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ ἔψαλλεν λέγων· «Ὁ Θεός, τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς[5]. Περιεκύκλωσάν με κύνες πολλοί, συναγωγὴ πονηρευο-

---

1. συνκατ. cod.
2. Sic, properisp.
3. Sic, parox.
4. Sic.
5. Ps. 108,1.

μένων περιέσχον με[1]» καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ ταῦτα εἰπὼν καὶ τῶν ἀνθρωπομόρφων θηρίων ἐκείνων ἡμιθανῆ τὸν μάρτυρα καταλιπόντων, ὁ καλλίνικος μάρτυς τὴν τοιαύτην τῆς πικρᾶς βασάνου ἀλγηδόνα γενναίως φέρων καὶ τὸν ἴδιον δεσπότην ἐπικαλούμενος, ἀναστὰς ἔν τινι σπηλαίῳ προσπαρακειμένῳ κατέφυγεν, ἐπικαλούμενος τὸν Θεὸν καὶ λέγων· «Εὐχαριστῶ σοι, Κύριε, ὅτι κατηξίωσάς με ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός σου ταῦτα παθεῖν». Καὶ τοῦτο εἰπὼν παρέδωκεν κυρίῳ τὴν ἁγίαν αὐτοῦ ψυχήν, ἐν τῷ αὐτῷ σπηλαίῳ κοιμηθεὶς ἐν εἰρήνῃ.

4. Ses reliques.

Κἀκεῖ ἦν τὸ λείψανον αὐτοῦ ὅπερ τις κεραμεὺς δι' ἀποκαλύψεως τοῦ ἁγίου εὑρών, ἐκεῖσε τὴν τέχνην ἐργαζόμενος, ἤγαγεν καὶ ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ ἀπέθετο. Ἐτελειώθη δὲ ὁ καλλίνικος μάρτυς τοῦ Χριστοῦ Ἰουλιανὸς μηνὶ Περ⟨ι⟩τίῳ ἕκτῃ καὶ κατετέθη ἐν τῇ εἰρημένῃ ἐκκλησίᾳ. Μετὰ χρόνους τινὰς τῆς Χριστιανῶν πίστεως αὐξηθείσης, ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ κεραμέως ἡ σεβάσμιος τοῦ Βαπτιστοῦ κεφαλὴ εὑρεθεῖσα[2], τότε καὶ τὸ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἰουλιανοῦ [τὸ] λείψανον ἔνθα ἦν[3] τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξηνέχθη καὶ ἐν τῷ ναῷ τῷ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ κτισθέντι ὑπὸ Παύλου τοῦ ἐπισκόπου κατετέθη· ἔνθα ἰάσεις γίνονται εἰς δόξαν τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

2

Ἄθλησις τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μάρτυρος Ἰουλιανοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ Σιλουανοῦ ἐπισκόπου, Λουκᾶ διακόνου καὶ Μωκίου ἀναγνώστου.

e codice Athonensi Kutlumusiano 23, saec. XII, fol. 24v-25v, collato Atheniensi 982, anni 1599, fol. 49v-50v.

1. *Ὁ ἅγιος μάρτυς Ἰουλιανὸς ἐπὶ τῆς βασιλείας ἦν Νουμεριανοῦ, ἐκ πόλεως Ἐμέσης ὁρμώμενος, ὡραῖος τῷ εἴδει, ἰατρὸς τὴν τέχνην, τὰ δυσίατα πάθη τῶν προστρεχόντων αὐτῷ φαρμάκοις θεραπευτικοῖς καὶ ταῖς πρὸς Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν τῶν ψυχῶν ἰατρὸν πλέον εὐχαῖς ἐξιώμενος.*

2. *Συνέβη οὖν κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν Σιλουανὸν τὸν τῆς πόλεως Ἐμέσης ἐπίσκοπον καὶ Λουκᾶν τὸν ἐκείνου διάκονον καὶ Μώκιον τὸν τοῖς ἀναγνώσταις ἐγκατειλεγμένον τῆς ἐκκλησίας, πεπαρρησιασμένῃ καὶ ψυχῇ καὶ*

1. Ps. 21, 17.
2. nominatif absolu.
3. supple εὑρεθέν.

φωνῇ κηρύττοντας τὴν εὐσέβειαν, ὑπὸ τῶν εἰδωλολατρῶν συσχεθέντας ἀχθῆναι πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Τ ύ ρ ο υ, κατά τινα χρείαν τῇ Ἐ μ ε σ η ν ῶ ν τηνικαῦτα ἐπιδημήσαντα. Ὑφ' οὗ ἐρωτηθέντες καὶ Χριστιανοὺς ἑαυτοὺς ὁμολογήσαντες, πλείστους καὶ ἀφορήτους ὑπέμειναν αἰκισμοὺς καὶ τελευταῖον θηρίοις ἐκδοθῆναι κατεδικάσθησαν. Ἀγομένων δὲ αὐτῶν εἰς τὸ στάδιον, ὁ πανάριστος Ἰουλιανὸς προσδραμὼν ἠσπάσατο τούτους ἐν ἁγίῳ φιλήματι, οἷα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως διδασκάλους πλουτήσας αὐτοὺς καὶ τῶν θείων γραφῶν παιδευτάς. Ὃν ἰδόντες οἱ τῇ εἰδωλολατρείᾳ κρατούμενοι ὡς ἄγριοι θῆρες ἐπ' αὐτὸν ὁρμήσαντες ἔκραζον· «Εἰ μὴ τοῦτον ἀνέλωμεν, πολλοὶ τῶν θεῶν ἀποστήσονται διὰ τῆς μαγείας αὐτοῦ». Σιλουανὸς δὲ μετὰ Λουκᾶ καὶ Μωκίου θηρίοις ἐκδοθέντες τὴν μακαρίαν πρὸς Θεὸν ἀπῆλθον πορείαν, τὸν τῆς ἀθλήσεως δρόμον εὐψύχως τελέσαντες.

3. Ἰουλιανὸν δὲ τὸν ἀοίδιμον τοῦ Χριστοῦ ἀθλητὴν ἀφειδῶς τύπτοντες οἱ αὐτὸν συλλαβόμενοι εἷλκον διὰ τῆς λεωφόρου «Ὁ Θεός», λέγοντα, «τῶν ἁγίων μαρτύρων Σιλουανοῦ, Λουκᾶ καὶ Μωκίου, βοήθησόν μοι τῷ δούλῳ σου, καὶ σὺν αὐτοῖς με τῆς ἐπουρανίου σου βασιλείας ἀξίωσον». Ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι τὸ ἀμετάθετον αὐτοῦ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, δεσμοῦσιν αὐτοῦ χεῖρας καὶ πόδας καὶ πρῶτον τὴν τούτου ξυρήσαντες κεφαλήν, εἶτα ἥλους ἐνεγκόντες μακροὺς τε καὶ ὀξεῖς καθηλοῦσιν αὐτήν, ὡσαύτως δὲ καὶ τὰς χεῖρας σὺν τοῖς ποσίν. Ὁ δὲ καλλίνικος τοῦ Χριστοῦ μάρτυς, τοιαύτην χαλεπὴν ὑφιστάμενος βάσανον, διετέλει εὐχαριστῶν τῷ Θεῷ· καὶ καταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν θηρίων ἐκείνων — ποῦ γὰρ χρὴ τούτους ἀνθρώπους καλεῖν; — παρ' ὀλίγον νεκρὸς ὁ μακάριος ἐπιπλέον τῆς πρὸς Θεὸν εὐχαριστίας καὶ δεήσεως εἴχετο, παρ' οὗ καὶ ἰσχὺν εἰληφὼς ὁ γενναῖος ἀνίσταται καί τινι προσφεύγει γειτονοῦντι σπηλαίῳ, «Εὐχαριστῶ σοι, κύριε Ἰησοῦ Χριστέ», λέγων, «ὅτι κατηξίωσάς με τὸν δοῦλόν σου ὑπὲρ τοῦ ἁγίου σου καὶ ἐνδόξου ὀνόματος τοιαῦτα παθεῖν. Καὶ τὰ νῦν, δέσποτα, δέξαι μου ἐν εἰρήνῃ τὴν ψυχὴν καὶ κατάταξον αὐτὴν μετὰ τῶν ἁγίων σου μαρτύρων εἰς τὰς αἰωνίους σου σκηνάς». Ταῦτα προσευξάμενος τῷ Θεῷ, χερσὶν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν παρατίθησιν ἐν αὐτῷ τῷ σπηλαίῳ.

4. Τὸ δὲ τούτου τίμιον λείψανον ἐκεῖ διέμεινεν ἄχρι πολλοῦ· ὅπερ τις κεραμεὺς ἐκεῖσε τὴν τέχνην ἐργαζόμενος, θεόθεν ἐπιτραπεὶς ἀναιρεῖται καὶ εἰς τὴν τῆς πόλεως Ἐ μ έ σ η ς ἁγιωτάτην ἐκκλησίαν ἀποκομίζει, ἐν ᾗ καὶ κατετέθη ψαλμῳδίαις τε καὶ θείοις ὕμνοις τιμώμενον τὸ ἀληθῶς τίμιον.

Ἐτελειώθη δὲ ὁ ἀοίδιμος τοῦ Χριστοῦ μάρτυς Ἰουλιανὸς ἕκτην ἡμέραν ἐπέχοντος τοῦ Φεβρουαρίου μηνός. Οὗ ταῖς σεπταῖς μεσιτείαις ὁ εὐσεβὴς ἡμῶν βασιλεὺς καὶ ὀρθόδοξος τὰ κατὰ γνώμην ἅπαντα λήψεται,

Μακρὰν ζωὴν καὶ ἀνώδυνον, εἰρηναίαν τε καὶ ἀτάραχον,
Ἰσχὺν κατὰ τῶν ἐπανισταμένων καὶ σθένος ἀήττητον,
Χαρὰν μετὰ τελευτὴν οὐράνιον καὶ ἀνώλεθρον,

Ἀγαθῶν διαιωνιζόντων τρυφὴν τὴν[1] ἀκήρατον,
Ἧς ἁγίων πάντων χοροὶ ἐν μεθέξει γενήσονται
Λάμποντες ἐν τῇ ἀναστάσει καὶ αὐτοῦ ἡλίου φαιδρότερον
Πρὸς δόξαν Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ καὶ μόνου Θεοῦ ἡμῶν,

ὅτι αὐτῷ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμή, κράτος, μεγαλωσύνη τε καὶ μεγαλοπρέπεια, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

FRANÇOIS HALKIN

1. om. Atheniensis.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΛΕΥΚΑΙΣ ΠΑΡΟΥ ΜΟΝΗΣ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Βορειοανατολικῶς τῆς κώμης Λευκῶν Πάρου, ἐν τῇ περιοχῇ Ἀπάτου, εὑρίσκεται ἐγκαταλελειμμένη νῦν μονή, ἡ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου[1].

Περὶ τοῦ χρόνου ἱδρύσεως αὐτῆς δὲν ὑπάρχουν ἀκριβεῖς πληροφορίαι. Ὁπωσδήποτε τῷ 1656 — ὡς συνάγεται ἐξ ἐπιγραφῆς ὑπὲρ τὴν θύραν τοῦ περιβόλου[2] — ἀνεκαινίσθη ἡ μονή· τρία ἔτη βραδύτερον (1659) — ὡς ἀναγράφεται ἐν ἐπιγραφῇ ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τοῦ καθολικοῦ[3] — ἀνεκαινίσθη καὶ ὁ ναὸς καὶ τῷ 1774 κατεσκευάσθη τὸ κωδωνοστάσιον[4].

Ὡς συνάγεται ἐκ τῶν κατωτέρω ἐκδιδομένων ἐγγράφων[5], ἡ Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἀνήκουσα εἰς τὴν Ἀνδριάναν σύζυγον Μιχαὴλ Γαβαλᾶ[6], ἐκληροδοτήθη ὑπ' αὐτῆς, διὰ διαθήκης (συνταχθείσης τῇ 7 Ἰανουαρίου 1688) εἰς τοὺς ἀνεψιοὺς αὐτῆς ἱερέα Ἰωάννην Γεμελιάρην καὶ ἱερο-

---

1. Ἰδ. Εὐστρ. Δράκου, Μοναὶ ἑλληνικαί. Αἱ ἐν Πάρῳ 35, «Ἱερὸς Σύνδεσμος» Ε', 1899, σ. 247. Ἀν. Κ. Ὀρλάνδου, Οἱ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Πάρου, «Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος» Θ', ἀρ. 1, 1961, σ. 216 καὶ Ι', ἀρ. 1-2, 1964, σ. 15-16, 23 (μετὰ τῆς αὐτόθι βιβλιογραφίας). Ν. Χρ. Ἀλιπράντη, Μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Πάρου Α': Μοναστήρια, «Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν» Η', 1970, σ. 442-446 (μετὰ τῆς αὐτόθι βιβλιογραφίας).

2. Ἰδ. Ἀν. Κ. Ὀρλάνδου, ἔνθ' ἀνωτ., Ι', σ. 23.

3. Ἰδ. Ἀν. Κ. Ὀρλάνδου, ἔνθ' ἀνωτ., Ι', σ. 15. (Ἡ ἀναδημοσίευσις τῆς ἐπιγραφῆς ὑπὸ Ν. Χρ. Ἀλιπράντη, ἐνθ' ἀν., σ. 443-444, μετὰ σφαλμάτων).

4. Ἰδ. Ἀν. Κ. Ὀρλάνδου, ἔνθ' ἀνωτ., Ι', σ. 15. Ἄνωθεν τῆς λέξεως *ΘΡΑΚΑΚΗΣ* πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ λέξις: *ΙΟΑΝΣ*.

5. Τὰ ἔγγραφα ἐκδίδονται ἐκ τῶν πρωτοτύπων. Τὸ ὑπ' ἀρ. V ἔγγραφον εἶχε προεκδοθῇ, ἀλλὰ πλημμελῶς, ὑπὸ Β. Μυστακίδου, Ἡ νῆσος Σίκινος καὶ ἀνέκδοτον σιγίλλιον Μονῆς ἐν αὐτῇ, «Παρνασσὸς» Θ', 1886, σ. 405-411. Τὸ ὑπ' ἀρ. VIII ἔγγραφον ἐξεδόθη, ἐπίσης πλημμελῶς, ὑπὸ Ν. Χρ. Ἀλιπράντη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 445-446. Διὰ τοῦτο ἐκρίθη σκόπιμος ἡ ἐπανέκδοσις καὶ αὐτῶν τῶν ἐγγράφων. Περὶ τοῦ ὑπ' ἀρ. II ἐγγράφου ἰδ. καὶ Αἰμιλιανοῦ [Τσακοπούλου], Πατριαρχικὰ σιγίλλια ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Ἀρχειοφυλακίου τοῦ Οἰκουμ. Πατριαρχείου, «Ὀρθοδοξία» ΛΔ', 1959, σ. 485. Περὶ τοῦ ὑπ' ἀρ. III ἐγγράφου ἰδ. I. I. Sokolov, Konstantinopol'skaja Cerkov v XIX veke, opyt istoričeskago issledovanija: tom pervyj, S. Peterburg 1904. σ. 37-38, καὶ Αἰμιλιανοῦ [Τσακοπούλου], ἔνθ' ἀνωτ., σ. 492.

6. Ἐν ἀρχῇ τοῦ σῳζομένου ἐν τῇ Μονῇ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Βιβλίου Προσκομιδῆς (σχ. 19×20 ἑκ. μ.), ὅπερ συνετάγη τῷ 1720, φέρεται: *μιχαῆλ καὶ | ἀντριᾶ(νας)*.

μόναχον Γρηγόριον Καλόπλαστον. Ἐκ διαθήκης δὲ τοῦ τελευταίου (ἀπὸ 31 Ἰανουαρίου 1714) φέρεται ὅτι οὗτος παρέλαβε παρὰ τῆς Ἀνδριανῆς, μετονομασθείσης ὡς μοναχῆς Ἀθανασίας, τὴν ἐν λόγῳ Μονήν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐκληροδότησεν εἰς τὸν ἀδελφόν του Γεώργιον Καλόπλαστον.

Τῷ 1777 ἡ Καλλίτζα σύζυγος Πέτρου (υἱοῦ Βασιλείου) Γεμελιάρη καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς Βασίλειος (κληρονόμοι καὶ οὗτοι τῆς Μονῆς, ὡς συγγενεῖς τοῦ ἱερέως Ἰωάννου Γεμελιάρη) ἐν Βλαχίᾳ εὑρισκόμενοι προσήλωσαν τὴν ἀνδρικὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου εἰς τὴν ἐν Σικίνῳ γυναικείαν μονὴν Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς.

Δέκα ἔτη βραδύτερον (1787), δι' ἐνεργειῶν τοῦ ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου Γαβριὴλ (υἱοῦ τοῦ Βαρθολομαίου, υἱοῦ Γρηγορίου) Καλοπλάστου, ὅστις εἶχεν ἤδη καταβάλει δι' ἔξοδα καὶ ἀφιερώματα (ὡς ἐκ σχετικοῦ καταστίχου, ἀπὸ 16 Ἰανουαρίου 1787, διεπιστοῦτο) ποσὸν 2308 γροσίων, ἡ ἐν λόγῳ Μονὴ κατέστη ἀνεξάρτητος τῆς ἐν Σικίνῳ μονῆς Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς.

Φαίνεται ὅτι ἐπὶ πατριαρχίας Γερασίμου Γ' (1794) ἐπετεύχθη νεωτέρα ἀπόφασις προσηλώσεως τῆς ἐν Πάρῳ μονῆς εἰς τὴν ἐν Σικίνῳ. Ὅμως τῇ 1 Δεκεμβρίου 1801 αἱ καλογραῖαι τῆς ἐν Σικίνῳ μονῆς Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς ἐπώλησαν, ἀντὶ 900 γροσίων, εἰς τὸν Γαβριὴλ Καλόπλαστον τὴν Μονὴν Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Πάρῳ. Ὅθεν διὰ πατριαρχικοῦ σιγιλλίου ἡ τελευταία αὕτη Μονὴ περιῆλθεν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τοῦ ἡγουμένου αὐτῆς. Δύο ἔτη βραδύτερον (1805) ἠκυρώθη ἡ τελευταία ἀπόφασις ὑπὲρ τῆς ἐν Σικίνῳ μονῆς καὶ τελικῶς τὰ πράγματα ἀποκατέστησαν τῷ 1812, ὁπότε ἡ μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ὡρίσθη ἀνεξάρτητος καὶ ρητῶς ἀπηγορεύθη πᾶσα εἰς τὸ μέλλον ἀναψηλάφησις τῆς ὑποθέσεως.

Ἐνέργειαι τέλος (1816) τοῦ Μιχαὴλ Ραγγούση καὶ Ἀλεξάνδρου Μπαρότζη (ὡς ἐκπροσώπου τῆς συζύγου αὐτοῦ), ὅπως βιαίως ἀποσπάσουν πωλητήριον τῆς Μονῆς ὑπὲρ αὐτῶν παρὰ τοῦ ἱερέως Γεωργίου Καλοπλάστου, εἰς οὐδὲν ἤγαγον.

Ὁπωσδήποτε διὰ τῶν κατωτέρω ἐγγράφων — καὶ παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον διαπίστωσιν ἀνθρωπίνων μικροτήτων — καθίστανται πλέον γνωστὰ ἱκανὰ στοιχεῖα περὶ τῆς Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Πάρῳ, ἀπὸ τοῦ ΙΖ' μέχρι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος.

ΕΓΓΡΑΦΑ

Ι

(Μάϊος 1777)

Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σωφρονίου Β' (1777), δι' οὗ ἐπικυροῦται ἡ ὑπὸ τῆς Καλλίτζας, συζύγου τοῦ ποτὲ Πέτρου Γεμελιάρη, καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Βασιλείου Γεμελιάρη γενομένη προσήλωσις τοῦ κτητορικοῦ αὐτῶν μονυδρίου τοῦ Ἁγ. 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου, τοῦ ἐπονομαζομένου τοῦ 'Απάτου, ἐν Λεύκαις, εἰς τὸ ἐν Σικίνῳ γυναικεῖον μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς Χρυσοπηγῆς. 'Εν πρωτοτύπῳ, ἐπὶ περγαμηνῆς διαστάσεων 53.1×55.8. Διαστάσεις γεγραμμένου μέρους: 47.5×35. Ἡ περγαμηνὴ ὀξυνομένη ἐσχημάτιζε γλῶσσαν, ἥτις ἔχει ἀποκοπῆ. Τὸ σιγίλλιον εἶναι ἐφθαρμένον εἰς τὸ κάτω τμῆμα αὐτοῦ, τὰ δὲ γράμματα ἔχουν ἀποβῆ ἐν πολλοῖς ἐξίτηλα. (Βιβλιοθήκη Σπυρ. Λοβέρδου: 'Αρχεῖον Κληρικῶν 1).

† Σωφρόνιος ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχι(επίσκο)πος Κων(σταντιν)ουπ(ό)λ(εω)ς Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

|2 Οὐ παροτατέα δέησις θεοφιλοῦς σκοποῦ ἐχομένη καὶ πρόχειρον καὶ πραγματικὴν ἔχουσα τὴν ⟨δεῖξιν⟩ τῆς ἀγαθοῦς προαιρέσεως ⟨ὡς......⟩ ρηματικήν τινα φιλοτιμίαν, οἷα φιλεῖ |3 συμβαίνειν τοῖς ὑψηλοτέραν ἔχουσι τὴν γλῶτταν τῶν πραγμάτων, ὥσπερ τις ἔφη τῶν πρὸ ἡμῶν, ἀλλὰ δεκτέα καὶ μονιμωτέρα καὶ ἀσφαλείας ἐγγράφου ἀξιωτέρα εἰς διη |4νεκῆ παράστασιν. Αὕτη δὲ ἡ διὰ γραμμάτων ἀσφάλεια φίλη καὶ συνήθης ἀεὶ ἔν τε πολιτικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς δικαστηρίοις ὑπάρχει, ὡς τοῖς πᾶσι δῆλον, δι' ἧς |5 ὡς δι' ἕδρας ἀσφαλοῦς καὶ μονίμου τὸ ἑδραῖον καὶ πάλιν ἐπιχορηγεῖται τοῖς πράγμασιν, καὶ ταῖς ἐμπιπτούσαις ὑποθέσεσιν, ὁποῖαι ποτ' ἂν εἶεν, εἴτε πολιτικαὶ δηλονότι |6 εἴτε ἐκκλησιαστικαί. Τοῦτο δ' ὡς ἀναγκαῖον καὶ προσ⟨......⟩μενον ἔργον καὶ ἀγαθὸν ἐκτελεῖται ἐσαεί, καὶ διενεργεῖται παρὰ τῶν κατὰ καιροὺς ἐμπεπιστευμένων τὴν πνευματικὴν |7 πηδαλιουχίαν τοῦ παγκοίνου τούτου σκάφους τῆς ἐκκλησίας ἐπ' εὐλόγοις αἰτίαις καὶ ὠφελείαις κατὰ τὸ πρέπον καὶ δίκαιον. 'Επειδὴ τοιγαροῦν καὶ ἡ Καλλίτζα γυνὴ τοῦ ποτὲ |8 Πέτρου Γεμελιάρου τοὐπίκλην καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς Βασίλειος Γεμελιάρης, ἀπὸ τῆς νήσου Πάρου, ἔχοντες ἓν μονύδριον ἀνδρῷον προπατορικὸν αὐτῶν κτητορικὸν τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι |9 τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ κείμενον ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ εἰς χωρίον Λεύκας καὶ ἐπονομαζόμενον τοῦ 'Απάτου — ὅπερ τοῦτο μονύδριον περιῆλθεν αὐ-

τοῖς λόγῳ κληρονομίας — ἔθεντο |[10] σκοπὸν θεοφιλῆ τε καὶ ἀξιάγαστον προσηλῶσαι αὐτὸ καὶ προσκληρώσασθαι αὐτοπροαιρέτως εἰς τὸ ἡμέτερον π(ατ)ριαρχικὸν καὶ στ(αυ)ροπηγιακὸν μοναστήριον γυναικεῖον, τὸ τιμώμενον ἐπ᾽ ὀνό |[11] ματι τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς, καὶ κείμενον εἰς τὴν νῆσον Σίκινον, μετὰ πάντων τῶν κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων τῶν προσόν |[12]των αὐτῷ, ἅτινα ῥητῶς καὶ κατ᾽ εἶδος διὰ κ⟨αταστίχου φ⟩αίνονται καταγεγραμμένα καὶ μετά τινων ἑτέρων ἰδιοκτήτων αὐτοῦ πραγμάτων, εἴτε ἀπὸ τῶν ἰδίων αὐτῶν καμάτων τε |[13] καὶ κόπων, εἴτε ἀπὸ κληρονομίας προσκτηθέντων αὐτοῖς, ἅτινα καὶ αὐτὰ ἰδιαιτέρως φαίνονται καταγεγραμμένα, προσεπικυρώσαντες δὲ ὡς μάλα νουνεχῶς τὸν θεοφιλῆ αὐτῶν |[14] τοῦτον σκοπὸν καὶ τὴν ἀξιέπαινον ἀπόφασιν πραγματικῶς διὰ γράμματος ἐνυπογράφου αὐτῶν καὶ ἐμμαρτύρου γεγονότος ἐν Βουκουρεστίῳ, ὅπου τὰς διατριβὰς ἤδη ποιοῦσιν, |[15] ἐπιβεβαιωμένου παρὰ τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως ἁγίου Οὐγγροβλαχίας καὶ μεμαρτυρημένου παρὰ τῶν ἐκεῖσε τιμιωτάτων καὶ εὐγενεστάτων ἀρχόντων, καὶ ἐμφανισθέντος |[16] ἡμῖν — ὅπερ ὑπάρχει γεγραμμένον κατὰ τὸ παρελθὸν χιλιοστὸν ἑπτακοσιοστὸν ἑβδομηκοστὸν πέμπτον ἔτος, κατὰ μῆνα Δεκέμβριον — ἐποιήσαντο καὶ πρὸς τὴν ἡμῶν με |[17]τριότητα δέησιν θερμήν, ὅπως ἐπικυρωθῇ ἡ προσήλωσις αὕτη τοῦ προπατορικοῦ κτητορικοῦ αὐτῶν ῥηθέντος ἀνδρῴου μονυδρίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου |[18] κειμένου ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ εἰς χωρίον Λεύκας καὶ ἐπονομαζομένου τοῦ Ἀπάτου, εἰς τὸ κατὰ τὴν νῆσον Σίκινον κείμενον γυναικεῖον στ(αυ)ροπηγιακὸν μοναστήριον τῆς ὑπε |[19]ραγίας ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς καὶ δι᾽ ἡμετέρου π(ατ)ριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγιλλίου γράμματος, ἐπὶ τὸ ἔχειν τε κῦρος τὴν τοιαύτην προσήλωσιν ἀπαράτρε |[20]πτον, δι᾽ ἐγγράφου ἰσχύος ἐκκλησιαστικῆς, καὶ εἶναι καὶ γνωρίζεσθαι ἀμφότερα τὰ μοναστήρια ταῦτα π(ατ)ριαρχικὰ στ(αυ)ροπήγια, τὴν ἀναφορὰν καὶ σχέσιν |[21] ἔχοντα εἰς τὴν τῆς ἐκκλησίας περιωπὴν καὶ μεγαλειότητα. Καὶ δὴ τὴν δέησιν αὐτῶν ὡς εὐλογοφανῆ οὖσαν εὐμενῶς ἀποδεξάμενοι γράφοντες ἀποφαινόμεθα |[22] συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ὅπως τὸ ῥηθὲν προπατορι |[23]κὸν κτητορικὸν μοναστήριον ἀνδρῷον τῆς ῥηθείσης Καλλίτζας γυναικὸς τοῦ ποτὲ Πέτρου Γεμελιάρη, καὶ τοῦ αὐτῆς υἱοῦ Βασιλεί⟨ου⟩ Γεμελιάρη, τὸ κείμενον εἰς τὴν νῆσον Πά |[24]ρον, εἰς χωρίον Λεύκας καὶ ἐπονομαζόμενον τοῦ Ἀπάτου, τὸ τιμώμενον ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, μετὰ πάντων τῶν προσόντων αὐτῷ κτημάτων καὶ ἀφιερω |[25]μάτων κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων καὶ μετὰ τῶν ⟨....⟩ περ ἄλλων ἰδιοκτήτων πραγμάτων ⟨...⟩ τῆς Καλλίτζας καὶ τοῦ υἱοῦ αὐ⟨τῆς⟩ Βασιλείου, τὰ περιεχόμενα ἐν τῷ καταστίχῳ, |[26] ὑπάρχῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς προσηλωμένον καὶ συνηνωμένον τῷ ἡμετέρῳ π(ατ)ριαρχικῷ καὶ στ(αυ)ροπηγιακῷ γυναικείῳ μοναστηρίῳ τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου |[27] τῆς Χρυσοπηγῆς, τῷ κειμένῳ ἐν τῇ

νήσῳ Σικίνῳ, ὑπάρχοντα ἀμφότερα στ(αυ)ροπηγιακά, παρ' οὐδενὸς ἄλλου μὴ δε⟨σ⟩ποζόμενα εἰμὴ παρὰ τῆς ὑπερκειμένης ἐξουσίας |[28] *καὶ ἰσχυροτέρας δεσποτείας, δηλαδὴ τῆς στ(αυ)ροπηγιακῆς ἀξίας καὶ χάριτος, μὴ ἔχοντος τοῦ λοιποῦ μετοχήν τινα ἐν αὐτῷ τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου μηδενὸς* |[29] *οὔτε ἐν τοῖς κτήμασι καὶ πράγμασιν αὐτοῦ καὶ ἀφιερώμασι, τοῖς τε κινητοῖς καὶ τοῖς ἀκινήτοις, ἢ κτητορικὴν ἀντιποίησιν. Εἰς τὰ γὰρ ἅπαξ τῷ Θ(ε)ῷ ἀφιερωθέντα οὐκέτι* |[30] *κύριοι ἐσμὲν κατὰ τὸν πρῶτον κανόνα τῆς πρώτης καὶ δευτέρας Συνόδου, καθ' ὃν λόγον οὔτε αὐτὸς ὁ Βασίλειος ⟨Γε⟩μελιάρης οὔτε ἡ μήτηρ αὐτοῦ Καλλίτζα, καθὼς* |[31] *καὶ μόνοι ἐγγράφως ὑπόσχονται οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν τινὰ καὶ κυριότητα ἐν τῷ αὐτῷ μονυδρίῳ αὐτῶν τῷ προπατορικῷ καὶ τῷ τιμωμένῳ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου τοῦ Θεο-* |[32] *λόγου, οὔτε ἐν τοῖς πράγμασιν αὐτοῦ οὔτε ἐν τοῖς λοιποῖς ἑτέροις, ἅπερ σὺν αὐτῷ προσανέθεντο καὶ ἀφιερώσαντο τῇ στ(αυ)ροπηγιακῇ ἐξουσίᾳ προσηλώσαντες τῷ* |[33] *ἑτέρῳ π(ατ)ριαρχικῷ ἡμῶν καὶ στ(α)υ(ρο)πηγιακῷ γυναικείῳ μοναστηρίῳ τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου, τῷ κειμένῳ κατὰ τὴν νῆσον Σίκινον. Τοῦτο δὲ μόνον ἐδόθη αὐτοῖς* |[34] *προνόμιον, ὅπως δηλαδή, εἰ μὲν τυχὸν ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν ἱερωθῇ τις καὶ φανῇ σεμνοπρεπὴς ἱερομόναχος καὶ ἄξιος οἰκονόμος ἱεροπρεπής τε καὶ κόσμιος, προτιμᾶσθαι* |[35] *τοῦτον καὶ ἀποκαθίστασθαι ἐν αὐτῷ τῷ μοναστηρίῳ ἡγούμενον τῇ κοινῇ ἐκλογῇ καὶ θελήσει τῶν τε μοναζουσῶν καὶ τῶν μοναζόντων ὡς κουρὰ τοῦ μοναστηρίου.* |[36] *Οὐ μὴν δ' ὡς κτήτωρ. 'Ανάξιος μέντοι κρινόνενος ἀποβληθήσεται τῆς ἡγουμενίας. Τὰ γοῦν ῥηθέντα ταῦτα ἱερὰ μοναστήρια τό τε γυναικεῖον τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν* |[37]*Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς, τὸ ἐν τῇ νήσῳ Σικίνῳ, καὶ τὸ ἕτερον, τὸ προσηλωθὲν αὐτῷ καὶ ἀφιερωθὲν ἀνδρῷον τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου, τὸ ἐν τῇ Πάρῳ εἰς χωρίον* |[38] *Λεύκας κείμενον, ἀμφότερα τῷ λιμένι τῆς στ(αυ)ροπηγιακῆς ἀξίας προσορμισθέντα καὶ στ(αυ)ροπηγιακὰ ὄντα καὶ παρὰ πάντων οὑτωσὶ λεγόμενά τε καὶ γνωριζόμενα* |[39] *ὑπάρχωσιν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν ἑξῆς ἅπαντα χ⟨ρόνον⟩ ἀσύδοτα, ἐλεύθερα, ἀδούλωτα, ἀποδοπάτητά τε καὶ ἀνενόχλητα καὶ ἀνεπηρέαστα παρά τε τοῦ* |[40] *κατὰ τόπον ἀρχιερέως κ⟨αὶ⟩ παρὰ παντὸς ἄλλου προσώπου ἱερωμένου καὶ λαϊκοῦ, μηδενὶ ἄλλῳ ὑποκείμενα εἰμὴ τῷ καθ' ἡμᾶς ἀποστολικῷ π(ατ)ριαρχικῷ τε καὶ οἰκουμε-* |[41]*νικῷ θρόνῳ καὶ ὑπ' αὐτοῦ δεσποζόμενα ⟨.........⟩ καὶ διακυβερνώμενα καὶ τὰ ὀφείλοντα διδόναι οὔτε ὀβολὸν προσώπῳ τινι ἱερομένῳ ἢ λαϊκῷ.* |[42] *Οἱ δ' ἐν αὐτοῖς μοναστικὸν βίον προελόμενοι καὶ μονάζοντες, δηλαδὴ αἵ τε ἐν τῷ γυναικείῳ καλογραῖαι καὶ οἱ ἐν τῷ ἀνδρῴῳ καλόγηροι καὶ πατέρες ὀφείλουσι διάγειν* |[43] *μοναστικῶς, σεμνοπρεπῶς τε καὶ τιμίως, φιλ⟨α⟩δέλφως τε καὶ φιλαλλήλως κατὰ τὸν τύπον τοῦ μοναστικοῦ ἐπαγγέλματος. 'Εν χρείᾳ δὲ ἡγουμένου ἢ ἡγουμένης γε* |[44]*νόμενοι ἔχουσιν ἄδειαν ἐκλέγειν πρόσωπα ἄξια καὶ ἱκανὰ καὶ ἁρμόδια καὶ ἀποκαθιστᾶν εἰς τὸ τῆς ἡγουμενίας ὀφφίκιον· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν ταῖς χειροτονίαις* |[45] *αὐτῶν ἔχουσι προσκαλεῖν, ὃν ἂν βούλοιντο*

τῶν πλησιοχώρων ἀρχιερέων ἐπὶ τὸ ἐκτελεῖν τὰς χειροτονίας αὐτῶν. Ὃς δ' ἂν καὶ ὁποῖος τῶν ἁπάντων τολμήσῃ |46 *ἀθετῆσαι καὶ παραβῆναί τι τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων ἢ ἐπιχειρήσῃ τρόπῳ οἱῳδήτινι ἀντιβῆναι τῇ στ(αυ)ροπηγιακῇ ἀξίᾳ τούτων τῶν μοναστηρίων ἢ ἐπήρ⟨ειάν⟩ τινα καὶ* |47 *ἐνόχλησιν ἐπαγαγεῖν αὐτοῖς, ὁ τοιοῦτος ὁποίας ἂν εἴη τάξεως καὶ καταστάσεως καὶ βαθμοῦ ἀφωρισμένος εἴη παρὰ Θ(εο)ῦ κυρίου παντοκράτορος καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώ* |48*ρητος καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον καὶ τυμπανιαῖος καὶ πάσαις ταῖς πατρι(αρχι)καῖς καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπεύθυνος καὶ ἔνοχος τῷ πυρὶ τῆς γεέννης καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀνα* |49*θέματι ὑπόδικος. Εἰς γοῦν ἔνδειξιν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατ(ρι)αρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγίλλιον κ⟨αὶ κα⟩ταστρωθὲν ἐν τῷ κώδικι τῷ ἱερῷ τῆς* |50 *καθ' ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης ἐκκλησίας ἀπελύθη καὶ ἐδόθη τῷ ἱερῷ καὶ σεβασμίῳ μοναστηρίῳ ἐν ἔ⟨τει σω⟩τηρίῳ χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ ἑβδομηκοστῷ ἑβδόμῳ* |51 *κατὰ μῆνα Μάϊον* |52 *ἐπὶ νεμήσεως Ιης:—*

|53 *† Σωφρόνιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κων(σταντινου)πόλεως Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς π(ατ)ριάρχης.*

|54 *† Ἐφέσου Μακάριος † Ἡρακλείας Μεθόδιος † Νεοκαισαρείας Ἰγνάτιος † Χαλκηδόνος Παρθένιος † Κορίνθου Γαβριὴλ † Ἄρτης Ζαχαρίας* |55 *† Χριστιανουπόλεως Ἱερεμίας † Σηλυβρίας Παρθένιος † Γάνου καὶ Χώρας Παΐσιος † Ναυπλίου Μελέτιος † Ἀγαθουπόλεως Νεόφυτος.*

II

(Μάϊος 1787)

Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Προκοπίου (1787), δι' οὗ ἀκυροῦται τὸ ἐπὶ τοῦ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Σωφρονίου Β' ἐκδοθὲν σιγίλλιον περὶ τῆς προσηλώσεως τοῦ ἐν Πάρῳ μονυδρίου Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (Ἀπάτου) εἰς τὸ ἐν Σικίνῳ μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς Χρυσοπηγῆς. Ἐν πρωτοτύπῳ ἐπὶ περγαμηνῆς διαστάσεων 55×73.5 ἑκ. μ. Διαστάσεις γεγραμμένου μέρους: 47.5×40 ἑκ. μ. Ἡ περγαμηνὴ ὀξυνομένη σχηματίζει γλῶσσαν μετὰ ὀκτὼ ὀπῶν, δι' ὧν διήρχετο τὸ νῆμα τῆς μὴ σῳζομένης πατριαρχικῆς βούλλας. (Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν: Σ 23).

Προκόπι(ος) ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχι(ε)π(ίσκοπ)ος Κων(σταντινου)π(ό)λ(ε)ως Νέας Ρώμ(ης) καὶ οἰκουμενικ(ὸς) πατρ(ιά)ρχ(ης).

|2 *Καλὸν μὲν οὖν εἰ μηδεμία ποτὲ παρεκτροπὴ τῶν ἀγαθῶν καὶ δικαί(ων) τοῖς ἀν(θρώπ)οις συνέβαινεν. Οὕτω γὰρ ἂν οὔτε διαφοραὶ περὶ τούτων συνίσταντο, οὔτε ἀνακρίσε(ως) κ(αὶ) ἀναθεωρήσε(ως) ἔδει. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο οὐχ ὅπως δυσχερὲς* |3 *ἀλλ' ὡς εἰπεῖν κ(αὶ) ἀδύνατον τῷ ἀν(θρωπ)ίνῳ βίῳ, διὰ τοῦτο ἀναγκαίως ὀφείλουσι κ(αὶ) οἱ προϊστάμενοι οὐ μόνον περὶ τῶν*

μελλόντων ἐπιμελεῖσθαι ὅπως καλῶς ἕξουσιν, ἀλλὰ δεῖ εἰς τὰ προγεγενημένα ἐμφρόνως ἐπέρχεσθαι νουνε |⁴χῶς ἐπιδιορθούμενοι εἴ τινα μὴ καλῶς, μηδὲ κατὰ τὸ δέον ἐγένοντο, ἄλλως τε ἢν τύχῃ ἡ παρεκτροπὴ συμβεβηκυῖα ἐπὶ τῶν κοινωφελῶν ἢ ἱερῶν σκηνωμάτων. Ὅσῳ γὰρ ταῦτα τῷ γένει ἀναγκαιότερα, τοσούτῳ ὠφελι |⁵μωτέρα ἡ ἀναθεώρησις αὐτῶν κ(αὶ) ἐπιδιόρθωσις. ᾿Επειδὴ τοιγαροῦν κ(αὶ) ἐπὶ τῆς π(ατ)ριαρχεί(ας) τοῦ ἀοιδίμ(ου) Κωνσταντινουπόλε(ως) Σωφρονί(ου) ἐξεδόθη π(ατ)ριαρχικὸν συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα πε |⁶ριέχον ὅτι ἡ Καλλίτζα γυνὴ τοῦ ποτε Πέτρου Γεμελιάρ(ου) κ(αὶ) ὁ υἱὸς αὐτῆς Βασίλης Γεμελιάρης ἀπὸ τῆς νήσ(ου) Πάρ(ου) ἔχοντες ἓν μονύδριον ἀνδρῷον προπατορικὸν αὐτῶν κτητορικὸν κληρονομικὸν τιμώμενον ἐπ᾿ ὀ |⁷νόματι τοῦ ἁγί(ου) ᾿Ιωάνν(ου) τοῦ Θεολόγ(ου) κ(αὶ) ἐπιλεγόμενον τοῦ ᾿Απάτ(ου) ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ κατὰ τὸ χωρίον Λεῦκες κ(αὶ) θείῳ ζήλῳ κινούμενοι ἀνέθηκαν αὐτὸ κ(αὶ) ἀφιέρωσαν μετὰ πάντ(ων) τῶν κτημάτ(ων) καὶ πραγμάτων |⁸ κ(αὶ) ἀφιερωμάτ(ων) αὐτοῦ εἰς τὸ ἱερὸν κ(αὶ) σεβάσμιον ἡμέτερον π(ατ)ριαρχικὸν κ(αὶ) στ(αυ)ροπηγιακὸν γυναικεῖον μοναστήριον τοῦ [sic] ἐν τῇ νήσῳ Σικίνῳ τιμώμενον ἐπ᾿ ὀνόματι τῆς ὑπεραγί(ας) Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς |⁹ Χρυσοπηγῆς. ᾿Επειδὴ οὖν ἐξεδόθη τότε τὸ εἰρημένον σιγγιλιῶδες γράμμα ἐπικυρωτικὸν τῆς ῥηθείσης ἀφιερώσεως κατὰ ζήτησιν τῆς εἰρημένης Καλλίτζης κ(αὶ) τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Βασίλη, ἤδη δὲ ἐνεφανίσθησαν |¹⁰ ἡμῖν παρὰ τοῦ εἰρημέν(ου) τοῦ ἐν Πάρῳ μοναστηρί(ου) τοῦ ᾿Απάτ(ου) τέσσαρα ἔγγραφα, πρῶτον μὲν ἓν ἴσον διαθήκης τινὸς γεγονυίας κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑξακοσιοστὸν ὀγδοηκοστὸν ὄγδοον σωτήριον ἔτος ᾿Ιανουαρί(ου) |¹¹ ἑβδόμῃ περιεχούσης ὅτι ἡ ποτὲ ᾿Αδριάνα γυνὴ τοῦ ποτε Μιχάλη Γαβαλᾶ ἔχουσα ἑαυτῆς κτητορικὸν τὸ εἰρημένον μοναστήριον τοῦ ᾿Απάτου κ(αὶ) ἀναθεμένη εἰς αὐτὸ πολλὰ κ(αὶ) διάφορα κτήματα κ(αὶ) πράγματα κ(αὶ) ἅ |¹²περ ἐν τῇ ῥηθείσῃ διαθήκῃ ῥητῶς φαίνονται καταγεγραμμένα κ(αὶ) καταλείπει αὐτὰ εἰς τὴν ἐξουσίαν κ(αὶ) ἐπιστασίαν τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτῆς κ(αὶ) χωρεπισκόπου παπᾶ ᾿Ιωάνν(ου) Γεμελιάρ(ου) κ(αὶ) τοῦ ἑτέρ(ου) ἀνεψιοῦ αὐτῆς ἱερο- |¹³μονάχ(ου) Γρηγορί(ου) Καλοπλάστ(ου), ἐπισκήψασα κ(αὶ) παραγείλασα, ὅπως περιέρχηται τὸ ῥηθὲν μοναστήριον κατὰ κληρονομί(αν) εἰς τὴν γενεὰν αὐτῶν. Πρῶτον μὲν οὖν ταῦτα περιέχει τὸ ῥηθὲν ἴσον. Δεύτερον δὲ ἐ |¹⁴νεφανίσθη ἡμῖν κ(αὶ) μία διαθήκη γεγραμμένη κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑπτακοσιοστὸν δέκατον τέταρτον σωτήριον ἔτος ᾿Ιανουαρί(ου) τριακοστῇ πρώτῃ, ἐν ᾗ φαίνεται ἱερομόναχός τις Γρηγόρι(ος) Καλόπλαστος πα |¹⁵ραλαβὼν τὸ εἰρημένον μοναστήριον παρ᾿ αὐτῆς τῆς ᾿Αδριάνας, μετονομασθείσης ὕστερον ᾿Αθανασίας μοναχῆς, εἶτα δὲ καταλείπων αὐτὸ εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Γεώργη ἀδελφοῦ αὐτοῦ Καλοπλάστ(ου). Τρίτον δὲ ἐνε |¹⁶φανίσθη ἡμῖν κ(αὶ) μία κοινὴ ἐνυπόγραφος κ(αὶ) ἐσφράγιστος ἀναφορὰ τῶν Παρί(ων) χριστιανῶν περιέχουσα τὰ περὶ τοῦ ῥηθέντος μοναστηρί(ου) τοῦ ᾿Απάτ(ου), ὅτι δηλαδὴ ἐκ παλαιοῦ ὑπῆρχε σταυροπήγιον κ(αὶ) |¹⁷ ὅτι ὁ ῥηθεὶς Βασίλειος Γεμελιάρης μετὰ τῆς μη-

τρὸς αὐτοῦ δι' ἐπιπλάστων γραμμάτων κ(αὶ) κατὰ ἀπάτην ἐποιήσαντο τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ μοναστηρί(ου) τούτου εἰς τὸ ῥηθὲν ἐν Σικίνῳ γυναικεῖον |[18] μοναστήριον κ(αὶ) ὅτι οὐδόλως ἀνέχονται τὴν ἀφιέρωσιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ πάνυ ἀρέσκονται τῇ ἐπιστασίᾳ κ(αὶ) διοικήσει τοῦ ἐν αὐτῇ [sic] ἤδη ἡγουμενεύοντος κ(αὶ) κληρονόμου ἱερομονάχ(ου) Γαβριὴλ Καλο |[19]πλάστ(ου) ὡς λίαν ἐπιμελουμέν(ου) κ(αὶ) τὴν δυνατὴν πρόνοιαν καταβάλλοντος ὡς νέ(ου) κτήτορος πρὸς αὔξησιν κ(αὶ) βελτίωσιν τοῦ εἰρημέν(ου) μοναστηρί(ου). Ταῦτα μὲν οὖν περιέχει κ(αὶ) ἡ ῥηθεῖσα κοινὴ |[20] κ(αὶ) ἐσφράγιστος ἀναφορὰ τῆς νήσου Πάρου. Τέταρτον δὲ ἐνεφανίσθη ἡμῖν περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως κ(αὶ) ἐπιστολὴ τοῦ ἱερωτάτ(ου) μ(ητ)ροπολίτ(ου) Παροναξί(ας) ὑπερτίμου κ(αὶ) ἐξάρχου |[21] παντὸς Αἰγαί(ου) Πελάγους, συναδελφοῦ ἡμῶν ἀγαπητοῦ κ(αὶ) συλλειτουργοῦ κὺρ Νεοφύτ(ου), γεγραμμένη μὲν κατὰ τὸ τρέχον ἔτος Μαρτί(ου) εἰκοστῇ ἐνάτῃ, ἐπιβεβαιοῦσα δὲ ὅτι ὁ ῥηθεὶς Βασίλης |[22] Γεμελιάρης εἷς ἦν τῶν συγγενῶν κ(αὶ) ἀπογόνων τῆς κτητορίσσης τοῦ ῥηθέντος μοναστηρί(ου), οὐ μὴν δὲ κ(αὶ) τέλειος καὶ μόνος ἐξουσιαστής, ὡς κ(αὶ) τοῦ εἰρημέν(ου) ἡγουμέν(ου) ἐν αὐτῷ Γαβριὴλ κλη |[23]ρονόμ(ου) ὄντος. Ἐπειδὴ οὖν ἐνεφανίσθησαν ἡμῖν τὰ εἰρημένα γράμματα, ἐξ ὧν προφανῶς ἀποδείκνυνται ἥ τε ῥηθεῖσα Καλλίτζα κ(αὶ) ὁ υἱὸς αὐτῆς Βασίλης ἀνατροπεῖς μὲν κ(αὶ) παραβάται |[24] τῆς διαθήκης τῆς κτητορίσσης, ἐπιταττούσης διαβαίνειν τὴν ἐξουσίαν τοῦ μοναστηρί(ου) τούτου εἰς τὴν γενεὰν αὐτῶν, δολιότητι δὲ χρησάμενοι κ(αὶ) ἀποξενώσαντες τὴν ἐξουσίαν ταύτην κ(αὶ) ἀφιερώσαν |[25]τες κατὰ ἀπάτην εἰς τὸ ῥηθὲν ἐν Σικίνῳ γυναικεῖον μοναστήριον, διὰ ταῦτα γνώμῃ κοινῇ κ(αὶ) συνοδικῇ ἔγνωμεν ἀκυρῶσαι μὲν τὸ ῥηθὲν σιγγίλλιον τὴν δὲ ἐξουσίαν τοῦ ῥηθέντος μοναστηρί(ου) ἀ |[26]ποξενῶσαι τῶν ῥηθέντων Γεμελιάρηδων κ(αὶ) ἐπικυρῶσαι τῷ ἤδη ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύοντι Γαβριὴλ Καλοπλάστῳ κ(αὶ) τοῖς διαδόχοις κ(αὶ) κληρονόμοις αὐτοῦ διὰ τοῦ παρόντος ἡμετέρ(ου) π(ατ)ριαρχι |[27]κοῦ κ(αὶ) συνοδικοῦ σιγγιλλιώδους γράμματος. Ὅθεν γράφοντες ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων κ(αὶ) ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητῶν ἡμ(ῶν) ἀ |[28]δελφῶν κ(αὶ) συλλειτουργῶν, ἵνα ἡ ῥηθεῖσα ἀφιέρωσις τοῦ εἰρημέν(ου) μοναστηρί(ου) τοῦ ἁγί(ου) Ἰωάνν(ου) τοῦ Θεολόγ(ου) τοῦ ἐπονομαζομέν(ου) τοῦ Ἀπάτ(ου) ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ κατὰ τὸ χωρί(ον) Λεῦκες ἡ γενομένη |[29] εἰς τὸ ἐν Σικίνῳ γυναικεῖον μοναστήριον τῆς ὑπεραγί(ας) Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκ(ου) τῆς Χρυσοπηγῆς, ὡς κατὰ ἀπάτην γεγονυῖα, ὑπάρχῃ πάντῃ ἄκυρος κ(αὶ) τὸ ῥηθὲν περὶ αὐτῆς σιγγίλλιον μένῃ |[30] ἀνίσχυρον κ(αὶ) ὡς οὐδὲν νομιζόμενον κ(αὶ) τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τοῦ Ἀπάτ(ου) διαμένῃ πάντῃ ἀπεξενωμένον κ(αὶ) κεχωρισμένον ἀπὸ τοῦ ῥηθέντος μοναστηρί(ου) τῆς Χρυσοπηγῆς, μηδεμίαν |[31] ὑποταγὴν ἢ ἕνωσιν ἔχον μετ' ἐκείν(ου), ἀλλὰ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ διοικούμενον κ(αὶ) διακυβερνώμενον, οἱ δὲ ῥηθέντες Γεμελιάρηδες, ὡς δολιότητι χρησάμενοι κ(αὶ) ὡς ἀνατροπεῖς |[32] τῆς διαθήκης τῆς κτητορίσσης αὐτοῦ, ὑπάρχωσι πάντῃ

ἀπηλλοτριωμένοι κ(αὶ) ἀπεξενωμένοι τοῦ ῥηθέντος μοναστηρί(ου) κ(αὶ) τῶν πραγμάτων κ(αὶ) κτημάτων κ(αὶ) ἀφιερωμάτων αὐτοῦ μη |[33]δεμίαν μετοχὴν μηδὲ ἐξουσίαν ἢ κυριότητα ἔχοντες ἐν αὐτοῖς, τὸ δὲ μοναστήριον τοῦτο τοῦ Ἀπάτου μετὰ πάντων τῶν κτημάτων κ(αὶ) πραγμάτων κ(αὶ) ἀφιερωμάτων |[34]αὐτοῦ τῶν τε ἤδη ὄντων κ(αὶ) τῶν εἰσέπειτα προσγενησομέν(ων) ὑπάρχῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν κ(αὶ) διοίκησιν τοῦ εἰρημένου ἐν αὐτῷ ἡγουμέν(ου) Γαβριὴλ Καλοπλάστ(ου) κ(αὶ) τῶν ἐφεξῆς |[35] αὐτοῦ διαδόχων, ἐπιμελουμέν(ου) ἐν φόβῳ Θ(εο)ῦ κ(αὶ) τὴν προσήκουσαν φροντίδα ἀόκνως καταβαλλόντων πρὸς αὔξησιν κ(αὶ) βελτίωσιν αὐτοῦ, ὑπάρχειν κ(αὶ) πα |[36]ρὰ πάντων γνωριζόμενον ἡμέτερον π(ατ)ριαρχικὸν κ(αὶ) στ(αυ)ροπηγιακόν, παρ' οὐδενὸς ἐνοχλούμενον ἱερωμέν(ου) ἢ λαϊκοῦ, μήτε παρ' αὐτοῦ τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιε |[37]ρέως, ἀδούλωτόν τε διαμένον κ(αὶ) ἀκαταπάτητον κ(αὶ) πρὸς μόνον τὸν καθ' ἡμᾶς π(ατ)ριαρχικὸν ἀποστολικὸν καὶ οἰκουμενικὸν θρόνον ἀποδίδον τὸ ἀνέ |[38]καθεν κ(αὶ) ἐξ ἀρχῆς λόγῳ ὑποταγῆς συνειθισμένον ἐτήσιον, δηλαδὴ μίαν λίτραν κηρί(ου), μηδενὶ δὲ ἄλλῳ ὀφεῖλον διδόναι μήτε ὀβολόν. Ὅστις δὲ κ(αὶ) ὁποῖος τῶν |[39] χριστιανῶν, μικρὸς ἢ μέγας, ἀνὴρ ἢ γυνή, ἱερωμένος ἢ λαϊκὸς τολμήσῃ ἀνατρέψαι πως κ(αὶ) διασεῖσαι τὰ ἐν τῷ παρόντι εὐλόγως ἀποφανθέντα, ὁ |[40] τοιοῦτος ἀφωρισμένος ὑπάρχῃ παρὰ τῆς ἁγί(ας) κ(αὶ) ὁμοουσί(ου) κ(αὶ) ζωοποιοῦ κ(αὶ) ἀδιαιρέτου μακαρί(ου) τριάδος, τοῦ ἑνὸς τῇ φύσει μόν(ου) Θ(εο)ῦ κ(αὶ) κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος κ(αὶ) μετὰ θά |[41] νατον ἄλυτος κ(αὶ) τυμπανιαῖος κ(αὶ) πάσαις ταῖς π(ατ)ρικαῖς κ(αὶ) συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπεύθυνος κ(αὶ) ὑπόδικος κ(αὶ) ἔνοχος τῷ αἰωνίῳ πυρὶ τῆς γεέννης. Ταῦτα οὖν ἀπεφάνθη συνο |[42]δικῶς, εἰς δὲ τὴν περὶ τούτων ἔνδειξιν ἐγένετο κ(αὶ) τὸ παρὸν ἡμέτερον π(ατ)ριαρχικὸν συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα καταστρωθὲν κἀν τῷ ἱερῷ κώδικι |[43] τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησί(ας) κ(αὶ) ἐδόθη τῷ ῥηθέντι ἱερομονάχῳ Γαβριὴλ Καλοπλάστῳ, |[44] ἐν ἔτει σωτηρίῳ χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ ὀγδοηκοστῷ ἑβδόμῳ κατὰ μῆνα Μάϊον ἐπινεμήσεως Ε ης—

|[45] † Προκόπι(ος) ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπ(ος) Κωνστ(αντινου)π(ό)λεως Ν(έ)ας Ῥώμ(ης) κ(αὶ) οἰκουμενικὸς π(ατ)ριάρχ(ης).

|[46] † Καισαρείας Γρηγόριος † Ἐφέσου Σαμουὴλ † Ἡρακλείας Μεθόδιος † Κυζίκου Ἀγάπιος † Νικομηδείας Γεράσιμος † Χαλκηδόνος Παρθένιος † Δέρκων Ἀνανίας |[47] † Ἀδριανουπόλεως Καλλίνικος † Ἄρτης Μακάριος † Παροναξίας Νεόφυτος.

III

(Φεβρουάριος 1800)

Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου Ζ′ (1800), δι᾽ οὗ ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἀκυροῦνται τὰ ἐπὶ τῶν πρώην Κωνσταντινουπόλεως Γερασίμου καὶ Σωφρονίου ἐκδοθέντα σιγίλλια, τὰ ἐπικυροῦντα τὴν προσήλωσιν τοῦ μονυδρίου Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τοῦ ἐπονομαζομένου τοῦ Ἀπάτου, ἐν Λεύκαις Πάρου, εἰς τὸ ἐν Σικίνῳ γυναικεῖον μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς Χρυσοπηγῆς· ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἐπικυροῦται τὸ ἐπὶ τοῦ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Προκοπίου ἐκδοθὲν σιγίλλιον, δι᾽ οὗ τὸ μονύδριον Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καθίστατο ἀνεξάρτητον τῆς ἐν Σικίνῳ γυναικείας μονῆς. Ἐν πρωτοτύπῳ, ἐπὶ περγαμηνῆς διαστάσεων 50.4×65. Διαστάσεις γεγραμμένου μέρους: 47.2×43.5. Ἡ περγαμηνὴ ὀξυνομένη σχηματίζει γλῶσσαν, μετὰ δέκα ὀπῶν, δι᾽ ὧν διήρχετο τὸ νῆμα τῆς μὴ σῳζομένης πατριαρχικῆς βούλλας. (Βιβλιοθήκη Σπυρ. Λοβέρδου: Ἀρχεῖον Κληρικῶν 2).

Νεόφυτος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κων(σταντινου)π(ό)λ(εω)ς Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμ(ενικ)ὸς πατριάρχης.

|[2] † Ἔργον μὲν ἀεὶ προσῆκον τῇ καθ᾽ ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τῶν ἀμφισβητουμένων ἁπάντων ἐπιεικεῖς μὲν τὰς διαλύσεις, δικαίας δὲ τὰς κρίσεις ποιεῖσθαι· ἐπεὶ δ᾽ ἐν τοσούτοις πράγμασι καὶ τύχαις εἰκός ποτε ἢ ἐπισκο |[3]τοῦντος τινὸς νέφους διαφυγεῖν αὐτὴν τὸν τοῦ δικαίου λόγον ἢ διὰ βίαν τινὰ ποιῆσαι τὰ μὴ βουλητά, ταῦτ᾽ ἄρα ἔθιμον αὐτῇ καιροῦ λαβομένῃ, ἀνακρίσεις μὲν ποιεῖσθαι, ἐξ ὑπαρχῆς δὲ τὰ πράγματα ἀναθεωρεῖν· καὶ |[4]ὅσα περ ἂν ἴδῃ καλῶς δεδιητημένα, ταῦτα ἐπικυροῦν, ὧν δ᾽ ἂν τὴν δίκην καὶ ὁσάκις παρὰ τὸ δίκαιον αἴσθηται γεγενημένην, ταῦτα εἰς τὸ νόμιμον ἀποκαθιστᾶν ἀναιροῦσαν διὰ πατριαρχικῶν καὶ συνοδικῶν γραμ |[5]μάτων, καὶ ἀνατρέπουσαν τὰ μὴ καλῶς πρότερον ἀποφανθέντα, ὅπερ ἔγνωμεν ποιήσασθαι ἤδη καὶ περὶ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ ἱεροῦ καὶ σεβασμίου ἡμετέρου πατριαρχικοῦ καὶ στ(αυ)ροπηγιακοῦ μοναστηρίου τοῦ |[6] ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐπιλεγομένου τοῦ Ἀπάτου κατὰ τὸ χωρίον Λεύκας. Γαβριὴλ γάρ τις ἱερομόναχος Καλόπλαστος τῷ γένει παραστὰς ἐπὶ συνόδου ἐνεφάνισεν ἴσον πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ σιγγιλλιώδους γράμματος |[7] ἐκδεδομένου ἐπὶ τῆς π(ατ)ριαρχίας τοῦ παναγιωτάτου πρώην Κωνσταντινουπόλεως ἐν Χ(ριστ)ῷ τῷ Θεῷ ἀγαπητοῦ καὶ περιποθήτου ἡμῶν ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κυρίου Προκοπίου, ἀναιροῦντος καὶ ἀνατρέποντος ἕτερον π(ατ)ριαρχικὸν συνοδι |[8]κὸν σιγ-

γίλλιον τοῦ ἀοιδίμου ἐν πατριάρχαις Κωνσταντινουπόλεως Σωφρονίου. Καλλίτζαν γάρ τινα γυναῖκα τοῦ ποτε Πέτρου Γεμελιάρου, καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς Βασίλην Γεμελιάρην ἀπὸ τῆς νήσου Πάρου ἔχοντας ἓν μονύ |[9]δριον ἀνδρῷον προπατορικὸν αὐτῶν κτητορικὸν κληρονομικὸν τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ ἐπιλεγόμενον τοῦ Ἀπάτου ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ κατὰ τὸ χωρίον Λεύκας, καὶ θείῳ ζήλῳ κινουμένους ἀνα |[10]θεῖναι αὐτὸ καὶ ἀφιερῶσαι εἰς τὸ ἱερὸν καὶ σεβάσμιον ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ στ(αυ)ροπηγιακὸν γυναικεῖον μοναστήριον τὸ ἐν τῇ νήσῳ Σικίνῳ τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Χρυσοπη |[11]γῆς· καὶ οὕτω κατὰ ζήτησιν τῆς ῥηθείσης Καλλίτζης καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Βασίλη ἐπικυρωθῆναι τὴν ἀφιέρωσιν ἐκείνην ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου π(ατ)ριάρχου Σωφρονίου διὰ π(ατ)ριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγγιλλίου γράμματος· εἶτα δὲ ἐπὶ τοῦ παναγιω |[12]τάτου κυρίου Προκοπίου ἐμφανισθῆναι τότε ἐπὶ συνόδου παρὰ τοῦ εἰρημένου ἐν Πάρῳ μοναστηρίου τέσσαρα ἔγγραφα, πρῶτον μὲν ἓν ἴσον διαθήκης γεγραμμένης ‚αχπηῳ Ἰανουαρίου ζῃ περιεχούσης ὅτι ἡ ποτὲ Ἀνδριάνα, |[13] γυνὴ τοῦ ποτε Μιχάλη Γαβαλᾶ ἔχουσα ἑαυτῆς κτητορικὸν τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τοῦ Ἀπάτου, καὶ ἀναθεμένη εἰς αὐτὸ πολλὰ καὶ διάφορα πράγματα καὶ κτήματα, ἅπερ ἐν τῇ ῥηθείσῃ διαθήκῃ ῥητῶς φαίνεσθαι καταγεγραμ |[14]μένα, καταλείπει αὐτὸ εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ ἐπιστασίαν τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτῆς καὶ χωρεπισκόπου παπᾶ Ἰωάννου Γεμελιάρου καὶ τοῦ ἑτέρου ἀνεψιοῦ αὐτῆς ἱερομονάχου Γρηγορίου Καλοπλάστου, ἐπισκήψασα καὶ παραγγείλασα, ὅπως πε |[15]ριέρχεσθαι τὸ ῥηθὲν μοναστήριον κατὰ κληρονομίαν εἰς τὴν γενεὰν αὐτῶν· πρῶτον μὲν οὖν ταῦτα περιέχειν τὸ ῥηθὲν τῆς διαθήκης ἴσον· δεύτερον δὲ ἐμφανισθῆναι τότε καὶ μίαν ἄλλην διαθήκην γεγραμμένην λα' Ἰανουα |[16]ρίου ‚αψιδῳ ἔτει, καὶ ἐν ἐκείνῃ φαίνεσθαι ἱερομόναχόν τινα Γρηγόριον Καλόπλαστον παραλαβόντα τὸ εἰρημένον μοναστήριον παρ' αὐτῆς τῆς Ἀνδριάνας μετονομασθείσης ὕστερον Ἀθανασίας μοναχῆς, εἶτα καταλιπεῖν αὐτὸ εἰς τὴν |[17] ἐξουσίαν τοῦ Γεώργη ἀδελφοῦ αὐτοῦ Καλοπλάστου· τρίτον δ' ἐμφανισθῆναι τότε καὶ μίαν κοινὴν ἐνυπόγραφον καὶ ἐσφράγιστον ἀναφορὰν τῶν Παρίων χριστιανῶν περιέχουσαν τὰ περὶ τοῦ ῥηθέντος μοναστηρίου τοῦ Ἀπάτου, |[18] ὅτι δηλαδὴ ἐκ παλαιοῦ ὑπῆρχε στ(αυ)ροπήγιον, καὶ ὅτι ὁ ῥηθεὶς Βασίλειος Γεμελιάρης μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ δι' ἐπιπλάστων γραμμάτων καὶ κατὰ ἀπάτην ἐποιήσαντο τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ μοναστηρίου τούτου εἰς τὸ ῥηθὲν ἐν Σικίνῳ |[19] γυναικεῖον μοναστήριον, καὶ ὅτι οὐδόλως ἀνέχονται τὴν ἀφιέρωσιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ πάνυ ἀρέσκονται τῇ ἐπιστασίᾳ καὶ διοικήσει τοῦ ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύοντος καὶ κληρονόμου ἱερομονάχου Γαβριὴλ Καλοπλάστου, |[20] ὡς λίαν ἐπιμελουμένου καὶ τὴν δυνατὴν πρόνοιαν καταβάλλοντος, ὡς νέου κτήτορος πρὸς αὔξησιν καὶ βελτίωσιν τοῦ εἰρημένου μοναστηρίου· ταῦτα μὲν οὖν περιέχειν τὴν ῥηθεῖσαν κοινὴν ἀναφοράν· τέταρτον δ' ἐμφανισθῆ |[21]ναι τότε περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ ἐπιστολὴν τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Παροναξίας ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου παν-

τὸς Αἰγαίου Πελάγους, συναδελφοῦ ἡμῶν ἀγαπητοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κυρ Νεοφύτου, γεγραμμένην μὲν |22 τῇ κθ´ Μαρτίου τοῦ τότε τρέχοντος ,αψπζου ἔτους, ἐπιβεβαιοῦσαν δὲ ὅτι ὁ ρηθεὶς Βασίλης Γεμελιάρης εἷς ἦν τῶν συγγενῶν καὶ ἀπογόνων τῆς ρηθείσης κτητορίσσης τοῦ ρηθέντος μοναστηρίου, οὐ μὴν δὲ καὶ τέλειος καὶ μόνος ἐξουσια |23στής· κληρονόμον γὰρ εἶναι καὶ τὸν ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύοντα Γαβριήλ· κατ᾽ αὐτὰ οὖν τὰ ἐμφανισθέντα τότε ἀξιόπιστα τέσσαρα ἔγγραφα, καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς ἀξιοπίστους μαρτυρίας ἐκδοθῆναι τὸ ρηθὲν ἐπὶ τοῦ κυρίου Προ |24κοπίου σιγγίλλιον ἀκυρωτικὸν τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου Σωφρονίου καὶ τῆς κατὰ ἀπάτην ἀφιερώσεως τοῦ ρηθέντος μοναστηρίου, ἀπαλλοτριοῦν μὲν τὴν ἐξουσίαν τοῦ μοναστηρίου τούτου τῆς γενεᾶς τῶν Γεμελιάρηδων καὶ παραβατῶν |25 καὶ ἀνατροπέων τῆς διαθήκης τῆς κτητορίσσης, ἐπιταττούσης διαβαίνειν τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν γενεὰν αὐτῶν, καὶ κατὰ ἀπάτην ἀφιερωσάντων τὸ μοναστήριον τοῦτο εἰς τὸ ρηθὲν ἐν Σικίνῳ γυναικεῖον μοναστήριον, ἐπι |26κυροῦν δὲ τὴν ἐξουσίαν τούτου τῷ ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύοντι Γαβριὴλ Καλοπλάστῳ καὶ τοῖς διαδόχοις καὶ κληρονόμοις αὐτοῦ. Τοιούτου οὖν σιγγιλλίου ἴσον ἐνεφάνισεν ἐπὶ συνόδου ὁ εἰρημένος Γαβριὴλ Καλόπλαστος ἐμφανίζων |27 καὶ ἤδη καὶ δύο ἴσα τῶν ἐμπεριεχομένων διαθηκῶν ἐνυπογράφων καὶ ἐμμαρτύρων τῆς τε ᾽Ανδριάνας καὶ τοῦ ἱερομονάχου παπᾶ Γρηγορίου Καλοπλάστου, καὶ ἓν κατάστιχον γεγραμμένον ιςη ᾽Ιανουαρίου τοῦ ,αψπζου |28 ἔτους, ἐνυπόγραφον καὶ ἐμμάρτυρον περὶ τῶν ἐξόδων καὶ ἀφιερωμάτων, ἅτινα ἐποιήσατο περὶ τὸ ρηθὲν μοναστήριον ἐπὶ τῆς ἡγουμενείας αὐτοῦ μέχρι τότε ὁ ρηθεὶς Γαβριὴλ Καλόπλαστος κατησφαλισμένον ταῖς μαρτυ |29ρικαῖς ὑπογραφαῖς τῶν προκριτωτέρων χριστιανῶν τοῦ χωρίου Λευκῶν· τούτου δὲ τοῦ καταστίχου ἡ σοῦμα συμποσοῦται εἰς γρόσια δύο χιλιάδας τριακόσια ὀκτώ· ἐνεφάνισε προσέτι καὶ μίαν κοινὴν ἐνυπόγραφον καὶ ἐσφράγιστον ἀναφορὰν |30γεγραμμένην κε´ Μαρτίου τοῦ ἤδη παρελθόντος ,αψϟθου ἔτους, κατησφαλισμένην μὲν πλήθει ὑπογραφῶν τῶν ἐκεῖ ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν προκριτωτέρων χριστιανῶν, περιέχουσαν δ᾽ ὅτι ὁ ρηθεὶς Βασίλειος Γεμελιάρης ἐν Βλαχίᾳ παραλόγως |31 ἐποιήσατο τὴν τοῦ εἰρημένου ὅλου μοναστηρίου ἀφιέρωσιν· μὴ εἶναι γὰρ μόνον ἐκεῖνον συγγενῆ καὶ κληρονόμον, παραβαίνειν δὲ καὶ τὴν διαταγὴν τῆς κτητορίσσης ἐπιταττούσης ἐν τῇ διαθήκῃ κοινὴν εἰς τὴν γενεὰν αὐτῶν τὴν διαδο |32χὴν καὶ προσδιοριζομένης ἐπιμελεῖσθαι περὶ τῆς αὐξήσεως καὶ βελτιώσεως αὐτοῦ· τὸν δὲ Γαβριὴλ Καλόπλαστον παραλαβόντα τὸ μοναστήριον τοῦτο ἔρημον καὶ μάνδραν προβάτων πόνῳ τε πολλῷ καὶ ἱδρῶτι ἐπι |33σκευάσαι καὶ εἰς εὐπρέπειαν ἀνακαινίσαι, ἀποβληθέντος δὲ τούτου τῆς ἡγουμενείας καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ μοναστηρίου τούτου, αἱ ρηθεῖσαι ἐν Σικίνῳ καλογραῖαι μετεκομίσαντο πάντα τὰ μοναστηριακὰ πράγματα παρ᾽ ἑαυταῖς |34 μηδὲ καρπὸν ἐπὶ σπόρῳ καταλιποῦσαι, καὶ ἐκδιδοῦσαι ἐπὶ μισθῷ καὶ πακτώσει τὰς ἀπ᾽ αὐτοῦ προσόδους, καὶ οὕτως ἐρήμωσαν τὸ εἰρημένον μοναστήριον. Τοιαῦτα οὖν ἀξιόπιστα καὶ ἀξιόλογα ἔγγραφα ἐμφανίσας ὁ ρηθεὶς Γα |35βριὴλ Καλόπλαστος

ἐπὶ συνόδου, συνεδριάζοντος καὶ τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως, ἱερωτάτου μητροπολίτου Παροναξίας, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου παντὸς Αἰγαίου Πελάγους, ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητοῦ ἡμῶν ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κυρ Νεοφύ |[36]του καὶ ἀπὸ ζώσης φωνῆς μαρτυροῦντος ἀληθῆ εἶναι τὰ παρ᾿ αὐτοῦ προβαλλόμενα, τελευταῖον μετὰ δακρύων καὶ ὀλοφυρόμενος προσέθηκεν ὅτι ἐπὶ τοσούτοις ἀποδεδειγμένοις δικαίοις αὐτοῦ, ὅμως ἐν ἀρχαῖς |[37] τῆς πατριαρχίας τοῦ παναγιωτάτου π(ατ)ριάρχου πρῴην Κωνσταντινουπόλεως ἐν Χ(ριστ)ῷ τῷ Θ(ε)ῷ ἀγαπητοῦ καὶ περιποθήτου ἡμῶν ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κυρ Γερασίμου αἱ ῥηθεῖσαι καλογραῖαι διεπράξαντο ἀποβαλεῖν μὲν |[38] ὅλως αὐτὸν τῆς ἡγουμενείας καὶ ἐξουσίας τοῦ προπατορικοῦ κτητορικοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου, καὶ ᾠκειοποιήσαντο ἐκεῖνο μετὰ πάντων τῶν πραγμάτων καὶ κτημάτων αὐτοῦ, διὰ π(ατ)ριαρχικοῦ συνοδικοῦ, σιγγιλλιώδους |[39] γράμματος. Ὅθεν καὶ θερμῶς ἐδεήθη σὺν τῷ προειρημένῳ τοῦ ἀοιδίμου Σωφρονίου ἀκυρωθῆναι καὶ τὸ ῥηθὲν ἐπὶ τοῦ παναγιωτάτου κυρίου Γερασίμου σιγγίλλιον, ἐπικυρωθῆναι δὲ τὸ ἐπὶ Προ |[40]κοπίου, ὡς δικαιότατον κατὰ τὰς εἰρημένας μαρτυρίας, καὶ ἀποκατασταθῆναι εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο μοναστήριον, ἅπερ αἱ εἰρημέναι καλογραῖαι ἀπεκομίσαντο ἱερὰ σκεύη καὶ πράγματα καὶ ἀπ᾿ αὐτοῦ |[41] τοσούτων ἐτῶν προσόδους καὶ πακτώσεις. Καὶ δὴ τοῦ ῥηθέντος ἐπὶ τοῦ παναγιωτάτου κυρίου Προκοπίου σιγγιλλίου εὑρεθέντος ἀπαραλλάκτως κατεστρωμένου ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ᾿ ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας |[42] ἐπὶ νεμήσεως πέμπτης κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ ͵αψπζ^ου^ σ(ωτη)ρίου ἔτους, καὶ ἀφορῶντος πρὸς τὰς ῥηθείσας ἐνυπογράφους τῶν Χριστιανῶν μαρτυρίας, καὶ πρὸς τὴν ἀξιόπιστον ἀπὸ ζώσης φωνῆς μαρτυρίαν τοῦ εἰρημέ |[43]νου ἱερωτάτου μ(ητ)ροπολίτου Παροναξίας, ἔγνωμεν ἐπινεῦσαι πρὸς τὰς θερμὰς ταύτας δεήσεις τοῦ εἰρημένου ἱερομονάχου Γαβριὴλ Καλοπλάστου, ὡς δικαίας τε καὶ νομίμους καὶ ἀποκαταστῆσαι αὐτῷ τὰ κληρονομι |[44]κὰ δίκαια, ἐφ᾿ ᾧ μηδέποτε ἀνακινεῖσθαι, μηδ᾿ ἀναψηλαφᾶσαθαι τὰ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Καὶ δὴ γράφοντες ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν |[45]ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τὸ εἰρημένον π(ατ)ριαρχικόν, συνοδικὸν σιγγίλλιον, τὸ ἐπὶ τῆς π(ατ)ριαρχείας τοῦ παναγιωτάτου πρῴην Κωνσταντινουπόλεως κυρ κυρ Γερασίμου, ὡς παραλόγως ἐκ |[46]δοθὲν καὶ ἔτι παραλογώτερον ὑποτάσσον τὸ ἀνδρῷον τοῦτο μοναστήριον τῷ γυναικείῳ ἐκείνῳ, καὶ ὡς ἐναντίον τοῖς τῆς φύσεως νόμοις, σὺν τῷ προανειρημένῳ σιγγιλλίῳ τοῦ ἀοιδίμου ἐν π(ατ)ριάρχαις Σωφρονίου |[47] καὶ αὐτὸ ἄκυρον ὑπάρχῃ καὶ πάντῃ ἀνίσχυρον, καὶ ἀμφότερα ὡς χάρται ἄγραφοι νομιζόμενα· τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ παναγιωτάτου πρῴην Κωνσταντινουπόλεως κυρ κυρ Προκοπίου ἐκδοθὲν σιγγίλλιον ἔ |[48]χῃ τὸ κῦρος καὶ τὴν ἰσχὺν ἀπαράβατον ἐσαεί, καὶ ἀπαραχάρακτον ὡς δικαιότατον καὶ νομιμώτατον καὶ κατὰ μαρτυρίας πολλὰς καὶ ἀξιοπίστους ἐκδεδομένον· τὸ δὲ ῥηθὲν ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ |[49]ἱερὸν καὶ σεβάσμιον ἡμέτερον π(ατ)ριαρχικὸν σ(ταυ)ροπηγιακὸν κτητορικὸν

μοναστήριον κατὰ τὸ χωρίον Λεῦκες, σεμνυνόμενον μὲν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἐπιλεγόμενον |[50] δὲ τοῦ Ἀπάτου, μετὰ πάντων τῶν πραγμάτων καὶ ἀφιερωμάτων τῶν τε ἤδη ὄντων καὶ τῶν εἰσέπειτα προσγενησομένων ὑπάρχῃ πάντῃ ἀπηλλαγμένον τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Σικίνου ἱεροῦ καὶ σεβασμίου ἡμετέρου |[51] π(ατ)ριαρχικοῦ, στ(αυ)ροπηγιακοῦ γυναικείου μοναστηρίου τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς, μηδεμίαν σχέσιν ἢ ὑποταγὴν ἔχον πρὸς ἐκεῖνο, ἀλλ' αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ διοικούμενον ὑπὸ |[52] τὴν διοίκησιν καὶ δεσποτείαν τῶν κατὰ καιροὺς ἡγουμένων, κληρονόμων καὶ ἀπογόνων τῆς μακαρίτιδος κτητορίσσης ἐκείνου, νῦν δὲ ὑπὸ τὴν ἡγουμενείαν τοῦ διαδόχου ὁσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις Γαβριὴλ Καλο |[53]πλάστου, ὡς ἐπιμελουμένου πρὸς αὔξησιν καὶ βελτίωσιν αὐτοῦ κατὰ τὰς κτητορικὰς διαταγὰς καὶ τὰς ῥηθείσας διὰ κοινῆς ἀναφορᾶς παμπληθεῖς μαρτυρίας καὶ δεήσεις τῶν κατὰ τόπον προκριτω |[54] τέρων Παρίων χριστιανῶν, ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν τῆς γενεᾶς τῶν Γεμελιάρηδων μηδεμίαν μετοχὴν ἐχούσης ἐπὶ τὴν κληρονομίαν καὶ κυριότητα αὐτοῦ, ὡς ἀνατροπέως τῆς διαθήκης τῆς κτητορίσσης, |[55] καὶ ἀποδιδῷ κατ' ἔτος λόγῳ ὑποταγῆς μίαν ὀκᾶν κηρίου καθαροῦ εἰς τὸ κοινὸν τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας. Ἡ δὲ ἡγουμένισσα καὶ αἱ λοιπαὶ καλογραῖαι τοῦ εἰρημένου ἐν Σι |[56]κίνῳ γυναικείου μοναστηρίου ἀποκαταστήσωσι καὶ ἀποδῶσιν εἰς αὐτὸ τὸ ἐν Πάρῳ μοναστήριον τοῦ Ἀπάτου, ἄνευ τινὸς ἀναβολῆς καιροῦ καὶ προφάσεως, πάνθ' ὅσαπερ ἀδίκως καὶ παραλόγως |[57] μέχρι τοῦδε μετεκομίσαντο καὶ ἀπέλαυσαν ἀπὸ τοῦ μοναστηρίου τούτου τοῦ Ἀπάτου ἱερὰ σκεύη καὶ προσόδους, ἐπικαρπίας καὶ πακτώσεις, καὶ εἴ τι ἄλλο σῶα καὶ ἀνελλιπῆ καὶ μηδέποτε |[58] ἄλλοτε ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀναθεωρῆται, μηδ' ἀνακρίνηται ἐν μηδενὶ κριτηρίῳ. Ὅστις δὲ καὶ ὁποῖος τῶν Χριστιανῶν μικρὸς ἢ μέγας, ἀνὴρ ἢ γυνή, ἱερωμένος ἢ λαϊκὸς τολμή |[59]σῃ μετακινῆσαι καὶ ἀνατρέψαι πως τὰ ἐν τῷ παρόντι συνοδικῶς ἐπικυρωθέντα, ὁ τοιοῦτος, ὁποίας ἂν ᾖ τάξεως καὶ βαθμοῦ, ἀφωρισμένος εἴη ἀπὸ Θεοῦ κυρίου παντοκράτο |[60]ρος καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ πάσαις ταῖς πατρικαῖς ἀραῖς ὑπεύθυνος καὶ ὑπόδικος, καὶ ἔνοχος τῷ αἰωνίῳ πυρὶ τῆς γεέννης. Ταῦτα μὲν οὖν ἀπεφάνθη καὶ κεκύ |[61]ρωται συνοδικῶς. Εἰς δὲ τὴν περὶ τούτων ἔνδειξιν καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον π(ατ)ριαρχικόν, συνοδικόν, σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις |[62] γράμμα, καταστρωθὲν κἀν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, καὶ ἐδόθη εἰς χεῖρας τοῦ εἰρημένου ἱερομονάχου Γαβριὴλ Καλοπλάστου. |[63] Ἐν ἔτει σωτηρίῳ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ, κατὰ μῆνα Φεβρουάριον ἐπὶ νεμήσεως τρίτης.

|[64] † Νεόφυτος ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχι(επί)σκοπος Κ(ωνσταντινου)π(ό)λεως, Νέας Ρώμ(ης) καὶ Οἰκουμενικὸς π(ατρ)ιάρχης.

|[65] † Ἡρακλείας Μελέτιος † Χαλκηδόνος Ἱερεμίας † Δέρκων Μακάριος † Θεσσαλονίκης Γεράσιμος |[66] † Τορνόβου Ματθαῖος † Νεοκαισαρείας Ἡσαΐας † Λαρίσης Διονύσιος † Ἀγκύρας Ἰωαννίκιος † Μαρωνείας Νεόφυτος.

2 - 5 - 1983

IV

(Φεβρουάριος 1803)

Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου Δ' (1803), δι' οὗ ἀνανεοῦται ἡ ἰσχὺς τοῦ ἐπὶ τοῦ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου Ζ' ἐκδοθέντος σιγιλλίου, ἀφορῶντος εἰς τὰς σχέσεις τοῦ ἐν Λεύκαις Πάρου μονυδρίου ῾Αγίου ᾿Ιωάννου τοῦ Θεολόγου, τοῦ ἐπονομαζομένου τοῦ ᾿Απάτου, πρὸς τὸ ἐν Σικίνῳ μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς Χρυσοπηγῆς. ᾿Εν πρωτοτύπῳ ἐπὶ περγαμηνῆς διαστάσεων 47.6×67 ἐκ. μ. Διαστάσεις γεγραμμένου μέρους: 45×45 ἐκ. μ. ῾Η περγαμηνὴ ὀξυνομένη σχηματίζει γλῶσσαν, μετὰ δέκα ὀπῶν, δι' ὧν διήρχετο τὸ νῆμα τῆς μὴ σῳζομένης πατριαρχικῆς βούλλας. (Βιβλιοθήκη Σπυρ. Λοβέρδου: ᾿Αρχεῖον Κληρικῶν 4).

+ Καλλίνικ(ος) ἐλ(έ)ῳ Θ(εο)ῦ ἀρχ(ιε)πί(σκοπ)ος Κων(σταντινου)πόλε(ως) Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμε(νικ)ὸς π(ατ)ριάρχ(ης).

|[2] *᾿Αναγκαῖα μὲν ἡ ἐκκλησία ἐκδίδωσι τὰ πρὸς διάλυσιν τῶν ἀμφισβητήσεων γράμματα, καὶ χρείας τυχούσης ἀνανεοῦται αὐτὰ καὶ δι' ὑστέρων γραμμάτων. Τὸ δὲ παρὸν τοῦτο σιγγίλλιον ἔτι πλείους ἔχει τὰς ἀνάγκας, ὅτι τε ἀπώλετο παραπεσὸν τὸ προεκδοθὲν καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἐκείνου* |[3] *ἔκδοσιν, προσεπεγένετο ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀμφισβητήσεως ἐνυπόγραφον διαλυτικὸν παρὰ τῶν ἀμφισβητούντων μερῶν, ὥστε τουτὶ οὐ μόνον ἀνανεωτικόν, ἀλλὰ καὶ αὐξητικὸν τῶν τοῦ δικαίου ἀποδείξεων ἐκδίδοται. ᾿Εν ἱερομονάχοις γάρ τις Γαβριὴλ ἀπὸ τῆς νήσου* |[4] *Πάρου Καλόπλαστος μὲν τῷ γένει, χωρεπίσκοπος δὲ Λευκῶν ἀνήγγειλεν ἡμῖν ὅτι ἐν ἔτει ͵αωφ κατὰ μῆνα Φεβρουάριον, διαφερομένῳ αὐτῷ πρὸς Βασίλειόν τινα Γεμελιάρην καὶ τὰς καλογραίας τοῦ ἐν Σικίνῳ ἱεροῦ καὶ σεβασμίου ἡμετέρου πατριαρχικοῦ καὶ* |[5] *στ(αυ)ροπηγιακοῦ μοναστηρίου γυναικείου τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς, περὶ τοῦ ἐν τῇ ῥηθείσῃ νήσῳ Πάρῳ ἱεροῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου ᾿Ιωάννου τοῦ Θεολόγου ἐπιλεγομένου τοῦ ᾿Απάτου κατὰ τὸ χωρίον Λεύκας λεγόμενον, ἐξεδέδοτο π(ατ)ριαρχικὸν* |[6] *συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες γράμμα περὶ τῶν κτητορικῶν δικαίων αὐτοῦ· ὕστερον δὲ ἐκεῖνο παραπεσὸν ἀπωλέσθη· ὅμως μέντοι ἐν ἔτει ͵αωαφ δεκεμβρίου αη κατὰ τόπον ἐδόθη τῇ αὐτοῦ ὁσιότητι ἐνυπόγραφον παρὰ τῶν καλογραιῶν τοῦ ἐν Σικίνῳ εἰρη* |[7]*μένου μοναστηρίου τῆς Χρυσοπηγῆς, καὶ προεστώτων τῆς νήσου ἐκείνης πωλητικὸν πρὸς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τοῦ ᾿Απάτου κατὰ τελείαν πρᾶσιν ἐπὶ γροσίοις ἐνεακοσίοις καὶ ὡρισμένῃ ζημίᾳ, ὁπότερον ἂν τῶν δύο μερῶν παραβῇ· καὶ οὕτως* |[8] *ἐμφανισθέντος καὶ τοῦ ἴσου*

τοῦ πωλητικοῦ ἐκείνου γράμματος, προσηνέχθη ἡμῖν δέησις, ὅπως ἀνανεωθῇ μὲν τὸ ἱερὸν σιγγίλλιον ἐξενεχθὲν ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱερῶν κωδίκων, προστεθῇ δὲ καὶ τὸ εἰρημένον πωλητικὸν γράμμα ἐν περι |[9]λήψει, πρὸς πλείω ἀσφάλειαν τῶν δικαίων. Ἀναπτυχθέντων οὖν τῶν ἱερῶν ἐκκλησιαστικῶν κωδίκων, ἀνεφάνη τὸ προεκδεδομένον ἐκεῖνο σιγγίλλιον περιέχον τάδε· Γαβριὴλ γάρ τινα ἱερομόναχον Καλόπλαστον τῷ γένει παραστάντα ἐπὶ συ |[10]νόδῳ ἐμφανίσαι ἴσον π(ατ)ριαρχικοῦ συνοδικοῦ σιγγιλλιώδους γράμματος ἐκδεδομένου ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ παναγιωτάτου πρῴην Κωνσταντινουπόλεως ἐν Χ(ριστ)ῷ τῷ Θ(ε)ῷ ἀγαπητοῦ καὶ περιποθήτου ἡμῶν ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κυρίου Προκοπίου ἀναιροῦντος καὶ |[11] ἀνατρέποντος ἕτερον π(ατ)ριαρχικὸν συνοδικὸν σιγγίλλιον τοῦ ἀοιδίμου ἐν πατριάρχαις Σωφρονίου. Καλλίτζαν γάρ τινα γυναῖκα τοῦ ποτὲ Πέτρου Γεμελιάρου καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς Βασίλην Γεμελιάρην ἀπὸ τῆς νήσου Πάρου, ἔχοντας ἓν μονύδριον προπατορι |[12]κὸν αὐτ(ῶν) κτητορικὸν κληρονομικὸν τιμώμενον ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ ἐπιλεγόμενον τοῦ Ἀπάτου ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ κατὰ τὸ χωρίον Λεύκας, καὶ θείῳ ζήλῳ κινουμένους, ἀναθεῖναι αὐτὸ καὶ ἀφιερῶσαι εἰς τὸ ἱερὸν καὶ σεβάσμιον ἡμέτερον π(ατ)ριαρχικὸν καὶ στ(αυ)ροπηγια |[13]κὸν γυναικεῖον μοναστήριον ἐν τῇ νήσῳ Σικίνῳ τιμώμενον ἐπ᾽ ὀνόματι τῆς ὑπεραγί(ας) δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς, καὶ οὕτω κατὰ ζήτησιν τῆς ῥηθείσης Καλλίτζης καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Βασίλη ἐπικυρωθῆναι τὴν ἀφιέρωσιν ἐκείνην ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου π(ατ)ριάρχου Σωφρονίου διὰ πα |[14] τριαρχικοῦ συνοδικοῦ σιγγιλλιώδους γράμματος. Εἶτα δὲ ἐπὶ τοῦ παναγιωτάτου κυρίου Προκοπίου ἐμφανισθῆναι τότε ἐπὶ συνόδου παρὰ τοῦ εἰρημένου ἐν Πάρῳ μοναστηρίου τέσσαρα ἔγγραφα. Πρῶτον μὲν ἓν ἴσον διαθήκης γεγραμμένης ,αχπηῳ Ἰανουαρίου ζῃ πε |[15]ριεχούσης ὅτι ἡ ποτὲ Ἀνδριάνα γυνὴ τοῦ ποτε Μιχάλη Γαβαλᾶ ἔχουσα ἑαυτῆς κτητορικὸν τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τοῦ Ἀπάτου, καὶ ἀναθεμένη εἰς αὐτὸ πολλὰ καὶ διάφορα πράγματα καὶ κτήματα ἅπερ ἐν ῥηθείσῃ διαθήκῃ ῥητῶς φαίνεσθαι καταγεγραμμένα κατα |[16]λείπει αὐτὸ εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ ἐπιστασίαν τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτῆς καὶ χωρεπισκόπου παπᾶ Ἰωάννου Γεμελιάρου, καὶ τοῦ ἑτέρου ἀνεψιοῦ αὐτῆς ἱερομονάχου Γρηγορίου Καλοπλάστου ἐπισκήψασα ⟨κα⟩ὶ παραγγείλασα ὅπως περιέρχηται τὸ ῥηθὲν μοναστήριον κατὰ |[17] κληρονομί(αν) εἰς τὴν γενεὰν αὐτῶν. Πρῶτον μὲν οὖν ταῦτα περιέχειν τὸ ῥηθὲν τῆς διαθήκης ἴσον· δεύτερον δὲ ἐμφανισθῆναι τότε καὶ μίαν ἄλλην διαθήκην γεγραμμένην λαῃ Ἰανουαρίου τοῦ ,αψιδου ἔτους καὶ ἐν ἐκείνῃ φαίνεσθαι ἱερομό |[18]ναχόν τινα Καλόπλαστον Γρηγόριον παραλαβόντα τὸ εἰρημένον μοναστήριον παρ᾽ αὐτῆς τῆς Ἀνδριάνας μετονομασθείσης ὕστερον Ἀθανασίας μοναχῆς, εἶτα καταλιπεῖν αὐτὸ εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Γεώργη ἀδελφοῦ αὐτοῦ Καλοπλάστου· τρίτον δὲ ἐμφα |[19]νισθῆναι τότε καὶ μί(αν) κοινὴν ἐνυπόγραφον καὶ ἐσφραγισμένην ἀ⟨να⟩φορὰν τῶν Παρίων χριστιανῶν περιέχουσαν τὰ περὶ τοῦ ῥηθέντος μοναστηρίου τοῦ Ἀπάτου, ὅτι δηλαδὴ ἐκ παλαιοῦ

ὑπῆρχε στ(αυ)ροπήγιον καὶ ὅτι ὁ ῥηθεὶς Βασίλειος Γεμελιάρης μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ δι' ἐπιπλά |[20]στων γραμμάτων καὶ κατὰ ἀπάτην ἐποιήσαντο τὴν ἀφιέρωσ⟨ιν⟩ τοῦ μοναστηρίου τούτου εἰς τὸ ῥηθὲν ἐν Σικίνῳ γυναικεῖον μοναστήριον, καὶ ὅτι οὐδόλως ἀνέχονται τὴν ἀφιέρωσιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ πάνυ ἀρέσκονται τῇ ἐπιστασίᾳ καὶ διοικήσει τοῦ ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύοντος |[21] καὶ κληρονόμου ἱερομονάχου Γαβριὴλ Καλοπλάστου ὡς λίαν ἐπιμελουμένου καὶ τὴν δυνατὴν πρόνοιαν καταβάλλοντος ὡς νέου κτήτορος πρὸς αὔξησιν καὶ βελτίωσιν τοῦ εἰρημένου μοναστηρίου. Ταῦτα μὲν οὖν περιέχειν τὴν ῥηθεῖσαν κοινὴν ἀναφοράν. |[22] Τέταρτον δ' ἐμφανισθῆναι τότε περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ ἐπιστολὴν τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Παροναξίας ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου παντὸς Αἰγαίου Πελάγους, ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ κα ἰσυλλειτουργοῦ κὺρ Νεοφύτου, γεγραμμένην μὲν τῇ κθ' μαρτίου τοῦ |[23] τρέχοντος τότε ͵αψπζ^ου ἔτους, ἐπιβεβαιοῦσαν δὲ ὅτι ὁ ῥηθεὶς Βασίλης Γεμελιάρης εἷς ἦν τῶν συγγενῶν καὶ ἀπογόνων τῆς ῥηθείσης κτητορίσσης τοῦ εἰρημένου μοναστηρίου, οὐ μὴν δὲ καὶ τέλειος καὶ μόνος ἐξουσιαστής. Κληρονόμον γὰρ εἶναι καὶ τὸν ἐν |[24] αὐτῷ ἡγουμενεύοντα Γαβριήλ· κατ' αὐτὰ οὖν τὰ ἐμφανισθέντα τότε ἀξιόπιστα τέσσαρα γράμματα καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς ἀξιοπίστους μαρτυρίας ἐκδοθῆναι τὸ ῥηθὲν ἐπὶ τοῦ κυρίου Προκοπίου σιγγίλλιον ἀκυρωτικὸν τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου Σωφρο |[25]νίου καὶ τῆς κατὰ ἀπάτην ἀφιερώσεως τοῦ ῥηθέντος μοναστηρίου, ἀπαλλοτριοῦν μὲν τὴν ἐξουσί(αν) τοῦ μοναστηρίου τούτου τῆς γενεᾶς τῶν Γεμελιάρηδων, ὡς παραβατῶν καὶ ἀνατροπέων τῆς διαθήκης τῆς κτητορίσσης ἀποταττούσης διαβαίνειν τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν |[26] γενεὰν αὐτῶν, καὶ κατὰ ἀπάτην ἀφιερωσάντων τὸ μοναστήριον τοῦτο εἰς τὸ ῥηθὲν ἐν Σικίνῳ γυναικεῖον μοναστήριον, ἐπικυροῦν δὲ τὴν ἐξουσίαν τούτου τῷ ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύοντι Γαβριὴλ Καλοπλάστῳ καὶ τοῖς διαδόχοις καὶ κληρονόμοις αὐτοῦ· τοιούτου |[27] οὖν σιγγιλλίου ἶσον ἐμφανίσαι τότε ἐπὶ συνόδου τὸν εἰρημένον Γαβριὴλ Καλόπλαστον προσεμφανίζοντα καὶ δύο ἶσα τῶν ἐμπεριεχομένων διαθηκῶν ἐνυπογράφων καὶ ἐμμαρτύρων τῶν τε 'Ανδριάνας καὶ τοῦ ἱερομονάχου παπᾶ Γρηγορίου Καλο |[28] πλάστου, καὶ ἓν κατάστιχον γεγραμμένον ιςη 'Ιανουαρίου τοῦ ͵αψπζ^ου ἔτους ἐνυπόγραφον καὶ ἐμμάρτυρον περὶ τῶν ἐξόδων καὶ ἀφιερωμάτων, ἅτινα ποιήσασθαι περὶ τὸ ῥηθὲν μοναστήριον ἐπὶ τῆς ἡγουμενί(ας) αὐτοῦ μέχρι τότε τὸν ῥηθέντα Γα |[29]βριὴλ Καλόπλαστον κατησφαλισμένον ταῖς μαρτυρικαῖς ὑπογραφαῖς τῶν προκριτωτέρων χριστιανῶν τοῦ χωρίου Λευκῶν. Τούτου δὲ τοῦ καταστίχου ἡ σοῦμμα συνεποσοῦτο εἰς γρόσια δύο χιλιάδες τριακόσια ὀκτώ· ἐμφανίσαι δὲ προσέτι καὶ |[30] μίαν κοινὴν ἐνυπόγραφον καὶ ἐσφραγισμένην ἀναφορὰν γεγραμμένην κεη Μαρτίου τοῦ τότε παρελθόντος ͵αψπθ^ου ἔτους, κατησφαλισμένην μὲν πλήθει ὑπογραφῶν τῶν ἐκεῖ ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν προκριτωτέρων χριστιανῶν, περιέχουσαν δὲ ὅτι ὁ |[31] ῥηθεὶς Βασίλειος Γεμελιάρης ἐν Βλαχίᾳ παραλόγως ἐποιήσατο τὴν τοῦ εἰρημένου ὅλου μοναστηρίου ἀφιέρωσιν· μὴ εἶναι γὰρ μόνον ἐκεῖνον συγγενῆ καὶ κλη-

ρονόμον, παραβαίνειν δὲ καὶ τὴν διαταγὴν τῆς κτητορίσσης ἐπιταττούσης ἐν τῇ διαθή |[32]κῃ κοινὴν εἰς τὴν γενεὰν αὐτὴν τὴν διαδοχήν, καὶ προσδιοριζομένης ἐπιμελεῖσθαι περὶ τῆς αὐξήσεως καὶ βελτιώσεως αὐτοῦ· τὸν δὲ Γαβριὴλ Καλόπλαστον παραλαβόντα τὸ μοναστήριον τοῦτο ἔρημον καὶ μάνδραν προβάτων πόνῳ τε πολλῷ καὶ ἱδρῶ |[33]τι ἐπισκευάσαι, καὶ εἰς εὐπρέπειαν ἀνακαινίσαι, ἀποβληθέντος δὲ τούτου τῆς ἡγουμενίας καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ μοναστηρίου τούτου, αἱ ῥηθεῖσαι ἐν Σικίνῳ καλογραῖαι μετεκομίσαντο πάντα τὰ μοναστηριακὰ πράγματα παρ' ἑαυταῖς μηδὲ καρπὸν |[34] ἐπὶ σπόρῳ καταλιποῦσαι καὶ ἐκδιδοῦσαι ἐπὶ μισθῷ καὶ πακτώσει τὰς ἀπ' αὐτοῦ προσόδους· καὶ οὕτως ἠρήμωσε[ν] τὸ εἰρημένον μοναστήριον· τοιαῦτα οὖν ἀξιόπιστα καὶ ἀξιόλογα ἔγγραφα ἐμφανίσαντα τότε τὸν ῥηθέντα Γαβριὴλ |[35] ἐπὶ συνόδου συνεδριάζοντος καὶ τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως ἱερωτάτου μητροπολίτου Παροναξίας ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου παντὸς Αἰγαίου Πελάγους, ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κὺρ Νεοφύτου, καὶ ἀπὸ ζώσης φω |[36]νῆς μαρτυροῦντος ἀληθῆ εἶναι τὰ παρ' αὐτοῦ προβαλλόμενα, τελευταῖον μετὰ δακρύων καὶ ὀλοφυρόμενον προσθεῖναι ὅτι ἐπὶ τοιούτοις ἀποδεδειγμένοις δικαίοις αὐτοῦ, ὅμως ἐν ἀρχαῖς τῆς π(ατ)ριαρχείας τοῦ παναγιωτάτου | [37] πρῴην Κωνσταντινουπόλεως ἐν Χ(ριστ)ῷ τῷ Θεῷ ἀγαπητοῦ καὶ περιποθήτου αὐτῆς ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κυρίου Γερασίμου, αἱ ῥηθεῖσαι καλογραῖαι διεπράξαντο ἀποβαλεῖν μὲν ὅλης αὐτὸν τῆς ἡγουμενείας καὶ ἐξουσίας τοῦ προπατο |[38]ρικοῦ κτητορικοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου καὶ ᾠκειοποιήσαντο ἐκεῖνο μετὰ πάντων τῶν πραγμάτων καὶ κτημάτων αὐτοῦ διὰ π(ατ)ριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγγιλλιώδους γράμματος. Ὅθεν καὶ θερμῶς δεηθῆναι αὐτὸν τὸν Καλόπλαστον |[39] σὺν τῷ προανειρημένῳ τοῦ ἀοιδίμου Σωφρονίου ἀκυρωθῆναι καὶ τὸ ῥηθὲν ἐπὶ τοῦ παναγιωτάτου κυρίου Γερασίμου σιγγίλλιον, ἐπικυρωθῆναι δὲ τὸ ἐπὶ Προκοπίου ὡς δικαιότερον κατὰ τὰς εἰρημένας μαρτυρίας, καὶ ἀποκατασταθῆναι εἰς τὸ ἱε |[40]ρὸν τοῦτο μοναστήριον ἅπερ αἱ εἰρημέναι καλογραῖαι μετεκομίσαντο ἱερὰ σκεύη καὶ πράγματα, καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοσούτων ἐτῶν προσόδους καὶ πακτώσεις· καὶ δὴ τοῦ ῥηθέντος ἐπὶ τοῦ παναγιωτάτου κυρίου Προκοπίου σιγγιλλίου εὑρε |[41]θέντος ἀπαραλλάκτως τότε κατεστρωμένου ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας ἐπὶ νεμήσεως Ε̄ης κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ ͵αψπζου σωτηριώδους ἔτους καὶ ἀφορῶσι [sic] πρὸς τὰς ῥηθείσας ἐνυπογράφους τῶν Χριστιανῶν |[42] μαρτυρίας, καὶ πρὸς τὴν ἀξιόπιστον ἀπὸ ζώσης φωνῆς μαρτυρίαν τοῦ εἰρημένου ἱερωτάτου μητροπολίτου Παροναξίας, ἔδοξε τότε ἐπινεῦσαι πρὸς τὰς θερμὰς ταύτας δεήσεις τοῦ εἰρημένου ἱερομονάχου Γαβριὴλ Καλοπλάστου |[43] ὡς δικαίας τε καὶ νομίμους καὶ ἀποκαταστῆσαι αὐτῷ τὰ κληρονομικὰ δίκαια, ἐφ' ᾧ μηδέποτε ἀνακινεῖσθαι μηδ' ἀναψηλαφᾶσθαι τὰ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Καὶ δὴ ἀποφανθῆναι τότε ταῦτα καὶ ἐπικυρωθῆναι |[44] συνοδικῶς ἐπὶ φρικταῖς ἀραῖς τῶν παραβάντων ἄν· ἐπειδὴ οὖν ταῦτα περιέχον ἀνεφάνη τὸ ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι κατεστρωμένον σιγγίλλιον, ἀνεφάνη δὲ καὶ τοῦ

κατὰ τόπον ἐπιγεγενημένου ἐν ἔτει ,αωαφ Δεκεμβρίου αη |[45] *συμφωνητικοῦ καὶ πωλητικοῦ γράμματος ἴσον ἀπαράλλακτον κατησφαλισμένον ἀξιοπίστοις μαρτυρικαῖς ὑπογραφαῖς καὶ ἐπιβεβαιώσει τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως, ἱερωτάτου μητροπολίτου Παροναξίας, ὑπερτίμου, καὶ ἐξάρχου παντὸς* |[46] *Αἰγαίου Πελάγους, ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητοῦ ἡμῶν ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κὺρ Νεοφύτου, περιέχον ὅτι αἱ καλογραῖαι τοῦ ἐν Σικίνῳ ἱεροῦ μοναστηρίου τῆς Χρυσοπηγῆς τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου τὸ ἐν τῇ* |[47] *νήσῳ Πάρῳ εἰς τοποθεσίαν 'Απάτου καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ προεστῶτες τῆς νήσου Σικίνου, δεδώκασι πράσει τελείᾳ τῷ ὁσιωτάτῳ χωρεπισκόπῳ Λευκῶν Γαβριὴλ Καλοπλάστῳ μετὰ πάντων τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ κινητῶν καὶ* |[48] *ἀκινήτων καὶ ἀφιερωμάτων ἐπὶ γροσίοις ἐνεακοσίοις, καὶ τοῦ λοιποῦ παρητήσαντο ταῦτα ὑπὸ τὴν τελείαν ἐξουσίαν καὶ κυριότητα τῆς ἐκείνου ὁσιότητος, καὶ οὕτως ἀσφαλῶς, ὥστε προσδιωρίσαντο καὶ ζημίας* |[49] *γροσίων πεντακοσίων, ὁπότερον ἂν μέρος, εἴτε αἱ καλογραῖαι καὶ αἱ διάδοχοι αὐτῶν εἴτε ὁ ῥηθεὶς χωρεπίσκοπος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἐνοχλήσωσιν ὁπωσοῦν ἀλλήλους περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. 'Επει* |[50]*δὴ οὖν τοιαῦτα ἐνεφανίσθησαν τὰ γράμματα ἐπὶ συνόδου, ἔγνωμεν κατὰ τὸ δίκαιον ἐπινεῦσαι πρὸς τὴν θερμὴν δέησιν τοῦ ῥηθέντος Καλοπλάστου Γαβριὴλ καὶ ἐκ τῶν ἱερῶν κωδίκων ἀνανεώσασθαι τὸ προεκ* |[51] *δεδομένον ἐκεῖνο σιγγίλλιον μετὰ προσθήκης τοῦ ἐπιγεγενημένου ὕστερον πωλητικοῦ γράμματος, διὰ τοῦ παρόντος ἡμετέρου π(ατ)ριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγγιλλιώδους ἐν μεμβράναις γράμματος. ῞Οθεν γράφοντες ἀποφαινό* |[52] *μεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγίῳ πν(εύματι) ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τὸ εἰρημένον πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγγίλλιον τὸ ἐπὶ τῆς πατριαρχεί(ας)* |[53] *τοῦ παναγιωτάτου πρώην Κωνσταντινουπόλεως κυρί(ου) κυρί(ου) Γερασίμου, ἤδη δὲ ἀοιδίμου ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου, ὡς παραλόγως ἐκδοθὲν καὶ ἔτι παραλογώτερον ὑποτάσσον τὸ ἀνδρῷον τοῦτο μοναστήριον τῷ γυ* |[54]*ναικείῳ ἐκείνῳ καὶ ὡς ἐναντίον τοῖς τῆς φύσεως νόμοις, σὺν τῷ προανειρημένῳ σιγγιλλίῳ τοῦ ἀοιδίμου ἐν πατριάρχαις Σωφρονίου καὶ αὐτὸ ἄκυρον ὑπάρχῃ, καὶ πάντῃ ἀνίσχυρον καὶ ἀμφότερα* |[55] *ὡς χάρται ἄγραφοι νομιζόμενα. Τὸ δὲ ἐπὶ ⟨τοῦ⟩ παναγιωτάτου πρώην Κωνσταντινουπόλεως κυρίου κυρίου Προκοπίου ἐκδοθὲν ἔχῃ τὸ κῦρος καὶ τὴν ἰσχὺν ἀπαράβατον καὶ ἀπαραχάρακτον, ὡς δικαιότα* |[56]*τον καὶ νομιμώτατον καὶ κατὰ μαρτυρίας πολλὰς καὶ ἀξιοπίστους ἐκδεδομένον.῎Ετι δὲ καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ παναγιωτάτου πρώην Κωνσταντινουπόλεως κυρίου Νεοφύτου ἐκδοθὲν εἰρημένον σιγγίλλιον καὶ τὸ ῥηθὲν ἤδη ἐπιγε* |[57] *γενημένον συμφωνητικὸν καὶ πωλητικὸν πρὸς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον κατὰ τελείαν πρᾶσιν ἐνυπόγραφον καὶ ἐμμάρτυρον γράμμα, ἔχωσι κἀκεῖνα τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κῦρος ἀπαράτρεπτον καὶ ἀπαραχάρακτον. Τὸ δὲ* |[58] *ῥηθὲν ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ ἱερὸν καὶ σεβάσμιον ἡμέτερον π(ατ)ριαρχικὸν καὶ στ(αυ)ροπηγιακὸν μοναστήριον κατὰ τὸ χωρίον Λεύκας, τὸ σεμνυνόμενον μὲν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγί-*

ου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἐπιλεγόμενον |[59] δὲ τοῦ Ἀπάτου, μετὰ πάντων τῶν πραγμάτων καὶ κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ τῶν τε ἤδη ὄντων καὶ τῶν εἰσέπειτα προσγενησομένων κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων, ὑπάρχῃ πάντῃ ἀπηλλαγμένον τοῦ |[60] ἐν τῇ νήσῳ Σικίνῳ ἱεροῦ καὶ σεβασμίου ἡμετέρου π(ατ)ριαρχικοῦ καὶ στ(αυ)ροπηγιακοῦ μοναστηρίου γυναικείου τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς, μηδεμίαν σχέσιν ἢ ὑποταγὴν ἔχον πρὸς ἐκεῖνο· ἀλλ' αὐτὸ κα |[61]θ' ἑαυτὸ διοικούμενον ὑπὸ τὴν διοίκησιν καὶ δεσποτείαν τῶν κατὰ καιροὺς ἡγουμένων κληρονόμων καὶ ἀπογόνων τῆς μακαρίτιδος κτητορίσσης ἐκείνου, νῦν δὲ ὑπὸ τὴν ἡγουμενίαν τοῦ διαδόχου ὁσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις | [62] Γαβριὴλ Καλοπλάστου ὡς ἐπιμελουμένου πρὸς αὔξησιν καὶ βελτίωσιν αὐτοῦ κατὰ τὰς κτητορικὰς διαταγάς, καὶ κατὰ τὰς ῥηθείσας διὰ κοινῆς ἀναφορᾶς παμπληθεῖς μαρτυρίας καὶ δεήσεις τῶν κατὰ τόπον προ |[63]κριτωτέρων Παρίων χριστιανῶν ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν, τῆς γενεᾶς τῶν Γεμελιάρηδων μηδεμίαν μετοχὴν ἐχούσης ἐπὶ τὴν κληρονομίαν καὶ κυριότητα ὡς ἀνατροπέων τῆς διαθήκης τῆς κτητορίσ |[64]σης ἐκείνης. Καὶ ἀποδιδῷ κατ' ἔτος λόγῳ ὑποταγῆς μίαν ὀκᾶν κηρίου καθαροῦ εἰς τὸ κοινὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, ἡ δὲ ἡγουμένισσα καὶ αἱ λοιπαὶ καλογραῖαι τοῦ εἰρημένου γυναικείου |[65] ἐν Σικίνῳ ἱεροῦ μοναστηρίου τῆς Χρυσοπηγῆς, ὡς πωλήσασαι πράσει τελείᾳ τὸ ῥηθὲν μοναστήριον πρὸς τὸν εἰρημένον Γαβριὴλ Καλόπλαστον καὶ ἀπολαβοῦσαι σῶα καὶ ἀνελλιπῆ τὰ συμπεφωνημένα ἐνεα |[66]κόσια γρόσια, κατὰ τὴν περίληψιν τοῦ ῥηθέντος πωλητικοῦ γράμματος, ὑπάρχωσι τοῦ λοιποῦ ἀνενόχλητοι καὶ ἀκαταζήτητοι ἐν παντὶ καιρῷ καὶ κριτηρίῳ δικαιοσύνης καὶ μηδέποτε ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀνα |[67]κρίνηται καὶ ἀναθεωρῆται, μηδ' ἀναψηλαφῆται ἐν μηδενὶ καιρῷ καὶ κριτηρίῳ. Ὅστις δὲ καὶ ὁποῖος τῶν Χριστιανῶν μικρὸς ἢ μέγας, ἀνὴρ ἢ γυνή, ἱερωμένος ἢ λαϊκὸς τολμήσῃ ποτὲ |[68] ἀνατρέψαι ἢ διασεῖσαι τὰ ἐν τῷ παρόντι συνοδικῶς ἀνανεωθέντα καὶ ἐπικυρωθέντα, ὁ τοιοῦτος ἀφωρισμένος ὑπάρχῃ ἀπὸ τῆς ἁγίας ὁμοουσίου, ζωοποιοῦ καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος τοῦ ἑνὸς τῇ φύσει |[69] μόνου Θεοῦ καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος καὶ τυμπανιαῖος καὶ πάσαις ταῖς πατρι(αρχι)καῖς καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπεύθυνος καὶ ὑπόδικος καὶ ἔνοχος τῷ αἰωνίῳ πυρὶ |[70] τῆς γεέννης. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπικεκύρωται συνοδικῶς. Εἰς δὲ τὴν περὶ τούτου ἔνδειξιν καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ συ |[71]νοδικὸν σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις ἀνανεωτικὸν μετὰ προσθήκης γράμμα, καταστρωθὲν κἀν τῷ ἱερῷ ⟨κώδικι⟩ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, καὶ ἐδόθη τῷ εἰρημένῳ Γαβριὴλ |[72] ἐν ἱερομονάχοις Καλοπλάστῳ, ἐν ἔτει σωτηρίῳ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ τρίτῳ, κατὰ μῆνα Φεβρουάριον, ἐπὶ νεμήσεως ἕκτης.

| [73] + Καλλίνικος ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχι(ε)πίσκοπ(ος) Κωνστ(αντινου)πόλεως Νέ(ας) Ῥώμ(ης) καὶ οἰκουμενικὸς π(ατ)ριάρχ(η)ς.

|[74] † *᾿Εφέσου Μακάριος* † *῾Ηρακλείας Μελέτιος* † *Κυζίκου ᾿Ιωακεὶμ* † *Νικομηδείας ᾿Αθανάσιος* † *Δέρκων Γρηγόριος* |[75] † *Προύσσης Ἄνθιμος* † *᾿Ικονίου Ραφαὴλ* † *Λαρίσης Διονύσιος* † *᾿Αγκύρας ᾿Ιωαννίκιος* |[76] † *Προϊλάβου Παρθένιος* † *Πελαγονίας Νεκτάριος* † *Παροναξίας Νεόφυτος.*

V

(Νοέμβριος 1805)

Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου Δ' (1805) δι' οὗ ἀποφασίζεται ὅπως, ἀκυρουμένων προγενεστέρων σχετικῶν σιγιλλίων, παραμείνουν προσηλωμένα εἰς τὸ ἐν Σικίνῳ γυναικεῖον μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς Χρυσοπηγῆς τό τε μονύδριον τοῦ ῾Αγίου᾿Ιωάννου τοῦ Θεολόγου, τοῦ ἐπιλεγομένου τοῦ ᾿Απάτου, ἐν Λεύκαις Πάρου, καὶ ἡ ἐν Σικίνῳ ἐκκλησία τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Θεοσκεπάστου. ᾿Εν πρωτοτοτύπῳ ἐπὶ περγαμηνῆς διαστάσεων 45×62.5 ἑκ. μ. Διαστάσεις γεγραμμένου μέρους: 41×57 ἑκ. μ. ῾Η περγαμηνὴ ὀξυνομένη σχηματίζει γλῶσσαν, μεθ' ἑπτὰ ὀπῶν, δι' ὧν διέρχεται τὸ νῆμα τῆς σωζομένης πατριαρχικῆς βούλλας. Αὕτη ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως φέρει εἰκόνα Παναγίας βρεφοκρατούσης, ἐπὶ τῆς ἑτέρας δὲ τὴν ἐπιγραφήν: «ΚΑΛΛΙΝΙΚΟϹ | ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ | ΑΡΧΙΕΠΙϹΚΟΠΟϹ | ΚΩΝϚΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩ[Ϲ] | ΝΕΑϹ ΡΩΜΗϹ ΚΑΙ ΟΙ | ΚΟΥΜΕΝΙΚΟϹ | ΠΑΤΡΙΑΡΧΗϹ | ΑΩΑ.» (᾿Εθνικὴ Βιβλιοθήκη ᾿Αθηνῶν: Σ 27).

† *Καλλίνικ(ος) ἐλ(έ)ῳ Θ(εο)ῦ ἀρχ(ιε)πίσκοπ(ος) Κωνστ(αντινου)π(ό)λ(ε)ως, Νέ(ας) Ρώμης κ(αὶ) οἰκουμενικὸς π(ατ)ριάρχ(ης).*

|[2] † *Πρ(ὸς) τὰ πρεσβυγενῆ καὶ καλῶς γεγονότα καὶ θεοφιλῶς κατὰ καιροὺς ἐκτελούμενα τῶν πραγμάτων ἀφορῶσι καὶ τούτων μάλιστα ὅσα εἰς ἐκκλησιαστικὰ δίκαια ἀναφέρονται καὶ εἰς ψυχικὴν* |[3] *σωτηρίαν, καὶ αἰώνιον μνημόσυνον συμβάλλουσι, δευτέρας ἐπισυστάσεις καὶ ἐπινοεῖν καὶ ἐπιχορηγεῖν τοῖς ἀρχαίοις οὐκ ἀπᾷδον· ἀλλὰ καὶ προσοφειλόμενον ἔργον τοῖς κατὰ καιροὺς* |[4] *ἐμπεπιστευμένοις τοὺς πνευματικοὺς οἴακας τοῦ παγκοίνου τουτουῒ σκάφους τῆς ἐκκλησίας, μάλιστα δὲ εἰς λυσιτέλειαν τῶν ἱερῶν καταγωγί(ων) τῶν τὴν ἀναφορὰν καὶ σχέσιν ἐχόντων πρ(ὸς) τὴν τῆς* |[5] *ἐκκλησίας περιωπὴν καὶ μεγαλειότητα διὰ σταυροπηγιακῆς ἀξίας καὶ χάριτος ἀποδεικτικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς γράμμασι κατοχυροῦσθαι καὶ κατασφαλίζεσθαι μάλα καλῶς εἴθισται* |[6] *εἰς διηνεκῆ καὶ μόνιμον αὐτῶν ἀσφάλειαν καὶ ἀναντίρρητον ἐν παντὶ καιρῷ ἐνάργειαν καὶ ἀπόδειξιν. Τὰ γὰρ γραφῆς μὴ τετυχηκότα, οὐδὲ ἐγγράφως ἐνσημανθέντα τῷ πανδα* |[7]*μάτορι χρόνῳ ἁλίσκεται καὶ ῥᾳδίως διαφεύγει τὴν τῶν ἀνθρώπων μνήμην καὶ οὐδὲ τὸ μόνιμον ἔχειν ὅλως δύναται, ἀλλὰ λήθης βυθοῖς παραπέμπεται καὶ ἐξίτηλα γίνεται.*

|[8] *Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ τὸ ἐν τῇ νήσῳ Σικίνῳ κείμενον ἱερὸν καὶ σεβάσμιον γυναικεῖον μοναστήριον τὸ σεμνυνόμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου ἐπιλεγόμενον δὲ* |[9] *τῆς Χρυσοπηγῆς ὑπάρχει ἀνέκαθεν πατριαρχικῇ ἀξίᾳ καὶ σταυροπηγιακῇ χάριτι τετιμημένον καὶ ὑποκείμενον τῷ καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτῳ πατριαρχικῷ ἀποστολικῷ τε καὶ οἰκουμενικῷ θρόνῳ* |[10] *διὰ πατριαρχικῶν καὶ συνοδικῶν συγγιλλίων γραμμάτων· παρὰ δὲ τῶν ἐν αὐτῷ μοναζόντων προσεκομίσθησαν ἤδη ἐνώπιον τῆς ἡμῶν μετριότητος συνοδικῶς προκαθημένης παλαιγενῆ* |[11] *ἐκκλησιαστικὰ γράμματα ἐκδοθέντα τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλε(ως) κυροῦ Σεραφεὶμ κ(ατὰ) τὸ παρεληλυθὸς ,αψνθον σωτήριον ἔτος, ἰνδικτιῶν(ος) ηης, περιέχον* |[12] *ὅτι παπᾶ Ζαχαρίας τις Γεράρδης τοὐπίκλην, ἐκ τῆς αὐτῆς νήσου Σικίνου, ἔχων ἐκεῖσε ἰδίαν κτητορικὴν ἐκκλησίαν σεμνυνομένην ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπεραγί(ας) Δεσποίνης ἡμῶν Θε(οτόκ)ου* |[13] *καὶ λεγομένην τῆς Θεοσκεπάστου, αὐθαιρέτῳ βουλῇ ἀνέθετο αὐτῷ τῷ ἱερῷ καὶ σεβασμίῳ ἡμετέρῳ πατριαρχικῷ καὶ σταυροπηγιακῷ γυναικείῳ μονυδρίῳ τῆς Χρυσοπηγῆς· καὶ ταύτην* |[14] *ἀναθέμεν(ος) ἀφιέρωσε καὶ τὰ περὶ ἐκεῖνον τὸν τόπον κείμενα ὑποστατικὰ αὐτοῦ πράγματα, ἓν κελλίον δηλονότι, ἕνα κῆπον, ἕνα ἀγρόν, ἓν ἀμπέλιον, καὶ ἄλλα τινὰ περιε* |[15] *χόμενα ῥητῶς καὶ κατ' εἶδος εἰς τὸ ὅπερ πεποίηκεν ἰδιοχείρως ἐκεῖ κατὰ τόπον ἐμμάρτυρον γράμμα, ἐπὶ τῷ διαμένειν ἀναφαίρετα καὶ ἀναπόσπαστα αὐτοῦ εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα.* |[16] *Προσενεφανίσθη δὲ καὶ ἕτερον γράμματος ἐκκλησιαστικοῦ ἴσον, μνημονεῦον τοῦ εἰρημέν(ου) πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ γράμματ(ος) καὶ διαλαμβάνον ὅτι ἱερομόναχ(ός) τις Διονύσι(ος) τοὔνομα* |[17] *Γεράρδης τὴν ἐπωνυμίαν, ἐκ τῆς αὐτῆς νήσ(ου) Σικίν(ου) ὁρμώμεν(ος) ἔχων καὶ αὐτὸς μοναστήριον κτητορικὸν, θείῳ ζήλῳ ἐμφορηθεὶς ἀφιερώσατο πρὸς αὐτὸ τὸ πατριαρχικὸν καὶ στ(αυ)ροπηγιακὸν ἱερὸν* |[18] *γυναικεῖον μονύδριον εἰς ἀσφαλὲς καταγώγιον τῶν μοναζουσῶν καὶ ἐπεκυρώθησαν ἀμφοτέρων αἱ ἀφιερώσεις διὰ πατριαρχικῶν καὶ συνοδικῶν γραμμάτων, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ ἄλλο* |[19] *πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομέν(ου) πρώην Κωνσταντινουπόλ(εως) κυροῦ Γερασίμ(ου), ἐκδοθὲν κατὰ τὸ παρε* |[20] *ληλυθὸς ,αψϞδον σωτήριον ἔτος ἐν μηνὶ Μαρτίῳ, ἐπινεμήσ(εως) ιβας, ἐπικυρωθὲν ὕστερον καὶ παρὰ τοῦ παναγιωτάτ(ου) καὶ σεβασμιωτάτ(ου) πατριάρχ(ου) πρώην Κωνσταντινουπόλ(εως) ἐν Χ(ριστ)ῷ τῷ Θεῷ* |[21] *ἀγαπητοῦ καὶ περιποθήτ(ου) ἡμῶν ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κυρί(ου) Γρηγορί(ου), περιέχον καὶ τοῦτο ὅτι ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ, κατὰ τὸ χωρίον Λεῦκαι λεγόμενον, ἱερόν τι ἀνηγέρθη μονύδριον* |[22] *τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγί(ου) Ἰωάνν(ου) τοῦ Θεολόγου, ἐπιλεγόμενον δὲ τοῦ Ἀπάτου. Περὶ τούτ(ου) δὲ καλογραῖά τις Θεονύμφη τοὔνομα καὶ ἐκκλησιάρχισσα τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Σικίνῳ ῥη* |[23] *θέντος ἱεροῦ ἡμετέρου πατριαρχικοῦ καὶ σταυροπηγιακοῦ γυναικεί(ου) μονυδρί(ου) τῆς Χρυσοπηγῆς καὶ Γαβριήλ τις ἐκ Πάρου, τῷ γένει Καλόπλαστ(ος), ἡγούμενος τοῦ ῥηθέντος μοναστηρίου* |[24] *τοῦ Ἀπάτου, ἀμφι-*

σβητοῦντες πρὸς ἀλλήλους καὶ ἑκάτεροι ὅλου ἐκείν(ου) τοῦ μοναστηρί(ου) ἀντιποιούμενοι ἐνεφάνισαν τηνικαῦτα ἀμφότεροι γράμματα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ σιγγίλλια |[25] καὶ ἄλλα, τὰ μὲν τῷ μοναστηρίῳ ἐκείνης τῆς Θεονύμφης, τὰ δὲ τῷ ῥηθέντι Γαβριὴλ ἐπικυροῦντα τὰ δίκαια, περὶ τὴν κτῆσιν τοῦ εἰρημένου μοναστηρίου. Ἡ μὲν γὰρ Θεονύμφη ἐνεφάνισεν ἴσον το |[36]πικῆς τῆς Πάρου διαθήκης, γεγραμμένον ἐν ἔτει ,αχπηῳ Ἰανουαρί(ου) ζη, ἐν ᾗ περιέχεται ὅτι Ἀνδριάνα τις, μετονομασθεῖσα ὕστερον Ἀθανασία μοναχὴ εἰς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τοῦ Ἀ |[27]πάτου ὡς ἴδιον ἑαυτῆς ἀναθεμένη ὅσα τε παρὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς παρειλήφει πράγματα καὶ ὅσα ἴδια ἑαυτῆς διορίζεται καὶ καταλείπει εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ διοίκησιν τῶν τότε δύο ἑαυτῆς ἀ |[28] νεψιῶν τοῦ τε χωρεπισκόπου παπᾶ Ἰωάνν(ου) Γεμελιάρη καὶ τοῦ ἱερομονάχ(ου) Γρηγορί(ου) Καλοπλάστ(ου), ἐφ' ᾧ περιέρχεσθαι τὴν κτῆσιν καὶ διοίκησιν τοῦ μοναστηρί(ου) τούτ(ου) ἐπίσης εἰς τοὺς ἀξιωτέρους τῶν |[29] δύο τούτων γενῶν Καλοπλάστων καὶ Γεμελιάρηδων· ταῦτα ἐκ τοῦ ῥηθέντος ἴσου τῆς διαθήκης ἐγνώσθησαν τηνικαῦτα τῇ ἐκκλησίᾳ. Προσέθηκε δὲ ἡ ῥηθεῖσα Θεονύμφη διηγηθεῖσα ὅτι |[30] ὁ ῥηθεὶς χωρεπίσκοπ(ος) παπᾶ Ἰωάννης Γεμελιάρης ἐγέννησεν υἱὸν παπᾶ Βασίλειον, αὐτὸς δὲ τὸν Πέτρον, καὶ ὁ Πέτρος τὸν ἕτερον Βασίλειον Γεμελιάρην, ὅστις κ(ατὰ) τὸ ,αψοε^ον σωτήριον |[31] ἔτος, κ(ατὰ) μῆνα Δεκέμβριον μ(ετὰ) τῆς μητρὸς αὐτοῦ Καλλίτζης ἐν Οὐγγροβλαχίᾳ διατρίβων εὐλαβείᾳ φερόμεν(ος) πρ(ὸς) τὸ ῥηθὲν ἐν Σικίνῳ ἱερὸν μοναστήριον τῆς Χρυσοπηγῆς ἀνέθηκε τὸ κληρονομι |[32]κὸν αὐτοῦ μοναστήριον τοῦ Ἀπάτ(ου) μετὰ πάντων τῶν κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ, προσδιορισάμεν(ος) ὅπως, ἥν τις ποτὲ ἐκ τοῦ γέν(ου)ς αὐτοῦ ἱερωθῇ καὶ ἄξι(ος) ἀναφανῇ, ἐκεῖν(ος) προχειριζόμεν(ος) |[33] ἀποκαθίσταται ἡγούμεν(ος) ἐν αὐτῷ, οὐ μὴν δὲ ὡς κτήτωρ, ἀλλὰ τῇ γνώμῃ τῶν μοναζουσῶν, ἐφ' οἷς καὶ παρέστησεν ἡ ῥηθεῖσα Θεονύμφη κ(αὶ) τὸ ἀφιερωτικὸν περὶ τούτ(ου) γράμμα κατησφαλισμένον |[34] ταῖς σφραγῖσι καὶ ὑπογραφαῖς τῆς τε Καλλίτζης γυναικ(ὸς) τοῦ Πέτρου Γεμελιάρη καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Βασίλη Γεμελιάρη, καὶ ἐπιβεβαιωμένον παρὰ τοῦ μακαρίτ(ου) Γρηγορί(ου) μητροπολίτ(ου) Οὐγγροβλαχί(ας) |[35] καὶ μαρτυρικαῖς ὑπογραφαῖς πολλῶν ἀξιοπίστων ἐν Βουκοριστίῳ ἀρχόντων καὶ πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγγίλλιον ἐκδεδομένον ἐπὶ πατριαρχεύοντ(ος) τοῦ ἀοιδίμου κυροῦ Σωφρονί(ου) ἐν ἔτει |[36] ,αψοζῳ κ(ατὰ) μῆνα Μάϊον ἐπικυροῦν τὴν τοῦ μοναστηρί(ου) Ἀπάτ(ου) ἀφιέρωσιν εἰς τὸν μοναστήριον τῆς Χρυσοπηγῆς, καὶ τῆς σταυροπηγιακῆς καὶ αὐτὸ κατ' ἐκεῖνο ἀξιοῦν τιμῆς· προσέτι καὶ ἕν ἔτε |[37]ρον γράμμα γεγραμμένον τῇ κηῃ Ἰανουαρί(ου) τοῦ ,αψπϛ^ου ὑπογεγραμμένον παρά τε τοῦ ῥηθέντος ἱερομονάχ(ου) Γαβριὴλ ἡγουμέν(ου) Καλοπλάστου καὶ τῆς ῥηθείσης Θεονύμφης ἐκκλησιαρ |[38]χίσσης καὶ κατησφαλισμένον μαρτυρικαῖς ὑπογραφαῖς τῶν παρευρεθέντων καὶ τῇ ἐπιβεβαιώσει τοῦ ἱερωτάτ(ου) μητροπολίτ(ου) Παροναξίας ὑπερτίμ(ου) καὶ ἐξάρχου παντὸς Αἰγαί(ου) Πελάγ(ους) συναδελφοῦ |[39] ἡμῶν ἀγαπητοῦ καὶ συλλειτουργοῦ

κὺρ Νεοφύτ(ου) καὶ τοῦ τότε ἐκεῖ παρευρεθέντος ἱερωτά(του) μητροπολί-τ(ου) Εὐρίπ(ου), ἐν ᾧ ἀμφότερα τὰ μέρη φαίνονται συντεθειμένα κ(αὶ) διαλ-λαγέντα ἥ τε ῥηθεῖσα Θεο |[40]νύμφη καὶ ὁ Γαβριὴλ Καλόπλαστ(ος) ἐπὶ συμ-φωνίᾳ ὅπως τὸ μὲν ῥηθὲν μοναστήριον τοῦ 'Απάτ(ου) μένον ἀφιερωμένον εἰς τὸ τῆς Χρυσοπηγῆς ἀποπληροῖ κατ' ἔτος εἰς ἐκεῖνο λόγῳ ὑποταγῆς ἀνὰ δέκα γρόσια, |[41] ὁ δ' ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύων Γαβριὴλ Καλόπλαστ(ος) μένῃ ἐπὶ τῆς ἡγουμενικῆς ταύτης προστασίας ἐφ' ὅρου ζωῆς αὐτοῦ. Μετὰ θάνατον δὲ τούτ(ου), ὅταν εὑρίσκεται ἐκ τοῦ γέν(ους) αὐτοῦ ἢ τῶν Γεμελιάρηδων ἢ τῶν Καλοπλάστων |[42] ἄξι(ος), ἐκεῖνος ἀποδείκνυται ἡγούμεν(ος), ὅτε γε μὴν ἐκ-λίπῃ ὁ ἄξι(ος) ἐκ τούτων τῶν δύο γενῶν, τότε αἱ μονάζουσαι τοῦ μοναστηρίου τῆς Χρυσοπηγῆς ἀποδεικνύωσιν ἡγούμενον τοῦ 'Απάτ(ου), ὃν ἂν βούλων-ται. Ταῦτα μὲν δὴ ἐμφανίζουσα |[43] καὶ προβαλλομένη ἡ ῥηθεῖσα Θεονύμφη περιεῖλκε τὴν ἐξουσίαν τοῦ μοναστηρί(ου) τούτ(ου) ὡς ἀφιερώματος εἰς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τῆς Χρυσοπηγῆς· ὁ δ' αὖ ῥηθεὶς Γαβριὴλ Καλόπλαστ(ος) διηγούμεν(ος) περὶ τοῦ μοναστηρί(ου) τούτ(ου) τοῦ 'Απάτ(ου) |[44] ἔλεγεν ὅτι ὁ ποτὲ Γρηγόρι(ος) Καλόπλαστ(ος) ἐν ἔτει ͵αψιθῳ 'Ιανουαρίου αη, διὰ δια-θήκης ἐνυπογράφου καὶ ἐμμαρτύρ(ου) κατέλιπε τὸ μοναστήριον τοῦτο εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον Καλόπλαστον καὶ παρ' ἐκείν(ου) περιῆλθεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ |[45] Βαρθολομαῖον, ἀφ' οὗ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἡγουμενεύοντα Γα-βριὴλ Καλόπλαστον, ἐκλιπούσης ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς εἰς τοὺς Γεμελιάρη-δες διαδοχῆς τοῦ μοναστηρί(ου) τούτ(ου), ἅμα δ' ἐνεφάνισε καὶ πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες γράμμα ἐκ |[46]δεδομένον ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ πα-ναγιωτάτ(ου) καὶ σεβασμιωτάτ(ου) πατριάρχ(ου) πρώην Κωνσταντινουπό-λ(εως) κυρί(ου) Προκοπί(ου) ἀκυροῦν μὲν τὴν τοῦ 'Απάτ(ου) εἰς τὴν Χρυσο-πηγὴν ἀφιέρωσιν ὡς μὴ παρὰ τελείου καὶ μόν(ου) κληρονόμ(ου) γεγε |[47]νη-μένην, ἐπικυροῦν δὲ τὴν διαδοχὴν τούτ(ου) εἰς τὸ τῶν Καλοπλάστων γέ-ν(ος), ὡς ἀπάτῃ χρησαμένων τῶν Γεμελιάρηδων καὶ δύο ἐπιτοπί(ους) ἀναφο-ρὰς ὑπερμαρτυρούσας τοῦ ῥηθέντος Καλοπλάστ(ου) Γαβριὴλ καὶ τὰ δίκαια αὐτῷ προσνεμούσας. |[48] Ταύταις οὖν καὶ αὐτὸς ταῖς ἀποδείξεσιν ἐπερειδόμε-ν(ος) ἑαυτοῦ εἶναι τὸ μοναστήριον τοῦ 'Απάτ(ου) διετείνετο καὶ οὕτω δια-σπαράξαι μονονουχὶ ἐπεχείρουν τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τὰ μέρη ἀμφότερα. 'Επὶ πολύ γε μὴν καὶ |[49] ἀκριβῶς τῆς δίκης ταύτης βασανισθείσης ἐκκλησιαστι-κ(ῶς) ἀπεδείχθη κεφάλαιον τοῦτο ἐξ ἁπάντων ὑπολειπόμενον, ὅτι τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τοῦ 'Απάτ(ου) ὅλον μ(ετὰ) πάντων τῶν κτημάτων καὶ πραγμά-των καὶ ἀφιερωμάτων |[50] αὐτοῦ νομίμως ἀνατεθειμένον ἐστὶν εἰς τὸ εἰρημέ-νον τῆς Χρυσοπηγῆς μοναστήριον. Πρῶτον μὲν γὰρ ἀφιέρωτ(αι) παρὰ τῶν Γεμελιάρηδων ἐν Οὐγγροβλαχίᾳ, εἶτα δὲ καὶ παρὰ τῶν Καλοπλάστ(ων) κατὰ τόπον ἐγγράφως τε καὶ ἐμμαρτύρ(ως) |[51] τὰ τῆς ἀφιερώσ(εως) ἐπικεκύρω-τ(αι) κατὰ τὰ εἰρημένα γράμματα, ὥστε ἡ παρ' ἀμφοτέρων τῶν κληρονό-μ(ων) ἀφιέρωσις παρὰ πᾶσιν ἂν ὁμολογηθείη δικαία τε καὶ νόμιμ(ος) καὶ ὁ

ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύ(ων) Καλόπλαστ(ος) Γαβριήλ, εἰ μὲν ἐνέ |⁵²μεινε τοῖς ὑπεσχημένοις διὰ γραμμάτων, διέμενεν ἂν καὶ ἡγουμενεύων. Ἐπειδὴ δὲ ἐφάνη δίκας κινῶν καὶ παραβαίνων τὰς ὑποσχέσεις αὐτοῦ, ἀπεφάν(θη) συνοδικῶς ἀπελαθῆναι αὐτὸν τῆς ἡγουμενείας ἐκ τοῦ παραυτίκα καὶ |⁵³ ἀκυρωθῆναι λόγῳ δικαίῳ τὸ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ κυρί(ου) Προκοπί(ου) ἐκδοθὲν σιγγίλλιον, ὡς κατὰ ἀπάτην ληφθέν, καὶ ἐπικυρωθῆναι τὸ ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμ(ου) κυροῦ Σωφρονίου. Ταῦτα περιέχει τὸ ῥηθὲν ἐκκλησιαστι |⁵⁴κὸν σιγγίλλιον τοῦ ἀοιδίμ(ου) πατριάρχου πρώην Κωνστανινουπόλ(εως) κυροῦ Γερασίμου, τὸ ἐπικυρωθὲν ὕστερον, ὡς διείληπται, καὶ παρὰ τοῦ κυρίου Γρηγορί(ου). Εἰς ἐμπέδωσιν γοῦν τούτ(ου) καὶ τῶν λοιπῶν πρεσβυγενῶν ἐκ |⁵⁵κλησιαστικῶν γραμμάτων τῶν ἀποδεικνυόντων τὰ δίκαια τοῦ ἱεροῦ τούτ(ου) γυναικεί(ου) μοναστηρί(ου) τῆς Χρυσοπηγῆς, καὶ τὰς γενομένας κατὰ καιροὺς εἰς αὐτὸ ἀφιερώσεις, ἐδεήθησαν κοινῶς τε καὶ ἐνθέρμως αἱ ἐν αὐτῷ μονάζουσαι ἐκ |⁵⁶ δοθῆναι καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα εἰς ἐναργῆ ἀπόδειξιν τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ ἀσφάλειαν καὶ αἰωνί(αν), ὡς εἰπεῖν, διαμονήν. Καὶ δὴ |⁵⁷ εὐμενῶς προσηκάμενοι τὰς θερμὰς αὐτῶν αἰτήσεις, ὡς εὐλόγ(ους) καὶ τοῦ δικαί(ου) ἐχομέν(ας) γράφοντες ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μ(ετὰ) τῶν περὶ ἡμ(ᾶς) ἱερωτάτων ἀρχιερ(έων) καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν |⁵⁸ ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τὸ εἰρημένον ἀνδρῷον ἱερὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ σταυροπηγιακὸν μοναστήριον τὸ ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ κ(ατὰ) τὸ χωρίον Λεῦκαι, τὸ τιμώμενον μὲν ἐπ᾽ ὀνόματι |⁵⁹ τοῦ ἁγί(ου) Ἰωάνν(ου) τοῦ Θεολόγ(ου), ἐπιλεγόμενον δὲ τοῦ Ἀπάτ(ου), μετὰ πάντων τῶν κτημάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ, καὶ ἡ ἐν αὐτῇ τῇ νήσῳ Σικίνῳ ἐκκλησία τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θε(οτόκ)ου |⁶⁰ τῆς λεγομένης Θεοσκεπάστ(ου) μεθ᾽ ὅλων τῶν ὑποστατικῶν αὐτῆς καὶ πραγμάτων, ὡς ἀνωτέρω διείληπται, καὶ τῶν λοιπῶν τῶν τε ἤδη ὄντων καὶ τῶν εἰσέπειτα προσγενομένων ἂν κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων, ὑπάρχωσι καὶ |⁶¹ λέγωνται καὶ παρὰ πάντων γινώσκων(ται) ἀνατεθειμένα καὶ ἀφιερωμένα εἰς τὸ ἐν Σικίνῳ ἱερὸν καὶ σεβάσμιον ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ σταυροπηγιακὸν γυναικεῖον μοναστήριον τὸ κλεϊζόμενον καὶ τιμώμενον ἐπ᾽ ὀνόματι τῆς |⁶² ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θε(οτόκ)ου καὶ ἐπιλεγόμενον τῆς Χρυσοπηγῆς ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπάστως εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα. Τοῦ δὲ σιγγιλλίου τοῦ ἐπὶ τῆς πατριαρχεί(ας) τοῦ κ(υροῦ) Προκοπί(ου) ἐκδοθέντος ἀκύρ(ου) μένοντος καὶ ἀνισχύρου, |⁶³ τοὐντεῦθεν μηδεὶς μήτε τῶν Καλοπλάστ(ων), μήτε τῶ Γεμελιάρηδων, μηδὲ ἄλλ(ος) τις ἔχῃ ἐξουσί(αν) ἐν αὐτῷ τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Ἀπάτου, μήτε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς ἐν τῇ Σικίνῳ τῆς Θεοσκεπάστ(ου), μήτε ἐν τοῖς κτήμασιν αὐτῶν καὶ |⁶⁴ πράγμασιν κινητοῖς τε καὶ ἀκινήτοις, ἀλλὰ πάντων διαμενόντων μεμακρυσμένων, μένωσι τό τε μοναστήριον τοῦ Ἀπάτ(ου) καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Θεοσκεπάστου πάντῃ ἐλεύθερα καὶ προσηλωμένα τῷ ῥηθέντι γυναικείῳ

μονα |[65]στηρίῳ τῆς Χρυσοπηγῆς καὶ παρὰ τῶν ἐν αὐτῷ μοναζουσῶν διοικούμενα καὶ δεσποζόμενα παρ' αὐτῶν, ἐξαποστελλομένου καὶ τοῦ κατὰ καιροὺς ἐν αὐτῷ ἡγουμένου καὶ διοριζομένου ἱερέως ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Θεο- |[66] σκεπάστου, μηδενὸς ἄλλου τολμῶντος ἐνοχλῆσαι αὐταῖς ἢ ἐπηρεάσαι ἢ ὅλως ἐπιμίγνυσθαι τῇ ἐξουσίᾳ καὶ διοικήσει αὐτῶν περὶ τὰ κτήματα καὶ ἀφιερώματα τοῦ γυναικεί(ου) αὐτῶν μοναστηρί(ου). Ὅστις δὲ μικρ(ὸς) |[67] ἢ μέγας, ἱερωμέν(ος) ἢ λαϊκ(ὸς) τολμήσῃ κακοβούλως ἀνατρέψαι ὁπωσοῦν τὰ ἐν τῷ παρόντι συνοδικῶς ἀποφανθέντα καὶ ἐνοχλῆσαι κατά τι καὶ ἐπηρεάσαι τὰς ἐν αὐτῷ μοναζούσας ἢ βλάβην καὶ ζημίαν μέχρι |[68] κεραίας ἐπενεγκεῖν ἢ ἐπιχειρήσῃ ἀσυνειδήτ(ως) ἀποσπάσαι τι τῶν ἀφιερωθέντων εἰς αὐτὸ τὸ γυναικεῖον μοναστήριον, οἱ τοιοῦτοι ὁποῖοι ἂν ὦσιν, ὡς φιλάδικοι καὶ ἱερόσυλοι, ἀφωρισμένοι ὑπάρχωσι |[69] παρὰ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσί(ου) καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀδιαιρέτ(ου) μακαρίας Τριάδος τοῦ ἑνὸς τῇ φύσει μόνου Θεοῦ καὶ κατηραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτοι καὶ τυμπανιαῖοι καὶ πάσαις ταῖς πατρικαῖς |[70] καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπεύθυνοι καὶ ἔνοχοι τοῦ πυρὸς τῆς γεέννης καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀναθέμστι ὑπόδικοι. Ταῦτα ἀπεφάνθη καὶ κεκύρωται συνοδικῶς. Διὸ εἰς ἔνδειξιν καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφά |[71]λειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα καταστρωθὲν κἀν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ Μεγάλης Ἐκκλησί(ας) καὶ ἐδόθη εἰς τὸ |[72] ῥηθὲν ἱερὸν γυναικεῖον μονύδριον τῆς Χρυσοπηγῆς. Ἐν ἔτει σωτηρί(ῳ) ,αωεῳ κ(ατὰ) μῆνα Νοέμβριον, ἐπινεμήσεως θης.

|[73] † Καλλίνικ(ος) ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπ(ος) Κωνστ(αντινου)πόλε(ως), Νέ(ας) Ρώμ(ης) κ(αὶ) οἰκουμενικ(ὸς) π(ατ)ριάρχ(ης).

|[74] † Καισαρείας Φιλόθεος † Ἡρακλείας Μελέτιος † Κυζίκου Ἰωακείμ † Νικομηδείας Ἀθανάσιος † Χαλκηδόνος Ἱερεμίας † Δέρκων Γρηγόριος |[75] † Θεσσαλονίκης Γεράσιμος † Προύσσης Ἄνθιμος † Βερροίας Χρύσανθος † Παλαιῶν Πατρῶν Μακάριος † Μυτιλήνης Ἱερεμίας † Ἀγκύρας Ἰωαννίκιος † Προϊλάβου Παρθένιος |[76] † Ξάνθης Ναθαναὴλ † Δημητριάδος Ἀθανάσιος.

VI

('Ιανουάριος 1812)

Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως 'Ιερεμίου Δ' (1812), δι' οὗ ἀφ' ἑνὸς ἀκυροῦνται τὰ ἐπὶ Σωφρονίου Β' καὶ Γερασίμου Γ' ἐκδοθέντα σιγίλλια περὶ προσηλώσεως τοῦ ἐν Πάρῳ μονυδρίου 'Αγίου 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου εἰς τὸ ἐν Σικίνῳ μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς καὶ ἐπικυροῦται τὸ ἐπὶ Προκοπίου ἀκυρωτικὸν τῆς ἐν λόγῳ προσηλώσεως ἐκδοθὲν σιγίλλιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπικυροῦνται τὰ ἐπὶ Νεοφύτου Ζ' καὶ Καλλινίκου Δ' ἐκδοθέντα σιγίλλια, δι' ὧν τὸ μονύδριον 'Αγίου 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου καθίσταται ἀνεξάρτητον τῆς ἐν Σικίνῳ μονῆς, καὶ ἀποφασίζεται ὁριστικὴ ἀπαγόρευσις πάσης εἰς τὸ μέλλον ἀναψηλαφήσεως τῆς ὑποθέσεως. 'Εν πρωτοτύπῳ ἐπὶ περγαμηνῆς διαστάσεων 45 × 58 ἐκ. μ. Διαστάσεις γεγραμμένου μέρους: 40 × 51 ἐκ. μ. 'Η περγαμηνὴ ὀξυνομένη σχηματίζει γλῶσσαν μετὰ ὀκτὼ ὀπῶν, δι' ὧν διήρχετο τὸ νῆμα τῆς μὴ σῳζομένης πατριαρχικῆς βούλλας. ('Αρχεῖον Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, ἐκ δωρεᾶς Μ. Ρούσσου, ἐκ Πάρου).

† 'Ιερεμίας ἐλέῳ Θε(οῦ) ἀρχι(ε)π(ίσκοπος) Κ(ων)σταντιν(ουπόλεως) Ν(έας) Ρώμ(ης) κ(αὶ) Οἰκουμενικ(ὸς) πατριάρχ(ης).

|[2] *Ὅσα τῶν ἐν τῷδε τῷ βίῳ κτήματά τε καὶ χρήματα, τούτοις ἅπασι μεταβάλλειν συμβέβηκε, τήν τε κτῆσιν καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἄλλοτε ἄλλοις μεταπίπτειν, κἀντεῦθεν ὡς εἰκὸς πολ |[3]λαὶ αἱ περὶ τούτων συμβαίνουσαι διαφοραί, πολλῶν τοῦ αὐτοῦ μεταποιουμέν(ων) πράγματος, ὅθεν πρὸς διασάφησιν τῶν τοιούτων ἐπινενόηται τοῖς ἀνθρώποις τὰ γράμματα. Εἰ γὰρ καίπερ ὑπὸ φωτὶ αὐ |[4]τῶν ἀναφαινομένης τῆς ἀληθείας, καθ' ἑκάστην ὅμως ἐτάζονται αἱ διαφοραὶ τῶν διαδικαζομένων καὶ ἀμφισβητούντων, πόσην εἰκὸς γενέσθαι τὴν ταραχὴν καὶ ὡς εἰπεῖν τύρβην ἐκ τῆς ἀσαφείας, |[5] ἣν καὶ τὰ γράμματα ἐπιλίπωσι; Πρὸς ταύτην οὖν τὴν ἀνάγκην ἀφορῶσα καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλη ἐκκλησία ἐπικυρωτικά τε καὶ ἀνανεωτικὰ εἴωθεν ἐκδιδόναι γράμματα, ἐπικυροῦντα |[6] τὴν δικαίαν κτῆσιν ἢ χρῆσιν ἑκάστ(ου), καθὰ καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔγνω ποιήσασθαι. Γαβριὴλ γάρ τις 'Ιερομόναχ(ος) ἀπὸ τῆς νήσ(ου) Πάρ(ου), τῷ γένει Καλόπλαστος, καὶ χωρεπίσκοπ(ος) Λευκῶν παραστὰς ἐπὶ συνόδου |[7] περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας πατριαρχείας τοῦ ἀοιδήμ(ου) πατριάρχ(ου) κυροῦ Νεοφύτου ἐνεφάνισεν ἴσον ἐκκλησιαστικοῦ σιγγιλλιώδους γράμματος ἐκδεδομέν(ου) ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει |[8] κυροῦ Προκοπί(ου), δι' οὗ ἀναιρεῖται καὶ ἀνατρέπεται ἕτερον πατριαρχικὸν καὶ συνο-*

δικὸν σιγγίλλιον τοῦ ἐν πατριάρχαις ἀειμνήστ(ου) κυροῦ Σωφρονί(ου) δι' αἰτίας τὰς ἐφεξῆς: Καλλίτζα γάρ τις γυνὴ τοῦ ποτε Πέτρου |[9] *Γεμελιάρη καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς Βασίλειος Γεμελιάρης, Πάριοι, ἔχοντες κ(αὶ) ἐξουσιάζοντες, ὡς ἐνοριακόν, ἓν μονύδριον κτητορικὸν ἐκ προπατορικῆς κληρονομί(ας), τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγί(ου) Ἰωάνν(ου) τοῦ Θεολόγ(ου)* |[10] *καὶ ἐπιλεγόμενον τοῦ Ἀπάτου, κατὰ τὸ χωρίον Λεύκας τῆς νήσ(ου) Πάρ(ου) κείμενον, ζήλ(ῳ) ἐνθέῳ ἔφθασαν ἀφιερῶσαι εἰς τὸ ἐν τῇ νήσ(ῳ) Σικίνῳ ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ σταυροπηγιακὸν μοναστήριον τῆς ὑπε* |[11]*ραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Χρυσοπηγῆς, καὶ κατ' αἴτησιν αὐτῶν ἐπεκυρώθη ἡ ἀφιέρωσις ἐκείνη διὰ τοῦ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ ἀειμνήστ(ου) κυροῦ Σωφρονί(ου) ἐκδοθέντος σιγγιλλιώδους γράμματος· ἐπὶ δὲ* |[12] *τοῦ παναγιωτάτου κυροῦ Προκοπί(ου) ἐνεφανίσθη συνοδικῶς παρὰ τοῦ εἰρημέν(ου) ἐν Πάρῳ μοναστηρί(ου) τέσσαρα ἔγγραφα δηλωτικά, ἴσον δηλονότι διαθήκης κατὰ τὸ ,αψπηον σωτήριον ἔτος τῇ ζη Ἰανουαρί(ου)* |[13] *γεγραμμένης καὶ περιεχούσης ὅτι ἡ ποτὲ Ἀδριάνη γυνὴ τοῦ ποτε Μιχάλη Γαβαλᾶ, ἐξουσιάζουσα κτητορικῷ λόγῳ τοῦ διαληφθέντος μοναστηρί(ου) τοῦ Ἀπάτου, ἐν ᾧ πολλὰ καὶ διάφορα πράγματά τε καὶ κτήματα* |[14] *ἀνέθετο οἰκειοθελῶς, ἐμφερόμενα ῥητῶς ἐν τῇ διαθήκῃ, καταλείπει αὐτὸ πρὸς τὸν ἀνεψιὸν αὐτῆς καὶ χωρεπίσκοπον πα(πᾶ) Ἰωάννην Γεμελιάρην κ(αὶ) τὸν ἕτερον αὐτῆς ἀνεψιὸν Ἱερομόναχον Γρηγόριον Καλό* |[15]*πλαστον, ἐπισκήψασα κ(αὶ) διαταξαμένη ὅπως περιέρχεται τὸ ῥηθὲν μοναστήριον κατὰ κληρονομίαν εἰς τὴν γενεὰν αὐτῶν· τοιαύτη μὲν ἡ διαθήκη. Ἐνεφανίσθη δὲ συγχρόνως καὶ ἄλλη διαθήκη, γε*|[16] *γραμμένη τῇ λαη Ἰανουαρί(ου) τοῦ ,αψιδου ἔτους, ἐν ᾗ Ἱερομόναχός τις Καλόπλαστος Γρηγόρι(ος) διαδεξάμενος παρ' αὐτῆς τῆς Ἀδριάνης τῆς ὕστερον Ἀθανασί(ας) μοναχῆς μετονομασθείσης κατέλιπεν εἰς τὴν* |[17] *ἐξουσίαν τοῦ Γεώργη ἀδελφοῦ αὐτοῦ Καλοπλάστ(ου), ἐνεφανίσθη ὁμοῦ καὶ ἀναφορὰ ἐνυπόγραφ(ος) καὶ ἐνσφράγιστ(ος) τῶν Παρί(ων) χριστιανῶν, διαλαμβάνουσα περὶ τοῦ εἰρημέν(ου) μοναστηρί(ου) τοῦ Ἀπάτου, ὅτι* |[18] *ἐκ παλαιοῦ ὑπῆρχε σταυροπήγιον καὶ ὅτι ὁ ῥηθεὶς Βασίλειος Γεμελιάρης μετὰ τῆς μητρ(ὸς) αὐτοῦ διὰ ψευδεπιπλάστ(ων) γραμμάτων καὶ κατὰ ἀπάτην ἐποιήσαντο τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ μοναστηρί(ου) τούτου εἰς* |[19] *τὸ ῥηθὲν ἐν Σικίνῳ γυναικεῖον μονύδριον καὶ ὅτι οὐκ ἀνεκτὴ αὐτοῖς ἀρεσκομένοις τῇ ἐπιστασίᾳ καὶ διοικήσει τοῦ ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύοντος Γαβριὴλ Καλοπλάστ(ου), ἅτε δὴ τῆς βελτιώσεως αὐτοῦ καὶ* |[20] *αὐξήσεως ἐπιμελουμέν(ου). Τέταρτον πρὸς ἐπὶ τούτοις ἐνεφανίσθη τότε περὶ αὐτῆς τῆς ὑποθέσε(ως) καὶ ἐπιστολὴ τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως μητροπολίτου Παροναξίας κὺρ Νεοφύτου, γεγραμμένη μὲν τῇ κθη Μαρτί(ου) τοῦ ,αψπζου* |[21] *σωτηρί(ου) ἔτους, προσμαρτυροῦσα δὲ καὶ ἐπιβεβαιοῦσα ὅτι ὁ Βασίλειος ἐκεῖνος Γεμελιάρης εἷς ἦν τῶν συγγενῶν καὶ ἀπογόνων τῆς κτητορίσσης τοῦ μοναστηρί(ου), οὐ μὴν δὲ καὶ τέλειος καὶ μόνος ἐξουσιαστής, κληρονό* |[22]*μος γὰρ ἦν καὶ ὁ ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύων Γαβριήλ. Ἐπὶ τούτοις γοῦν*

τοῖς ἐμφανισθεῖσι τέσσαρσιν ἀξιοπίστοις γράμμασι καὶ ταῖς ἐνσεσημασμέναις ἀπαρακρούστοις μαρτυρίαις ἐξεδόθη ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμ(ου) Προκοπί(ου) |[23] σιγγίλλιον, ἀκυροῦν μὲν καὶ ἀνατρέπον τὸ ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμ(ου) κυροῦ Σωφρονί(ου) καὶ τὴν κατὰ ἀπάτην ἀφιέρωσιν τοῦ ρηθέντος μοναστηρί(ου), ἀποκλεῖον δὲ τῆς ἐξουσί(ας) αὐτοῦ τὴν γενεὰν τῶν Γεμελιάρηδων, ὡς πα |[24]ραβατῶν καὶ ἀνατροπέ(ων) τῆς διαθήκης τῆς κτητορίσσης ἐπισκηπτούσης περιέρχεσθαι τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν γενεὰν αὐτῶν καὶ ἀπατηλῶς καὶ παρανόμως ἀφιερωσάντων τὸ μοναστήριον εἰς τὸ ἐν Σικίνῳ γυναικεῖον μονύ |[25]δριον καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐπικυροῦν καὶ κατασφαλίζον τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύοντος Γαβριὴλ Καλοπλάστ(ου) καὶ τῶν διαδόχων καὶ κληρονόμων αὐτοῦ. Τοιοῦτον οὖν σιγγιλλιῶδες ἐκκλησιαστικὸν γράμμα διευ |[26]κρινητικὸν καὶ ἐπεξεργαστικὸν περὶ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐμφανίσας ὁ Καλόπλαστος αὐτὸς Γαβριὴλ προσενεφάνισε καὶ δύο ἴσα τῶν ἐμπεριεχομένων διαθηκῶν ἐνυπογράφ(ων) καὶ ἐμμαρτύρων τῆς τε 'Αδριά |[27]νης καὶ τοῦ 'Ιερομονάχ(ου) Γρηγορί(ου) Καλοπλάστ(ου) καὶ ἓν κατάστιχον ἔτι ἐνυπόγραφον καὶ ἐμμάρτυρον περὶ τῶν ἐξόδων καὶ ἀφιερωμάτων τῶν γενομέν(ων) ἐπὶ τὸ ρηθὲν μοναστήριον ἐπὶ τῆς ἡγουμενεί(ας) αὐτοῦ, συμποσουμέν(ων) |[28] εἰς γρόσ(ια) δύο χιλιάδας καὶ τριακόσια ὀκτὼ καὶ ἔτι ἐνυπόγραφον καὶ ἐνσφράγιστον ἀναφορὰν κατὰ τὸ ,αψϟδον σωτήριον ἔτος συντελεσθεῖσαν καὶ πλήθει ὑπογραφῶν τῶν ἐκεῖ 'Ιερωμέν(ων) καὶ λαϊκῶν κα |[29]τεσφαλισμένην καὶ ἀποδεικνύουσαν ὅτι ὁ Βασίλει(ος) Γεμελιάρης παραλόγ(ως) ἐποιήσατο τὴν τοῦ ὅλου μοναστηρί(ου) ἀφιέρωσιν, ὡς μὴ μόν(ος) αὐτὸς συγγενὴς καὶ κληρονόμος, ἀλλὰ καὶ τῇ διαταγῇ τῆς κτητορίσσ(ης) |[30] ἐναντιώτατα προσηνέχθη, κοινὴν ὁριζομένης τὴν διαδοχὴν εἰς τὴν γενεὰν ταύτην καὶ προσδιοριζομένης ἐπιμελεῖσθαι περὶ τῆς ἐπὶ τὰ πρόσω αὐξήσεως τοῦ 'Ιεροῦ μοναστηρί(ου). 'Ο δὲ Γαβριὴλ Καλόπλαστος ἔρημόν |[31] τε παραλαβὼν τὸ μοναστήριον κ(αὶ) πολλὰ περὶ αὐτοῦ καμὼν καὶ παθὼν καὶ καταναλώσας, μοναστήριον τῷ ὄντι ἀπέδειξε· τούτου δὲ ἀποβληθέντος ἀπερισκέπτως τότε καὶ ὡς ἔτυχεν αἱ ἐν Σικίν(ῳ) καλογραῖαι |[32] γυμνώσασαι τὸ 'Ιερὸν μοναστήριον καὶ πάντα τὰ πράγματα αὐτοῦ μετακομίσασαι καὶ πακτώσεις ἐπιζημιωτάτας ποιησάμεναι ἔρημον κατέλιπον αὐτὸ καὶ κατηφανισμένον. Ταῦτα ἐμφανίσας καὶ ἀποδεί |[33]ξας ὁ Καλόπλαστος Γαβριὴλ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, παρευρεθέντος καὶ συνεδριάζοντος καὶ τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως μακαρίτου κὺρ Νεοφύτου καὶ ἀπὸ ζώσης φωνῆς τὰ αὐτὰ μαρτυροῦντος, ἐξεδόθη τὸ ἐπὶ τῆς δευτέ |[34]ρας πατριαρχείας τοῦ ἀοιδίμ(ου) κυροῦ Νεοφύτου σιγγιλλιῶδες γράμμα, ἀκυρωτικὸν τοῦ ἐπὶ τῆς πατριαρχεί(ας) τοῦ ἀοιδίμ(ου) κυροῦ Γερασίμ(ου) ἐκδοθέντος κατὰ συμπεπλασμένην ἀγωγήν, δολιότητα καὶ ἀπά |[35]την τῶν μοναζουσῶν, ἐπικυρωτικὸν δὲ τοῦ ἐπὶ τοῦ κυροῦ Προκοπί(ου), ὡς ἐν τοσαύταις ἀποδείξεσι καὶ ἀληθείαις κ(αὶ) λόγοις δικαίοις ἐκδεδομένον. Οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ κ(αὶ) δεύτερον, ἐκείν(ου) μὲν τοῦ κατὰ ἀπάτην ἀ |[36]κυρωτικόν, τούτου δὲ τοῦ νομίμ(ου) ἐπικυρωτικόν, σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα ἐξεδόθη ἐσχάτως

καὶ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ προκατόχ(ου) ἡμῶν μακαρίτου κυροῦ Καλλινίκ(ου) ταῦτα πάντα πε |37ριστατικῶς διαλαμβάνον καὶ τὴν ἐπὶ τούτοις γεγενημένην ἐκκλησιαστικῶς ἐπιστατικὴν ἐπεξεργασίαν καὶ προσέτι ὅτι αἱ καλογραῖαι τοῦ ἐν Σικίν(ῳ) Ἱεροῦ μοναστηρί(ου) τῆς Χρυσοπηγῆς μετὰ τῶν Ἱερέων καὶ |38 προεστώτων τῆς νήσ(ου) ταύτης ἐπώλησαν κατὰ πρᾶσιν τελείαν τὸ ρηθὲν μοναστήριον τοῦ ἁγί(ου) Ἰωάνν(ου) τοῦ Θεολόγου τὸ ἐν νήσῳ Πάρῳ, ἐν τοποθεσίᾳ Ἀπάτου κείμενον, πρὸς τὸν ὁσιώτατον χωρεπίσκοπον Λευ |39 κῶν Γαβριὴλ Καλόπλαστον, ὁμοῦ καὶ πάντα τὰ δικαιώματα αὐτοῦ κινητὰ καὶ ἀκίνητα καὶ ἀφιερώματα ἐπὶ γροσίοις ἐνεακοσίοις καὶ τοῦ λοιποῦ παρῃτήσαντο ταῦτα ὑπὸ τὴν τελείαν ἐξου |40σίαν τῆς ἐκείνου ὁσιότητ(ος), καθάπερ ἐδηλοποιήθη παρὰ τοῦ ἐμφανισθέντος ἀπαραλλάκτου ἴσου τοῦ πωλητηρίου γράμματος ἐπιβεβαιωμέν(ου) παρὰ τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως Παροναξί(ας) κὺρ Νεοφύτου καὶ με |41μαρτυρημένου ἀξιοπίστοις ὑπογραφαῖς Ἱερωμέν(ων) κ(αὶ) λαϊκῶν· καὶ ταύτην γοῦν πρὸς τοῖς λοιποῖς τὴν γεγενημένην ἐντελῆ πώλησιν μετὰ προστίμου ὡρισμέν(ου) ζημί(ας) δηλονότι γροσί(ων) πεντακοσί(ων), ὁπότερον αὐτῶν τῶν δύο με |42ρῶν παραβῇ διαλαμβάνον κ(αὶ) ἀριδήλως ἐμφαῖνον, ἀνατρέπει μὲν ἄρδην καὶ ἀκυροῖ ὡς διείληπται τὸ ὁπώσποτε ἐκδεδομένον ἐπὶ τῆς πατριαρχεί(ας) τοῦ κυροῦ Γερασίμ(ου) τῷ προανειρημέν(ῳ) τοῦ ἀοιδίμ(ου) ἐν πατριάρ |43χαις κυρ Σωφρονί(ου), ἐπικυροῖ δὲ τὸ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ κυροῦ Προκοπί(ου) καὶ τὸ ἐπὶ τῆς πατριαρχεί(ας) τοῦ κυροῦ Νεοφύτου, κ(αὶ) προσέτι ἐπικυροῖ τὴν γεγενημένην πώλησιν κ(αὶ) ἀγορὰν τοῦ εἰρημέν(ου) μοναστηρί(ου) κ(αὶ) κατοχυροῖ φρι |44κωδεστάταις ἀραῖς, ὥστε μένειν ἀπαράτρεπτον καὶ ἀπαρασάλευτον, ὁριζόμενον ἐλευθέραν εἶναι τὴν διοίκησιν τοῦ εἰρημέν(ου) Ἱεροῦ μοναστηρί(ου) ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν κατὰ καιροὺς ἡγουμέν(ων) ἀπογόν(ων) κ(αὶ) γνησίων κληρο |45νόμων τῆς μακαρίτιδος κτητορίσσης κ(αὶ) ὑπὸ τὴν ἡγουμενεί(αν) τοῦ διαδόχ(ου) Γαβριὴλ Καλοπλάστ(ου), ὡς ἐπιμελουμένου τῶν πρὸς αὔξησιν αὐτοῦ καὶ βελτίωσιν κατὰ τὴν τῶν κτητορικῶν διαταγῶν ἔννοιαν κ(αὶ) τὰς τοσαύτας καὶ τηλικαύτας μαρ |46τυρί(ας) κ(αὶ) δεήσεις τῶν κατὰ τόπον χριστιανῶν Ἱερωμένων κ(αὶ) λαϊκῶν, τὴν δὲ γενεὰν τῶν Γεμελιάρηδων ἀποκλεῖον διόλου καὶ ἀπομακρῦνον τῆς μετοχῆς κ(αὶ) κυριότητος αὐτοῦ, ὡς ἀνατροπέων τῆς διαθήκης, ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸ |47 ὀλίγ(ου) ἤδη καιροῦ ὁ εἰρημένος ἡγούμεν(ος) Γαβριὴλ Καλόπλαστος καλῶς τὰ τοῦ μοναστηρί(ου) οἰκονομήσας καὶ ἐπωφελῶς τὸν βίον κατέλιπε κ(αὶ) διάδοχος τῆς ἡγουμενεί(ας) αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ἀνεψι(ὸς) αὐτοῦ κὺρ Γεώργι(ος) ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ αὐτὸς γενεᾶς |48 τῶν Καλοπλάστων κ(αὶ) παίδευμα τοῦ θεί(ου) αὐτοῦ ἐκ νεαρᾶς ἡλικί(ας) περί τε τὴν ἀρίστην τοῦ Ἱεροῦ μοναστηρί(ου) διοίκησιν ἐξησκημένος κ(αὶ) ζῆλον ἔχων διάπυρον περὶ τῆς ὠφελείας αὐτοῦ μετὰ τὴν διαδοχὴν τῆς ἡγουμενεί(ας) κ(αὶ) ἡγουμενι |49κῆς διοικήσ(εως), παραγενόμενος ἐνταῦθα εἰς Βασιλεύουσαν παρέστη πρὸ ὀλίγ(ου) ἐνώπιον τῆς ἡμῶν μετριότητος συνοδικῶς κ(αὶ) ἐμφανίσας τὸ ἀπα-

ράλλακτον ἴσον τοῦ ἐπιδεδομέν(ου) πρὸς τὸν μακαρίτην θεῖον αὐτοῦ ὑστερογενοῦς |[50] εἰρημέν(ου) ἐκκλησιαστικοῦ σιγγιλλιώδους γράμματος, ἔτι τε κ(αὶ) τὸ ἀπαράλλακτον τῆς πωλήσ(εως) κ(αὶ) ἀγορᾶς ἴσον ἐξητήσατο ἐνθέρμως ἐπικυρωθῆναι καὶ δι' ἡμετέρ(ου) πατριαρχικοῦ κ(αὶ) συνοδικοῦ γράμματος ἵνα ἔτι μᾶλλον τὸ |[51] μόνιμον κ(αὶ) ἀσφαλὲς κ(αὶ) ἀπαρέμπτωτον περιποιηθῇ τῷ 'Ιερῷ τούτῳ μοναστηρί(ῳ) τῷ περιελθόντι ὑπὸ τὴν ἡγουμενείαν αὐτοῦ, κατὰ τὴν τῶν κτητορικῶν διαταγῶν ἔννοιαν κ(αὶ) τὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων περίληψιν, τούτου |[52]χάριν εὔλογον τὴν αἴτησιν αὐτοῦ κατιδόντες κ(αὶ)τά τε προγενέστερα ἐκκλησιαστικὰ γράμματα ἐπεξελθόντες καὶ τὸ ἐπὶ τέλ(ους) τοῦ μακαρίτου προκατόχ(ου) ἡμῶν κυροῦ Καλλινίκ(ου) ἐπεξεργασάμενοι κ(αὶ) τὰς ἐκτεθειμέν(ας) ἐκκλησιαστι |[53]κὰς σὺν λόγῳ νομίμῳ κ(αὶ) δικαίῳ διαιτήσεις οὕτως ἀπαραλλάκτως ἐχούσας πληροφορηθέντες ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ γράμματος, ἔγνωμεν ἐπινεῦσαι πρὸς τὴν θερμὴν αἴτησιν αὐτοῦ. Καὶ δὴ γράφοντες συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ |[54] ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέ(ων) καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγί(ῳ) πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν ἀποφαινόμεθα ἵνα τὸ μὲν ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ κυροῦ Γερασίμου ἐκδοθὲν σιγγιλιῶδες γράμμα |[55] κ(αὶ) σὺν αὐτῷ τὸ προανειρημένον σιγγιλλιῶδες τὸ ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμ(ου) κυροῦ Σωφρονί(ου), ἀμφότερα ὡς παραλόγως γεγενημένα κ(αὶ) ταῖς ἀληθείαις ἀσύμφωνα κ(αὶ) ἔτι παραλογώτερον ὑποτάσσοντα τὸ ἀνδρῷον τοῦτο μοναστήριον τῷ γυναικεί(ῳ) ἐ |[56]κείνῳ ἀπ' ἐναντίας τοῖς τῆς φύσ(εως) νόμοις, ὑπάρχωσιν ἄκυρα κ(αὶ) ἀνίσχυρα κ(αὶ) κατηργημένα κ(αὶ) ὡς χάρται ἄγραφοι λογιζόμενα, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ κυροῦ Προκοπί(ου) ὡς νομιμώτατον κ(αὶ) πολλαῖς κ(αὶ) ἀξιοπίστοις μαρτυρίαις συγκεκροτημένον, ἔτι δὲ |[57] κ(αὶ) τὸ ἐπὶ τοῦ κυροῦ Νεοφύτου κ(αὶ) τοῦ προκατόχ(ου) ἡμῶν κυροῦ Καλλινίκ(ου) ἐπιγεγενημένον κ(αὶ) τῆς πωλήσ(εως) περιληπτικὸν σιγγιλλιῶδες γράμμα ἔχῃ τὸ κῦρος κ(αὶ) τὴν ἰσχὺν ἀπαράτρεπτον, ὡς συνῳδὰ ταῖς ἀληθείαις κ(αὶ) λόγοις νομίμοις ἐξυφα |[58]σμένα κ(αὶ) κατὰ τὴν περίληψιν αὐτῶν σύμφωνα, ἀποφαινόμεθα ἵνα τὸ ῥηθὲν ἐν τῇ νήσῳ Πάρ(ῳ) 'Ιερὸν κ(αὶ) σεβάσμιον ἡμέτερον Πατριαρχικὸν σταυροπηγιακὸν μοναστήριον κατὰ τὸ χωρίον Λεῦκες, τὸ σεμνυνόμενον μὲν ἐπ' ὀνόματι τοῦ |[59] ἁγί(ου) 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγ(ου) ἐπιλεγόμενον δὲ τοῦ 'Απάτου, μετὰ πάντων τῶν κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ κινητῶν τε κ(αὶ) ἀκινήτων, τῶν τε ἤδη ὄντων κ(αὶ) τῶν εἰσέπειτα προσγενησομένων ἄν, ὑπάρχῃ πάντῃ πάντως ἀπηλλαγμένον τοῦ ἐν τῇ νήσ(ῳ) |[60] Σικίν(ῳ) ἱεροῦ σταυροπηγιακοῦ γυναικεί(ου) μονυδρί(ου) τῆς ὑπεραγί(ας) ⟨Θεο⟩τόκ(ου) τῆς Χρυσοπηγῆς, μηδεμί(αν) σχέσιν ἢ ὑποταγὴν ἢ ἀναφορὰν κ(αὶ) οἰκειότητα ἔχον πρὸς ἐκεῖνο, ἀλλ' αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ διοικούμενον ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν κατὰ |[61]καιροὺς ἡγουμένων καὶ ἀπογόνων τῆς μακαρίτιδος κτητορίσσ(ης) ἐκείνου, τανῦν δὲ ὑπὸ τὴν ἀδιάσειστον ἡγουμενείαν τοῦ γνησί(ου) κληρονόμ(ου) τε κ(αὶ) διαδόχου ὁσιωτάτου ἐν ἱερεῦσι κὺρ Γεωργίου Καλοπλάστ(ου), ἐπιμελουμέν(ου) τῶν πρὸς αὔξησιν αὐτοῦ συντεινόν-

των, κατὰ τὰς |[62] κτητορικὰς διαταγάς, μηδεμί(αν) σχέσιν ἢ μετοχὴν ἐχούσης τῆς γενεᾶς τῶν Γεμελιάρηδων λόγῳ δῆθεν κληρονομί(ας) κ(αὶ) κυριότητος, ὡς ἀνατροπέων τῆς διαθήκης τῆς κτητορίσσ(ης) ἐκείνης, καὶ ἀποδιδῷ κατ' ἔτος λόγ(ῳ) ὑποταγῆς μί(αν) ὀκᾶν κηρί(ου) καθαροῦ εἰς τὸ κοινὸν |[63] τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ Μεγάλης Ἐκκλησί(ας), τὸ δὲ γεγενημένον πωλητικὸν ἐκεῖνο γράμμα ἐκ μέρ(ους) τῶν μοναζουσῶν ὡς γνήσιον κ(αὶ) κατὰ τελεί(αν) αὐτῶν ἀρέσκειαν κ(αὶ) εὐχάριστον γνώμην τελεσθὲν κ(αὶ) παρὰ τοῦ κατὰ τόπον τηνικαῦτα ἀρχιερατεύοντος Παροναξί(ας) |[64] κὺρ Νεοφύτου ἐπιβεβαιωμένον ἔχῃ τὸ κῦρος κ(αὶ) τὴν ἰσχὺν ἀπαράτρεπτον, μήτε τῆς ἡγουμενίσσ(ης), μήτε τῶν λοιπῶν καλογραί(ων) δυναμέν(ων) ἀγωγὴν κινῆσαι ποτὲ ἐν οὐδενὶ καιρῷ κ(αὶ) κριτηρί(ῳ) δικαιοσύνης ἢ λόγον οἰκειότητος πρὸς ἐκεῖνο τὸ Ἱερὸν μοναστή |[65]ριον προβαλεῖν ἢ τῷ ἐν τῷ εἰρημένῳ ἡγουμέν(ῳ) ἐνόχλησίν τινα προξενῆσαι, ἅτε δὴ τελεί(ας) τῆς πράσ(εως) γενομένης πρὸς τὸν Καλόπλαστον ἐκεῖνον Γαβριὴλ κ(αὶ) τὰ συμπεφωνημένα ἐννεακόσια γρόσ(ια) ἀπολαβουσῶν τῶν μοναζουσῶν τούτων, κατὰ τὴν |[66] περίληψιν τοῦ πωλητικοῦ γράμματος κ(αὶ) τοῦ ὁπώσποτε ἐναντιωθησομέν(ου) μέρ(ους) πρὸς ἀνατροπὴν κ(αὶ) ἀγωγὴν ὅλως ἐπιχειρήσοντος ἐνεχομέν(ου) ὑπὸ τὴν ὁριζομένην ζημί(αν) τῶν πεντακοσί(ων) γροσ(ίων), ὥστε ἐπὶ τοιούτοις ἀφύκτοις δεσμοῖς καὶ ἀποδείξε |[67]σιν ἐναργέσι κ(αὶ) ἐπεξεργασίαις ἐκκλησιαστικαῖς κ(αὶ) ἐγγράφοις ἐπικυρώσεσι μηδέποτε ἀναψηλαφᾶσθαι τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἢ ἀνακινεῖσθαι τὸ ἀπὸ τοῦδε καὶ ἀνακρίνεσθαι. Ταῦτα ἀπεφάνθη καὶ κεκύρωται |[68] συνοδικῶς. Ὅστις δὲ κ(αὶ) ὁποῖος τῶν χριστιανῶν μικρὸς ἢ μέγας, ἀνὴρ ἢ γυνή, ἱερωμέν(ος) ἢ λαϊκὸς τολμήσῃ ἀνατρέψαι τὰ ἐν τῷ παρόντι συνοδικῶς ἐπικυρωθέντα, ὁ τοιοῦτος ἀφωρισμέν(ος) ὑπάρχῃ παρὰ τῆς ἁγί(ας) κ(αὶ) ὁμοουσί(ου) καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀδιαιρέτου μακαρί(ας) |[69] τριάδος, τοῦ ἑνὸς τῇ φύσει μόν(ον) Θεοῦ καὶ κατηραμέν(ος) κ(αὶ) ἀσυγχώρητος κ(αὶ) μετὰ θάνατον ἄλυτος κ(αὶ) τυμπανιαῖος κ(αὶ) πάσαις ταῖς πατρικαῖς κ(αὶ) συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπεύθυνος καὶ ἔνοχος τῷ πυρὶ τῆς γεέννης. Εἰς δὲ τὴν περὶ τούτων ἔνδειξιν κ(αὶ) διηνεκῆ τὴν ἀσφά |[70]λειαν ἐγένετο κ(αὶ) τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν κ(αὶ) συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα καταστρωθὲν κἀν τῷ Ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης Ἐκκλησί(ας), ἐδόθη τῷ εἰρημέν(ῳ) ἐν Ἱερεῦσιν κὺρ Γεωργίῳ Καλοπλάστῳ |[71] ͵αωιβῳ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον ἐπινεμήσ(εως) ιεης.

|[72] † Ἱερεμίας ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπ(ος) Κων(σταντινου)πόλε(ως) Νέας Ῥώμης κ(αὶ) οἰκουμενικ(ὸς) πατριάρχ(ης).—

|[73] † Καισαρείας Φιλόθεος † Ἡρακλείας Μελέτιος † Κυζίκου Κωνστάντιος † Νικομηδείας Ἀθανάσιος † Χαλκηδόνος Γεράσιμος † Δέρκων Γρηγόριος |[74] † Φιλαδελφείας Δωρόθεος † Γάνου καὶ Χώρας Γεράσιμος.

VII

(28 ᾿Ιανουαρίου 1786)

Συμφωνητικὸν μεταξὺ χωρεπισκόπου Λευκῶν Πάρου Γαβριὴλ Καλοπλάστου, ἡγουμένου μονυδρίου ῾Αγίου ᾿Ιωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ ἐκπροσώπων τῆς ἐν Σικίνῳ μονῆς τῆς Χρυσοπηγῆς, εἰς ἣν εἶχε προσηλωθῆ καὶ διὰ πατριαρχικοῦ σιγιλλίου τὸ ἐν λόγῳ μονύδριον. (Κῶδιξ Α΄ μητροπόλεως Παροναξίας, σελ. 204-205 [224-225]· τὸ κείμενον ἐκδίδεται ἐξ ἀπογράφου γενομένου ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Βασ. Σφυρόερα).

† Διὰ τοῦ παρόντος συμφωνητικοῦ γράμματος γίνεται δῆλον ὅτι ἐπειδὴ καὶ ὁ Βασιλά |²κης Γεμελιάρης ὁμοῦ μὲ τὴν μητέραν του Καλίτζα εὑρισκόμενοι εἰς Οὐγγροβλα |³χίαν ἀφιέρωσαν τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγί(ου) ᾿Ιωάνν(ου) τοῦ Θεολόγου ὀνομαζόμενον τοῦ ᾿Απάτου |⁴ κείμενον εἰς τὴν Πάρον εἰς χωρίον Λευκῶν εἰς τὸ μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου |⁵ τῆς Χρυσοπηγῆς εἰς τὴν νῆσον Σίκινον καὶ ἐπειδὴ ἡ αὐτὴ ἀφιέρωσις ἐπικυρώθη μὲ |⁶ π(ατ)ριαρχικὸν σιγίλλιον γράμμα, ἤδη παρασταθεῖσα ἔμπροσθεν ἡμῶν ἡ ὁσιω(τάτη) Θεο |⁷ νύμφη ἐκκλησιάρχισσα τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ μοναστηρί(ου) μ(ετὰ) τῶν διορισθέντων παρὰ τῶν μο |⁸ναζουσῶν καλογριῶν καὶ λοιπῶν, ὅ τε αἰδεσιμώ(τατος) πρωτόπαπας Σικίνου παπὰ Δημή |⁹τρι(ος) Παπαδόπουλ(ος) καὶ ὁ τιμιώτατος σιὸρ Δημητράκης Ποντετάκης κ(αὶ) ὁ σιὸρ Μιχαλάκης |¹⁰ Ψιάκης [;] διορισθέντες νὰ ἐπιστατήσουν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην· ὅθεν καὶ ἡμεῖς φέρον |¹¹τες τὸν ἡγούμενον τοῦ αὐτοῦ μοναστηρί(ου) πανοσιώτατον χωρεπίσκοπον Λευκῶν ἐν ἱε |¹²ρομονάχοις Γαβριὴλ Καλόπλαστον καὶ γινομένου ἱκανῆς σκέψεως ἐσυμφώνησαν |¹³ἀναμεταξὺ ὅτι τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγί(ου) ᾿Ιωάννου τοῦ Θεολόγου νὰ εἶναι μὲν ἀφιερωμέ |¹⁴νον εἰς τὸ γυναικεῖον μοναστήριον τῆς Χρυσοπηγῆς εἰς Σίκινον· ὁ δὲ ἡγουμενεύ(ων) |¹⁵ παπὰ Γαβριὴλ Καλόπλαστος νὰ εἶναι ἡγούμενος εἰς τὸ μοναστήριον καθὼς καὶ ἦτον |¹⁶ ἐφ᾿ ὅρους ζωῆς του καὶ μ(ετὰ) τὸν θάνατόν του ἂν ἔχῃ διάδοχόν του ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους ἄξιον |¹⁷ νὰ μείνῃ εἰς τὸ αὐτὸ μοναστήριον ὡς κουρὰ τοῦ μοναστηρί(ου)· ἂν δὲ διαδοχικῶς δὲν |¹⁸ εἶναι ἄξιος διὰ ἡγούμεν(ος) ἐκ τοῦ γένους του κ(αὶ) ἤθελεν εὑρεθῇ ὑποκείμενον ἄξιον ἀπὸ |¹⁹ τὸ γένος τῶν Γεμελιάρηδων, νὰ γίνεται αὐτὸς ἡγούμενος καὶ πάλιν νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ |²⁰ δηλ.: ὅταν δὲν εὑρίσκεται ἄξιον ὑποκείμενον ἀπὸ Καλόπλαστους νὰ γίνεται ἀπὸ |²¹ Γεμελιάρηδες· ἂν δὲ καὶ οὔτε ἀπὸ τὸ ἓν μέρος δηλ.: ἀπὸ τοὺς Καλόπλαστους, οὔτε |²² ἀπὸ τοὺς Γεμελιάρηδες δὲν ἤθελεν εὑρεθῇ ὑποκείμενον ἄξιον, τότε αἱ μονά |²³ζουσαι καλογραῖαι μετὰ τῶν προε-

στῶν τοῦ χωρί(ου) Λευκῶν νὰ ἐκλέγουν ὑποκεί |[24]μενον ἄξιον διὰ τὸ μοναστήριον εἰς τὸ νὰ διοικῇ καὶ νὰ οἰκονομῇ τὰ τοῦ μονα |[25]στηρί(ου)· καὶ πάλιν ὅταν ἤθελεν ἀποβιώσει ὁ ἐκλεχθεὶς παρὰ τῶν μοναζου |[26]σῶν κ(αὶ) προεστῶν καὶ ἤθελεν εὑρεθῇ ἄξιός τις ἐκ τῶν ἄνωθεν δύο γενῶν πάλιν |[27] νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ μοναστήριον τῇ βουλήσει τῶν μοναζουσῶν καὶ προεστῶν, ὑπόσχεται κ(αὶ) |[28] ὁ ἡγούμεν(ος) πανοσιώ(τατος) χωρεπίσκοπος Λευκῶν παπὰ κὺρ Γαβριὴλ Καλόπλαστος νὰ |[29]δίδῃ κατ' ἔτος εἰς τὸ ἱερὸν μοναστήριον τῆς Χρυσοπηγῆς τὸ γυναίκειον λόγ(ου) |[30] ὑποταγῆς γρόσια τὸν ἀριθμὸν δέκα. Τὸ ὁποῖον πάντοτε ἀναντιρρήτως νὰ δί |[31]δῃ τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, τόσον αὐτός, ὅσον καὶ ὁ διάδοχός του, καὶ νὰ εἶναι καθὼς |[32] καὶ τώρα ἐξόχως τέλειος οἰκονόμος νὰ προβλέπῃ τὴν αὔξησιν τοῦ μοναστηρί(ου) |[33] εἰ δέ, ὅπερ μὴ γένοιτο, ἤθελεν ἀκολουθήσει τὸ μοναστήριον νὰ ἐρημοῦται, τότε |[34] αἱ μονάζουσαι μετὰ τῶν προεστῶν Λευκῶν νὰ βάζουν χέρι, κ(αὶ) νὰ παίρνουν τὸν |[35] λογαριασμόν, διὰ νὰ μὴν γίνῃ ἡ ἐρήμωσις. Ὑπόσχονται κ(αὶ) αἱ μονάζουσαι καλο |[36]γραῖαι νὰ μείνουν εὐχάριστοι εἰς τὴν ἄνωθεν συμφωνίαν καὶ ὅταν βλέπουν τὴν |[37] αὔξησιν τοῦ μοναστηρί(ου) νὰ μὴν ἔχουν νὰ ζητοῦν περισσότερόν τι. Ὅθεν ἐγένετο κ(αὶ) || [38] τὸ παρὸν κατ' ἔμπροσθεν ἡμῶν καὶ τῶν εὑρεθέντων μαρτύρων καὶ ἐδόθη |[39] εἰς ἀμφότερα τὰ μέρη. Ὑπόσχεται δὲ καὶ ὁ ἡγούμεν(ος) τὰ ὅσα ἀπόκτησε νὰ εἶναι |[40] τοῦ αὐτοῦ μοναστηρί(ου), ἐπὶ συμφωνίᾳ τοιαύτῃ ὅτι ἐπειδὴ καὶ ἔχει μερικὸν χρέος |[41] διὰ τὰ αὐτὰ πράγματα ὁποὺ ἀγόρασε ἂν ἐβγάλῃ τὸ χρέος του, νὰ εἶναι ἀφιερω |[42] μένα. Εἰ δὲ καὶ ἤθελεν ἀκολουθήσει θάνατος, καὶ τοῦ εὑρεθῇ τὸ νόμιμον χρέ(ος) |[43] τότε τὸ αὐτὸ μοναστήριον νὰ ἀποκρίνεται εἰς τὸ χρέ(ος), καὶ νὰ κληρονομῇ |[44] τὰ πράγματά του ὅλα ὁποὺ ἀπόκτησε τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγί(ου) Ἰωάννου τοῦ θεολόγου.

|[45] ἐν Ναξίᾳ ἐν τῇ μητροπόλει ,αψπς' ἰανουαρί(ου) κη

Θεονύμφη μοναχὴ στέργω τὸ παρὸν
διὰ |[46] χειρὸς ἐμοῦ πρωτοσυγγέλ(ου) ἁγί(ου)
παροναξίας

|[47]γαβριὴλ ἱερομόναχος καλόπλαστος

|[48]ἡγούμενος τοῦ ἁγί(ου) Ἰωάνν(ου) τοῦ θεολόγ(ου) |[49] στέργω. διὰ χειρὸς ἐμοῦ ἱεροθέ(ου) ἱε |[50]ροδιακόν(ου) τοῦ ἁγί(ου) παροναξίας

πρωτοπαπαδόπου(λος) πρωτόπαπας στέργω
δημήτριος ποτεντάκης στέργω
μηχάλης ξάνθης στέργω

VIII

(Μάϊος 1787)

Ἔγγραφον τοῦ Δραγομάνου τοῦ Στόλου Στεφάνου Δ. Μαυρογένους ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τοὺς *«Προεστῶτας καὶ 'Επιτρόπους»* τῆς νήσου Πάρου περὶ ἐγκρίσεως ὑπὸ τῆς 'Ιερᾶς Συνόδου ὅπως τὸ μονύδριον 'Αγίου 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Λεύκαις καταστῇ ἀνεξάρτητον τῆς ἐν Σικίνῳ γυναικείας μονῆς, ὡς ἀνῆκον εἰς τὴν οἰκογένειαν Καλοπλάστων. (Γενικὰ 'Αρχεῖα τοῦ Κράτους: Συλλογὴ Περ. Ζερλέντη, φάκ. 173).

† Τιμιώτατοι κ(αὶ) ἡμέτεροι περιπόθητοι προεστῶτες καὶ ἐπίτροποι τῆς νήσ(ου) Πάρ(ου), τὴν |[2]τιμιότητά σας προσφιλῶς καὶ ἡδέως προσαγορεύομεν. Εἴητε ὑγιαίνοντες ἐν εὐημερίᾳ |[3] κ(αὶ) ἐπιτυχίᾳ τῶν ἐφετῶν σας. Δὲν διαλείπομεν διὰ τοῦ παρόντος μας ἐρευνῶντες τὰ τῆς |[4] ἐφετῆς ἡμῖν ὑγιείας σας νὰ σᾶς φανερώσωμεν ὅτι ἦλθεν ἐνταῦθα εἰς ἡμᾶς ὁ πα |[5]νοσιώτατος ἡγούμεν(ος) κυρ Γαβριὴλ τοῦ μοναστηρί(ου) τοῦ ἁγί(ου) 'Ιωάνν(ου) Θεολόγ(ου) εἰς Λεῦκες καὶ ἐζήτη |[6]σεν ἄδειαν διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς Βλαχίαν εἰς τὸ⟨ν⟩ ὑψηλότατον καὶ πολυχρόνιον αὐθέντην θεῖον |[7] μα(ς) νὰ φανερώσῃ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ μοναστηρί(ου) του, καθὼς καὶ ἡ τιμιότης σας ἐγράφετε |[8] πρὸς τὸ πολυχρόνιον ὕψος. Ὅθεν ἡμεῖς θεωρῶντες τὰ γράμματα ὁποὺ εἶχεν ὁ |[9] ῥηθεὶς ἡγούμεν(ος), τόσον τὴν διαθήκην τῆς ποτε 'Αθανασίας μοναχῆς, ὅσον κ(αὶ) τοῦ Γρηγορί(ου) |[10] Καλόπλαστον θεί(ου) τοῦ ῥηθέντος κὺρ Γαβριήλ, ἐστείλαμεν εἰς τὴν ἱερὰν κ(αὶ) ἁγίαν |[11] σύνοδον τὴν πανοσιότητά του καὶ ἐφανέρωσε τὰ γράμματα ὅσ' εἶχε διὰ τὴν |[12] ὑπόθεσιν τοῦ αὐτοῦ μοναστηρί(ου), καθὼς ἐκρίθη εὔλογον ἀπὸ τὴν ἁγίαν κ(αὶ) ἱερὰν σύνο |[13]δον ὅτι τὸ ῥηθὲν μοναστήριον νὰ μὴν ἠμπορῇ τινας νὰ τὸ ἀποσπάσῃ ἀπὸ αὐτὸ |[14] τὸ γέν(ος) τῶν Καλοπλάστων κατὰ τὴν διαθήκην τῆς ποτε 'Αθανασίας μοναχῆς κ(αὶ) ἐ |[15]δόθη συνοδικὸν σιγγιλλιῶδες γράμμα εἰς χεῖρας τῆς πανοσιότητός του ἀναιρῶντας |[16] τὸ πρῶτον, ὁποὺ ἔκαμαν μὲ ἀπάτην αἱ καλογραῖαι Σικίνου διὰ τὸ αὐτὸ μοναστήριον |[17] τοῦ 'Ιωάνν(ου) Θεολόγου. Δὲν διαλείπομεν δὲ καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τὸ νὰ σᾶς φανερώσωμεν |[18] ὅτι κατὰ τὸ σιγγιλλιῶδες γράμμα τῆς ἁγία(ς) συνόδου νὰ μὴν ἠμπορῇ τινας νὰ |[19] ἐνοχλῇ τὸν ῥηθέντα κὺρ Γαβριὴλ περὶ ὑποθέσεως τοῦ μοναστηρίου του, ὡσὰν ὁποὺ |[20] φανερώνουν τὰ γράμματα τοῦ αὐτοῦ μοναστηρί(ου), ὅτι ἀπὸ τὸ γέν(ος) Καλοπλάστων νὰ κυ |[21] ριεύεται κ(αὶ) νὰ ἐξουσιάζεται ὡς ἐδικόν τους, χωρὶς νὰ ἠμποροῦν ὅμως νὰ ἀποσπάσ(ουν) |[22] παραμικρόν τι πρᾶγμα τοῦ αὐτοῦ μοναστηρί(ου) οὔτε αὐτοί, οὔτε ἄλλος τινάς.

Καὶ λοιπὸν |[23] *καὶ ἡ τιμιότητά σας πρέπει νὰ δεφενδεύετε κ(αὶ) προβλέπετε καλῶς τὸ δίκαιον κ(αὶ) νὰ* |[24] *μὴν ἀφήσετε τινὰ εἰς τὸ ἑξῆς νὰ ἐνοχλήσῃ τὸ ῥηθὲν μοναστήριον. Καὶ* |[25] *ταῦτα μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος κ(αὶ) ὑγιαίνοιτε ἐν εὐτυχίᾳ. 1787 Μαΐ(ου) 10, Βασιλεύουσα.* |[26] *Τῆς τιμιότητός σας ὅλως πρόθυμ(ος)* |[27] *Στέφανος Μαυρογένης.*

IX

(30 Αὐγούστου 1816)

«Καγκελλαρικὸν» ἔγγραφον «ἐπιβεβαιωμένον» παρὰ τοῦ Δραγομάνου τοῦ Στόλου Μιχαὴλ Μάνου (1816), δι' οὗ διατυποῦται ἀπόφασις ἐπὶ διενέξεως Γεωργίου Καλοπλάστου καὶ Μιχαὴλ Ραγγούση περὶ τοῦ ἐν Λεύκαις Πάρου μονυδρίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. (Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους: Συλλογὴ Περ. Ζερλέντη, φάκ. 178).

Μιχαὴλ Μᾶνος ἐπιβεβαιοῖ

|[2] *† Ἐπαρρησιάσθη ἐνώπιον τ(οῦ) ἐνδοξοτάτου καὶ περιφανεστάτου ἡμῶν αὐθέντου καὶ* |[3] *Δραγομάνου τοῦ βασιλικοῦ στόλου ὁ αἰδεσιμώτατος παπᾶ κυρ-Γεώργιος χωρε* |[4]*πίσκοπος Καλόπλαστος δεινοπαθῶς προσκλαιόμενος καὶ ἐνάγων τὸν Μιχαὴλ* |[5] *Ραγκούσην περὶ τῆς μετὰ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ καταδυναστείας καὶ βίας ἧς* |[6] *ἐποιήσατο τῷ εἰρημένῳ χωρεπισκόπῳ εἰς τὸ παραλαβεῖν παρ' αὐτοῦ πω* |[7]*λητήριον γράμμα περὶ τοῦ ἡμίσεος ἱεροῦ μονυδρίου ἐπονομαζομένου* |[8] *τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, πωλημένον ἤδη πρὸ δεκαπέντε χρόνων* |[9] *πρὸς τὸν ἀποθανόντα αὐτοῦ θεῖον χωρεπίσκοπον Γαβριὴλ Καλόπλαστον* |[10] *παρὰ τοῦ ἱεροῦ μονυδρίου τῆς νήσου Σικίνου τῶν καλογραίων. Καὶ δὴ προσκα* |[11]*λέσαντες τὸν εἰρημένον Μιχαὴλ Ραγκούση καὶ ἐξετάσαντες αὐτὸν ἅπαξ* |[12] *καὶ δὶς τίνι λόγῳ ἐπιμόνως ἔσπευδεν οἰκειοποιηθῆναι διὰ βιαστικῆς πωλή* |[13]*σεως τὸ ἱερὸν ἥμισυ μονύδριον· ὅστις ἀπεκρίνατο ὅτι ζητεῖ αὐτὸ ὡς συγγενι* |[14]*κόν. Καὶ δὴ ἐξετασθείσης ἀκριβῶς καὶ ἀφιλοπροσώπως ταύτης αὐτοῦ τῆς διαφο* |[15]*ρᾶς ἔγνωμεν δικαιούμενον τὸν εἰρημένον χωρεπίσκοπον Καλόπλαστον* |[16] *καὶ ἀδίκως φερομέν(ους) κατ' αὐτοῦ Μιχαὴλ Ραγκούσην καὶ τὸν Ἀλέξανδρον* |[17] *Μπαρότζη ὡς ἀπὸ μέρος τῆς συζύγου αὐτοῦ, παρὰ μιᾶς ἐμφανισθείσης κοινῆς* |[18] *μαρτυρίας Λευκῶν, πολλῶν ἐγχωρί(ων) ἱερωμέν(ων) καὶ λαϊκῶν ἀφιλοπροσώπως* |[19] *κ(αὶ) ἐν φόβῳ Θεοῦ μαρτυρούντων ὅτι βιαίως ἐγένετο ἡ αὐτὴ πώλησις. Καὶ τοῦτο* |[20] *ἐστὶ προφανεστάτη ἀλήθεια, καθότι δυναστικῶς καὶ παρὰ χορδὴν τοῦτο ἐγένετο,* |[21] *ἐπεὶ οὔτε εἰς κοινὴν καγκελλαρίαν ἐπὶ δύο ἢ τριῶν ἀδιαφόρων μαρτύ* |[22]*ρων, οὔτε δι' ἄλλου τινὸς ἐντίμου ἱερέως ἢ κοσμικοῦ ἀδιαφόρου, ἀλλὰ γε* |[23]*γραμμένη ἡ πώλησις παρά τιν(ος) συγγενοῦς τοῦ εἰρημένου Μιχαὴλ καὶ παρὰ* |[24] *μαρτύρων συγγενῶν*

ὄντων αὐτοῦ καὶ ὄπισθεν τοῦ πρὸς τὸν θεῖον αὐτοῦ Γαβριὴλ |²⁵ πωλητηρίου γράμματος. Φανερὸν ἄρα βιασμένος τοῦ φόβου ὡς μαρτυροῦν |²⁶ καὶ πτοούμενος ἐπικειμένου θανάτου ὡς πολλάκις παραστήσας ὁ χωρεπίσκο |²⁷πος ἡμῖν ὑπέγραψε. Καὶ ὅτι οὐδόλως ἀνήκει αὐτοῖς ἡ πρότασις τοῦ |²⁸ συγγενικοῦ δικαιώματος καὶ τοῦτο πασίδηλός ἐστι καὶ ἀνίσχυρος ὡς ἄλλος |²⁹ ἐστὶν ὁ Ραγκούσης καὶ ἡ γυνὴ τοῦ σινιὸρ Μπαρότζη καὶ ἄλλος ὁ Γ̇ιεμελιάρης |³⁰ τοῦ ὁποίου Γ̇ιεμελιάρη τὸ εἰρημένον ἥμισυ μονύδριον, ὁποὺ ζητεῖ, κατά |³¹γεται. Ἔτι δὲ καὶ οὐδόλως ἔλαβεν ὁ χωρεπίσκοπος τὰ τῆς πωλήσεως γρόσια |³²καὶ τοῦτο ἐστὶ ἀναμφίβολος καὶ καθαρωτάτη ἀλήθεια τοῦ δικαιῶσαι τὸν χωρεπίσκο |³³ πον, ἐπειδὴ ποῖος πωλεῖ οἰκειοθελῶς κ(αὶ) ἀβιάστως τὸ πρᾶγμά του καὶ δὲν |³⁴λαμβάνει τὰ τῆς πωλήσεως αὐτοῦ γρόσια; Ὅθεν μὲ τὸ νὰ ἀπεδείχθη ἡ γενο |³⁵μένη πώλησις τοῦ ἱεροῦ ἡμίσεος μονυδρί(ου) παρὰ τοῦ χωρεπισκόπου Καλοπλάστου |³⁶ πρὸς τὸν Μιχαὴλ Ραγκούσην προφανῶς βεβιασμένη, παράλογος, πα |³⁷ράνομος καὶ ἔξω τῆς τάξεως καὶ τοῦ δικαίου παρά τε τοσούτων χριστιανῶν |³⁸ ἐγχωρίων μαρτυρούντων καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν ὡς ὄπισθεν ἀναμφι |³⁹ βόλων ἀληθεστάτων ἀποδείξεων ⟨ ⟩κ(αὶ) αὖθις ἔγνωμεν δι |⁴⁰ καιούμενον τὸν εἰρημένον παπᾶ κυρ-Γεώργιον χωρεπίσκοπον Καλό |⁴¹πλαστον καὶ διὰ τοῦ παρόντος ἀκυροῦντες τὴν γενομένην βιαίως κ(αὶ) παραλό |⁴²γως πρὸς τὸν Μιχαὴλ Ραγκούσην πώλησιν, ἀποφασίζομεν τοῦ λοιποῦ μένειν |⁴³ ἄκυρον καὶ ὡς χάρτην ἄγραφον καὶ μηδεμίαν ἰσχὺν ἔχουσαν καὶ ὡς |⁴⁴ μὴ λαβὼν οὐδὲ τὰ γρόσια τῆς πωλήσεως· τὸ δὲ εἰρημένον ἱερὸν ἥμισυ |⁴⁵ μονύδριον τὸ βιαίως πωληθὲν πρὸς τὸν Μιχαὴλ Ραγκούσην νὰ μένῃ ὑπὸ |⁴⁶ τὴν ἐξουσίαν καὶ κυριότητα τοῦ χωρεπισκόπου Καλοπλάστου καὶ τῶν κληρονόμ(ων) |⁴⁷ αὐτοῦ ὡς κ(αὶ) πρότερον ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπάστως κατά τε τὴν ἐν |⁴⁸ χερσὶν αὐτοῦ τοῦ θείου του Γαβριὴλ ἀγορὰν καὶ κατὰ τὰ ἱερὰ συνοδικὰ πα |⁴⁹τριαρχικὰ σιγγιλλιώδη Γράμματα, ἅτινα συνοδικῶς ἀπαράβατον μένειν |⁵⁰ τὴν κυριότητα καὶ ἐξουσίαν τοῦ μακαρίτου Γαβριὴλ Καλοπλάστου καὶ τῶν κλη |⁵¹ρονόμων αὐτοῦ ἐντελλόμενα θεσπίζουσι καὶ πάσαις ταῖς συνοδικαῖς πατριαρ |⁵²χικαῖς ἀραῖς τοὺς ἐναντίως φερομένους καθυποβάλλουσιν. Διὸ εἰς ἔνδειξιν |⁵³ γέγονε τὸ παρὸν καγκελλαρικὸν ἐπιβεβαιωμένον παρά τε τοῦ ἐνδο |⁵⁴ξοτάτου καὶ περιφανεστάτου ἡμῶν αὐθέντου καὶ δραγομάνου τοῦ βασιλικοῦ |⁵⁵ στόλου κυρίου ἡμῶν κυρίου Μιχαὴλ Μάνου καὶ τῶν τιμιωτάτων προ| ⁵⁶κρίτων προεστώτων ὅπως ἔχῃ τὸ κῦρος κ(αὶ) τὴν ἰσχὺν ἐν παντὶ κριτηρίῳ. |⁵⁷ 1816 αὐγούστου 30 Ναξία.

|⁵⁸ τοῦ ἁγί(ου) Παροναξ(ίας) Βεκίλης ἀρχιδιάκονος

φραντζέσκος Σομμαρηπας	*μιχαὴλ μαρκοπολίτης ἔφορ(ος) καὶ ζαπίτης τῶν χορίων*
Κοςταντινος Ντελλαροκας	*νικόλαος ἀταλιώτης*

Ζαπατὴς Μπαροτζης Καντζελλάριος
κοινὸς Ναξίας

Λευκαις
Σακελαρι(ος) λεύκον ραγγκουσις
σκαιευοφιλαξ αρκας λευκον

ἄνθημος ιερομοναχος
ησαιας ιερομναχος
χωρωπίςκοπως ναουσις δρακάκης
πέτρ(ος) μέτζας μ(αυ)ρογένης
νικόλαος μέτζας
μάρκος π: μετζα μ(αυ)ρογένους
Γεώργι(ος) Βιτζερα
Συμεὼν ντελεγραμμάτικας

δι μήτριος πάλπης
μηχαλης ταμηραλης
νικόλας αλεπράντη
ζέφανος πράτες ἀναγνώςης

πρόην σκευοφύλαξ Κονταράτως Γεωργιος χανιωτης
γενόργιος λουκις Jακοβος παντελεως
αντονις παντελε(ος)
γεοργης σπόπυλος ||
οἰκονόμ(ος) παρκίας κονταρατοσ
σακελαριος παρκιας γεμελιαρῖς
ςκιβωφηλαξ παρηκήας ρητζως
πρωτόπαπας παρηκίας, βενιέρης
χωρεπίσκοπος πρηκιας κονταρᾶτοσ

παναγιοτης Κονταρινης Κηνός ἐπίτροπως
γεὄργιος βηνζαρης
μαρκ(ος) διαμιας
μαρκ(ος) μενδρην(ὸς)
θεόδωρ(ος)
Ιωάννης μαρῖς
Ιωαν. Κοριτιάνος
᾿Εμανόλης σκιαδῖας καὶ επιτροπ(ος) κην(ος)

Νάουσα
ςκευοφύλαξ μυδριν(ὸς) ναούσης
πρωτόπαπ(ας) παπ(ά)ζωγλος
παπαJανις ραγγκουσις
σακεληον ναουσης
παπας ευςάθιος αλινπράτης

Τζεπίδος
ςκευοφύλακας κεφάλ(ου)
Νικόλαος τζῶτις πρωτέκδικος κεφάλ(ου)
μηχαὴλ τζηγόνηας
ἔμμανὸς μονόπατος
νικόλα(ος) πουληος

Κωνστ(αν)τ(ῖνος) Κόκκ(ος) Δημητρί(ου) Καγγελάρι(ος) Κοινὸς Ναξίας ἔγραψα.

ΦΑΙΔΩΝ Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ

ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ ΕΙΣ ΤΟ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΝ ΕΡΓΟΝ ΤΩΝ ΑΡΙΣΤΗΝΟΥ, ΖΩΝΑΡΑ ΚΑΙ ΒΑΛΣΑΜΩΝΟΣ

Εἰς προγενεστέραν ἐργασίαν τοῦ δευτέρου ἐξ ἡμῶν[1] ἀνηγγέλθη ἡ δημοσίευσις τῶν πινάκων πού ἀκολουθοῦν. Ἡ ἀρχικὴ σκέψις ἦτο νὰ περιορισθοῦν οἱ πίνακες εἰς τὰς διατάξεις τῆς πολιτειακῆς νομοθεσίας πού παρατίθενται αὐτούσιαι ἢ παρηλλαγμέναι εἰς τὸ ἑρμηνευτικὸν ἔργον μόνον τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμῶνος. Διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν ὅμως τῆς εἰκόνος καί, κυρίως, πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ἐρευνητῶν ἐκρίθη σκόπιμον, τοῦτο μὲν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὡς ἐκ τῆς συντομίας του ἐλαχίστας πολιτειακῆς προελεύσεως διατάξεις περιέχον ἑρμηνευτικὸν ἔργον τοῦ Ἀλεξίου Ἀριστηνοῦ, ὡς καὶ τὸ τοῦ Ἰωάννου Ζωναρᾶ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, ἐπηρεάσθη ὁ Βαλσαμών, τοῦτο δὲ νὰ δοθῇ εἰς τὸν ὅρον «ἑρμηνευτικὸν ἔργον» εὐρυτέρα ἔννοια, ὥστε νὰ περιλάβῃ καὶ τὰς κανονικὰς ἀποκρίσεις τοῦ τελευταίου.

Τὸ νομοκανονικὸν ἔργον τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμῶνος καὶ αἱ πηγαί του δὲν ἀποτελοῦν πεδίον ἀνεξερεύνητον. Ἐν τούτοις ἀκόμη καὶ εἰς τὴν πρὸ δεκατετραετίας δημοσιευθεῖσαν μελέτην τοῦ G. P. Stevens[2], εἰς τὴν ὁποίαν συστηματικῶς ἀνελύθη τὸ ἔργον τοῦ Βαλσαμῶνος, δὲν ἠρευνήθη ἡ ἔκτασις, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος ἐχρησιμοποίησε πολιτειακὰ νομοθετικὰ κείμενα, ἰδίως δὲ τὰ Βασιλικὰ καὶ τὰ σχόλιά των[3]. Ἡ ἔρευνα δὲ αὐτὴ ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν μελέτην τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν κειμένων τούτων κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα καὶ — εἰς λίαν περιωρισμένην ὁπωσδήποτε ἔκτασιν — διὰ τὴν ἀνίχνευσιν μὴ διασωθέντων ἄλλοθεν σχολίων.

Τὸ ἔργον τοῦ Βαλσαμῶνος ἀπετέλεσε βασικὴν πηγὴν διὰ τὴν σύνταξιν τριῶν σημαντικῶν συλλεκτικῶν ἔργων κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἑπομένων αἰ-

---

1. Σπ. Τρωϊάνου, Περὶ τὰς νομικὰς πηγὰς τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, ΕΕΒΣ 44, 1979-1980, σ. 306.

2. G. P. Stevens, De Theodoro Balsamone. Analysis operum ac mentis iuridicae (Corona Lateranensis, 16), Roma 1969.

3. Εἰς τὸ ἀνωτέρω (σημ. 2) ἔργον του ὁ G. P. Stevens ἀποδίδει ἰδιαιτέραν σημασίαν μόνον εἰς τὰς μεταϊουστινιανείους αὐτοκρατορικὰς νεαράς, τῶν ὁποίων παραθέτει λεπτομερῆ πίνακα (πίναξ II, σσ. 294-302). Εἰς ἄλλον πίνακα (πίναξ V, σ. 315) περιέλαβεν ἐπίσης τὰ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Βαλσαμῶνος εἰς περιωρισμένον ἀριθμὸν ἐμφανιζόμενα σχόλια τῶν Βασιλικῶν.

ώνων: Τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου, τοῦ Συντάγματος κατὰ στοιχεῖον τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη καὶ τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ. Ἐσκέφθημεν κατ' ἀκολουθίαν ὅτι πίνακες περιέχοντες τὰ testimonia τοῦ Βαλσαμῶνος εἰς τὰ μεταγενέστερα ταῦτα ἔργα θὰ ἦσαν εὐπρόσδεκτον βοήθημα διὰ τοὺς ἐρευνητὰς τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, τόσον τοῦ κανονικοῦ ὅσον καὶ τοῦ πολιτειακοῦ. Ἀλλὰ τὰ εἰς μὲν τὸ Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον περιεχόμενα χωρία ἀπεικονίζονται εἰς τὴν δημοσίευσιν, περὶ τῆς ὁποίας ἔγινε λόγος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος, ἡ δὲ ἔκδοσις τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ δὲν ἔχει εἰσέτι ὁλοκληρωθῆ[1]. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου περιοριζόμεθα νὰ δημοσιεύσωμεν ἐν παραρτήματι μόνον τὰ εἰς τὸ Ηὐξημένον Πρόχειρον ἀπαντῶντα χωρία τοῦ Βαλσαμῶνος.

Ὁ πίναξ τῶν διατάξεων τῆς πολιτειακῆς νομοθεσίας, ποὺ παρατίθενται εἰς τὸ ἑρμηνευτικὸν ἔργον τῶν τριῶν βυζαντινῶν κανονολόγων, συμπληροῦται καὶ δι' ἀντιστρόφου πίνακος, πρῶτον, διὰ τὴν συνολικὴν παρουσίασιν τῶν ἀμέσων νομικῶν πηγῶν ποὺ ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ δεύτερον, διὰ νὰ εἶναι εὐχερὴς ἡ διαπίστωσις τοῦ ἂν χωρίον τι τῆς πολιτειακῆς νομοθεσίας, καὶ δὴ τῶν Βασιλικῶν, ἀπαντᾷ εἰς τὸ προαναφερθὲν ἑρμηνευτικὸν ἔργον.

Εἰς τὴν πρώτην στήλην τοῦ εὐθέος πίνακος γίνεται παραπομπὴ κατὰ τόμον, σελίδα καὶ στίχον εἰς τὴν ἔκδοσιν Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ. Εἰς τὴν δευτέραν στήλην τοῦ αὐτοῦ πίνακος γίνεται χρῆσις τῶν ἑξῆς σημείων καὶ βραχυγραφιῶν:

α < β	πηγὴ ἄμεσος (τὸ β τοῦ α) ἄνευ μεταβολῶν εἰς τὴν διατύπωσιν
α ⌢ β	πηγὴ ἄμεσος (τὸ β τοῦ α) μὲ μικρὰς φραστικὰς διαφορὰς
α × β	πηγὴ (τὸ β τοῦ α ἢ ἀντιστρόφως) σημαντικῶς παραλλάσσουσα φραστικῶς
(Α.) ἢ (Ζ.)	χωρία προερχόμενα ἐκ τοῦ ἑρμηνευτικοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστηνοῦ ἢ τοῦ Ζωναρᾶ, ἀντιστοίχως, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν εἰς τὸν Βαλσαμῶνα ἀνηκόντων
(Π.)	χωρία ποὺ ἔχουν περιληφθῆ ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει εἰς τὸ Ηὐξημένον Πρόχειρον (παράρτημα)
*	νεαραί, τῶν ὁποίων τὸ κείμενον μόνον διὰ τοῦ Βαλσαμῶνος ἔχει διασωθῆ

1. Πάντως ἐκ τῆς μερικῆς ἐκδόσεως τῶν κεφ. σξθ' - σπη' ὑπὸ τῶν Ἀναστασίας Σιφωνιοῦ-Καράπα, Μ. Τουρτόγλου καὶ Σ. Τρωϊάνου ἐν τῇ Ἐπετ. Κέντρου Ἐρεύνης Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 16-17, 1969-1970 (κυκλ. 1972), σσ. 7-39, προκύπτει ὅτι ἀφθονοῦν τὰ χωρία ποὺ ἔχουν ὡς ἄμεσον πηγὴν τὸν Βαλσαμῶνα.

'Αθαν.	'Αθανασίου τοῦ 'Εμεσηνοῦ Νεαραί, ἔκδ. G. E. Heimbach, 'Ανέκδοτα I, Lipsiae 1838 (ἀνατύπ. Aalen 1969)
B. (BT ἢ BS)	Βασιλικῶν κείμενον ἢ Βασιλικῶν σχόλια, ἔκδ. H. J. Scheltema, N. van der Wal, D. Holwerda, Groningen 1953 ἑπ., (Βιβλία 1-59), G.E. καὶ C.G.E. Heimbach, Lipsiae 1833 ἑπ. = 'I. Δ. Ζέπου, ἐν 'Αθήναις 1912 (Βιβλίον 60)
C.	Codex Iustinianus, ἔκδ. P. Krüger (= C.I.C. τ. II)
C.I.C.	Corpus Iuris Civilis
Coll. Trip.	Collectio Tripartita, ἔκδ. J. P. Migne, Patrologia graeca, τ. 138 στ. 1077-1336
D.	Digesta, ἔκδ. Th. Mommsen (= C.I.C. τ. I)
Dölger, Reg.	F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453. 1. Teil: Regesten von 565-1025. 2. Teil: Regesten von 1025-1204, München-Berlin 1924-1925 (ἀνατύπ. Hildesheim 1976)
Inst.	Institutiones, ἔκδ. P. Krüger (= C.I.C. τ. I)
N.	Νεαραὶ 'Ιουστινιανοῦ, ἔκδ. R. Schöll καὶ G. Kroll (= C.I.C. τ. III)
N. Λέοντος	Νεαραὶ Λέοντος, ἔκδ. P. Noailles καὶ A. Dain, Paris 1944
N. (.....)	Νεαραὶ λοιπῶν αὐτοκρατόρων, ἔκδ. C. E. Zachariae von Lingenthal = Ζέπων, JGR 1
SBM	Synopsis Basilicorum, ἔκδ. C. E. Zachariae von Lingenthal = Ζέπων, JGR 5
Ζέπων, JGR	'Ιω. καὶ Π. Ζέπου, Jus graecoromanum, τ. 1-8, 'Αθῆναι 1931 (ἀνατύπ. Aalen 1962)

Α'. Πίναξ τῶν χωρίων τῶν σχολίων καὶ ἀποκρίσεων.

Τόμος Α' (Νομοκάνων ΙΔ' Τίτλων)

35,15-18	‹	Β. 1.1.1
36,17-37,5	‹	Β. 5.3.2
39,11-18	‹	Β. 2.1.41
39,18-19	‹	Β. 2.1.42
39,20-21	‹	Β. 2.1.43
39,21-23	‹	Β. 2.1.44
39,24	‹	Β. 2.1.45
39,25-27	‹	Β. 2.1.46
39,29-30	×	Σχόλ. εἰς Β. 2.1.44 (BS 7,21-25)
40,10-12	‹	Β. 2.3.183
41,26-27	×	Β. 2.1.41
42,1-2	∽	Β. 2.1.28
43,5-8	‹	Β. 5.1.5
43,12-44,3	‹	Β. 3.1.9
44,7-24	‹	Β. 5.3.3+4+5
47,29-48,14	‹	Β. 3.1.8.3
53,21-54,1	‹	Β. 19.1.87 (Π.)
54,6-55,27	‹	Β. 60.51.64 (Π.)
57,20-25	‹	Β. 3.1.3
58,4-5	×	C. 1.3.39
59,15-21	‹	Β. 3.1.24
59,22-60,10	‹	Β. 3.1.8
60,31-32	×	Β. 7.6.14
62,8-63,6	‹	Β. 3.1.29+30+31
64,14-24	‹	Β. 3.2.2
66,16-18	‹	Β. 3.1.25
66,20-22	‹	Β. 3.1.25
67,3-4,	‹	Β. 3.1.8
67,16-68,6	‹	Ν. 'Αλεξίου Α' ἔτ. 1092 ἢ 1107 (Dölger, Reg. 1165)*
69,26-70,5	‹	Β. 3.2.1.1
71,5-14	‹	Β. 3.1.35
71,17-18	‹	SBM Λ 2.30 (πρβλ. Β. 3.3.5, ΒΤ 109 σημ. εἰς στίχ. 15)

73,19-24	<	B. 28.7.1 (BT 1358, 9-13)
74,22-24	<	B. 3.3.6
75,1-5	<	B. 3.1.32.1
75,21-76,8	<	N. Ἰσαακίου Α' (Dölger, Reg. 943)*
77,21-26	<	B. 3.1.11
77,28-29	<	B. 31.5.1
77,33-78,1	×	N. Λέοντος 9+10+11
78,5-7	×	B. 3.1.32
78,20-27	×	N. Λέοντος 10
79,32-80, 3	<	B. 31.5.1
84,10-85,23	<	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1166, κεφ. 7 (Dölger, Reg. 1465)
86,13-87,33	<	B. 5.3.12(2-4)+13+14
88,1-20	<	B. 5.3.11
91,14-18	<	B. 12.1.61.10
93,8-14	<	B. 30.1.5.10+11+12+13
93,16-19	<	B. 38.10+11+12
93,21-24	<	B. 44.1.39.8-10
93,26-30	<	B. 58.10.1.1
93,32-33	<	B. 58.13.17.4
94,1-2	<	B. 50.2.29.1
94,8-10	<	B. 50.3.8
94,12-15	<	B. 58.14.2.1
94,17-21	<	B. 58.15.1
94,29-31	×	B. 50.4.13
96,3-5	<	B. 43.1.38.24-25
96,7-10	<	B. 43.1.83.5
96,16-20	<	B. 43.1.83.5
96,23-27	<	B. 43.1.137.6
97,13-15	<	B. 60.32.2
97,17-26	<	B. 60.36.1
97,28-30	<	B. 2.2.15
98,23-25	<	B. 48.8.35
98,29-33	<	B. 44.15.38.2
99,26	×	B. 41.1.1.5
99,27-29	<	Σχόλ. εἰς B. 41.1.1 (BS 2401,21-22)
100,1-3	<	; [1]

1. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ σχολίου ἀπολεσθέντος, ποὺ δὲν περιέχεται εἰς τὰ σχόλια τῶν Βασιλικῶν.

100,12-18	〈	B. 5.3.13
101,31-102,1	〈	B. 5.1.10
102,9-12	〈	B. 5.2.14
103,20-21	〈	B. 44.18.30.29
103,24-104,2	〈	B. 5.3.12
110,3-5	∽	B. 6.1.46
110,7-13	〈	B. 42.3.4
110,17-19	〈	B. 43.1.26+27
110,30-111,8	〈	B. 60.36.1
111,9-14	〈	B. 60.45.2
111,25-27	∽	B. 60.45.6
111,28	∽	B. 60.51.15
112,11-13	〈	B. 60.6.20
114,17-23	〈	B. 3.1.19
118,21-22	×	N. 58
123,21-29	×	B. 1.1.52
124,22-24	〈	B. 31.7.1.1
124,26-125,1	〈	B. 50.3.9.2
125,3-4	〈	B. 2.2.24
127,23-28	〈	B. 35.16.14
127,30-33	〈	B. 35.1.6
128,2-8	〈	B. 38.19.3
128,11-16	〈	B. 44.14.14
128,18-19	〈	B. 60.41.22
128,21-22	〈	B. 60.37.37
128,23-26	〈	B. 1.1.45+46+47
131,21-132,2	〈	B. 5.1.11
136,22-140,5	〈	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1166 (Dölger, Reg. 1466) (Π.)
144,25-26	×	B. 54.23.1
144,28-29	∽	B. 2.6.20
152,6-8	〈	B. 6.22.8
153,12-13	×	N. 123.9 (=B. 3.1.16)
153,21-30	〈	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1143 ἢ 1158 ἢ 1173 (Dölger, Reg. 1333α)
159,19-23	×	N. Λέοντος 68
159,25-28	×	N. Λέοντος 86
165,23-26	×	N. 'Ηρακλείου ἔτ. 629 (Dölger, Reg. 199)
165,29-166,5	〈	N. 'Αλεξίου Α' ἔτ. 1081 (Dölger, Reg. 1071)*(Π.)

166,18-167,16	<	Ν. Ἀλεξίου Α' ἔτ. 1095 ἢ 1110 (Dölger, Reg. 1179) *(Π.)
172,1-2	<	C. 1.4.29.3
177,21-23	<	B. 6.19.7.2
178,14-17	<	B. 21.1.1
178,19-20	<	B. 21.1.20
178,23-24	<	B. 21.1.46
178,27-30	<	B. 21.1.33
179,2-9	<	B. 21.1.45
181,10-14	<	B. 3.1.37.2 i.f.
181,16-25	<	B. 3.1.38
183,4-14	<	B. 3.1.21
184,20-24	<	B. 3.1.23
189,6-10	<	B. 60.39.24
189,23-26	<	B. 60.39.25 (Π.)
190,1-4	<	B. 60.39.26
192,10-11	<	B. 60.39.27
192,12-17	<	B. 60.39.28
192,26-32	<	B. 7.17.26 (Π.)
193,31-194,2	<	B. 1.1.7
194,9-12	<	B. 9.1.143
194,17-19	<	B. 60.50.1
194,22-26	<	B. 60.50.24
194,28-31	<	B. 60.51.53
196,2-23	<	B. 56.7.13
196,29-31	<	B. 60.54.24
198,15-17	<	B. 60.3.7
198,20-25	<	B. 42.3.4
199,13-15	<	B. 60.39.3
206,7-10	<	B. 60.6.35
206,17-19	<	B. 53.3.31
206,23-24	∽	B. 60.20.1
207,6-9	∽	B. 21.2.1
208,9-11	∽	B. 60.23.8
208,10	<	B. 60.23.9
208,12	<	B. 60.23.1
208,13-15	<	B. 60.23.3
208,20-22	<	B. 60.23.3
208,23-24	<	B. 60.23.7
208,25-28	<	B. 59.1.8 (Π.)

208,29-31	<	B. 59.3.1 (Π.)
208,31-32	<	B. 59.3.13 (Π.)
209,4-5	<	B. 60.45.2
209,6-8	<	B. 60.45.5
213,9-11	×	B. 3.1.27
213,17-19	×	B. 4.1.15
213,22-214,3	<	B. 60.58.1
217,3-14	<	B. 60.5.47
217,16-17	<	B. 48.18.3
217,22-218,13	<	B. 60.58.1
219,27-31	<	B. 60.37.83
220,8-17	<	B. 6.3.28
221,5-7	<	B. 28.7.1 (BT 1359,6)
222,2-10	<	B. 4.1.14
222,10-33	<	B. 4.1.3
223,1-3	<	B. 4.1.12
224,11-15	<	B. 4.1.12
225,15-18	<	B. 60.27.3 (Π.)
225,20-22	<	B. 60.27.1
225,26-29	×	B. 60.27.4
228,29-31	<	B. 60.21.1
229,2-4	<	B. 60.21.41 (Π.)
229,5-14	<	B. 60.63.1 (Π.)
230,5-13	<	B. 60.36.4
232,10-13	<	B. 60.51.11
232,14-16	<	B. 60.51.13
232,18-19	<	B. 60.1.10
232,23-26	<	B. 9.1.92
232,28-29	<	B. 60.51.52
234,13-18	<	B. 60.51.25
234,18-20	<	B. 60.51.25
234,31-32	<	B. 9.3.14
235,2-14	<	B. 7.2.19+20
235,16-17	<	B. 9.3.52
237,15-19	<	B. 3.2.3
241,2-7	<	B. 3.3.8
241,12-14	×	B. 5.3.15
245,27-29	<	B. 35.8.41.14
262,6-15	×	B. 1.1.51
264,6-7	×	B. 1.1.18

264,7-8	×	B. 1.1.19
264,9-10	×	B. 1.1.20
264,10-13	×	B. 1.1.21
264,18-22	<	B. 1.1.23
264,23-24	<	B. 1.1.24
264,24-25	<	B. 1.1.25
264,25-26	×	B. 1.1.26
264,27-265,2	<	B. 1.1.26
265,6-17	<	B. 1.1.29
265,20	×	B. 1.1.30
267,22-24	<	B. 1.1.28
272,15-273,3	<	B. 28.2.2
277,14-15	<	B. 21.2.10
277,16-17	<	B. 21.2.11.4 (=B. 28.5.13)
277,19-23	<	B. 28.5.35
277,25-31	<	B. 28.4.43
277,33-278,14	<	B. 28.5.39 (Π.)
278,19-25	<	B. 28.4.20 (Π.)
278,25-29	<	B. 28.4.22 (Π.)
278,30-279,1	<	B. 28.4.24 (Π.)
279,2-10	<	B. 28.4.41 (Π.)
279,20-21	<	B. 2.3.85.1 (Π.)
280,12-21	<	B. 28.5.1+2
282,8-15	<	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1166, κεφ. α' (Dölger, Reg. 1468)
283,5-29	<	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1145 ἢ 1160 ἢ 1175 (Dölger, Reg. 1341)*
284,1-10	<	N. Ἀλεξίου Α' ἔτ. 1092 (Dölger, Reg. 1168)*
284,25-289,18	<	N. Ἀλεξίου Α' ἔτ. 1084 (Dölger, Reg. 1116) (Π.)
289,20-291,3	×	N. Ἀλεξίου Α' ἔτ. 1092 (Dölger, Reg. 1167) (Π.)
291,10-20	<	N. Ἰσαακίου Ἀγγέλου ἔτ. 1185 ἢ 1186 (Dölger, Reg. 1568)*
297,5-7	<	B. 28.7.3 i.f. (Π.)
297,21-24	×	B. 4.1.11 (Π.)
297,28-29	×	N. 117.10 (Π.)

299,10-12	×	B. 28.12.2[1]
300,2-4	×	B. 43.1.19 (πρβλ. BT 1947, σημ. εἰς στίχ. 7)
301,7-12	×	N. Ἀλεξίου Α' ἔτ. 1084 (Dölger, Reg. 1116)
302,12-15	<	B. 60.37.72
302,17-33	<	B. 28.7.1 (BT 1357,16-1358,9)
303,3-12	<	B. 60.37.75
303,13-19	<	B. 60.37.76
303,19-22	<	B. 60.37.77
303,22-27	<	B. 60.37.78
303,29-304,4	<	B. 28.5.14+15
306,4-8	<	B. 45.2.7 (Π.)
306,9-11	<	B. 45.2.9 (Π.)
306,24-307,9	<	B. 45.1.42 (Π.)
307,11-12	<	B. 46.1.16 (Π.)
307,13-14	<	B. 46.1.20 (Π.)
307,21-25	<	B. 60.37.2
308,28-309,3	<	B. 48.19.3
309,9-11	<	B. 2.2.139
310,21-22	<	B. 28.4.2 (Π.)
310,24-311,8	<	B. 35.8.41.11
311,22-23	×	N. 115.3 (=B. 35.8.41.10) (Π.)
315,16-22	<	B. 22.5.3.3 (Π.)
315,24-27	<	B. 22.5.43 (Π.)
317,1-3	×	Σχόλ. 1, 3 καὶ 4 εἰς B. 22.5.31 (BS 1455, 10 ἑπ.)
317,6-10	<	B. 22.5.43
319,20-23	<	B. 22.5.44 (Π.)
320,1-3	<	B. 22.5.13.6
320,24-27	<	B. 60.38.3 i.f. (Π.)
323,19-21	<	B. 54.37.1
324,18-19	<	B. 24.2.14
326,8-10	×	N. Λέοντος 96
328,21-329,1	<	B. 60.8.5
329,3-8	<	B. 60.8.6
331,22-25	×	N. Λέοντος 111+112 (Π.)

1. Ὁ Βαλσαμὼν ἐκ παραδρομῆς σημειώνει ὅτι τὸ μέρος τοῦτο (κεφ. 5) τῆς N. 117 δὲν περιελήφθη εἰς τὰ Βασιλικά.

Τόμος Β′ (Κανόνες 'Αποστόλων καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων)

8,8-9	×	B. 28.7.1
8,17-25	×	B. 28.7.1
9,10-12 (Z.)	×	B. 3.1.11
22,23-30	‹	B. 3.2.2 (BT 105,18-23)
24,13-21	‹	B. 3.1.27 (BT 92,23-30)
26,19-20 (Z.)	×	B. 28.6.1
28,21-29,1	‹	B. 3.1.11 (BT 86,19-21, καὶ 25-31)
31,7-11 (Z.)	×	B. 60.51.64 (πρβλ. N. 142)
35,12-13	‹	B. 60.17.7
36,19-23	‹	B. 3.1.1
51,27-28	×	B. 3.1.17
53,8-15	⁀	B. 5.2.5.1
53,18-23	‹	B. 5.2.5.1
64,4-5 (Z.)	×	B. 60.37.83
64,31-65,3	×	B. 28.7.1
74,9-10	×	B. 60.21.34+36
86,3-5	‹	B. 60.37.80
86,7-8	×	B. 60.37.2
86,13-16	‹	B. 60.58.4
86,22-30	‹	B. 60.37.79
101,10-13	‹	B. 8.1.1.5
106,11-13 (Z.)	⁀	B. 3.1.32
108,20-24 (Z.)	‹	B. 60.36.13
121,21-25	×	N. 123.29 (= B. 3.1.45)
127,14	×	B. 3.1.17
130,8-9	×	N. Μανουὴλ Α′ ἔτ. 1166 (Dölger, Reg. 1465)
132,25-26 (A.)	×	B. 3.1.10 (πρβλ. 'Αθαν. 1.2.11 [σ. 6 στ. 11-13])
156,13-158,13	‹	N. 'Αλεξίου Α′ (Dölger, Reg. 1278)*
171,30-31	×	B. 5.3.4
174,11-16 (Z.)	‹	B. 5.3.3
223,16-22	‹	B. 3.1.11 (BT 86,17-21)
224,17-21	×	N. Λέοντος 68
224,30-225,1	×	N. Λέοντος 86
225,20-24 (A.)	×	N. Λέοντος 68
233,26-28	×	N. Λέοντος 7
233,26-28	×	N. Λέοντος 8

234,9-10 (Α.)	×	Ν. Λέοντος 8
239,11-14	⟨	Β. 3.1.6
241,18-24 (Ζ.)	⌣	Β. 3.3.1.1
248,19-25	⟨	Ν. 'Ισαακίου 'Αγγέλου ἔτ. 1193 (Dölger, Reg. 1613)*
258,5-9	×	Β. 28.6.1
261,30-33	⟨	Β. 5.2.14
262,1 ἐπ.	⟨	; [1]
262,9-14	⟨	Β. 5.3.7
271,25-26 (Ζ.)	×	Β. 4.1.1
276,14-16	×	Β. 3.1.8
279,8-11 (Ζ.)	×	Β. 60.58.4
280,14-19	×	Ν. Λέοντος 35 (Π.)
301,8-9	⌣	Β. 6.2.15
316,28-31	×	Β. 4.1.15
319,8-17	⟨	Ν. Λέοντος 79
326,2-7	⟨	Β. 3.1.17 (ΒΤ 89,10-13)
326,16-17	×	Β. 3.1.18
332,33-34	×	Β. 3.1.45
338,25-26	×	Β. 3.1.25
338,29-31	×	Ν. Λέοντος 16
341,21-23 (Ζ.)	×	Β. 3.2.1
342,15	×	Β. 3.2.1
348,13-27	×	Ν. 'Αλεξίου Α' ἔτ. 1107 (Dölger, Reg. 1236)
353,14-17	×	Ν. Λέοντος 79
353,17-19	×	Ν. Λέοντος 7
359,32-360,6	⟨	Β. 60.8.5
363,30-31	⟨	Β. 60.37.39
363,31-364,2	⟨	Β. 60.37.39
372,9-12	⟨	Ν. Λέοντος 4
372,13-15	⟨	Ν. Λέοντος 15
382,27-28	⌣	Β. 60.36.3
382,28-29	⟨	Σχόλ. εἰς Β. 60.36.3
383,13-19	⟨	Ν. 'Αλεξίου Β' ἔτ. 1182 (Dölger, Reg. 1551)*

1. Προφανῶς σχόλιον εἰς Β. 5.2.14, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει περισωθῆ.

384,24-386,20	<	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1150 ἢ 1165 (Dölger, Reg. 1380)* (Π.)
390,17-391,23	<	N. 'Αλεξίου Α' ἔτ. 1093 (Dölger, Reg. 1172)*
393,32-394,28	<	N. 'Αλεξίου Α' ἔτ. 1087 (Dölger, Reg. 1140)*
400,10-21	×	N. Λέοντος 6
404,16-405,15	<	B. 4.1.17
417,26-418,11	<	B. 4.1.19
420,26-28	<	N. 117.10
421,21-23	×	N. 'Ισαακίου 'Αγγέλου ἔτ. 1186 (Dölger, Reg. 1573)
422,20-21	×	B. 3.1.8
422,28-423,3	<	N. Λέοντος 2
429,29-430,8	<	N. Λέοντος 24
430,15-18	×	B. 33.1.58-59 (πρβλ. Inst. 1.11.4 καὶ 9)
430,20-25	×	N. Λέοντος 27
431,13-19	<	B. 28.5.15
447,14-17	<	N. Λέοντος 65
451,4-15	<	B. 4.1.16
456,4-12	<	B. 1.1.4
462,7-8	×	N. Λέοντος 54
463,20-24	×	N. Λέοντος 58
468,29-30	<	B. 8.1.1.5
468,31-469,1	<	B. 21.1.17
469,2-5	×	N. Λέοντος 48
469,8-17	<	N. 118.5 (= B. 37.4.13)
469,18-19	<	B. 37.5.21
472,27-28	<	B. 28.4.1
475,12-14	<	B. 1.1.5
475,15-17	<	B. 1.1.6
475,18-19	<	B. 3.1.48
477,15-17 (Z.)	~	B. 44.3.107
477,18-19 (Z.)	<	B. 44.15.; = D. 34.2.30[1]
477,22-23 (Z.)	<	B. 2.2.50
482,25-29	<	B. 5.1.11

1. Δοθέντος ὅτι ὁ τίτλος 15 τοῦ βιβλίου 44 τῶν Βασιλικῶν εἶναι restitutus, πρόκειται ἐνταῦθα ἀσφαλῶς περὶ χωρίου προερχομένου ἐκ τῶν Πανδεκτῶν, ποὺ ἀνήκει εἰς τὸ ἀνωτέρω βιβλίον καὶ τίτλον τῶν Βασιλικῶν.

499,6 (Ζ.)	∽	Β. 2.3.106
499,27-30	×	Σχόλ. εἰς Β. 21.1.11 (BS 1236,8-12)
500,17-503,20	‹	Ν. 'Αλεξίου Α' ἔτ. 1095 (Dölger, Reg. 1177)
504,23-28	∽	Β. 60.38.1 (Π.)
504,28-30	∽	Β. 60.38.2 (Π.)
504,31-505,1	∽	Β. 60.38.3 (Π.)
505,15-16	×	Ν. Λέοντος 91
508,23-28	×	Ν. Λέοντος 32 (Π.)
509,3-8	‹	Ν. 117.8.7
509,3-11	‹	Ν. 134.10.1
510,2-13	‹	Β. 60.37.83
510,15-19	‹	Β. 60.37.84
519,18-23	‹	Β. 60.39.1
519,23-28	‹	Β. 60.39.3
519,18-33	‹	Β. 60.39.3
519,33-520,2	‹	Β. 60.39.3
520,11-13	‹	Β. 60.39.3
520,14-17	‹	Β. 60.39.1
520,21-24	‹	Β. 60.39.5
520,25-27	×	Ν. Λέοντος 31
521,24-26	‹	Β. 60.58.4 (Π.)
521,27-31	×	Β. 60.58.3+5+6 (Π.)
521,32-522,5	×	Β. 60.58.1
523,13-15 (Ζ.)	×	Β. 28.7.3
526,7-13	×	Β. 28.7.3
526,15-17	×	Β. 28.7.4
526,19-24	×	Ν. Λέοντος 33
527,16-18	‹	Β. 60.37.13
527,25-528,6 (Α.)	∽	Β. 28.7.3
528,15 (Ζ.)	‹	Β. 22.5.5 πρ.
529,12-13	∽	Β. 22.5.5.3
529,13-16	‹	Β. 22.5.4
529,18-22	‹	Β. 22.5.5 πρ. +1+2+3
537,9-12 (Ζ.)	‹	Β. 5.1.11
538,13-77	×	Β. 5.1.11 app. crit. cod. P - 'Αθαν. 4.3.8 (σ. 52 στ. 40-42)
540,16-17	‹	Β. 28.1.1
541,29-31	×	Ν. Λέοντος 93 (Π.)
542,20-21	‹	Β. 9.7.17.1

542,22-25	⟨	B. 29.1.70
542,24-543,1	×	B. 60.37.15 + B. 60.58.2
569,17-27	⟨	B. 3.1.21
570,8-11	×	B. 3.3.2+3+4+5
570,11-571,1	⟨	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1144 (Dölger, Reg. 1334, 1335, 1336)*
576,20-21	⟨	B. 24.2.11
576,22-23	⟨	Σχόλ. εἰς B. 24.2.11 (BS 1739,16)
583,27-28 (Z.)	⌣	B. 1.1.47
584,16-17 (Z.)	×	B. 1.1.44
585,7-11	⟨	B. 1.1.44
585,12-14	⟨	B. 1.1.47
585,14-19	⟨	B. 1.1.52
586,29-30	×	B. 1.1.26
596,19-22	×	B. 5.2.13
597,9-28	⟨	N. 120.11 (= B. 5.2.13)
598,9-12	⟨	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1146 (Dölger, Reg. 1347)*
598,12-16	⟨	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1158 (Dölger, Reg. 1425)*
598,18-603,14	⟨	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1158 (Dölger, Reg. 1419)*
603,18-22	⟨	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1176 (Dölger, Reg. 1523)*
603,18-605,20	⟨	N. Ἀλεξίου Β' ἔτ. 1181 (Dölger, Reg. 1550)*
605,20-608,21	⟨	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1153 (Dölger, Reg. 1390)*
608,22-611,24	⟨	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1148 (Dölger, Reg. 1372)*
619,4-5	×	N. 123.13 (= B. 3.1.25)
626,18-627,11	⟨	N. Λέοντος 14
629,17-20	⌣	B. 3.1.45
629,21-23	⟨	B. 3.1.45
629,28-31	×	B. 4.1.19
633,25-26	×	B. 24.2.3+11
634,14-636,30	⟨	N. Ἀλεξίου Α' ἔτ. 1082 ἢ 1091 ἢ 1111 (Dölger, Reg. 1076)*
640,17-19	×	B. 4.1.19
651,10-14	⟨	B. 5.1.7

651,18-21	∽	B. 3.1.33
651,22-25	〈	B. 5.3.11
652,13-25	〈	N. Νικηφόρου Φωκᾶ ἔτ. 964 (Dölger, Reg. 699)
652,28-653,13	〈	N. Βασιλείου Β′ ἔτ. 988 (Dölger, Reg. 772)
653,14-21	〈	N. Μανουὴλ Α′ ἔτ. 1143 ἢ 1158 ἢ 1173 (Dölger, Reg. 1333)*
653,21-23	〈	N. Μανουὴλ Α′ ἔτ. 1155 ἢ 1170 (Dölger, Reg. 1398)*
653,23-27	〈	N. Ἀλεξίου Β′ ἔτ. 1182 (Dölger, Reg. 1553)
666,10-13	×	B. 4.1.16 (Π.)
667,3-9	〈	B. 4.1.3
668,31-669,16 (Z.)	×	B. 4.1.9
670,19-671,4	〈	B. 4.1.9
671,27-32	×	B. 45.3.8
702,27-30	∽	B. 3.1.8 (BT 83,19-20)
703,4-12	〈	N. 123.1.2
703,13-21	〈	N. 123.1.2

Τόμος Γ′ (Κανόνες Τοπικῶν Συνόδων)

30,34-35	×	Inst. 2.6.2 (πρβλ. BS 900,26-27, σχόλ. εἰς B. 15.2.3)
41,11-14	×	N. Λέοντος 3
42,29-31 (A.)	×	B. 60.58.1
42,31-43,2 (A.)	∽	B. 60.58.4
56,9-10 (A.)	∽	B. 60.37.85
83,6-8	×	B. 28.7.1
86,30-87,12	〈	N. Λέοντος 79
102,28-103,2	〈	N. Λέοντος 66 (Π.)
103,14-20	〈	N. Κωνσταντίνου Η′ ἔτ. 1026 (Dölger, Reg. 823)*
133,10-12 (Z.)	〈	B. 3.1.38 (BT 98,13-14)
147,25-148,1	〈	B. 3.1.38 (BT 98,13-20)
148,12-13	×	B. 3.2.2
197,13-14	×	N. Λέοντος 54
209,25-28	〈	B. 3.1.2 πρ. + 1
210,1-5	〈	B. 6.22.8

242,9-11	×	Β. 9.1.100
242,18-19	×	Β. 7.2.19-20 + Β. 9.3.52
328,23-26	×	Ν. Λέοντος 72 (Π.)
329,14-16 (Α.)	~	Β. 21.1.15
334,25-26	×	Β. 3.3.9
335,8-9	⟨	Β. 7.2.27.2
335,10-11	⟨	Β. 7.2.53
336,27-29	×	Β. 3.1.14
337,29-31	⟨	Β. 60.43.3+4+5 (Π.)
337,32-33	⟨	Β. 60.43.7
338,1-3	⟨	Β. 60.43.6
338,5-33	⟨	Β. 7.4.5.2 (Π.)
339,8-10	⟨	Β. 7.3.24 (Π.)
361, 11-15	×	Ν. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1166 (Dölger, Reg. 1465)
365,6-17 (Ζ.)	×	Β. 35.8.41.14[1]
365,16-20 (Ζ.)	×	Β. 1.1.52
365,22-25 (Ζ.)	~	Β. 5.3.16 πρ.
365,27-30 (Ζ.)	~	Β. 5.3.16.1
366,6-7	×	Β. 35.8.41.14
366,8-10	×	Β. 1.1.49
36611-14	~	Β. 5.3.16 πρ.
366,15-18	~	Β. 5.3.16.1
397,30-32	⟨	Β. 31.3.3
398,1-4	⟨	Β. 31.2.4
410,29-411,5	⟨	Β. 4.1.4
422,7-10	×	Β. 3.1.36
422,10-13	×	Β. 3.1.37.1
471,16-24	⟨	Β. 5.1.13 πρ. (Π.)
471,24-31	⟨	Β. 5.1.11 (Π.)
471,31-472,1	⟨	Β. 5.1.12 (Π.)
472,2-4	×	Β. 5.1.13.1,2 (Π.)
472,5-12	⟨	Β. 5.1.13.10 (Π.)
495,12-22	×	Ν. 15 (= Β. 6.18.1-16)
506,5-7 (Ζ.)	×	Β. 5.3.15
506,31-33	×	Β. 5.3.15

1. Τὸ χωρίον τοῦτο τῶν Βασιλικῶν συγκρινόμενον πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Βαλσαμῶνος δὲν φαίνεται πλῆρες, πρᾶγμα ὄχι ἀπίθανον, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁλόκληρον τὸ βιβλίον 35 τῶν Βασιλικῶν εἶναι restitutum.

507,2-7	×	Ν. Κωνσταντίνου Ζ' (Dölger, Reg. 678)
508,8-12	×	Ν. Ἀλεξίου Α' ἔτ. 1095 Β', κεφ. α' (Dölger, Reg. 1178)
553,27-30	<	Β. 3.1.14
556,25-27 (Ζ.)	×	Β. 22.2.1+2
575,33-576,2	<	Β. 5.2.14(16)
578,18-19	×	Β. 60.18.18
584,26-28 (Ζ.)	<	Β. 7.2.19
585,9-10	<	Β. 7.2.19
597,29-35	<	Β. 60.34.8
597,35-598,1	<	Β. 60.34.9
598,1-2	<	Β. 60.34.10
598,2-8	<	Β. 60.34.11
600,4-17	<	Β. 60.1.10
601,26-28	<	Β. 21.1.6
601,28-29	<	Β. 21.1.23
601,29-30	<	Β. 21.1.27
601,31-34	<	Β. 60.51.11
602,2-4	<	Β. 21.1.19
602,23 (Α.)	<	Β. 21.1.23
602,24 (Α.)	<	Β. 21.1.27
602,30-32 (Α.)	⌢	Β. 21.1.16

Τόμος Δ' (Κανόνες τῶν Ἁγίων Πατέρων)

9,8-16	<	Ν. Λέοντος 17 (ἐν μέρει)
9,17-20	×	Ν. Λέοντος 17
49,18-20	<	Β. 60.37.15 (Π.)
49,25-26	⌢	Ν. Λέοντος 33 i.f. (Π.)
53,5-7	×	Β. 60.20.1
53,11-12	<	Β. 60.20.2
57,7-16	<	Β. 60.12.43 (Π.)
57,18-27	<	Β. 50.3.59
57,30-33	<	Β. 34.20.1
61,32-62,7	<	Β. 60.36.1
62,8-9	<	Β. 60.36.3
63,23-24	<	Β. 60.17.6 (Π.)
63,25-26	<	Β. 60.17.2 (Π.)
63,31-33	<	Β. 10.2.14.4

65,2-4	×	B. 60.12.1 ἢ Inst. 4.1.8 (Π.)[1]
109,4-6	〈	B. 28.4.13
115,35-116,3	〈	B. 60.39.1 (ἐν μέρει)
116,12-13	〈	B. 60.39.4
116,18-19	〈	B. 60.39.11
116,21-24	〈	B. 60.39.3
116,29-119,11	〈	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1166 (Dölger, Reg. 1467) (Π.)
122,9-13 (Z.)	×	B. 28.7.1
128,18-21	×	N. Λέοντος 76
152,7-9 (Z.)	〈	B. 60.58.4
153,6-7	〈	B. 28.4.2
153,20-23 (A.)	×	B. 60.58.4
158,25-29	〈	B. 60.37.2
160,26-27	×	B. 60.37.2
172,1-6	〈	B. 60.58.1
176,19-21	〈	B. 31.6.4 (Π.)
180,25-29 (A.)	×	B. 28.7.3
185,9-11	〈	B. 60.37.5
185,12-15	〈	B. 60.42.13
185,15-18	〈	B. 60.42.14
185,19-20	〈	B. 28.5.12
186,30-187,17	〈	B. 28.4.46
188,32-189,2	〈	B. 28.4.1
189,5-7	〈	B. 28.5.6.1
190,20-21	〈	B. 60.30.1
190,22	〈	B. 60.17.7
191,9-10	〈	B. 60.39.14
191,10-11	〈	B. 60.39.15
200,29-202,4	〈	B. 28.7.6
213,23-24	〈	B. 60.39.15
214,14-16	∼	B. 8.1.1.6
219,23-25	×	B. 60.12.1 ἢ Inst. 4.1.8 (Π.)[2]

1. Ἀναφέρομεν τόσον τὴν διάταξιν τῶν Βασιλικῶν, ὅσον καὶ τὴν τῶν Εἰσηγήσεων, διότι εἶναι ἄγνωστον εἰς ποίαν ἐκ τῶν δύο ἐστήριξε τὴν ἰδικήν του διατύπωσιν ὁ Βαλσαμών. Πρβλ. καὶ Ηὔξημ. Πρόχειρον 39.12 καὶ τὴν σημ. 4 τοῦ ἐκδότου, ὁ ὁποῖος ὡς πηγὴν ἀναφέρει τὸ χωρίον τοῦ Βαλσαμῶνος (ὅπου τὸ c. 9 Gregor. Nyss. διορθωτέον εἰς c. 9 Gregor. Neocaes.).

2. Βλ. τὴν προηγουμένην ὑποσημείωσιν.

220,3-4	〈	B. 60.12.65
220,24-25	〈	B. 60.37.85
223,3-9	〈	B. 60.37.76
231,20-21	〈	B. 60.12.48
231,22-27	〈	B. 60.12.50
231,27-28	〈	B. 60.12.62
231,29-30	〈	B. 60.6.3
231,31	〈	Σχόλ. εἰς B. 60.6.11
237,34-238,1	〈	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1166 (Dölger, Reg. 1467· βλ. Ζέπων, JGR 1, σ. 405, στ. 28-30)
242,3-7	〈	B. 60.37.84
245,9-11	〈	B. 41.4.2 (BT 1869,16-17)
264,22-25 (Z.)	〈	B. 2.1.41
264,25-26 (Z.)	〈	B. 2.1.42
327,5-6 (Z.)	〈	B. 60.23.15
327,6-7 (Z.)	〈	B. 60.23.1
327,7-10 (Z.)	〈	B. 60.23.14
327,31-33	〈	B. 60.23.15
327,33	〈	B. 60.23.1
328,1-3	〈	B. 60.23.14
340,28-30	×	N. Λέοντος 111
424,28-32	×	N. Λέοντος 79

Τόμος Δ' (Ἀποκρίσεις κ.λπ. Βαλσαμῶνος)

449,15-16	∽	B. 2.1.41
450,22-23	∽	B. 46.3.1
450,23-25	〈	B. 46.3.5.3
451,12	×	B. 2.4.21
459,2-3	×	N. Λέοντος 4+15
469,6-16	〈	N. Μανουὴλ Α' ἔτ. 1151 ἢ 1166 (Dölger, Reg. 1384)*
476,7-9	〈	Coll. Trip. 1.5.2
478,1-7	〈	N. Λέοντος 3
479,13-14	〈	B. 5.1.2
479,15-16	×	Σχόλ. Θεοδώρου εἰς C.1.2.2 (βλ. Coll. Trip. 1.2.2 σημ. 25, PG 138.1097 D)
483,28-32	〈	B. 48.19.3
486,11-25	〈	N. Λέοντος 54

492,9-11	×	N. 'Ισαακίου Κομνηνοῦ (Dölger, Reg. 943)
495,12-13	∽	Σχόλ. εἰς B. 2.4.1 (BS 25,11-12)
496,5-8	<	B. 60.58.4
504,25-32	∽	N. 5.2
505,1-8	<	B. 4.1.16
507,30-508,3	<	B. 4.1.3
512,21-22	<	B. 60.39.23
512,23	<	; [1]
512,26-32	<	B. 1.1.17
524,6-10	<	N. Κωνσταντίνου Μονομάχου ἔτ. περίπου 1045 (Dölger, Reg. 864)*
531,15-19	×	B. 6.18.1
537,22-538,30	<	N. 'Αλεξίου Α' (Dölger, Reg. 1278)
555,14-16	×	N. 'Αλεξίου Α' ἔτ. 1093 (Dölger, Reg. 1172)
560,5-9	×	B. 28.5.1

1. Προφανῶς σχόλιον εἰς B. 60.39.23, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστόν.

Β'. 'Αντίστροφος Πίναξ

'Αθανασίου 'Εμεσηνοῦ Νεαραὶ

1.2.11	Β' : 132, 25-26
4.3.8	Β' : 538, 13-17

Βασιλικὰ

1.1.1	Α' : 35, 15-18
1.1.4	Β' : 456, 4-11
1.1.5	Β' : 475, 12-14
1.1.6	Β' : 475, 15-17
1.1.7	Α' : 193, 31-194, 2
1.1.17	Δ' : 512, 26-32
1.1.18	Α' : 264, 6-7
1.1.19	Α' : 264, 7-8
1.1.20	Α' : 264, 9-10
1.1.21	Α' : 264, 10-13
1.1.23	Α' : 264, 18-22
1.1.24	Α' : 264, 23-24
1.1.25	Α' : 264, 24-25
1.1.26	Α' : 264, 25-265, 2
	Β' : 586, 29-30
1.1.28	Α' : 267, 22-24
1.1.29	Α' : 265, 6-17
1.1.30	Β' : 265, 20
1.1.44	Β' : 584, 16-17 /585, 7-11
1.1.45-47	Α' : 128, 23-26
1.1.47	Β' : 583, 27-28 /585, 12-14
1.1.49	Γ' : 366, 8-10
1.1.51	Α' : 262, 6-15
1.1.52	Α' : 123, 21-29
	Β' : 585, 14-19
	Γ' : 365, 18-20
2.1.28	Α' : 42, 1-2
2.1.41	Α' : 39, 11-18 /41, 26-27
	Δ' : 264, 22-25 /449, 15-16
2.1.42	Α' : 39, 18-19
	Δ' : 264, 25-26

2.1.43	Α′ : 39, 20-21
2.1.44	Α′ : 39, 21-23
2.1.45	Α′ : 39, 24
2.1.46	Α′ : 39, 25-27
2.2.15	Α′ : 97, 28-30
2.2.24	Α′ : 125, 3-4
2.2.50	Β′ : 477, 22-23
2.2.139	Α′ : 309, 9-11
2.3.85.1	Α′ : 279, 20-21
2.3.106	Β′ : 499, 6
2.3.183	Α′ : 40, 10-12
2.4.21	Δ′ : 451, 12
2.6.20	Α′ : 144, 28-29
3.1.1	Β′ : 36, 19-23
3.1.2 πρ.+1	Γ′ : 209, 25-28
3.1.3	Α′ : 57, 20-25
3.1.6	Β′ : 239, 4-14
3.1.8	Α′ : 47, 29-48, 14 /59, 22-60, 10 /67, 3-4
	Β′ : 276, 14-16 /422, 20-21 /702, 27-30
3.1.9	Α′ : 43, 12-44, 3
3.1.10	Β′ : 132, 25-26
3.1.11	Α′ : 77, 21-26
	Β′ : 9, 10-12 /28, 21-29, 1 /223, 16-22
3.1.14	Γ′ : 336, 27-29 /553, 27-30
3.1.17	Β′ : 51, 27-28 /127, 14 /326, 2-7
3.1.18	Β′ : 326, 16-17
3.1.19	Α′ : 114, 17-23
3.1.21	Α′ : 183, 4-14
	Β′ : 569, 17-27
3.1.23	Α′ : 184, 20-24
3.1.24	Α′ : 59, 15-21
3.1.25	Α′ : 66, 16-18,20-22
	Β′ : 338, 25-26
3.1.27	Α′ : 213, 9-11
	Β′ : 24, 13-21
3.1.29-31	Α′ : 62, 8-63, 6
3.1.32	Α′ : 75, 1-5 /78, 5-7
	Β′ : 106, 11-13
3.1.33	Β′ : 651, 18-21
3.1.35	Α′ : 71, 5-14

3.1.36	Γ′	422, 7-10
3.1.37	Α′	181, 10-14
	Γ′	422, 10-13
3.1.38	Α′	181, 16-25
	Γ′	133, 10-12 /147, 25-148, 1
3.1.45	Β′	332, 33-34 /629, 17-20, 21-23
3.1.48	Β′	475, 18-19
3.2.1	Α′	69, 26-70, 5
	Β′	341, 21-23 /342, 15
3.2.2	Α′	64, 14-24
	Β′	22, 23-30
	Γ′	148, 12-13
3.2.3	Α′	237, 15-29
3.3.1.1	Β′	241, 18-24
3.3.2-5	Β′	570, 8-11
3.3.6	Α′	74, 22-24
3.3.8	Α′	241, 2-7
3.3.9	Γ′	334, 25-26
4.1.1	Β′	271, 25-26
4.1.3	Α′	222, 10-33
	Β′	667, 3-9
	Δ′	507, 30-508, 3
4.1.9	Β′	668, 31-669, 16 /670, 19-671, 4
4.1.11	Α′	297, 21-24
4.1.12	Α′	223, 1-3 /224, 11-15
4.1.14	Α′	222, 2-10
	Γ′	410, 29-411, 5
4.1.15	Α′	213, 17-19
	Β′	316, 28-31
4.1.16	Β′	451, 4-15 /666, 10-13
	Δ′	505, 1-8
4.1.17	Β′	404, 16-405, 15
4.1.19	Β′	417, 26-418, 11 /629, 28-31 /640, 17-19
5.1.2	Δ′	479, 13-14
5.1.5	Α′	43, 5-8
5.1.7	Β′	651, 10-14
5.1.10	Α′	100, 31-102, 1
5.1.11	Α′	131, 21-132, 2
	Β′	482, 25-29 /537, 9-12 /538, 13-17
	Γ′	471, 24-31

3 - 5 - 1983

5.1.12	Γ' : 471, 31-472, 1
5.1.13	Γ' : 471, 16-24 /472, 2-4, 5-9
5.2.5.1	Β' : 53, 8-15, 18-23
5.2.13	Β' : 596, 19-22
5.2.14	Α' : 102, 9-12
	Β' : 261, 30-33
5.2.14 (16)	Γ' : 575, 33-576, 2
5.3.2	Α' : 36, 17-37, 5
5.3.3	Β' : 174, 11-16
5.3.3-5	Α' : 44, 7-24
5.3.4	Β' : 171, 30-31
5.3.7	Β' : 262, 9-14
5.3.11	Α' : 88, 1-20
	Β' : 651, 22-25
5.3.12	Α' : 103, 24-104, 2
5.3.12-14	Α' : 86, 13-87, 33
5.3.13	Α' : 100, 12-18
5.3.15	Α' : 241, 12-14
	Γ' : 506, 5-7, 31-33
5.3.16	Γ' : 365, 22-25, 27-30 /366, 11-14, 15-18
6.1.46	Α' : 110, 3-5
6.2.15	Β' : 301, 8-9
6.3.28	Α' : 220, 8-17
6.18.1	Δ' : 531, 15-19
6.19.7.2	Α' : 177, 21-23
6.22.8	Α' : 152, 6-8
	Γ' : 210, 1-5
7.2.19	Γ' : 584, 26-28 /585, 9-10
7.2.19-20	Α' : 235, 2-14
	Γ' : 242, 18-19
7.2.27.2	Γ' : 335, 8-9
7.2.53	Γ' : 335, 10-11
7.3.24	Γ' : 339, 8-10
7.4.5.2	Γ' : 338, 5-33
7.6.14	Α' : 60, 31-32
7.17.26	Α' : 192, 26-32
8.1.1	Β' : 101, 10-13 /468, 29-30
	Δ' : 214, 14-16
9.1.92	Α' : 232, 23-26
9.1.100	Γ' : 242, 9-11

9.1.143	Α′ : 194, 9-12
9.3.14	Α′ : 234, 31-32
9.3.52	Α′ : 235, 16-17
	Γ′ : 242, 18-19
9.7.17.1	Β′ : 542, 20-21
10.2.14.4	Δ′ : 63, 31-33
12.1.61.10	Α′ : 91, 14-18
19.1.87	Α′ : 53, 21-54, 1
21.1.1	Α′ : 178, 14-17
21.1.6	Γ′ : 601, 26-28
21.1.15	Γ′ : 329, 14-16
21.1.16	Γ′ : 602, 30-32
21.1.17	Β′ : 468, 31-469, 1
21.1.19	Γ′ : 602, 2-4
21.1.20	Α′ : 178, 19-20
21.1.23	Γ′ : 601, 28-29 /602, 23
21.1.27	Γ′ : 601, 29-30 /602, 24
21.1.33	Α′ : 178, 27-30
21.1.45	Α′ : 179, 2-9
21.1.46	Α′ : 178, 23-24
21.2.1	Α′ : 207, 6-9
21.2.10	Α′ : 277, 14-15
21.2.11.4	Α′ : 277, 16-17
22.2.1-2	Γ′ : 556, 25-27
22.5.3.3	Α′ : 315, 16-22
22.5.4.	Β′ : 529, 13-16
22.5.5	Β′ : 528, 15/529, 12-13, 18-22
22.5.13.6	Α′ : 320, 1-3
22.5.43	Α′ : 315, 24-27/317, 6-10
22.5.44	Α′ : 319, 20-23
24.2.3	Β′ : 633, 25-26
24.2.11	Β′ : 576, 20-21/633, 25-26
24.2.14	Α′ : 324, 18-19
28.1.1	Β′ : 540, 16-17
28.2.2	Α′ : 272, 15-273, 3
28.4.1	Β′ : 472, 27-28
	Δ′ : 188, 32-189,2
28.4.2	Α′ : 310, 21-22
	Δ′ : 153, 6-7
28.4.13	Δ′ : 109, 4-6

28.4.20	Α' : 278, 19-25
28.4.22	Α' : 278, 25-29
28.4.24	Α' : 278, 30-279,1
28.4.41	Α' : 279, 2-10
28.4.43	Α' : 277, 25-31
28.4.46	Δ' : 186, 30-187, 17
28.5.1	Δ' : 560, 5-9
28.5.1-2	Α' : 280, 12-21
28.5.6.1	Δ' : 189, 5-7
28.5.12	Δ' : 185. 19-20
28.5.14-15	Α' : 303, 29-304, 4
28.5.15	Β' : 431, 13-19
28.5.35	Α' : 277, 19-23
28.5.39	Α' : 277, 33-278, 14
28.6.1	Β' : 26, 19-20 /258, 5-9
28.7.1	Α' : 73, 19-24 /221, 5-7 /302, 17-33
	Β' : 8, 8-9, 17-25 /64, 31-65, 3
	Γ' : 83, 6-8
	Δ' : 122, 9-13
28.7.3	Α' : 297, 5-7
	Β' : 523, 13-15 /526, 7-13 /527, 25-528, 6
	Δ' : 180, 25-29
28.7.4	Β' : 526, 15-17
28.7.6	Δ' : 200, 29-202, 4
28.12.2	Α' : 209, 10-12
29.1.70	Β' : 542, 22-25
30.1.5.10-13	Α' : 93, 8-14
31.2.4	Γ' : 398, 1-4
31.3.3	Γ' : 397, 30-32
31.5.1	Α' : 77, 28-29 /79, 32-80, 3
31.6.4	Δ' : 176, 19-21
31.7.11	Α' : 124, 22-24
33.1.58-59	Β' : 430, 15-18
34.1.20.1	Γ' : 57, 30-32
35.1.6	Α' : 127, 30-33
35.8.41	Α' : 245, 27-29 /310, 24-311, 8
	Γ' : 365, 6-17 /366, 6-7
35.16.14	Α' : 127, 23-28
37.5.21	Β' : 469, 18-19
38.10.10-12	Α' : 93, 16-19

38.19.3	Α' : 128, 2-8
41.1.5	Α' : 99, 26
41.4.2	Δ' : 80, 9-11
42.3.4	Α' : 110, 7-13/198, 20-25
43.1.19	Α' : 300, 2-4
43.1.26-27	Α' : 110, 17-19
43.1.38.24-25	Α' : 96, 3-5
43.1.83.5	Α' : 96, 7-10, 16-20
43.1.137.6	Α' : 96, 23-27
44.1.39.8-10	Α' : 93, 21-24
44.3.107	Β' : 477, 15-17
44.14.4	Α' : 128, 11-16
44.15.38.2	Α' : 98, 29-33
44.15.;	Β' : 477, 18-19
44.18.30.29	Α' : 103, 20-21
45.1.42	Α' : 306, 24-307, 9
45.2.7	Α' : 306, 4-8
45.2.9	Α' : 306, 9-11
45.3.8	Β' : 671, 27-32
46.1.16	Α' : 307, 11-12
46.1.20	Α' : 307, 13-14
46.3.1	Δ' : 450, 22-23
46.3.5.3	Δ' : 450, 23-25
48.8.35	Α' : 98, 23-25
48.18.3	Α' : 217, 16-17
48.19.3	Α' : 308, 28-309, 3
	Δ' : 483, 28-32
50.2.29.1	Α' : 94, 1-2
50.3.8	Α' : 94, 8-10
50.3.9.2	Α' : 124, 26-125, 1
50.3.59	Δ' : 57, 18-27
50.4.13	Α' : 94, 29-31
53.3.31	Α' : 206, 17-19
54.23.1	Α' : 144, 25-26
54.37.1	Α' : 323, 19-21
56.7.13	Α' : 196, 2-23
58.10.1.1	Α' : 93, 26-30
58.13.17.4	Α' : 93, 32-33
58.14.2.1	Α' : 94, 12-15

58.15.1	Α' : 94, 17-21
59.1.8	Α' : 208, 25-28
59.3.1	Α' : 208, 29-31
59.3.13	Α' : 208, 31-32
60.1.10	Α' : 232, 18-19
	Γ' : 600, 4-17
60.3.7	Α' : 198, 15-17
60.5.47	Α' : 217, 3-14
60.6.3	Δ' : 231, 29-30
60.6.20	Α' : 112, 11-13
60.6.35	Α' : 206, 7-10
60.8.5	Α' : 328, 21-329, 1
	Β' : 359, 32-360, 6
60.8.6	Α' : 329, 3-8
60.12.1	Δ' : 65, 2-4/219, 23-25
60.12.43	Δ' : 57, 7-16
60.12.48	Δ' : 231, 20-21
60.12.50	Δ' : 231, 22-27
60.12.62	Δ' : 231, 27-28
60.12.65	Δ' : 220, 3-4
60.17.2	Δ' : 63, 25-26
60.17.6	Δ' : 63, 23-24
60.17.7	Β' : 35, 12-13
	Δ' : 190, 22
60.18.18	Γ' : 578, 18-19
60.20.1	Α' : 206, 23-24
	Δ' : 53, 5-7
60.20.2	Δ' : 53, 11-12
60.21.1	Α' : 228, 29-31
60.21.34-36	Β' : 74, 9-10
60.21.41	Α' : 229, 2-4
60.23.1	Α' : 208, 12
	Δ' : 327, 6-7, 33
60.23.3	Α' : 208, 13-15, 20-22
60.23.7	Α' : 208, 23-24
60.23.8	Α' : 208, 9-10
60.23.9	Α' : 208, 10
60.23.14	Δ' : 327, 7-10/328, 1-3
60.23.15	Δ' : 327, 5-6, 31-33
60.27.1	Α' : 225, 20-22

60.27.3	Α′ : 225, 15-18
60.27.4	Α′ : 225, 26-29
60.32.2	Α′ : 97, 13-15
60.34.8	Γ′ : 597, 29-35
60.34.9	Γ′ : 597, 35-598, 1
60.34.10	Γ′ : 598, 1-2
60.34.11	Γ′ : 598, 2-8
60.36.1	Α′ : 97, 17-26 /110, 30-111, 8
	Δ′ : 61, 32-62, 7
60.36.3	Β′ : 382, 27-28
	Δ′ : 62, 8-9
60.36.4	Α′ : 230, 5-13
60.36.13	Β′ : 108, 20-24
60.37.2	Α′ : 307, 21-25
	Β′ : 86, 7-8
	Δ′ : 158, 25-29 /160, 26-27
60.37.13	Β′ : 527, 16-18
60.37.15	Β′ : 542, 24-543, 1
	Δ′ : 49, 18-20
60.37.37	Α′ : 128, 21-22
60.37.39	Β′ : 363, 30-364, 2
60.37.65	Α′ : 185, 9-11
60.37.72	Α′ : 302, 12-15
60.37.75	Α′ : 303, 3-12
60.37.76	Α′ : 303, 13-19
	Δ′ : 223, 3-9
60.37.77	Α′ : 303, 19-22
60.37.78	Α′ : 303, 22-27
60.37.79	Β′ : 86, 22-30
60.37.80	Β′ : 86, 3-5
60.37.83	Α′ : 219, 27-31
	Β′ : 64, 4-5 /510, 2-3
60.37.84	Β′ : 510, 15-19
	Δ′ : 242, 3-7
60.37.85	Γ′ : 56, 9-10
	Δ′ : 220, 24-25
60.38.1	Β′ : 504, 23-28
60.38.2	Β′ : 504, 28-30
60.38.3	Α′ : 320, 24-27
	Β′ : 504, 31-505, 1

60.39.1	B′ : 519, 18-23 /520, 14-17
	Δ′ : 115, 35-116, 3 /190, 20-21
60.39.3	A′ : 199, 13-15
	B′ : 519, 23-28, 28-33 / 519, 33-520, 2 / 520, 11-13
	Δ′ : 116, 21-24
60.39.4	Δ′ : 116, 12-13
60.39.5	B′ : 520, 21-24
60.39.11	Δ′ : 116, 18-19
60.39.14	Δ′ : 191, 9-10
60.39.15	Δ′ : 191, 10-11 /213, 23-24
60.39.23	Δ′ : 512, 21-22
60.39.24	A′ : 189, 6-10
60.39.25	A′ : 189, 23-26
60.39.26	A′ : 190, 1-4
60.39.27	A′ : 192, 10-11
60.39.28	A′ : 192, 12-17
60.41.22	A′ : 128, 18-19
60.42.13	Δ′ : 185, 12-15
60.42.14	Δ′ : 185, 15-18
60.43.3-5	Γ′ : 337, 29-31
60.43.6	Γ′ : 338, 1-3
60.43.7	Γ′ : 337, 32-33
60.45.2	A′ : 111, 9-14 /209, 4-5
60.45.5	A′ : 209, 6-8
60.45.6	A′ : 111, 25-27
60.50.1	A′ : 194, 17-19
60.50.24	A′ : 194, 22-26
60.51.11	A′ : 232, 10-13
	Γ′ : 601, 31-34
60.51.13	A′ : 232, 14-16
60.51.15	A′ : 111, 28
60.51.25	A′ : 234, 13-18, 18-20
60.51.52	A′ : 232, 28-29
60.51.53	A′ : 194, 28-31
60.51.64	A′ : 54, 6-55, 27
	B′ : 31, 7-11
60.54.24	A′ : 196, 29-31
60.58.1	A′ : 213, 22-214, 3 /217, 22-218, 13
	B′ : 521, 32-522, 5

	Γ' : 42, 29-31
	Δ' : 172, 1-6
60.58.2	Β' : 542, 24-543, 1
60.58.3+5+6	Β' : 521, 27-31
60.58.4	Β' : 86, 13-16 /279, 8-11 /521, 24-26
	Γ' : 42, 31-43, 2
	Δ' : 152, 7-9 /153, 20-23 /496, 5-8
60.63.1	Α' : 229, 5-14

Βασιλικῶν Σχόλια (BS)

7, 21-25	Α' : 39, 29-30
25, 11-12	Δ' : 495, 12-13
1236, 8-12	Β' : 499, 27-30
1455, 10 ἐπ.	Α' : 317, 1-3
1739, 16	Β' : 576, 22-23
2401, 21-22	Α' : 99, 27-29
Σχόλ. εἰς Β. 60.6.11	Δ' : 231, 31
Σχόλ. εἰς Β. 60.36.3	Β' : 382, 28-29

Codex Iustinianus

1.3.39	Α' : 58, 4-5
1.4.29.3	Α' : 172, 1-2

Collectio Tripartita

1.5.2	Δ' : 476, 7-9

Institutiones

1.11.4, 9	Β' : 430, 15-18
2.6.2	Γ' : 30, 34-35
4.1.8	Δ' : 65, 2-4 /219, 23-25

Νεαραὶ Ἰουστινιανοῦ

5.2	Δ' : 504, 25-32
15	Γ' : 495, 12-22
58	Α' : 118, 21-22
115.3	Α' : 311, 22-23
117.8.7	Β' : 509, 3-8
117.10	Α' : 297, 28-29
	Β' : 420, 26-28
118.5	Β' : 469, 8-17
120.11	Β' : 597, 9-28

123.1.2	B′ : 703, 4-12, 13-21
123.9	A′ : 153, 12-13
123.13	B′ : 619, 4-5
123.29	B′ : 121, 21-25
134.10.1	B′ : 509, 10-11
142	B′ : 31.7.11

Νεαραὶ Λέοντος

2	B′ : 422, 28-423, 3
3	Γ′ : 41, 11-14
	Δ′ : 478, 1-7
4	B′ : 372, 9-12
	Δ′ : 459, 2-3
6	B′ : 400, 10-21
7	B′ : 233, 26-28 /353, 17-19
8	B′ : 233, 26-28 /234, 9-10
9-11	A′ : 77, 33-78, 1
10	A′ : 78, 20-27
14	B′ : 626, 18-627, 11
15	B′ : 372, 13-15
	Δ′ : 459, 2-3
16	B′ : 338, 29-31
17	Δ′ : 9, 8-16, 17-20
24	B′ : 429, 29-430, 8
27	B′ : 430, 20-25
31	B′ : 520, 25-27
32	B′ : 508, 23-28
33	B′ : 526, 19-24
	Γ′ : 49, 25-26
35	B′ : 280, 14-19
48	B′ : 469, 2-5
54	B′ : 462, 7-8
	Γ′ : 197, 13-14
	Δ′ : 486, 11-25
58	B′ : 463, 20-24
65	B′ : 447, 14-17
66	Γ′ : 102, 28-103, 2
68	A′ : 159, 19-23
	B′ : 224, 17-21 /225, 20-24
72	Γ′ : 328, 23-26

76	Δ' : 128, 18-21
79	Β' : 319, 8-17 /353, 14-17
	Γ' : 86, 30-87, 12
	Δ' : 424, 28-32
86	Α' : 159, 25-28
	Β' : 224, 30-225, 1
91	Β' : 505, 15-16
93	Β' : 541, 29-31
96	Α' : 326, 8-10
111	Δ' : 340, 28-30
111-112	Α' : 331, 22-25

Νεαραὶ τῶν λοιπῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν αὐτοκρατόρων

Ἀλεξίου Α'

ἔτ. 1081	Α' : 165, 29-166, 5
ἔτ. 1082 ἢ 1091 ἢ 1111	Β' : 634, 14-636, 30
ἔτ. 1084	Α' : 284, 25-289, 18 /301, 7-12
ἔτ. 1087	Β' : 393, 32-394, 28
ἔτ. 1092 (δύο νεαραὶ)	Α' : 284, 1-10 /289, 20-291, 3
ἔτ. 1092 ἢ 1107	Α' : 67, 16-68, 6
ἔτ. 1093	Β' : 390, 17-391, 23
	Δ' : 555, 14-19
ἔτ. 1095 (δύο νεαραὶ)	Β' : 500, 17-503, 20
	Γ' : 508, 8-12
ἔτ. 1095 ἢ 1110	Α' : 166, 18-167, 16
ἔτ. 1107	Β' : 348, 13-27
ἔτ. ;	Β' : 156, 13-158, 13
	Δ' : 537, 22-538, 30

Ἀλεξίου Β'

ἔτ. 1181	Β' : 603, 18-605, 20
ἔτ. 1182 (δύο νεαραὶ)	Β' : 383, 13-19 /653, 23-27

Βασιλείου Β'

ἔτ. 988	Β' : 652, 28-653, 13

Ἡρακλείου

ἔτ. 629	Α' : 165, 23-26

Ἰσαακίου Ἀγγέλου

ἔτ. 1185 ἢ 1186	Α' : 291, 10-20

ἔτ. 1186	Β′ : 421, 21-23
ἔτ. 1193	Β′ : 248, 19-25
Ἰσαακίου Κομνηνοῦ	
ἔτ. ;	Α′ : 75, 21-76, 8
	Δ′ : 492, 9-11
Κωνσταντίνου Ζ′	
ἔτ. ;	Γ′ : 507, 2-7
Κωνσταντίνου Η′	
ἔτ. 1026	Γ′ : 103, 14-20
Κωνσταντίνου Θ′ Μονομάχου	
ἔτ. 1045	Δ′ : 524, 6-10
Μανουὴλ Α′	
ἔτ. 1143 ἢ 1158 ἢ 1173	Α′ : 153, 21-30
(δύο νεαραὶ)	Β′ : 653, 14-21
ἔτ. 1144	Β′ : 570, 11-571, 1
ἔτ. 1145 ἢ 1160 ἢ 1175	Α′ : 283, 5-29
ἔτ. 1146	Β′ : 598, 9-12
ἔτ. 1148	Β′ : 608, 22-611, 24
ἔτ. 1150 ἢ 1165	Β′ : 384, 24-386, 20
ἔτ. 1151 ἢ 1166	Δ′ : 469, 6-16
ἔτ. 1153	Β′ : 605, 20-608, 21
ἔτ. 1155 ἢ 1170	Β′ : 653, 21-23
ἔτ. 1158 (δύο νεαραὶ)	Β′ : 598, 12-16/598, 18-603, 14
ἔτ. 1166 (τέσσαρες	Α′ : 84, 10-85, 23/136, 22-140, 5/282, 8-15
νεαραὶ)	Β′ : 130, 8-9
	Γ′ : 361, 11-15
	Δ′ : 116, 29-119, 11/237, 34-238, 1
ἔτ. 1176	Β′ : 603, 18-22
Νικηφόρου Φωκᾶ	
ἔτ. 964	Β′ : 652, 13-25
Synopsis Basilicorum	
Λ 2.30	Α′ : 71, 17-18
Θεόδωρος	
εἰς C.1.2.2	Δ′ : 479, 15-16

Παράρτημα

(Testimonia εἰς τὸ Ηὐξημένον Πρόχειρον τῆς ἑρμηνείας τοῦ Βαλσαμῶνος)[1]

Α' :	53,19-55, 27	〉	39.236
Α' :	136,18-22	〉	40.49 i.f.
Α' :	136,22-140,5	〉	40.50
Α' :	165,21-26	〉	40.6
Α' :	165,26-166,5	〉	40.7
Α' :	166,12-167,16	〉	40.8
Α' :	189,23-26 (;)	〉	39.67
Α' :	190,28-31	〉	39.118
Α' :	192,26-32 (;)	〉	39.62
Α' :	208,25-28 (;)	〉	39.166
Α' :	208,29-31	〉	39.167
Α' :	208,31-32	〉	39.168
Α' :	225,15-18 (;)	〉	39.22
Α' :	229,2-4 (;)	〉	39.21
Α' :	229,5-8 (;)	〉	39.51
Α' :	229,8-14 (;)	〉	39.50
Α' :	277,33-278,3 (;)	〉	4.62
Α' :	278,19-24 (;)	〉	4.63
Α' :	278,25-29 (;)	〉	5.5
Α' :	278,30-279,1	〉	2.15
Α' :	279,2-10	〉	2.16
Α' :	279,15-27	〉	4.49
Α' :	284,25-289,18	〉	2.20
Α' :	289,19-291,3	〉	2.21
Α' :	292,16-293,14	〉	2.22
Α' :	297,5-19	〉	12.35
Α' :	297,19-26	〉	12.36
Α' :	297,27-298,1	〉	12.37
Α' :	298,1-19	〉	12.38
Α' :	300,15-20	〉	1.24
Α' :	300,27-301,8	〉	1.25
Α' :	304,30-305,3	〉	39.96
Α' :	306,5-7 (;)	〉	25.4

1. Κατὰ τὴν ἔκδ. C. E. Zachariae von Lingenthal = Ζέπων, JGR 7.

2. Ἐπὶ τῶν χωρίων τοῦ Βαλσαμῶνος, πού συνοδεύονται ὑπὸ ἐρωτηματικοῦ, ἡ ἰδιότης ὡς ἀμέσου πηγῆς τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου δὲν εἶναι βεβαία, δοθέντος ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ τελευταίου ἐνδέχεται νὰ ἐχρησιμοποίησεν ἀπ' εὐθείας τὸ κείμενον τῶν Βασιλικῶν.

Α′	: 306,7-8 (;)	〉	25.5
Α′	: 306,9-11 (;)	〉	25.6
Α′	: 306,24-307,4 (;)	〉	25.7
Α′	: 307,4-9 (;)	〉	25.10
Α′	: 307,11-12 (;)	〉	25.8
Α′	: 307,13-14 (;)	〉	25.9
Α′	: 310,21-22	〉	4.7
Α′	: 311,13-312,3	〉	4.53
Α′	: 315,12-19 (;)	〉	27.286
Α′	: 315,19-27 (;)	〉	27.287
Α′	: 319,20-23 (;)	〉	27.295
Α′	: 320,24-27 (;)	〉	27.296
Α′	: 320,28-30	〉	27.297
Α′	: 331,20-27	〉	39.253
Β′	: 95,13-26	〉	40.96
Β′	: 97,11-21	〉	40.98
Β′	: 280,13-19	〉	39.101 i.f.
Β′	: 384,25-386,20	〉	40.95
Β′	: 430,33-431,26	×	8.34
Β′	: 500,17-503,20	〉	34.17
Β′	: 504,23-28	〉	39.226
Β′	: 504,28-505,1	〉	39.227
Β′	: 508,22-28	〉	12.13
Β′	: 521,24-26 (;)	〉	39.102
Β′	: 521,27-31	〉	39.103
Β′	: 541,29-31	〉	1.26
Β′	: 666,10-13	〉	28.53
Β′	: 666,13-16	〉	28.54
Β′	: 666,16-22	〉	28.55
Γ′	: 102,28-103,2	〉	39.79
Γ′	: 328,14-27	〉	39.237
Γ′	: 337,28-31	〉	39.238
Γ′	: 338,3-339,2	〉	39.239
Γ′	: 339,2-16	〉	39.240
Γ′	: 471,16-24 (;)	〉	39.241
Γ′	: 471,24-31 (;)	〉	39.242
Γ′	: 471,31-472,1 (;)	〉	39.245
Γ′	: 472,2-4	〉	39.246
Γ′	: 472,5-12	〉	39.247
Δ′	: 49,15-22	〉	12.16
Δ′	: 49,25-26	〉	12.17
Δ′	: 49,26-31	〉	12.18
Δ′	: 57,7-16 (;)	〉	39.89
Δ′	: 57,18-27 (;)	〉	39.90
Δ′	: 63,23-24 (;)	〉	39.85
Δ′	: 63,25-26 (;)	〉	39.86

Δ'	63,35-64,1	⟩	39.87
Δ'	65,2-4	⟩	39.12
Δ'	103,30-106,27	⟩	4.55
Δ'	116,25-119,11	⟩	39.222
Δ'	176,14-18	×	39.211
Δ'	176,19-21 (;)	⟩	39.210
Δ'	227,8-12	×	8.91

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ - ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΡΩΪΑΝΟΣ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΒΕΛΙΓΟΣΤΙΔΟΣ

Κριτική θεώρησις επόψεως Στεφάνου Δραγούμη*

Εἰς μνήμην
Στεφάνου Ν. Δραγούμη († 1923-1983)

ΓΕΝΙΚΑ. Ἀκμάζουσα μεσοβυζαντινὴ πολιτεία τῆς πελοποννησιακῆς ἐνδοχώρας ἡ Βελίγοστη[1], κειμένη ποτὲ εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν περιφέρειαν τῆς μεγαλοπολιτικῆς λεκάνης, ἀπετέλεσε τὸν ἐνδιάμεσον συνδετικὸν κρίκον τῆς οἰκιστικῆς παραδόσεως τῆς μείζονος ταύτης περιφερείας τῶν οἰκισμῶν τοῦ τέλους τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων καὶ ἐκείνων τῶν ὑστεροβυζαντινῶν[2]. Ἡ Βελίγοστη φαίνεται ὅτι ἐπέζησε μόνον ὡς τοπωνυμία μετὰ τὴν σαρωτικὴν ἐπίθεσιν τῶν φραγκικῶν κατακτητικῶν δυνάμεων εἰς τὰ ἐνδότερα μέρη τοῦ Μορέως, διότι ἡ συνοχή της ὡς μεγάλης καὶ ἀνθηρᾶς πόλεως πιθανῶς διελύθη μετ' ὀλίγον χρόνον, κατ' οὐσίαν δὲ μετὰ τὴν ἐμπέδωσιν τῆς κυριαρχίας τοῦ

---

* Μέλλοντες νὰ ἐξετάσωμεν συστηματικῶς τὰ περὶ Βελιγόστιδος εἰς τὸ πλαίσιον καταρτισθέντος προγράμματος ἐρεύνης τῶν οἰκιστικῶν ἐγκαταστάσεων τῆς ἐπαρχίας Μεγαλοπόλεως ἐκ τῶν χρόνων τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος ἕως καὶ τὴν περίοδον τῆς πρώτης Τουρκοκρατίας, παραθέτομεν ἐνταῦθα παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τοῦ τοπογραφικοῦ προβλήματος τῆς βυζαντινῆς κυρίως Βελιγόστιδος, εἰλημμένας ἀφ' ἑνὸς ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ ἑλληνικοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῆς κριτικῆς θεωρήσεως τῆς πλέον διαφοροποιουμένης ἐξ ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπόψεων περὶ τοῦ τοπογραφικοῦ τούτου ζητήματος θέσεως, ἐκείνης τοῦ ἀειμνήστου Στεφ. Δραγούμη.

Τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν μελέτην τοπωνύμια ἔχουν ἐλεγχθῆ ἐπιτοπίως καὶ ἐπισταμένως κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα. Διὰ τὰ τοπογραφικὰ ζητήματα χρησιμοποιοῦνται ἐπιπροσθέτως χάρται ἐκδόσεως τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ (ΓΥΣ) ὑπὸ κλίμακα 1:50.000, 1:5.000, ὡς καὶ ἀεροφωτογραφίαι.

1. Ἡ τοπωνυμία, ὡς παραδίδεται εἰς τὸ ἀξιολογώτερον χειρόγραφον τοῦ ἑλληνικοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως, τὸν Κοπεγχάγιον κώδικα (Cod. Havniensis 57), προπαροξύνεται κατὰ τὸν τύπον *Βελίγοστη* (ἡ), ὅπως ἄλλωστε ἐκφέρεται γλωσσικῶς καὶ ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους τῶν χωρίων Σαμαρᾶ (νῦν Βελιγοστή) καὶ Κούρταγα (νῦν Παραδείσια). Σημειοῦται ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν γενικὴν *Βελιγόστιδος*· βλ. Σπ. Π. Λάμπρου, Δύο ἀναφοραὶ μητροπολίτου Μονεμβασίας πρὸς τὸν πατριάρχην, ΝΕ 12, 1915, σ. 298, καὶ Ig. Hardt, Catalogus codicum manuscriptorum Graecorum bibliothecae regiae Bavariae, Monachii 1806, τόμ. II, σ. 390 κέξ. (Πρβλ. Περικ. Γ. Ζερλέντην, Ἡ μητρόπολις Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς καὶ αἱ ἐπισκοπαὶ Πίσσης, Ἐζερῶν, Βελιγόστιδος, ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 26). Ἡ τοπωνυμία εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως· βλ. σχετικῶς εἰς M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941 (=[2]Leipzig 1970), σ. 150.

2. Pan. Velissariou, Οἰκιστικὰ τοῦ βυζαντινοῦ Λεονταρίου Ἀρκαδίας, JÖB 32/4, «XVI. Internationaler Byzantinistenkongress», Akten II/4, Wien 1982, σ. 625.

ἑλληνικοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ καὶ τὴν ἀναβίωσιν τοῦ τοπικοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνισμοῦ· καὶ ἦτο πολὺ φυσικὸν τοῦτο μετὰ τὴν εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν θεμελίωσιν κατὰ τοὺς παλαιολογείους χρόνους πόλεως νέας, τοῦ Λεονταρίου.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΒΕΛΙΓΟΣΤΗ. ΑΝΑΦΟΡΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΡΟΝΙΚΟΥ. Μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν σπουδαιοτέρων παραλίων μεσσηνιακῶν φρουρίων καὶ ἐδαφῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἀποφασίζεται ἐκ μέρους τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων τῆς ἐνδοχώρας ἡ κατὰ παράταξιν ἀντιμετώπισις τῶν ἐπιδρομέων. Ἀλλ' ἡ γενομένη ἐν ἔτει 1205 μάχη εἰς τὸν «Κούντουραν ἐλαιῶνα» ἀπέβη εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων·

Ὡς τὸ ἔμαθαν γὰρ οἱ Ρωμαῖοι ἀπ' ἔσω ἀπὸ τὸ Νίκλι,
ἐκεῖνοι τῆς Βελίγοστης, τῆς Λακοδαιμονίας,
ὅλοι ὁμοῦ ἐσωρεύτησαν, πεζοὶ καὶ καβαλλάροι·
(Ἑλλ. Χρ. 1715-1717)[1]

Ἡ ἀπόφασις δι' ἄμεσον ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐχθροῦ δὲν ἦτο ἄσχετος μὲ τὴν φιλοφραγκικὴν διάθεσιν ὡρισμένων ἐπιφανῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὰς ὑποδείξεις τῶν ὁποίων, προφανῶς στρατηγικῆς τακτικῆς ὡς καὶ πληροφορίας περὶ τῶν ἀμυντικῶν ἀτελειῶν τῆς ὀρεινῆς χώρας, ὠθεῖτο ὁ Φράγκος ἡγεμὼν Γουλιέλμος Σαμπλίττης νὰ στραφῇ πρὸς τὰ ἐνδότερα τοῦ ὑπὸ κατάκτησιν τόπου. Ἐκ τῆς σχετικῆς περικοπῆς τὸ πρῶτον μανθάνομεν ὅτι ἡ Βελίγοστη συγκατελέγετο μεταξὺ τῶν πλέον ἐπιφανῶν πολιτειῶν τοῦ Μορέως·

Εἰς τοῦτο εἶπαν οἱ Ρωμαῖοι, οἱ πρῶτοι τῆς βουλῆς του,
νὰ ἀπέλθουν στὴν Βελίγοστην κι ἀπέκει εἰς τὸ Νίκλι,
διατὸ εἶναι χῶρες προεστὲς εἰς ὅλον τὸν Μορέαν·
στὸν κάμπον κοίτονται κ' οἱ δύο, εὐθέως τὲς θέλουν πάρει·
(Ἑλλ. Χρ. 1751-1754)[2]

Ἀλλ' ὁ Σαμπλίττης προετίμησε τὴν σταθεροποίησίν του εἰς τὴν ἤδη κατακτηθεῖσαν περιοχὴν τῶν δυτικῶν παραλίων· ἀνεχώρησε δὲ μετ' ὀλίγον χρόνον ἐσπευσμένως εἰς Καμπανίαν (ἀπέθανε πρὶν φθάσῃ εἰς αὐτήν), ἀφοῦ διώρισεν ἀντιπρόσωπόν του τὸν ἀνεψιόν του Οὔγωνα ντὲ Σάμ[3]. Μετὰ τὸν θάνατον

1. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔκδοσις Π. Π. Καλονάρου, [Ἀθῆναι] 1940, σ. 73. Πρβλ. Ἠλ. Λ. Μουνδρέαν, Τοπωνυμικὰ τῆς Μεσσηνίας (στὴν ἐποχὴ τῆς Φραγκοκρατίας), Πρακτικὰ Α' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1976, σ. 186 κἑξ.

2. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔνθ' ἀν., σ. 75.

3. Οὐίλλ. Μίλλερ, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204-1566), μετάφρ. Σπ. Π. Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις 1909-1910, σ. 77.

Εἰκ. 1. Τμῆμα τῆς ὁδοῦ τοῦ «Παλιανεμόδουρου».

Εἰκ. 2. Ἀνεμοδούριον. Ἄποψις «Παλιόπυργου» ἀπὸ Α.

Z'

Εἰκ. 14. Ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ «Παλιόπυργου» ἁγίας Εἰρήνης [Α']. Εἰς τὸ βάθος ὁ Χελμός.

καὶ αὐτοῦ, παρέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Γοδοφρεῖδος Βιλλαρδουῖνος κατ' ἀρχὰς (1209-1210) ὡς βάιλος καὶ κατόπιν (1210-1218) ὡς πρῖγκιψ τοῦ Μορέως. Οὗτος πρὶν καταλάβῃ τὸν ὑπόλοιπον τόπον, διεμοίρασεν αὐτὸν εἰς βαρωνίας καὶ φέουδα (ἔτος 1209). Τὴν ὑπὸ κατάκτησιν χώραν τῆς Βελιγόστιδος ἔδωκεν εἰς τὸν «Μάιον ντὲ Μοῦς» (Mathieu de Walincourt de Mons) συστήσας ταυτοχρόνως καὶ λατινικὴν ὁμώνυμον ἐπισκοπήν[1]·

Ἀπαύτου ἐδόθη ἡ μπαρουνία μισὶρ Μαΐου ἐκείνου·
ντὲ Μοῦς εἶχεν τὸ ἐπίκλην του, οὕτως τὸν ὠνομάζαν·
τὸ κάστρον τῆς Βελίγοστης καβαλλαρίων τεσσάρων
τὰ φίε νὰ τὰ ὑποκρατοῦν καὶ φλάμουρον βαστάζῃ.
(Ἑλλ. Χρ. 1929-1932)[2]

Τὸ ἴδιον δὲ ἔτος 1209 ὁ νέος ἡγεμὼν ἐξορμᾷ διὰ τὴν κατάληψιν τῆς κεντρικῆς (Βελίγοστη-Νίκλι) καὶ νοτιοανατολικῆς (Λακοδαιμονία) Πελοποννήσου, μὲ πρῶτον σταθμὸν καὶ ἐπιτυχίαν, καθὼς ἀναφέρει τὸ Χρονικόν, τὴν μετ' εὐκολίας παράδοσιν τοῦ φρουρίου τῆς βυζαντινῆς Βελιγόστιδος·

Καὶ ὅσον ἐφουσσάτεψαν, ὠρθῶσαν καὶ ὑπαγαίναν
μὲ τὴν βουλὴν γὰρ τῶν Ρωμαίων, ὅπου ἐξεύραν τοὺς τόπους,
ὁλόρθα εἰς τὴν Βελίγοστην ἐκεῖ τοὺς ἀπέσῶσαν·
εἰς χαμοβοῦνι ἐκοίτετον τὸ κάστρο ἐκεῖνο ἐτότε·
μὲ πόλεμον τὸ ἐπήρασιν, ὀλίγοι ἐπροσκυνῆσαν.
(Ἑλλ. Χρ. 2022-2026)[3]

ΤΟ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ. Τὴν τοπογραφικὴν ἔρευναν τῆς μεσαιωνικῆς Ἀρκαδίας ἀπησχόλησεν ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ θέσις τῆς Βελιγόστιδος. Ἀλλ' ὑπὸ τὴν τοπωνυμίαν Βελίγοστη ἐννοήθη ὑπὸ πάντων τῶν ἐπιστημόνων ὁ τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀνεύρωμεν τὸ βυζαντινὸν καὶ ἐν ταὐτῷ τὸ διάδοχον ὁμώνυμον φραγκικὸν φρούριον[4].

---

1. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔνθ' ἀν., στίχ. 1960 (σ. 84). Περικλ. Γ. Ζερλέντου, ἔνθ' ἀν., σ. 24 κἑξ.— Ν. Ζαχαροπούλου, Ἡ ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ Φραγκοκρατία, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 88-89, 112.

2. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔνθ' ἀν., σ. 83.

3. Αὐτόθι, σ. 86.

4. E. Puillon Boblaye, Recherches géographiques sur les ruines de la Morée, Paris 1836 (= Expédition Scientifique de Morée, [τόμ. 3.2.]), σ. 76, σημ. 1.— J.-A. Buchon, La Grèce continentale et la Morée, Paris 1843, σ. 480 κἑξ. —W. M. Leake, Peloponnesiaca, London 1846, σ. 150.— J. Schmitt, The Chronicle of Morea, London 1904, σ. 634 (βλ. καὶ τὸν παρένθετον χάρτην).— Οὐιλλ. Μίλλερ, ἔνθ' ἀν., σ. 42 (βλ. καὶ σημ. Σπ. Π. Λάμπρου).— Στ. Ν. Δραγούμη,

Νομίζομεν ὅμως ὅτι ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2025 στίχ. τοῦ Χρονικοῦ διαφοροποιεῖ τὴν μέχρι τοῦδε ἀντίληψίν μας διὰ τὸ τοπογραφικὸν τοῦτο ζήτημα·

εἰς χαμοβοῦνι ἐκείτετον τὸ κάστρο ἐκεῖνο ἐτότε

('Ελλ. Χρ. 2025)[1]

'Ως εἶναι γνωστόν, ὁ γασμοῦλος ποιητὴς τοῦ ἐμμέτρου Χρονικοῦ συνθέτει τὸ ἔργον του τοὐλάχιστον δύο γενεὰς μετὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐκτιθέμενα γεγονότα τῆς περιόδου τῆς καταλήψεως τοῦ Μορέως τῶν ἐτῶν 1204 - 1209· ὡς κυρίαν πηγὴν ἀντλήσεως πληροφοριῶν εἶχε προφορικὰς διηγήσεις καὶ ἐνθυμήσεις παλαιοτέρων. Οὕτως ὁ ἀνωτέρω στίχος ἀπηχεῖ ἐντοπίαν παράδοσιν μετὰ τῆς ὁποίας συμφωνεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς σαφῶς προβαίνων εἰς τοπογραφικὸν διαχωρισμὸν τῶν δύο ὁμωνύμων φρουρίων, τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ φραγκικοῦ, ἐννοεῖται δὲ καὶ τῶν δύο ἀντιστοίχων «ἀστικῶν» θέσεων, δηλαδὴ ἀφ' ἑνὸς τῆς βυζαντινῆς «χώρας» (=πόλεως) τῆς Βελιγόστιδος καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ φραγκικοῦ ὁμωνύμου «ἐμπορείου»[2]. Τὸ βυζαντινὸν φρούριον *εἰς χαμοβοῦνι ἐκείτετον... ἐτότε* (1209), ἐνῷ τὸ διάδοχον φραγκικόν, τὸ κυρίως ὀχυρὸν ἔρεισμα τῆς φραγκικῆς βαρωνίας — ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐπιθετικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν 'Ελλήνων τῶν ἐτῶν 1262-1263 εἰς τοὺς στίχους 4665-4666 τοῦ Χρονικοῦ καὶ γνωρίζει αὐτοπροσώπως ὁ χρονογράφος —, ἔχει ἄλλην τινὰ θέσιν, πάντοτε ὅμως ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πρώην βυζαντινῆς Βελιγόστιδος χώρας (=περιοχῆς). Πράγματι καθίσταται δύσκολος ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀπόψεως ὅτι οἱ Φράγκοι, οἱ τοσαῦτα προσφέραντες εἰς τὴν ὀχυρωτικὴν ὀργάνωσιν τοῦ Μορέως, διέμενον εἰς τὸ ἀμφιβόλου ἀμυντικῆς ἀποτελεσματικότητος βυζαντινὸν φρούριον τοῦ ἔτους 1209, τὸ ὁποῖον τόσον εὐκόλως ἐπόρθησαν.

Χρονικῶν Μορέως τοπωνυμικὰ - τοπογραφικὰ - ἱστορικά, ἐν 'Αθήναις 1921, σσ. 69-84.— D. A. Zakythinos, Le Despotat grec de Morée. II. Vie et institutions, Athènes 1953 (=[2]1975, London), σσ. 157-158.—'Ιωάν. Θ. Σφηκοπούλου, Τὰ μεσαιωνικὰ κάστρα τοῦ Μορηᾶ, 'Αθῆναι 1968, σ. 241.— A. Bon, La Morée Franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la Principauté d'Achaïe (1205—1430), Paris 1969 (=Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 213), σ. 521.— Πρβλ. P. Velissariou, ἔνθ' ἀν., σσ. 625-626.

1. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔνθ' ἀν., σ. 86. Πρβλ. Θ. Κατριβάνου, Βελιγοστὴ — Λεοντάρι. Μεσαιωνικὰ κάστρα, «Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιὰ» 1960, σ. 345. Τὰ ὑπὸ τοῦ Θ. Κατριβάνου ἐπισημανθέντα ἐρείπια ἐπὶ τῶν χθαμαλῶν λοφίσκων τοῦ *Κοτσιριδέικου κάμπου* ἀνῆκουν εἰς τὴν οἰκιστικὴν ἐγκατάστασιν τοῦ ὑστεροβυζαντινοῦ Λεονταρίου· πρβλ. P. Velissariou, ἔνθ' ἀν., σ. 625, παράγρ. I καὶ σ. 632, σημ. 5.

2. Διὰ τὴν γραφὴν βλ. 'Ιωάνν. Βογιατζίδου, Περὶ τοῦ νεοελληνικοῦ γεωγραφικοῦ ὀνόματος Νιμποργειοῦ, «'Αθηνᾶ» 20, 1908, σσ. 15 κέξ., 26-27 καὶ ἰδίως 29-30.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀνωτέρω τοπογραφικοῦ διαχωρισμοῦ τῶν δύο ὁμωνύμων ὀχυρῶν θέσεων ἑρμηνεύονται πλεῖστα ἱστορικὰ καὶ μάλιστα τοπογραφικὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰ Χρονικά, καὶ λύονται ἐπίμαχα ζητήματα σχέσιν ἔχοντα μὲ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια τῆς μείζονος περιοχῆς τῆς νοτίου λεκάνης τῆς Μεγαλοπόλεως. Συμφώνως μὲ τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα δυνάμεθα νὰ διαγράψωμεν συνοπτικῶς τὰς ἑξῆς διαδόχους οἰκιστικὰς φάσεις τῆς Βελιγόστιδος:

α΄. Μετὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς χριστιανικῆς Μεγαλοπόλεως ἐμφανίζεται εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς μεγαλοπολιτικῆς λεκάνης καὶ εἰς ἐπίκαιρον συγκοινωνιακὴν καὶ ἐμπορικὴν ὁδὸν (μεταξὺ τῶν σημερινῶν νομῶν Ἀρκαδίας, Μεσσηνίας, ἀλλὰ καὶ πλησιέστατα τῆς βορειοδυτικῆς περιοχῆς τοῦ νομοῦ Λακωνίας) σλαβικὴ μικρὰ ἀγροτοποιμενικὴ κατ' ἀρχὴν ἐγκατάστασις[1], ἐξελιχθεῖσα εἰς κέντρον διακομιστικοῦ ἐμπορίου τῆς ὀρεινῆς ἐνδοχώρας μὲ τὴν παράλιον Μεσσηνίαν, ὑπὸ τὸν μεταγενεστέρως παραδοθέντα τοπωνυμικὸν τύπον Βελίγοστη.

β΄. Τῆς περιοχῆς ταύτης ὀγκουμένης πληθυσμιακῶς ἐκ κατοίκων Ἑλλήνων τὸ γένος καὶ Σλάβων ἐξελληνισθέντων, ἐγκατελείφθη βεβαίως ἡ πρώτη οἰκιστικὴ μονὰς καὶ συνεπήχθη ἀνάλογος «χώρα» (=πόλις) κατὰ τὰ μεσοβυζαντινὰ πρότυπα, μὲ φρούριον «στὸν κάμπο», δηλαδὴ εἰς ἐμφανῆ πλέον καὶ ἐπίκαιρον θέσιν τοῦ προαναφερθέντος λεκανοπεδίου, μάλιστα δὲ εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν περιοχὴν τούτου. Τὸ φρούριον τοῦτο κατεστράφη ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐν ἔτει 1209, ἡ χώρα ὅμως, ὁ οἰκισμός, παρέμεινεν εἰς τὴν προτέραν θέσιν της, περιέπεσε δὲ μᾶλλον εἰς ἀφάνειαν, ἐὰν μάλιστα ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ στίχ. ὑπ' ἀριθ. 2026.

Εἰς τὴν βυζαντινὴν Βελιγόστιδα ἀναφέρονται οἱ στίχοι τοῦ ἑλληνικοῦ Χρονικοῦ ὑπ' ἀριθ. 1715-1716[2], 1751-1754[3] (γεγονότα τοῦ ἔτους 1205), 2022-2026[4] (γεγονότα τοῦ ἔτους 1209).

γ΄. Ἡ ἀναφανεῖσα Βελίγοστη τῶν μετέπειτα χρόνων εἶναι σαφῶς φραγκικὴ ἐγκατάστασις, εὑρισκομένη, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς προτέρας βυζαντινῆς χώρας (=περιοχῆς). Οἱ Φράγκοι τὸν μὲν ἀστικὸν οἰκισμὸν τῆς βυζαντινῆς Βελιγόστιδος προσεπάθησαν νὰ διατηρήσουν ἐν ζωῇ, τὸ δὲ φρούριον μετέφεραν εἰς πλέον ὀχυρὰν τοποθεσίαν δεσπόζουσαν εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν τῶν τεσσάρων φεούδων[5] τῆς βαρωνίας. Ἡ Βελίγοστη αὕτη ἦτο

1. Τὰ τοπογραφικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα τῆς θέσεως θὰ παρουσιασθοῦν συντόμως.

2. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔνθ' ἀν., σ. 73.

3. Αὐτόθι, σ. 75.

4. Αὐτόθι, σ. 86.

5. Ὁριοθετοῦμεν τὰς περιοχὰς τῶν τεσσάρων φεούδων τῆς φραγκικῆς Βελιγόστιδος (βαρωνίας) ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θέσεως τῶν τεσσάρων ἀντιστοίχων μεγαλυτέρων κεφαλο-

κατ' οὐσίαν εὐρύχωρον φρούριον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ἔζη κατ' ἀρχὴν μόνον φραγκικὸς τὴν καταγωγὴν πληθυσμός, δηλαδὴ ἰσχυρὸν στρατιωτικὸν σῶμα μετὰ τῶν οἰκογενειῶν τῶν στρατιωτῶν, ἐξυπηρετουμένων ὑπὸ μικροῦ ἐμπορικοῦ συνοικισμοῦ ἐκτὸς τοῦ φρουρίου, εὑρισκομένου καὶ τούτου εἰς χεῖρας Φράγκων ἢ προσκειμένων ἐντοπίων. Τὸ φρούριον τοῦτο πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τό, μεταγενεστέρως (ιδ' αἰὼν) μετονομασθέν, φρούριον τοῦ λόφου τοῦ Λεονταρίου[1].

Εἰς τὸ φρούριον τῆς φραγκικῆς Βελιγόστιδος καὶ τὴν περιοχήν του ἀναφέρονται οἱ στίχοι τοῦ ἑλληνικοῦ Χρονικοῦ ὑπ' ἀριθ. 1931 (πρωθύστερος ἀναφορὰ τῆς θέσεως τοῦ φραγκικοῦ ὀχυροῦ)[2], 2287[3], 2297[4] (γεγονότα τοῦ ἔτους 1209), 4664-4666[5] (γεγονὸς τῶν ἐτῶν 1262-1263), 5329-5333[6], 5450-5456[7], 5466-5468[8], 5639[9], 5704[10] (γεγονότα τοῦ ἔτους 1264), 6718[11] (γεγονὸς τοῦ ἔτους 1271).

ΑΠΟΨΙΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΔΡΑΓΟΥΜΗ ΠΕΡΙ ΒΕΛΙΓΟΣΤΙΔΟΣ. Διαφωνήσας ὁ Στ. Δραγούμης μὲ τὸν τοπογραφικὸν ταυτισμὸν τῆς Βελιγόστιδος, τὸν διατυπωθέντα ὑπὸ τῶν J.-A. Buchon — ὁ ὁποῖος τὴν τοποθετεῖ πλησίον τοῦ χωρίου Σαμαρᾶ (νῦν Βελιγοστὴ - τ.δ. Φαλαισίας)[12] — καὶ J. Schmitt — ὁ ὁποῖος προτιμᾷ ἀντιστοίχως τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Καμάρα (τ.δ. Φαλαισίας)[13] —, ἀναζητεῖ τὴν θέσιν ἐπὶ προβούνου τοῦ ὄρους *Τσεμπεροῦ* (ὑψόμ. 1252μ.) καὶ προτείνει πύργον εὑρισκόμενον εἰς τὰς δυτικὰς κλιτῦς τούτου, βορείως τοῦ χωρίου Ἀνεμοδούρι· ὡς ἀμυντικὸν συμπλήρωμα τοῦ χώρου δεικνύει πύργον κείμενον δυτικῶς τοῦ χωρίου Πάπαρη ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου, νοτιοανατολικῆς,

---

βρύσων τῆς περιοχῆς τῆς ἐκτεινομένης περίπου ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ τέως δήμου Φαλαισίας· τὰ κεφαλόβρυσα αὐτὰ εἶναι, α' *κεφαλόβρυσο Βελίγοστης*, β' *κεφαλόβρυσο Κουτουφαρίνας*, γ' *κεφαλόβρυσο Γιαννέικων* καὶ δ' *κεφαλόβρυσο Σκορτσινοῦ*. Τὰ περὶ φραγκικῆς Βελιγόστιδος θὰ ἐξετασθοῦν εἰς ἰδίαν μελέτην.

1. P. Velissariou, ἔνθ' ἀν., σ. 626.
2. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔνθ' ἀν., σ. 83.
3. Αὐτόθι, σ. 96.
4. Αὐτόθι, σ. 97.
5. Αὐτόθι, σ. 196.
6. Αὐτόθι, σ. 222.
7. Αὐτόθι, σ. 227.
8. Αὐτόθι, σ. 227.
9. Αὐτόθι, σ. 233.
10. Αὐτόθι, σ. 235.
11. Αὐτόθι, σ. 274.
12. J.-A. Buchon, ἔνθ' ἀν.
13. J. Schmitt, ἔνθ' ἀν. Βλ. A. Struck, Mistra. Eine Mittelalterliche Ruinenstadt, Wien u. Leipzig 1910, σσ. 14 (εἰκ. 5), 41.

πλευρᾶς[1]. Πρόκειται περὶ προβούνου ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων *Μικρὸ βουνὶ* ἢ *Μικροβούνι* (ὑψόμ. 1020 μ.)[2] καὶ κυρίως τὴν περιοχὴν τοῦ πύργου τοῦ Ἀνεμοδουρίου ὁρίζει ὡς τόπον τῆς Βελιγόστιδος, νοουμένης ὑπὸ τοῦ Δραγούμη ὡς ἁπλοῦ φρουρίου καὶ πρὸ τοῦ ἔτους 1209 καὶ μεταγενεστέρως[3], λαμβανομένης ἐπίσης ὑπ' αὐτοῦ ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς κατευθύνσεως τοῦ συγκοινωνιακοῦ δικτύου, τοῦ ὁδηγοῦντος ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ ὀχυροῦ τοῦ ὄρους Χελμοῦ εἰς τὸ ἀντίστοιχον τῆς Καρυταίνης[4].

Ὁ π ύ ρ γ ο ς τ ο ῦ Ἀ ν ε μ ο δ ο υ ρ ί ο υ. Τὸ σημερινὸν χωρίον Ἀνεμοδούρι (τ.δ. Φαλαισίας) εἶναι ἐκτισμένον εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὑψώματος «Μικρὸ βουνὶ» καὶ ἀποτελεῖ οἰκιστικὴν ἐξέλιξιν παλαιοτέρου οἰκισμοῦ, ὀνομαζομένου νῦν *Παλιανεμόδουρο*. Ὁ νέος οἰκισμὸς συνεκροτήθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ ἐπαγιώθη μετὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ νέου ἐλευθέρου κράτους. Εἰς τὰ μείζονα νότια ἐδάφη τοῦ σημερινοῦ χωρίου ἀνιχνεύεται καὶ εἷς μεσαιωνικὸς οἰκισμὸς ἐκτεινόμενος κυρίως εἰς τὰ ῥιζώματα τοῦ ὑψώματος *Γκρουμουροῦ*.

I. Τὸ «Παλιανεμόδουρο» εὑρίσκετο κατὰ παράδοσιν ἄνωθεν (ἀνατολικῶς) τοῦ νέου χωρίου[5], τὸ δὲ εἰς τὸν αὐχένα (διάσελον[6] σχηματιζόμενον μεταξὺ τῶν ὀρέων Τσεμπεροῦ καὶ Μικρὸ βουνὶ) εὑρισκόμενον ἐξωκκλήσιον τοῦ *ἅι - Γιάννη Προδρόμου*[7] ἀπετέλει τὸν κοιμητηριακὸν ναὸν τοῦ παλαιοῦ οἰκισμοῦ. Ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, γενομένου βιαίου ἐπεισοδίου μεταξὺ Τούρκου τοπάρχου καὶ τῶν κατοίκων, ἠναγκάσθησαν οὗτοι νὰ καταφύγουν εἰς τὴν Μάνην, ἐπέστρεψαν δὲ εἰς τὴν πατρογονικήν των ἑστίαν μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως· τότε μὲ τὰς ὀλίγας οἰκογενείας αἱ ὁποῖαι διέμενον εἰς τὴν θέσιν *Πύργος* βορειοδυτικῶς τοῦ νέου χωρίου

---

1. Σ τ. Δ ρ α γ ο ύ μ η ς, ἔνθ' ἀν., σ. 83. Πρβλ. Τ ά σ ο ν Ἀ θ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο ν, Ἱστορία τῆς Τριπολιτσᾶς, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1972, σ. 93.

2. Βλ. Χάρτην ΓΥΣ, φύλ. ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΣ - 3 - 1977, 1 : 50.000. Ὁ Π. Α. Κ ο μ ν η ν ό ς, Ἀρχαιολογικαὶ διατριβαί, ἐν Τριπόλει 1874, σ. 25, τὸν ὀνομάζει *ὄρος Ἀνεμοδουρίου*.

3. Σ τ. Δ ρ α γ ο ύ μ η ς, ἔνθ' ἀν., σσ. 72,83.

4. Σ τ. Δ ρ α γ ο ύ μ η ς, ἔνθ' ἀν., σ. 73 κἑξ.

5. Χάρτης ΓΥΣ, ἔνθ' ἀν. Π. Α. Κ ο μ ν η ν ό ς, ἔνθ' ἀν., σ. 26 (*Παλαιὸν Ἀνεμοδούριον*).

6. Θ ε ο δ. Κ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836, Ἀθήνησιν 1846=ἐν Ἀθήναις 1851, φωτομηχ. ἐπανέκδ., Ἀθῆναι 1981 (=Ἑταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν. Ἐπιστημονικὴ βιβλιοθήκη ἀρ. 3), σ. 21: *Τὴν νύκτα ἐπήγαμεν εἰς τὸ Ἀνεμοδοῦρι διὰ ψωμί, εὑρήκαμε μόνον ταῖς γυναῖκες καὶ οἱ ἄνδρες ἤτανε εἰς τὰ Δ ι ά σ υ λ α* (ἡ ὑπογράμμισις εἰς τὸ κείμενον) *καὶ ἐφύλαγαν μὲ τοὺς Τούρκους*.

7. Χάρτης ΓΥΣ, ἔνθ' ἀν. Π. Α. Κ ο μ ν η ν ό ς, ἔνθ' ἀν., σσ. 25-26.

(βλ. κατωτ.) συνέπηξαν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τὸν νῦν οἰκισμὸν τοῦ Ἀνεμοδουρίου.

Τὸ παλαιὸν Ἀνεμοδούρι ἦτο θεμελιωμένον εἰς ὑψόμετρον 800-900μ. περίπου[1], διέβαινε δὲ ἐκ τῆς περιοχῆς του ὁδὸς ἁμαξιτὸς[2] (εἰκ. 1) ἡ ὁποία ἥνωνε τὴν νοτίαν λεκάνην τῆς Μεγαλοπόλεως, διὰ μέσου τῆς ὁποίας διήρχετο, μὲ τὸ ὑψίπεδον τῆς Ἀσέας (*Φραγκόβρυσι*) καὶ τῆς Τριπολιτσᾶς (*Νίκλι*)· τμῆμα τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἑνούσης τὴν ἄνω Μεσσηνίαν μὲ τὴν Μεγαλοπολίτιδα[3], ἐκαλεῖτο παλαιότερον *Δερβένι Λεονταριοῦ*[4], κατὰ τοὺς Μέσους δὲ Χρόνους *Μακρυπλάγι*[5] καὶ *Βασιλικὴ ὁδὸς*[6] (βλ. χάρτην, σ. 251).

II. Δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐὰν ἡ ἐντοπισθεῖσα μεσαιωνικὴ ἐγκατάστασις νοτίως τοῦ ὑψώματος τῆς Γκρουμουροῦ (ὑψόμ. × 687μ.)[7] ἔχει σχέσιν τινὰ οἰκιστικὴν μὲ τὸ πλησιέστατον παλαιὸν Ἀνεμοδούρι («Παλιανεμόδουρο»). Πρὶν καταλήξῃ μὲ διεύθυνσιν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς ἡ ὁδὸς τοῦ «Παλιανεμόδουρου» εἰς τὸν σημερινὸν οἰκισμόν, ὑπῆρχε παρακαμπτήριος ἀτραπὸς ἡ ὁποία ὡδήγει εἰς τὸ Λεοντάριον. Εἰς τὸ σημεῖον τομῆς τῆς παρακαμπτηρίου ἀτραποῦ μὲ τὸν σημερινὸν ἐπαρχιακὸν δρόμον τοῦ χωρίου Γαρδίκι (νῦν Ἀναβρυτὸν) πρὸς Ἀνεμοδούρι, εἰς τὰς ἐνταῦθα καλλιεργουμένας ἐκτάσεις ἐντοπίζεται ὁ ἀνώνυμος μεσαιωνικὸς οἰκισμός[8].

III. Ἡ θέσις *Παλιόπυργος* ἢ *Πύργος*[9] τοῦ Ἀνεμοδουρίου ὀνοματί-

---

1. Ἡ ὀνομασία τοῦ οἰκισμοῦ (Ἀνεμοδούρι=ἀνεμοδείκτης) προῆλθεν ἀσφαλῶς ἐκ τῆς θέσεώς του· περὶ τῆς λέξεως βλ. προχείρως εἰς Φ. Ι. Κουκουλέ, Περὶ τὴν βυζαντινὴν οἰκίαν, ΕΕΒΣ 12, 1936, σ. 100.

2. Χάρτης ΓΥΣ, ἔνθ' ἀν. Θεόδ. Κ. Κολοκοτρώνης, ἔνθ' ἀν., σσ. 21-22. Π. Α. Κομνηνός, ἔνθ' ἀν., σ. 26. Πρβλ. Στ. Δραγούμην, ἔνθ' ἀν., σ. 95.

3. Περὶ τῶν διαβάσεων αὐτῶν βλ. εἰς Παναγ. Βελισσαρίου, Ὁ ἐντοπισμὸς τῶν Κρώμων· τὰ ΒΑ ὅρια καὶ αἱ διαβάσεις τῆς Μεσσηνίας πρὸς Ἀρκαδίαν, Πρακτικὰ Β' Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν - Κυπαρισσία 1982 (ὑπὸ ἔκδοσιν).

4. A. Philippson, Der Peloponnes, Berlin 1892, σ. 200.

5. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔνθ' ἀν., στίχ. 5333 (σ.222), 5373 (σ. 224)· πρόκειται διὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ μακροστένου ὑψώματος *Μπουζ(ι)ούρι* (Χάρτης ΓΥΣ, ἔνθ' ἀν., *Δροσοβοῦνι*).

6. Βλ. χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου περὶ τῶν κτήσεων τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας εἰς Γ. Α. Ῥάλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. Ε', Ἀθήνησιν 1855, σσ. 338-339. Πρβλ. Παναγ. Βελισσαρίου, ἔνθ' ἀν. (ὑπὸ ἔκδοσιν).

7. Χάρτης ΓΥΣ, ἔνθ' ἀν.

8. Αἱ ἐπὶ μέρους θέσεις τῆς περιοχῆς ἔνθα ἐντοπίζονται ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια τοῦ οἰκισμοῦ εἶναι: *Ἀβάφτιγα παιδιά*, ἐξωκκλήσιον ἁγίου Νικολάου καὶ *Παλιόλακκα*.

9. Χρ. Τσούντα, Λίθινα ἐργαλεῖα ἐκ Πελοποννήσου, ΑΕ 1901, σσ. 85-90· (πρβλ. R. Howell, A survey of eastern Arcadia in prehistory (with some notes on classical topography), ABSA 65, 1970, σ. 101, ἀρ. 51). Βλ. κατωτ. σ. 249, σημ. 3.

ζεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως μικροῦ ὀχυροῦ κειμένου βορειοδυτικῶς τοῦ χωρίου (εἰκ. 2)· ἀπὸ Ἑνετοκρατίας καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πύργου ὑπῆρχε συνοικισμὸς ὀλίγων οἰκογενειῶν, ὁ ὁποῖος διαλυθεὶς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἡνώθη, ὡς εἴπομεν, μὲ τὸ χωρίον Ἀνεμοδούρι. Διὰ τὴν μετάβασιν εἰς τοῦτον ἀκολουθοῦμεν ἀτραπὸν ἐκκινοῦσαν εἰς ἀπόστασιν ±50 μ. βορειοδυτικῶς τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς παρὰ τὴν χιλιομετρικὴν ἐκ Κορίνθου ἔνδειξιν «150,8»· εἰς τὴν θέσιν τοῦ «Παλιόπυργου» φθάνομεν μετὰ πεζοπορίαν 20′ περίπου[1]. Ὁ πύργος εἶναι ἐκτισμένος ἐπὶ βραχώδους ἐξάρματος (εἰκ. 3) καὶ ἔχει μῆκος 7.02 μ., πλάτος 4.22 μ., διατηρεῖται δὲ εἰς ὕψος 6.08 μ. Ἐὰν συμπεριλάβωμεν καὶ τὸν βράχον, τότε τὸ ὅλον μακρόθεν νῦν ὁρατὸν ὕψος τοῦ πύργου ἀνέρχεται εἰς ± 12 μ. (εἰκ. 4). Τὸ πάχος τῶν τοίχων του εἶναι 0.74 μ., ἐνισχύεται δὲ διὰ ξυλοδεσιῶν. Ἡ ἐπὶ τοῦ βράχου θεμελίωσίς του ἐπιτυγχάνεται, ἰδίως εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν (εἰκ. 5), δι' ἐπαλλήλων στρώσεων πλίνθων, τὸ μῆκος τῶν ὁποίων κυμαίνεται ἀπὸ ± 0.24 μ. ἕως ± 0.33 μ., τὸ πάχος ἀπὸ ± 0.2 μ. ἕως ± 0.7 μ. καὶ τὸ πάχος τοῦ συνδετικοῦ κονιάματος ἀπὸ ± 0.2 μ. ἕως ± 0.4 μ. Εἶναι ᾠκοδομημένος ἐξ ἀργῶν λίθων μικροῦ καὶ μέσου μεγέθους, ὡρισμένων μάλιστα πελεκητῶν, τῶν ὁποίων τὰ διάκενα συμπληροῦν γεμίσματα ἐκ μικροτέρων λίθων καὶ πλίνθων. Ἐσωτερικῶς τοῦ πύργου καὶ ὀλίγον ἄνωθεν τῆς ἐπιχώσεως παρατηρεῖται ὕπαρξις πατούρας, τῆς παρουσίας της ἑρμηνευομένης ὅτι ὁ πύργος ἦτο τοὐλάχιστον διώροφος. Ἡ θέσις εἰς τὴν ὁποίαν κεῖται ὁ μικρὸς πύργος εἶναι πράγματι δεσπόζουσα[2] (εἰκ. 7)· εὑρίσκεται ἔναντι τοῦ φρουριακοῦ συγκροτήματος τοῦ λόφου τοῦ Λεονταρίου μετὰ τοῦ ὁποίου εὐκόλως ἐπικοινωνεῖ ὀπτικῶς (διὰ φρυκτωρίας) καὶ ἐλέγχει τὴν ἔμπροσθέν του ἐκτεινομένην κοιλάδα τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ τοῦ παραποτάμου *Κουτουφαρίνας* (ἀρχ. *Θειοῦς*· ἰδίως τὴν περιοχὴν *Μάλι κάμπος* ἢ *Μαλιόκαμπος*[3]). Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσαν δίοδον τοῦ «Παλιανεμόδουρου» ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς ὁ πύργος ἐπιβλέπει ὡσαύτως: α′, τὴν νοτίαν πλευρὰν ἀξιολόγου ὁδοῦ ἁμαξιτοῦ, καλουμένης *Μαρμαρόστρατας*[4] (εἰκ. 6), ἡ ὁποία ὡδήγει ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς λεκάνης τῆς Μεγαλοπόλεως μέσῳ τῶν ἐδαφῶν τοῦ χωρίου Ραψομμάτι, ἄνωθεν (βορείως) τοῦ *Σαπολίβαδου* (*τοῦ Σαπικοῦ οἱ κάμποι*)[5], εἰς τὰς παρυφὰς τῶν γηλόφων (εἰκ. 8), καὶ κατευθύνετο πρὸς τὴν «Φραγκόβρυσι» καὶ τὸ ὑψίπεδον τῆς Τριπολιτσᾶς (Νίκλι) καὶ β′, τμῆμα ὁδοῦ μὲ ἄξονα ἀπὸ βορειοανατολικῶς πρὸς νοτιοανατολικῶς, καλουμένης τοῦ

---

1. Χάρτης ΓΥΣ, ἔνθ' ἀν., πλάτ. 37° 21′ 50″ Β, μῆκ. 22° 12′ 15″ Α.

2. Σ τ. Δ ρ α γ ο ύ μ η ς, ἔνθ' ἀν., σσ. 79, 83.

3. Π. Α. Κ ο μ ν η ν ό ς, ἔνθ' ἀν., σ. 26 *τοῦ Μάλι ὁ κάμπος*. Βλ. Σ τ. Δ ρ α γ ο ύ μ η ν, ἔνθ' ἀν., σ. 83.

4. Ἀ ρ γ. Π ε τ ρ ο ν ώ τ η, Ἡ Μεγάλη Πόλις τῆς Ἀρκαδίας, [Ἀθῆναι] 1973 (= Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς πόλεις, ἀρ. 23), σ. 243, παράγρ. 774.

5. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔνθ' ἀν., στίχ. 5022-5023 (σ. 209).

Μυστρᾶ ὁ δρόμος, Μυστριώτικος δρόμος ἢ *Μυστριώτικη στράτα*. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἤνωνε τὴν «Μαρμαρόστρατα» καὶ ἐντεῦθεν τοῦ «Σαπικοῦ τοὺς κάμπους» μὲ τὸν Μυστρᾶν (Σπάρτη) μέσῳ τοῦ ὄρους *Χελμοῦ* (βλ. κατωτ.). Ἴχνη τῆς ἁμαξιτοῦ ταύτης διετηροῦντο εἰς τὴν θέσιν *Παλιόχανο* πλησίον τῆς παλαιᾶς οἰκιστικῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ χωρίου Ραψομμάτι, ἡ ὁποία ὀνομάζεται *Παλιὸ Ραψομμάτι* ἢ *Παλιοχώρι*, καὶ εὑρίσκεται εἰς τὴν μείζονα περιοχὴν τοῦ ἐξωκκλησίου τοῦ ἁγίου Δημητρίου[1].

Ὁ π ύ ρ γ ο ς τ ο ῦ Π ά π α ρ η. Ἀπὸ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τοῦ χωρίου Πάπαρη (τ. δ. Βαλτετσίου) ἐκκινεῖ ἀτραπὸς ἡ ὁποία καταλήγει μετὰ ἀπὸ ἀνάβασιν 20′ περίπου εἰς τὴν θέσιν τοῦ πύργου[2]. Πρόκειται περὶ τετραπλεύρου κτίσματος (εἰκ. 9) ἐξωτερικῶν διαστάσεων 9.06μ. × 8.90 μ. Ὁ πύργος διατηρεῖται εἰς ὕψος ± 8 μ. καὶ ἦτο μᾶλλον πολυώροφος. Ἡ τοιχοδομία του σύγκειται ἐξ ἰσχυρᾶς ἀργολιθοδομῆς, συνδεομένης μὲ κονίαμα (εἰκ. 10)· τὸ πάχος τῶν τοίχων του κατὰ τὴν βάσιν ἀνέρχεται εἰς 1.75 μ.

Ὁ πύργος ἐλέγχει τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς ὁδοῦ τοῦ παλαιοῦ Ἀνεμοδουρίου («Παλιανεμόδουρο»), φυλάσσει δὲ τὰ νῶτα τοῦ «Παλιόπυργου»[3] ὡς καὶ τὰς ἐλάσσονας διαβάσεις (ἀτραποὶ ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς) τοῦ ὄρους Τσεμπεροῦ. Ἰδιαιτέρως ὅμως ἐλέγχει τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνοίγματος τοῦ «Σαπολίβαδου» καὶ τὴν νοτιοανατολικὴν μείζονα περιοχήν του (εἰκ. 11)· ἐπιβλέπει ἀκόμη τὰ ἐκτεινόμενα ἐδάφη μεταξὺ τούτου καὶ τῆς φρουριακῆς ἐγκαταστάσεως τῆς ὑπαρχούσης ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τοῦ *ἁγίου Κωνσταντίνου*[4] (ὑψόμ. 946,85 μ.) μεταξὺ τῶν χωρίων Μανιάτη καὶ Λιανοῦ[5] (τ. δ. Βαλτετσίου).

ΤΟ ΕΥΡΥΤΕΡΟΝ ΟΔΙΚΟΝ ΔΙΚΤΥΟΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ. Θεωρῶν ὁ Στ. Δραγούμης τὴν περιοχὴν τῶν δυτικῶν κλιτύων τοῦ ὄρους «Μικρὸ βουνὶ» ὡς τὸν τόπον τῆς Βελιγόστιδος, προσεπάθησε νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸ κυρίως συγκοινωνιακὸν δίκτυον, τὸ ἐκ τοῦ Χελμοῦ ἐκκινοῦν καὶ πρὸς τὴν Καρύταιναν ἄγον, ἐπὶ τῇ βάσει περικοπῶν τοῦ ἑλληνικοῦ Χρονικοῦ, ἀναφερομένων εἰς τὰς μετακινήσεις τῶν ἀντιμαχομένων παρατάξεων (Ἑλλήνων καὶ Φράγκων)[6]. Ἀλλ' ἂς ἴδωμεν πῶς ἔχει καθ' ἡμᾶς καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο.

Κατὰ τὸ Χρονικὸν αἱ ἑλληνικαὶ δυνάμεις κατὰ τὰς ἐπιδρομάς των τῶν ἐτῶν 1262-63, ὁρμηθεῖσαι ἐκ τῶν διόδων τοῦ ὄρους Χελμοῦ (ὑψόμ. 774,20 μ.)

1. Χάρτης ΓΥΣ, ἔνθ' ἀν.
2. Π. Α. Κ ο μ ν η ν ό ς, ἔνθ' ἀν., σ. 26.
3. Πρβλ. Σ τ. Δ ρ α γ ο ύ μ η ν, ἔνθ' ἀν., σ. 83.
4. W. L o r i n g, Some ancient routes in the Peloponnese, JHS 15, 1895, σ. 51.
5. Αἱ διαχρονικαὶ οἰκιστικαὶ φάσεις τοῦ χωρίου Λιανοῦ ὁρίζονται τοπωνυμικῶς ὡς ἀκολούθως· α' *Παλιοχώρι*, β' *Πέρα χωριό*, γ' *Παλιόπυργος* καὶ δ' *Παλιολιανοῦ*.
6. Σ τ. Δ ρ α γ ο ύ μ η ς, ἔνθ' ἀν., σ. 73 κἑξ.

κατέκαυσαν τὸν συνοικισμὸν («ἐμπόριον») τῆς φραγκικῆς Βελιγόστιδος καὶ ἐστρατοπέδευσαν πλησίον τῆς Καρυταίνης·

Ἐκίνησαν κ' ἐρχόντησαν ἐκ τοῦ Χελμοῦ τὰ μέρη·
ἐσῶσαν στὴν Βελίγοστην, ἐπιάσασιν κατοῦνες,
ἐκάψασιν τὸ ἐμπόριον, τὸ κάστρον μόνι ἀφῆκαν.
Τὴν ἄλλην ἡμέραν ἤλθασιν στὸν κάμπον Καρυταίνου,
ἐκεῖ στὸν παραπόταμο ἐμεῖναν τὴν ἑσπέραν·

('Ελλ. Χρ. 4664-4668)[1]

Πρόκειται περὶ δύο κυρίων ὁδικῶν ἀρτηριῶν διερχομένων ἀπὸ τὴν βορειοδυτικὴν περιοχὴν τοῦ ὄρους Χελμοῦ (ἐδαφικαὶ ἐκτάσεις χωρίου Σκορτσινοῦ). Ἐκ τούτων ἡ μία μέσῳ τῶν χωρίων τῆς Πετρίνας καὶ τοῦ Μπούρα (νῦν Φαλαισία) κατευθύνεται ἀνατολικῶς τοῦ λόφου τοῦ Λεονταρίου (δρόμος Πελλάνας) καὶ προωθεῖται εἰς τὸ λεκανοπέδιον τῆς Μεγαλοπόλεως — ἔχει δηλαδὴ ἡ ὁδὸς αὕτη σχεδὸν παράλληλον κατεύθυνσιν μὲ παρομοίαν δευτερευούσης σημασίας, ἡ ὁποία ἐκκινεῖ ἐπίσης ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου (δυτικῶς τοῦ ὄρους Χελμοῦ) ἀλλὰ ὁδεύει μέσῳ ὀροπεδίου ὀνομαζομένου *Μέγας κάμπος* καὶ καταλήγει ἄνωθεν (νοτίως) τοῦ Λεονταρίου[2]. Ἡ ἄλλη ὁδὸς προωθεῖται πρὸς τὰ ἐδάφη τῶν χωρίων Γραικοῦ, Ζαΐμη (νῦν Βουτσαρᾶ) καὶ Ρούτσι (*Παλιὸ Ρούτσι*[3] ἢ *Παλιοχώρι*)· εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι τμῆμα διαδρομῆς τοῦ προαναφερθέντος «Μυστριώτικου δρόμου», ὁ ὁποῖος, ὡς ἀνεφέραμεν, βορείως ἐπεκοινώνει καὶ μὲ τὴν «Μαρμαρόστρατα». Καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τοῦ τμήματος τούτου τῆς ὁδοῦ ὑπάρχουν φυλακτήριοι πύργοι ἐπὶ ἐπικαίρων ὑψωμάτων. Εἰς τὸ σύστημα τοῦτο τῶν πύργων ἀνήκει καὶ ὁ «Παλιόπυργος» τοῦ Ἀνεμοδουρίου, εὑρισκόμενος εἰς τὴν περιοχὴν διασταυρώσεως δύο σημαντικῶν συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν, τῆς «Μυστριώτικης στράτας» (Καρύταινα — «Μαρμαρόστρατα» — ὄρος Χελμοῦ — Μυστρᾶς) καὶ τῆς κατὰ συνεκδοχὴν νῦν τὸ πρῶτον ὀνομαζομένης «Βασιλικῆς ὁδοῦ» (Μεσσηνία — «Μακρυπλάγι» — Λεοντάριον — «Παλιανεμόδουρο» — Νίκλι).

Ἐπίσης κατὰ τὰς στρατιωτικάς, ἀμυντικοῦ χαρακτῆρος, ἐπιχειρήσεις τοῦ ἔτους 1271 οἱ Φράγκοι μὲ ὁρμητήριον τὸ Νίκλι διέτρεχον κατ' ἀντίθετον φορὰν τὰς νοτίους περιοχάς, προσπαθοῦντες νὰ ἀποκλείσουν τὰς πρὸς βορρᾶν ἐξόδους τῶν ἐπιδρομέων Ἑλλήνων·

---

1. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔνθ' ἀν., σ. 196.
2. P. Velissariou, ἔνθ' ἀν., σ. 625, παράγρ. I καὶ σ. 635, σημ. 41.
3. Εὑρίσκετο κάτωθεν τοῦ φυλακίου τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Ἀνεμοδουρίου, πλησίον τοῦ ἐξωκκλησίου τοῦ *ἅι - Θανάση*. Εἰς τὸ *Παλιὸ Ρούτσι* φαίνεται ὅτι ἀνηῦρεν ὁ Χρ. Τσούντας, ἔνθ' ἀν., τὸν προϊστορικὸν οἰκισμόν.

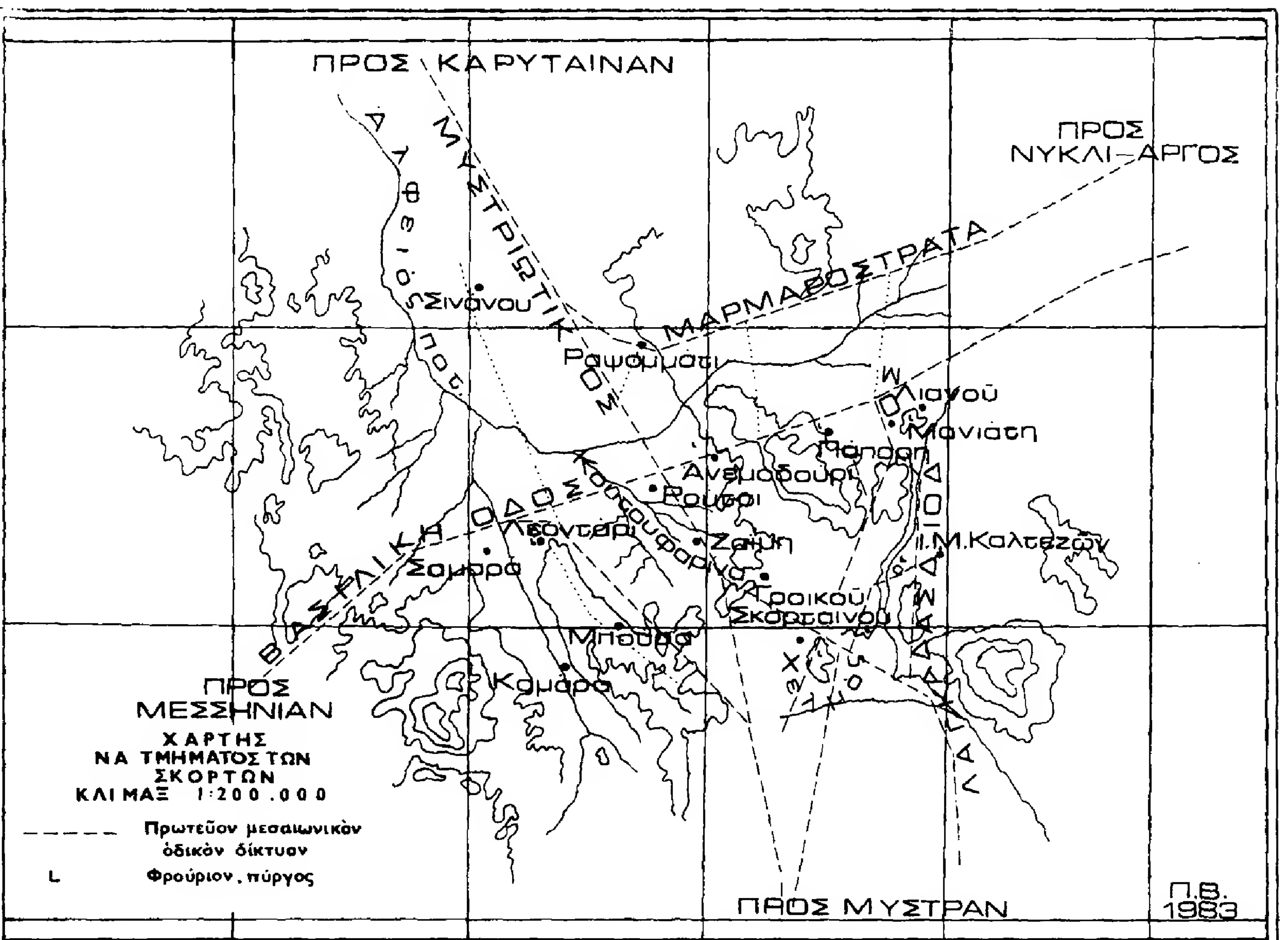
Ἐν τούτῳ ὁρίζει ὁ πρίγκιπας τὸ Νίκλι νὰ σωταρχίσουν
ἀπὸ ὅλα γὰρ τὰ πράγματα ὅπου εἶχεν χρεία τὸ κάστρον·
τὸν μισὶρ Ντζὰ ντὲ Νιβηλὲτ ἄφηκεν κιβιτᾶνον
μὲ ἑκατὸν ἀπάνω εἰς τὰ ἄλογα νὰ στήκουσιν μετ' αὖτον
καὶ τζαγρατόρους ἑκατὸν κ' ἑκατὸν σκουταράτους,
δοξαρατόρους τριακοσίους νὰ στήκουσιν μὲ ἐκεῖνον
τοῦ νὰ διατρέχουν τοῦ Νικλίου τὰ μέρη καὶ τοὺς κάμπους,
καὶ μέχρι εἰς τὴν Βελίγοστην καὶ τοῦ Χελμοῦ τὰ μέρη,
νὰ μὴ περάσῃ ἐκ τοὺς Ρωμαίους διὰ κοῦρσον ἢ διὰ μάχην,
διὰ νὰ ποιήσουσιν ζημίαν εἰς τῶν Φραγκῶν τοὺς τόπους.
(Ἑλλ. Χρ. 6711-6720)[1]

Μὲ κέντρον τὸ Νίκλι οἱ Φράγκοι σχηματίζουν ζώνην ἀμυντικῆς δράσεως ἔναντι τῶν ἑλληνικῶν διεισδύσεων, πρῶτον νοτιοδυτικῶς μὲ τὴν εἰς φραγκικὰς χεῖρας εὑρισκομένην χώραν τῆς Βελιγόστιδος καὶ δεύτερον νοτίως εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ὄρους Χελμοῦ. Καὶ διὰ μὲν τὴν περιοχὴν τῆς Βελιγόστιδος θεωροῦμεν ὅτι αἱ φραγκικαὶ δυνάμεις ὑπεβοήθουν τὴν φύλαξιν τοῦ ἀνωτέρω πρωτεύοντος συγκοινωνιακοῦ δικτύου τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ λόφου τοῦ Λεονταρίου (φραγκικὴ Βελίγοστη) ἐκτεινομένου, δηλαδὴ τῆς «Βασιλικῆς ὁδοῦ», τῆς «Μαρμαρόστρατας» καὶ τῆς «Μυστριώτικης στράτας», διὰ δὲ τὴν καθ' αὑτὸ περιοχὴν τοῦ Χελμοῦ ἐφύλασσον τὴν διάβασιν τῆς καλουμένης *Λαγκάδας*[2]. Ἡ ὁδὸς αὐτὴ ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν μεταξὺ τοῦ φρουρίου τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου τῶν χωρίων Μανιάτη καὶ Λιανοῦ καὶ τοῦ πύργου τοῦ Πάπαρη περιοχήν, δηλαδὴ εἰς τὴν νοτίαν ἄκρην τῶν «κάμπων τοῦ Σαπικοῦ» καὶ ὁδηγεῖ, ἔχουσα παράλληλον διεύθυνσιν μὲ τὸ ποτάμιον ῥεῦμα τῆς «Λαγκάδας», εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πηγῶν τοῦ Εὐρώτα (εἰκ. 12) καὶ τοῦ ὄρους Χελμοῦ. Ἡ βόρειος προέκτασις τῆς διόδου ταύτης διέρχεται ἀπὸ τὴν «Φραγκόβρυσι» καὶ καταλήγει εἰς τὸ Νίκλι. Συνεπῶς καὶ τὸ ὀχυρὸν τὸ κείμενον πλησίον τοῦ χωρίου Πάπαρη ἀνήκει εἰς τὸ ὅλον φυλακτήριον σύστημα τῆς ὁδοῦ τῆς «Λαγκάδας» καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἴδωμεν ὡς ἀνεξάρτητον ἀμυντικὴν μονάδα.

Εἰς τὸ σύστημα τοῦτο ἄλλωστε ἀνήκουν καὶ τὰ ἰσχυρότατα ὀχυρὰ τῆς *Παλιόχωρας* (εἰκ. 13) κείμενα νοτιοδυτικῶς τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου Καλτεζῶν[3] (τ. δ. Καλτεζῶν), εὑρισκόμενα δὲ εἰς τὸ νοτιώτερον

---

1. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔνθ' ἀν., σ. 273-274.
2. Παναγ. Βελισσαρίου - Ἀργ. Πετρονώτης, «Παλιόχωρα» Καλτεζῶν. Προκαταρκτικὴ ἀνακοίνωση ἔρευνας, «Fondation Européenne de la Science. Activité Byzantine. Rapports des missions effectuées en 1981», Paris 1982, σσ. 8 κέξ., 27 κέξ.—Παναγ. Βελισσαρίου, «Τοῦ Χελμοῦ τὰ μέρη». Α' «Παλιόχωρα» Καλτεζῶν, Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν - Μολάοι 1982 (τυποῦται).
3. Παναγ. Βελισσαρίου - Ἀργ. Πετρονώτης, ἔνθ' ἀν., σ. 12.

ΠΡΟΣ ΚΑΡΥΤΑΙΝΑΝ
ΠΡΟΣ ΝΥΚΛΙ–ΑΡΓΟΣ
ΜΥΣΤΡΙΩΤΙΚΟΣ
ΜΑΡΜΑΡΟΣΤΡΑΤΑ
Ἀλφειὸς ποτ.
Σινάνου
Ραψομμάτι
Μ
Λιανοῦ
Μανιάτη
Παπαρη
Ἀνεμοδοῦρι
Ρουσοι
Λεόντάρι
Κοτσουφαρίνα
Ζαΐμη
Ι.Μ.Καλτεζῶν
Σαμαρα
Τροικοῦ
Σκορταινοῦ
Μπούρα
Καμάρα
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΟΔΟΣ
ΛΑΓΚΑΔΑ
ΠΡΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΝ
ΧΑΡΤΗΣ
ΝΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ
ΣΚΟΡΤΩΝ
ΚΛΙΜΑΞ 1:200.000
Πρωτεῦον μεσαιωνικὸν ὁδικὸν δίκτυον
Φρούριον, πύργος
ΠΡΟΣ ΜΥΣΤΡΑΝ
Π.Β.
1983

τμῆμα τῆς διαδρομῆς φυλάσσουν ὡσαύτως καὶ διόδους ἀντιθέτου φορᾶς, ἐξ ἀνατολῶν (πρόβουνοι ὀρέων ἁγίου Χριστοφόρου καὶ Κολλινῶν) πρὸς δυσμὰς (ὄρος Χελμοῦ). Τέλος τὸ ὀχυρὸν τοῦ *Παλιόπυργου*, κατ' οὐσίαν μικρᾶς φρουριακῆς ἐγκαταστάσεως, εὑρισκόμενον ἀκριβῶς ἄνωθεν τῆς ἐξόδου τῆς «Λαγκάδας»[1] (εἰκ. 12 καὶ 14) εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μετοχίου τῆς *ἁγίας Εἰρήνης* [Α'] τῆς μονῆς Καλτεζῶν[2], ἀποτελεῖ τὸ νοτιώτερον ὀχυρὸν τοῦ ὅλου τούτου καθέτου ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον ὁδικοῦ ἄξονος καὶ τῶν παμπόλλων παρακαμπτηρίων ἀτραπῶν, κατὰ πλειοψηφίαν κρυφίων[3].

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ. Μὲ τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν ἀνωτέρω θεώρησιν τοῦ ἀκριβοῦς ἀμυντικοῦ χαρακτῆρος τῶν δύο πύργων τῶν κειμένων ἀντιστοίχως πλησίον τῶν χωρίων τοῦ Ἀνεμοδουρίου καὶ τοῦ Πάπαρη, ὡς καὶ μὲ τὴν συνοπτικὴν παρουσίασιν τοῦ πρωτεύοντος μεσαιωνικοῦ συγκοινωνιακοῦ δικτύου τοῦ ἔχοντος συνάφειαν μὲ τοὺς πύργους τούτους (βλ. χάρτην, σ. 251), νομίζομεν ὅτι ἀναθεωροῦνται αἱ ὑποδείξεις, τὰς ὁποίας διετύπωσεν ὁ μακαρίτης Στ. Δραγούμης καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοπογραφικὴν θέσιν τῆς βυζαντινῆς Βελιγόστιδος.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΥ

---

1. Παναγ. Βελισσαρίου - Ἀργ. Πετρονώτης, ἔνθ' ἀν., σσ. 12-13.

2. Αὐτόθι. — Γιάνν. Ἀντ. Πίκουλα, Ἐπισήμανση ἀρχαιοτήτων στὴν περιοχὴ τῶν πηγῶν τοῦ Εὐρώτα, «Λακωνικαὶ Σπουδαί» 6, 1982, σ. 275 κέξ.

3. Βλ. Θεόδ. Κ. Κολοκοτρώνην, ἔνθ' ἀν., σ. 24: *...ἐπήγαμεν ἔπειτα εἰς τοὺς Ἀραχαμίτες* (ἡ ὑπογράμμισις εἰς τὸ κείμενον), *εὑρήκαμε τοὺς Τούρκους, ἐφύγαμε, ἐπήγαμε εἰς τὸ Μοναστῆρι τῆς Καλτεζῆᾶς, βροντοῦμε τὴν πόρτα καὶ μέσα ἦταν 200 Τοῦρκοι. Μᾶς ἐκατάλαβαν, μᾶς ἐπῆραν κυνηγῶντας, καὶ ἐφθάσαμεν κατὰ τὴν Καλαμάτα,...*· φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη πρὸς Καλαμάταν ἐγένετο μέσῳ τῶν παρακαμπτηρίων διαβάσεων τῆς διόδου τῆς «Λαγκάδας». Ἡ χάραξις αὐτῶν τῶν μικροτέρων διαβάσεων μελετᾶται ὑπὸ τοῦ γράφοντος εἰς τὸ ἐρευνητικὸν πρόγραμμα «Τοῦ Χελμοῦ τὰ μέρη».

8. *Ancóra sul testo del* De magna et sacra arte *di Stefano Alessandrino.*

I codici del trattato *Περὶ τῆς μεγάλης καὶ ἱερᾶς τέχνης* (o *Περὶ χρυσοποιΐας*) di Stefano Alessandrino, Vindob. med. gr. 2, *a.* 1564, ff. 1-36v[1], e Vindob. med. gr. 3, *a.* 1564, ff. 1-36[2], a prima vista strettamente affini sia per caratteristiche paleografiche[3] sia per il contenuto (ambedue tramandano, dopo il testo citato, Pelagio, *Περὶ τῆς θείας ταύτης καὶ ἱερᾶς τέχνης* [rispettivamente ff. 37-40v e 36v-40]; Ostane, *Πρὸς Πετάσιον περὶ τῆς ἱερᾶς ταύτης καὶ θείας τέχνης* [ff. 40v-41 e 40v-41]; Democrito, *Φυσικὰ καὶ μυστικά* [ff. 41-45v e 41-45]; Anonimo, *Περὶ ἀσήμου ποιήσεως* [ff. 45v-47 e 45v-47]; Sinesio alchimista, *Πρὸς Διόσκορον εἰς τὴν βίβλον Δημοκρίτου ὡς ἐν σχολίοις* [ff. 47v-53 e 47v-52v]; Anonimo, *Περὶ θείου ὕδατος τῆς λευκώσεως* [ff. 53-54 e 53-54], ecc.), possono venir considerati due tipici esemplari fra i codici recenti della tradizione 'lunga' dell'opuscolo alchimistico[4] — quali, ad es., anche l'Escor. 341 (III. y. 18), saec. XVIi, ff. 86-138[5]; Escor. 433 (I. Ψ. 13), saec. XVIm,

* Per i precedenti numeri cfr. Δίπτυχα III, 1982.

1. Cfr. H. Hunger-O. Kresten, Katalog der griechischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek, II, Wien 1969, pp. 41s.; G. Goldschmidt, Catalogue des manuscrits alchimiques grecs (nel séguito CMAG), IV: Les manuscrits d'Allemagne, d'Autriche..., Bruxelles 1932, pp. 3-24.

2. Cfr. Hunger-Kresten, op. cit., II, pp. 44s; Goldschmidt, CMAG, IV, cit., pp. 25-46.

3. Trascritti dal medesimo scriba, *Κορνήλιος ὁ Ναυπλιεὺς τῶν Μουρμουρέων, υἱὸς 'Ανδρέου* a Venezia (*subscrr.* Vind. med. gr. 2, f. 187; 3, f. 190); cfr. Hunger-Kresten, op. cit., II, pp. 43ss.

4. Ed. I. L. Ideler, Physici et Medici Graeci Minores, II, Berolini 1841 (fotorist. 1963), pp. 199-253. I codici del *De magna et sacra arte* si dividono in a) codici che tramandano il testo completo (pp. 199-253 Ideler; ved. *infra* e note 5ss.); b) codici che tramandano una redazione piú ridotta (pp. 199-247, 21 Ideler), piú una conclusione del trattato alquanto diversa: cfr. R. Romano, Contributo al testo del *De magna et sacra arte* di Stefano Alessandrino, in Atti del IV Congresso Nazionale di Studi Bizantini, Lecce, in corso di stampa, nota 36.

5. Cfr. G. De Andrés, Catálogo de los códices griegos de la Real Biblioteca de El Escorial, II, Madrid 1965, p. 240; C. O. Zuretti, CMAG, V[1]: Les manuscrits d'Espagne, Bruxelles 1928, pp. 40-42.

ff. 1-41[1]; Ambr. gr. 794 (A 57 inf.), ff. 1-37[2]; Ambr. gr. 816(A 193 inf.), saec. XVIe, ff. 1-35[3]; Neap. III D 17, saec. XVI, ff. 1-36[4]; Marc. gr. Z. 598 (*n. coll.* 909), saec. XVI, ff. 1-40 v[5]; Marc. gr. IV 28, saec. XVI, ff. 15-55 (*alias* 18-58)[6]— tradizione che ha nel Marc. gr. Z. 299 (*n. coll.* 584), saec. XI, ff. 8-43v[7], il suo piú antico e importante rappresentante.

I due codici hanno: (*πρᾶξις*) 1, ff. 1-3; 2, ff. 3-6v; *'Επιστολὴ πρὸς Θεόδωρον*, ff. 6v-7; 3, ff. 7-10; 4, ff. 10-14; 5, ff. 14-16v; 6, ff. 16v-21v; 7, ff. 21v-26; 8, ff. 26-29; 9, ff. 29v-36v (36 il Vindob. med. gr. 3).

Abbiamo collazionato l'edizione dell'opuscolo[8] (=*i*) con il Monac. gr. 112, saec. XVI-XVII, pp. 178 (=Mo[9], apografo del Marc. gr. Z. 299 citato *supra* [=M][10], donde fu tratta, dopo un controllo sul Marciano, l'edizione a stampa), M e i codici Vindobonensi (Vindob. med. gr. 2 =V; Vindob. med. gr. 3=Vi)[11]. È stato possibile verificare ancóra una volta le numerose mende di *i*[12] (cfr., ad es., p. 200,4 [Ideler] *ἐξ ὁμοίου ἀναφαῖνον i*] *ἐξ ὁμοίου ὁμοιογενὲς ἀναφαῖνον* MMo [om. *ὁμοίου*] VVi; p. 203,27 *ἐκ τῆς i*] *ἀκτὶς* MMoVVi; p. 204, 12 *τὸ ἓν πᾶν i*] *τὸ ἓν τὸ πᾶν* MVVi *τὸ πᾶν* Mo; p. 210, 32 *συντέχνης i*] *σου τέχνης* MMoVVi; p. 212,22 *παρερμος* [sic] *i*] *παρερμῇ* [i.e. *παρ' Ἑρμῇ*] MMoVVi; p. 314,31 *παρρυπτόμενον* [forse errore di stampa per *παρακρυπτόμενον*] *i*] *κρυπτόμενον*

1. Cfr. De Andrés, op. cit., III, p. 18; Zuretti, CMAG, V[1], cit., pp. 44-46.

2. A. Martini - D. Bassi, Catalogus codicum Graecorum Bibliothecae Ambrosianae, II, Mediolani 1906, p. 887; C. O. Zuretti, CMAG, II: Les manuscrits italiens, Bruxelles 1927, p. 71.

3. Cfr. Martini - Bassi, op. cit., II, p. 910; Zuretti, CMAG, II, cit., pp. 71-73.

4. Cfr. S. Cyrillus, Codices Graeci manuscripti R. Bibliothecae Borbonicae, II, Neapoli 1826, pp. 390ss.; Zuretti, CMAG, II, cit., pp. 217s.

5. Cfr. A. M. Zanetti - A. Bongiovanni, Graeca D. Marci Bibliotheca codicum manuscriptorum per titulos digesta..., Venetiis 1740, p. 312; Zuretti, CMAG, II, cit., pp. 23s.

6. Cfr. E. Mioni, Codices Graeci manuscripti Bibliothecae D. Marci Venetiarum, I[2], Roma 1972, p. 215; Zuretti, CMAG, II, cit., pp. 103-105.

7. Cfr. Zanetti - Bongiovanni, op. cit., p. 140; Zuretti, CMAG, II, cit., pp. 3-5.

8. Ved. a p. 253, nota 4.

9. Cfr. I. Hardt, Catalogus Codicum manuscriptorum Graecorum Bibliothecae Regiae Bavaricae, II, Monachii 1806, pp. 19-29; Goldschmidt, CMAG, IV, cit., pp. 247-250.

10. Cfr. Goldschmidt, CMAG, IV, cit., p. 247.

11. Si regolarizzano tacitamente errori d'itacismo e mancanza di ι sottoscritto.

12. Cfr. *supra* e Romano, art. cit.

MMoVVi; p. 217,30 *χεμοὶ βοήθει i*] *χέ*[=*Χριστέ*] *μοι βοήθει* MmMomVmVim; p.222,24 *εὐάλληλα i*] *εἰς ἄλληλα* MMoVVi, ecc.) dovute anche alla trasmissione tramite Mo (cfr., ad. es., p. 206,14 *ἀπολέλειπται i* Mo] *ὑπολέλειπται* MVVi; p. 220,17 *ἐν τῷ ἀνθρώπῳ i* Mo] om. MVVi; p. 222,31 *οἰκονομοῦντος i* Mo] *-μοῦντες* MVVi; p. 222,32 *ἀποσμήλων i* Mo] *ἀποσμήχων* MMo²VVi; p. 228, 20-21 *ὅπως ἂν...μετέχουσι i* Mo] *ὅπως ἂν ... μετέχωσι* MVVi, ecc.).

Tralasciando due luoghi in cui Vi non segue V e M forse solo per ragioni foniche (cfr. p. 210,7 *ἔχονται i* Vi] *ἔρχονται* MMoV; p. 214,6 *ἔμπειρον i* MoVi] *ἔμπυρον* MV), occorre soffermarsi su casi in cui troviamo *i* MoVVi] M: cfr. p. 210,2 *ἄρχονται i* MoVVi] *ἔρχονται* M; p. 226,14 *φύσις λογία i* MoVVi] *φυσιολογία* M; p. 229,21-22 *ἐκτανθεῖσα τὴν μόρφωσιν τοῦ δημιουργοῦντος θεοῦ i* MoVVi] *ἐκτανθεῖσα τὴν μόρφωσιν τοῦ ἐν αὐτῇ ἐμβρύου ἀποπληροῖ ἀρρήτῳ τινὶ σοφίᾳ τοῦ δημιουργοῦντος θεοῦ* M; p. 239,3 *χωρίσαι i* MoVVi] *χρωῖσαι* (i.e. *χρῶσαι*) M. Se confrontiamo anche altri casi in cui è possibile rinvenire un accordo MoVVi (cfr. p. 204,2 *ἀποστίλβουσα i*] *πάνυ ἀποστίλβουσα* M *ἀστίλβουσα* Mo *πάνυ ἀστίλβουσα* VVi; p. 208, 30-31 *συχέεται ... κόσμον i*] *συγχέεται ... κόσμου* M *συνεχέεται ... κόσμου* MoVVi; p. 211,31-32 *πλεοῦται τὸ γενόμενον i*] *τελειοῦται τὸ γεινόμενον* M *τ. τὸ γινόμενον* MoVVi; p. 214, 11-12 *ἀγωνιζεύθωσαν ... ἑαυτὸν i*] *ἀγωνιζέσθωσαν ... ἑαυτοὺς* M *ἀγωνιζεύθωσαν ... ἑαυτοὺς* MoVVi) occorre presumibilmente postulare un esemplare intermedio che sia stato fonte dei tre codici, sempre nell'àmbito della comune dipendenza da M.

Alla stessa stregua di Mo, i codici VVi non recano genuino sostanziale contributo alla costituzione del testo.

9. *Anon.*, carm. *7,2 = p. 151 Sola* [1].

Ὦ φθέγμα κυκλώπειον, ἔρου πρὸς πέτρας·
ἐν νοσιαῖς ᾄδουσιν ἀλλ' ἀηδόνες.

Il breve epigramma fa parte di un gruppo di sette componimenti in dodecasillabi che «hanno molta affinità tra di loro e sembrano *amebei*»[2]; forse, per il Sola, sono da collegare al carme 1[3], in cui un gruppo di amici poeti, salpati verso sera da C. poli, si reca in escursione al capo della Propontide, e ciascuno «si diede anche a intrecciare dotti ed

1. G. Sola, Giambografi sconosciuti del secolo XI, in Roma e l'Oriente VI, 1916, pp. 18-27; 149-153.
2. Sola, art. cit., p. 152.
3. Ibid., pp. 20s.

eleganti discorsi, a recitare giambi, esametri e squarci di tragedie, di eloquenza, di storia, e a danzare e a bere un'infinità di tazze di vino»[1].

Anche questi epigrammi sono tràditi, come gli altri editi dal Sola, dal Vat. gr. 753 (*ol.* 485), saec. XI, f. 5r-v[2], quasi del tutto evanido (contiene: f. 3r-v: [carme] 2; f. 3v: 3; *ibid.* : distico inedito; *ibid.*: 4; f. 4:5; ff. 4-5:1; f. 5:6; f. 5r-v:7,1-7; f. 5v:8), e dal noto apografo dell'Allacci Vat. Barb. gr. 74, saec. XVII, f. 36v[3] (contiene: f. 35r-v:2; f. 35v:5; *ibid.*: 6; ff. 35v-36v:1; f. 36v:7,1-7; f. 37:8; *ibid.*: 3; *ibid.*: 4).

In primo luogo a v. 1 sarebbe più opportuno scrivere *Κυκλώπειον* (cfr. LSJ, *s.v.*), e a v. 2 *ἐν νοσσιαῖς* (forma tarda per *νεοσσιαῖς*; cfr. Theophr., *de caus. plant.* IV 5,7)[4].

A v.1, per il tràdito *ἔρρου*, il Sola scrive *ἔρου* (da *ἔρομαι*) — «non trovando usato negli antichi autori il medio di *ἔρρω*»[5] —, correzione che in verità non convince: piuttosto avrebbe dovuto scrivere *ἔρρε*, metricamente corretto perché il quinto giambo ammette sostituzione (⏓ —)[6], oppure *ἐροῦ*, imp. aor. di *ἔρομαι*, forma ben attestata (cfr. LSJ, *s.v.*), per indicare col tempo la fase 'incipiente' dell'azione.

Conservando la lezione tràdita *ἔρρου*, il medio si spiegherebbe facilmente tenendo conto della nota tendenza bizantina a preferire il medio all'attivo (esempî: *ἀθλιόομαι*[7], *θρασεύομαι*[8], *εἰσοικίζομαι* 'introdurre'[9], *συνδικάζομαι*[10], ecc.), tendenza da inquadrare nella più generale scomparsa delle sottili differenze fra attivo e medio[11].

---

1. Ibid., p. 23. Il Sola confronta i *Giambi a Orfeo* di Giovanni Geometra (PG CVI 911).

2. Cfr. R. Devreesse, Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codices manu scripti recensiti. Codices Vaticani Graeci, III: Codices 604-866, In Bibliotheca Vaticana 1950, pp. 268s.

3. Cfr. V. Capocci, Codices Barberiniani Graeci, I, In Bybliotheca Vaticana 1958, p. 86.

4. Da notare l'irregolarità metrica *ν̄οσιαῖς*. Così anche occorre correggere a 7,5 *Ἐν νοσιαῖς, ὦ θαῦμα καὶ πάντων πλέον, | ὁ στροῦθος οὗτος, ἀλλὰ παῖς Ἀλωάδων.*

5. Art. cit., p. 152.

6. *ἔ̆ρρε πρός*, poiché davanti a muta+liquida è possibile sempre abbreviare.

7. Cfr. Georg. Pisid., *in Heracl.* 39=p. 78,24 Pertusi; Ioann. Tzetz., *hist.* III 364.

8. Cfr. Georg. Pisid., *bell. Avar.* 69=p. 179,9 Pertusi.

9. Cfr. Niceph. Basil., *in Ioann. Bulg.* 3c=p. 29,61 Garzya e comm., p. 62.

10. Cfr. ps.-Lucian., *Timar.* 30=p. 76, 744 Rom. e comm., p. 141.

11. Cfr. A. Debrunner - A. Scherer, Geschichte der griechischen Sprache, II: Grundfragen und Grundzüge des nachklassischen Griechisch, Berlin 1954; trad. it. Napoli 1969, § 184.

12 - 8 - 1983

Si potrebbe tradurre quindi: «O grido di Ciclope, va' in malora sulle rupi...».

10. *Theod. Prodr.*, *ἀμαθής* =*p. 249,3 s. Podestà*[1].

Τὰ μὲν οὖν ἄχρι τούτων οὐκ ἀγεννῶς, εὖ οἶδ' ὅτι, τὸν διδάσκαλον ὑποκρίνῃ.

«Fino a questo punto ben lo so che non sostieni male la parte del maestro»[2].

L' *Ἀμαθὴς ἢ παρὰ ἑαυτοῦ γραμματικός* di Prodromo è tràdito dai codici Matrit. 4639 (*ol.* N. 99), saec. XV (donde fu edito per la prima volta da J. Iriarte[3]), Oxon. Bodl. Barocc. 165, saec. XV[4], Oxon. Bodl. Barocc. 187, saec. XVI, apografo del precedente[5] (donde fu edito, mutilo, da J. A. Cramer)[6], Vat. gr. 305, saec. XIII[7], Vat. gr. 2363, saec. XVII, apografo del precedente[8]. L'edizione della Podestà si basa sul testo del Matritensis nell'edizione di Iriarte (=I), su quello dei Barocciani nell'edizione di Cramer (=K) e sul Vat. gr. 305 (=V)[9].

Nel luogo in questione l'editrice accoglie la lezione *ὑποκρίνῃ* di I, senza dubbio per raffronto col periodo che immediatamente precede: pp. 248, 15-249, 3 *εἶτα τοιοῦτος ὢν ... καὶ διδασκαλεῖα φ α ν τ ά ζ ῃ ... καί τινας ἀ ν α π λ ά τ τ ῃ μείρακας εὐπροσώπους* ... («E ancora in tali condizioni ... pensi all'insegnamento ... o t'immagini alcuni giovani dal bell'aspetto...»[10]).

Non credo però che convenga ipotizzare un costrutto *οἶδα ὅτι*+con-

---

1. G i u d i t t a P o d e s t à, Le satire lucianesche di Teodoro Prodromo, in Aevum XIX, 1945, pp. 242-250; cfr. W. H ö r a n d n e r, Theodoros Prodromos. Historische Gedichte, Wien 1974 («Wien. byz. Studien», XI), p. 51.

2. P o d e s t à, op. cit., p. 249.

3. Regiae Bibliothecae Matritensis codices Graeci manuscripti, I, Matriti 1769, pp. 388-391.

4. Cfr. O. C o x e, Catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae, I, Oxford 1853 (fotorist. 1969), coll. 279ss.

5. Ibid., coll. 314-316.

6. Anecdota Graeca e codicibus manuscriptis Bibliothecae Oxoniensium, III, Oxford 1836, pp. 222-227.

7. Cfr. G. M e r c a t i- P. F r a n c h i d e' C a v a l i e r i, Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codices manuscripti recensiti. Codices Vaticani Graeci, I, In Bibliotheca Vaticana 1923, pp. 443-450.

8. Cfr. H ö r a n d n e r, op. cit., p. 146.

9. Cfr. P o d e s t à, op. cit., p. 242.

10. Ibid., pp. 248s.

giuntivo[1]: la lezione grammaticalmente più esatta, con l'ottativo, è in K (ὑποκρίνοις)[2], e in V (ὑποκρίνοιο). Quest'ultima è forse *potior*, sia per l'autorità del manoscritto, sia per il confronto con un periodo precedente (p. 248,6 s. *καὶ ἡ φωνὴ νῦν μὲν τὸν θρηνοῦντα, νῦν δὲ τὸν ἀπειλοῦντα, ἐνίοτε δὲ τὸν ἀνιώμενον ὑποκρίνοιτο*). Si ottiene la clausola 4-PrPr ´ _ _ _, _ _ _ ´ _ _ _, usata da Prodromo con la stessa frequenza di quella 4-PrP ottenuta con *ὑποκρίνῃ*[3].

Osservo inoltre che a p. 249,4 converrebbe correggere *εἰσήλθεις* in *εἰσέλθῃς*, come già nell'ed. Cramer.

11. *Versi inediti di Costantino Acropolita.*

Dell'agiografo ed epistolografo Costantino Acropolita sono già noti alcuni componimenti poetici di pochi versi, brevi epigrammi in dodecasillabi 'proemiali' ai suoi scritti, tràditi dall'Ambr. 442 (H 81 sup.), saec. XIV (*Per l'opera sua*[4], *Per il martire Teodoto*[5], *Per S. Euplo*[6], *Per S. Neofito*[7], *Per. S. Gerasimo*[8], *Per S. Sansone*[9], *Per S. Panteleimon megalomartire*[10], *Sui termini della vita*[11]), dal Hieros. S. Sepulcri 40, saec. XIV (*Per Costantino il Grande*[12]), dai Vat. gr. 1147, saec. XIV, e 1882, saec. XIII - XIV (*Per l'immagine del Cristo detta* Antiphonetes[13]).

Unico epigramma del tutto inedito, a quanto consta, è il presen-

---

1. Cfr. LSJ, *s.v.* ; Lampe, *s.v.*
2. E non *ὑποκρίνοι* come erroneamente nell'apparato della Podestà.
3. Cfr. W. Hörandner, Der Prosarhythmus in der rhetorischen Literatur der Byzantiner, Wien 1981 («Wien. byz. Studien», XVI), pp. 46. 174.
4. Riprodotto da H. Delehaye, Constantini Acropolitae hagiographi Byzantini epistularum manipulus, in Analecta Bollandiana LI, 1933, p. 264.
5. Ibid., p. 265.
6. Ibid., l.l.
7. Ibid., p. 266.
8. Ibid., l.l.
9. Ibid., p. 267.
10. Ibid., l.l.
11. Ibid., pp. 267s.
12. Riprodotto da A. Papadopulos-Kerameus, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, I, S. Pietroburgo 1891 (fotorist. 1963), p. 122.
13. Riprodotto da P. Canart, Codices Vaticani Graeci. Codices 1745-1962, I: Codicum enarrationes, In Bibliotheca Vaticana 1970, p. 487 (ved. anche II: Introductio. Addenda. Indices, Ibid. 1973, p. 4).

te *Contro Satana* (*Versus quibus Satanae increpat*), di otto dodecasillabi, che qui si pubblica dal Vat. gr. 307, saec. XIII-XIV, f. 5[1].

I versi — anonimi nel codice, ma la cui paternità è 'garantita' dalla *sphraghìs* del v. 8 *'Ακροπολίτην εὐσεβῆ Κωνσταντῖνον*, assai frequente nel nostro[2] — hanno, pur nella brevità della composizione, una certa importanza, essendo stati scritti, in ragione della consueta fraseologia del genere (cfr. vv. 2-5 *σύσσημον ... σταυροῦ τύπωμα, τμῆμα τοῦ ζωῆς ξύλου ... τρυφὴν τοῦ φερεσβίου ξύλου*), per una stauroteca, di cui non troviamo conferma fra quelle citate dal Frolow[3], probabilmente appartenuta allo stesso Acropolita cosí come la pregevole icona della *Theotokos Hodegetria* tuttora custodita nella Galleria Tretjakov in Mosca, che porta le immagini dei donatori, *ὁ δοῦλος τοῦ Χριστοῦ Κωνσταντῖνος ὁ 'Ακροπολίτης* e sua moglie *Μαρία Κομνηνὴ Τορνικίνα ἡ 'Ακροπολίτισσα*[4]. Come in altri casi del genere, ad es. per i carmi dedicatorî di Nicola Callicle[5], Manuele File[6] e Niceforo Callisto Xantopulo[7], il reliquiario per cui è stato scritto l'epigramma dovrebbe essere andato perduto.

Constantini Acropolitae
versus, quibus Satanae increpat.

V, f. 5] *Στῆθι, Σατανᾶ, μὴ προβῇς, τράπου, φεῦγε·*
σύσσημον αὐχῶ κατὰ σοῦ λαμπρᾶς νίκης·
σταυροῦ τύπωμα, τμῆμα τοῦ 'ζωῆς ξύλου',
ἐφ' οὗ θανὼν θάνατον ὄλλυσι Λόγος.
νέμει τε τρυφὴν τοῦ φερεσβίου ξύλου,
οὗ γεῦσις ἦρξε γνώσεως πάλαι ξύλου.
καὶ φεῦγε δοῦλον ἐξαφεὶς Χριστοῦ λάτριν
''Ακροπολίτην εὐσεβῆ Κωνσταντῖνον'.

1. Cfr. Mercati-Franchi de' Cavalieri, Codices Vaticani Graeci, I, cit., p. 455.

2. Cfr. Const. Acrop., *carm.*=Anal. Boll. LI, 1933, pp. 264 ss. (ed. Delehaye).

3. A. Frolow, La relique de la vraie Croix, Paris 1961 («Arch. Or. Chr.», VII); Id., Les reliquaires de la vraie Croix, Paris 1965 («Arch. Or. Chr.», VIII).

4. Cfr. V. I. Antonova-N. E. Mneva, Katalog drevnerusskoj živopisi XI-načala XVIII veca, II, Mosca 1963, pp. 262 s. e fig. 172; D. M. Nicol, Constantine Akropolites. A Prosopographical Note, in Dumb. Oaks Papers XIX, 1965, p. 252.

5. Cfr. R. Romano, Nicola Callicle. Carmi, Napoli 1980 («Byz. Neo-Hell. Neap.», VIII), pp. 21.29.

6. Cfr. Frolow, La relique, cit., pp. 444-447.

7. Ibid., p. 491.

3 Septuag. gen. 2,9. cf. etiam pr. 11,30 apoc. 2,7.22,2 Nicol. Call. carm. 6,5=81,9 Rom. al. 5s. cf. Septuag. gen. 2,8s. 15 *ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς Τρυφῆς* 3,2ss. 7s. cf. Const. Acrop. carm.=*Ἱερ. βιβλ.* I 122,1 (ed. Papadopulos Kerameus) *Ἀκροπολίτης εὐσεβὴς Κυρίου λάτρις* 8 Const. Acrop. carm.= Anal. Boll. LI, 1933, 264,1 al. (ed. Delehaye).
Cod.: Vat. gr. 307, saec. XIII-XIV, f. 5 = V.
Inscriptio deest.
1 *τράπον* scripsit pro *τράπε* metri causa V 5 *νέμει* V ut vid. an *δέμει?*

12. *Versi inediti di Manuele Melisseno.*

Manuele Melisseno fu autore, come sembra, di tre soli epigrammi, due, brevissimi, tràditi dal già citato Vat. Barb. gr. 74, saec. XVII, f. 41v (*Εἰς λυχνίτην λίθον ἐγγεγλυμμένην ἔχοντα τὴν Θεοτόκον* e *Εἰς λίθον ἐν ᾧ ἐγγεγλυμμένος ὁ προφήτης Δανιήλ*), che sono stati riprodotti dal Capocci[1], e il presente *In Pythagoram,* tràdito dallo stesso Barberiniano a f. 2[2]; l'epigramma fu copiato dall'Allacci sul Vat. gr. 114 (*ol.* 156), saec. XIII-XIV, f. 101[3], che si può considerare quindi unico testimone.

Il componimento del Melisseno richiama quello assai noto di Giovanni Mauropo Euchaita *Per Platone e Plutarco*[4], col suo tentativo «di assorbire nel Cristianesimo grandi figure del paganesimo: sembrava impossibile che esse non fossero state partecipi della Rivelazione»[5].

Pitagora, con la sua opera (ma spuria) *Versi aurei* (v.1), per il nostro è degno d'ogni rispetto, «modello di tutte le virtú» (v.2), che superò «in saggezza Pucimede e il saggio Focilide» (vv. 4s.); suo unico errore fu aver formulato la nota teoria della tetrade (o 'numero quaternario' : 1+2+3+4=10), fondamento di tutto il suo sistema[6], «trascurando la potenza della triade» (=Trinità, v. 8), creatrice di tutte le cose (v. 10).

A parte l'ingenuità delle argomentazioni, lo scritto non è privo di un certo interesse, inquadrandosi in quell'atteggiamento di 'comprensione', pur con doverosa e formale condanna del paganesimo («...pur vedendo, non fosti in grado di vedere», v. 11), che fu comune a cospicua parte degli autori bizantini, contro i drastici e spietati giudizî di un Ro-

1. Cfr. Capocci, op. cit., p. 87.
2. Cfr. ibid., pp. 80s.
3. Cfr. Mercati-Franchi de' Cavalieri, op. cit., p. 140.
4. *Carm.* 43=p. 24 de Lagarde.
5. R. Cantarella, Poeti bizantini, II, Milano 1948, p. 187.
6. Cfr. ps.-Pyth., *vers. aur.* 48.

mano il melòde, che rifiutò in blocco Omero, Pitagora, Platone, Demostene ed Arato, o di un Michele Glicà, con la sua grossolana polemica antipagana ancor nel XII secolo[1].

Quanto a Pitagora in particolare, è noto come apparissero fin nelle chiese — famoso l'esempio di Bačkovo — raffigurazioni di antichi sapienti quali precursori e sostegni della fede: l'epigramma potrebbe quindi essere stato d''uso strumentale', composto per una immagine pittorica, alla stessa stregua degli altri due del Melisseno e di numerosi nella produzione giambica[2].

Manuelis Melisseni versus in Pythagoram.

V, f. 101] *Ὡς ἄγαμαί σε τῆς γραφῆς, Πυθαγόρα,*
σοφῶς γεμούσης, ἀρετῶν πασῶν τύπον,
ὡς ὑπερεξῆρησαν τῶν φιλοσόφων,
ὡς ὑπερηκόντισας ἐν παραινέσει
τὴν Πυκιμήδην καὶ σοφὸν Φωκυλίδην.
πλὴν ἀλλ' ἐπομνύοντα τῇ τετρακτύϊ
καταγελῶ σου τοὺς κενοὺς τούτους κόπους·
τριαδικὴν γὰρ παριδὼν ἐξουσίαν,
ποιητικὴν δή φημι τῆς τετρακτύος,
τὴν τετρακτὺν ἔστερξας ὡς παναιτίαν.
βλέπων γὰρ οὐκ ἔβλεψας, ὡς Δαβὶδ λέγει.

5 Pycimedes Hesiodi mater: cf. ps.-Plut. vit. Hom. 1,2 = VII 329 Bernard. Suid. s. *Ἡσίοδος,* 583 = II 592,16 Adler al. 6 cf. ps.-Pyth. vers. aur. 48. 8 cf. Dam. anath. ap. Theodoret. hist. eccl. V 11,1 GCS *σὺν τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ τῆς μιᾶς ... ἐξουσίας ὑπάρχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα* 10 cf. Procop. Gaz. fr. cant. 6,8 = PG LXXXVII 1756a ps.-Procop. Gaz. pr. 30,17 = PG LXXXVII 1528 d 11 Septuag. ps. 68(69),23 *σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν* cf. ps. 39(40),12 *οὐκ ἠδυνάσθην τοῦ βλέπειν.*
Cod. : Vat. gr. 114, saec. XIII-XIV, f. 101 = V.
Inscriptio: *Μανουὴλ τοῦ Μελισσηνοῦ* (*τ. Μ.* alia manus = V¹).
1 *σε* V¹ : *σου* V 5 *τὴν* scripsi : *τὸν* V 6 *ἐπομνύοντα* V¹ : *ἐπωμνύοντα* metri causa V 11 *ἔβληψας* V¹.

ROBERTO ROMANO

1. Cfr. K. Krumbacher, Die griechische Literatur des Mittelalters, Berlin-Leipzig 1907², trad. it. Palermo 1970, p. 59.

2. Cfr. Paola Volpe Cacciatore, L'epigramma come testo letterario d'uso strumentale, in XVI. Internationaler Byzantinistenkongress. Akten, II/3 (= JÖB XXXII, 1982), pp. 11-19.

ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΜΑ, ΙΕΡΟΓΡΑΦΙΑ, ΙΕΡΟΤΥΠΙΑ, ΕΚΤΥΠΩΜΑ, ΧΑΡΑΚΤΗΡ (= ΕΙΚΟΝΕΣ)

1. *Καὶ γὰρ ἀπεχθανόμενος ταῖς ἱ ε ρ ο γ ρ α φ ί α ι ς | καὶ τοῖς ἀ π ε ι κ ο ν ί σ μ α σ ι Χριστοῦ καὶ τῶν μαρτύρων, | τοὺς ἀπονέμοντας αὐτοῖς τὸ κατὰ σχέσιν σέβας | ἀνυποφόροις καὶ δειναῖς στρεβλώσεσιν ἐκάκου.*

(Κ. Μ α ν α σ σ ῆ ς, Σύνοψις Χρονική, 4788 - 4791, Niebuhr).

2. *Τὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων* (ὁ Νικηφόρος) *ἐπιβοήσας καὶ τρανώσας ἀρχαϊκὴν ἱ ε ρ ο γ ρ α φ ί α ν τε καὶ προσκύνησιν* (=παλαιὰν ἱερὰν παράδοσιν).

Βίος Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Ἰ γ ν α τ ί ο υ διακόνου, σ. 146, 26-27 (de Boor).

3. (αὐτόθι, σ. 147, 6:) *ἱ ε ρ ο τ υ π ί α.*

4. *Οὐ τῇ ὕλῃ τοῦ εὐαγγελίου, οὐδὲ τῇ τοῦ Σταυροῦ ὕλῃ προσκυνοῦμεν ἀλλὰ τῷ ἐ κ τ υ π ώ μ α τ ι* (Ἰ ω ά ν ν η ς Δαμασκηνός, Περὶ εἰκόνων)

5. (Τὴν Ἐκκλησίαν) *Εὐαγγελικῶς πεποικιλμένην τοῖς ἱ ε ρ ο ῖ ς καὶ σεμνοῖς* (=ἀξίοις σεβάζεσθαι) *ἐ κ τ υ π ώ μ α σ ι ν.*

(Ἰ γ ν ά τ ι ο ς, διάκονος, ἐν τῷ Βίῳ Νικηφόρου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 155, 27-28.

6. *...μηδὲ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου ἐ κ τ υ π ώ μ α τ ο ς τὸ σύνολον ἅψασθαι. Καὶ ἦν οὕτως ἔκτοτε τὸ θεῖον ἐ κ τ ύ π ω μ α τοῦτο θεραπεύουσα καὶ τιμῶσα... μηδὲν δυνηθέντος τοῦ πυρὸς λυμήνασθαι κατά τι τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο τοῦ Σωτῆρος ἐ κ τ ύ π ω μ α* (σσ. 108, 1-6, 109, 21-22). *Ὁ δὲ ἱερὸς ἐκεῖνος τοῦ Χριστοῦ χ α ρ α κ τ ὴ ρ δίκην ἡλίου... ἀνεφάνη* (σ. 111, 30-32).

Διήγησις Ἐπωφελὴς περὶ τῆς θ ε α ν δ ρ ι κ ῆ ς ε ἰ κ ό ν ο ς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, φανερωθείσης ἐν τῇ κατὰ Θεσσαλονίκην μονῇ τῶν Λατόμων, συγγραφεῖσα παρὰ Ἰ γ ν α τ ί ο υ καθηγουμένου Ἀκαπνίου, Ἀ θ. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ Κ ε ρ α μ έ ω ς, Varia Graeca Sacra, S. Peterburg 1909, σσ. 102-113 passim.

7. *Τὰ λείψανα καὶ ε ἰ κ ο ν ί σ μ α τ α* (αἱ ἀπεικονίσεις) *τῶν Μαρτύρων ἀξίως προσκυνείσθωσαν.*

Τροπάριον δ' ᾠδῆς Λιτανείας Ὀρθοδοξίας (TR 235).

N. B. T.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΩΝ

Τὸ θέμα "Ελληνες κωδικογράφοι, τῶν χρόνων τῆς 'Αναγεννήσεως κυρίως ἀλλὰ καὶ γενικώτερον, προσείλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν ἑλληνικὴν παλαιογραφίαν κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσιπενταετίαν[1]· τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο δικαιολογεῖται ὄχι μόνον διότι οὕτω διευκολύνεται ἡ ἔρευνα, ἐλλείψει ἑνὸς συγχρόνου Vogel - Gardthausen, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ σημειώματα τῶν κωδικογράφων ἀποτελοῦν πηγὴν διὰ τὴν πολιτιστικήν, κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς των[2].

'Ο παρὼν κατάλογος κωδικογράφων προέρχεται ἐκ τῶν ἐξ αὐτοψίας ἐρευνῶν τοῦ γράφοντος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1974 εἰς τὴν 'Εθνικὴν Βιβλιοθήκην τῆς 'Ελλάδος (**ΕΒΕ**), τὴν βιβλιοθήκην τῆς ἱερᾶς μονῆς Δουσίκου (Δ), καὶ τὴν βιβλιοθήκην τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Τρίκκης καὶ Σταγῶν (ΜΤ). Περιλαμβάνονται ὅλοι οἱ κωδικογράφοι τῶν χειρογράφων τοῦ Δουσίκου καὶ τῆς μητροπόλεως Τρίκκης, χειρογράφων ἀγνώστων μέχρι πρό τινος[3]. 'Ως πρὸς τὰ χειρόγραφα τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης μὲ ὁδηγὸν τὸν κατάλογον τῶν 'Ι. καὶ 'Α. Σακκελίωνος ἐξήτασα τὰ χρονολογημένα χειρόγραφα, τῶν ὁποίων οἱ καταλογογράφοι δὲν εἶχον σημειώσει τοὺς κωδικογράφους. Δυστυχῶς ὁ διαθέσιμος ἐκ μέρους μου χρόνος δὲν ἦτο ἐπαρκὴς διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐρεύνης, δίδεται ὅμως εἰς τὴν δημοσιότητα ὁ παρὼν κατάλογος μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ὁλοκληρώσω εἰς δευ-

---

1. Εἰς τὸ δημοσίευμα τοῦ Silvio Bernardinello, Copisti di codici Greci dal X al XVI secolo, Miscellanea 3, 1982, σσ. 1-2, εὑρίσκεται συγκεντρωμένη ἡ βιβλιογραφία τῶν καταλόγων κωδικογράφων ἀπὸ τοῦ 1957 κἑξ. Πρόσθες καὶ τὰς σχετικὰς ἐργασίας τοῦ B. L. Fonkič, Grečeskie piscy epohi Vozroždenija. 3, VVr 42, 1981, σσ. 124-128, καὶ τοῦ Β. Κοντοβᾶ, "Ελληνες βιβλιογράφοι ἑλληνικῶν κωδίκων ἱερᾶς μονῆς Χελανδαρίου, XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Akten II. 4 (JÖB 32/4), Wien 1982, σσ. 65-78.

2. Βλ. Φλωρεντίας Εὐαγγελάτου-Νοταρᾶ, Σημειώματα 'Ελληνικῶν κωδίκων ὡς πηγὴ διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 1204, 'Αθῆναι 1978, σ. 1 σημ., ὅπου καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία.

3. Συνοπτικὴν ἀναγραφὴν τῶν χειρογράφων τοῦ Δουσίκου ἐδημοσίευσα εἰς τὰ τεύχη τοῦ Μορφ. 'Ιδρ. 'Εθν. Τραπέζης, Μικροφωτογραφήσεις χειρογράφων καὶ ἀρχείων, 'Αθήνα 1978, σσ. 26-30, καὶ Β', 'Αθήνα 1981, σσ. 29-31· περιγραφὴν τῶν εἰλητταρίων τῆς μονῆς Δουσίκου ἐδημοσίευσα εἰς τὴν ἐργασίαν μου «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινά», ΕΕΦΣΠΑ 27, 1979, σσ. 216-221, ἀναγραφὴν δὲ συνοπτικὴν τῶν χειρογράφων τῆς Μητροπόλεως Τρίκκης καὶ Σταγῶν αὐτόθι, σσ. 222-229.

τέραν συμβολήν[1]. Προσετέθησαν ἐπίσης καί τινες κωδικογράφοι τοῦ Δουσίκου ἐκ χειρογράφων ἄλλων συλλογῶν.

'Ηρευνήθησαν 129 χειρόγραφα τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα προέρχονται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου. Τοῦτο εἶναι γνωστὸν βεβαίως[2], εἰς παλαιότερον δὲ δημοσίευμά μου παρουσίασα τὴν ἀπόδειξιν παραλαβῆς τῶν χειρογράφων αὐτῶν, δι' ἧς πιστοποιεῖται ὅτι 532 χειρόγραφα μετεφέρθησαν ἐκ τῆς μονῆς ταύτης[3]. Τὰ περισσότερα ἐπίσης τῶν χειρογράφων ἔχουν γραφῆ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα καὶ ἰδίως τὸ β' ἥμισυ αὐτοῦ, τοῦτο δ' ὀφείλεται, ὡς ἤδη ἔχει ἐπισημανθῆ, εἰς τὴν πνευματικὴν ἄνθησιν τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ τὴν ἐπαναδραστηριοποίησιν τοῦ μοναχισμοῦ εἰς τὸν ἑλλαδικὸν χῶρον[4]. Περὶ τῆς λειτουργίας βιβλιογραφικοῦ καὶ βιβλιοδετικοῦ ἐργαστηρίου εἰς τὴν μονὴν Δουσίκου κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος ἔχω ἀλλαχοῦ σημειώσει βραχέα τινά[5].

Τὰ ὀνόματα τῶν κωδικογράφων κατετάγησαν ἀλφαβητικῶς μὲ αὔξοντα

---

1. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐργασίας προσετέθησαν εὑρετήρια τῶν ἐρευνηθέντων χειρογράφων.

2. Βλ. M a r c e l R i c h a r d, Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs, Paris 1958, σ. 34, ἀρ. 151· ὁ Richard λέγει ὅτι 356 χειρόγραφα τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης προέρχονται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

3. Βλ. «'Η βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς μονῆς Δουσίκου», 'Επετ. 'Ετ. Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν 5, 1974-1975, σ. 406. Δέκα ἱστορημένα χειρόγραφα τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης προερχόμενα ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου, τὰ ὑπ. ἀριθμ. 56, 59, 63, 64, 67, 68, 74, 91, 105 καὶ 190, περιγράφονται εἰς τὸ βιβλίον τῶν Ἄ ν ν α ς Μ α ρ α β ᾶ - Χ α τ ζ η ν ι κ ο λ ά ο υ καὶ Χ ρ ι σ τ ί ν α ς Τ ο υ φ ε ξ ῆ - Π ά σ χ ο υ, Κατάλογος μικρογραφιῶν Βυζαντινῶν χειρογράφων τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς 'Ελλάδος, τόμος Α', χειρόγραφα Καινῆς Διαθήκης Ι'-ΙΒ' αἰῶνος, ἐν 'Αθήναις 1978.

4. Πρβλ. «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινά», ἔνθ' ἀνωτ., σ. 192.

5. Αὐτόθι, σσ. 211-212. Πρβλ. Μ α ρ ί α ς Σ α κ ε λ λ α ρ ι ά δ η - Π ο λ ί τ η, Μαρκιανὸς τλήμων καὶ ἀμαθὴς γραφεὺς τῆς μονῆς Δουσίκου, 'Αφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Λίνο Πολίτη, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 41. 'Η προσπάθεια συλλογῆς χειρογράφων ἤρχισεν ἀπὸ τὸν κτίτορα τῆς μονῆς ἅγιον Βησσαρίωνα, ὅπως ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ εἰς τὴν ἀνέκδοτον διαθήκην του, βλ. τὴν ἐργασίαν μου, «Τὸ σιγίλλιο τοῦ πατρ. 'Αντωνίου Δ' (1393) γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Σωτῆρος τῶν Μεγάλων Πυλῶν: Συμβολὴ στὴ διπλωματικὴ καὶ στὰ τοπωνυμικὰ τῆς Δυτ. Θεσσαλίας», Δίπτυχα 2, 1980-1981, σ. 105, σημ. 27. 'Αλλὰ καὶ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ ἁγίου καὶ νέος κτίτωρ Νεόφυτος Λαρίσης δὲν θὰ πρέπει νὰ ἠδιαφόρησεν, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὴν ἔμμεσον μαρτυρίαν τοῦ σημειώματος τοῦ φ. 161 τοῦ περγαμηνοῦ βυζαντινοῦ χειρογράφου τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης 1014, προερχομένου ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου: *ἡ παροῦσα βήβλος γέγονεν ἐν ταῖς ἡμέραις | τοῦ Λέοντος τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου καὶ ἐφέρ | θη ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλαιων εἰς | τὰς ἡμέρας τοῦ ἐν ἁγίοις π(ατ)ρ(ὸ)ς ἡμῶν Νεοφί | του, ἀνιψιοῦ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος καὶ | κτήτωρες τῆς μονῆς ταύτης. ἐγράφη ἀ | πὸ κτίσεος ἔτι 'Αδὰμ ,ζφπγ' | ἔτι ἀπὸ Χ(ριστο)ῦ ,αοα' | καὶ ἀφιερώθη εἰς τὴν ἁγί\ιν μονὴν | τοῦ δουσίκου.* Τὸ σημείωμα ἐγράφη ὑπὸ χειρὸς τοῦ 16ου αἰῶνος.

ἀριθμόν[1]· ἐὰν ἔχουν οὗτοι γράψει πλείονα χειρόγραφα, αὐτὰ κατατάσσονται χρονολογικῶς μὲ αὔξοντα ἑλληνικὸν ἀριθμὸν ὑπὸ τὸν γενικὸν αὔξοντα τοῦ κωδικογράφου. Εἰς δεύτερον στίχον σημειοῦται ὁ ἀριθμὸς τοῦ χειρογράφου καὶ ἡ χρονολόγησίς του. Ἀκολουθεῖ ἡ δήλωσις τοῦ περιεχομένου τοῦ χειρογράφου καὶ τοῦ φύλλου τοῦ φέροντος τὸ κωδικογραφικὸν σημείωμα. Ὅπου τὸ σημείωμα αὐτὸ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, ἀντιγράφεται αὐτούσιον ἢ ἐν ἀποσπάσματι. Ἕπονται παραπομπαὶ εἰς τὴν ὑπάρχουσαν βιβλιογραφίαν.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΗΣΕΙΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΩΝ

(1) = Marie Vogel und Victor Gardthausen, Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, Leipzig 1909.

(2) = Φωτίου Δημητρακοπούλου, Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς μονῆς Δουσίκου, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν 5, 1974-1975, σσ. 403-426.

(3) = Φωτίου Ἀρ. Δημητρακοπούλου, Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινά, ΕΕΦΣΠΑ 27, 1979, σσ. 192-229.

(4) = Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἱστορικὸ καὶ Παλαιογραφικὸ Ἀρχεῖο, Μικροφωτογραφήσεις χειρογράφων καὶ ἀρχείων, Ἀθήνα 1978.

(5) = Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἱστορικὸ καὶ Παλαιογραφικὸ Ἀρχεῖο, Μικροφωτογραφήσεις χειρογράφων καὶ ἀρχείων, Β', 1978-1980, Ἀθήνα 1981.

(6) = Ἰωάννου Σακκελίωνος καὶ Ἀλκιβιάδου Ἰ. Σακκελίωνος, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1892.

(7) = Λίνου Πολίτη, Συνοπτικὴ ἀναγραφὴ χειρογράφων ἑλληνικῶν συλλογῶν, Θεσσαλονίκη 1976.

(8) = Albert Ehrhard, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der Griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, τ. I-III, Leipzig 1937-1952.

1. Οἱ ἀριθμοὶ 95-102 εἶναι ἐκτὸς τῆς γενικῆς σειρᾶς ἀριθμήσεως ὡς προσθῆκαι· ὑπὸ τὸν ἀρ. 103 συνεκέντρωσα τὰ χρονολογημένα ἀλλὰ ἀνυπόγραφα χειρόγραφα, ὅσα δηλαδὴ δὲν φέρουν ὄνομα κωδικογράφου.

1. *Ἀθανάσιος ἐκ κώμης Καλλιφῶνι*

Δ 68, 1783

Ἔργα πατρ. ΚΠόλεως Καλλινίκου ἐκ Ζαγορᾶς.

φ. 92

(2) σ. 410.—(4) σ. 29.—Ν. Α. Βέη, Τέσσαρες ἐκθέσεις..., Θεσσαλικὰ Χρονικὰ 7-8, 1959, σ. 37.

2. *Ἀλέξανδρος τοῦ Μπαραρᾶ*

ΜΤ 36, 1749

Παραφράσεις λόγων Πατέρων.

φ. αν

(2) σ. 424.—(3) σ. 228.

3α'. *Ἀμβρόσιος Ἱερομόναχος*

ΜΤ 30, 1802

Βιβλίον προθέσεως μονῆς Κορμπόβου.

φ. Αν

(2) σ. 424.—(3) σ. 227.

β'. *Ἀμβρόσιος, παπᾶ-, καὶ ἡγούμενος*

ΜΤ 20, 1803

Βιβλίον προθέσεως μονῆς Κορμπόβου.

φ. 29

(2) σ. 424.—(3) σ. 226.

4. *Ἀναγνώστης ἀπὸ Κομπουριανά, υἱὸς τοῦ παπᾶ Χρυσογόνου*

ΜΤ 22, 1795

Ἀκολουθία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς.

φ. 1

(2) σ. 424.—(3) σ. 226.

5α΄. *Ἀναγνώστης ἐλάχιστος ἐκ Κούτζινα*

Δ 72, 1829

Μουσικὸν ἀναστασιματάριον.

φ. 14

(5) σ. 30.

β΄. *Ἀναγνώστης, ἀμαθὴς καὶ ἐλάχιστος υἱὸς τοῦ Γιαννάκη Στορνάρη ἐκ Κούτζινα*

Δ 81, 1829

Ψαλτική.

φ. 268v

(5) σ. 30.

6. *Ἀνδρέας Φραγγούλης*

ΕΒΕ 141, 1676

Μαξίμου τοῦ Πελοποννησίου Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν.

ἐν τέλει

(2) σ. 424.—(6) σ. 24.—(Βλ. καὶ Γεράσιμος, Χατζη—, Δ 77 καὶ Διονύσιος ἱεροδιάκονος, ΜΤ 34).— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

7. *Ἄνθιμος ὁ εὔτυχος ἐν ἁμαρτίαις καὶ δύστυχος ἐν ἀρεταῖς*

ΕΒΕ 697, 1593

Θεοτοκάριον.

ἐν τέλει

[ἐν ἀρχῇ καὶ τέλει πολλαὶ σημειώσεις ὅτι τὸ χφον ἀνῆκεν εἰς τὴν μονὴν Ρεντίνης καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ μετόχιον τοῦ Ταξιάρχου].

(6) σ. 127.

8. *Ἄνθιμος ὁ ἱερομόναχος ὁ ζακερδινὸς*

ΕΒΕ 1436, 1613

Νομοκανονικὴ καὶ ἄλλη ὕλη.

φ. 249v

(6) σ. 257.

9. *'Αρσένιος ἱερομόναχος καὶ πρωτοσύγκελλος 'Αμασείας*

Δ 63, 1667

Θεοτοκία τῶν ὀκτὼ ἤχων· σύμμεικτα. φ. 21

(2) σ. 424.—(5) σ. 30.

10. *'Αρσένιος 'Ελασσόνος*

Δ 51, φφ. 36-45v, τέλη 16 αἰ.

'Ακολουθία 'Αγ. Βασιλείου Μόσχας.
(ἐκ ταυτίσεως τῆς χειρὸς καὶ ἐκ τῆς ἀκροστιχίδος).

(2) σ. 424.—(4) σ. 29.— Φωτίου 'Αρ. Δημητρακοπούλου, 'Ο κώδ. 51 τῆς μονῆς Δουσίκου, ΕΕΦΣΠΑ 25, 1974-77, σσ. 113-114, καὶ φωτογραφικὰ πανομοιότυπα ἐν σσ. 121-124 αὐτογράφου τοῦ 'Αρσενίου.—Τοῦ αὐτοῦ, On Arsenios Archbishop of Elasson, Byzantinoslavica 42, 1981, σσ. 150-151, ὅπου καὶ μνεία καὶ ἄλλων χειρογράφων τοῦ 'Αρσενίου.—B. L. Fonkič, Grečeskie piscy epohi Vozroždenija.3, VVr 42, 1981, σσ. 124-125, καὶ εἰκ. 3, ὅπου φωτογραφία αὐτογράφου τοῦ 'Αρσενίου.

11. *Βαλλῆς 'Αναστάσιος Β. συνταξιοῦχος εἰρηνοδίκης*

Δ 41, 1897

Κανόνες παρακλητικοὶ εἰς τὸν Ἅγ. Βησσαρίωνα. σελ. 81

(4) σ. 28.

12. *Βαρθολομαῖος ἱερομόναχος*

ΕΒΕ 311, 1332

'Ιωάννου Σχολαστικοῦ Κλῖμαξ τῆς θείας ἀνόδου. ἐν τέλει

(2) σ. 424.—(6) σ. 53.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

13. *Βαρθολομαῖος*

ΕΒΕ 1006, 1569

Βίοι ἁγίων Σεπτεμβρίου. φ. 327:

Θ(εο)ῦ τὸ δῶρον | καὶ πόνος βαρθολομαίου: | ἐγράφη τὸ παρὸν βιβλίον, ἐν | τῇ βασιλικωτάτῃ μονῇ τοῦ μετεώρου, | ἐπὶ ἔτους ,ζοη' ἰν(δικτιῶν)ος ιγ' | μηνὶ δεκεμβρίῳ εἰς τὰς ια': — | τέρμα

(6) σσ. 179-180.—(8) II σ. 321, σημ. 4, ὅπου καὶ τὸ κωδικογραφικὸν σημείωμα, 683.

14. *Βενιαμὶν*

ΕΒΕ 285, 1651/2

Μαξίμου Πελοποννησίου Κυριακοδρόμιον.

φ. σλε':

τέλος μαρτίῳ λ | Θ(εο)ῦ τὸ δῶρον καὶ
Βενιαμὶν πόνος, ἐκώμης καστορίας· ἔτους ,ζρξ'

[ὑποκάτω σημείωσις, ὅτι τὸ 1832 ἡγούμενος τοῦ Μετεώρου ἐγένετο ὁ Ἰωσήφ. Εἰς τὸ verso τοῦ ἰδίου φύλλου σημείωσις ὅτι τὸ Κυριακοδρόμιον αὐτὸ ἔγραψεν ὁ παπα[Βενι]αμὶν δαπάναις Χριστοδούλου ἱερομονάχου ἐκ κώμης καλουμένης βοειβώτα, προσηλώθη δὲ εἰς τὸ Μετέωρον· ἕπονται ἀραί. 1657 μαρτίου 7. Εἰς τὸ ἑπόμενον παράφυλλον σημειώσεις θανάτων μοναχῶν].

(6) σ. 50.

15. *Γαλάκτιος ἱερομόναχος ταπεινὸς καὶ ἱμαρτωλὸς καὶ ἀνάξιος*

ΕΒΕ 698, 1665

Σύμμεικτα.

σ. 196:

† ἐγράφη τὸ παρὸν διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ γαλακτίου | ἱερομονάχου : εἰς μοναστήριον δούσικον κατὰ τὸ ἔτος | 7174 ἐν μηνὶ ὀκτωβρίῳ εἰς τὰς 30

[σ. ρλα', εἰς τὸ τέλος τοῦ συνεσταχωμένου ἐντύπου:] *† τὸ παρὸν θεοτοκάριον ὑπάρχει ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ | καὶ ἁμαρτωλοῦ καὶ ἀναξίου γαλακτίου ἱερομονάχου | καὶ ὤνησα αὐτῶ δια ἄσπρα 40 κατὰ τὸ ἔτος | 7171 ἐν μηνὶ ἀπριλλίῳ 12.*

[εἰς τὸ verso τοῦ α' παραφύλλου:] *† ηστοὺς ,ζρπς' ιουνίου καὶ ιουλίου καὶ αὐγούστου | τοὺς τρῆς μήνες ὅλο εφαρμακονε τα ψάρια | ὁ παπα γαλακτεῖον ἄπο το μοναστήροι του καπετά |νου μπάρμπουλου καὶ τὰ εξολόθρεψε παντελός |απο τον μήλο τοῦ ἠζβοράνου ὀστομήλου του γιὰ |γγο μὲ τρῆς καὶ τέσσερης ἡμέρες τῆς σαρακοστῆς | τῆς παναγίας πρὴν φθάση ἡ ἑωρτὶ της παναγιας | τα εφαρμάκονεν καὶ τα εστέγνονεν απάνο στὴν | κλοπότνιτζα καὶ ἡ βοήθεια του ἀρχηστρατίγου | μηχαὴλ να βοηθίση να μην ξεσποριστοὺν |*

τα ψάρια· ταύτην τὴν ξεσποράν καὶ καταδήκην | ήδα εγό ο παπα παρθένιος άπο του μπράδου | όπου έγινεν ηστα πτοχὰ τα ψάρια έγραψα | ἧς ἐνθίμηση καὶ όπιος το ἀνα | γινόσκη παρακαλέτε τὸν | Θ(εό)ν πάλε να πλουτίση | τα πτοχὰ τα ψάρια | ερροσον

(2) σσ. 421-424.— (6) σσ. 127-128.— Συμπληρωματικὰ τῆς περιγραφῆς Σακκελίωνος: Ἡ ἑρμηνεία τῶν κανόνων εἶναι εἰς τὴν δημώδη· εἰς τὸ τέλος τῶν ἰατροσοφικῶν ὑπάρχει διαιτητικὴ τῶν ιβ' μηνῶν.

16α'. *Γεράσιμος, Χατζη—*

ΕΒΕ 1275, ἄ.ἔ.

Διάφορα ἐρανίσματα.

(2) σ. 424.— (6) σ. 232.—βλ. περὶ τοῦ Χατζῆ-Γερασίμου τὴν ἐργασίαν μου: «Ὁ κώδ. 51 τῆς μονῆς Δουσίκου», ΕΕΦΣΠΑ 25, 1974-1977, σ. 109, σημ. 2.

β'. *Γεράσιμος, Χατζη-, ταπεινὸς ἀρχιμανδρίτης*

Δ 87, 1839

Χατζη-Γερασίμου σημειώσεις παντοδαπαί. σ. 354

(5) σ. 31.

γ'. *Γεράσιμος, Χατζη-*

ΕΒΕ 1273, 1842

Ἀπάνθισμα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορικῆς ὕλης.

(2) σ. 424.— (6) σσ. 231-232.

δ'. *Γεράσιμος, Χατζη-*

Δ 76, 1846

Ἱστορία τῆς μονῆς. σ. 1, 238

(4) σ. 30.

ε'. *Γεράσιμος, Χατζη-*

Δ 90, 1846

Βιβλίον προθέσεως.

φ. 15v

(5) σ. 31.

ϛ'. Γεράσιμος, Χατζη-

Δ 34 καὶ 35, 1855

Βιβλία προθέσεως.

(ἐξ ἀναγνωρίσεως τῆς χειρός).

(4) σ. 28.

ζ'. Γεράσιμος, Χατζη-

Δ 60, 1855

Πίναξ ἀλφαβητικὸς τοῦ νέου κώδικος.

(ἐξ ἀναγνωρίσεως τῆς χειρός).

η'. Γεράσιμος, Χατζη-, φιλόπονος μέν, λίαν ὅμως ἀμαθής

ΕΒΕ 809, 1855

Σαββάτιος Λογικός.

ἐν τέλει

(2) σ. 424.—(6) σ. 146.

θ'. Γεράσιμος, Χατζη-, ταπεινὸς καὶ ἐλάχιστος πνευματικὸς καὶ σκευοφυλακῶν

Δ 57, 1857

Καταγραφὴ τῶν ἱερῶν σκευῶν.

σ. 9

(2) σ. 424.—(5) σ. 30.

ι'. Γεράσιμος, Χατζη-

Δ 49, 1858

Κανόνες παρακλητικοὶ εἰς τὸν Ἅγιον Βησσαρίωνα.

σ. 89

(4) σ. 29.

ια΄. Δ 59, 1858

Κῶδιξ τῆς μονῆς.

(ἐξ ἀναγνωρίσεως τῆς χειρός).

(1) σ. 37.— (2) σ. 410.

ιβ΄. *Γεράσιμος, Χατζη-*

Δ 85 *καὶ* 86, 1858

Ἀκολουθίαι τῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων τῆς Θείας Λειτουργίας (Τυπικόν).

Δ 85, φ. 14. Δ 86, φ. Β, σ. 17.

(5) σ. 31.

ιγ΄. *Γεράσιμος, Χατζη-*

Δ 48, 1859

Θεοτοκάριον.

(ἐξ ἀναγνωρίσεως τῆς χειρός).

(2) σ. 424.— (5) σ. 29.

ιδ΄. *Γεράσιμος, Χατζη-, ἀρχιμανδρίτης Δουσίκου*

ΕΒΕ 811, 1859

Ἑβδομαδευχάριον.

ἐν ἀρχῇ

(2) σ. 424.— (6) σ. 147.

ιε΄. *Γεράσιμος, Χατζη-, πνευματικὸς καὶ σκευοφύλαξ*

Δ 77, 1859

Μαξίμου τοῦ Πελοποννησίου ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν (ὁ κδ. Δ 77 ἀντεγράφη ὑπὸ τοῦ Χατζη-Γερασίμου ἐκ κώδικος ὃν εἶχεν ἀντιγράψει ὁ Ἀνδρέας Φραγγούλης, βλ. καὶ Διονύσιος ἱεροδιάκονος, ΜΤ 34).

σ. 359 (βλ. καὶ Ἀνδρέας Φραγγούλης)

(5) σ. 30.

30 - 8 - 1983

ιϛ'. *Γεράσιμος, Χατζη-, ἀμαθὴς καὶ ἐλάχιστος ταπεινὸς γερω πνευματικὸς*

ΕΒΕ 1274, 1862

«Γενικὴ Ἱστορία».

ἐν ἀρχῇ

(2) σ. 424.— (6) σ. 232.

ιζ'. *Γεράσιμος, Χατζη-, ὁ γέρων πνευματικὸς καὶ τὸν τόπον ἐπέχων τοῦ σκευοφυλακοῦντος*

Δ 89, 1863

Χατζη-Γερασίμου κανόνες, εὐχαὶ καὶ ἀκολουθία τοῦ μικροῦ ἁγιασμοῦ.

φ. 40

(5) σ. 31.

ιη'. *Γεράσιμος, Χατζη-*

Δ 88, 1863

Χατζη-Γερασίμου σημειώσεις παντοδαπαί.

(ἐξ ἀναγνωρίσεως τῆς χειρὸς καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου).

(5) σ. 31.

ιθ'. *Γεράσιμος, Χατζη-*

Δ 93, σσ. 100-128, 19 αἰ.

Ἀντιγραφὴ γραμμάτων (κυρίως πατριαρχικῶν) τῆς μονῆς.

(ἐξ ἀναγνωρίσεως τῆς χειρός).

κ'. *Γεράσιμος, Χατζη-*

ΕΒΕ 812, 19 αἰ.

Σημειώσεις καὶ ὑμνογραφικὰ διάφορα.

(6) σ. 147.

17. *Γεώργιος Θετταλὸς τάχα καὶ σπουδαῖος*

Δ 25, φφ. 92v - 116v, 16 αἰ.

Μικρὸν εὐχολόγιον.

φ. 116v

(2) σ. 424.— (4) σ. 28.

18. *Γιώργης, παπα-*

Δ 42, 18 αἰ.

Νομοκάνων Μαλαξοῦ.

(παράφυλλον Β' πιν.)

(4) σ. 29.

19. *Γρηγόριος*

ΕΒΕ 735, 16 αἰ.

Περιέχει Κανόνας δύο εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον καὶ ἑτέρους δύο εἰς τὸν Ἅγιον Βησσαρίωνα, ὧν ὁ πρότερος ἐπιγράφεται Ποίημα Παχωμίου μοναχοῦ. Μεθ' οὕς, 'Ακολουθίαν τοῦ μικροῦ Ἁγιασμοῦ.

ἐν τέλει:

Θ(εο)ῦ τὸ δόρον, καὶ Γριγορίου πόνος, | σθλάτινα μεγάλη, τοῦ Γρηγορίου χόρα.

(6) σ. 134.— Ἐκ τοῦ περιεχομένου εἰκάζω ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

20α'. *Γρηγόριος*

ΕΒΕ 290, 1574/5

Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἔργα.

φ. 517

(2) σ. 424.— (6) σ. 50.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

β'. *Γρηγόριος*

ΕΒΕ 641 καὶ 644, 1577/8

'Ακολουθία τῆς Παρακλητικῆς γ' καὶ δ' ἤχου καὶ τῶν πλαγίων αὐτῶν.

(2) σ. 424.— (6) σ. 119.— Προέρχονται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

γ΄. *Γρηγόριος*

ΕΒΕ 775, 1580/81

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φ. 114v

(6) σ. 140.

21α΄. *Γρηγόριος*

ΕΒΕ 1492, 1603/4

Ἰατροσόφιον, Περὶ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, εἰς γλῶσσαν δημώδη.

φ. 79:

† δῶρον τὸ παρόν, τοῦ Θ(εο)ῦ συνεργεία | ἔγραψε ἰδού, γρηγόριος ἐν πόνῳ: — | † πληρώσας εἶπον, σὺ Χ(ριστ)ὲ δόξα πρέπει:—

φ. 92: *,ζριβ΄*

(6) σ. 267.— Προέρχεται ἐκ τοῦ Δουσίκου.

β΄. *Γρηγόριος μοναχὸς*

Δ 8, 1613

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φφ. 75, 105v

(2) σ. 424.— (4) σ. 27.

γ΄. *Γρηγόριος*

ΕΒΕ 21, 1614/5

ΡΝ΄ Ψαλμοὶ καὶ Θ΄ Ὠιδαί.

φ. 173

(6) σ. 3.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

δ΄. *Γρηγόριος*

ΕΒΕ 771, 1615/6

Ἑρμηνεία πατρ. Φιλοθέου, Θ. Λειτουργία Μ. Βασιλείου καὶ Προηγιασμένων.

φφ. 196v, 217r-v

φ. 196v:

† δῶρον τὸ παρόν, τοῦ Θ(εο)ῦ συ |νεργία· ἔγραψεν ἰδού, | γρηγόριος ἐν πόνω: — | † πληρώσας εἶπον, σοὶ Χ(ριστ)ὲ δόξα πρέπει: †ἔτους, ,ζρκδ', ἰν(δικτιῶν)ος ιδ':—

[εἰς φ. 217 ἀρὰ τοῦ γραφέως καθ' οἱουδήποτε ἤθελεν ἀποξενώσει τὸ χφον ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου, εἰς ἣν τὸ ἀφιέρωσεν].

(6) σ. 139.

ε'. *Γρηγόριος μοναχὸς*

Δ 24, ἀρχ. 17 αἰ.

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φφ. 58, 125,178v

(2) σ. 424.— (5) σ. 29.

22. *Δαμιανὸς*

ΕΒΕ 716, 1608/9

Εὐχαὶ Λυχνικοῦ καὶ 'Εωθιναί, 'Απολύσεις, Δοξαστικά, ἀκολουθία τοῦ μικροῦ 'Αγιασμοῦ.

φ. 186v

(6) σ. 131.

23α'. *Δανιὴλ ἱερομόναχος οἰκτρὸς*

ΕΒΕ 262, 1605

'Εφραὶμ τοῦ Σύρου λόγοι.

φ. 308:

† τὸ παρὸν βιβλίον ἐγράφη διὰ χειρὸς δανιὴλ ἱερο(μον)άχ(ου)· συνδρομῆς δ' οὖν καὶ ἐξόδου | κυ(ρίου) κυρίλλου (μον)αχ(οῦ) εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ· διὸ εὔχεσθε π(ατέ)ρες καὶ ἀδελφοὶ καὶ ὑπὲρ | τῶν δύο· ὅτι καὶ ὁ γράψας ἐχάρισεν ἐπέκεινα τῶν διακοσίων ἀργυρίων:— | † ἐγράφει ἐπὶ ἔτους ,ζριγ': ἰν(δικτιῶν)ος γ'· ἐν μηνὶ αὐγούστω α':—

φ. 308v:

ἔτους ,ζριγ' ἐγράφει τὸ παρὸν βιβλίον διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ οἰκτροῦ | δανιὴλ ἱερομονάχου διὰ συνδρομῆς δὲ καὶ ἀναλωμάτων τοῦ ὁσιωτάτου | ἐν ἱερομονάχοις παπα κυ(ρ) ῥαφαὴλ καὶ ἀφιέρωσεν αὐτὸ εἰς τὴν μονὴν | τῆς παναγίας τῆς ποτὲ οὔσης ἐν ἐκκαρηα μετοικησάσης δὲ ἐν χώρα λεγομένη | ῥεντίνα·

τῷ αὐτῷ δὲ ἔτει ἔγινεν ὁμοῦ καὶ ἡ πρόθεσις συνδρομῆς πάλιν | καὶ ἐξόδου τοῦ προρηθέντος κυρ ῥαφαήλ· εἴτις οὖν ταῦτα ἀποξε |νώσει ἐκ τῆς αὐτῆς μονῆς, ἐχέτω τὰς ἀρὰς τῶν τιη' θεοφόρων π(ατέ)ρων ἀμήν:—

(6) σ. 47.

β'. *Δανιὴλ ἱερομόναχος οἰκτρὸς*

ΕΒΕ 773, 1607

Ἑρμηνεία πατρ. Φιλοθέου, Θ. Λειτουργία Μ. Βασιλείου καὶ Προηγιασμένων.

φ. 169v

(6) σ. 139.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

24. *Δημήτριος Κώνστα*

ΜΤ 36, φφ. 90-116, 1749

Παραφράσεις λόγων Πατέρων.

φ. αv

(2) σ. 424.— (3) σ. 228.

25. *Δημήτριος Παπαϊωάννου ἐκ κώμης Χ:λ:κ:* (=Χαλίκι) *ὄντας παιδαγωγὸς εἰς τὴν ἰδίαν κώμην*

Δ 53, 1790

Ἀκολουθία Ἁγ. Μοδέστου Ἱεροσολύμων.

φ. 15v

(2) σ. 424.— (5) σ. 29.

26. *Δημουλᾶς Πολύζος εὐτελὴς ἐκ Τρίκκης*

ΜΤ 33, 1723

Ἀκολουθία τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπους.

φ. 8v

(2) σ. 425. — (3) σ. 227.

27. *Διονύσιος ἀμόναχος*

ΕΒΕ 1447, 1551/2

Σύνοψις ἐκ τοῦ Νομοκάνονος, ἀκολουθίαι ἀποκάρσεως μοναχῶν.

φφ. 126, 131

φ. 131: *† ἰδοὺ ἐπληρώσαμεν καὶ ἐν τῷ τέλει | τὰς τῶν ἐπιστολῶν διαγράφ |ως· καὶ εὔχου ὦ θύτα παπ(α) |σισόη· καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ | τάλανος διονυσίου τοῦ ἀμονάχου: †*

(2) σ. 424.— (6) σσ. 258-259.— Προέρχεται ἐκ τοῦ Δουσίκου.

28. *Διονύσιος ἱεροδιάκονος ἀνάξιος καὶ ἀμαθὴς*

ΜΤ 34, 1787

Μαξίμου τοῦ Πελοποννησίου ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν.

(κατ' ἀντιγραφὴν ἐκ κώδικος ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Φραγγούλη γραφέντος, βλ. καὶ Ἀ. Φραγγούλης).

σ. 390

(2) σ. 424.— (3) σ. 227.

29. *Δωρόθεος μοναχὸς*

Δ 26, 16 αἰ.

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φ. 6

(2) σ. 424.— (5) σ. 29.

30. *Δωρόθεος ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς*

ΕΒΕ 751, 1593

Φιλοθέου πατρ. διάταξις, Θ. Λειτουργία Μ. Βασιλείου καὶ Προηγιασμένων.

φ. 47:

† αὔτη ἡ ἁγία λειτουργία ἐγράφη παρὰ ἀν |δρὸς ἁμαρτωλοῦ δωροθέου· ἐν τῷ μονηδρίῳ | τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος γεωργίου: | ἐν ἔτει ͵ζρα' ἰν(δι-κτιῶν)ος ς' φευρουαρίῳ κ'

(6) σ. 136.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

31. *Δωρόθεος ρακενδύτης*

ΕΒΕ 1080, 1590

Λέξεις ἱερῶν κειμένων, γραμματική ὕλη, ἑρμηνεία κανόνων.

(2) σ. 424.— (6) σσ. 192-193.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

32. *Εὐστάθιος*

ΕΒΕ 12, 1535

Ψαλμοὶ ΡΝ' καὶ Ὠιδαὶ Θ'.

ἐν τέλει

(2) σ. 424.— (6) σ. 2.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

33. *Ζωσιμᾶς ἱερομόναχος ἀμαθὴς ἐκ κώμης Σιάμου*

Δ 65, 1808

Νόμιμον πάνυ πλουσιώτατον.

φ. 44:

ἐτελιώθη τὸ παρὸν νέον νόμιμον ἐπὶ ἔτους | ͵αωη' διὰ χειρὸς καμοῦ ἀμαθοῦς |νοεμβρίου ιθ Ζωσιμᾶ ἱερομονάχου |ἐκ μονῆς Δουσίκου καὶ ἐκ κόμης σιάμου |τὰ νῦν ἐπουλήθι παρ' ἐμοῦ τοῦ συγγραφαίως δια γρ. ις' | εἰς τὸν πανοσιότατον καὶ συνεμοῖ καταπνεύμα ἀδελφὸν |κείρ εὐγενείου ἱερομονάχου ἐκ τῆς αὐτῆς μονῆς καὶ εἶναι | ἴδιον κτῆμα καὶ ἀπὸ τὸ μοναστήριον μὴν εὐγαλθῆ

(2) σ. 424.— (5) σ. 30.

34. *Θεόδωρος Ἀρολογᾶς*

ΕΒΕ 422, 1546

Λόγοι Πατέρων, ἁγιολογικὰ κείμενα.

φ. 328

(6) σσ. 75-76.— Τριανταφυλλίτσας Μανιάτη-Κοκκίνη, Θεόδωρος Ἀρ(ι)ολογᾶς: ἕνας κωδικογράφος τοῦ ΙϚ' αἰ. ἀπὸ τὴν Κρήτη, Πεπραγμένα τοῦ Δ' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμος Β', Ἀθήνα 1981, σσ. 190 κέξ., ὅπου μνεία καὶ ἄλλων κωδίκων αὐτοῦ, μετὰ πανομοιοτύπων. —Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Λογγοβάρδας τῆς Πάρου.

35. *Θεοφάνης ἱερομόναχος εὐτελὴς καὶ ἁμαρτωλὸς*

ΕΒΕ 776, 1616/7

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φφ. 6, 38v, 53, 97, 120v

(6) σ. 140.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

36α'. *Θεόφιλος τλήμων ῥακώδης καὶ ἐν ἱερομονάχοις ἐλάχιστος*

ΕΒΕ 789, 1534

Τυπικὸν ἱεροσολυμιτικὸν τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Σάββα.

φ. 164:

[...] *ἔτηι ,ζμβ' μηνὶ ἰουν(ίω) ιϛ': ἐν τῇ σε(β)α(σμία) μον(ῇ) τοῦ παντοκράτ(ο)ρ(ος) | εἰς τὴν σκήτην τῶν μετεώρων ||| ἤγ(ουν) τῶν σταγῶν*

(2) σ. 424.— (6) σ. 142.— Βλ. περὶ τοῦ Θεοφίλου τὴν ἐργασίαν τοῦ Λίνου Πολίτη, 'Αγιορεῖτες βιβλιογράφοι τοῦ 16ου αἰώνα, Ἑλληνικὰ 15, 1957, σσ. 365-379, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Paléographie et littérature byzantine et néo-grecque, Variorum Reprints, London 1975, nº VII, καὶ προσθήκας. Ἐπίσης βλ. Β. Κοντοβᾶ, Ἕλληνες βιβλιογράφοι... (ἔνθ' ἀνωτ. εἰς τὴν σ. 263, σημ. 1).— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

β'. *Θεόφιλος μοναχὸς*

Δ 13, 1543

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φφ. 2v, 22, 31, 34v, 71

[Εἰς τὰ βιβλιογραφικὰ σημειώματα ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοφίλου μόνον, εἰς τὰς εὐχὰς ὅμως τῆς προθέσεως ἀκολουθεῖ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μοναχοῦ 'Ισαάκ, ὡς εἰς φ. 2v: *Μνήσθητι τὸν γράψαντα Θεόφιλον καὶ 'Ισαάκ*].

(2) σ. 424.— (4) σ. 27.

γ'. *Θεόφιλος μοναχὸς*

Δ 11, 1546/7

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φφ. Δv, 1, 24, 55, 86v

(2) σ. 424.— (4) σ. 27.

δ'. *Θεόφιλος μοναχὸς*

Δ 7, 1548

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φφ. 10v, 74, 101v

(2) σ. 424.— (4) σ. 27.

37. *Ἰγνάτιος ἱεροδιάκονος ἁμαρτωλὸς καὶ ἀνάξιος δοῦλος τοῦ Θεοῦ*

ΜΤ 7, 17 αἰ.

Θεοτοκία καὶ Σταυροθεοτοκία τῶν ὀκτὼ ἤχων καὶ Ἐξαποστειλάρια τῆς ὅλης ἑβδομάδος.

φ. 14v

(2) σ. 424.— (3) σ. 224.

38. *Ἱερεμίας ῥακενδύτης*

Δ 6, 1579

Ἀρχιερατικόν.

φ. 135v:

ἡ δέλτος αὕτη καὶ τὰ ἐπήχειρα, πέλη τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου κυρ | γερμανοῦ, καὶ τῆς θεοφιλεστάτης ἐπισκοπῆς λιτζὰς πέλη,καὶ ὑπὸ ἔξοδον, | ἑαυτοῦ ἐγεγώνει: ἐγραφ(η), καὶ ἐτελειώθ(η), ἐν ἔτ(ει), ,ζπζ'. ἔτος ἰν(δικτιῶνος) ζ,[...]μηνὶ ἀπρηλλίω. ις' [...]

† Θ(εο)ῦ τὸ δῶρον ἱερεμίου τέ, καὶ ῥακενδύτου | πόνος

(2) σ. 424.— (4) σ. 27.

39. *Ἱερεμίας ἱερομόναχος καὶ ταπεινὸς*

ΜΤ 18, 1657

Νομοκάνων Μαλαξοῦ.

φ. 65v

(2) σ. 424.— (3) σ. 225.

40. *Ἱερεμίας διάκονος*

Δ 16, 17 αἰ.

Τρεῖς Λειτουργίαι

φφ. 35v, 89, 116v

(2) σ. 424.— (4) σ. 27.

41. *Ἱερεμίας*

Δ 31, 18 αἰ.

Νεκρώσιμος ἀκολουθία.

φ. 38 (ἐντὸς τοῦ ἐπιτίτλου)

(2) σ. 424.— (5) σ. 29.

42. *Ἱερεμίας ὁ εὐτελής, ἀμαθής τε, ἐλεεινὸς πάντων ἐκ μονῆς Δουσίκου*

Δ 54, 1853

Θεοτοκάριον.

σ. 80

(2) σ. 424.— (5) σ. 29.

43. *Ἱερόθεος ἡγούμενος Δουσίκου*

Ὁσίου Νικάνορος Ζάβορδας 163, ἀρχ. 19 αἰ.

Εὐχαί, ἀκολουθίαι κ.ἄ.
(7) σ. 26.

44. *Ἱερώνυμος ἀνάξιος καὶ μικρότερος τῶν ἱερομονάχων ἐκ κώμης Πόρτης παζάρι*

Δ 66, 1830

Ἁγιασματάριον.

σ. 253

(4) σ. 29.

45. *Ἱλάριος*

Δ 9, 17 αἰ.

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φφ. 45v, 119

(2) σ. 424.— (4) σ. 27.

46. *Ἰσαὰκ ἁμαρτωλός, ποτὲ καὶ ἱερομόναχος*

ΕΒΕ 619, 1548/9

Ἀκολουθία τοῦ Τριῳδίου ἀπὸ τῆς Παρασκευῆς τῆς ς' ἑβδομάδος μέχρι τέλους, καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ.

recto τελ. φύλλου:

† *ἐγράφη κατὰ τὸ | ,ζνζ' ἔτος, παρὰ τοῦ ἁμαρτωλοῦ | ἰσαὰκ ποτὲ καὶ ἱερο(μον)άχ(ου) | ἐν τῷ ἱερῷ μονι |δρίω τῆς | ὕπα | παν | τῆς.*

verso τελ. φύλλου:

ἐγράφη δὲ συνδρομῇ καὶ σπουδῇ. | τοῦ πανοσιωτάτου καθηγουμ(έν)ου | τῆς σεβασμίας καὶ βασιλικῆς μονῆς | τοῦ μετεώρου κυροῦ γερασίμου | ἱερο-(μον)άχου:—

(6) σ. 116.— Βλ. καὶ Νίκου Α. Βέη, Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, Ἀθῆναι 1967, σ. 715.

47. [*Ἰσαὰκ μοναχὸς*]

(βλ. Θεόφιλος μοναχός).

48. *Ἰωάννης πρεσβύτερος ὁ Λακεδαιμονίτης*

ΜΤ 4, 13 αἰ.

Εὐαγγελιστάριον.

φ. 50v

(2) σ. 424.— (3) σ. 224.

49. *Ἰωάννης ἱερομόναχος*

Δ εἱλητὸν 4(52), 14 αἰ.

Θ. Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου.

(μετὰ τὴν εὐχὴν τῆς ἐκτενοῦς ἱκεσίας).

(2) σ. 424.— (3) σ. 220.

50. *'Ιωάννης οἰκτρός, πενιχρός, πιναρός, πενέστατος, ἁμαρτωλὸς δὲ πάμπαν ἐν μονοτρόποις*

Δ εἱλητὸν 3(51), 14 αἰ.

Θ. Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου.

(εἰς τὸ τέλος τοῦ εἱλητοῦ).

(2) σ. 424.— (3) σσ. 218-220.

51. *'Ιωάννης ἱερομόναχος*

EBE 653, 1552/3

'Ανθολόγιον.

(2) σ. 425.— (6) σσ. 121-122.— Προέρχεται ἐκ τοῦ Δουσίκου.

52. *'Ιωάννης Ταρονᾶς ἁμαρτωλός, ἐν τῷ 'Ανατολικῷ*

EBE 666, 1558/9

Εὐχολόγιον.

σ. 302:

† ἐτελειώθ(η) τὸ παρὸν εὐχολόγιον διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ 'Ιωάννου | ταρονὰ ἐκόμις (;) ἀγγελοκάστρου, εν χωρίω λεγόμενον ἀνατο | λικῶ: εἰς ἔτους ‚ζξζ' ἥτις ἀναγνωθ αὐτῶ εὔχεσθαι δι | ὰ τὸν Κ(ύριο)ν καὶ μὴ καταρᾶσθαι διὰ τὸν Κ(ύριο)ν. ὅτι ὁ γράφων οὐ θέ |λλω παραγράφων

σ. 304:

† ἧνε σουμ(α) κόλες γραμένες εὐδομήντα πέντε εἰς τοῦτο τὸ βιβλίον:— | † καὶ ἔχουν ἀγωρὰ τὰ χαρτ(ία) ασπρ(α) δεκατρία:— καὶ τὸ χάρτζη του φ'ρ(;) χόριας τὸ μέρος | καὶ τὴν τέχνην τουτ κοὖξω (;) :—

(6) σ. 123.

53. *'Ιωάσαφ ἁμαρτωλὸς*

EBE 634, 1551/2

'Ακολουθία τοῦ Πεντηκοσταρίου ἀπὸ τῆς Πέμπτης τῆς 'Αναλήψεως μέχρι τέλους αὐτοῦ.

ἐν τέλει:

† ἐτελειώθ(η) κατὰ τὸ ‚ζξ' ἔτος παρὰ | τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἰωάσαφ, ἐν τῆ σεβασμία καὶ βασιλικῆ μονῆ τοῦ μετε |ώρου

(6) σ. 118.— Βλ. καὶ Νίκου Α. Βέη, Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, 'Αθῆναι 1967, σ. 716.

54α'. *Ἰωνᾶς ἐλάχιστος ἐν ἱερομονάχοις καὶ σφόδρα ἁμαρτωλὸς καὶ λίαν ἀμαθὴς*

Δ 37, 1688

Βιβλίον προθέσεως.

φ. 384v

(2) σ. 425.— (4) σ. 28.

β'. *Ἰωνᾶς ἐλάχιστος ἐν ἱερομονάχοις λίαν ἁμαρτωλὸς καὶ ἀμαθὴς*

Δ 38, 1688

Βιβλίον προθέσεως.

φ. 86v

(2) σ. 425.— (5) σ. 29.

55. *Ἰωνᾶς ἱεράρχης*

ΕΒΕ 621, 1693

Ἀκολουθία τοῦ Τριῳδίου ἀπὸ τῆς β' Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν.

ἐν τέλει

(2) σ. 425.— (6) σ. 116.— [τοῦ αὐτοῦ ἴσως καὶ τὸ ΕΒΕ 620].— Προέρχεται ἐκ τοῦ Δουσίκου.

56. *Καλλίνικος Δ' Πατρ. ΚΠόλεως*

ΕΒΕ 1421, 1771

Ἑρμηνεία ἱεροτελεστιῶν, ὁδηγίαι περὶ ἐξομολογήσεως.

ἐν τέλει

(2) σ. 425.— (6) σ. 255. Περὶ τοῦ πατριάρχου τούτου βλ. Εὐαγγέλου Α. Σκουβαρᾶ, Στηλιτευτικὰ κείμενα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, Ἀθῆναι 1967 (=BNJ 20, 1967, σσ. 1-222), ὅπου ἀριθμεῖται ὡς Καλλίνικος Γ'. — Προέρχεται ἐκ τοῦ Δουσίκου.

57α'. *Κάλλιστος οἰκτρὸς μοναχὸς*

Δ 91, φφ. 37v-56v, 1569/70

Τρίτη διαθήκη τοῦ Ἁγ. Βησσαρίωνος.

φ. 56v

(5) σ. 31.— (3) σσ. 208 κἑξ. Ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Καλλίστου ἐξῆλθεν ἴσως καὶ τὸ χφον ΕΒΕ 18, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς ἔφερεν ὄνομα κωδικογράφου, ἀλλὰ τοῦτο ἐξέπεσε με-

τὰ τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ φ. 248, ἀπέμειναν δὲ μόνον τὰ ἑξῆς: *ετους ,ζπε' ἰν(δικτιῶν)ος ε':—ὁ Θ(εό)ς ἡμῶν Κ(ύρι)ε δόξα σοι:—* Ὅσα χφα τοῦ Καλλίστου εὑρίσκονται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην προέρχονται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

β'. *Κάλλιστος ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς*

ΕΒΕ 365, 1572/3

Λόγοι Πατέρων.

φ. 337v:

† ἐγράφει τὸ παρὸν ἀτελὲς βιβλίον παρὰ ἀνδρὸς ἁμαρτωλοῦ, καλλίστου, † |τὸ γὰρ ἀθηβόλαιον διεφθαρμένον ἔτυχεν:—ἐν ἔτει ,ζπα':—

(3) σσ. 211, 212.— (6) σ. 62.

γ'. *Κάλλιστος εὐτελὴς*

ΕΒΕ 301, φφ. 213-382, 1574

[Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἱστορία ψυχωφελὴς τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιόπων χώρας τῆς τῶν Ἰνδῶν λεγομένης· μεθ' ἣν ἕπονται:] Συμεὼν μοναχοῦ Λόγοι κατανυκτικοὶ Λ'· [καὶ μετ' αὐτοὺς ἕτεροι Λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου, Ἀμφιλοχίου, Δαμασκηνοῦ καὶ Ὑπομνήματα εἰς ἁγίους.]

φ. 382v

(3) σ. 212.— (6) σσ. 51-52.

δ'. *Κάλλιστος ἁμαρτωλὸς καὶ τῆς προσηγορίας ἀνάξιος καὶ κατὰ συγχωρήσεως θεοῦ ἱερομόναχος*

ΕΒΕ 300, 1576

Κυριακοδρόμιον.

φ. 357v:

[...] *ἐν τῇ σεβασμίᾳ | μονῇ τοῦ μεγάλου Θ(εο)ῦ καὶ σ(ωτῆ)ρ(ος) ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ τῆς | ἐν τῷ θέματι κειμένης τῶν μεγάλων πυλῶν*[...]

(2) σ. 425.— (3) σ. 212.— (6) σ. 51.— (8) III σ. 539 σημ., 566 σημ. 1, ὅπου καὶ τὸ κωδικογραφικὸν σημείωμα.

ε'. *Κάλλιστος μοναχὸς*

Οἰκ. Πατριαρχεῖον, Χάλκης, μονῆς Παναγίας 97, φφ. 256v-431, 1577 (17 Φεβρ.)

Ψυχωφελῆ κείμενα.

φ. 431

(3) σ. 212.— Μητροπ. Ἀ θ η ν α γ ό ρ α, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Χάλκῃ μονῆς τῆς Παναγίας, ΕΕΒΣ 12, 1936, σ. 286.— Α ἰ μ. Τ σ α κ ο π ο ύ λ ο υ, Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Α'. τμῆμα χειρογράφων Παναγίας Καμαριωτίσσης, Σταμποὺλ 1953, σ. 165.

ς'. Κάλλιστος ἁμαρτωλός, κατὰ συγχωρήσεως δὲ Θεοῦ καὶ ἱερομόναχος

Οἰκ. Πατριαρχεῖον, Χάλκης, μονῆς Παναγίας 97, φφ. 1-256, 1577 (25 Μαΐου)

Ἀντιόχου τοῦ Πανδέκτου Λόγοι.

φ. 256

(3) σ. 212. — Μητροπ. Ἀ θ η ν α γ ό ρ α ς, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 285-286. — Α ἰ μ. Τ σ α κ ό π ο υ λ ο ς, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 163.

ζ'. Κάλλιστος ἁμαρτωλὸς

ΕΒΕ 32, φφ. 239-407, 411-466v, 1578

Ψαλμοὶ καὶ ᾠδαὶ τῆς Π.Δ., Εὐχαὶ καὶ κανόνες.

φ. 407

(3) σ. 212.— (6) σ. 5.

η'. Κάλλιστος ἁμαρτωλὸς

ΕΒΕ 245, 1578

Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου Ὑπόμνημα εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ἐν Ὁμιλίαις ΠΗ'.

φ. 588:

† *Τὸ παρὸν καὶ θεῖον ἱερὸν βιβλίον, τοῦ χρυσοστόμου, τὸ δεύ|τερον κατὰ ἰωάννην, ἐγράφει παρ' ἐμοῦ τοῦ ἁμαρ|τωλοῦ καλλίστου, ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ| μητροπόλ(ει) νέων πατρῶν | ἀρχιερατεύοντος ἐν αὐτῇ κυροῦ παρθενίου, ἐπὶ ἔ|τους, ‚ζπς' ἰν(δικτιῶν)ος ς', ἐν μηνὶ | αὐγούστῳ θ'.*

[Τὰ φφ. 67-246 τοῦ κώδικος εἶναι περγαμηνὰ καὶ τὰ συνεπλήρωσεν ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει ὁ Κάλλιστος διὰ χαρτῴων φφ.].

(2) σ. 425.— (3) σσ. 209, 212.— (6) σ. 45.

θ'. *Κάλλιστος ἁμαρτωλὸς*

ΕΒΕ 1031, 1579

Μηναῖον Μαρτίου - Αὐγούστου.

φ. 445

[Τὸ Μηναῖον τελευτᾷ εἰς φ. 427. 'Απὸ τοῦ φ. 429 διήγησις περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Σωτῆρος τοῦ ἀντιφωνητοῦ, BHG³ 797f. Μετὰ τὸν πρόλογον τοῦ 'Ακροπολίτου ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον ὡς ἐν BHG³ 797c].

(2) σ. 425.— (3) σσ. 211, 212.— (6) σ. 183.— (8) III σ. 724 σημ 1.

ι'. *Κάλλιστος ἁμαρτωλὸς καὶ ἀμαθὴς*

ΕΒΕ 301, φφ. 1-212, 1580/1

'Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ 'Ιστορία ψυχωφελὴς τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιόπων χώρας, τῆς τῶν 'Ινδῶν λεγομένης· [μεθ' ἣν ἕπονται: Συμεὼν μοναχοῦ λόγοι κατανυκτικοὶ Λ'· καὶ μετ' αὐτοὺς ἕτεροι λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου, 'Αμφιλοχίου, Δαμασκηνοῦ καὶ 'Υπομνήματα εἰς ἁγίους].

φ. 212

(3) σ. 212.— (6) σ. 51-52.

ια'. *Κάλλιστος ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς καὶ τῆς προσηγορίας ἀνάξιος*

ΕΒΕ 330, 1582

'Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ 'Ιστορία ψυχωφελὴς τῆς ἐνδοτέρω τῶν Αἰθιόπων χώρας.

φ. 213v:

† *ἡ ἔναρξις καὶ ἡ τελείωσις τῆς παρούσης | πυξίδος, ἐγράφεισαν παρὰ ἀνδρὸς ἁμαρτωλοῦ* [...]

[Τὰ φφ. 19-200 εἶναι περγαμηνά, τὰ λοιπὰ χαρτῷα γεγραμμένα πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ παλαιοτέρου ἀκεφάλου καὶ κολοβοῦ κώδικος χειρὶ τοῦ Καλλίστου].

(2) σ. 425.— (3) σ. 212.— (6) σ. 55.

ιβ'. *Κάλλιστος ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς*

ΕΒΕ 987, 1583/4

Βίοι ἁγίων ἀπὸ τῆς β' μέχρι τῆς ιγ' τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου.

φ. 288v:

[...] *ἐσταχόθι δὲ παρ' ἑτέρου ἀνδρὸς | ἐναρέτου, ἀθανασίου ἱερ(ομονά)-χου*[...]

[Τὰ φφ. 1-28 καὶ 191-228 εἶναι χαρτῷα συμπεπληρωμένα καὶ γεγραμμένα ὑπὸ τοῦ Καλλίστου, τὰ λοιπὰ περγαμηνά].

φ. 1, χειρὶ Καλλίστου:

† *μεταφραστὴς δεκέμβριος, τὸ αον*

(2) σ. 425.— (3) σ. 212.— (6) σ. 177.— (8) II σ. 472.

ιγ'. *Κάλλιστος δείλαιος τάχα καὶ μοναχὸς*

ΕΒΕ 323, 1585

Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ Κλῖμαξ τῆς θείας ἀνόδου.

φ. 451:

[...] *ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ σ(ωτῆ)ρ(ο)ς Χ(ριστ)οῦ τῶν | μεγάλων πυλῶν:* [...]

(2) σ. 425.— (3) σ. 212.— (6) σ. 54.

ιδ'. *Κάλλιστος ἀνὴρ οἰκτρός, ἀγροῖκός τε καὶ ἀμαθὴς*

ΕΒΕ 505, φφ. 1-236, 1586

Α' βιβλίον τοῦ Εὐεργετινοῦ.

φφ. 235v-236

Β' βιβλίον Εὐεργετινοῦ ἀρχ. ἀπὸ φ. 244.

[Ὁ Κάλλιστος ἤρχισε νὰ γράφῃ καὶ τὸ β' βιβλίον τοῦ Εὐεργετινοῦ, ὅπερ ὅμως κατέλιπεν ἀπὸ τοῦ φ. 261v γράψας μόνον τὴν α' ὑπόθεσιν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἀλλαγῆς τῆς γραφῆς. Συνέχισε δὲ ὁ Πορφύριος ἱερομόναχος, ὅστις σημειοῦται ἐν τῷ φ. 353: † *ἐν τῷ ͵ζρ':—Πορφύριος ἱερ(ομόν)αχ(ος):—*

Ὁ Κάλλιστος εἶναι ὁ γραφεὺς καὶ τῶν φφ. 354-381· ἀπὸ τοῦ φ. 381 ἀρχίζει ἄλλος γραφεύς, ἴσως ὁ Μελέτιος, ἕως τοῦ φ. 387v. Εἶτα ὁ Κάλλιστος ἕως τέλους.

Ὁ Πορφύριος ἔγραψε τὰς β' - καὶ ιη' ὑποθέσεις, φφ. 261v-353].

(3) σ. 212.— (6) σ. 100.

ιε'. *Κάλλιστος*

ΕΒΕ 505, φφ. 244-261v, 354-381, 388-524, [ἴσως 1592]

Β' βιβλίον τοῦ Εὐεργετινοῦ.

[ἐκ ταυτίσεως τῆς χειρός].

βλ. προηγούμενον λῆμμα.

ις' *Κάλλιστος ἀμαθὴς καὶ ἐμπαθὴς*

ΕΒΕ 266, 1595

'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου 'Ομιλίαι Λ' εἰς τὴν 'Εξαήμερον.

φ. 432v

παράφυλλον Α':

† *'Η ἐξαήμερος τοῦ ἁγίου ἰωάννου τοῦ χρυσοστόμου | ὅπερ ἔγραψεν ὁ ἀλιτρὸς Κάλλιστος*

(2) σ. 425.—(3) σ. 212.—(6) σ. 47.

ιζ'. *Κάλλιστος ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς*

ΕΒΕ 284, 1599

Περιέχει διαφόρων Πατέρων καὶ Διδασκάλων Λόγους πανηγυρικοὺς ΚΛ'· μεθ' οὓς τάσσονται καὶ Β' ἐκ τῶν λεγομένων ἀποκρύφων, ἤτοι: Προχόρου, Περὶ τῶν Πράξεων 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ Πράξεις τοῦ 'Αποστόλου Θωμᾶ· καὶ τελευταῖον, ῎Αθλησις τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Μοδέστου.

φ. 516v

φφ. 538v-539, μετὰ τὸ τέλος τοῦ κειμένου τῆς ἀθλήσεως τοῦ ἁγίου Μοδέστου 'Ιεροσολύμων, Δεκ. ιζ':

Δέον σε ἄν(θρωπ)ε ὅταν παραχωροῦντος τοῦ | Θ(εο)ῦ νόσος τὶς ἐπέλθοι τοῖς σοῖς κτήνεσι | (φ. 539) *διά τινος νεανίου χρησίμου τε καὶ ἁγνοῦ· ἐν ἡ-μέρα πα |ρασκευῇ· ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, ἀναγνω |σθῆναι ποίησον τὰ θαύ-ματα τοῦ ἁγίου μο | δέστου· καὶ τοῦτο ποιεῖν, τρεῖς ἐφεξῆς παρασ |κευάς:— ψήφιζε δέ, πότε ἐστὶν ἡ ἡμέρα | τῆς τελειώσεως αὐτοῦ· καὶ τὰς τρεῖς παρασ-| κευάς, τὰς πρὸ τῆς αὐτοῦ μνήμης μόνας, | φύλαξον μὴ ζεῦξαί σου τοὺς βόας ὑπὸ ζυγόν· | εἰς τιμὴν γάρ ἐστι καὶ τοῦτο τοῦ μάρτυρος· καὶ ὁ | Θ(εὸ)ς διὰ τῶν αὐτοῦ πρεσβειῶν, ἄνοσα καὶ ἀπαθῆ κακῶν διαφυλάξει· τά τε κτήνη | σου καὶ τοὺς βόας:—*

Τὸν βίον σου ἅγιε ἱερομάρτυς μόδεστε, ὡς εἶχεν ἡμῶν ἡ δύ |ναμις, συγ-γεγραφότες ἐκ πολλοῦ πόθου· ταύτην ἀμοιβὴν | αἰτούμεθα μόνην ἀντιμετρῆσαι ἡμῖν· μακρὰν | ὡς ἄν που λύμην θήσεις βοῶν τῶν ἀροσίμων | π(άτερ) καὶ σαῖς προσευχαῖς, εὐθυνεῖς ἡμῶν βίον: ἅγιε μόδεστε βοήθει μοι τῷ σῷ δούλῳ, ὅσ-

τις ἐκ | πόθου τὸν σὸν ἐξ εὗρε βίον· καὶ γράψας ἔχω, εἰς | (φ. 539ᵛ) κακῶν παντοίων ἀποτροπήν· φύλαττε οὖν με ἀ|πὸ πάσης ἀνάγκης. ταῖς σαῖς προσευχαῖς, | ἀβλαβῆ ὦ τρισμάκαρ. προστάτης καὶ βοηθὸς | γενοῦ μοι τῷ σῷ δούλῳ· ἐν τῷ νῦν βίῳ. καὶ | κρίσει τῇ ἐκεῖθεν:—

(2) σ. 425.— (3) σ. 212.— (6) σ. 50.—(8) III σσ. 884-885· τὰ σημειώματα εἰς σ. 884 σημ. 2.

ιη'. *Κάλλιστος ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς καὶ ἀγροῖκος*

ΕΒΕ 506, 1599

Γ' καὶ Δ' βιβλίον τῆς Συναγωγῆς τοῦ Εὐεργετινοῦ. Ἐν δὲ τῷ τέλει εὕρηται καὶ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου λόγος εἰς τὴν Δευτέραν Παρουσίαν τοῦ Κυρίου.

φ. 409:

τέλος τοῦ τετάρτου | βιβλίου, τοῦ ὀνομαζομένου εὐεργετινοῦ [...] ἐν τόπῳ ἁγίω |νύμῳ ὄρει, ἐν ταῖς καραῖς.

(2) σ. 425.—(3) σσ. 209, 212.— (6) σ. 100.

ιθ'. *Κάλλιστος κατὰ συγχώρησιν Θεοῦ ἱεράρχης καὶ πνευματικὸς*

ΕΒΕ 758, 1602

Τρεῖς Λειτουργίαι, Ἀπολύσεις.

ἐν τέλει

(2) σ. 212.— (6) σ. 137.

κ'. *Κάλλιστος ἀνὴρ δείλαιος καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀνάξιος*

ΕΒΕ 695, 1602

Θεοτοκάριον.

ἐν τέλει

(2) σ. 425.—(3) σσ. 209, 212.— (6) σ. 127.

κα'. *Κάλλιστος ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς καὶ τῆς προσηγορίας ἀνάξιος*

ΕΒΕ 1033, 1602

Συναξάριον Σεπτεμβρίου - Φεβρουαρίου.

ἐν τέλει:

[...] *γέρων γὰρ εἰμί. ἐγγὺς τῶν | ἑξήκοντα ἐτῶν. τὸ φῶς τὸ πλεῖστον ὑστέ |ρημαι, ὁ νοῦς ἠλάττωται, πρὸ δὲ πάντων ἡ ἀ |μαθία.*—[...] *καὶ ἄφιε |ρώθη ἐν τῇ ἱερᾷ μεγάλῃ μονῇ τοῦ σ(ωτῆ)ρ(ο)ς Χ(ριστο)ῦ τὴν ἐπονομαζομένην δούσικον.*

(2) σ. 425.— (3) σσ. 209, 212.— (6) σ. 183.— (8) III σ. 724 σημ. 1.

58. *Κλήμης ἀλιτρὸς*

Δ 5, 1518

Εὐαγγέλιον.

φφ. 338v, 339

(2) σ. 425.— (4) σ. 27.

59. *Κυπριανὸς ἱερομόναχος*

ΕΒΕ 766, 1587/8

Ἑρμηνεία πατρ. Φιλοθέου τῆς Θ. Λειτουργίας, Θ. Λειτουργία Μ. Βασιλείου καὶ Προηγιασμένων καὶ Ἀποστολοευαγγέλια τῆς ὅλης ἑβδομάδος.

ἐν τέλει

(2) σ. 425.— (6) σ. 138.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

60. *Κύριλλος Ναυπάκτιος* [*μοναχὸς*]

ΕΒΕ 246, 1539

Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου Λόγοι ΙϚ'.

φ. 203:

δόξα σοι ὁ θ(εὸ)ς ἡμῶν δόξα σοι:— | ἐτελειώθη τὸ παρὸν βιβλεῖον, | ἐπὶ ἔτους, ͵ζμη' ἰν(δικτιῶν)ος ιγ' | ἐν μηνὶ δεκεμβρίω, ιβ' | ἐν βερνικώβη διὰ χειρὸς | κυρίλλ(ου) ναυπακτίου

[εἰς φ. 204 μεταγενεστέρα σημείωσις ὅτι τὸ χφον ἀνήκει εἰς τὸ Μετέωρον].

(6) σ. 45.— Πρόκειται περὶ τῆς μοναδικῆς ἐγγράφου μαρτυρίας περὶ ὑπάρξεως τῆς μονῆς Βαρνακόβης εἰς τὸν 16ον αἰῶνα.—Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἔχει ἀντιγραφῆ ὁ κῶδ. ΕΒΕ 2258, ἔτους 1557, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ κωδικογραφικοῦ του σημειώματος δημοσιευθέντος ὑπὸ Λίνου Πολίτη, Ὁδηγὸς καταλόγου χειρογράφων, Ἀθῆναι 1961, σ. 29.

61. *Κ.Φ.Α.*

MT 19, 1836

Ἀκολουθία τοῦ Ἁγ. Οἰκουμενίου Τρίκκης.

σ. 60

(2) σ. 425.— (3) σσ. 225-226.

62. *Κωνσταντῖνος ἱερεύς, τὸ ἐπώνυμον / θολογήτης, ἁμαρτωλὸς καὶ ἀμαθὴς*

ΕΒΕ 869, 1547

Ἀνθολόγιον περιέχον τοὺς μῆνας Μάϊον, Ἰούνιον, Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον.

σ. 704

φ. 1: *ὁ ἐκ τῆς μονῆς φανερομένης | ὁ ἡγούμενος Γρηγόριος: ἀφυερώνη | τὴν παρούσαν βήβλον εἰς τὸ ἐλ ηνηκὸν | μουσίον: 1830*

(6) σ. 156.

63. *Κωνστάντιος μοναχὸς*

Δ 10, τέλ. 16/ἀρχ. 17 αἰ.

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φφ. 60v, 72v.

(2) σ. 425.— (4) σ. 27.

64. *Λαυρέντιος ἱερομόναχος ὁ ποτὲ παπα Λογίζος*

ΕΒΕ 651, 1552/3

Ἀνθολόγιον.

ἐν τέλει

(2) σ. 425.—(6) σ. 120.— Τὸ κωδικογραφικὸν σημείωμα ἐδημοσίευσεν ὁ Λίνος Πολίτης, Ὁδηγὸς καταλόγου χειρογράφων, Ἀθῆναι 1961, σ. 30.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

65. *Λεόντιος*

ΕΒΕ 982, 1599

Βίοι ἁγίων τῶν μηνῶν Φεβρουαρίου, Μαρτίου, 'Απριλίου καὶ Μαΐου.

φ. 320v

(6) σ. 167.— (8) III σσ. 409-411.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

66. *Μακάριος ἱερομόναχος*

Δ 12, 16 αἰ.

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φφ. 45, 91v, 124

(2) σ. 425.— (4) σ. 27.

67α'. *Μαρκιανὸς μοναχὸς*

ΕΒΕ 315, 1565/6

Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου Λόγοι ΙϚ'.

φ. 233v

(6) σ. 53.— Μαρία Σακελλαριάδη-Πολίτη, Μαρκιανὸς τλήμων καὶ ἀμαθὴς γραφεὺς τῆς μονῆς Δουσίκου. 'Αφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Λίνο Πολίτη, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 44-45, ὅπου καὶ μνεία ἑνὸς προσέτι χειρογράφου ἐκτὸς τῶν ὅσων καταγράφονται καὶ ἐδῶ, καὶ πανομοιότυπα.— Προέρχονται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

β'. *Μαρκιανὸς μοναχὸς*

ΕΒΕ 583-599, 1570/71

Μηναῖα Σεπτεμβρίου - Αὐγούστου.

(1) σ. 288.— (2) σ. 425.— (6) σσ. 112-114. — Μαρία Σακελλαριάδη — Πολίτη, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 39 κέξ.— Προέρχονται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

γ'. *Μαρκιανὸς οἰκτρὸς μοναχοῖσι καὶ ρακενδύτης*

'Αθῆναι, Βυζαντινὸν Μουσεῖον, Χριστιανικῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας 10 [3529], 1573

Τέσσαρα Εὐαγγέλια.

φ. 353v

(1) σ. 475.— Νίκου Α. Βέη, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Χριστιανικῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας, ἐν 'Αθήναις 1906, σσ. 10-11.— Οἱ Vogel - Gardthausen εἰς τὰς προσθήκας τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου των μνημονεύουν καὶ τὸν κώδικα τοῦ-

τον μετὰ παραπομπῆς εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Βέη· τῷ ὄντι ὁ κῶδιξ οὗτος ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Μαρκιανοῦ μοναχοῦ τοῦ Δουσίκου, ὡς δεικνύει ἡ χρονολογία, ἡ γραφὴ καὶ τὸ σημείωμα τοῦ φ. 353, ὅπερ ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς ἄλλα χειρόγραφά του: *παμμεδέοντι Θ(ε)ῷ, σὺν υἱεῖ πν(εύματ)ι Δόξα*: Πρέπει λοιπὸν νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸν κώδικα τοῦτον εἰς ὅσα παραθέτει ἡ Μαρία Σακελλαριάδη-Πολίτη, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι εἶναι ὁ τελευταῖος κατὰ χρονολογίαν κῶδιξ ἐξ ὅσων γνωρίζομεν ὅτι ἔγραψεν ὁ Μαρκιανός.— Πιθανὴ ἡ προέλευσις ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

68α'. *Μελέτιος ἱερομόναχος*

Δ 91, φφ. 1-24, 16 αἰ. (ca. 1570)

Ἀκολουθία τοῦ Ἁγ. Βησσαρίωνος· Παχωμίου Ρουσάνου ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγ. Βησσαρίωνα.

φ. 16v

(3) σσ. 194 κέξ.

β'. *Μελέτιος ὁ εὐτελὴς καὶ ἐλάχιστος τῶν ἱερομονάχων*

ΕΒΕ 669, φφ. 238-359, 1568/9

Ἀνθολόγιον περιέχον ἀκολουθίας εἰς διαφόρους ἁγίους ἀνωνύμους.

φ. 359v

[Τὸ χρῶμα τῆς μελάνης καὶ ἡ γραφὴ μαρτυροῦν ὅτι τὰ φφ. 1-173 καὶ 360 - τέλος προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου: μελάνη πρὸς τὸ τεφρόν, παχυτέρα γραφίς. Τὰ φφ. 175-238 εἶναι διαφορετικῆς χειρός, τὰ δὲ φφ. 238-359 εἶναι τοῦ Μελετίου ἐξ ἑτέρου χειρογράφου, μελάνη μαύρη, λεπτὸν κονδύλιον. Ὅμως τὰ ἐν ἀρχῇ περιεχόμενα, χειρὶ Μελετίου, δεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ ἑνιαίας βίβλου, ἴσως ἐφθαρμένης καὶ συμπεπληρωμένης κατὰ τὰ ἐλλείποντα φφ. ὑπὸ τοῦ Μελετίου.

(2) σ. 425.— (3) σσ. 196-197.— (6) σ. 124.— Προέρχονται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

γ'. *Μελέτιος ἁμαρτωλὸς καὶ ἐλάχιστος τῶν ἱερομονάχων*

ΕΒΕ 669, φφ. 1-173, 360 - τέλος, 1574

Εὐχολόγιον.

verso τελ. φύλλου:

† *τὸ παρὸν εὐχολόγιον ἐγράφη διὰ | χειρὸς καμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ | μελετίου καὶ ἐλαχίστου τῶν ἱερομονάχων καὶ ἀφιέρωσα αὐτῷ ἐν | τῇ σεβασμίᾳ*

καὶ ἱερὰ μονῇ τοῦ | μεγάλου Θ(εο)ῦ καὶ σ(ωτῆ)ρ(ος) ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ | ἐν τῷ θέματι τῶν μεγάλων πυλῶν: | καὶ ἥτις βουληθεῖ ἰδιοποιῆσαι | αὐτῷ· καὶ ἀποξενῶσαι ἐκ τῆς εἰρημένης μονῆς· ἐχέτω τὰς | ἀρὰς τῶν τί καὶ η΄· θεοφόρων | π(ατέ)ρων ἡμῶν τῶν ἐν νικαία. καὶ | τὴν φρικτὴν ἀπόφασιν, τῶν ἱ| ερoσύλων. ἀμήν. ἐπεδόθη κα |τὰ μῆνα ἀπρίλλιον. ἐν ἔτει ͵ζπβ΄ τοῦ τρέχοντος:—

(2) σ. 425.— (3) σ. 196.— (6) σ. 124.

δ΄. *Μελέτιος εὐτελὴς καὶ ἐλάχιστος τῶν ἱερομονάχων*

Δ 50, 1575

Ἐκλογάδιν ἡ καλουμένη Μέλισσα.

φ. 369

(2) σσ. 412, 418, 420, 425.— (4) σ. 29.— (3) σσ. 196, 197.

ε΄. *Μελέτιος εὐτελὴς καὶ ἐλάχιστος τῶν ἱερομονάχων*

ΕΒΕ 115 α΄, 1576

Πραξαπόστολος.

φ. 120:

[...] *καὶ ἐπεδόθη ἐν τῇ σεβασμίᾳ ταύτῃ μονῇ τοῦ κ(υρίο)υ ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ· | ἐν τῷ θέματι τῶν μεγάλων πυλῶν* [...]

(1) σ. 301.— (3) σ. 196.— (6) σ. 21.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

ϛ΄. *Μελέτιος εὐτελὴς καὶ ἐλάχιστος τῶν ἱερομονάχων*

ΕΒΕ 115 β΄, 1576

Μηνολόγιον Πραξαποστόλου καὶ οἱ μακαρισμοὶ τῶν ὀκτὼ ἤχων.

φ. 187:

[...] *ἀφιερώθη ἐν τῇ σεβασμίᾳ καὶ ἱερᾷ μονῇ τῶν μεγάλων πυλῶν. | καὶ ὅσοι αὐτὸ εἰς χεῖρας λαβόντες· εὔχεσθε, καὶ μὴ ἀρᾶ |σθε διὰ τὸν κ(ύριον)· ὅτι ἀμαθεὶς εἰμί, καὶ χορικὸς τῆς τέχνης· | γράμματα οὐκ ἐπίσταμαι, ἀντίστιχα οὐδ᾽ ὅλως· μόνον |κολυβογράμματα, ὀλίγον ἐπαιδεύθην· καὶ διὰ τοῦτο δέ |ομαι καὶ προσκυνῶ τοὺς πάντας· ἵνα μὴ ἔχω κατηγορί |αν ὅτι ὁ γράφων παραγράφει·* [...]

(3) σ. 197.— (6) σ. 21.

69. *Μερκούριος ἱεροδιάκονος τὸ ἐπίκλην Βενετζᾶς*

ΕΒΕ 856, 1606

Ἐξηγήσεις τῶν κανόνων τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν.

σ. 332

(6) σ. 154.

70. *Μητροφάνης ἁμαρτωλὸς*

ΕΒΕ 686, 1609

Ψαλμοὶ καὶ ἀκολουθίαι ἐκ τοῦ Ὡρολογίου.

φ. 254v:

ἐτελειώθ(η) τὸ παρὸν ὡρολόγιον ὀκτωβρίω ς΄ διὰ χειρὸς ἐμοῦ μητροφάνους καὶ | ἁμαρτωλοῦ, καὶ ἐάν τι σφαλερῶν τι εὕρητ(ε) διορθῶσατ(ε) | αὐτῶ καὶ μὴ καταράσθε μοι, ὅτι ἀμαθὴς τῆς καλογραφίας | ὑπάρχω, ἔτους ‚ζριη΄.

(6) σ. 126.

71. *Νεόφυτος μοναχὸς*

ΕΒΕ 878, 1559

Τρεῖς Λειτουργίαι.

σσ. 44, 107 (εἰς τὰ δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων). σ. 163 (μόνον χρονολογία).

(6) σ. 158.

72. *Νεόφυτος μοναχὸς*

ΕΒΕ 546, 1567

Ἰσαὰκ λόγοι ἀσκητικοί, κεφάλαια ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ

σ. 444

(6) σ. 107.

73. *Νεόφυτος ἱερομόναχος Μήλιος*

ΕΒΕ 826, 1614-1624

Σύμμεικτα ὑμνογραφικὰ καὶ ἑρμηνευτικά.

[διάφοροι χεῖρες: εἰς φ. 35v διήγησις παρ' αὐτόπτου θεοσημίας γενομένης ἐν Στροφάδαις, 1624.—φ. 136: *1614 Μαρτίου α', ἐν Βενετίᾳ*.—φ. 217: Διαθήκη Γαβριὴλ Φιλαδελφείας, 1616· φ. 217v: *ἐγράφη τὸ ἄνωθεν παρ' ἐμοῦ τοῦ ἀναξίου τῶν ἱερομονάχων | νεοφύτου, τοῦ μηλίου, τοῦ ταπεινοῦ αὐτοῦ δούλου. | ἐν τῇ πόλει κυδωνίᾳ ‚αχιη' σεπτεμβρίου δ'*.—φ. 226: *‚αχιθ' αὐγούστου λα' ἐγράφη τὸ παρόν*.—φ. 233: *ἐκ τῶν τοῦ νεοφύτου ἱεροδιακόνου τοῦ μηλιότου*.—φ. 446: ἔκλειψις σελήνης ἐν Ζακύνθῳ].

(6) σσ. 148-149.

74. *Νεόφυτος ἱερομόναχος ἐν Αἰγύπτῳ*

ΕΒΕ 335, 1649

Κυριακοδρόμιον.

ἐν τέλει

(2) σ. 425.—(6) σ. 56.—(8) III σσ. 597, 616 σημ. 3, 621 καὶ σημ. 2.—Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

75. *Νικόλαος ἐκ κώμης Κλινοβοῦ ἀνάξιος καὶ ἁμαρτωλὸς δοῦλος καὶ ἐλάχιστος τῶν μαθητῶν*

ΜΤ 14, 18 αἰ.

Βίος τοῦ 'Αγ. Νήφωνος Κωνσταντιανῆς· κεφάλαια ἐκ τοῦ Λαυσαϊκοῦ καὶ ἄλλων Πατερικῶν.

φ. 188

(2) σ. 425.— (3) σ. 225.

76. *Νικόλαος Λιχινᾶς υἱὸς Μεγαλο-Οἰκονόμου ἐκ Μονεμβασίας*

ΕΒΕ 291, 1546

Συμεὼν Θεσσαλονίκης καὶ Νικολάου Καβάσιλα 'Εξηγήσεις, Πέτρου χαρτοφύλακος λύσεις ἐρωτημάτων.

ἐν τέλει

(1) σ. 350.—(2) σ. 425.— (6) σ. 50.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

77. *Παΐσιος ἱερομόναχος ὁ μειζότερος*

Δ 2, 16 αἰ.

Θ. Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου.

φ. 21:

Αὕτη ἡ θεία καὶ ἱερὰ λει |τουργία, γέγραπται Πα |ϊσίῳ ἱερομονάχῳ, τῷ μειζο |τέρῳ, καὶ ἐδωρίθη τῷ ὁσιωτάτῳ | ἐν ἁγίῳ πνεύματι πατρὶ αὐτοῦ, κυρίῳ | Χαρίτωνι, ἡγουμενεύοντι | τῶν Νοτζέτων ἐν τῇ Βλαχίᾳ.

(2) σ. 425.— (4) σ. 26.

78α′. *Παρθένιος ἱερομόναχος*

EBE 466, 1570/1

Ἰωάννου Σχολαστικοῦ Κλῖμαξ.

σ. 536:

ἐτελειώθη, τὸ παρὸν βιβλίον, διὰ παρθε |νίου ἱερομονάχου, ἐν τῷ στύλ(ω) τῆς μονῆς τῆς κα |λουμένης τοῦ ρουσιάνου, ἐν τῷ θέματι τοῦ | μετεώρου: [...] [σ. 537: † *ἐν ἔτει ͵ζρκη′* [=1620] *ἐχιόνισεν μηνὶ | μαίω ιζ′*]

(6) σ. 93.

β′. *Παρθένιος ἱερομόναχος*

EBE 292, 1574/5

Συμεὼν μοναχοῦ Λόγοι ΛΒ′.

ἐν τέλει

(2) σσ. 421, 425.— (6) σσ. 50-51.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

79. *Παρθένιος ἱερομόναχος*

Δ 92, 1749

Τυπικὸν τῆς μονῆς.

φφ. 109, 115:

φ. 115: *Κατὰ τὸ ͵αψμθ′ ἀπὸ θεογονίας | ἔτος ἐπιδραμόντες οἱ ἀλβανῖται | εἰς τὰ καθ᾽ ἡμᾶς ὅρια, καὶ ταῦτα |ὠμῶς καὶ ἀπανθρώπως ληιζόμενοι, διε- | σπάρησαν πολλοὶ τῶν ἐγχωρίων, | ἄλλοι ἀλλαχοῦ, καὶ ἕκαστος ὅπου ἐδύ- | νατο τὴν σωτηρίαν ἑαυτοῖς πραμα |τευόμενοι. Τότε καὶ τῶν τῆσδε τῆς καθ᾽ ἡμᾶς ἱερᾶς μονῆς ἀδελφῶν | διασκορπισθέντων διὰ τὴν αὐτὴν αἰ |τίαν, συνέβη νὰ καταντήσω καὶ ἐγὼ | ὁ παππᾶ παρθένιος καὶ σκευοφύλαξ | εἰς τὸ ἁγιώνυμον ὄρος, παροικήσας | εἰς τὴν κατ᾽ αὐτὸ μεγαλώνυμον λαύ |ραν, χρόνον συ-*

χνὸν κατά τε καιρὸν τοῦ | πανοσιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου Κυ | ρίου μακαρίου ταύτῃ σκευοφυλακοῦν |τος καὶ δικαιοῦντος τοῦ πανοσιωτάτου κυρίου ἀνθίμου. κἀκεῖ ἐθεώρη |σα καὶ ἄλλα μὲν ἐπαινετά, καὶ ἀξιομί |μητα πράγματα, ἐξόχως δὲ τῆς ἐν | τῇ κοινῇ συνάξει τελουμένην καθ' ἑ |κάστην ἡμερονύκτιον ἐκκλησιαστικὴν | ἀκολουθίαν, τὴν ὁποίαν καὶ ὑπερθαυμά |ζωντας ἐπεστάτησα ὥστε ὁποῦ ἀντέ |γραψα καὶ τὸ παρὸν τυπικὸν κατὰ τὸν |τύπον τῆς ῥηθείσης λαύρας. εἰς τὸ νὰ |ἐκτελῆται καὶ εἰς τὸ καθ' ἡμᾶς ἱε |ρὸν μοναστήριον ἡ αὐτὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀκολουθία ἀπαραλλάκτως | εἰς πάσας ἡμῶν τὰς γενεάς.

80α'. *Παχώμιος Ρουσᾶνος*

Δ 51, φφ. 1-22v, 1552

'Ακολουθία 'Αγ. Βησσαρίωνος, συναξάριον 'Αγ. Νικήτα τοῦ νέου.

φ. 22v

(1) σ. 380.— (2) σ. 425.—(4) σ. 29.—Φωτίου 'Αρ. Δημητρακοπούλου, 'Ο κώδ. 51 τῆς μονῆς Δουσίκου, ΕΕΦΣΠΑ 25, 1974-75, σσ. 110-112.

β'. Δ 91, φφ. 26v-35v, 1552

'Εγκώμιον 'Αγ. Βησσαρίωνος.

φ. 34v

(3) σσ. 198 κἑξ., ὅπου καὶ μνεία ἄλλων χειρογράφων τοῦ Ρουσάνου μετὰ βιβλιογραφίας.

γ'. Πανεπιστήμιον 'Αθηνῶν, Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας 25, μέσα 16ου αἰ.

Διάστιχοι ἑρμηνεῖαι καὶ ἐπιτομὴ ἐκ τῶν τοῦ 'Ηφαιστίωνος ἐννέα μέτρων. (ἐξ ἀναγνωρίσεως τῆς χειρός).

(3) σσ. 204-206.

δ'. Πανεπ. 'Αθηνῶν, Σπουδ. Βυζ. καὶ Νεοελλ. Φιλολογίας, 33 καὶ 37, μέσα 16ου αἰ.

Διάστιχοι ἑρμηνεῖαι.
(ἐξ ἀναγνωρίσεως τῆς χειρός).

(3) σσ. 206-207.

81. *Πορφύριος ἁμαρτωλὸς ἱερομόναχος*

ΕΒΕ 665, 1543

Ἀκολουθίαι ἐκ τοῦ Εὐχολογίου.

φ. 127

(6) σ. 123.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

82α′. *Πορφύριος ἱερομόναχος*

ΕΒΕ 772, 1582

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φ. 109v

(6) σ. 139.— Linos Politis, Un copiste éminent du XVIIe siècle: Matthieu métropolite de Myra, Studia codicologica, Berlin 1977, σ. 378, σημ. 3.— Πιθανὴ ἡ προέλευσις ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν τοῦ γραφέως αὐτοῦ.

β′. *Πορφύριος ἁμαρτωλὸς καὶ ἀμαθὴς*

ΕΒΕ 617, 1585/6

Ἀκολουθίαι τοῦ Τριῳδίου μέχρι τοῦ Σαββάτου τῆς β′ ἑβδομάδος.

ἐν τέλει

(6) σ. 116.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

γ′. *Πορφύριος ἁμαρτωλός, τάχα καὶ ἱερομόναχος*

ΕΒΕ 618, 1586/7

Ἀκολουθίαι τοῦ Τριῳδίου ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τῆς β′ ἑβδομάδος μέχρι τῆς Παρασκευῆς τῆς ϛ′.

φ. 623

(2) σ. 425.— (6) σ. 116.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

δ′. *Πορφύριος ἱερομόναχος*

ΕΒΕ 37, 1587

Περικοπαὶ ἐκ τῆς Π. Διαθήκης.

φ. 227v

(2) σ. 425.— (6) σ. 6.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

ε'. *Πορφύριος ἱερομόναχος*

ΕΒΕ 505, φφ. 261-353, 1591/2

Β' βιβλίον τοῦ Εὐεργετινοῦ.

φ. 353

βλ. Κάλλιστος, ΕΒΕ 505, 1586.

(3) σ. 212.— (6) σ. 100.

83α'. *Πορφύριος ἱερομόναχος, μαθητὴς ἐπισκόπου πρώην Μποζέως κυροῦ Λουκᾶ*

ΕΒΕ 756, 1613

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φφ. 65, 69

φ. 69: † *αἱ παροῦσαι θεῖαι καὶ ἱεραὶ τρεῖς λει | τουργεῖαι, ἐγράφησαν ἐν Κωνσταν |τινούπολιν, ὑπὸ χειρὸς πορφυρίου ἱερο | μονάχου, μαθητοῦ ἐπισκόπου πρώην μπο |ζέως κυροῦ λουκᾶ. Διὰ συνδρομῆς καὶ | ἐξόδου τοῦ ὁσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις | κυροῦ ἀρσενίου. Καὶ ἐπροσήλωσεν | αὐτὰς ἐν τῇ μονῇ τοῦ μεγάλου θ(εο)ῦ καὶ σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ ἄνωθεν τῶν μεγάλων πυλῶν |τοῦ πίκλην δούσικον· καὶ εἴ τις βουληθεῖ |ἀποξενώσει αὐτὰς ἐκ τῆς ῥηθείσης | μονῆς ταύτης ἐχέτω τὰς ἀρὰς τῶν τιη' | θεοφόρων π(ατέ)ρων καὶ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ | ἐν ἁγίοις π(ατ)ρ(ὸ)ς ἡμῶν Βησσαρίωνος ἀρχι | ἐπισκόπου λαρίσσης, ἀμήν:— | † ἐν τῷ ,ζρκα', ἰν(δικτιῶν)ος ια':—*

(6) σ. 137.— Linos Politis, Persistances byzantines dans l'écriture liturgique du XVIIe siècle, La Paléographie Grecque et Byzantine. Colloques Internationaux du C. N. R. S., Paris 1977, σ. 375.— τοῦ αὐτοῦ, Un centre de calligraphie dans les Principautés Danubiennes au XVIIe siècle. Lucas Buzău et son circle, Δέκατον Διεθνὲς Συνέδριον Βιβλιοφίλων, Ἀθῆναι 1977, σσ. 8-9 τοῦ ἀνατύπου.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

β'. *Πορφύριος τάχα καὶ ἱερομόναχος εὐτελής, εὑρισκόμενος εἰς τὴν Μολτοβλαχίαν εἰς τὸ Γιάσι εἰς τὸ Γαλατὰ εἰς τοῦ Πέτρου βοϊβόδα τὸ μοναστήρι*

Σπάρτη, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον 3, 1633.

Τρεῖς Λειτουργίαι.

φ. 73

Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχείῳ Σπάρτης κωδίκων, Ἀθηνᾶ 56, 1952, σσ. 30-31.— Θεοφίλου Ν. Σιμοπούλου, Ἀνάλεκτα ἐκ κωδίκων Σπάρτης καὶ Μονεμβασίας, Ἀθῆναι 1970, σσ. 77 κέξ.

84. *Πορφυρίων*

ΕΒΕ 784, 1572

Θ. Λειτουργία Χρυσοστόμου, Ἀποστολοευαγγέλια τῆς ὅλης ἑβδομάδος. ἐν τέλει

(2) σ. 425.— (6) σ. 141.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

85α'. *Ραβουλᾶς ὁ ἐν μοναχοῖς ἱεροδιάκονος*

Δ 91, φφ. 57-89v, 1578

Παράφρασις καὶ ἀντιγραφὴ τῆς πρώτης διαθήκης τοῦ Ἁγ. Βησσαρίωνος. φ. 76v

(1) σ. 391.— (2) σσ. 420, 425.—(3) σ. 213 κέξ., ὅπου καὶ μνεία καὶ ἄλλων χειρογράφων τοῦ Ραβουλᾶ.

β'. *Ραβουλᾶς ἱερομόναχος προηγούμενος Δουσίκου*

ΕΒΕ 228, σσ. 1-279, ante 1601/2

Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου Λόγοι ΡΙΘ'. σ. 279

(2) σ. 425.— (3) σ. 215.— (6) σ. 43.— Προέρχεται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

86. *Ρωμανὸς ἱερομόναχος, μαθητὴς Δαβὶδ ἱερομονάχου*

Δ 18, 17 αἰ.

Θ. Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου. φ. 30

(2) σ. 425.— (4) σ. 28.

87. *Σακαρητζιᾶνος, παπα-, διδάσκαλος*

ΜΤ 36, φφ. 1-88, 1749

Παραφράσεις λόγων Πατέρων.

(κατὰ σημείωσιν τοῦ 'Αλεξάνδρου τοῦ Μπαραρᾶ, βλ. λ.).
(2) σ. 425.— (3) σ. 228.

88α'. *Σαμουὴλ ἱερομόναχος ταπεινὸς καὶ ἀμαθὴς*

Δ 83, 1803

'Εκλογὴ ὑμνογραφικῆς ὕλης.

φ. 48v

(5) σ. 30.

β'. *Σαμουὴλ ἱερομόναχος Δουσίκου ἀμαθὴς καὶ ἀνάξιος*

Βησσάνης - Πωγωνίου 2, 1805

Νόμιμον.

φ. 240

Ε. Ι. Σ α β ρ ά μ η, Χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης Βησσάνης-Πωγωνίου, ΕΕΒΣ 11, 1935, σ. 296.

89. *Σεραφὶμ ἱερομόναχος*

ΕΒΕ 768, 1625/6

Θ. Λειτουργία Χρυσοστόμου.

ἐν τέλει

[Βιβλιογραφικὴ σημείωσις τοῦ ἱερομονάχου Σεραφὶμ ἀφιεροῦντος τὸ χφον εἰς τὴν βασιλικὴν κάτω μονὴν τοῦ Μετεώρου ἤγουν εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῶν ἁγίων πατέρων 'Αθανασίου καὶ 'Ιωάσαφ, κάτω εἰς τὴν Πόρτα].
(6) σ. 139.

90. *Στύλος ἁμαρτωλὸς ἐκ πόλεως 'Ιωαννίνων*

Δ 62, 1611

Βίοι ἁγίων εἰς τὴν ἁπλοελληνικήν.

φ. 112v:

ἐτελειώθη ἐν μηνὴ μαρτίου δωδεκάτη ἐκ |χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ στύλου ἐκ | πόλεως ἰωαννίνων, ἔτου αχια | ἡμέρα τρίτι ἰν(δικτιῶν)ος θ |καὶ ἐγράφη εἰς χώραν καλουμένην κουροῦτζεσι |μὲ εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον.
(2) σ. 425.— (4) σ. 29.

30 - 8 - 1983

91. *Τιμόθεος ἱερομόναχος ἁμαρτωλὸς*

Δ 45, 1773

Ἀκολουθία ὁσίου Νικάνορος.

σ. 68

(2) σ. 425.— (4) σ. 29.

92. *Χριστόδουλος ταπεινός, εὐτελής, τάχα δὲ καὶ ἐν ἱερομονάχοις*

ΕΒΕ 256, 1576/7

Ἀγαπητοῦ πατρ. ΚΠόλεως Κυριακοδρόμιον· Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου λόγος εἰς τὸν πάγκαλον Ἰωσήφ.

φ. 342v:

†ἐν τῷ ,ζπε' ἐγράφει | τὼ παρὸν βιβλίον ἐν | τῇ βασιλικωτάτη | καὶ μεγάλη μονῇ τοῦ | σ(ωτῆ)ρ(ο)ς Χ(ριστο)ῦ ἥτη τὸ ἐπίκλην | ἁγίω μετεώρω [...]

(6) σ. 46.— (8) III σ. 539 σημ., 566 σημ., ὅπου καὶ τὸ σημείωμα τοῦ κωδικογράφου.— Προέρχεται ἐκ τοῦ Μετεώρου κατὰ σημείωσιν εἰς φ. 1.

93. *Χριστοφόρος μοναχὸς ἁμαρτωλὸς*

Δ 25, φφ. 10-92, 1558

Μικρὸν εὐχολόγιον.

φφ. 28, 62v, 92

(2) σ. 425.— (4) σ. 28.

94. *Χριστόφορος*

ΕΒΕ 703, 1570/1

Ἀκολουθίαι διάφοροι, Θ. Λειτουργία Χρυσοστόμου, Νομοκάνων.

φ. 281v

[εἰς φ. 57v σημείωμα τοῦ γραφέως πρὸς τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς ὁσίου Μελετίου κύριον Συμεών, εἰς τὸν ὁποῖον χαρίζει τὸ χφον.

Εἰς φ. 387 κτητορικὸν σημείωμα *Νείλου οἰκτροῦ καὶ ἐλαχικοῦ ὁμίως καὶ θύτου*]

(6) σ. 129.

95. *Ἀββακοὺμ*

ΕΒΕ 322, 1291/2

Ἰωάννου Κλῖμαξ, Λόγοι Πατέρων, Ἀνθολόγιον ἐκ τῶν Πατέρων, κ.ἄ.

φ. 148

(2) σ. 54.— (8) III σ. 934.

96. *Βαρθολομαῖος μοναχὸς*

ΕΒΕ 264, 1364

Λόγοι Πατέρων.

φ. 220v

(2) σ. 47.— (8) III σσ. 301-302.

97. *Γαβριὴλ*

ΕΒΕ 260, 16 αἰ.

Πανηγυρικοὶ Λόγοι Πατέρων.

φ. 313

(2) σ. 47.— (8) III σσ. 480-482.

98. *Δανιὴλ*

ΕΒΕ 980, 16 αἰ.

α′ Βίοι ἁγίων Ὀκτωβρίου.

(2) σ. 176.— (8) II σσ. 360, 683.

ΕΒΕ 986, 16 αἰ.

β′ Βίοι ἁγίων Νοεμβρίου.

φ. 672v

(2) σ. 177.— (8) II σσ. 440, 683. III σ. 71 σημ. 1.

ΕΒΕ 988, 16 αἰ.

γ′ Βίοι ἁγίων Σεπτεμβρίου.

φ. 295v

(2) σ. 177.— (8) II σσ. 321, 683. III σ. 71 σημ. 1

[δ.' ΕΒΕ 991, 16 αἰ.

Βίοι ἁγίων Ἰουνίου καὶ Ἰουλίου.

(2) σ. 178.— (8) III σσ. 71-73. Ὁ Ehrhard ὑποπτεύσας ἀρχικῶς ὡς γραφέα τὸν Δανιήλ, κατόπιν συγκρίσεως ἀπέρριψε τὴν ταύτισιν].—Ὅλα τὰ χειρόγραφα αὐτὰ προέρχονται ἐκ τῆς μονῆς Δουσίκου.

99. *Εὐστάθιος ἁμαρτωλὸς*

ΕΒΕ 1021, 1518

Βίοι καὶ Μαρτύρια ἁγίων.

φ. 236

(2) σ. 182.— (8) III σσ. 732-733.

100. *Ἰάκωβος*

ΕΒΕ 394, 1614

Πανηγυρικοὶ Λόγοι καὶ ἐγκώμια Πατέρων, Μαρτύρια ἁγίων.

φ. 443

(2) σ. 69.— (8) III σ. 773.

101. *Νεόφυτος ἱερομόναχος τὸ κατὰ κόσμον Κουβάτζης*

ΕΒΕ 356, 1633/4

Λόγοι Πατέρων, Βίοι καὶ Μαρτύρια ἁγίων, κ.ἄ.

φ. 316v:

αὔτη ἡ θεία καὶ ἱερὰ βήβλος ἐκαλιωγραφήθη ἐν τη νήσο τῆς πόλεος τὸν γκηρκυρέον εἰς χορίων λεγόμενον Ἅγιον Μάρκον ἔσωθεν ἐν τῶ ναῶ τοῦ μεγάλου παντοκράτορος καὶ διὰ κόπου μόχθου καὶ τελίας ἐξόδου παρ' ἐμοῦ Νεόφῆτου ἱερομονάχου τὸ κατὰ κόσμον Κουβάτζης ἐκ κόμης τοῦ Μανδουκύου [...]

(2) σ. 60.— (8) III σ. 773-774.

102. *Πορφύριος μοναχὸς*

ΕΒΕ 998, 16 αἰ.

Βίοι ἁγίων Μαΐου, Ἰουνίου, Ἰουλίου, Αὐγούστου.

φ. 219v:

[...] *εἶτον σβηστό, ἄλλω δὲ ἔλειπεν· σύγγνωτε τὸν γράψαντα· βιαστικὸς τοῦτο γέγραφα καὶ εἴ της δ' ἂν εὕρηται μή μοι μέμφεσθαι, ἀλλ' εὔχεσθαι ὑπὲρ ἐμοῦ, ἀκμὴν μαθητὴς γάρ εἰμι. Πορφύριος (μον)αχ(ός).*

(2) σσ. 178-179.— (8) II σσ. 616, 684.— Εἰς φ. 1 σημείωσις προελεύσεως ἐκ τοῦ Μετεώρου.

[103. Χφα ΕΒΕ χρονολογημένα, ἀλλ' ἄνευ ὀνόματος κωδικογράφου. Ἐν παρενθέσει τὸ ἔτος γραφῆς]

73	(1545)	1000	(1313/4)
309	(1312)	1001	(1580)
326	(1557)	1003	(1243)
563	(1416)	1013	(1592)
574	(1535)	1032	(1551)
724	(1699)	1036	(1551)
734	(1738)	1098	(1507)
793	(1540)	1257	(1787)
873	(1503)	1405	(1781)

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ

(Εἰς τὴν πρώτην στήλην δηλοῦται ὁ ἀριθμὸς τοῦ χφου· εἰς τὴν δευτέραν ὁ αὔξων ἀριθμὸς τῶν κωδικογράφων).

1. Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης

(Ἐν παρενθέσει ἡ προέλευσις τοῦ χφου: Δ=Δούσικον, Μ=Μετέωρον)

12	32	(Δ)	256	92	(Μ)
18	57. α'	(Δ;)	260	97	
21	21.γ'	(Δ)	262	23.α'	
32	57.ζ'	(Δ)	264	96	
37	82.δ'	(Δ)	266	57.ιϛ'	(Δ)
73	103	(Δ)	284	57.ιζ'	(Δ)
115	68.ε', 68.ϛ'	(Δ)	285	14	(Μ)
141	6	(Δ)	290	20.α'	(Δ)
228	85.β'	(Δ)	291	76	(Δ)
245	57.η'	(Δ)	292	78.β'	(Δ)
246	60	(Μ)	300	57.δ'	(Δ)

301	57.γ′, 57.ι′	(Δ)
309	103	(Δ)
311	12	(Δ)
315	67.α′	(Δ)
322	95	
323	57.ιγ′	(Δ)
326	103	
330	57.ια′	(Δ)
335	74	(Δ)
356	101	
365	57.β′	(Δ)
394	100	
422	34	
466	78.α′	
505	57.ιδ′, 57.ιε′, 82.ε′	(Δ)
506	57.ιη′	(Δ)
546	72	
563	103	(Δ)
574	103	(Δ)
583-599	67.β′	(Δ)
617	82.β′	(Δ)
618	82.γ′	(Δ)
619	46	(M)
621	55	(Δ)
634	53	(M)
641	20.β′	(Δ)
644	20.β′	(Δ)
651	64	(Δ)
653	51	(Δ)
665	81	(Δ)
666	52	
669	68.β′, 68.γ′	(Δ)
686	70	
695	57.κ′	(Δ)
697	7	
698	15	(Δ)
703	94	
716	22	
724	103	(Δ)
734	103	(Δ)
735	19	(Δ)
751	30	(Δ)
756	83.α′	(Δ)
758	57.ιθ′	(Δ)
766	59	(Δ)
768	89	
771	21.δ′	(Δ)
772	82.α′	(Δ)
773	23.β′	(Δ)
775	20.γ′	
776	35	(Δ)
784	84	(Δ)
789	36.α′	(Δ)
793	103	(Δ)
809	16.η′	(Δ)
811	16.ιδ′	(Δ)
812	16.κ′	(Δ)
826	73	
856	69	
869	62	
873	103	
878	71	
980	98.α′	(Δ)
982	65	(Δ)
986	98.β′	(Δ)
987	57.ιβ′	(Δ)
988	98.γ′	(Δ)
991	98.δ′	(Δ)
998	102	(M)
1000	103	
1001	103	
1003	103	(Δ)
1006	13	(M)
1013	103	(Δ)
1021	99	
1031	57.θ′	(Δ)
1032	103	
1033	57.κα′	(Δ)
1036	103	
1080	31	(Δ)

1098	103	(Δ)	1405	103	(Δ)
1257	103	(Δ)	1421	56	(Δ)
1273	16.γ′	(Δ)	1436	8	
1274	16.ιϛ′	(Δ)	1447	27	(Δ)
1275	16.α′	(Δ)	1492	21.α′	(Δ)

2. Δουσίκου

εἰλητὸν	4(52)	49	50	68.δ′
»	3(51)	50	51	10, 80.α′
	2	77	53	25
	5	58	54	42
	6	38	57	16.θ′
	7	36.δ′	59	16.ια′
	8	21.β′	60	16.ζ′
	9	45	62	90
	10	63	63	9
	11	36.γ′	65	33
	12	66	66	44
	13	36.β′	68	1
	16	40	72	5.α′
	18	86	76	16.δ′
	24	21.ε′	77	16.ιε′
	25	17, 93	81	5.β′
	26	29	83	88.α′
	31	41	85	16.ιβ′
	34	16.ϛ′	86	16.ιβ′
	35	16.ϛ′	87	16.β′
	37	54.α′	88	16.ιη′
	38	54.β′	89	16.ιζ′
	41	11	90	16.ε′
	42	18	91	57.α′, 68.α′, 80.β′, 85.α′
	45	91		
	48	16.ιγ′	92	79
	49	16.ι′	93	16.ιθ′

3. Μητροπόλεως Τρίκκης καὶ Σταγῶν

4	48	19	61
7	37	20	3.β′
14	75	22	4
18	39	30	3

33	26
34	28
36	2, 24, 87

4. Ἄλλων Συλλογῶν

Ἀθῆναι, Βυζαντινὸν Μουσεῖον, Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 10 67.γ′
Ἀθῆναι, Σπουδαστηρίου Βυζ. καὶ Νεοελ. Φιλολογίας Πανεπιστημίου 25, 33, 37 80.γ′, 80.δ′
Βησσάνης - Πωγωνίου 2 88.β′
Ζάβορδας 163 43
Σπάρτη, Ἱστορ. Ἀρχείου 3 83.β′
Κωνσταντινούπολις, Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, μονῆς Παναγίας τῆς Χάλκης 97 57.ε′, 57.ς′

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΙΣ

1243	103
1291	95
13 αἰ.	48
1312	103
1313/4	103
1332	12
1364	96
14 αἰ.	49, 50
1416	103
1503	103
1507	103
1518	58, 99
1534	36.α′
1535	32, 103
1539	60
1540	103
1543	36.β′, 81
1545	103
1546	34, 76
1546/7	36.γ′
1547	62
1548	36.δ′
1548/9	46
μέσα 16 αἰ.	80.γ′, 80.δ′
1551	103
1551/2	27,53
1552	80.α′, 80.β′
1552/3	51, 64
1557	103
1558	93
1558/9	52
1559	71
1565/6	67.α′
1567	72
1568/9	68.β′
1569	13
1569/70	57.α′
ca.1570	68.α′
1570/1	67.β′, 78.α′, 94
1572	84
1572/3	57.β′
1573	67.γ′
1574	57.γ′, 68.γ′
1574/5	20.α′, 78.β′
1575	68.δ′
1576	57.δ′, 68.ε′, 68.ς′
1576/7	57.α′, 92
1577	57.ε′, 57.ς′
1577/8	20.β′
1578	57.ζ′, 57.η′, 85.α′
1579	38, 57.θ′
1580	103
1580/1	20.γ′, 57.ι′
1582	57.ια′, 82.α′

1583/4	57.ιβ'
1585	57.ιγ'
1585/6	82.β'
1586	57.ιδ'
1586/7	82.γ'
1587	82.δ'
1587/8	59
1590	31
1591/2	82.ε'
1592	103
1592(;)	57.ιε'
1593	7, 30
1595	57.ιϛ'
1599	57.ιζ', 57.ιη', 65
τέλη 16 αἰ.	9, 85.β'
16 αἰ.	17, 19, 29, 66, 77, 97, 98.α'-δ', 102
ἀρχαὶ 17 αἰ.	21.ε', 63
1602	57.ιθ', 57.κ', 57.κα'
1603/4	21.α'
1605	23.α'
1606	69
1607	23.β'
1608/9	22
1609	70
1611	90
1613	8, 21.β', 83.α'
1614	100
1614/5	21.γ'
1614-1624	73
1615/6	21.δ'
1616/7	35
1625/6	89
1633	83.β'
1633/4	101
1649	74
1651/2	14
1657	39
1665	15
1667	9
1676	6
1688	54.α', 54.β'
1693	55
1699	103
17 αἰ.	37, 40, 45, 86
1723	26
1738	103
1749	2, 24, 79, 87
1771	56
1773	91
1781	103
1783	1
1787	28, 103
1790	25
1795	4
18 αἰ.	18, 41, 75
1802	3.α'
1803	3.β', 88.α'
1805	88.β'
ἀρχαὶ 19αἰ.	43
1808	33
1829	5.α', 5.β'
1830	44
1836	61
1839	16.β'
1842	16.γ'
1846	16.δ', 16.ε'
1853	42
μέσα 19 αἰ.	16.α', 16.ιθ'
1855	16.ϛ', 16.ζ', 16.η'
1857	16.θ'
1858	16.ι', 16.ια', 16.ιβ'
1859	16.ιγ', 16.ιδ', 16.ιε'
1862	16.ιϛ'
1863	16.ιζ', 16.ιη'
1897	11

ΦΩΤΙΟΣ ΑΡ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΕΦΕΣΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΚΤΟΝ ΑΙΩΝΑ

Ἀφορμὴν εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν ἔδωκε κατ' ἀρχὴν ἡ μελέτη τοῦ λονδινίου χφ. Burney 54, περικλείοντος ποικίλον ὑλικόν, λειτουργικοῦ ἰδίᾳ χαρακτῆρος, ὡς καὶ ἄλλα στοιχεῖα σχετιζόμενα πρὸς τὸν βιβλιογράφον Ἐφέσου Ἀθανάσιον καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα. Ὁ Ἀθανάσιος σχετίζεται ὡσαύτως πρὸς τρία ἄλλα χειρόγραφα — Ἐσφιγμένου 131, μονῆς Λειμῶνος 199 καὶ Σινᾶ 508 (976) — πλεῖστα κείμενα τῶν ὁποίων ἐμελετήθησαν, ὄχι ὅμως πάντοτε ἐξ αὐτοψίας. Κατωτέρω ἐκδίδονται διάφορα ἄγνωστα ἔγγραφα, κυρίως ἐκ τοῦ σιναϊτικοῦ κώδικος, τὰ ὁποῖα συμβάλλουν εἰς τὴν κατατανόησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, εἴτε εἰς τὴν καθ' αὐτὸ μητρόπολιν εἴτε ἐκτὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς, ἐφ' ὅσον στοιχεῖα αὐθεντικὰ σπανίζουν διὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα, περίοδον μᾶλλον σκοτεινὴν διὰ τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς τῆς περιοχῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου ἐν γένει, καὶ δὴ τὰ ἐπισκοπικά, καθ' ὅλην τὴν Τουρκοκρατίαν, ταῦτα ὡς καὶ τῶν πλείστων εἰσέτι μικρασιατικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἦσαν λίαν συγκεχυμένα καὶ οἱ δημοσιευθέντες ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι παρουσιάζοντο τελείως ἀναξιόπιστοι, διὰ νὰ εἴπῃ τις τὸ ὀλιγώτερον. Εὐτυχῶς διὰ προσφάτως δημοσιευθείσης ἐκτενοῦς καὶ ἐξαντλητικῆς πραγματείας ἀποκατεστάθη ἐπὶ πλήρως τεκμηριωμένης βάσεως ὁ ἐπισκοπικὸς κατάλογος τόσον τῆς Μητροπόλεως ὅσον καὶ τῶν ὑπ' αὐτὴν κατὰ καιροὺς ἐπισκοπῶν καὶ ἐπὶ πλέον διηρευνήθησαν καὶ διεφωτίσθησαν πλεῖστα ὅσα ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς ἐπαρχίας ὅσον οὐδεμιᾶς ἴσως ἄλλης ἐκ τῶν μεγάλων μητροπόλεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου[1].

1. Ο ΚΩΔΙΞ ΤΗΣ BRITISH LIBRARY, BURNEY 54

Ὁ ἑλληνικὸς κῶδιξ τῆς British Library (πρώην Βρεταννικοῦ Μουσείου) τοῦ Λονδίνου Burney 54 εἶναι εὐχολόγιον, περιλαμβάνον ὅμως, ὡς εἶναι σύνηθες εἰς παρόμοια χειρόγραφα, καὶ ἄλλα κείμενα χρησιμοποιούμενα εἰς τὴν θείαν λατρείαν. Τὴν παροῦσαν ἔρευναν ἐνδιαφέρει τὸ χειρόγραφον ἀποκλειστι-

---

1. Ν. Β. Τωμαδάκη, Μητρόπολις Ἐφέσου, ἐπαρχία Ἀσίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ΕΕΒΣ 43, 1977/78, σσ. 5-119· τοῦ αὐτοῦ, Ἐπισκοπικὰ Ἐφέσου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 60, 1978, σσ. 259-294.

κῶς διὰ τὰ πολλαπλᾶ κτητορικὰ καὶ βιβλιογραφικά του σημειώματα καὶ ὄχι διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα τὰ ὁποῖα παραδίδει καὶ τὰ ὁποῖα ἄλλωστε εἶναι γνωστά. Ἐν τούτοις, παρ' ὅλον ὅτι ὑφίσταται παλαιὰ λίαν περιεκτικὴ περιγραφὴ τοῦ κώδικος[1], κατωτέρω ἐπιχειρεῖται, λεπτομερεστέρα ἀναγραφὴ τῶν περιεχομένων, ἡ ὁποία δὲν θὰ εἶναι ἄσκοπος ἐφ' ὅσον βοηθεῖ καὶ εἰς τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῶν περὶ τὸν βιβλιογράφον.

Τὸ χειρόγραφον εἶναι χαρτῷον διαστάσεων 0.20× 0.135 μ., καὶ σήμερον ἀποτελεῖται ἐκ 223 φύλλων πλὴν 17 ἀγράφων τοιούτων μὴ ἠριθμημένων. Ἡ στάχωσις εἶναι νεωτέρα, προφανῶς τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὸ χειρόγραφον προέρχεται ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου ὅπου κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙϚ' αἰῶνος.

Ὁ κῶδιξ εἰς τὴν σημερινὴν μορφήν του περιλαμβάνει κείμενα (ἐξαιρουμένων, ἐννοεῖται, τῶν μεταγενεστέρων σημειωμάτων) προερχόμενα ἐκ τριῶν διαφόρων χειρῶν. Ὁ πρῶτος γραφεὺς εἶναι ὁ πολλαχοῦ τοῦ κώδικος ἀναγραφόφόμενος ἱερεὺς Ἀργυρόπουλος — ὁ μετέπειτα Ἐφέσου Ἀθανάσιος[2], ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὰ ἐν ἀρχῇ ἅπαντα μέχρι τοῦ φ. 53r καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ φ. 79v 117r, 158v-160r, 164r-173v, 180r-185v καὶ 191r-222v. Ἡ γραφὴ τοῦ Ἀργυροπούλου, ὁ ὁποῖος τυγχάνει καὶ ἐξ ἄλλων χειρογράφων γνωστός, εἶναι ὀρθία, ἀρκετὰ ἐπιμελημένη καὶ εὐανάγνωστος μετά τινων συντμήσεων, ὄχι ὅμως ἀπηλλαγμένη ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων. Τὰ πλεῖστα τῶν φ. 16r-47v εἶναι γεγραμμένα διὰ μεγαλυτέρων γραμμάτων τῆς ἰδίας χειρός. Λόγῳ τῆς φύσεως τῶν κειμένων, προοριζομένων, ὡς ἐλέχθη, διὰ λειτουργικὴν χρῆσιν, ἀπαντᾶται συχνὴ ἐρυθρογραφία, ὄχι μόνον εἰς τοὺς τίτλους τῶν εὐχῶν καὶ εἰς τὰ ἀρχικὰ γράμματα ἀλλ' ἐνίοτε καὶ ὁλοσχερῶς εἰς βραχέα κείμενα. Τὰ φ. 54-157 προέρχονται ἐκ παλαιοτέρου χειρογράφου· ὁ χάρτης εἶναι ὡσαύτως διαφόρου ποιότητος στιλπνότερος καὶ ὑποκίτρινος. Ἡ γραφὴ ὡραία διὰ μεγαλυτέρων γραμμάτων δὲν παρουσιάζει ὀρθογραφικὰ σφάλματα. Τὸ τμῆμα τοῦτο, περιλαμβάνον κυρίως λειτουργίας προϋπῆρχεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀργυροπούλου, ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ἀρκετὰς σημειώσεις ἐν τῇ ᾤᾳ εἰς πολλὰ τῶν φ. 54-157. Τὸ κείμενον τοῦ γραφέως τούτου εἶναι κολοβὸν ἐν φ. 157v, ἀλλ' ὁ Ἀργυρόπουλος συνεπλήρωσε τὰ ἐλλείποντα ἐν φ. 158r κἑξ.

Τὰ φ. 161r-163v, 174r-179v (τὸ κείμενον κολοβὸν) καὶ 186r-190r φαίνονται προερχόμενα ἐκ τρίτης χειρὸς πάλιν ἀρχαιοτέρας τοῦ Ἀργυροπούλου. Καὶ ἐνταῦθα ἡ γραφὴ εἶναι ἐπιμελημένη μὲ ὡραῖα ἔγχρωμα ἀρχικὰ γράμματα. Σημειώσεις τοῦ Ἀργυροπούλου ἀνευρίσκονται ὡσαύτως.

1. J. Forshall, Catalogue of Mss. in the British Museum. New Series, τόμ. Α', μέρος 2: The Burney Mss., Λονδῖνον 1840, σσ. 19-20.

2. Περὶ τούτου βλ. πλείονα κατωτέρω, σ. 356 κἑξ.

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ δύο παλαιότερα μέρη, ἀσφαλῶς ἐξ ἡμικατεστραμμένων λειτουργικῶν χειρογράφων, εὑρέθησαν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀργυροπούλου καὶ οὗτος μὲ ὑπομονὴν καὶ ἐπιμέλειαν συνεπλήρωσε τὰ ἐλλείποντα ὁ ἴδιος, ἔγραψεν ἀκόμη ἄλλα κείμενα πρὸς χρῆσιν του καὶ οὕτως ἐσχηματίσθη τὸ Εὐχολόγιον, τὸ ὁποῖον ὁ αὐτὸς Ἀργυρόπουλος ἐχρησιμοποίει ὡς ἱερεὺς καὶ εἶτα ὡς μητροπολίτης Ἐφέσου.

Ἀσφαλῶς ὁ Ἀργυρόπουλος ἦτο ὑπεύθυνος καὶ διὰ τὴν πρώτην στάχωσιν τοῦ κώδικος, ἡ ὁποία προφανῶς λόγῳ φθορᾶς ἀντικατεστάθη διὰ τῆς νῦν, ὅταν πλέον τὸ χειρόγραφον εἶχε περιέλθει εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Charles Burney.

Εἰς τὸν ἴδιον Ἀργυρόπουλον πρέπει νὰ ὀφείλεται καὶ ἡ κατὰ τετράδια ἀρίθμησις τῶν φύλλων, ἡ ὁποία συνεχίζεται καὶ εἰς τὰ μέρη τὰ προερχόμενα ἐκ τῶν δύο παλαιοτέρων χειρογράφων. Τὰ τετράδια δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κώδικος, αἱ ἐπ᾽ αὐτοῦ ὅμως ἐνδείξεις, ἰδίως τῶν τελευταίων φύλλων, ἔχουν ἀποκοπῆ κατὰ τὴν στάχωσιν καὶ οὕτω δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ποῦ ἀκριβῶς ἀνῆκον τὰ ὀλίγα ἐκπεσόντα φύλλα (περὶ τὰ 5), τὰ ὁποῖα ἦσαν μᾶλλον ἄγραφα. Ὑπάρχει καὶ κατὰ σελίδας ἀρίθμησις τοῦ χειρογράφου (διὰ χειρὸς τοῦ ΙΗ′ αἰῶνος), κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπελογίσθησαν καὶ τὰ ἄγραφα φύλλα, ἐξικνουμένη μέχρι τοῦ 460 (φ. 223v). Ἡ τρίτη τρόπον τινὰ ἀρίθμησις τῶν φύλλων, κατὰ τὴν ὁποίαν ταῦτα εὑρέθησαν 221 (τὸ σφάλμα εἰς τὸ φ. 22) εἶναι ἡ χρησιμοποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Forshall κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ χειρογράφου. Μεταγενεστέρως τὰ φύλλα ἠριθμήθησαν καὶ πάλιν, αὐτὴν τὴν φορὰν μετ᾽ ἀκριβείας, καὶ εὑρέθησαν 223 πλὴν τῶν 17 ἀγράφων τὰ ὁποῖα δὲν ὑπελογίσθησαν. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἀρίθμησις χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα.

Εἰς τὸ φ. 1r διὰ γραμμάτων τοῦ ΙΗ′ αἰῶνος, *Liturgia graeca* ὡς ἐπίσης καὶ ἡ σφραγὶς τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου. Εἰς τὸ φ. 1v τὸ book-plate τοῦ ποτὲ κατόχου τοῦ χειρογράφου Joseph Ames[1]. Τὸ πρῶτον τοῦτο φύλλον δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἀρχικὸν κώδικα.

Περιεχόμενα:

1. φ. 2r: 6 στίχοι καρκινικοί, ἅπαντες γνωστοί· βλ. S. Pétridès, Les καρκίνοι dans la littérature grecque, Échos d'Orient 12, 1909, σσ. 86-94, ἀρ. 17, 20, 26, 3, 24 καὶ 18.

2. Τροπάριον («Μέγαν εὕρατο ἡ Χίος ῥύστην») καὶ κοντάκιον («Κυβερνήτης μέγιστος») τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου. Εὕρηνται εἰς *Νέον Χιακὸν Λειμωνάριον* (Ἀθῆναι 1968[4]), σσ. 212 καὶ 214.

---

1. Βλ. κατωτέρω, σ. 328.

3. φ. 2v-8r: Διάφορα περὶ κύκλων σελήνης καὶ ἡλίου, ἐπακτῆς, θεμελίου κτλ. καὶ τοῦ τρόπου εὑρέσεως αὐτῶν.

4. φ. 8v-9r: Ἀντιστοιχίαι τῶν ἑωθινῶν καὶ τῶν ἤχων εἰς τὰς νβ' Κυριακὰς τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἐν φ. 9v παρόμοια διὰ τὰς Κυριακὰς τῆς Πεντηκοστῆς.

5. φ. 10r: «Ἀκολουθία τῆς τραπέζης ἐκ τῆς συρίας δι(α)λ(έκτου). Δόξα. Ἦχος πλ(άγιος) δ'». Ἀρχ.: *Σῶν ἐπλήσθημεν, Κύριε, τῶν ἀγαθῶν σου.*

6. φ. 11r: «Ἀκολουθία ὅταν σταυροῖ ὁ ἱερεὺς πάθος νοσήματος μετὰ τῆς ἁγίας λόγχης», βλ. J. Goar, Εὐχολόγιον sive Rituale graecorum (Βενετία 1730²), σ. 709.

7. φ. 12r-15r: «Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγί(αν) Θ(εοτό)κον, ποίημα κυρίου Ἰωάννου μοναχοῦ τοῦ Ζωναρᾶ. Ἔνι ἓν ποίημα κατὰ πάντων (sic) σχεδὸν τῶν αἱρέσεων. Ἦχος πλ. δ'». Βλ. Migne, Patrologia Graeca 135, στ. 413-421.

8. φ. 16r - 18r: «Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ ἀναγνώστου». Πρβλ. Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 194 κἑξ.

9. φ. 18r-19v: «Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ ὑποδιακόνου», αὐτόθι, σ. 203.

10. φ. 20r-23v: «Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ διακόνου», αὐτόθι, σσ. 208 κἑξ.

11. φ. 24r-28v: «Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ πρεσβυτέρου», αὐτόθι, σσ. 234 κἑξ.

12. φ. 29r: «Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ διακόνου ἐν τοῖς προηγιασμένοις».

13. φ. 30r-33r: «Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ ἐπισκόπου», Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 252.

14. φ. 33v-34v: «Ἱππολύτου περὶ τῶν δώδεκα ἀποστόλων, ποῦ ἕκαστος αὐτῶν ἐκήρυξε καὶ ποῦ ἐτελειώθη», πρβλ. Halkin, BHG³, ἀρ. 153a.

15. φ. 34v: Δύο τροπάρια: «Ἅγιοι μάρτυρες οἱ καλῶς ἀθλήσαντες» καὶ «Δόξα σοι Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἀποστόλων καύχημα», βλ. Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 319, 331 καὶ 662.

16. φ. 35r: «Τάξις τῆς ἐν τῇ Χίῳ γενομένης ⟨ἀκολουθίας⟩ εἰς τὸν νιπτῆρα τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Πέμπτῃ». Ἀρχ.: *Ποιήσεται ὁ ἀρχιερεὺς Εὐλογητός, Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, τὸ Πάτερ ἡμῶν.* Λήγ.:...*ἔπειτα τὴν ᾠδήν, ἤγουν τὸ Τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης καὶ τὰ ἰδιόμ(ελ)α.*

17. φ. 36r-45v: «Ἑτέρα ἀκολουθία τοῦ νιπτῆρος. Ἀκολουθία τοῦ θείου καὶ ἱεροῦ νιπτῆρος» βλ. Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 591 κἑξ.

18. φ. 45v: «Τάξις γινομένη εἰς χειροτονίαν ὀμφικίου».

Πιθανῶς ἐλλείπει φύλλον, διότι τὸ κείμενον φαίνεται κολοβόν.

19. φ. 46r-46v: «Τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης περὶ τοῦ κυριακοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ». Τὸ κείμενον εἰς τὴν καθομιλουμένην. Ἀρχ.: *Τοῦ Κυρίου*

ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὃ μεταλαμβάνομεν σημαίνομεν τὴν ἡμετέραν ἀγάπην.

20. φ. 47v: «Τροπάρια, ψαλλόμενα ἀναστάσιμα ἐν ταῖς Κυριακαῖς. Ἦχ. πλ. α'». Ἐν ὅλῳ 6 τροπάρια.

21. φ. 48r: «Ἕτερ(α) τροπ(ά)ρ(ια) νεκρώσ(ι)μ(α) ψαλλόμεν(α) μετὰ τὸν Ἄμωμ(ο)ν. Ἦχ. πλ. α'». 6 τροπάρια.

22. φ. 48v: «Κυροῦ Μανουὴλ τοῦ μεγάλου ῥήτορος στίχοι εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον οὗ ἡ ἀκροστιχὶς Μανουὴλ Θεοτόκε ὑμνεῖ σε». Ἐξεδόθησαν ἐκ χειρογράφου τῆς Ἀδριανουπόλεως ὑπὸ Β. Κ. Στεφανίδου, Στίχοι Μανουὴλ τοῦ μεγάλου ῥήτορος, BZ 17, 1908, σ. 470. Ὁμοίως ἕτεροι στίχοι εἰς τὴν Θεοτόκον ὑπὸ ἀκροστιχίδα Θεοφάνης· εὕρηνται ἐκδεδομένοι παρὰ B. de Montfaucon, Palaeographia graeca (Παρίσι 1708), σ. 471. Τρίτον ποίημα, πρὸς τὸν Ἅγιον Νικόλαον, φέρει ἀκροστιχίδα Ἰωάσαφ καὶ φαίνεται ἄγνωστον. Ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Ἰσχὺς κραταιὰ καὶ σκέπη πάντων πέλεις,
ὦ θαυματουργὲ Νικόλαε τρισμάκαρ·
ἅπαντα γὰρ δρᾷς σαῖς δεήσεσι, πάτερ,
σῴζεις πλέοντας ἐκ βάθους θαλαττίου,
ἄνδρας τε λυτροῖς ἐξ ἀδίκου θανάτου
φανεὶς βασιλεῖ εὐσεβεῖ Κωνσταντίνου

6 *εὐσεβῆ*

23. φ. 50r-50v: «Τάξις γινομένη ἐπὶ προχειρήσει ἡγουμένου». Τὸ κείμενον διάφορον τοῦ παρὰ Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 395-396. Ἀρχ.: *Ὑπέρκειται ἐν τῷ ἀρχιερεῖ φελώνιον καὶ ὠμοφόριον καὶ προσάγεται αὐτῷ ὁ προχειριζόμενος.*

24. φ. 54r-79r: «Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου».

25. φ. 79v: Τροπάρια καὶ κοντάκια τῶν ἁγίων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἅπαντα εἰς Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 69.

26. φ. 80r-117r: «Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου».

27. φ. 117v-118v: «Εἴδησις τῆς θείας λειτουργίας τῶν προηγιασμένων».

28. φ. 119r-133r: «Ἡ θεία λειτουργία τῶν προηγιασμένων».

29. φ. 133v-146v: Ἀπόστολοι καὶ εὐαγγέλια τῆς ἑβδομάδος.

30. φ. 146v-147r: «Εὐχὴ εἰς εὐλόγησιν οἴνου», Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 553.

31. φ. 147v: «Εὐχὴ εἰς εὐλόγησιν σταφυλίου». Τὸ κείμενον διάφορον τοῦ παρὰ Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 553. Ἀρχ.: *Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ποιήσας τὰ πάντα πρὸς ἀπόλαυσιν ἡμετέραν.*

32. φ. 148r-158r: Ἀκολουθία τοῦ μικροῦ ἁγιασμοῦ, βλ. Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 441.

33. φ. 158v-160v: «Εὐχὴ λεγομένη ἐπὶ τοὺς μεταλαμβάνοντας πρὸ τῆς ἁγίας μεταλήψεως».

34. φ. 161r-171r: «Ἀρχὴ τοῦ ἑσπερινοῦ».

35. φ. 171v-172v:«Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἁγίῳ τοῦ μεσονυκτικοῦ ἡ ἀκολουθία».

36. φ. 173r-185v: «Ἀρχὴ τοῦ ὄρθρου».

37. φ. 186r-187r: Εὐχή. Ἀρχ.: *Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τῷ ζῶντι καὶ ἐνυποστάτῳ σου λόγῳ καὶ τῷ συμφυεῖ αὐτοῦ.*

38. φ. 187v-189r: Εὐχή. Ἄρχ.: *Κύριε ὁ Θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν οἴδαμεν, ὅτι ἀνάξιοι τυγχάνομεν τῶν σῶν οἰκτιρμῶν.*

39. φ. 189v-190r: Εὐχὴ εἰς τὴν Θεοτόκον. Ἄρχ.: *Ἄφθορε, ἄχραντε, ἀμίαντε, παναμώμητε δέσποινα.*

40. φ. 191r-201r: Εὐαγγέλια ἑωθινά.

41. φ. 201v: Προκείμενον τοῦ ἀποστόλου.

42. φ. 202r-202v: «Εὐχὴ εἰς κόλυβα ἁγίων», Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 524.

43. φ. 204r-210v: «Λύσις καὶ συγχώρησις εἰς ἐπιτίμιον ἀφορισμοῦ γινομένου δι' αἰτίας καὶ πράξεις ἀθέσμους παρά τινων ἀνθρώπων ἀφρόνων».

44. φ. 211r-211v (τὸ τέλος εἰς φ. 216r): «Ἑτέρα εὐχαῖς συγχωρητικαῖς εἰς πᾶσαν ἀρὰν καὶ ἀφορισμὸν ἀναγινωσκομένη παρὰ ἀρχιερέως ἢ ἐξ ἀνάγκης καὶ παρὰ πνευματικοῦ πατρός», βλ. Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 684.

45. φ. 212r-214r: «Νεοφύτου μοναχοῦ καὶ Ἐγκλείστου πρὸς τοὺς ἀτακτοῦντας καὶ λύοντας τὰ τῆς νηστείας προοίμια». Ἐξεδόθη ὑπὸ Ἰ. Π. Τσικνοπούλλου, Συγγραφικὴ τέχνη καὶ γραφικὸς πλοῦτος τοῦ ἁγίου Νεοφύτου, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 23, 1959, σσ. 96-97, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Τὰ ἐλάσσοντα τοῦ Νεοφύτου πρεσβυτέρου, μοναχοῦ καὶ Ἐγκλείστου, Byzantion 39, 1969, σσ. 404-407, ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τοῦ κώδικος τούτου.

46. φ. 214r-215r: «Τοῦ αὐτοῦ». Ἄρχ.: *Ἐγὼ δὲ ὡς ἀκούω καὶ ἄλλον ἄθεσμον καὶ βαρύτερον.* Ἐξεδόθη παρὰ Τσικνοπούλλου, Συγγραφικὴ τέχνη, σσ. 97-98.

47. φ. 216r-217r: «Εὐχὴ ἑτέρα». Ἄρχ.: *Ὁ Θεὸς ὁ φοβερὸς καὶ δυνατὸς ὁ δι' αὐτοὺς τοὺς οἰκτιρμούς.*

48. φ. 217v-218r: «Ἑτέρα εὐχὴ εἰς λύσιν ἀφορισμοῦ». Ἄρχ.: *Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον οὐχ ἵνα κρίνῃς ἀλλ' ἵνα σώσῃς αὐτόν.*

49. φ. 219v: Τρία τροπάρια, εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Νέον Ἐλεήμονα (=βασιλέα Ἰωάννην Γ' Βατάτζην). Ὑπὸ ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ γράφοντος.

50. φ. 220v: «Τί δηλοῖ ἡ ἀλφάβητος». Τὸ κείμενον διάφορον τοῦ παρὰ K. Krumbacher, GBL², σ. 257, καὶ Ἐλ. Κακουλίδη, Νεο-

ελληνικὰ θρησκευτικὰ ἀλφαβητάρια (Θεσσαλονίκη 1964), σ. 65, σημ. 1.

51. φ. 221r: *Δεῖ εἰδέναι τὰ περὶ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Θωμᾶ, ὅτι διὰ τοῦτο ὀνομάζεται Δίδυμος διὸ ἐτέχθη ὁμοῦ μετὰ ἑτέρου ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐπιλεγομένου Ἐλιεζέρου. Ὡσαύτως καὶ ὁ τετραήμερος Λάζαρος μετὰ τοῦ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν ἐγένετο ἱερεὺς καθὼς δηλοῦται ταῦτα εἰς τὰ Κλημέντια* [πρβλ. Ἐπιτ. Κλημ., XX].

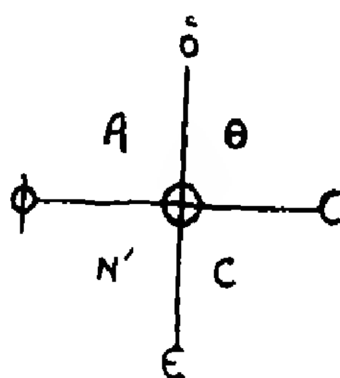
52. φ. 221v δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων (τὸ κείμενον ἐπίσης ἐν φ. 222r) στίχοι. Ἀρχ.: *Θεὸς τὸ διττὸν οὐκ ἔχει τῶν πνευμάτων* μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας. Οἱ στίχοι εὕρηνται ἐκδεδομένοι εἰς Manuelis Philae Carmina, ἐκδ. E. Miller, τόμ. Β' (Παρίσι 1857), σ. 313.

Σημειώματα

Ἐπιπροσθέτως τὸ χειρόγραφον περιλαμβάνει ἱκανὸν ἀριθμὸν κτητορικῶν καὶ ἄλλων σημειωμάτων τὰ ὁποῖα κατὰ σειρὰν ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

1. φ. 11v (διὰ χειρὸς τοῦ Ἀργυροπούλου): *Ἔτους ,ζοϛ'* [=1568] *μηνὶ μαΐῳ ιδ' (ἰνδικτιῶνος) ια'. Μ(ητ)ροφάνους τοῦ παναγιωτ(ά)τ(ου) κ(αὶ) οἰκουμενικοῦ π(ατ)ριάρχου, Ἰωακεὶμ Ἀντιοχί(ας), Ἰωακεὶμ Ἀλεξανδρί(ας), Γερμανοῦ Ἱεροσολίμου, Σωφρονίου τοῦ πανιερωτ(ά)τ(ου) μ(ητ)ροπολίτ(ου) τῆς ἁγιωτ(ά)τ(ης) μ(ητ)ροπόλε(ως) Ἐφέσου, ὑπερτίμου (καὶ) ἐξάρχ(ου) πάσης Ἀσ(ίας) κ(αὶ) ὑπὲρ τοῦ προσκομίζοντος τὰ ἅγια δῶρα κ(υρί)ῳ τῷ θ(ε)ῷ ἡμῶν τῶν συμπρατόντων ἱερέ(ων) τοῦ τιμίου πρεσβυτερίου».* Τὴν λέξιν *Σωφρονίου* ἔγραψε μεταγενέστερα χεὶρ κατόπιν τῆς ἀπαλείψεως τοῦ ἀρχικῶς γραφέντος ὀνόματος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἦτο *Ἀθανασίου.*

2. φ. 4v, 6v, 7v: Ἀποτυπώματα ἑξαγώνου σφραγῖδος διαμέτρου 0.025μ. ἐπὶ τῆς ὁποίας κυκλικῶς ἀναγινώσκονται: *Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ.* Ἐν φ. 11v δι' ἐρυθρᾶς μελάνης τὰ ἑξῆς, ἀντιστοιχοῦντα προφανῶς πρὸς τὰ τοῦ κέντρου τῆς σφραγῖδος, ἐξίτηλα πλέον, γράμματα:

Ἤτοι *ὁ Ἐφέσου Ἀθανάσιος.*

3. φ. 12r ἐν τῇ ἄνω ᾤᾳ διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Ἀργυροπούλου καὶ δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων: *Ἰω(άννῃ), βοήθι μοι τῷ ἀναξίῳ.*

4. φ. 23v μονοκονδυλιὰ διὰ γραμμάτων διαφόρων τῶν λοιπῶν γραφέων:

† ὁ πρωτ(ο)νοτ(ά)ρι(ος) τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Λάσκαρις Ῥουσέτος καὶ ὁ π(ατ)ὴρ αὐτοῦ Μιχαὴλ κ(αὶ) ἡ μ(ήτ)ηρ αὐτοῦ Ἑλένη.

5. φ. 47r καθέτως (διὰ χειρὸς τοῦ Ἀργυροπούλου): *† Ἀργυροπούλου ἱερέ(ως) Σεβαστιανοῦ κ(αὶ) πρωτοπαπ(ὰ) τ(ῆς) ἁγιωτ(ά)τ(ης) μ(ητ)ροπ(ό)λε(ως) Ἐφέσου ὁ διὰ τοῦ θείου κ(αὶ) ἀγγελικοῦ σχήματος μετ' ὀνομασθῆς Ἀθανάσιος ἱερομόναχος κ(αὶ) πν(ευματ)ικὸς τὰ νῦν δὲ μ(ητ)ροπολίτης τῆς ἁγιωτ(ά)της μ(ητ)ροπόλε(ως) Ἐφέσου, ὑπέρτιμος (καὶ) ἔξαρχ(ος) πάσις Ἀσίας Ἀθανάσιος.*

6. φ. 49v: Σχεδιάγραμμα σταυροῦ ἐπιμελημένον, ὕψους 0.13 μ. καὶ πλάτους 0.08 μ. Ἑκατέρωθεν τῶν βραχιόνων τοῦ σταυροῦ:

ΙΣ ΧΡ
ΝΙ ΚΑ

καὶ κατωτέρω

Τ Κ
Π Γ
Θ Θ Θ Θ

Ταῦτα ἀναγνωστέα: *Τόπος κρανίου παράδεισος γέγονε καὶ Θεοῦ θεαθὲν θεῖον θαῦμα*[1]. Παρόμοιος σταυρός, ἄνευ γραμμάτων, ἐν φ. 49r.

7. φ. 51r: Σχεδιάγραμμα ἀντιμηνσίου (διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Ἀργυροπούλου), μερικῶς δι' ἐρυθρᾶς μελάνης, λίαν ἐπιμελημένη ἐργασία. Κάτωθεν φέρει τὴν ὀνομασίαν: *Ἡ ἑτοιμασία τοῦ θρόνου.* Τὸ κυρίως σχῆμα ἀποτελεῖ κύκλον, διαμέτρου 0.12 μ., ἐντὸς δὲ αὐτοῦ σχεδιασμένοι ἄλλοι μικρότεροι κύκλοι πρὸς χωρισμὸν τῶν ἐπιγραφῶν. Ἐκ τοῦ κέντρου ἀκτινοειδῶς ἓξ μηνίσκοι. Φέρει ἐπιγραφὰς ὡς ἀκολούθως ἐκ τῶν ἔξω πρὸς τὸ κέντρον:

Α. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ φύλλου ἀντίστοιχοι κύκλοι, διαμέτρου 0.035μ., καὶ ἐντὸς αὐτῶν ἡ ἐκφώνησις τοῦ ἱερουργοῦντος: *ἄδοντ(α) | βοῶντ(α) | κ(αὶ) κραγῶτα | κ(αὶ) λέγοντα.*

Β. *Θυσιαστήριον † Ἀντιμήσιον θεῖον κ(αὶ) ἱερὸν τοῦ τελεῖσθε δι' αὐτοῦ τὰς θείας ἱερουργί(ας) Κ(υρίο)υ ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτί(ας) αὐτοῦ καθιερωθὲν κ(αὶ) ἁγιασθὲν παρὰ τοῦ πανιερωτ(ά)τ(ου) μ(ητ)ροπολ(ί)τ(ου) τῆς ἁγιοτ(ά)τ(ης) μ(ητ)ροπόλε(ως) Ἐφέσου κ(υρί)ου Ἀθανασίου, ὑπερτίμου κ(αὶ) ἐξάρχου πάσ(ης) Ἀσίας.*

Γ. *Ἐν ὀνόματι τῆς ἁγί(ας) κ(αὶ) ὁμοουσίου τριάδος τῆς τε ὑπερευλογημέν(ης) δεσποίν(ης) ἡμ(ῶν) Θεοτόκου κ(αὶ) ἀειπαρθέν(ου) Μαρί(ας)*

1. Αἱ λέξεις *Θεοῦ θεαθὲν θεῖον θαῦμα* λέγεται ἐν ἁγιολογικῷ κειμένῳ, ὅτι ἀποτελοῦν μετάφρασιν τῆς παρὰ τοῦ Χριστοῦ τεθείσης σφραγῖδος εἰς τὸ τέλος τῆς πρὸς Αὔγαρον ἐπιστολῆς, βλ. H. Delehaye, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Βρυξέλλαι 1902, στ. 897.

κ(αὶ) πάντ(ων) τῶν ἁγίων· ἀμήν. Ἔτους, ͵ζος' [=1568] *μηνὶ Φευρουαρί(ῳ) (ἰνδικτιῶνος) ιβ*[1].

Δ. *ΙΣ ΧΣ ΝΙΚΑ. Φ.Χ.Φ.Π. Τ.Π.Κ.Ν. Π.Ρ.Δ.Σ. Γ.Γ.Ν.* Ἤτοι *Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι καὶ Τόπος κρανίου παράδεισος γέγονε*[2].

8. φ. 51v: *Εἰς ἁγί(αν) τράπεζαν στίχος*
Θεία τράπεζα τοῦ θεανθρώπου λόγου,
ἐκ τῆς ἄνωθεν δωρεᾶς ἡγνισμένη,
ἐν ᾗ πρόκειται μυστικῇ πανδαισία
σώζουσα πιστοὺς ἐσθίοντας ἐνθέως·
ὁ Χρ(ιστὸ)ς αὐτὸς ὃς τυθεὶς ἑκουσίως
μετατίθησι τὸν μὲν ἄρτον σαρκίον,
τὸν οἶνον αἷμα παραδόξως καὶ ξένως,
χερσὶ δὲ θείαις ἀρχιερεῖ[3] *τιμίου*
καθιερώθη μ(ητ)ροπόλε(ως)[4] *Ἐφέσου*
Ἀθανασίου κλῆσιν ὀνομασμένου.

Ἕτερ(α)

Χερσὶ δὲ θείαις π(ατ)ριάρχου τιμίου
καθιερώθη τῶν Ἱεροσολύμ(ων)
Ἀθανασίου κλῆσιν ὀνομασμένου.

Πέρα τῶν συντακτικῶν σφαλμάτων, οἱ στίχοι χωλαίνουν καί μετρικῶς.

9. φ. 52r: *Εἰς φήμην ἀρχιερέως*

Εἰς τὴν δόξαν τοῦ μεγάλου Θ(εο)ῦ καὶ σ(ωτῆ)ρος ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χρ(ιστο)ῦ.

Ἕτερα

Αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶν(ας) τῶν αἰών(ων)· ἀμήν.

Καὶ εἰς τὰς πολλὰς πρεσβείαις [sic] *τῆς πανυπ(ερ)ευλογημένης ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θ(εοτό)κου κ(αὶ) ἀειπαρθένου Μαρίας.*

---

1. Τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος 7076 δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν δωδεκάτην ἰνδικτιῶνα, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἑνδεκάτην.

2. Περὶ τῶν μονογραφημάτων τούτων καὶ τῶν λοιπῶν ἀπαντωμένων ἐν τῷ χειρογράφῳ βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Paleograficheskiya Zametki, Zapiski Imperatorskago Russkago Arkheologicheskago Obshchestva, νέα σειρά, 2, 1887, σ. 138· Γ. Λαμπάκη, Μελέται, ἐργασίαι καὶ περιηγήσεις 1893, Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 2, 1894, σσ. 47-49· G. Millet, J. Pargoire καὶ L. Petit, Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, Παρίσι 1904, σ. 64, ἀρ. 212· Ν. Ἀ. Βέη, Σύνταγμα ἐπιγραφικῶν μνημείων Μετεώρων καὶ τῆς πέριξ χώρας μετὰ σχετικῶν ἀρχαιολογημάτων, Βυζαντὶς 1, 1909, σσ. 577-578 καὶ 580.

3. Ἀνάγνωθι *ἀρχιερέως*.

4. Οὐχὶ *μητροπολίτου*

πούλου: † ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολ(ί)της τῆς ἁγιωτ(ά)τ(ης) μ(ητ)ρ(ο)π(ό)λε(ως) Ἐφέσου Ἀθανάσιος ὑπέρτιμος κ(αὶ) ἔξαρχος πάσης Ἀσίας. τέλ(ος).

Γ. Ἐντὸς τῶν βραχιόνων τῶν σταυρῶν διὰ διαφόρων, κεφαλαίων καὶ μεγαλυτέρων γραμμάτων, προφανῶς ἄλλης χειρός: *Ἰωάσαφ ἱερομονάχου.*

16. φ. 215v: Διὰ γραμμάτων κακοτέχνων (τὴν τρίτην παράγραφον ἔγραψεν ἄλλη χεὶρ τῆς ἰδίας ἐποχῆς):

† *Μνῆστητ(ι), Κ(ύρι)ε, τῶν δούλων σας Ἀνγκέλη* [=Ἀγγελῆ] *κ(αὶ) τὴν σιβήου αὐτης κερ᾽ Ανας κ(αὶ) των τεκνον.*

† *Πέτρος μετὰ της σιμβηας αυτου ὁπιος ἐγραψα το.*

† *Ετουτων το ⟨βι⟩βλη(ον) ὑπαρχοι του χατζη Κιριακου σκεβωφοίλακα Σμυρν(ης) καὶ οπιος το κλεψοι να εχοι τ(ας) αρ(ας) των αγιον τριακοσιον δεκα κ(αι) οκτω θεοφωρων π(ατ)ερων κ(αι) του δεσποτου Χ(ριστο)ῦ την καταραν· αμην.*

17. φ. 221r : *Θυσιαστ(ή)ρ(ιον) τῆς ἁγί(ας) ὁσιομ(ά)ρτ(υ)ρος Παρασκευῆς ἱερουργιθ(ὲν) παρὰ τοῦ πανιερωτ(ά)του μ(ητ)ροπολίτου Μιλίτου, ὑπερτίμου κ(αὶ) προέδρου Μυλάσσου κυρίου Συμεῶν. ἔτι ͵ςωξδ′* [=1356] *μηνὶ ἀπριλλίῳ ιζ′ (ἰνδικτιῶνος) θ′.* Ταῦτα ἀποτελοῦν κείμενον ἐπὶ ἀντιμηνσίου, βλ. D. I. Polemis, An Unknown Metropolitan of Miletus, RÉB 29, 1971, σσ. 309-312.

18. φ. 223r: *Ἔτει ͵ζπα′* [=1573] *μηνὶ μαΐῳ ιθ′* (*ἰνδικτιῶνος*) *α′*. † *Ἐν τῇ Νέᾳ Φωκ(αίᾳ).*

19. φ. 223v: † *παπᾶ Ἀλέξιος οἰκονόμος Ἐφέσου*
† *παπᾶ Μᾶρκος χαρτοφύλαξ Ἐφέσου*
† *παπᾶ Στυλιανὸς σκε⟨υ⟩οφύλαξ Ἐφέσου*
† *παπᾶ Ἰωάννης πρωτόπαπας Ἐφέσου*
† *παπᾶ Σέργιος καὶ οἰκονόμος Ἐφέσου*
† [κενὸν]
† [κενὸν]
† [κενὸν]
† [κενὸν]
ἐν Θύρ(οις) † *Ἰσίδωρος ῥήτωρ Ἐφέσου καὶ δικαῖος*
† *Ἀνδρέας λογοθέτης Ἐφέσου*
† *Κυριακὸς πρωτοψάλτης Ἐφέσου*
† *Ἀλέξανδρος πρωτέκδικος Ἐφέσου*
† *Γεώργιος δεμέστικος Ἐφέσου*
† *Ἀλέξιος ἐκκλησιάρχης Ἐφέσου*
† *Κωνσταντῖνος ἔξαρχος Ἐφέσου*
† *Σέργιος πρωτοκανονάρχης Ἐφέσου*
Νέα Φώκαια † *Γρηγόριος Κογχήλις ταβουλάριος Νέας Φωκαίας· νῦν δὲ*

ἐποιήσαμεν αὐτὸν λογοθέτην

† *Ἀντώνιος δεμέστικος καὶ ἀναγνώστης Νέας Φωκαίας· καὶ ἱεροδιάκ(ονος)· καὶ ἱερεὺς*

† *Σαββάτιος ἀναγνώστης πρωτοκανονάρχης Νέας Φωκαίας*

† *μάστρο Καζῆς ὑποτηρητής*

† *Κιρήτζης κυροῦ Σταμάτη ἱερεὺς καὶ δικαῖος Νέας Φωκαίας*

Βρίελλ(α) † *Λαμπρινὸς δικαῖος Βριούλων καὶ ἐκκλησιάρχης*

20. φ. 223v: Εἰς τὸ ἄγραφον μέρος τοῦ φύλλου, δι' ἄλλης μᾶλλον ἀξέστου χειρός:

† *Ελητοῦργησα εἰς τα Θυρα η' τοῦ Δηκαιβρίου μηνός.*

† *Ἐπήεῖσα τὸν Παρα[σ]κεβαν σακελήου Ἐφέσου.*

† *Τὸ Νηκολα του μακαριτοῦ παπᾶ Ἰωά(ννου) δηκαιοφύλαξ Ἐφέσου.*

† *Τὸν Μπαλητζὴ τῶν Ἐγήτπαση ὑποτηρητην Ἐφέσου.*

Καὶ κατωτέρω [δι' ἄλλης χειρός;] :

͵αφπθ' [=1589] *φευρουαρίου ις' ἐσφάργησα τὸν Κι[ρι]ακον τοῦ μαστρο Ζα[...] καὶ τὸν Γεώργη της Ἄννας εἰς Μαγνησίαν (ἰνδικτιῶνος) β'.*

Προέλευσις

Αἱ πρὸς τὸν Ἀργυρόπουλον, τὸν εἶτα Ἐφέσου Ἀθανάσιον, σχετιζόμεναι χρονολογίαι τοῦ χειρογράφου εἶναι τρεῖς: Αἱ δύο τοῦ ἔτους 1568, τῶν μηνῶν Φεβρουαρίου καὶ Μαΐου (σημειώματα ἀρ. 7 καὶ 1), καὶ ἡ τρίτη τοῦ Μαΐου 1573 (ἀρ. 18). Ἡ τελευταία μνεία ἐγράφη ὑπὸ τοῦ βιβλιογράφου ἐν τῇ Νέᾳ Φωκαίᾳ, ἡ ὁποία ὑπήγετο πάντοτε εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Ἐφέσου. Ὁ Ἀργυρόπουλος / Ἀθανάσιος δὲν εἶναι μόνον ὁ καταρτίσας τὸν κώδικα εἰς τὴν σημερινὴν μορφήν του καὶ ὁ γραφεὺς τῶν ἀξιολογωτέρων σημειωμάτων ἀλλὰ βεβαίως καὶ ὁ κάτοχος τούτου, τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίει διὰ λειτουργικὰς ἀνάγκας μέχρι τοῦ θανάτου του. Πότε ἐτελεύτησεν ὁ Ἀθανάσιος δὲν εἶναι γνωστόν· ἡ τελευταία περὶ τοῦ ἱεράρχου μνεία εἶναι τῆς τοῦ Σεπτεμβρίου 1577 ὅτε καὶ πάλιν οὗτος εὑρίσκετο ἐν τῇ Νέᾳ Φωκαίᾳ[1].

Μετὰ ταῦτα, θανόντος τοῦ Ἀθανασίου, τὸ χειρόγραφον παρέμεινεν εἰς τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου καὶ οὐσιαστικῶς περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἑνὸς ἐκ τῶν μετ' ἐκεῖνον ἀρχιερέως. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ σημειώματος 20, ὅσον ἄξεστον καὶ ἂν εἶναι, προέρχεται ἐκ τῆς χειρὸς μητροπολίτου τινός, ὁ ὁποῖος φέρεται ὡς λειτουργήσας εἰς τὰ Θεῖρα κατὰ τὴν 8 Δεκεμβρίου μὴ σημειουμένου ἔτους καὶ ἐπιπροσθέτως προέβη εἰς ἀπονομὴν ὀφφικίων εἰς τέσσαρας κληρικοὺς τῆς ἐπαρχίας του. Τοιαύτη προχείρισις μόνον ὑπὸ ἀρχιερέως εἶναι νοητή. Ἄδηλον πάντως εἶναι κατὰ πόσον αἱ ἀπονομαὶ τῶν ὀφφικίων ἐγένοντο ἐξ

1. Βλ. τὸ σημείωμα τοῦ κώδικος Ἐσφιγμένου 131, κατωτέρω σ. 329.

ἐκδοχὴ φαίνεται πιθανωτέρα· ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Ρουσέτου δὲν ἀποτελεῖ κτητορικὸν σημείωμα.

Ὑπὸ ποίας συνθήκας κατέληξε τὸ χειρόγραφον εἰς τὴν Ἀγγλίαν δὲν μαρτυρεῖται. Ἴσως ἐκ Σμύρνης διά τινος ἐκ τῶν ὑπαλλήλων τῆς Levant Company, ἢ ἀκόμη καὶ δι' ἄλλου περιηγητοῦ, μετεκομίσθη εἰς τὸ Λονδῖνον καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος εὑρίσκετο εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Joseph Ames (1689-1759), γνωστοῦ βιβλιογράφου καὶ βιβλιοφίλου, πολλὰ γράψαντος περὶ τῆς ἱστορίας τῆς τυπογραφίας ἐν Ἀγγλίᾳ[1]. Τὸ χειρόγραφον φέρει βιβλιόσημον (book-plate) μετὰ τοῦ ὀνόματος *Ames of Norfolke*, τοῦτο δὲ ἀνήκει εἰς τὸν ὡς ἄνω Joseph Ames[2]. Εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Ames καὶ τῶν κληρονόμων του παρέμεινε τὸ χειρόγραφον μέχρι τοῦ 1760, ὅτε μετὰ τῶν λοιπῶν βιβλίων τῆς συλλογῆς ἐπωλήθη εἰς δημοπρασίαν[3].

Ἐν συνεχείᾳ — ἄγνωστον πῶς — τὸ χειρόγραφον περιῆλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Charles Burney (1757-1817), διαπρεποῦς φιλολόγου τῆς ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἔτη τοῦ βίου του ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν συλλογὴν βιβλίων καὶ χειρογράφων[4]. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἡ συλλογή, ἰδιαιτέρως πλουσία εἰς Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἠγοράσθη παρὰ τοῦ Κράτους καὶ μετ' αὐτῆς τὸ Εὐχολόγιον τοῦ Ἀργυροπούλου ἐναπετέθη εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον[5], ἔνθα παραμένει ἔκτοτε.

---

1. Dictionary of National Biography, τόμ. Α', 1885, σσ. 353-355.

2. Βλ. E. R. J. Gambier Howe, Catalogue of British and American Book Plates Bequeathed to the Trustees of the British Museum by Sir Augustus Wollaston Franks, Λονδῖνον 1903, τόμ. Α', σ. 15, ἀρ. 438. Typographical Antiquities, or the History of Printing in England Scotland and Ireland Containing Memoirs of Our Ancient Printers and a Register of the Books Printed by Them. Begun by the late Joseph Ames, Λονδῖνον 1810, τόμ. Α', σ. 23.

3. A. Catalogue of the Genuine and Entire Collection of Scarce Printed Books and Curious Manuscripts of Mr. Ames, F. R. S. and Secretary to the Society of Antiquaries, Lately Deceas'd; Which Will Be Sold By Auction by Mr. Langford at his House in the Great Piazza, Convent Garden, on Monday the 5th of this Instant May 1760 and the Seven Following Evenings (Sunday Excepted). Τὸ σπανιώτατον τοῦτο — μοναδικὸν ἴσως — φυλλάδιον εὑρίσκεται εἰς τὴν British Library ὑπ' ἀρ. 11904.g.24. Τὸ ἡμέτερον χφ. ἀναφέρεται ἐν σ. 23, ἀρ. 348 ὡς Liturgiae Graeca Ecclesia, imperf⟨ect⟩ καὶ ἐσφαλμένως ὡς 4to (ἀντὶ 8vo), ἐπωλήθη δὲ κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς δημοπρασίας, ὁμοῦ μετὰ τῆς ὑπ' ἀρ. 347 ἐντύπου Καινῆς Διαθήκης, εἰς ἄγνωστον ἀγοραστὴν ἀντὶ τῆς σχετικῶς ὑψηλῆς τότε τιμῆς τῶν 5 $^{1}/_{2}$ σελλινίων. Ἂς σημειωθῇ ὅτι ἡ συλλογὴ Ames περιελάμβανε 3-4 ἀκόμη ἑλληνικὰ χειρόγραφα.

4. Dictionary of National Biography, τόμ. Ζ', 1886, σσ. 418-419.

5. Τὰ χειρόγραφα τοῦ Burney, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ 89 ἑλληνικά, ἀπετέλεσαν ἰδιαιτέραν συλλογὴν ἐντὸς τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀγορᾶς τῆς λαμπρᾶς βιβλιοθήκης τοῦ Burney, ἰδιαιτέρως φημιζομένης διὰ τὰς παλαιτύπους ἑλληνικὰς ἐκδόσεις ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ χειρόγραφα — ἐπληρώθησαν τότε ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ δημοσίου λί-

2. Ο ΚΩΔΙΞ ΕΣΦΙΓΜΕΝΟΥ 131 [=Athous 2144]

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Ἀργυροπούλου. Πέρα τῆς συντόμου περιγραφῆς τοῦ Λάμπρου[1], δὲν ὑφίσταται λεπτομερεστέρα· ὁ γράφων κατὰ τὴν σύντομον παραμονήν του εἰς τὴν Μονὴν τὴν 18 Σεπτεμβρίου, 1973, ἐν σπουδῇ ἐξήτασε τὸν κώδικα καὶ μόνον τὴν περιγραφὴν τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πατριαρχικῶν ἐξαρτημάτων (φ. 47v) ἠδυνήθη ν' ἀντιγράψῃ[2].

Ὡς ὁ κῶδιξ Burney 54, καὶ τὸ χειρόγραφον τοῦτο περικλείει ὕλην λειτουργικῆς χρήσεως, ἐπὶ πλέον δὲ ἀναγραφὴν μητροπολιτικῶν θρόνων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (φ. 33-47 καὶ 51-62). Ἐκ τοῦ τελευταίου παραφύλλου ὁ Λάμπρος ἐξέδωκε τὸ ἀκόλουθον βιβλιογραφικὸν σημείωμα:

Θεοῦ τὸ δῶρον Ἀθανασίου πόνος ἁμαρτωλοῦ καὶ ταπεινοῦ τάχα καὶ ἀρχιερέως. Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει κἀμοῦ ἁμαρτωλοῦ Ἀθανασίου ἀρχιερέως Ἐφέσου. Ἐγράφη δὲ ἐν ἔτει ,ζπς' [=1577] *μηνὶ Σεπτεμβρίου κ', ἰνδικτιῶνος ς', ἐν τῇ Νέᾳ Φωκαίᾳ. Ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης Ἀθανάσιος, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας*[3].

Ὁ βιβλιογράφος ἐσημείωσεν ὡσαύτως τὸ ἀξίωμά του διὰ μονοκονδυλιᾶς ἐν τῇ κάτω ᾤᾳ τοῦ φ. 16v: † *ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ἐφέσου ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας.*

Ἂς σημειωθῇ ἀκόμη, ὅτι εἰς τὰ φ. 251-252 ὑπάρχει ἀναγραφὴ βαπτιστικῶν ὀνομάτων, ἀνδρικῶν καὶ γυναικείων, προοριζομένων διὰ μνημόνευσιν. Μεταξὺ τούτων ἀπαντᾶται τὸ ὄνομα *Ἀργυρόπουλος*, ὄχι ὅμως καὶ τὸ *Σεβαστιανός*[4].

3. Ο ΚΩΔΙΞ ΛΕΣΒΟΥ, ΜΟΝΗΣ ΛΕΙΜΩΝΟΣ 199

Τρίτον χειρόγραφον τοῦ Ἀργυροπούλου εἶναι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος κῶδιξ τῆς ἐν Λέσβῳ μονῆς τοῦ Λειμῶνος 199, γνωστὸς ἤδη ἐκ τῆς περιγραφῆς

ραι 13,500 — διεξήχθη μακρὰ συζήτησις εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων καὶ ἠκούσθη καὶ τὸ ἀλησμόνητον, ὅτι «εἶναι ἡ πεποίθησις ἑνὸς ἐλευθέρου λαοῦ, ὅτι ἡ ἀποκατάστασις ἑνὸς ἁπλοῦ χωρίου τοῦ κειμένου τοῦ Δημοσθένους αὐτὴ καὶ μόνη ἀξίζει τὸ δαπανηθησόμενον διὰ τὴν ἀγορὰν ποσόν». Ταῦτα τὰ ὁποῖα ἔλεγεν ὁ βουλευτὴς Sir James Mackintosh, ὑποστηρίζων τὴν ἀγορὰν τῆς βιβλιοθήκης, δὲν θὰ ἠδύναντο ποτὲ νὰ ἀκουσθοῦν εἰς τὴν σύγχρονον Βουλὴν τῶν Ἑλλήνων οὔτε βεβαίως θὰ εὕρισκον ἀπήχησιν εἰς τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα.

1. Σπ. Π. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τομ. Β', Καίμπριτζ 1900, σσ. 186-187.

2. Δ. Ἰ. Πολέμη, Ἀναγραφὴ πατριαρχικῶν ἐξαρτημάτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, Ἑλληνικὰ 30, 1977/78, σσ. 99-119.

3. Λάμπρος, αὐτόθι.

4. Περὶ τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος τοῦ Ἐφέσου Ἀθανασίου βλ. κατωτέρω. σσ. 356 κέξ.

ροῦσαν θέσιν τῶν ἑρπετῶν καὶ ἰχθύων εἰς ἓν συνόψει κόπου πολλοῦ συντέθεικα. Beneševič ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 334-335, ἀρ. 49. Ἀκολουθεῖ (μέχρι φ. 219v) τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ Λασκάρεως τὸ ὁποῖον εἶναι γεγραμμένον ὑπὸ τοῦ Ἀργυροπούλου. Ἡ γραφὴ τοῦ ὡς ἄνω σημειώματος εἶναι λίαν ἀμυδρὰ καὶ ἴσως χειρὸς διαφόρου.

4. φ. 225r: Μονοκονδυλιά: *Ὁ εὐτελὴς μητροπολίτης Ἐφέσου Ἀθανάσιος ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας.* Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 335, ἀρ. 53.

5. φ. 225-227: Τύποι ἀρχιερατικῶν ἐγγράφων, φερόντων τὴν χρονολογίαν τοῦ Σεπτεμβρίου 1577. Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 335-336, ἀρ. 54-57.

6. φ. 227r: Ἐν τῇ κάτω ᾤᾳ μονοκονδυλιά: *Ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης Ἀθανάσιος ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας.*

7. φ. 229r: Μονοκονδυλιά: *Ὁ εὐτελὴς ἐπίσκοπος Μαγνησίας τῆς Μεάνδρου τοῦ ἔτους ͵ζμδ'* [=1535/36]. Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 336, ἀρ. 59[1].

8. φ. 234r-235r: Ἀναφορὰ τῶν κατοίκων Νέας Φωκαίας, τοῦ ἔτους 1560/61, πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Ἐκδίδεται κατωτέρω, σσ. 335-338.

9. φ. 236r-236v: Καταγραφὴ τῶν βιβλίων (κυρίως χειρογράφων ἀλλὰ καί τινων ἐντύπων) καὶ ἱερῶν σκευῶν τοῦ ἐν Νέᾳ Φωκαίᾳ ἱεροῦ ναοῦ Παναγίας τῆς Ὁδηγητρίας, γενομένη τὴν 31 Ἰανουαρίου, 1574, προφανῶς παρὰ τοῦ Ἐφέσου Ἀθανασίου. Ἀναφέρονται καὶ ὡς ἀφιερωταὶ οἱ Γεωργαντᾶς Κογχύλις[2], Μαννὲς Πετρίτζης[3] καὶ ὁ ἱερεὺς Ματθαῖος[4]. Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 336-338, ἀρ. 61.

10. φ. 237r: Ἀφιερωτήριον πρὸς τὸν ἱερὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ἐν Περγάμῳ τοῦ ἔτους 1574. Ἐκδίδεται κατωτέρω, σ. 346.

11. φ. 238v: Ἕτερον ἔγγραφον περὶ τῆς ἰδίας ἀφιερώσεως. Ἐκδίδεται, ὁλόκληρον, κατωτέρω, σ. 345· δι' ἀποσπάσματα πρβλ. Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 338-339, ἀρ. 64.

12. φ. 239r-239v: Γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β', τοῦ ἔτους 1575, πρὸς τὸν Ἐφέσου Ἀθανάσιον. Ἐκδίδεται κατωτέρω, σ. 346.

---

1. Τὰ μεταγενέστερα ἐπισκοπικὰ τῆς ἐπὶ Μαιάνδρῳ Μαγνησίας, ἀνηκούσης εἰς τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου, παραμένουν τελείως σκοτεινά. Κατὰ τὸ ἔτος 1430 μετατίθεται ὁ Μαγνησίας εἰς τὴν Σταυρόπολιν τῆς Καρίας, βλ. V. Laurent, Le Corpus des sceaux de l'Empire byzantine, τόμ. Ε', μέρος Α', Παρίσιοι 1963, σ.189, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα οὐδὲν μαρτυρεῖται. Ἡ ἐν τῷ σιναϊτικῷ ὑπογραφὴ τοῦ ἀγνώστου ἐπισκόπου τῆς Μαγνησίας τοὐλάχιστον πιστοποιεῖ, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1535/36 ὑφίστατο, ἔστω καὶ προσωρινῶς, ἡ ἐπισκοπή.

2. Μέλη τῆς οἰκογενείας Κογχύλη εὕρηνται ὑπογραφόμενα ἐν ἐγγράφῳ ἀρ. 1 κατωτέρω. Βλ. ἐπίσης σημείωμα Β 19.

3. Ἰωάννης τις Πετρίτζης ὑπογράφεται κατωτέρω, σ. 337.

4. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ τοῦ ἐν Νέᾳ Φωκαίᾳ Ματθαίου ἱερονονάχου, κατωτέρω, σ. 337.

13. φ. 239v-240r: Ἕτερον γράμμα τοῦ ἰδίου. Ἐκδίδεται κατωτέρω, σσ. 347-348.

14. φ. 240r: Ἕτερον γράμμα τοῦ ἰδίου. Ἐκδίδεται κατωτέρω, σσ. 348-349.

15. φ. 242v: Γράμμα Ἰεζεκιὴλ τοῦ Σιναΐτου πρὸς τὸν μητροπολίτην Ρόδου. Ἐκδίδεται κατωτέρω, σσ. 349-350.

16. φ. 243r: Μονοκονδυλιαί: *Ἀναστάσιος ἱερομόναχος*[1] καὶ *Ἰεζεκιὴλ Σιναΐτης*.

17. φ. 245r: Πρᾶξις τοῦ ἔτους 1574 ἐν Βριέλλοις. Ἐκδίδεται κατωτέρω, σσ. 350-351.

18. φ. 245v: Πατριαρχικὸν γράμμα, τοῦ ἔτους 1570, πρὸς τὸν Ἐφέσου καὶ τοὺς κατοίκους τῶν Βριέλλων. Ἐκδίδεται κατωτέρω, σσ. 352-353.

19. φ. 246r: Κόσμημα καὶ ἑκατέρωθεν: *Ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης Ἀθανάσιος*, ἄνωθεν δέ, *Ἰω(άννη), βοήθει μοι τῷ ἀναξίῳ*[2].

20. φ. 304r-319v: *Μαρτύριον τῆς ἁγίας ἐνδόξου καὶ καλλινίκου μεγαλομάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Αἰκατερίνης*, πρβλ. BHG³, ἀρ. 32. Μνεία ὑπὸ B e n e š e v i ć, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 340, ἀρ. 72.

21. φ. 319v: Κολοφῶν εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 20 κείμενον: *Ταῦτα ἐγὼ Ἀθανάσιος ὁ ταχυγράφος, ἅμα καὶ δοῦλος ὑπάρχων τῆς κυρίας μου Αἰκατερίνης, συνεγραψάμην τὰ ὑπομνήματα τῆς κυρίας μου Αἰκατερίνης ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ. Ἐτελειώθη δὲ ἡ κυρία μου Αἰκατερίνα μηνὶ νοεμβρίου εἰκοστῇ πέμπτῃ, ἡμέρᾳ ἑβδόμῃ*[3], *ὥρα τρίτῃ, εἰς δόξαν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.*

Ἀφιερώθη τὸ παρὸν βιβλίον εἰς τὸν περιβόητον ναὸν τοῦ ὄρους Σινᾶ. Καὶ εἴς τις ὑστερήσει τοῦτο ἀπὸ τὸ μοναστήριον ἢ κόψει φύλλο ἢ βάνει ἄλλον τινὰ καὶ κόψει το, νὰ ἔχει τὰς ἀρὰς τῶν ἁγίων τιη' θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ συναθροισθέντων. Βλ. B e n e š e v i ć, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 340, ἀρ. 73.

22. φ. 319v: Μονοκονδυλιά: † *ὁ ταπεινὸς ἀρχιεπίσκοπος Λαυρέντιος τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ*[4].

23. φ. 464r-464v: Τρία στερεότυπα κείμενα, ἀναφερόμενα εἰς εὐχαριστίας καὶ ὑποσχετικὰ προχειρισθέντος ἀρχιερέως. Ἐκδίδονται κατωτέρω, σ. 354.

24. φ. 465r: *Ἀπολογητικὸν πρὸς τοὺς μέλλοντ(ας) ἀποκομῆσαι τὸ πρῶ-*

---

1. Ἄδηλον ἐὰν πρόκειται περὶ τοῦ συγχρόνου ὁμωνύμου ἡγουμένου τοῦ Σινᾶ περὶ τοῦ ὁποίου πρβλ. Κ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, Σύντομος ἱστορία τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 52.

2. Ἡ αὐτὴ ἐπίκλησις καὶ εἰς Burney 54, σημείωμα B 3 ἀνωτέρω, σ. 319.

3. Εἰκοστὴ πέμπτη Νοεμβρίου συμπίπτουσα πρὸς Σάββατον κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα ἦτο κατὰ τὸ 1570.

4. Περὶ τοῦ Λαυρεντίου, ἐκ τῶν διακριθέντων ἀρχιεπισκόπων τοῦ Σινᾶ (1592-1617) βλ. Ἄ μ α ν τ ο ν, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 52-53.

Ἰουλικῶς ἀναφέρομεν, δέσποτα παναγιώτατε, ὅπως ἐνταῦθα ἀνελθὼν ὁ παπᾶ Ἰωάννης καὶ γράμμα τίμιον ἐπιφερόμενος τῆς παναγιότης σου, διαλαμβάνον καὶ λέγον περὶ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Εἰρήνης, ὅπως αὐτῆς σεσαθρωμένης ἐκ τῆς πολυχρονίας, ὡς εἶπεν αὐτὸς ὁ παπᾶ Ἰωάννης, ὅτι δι' ἰδίων κόπων καὶ ἀναλωμάτων ἐκ βάθρων ἀνήγειρε καὶ ἀνεκαίνισεν αὐτὴν καὶ κτητορικὸν δίκαιον ἔχειν ἐν αὐτῇ. Καὶ οὐκ εἶπεν ἀληθές, ὅτι ὁ τοιοῦτος ναὸς ἐκτίσθη καὶ ἀνακαινίσθη διὰ κόπου καὶ ἐξόδου καὶ συνδρομῆς τῶν ἐνταῦθα εὑρισκομένων χριστιανῶν καὶ οὐδέν τι δίκαιον ἔχει ἐν αὐτῇ ὁ ῥηθεὶς παπᾶ Ἰωάννης. Τὸ γράμμα δὲ ὃν ἔδειξεν ὑμῖν αὐτόθι τὸ ἡμέτερον μὲ τοιαύτη συμφωνία ἐδόθη πρὸς αὐτόν, μετὰ συμβουλῆς καὶ θελήσεως τῶν ἐγκριτωτέρων ἐνταῦθα εὑρισκομένων χριστιανῶν, ἐστείλαμεν γοῦν τὸν αὐτὸν παπᾶ Ἰωάννην ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπαρχίᾳ, ὅπως συνάξῃ ἐλεημοσύνην τινὰ ὑπὲρ βοηθείας καὶ βελτιώσεως τοῦ πανσέπτου καὶ θείου ναοῦ τούτου. Ἐγράψαμεν γοῦν καὶ τοῦτο, ὅτι πως αὐτὸς ὁ παπᾶ Ἰωάννης, θείῳ ζήλῳ κινούμενος, ἀνήγειρε καὶ ἐκάλλυνε καὶ ἐβελτίωσε τὸν ναὸν τῆς ἁγίας μου Εἰρήνης, μετὰ τὸν τρόπον τοῦτον νὰ ἔχουν πρὸς αὐτὸν οἱ χριστιανοὶ κάποιαν εὐλάβειαν νὰ δίδουν τὴν ἐλεημοσύνην ἀόκνως, αὐτὸς δὲ μετὰ δόλου ἠθέλησεν τοῦ γενέσθαι κτήτωρ τῆς μονῆς ταύτης. Καὶ μὴ πιστεύσῃς μηδὲ ἀπατηθῇς εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ. Ἔτι δὲ ὁ αὐτὸς παπᾶ Ἰωάννης ἀπὸ τὰ συναχθέντα ἐκεῖνα μετὰ τῆς γραφῆς οὐκ ἔφερεν μήτε ἔδωκεν ὡς ὀβολὸν ἕν, ἀλλὰ πάντα νοσφισάμενος αὐτὸς μόνον ἅπαντα τὴν σήμερον χρόνους δέκα καὶ ἐπέκεινα διατριβέντος ἔνθεν κἀκεῖθεν, αὐτόθι καὶ ἀλλαχοῦ μετὰ τῆς ἡμετέρας γραφῆς ἐκείνης καὶ οὐκ ἔδωκέ τι μικρὰν ῥανίδα εἰς ἀνακαίνισιν καὶ βελτίωσιν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης.

| [φ. 234v] Ἔτι δὲ τὴν γραφὴν ὅπερ ἐκόμισεν ὧδε τῆς παναγιότης σου ἐξῦσαν την εἰς δύο καὶ τρεῖς τόπους καὶ γράψαν αὐτοὶ ὡς οἶδαν καὶ ὡς ἠθέλησαν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τὸ «διὰ κόπου καὶ ἐξόδου» ἐποίου «ἐνταῦθα οὐκ ἔχει νὰ ἀποδείξῃ», τὸ δὲ ἄλλον ὃ ἔγραφεν «νὰ δώσῃ τὰς ἐξόδους τοῦ παπᾶ Ἰγνατίου» ἐξῦσαν καὶ ἐκεῖνο εἰς τὸ «μὴ δοῦναι αὐτά» καὶ ἕτερα. Ἰδὼν δὲ ἡ ἐμὴ ταπεινότης τὴν τόλμην ἣν ἐποίησαν νὰ βάλουν χέριν εἰς τὸ πατριαρχικὸν τίμιον γράμμαν, οὐκ ἔδωκα αὐτὴν πρὸς αὐτὸν ἕως ὅτε γενῇ κρίσις καὶ ἀνταπόδοσις ἐν αὐτῷ καὶ τηρηθῇ ὁ βασιλικὸς νόμος. Διὰ τοῦτο τὸν τοιοῦτον ἱερέα οὐ στέργομαι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπαρχίᾳ ὅλως διόλου. Ἀλλὰ καὶ οἱ πάντες ὧδε εὑρισκόμενοι ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος μεγάλῃ φωνῇ ἐβόησαν, ὅτι «τὸν τοιοῦτον οὐ θέλομεν εἰς τὸ ψάλλειν ἡμᾶς πώποτε».

Καὶ τί ἔτι λέγειν; καὶ πρώην ἀπ' ἐντεῦθεν μετὰ σκάνδαλον φυγὰς ᾤχοντο. Καὶ πάλε μετὰ σκάνδαλον ἦλθεν ἡ παπαδία αὐτοῦ ἤλεγξεν καὶ ἐλέγχομεν τίνος γυναικὸς ἐν παρρησίᾳ τοῖς πᾶσιν. Τὸν παπᾶ Ἰγνάτιον ἐπίασαν μέσον τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, φορεμένος τὸ ἐπιτραχήλι αὐτοῦ ψάλλοντας τὸν ἑσπερινόν, αὐτὸς καὶ ἡ παπαδία καὶ οἱ τρεῖς υἱοὶ αὐτοῦ Γρηγόριος, Μικελῆς καὶ Γεώργιος

10 περὶ τοῦ ναοῦ in margine || 28 lege διατρίβοντος || 34 ἐξόδεις || 42 λ(έ)γ(ει)

25 - 9 - 1983

καὶ ἔδειραν καὶ ἔκοψαν τὸ ἐπιτραχήλι αὐτοῦ εἰς πέντε κομμάτια. Τὸν ἀνεψιόν μου τὸν διάκον ἔβαλαν τοὺς σεϊμένηδες καὶ ἐκόψαν τὸ φακιόλιν αὐτοῦ εἰς τρία κομμάτια. Τὸν 'Αντόκαν τοὔνομα εἶπαν, πῶς ἔβρισε τὸν μουφτῆν καὶ τὸν φετφᾶν αὐτοῦ καὶ ἐπίασαν νὰ τὸν κάμουν Τοῦρκον καὶ ἐξοδίασεν πολλὰ καὶ ἔτι ἐξοδιάζει καὶ φοβεῖται μήπως καὶ πέσῃ καὶ εἰς μεγαλύτερα. 'Εμὲ δὲ εἶπαν τὸν καδῆν, πῶς ἀφορίζω τοὺς χριστιανοὺς νὰ μηδὲν κρίνωνται εἰς ἐκεῖνον καὶ ἐξοδίασα πολλὰ καὶ ἔτι ἀκόμη ἐξοδιάζω καὶ κινδυνεύω περὶ πίστεως.

Οὐκ ἰσχύω ποὺ γράφω τὰ κατ' αὐτῶν πραχθέντα καὶ λαληθέντα. Ἅπαντες κακῶς λαλοῦσι καὶ ὁμολογοῦσι περὶ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῶν. Ἅπαντες καὶ θέλωσι τὸν παπᾶ 'Ιγνάτιον, μᾶλλον δὲ ἐποίησαν τόμον τινὰ ὑπογεγραμμένοι ἅπαντες καὶ ἀφορίζονται, ὅτι νὰ μηδὲν τὸν ἐβγάλουν ποτὲ ἀπὸ τὴν 'Αγίαν Εἰρήνην, ἀλλὰ μήτε αὐτὸς νὰ φύγῃ ποτὲ χωρὶς βουλῆς καὶ θελήσεως ἡμῶν μετὰ ἀργίας τελείας. Ἔτι ἀκόμη ἐστείλαμεν καὶ ἄλλην ἀναφορὰν περὶ τοῦ παπᾶ 'Ιωάννου, | [φ. 235r] *μίαν κόλλαν ὁλόκληρον γεγραμμένην, καὶ οὐκ οἴδαμεν ἐὰν αὐτὴν ἔλαβες, ἀλλ' ὡς ἐμοὶ δοκεῖ ἐκαταπατήθη. Καὶ εἰς ἐκείνην εἰσὶν ἅπαντα καταλεπτῶς γεγραμμένα, τὸ δὲ πρόσωπον ἐκείνης τῆς ἀναφορᾶς κρατήσαντες ὧδε καὶ ἐπαράπεσεν, ἀλλὰ ἐλπίζομεν ὅτι νὰ εὑρεθῇ καὶ εἰς ἐκείνη θέλεις θαυμάσει, δέσποτά μου παναγιώτατε, καὶ τὸ πᾶν εἰς σὲ ἀνατιθέμεθα. Κύριος δὲ ὁ παντοκράτωρ διατηροίη τὸ ἔνθεον ὕψος τῆς θεοπροβλήτου σου ἀρχιερωσύνης ἄνοσον, ἄτρωτον, ὑγιὲς καὶ μακρόβιον καὶ ἐκτὸς παντὸς ἀνιαροῦ συναντήματος εἰς ἐτῶν πολλῶν περιόδους· ἀμήν.*

Ἔτους ͵ζξθ', ἰνδικτιῶνος δ', ἀπὸ Νέας Φωκαίας.

† Ματθαῖος ἱερομόναχος βεβαιῶν τὰ ἄνωθι καὶ ὑπέγραψα.
† Γεώργιος ἱεροδιάκων βεβαιῶν ὑπέγραψα.
† 'Ιωάννης Πετρίτζης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι γεγραμμένα.
† ἐγὼ Μπατέστας Ἄστρης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι.
† 'Αμπρουζῆς Ἄστρης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι.
† ἐγὼ 'Αντώνιος 'Αλλέγρος ὁμολογῶ τὰ ἄνωθι.
† ἐγὼ Δημήτριος Βροντῆς μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι ὑπέγραψα.
† ἐγὼ 'Αντόκας Σκαρέλας μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι γεγραμμένα.
† ἐγὼ Γεώργιος Ταρόδος μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι γεγραμμένα.
† ἐγὼ Ζαννῆς Βροντῆς μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι γεγραμμένα.
† ἐγὼ Μιχαὴλ Σπανοῦ μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι γεγραμμένα.
† ἐγῶ Μιχαὴλ Καλάμου μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι.
† ἐγὼ 'Αντώνιος Στρατηγὸς μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι.
† ἐγὼ Νικόλαος Κοντυλᾶς μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι.
† ἐγὼ 'Ιωάννης Παγιαζήτης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι.
† ἐγὼ Πατῆς τοῦ Μιχαὴλ μαρτυρῶ τὰ ἄνωθι.
† ἐγὼ μάστρο 'Ιωάννης καὶ ὁ υἱός μου Λούκας μαρτυροῦν τὰ ἄνωθι.

Νικόλαος Ρακανῆς. Μανόλης Σπανοῦ. Περμαφές. Μᾶρκος. Νικόλαος Σκουλᾶς. Νικόλαος Μαχαιρᾶς. Κωνσταντῖνος Καρκάρης. Μιχαὴλ Γαλήπης. Ἰωάννης Μιτυληναῖος. Κωνσταντῖνος Πουγικλῆς. Ἰωάννης Συγχωρημένος. Δούκας Συγχωρημένου. Γεώργιος Κουράρης. Γεώργιος Ρακανῆς. Γεώργιος Ἀνάμισος. Ἀνδρέας Σακαλῆς. Ζαννῆς Σακαλῆ. Γεώργιος Χαστᾶς. Μαῦρος. Μανόλης Πολίτης. Κωνσταντῖνος Τζαγκαρίκος. Κωνσταντῖνος Παγιαζήτης. Νικόλαος Φτελιός. Ἀντώνιος Ἀργυρῆς. Μανόλης Σκαρέλα. Ἰωάννης Μαλάκης. Κωσταντῆς Παρόγλου. Μιχαὴλ Μάλαμα. Κριτὴς Ταράπλας. Ἰωάννης Πάροικος. Ἰαννακός. Σιδερῆς Κυμινᾶς. Ἀσπροκούτελος. Μιχαὴλ Πέρδικας. Παντελῆς Καβουριάρης. Μανόλης Μιτυληναῖος. Γεώργιος Κουρίδας. Ζαχαρίας. Βρανᾶς Κογχύλης. Βασίλης Μιχαὴλ Μωροῦ. Λούκας. Σταμάτης Κυμινᾶς. καὶ Σταυρινός. Ἰωάννης Σταυρινοῦ. Μιχαὴλ Καραμανῆς. Νικόλαος Μαχαιρᾶς. Πανταζῆς Φούσκας. Αὐγουστῆς Σκαρέλας. Συναδηνός. Ἀντόκας Ταρηνᾶς. Γεωργαντῆς. Θεοδόσης Σκαρέλας. Ζῶρζος Κογχύλης. Γρηγόριος Κογχύλης τ᾽ ἄνωθεν ὑπέγραψα. Καὶ ἕτεροι.

Καὶ ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης Λουκᾶς.

Ἔτους ,ζξθ', ἰνδικτιῶνος δ'

93 sive *ταράπλ(ος)*

Σχόλια

Μολονότι ἡ Νέα Φώκαια ἦτο πάντοτε ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων — κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα ἡ σημαντικωτέρα ἐξ αἰτίας τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν αὐτῇ ναῶν — πόλεων τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου, ἐν τούτοις οὐδέποτε κατέστη ἕδρα Ἐπισκόπου. Ὡς γνωστόν, ἡ ἵδρυσις τῆς πόλεως συνδέεται πρὸς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς ἐν τῇ περιοχῇ στυπτηρίας ἐκ μέρους τῶν Γενουατῶν[1] καὶ συνήθως χρονολογεῖται εἰς τὰ ἔτη 1286/96[2]. Ἡ Νέα Φώκαια, ὡς καὶ ἡ Παλαιά, εὑρίσκεται εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1455[3]. Ἀπὸ τοῦ 1387 ὡρίσθη διὰ συνοδικῆς πράξεως, ὅπως ἡ μὲν Νέα Φώκαια ὑπάγεται εἰς τὴν μητρόπο-

---

1. Παχυμέρης (Bonn), τόμ. Α', σ. 420· Δούκας (ἔκδ. Grecu), σσ. 205-207.

2. Πρβλ. P. Lemerle, L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident, Παρίσι 1957, σ. 51, σημ. 4. Περὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς Νέας Φωκαίας (ἰδιαιτέρως πενιχρὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα δι' ὁλόκληρον τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας) βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Φωκαϊκά. Ἱστορικὴ καὶ τοπογραφικὴ μελέτη, Σμύρνη 1879. W. Miller, Essays on the Latin Orient, Λονδῖνον 1921, σσ. 283-296. E. Armao, In giro per il Mar Egeo con Vincenzo Coronelli, Φλωρεντία 1951, σσ. 104-107. W. Müller-Wiener, Kuşadasi und Yeni-Foça: Zwei italienische Gründungsstädte des Mittelalters, Istanbuler Mitteilungen 25, 1975, ἰδίως σσ. 404-420.

3. Αὐτόθι, σ. 410.

λιν Ἐφέσου, ἡ δὲ Παλαιὰ εἰς τὴν μητρόπολιν Σμύρνης[1]· τοῦτο ἠμφεσβητήθη καὶ πάλιν κατὰ τὸν ἑπόμενον αἰῶνα καὶ ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Σμύρνης εἶχεν ὑφαρπάσει τὴν Νέαν Φώκαιαν. Ἀλλὰ διὰ πατριαρχικοῦ ἐγγράφου (1467/1468) ἡ πόλις ἅπαξ ἔτι ἐπανέρχεται ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ἐφέσου[2]. Ἡ ἐξάρτησις αὕτη διετηρήθη μέχρι τοῦ 1922. Ἀλλὰ καὶ «πατριαρχικὰ ἐξαρχικὰ δίκαια» ὑφίσταντο ἐν ἀμφοτέραις ταῖς Φωκαίας τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1347[3].

Τὴν πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ὡς ἄνω ἀναφορὰν τῶν κατοίκων τῆς Νέας Φωκαίας προεκάλεσε προφανῶς καὶ ἔγραψεν ὁ Ἐφέσου Λουκᾶς, ἱεράρχης ἐλάχιστα γνωστός. Πράγματι ἐκτὸς τῆς παρούσης μνείας, ἅπαξ μόνον οὗτος μαρτυρεῖται καὶ δὴ ἐν πατριαρχικῷ γράμματι, τοῦ ἰδίου ὡς καὶ ἡ ἀναφορὰ ἔτους 1560/61, ἐν ᾧ φέρεται ὑπογεγραμμένος[4]. Ὁ Λουκᾶς δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ ἄμεσος προκάτοχος τοῦ Ἀθανασίου· μεταξὺ τῶν δύο παρεμβάλλεται ὁ Ἐφέσου Γρηγόριος (1564)[5].

Ἐν τῷ κειμένῳ τῆς ἀναφορᾶς τέσσαρα ἀκόμη σχετικὰ ἔγγραφα, ὁριστικῶς πλέον ἀπολεσθέντα, περὶ τὴν θλιβερὰν ὑπόθεσιν τοῦ ἀτακτοῦντος ἱερέως μνημονεύονται: (α) Τὸ παρὰ τοῦ ἱερέως Ἰωάννου φερόμενον πατριαρχικὸν γράμμα διὰ τοῦ ὁποίου ἀνακριβῶς ἐχαρακτηρίζετο οὗτος ὡς κτήτωρ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης καὶ τὸ ὁποῖον ἐπὶ πλέον ἠλλοίωσεν οὗτος εἴς τινα σημεῖα. (β) Τὸ παρὰ τοῦ Ἐφέσου Λουκᾶ δοθὲν πρὸς τὸν Ἰωάννην συστατικὸν γράμμα ἵνα χρησιμεύσῃ διὰ συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τοῦ ἰδίου ναοῦ, ἀσφαλῶς προγενέστερον τοῦ πατριαρχικοῦ. (γ) Εἶδος συμφωνητικοῦ (*τόμος*) μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Νέας Φωκαίας (προφανῶς τῶν ἐνοριτῶν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης) καὶ τοῦ ἱερέως Ἰγνατίου. (δ) Ἄλλη προγενεστέρα ἐκτενὴς ἀναφορὰ τῶν κατοίκων τῆς Νέας Φωκαίας πρὸς τὸν πατριάρχην, πάλιν κατὰ τοῦ Ἰωάννου, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἔφθασεν εἰς τὸν προορισμόν της ἀλλὰ καὶ τὸ κρατηθὲν ἀντίγραφον αὐτῆς *ἐπαράπεσεν*. Ὁ πρὸς ὃν ἀπευθύνονται αἱ ἀναφοραὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης εἶναι βεβαίως ὁ Ἰωάσαφ Β′ (1554-1565).

Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, *σεσαθρωμένη ἐκ τῆς πολυχρονίας*, εἶχε περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος ἀναστηλωθῇ καὶ ἀνακαινισθῇ ἐκ βάθρων διὰ κοινῆς εἰσφορᾶς τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς. Ἡ εἰς τὴν ἀναστήλωσιν αὐτὴν ἀνάμειξις τοῦ ἱερέως Ἰωάννου προεκάλεσε τὸν σάλον καὶ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα. Ὁ Ἰωάννης οὗτος δὲν ἦτο ἐφημέριος τοῦ ναοῦ· τὴν θέσιν ταύτην κατεῖχεν ὁ ἄγνωστος ἄλλοθεν Ἰγνάτιος, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀπέλαυε τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν κατοίκων — καὶ τοῦ ἀρχιερέως.

---

1. J. Darrouzès, Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, τόμ. Ϛ′, Παρίσι 1979, σσ. 122-124, ἀρ. 2826.
2. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Μαγνησία ἡ ὑπὸ Σιπύλῳ, σ. 656.
3. Darrouzès, Regestes, τόμ. Ε, 1977, σ. 229, ἀρ. 2282.
4. Τωμαδάκη, Μητρόπολις Ἐφέσου, σ. 25.
5. Αὐτόθι.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ προσαπτόμεναι εἰς τὸν ἱερέα Ἰωάννην κατηγορίαι ὡς ἐνδεικτικαὶ τοῦ ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπεμβάσεων κινδύνου κατὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδίᾳ πραγμάτων. Οὕτως, ὁ ρηθεὶς Ἰωάννης κατηγορεῖται, ὅτι διὰ Τούρκων σεϊμένηδων[1] κατέστρεψε τὸ «φακιόλιν» τοῦ διακόνου τῆς Μητροπόλεως. Ἄλλον χριστιανὸν τῆς Νέας Φωκαίας διέβαλεν, ὅτι δῆθεν ἐξύβρισε τὸν μουφτῆν καὶ τὸν «φετφᾶν»[2] του καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑπέστη οὗτος πιέσεις νὰ ἐξισλαμισθῇ καὶ ἔτι ἐξοδιάζει διὰ νὰ ἀποφύγῃ τοῦτο. Τὸν ἴδιον μητροπολίτην κατηγόρησεν, ὅτι ἐμποδίζει τοὺς χριστιανοὺς νὰ προσφεύγουν εἰς τὸν καδῆν δι' ἀπονομὴν δικαιοσύνης[3] καί, ὡς δραματικῶς καταλήγει ὁ ἱεράρχης, *κινδυνεύω περὶ πίστεως*.

Περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης δὲν εὕρομεν ἄλλας θετικὰς εἰδήσεις. Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ἀντλῶν προφανῶς ἐκ τοπικῆς παραδόσεως, γράφει ὅτι μὲ τὴν κτίσιν τῆς Νέας Φωκαίας οἱ κάτοικοι μετέφεραν καὶ τὸ πρὸς τὴν ἁγίαν σέβας, ἀνεγείραντες οἷον καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Φωκαίᾳ ναόν[4].

Κατὰ σύγχρονον αὐθεντικὴν μαρτυρίαν, ἡ Νέα Φώκαια περιελάμβανε τότε 10 χριστιανικοὺς ναούς[5], ὄχι βεβαίως ἅπαντας ἐνοριακούς, οἱ πλεῖστοι ὅμως παραμένουν ἄγνωστοι[6]. Πλὴν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης ἄλλος ἀξιόλογος ναὸς ὑπῆρξεν ὁ τῆς Παναγίας Ὁδηγητρίας, ἔνθα ἐν ἔτει 1574 μετέβη ὁ Ἐφέσου Ἀθανάσιος καὶ ἐνήργησεν ἀπογραφὴν εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνεται ὁ ἐντυπωσιακὸς ἀριθμὸς τῶν σχεδὸν 50 χειρογράφων καὶ σχεδὸν 10 ἐντύπων[7]. Οἱ

1. «Τὸ παλαιὸν πεζικὸν τάγμα ὀνομάζεται τάγμα τῶν σεϊμένηδων· καὶ ὕστερον ἀντὶ τῶν σαράτζηδων καὶ σειμένηδων ἐφευρέθησαν καὶ διετάχθησαν οἱ σπαχῆδες, καὶ μετὰ τούτους οἱ γιαννίτζαροι. Μέχρι τῆς σήμερον τὸ πεζικὸν τάγμα τῶν πασσάδων σεϊμένηδες ὀνομάζονται», Ἀ θ. Κ ο μ ν η ν ο ῦ Ὑ ψ η λ ά ν τ ο υ, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν (1453-1789), ἐκδ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου, Κωνσταντινούπολις 1870, σ. 761.

2. *f e t v a*=ἀπόφασις τοῦ καδῆ.

3. Ὁ καδῆς ἐδίκαζε χριστιανοὺς ἐπὶ πολιτικῶν καὶ ποινικῶν ἀδικημάτων, βλ. προχείρως Ἰ. Τ. Β ι σ β ί ζ η, Ἡ κοινοτικὴ διοίκησις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν 1453-1953. «Ἡ πεντακοσιοστὴ ἐπέτειος ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως», Ἀθῆναι 1953, σ. 197.

4. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Φωκαϊκά, σ. 51.

5. Τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ, βλ. ὁλόκληρον τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου χωρίον κατωτέρω, σ. 359.

6. Εἰς τὴν ἐν Φωκαίᾳ μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ὁ Κρήτης Νικηφόρος Μοσχόπουλο· ἀφιέρωσε βιβλία κατὰ τὸ 1303 καὶ κατ' ἄγνωστον ἔτος, βλ. Κ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, Ἄγνωστον ἀφιέρωμα τοῦ Νικηφόρου Κρήτης εἰς μονὴν τῆς Φωκαίας (1303), Μικρασιατικὰ Χρονικὰ 2, 1939, σσ. 49-54· Μ. Ἰ. Μ α ν ο ύ σ α κ α, Νικηφόρου Μοσχοπούλου ἐπιγράμματα σὲ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης του, Ἑλληνικὰ 15, 1957, σ. 234· Ἀ θ. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Νικηφόρος Μοσχόπουλος, BZ 12, 1903, σσ. 222-223. Πρόκειται πάντως περὶ τῆς Παλαιᾶς Φωκαίας.

7. Σημείωμα Σ 9 ἀνωτέρω καὶ B e n e š e v i ć, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 236 - 238, ἀρ. 61. Ὁ ναὸς οὗτος ἴσως πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀνεγερθέντα ἐν ἔτει 1363, πρβλ. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Φωκαϊκά, σ. 93.

ἀριθμοὶ αὐτοὶ εὐγλώττως ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ναοῦ. Ἀλλὰ καὶ μοναστήρια ὑφίσταντο εἰσέτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος. Ἡ παλαιὰ μονὴ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Κρίτζους, σταυροπηγιακὴ ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ἦτο πέρα τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Ἐφέσου[1].

Ὁπωσδήποτε ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῆς Νέας Φωκαίας παρουσιάζεται εἰς σχετικὴν ἀνθηρότητα ἐφ' ὅσον οἱ ἐκεῖ 10 ναοὶ ἀντιπροσωπεύουν τὸ τέταρτον τοῦ συνόλου τῶν ναῶν ὁλοκλήρου τῆς Μητροπόλεως. Ἡ παρουσία τοῦ οἰκείου μητροπολίτου μαρτυρεῖται συχνότατα εἰς τὴν πόλιν[2]. Ποῖος ἦτο ὁ ἐκεῖ τοποτηρητὴς τοῦ ἀρχιερέως δὲν ἀναφέρεται· ἴσως ὁ πλέον ἱκανὸς ἐκ τῶν τοπικῶν ἐφημερίων τετιμημένος δι' ἑνὸς ἐκ τῶν συνήθων ἐκκλησιαστικῶν ὀφφικίων[3].

Ἡ ἱστορία τῆς Νέας Φωκαίας παραμένει σχεδὸν σκοτεινὴ κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας[4]. Εὑρισκομένη ἡ πόλις μακρὰν ἀρχαιολογικῶν τόπων γνωστῶν καὶ ἐκτὸς τῶν δρομολογίων τῶν περιηγητῶν, σπανιώτατα δέχεται ἐπισκέψεις ξένων. Ἐπὶ πλέον ὄχι ἀσυνήθως ἐπικρατεῖ σύγχυσις μεταξὺ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Φωκαίας[5]. Πάντως καθ' ὅλην τὴν Τουρκοκρατίαν ἡ πόλις διετήρησε ἔντονον ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, περὶ τὸ 1920 δὲ περιελάμβανε 7.500 κατοίκους, ἅπαντας Ἕλληνας[6].

β) Ἀφιέρωσις οἰκίας εἰς τὸν ἐν Περγάμῳ ναὸν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων

Ὀκτώβριος 1574

Περίληψις: Ἀρχιερατικὴ ἐπικύρωσις δωρεᾶς μιᾶς οἰκίας ἐκ μέρους τῆς χήρας Μανουὴλ Πόγηκου, παρουσίᾳ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς μάστρο Καντήλη,

---

1. Πολέμη, Ἀναγραφὴ πατριαρχικῶν ἐξαρτημάτων, σ. 118.
2. Πρβλ. σημειώματα ἀνωτέρω Β 18, Ε καὶ Σ 9.
3. Ὁ Γρηγόριος Κογχύλης, ταβουλάριος Νέας Φωκαίας καὶ εἶτα λογοθέτης, ἀναφέρεται ἐν Β 19. Ὁ Μανουὴλ Λάσκαρις, ταβουλάριος καὶ σακελλάριος Νέας Φωκαίας, φέρεται ὡς συγγραφεὺς ἀνεκδότου κειμένου, βλ. Σ 3.
4. Müller-Wiener, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 410-413.
5. Θὰ ἀναφερθῇ ἐνταῦθα μία μόνον περίπτωσις. Εἰς τὸ ἀξιόλογον βιβλίον τοῦ C. Le Bruyn, Voyage au Levant, Ντέλφτ 1700, σ. 166, δίδεται μία λεπτομερὴς καὶ ἐνδιαφέρουσα περιγραφὴ τῆς Νέας Φωκαίας (*Fotia Nova*), τὴν ὁποίαν εἶχεν οὗτος ἐπισκεφθῆ ἐν ἔτει 1681. Λέγεται σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι ἡ πόλις εἶχε δύο εὐρυχώρους λιμένας καὶ ἀναφέρεται ἐπίσης ὁ ἐπὶ νησῖδος ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὸν ὁποῖον οἱ κάτοικοι ἰδιαιτέρως ἐτίμων. Ὁ Le Bruyn παρέχει εἰς τὸ βιβλίον του καί τινας χαλκογραφίας, τὰ σχέδια τῶν ὁποίων ὀφείλονται εἰς τὸν ἴδιον. Ἡ Νέα Φώκαια εἶναι μὲν ἐκτισμένη παραθαλασσίως, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ δύο λιμένας, ἐνῷ οὐδεμία νῆσος εὑρίσκεται πλησίον. Τοὺς δύο λιμένας εἶχεν ἡ Παλαιὰ Φώκαια, ἔξωθι δὲ ταύτης εὑρίσκεται ἡ νῆσος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Εἶναι προφανὲς ὅτι Le Bruyn περιγράφει τὴν Παλαιὰν καὶ ὄχι τὴν Νέαν Φώκαιαν.
6. Π. Μ. Κοντογιάννη, Γεωγραφία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Ἀθῆναι 1921, σ. 316.

πρὸς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων Περγάμου. Πάντα τὰ εἰσοδήματα τῆς οἰκίας θὰ καρποῦται ὁ ναὸς ἄνευ οὐδεμιᾶς ὀχλήσεως ἐκ μέρους εἴτε τῶν δωρητῶν εἴτε ἄλλου τινός.

Τὸ ἔγγραφον εὑρίσκεται ἐν φ. 237^{r} [μνεία παρὰ B e n e š e v i č, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 338, ἀρ. 62] διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Ἐφέσου Ἀθανασίου, προφανῶς ἐν ἀντιγράφῳ ἐκ τοῦ ἐπισήμου κώδικος τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε καταχωρισθῆ. Εἰς δύο σημεῖα τοῦ κειμένου, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχε τὸ ὄνομα τῆς δωρητρίας, ὑπάρχουν κενά, εἴτε διότι ὁ ἀντιγραφεὺς δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναγνώσῃ τὸ ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ Μιχαὴλ Πόγηκου εἴτε διότι εἶχε καὶ ἐκεῖ παραμείνει τοῦτο ἄγραφον. Αἱ ὑπογραφαὶ τῶν μαρτύρων, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ὑπῆρχον ἐν τῷ πρωτοτύπῳ παρελείφθησαν κατὰ τὴν ἀντιγραφήν.

Τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος ,ζπβ'=7082 δὲν ἀντιστοιχεῖ βεβαίως πρὸς τὴν τρίτην ἰνδικτιῶνα ἀλλὰ πρὸς τὴν δευτέραν. Τοιούτου εἴδους σφάλματα δὲν εἶναι ἀσυνήθη κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα· ὁ βιβλιογράφος δὲν προέβη εἰς τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ἔτους κατὰ τὸν Σεπτέμβριον[1]. Ἑπομένως τὸ σφάλμα εἶναι εἰς τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος ,ζπβ' (ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ,ζπγ'= 7083= ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ 1574) καὶ ὄχι εἰς τὴν ἰνδικτιῶνα.

Ἀ φ ι ε ρ ω τ ή ρ ι ο ν

† Προκαθημένης τῆς ἡμῶν ταπεινότητος σωματικῶς ἐν τῷ προνάῳ τῶν ἁγίων μου ἐνδόξων μεγαλομαρτύρων Θεοδώρων Τήρωνος καὶ Στρατηλάτου τῶν ἐν τῇ πόλει Περγάμου, μετὰ τῶν καθευρεθέντων ἱερέων τε καὶ λοιπῶν χριστιανῶν, ἦλθον ἔμπροσθεν ἡμῶν ἥ τε ἡ σύμβιος τοῦ ὁπότε κυροῦ Μανουὴλ ᾧ τὸ ἐπίκλην Πόγηκου τοὔνομα [vacat] *οἰκείᾳ βουλῇ καὶ γνώμῃ, παρόντος καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς μάστρο Καντήλη, καὶ ἀφιέρωσαν εἰς τὸν θεῖον καὶ πάνσεπτον ναὸν τῶν ἄνωθεν εἰρημένων ἁγίων μου Θεοδώρων τὸ σπίτι μὲ τὴν αὐλὴν καὶ ἐξώπορτα, τὸ ὄντι πλησίον μάστρο Γεώργη Κεφαλᾶ καὶ κυροῦ Δημητρίου Σινάνης καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀνδρέου, διὰ ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν. Ὀφείλει δὲ ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς διοικεῖν, ὁρίζειν ⟨καὶ⟩ παρακατέχειν τὸ εἰρημένον σπίτι ἀνενοχλήτως καὶ ἀδιασείστως πάντῃ καὶ δεσποτικῶς καρποῦσθαι τε καὶ λαμβάνειν τὸ ἀπ' αὐτοῦ ἐκκλησιαστικὸν εἰσόδημα καὶ παρὰ μηδενὸς ἐνοχληθῆναι ἔτι περὶ αὐτοῦ τοῦ σπιτίου, μήτε παρὰ τῆς εἰρημένης* [vacat] *μήτε παρὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς ἀλλ' οὔτε παρὰ ἑτέρου τινὸς ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς. Καὶ εἰς τὴν τούτου δήλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐγράφη καὶ κατεστρώθη εἰς τὸν ἱερὸν κώδικα τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ἐφέσου ἔμπροσθεν τῆς ἡμῶν ταπεινότητος καὶ εἰς τοὺς παρακαλετοὺς καὶ ἀξιοπίστους μάρτυρας.*

Ἐν ἔτει ζπβ', μηνὶ ὀκτωβρίῳ, ἰνδικτιῶνος γ'.

2 *πρὸ ναῷ* ‖ 5 *ὅτε* ‖ 6 *ὁ* ‖ 11 ⟨*καὶ*⟩ supplevi

1. Λ. Π ο λ ί τ η, Ἡ χρονολογία ἀπὸ κτίσεως κόσμου στὴ μεταβυζαντινὴ ἐποχή, Ἑλληνικὰ 26, 1973, σσ. 321-324.

Σχόλια

Ἡ Πέργαμος ἀπὸ παλαιᾶς ἐποχῆς ὑπῆρξε μία ἐκ τῶν ἐπισκοπῶν τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου, ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας ἀνυψώθη εἰς ἀνεξάρτητον ἀρχιεπισκοπήν[1]. Κατὰ τὸ ἔτος 1387 ἡ ἀρχιεπισκοπὴ εἶχε λόγῳ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως ἐξαφανισθῆ καὶ ἡ πόλις ὑπήχθη καὶ πάλιν ὡς ἐπισκοπὴ εἰς τὸν Ἐφέσου[2]. Κατὰ πόσον ὅμως ὑφίστατο ἱεράρχης φέρων τὸν τίτλον τοῦ ἐπισκόπου Περγάμου εἶναι ἄγνωστον δεδομένου ὅτι οὐδεὶς τοιοῦτος μαρτυρεῖται. Τοὐλάχιστον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἡ Πέργαμος ἐκκλησιαστικῶς ὑπάγεται εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ἐλαίας, ἀνήκουσαν καὶ ταύτην εἰς τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου[3], καὶ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Καταστροφῆς (1922) ἀνυψοῦται εἰς ἰδίαν Μητρόπολιν[4].

Ἡ Πέργαμος εἶχε πληθώραν χριστιανικῶν ναῶν, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἤδη πολλοὺς μετατρέψει εἰς τζαμιά[5]. Πάντως ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων εἶχε τὴν φήμην, ὅτι ἦτο ὁ ἀρχαιότερος ἐν τῇ πόλει[6]. Κατ' ἐπιγραφὴν τοῦ ἔτους 1544/45 οὗτος «ἀνηγέρθη καὶ ἐκαλλιεργήθη» δι' ἐξόδων Ἀργυροῦ ἱερέως καὶ Δουκαίνης πρεσβυτέρας[7]. Ἑπομένως ἡ «ἀνέγερσις» (μᾶλλον περὶ ριζικῆς ἀνακαινίσεως πρόκειται, διότι εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἵδρυσιν νέου ναοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν) εἶναι χρονικῶς ὀλίγον ἀπομεμακρυσμένη τῆς ἀφιερώσεως ἀνωτέρω.

Ἂς σημειωθῇ ἀκόμη, ὅτι κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα μαρτυρεῖται μία συνέχισις

---

1. Laurent, Corpus, τόμ. Ε', μέρ. Α', σ. 201.

2. «...καὶ περὶ μὲν τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Πυργίου καὶ τῆς Περγάμου τῶν τιμηθεισῶν ἀπὸ ἐπισκοπῶν εἰς μητροπόλεις πρὸ χρόνων καὶ πάλιν ἐπισκοπὰς εἶναι, παρακελευόμεθα καὶ ὑποκεῖσθαι τῇ τῆς Ἐφέσου μητροπόλει, οὐ μόνον διότι οὐκ ἔστι νῦν δυνατὸν ἐκεῖ μητροπολίτης χειροτονηθῆναι ἀλλ' ὅτι καὶ σύνηθές ἐστι τοῦτο», βλ. Miklosich-Müller, Acta et diplomata, τόμ. Β', σ. 105· πρβλ. Darrouzès, Regestes, τόμ. Ϛ', σσ. 122-124, ἀρ. 2826.

3. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Josiah Conder, The Modern Traveller, τόμ. Γ', Syria and Asia Minor, Λονδῖνον 1830, σσ. 174-175, λέγεται, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Περγάμου ἀνέρχονται εἰς 1500 (ἐπὶ συνόλου 15000) καὶ ἔχουν ἕνα ναόν, ἐκκλησιαστικῶς δὲ ἀνήκουν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἐπισκόπου Ἐλαίας (ἑδρεύοντος εἰς Ἀϊβαλί), ὑπαγομένου εἰς τὸν μητροπολίτην Ἐφέσου.

4. Τωμαδάκη, Μητρόπολις Ἐφέσου, σ. 101.

5. Πρβλ. P. Ricaut, The Present State of the Greek and Armenian Churches, Λονδῖνον 1679, σ. 83.

6. Γ. Λαμπάκη, Οἱ ἑπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, Ἀθῆναι 1909, σσ. 295-297. Γ. Κ. Χονδρονίκη καὶ Ἀρ. Θηβαιοπούλου, Πέργαμος (1300 π.Χ. -1922), Μυτιλήνη 1929, σσ. 130-131.

7. H. Grégoire, Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes d'Asie Mineure, Παρίσι 1922, σ. 17, ἀρ. 51.

τῆς ἀνοικοδομήσεως εἰς τὴν πόλιν, ἡ ὁποία εἶχε καταστῆ καὶ θεολογικὸν κέντρον τῶν Μουσουλμάνων[1]. Ἀλλὰ καὶ εἰσροὴ ἑλληνικοῦ στοιχείου κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἔχει ἐπισημανθῆ[2].

Ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ὑπῆρξε κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας τὸ ἐν Περγάμῳ κέντρον τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἐφ' ὅσον συνήθως περέμενεν ἡ μόνη λειτουργουμένη ἐκκλησία[3]. Εἰς παλαιὸν περιηγητικὸν βιβλίον ἔχει διασωθῆ εἰς χαλκογραφίαν ἀκεικόνισις τοῦ ὡραίου ξυλογλύπτου τέμπλου τοῦ ναοῦ[4].

Ἡ παρουσία τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ Ἀθανάσιος, εἰς ἐκκλησιαστικὴν πρᾶξιν ἐν Περγάμῳ ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητον ἀπόδειξιν, ὅτι ἡ πόλις ὑπήγετο κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν ἐν λόγῳ μητρόπολιν. Πηγαί τινες ξέναι τοῦ ἑπομένου αἰῶνος θέτουν τὴν Πέργαμον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Σμύρνης[5], τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ παρανόησιν.

Εἰς τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς ὑπόθεσιν τῆς ἀφιερώσεως τῆς οἰκίας ἀναφέρεται καὶ τὸ ἑπόμενον ἔγγραφον.

(γ) Ἕτερον ἔγγραφον, ἐκ μέρους τῶν ἀφιερωτῶν, περὶ τῆς αὐτῆς ἀφιερώσεως

Ὀκτώβριος 1574

Περίληψις: Ἡ χήρα Μανουὴλ Πόγηκου μετὰ τοῦ υἱοῦ της μάστρο Καντήλη προβαίνει εἰς τὴν ἀφιέρωσιν μιᾶς οἰκίας πρὸς τὸν ἐν Περγάμῳ ναὸν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων.

Εἰς φ. 238v [ὀλίγα ἀποσπάσματα παρὰ Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 338-339, ἀρ. 64]. Προφανῶς ἀντεγράφη ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ἐγγράφου περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ὑφίσταται ἔνδειξις περὶ καταχωρίσεώς του εἰς τὸν κώδικα τῆς Μητροπόλεως. Καὶ ἐνταῦθα περελείφθησαν κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων. Περὶ τῶν χρονολογικῶν βλ. ἀνωτέρω, σ. 343.

---

1. H. Gelzer, Pergamon unter Byzantinern und Osmanen, Βερολῖνον 1903, σ. 101.

2. Ἀπ. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1964, σ. 375.

3. Φαίνεται ὅτι ἐμεγεθύνθη κατὰ τὸ 1870 καὶ κατεστράφη τὸ 1914, βλ. Χονδρονίκην καὶ Θηβαιόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ.

4. Constantinople and the Seven Churches of Asia Minor Illustrated in a series of drawings from nature by Thomas Allom. With descriptions of the plates by The Rev. Robert Walsh, Λονδῖνον π. 1830, τόμ. Β', ἔναντι σ. 30.

5. George Wheler, A Journey into Greece, Λονδῖνον 1682 σσ. 261-262. Thos. Smith, Remarks upon the Manners, Religion and Government of the Turks, Λονδῖνον 1678, σσ. 219-220.

Ἀ φ ι ε ρ ω τ ή ρ ι ο ν

Ἐγὼ [vacat] *τοῦ ὁποτὲ Μανουὴλ Πογήκου ἡ σύμβιος καὶ ὁ ἡμέτερος ἡμῶν κατὰ σάρκα υἱὸς μάστρο Καντήλης τὸ παρὸν ἀφιερωτήριον γράμμα τιθέμεθα καὶ ποιοῦμεν πρὸς τὸν πάνσεπτον καὶ θεῖον ναὸν τῶν ἁγίων ἐνδόξων μεγαλομαρτύρων Θεοδώρων Τήρωνος καὶ Στρατηλάτου δι' οὗ καὶ ἀφιεροῦμεν αὐτῷ τὸ ἡμέτερον οἴκημα μετὰ τὴν αὐλὴν αὐτοῦ καὶ ἐξώπορταν, τὸ ὄντι πλησίον μάστρο Γεώργη Κεφαλᾶ καὶ κυροῦ Δημητρίου τῆς Σινάνης καὶ τοῦ αὐταδέλφου αὐτοῦ Ἀνδρέου, ψυχικῆς ἡμῶν ἕνεκα σωτηρίας. Ἐπειδὴ γὰρ ὡς ἄνθρωποι ἁμαρτίας ζητῶμεν καὶ δεδοίκαμεν τὴν ἀπὸ Θεοῦ ὀργήν, διενοησάμην ἐν ὅσῳ ἐν τοῖς ζῶσιν εἰμὶ ἀφιερῶσαι τῷ Θεῷ διὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ τὸ ῥηθὲν οἴκημα ἡμῶν ὡσὰν ἀναγωγήν τινα ἡ ταλαίπωρός μου ἔχει ψυχὴ ὑπὲρ ὧν ἐπράξαμεν. Οὐκ ὀφείλομεν οὖν ἀπὸ τοῦ νῦν ἀποσπᾶσαι τοῦτο ποτὲ ἀπὸ τοῦ θείου ναοῦ τῶν ἁγίων ἐνδόξων μεγαλομαρτύρων Θεοδώρων Τήρωνος καὶ Στρατηλάτου τῶν ἐν τῇ πόλει Περγάμου, ἐπειδὴ μεμεριμνημένοι καὶ ἐσκεμμένοι τοῦτο πεποιήκαμεν. Εἰ δέ ποτε βουληθῶμεν ἀποστερῆσαι τοῦτο ἀπὸ τοῦ θείου ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, εὕροιμεν αὐτοὺς ἀντιμαχομένους καὶ ἀντικαθισταμένους ἡμῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τῷ τοῦ Ἀνανίου κατακρίματι ὑποκεῖσαι ἡμῖν εἰ τοῦτο βουληθείημεν ποιῆσαι ποτέ· τὰ γὰρ ἅπαξ ἀφιερωθέντα Θεῷ ἀναποσπάστως ὀφείλουσιν εἶναι. Ὅθεν καὶ ἡμεῖς, ὡς διὰ ψυχικὴν ἡμῶν σωτηρίαν τοῦτο ποιήσαμεν, ὀφείλομεν οὖν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἀπαρασάλευτον διατηρεῖν. Εἰς γὰρ δι' ἀσφάλειαν καὶ δήλωσιν τούτων καὶ τὸ παρὸν ἀφιερωτήριον ἡμῶν γράμμα πεποιήκαμεν τῷ πανσέπτῳ καὶ θείῳ ναῷ τῶν ἁγίων ἐνδόξων μεγαλομαρτύρων Θεοδώρων Τήρωνος καὶ Στρατηλάτου ἔμπροσθεν τῶν παρακαλετῶν καὶ ἀξιοπίστων μαρτύρων παρόντος καὶ πανιερωτάτου μητροπολίτου τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ἐφέσου, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Ἀσίας κυροῦ Ἀθανασίου.*

Ἐν ἔτει ,ζπβ', μηνὶ ὀκτωβρίῳ, ἰνδικτιῶνος γ'.

17 - 18 Πράξ. ε', 1 - 5

Σ χ ό λ ι α

Διὰ τὴν σχετικὴν ἀφιέρωσιν πρβλ. ὅσα γράφονται ἀνωτέρω. Τὸ παρὸν ἔγγραφον τῶν ἀφιερωτῶν λογικῶς εἶναι προγενέστερον τῆς ἀρχιερατικῆς ἐπικυρώσεως, καίτοι ἴσως καὶ τὰ δύο ἐγράφησαν κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν.

(δ) Γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἐφέσου

Ἀπρίλιος 1575

Περίληψις: Ὁ ἐκ Ρόδου Γεώργιος Βελουδάκης, εὑρισκόμενος ἐν διαστάσει μετὰ τῆς συζύγου του, κατέφυγεν εἰς Μαγνησίαν. Ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου ἐντέλλεται νὰ πείσῃ τοῦτον ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ρόδον ὅπου, ἐὰν αἱ κατὰ τῆς συζύγου του κατηγορίαι εὐσταθοῦν, θὰ ἐκδοθῇ ἐκεῖ τὸ διαζύγιον.

Τὸ πατριαρχικὸν γράμμα διεσώθη, ἐν ἀντιγράφῳ βεβαίως, ἐν φ. 239r-239v [μνεία παρὰ Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 339, ἀρ. 65]. Ἡ πατριαρχικὴ ὑπογραφὴ ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει, ἐλλιπής, ἐγράφη διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Ἀθανασίου, ἐνῷ τὸ κείμενον ἔγραψεν ἄλλη πλέον ἄξεστος χείρ. Κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου παρεισέφρησαν γραμματικά τινα σφάλματα.

Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ.

† Ἱερώτατε μητροπολῖτα Ἐφέσου, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε πάσης Ἀσίας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος, χάρις εἴη τῇ σῇ ἱερότητι καὶ εἰρήνη καὶ ἔλεος ἀπὸ Θεοῦ.

Ὡς ἡμῖν ἀνηνέχθη, ὅπως Γεώργιός τις Βελουδάκης διά τινας κατηγορίας ἃς ἤκουσε κατὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, αἳ εἴτε ἀληθεῖς εἰσιν εἴτε ψευδεῖς τὸ ἀκριβὲς οὐκ οἴδαμεν, ἐγκαταλιπὼν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, Ῥόδιος ὤν, φυγὼν ᾤχετο εἰς Μαγνησίαν, ὃς καιροῦ περιελθόντος οὐκ ἐμνήσθη αὐτῆς, γράμμα ἢ ἔξοδον ἀποστεῖλαι πρὸς αὐτήν. Διὸ γράφοντες πρὸς τὴν σὴν ἱερότητα ἀποφαινόμεθα, ἵνα αὐτῷ ἐπιτιμήσῃς ἢ διὰ λόγων νουθετήσῃς αὐτὸν τοῦ πορευθῆναι εἰς Ῥόδον ἔνθα ἡ γυνὴ αὐτοῦ εὑρίσκεται. Κἀκεῖ εἰ ἐμμαρτύρως αὐτὸς ἀποδεῖξαι ὡς φαῦλον ἐστὶν ἐκείνη καὶ αἱ κατηγορίαι αἳ ἐρρέθησαν κατ' αὐτῆς ἀληθεῖς εἰσιν, διαζευχθήτωσαν ἐν Ῥόδῳ συνοδικῶς. Ἂν δ' οὐ θελήσῃ ἀκοῦσαι τῆς σῆς ἱερότητος, ἔστω ἀφωρι | [φ. 239v] *σμένος καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ἔξω τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἕως οὗ ποιήσας ὡς γράφομεν συγχωρήσεως τύχῃ. Οὕτω φρόντισον γενέσθαι ἵνα καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ εἴη μετὰ τῆς σῆς ἱερότητος.*

Μηνὶ ἀπριλλίῳ, ἰνδικτιῶνος γ'.

Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ.

7 *ἐγκατελειπὼν* ‖ 10 *νουθετήσας* ‖ 15 *Χ(ριστ)ῷ*

Σχόλια

Αἱ κατὰ τῆς συζύγου τοῦ Γεωργίου Βελουδάκη κατηγορίαι, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἦσαν σοβαραί, δὲν ἀποκαλύπτονται εἰς τὸ πατριαρχικὸν γράμμα.

Ὁπωσδήποτε, εἶναι καὶ τὸ γράμμα τοῦτο ἐνδεικτικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς ὡς πρὸς τὴν χορήγησιν διαζυγίου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ὅτε ὁ κίνδυνος τοῦ ἐξισλαμισμοῦ συχνάκις ἠνάγκαζε τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς νὰ ἐμφανίζωνται ἐλαστικαί[1].

Ἡ Μαγνησία (ἡ ὑπὸ Σιπύλῳ) ὅπου εἶχε καταφύγει ὁ Βελουδάκης ἀνῆκε πάντοτε εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου καὶ ἐνίοτε οὗτος ἥδρευεν ἐν αὐτῇ[2].

Κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα ἡ γ' ἰνδικτιὼν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ ἔτη 1515, 1530, 1545, 1560, 1575 καὶ 1590. Αἱ πατριαρχεῖαι τῶν Ἱερεμιῶν τῆς ἰδίας ἐποχῆς εἶναι ὡς ἑξῆς: Ἱερεμίας Α' 1522-1545, πρώτη πατριαρχεία Ἱερεμίου Β' 1572-1579, δευτέρα πατριαρχεία 1580-1584, τρίτη πατριαρχεία 1587-1595. Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν λοιπῶν χρονολογημένων ἐγγράφων καὶ σημειωμάτων τοῦ κώδικος, τὸ πιθανώτερον ἔτος εἶναι τὸ 1575, δηλαδὴ ἡ ἐποχὴ τῆς πρώτης πατριαρχείας τοῦ Ἱερεμίου Β' τοῦ Τρανοῦ.

(ε) Γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἐφέσου

Ἀπρίλιος 1575

Περίληψις: Πατριαρχικὸν ἐπιτίμιον ἐκδιδόμενον τῇ αἰτήσει τῆς ἐκ τοῦ χωρίου Τζαταλὶ Τζάννας κατηγορηθείσης μετὰ τοῦ συζύγου της παρά τινων ἐκ Μαγνησίας ἐπὶ κλοπῇ καὶ ὡς ἐκ τούτου τιμωρηθείσης αὐστηρῶς. Ἐὰν ἡ κλοπὴ πράγματι διεπράχθη, ἡ Τζάννα μετὰ τοῦ συζύγου της ἔστωσαν ἀφωρισμένοι· ἐὰν ἀδίκως ἐσυκοφαντήθησαν, οἱ κατήγοροι αὐτῶν ἔστωσαν ἀφωρισμένοι μέχρις ἐξομολογήσεως.

Τὸ ἔγγραφον ἐν φ. 239v-240r [μνεία παρὰ Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 33 ', ἀρ. 65] διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Ἀθανασίου.

† Ἱερώτατε μητροπολῖτα Ἐφέσου, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε πάσης Ἀσίας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος, χάρις εἴη τῇ σῇ ἱερότητι καὶ εἰρήνη καὶ ἔλεος ἀπὸ Θεοῦ.

Τῇ ἡμῶν μετριότητι ἀνηνέχθη, ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς Μαγνησίας Μαρία Ἀτζικάνα καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς Μιχαὴλ μετὰ τῶν συντρόφων αὐτοῦ τούτων Σταμάτη Ροδίτου καὶ Φράγκου Μπιουκλῆ διαβαλόντες ἐξωτερικῶς τὴν ἀπὸ τοῦ χωρίου Τζαταλὶ Τζάνναν καὶ τὸν ἄνδρα αὐτῆς Γεώργη καὶ τὸν γαμβρὸν αὐτῆς περί τινων κλαπέντων, ἐπλήρωσαν κλόπαν ἄσπρα τετρακόσια ἑξήκοντα, τυφθέντες οὗτοι

---

1. Πρβλ. Δ. Σ. Γκίνη, Ἕνδεκα ἐπισκοπικαὶ ἀποφάσεις διαζυγίου ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ΕΕΒΣ 25, 1955, σσ. 121-122.

2. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Μαγνησία ἡ ὑπὸ Σιπύλῳ, σσ. 651 καὶ 660.

(δ) Γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β′ πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἐφέσου

Ἀπρίλιος 1575

Π ε ρ ί λ η ψ ι ς: Ὁ ἐκ Ρόδου Γεώργιος Βελουδάκης, εὑρισκόμενος ἐν διαστάσει μετὰ τῆς συζύγου του, κατέφυγεν εἰς Μαγνησίαν. Ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου ἐντέλλεται νὰ πείσῃ τοῦτον ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ρόδον ὅπου, ἐὰν αἱ κατὰ τῆς συζύγου του κατηγορίαι εὐσταθοῦν, θὰ ἐκδοθῇ ἐκεῖ τὸ διαζύγιον.

Τὸ πατριαρχικὸν γράμμα διεσώθη, ἐν ἀντιγράφῳ βεβαίως, ἐν φ. 239r-239v [μνεία παρὰ B e n e š e v i ć, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 339, ἀρ. 65]. Ἡ πατριαρχικὴ ὑπογραφὴ ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει, ἐλλιπής, ἐγράφη διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Ἀθανασίου, ἐνῷ τὸ κείμενον ἔγραψεν ἄλλη πλέον ἄξεστος χείρ. Κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου παρεισέφρησαν γραμματικά τινα σφάλματα.

Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ.

† *Ἱερώτατε μητροπολῖτα Ἐφέσου, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε πάσης Ἀσίας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος, χάρις εἴη τῇ σῇ ἱερότητι καὶ εἰρήνη καὶ ἔλεος ἀπὸ Θεοῦ.*

Ὡς ἡμῖν ἀνηνέχθη, ὅπως Γεώργιός τις Βελουδάκης διά τινας κατηγορίας ἃς ἤκουσε κατὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, αἳ εἴτε ἀληθεῖς εἰσιν εἴτε ψευδεῖς τὸ ἀκριβὲς οὐκ οἴδαμεν, ἐγκαταλιπὼν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, Ῥόδιος ὤν, φυγὼν ᾤχετο εἰς Μαγνησίαν, ὃς καιροῦ περιελθόντος οὐκ ἐμνήσθη αὐτῆς, γράμμα ἢ ἔξοδον ἀποστεῖλαι πρὸς αὐτήν. Διὸ γράφοντες πρὸς τὴν σὴν ἱερότητα ἀποφαινόμεθα, ἵνα αὐτῷ ἐπιτιμήσῃς ἢ διὰ λόγων νουθετήσῃς αὐτὸν τοῦ πορευθῆναι εἰς Ῥόδον ἔνθα ἡ γυνὴ αὐτοῦ εὑρίσκεται. Κἀκεῖ εἰ ἐμμαρτύρως αὐτὸς ἀποδεῖξαι ὡς φαῦλον ἐστὶν ἐκείνη καὶ αἱ κατηγορίαι αἳ ἐρρέθησαν κατ' αὐτῆς ἀληθεῖς εἰσιν, διαζευχθήτωσαν ἐν Ῥόδῳ συνοδικῶς. Ἂν δ' οὐ θελήσῃ ἀκοῦσαι τῆς σῆς ἱερότητος, ἔστω ἀφωρι | [φ. 239v] *σμένος καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ἔξω τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἕως οὗ ποιήσας ὡς γράφομεν συγχωρήσεως τύχῃ. Οὕτω φρόντισον γενέσθαι ἵνα καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ εἴη μετὰ τῆς σῆς ἱερότητος.*

Μηνὶ ἀπριλλίῳ, ἰνδικτιῶνος γ′.
Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ.

7 *ἐγκατελειπὼν* ‖ 10 *νουθετήας* ‖ 15 *Χ(ριστ)ῷ*

Σ χ ό λ ι α

Αἱ κατὰ τῆς συζύγου τοῦ Γεωργίου Βελουδάκη κατηγορίαι, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἦσαν σοβαραί, δὲν ἀποκαλύπτονται εἰς τὸ πατριαρχικὸν γράμμα.

Ὁπωσδήποτε, εἶναι καὶ τὸ γράμμα τοῦτο ἐνδεικτικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς ὡς πρὸς τὴν χορήγησιν διαζυγίου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ὅτε ὁ κίνδυνος τοῦ ἐξισλαμισμοῦ συχνάκις ἠνάγκαζε τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς νὰ ἐμφανίζωνται ἐλαστικαί[1].

Ἡ Μαγνησία (ἡ ὑπὸ Σιπύλῳ) ὅπου εἶχε καταφύγει ὁ Βελουδάκης ἀνῆκε πάντοτε εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου καὶ ἐνίοτε οὗτος ἥδρευεν ἐν αὐτῇ[2].

Κατὰ τὸν ΙϚ′ αἰῶνα ἡ γ′ ἰνδικτιὼν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ ἔτη 1515, 1530, 1545, 1560, 1575 καὶ 1590. Αἱ πατριαρχεῖαι τῶν Ἱερεμιῶν τῆς ἰδίας ἐποχῆς εἶναι ὡς ἑξῆς: Ἱερεμίας Α′ 1522-1545, πρώτη πατριαρχεία Ἱερεμίου Β′ 1572-1579, δευτέρα πατριαρχεία 1580-1584, τρίτη πατριαρχεία 1587-1595. Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν λοιπῶν χρονολογημένων ἐγγράφων καὶ σημειωμάτων τοῦ κώδικος, τὸ πιθανώτερον ἔτος εἶναι τὸ 1575, δηλαδὴ ἡ ἐποχὴ τῆς πρώτης πατριαρχείας τοῦ Ἱερεμίου Β′ τοῦ Τρανοῦ.

(ε) Γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β′ πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἐφέσου

Ἀπρίλιος 1575

Περίληψις: Πατριαρχικὸν ἐπιτίμιον ἐκδιδόμενον τῇ αἰτήσει τῆς ἐκ τοῦ χωρίου Τζαταλὶ Τζάννας κατηγορηθείσης μετὰ τοῦ συζύγου της παρά τινων ἐκ Μαγνησίας ἐπὶ κλοπῇ καὶ ὡς ἐκ τούτου τιμωρηθείσης αὐστηρῶς. Ἐὰν ἡ κλοπὴ πράγματι διεπράχθη, ἡ Τζάννα μετὰ τοῦ συζύγου της ἔστωσαν ἀφωρισμένοι· ἐὰν ἀδίκως ἐσυκοφαντήθησαν, οἱ κατήγοροι αὐτῶν ἔστωσαν ἀφωρισμένοι μέχρις ἐξομολογήσεως.

Τὸ ἔγγραφον ἐν φ. 239v-240r [μνεία παρὰ Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 33 , ἀρ. 65] διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Ἀθανασίου.

† *Ἱερώτατε μητροπολῖτα Ἐφέσου, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε πάσης Ἀσίας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος, χάρις εἴη τῇ σῇ ἱερότητι καὶ εἰρήνη καὶ ἔλεος ἀπὸ Θεοῦ.*

Τῇ ἡμῶν μετριότητι ἀνηνέχθη, ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς Μαγνησίας Μαρία Ἀτζικάνα καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς Μιχαὴλ μετὰ τῶν συντρόφων αὐτοῦ τούτων Σταμάτη Ροδίτου καὶ Φράγκου Μπιουκλῆ διαβαλόντες ἐξωτερικῶς τὴν ἀπὸ τοῦ χωρίου Τζαταλὶ Τζάνναν καὶ τὸν ἄνδρα αὐτῆς Γεώργη καὶ τὸν γαμβρὸν αὐτῆς περί τινων κλαπέντων, ἐπλήρωσαν κλόπαν ἄσπρα τετρακόσια ἑξήκοντα, τυφθέντες οὗτοι

1. Πρβλ. Δ. Σ. Γκίνη, Ἕνδεκα ἐπισκοπικαὶ ἀποφάσεις διαζυγίου ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ΕΕΒΣ 25, 1955, σσ. 121-122.

2. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Μαγνησία ἡ ὑπὸ Σιπύλῳ, σσ. 651 καὶ 660.

καὶ ἐν δεσμοῖς ἀφύκτοις ἐμβληθέντες, περὶ δὲ ταύτης τῆς ἀνελπίστου διαβολῆς γράμματος τυχεῖν ἐδεήθησαν. Διὸ καὶ γράφοντες ἀποφαινόμεθα, εἰ ἡ ῥηθεῖσα Τζάννα ἢ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἢ ὁ γαμβρὸς τῶν κλαπέντων ἐκείνων μετέχουσιν, ὑπ' ἄλυτον ἀφορισμὸν ἔστωσαν· ἂν δὲ ἡ Μαρία καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς Μιχαὴλ καὶ οἱ σύντροφοι αὐτοῦ Σταμάτης καὶ Φράγκος | [φ. 240] *ἀδίκως αὐτοὺς διέβαλον καὶ ἐσυκοφάντησαν, ἔστωσαν ἀφωρισμένοι καὶ καταραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτοι ἕως οὗ ἐξομολογηθέντες καὶ ἐξισασθέντες μετ' αὐτῶν εἰς τὴν κλόπαν αὐτῶν ἣν ἐπλήρωσαν συγχωρήσεως τύχωσιν. Οὕτω γένοιτο, τοῦ δὲ Θεοῦ ἡ χάρις εἴη μετὰ τῆς σῆς ἱερότητος.*

Μηνὶ ἀπριλλίῳ, ἰνδικτιῶνος γ'.

Σχόλια

Ἰδιαιτέρως αὐστηρῶς εἶχε τιμωρηθῆ ἡ Τζάννα μετὰ τῶν συγγενῶν της, δαρέντες, ἐμβληθέντες εἰς δεσμὰ καὶ ἐπὶ πλέον πληρώσαντες καὶ «κλόπαν»[1]. Οὗτοι ἦσαν ἐκ τοῦ χωρίου Τζαταλί, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ περιελάμβανε χριστιανικὸν πληθυσμὸν καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου. Αἱ ποιναὶ ἴσως ἐξετελέσθησαν ἐν Μαγνησίᾳ[2].

Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ὄνομα «'Ατζικάνα». Ἄδηλον ἐὰν τοῦτο δηλοῖ τὴν καταγωγὴν τῆς κατηγορηθείσης ἢ χρησιμοποιεῖται ὡς ἐπώνυμον ἢ παρώνυμιον.

Διὰ τὰ χρονολογικὰ τοῦ ἐγγράφου βλ. ἀνωτέρω, σ. 347.

(ς') Ἐγκύκλιος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β'

Ἰούνιος 1574

Περίληψις: Οἱ κατὰ τόπους ἀρχιερεῖς ἐντέλλονται νὰ συνδράμουν τὸν ἀλλόθρησκον Σεΐτ Ἰμπραΐμ, ἵνα οὗτος ἐπαινῆ τὴν χριστιανικὴν γενναιοδωρίαν τοῦ γένους.

Ἐν φ. 240r [μνεία παρὰ Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 339 ἀρ 65] διὰ χειρὸς τοῦ Ἀθανασίου ἀλλὰ διὰ λίαν μικρῶν γραμμάτων.

Ἱερώτατοι μητροπολῖται καὶ ὑπέρτιμοι, θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ καὶ συλλειτουργοὶ τῆς ἡμῶν μετριότητος, χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἔλεος ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος.

---

1. «Κλόπα» ἢ «κλόμπα» εἶναι συνήθως ἡ ποινὴ τοῦ ραβδισμοῦ, βλ. Δ. Σ. Γκίνη, Ἀθησαύριστοι λέξεις ἐκ τῆς «Βακτηρίας ἀρχιερέων», Ἀθηνᾶ 73/74, 1972/73, σ. 294. Εἰς τὸ κείμενον ὅμως τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος πρόκειται σαφῶς περὶ προστίμου.

2. Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους (1571) χριστιανός τις ἱερεὺς ἐν Μαγνησίᾳ λέγεται ὅτι ἐξηπάτα τοὺς μουσουλμάνους, βλ. Α. Ν. Παπάζογλου, Δέκα ἔγγραφα τοῦ ὀθωμανικοῦ ἀρχείου, Ἑλληνικὰ 11, 1939, σσ. 149-150.

Ὁ Σεϊτημπραΐμ οὗτος καὶ τὴν ὄψιν μέλας ἐκ τοῦ Κουτσοὺκ Παρὲκ ἐληλυθὼς ἄρτι ᾐτήσατο γράμμα μετὰ πολλῆς δεήσεως παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος, ἵνα ὅπου ἂν παραγένηται τυχεῖν ἐλεημοσύνης παρ' ὑμῶν τῶν ἱερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ θεοφι⟨λε⟩στάτων ἐπισκόπων καὶ παρὰ τῶν ἄλλων τῶν θελόντων ἐλεεῖν τοὺς τυχόντας καὶ φιλοδωρεῖν. Διὸ καὶ γράφοντες πρὸς ὑμᾶς ἀντιβολοῦμεν, ὅπως πρὸς αὐτὸν τὸ μεγαλοπρεπὲς ἡμῶν καὶ φιλόδωρον δείξητε ἀσμένως καὶ κατὰ δύναμιν, ἵνα καὶ οὗτος ἀλλόφυλος ὢν ἐπαινεῖν ἔχῃ καὶ τιμᾶν τὸ ἡμέτερον γένος. Οὕτως οὖν ποιήσατε, ὡς γράφομεν, ἵνα καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ εὐχὴ καὶ ἡ εὐλογία τῆς ἡμετέρας μετριότητος εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν· ἀμήν.

Μηνὶ ἰουνίῳ, ἰνδικτιῶνος β'.

6 *ἡμῶν* || 9 *ὑμῶν*

Σχόλια

Λίαν ἐνδιαφέρουσα — καὶ ἀσυνήθης — πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος δι' ἐλεημοσύνην πρὸς ἀλλόφυλον. Ὁ ἐν λόγῳ Σεῒτ Ἰμπραΐμ, «τὴν ὄψιν μέλας», ἦτο πιθανώτατα ἀπελεύθερος δοῦλος καταφυγών, λόγῳ πτωχείας, εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἄδηλον ποῦ ἔκειτο τὸ χωρίον αὐτοῦ Κουτζοὺκ Παρέκ.

Διὰ τὰ χρονολογικὰ βλ. ἀνωτέρω, σ. 347.

(ζ) Γράμμα τοῦ Ἰεζεκιὴλ Σιναΐτου πρὸς τὸν μητροπολίτην Ῥόδου

τέλη(;) ΙϚ' αἰ.

Περίληψις: Ὁ ἱερομόναχος Ἰεζεκιὴλ Σιναΐτης γνωρίζει εἰς τὸν μητροπολίτην Ῥόδου, ὅτι ἐγράφη τοῦ ὄνομα τοῦ τελευταίου εἰς τὴν ἁγίαν πρόθεσιν ἕνεκα τῆς πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Σινᾶ ἀγάπης του.

Εὑρίσκεται εἰς φ. 242v. Ἡ γραφὴ ἄξεστος, καὶ σχεδὸν φωνητικὴ καθιστᾷ ἐνιαχοῦ δυσνόητον τὸ κείμενον καὶ εἶναι σαφῶς μεταγενεστέρα τοῦ Ἐφέσου Ἀθανασίου. Ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Ἰεζεκιὴλ εὕρηται καὶ κατωτέρω ἐν φ. 243r κάτωθεν τῆς μονοκονδυλιᾶς τοῦ Ἀναστασίου ἱερομονάχου (ἀνωτέρω Σ 16). Ἐὰν ὁ τελευταῖος εἶναι ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Σινᾶ Ἀναστάσιος (1585-1592), εἶναι πιθανόν, ὅτι ὁ ὑπογραφόμενος Ἰεζεκιὴλ ἦτο σύγχρονός του. Ὁπωσδήποτε τὸ ἔγγραφον κατεχωρίσθη ἐνταῦθα μετὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ χειρογράφου εἰς τὸ Σινᾶ.

† Πανιερώτατε μητροπολῖτα τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ῥόδου καὶ πάσης Κυκλάδων καὶ ἔξαρχε τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, γονυκλινῶς σὺν τῇ κεφαλῇ μου τὴν ἁγίαν σου δεξιὰν σὺν τοὺς ὁσιωτάτους ἱερομονάχους καὶ ἁγίους

γέρουσι τῆς ἱερᾶς συνάξεως, ἱερομόναχος ⟨ἐν⟩ Χριστῷ εὔχεται καὶ εὐλογεῖ σε σὺν τὸ εὐλογημένο σου οἴκημα.

Ἔστω σοι πῶς ἦλθεν ὅ τε ὁ πνευματικὸς παπᾶ κὺρ Μαλαχίας [καὶ] ὁ γέροντας ὁ κὺρ Νεόφυτος καὶ εἶπαν πᾶσαν ἀγάπην καὶ ὄρεξιν ἣν ἔχεις εἰς ⟨τὸ⟩ ἅγιον μοναστῆρι καὶ ἐγράψα[με τὸ] τίμιόν σου ὄνομα εἰς τὴν ἁγίαν πρόθεσιν καὶ μνημον[εύομεν] ἔτι σὺν τῆς συβίας ⟨καὶ⟩ τέκνοις, πλὴν παρακαλοῦμεν καὶ τὰ ἐπίλοιπα τῆς προθέσεως. Νὰ λάβῃς καὶ τὸν μιστὸν ἐκ Θεοῦ καὶ παρὰ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος καὶ εὐλογία καὶ εἰς συγχώρησιν ἔστω μετὰ πάντων ἡμῶν.

Ἰεζεκιὴλ ἱερομόναχος Σιναΐτης γράφω τὰ ἄνωθεν.

Σχόλια

Ἐὰν τὸ ἀχρονολόγητον τοῦτο ἔγγραφον ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὸ 1600 χρόνους, τότε ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς εἶναι πιθανώτατα ὁ λόγιος μητροπολίτης Ρόδου Παΐσιος ὁ λεγόμενος Ἁγιαποστολίτης (1595-1603), τοῦ ὁποίου μακρὰ ἔμμετρος ἱστορία περὶ τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ ἔχει ἀπὸ πολλοῦ ἐκδοθῆ[1].

Τὸ ἄξεστον κείμενον τοῦ Ἰεζεκιὴλ δὲν ἀναφέρεται βεβαίως εἰς τὴν συμβίαν (!) καὶ τὰ τέκνα τοῦ ἀρχιερέως· ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ γράψῃ ὁ ἀμαθὴς μοναχὸς εἶναι, ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτου ἐγράφη εἰς τὰ μοναστηριακὰ δίπτυχα τῆς προθέσεως ὁμοῦ μετ' ἄλλων ὀνομάτων, Ροδίων ἴσως ἀφιερωτῶν.

(η) Ἀρχιερατικὴ πρᾶξις ἐπιβεβαιοῦσα ἀπελευθέρωσιν δούλου

Μάρτιος 1574

Περίληψις: Ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου, προκαθήμενος ἐν Βριέλλοις, ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς δούλης τοῦ Λινάρδου Τηνιακοῦ καὶ τῆς συζύγου του Κυριακῆς, τὴν ὁποίαν οὗτοι εἶχον υἱοθετήσει. Οὐδεμίαν ἀπαίτησιν διὰ χρήματα θὰ ἐγείρῃ ἡ Κυριακὴ ἐκ τοῦ συζύγου της καὶ ἀμφότεροι ὑπόσχονται, ὅτι οὐδέποτε θὰ θελήσουν νὰ ἀκυρώσουν τὴν παροῦσαν ὁμολογίαν.

Τὸ ἔγγραφον ἐν φ. 245r [ἁπλῆ μνεία ὑπὸ ἐσφαλμένην χρονολογίαν παρὰ Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 339, ἀρ. 66] διὰ χειρὸς τοῦ Ἀθανασίου, προφανῶς ἐξ ἀντιγραφῆς ἐκ τοῦ ἐπισήμου κώδικος τῆς Μητροπόλεως.

† Προκαθημένης τῆς ἡμῶν ταπεινότητος σωματικῶς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ παπᾶ κυροῦ Ἰωάννου, παρόντων τιμιωτάτων ἱερέων τοῦ τε παπᾶ κὺρ Ἰωάννου

---

1. Πρβλ. Τρ. Ε. Εὐαγγελίδου, Ἐκκλησία Ρόδου, ΕΕΒΣ 6, 1929, σ. 167, ἰδίως σημ. 3, ὅπου περαιτέρω βιβλιογραφία· Ἐμμ. Ἰ. Κωνσταντινίδου, Ἡ ἐν Δωδεκανήσῳ ἐκκλησία, Ἀθῆναι 1970, σ. 52. Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. Θ', 1966, στ. 1058-1059.

καὶ παπᾶ κὺρ Λεοντίου καὶ κυροῦ Παρασκευᾶ ἀναγνώστου τοῦ κυροῦ Γεωργιλᾶ καὶ μάστρο Ζωρζῆ τοῦ παπᾶ κὺρ Ἰωάννου, ἦλθε κατενώπιον ἡμῶν ὅ τε κὺρ Λινάρδος Τηνιακὸς καὶ ἡ σύμβιος αὐτοῦ Κυριακὴ τοῦ ὁποτὲ Γεώργη Φαρμάκη καὶ ὡμολόγησαν ἀμφότεροι περὶ τὸ κορίτζιον ὅπερ ἀγόρασαν καὶ ἐποίησαν αὐτὴν υἱοθετὸν καὶ νὰ ὑπάρχῃ πάντῃ ἐλεύθερη ἡ αὐτὴ Φλωροὺ ἐξ αὐτοὺς τοὺς ἄνωθι Λινάρδου τε καὶ Κυριακῆς, ταὐτομοίως καὶ ἀπὸ τοὺς κληρονόμους καὶ συγγενεῖς αὐτῶν. Καὶ νὰ μὴν ἔχῃ νὰ γυρεύγῃ ἡ Κυριακὴ ἀπὸ τὸν σύμβιον αὐτῆς τὸν Λινάρδον μήτε ἄσπρα μήτε ἕτερον πρᾶγμαν τὸ σύνολον ἀλλ' οὔτε ἀπὸ τοὺς ἐδικοὺς αὐτῆς. Καὶ ὀψέποτε ἤθελαν θελήσειν καὶ νὰ μετατροπήσουν τὴν συμφωνίαν καὶ τὴν ὁμολογίαν ἥνπερ ἐσυμφώνησαν καὶ ὡμολόγησαν κατενώπιον ἡμῶν, ἔξουν Θεὸν μαχόμενον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως καὶ τὰς ἀρὰς τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Καὶ οὕτως ἐσυμφώνησαν ἔμπροσθεν ἡμῶν ἀμφότεροι καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου δήλωσιν καὶ βεβαίαν ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν γράμμα τῆς ἡμῶν ταπεινότητος.

Ἔτους ,ζπβ', μηνὶ μαρτίῳ, ἰνδικτιῶνος β'. Ἐν Βρίελλα

7 *παντιοελεύθερη* || 15 *τούτους* || 18 *βρίελλ*

Σχόλια

Ὑπῆρχε παλαιὰ ἐπισκοπὴ τοῦ Ἐφέσου τὰ Βρίουλα ἢ Βρύελλον (σημερινὸν Bilara), κειμένη παρὰ τὸν Μαίανδρον, ἡ ὁποία ἐξαφανίζεται περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος[1]. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀρχίζουν αἱ μνεῖαι περὶ τῶν ἄλλων Βριούλων ἢ Βρυέλλων (ἀρχικῶς Ἀμβρίουλλα), κειμένων πλησίον τῶν ἀρχαίων Κλαζομενῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ μετέπειτα Βουρλά[2]. Ἤδη ἐνωρὶς ὑφίστατο διαφορὰ μεταξὺ τῶν μητροπολιτῶν Σμύρνης καὶ Ἐφέσου διὰ τὰ «ἐνοριακὰ δίκαια» τῶν Ἀμβριούλλων, τὰ ὁποῖα ἐπιδικάζονται εἰς τὸν Ἐφέσου (1387)[3]. Ἔκτοτε ἡ πόλις, παρὰ τὸ ἀστυγείτονον τῆς Σμύρνης, ὑπάγεται εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Ἐφέσου καὶ κατὰ καιροὺς ὁ οἰκεῖος ἱεράρχης διέμενεν ἐκεῖ[4]. Κατὰ τὸ ἔτος 1922 τὰ Βουρλὰ κατέστησαν προσκαίρως ἰδία ἀνεξάρτητος μητρόπολις ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Βριούλων»[5].

Ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου, δηλονότι ὁ Ἀθανάσιος, εὑρισκόμενος εἰς τὰ Βρίελλα / Βουρλά, ὑπὸ τὴν ἐπίσημον ἰδιότητά του ὡς ἀρχιερέως τῆς περιοχῆς, ἐπικυροῖ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Φλωροῦς, δούλης τοῦ Λινάρδου Τηνιακοῦ

1. Laurent, Corpus, τόμ. Ε', σ. 197.
2. H. Ahrweiler, L'histoire et la géographie de la région de Smyrne, Travaux et Mémoires 1, 1965, σσ. 48-51.
3. Πρβλ. J. Darrouzès, Le registre du Patriarcat byzantin au XIVe siècle, Παρίσι 1971, σ. 378.
4. Conder, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 119. Τότε (περίπου 1830) τὰ Βουρλὰ εἶχον δύο ναούς.
5. Τωμαδάκη, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 101-102.

καὶ τῆς συζύγου του Κυριακῆς τὴν ὁποίαν οὗτοι υἱοθέτησαν. Ἴσως ἡ δούλη εἶχεν ἀγορασθῆ διὰ χρημάτων ἐκ τῆς προικὸς τῆς Κυριακῆς καὶ διὰ τοῦτο ἡ τελευταία συναινεῖ νὰ μὴ ἐγείρῃ ἀπαιτήσεις ἐκ τοῦ συζύγου της.

Ὁ ἀρχιερεὺς «προκάθηται» εἰς τὸν οἶκον ἑνὸς κληρικοῦ τῶν Βριέλλων. Τοῦτο ἴσως δηλοῖ τὴν πενιχρότητα καὶ τὸ ἀκατάλληλον τῶν ναῶν τῆς πόλεως διὰ χρῆσιν αὐτῶν ἄλλην πλὴν τῆς καθαρῶς λειτουργικῆς.

(θ) Γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Μητροφάνους πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἐφέσου

Δεκέμβριος 1570

Περίληψις: Κάτοικοι τινὲς τῶν Βριέλλων δὲν τηροῦν τὴν ἀργίαν τῆς Κυριακῆς καὶ τῶν ἑορτῶν. Ἐπὶ πλέον ὡρισμένοι ἐξύβρισαν χυδαίως τὸν ἐφημέριόν των Ἰωάννην τὸν Καλοειδᾶν καὶ δὲν τηροῦν τὰς νηστείας. Πάντες οὗτοι, ἐφ' ὅσον αἱ κατηγορίαι ἀληθεύουν, ἔστωσαν ἀφωρισμένοι· ἐπιπροσθέτως δὲ ἀπαγορεύεται ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ νὰ τελῆται, ἄνευ περαιτέρω ἀδείας, ἀρραβὼν ἢ γάμος.

Ἐν φ. 245v [ἁπλῆ μνεία παρὰ Beneševič, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 339, ἀρ. 67] διὰ χειρὸς τοῦ Ἀθανασίου. Ἐν ἀρχῇ ἔχει ἀναγραφή: † *τὸ ἴσον τῆς π(ατ)ριαρχ(ι)κ(ῆς) γραφ(ῆς) † Μ(ητ)ροφάν(ους)*. Τὴν προφανῶς ἐν ἀρχῇ πατριαρχικὴν ὑπογραφὴν ἔχει ὁ ἀντιγραφεὺς παραλείψει.

† Ἱερώτατε μητροπολῖτα Ἐφέσου, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε πάσης Ἀσίας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ συλλειτουργὲ καὶ ἐντιμότατοι δικαίῳ καὶ θεοσεβέστατοι ἱερεῖς οἱ εἰς τὰ Βρίελλα εὑρισκόμενοι, χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἔλεος ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος.

Ἐνταῦθα ἐπὶ συνόδου ἀνηνέχθη τῇ ἡμῶν μετριότητι, ὅπως τινὲς κακότροποι ὄντες καὶ μὴ πορευόμενοι κατὰ τὴν τῶν χριστιανῶν τάξιν καὶ ὀρθὴν ὁδὸν οὐ μὴν τὰς ἁγίας Κυριακὰς καὶ δεσποτικὰς ἑορτὰς ἀτιμάζουσιν καὶ οὐ φυλάττουσιν αὐτάς, ἀναιδῶς καὶ τολμηρῶς ἐν αὐταῖς ἐργαζόμενοι. Ἀλλὰ δὴ καὶ τὸν ἱερέα αὐτῶν Ἰωάννην τὸν Καλοειδᾶν ὑβρίζουσιν, καὶ ἀτιμάζουσιν καὶ ἐμπτύουσιν εἰ⟨ς⟩ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἐξ ὧν ἐστὶν Ἰωάννης Στραβοπόδης καὶ γυνή τις Σταμπούλα, οἵτινες προφανῶς ὕβρισαν αὐτὸν καὶ σκύλον αὐτὸν ὠνόμασαν. Κἂν τοῦτο γράφουσα ἡ μετριότης ἡμῶν ἀποφαίνεται ἐν ἁγίῳ πνεύματι, ἵνα οὗτοι μὲν οἱ δύο, ὁ Στραβοπόδης καὶ ἡ Σταμπούλα, εἰ οὕτως ἔχει, ὑπάρχωσιν ἀφωρισμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτοι· εἰ δὲ τὸ ἀπὸ τοῦδε τολμήσωσιν ὑβρῖσαι τὸν ἱερέα ἢ δουλεῦσαι ἐν Κυριακῇ ἢ ἐν δεσποτικῇ ἑορτῇ ἢ καὶ λῦσαι Τετράδι ἢ Παρασκευὴν κρέας ἢ τυρόν, ὁ τοιοῦτος, ὁποῖος

---

13 *μένειν* ||| *στραβλοπόδης* ||| *εἰς οὗτος*

ἂν εἴη, ἔσται ἀφωρισμένος καὶ ἀσυγχώρητος ἀπὸ Θεοῦ καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος ὡς παραβάτης καὶ ἀθετητὴς τῶν θείων κανόνων. Ἔτι τε ἀποφαινόμεθα, ἵνα ὅστις ἐθελήσῃ ποιῆσαι ἀρραβῶνα ἢ γάμον καὶ οὐκ ἐρωτῆσαι ἀπέλθῃ πρὸς τὸν κατὰ καιροὺς εὑρισκόμενον δικαῖον ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ, ἔστω ἀφωρισμένος καὶ ἀσυγχώρητος ἀπὸ Θεοῦ. Μὴ οὖν ἄλλως γένηται ἵνα καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴη μεθ' ὑμῶν.

Μηνὶ δεκεβρίῳ, ἰνδικτιῶνος ιδ'.

Σχόλια

Τοποτηρητὴς τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου ἐν Βριέλλοις ἦτο κληρικὸς φέρων τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα τοῦ δικαίου[1]. Εἰς τοῦτον ὤφειλον πάντες νὰ προστρέχουν δι' ἄδειαν ἀρραβῶνος ἢ γάμου. Ἡ παρουσία τοῦ δικαίου ἐπιβεβαιοῦται ὡσαύτως ἐκ τοῦ σημειώματος Β 20 ἀνωτέρω. Δὲν διευκρινίζεται ἐὰν ὁ ὑβριζόμενος παπᾶ Ἰωάννης Καλοειδᾶς ἦτο τότε δικαῖος Βριέλλων—πάντως φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἱερέως τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸ προηγούμενον ἔγγραφον.

Ἐνδιαφέρον τὸ γυναικεῖον ὄνομα «Σταμπούλα» — ἐκ τῆς Ἰσταμποὺλ προφανῶς.

Ὁ ἀντιγραφεὺς ἐφρόντισε καὶ ἐσημείωσε ἐν ἀρχῇ τὸ ὄνομα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Μητροφάνους. Ὁ Μητροφάνης ἐπατριάρχευσε δίς: τὸ πρῶτον κατὰ τὰ ἔτη 1565-1572 καὶ πάλιν τὸ 1579-1580. Ὁ Δεκέμβριος τῆς ἰνδικτιῶνος ιδ' μόνον πρὸς τὸ ἔτος 1570 ἀντιστοιχεῖ.

(ι) Εὐχαριστήριον ἀρχιερέως μετὰ τὴν χειροτονίαν

Τὰ κατωτέρω τέσσαρα σχέδια ἐπισήμων εὐχαριστηρίων εὑρίσκονται ἐν φ. 464r - 465r [μνεία παρὰ B e n e š e v i ć, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 343, ἀρ. 89-90], διὰ χειρὸς τοῦ Ἀθανασίου. Εἶναι οὐσιαστικῶς ὅμοια μετά τινων παραλλαγῶν εἰς τὴν διατύπωσιν. Τὸ (Δ) ἀντὶ *ἀρχιερωσύνης* γράφει *ἐπισκοπῆς ἧς εἶχον εἰς τὴν τοιαύτην μητρόπολιν* καὶ μετὰ ταῦτα ἀκολουθεῖ κενὸν σχεδὸν ἑνὸς ὁλοκλήρου στίχου. Θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι ἀρχικῶς ὁ Ἀθανάσιος εἶχε διατελέσει ἐπίσκοπος τοῦ Ἐφέσου καὶ μετὰ ταῦτα προήχθη εἰς μητροπολίτην. Ἀλλ' οὐδεμία περὶ τούτου μαρτυρία ὑφίσταται, ἐνῷ ἀντιθέτως πολλαχοῦ ἀναφέρεται ἡ ἱερωσύνη καὶ δὴ τὸ ἀξίωμα ὡς πρωτοπαπᾶ τοῦ Ἀργυροπούλου.

---

1. Ὡς γνωστόν, τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶναι ἐνδεικτικὸν τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς σκήτης ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, σπανιώτερον ὅμως χρησιμοποιεῖται καὶ πρὸς χαρακτηρισμὸν τοποτηρητοῦ πατριάρχου, ἀρχιερέως ἢ ἡγουμένου, βλ. Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Περὶ τοῦ ὀνόματος Δικαῖος ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ νέᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου 6, 1956, σ. 213. Ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ γράμματος φράσις *ἐντιμότατοι δικαίῳ* εἶναι τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, πρβλ. παρόμοια αὐτόθι, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 215-217.

(A)

† Ἐπειδὴ ὁδηγηθεὶς ἐκ Θεοῦ ὁ παναγιώτατος ἡμῶν αὐθέντης καὶ δεσπότης Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἠθέλησε κἀμὲ τὸν ἐλάχιστον δοῦλον αὐτοῦ προβιβᾶσαι με εἰς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης θεῖον ἀξίωμα, ἤδη πείθομαι τοῖς θείοις αὐτοῦ προστάγμασιν καὶ δέχομαι τὸ ἐπίταγμα. Εὐχαριστῶ οὖν πρῶτον αὐτῷ τῷ παναγιωτάτῳ μοι αὐθέντῃ καὶ δεσπότῃ Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ, χάριτας μεγάλας ὁμολογῶ αὐτῷ τῷ οὕτω περὶ ἐμὲ εὐδοκήσαντι, ἔπειτα καὶ τοῖς δεσπόταις ὁμοῦ τοῖς πανιερωτάτοις ἀρχιερεῦσι καὶ ὑπερτίμοις τοῖς οὕτω περὶ ἐμὲ φροντίδα ποιησαμένοις, ἔπειτα δὲ καὶ ὑμᾶς τοῖς πατράσιν ἡμῶν. Δέομαι οὖν καὶ παρακαλῶ πάντας ὑμᾶς, ὅπως εὔξησθε ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς Κύριον ἵνα δώσῃ ἐμοὶ ἰσχὺν καὶ βοήθειαν τοῦ ποιμᾶναι ὀρθῶς τὸ ἐμπιστευθέν μοι λογικὸν τοῦ Χριστοῦ ποίμνιον εἰς νομὰς σωτηρίας καὶ παραστῆσαι αὐτῷ ἄσπιλον καὶ ἀκίβδηλον καὶ ἀκαταίσχυντον ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ φρικτῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

(B)

† Ὅταν γένηται ἀρχιερεὺς ἐν τῇ ἑσπέρᾳ τοῦ μεγάλου μηνύματος ἵσταται ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν μετὰ ἐπιτραχηλίου καὶ φελωνίου. Λέγει οὕτως· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε νῦν καὶ ἀεί. Τρισάγιον. Παναγία τριάς. Τὸ Πάτερ ἡμῶν. Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία.

(Γ)

[φ. 464v] † Ἐπειδὴ ὁδηγηθεὶς ἐκ Θεοῦ ὁ παναγιώτατος ἡμῶν δεσπότης καὶ αὐθέν ης ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἠθέλησε προβιβᾶσαι με εἰς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης θεῖον ἀξίωμα, ἵνα μὴ δόξω ἀντιλέγειν αὐτῷ ἀφορῶν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν, ἤδη πείθομαι καὶ ὑπακούω τῶν θείων καὶ ἱερῶν αὐτοῦ προσταγμάτων καὶ δέχομαι τὸ ἐπίταγμα. Εὐχαριστῶ οὖν πρῶτον αὐτῷ τῷ παναγιωτάτῳ ἡμῶν αὐθέντῃ καὶ δεσπότῃ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ, χάριτας μεγάλας ὁμολογῶ αὐτῷ, ἔπειτα καὶ τοῖς πανιερωτάτοις ἀρχιερεῦσι καὶ ὑπερτίμοις καὶ πά τῃ τῇ ἁγίᾳ καὶ ἱερᾷ συνόδῳ, τοῖς οὕτω περὶ ἡμῶν φροντίσασιν. Καὶ δέομαι πάντων ὑμῶν καὶ ἱκετεύω, ὅπως δεηθῆτε πρὸς Κύριον ἵνα δῴη ἐμοὶ ἰσχὺν καὶ βοήθειαν τοῦ ποιμᾶναι ὀρθῶς τὸ ἐμπιστευθέν μοι λογικὸν τοῦ Χριστοῦ ποίμνιον καὶ παραστῆσαι αὐτὸ ἄμωμον καὶ ἀκαταίσχυντον ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ φρικτῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν τῷ πατρὶ καὶ ἁγίῳ αὐτοῦ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

(Δ)

† *Ἐπειδὴ ὁδηγηθεὶς ἐκ Θεοῦ ὁ παναγιώτατος ἡμῶν αὐθέντης καὶ δεσπότης ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἠθέλησε κἀμὲ ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς ἧς εἶχον εἰς τὴν τοιαύτην μητρόπολιν* [vacat] *ἤδη πείθομαι τῷ θείῳ αὐτοῦ προστάγματι καὶ δέχομαι τὸ ἐπίταγμα. Εὐχαριστῶ πρῶτον μὲν αὐτῷ τῷ παναγιωτάτῳ μοι αὐθέντῃ καὶ δεσπότῃ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ, χάριτας μεγάλας ὁμολογῶ αὐτῷ τῷ τὴν τοιαύτην πρόνοιαν καὶ ἐπιμέλειαν ὡς εἰκὸς ποιησαμένῳ περὶ ἐμέ, ἔπειτα τῇ θείᾳ ταύτῃ καὶ ἱερᾷ τῶν ἀρχιερέων συνόδῳ ὧν ταῖς εὐχαῖς καταξιῶσαι με εἰς τοῦ ποιμᾶναι ὀρθῶς τὸ ἐμπιστευόμενόν με καὶ τανῦν λογικὸν αὐτοῦ ποίμνιον καὶ παραστῆσαι αὐτὸ ἄμωμον καὶ ἄσπιλον ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ φρικτῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.*

(Ε)

Ἀπολογητικὸν πρὸς τοὺς μέλλοντας ἀποκομῖσαι τὸ πρῶτον μήνυμα τοῦ πατριάρχου εἰς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης διακόνημα· λόγος οὗτος.

† *Ἐγὼ μὲν ἀνάξιον ἐμαυτὸν οἶδα οὐ πρὸς τοσοῦτον ὕψος μόνον ἐπισκοπικῆς ἀξίας ἀλλ' οὐδὲ πρός τι τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς εὐτελῶν διακονημάτων. Ἐπεὶ δὲ κρίμασιν οἷς οἶδεν ἀρρήτοις ὁ πάντων οἰκονομῶν Θεὸς εἰς τοῦτο κεκίνηκε τὸν παναγιώτατον ἡμῶν αὐθέντην καὶ δεσπότην τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην καὶ τὴν περὶ αὐτὸν θείαν καὶ ἱερὰν σύνοδον ὥστε μοι τὸ μέγα τοῦτο ἐγχειρῖσαι λειτούργημα, ἰδοὺ ταῖς ἁγίαις αὐτοῦ θαρρήσας εὐχαῖς προσκυνῶ καὶ ὑπείκω τῷ θεοκινήτῳ τούτῳ κελεύσματι καὶ δέχομαι τὴν προστασίαν τῆς θείας καὶ ἱερᾶς ταύτης διακονίας· γένοιτο λιταῖς τῶν ἐπιταττόντων τοῦτο θείων ἀνδρῶν ἵνα μὴ καὶ λόγος σωτήριος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου δοθῇ πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἐγχειριζομένων μοι ψυχῶν καὶ πολιτεία θεοφιλὴς ὡς ἂν καὶ Θεῷ καὶ τοῖς προστάταις τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἐκκλησιῶν καὶ παντὶ χριστωνύμῳ συστήματι εὐαρέστως εἴην καὶ διὰ τοῦτο τῶν μελλόντων ἀξιωθείην ἀγαθῶν· ἀμήν.*

---

47 - 48 *ἐπισκοπὶς* ‖ 48 *εἶδεν* ‖ 55 *πολιτείαν ὡσὰν*

7. Ο ΙΕΡΕΥΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΕΒΑΣΤΙΑΝΟΣ, ΕΙΤΑ ΕΦΕΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Περὶ τοῦ γραφέως τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων τεσσάρων χειρογράφων ὀλίγα ἔχουν γραφῆ ὑπὸ τῶν Omont[1], Vogel καὶ Gardthausen[2] καὶ Λάμπρου[3]. Ἡ ἐνταῦθα ἔκδοσις πάντων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν βιβλιογράφον καὶ κάτοχον τῶν ἐν λόγῳ κωδίκων βοηθεῖ εἰς τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῶν κατ' αὐτόν.

Κατ' ἀρχήν, ἡ γραφὴ τοῦ ἱερέως Ἀργυροπούλου εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ Ἐφέσου Ἀθανασίου καὶ δὲν θὰ ἐχρειάζετο περαιτέρω ἀπόδειξις διὰ τὴν ταύτισιν τῶν δύο. Ἀλλ' ἐπὶ πλέον ὑφίστανται καὶ τὰ δύο αὐτόγραφα σημειώματα, Β 5 καὶ Λ (τὸ πρῶτον γνωστὸν ἤδη εἰς τὸν Λάμπρον), τὰ ὁποῖα οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἀφήνουν, ὅτι ὁ Ἀργυρόπουλος ἐν καιρῷ περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα λαβὼν τὸ ὄνομα «Ἀθανάσιος» καὶ ἐν συνεχείᾳ προεχειρίσθη εἰς μητροπολίτην Ἐφέσου.

Ὁ βιβλιογράφος ἅπαξ μόνον δίδει τὸ πλῆρες κοσμικόν του ὄνομα: *Ἀργυροπούλου ἱερέως Σεβαστιανοῦ καὶ πρωτοπαπᾶ κτλ.* [Β 5]. Ἀφήνοντες πρὸς στιγμὴν τὰς λοιπὰς μνείας τοῦ ὀνόματος «Ἀργυρόπουλος» [Β 13, Β 15, Λ], ὁ ἱερεύς, κατὰ τὸ σημείωμα τοῦτο ἔφερε τὸ «Ἀργυρόπουλος» ὡς βαπτιστικὸν καὶ τὸ «Σεβαστιανὸς» ὡς ἐπώνυμον. Τοῦτο παρουσιάζεται μᾶλλον ὡς παρά-

1. H. Omont, Notes sur les manuscrits grecs du British Museum, Bibliothèque de l'École des Chartes 45, 1884, σ. 35, περὶ τῶν γραφέων τοῦ Burney 54 τοὺς ὁποίους θέλει δύο, τὸν Ἀργυρόπουλον καὶ ἕτερον ἀνώνυμον.

2. M. Vogel καὶ V. Gardthausen, Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, Λιψία 1909, σ. 9 [Ἐφέσου Ἀθανάσιος γραφεὺς τῶν Λειμῶνος 199 καὶ Ἐσφιγμένου 131] καὶ σ. 41 [Ἀργυρόπουλος γραφεὺς τῶν Σιναϊτικοῦ 976 καὶ Burney 54].

3. Σπ. Π. Λάμπρου, Ἀργυροπούλεια, Ἀθῆναι 1910, σσ. ϟδ'-ϟε'. Ὁ Λάμπρος δὲν ἐξήτασε τὸν Burney 54, ἀλλ' ἐβασίσθη εἰς τὰ σημειώματα Β 5 καὶ Β 13, ἐκδοθέντα ὑπὸ τῶν Forshall, ἔνθ' ἀνωτ., καὶ Omont, ἔνθ' ἀνωτ, καὶ κατέληξεν εἰς τὸ ὀρθὸν συμπέρασμα, ὅτι ὁ Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ Ἐφέσου Ἀθανάσιος εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον καὶ ἐπομένως ὁ γραφεὺς τῶν τεσσάρων χειρογράφων. Ἐπειδὴ τὸ σημείωμα Β 5 χωλαίνει κατὰ τὴν σύνταξιν, ὁ Λάμπρος ὑπέθεσεν ὅτι τὸ δεύτερον μέρος αὐτοῦ «εἶνε προστεθειμένον ἀργότερον, ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ἥ τε ἀσυνταξία τοῦ ὅλου σημειώματος καὶ τὸ παράδοξον τῆς ἐν τῷ αὐτῷ σημειώματι ἀναγραφῆς τοῦ Ἀθανασίου Ἀργυροπούλου τοῦτο μὲν ὡς ἱερέως, τοῦτο δὲ ὡς μητροπολίτου». Ἡ ἐξ αὐτοψίας ἐξέτασις τοῦ σημειώματος ἔδειξεν ὅτι τὸ δεύτερον μέρος αὐτοῦ δὲν εἶναι μεταγενέστερον, ἀλλ' ὁλόκληρον ἐγράφη ὑπὸ τῆς ἰδίας χειρὸς ἄνευ διακοπῆς. Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ βιβλιογράφου ἐσφαλμένως φέρεται ὡς «Ἀθανάσιος Ἀργυρόπουλος».

δοξον, καθ' ὅσον θὰ ἀνέμενέ τις ἀντίστροφον σειρὰν τῶν ὀνομάτων, πολλῷ μᾶλλον ἐπειδὴ ἀπὸ μακροῦ ἔχει τὸ «Ἀργυρόπουλος» χρησιμοποιηθῇ ὡς οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον[1] καὶ τὸ «Σεβαστιανὸς» τυγχάνει, ἀσύνηθες μὲν ἀλλὰ πάντως μαρτυρούμενον ἐπαρκῶς, βαπτιστικὸν (ἐκ τοῦ φερωνύμου μάρτυρος)[2], ἀκόμη δὲ καὶ μοναχικὸν ὄνομα. Ἐν τούτοις, καὶ ὡς ἐπώνυμον τὸ «Σεβαστιανὸς» (προελθὸν ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου βαπτιστικοῦ βεβαίως) δὲν εἶναι ἄγνωστον ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν[3].

Ὅλως ξενίζουσα εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος «Ἀργυρόπουλος» ὡς βαπτιστικοῦ. Παρὰ ταῦτα μαρτυροῦνται παρεμφερῆ νεοελληνικὰ βαπτιστικὰ ἐκ πολυσυλλάβων βυζαντινῶν ἐπωνύμων, ὡς Καντακουζηνός, Μελισσηνός, Συρόπουλος, Χρυσοβέργης κτλ.[4]. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἀναγραφὴν ὀνομάτων προσώπων (ὡς εἶναι παραδεδομένον μόνον τὰ βαπτιστικὰ ἀναγράφονται) πρὸς μνημόνευσιν εἰς τὴν πρόθεσιν παρὰ τοῦ ἱερουργοῦντος περιλαμβάνεται, μετ' ἄλλων βαπτιστικῶν ἢ μοναχικῶν ὀνομάτων, τὸ «Ἀργυρόπουλος» (Ε). Τὸ ὄνομα ἐπεσημάνθη καὶ εἰς ἄλλην μοναστηριακὴν πρόθεσιν[5]. Πρόσθετον ἔνδειξιν περὶ τοῦ βαπτιστικοῦ ἀποτελεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀργυρόπουλος γενόμενος μοναχὸς ἐπέλεξε, κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν, μοναχικὸν ὄνομα τὸ «Ἀθανάσιος», ἀρχόμενον ἐκ τοῦ Α, ὡς καὶ τὸ βαπτιστικόν του.

Ὁ Ἀργυρόπουλος Σεβαστιανὸς λοιπὸν ἦτο ἱερεὺς καὶ δὴ *πρωτοπαπᾶς* τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου, ἀσφαλῶς διὰ διορισμοῦ παρὰ τοῦ οἰκείου ἱεράρχου[6]. Ἐπὶ πόσον διετέλεσεν ὁ Ἀργυρόπουλος εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο τοῦ πρωτο-

---

1. Ὑπῆρξε καὶ σύγχρονος μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ὁ Ἰωάσαφ Ἀργυρόπουλος, βλ. Λάμπρου, Ἀργυροπούλεια, σσ. ϟβ'-ϟγ'.

2. Βιβλιογράφοι τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, φέροντες τὸ βαπτιστικὸν τοῦτο, παρὰ Vogel καὶ Gardthausen, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 397.

3. Κατὰ τὸν Νικήταν Χωνιάτην, ἐκδ. J. A. van Dieten (Βερολῖνον 1975), σσ. 296 καὶ 309, οἱ ἀδελφοὶ Σεβαστειανοὶ ἐθανατώθησαν ὡς ἐχθροὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ. Γνωστὸς εἶναι ὡσαύτως ὁ πρωτέκδικος Σερρῶν Μανουὴλ ὁ Σεβαστιανὸς (ΙΔ'/ΙΕ' αἰών), βλ. A. Guillou, Les archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont Ménécée, Παρίσι 1955, σ. 191· πρβλ. H. Moritz, Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten (=Program des K. Humanistischen Gymnasiums in Landshut 1896/1897 καὶ 1897/1898), μέρ. Α', σσ. 16 καὶ 49· μέρ. Β', σ. 7. Τὸ «Σεβαστιανὸς» ἀπαντᾶται ὑπὸ τὴν μορφὴν «Σεβαστειανός», ἴσως κατὰ παρετυμολογίαν ὡς τοπικοῦ ἐκ τῆς Σεβαστείας.

4. Ἀθ. Χ. Μπούτουρα, Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἑρμηνευόμενα, Ἀθῆναι 1912, σσ. 104 καὶ 106-108.

5. Χφ. μονῆς Παναχράντου Ἄνδρου 49, φ. 43v, 54v καὶ 58r. Ἅπαξ ἀπαντᾶται καὶ τὸ θηλυκὸν *Ἀργυροπούλα* (φ. 65r). Τὸ χειρόγραφον χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1795, περικλείει ὅμως ὕλην ἐκ παρομοίων μοναστηριακῶν προθέσεων κατὰ πολὺ προγενεστέρας ἐποχῆς.

6. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁρολογίας: Πρωτοϊερεὺς > πρωθιερεὺς > πρωτοπρεσβύτερος > πρωτοθύτης > πρωτοπαπᾶς > πρωτοπαπαδίκιον, Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν 24, 1973/1974, ἰδίως σσ. 318-319.

παπᾶ δὲν μαρτυρεῖται· ἐκ τῶν σχετικῶν σημειωμάτων ἓν μόνον (Σ 2) εἶναι χρονολογημένον. Τοῦτο ἐγράφη κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1567 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ ἀναφέρει τὸν Ἀργυρόπουλον μόνον ὡς ἱερέα, οὐχὶ δὲ ὡς πρωτοπαπᾶν. Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἔχομεν ἀρκετὰς μνείας (Β 1, Β 7, Μ) τοῦ βιβλιογράφου ὡς μητροπολίτου Ἐφέσου, ἡ τελευταία δὲ ἀνάγεται εἰς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1568. Εἶναι ἑπομένως φανερὸν ὅτι ὁ πρωτοπαπᾶς Ἀργυρόπουλος ἐχειροτονήθη ὡς ἐπίσκοπος μεταξὺ τοῦ Φεβρουαρίου 1567 καὶ τοῦ Ἰανουαρίου 1568.

Πιθανώτατα ὁ Ἀργυρόπουλος ἦτο ἔγγαμος καὶ ἐν χηρείᾳ κληρικός. Ἴσως ἀκόμη ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν εἰς ἐπίσκοπον χειροτονίαν του. Μήπως ἄραγε αὕτη σχετίζεται πρὸς τὴν ἐν τῇ Βασιλευούσῃ παρουσίαν του κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1567; Τοῦτο δὲν φαίνεται ἀπίθανον ἐφ' ὅσον μία τοιαύτη χειροτονία θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἐγένετο εἰς τὴν Ἔφεσον, ἢ ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Σμύρνην, κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους. Πρὸς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Ἀργυροπούλου εἰς μητροπολίτην ἀσφαλῶς συνδέονται τὰ σχέδια τῶν εὐχαριστηρίων προσφωνήσεων κατὰ τὴν χειροτονίαν ἀνωτέρω.

Εἰς τὰ ἔγγραφα καὶ σημειώματα τῆς παρούσης συλλογῆς τὰ χρονικὰ ὅρια τοῦ Ἐφέσου Ἀθανασίου εἶναι ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου 1568 (Μ) μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1577 (Ε). Πέρα τούτων δύο καὶ μόνον μνεῖαι περὶ τοῦ Ἀθανασίου ἔχουν ἐπισημανθῆ: Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ὑπογραφή του ἐν πατριαρχικῷ συνοδικῷ γράμματι τοῦ Ἱερεμίου Β' τοῦ Ἰουλίου 1575[1]. Τότε ὁ Ἐφέσου πρέπει νὰ διέτριβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἰς κατάλογον τῶν λογίων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς εἰς τὸν ὁποῖον οἱ ἴδιοι ἔγραψαν τὰ ὀνόματά των πρὸς χάριν τοῦ Gerlach καὶ τὸν ὁποῖον διέσωσεν ὁ Κρούσιος, φέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐφέσου ὡς ἑξῆς: ***Ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης, Ἀθανάσιος, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης ⟨Ἀσίας⟩, 24. Aug. 1576. Indict. 3. Constantinopoli. Quinquagenarius erat, grauis, uenerandus. Obijt non multo post*[2]**. Ἐκ τούτου ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1576 (Αὔγουστον) ὁ Ἀθανάσιος, λόγιος καὶ σεβάσμιος ἱεράρχης πεντηκονταετής, εὑρίσκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπεβίωσε μετ' οὐ πολύ. Πάντως κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1577 (Ε) ἦτο οὗτος ἀκόμη ἐν ζωῇ.

Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἐφέσου κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα ἦτο πλέον ἁπλῆ σκιὰ τῶν

---

1. Βλ. Τωμαδάκη, Μητρόπολις Ἐφέσου, σ. 26.

2. M. Crusius, Turcograeciae libri octo, Βασιλεία 1584, σ. 507· πρβλ. Τωμαδάκη, Μητρόπολις Ἐφέσου, σσ. 25-26. Ἂς σημειωθῇ, ὅτι εἰς τὸν ἐν λόγῳ κατάλογον περιλαμβάνεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀθανασίου εἰς τὴν Ἔφεσον, Σωφρονίου. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι ὁ κατάλογος οὗτος τοῦ Gerlach δὲν ἀντιπροσωπεύει κατάστασιν μιᾶς ὡρισμένης ἐποχῆς ἀλλὰ στηρίζεται εἰς σημειώματα ὄχι σύγχρονα ὅλα τοῦ Ἀθανασίου.

παλαιῶν ἐνδόξων καιρῶν, ὅτε ἡ μητρόπολις περιελάμβανε σχεδὸν 40 ἐπισκοπάς[1]. Ἀλλ' ἡ πρώτη λαῖλαψ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως καὶ τῶν ἀθρόων ἐξισλαμισμῶν τοῦ ΙΔ' καὶ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος[2] ἔχει παρέλθει καὶ εὑρισκόμεθα εἰς ἐποχὴν ὅπου ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἤδη ἀποκτήσει τὴν ἀπαραίτητον διοικητικὴν ὀργάνωσιν καὶ δημιουργοῦνται σαφῶς αἱ προϋποθέσεις δι' ἔτι περαιτέρω ἄνθησιν κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας. Ἡ μητρόπολις, μὴ περιλαμβάνουσα πλέον ἐπισκοπάς, ἐξηκολούθει κατέχουσα τὴν δευτέραν θέσιν εἰς τὴν προκαθεδρίαν[3].

Βασικὴν καὶ αὐθεντικὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου παρέχει σύγχρονον (1576) συνοπτικὸν σημείωμα τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ, γραφὲν καὶ πάλιν χάριν τοῦ Gerlach. Ἀξίζει νὰ παρατεθῇ τοῦτο ὁλόκληρον ἐνταῦθα:

Ὁ Ἐφέσου ἔχει ἱερεῖς· ἐν Ἐφέσῳ οὐ κάθηται νῦν, ὅτι ἠρήμωται. παροικεῖ ἐν μιᾷ τῶν ἐπισκοπῶν αὐτοῦ νῦν Θύρα λεγομένῃ καὶ πρὸς Μαίανδρον κειμένῃ τὸν ποταμόν. Εἰς τὰ Θύρα εἰσὶν ἱερεῖς 4. Ἐν Φωκίᾳ [sic] *τῇ Νέᾳ 10, ἐν Μαγνησίᾳ 3, εἰς τὸ λεγόμενον Ταμασαλίκιον 2, εἰς τὸ σταυροπήγιον τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου 4 μετὰ τῶν πέριξ*[4]*, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ χωρία ἀνὰ 1 καὶ 2 ἱερεῖς, ἕως 40 ἢ πλέον ἢ καὶ ἔλαττον ἔσθ' ὅτε πλῆθος χριστιανῶν, οἶμαι, ἕως 1000 ὀσπίτια, εἰσὶ καὶ ξένοι ἕτερα τόσα, οἰκοῦντες καὶ μετοικοῦντες ἐν ταῖς χώραις πάσης τῆς ἐπαρχίας*[5].

Ὁλόκληρος λοιπὸν ἡ ἐπαρχία τοῦ Ἐφέσου περιελάμβανε, κατὰ τὸν Ζυγομαλᾶν, 1000 οἰκίας χριστιανῶν καὶ ἴσον περίπου ἀριθμὸν οἰκιῶν «ξένων». Μᾶλλον πρόκειται περὶ ἐποίκων ἐξ ἄλλων τόπων, πολλῶν ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, οἱ ὁποῖοι κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς ἀρχίζουν νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν περιοχήν[6]. Ἐμμέσως ὁ Ζυγομαλᾶς παρέχει τὴν ἀξιόλογον, ἀλλὰ μὴ προσεχθεῖσαν, πληροφορίαν, ὅτι οἱ ἔποικοι ὀρθόδοξοι Ἕλληνες ἦσαν ἰσάριθμοι πρὸς τοὺς ἤδη διαβιοῦντας ἐκεῖ, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν ἀκόμη μονίμως ἐγκατεστημένοι ἐφ' ὅσον ἀναφέρονται ὡς «οἰκοῦντες καὶ μετοικοῦντες ἐν ταῖς χώραις πάσης τῆς ἐπαρχίας».

---

1. Πρβλ. J. Darrouzès, Notitiae episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae, Παρίσι 1981, σ. 233.

2. Sp. Vryonis, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleveth through the Fifteenth Centuries, Μπέρκλεϋ 1971, σσ. 297-299, καὶ 343-348. Στ. Ἰ. Κουρούση, Μανουὴλ Γαβαλᾶς εἶτα Ματθαῖος μητροπολίτης Ἐφέσου (1271/2-1355/60), τόμ. Α', Ἀθῆναι 1972, σσ. 348-350.

3. Darrouzès, Notitiae, σ. 419.

4. Ἄλλο σύγχρονον σημείωμα τοποθετεῖ τὸ σταυροπηγιακὸν τοῦτο μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου παρὰ τὸν Ταρχανιώτην, ἤτοι τὸν ποταμὸν Ἕρμον, βλ. Πολέμη, Ἀναγραφὴ πατριαρχικῶν ἐξαρτημάτων, σ. 117.

5. É. Legrand, Notice biographique sur Jean et Théodose Zygomalas, Παρίσι 1889, σ. 197.

6. Βακαλόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 374 κἑξ.

Ὡς λέγει ὁ Ζυγομαλᾶς, ἡ πόλις τῆς Ἐφέσου «ἠρήμωται». Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τῶν ξένων ἐπισκεπτῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν παρέλειπον νὰ μεταβαίνουν εἰς τὰ ἐρείπια τῆς ἱστορικῆς πόλεως, μιᾶς ἐκ τῶν «Ἑπτὰ ἐκκλησιῶν» τῆς Ἀσίας. Παρὰ τὰ ἐρείπια ὑφίστατο τουρκικὸν χωρίον γνωστὸν ὡς *Ayasoluk*[1], ἤτοι Ἅγιος Θεολόγος[2]. Κατὰ τὸν ἑπόμενον αἰῶνα ρητῶς ἀναφέρεται, ὅτι τὸ Ayasoluk οὐδεμίαν χριστιανικὴν οἰκογένειαν περιελάμβανεν[3], ἡ δὲ ἀπὸ Σμύρνης εἰς Ἔφεσον ὁδὸς εἶχε καταστῆ λίαν ἐπικίνδυνος ἐξ αἰτίας τῶν ληστῶν[4]. Ἕλληνες ἐγκαθίστανται εἰς τὸ χωρίον μόλις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ′ αἰῶνος[5], ἀλλὰ πληθύνονται καὶ κατὰ τὸ 1922 τὸ Ayasoluk φέρεται ὡς κατοικούμενον ὑπὸ 350 ἀτόμων, πάντων Ἑλλήνων[6].

Μετὰ τὴν οὐσιαστικὴν καταστροφὴν τῆς μεσαιωνικῆς Ἐφέσου δὲν ἀνεπτύχθη ἰδιαιτέρως πολυάνθρωπος χριστιανικὴ κοινότης εἰς οὐδεμίαν ἐκ τῶν πόλεων τῆς μητροπόλεως καὶ οὕτως ὁ ἀρχιερεύς, μέχρι καὶ τῶν τελευταίων ἐτῶν, δὲν διέθετε μόνιμον ἕδραν. Ἡ Νέα Φώκαια μόνον εἶχε συμπαγῆ ἑλληνικὸν πληθυσμὸν ἀλλὰ λόγῳ τῆς θέσεώς της δὲν προσεφέρετο ὡς μητροπολιτικὴ ἕδρα. Ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΕ′ αἰῶνος λέγεται, ὅτι ὁ Ἐφέσου ἑδρεύει ἐν Μαγνησίᾳ[7], ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν ΙΘ′ αἰῶνα καὶ μετέπειτα πάλιν ἐκεῖ ἥδρευε[8]. Κατὰ τὸν Ζυ-

---

1. Σήμερον καὶ τοῦτο ἔχει πλέον ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τοῦ καθαρῶς τουρκικοῦ ὀνόματος *Seljuk*.

2. Πρβλ. Ν. Α. Βέη, Μελετήματα σχετικὰ πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν Ἔφεσον καὶ τὸν καλούμενον Θεολόγον, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, ἔτ. 1953/54, σσ. 263-283.

3. Wheler, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 255. Ricaut, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 54. Th. Smith, Remarks upon the Manners, Religion and Government of the Turks, Λονδῖνον 1678, σ. 256.

4. Κατὰ τὸν John Covel (1670) εἰς J. Th. Bent, Early Voyages and Travels in the Levant, Λονδῖνον 1893, σσ. 141-142.

5. Ἐνδεικτικῶς μόνον ἀναφέρονται ὀλίγα σχετικὰ ἐκ περιηγητῶν: Ὁ Βύρων μετὰ τοῦ Hobhouse εὗρον μόνον Ἕλληνα τὸν ἀρτοποιὸν τοῦ χωρίου καὶ 3-4 ἄλλους ἁλιεῖς ζῶντας πλησίον τοῦ ποταμοῦ (1810), βλ. Lord Broughton [=J. C. Hobhouse], Travels in Albania and Other Provinces of Turkey in 1809 & 1810. A new edition, Λονδῖνον 1855, τόμ. Β′, σ. 72· εἰς μόνον Ἕλλην (1826), J. Hartley, Researches in Greece and the Levant, Λονδῖνον 1831, σ. 254· ὀλίγοι Ἕλληνες πάμπτωχοι, τουρκόφωνοι, ἀσχολούμενοι εἰς τὴν γεωργικήν, J. Emerson, Letters from the Aegean, Λονδῖνον 1829, τόμ. Α′, σσ. 130-131. 2 Ἕλληνες, κηπουρὸς καὶ καφεπώλης, Walsh, ἔνθ᾽ ἀνωτ., τόμ. Α′, σ. 65· κατ᾽ Ἀμερικανὸν μισσιονάριον (1832) Ἕλληνες τῆς περιοχῆς ἐπεσκέπτοντο κρυφίως τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Θεολόγου καὶ ἐτέλουν λειτουργίαν κατὰ τὴν ἑορτάσιμον ἡμέραν, βλ. J. Brewer, Patmos and the Seven Churches of Asia, Μπρίτζπορτ 1852, σ. 42.

6. Κοντογιάννης, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 320.

7. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Μαγνησία ἡ ὑπὸ Σιπύλῳ, σ. 660. Τωμαδάκη, Μητρόπολις Ἐφέσου, σ. 16.

8. Εἰς τὸ βιβλίον τῶν Walsh / Allom, ἔνθ᾽ ἀνωτ., τόμ. Β′, ἔναντι σ. 13, χαλκογραφία παριστᾷ τὴν ἐνθρόνισιν ἀρχιερέως ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τῆς Μαγνησίας (In-

γομαλᾶν, ἐν ἔτει 1576 ὁ Ἐφέσου «παροικεῖ» εἰς τὰ Θεῖρα. Ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1739 ἐπισκεφθεὶς τὸ Κουσάντασι (Scala Nuova) Richard Pococke εὗρε κατοικοῦντα παρὰ τὸν ἐκεῖ ναὸν τὸν Ἐφέσου, διὰ τὸν ὁποῖον εἶχε, φαίνεται, συστατικὴν ἐπιστολὴν καὶ ὁ ὁποῖος τοῦ ἐξέθεσε τὰ τῆς ἐπαρχίας[1]. Ἡ παραμονὴ τοῦ μητροπολίτου εἰς τὸ Κουσάντασι μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ ἄλλης πηγῆς τῆς ἐποχῆς[2]. Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1830 ὁ Brewer εὗρε τὸν ἡλικιωμένον μητροπολίτην Ἐφέσου διαμένοντα εἰς τὰ Βουρλὰ καὶ ὁ ὁποῖος ἀπεβίωσεν ἐξ ἀποπληξίας ἐν Σμύρνῃ μετ' οὐ πολύ[3]. Οὗτος πρέπει νὰ εἶναι ὁ Μακάριος (1821-1830)[4]. Μετέπειτα καὶ μέχρι τῆς Καταστροφῆς ὁ Ἐφέσου διαμένει ὁτὲ μὲν ἐν Κορδελιῷ τῆς Σμύρνης (ἀνῆκον ἐν τούτοις εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του) ὁτὲ δὲ ἐν Μαγνησίᾳ[5].

---

stallation of the Bishop in the Metropolitan Church of Magnesia). Δὲν λέγεται εἰς τὸ κείμενον περὶ ποίου ναοῦ πρόκειται, γράφεται ὅμως ὅτι οἱ ἐν Μαγνησίᾳ χριστιανοὶ ἰδιαιτέρως τιμοῦν τὸν Ἅγιον Γεώργιον (σ. 16). Ὁ ἐνθρονιζόμενος ἀρχιερεὺς πρέπει νὰ εἶναι ὁ Ἐφέσου Χρύσανθος (1830-1836), πρβλ. Τωμαδάκη, Μητρόπολις Ἐφέσου, σ. 95.

Κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν περιηγητῶν ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος μέχρι τοῦ 1830 εἰς τὴν Μαγνησίαν ὑφίστατο μία καὶ μόνη ἑλληνικὴ ἐκκλησία καὶ ἓν μοναστήριον τὸ ὁποῖον φαίνεται, ὅτι ἦτο ἔξω τῆς πόλεως βλ. R. Chandler, Travels in Asia Minor, Δουβλῖνον 1785, σ. 267. Μετέπειτα ἡ Μαγνησία κατέστη ἕδρα τοῦ ἐπισκόπου Ἐρυθρῶν, τιτουλαρίου τοῦ Ἐφέσου ἢ τοῦ Σμύρνης, βλ. Τωμαδάκη, Μητρόπολις Ἐφέσου, σσ. 106-107. Πάντως φαίνεται ὅτι τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον δὲν ἦτο ἰδιαιτέρως ἀκμαῖον πρὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐν Μαγνησίᾳ. Κατ' ἀσφαλῆ εἴδησιν, περὶ τὸ 1870 ἡ Μαγνησία περιελάμβανε 7.000 Ἕλληνας, «οὗτοι δὲ κατάγονται ἐκ διαφόρων μερῶν, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἐκ τῆς Μιτυλήνης, κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐλθόντες καὶ ἀποκατασταθέντες ἐνταῦθα... Κατὰ δεύτερον λόγον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν ἔρχονται οἱ ἐκ Πελοποννήσου καταγόμενοι, καὶ οἱ ἐπὶ Ὀρλὼφ καὶ Αἰκατερίνης, ἕνεκα τῆς συμβάσης τότε ἐπαναστάσεως τῆς Πελοποννήσου, προσφυγόντες εἰς τὰ μέρη ταῦτα». Βλ. Χ. Δασκαλάκη, Στατιστικὴ τῶν ἐν Μαγνησίᾳ σχολείων, Ὅμηρος 2, 1874, σ. 474.

1. R. Pococke, A Description of the East and Some Other Countries, Λονδῖνον 1743, τόμ. Β', μέρ. Β', σ. 45. Ποῖος εἶναι ὁ μητροπολίτης οὗτος εἶναι ἄγνωστον, διότι ὑπάρχει χάσμα εἰς τὰ ἔτη 1712-1746, Τωμαδάκη, Μητρόπολις Ἐφέσου, σ. 50.

2. J. Ae. Van Egmont καὶ J. Heyman, Travels through Part of Europe, Asia Minor, the Islands of the Archipelago, Syria, Palestine, Egypt, Mount Sinai etc., Λονδῖνον 1759, τόμ. Α', σ. 122. Εἶναι ἄγνωστον ποῖος ἐκ τῶν δύο ταξιδιωτῶν ἐπεσκέφθη τὸ Κουσάντασι, πάντως μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1700-1720, καὶ ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ διαμένοντος μητροπολίτου Ἐφέσου, λίαν προκεχωρημένου τὴν ἡλικίαν, εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὁποίου ὑπήγετο καὶ ἡ Σάμος (!). Καθ' ἃ γράφει ὁ Ὁλλανδὸς περιηγητής, ὁ Ἐφέσου προσέφερεν εἰς αὐτὸν καὶ σαμιώτικο μοσχᾶτο· φαίνεται ὅτι τοῦτο ἤρεσεν ἰδιαιτέρως εἰς τὸν περιηγητήν, ὥστε ὑπὸ τὴν ἐπήρειάν του ἐθεώρησε καὶ τὴν πατρίδα τοῦ οἴνου ὡς ἀνήκουσαν εἰς τὸν φιλόφρονα μητροπολίτην.

3. Brewer, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 51-52.

4. Πρβλ. Τωμαδάκη, Μητρόπολις Ἐφέσου, σ. 95.

5. N. Τζολόζογλου, Μονογραφία περὶ Κασαμπᾶ, Ξενοφάνης 1, 1910, σσ.

Τὸ σημείωμα Β 19 ἀνωτέρω κατονομάζει 8 ὀφφικιαλίους ἱερεῖς τῶν Θείρων· ὁ Ζυγομαλᾶς ἀναγράφει μόνον 4. Ἴσως εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὀκτὼ περιλαμβάνονται καὶ οἱ τῶν πλησιοχώρων οἰκισμῶν. Πάντως τὰ Θεῖρα (ἀρχαιοτέρα γραφὴ «Θύρα») συνδέονται ἀπὸ παλαιοῦ μετὰ τῆς Ἐφέσου ἐφ' ὅσον μαρτυρεῖται, ὅτι τῇ ἐπαύριον τῆς καταλήψεως καὶ λεηλασίας τῆς τελευταίας (1305) πλεῖστοι ἐκ τῶν κατοίκων μετεφέρθησαν εἰς τὰ Θεῖρα[1]. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα οἱ χριστιανοὶ τῆς περιοχῆς ἦσαν τουρκόφωνοι[2]. Κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας τὰ Θεῖρα λέγεται, ὅτι διαθέτουν δύο ναοὺς διὰ τὸν χριστιανικὸν πληθυσμόν των ὁ ὁποῖος δὲν ὑπερβαίνει τοὺς 100 πιστούς[3]· οἱ Τοῦρκοι εἶναι κατὰ πολὺ περισσότεροι.

Κατὰ τὸ σημείωμα Λ ἀνωτέρω, ὁ Ἐφέσου Ἀθανάσιος ἐπεράτωσε τὴν γραφὴν τοῦ κώδικος κατὰ τὴν 1 Μαΐου, 1576.

Εἴς τινα σημειώματα τοῦ λονδινίου χειρογράφου μνημονεύονται οἱ σύγχρονοι πατριάρχαι καὶ τῶν τεσσάρων θρόνων. Οὕτως εἰς τὸ Β 1 [14 Μαΐου 1568] ἀναφέρονται οἱ Κωνσταντινουπόλεως Μητροφάνης Γ' (1565-1572 καὶ 1580-1584), Ἀντιοχείας Ἰωακεὶμ Δ' (1540 καὶ 1542/43 - 1576)[4], Ἀλεξανδρείας Ἰωακεὶμ (1487-1567)[5] καὶ Ἱεροσολύμων Γερμανὸς (1534-1579)[6]. Μία ἀσυμφωνία παρατηρεῖται μεταξὺ τῆς ἡμερομηνίας τοῦ σημειώματος καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος, κατ' ἀσφαλῆ πηγήν, ἐτελεύτησε τὴν 17 Σεπτεμβρίου 1567[7]. Ἐν τούτοις, οὐδεμία ἐκ τῶν ἡμερομηνιῶν τούτων εἶ-

---

33-34. Ὁ Στ. Ἐ. Παπαδόπουλος, Νέα Ἔφεσος, Ἀθῆναι 1965, σ. 110 γράφει, ὅτι τὸ Κορδελιὸ ἦτο ἡ θερινὴ διαμονὴ καὶ ἡ Μαγνησία ἡ χειμερινή.

1. Vryonis, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 251-252.

2. Σπ. Κ. Παπαγεωργίου, Ὁδοιπορικὸν Ἰακώβου Μηλοΐτη, Παρνασσὸς 6, 1882, σ. 636.

3. Van Egmont καὶ Heynan, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σσ. 139-140. Chandler, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 262. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον λέγεται, ὅτι εἰς ναὸν τῶν Θείρων εὑρίσκετο ἄγαλμα τοῦ Χριστοῦ ἰδιαιτέρως τιμώμενον ὑπὸ τῶν πιστῶν.

4. Γνωστὸς ὡς Ibn Joumma εἶχε ταραχώδη πατριαρχείαν καὶ δὲν ἔμεινεν ἄνευ ἀνταπαιτητοῦ, βλ. Χρ. Ἀ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, Ἀλεξάνδρεια 1951, σσ. 989-990.

5. Εἶναι ὁ περίφημος Ἰωακεὶμ ὁ Πάνυ ὁ Ἀθηναῖος, ὁ ὁποῖος λέγεται, ὅτι ἐπατριάρχευσεν ἐπὶ ὀγδοήκοντα ὅλα ἔτη καὶ ἀπεβίωσεν ἐν ἡλικίᾳ 119 ἐτῶν! Βλ. Χρ. Ἀ. Παπαδοπούλου, Ἰωακεὶμ ὁ Πάνυ ἐξ Ἀθηνῶν, πάπας καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1487-1567), ΕΕΒΣ 7, 1930, σσ. 159-179· ἰδίου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935, σσ. 589-612· Γ. Γ. Μαζαράκη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀλεξάνδρεια 1932, σσ. 81-102.

6. Τ. Ἀ. Γριτσοπούλου, Ὁ Ἱεροσολύμων Γερμανὸς (1534-1579), ΕΕΒΣ 28, 1958, σσ. 406-413· Ἀνδρ. Τηλλυρίδη, Περὶ τὸν Γερμανὸν Ἱεροσολύμων, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 58, 1975, σσ. 224-233.

7. Μαζαράκης, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 88-89.

ναι ἀμφισβητήσιμος· ὁ θάνατος τοῦ πατριάρχου δὲν εἶχε ἴσως περιέλθει εἰς γνῶσιν τοῦ Ἐφέσου εἰς τὴν ἀπομεμακρυσμένην Νέαν Φώκαιαν, ἢ ἄλλην πόλιν τῆς ἐπαρχίας του κατὰ τὸν Μάιον τοῦ 1568. Ὁ τὴν θέσιν τοῦ Ἀθανασίου εἰς τὸ ἴδιον σημείωμα λαβὼν Σωφρόνιος εἶναι πιθανώτατα ὄχι ὁ ἄμεσος διάδοχος αὐτοῦ ἀλλὰ ὁ Σωφρόνιος Β' (1585-1606)[1].

Εἰς τὸ σημείωμα Β 10 ἀρχικῶς εἴχομεν μόνον τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἰωακεὶμ διὰ τοῦ Σιλβέστρου (1569-1590)[2], ἀλλὰ μεταγενεστέρα χεὶρ ἐπέφερεν ἀλλαγὰς καὶ οἱ πατριάρχαι ἔχουν ὡς ἀκολούθως: Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας [Β' ὁ Τρανός, 1572-1579, 1580-1584 καὶ 1587-1595], Ἀντιοχείας Μιχαὴλ (Ζ', 1576-1582), Ἀλεξανδρείας Μελέτιος [ὁ Πηγᾶς, 1590-1601] καὶ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος (Δ', 1579-1608)[3]. Αἱ διορθώσεις εἰς τὰ ὀνόματα τῶν πατριαρχῶν ἐγένοντο μετὰ τὸ 1590, ἀναμφιβόλως ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου Σωφρονίου Β' θέσαντος καὶ τὸ ἰδικόν του ὄνομα, παρὰ τὴν μνείαν τοῦ Ἀντιοχείας Μιχαὴλ θανόντος ὀκτὼ ἔτη ἐνωρίτερον. Τοῦτο μερικῶς δικαιολογεῖται ἐκ τῆς τότε χαώδους ἐν Ἀντιοχείᾳ καταστάσεως καὶ τῆς ἀβεβαιότητος ὡς πρὸς τὸν προκαθήμενον.

Τὸ ὄνομα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Μητροφάνους Γ' εἶχεν ἀρχικῶς περιληφθῆ εἰς τὰ σημειώματα Β 11 καὶ Β 12.

Περίεργον ἀναγραφὴν ἐμφανίζει τὸ δεύτερον μέρος τοῦ σημειώματος Β 8, ἀναφέρον πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιον. Οὐδεὶς βεβαίως Ἀθανάσιος κατεῖχε τὸν θρόνον κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι πιθανῶς ὁ Ἐφέσου Ἀθανάσιος ἀνέμενεν (ἢ ἐθεώρει ὡς βεβαίαν) τὴν εἰς τὸν ἱεροσολυμιτικὸν θρόνον ἀνάρρησίν του. Τοιαύτη ὅμως ὑπόθεσις δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ, δεδομένου ὅτι ὁ Ἱεροσολύμων Γερμανὸς περέμεινεν ἐπὶ τοῦ θρόνου του καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῶν σημειωμάτων ἀνωτέρω καὶ ὅτε ἐτέθη θέμα διαδόχου του (1579), ὁ Ἐφέσου Ἀθανάσιος πιθανώτατα εἶχεν ἤδη ἀποθάνει. Ἴσως κατά τινα μετάβασίν του εἰς Κωνσταντινούπολιν διῆλθεν ὁ Γερμανὸς διὰ τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου καὶ ἐπὶ τῇ ἐπισκέψει ἐσημείωσεν ὁ βιβλιογράφος εἰς τὸ χειρόγραφον τὴν παρουσίαν τοῦ πατριάρχου (προφανῶς ἐπ' εὐκαιρίᾳ πατριαρχικῆς λειτουργίας) καὶ ἐκ παραδρομῆς ἀνέγραψεν «Ἀθανασίου» ἀντὶ «Γερμανοῦ».

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΟΛΕΜΗΣ

---

1. Τ ω μ α δ ά κ η, Μητρόπολις Ἐφέσου, σσ. 34-35.

2. Μ α ζ α ρ ά κ η ς, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 102-129. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, σσ. 614-638. Ε ὐ λ. Κ ο υ ρ ί λ α, Μοναχολογία, Ἐναίσιμα Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀθῆναι 1931, σσ. 111-122.

3. Τ. Ἀ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ Θεοφάνης, ΔΙΕΕ 13, 1959, σσ. 218-240.

ΛΕΙΟΓΡΑΦΙΑ ΥΛΟΓΡΑΦΙΑ καὶ ἄλλοι ὅροι

(βλ. πρόσθεν σσ. 42 καὶ 262)

1. *Λειογραφία,* λ. γνωστὴ εἰς τὰ Λεξικὰ σημαίνει τὴν *γραφὴν* (ζωγραφίαν) ἐπὶ λείας ἐπιφανείας. Πρβλ. τὸν Κ ύ ρ ι λ λ ο ν Κ υ ζ ί κ ο υ (=Κωνσταντῖνον Στιλβῆν, μετὰ τὸ 1204), γράφοντα περὶ τῶν Λατίνων: *οἱ δὲ πλείους αὐτῶν οὐδὲ τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ μάλιστα οἱ ἀρχιερεῖς* (αὐτῶν προσκυνοῦσιν) *οὐδὲ γράφουσιν εἰκόνας ἁγίων, πλὴν τῆς Σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ταύτην οὐδὲ διὰ λ ε ι ο γ ρ α φ ί α ς ἀνιστοροῦσιν, ἀλλὰ π ε π τ ή ν, ὥσπερ τι τῶν γλυπτῶν* (RÉB 21, 1963, σ. 72, Darrouzès). Ἑπομένως ἐπὶ κεράμου ἀνωμάλου ἐπιφανείας ἀνάγλυφον, ἡ ὁποία καὶ ἐκλιβανίζετο διὰ νὰ καταστῇ στερεά.

2. *Ὑλογραφία, Ὑλογραφικός, -ή* (γνωστὸν τὸ λῆμμα *ὑλογράφος* ἐπὶ τοῦ τεχνίτου). *Εἰκὼν μεγάλη ὑλογραφική* (στ. 1174) καὶ *ἑτέρα εἰκὼν ὑλογραφία* (στ. 1190 καὶ ἀλλαχοῦ) εἰς τὴν Τυπικὴν Διάταξιν Μ ι χ α ὴ λ τ ο ῦ Ἀ τ τ α λ ε ι ά τ ο υ (P. G a u t i e r, RÉB 39, 1981), ἀντιτίθενται πρός τε τὰς *ἐγκαύστους* εἰκόνας (βλ. στ. 1223), τὰς *χυμευτάς,* καὶ δὴ τὰς μεταλλικάς: *χρυσᾶς, ἀργυρᾶς, διαχρύσους* καὶ *ἀχρυσώτους* (στ. 1185, 1188, 1222), κατεσκευάσθησαν δηλονότι ἐπὶ χρωσθέντος κηρωτοῦ παννίου προσηρμοσμένου σανίδι (πρβλ. τὸν D u c a n g e, Gloss. ἐν λ. κηρόχυτος γραφή).

3. Κ λ ή μ η ς ὁ Ἀ λ ε ξ α ν δ ρ ε ύ ς (Προτρεπτικὸς IV) ἐχρησιμοποίησεν ἐπὶ ἐθνικῶν εἰδώλων τοὺς ὅρους *ἀγάλματα, ἀνδρείκελα, εἰκόνες, ἐκμαγεῖα, ξόανα,* κατὰ τὰς περιπτώσεις. Ὡς πρὸς τὴν ὕλην ἐξ ἧς κατεσκευάζοντο (ἢ καὶ ἐκοσμοῦντο): *τί δ' ἄλλο χρυσὸς ἢ ἄργυρος ἢ ἀδάμας ἢ σίδηρος ἢ χαλκὸς ἢ ἐλέφας* (=ἐλεφαντοστοῦν) *ἢ λίθοι τίμιοι; Οὐχὶ γῆ τε καὶ ἐκ γῆς;*

Καὶ Ἱ π π ό λ υ τ ο ς, Εἰς τὸν Δανιὴλ (Β', XXVII) ἔγραψε περὶ τῶν συγχρόνων του εἰδωλολατρῶν ἄλλους προσκυνεῖν *χ ρ ύ σ ε ο ν, ἑτέρους δὲ τὸν ἀ ρ γ ύ ρ ε ο ν, ἄλλους δὲ τὸ χ ά λ κ ε ο ν, τινὰς τὸν δι' ἐ λ έ φ α ν τ ο ς συγκείμενον, πολλοὺς τὸν ὀ σ τ ρ ά κ ι ν ο ν* (=κεραμεοῦν) *καὶ λίθινον σέβοντας.*

N. B. T.

Ἡ κατὰ Χριστὸν ἀγωγὴ

Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἐν γένει συμπεριφορά του ἦτο παλαιόθεν ἀντικείμενον ἐξετάσεως τῶν διανοουμένων, ἀφ' ἧς ὅμως ὁ Δημόκριτος συνέγραψε βιβλία περὶ Ἠθικῆς[1], πολλοὶ μετ' αὐτὸν ἐπλούτισαν τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξέχουσαν θέσιν κατέχουν τὰ ἠθικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους τόσον διὰ τὸ περιεχόμενόν των ὅσον καὶ ἐκ τοῦ ὅτι διεσώθησαν πλήρη[2]. Ἡ ἠθική, ὡς κλάδος τῆς φιλοσοφίας περιελαμβάνετο καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Στωϊκῶν, ἐξ ἧς ἔφθασαν μέχρι ἡμῶν ἀποσπασματικαὶ πληροφορίαι *περὶ παθῶν, περὶ ἀρετῆς..., περὶ καθηκόντων*, ἤδη ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς φιλοσοφίας ταύτης, ἐν ᾗ διακρίνεται ἐξέλιξις, διότι *ὁ μὲν Κιτιεὺς Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης ὡς ἂν ἀρχαιότεροι ἀφελέστερον περὶ τῶν πραγμάτων διέλαβον*[3], ἐνῷ οἱ διαδεχθέντες αὐτοὺς συνέγραψαν εἰδικώτερα ἔργα περὶ ἠθικῆς[4]. Ἂς προστεθῇ ὅτι πληροφορίαι περὶ τῆς ἠθικῆς δὲν εὑρίσκονται μόνον εἰς τὰ σχεδὸν ὁμώνυμα ἔργα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα περεμφερῶς ὀνομαζόμενα[5]. Τὴν κατάστασιν ταύτην χρονικῶς διεδέχθη ὁ Χριστιανισμός, πλεῖστοι δὲ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐξέφρασαν τὰς σχετικάς των ἀπόψεις εἴτε εὐκαιριακῶς, ἤτοι εἰς ἔργα διαφόρου περιεχομένου[6], εἴτε καιρίως εἰς ἔργα ἐπιγραφόμενα κατὰ

---

1. Πβ. Δημοκρίτου Ὑπομνημάτων ἠθικῶν (α β...?), DK 68 [55] B 4a. Ὑπενθυμίζομεν ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἕτερον πλὴν τῆς ἐπιγραφῆς του κετέχομεν. Προσθέτομεν ὅτι κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον, IX, 46, ἀντιγράφοντα ἐκ τοῦ Θρασύλλου, ὁ Δημόκριτος εἶχε συγγράψει καὶ ἕτερα ἑπτὰ ἠθικὰ ἔργα, ἐξ ἐνίων δὲ διεσώθησαν καὶ ὀλίγαι λέξεις πέρα τῆς ἐπιγραφῆς των· πβ. DK 68[55] B 0a-4. Πβ. καὶ M. Solovine, Démocrite. Doctrines philosophiques et réflexions morales, Paris 1928. Ἐπίσης: Θ. Παπαδοπούλου, Δημόκριτος...(Ἀθήνα 1979)[3], ἰδίᾳ ἐν σσ. 260-290.

2. Διεσώθησαν ὡς γνωστὸν τρία ἔργα: α') *Ἠθικὰ Εὐδήμεια* εἰς βιβλ. 7, β') *Ἠθικὰ Μεγάλα*, εἰς βιβλ. 2 καὶ γ') *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, εἰς βιβλ. 10. Περὶ τῆς Ἠθικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους πβ. γενικῶς Κ. Δ. Γεωργούλη, Ἀριστοτέλης ὁ Σταγιρίτης, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 235-356.

3. Διογ. Λαέρτιος VII, 84.

4. Πβ. Ἡρίλλου Καρχηδονίου, *Θέσεων ἠθικῶν*, SVF I, σ. 91,21, Διονυσίου Ἡρακλεώτου, *Περὶ βαρβαρικῶν ἐθῶν*, SVF I, σ. 93,26, Σφαίρου, *Περὶ ἠθικῆς διατάξεως*, SVF I, σ. 139,30, Χρυσίππου, *Ἠθικὰ ζητήματα*, SVF, III, σ. 197,25 καὶ *Ὑπογραφὴ τοῦ λόγου τοῦ* (ἠθικοῦ) *πρὸς Θεόπομπον* Α', αὐτ. σ. 204, 21.

5. Πβ. Ζήνωνος [Ἠθικὰ] SVF I, σσ. 41-63, Κλεάνθους [Ἠθικά], αὐτόθι, σσ. 125-133 κ.ἄ.

6. Πβ. ἐνδεικτικῶς: Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως Παιδαγωγός, PG 8, 247-681. Ὠριγένους Εἰς μαρτύριον προτρεπτικὸς λόγος, PG 11, 564-638. Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου

τὸ πλεῖστον «ἠθικὰ»[1]. Μεταξὺ δὲ τούτων καταλέγεται καὶ ὁ Θεόδ. Μελητινιώτης, ὁ συγγράψας ἐννέα ἠθικὰς διαλέξεις[2]· τὰς γνώμας του δὲ περὶ ἀγωγῆς θὰ ἀναπτύξωμεν ἐν συνεχείᾳ, πρῶτον μὲν διότι παρέχουν πληροφορίας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προτεινομένην ὑπ' αὐτοῦ μορφὴν ἀγωγῆς κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ ιδ' αἰῶνος, ἔπειτα δὲ διότι αἱ ἐν ταῖς διαλέξεσι «παιδαγωγικαί» του ἀπόψεις πρέπει νὰ τύχουν προσοχῆς, καθ' ὅσον ὁ Μελιτηνιώτης ἐπὶ δέκα ὀκτὼ ἔτη προΐστατο τῆς πατριαρχικῆς Σχολῆς[3], τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι θὰ εἶχεν ἀποκρυσταλλώσει ὡρισμένας ἀπόψεις περὶ ἀγωγῆς.

Ἐκ προοιμίου πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι κατὰ τὸν ὀρθῶς βιούμενον χριστιανισμὸν ὁ ἄνθρωπος εἶναι προσωπικῶς ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του. Δὲν εὐσταθοῦν αὐτόθι δικαιολογίαι τοῦ τύπου «παρεσύρθην», καθ' ὅσον ἡ μεταπτωτικὴ ἐπίπονος κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου ἤρχισεν, ἀφ' ἧς δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ τοιαύτη δικαιολογία. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, τοῦ ἀνθρώπου δηλ. ἀποφασίζοντος αὐτεξουσίως, εἶναι λυσιτελὴς ἡ διδασκαλία; Ἂν ναί, τότε πῶς πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται οὗτος, ὥστε ἡ διδασκαλία νὰ καταστῇ ἐπωφελής. Διευκρινίζομεν ὅτι τὰ λεγόμενα περὶ διδασκαλίας δὲν ἀφοροῦν εἰς τὴν μετάδοσιν γνώσεων, ἀλλ' εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάρτισιν διὰ τὴν καλλιτέραν ἐπὶ γῆς διαβίωσιν ἐπὶ τῷ τέλει τῆς θεώσεώς του. Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι ἡ θέωσις προϋποθέτει ἕνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ — ὁ Χριστὸς προβάλλεται ὑπὸ τῶν Πατέρων παράδειγμα πρὸς μίμησιν[4]— παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Μελιτηνιώτης θεωρεῖ ὡς ὑπό-

---

Περὶ ἐλευθερίας νοός, PG 34, 936-968. Μ. Βασιλείου Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, PG 32, 1115-1382. Μάρκου ἐρημίτου Ἐγχειρίδιον, PG 66, 905-1140. Γεωργίου Πισίδου Εἰς τὸν μάταιον βίον, PG 92, 1581-1600. Ἠλία τοῦ Ἐκδίκου Ἀνθολόγιον..., PG 127, 1129-1148. Νικηφόρου Βλεμμύδου πρὸς τοὺς μοναχούς..., PG 142, 582-605. Νικολάου Καβάσιλα Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, λόγοι ἑπτὰ (ἤτοι περὶ μυστηρίων), PG 150, 493-726.

1. Μ. Βασιλείου Ἠθικὰ ἢ ὅροι, PG 31, 699-870. Ἐπίσης τοῦ Μ. Βασιλείου Ἠθικοὶ λόγοι κδ', ἐκλεχθέντες διὰ Συμεὼν τοῦ Μαγίστρου καὶ λογοθέτου..., PG 32, 1116-1381. Γρηγορίου Θεολόγου Ἔπη ἠθικά, PG 37, 521-968, Μαξίμου Ὁμολογητοῦ Ἕτερα κεφάλαια...ἠθικὰ καὶ ψυχωφελῆ, σμγ', PG 90, 1401-1461. Συμεὼν νέου Θεολόγου Κεφάλαια πρακτικὰ... καὶ ἠθικὰ ρνβ', PG 120, 604-692. Γεωργίου Λαπίθου Στίχοι πολιτικοὶ ...(ἠθικοί), PG 149, 1009-1046. Γρηγορίου Παλαμᾶ Κεφάλαια φυσικά, ἠθικά τε καὶ πρακτικὰ ρν', PG 150, 1121-1224.

2. PG 149, 884A-988B.

3. Πληροφορίαι περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Θ. Μελιτηνιώτου, ὡς καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία ἐν Νικ. Γ. Πολίτου, Ἡ ἐξουσία, σπουδὴ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θεοδ. Μελητινιώτου, ΕΕΒΣ ΜΔ', 1979-1980, σσ. 345-375, ἰδίᾳ ἐν σσ. 345-346.

4. Ἤδη ὁ Ἀπ. Παῦλος γράφει: *Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητὰ* (Ἐφ. 5,1). Μεταγενέστεροι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας προέτρεπον ἐπίσης εἰς μίμησιν τοῦ Χριστοῦ. Οὕτως ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐπρέσβευεν ὅτι *καίτοι μὴ δυνάμενοι ὅμοιοι κατ' οὐσίαν τοῦ Θεοῦ γενέσθαι, ὅμως ἐξ ἀρετῆς βελτιούμενοι, μιμούμεθα τὸν Θεόν*, Κατὰ Ἀρειανῶν πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ τιμιωτάτους ἐπισκόπους, PG 26, 1041B. Ὁ Μ. Βασίλειος παραγγέλλει μίμησιν ὄχι μόνον τοῦ βίου, *ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου*, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος,

δειγμα Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν, ὁ ὁποῖος *μετ' ἀκριβείας τῆς φύσεως τὰ σκιρτήματα κατευνάζων, οὐδὲν οὐδέποτε πρὸς ἀνθρώπους ἔπαθεν*[1].

Ὁ λόγος τῆς προτιμήσεως τοῦ ἐλάσσοντος ἀντὶ τοῦ μείζονος, ἤτοι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ὑποδείγματος πρὸς μίμησιν, ἐπειδὴ δὲν αἰτιολογεῖται εἰς τὸ ἐκδεδομένον ἔργον τοῦ Θεοδ. Μελιτηνιώτου, δυνατὸν νὰ δημιουργήσῃ διαφόρους σκέψεις· διὸ καὶ προβαίνομεν εἰς τὰς ἑξῆς διευκρινήσεις. Πιστεύομεν κατ' ἀρχήν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς προσωπικότητός του, ἐφ' ὅσον καὶ εἰς ἄλλην περίπτωσιν, περεμφερῆ πως, ἐχρησιμοποίησεν ἐπίσης ἀσθενῆ ὅρον ἀντὶ τοῦ ἰσχυροῦ[2]. Δὲν πρέπει βεβαίως νὰ παροράται ὅτι διὰ τὴν ὡς ἄνω ὑπόδειξιν ἔχει ὑπὲρ αὐτοῦ τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ καθ' οὓς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου *οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν μείζων*[3]. Ἂς προστεθῇ ὅτι πολλάκις ἡ Ἐκκλησία μᾶς καλεῖ εἰς μίμησιν διαφόρων ἁγίων[4], ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος διδάσκει ὅτι εἶναι *τιμὴ μάρτυρος μίμησις μάρτυρος*[5]. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης, τὰ αὐτὰ φρονῶν, ἔγραφεν ὅτι εἶναι *καλὸν μὲν τὸ τιμᾶν τοὺς μάρτυρας τῆς εὐσεβείας τοῖς ἀναθήμασιν... κρεῖττον δὲ τὸ θεραπεύειν αὐτοὺς οἷς ἐποίησαν κατορθώμασιν*[6]. Κατὰ ταῦτα ἡ πρόσκλησις πρὸς μίμησιν ἁγίων ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ὄντος προτύπου τοῖς πᾶσι καὶ περὶ πάντων, δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἄλλως τε ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς εἰς τὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν «τοποθετεῖται» μετὰ τὴν Θεοτόκον[7], τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι ὁ Μελητινιώτης προβάλλων ὄχι τὸν Χριστὸν ὡς ὑπόδειγμα πρὸς μίμησιν δὲν εὑρίσκεται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὰ γνωρίσματα τοῦ προτύπου πρέπει νομίζομεν νὰ τύχῃ προσοχῆς ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς οὐδεμίαν ὑπέστη βλάβην ὑπὸ

PG 32, 128D. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης διδάσκει ὅτι *ἐν ἡμῖν τὸ ἀγαθὸν ἐπιτελεῖται τῇ πρὸς τὸ θεῖον μιμήσει*... Εἰς τὴν προσευχὴν (Πάτερ ἡμῶν...) ε', PG 44, 1180C. Ὁ Ἰω. Χρυσόστομος τὴν οθ' ὁμιλίαν του, Εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστήν, ἐπιγράφει *πῶς δεῖ τὸν Χριστὸν μιμεῖσθαι*..., PG 588, 717-722. Ὁ δὲ Πέτρος Δαμασκηνὸς πολλάκις ἀναφέρεται εἰς τὴν μίμησιν τοῦ Χριστοῦ (Φιλοκαλίας Γ', σσ. 21,3, 22,18, 38,5 κ.ἀ.).

1. Μελιτηνιώτης Β', α', PG 149, 893D.

2. Προκειμένου νὰ ὁρίσῃ τὴν φιλοσοφίαν υἱοθέτησε τὸν ὅρον μίμησις ἀντὶ τῆς ὁμοιώσεως· πβ. Ν. Γ. Πολίτου. Ὁ ὁρισμὸς τῆς φιλοσοφίας κατὰ Θεόδωρον Μελιτηνιώτην, XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Akten II, 4, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 32/4, Wien 1982, σσ. 379-386.

3. Ματθ. ια', 11.

4. Πβ. Προχείρως. *Δεῦτε μιμησώμεθα τὰς φρονίμους Παρθένους*... (Καὶ νῦν, ἀποστ. ζ' Ἰανουαρίου). *Τῶν μοναστῶν τὰ πλήθη, τὸν καθηγητήν σε τιμῶμεν, Ἀντώνιε· διὰ σοῦ γὰρ τὴν τρίβον, τὴν ὄντως εὐθεῖαν πορεύεσθαι ἔγνωμεν*... (Δόξα, ἀποστ. ιζ' Ἰανουαρίου).

5. Ἰω. Χρυσοστόμου, Ἐγκώμιον εἰς τὸν μάρτυρα Ἰουλιανόν, PG 50, 667C.

6. Ἰσ. Πηλουσιώτου, Ἐπιστολὴ ρπθ', PG 78, 304C.

7. Πβ. Τὴν εἰκονογράφησιν τῶν τέμπλων τῶν ναῶν, καὶ εὐχὴν τῆς ἀπολύσεως τῶν ἀκολουθιῶν.

ἀνθρώπων ὡς ἔχων ἤδη κατευνάσει, ἄρα νικήσει, τὰς φυσικάς του ροπάς. Ἐξ ἀντιδιαστολῆς συνάγεται ὅτι ὁ ζῶν συμφώνως πρὸς τὰς φυσικάς του τάσεις ὑπόκειται εἰς φθοράς. Κατὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ὑπερβῇ τὸ φυσικὸν καὶ νὰ συναντήσῃ τὸ ὑπερφυσικόν. Ἀλλ' ὡς γνωστὸν ἡ ὑπέρβασις δὲν γίνεται τῇ βοηθείᾳ τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ τῇ χάριτι καὶ δυνάμει τοῦ Θεοῦ[1]. Συνεπαγόμενον τούτου εἶναι ὅτι διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσις, ἡ κοινωνία δηλ. τοῦ ὑπερφυσικοῦ, πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ συντριβὴ τοῦ ἀνθρωποκεντρικοῦ ὁρίζοντος. Ἡ προτεινομένη λοιπὸν ἀγωγὴ ὑπὸ τοῦ Θεοδ. Μελιτηνιώτου ἀποσκοπεῖ εἰς αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν στόχον, πῶς δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος, εἰς οἱανδήποτε ἡλικίαν καὶ ἂν εὑρίσκεται[2], θὰ ἀπαλλαγῇ τῆς πεφυσιωμένης ἀνθρωποκεντρικῆς ἀντιλήψεως. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ «ζήσῃ» ὁ ἄνθρωπος ὅταν στηρίζεται εἰς τὸν ἑαυτόν του[3] κατὰ τὸν Μελιτηνιώτην, διὸ καὶ ἡ ἀγωγὴ ἣν οὗτος διδάσκει, διαφέρει τῆς ἀρχαίας τῆς ἀποσκοπούσης εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ὁμοίας πρὸς τὴν ἀρχαίαν συγχρόνου, ἡ ὁποία ἐπίσης κινουμένη ἐντὸς τοῦ ἀνθρωποκεντρικοῦ ὁρίου ἀποβλέπει μόνον εἰς τὴν ὑπέρβασιν τοῦ φυτικοῦ καὶ βιολογικοῦ προκειμένου νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν σωματικήν του ὡριμότητα καὶ εἰς τὴν πνευματικήν του τελείωσιν[4]. Ἂν βεβαίως ἡ τάσις πρὸς τὴν τελείωσιν δὲν διεφοροποιεῖτο κατὰ ἐποχάς, τότε ἡ ἑκάστοτε ἀγωγὴ θὰ ἀπεσκόπει εἰς τὴν ὑφ' ἑνὸς ἑκάστου ὑπέρβασιν τῶν ἀναφερθεισῶν καταστάσεων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τελειώσεως. Ἡ ἀγωγὴ τότε θὰ ἀφεώρα εἰς τὴν φύσιν καθ' ἑαυτὴν τοῦ ἀνθρώπου - ἀτόμου. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχαία καὶ ἡ νεωτέρα ἀγωγὴ ἐξυπηρετοῦσα τὰς ἀνάγκας κατὰ ἐποχὰς τοποθετεῖ στόχους προσωρινούς, δεδομένου ὅτι κατ' αὐτὴν «ἑκάστη ἐποχὴ ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἓν συναφὲς πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν της πνευματικὸν ἰδεῶδες», εἰς τὴν σημερινὴν δὲ παρατηρεῖται ὅτι «ἡ τεραστία ἀνάπτυξις τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ σημαντικότης τῶν ἐπαγγελματιτικῶν ἐνασχολήσεων συντελοῦν διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ πραγματικοῦ χρησιμοθηρικοῦ ἰδεώδους»[5]. Εἰς τὴν ἐξαλλασσομένην καὶ διαρκῶς προσαρμοζομένην ἀγωγὴν ὁ Χριστιανισμὸς ἀντιτάσσει μίαν καὶ μοναδικήν. Ἡ αἰτιολογία τῆς τοιαύτης προτιμήσεως ἔγκειται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ ὅτι ὁ χριστιανὸς θέτει κυρίως ἕνα ἀποκλειστικὸν σκοπὸν εἰς τὴν ἐπὶ γῆς ζωήν του, ἤτοι τὴν

---

1. *Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν*, Ἰω. ιε' 5.

2. Οἱ παλαιότεροι ἐπεμελοῦντο κυρίως τῆς ἀγωγῆς κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν. Οὕτως ἔχομεν: Κλεάνθους Περὶ ἀγωγῆς, SVF, I, σ. 138, Χρυσίππου Περὶ παίδων ἀγωγῆς SVF, III, σ. 183, Πλουτάρχου Περὶ παίδων ἀγωγῆς, Ἠθικῶν 1-146 (Leipzig 1974).

3. Πβ. εὐχὴν τῆς Ἐκκλησίας: *Ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα.*

4. Κ. Δ. Γεωργούλη, Ἀγωγή, ἐν Μεγάλη Παιδαγωγικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, ἐκδ. «Ἑλλ. Γράμματα», τ. Α', Ἀθῆναι 1967, σσ. 31-41, ἐν σ. 31.

5. Αὐτόθι, σ. 39α.

29 - 11 - 1983

σωτηρίαν του, καὶ ἐξ ἄλλου εἰς τὸ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἔχει ἐποχάς, ἀλλ' ἐποχήν. Ὁ χρόνος εἰς τὸν Χριστιανισμὸν δὲν εἶναι εἰ μὴ τὸ παρόν[1]· κατὰ τὴν γνώμην ἑνὸς μεγάλου ἀσκητοῦ *τῷ παντὶ αἰῶνι συμπαρεκτείνεται τὸ σήμερον*[2]. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ χρόνος συμπαρεκτείνεται, ὁ δὲ ἄνθρωπος ξένος ὁπωσδήποτε ἐξελίξεως μένει ὁ αὐτός, πάντοτε πρὸς τὴν ὕλην φερόμενος, πάντοτε ὑπὸ τῶν παθῶν κυκλούμενος, συνάγεται ὅτι ἡ ἀγωγὴ ὀφείλει ν' ἀποσκοπῇ εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν τελείωσιν ἑκάστου πρὸ τῆς ὁλοκληρωτικῆς εἰς τὸ ἀρχαῖον κάλλος ἀναμορφώσεως. Ὀρθῶς λοιπὸν κατὰ ταῦτα ὁ Μελιτηνιώτης ὑπαγορεύων τὴν χριστιανικὴν ἀγωγὴν γράφει: *σπουδάσωμεν... τὰ καθ' ἑκάστην ἡλικίαν ἡμῖν ἐπιγινόμενα πάθη πρὸς τὸ ἐναντίον μεταθεῖναι*[3]. Πρόδηλον ὅτι εἰς τὴν προτεινομένην ἀγωγὴν δὲν ὑπάρχουν ἐποχαί, ἀλλὰ μόνον ἡλικία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ μεταπτωτικὸς ἄνθρωπος ὡς εὑρισκόμενος ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν παθῶν τῶν ὁδηγούντων εἰς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, πρέπει νὰ γίνῃ ἀπροσπαθὴς διὰ νὰ εἶναι ἐφικτὴ ἡ ἐπιστροφή του. Ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι εἰς οἱανδήποτε ἡλικίαν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑποκείμενος εἰς πτῶσιν, ὁλόκληρος ὁ βίος του παρομοιάζεται πρὸς πέλαγος ὑπὸ τοῦ Θ. Μελητινιώτου, ὁ ὁποῖος ὅμως ὁπωσδήποτε διακρίνει τρία στάδια ἡλικίας, ἤτοι τῆς παιδικῆς, τῆς ἐφηβικῆς καὶ τῆς ἀνδρικῆς, ἀντιστοίχους δὲ εἰς ἑκάστην κινδύνους.

Ἡ παιδικὴ ἡλικία

Εἰς τὴν πρώτην ἡλικίαν, γράφει ὁ Μελιτηνιώτης: *πρῶτον πέλαγος ἔστιν ἰδεῖν τὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, πολὺν ἔχον τὸν σάλον διὰ τὸ ἀνόητον, διὰ τὴν εὐκολίαν, διὰ τὸ μὴ πεπηγέναι*[4]. Κύρια λοιπὸν γνωρίσματα τῆς παιδικῆς ἡλικίας εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἡ ταραχὴ ἐξ αἰτίας τῆς πλημμελοῦς κρίσεως, ἐξ ἄλλου ἡ εὐκολία τῶν ἀποφάσεων λόγῳ τῆς μὴ ὡριμότητος. Ἄρα τὸ προσδιορίζον τὰς πράξεις τοῦ παιδὸς εἶναι τὸ ἄκριτον καὶ ἀνώριμον. Ἀλλὰ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα ἀπὸ ποίου ἔτους πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἡ διαπαιδαγώγησις προκειμένου νὰ θεραπευθοῦν αἱ ὡς ἄνω ἀτέλειαι. Ὁ Μεληγινιώτης, τοὐλάχιστον εἰς τὸ ἐκδεδομένον ἔργον του, δὲν τὸ καθορίζει. Ἂν ὁ λόγος ἦτο περὶ ἐκμαθήσεως

1. Χρήζει βεβαίως ἐκτεταμένης ἐρεύνης καὶ ἰδιαιτέρας ἐργασίας ὁ προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἂς ὑπομνησθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅτι οἱ ὕμνοι τῶν ἀκολουθιῶν εἴτε ἀναφέρονται εἰς μάρτυρας ἢ ὁσίους εἴτε καὶ εἰς τὸν Χριστὸν κατὰ τὸ πλεῖστον χρησιμοποιοῦν ἐνεστῶτα. *Σήμερον ὁ Χριστὸς ἐν Βηθλεὲμ γεννᾶται ἐκ Παρθένου* (Καὶ νῦν πρὸ δοξολ. Χριστουγέννων). *Σὺν τοῖς ἐν Μύροις καὶ ἡμεῖς μέλποντες βοῶμεν* (τροπ. λιτῆς τοῦ Ἁγ. Νικολάου)· πβ. καὶ Μάρκου Σιώτου, Ἱστορία καὶ Ἀποκάλυψις κατὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς Κ.Δ., Θεσσαλονίκη 1953, ἔνθα ἐν σ. 79 γράφεται ὅτι «ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις... βιοῦται ὡς αἰωνιότης, ὡς διαρκὲς παρόν».
2. Νείλου Ἀσκητοῦ λόγος Ἀσκητικὸς (Φιλοκαλίας Α', σ. 212,15-16).
3. Μελιτηνιώτης, Θ', ιγ', PG 149, 985A.
4. Μεληιινιώτης, Θ', ιγ', PG 149, 985BC.

γραμμάτων, δὲν θὰ ὑπῆρχε πρόβλημα, δεδομένου ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς δευτέρας ἑβδομάδος τῆς ἡλικίας[1], ἐπειδὴ ὅμως, ὅπως θὰ φανῇ καὶ ἐν συνεχείᾳ, τὰ διδασκόμενα ἐνταῦθα «ἀφοροῦν ὄχι εἰς τὴν φυσικὴν καὶ ἱστορικὴν γνῶσιν, ἀλλ' εἰς τὴν ἠθικὴν κατάρτισιν, ἤτοι εἰς τὴν δικαιοσύνην κατὰ θέλημα τοῦ Θεοῦ»[2], πρέπει ἡ ἔναρξις τῆς ἀγωγῆς νὰ τοποθετηθῇ ἐνωρίτερον τοῦ ἑβδόμου ἔτους. Ἂν μάλιστα ὑπολογισθῇ ὅτι πολλοὶ παρηκολούθησαν μαθήματα ἀπὸ τοῦ ἕκτου ἢ τοῦ πέμπτου ἢ ἀκόμη καὶ τοῦ τετάρτου ἔτους[3], συνάγεται ὅτι πρέπει ὁ Μελιτηνιώτης ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ ἐννοῇ ὅτι ἄρχεται ἡ παιδικὴ ἡλικία ἀφ' ἧς ἀναπτύσσεται καὶ ἡ ὁμιλία. Ὡς γνωστὸν ἡ δυνατότης τῆς διακρίσεως τοῦ ἑαυτοῦ μας ἀπὸ τῶν περιβαλλόντων πραγμάτων συντελεῖται βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς δυνατότητος χρησιμοποιήσεως τῆς γλώσσης καὶ ἕξῆς[4]. Πρὸ τῆς τοιαύτης καταστάσεως, τῆς διακρίσεως τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῶν πέριξ, ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκεται ἀπὸ πλευρᾶς συνειδήσεως εἰς κατάστασιν χαωτικήν[5], ἥτις συνεχίζεται βαθμηδὸν ἀποκαθαιρομένη διὰ νὰ φθάσῃ, ἂν βεβαίως φθάσῃ, εἰς τὴν πλήρη ὡριμότητα. Ὅριον εἰς τὸ ὁποῖον ἔχει συντελεσθῇ μέρος τῆς ἀποκαθάρσεως ἀναγνωρίζεται τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας, ἢ καὶ ἐνωρίτερον ἂν πρόκειται περὶ πεπροικισμένου διὰ μεγαλυτέρων δωρεῶν παιδός. Οὕτως ὁ Ἅγ. Νεῖλος γράφει ὅτι *ἕκαστος ἡμῶν, ἀπὸ γεννήσεως ἄχρι τῶν δώδεκα ἐτῶν, οὔπω τὴν διάκρισιν κεκαθαρμένος, ὑποτίθησιν ἀνεξετάστως τὰς αἰσθήσεις τοῖς αἰσθητοῖς... οὐδεμίαν τῶν ἀντιλήψεων διακρῖναι κώλυσιν δυνάμενος εὑρεῖν διὰ τὴν νηπιότητα*[6], ἐξ οὗ καὶ ὁ ἄνθρωπος κρίνεται ἀναλόγως ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἔτους τῆς ἡλικίας ἢ ἀργότερον[7], ὑπολογιζομένου καὶ τοῦ φύλου προκειμένου περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐφηβείας[8].

---

1. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Α', Collection de l'Institut Français d'Athènes, 1948, σσ. 41-42.

2. Τὴν παρατήρησιν ὀφείλω εἰς τὸν διδάσκαλόν μου κ. Ν. Β. Τωμαδάκην.

3. Φ. Κουκουλέ, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 42-43.

4. Πβ. G. Viaud, Ἡ νοημοσύνη, ἡ ἐξέλιξις καὶ αἱ μορφαί της (μτφρ. Ἀντ. Κρέτση), ἐκδ. Ἰω. Ζαχαροπούλου, Ἀθῆναι 1963, σσ. 33, 59-68. Ἐπίσης: Δημ. Γ. Νιάνια, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἀντικειμένου τῆς νοήσεως καὶ τοῦ λόγου, ἐν Ἀθήναις 1965.

5. G. Viaud, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 78.

6. Νείλου Ἀσκητοῦ Λόγος ἀσκητικός, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 220,14-19.

7. Ὁ Τιμόθεος Ἀλεξανδρείας θεωρεῖ ὅτι *οἱ μὲν ὀξυτέρας φύσεως ὄντες τῶν παίδων καὶ μᾶλλον ἐγρηγορυίας, συντομώτερον διακρίνουσι τὸ καλὸν καὶ τὸ χεῖρον, οἱ δὲ νωθροτέρας τυχόντες... βραδεῖς εἰσι πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ δέοντος· διὸ τοῖς μὲν ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἐνιαυτοῦ τῆς ἡλικίας αὐτῶν λογίζεσθαι εἶπε τὰ ἁμαρτήματα, τοῖς δὲ ἐκ μείζονος καὶ τελειοτέρας*. Ἀποκρίσεις κανονικαὶ ιη', Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα..., Δ', Ἀθήνησιν 1854, σ. 341.

8. Ἡ ἐφηβεία λογίζεται ἀρχομένη εἰς μὲν τοὺς ἄρρενας ἀπὸ τοῦ δεκάτου τετάρτου, τῶν δὲ θηλειῶν ἀπὸ τοῦ δωδεκάτου· πβ. Θεοδ. Βαλσαμῶνος Ἐρωτήσεις κανονικαί, ν', Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα..., Δ', σσ. 484-485.

Ἡ χρονικὴ ἔκτασις τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ κατὰ τὸν Μελιτηνιώτην πρέπει νὰ φθάνῃ μέχρι τῶν ὡς ἄνω ὁρίων ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος λόγῳ τῆς ἐλλείψεως κρίσεως εὑρίσκεται εἰς σάλον. Ὁ σάλος, ἤτοι ἡ ψυχικὴ ταραχή, εἶναι ἀπότοκος τῆς μὴ διακρίσεως τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τάξεως. Αἱ αἰσθήσεις ὁδηγοῦν εἰς ἀκαταστασίαν, ἡ ταύτισις τοῦ κόσμου πρὸς τὰ αἰσθητὰ ὁδηγεῖ ἀφεύκτως εἰς ταραχήν, δεδομένου ὅτι ταυτιζόμενος ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν πρὸς τὸ φαινομενικῶς ἀκατάστατον τοῦ κόσμου, κατ' ἀνάγκην θὰ αἰσθάνεται ταραχήν. Ἂς λεχθῇ εἰδικώτερον ὅτι ὁ κόσμος εἰς αὐτὴν τὴν ἡλικίαν παρουσιάζεται ἀνόητος, ὁ ἄνθρωπος ὅμως παραλλήλως ὠθεῖται ὑπὸ τῆς ὁρμῆς πρὸς μάθησιν, μὴ εὑρίσκων δὲ ἀνταπόκρισιν εἰς τὴν προσδοκίαν του τῆς ἐκλογικεύσεως τοῦ κόσμου ἢ ταυτίζεται πρὸς τὰ αἰσθητὰ ἢ ἀπογοητεύεται, ἀμφοτέρων ὁδηγούντων εἰς ψυχικὰς καταστάσεις χαρακτηριζομένας ὑπὸ ἐλλείψεως σταθερότητος. Ἡ ἄνευ ἀμφιβολίας ἀναμονὴ τοιαύτης καταστάσεως δικαιολογεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς παρουσίας παιδαγωγῶν καὶ διδασκάλων. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Μελιτηνιώτης οὐδεμίαν λαμβάνει πρόνοιαν περὶ τοῦ ποιοῦ τῶν παιδαγωγῶν[1], ἀλλ' ἁπλῶς τοὺς παρομοιάζει πρὸς τοὺς κυβερνήτας, οἱ ὁποῖοι θὰ φροντίζουν διὰ τὴν ἠρεμίαν καὶ σωτηρίαν τοῦ παιδὸς *τὸ λεῖπον τῇ φύσει διὰ τῆς ἐπιμελείας εἰσφέροντες, ὥσπερ ἐκεῖ* (sc. εἰς τὰ τρικυμιῶντα πελάγη) *διὰ τῆς τέχνης τῆς κυβερνητικῆς*[2].

Ἡ παρομοίωσις τοῦ παιδαγωγοῦ πρὸς τὸν κυβερνήτην[3] φωτίζει τὴν ἄλλως πως δυσξύμβλητον φράσιν: *τὸ λεῖπον τῇ φύσει*. Τὸ πλοῖον ἐκ κατασκευῆς ἐπιπλέει μὲν εἰς τὴν θάλασσαν, ἀλλ' ὅμως φέρεται τῇδε κἀκεῖσε. Ἡ ἄφιξις ἀκυβερνήτου πλοίου εἰς λιμένα εἶναι ἀδύνατος. Ἀκόμη καὶ ὁ νόμος τῶν πιθανοτήτων ἐκμηδενίζει τὴν δυνατότητα προσορμίσεως πλοίου εἰς λιμένα ἄνευ τῆς παρουσίας ἐμπείρου κυβερνήτου. Ἀντιθέτως εἶναι βέβαιον ὅτι πλοῖον ἄνευ κυβερνήτου, εὑρισκόμενον μάλιστα εἰς σάλον, ἢ θὰ συντριβῇ ἢ θὰ ἐξοκείλῃ. Τὸ λεῖπον τῆς φύσεως λοιπὸν τοῦ πλοίου εἶναι ἡ ἀδυναμία ἐξευρέσεως τοῦ λιμένος. Οὕτως ἀκριβῶς πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὅτι τὸ παιδὶ δύναται νὰ ζήσῃ μέν, ἀλλ' ἐξ αἰτίας τοῦ λείποντος τῆς φύσεως θὰ συντριβῇ ἢ θὰ φέρεται ὑπὸ τῶν ἑκάστοτε περιστάσεων. Ὑπενθυμίζω ὅτι παλαιότερον, ὅτε δὲν εἶχεν

1. Ὁ Πλούταρχος π.χ. ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ποιότητα τούτων γράφων: *ἐπειδὰν τοίνυν ἡλικίαν λάβωσιν ὑπὸ παιδαγωγοῖς τετάχθαι, ἐνταῦθα πολλὴν ἐπιμέλειαν ἑκτέον... ὡς μὴ λάθωσιν ἀνδραπόδοις ἢ βαρβάροις ἢ παλιμβόλοις τὰ τέκνα παραδόντες· διδασκάλους ζητητέον τοῖς τέκνοις οἳ καὶ τοῖς βίοις εἰσὶν ἀδιάβλητοι καὶ τοῖς τρόποις ἀνεπίληπτοι καὶ ταῖς ἐμπειρίαις ἄριστοι*, αὐτ. 4b. Περὶ τῶν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους διδασκάλων ὅρα ἐν Φ. Κουκουλέ, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 48-55.

2. Μελιτηνιώτης, Θ', ιγ', PG 149, 895C.

3. Ὁ Μ. Βασίλειος παρομοιάζει ἐπίσης τοὺς διδασκάλους πρὸς κυβερνήτας, Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων, 1 (F. Boulenger, Aux Jeunes gens, sur la manière de tirer profit de Lettres helléniques, Paris 1935, σ. 42).

ἐνσκήψει ἡ πλημμυρὶς τῆς Δυτικῆς κοσμοθεωρίας, ἡ εἰσαγαγοῦσα τὸ «φυσικὸν» καὶ τὴν πάντα δυναμένην «φύσιν», ἦτο παραδεκτὸν ὅτι μόναι αἱ φυσικαὶ καταβολαὶ οὐδαμοῦ ὁδηγοῦν οὔτε ἐπίσης ὅτι ἡ μάθησις εἶναι συντελεστικὴ ἄνευ μιᾶς ἐμφύτου ἱκανότητος, ἀλλ' ὅτι προκειμένου περὶ τῆς πνευματικῆς προόδου τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἀπαραίτητα ἀμφότερα, ἤτοι ἥ τε φύσις καὶ ἡ μάθησις, συνοδευόμενα ὑπὸ τῆς ἀσκήσεως[1]. Ὀρθῶς λοιπὸν ὁ Μελιτηνιώτης πιστεύει ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ παρουσία τοῦ παιδαγωγοῦ ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας προκειμένου νὰ ἀποκτήσῃ ὁ νέος ἄνθρωπος τὴν κρίσιν ἥτις εἰς αὐτὴν τὴν ἡλικίαν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὑπονοεῖται εἰς τὸ λεῖπον τῆς φύσεως. Ἡ απόκτησις τῆς ὀρθῆς κρίσεως, θὰ ὁδηγήσῃ ἀσφαλῶς τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν Θεόν. Ἀντιθέτως ἡ φύσις μόνη ὅταν δηλ. δὲν συνοδεύεται ὑπὸ τῆς κρίσεως, περιπλανωμένη καὶ παραπλανῶσα θὰ ὁδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον μακρὰν τοῦ Θεοῦ. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ φωτίζεται καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ φυσικοῦ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ φυσικὸν τὸ ἐλλιπές, ἀλλὰ τὸ πλῆρες. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τὸ πλῆρες φυσικὸν φέρει εἰς τὸν Θεόν, φυσικὸν καὶ φυσικὴ κίνησις εἶναι ἡ εἰς Θεὸν ἐπιστροφή. Οὕτως ὁ ἅγ. Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἔγραφεν ὅτι *πάντα ὅσα γέγονε πάσχει τὸ κινεῖσθαι, ὡς μὴ ὄντα αὐτοκίνησις ἢ αὐτοδύναμις, εἰ τοίνυν γενητὰ ὑπάρχει τὰ λογικὰ καὶ κινεῖται πάντως, ὡς ἐξ ἀρχῆς κατὰ φύσιν διὰ τὸ εἶναι, πρὸς τὸ τέλος κατὰ γνώμην διὰ τὸ εὖ εἶναι κινούμενα*[2].

Κατόπιν τούτων, ἂν ὑπολογισθῇ μάλιστα ὅτι λιμὴν διὰ τοὺς ὀρθοδόξους εἶναι ἡ κατὰ Θεὸν ζωή, συνάγεται ὅτι ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει, κατὰ τὸν Θ. Μελιτηνιώτην, νὰ στρέψῃ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου[3] τὸν ἄστατον καὶ ἀνώριμον παῖδα πρὸς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ἥτις φέρει ὄχι ἁπλῶς πρὸς τὸ εἶναι, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὖ εἶναι. Ἂς σημειωθῇ ὅτι σήμερον ἡ ἀγωγὴ τῶν παίδων ἀφορᾷ περισσότερον ἢ μᾶλλον ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων ὄχι ὡς βιωμάτων, ἀλλ' ἐξ ἀντικειμένου, ἡ δὲ κατὰ Θεὸν ἀνάπτυξις τῆς κρίσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἐκλείψει[4], παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἄθεοι κατὰ τὰ ἄλλα, ὑπεστήριζον ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν δὲν θὰ ὑπῆρχε Θεός, ἔπρεπε νὰ τὸν ἐφεύρωμεν[5].

---

1. *Εἰσὶ δ' αἱ μὲν ἀρχαὶ ⟨τῆς φύσεως, αἱ δὲ προκοπαὶ⟩ τῆς μαθήσεως, αἱ δὲ χρήσεις τῆς μελέτης, αἱ δ' ἀκρότητες πάντων. Καθ' ὃ δ' ἂν λειφθῇ τούτων κατὰ τοῦτ' ἀνάγκη χωλὴν γίγνεσθαι τὴν ἀρετήν· ἡ μὲν γὰρ φύσις ἄνευ μαθήσεως τυφλόν, ἡ δὲ μάθησις δίχα φύσεως ἐλλιπές, ἡ δ' ἄσκησις χωρὶς ἀμφοῖν ἀτελές.* Πλουτάρχου, Περὶ παίδων ἀγωγῆς 4 (Ἠθικὰ 2b).

2. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ περὶ διαφόρων ἀποριῶν..., PG 91, 1073 BC.

3. Ἐφεσ. ς', 4.

4. Εἰς τὸ Μέγα εὐχολόγιον (ἐκδ. Ἀστέρος, Ἀθῆναι 1970, σσ. 608-609) ὑπάρχει «Εὐχὴ ὅταν ἀπέρχηται παιδίον μανθάνειν τὰ ἱερὰ γράμματα».

5. Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer, mais toute la nature nous

Ἡ ἐφηβικὴ ἡλικία

Δυσκολώτερον εἶναι βεβαίως τὸ δεύτερον στάδιον ἔναντι τοῦ πρώτου, τὸ τοῦ μειρακίου, ἐξ οὗ, λόγῳ δηλαδὴ τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας παρουσιάζει ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου, δὲν παρομοιάζεται πρὸς πέλαγος, ἀλλὰ πρὸς θάλασσαν[1]. Γράφει λοιπὸν ὁ Μελιτηνιώτης ὅτι *μετὰ τὴν ἡλικίαν* (sc. τὴν τοῦ παιδὸς) *ἡ τοῦ μειρακίου διαδέχεται θάλασσα, ἔνθα σφοδρὰ τὰ πνεύματα, καθάπερ ἐν τῷ Αἰγαίῳ τῆς ἐπιθυμίας ἐν ἡμῖν αὐξανομένη*[2]. Πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ προσδιορισμὸς τῆς αὐξήσεως τῶν δυσκολιῶν συναρτήσει τῆς παραλλήλου αὐξήσεως τῶν ἐπιθυμιῶν. Ἔχων ταῦτα ἐν νῷ ὁ Πλούταρχος συνιστᾷ τὴν ταπείνωσιν τῶν ὁρμῶν[3], ὁ δὲ Μ. Βασίλειος διεκτραγῳδῶν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀδεσπότου νεότητος ἔγραφεν: *Ἔστι δὲ καὶ χαλεπωτάτη τιμωρία, τὸ ὑπὸ νεανίσκων ἀφρόνων ἄγεσθαι πόλιν. Κοῦφον γὰρ ἡ νεότης καὶ εὐκίνητον πρὸς τὰ φαῦλα· ἐπιθυμίαι δυσκάθεκτοι, ὀργαὶ θηριώδεις, περιπέτειαι καὶ ὕβρεις, ὑπερηφάνειαι καὶ φυσιώσεις, σύντροφα τῇ νεότητι πάθη· φθόνοι πρὸς τὸ ὑπερέχον, ὑποψίαι πρὸς τὸ οἰκεῖον, μυρίων κακῶν ἑσμὸς συνέζευκται τῇ νεότητι*[4]. Ἂς σημειωθῇ ὅτι καὶ ἡ σημερινὴ ψυχολογία ὑποστηρίζουσα ἐμμέσως τὴν ἀνάγκην τῆς περιστολῆς τῶν ἀνεξελέγκτων ἐφηβικῶν ὁρμῶν, διδάσκει ὅτι τὸ πάθος γεννᾶται «συνήθως διὰ συχνῆς πληρώσεως ἐπιθυμίας τινός»[5]. Θὰ πρέπει βεβαίως νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι εἴς τε τὴν ἀρχαίαν ἀλλὰ καὶ τὴν νεωτέραν ψυχολογίαν δὲν γίνεται διάκρισις ἐπιθυμιῶν, ἐνῷ εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν ὑπάρχουν διτταὶ ἐπιθυμίαι, ἤτοι αἱ ὁδηγοῦσαι εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀντιθέτως αἱ φέρουσαι εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ[6]. Προφανῶς ὁ Μελιτηνιώτης ὁμιλῶν περὶ τῆς αὐξήσεως τῶν ἐπιθυμιῶν ἔχει κατὰ νοῦν τὰς ἐπιθυμίας, αἱ ὁποῖαι φέρουν εἰς ἀπώλειαν. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ αὔξησίς των θεωρεῖται κακόν, ἡ ὀρθὴ ἀντιμετώπισίς των πρέπει νὰ συνίσταται εἰς τὴν ταπείνωσιν αὐτῶν.

---

crie qu'il existe», ἔγραψεν ὁ Βολταῖρος. Παρὰ Will Durant, Παγκόσμιος ἱστορία τοῦ Πολιτισμοῦ (μτφρ. Ἄρ. Ἀλεξάνδρου), Ἀθῆναι 1966, τ. Θ', σ. 827.

1. Ἡ μέριμνα διὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν δὲν εἶναι λοιπὸν φαινόμενον τῆς συγχρόνου μόνον ἐποχῆς ὡς διατείνονται οἱ σημερινοὶ παιδαγωγοί. Πβ. Ν. Γ. Μελανίτου, Ἔφηβος, ἐφηβεία, Μεγ. Παιδαγ. Ἐγκυκλ., ἔνθ' ἀνωτ., τ. 2, σσ. 775-779, ἐν σ. 775.

2. Μελιτηνιώτης, Θ', ιγ', PG, 149, 985.

3. *Τὰ τῶν ἤδη νεανισκευομένων ἀδικήματα πολλάκις ὑπερφυᾶ γίνεται καὶ σχέτλια, ἀμετρία γαστρὸς καὶ κλοπαὶ πατρῴων χρημάτων καὶ κύβοι καὶ κῶμοι καὶ πότοι καὶ παρθένων ἔρωτες καὶ γυναικῶν οἰκοφθορίαι γαμετῶν. οὐκοῦν τὰς τούτων ὁρμὰς ταῖς ἐπιμελείαις δεσμεύειν καὶ κατέχειν προσῆκεν.* Πλουτάρχου, Περὶ παίδων ἀγωγῆς 16 (Ἠθικῶν 12b).

4. Συμεὼν τοῦ μαγίστρου καὶ Λογοθέτου Ἠθικοὶ λόγοι κδ', ἐκλεχθέντες ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Μ. Βασιλείου, PG 32, 1116-1381, ἐν 1380.

5. Θ. Βορέα, Ψυχολογία, ἐν Ἀθήναις 1949², σ. 448.

6. Πβ. Νικ. Γ. Πολίτου, Ἡ πρὸς τὴν θεωρίαν ὁδὸς Ἠλία τοῦ Ἐκδίκου, ΕΕΒΣ ΜΓ', 1977-78, σσ. 345-364, ἰδίᾳ ἐν σσ. 353-356.

Ὁ βαθμὸς ὅμως τῆς δυσκολίας προσδιορίζεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ συγκατάνευσις τοῦ ἐφήβου εἰς τὴν ὑποδεικνυομένην συμπεριφορὰν καθίσταται δυσκολωτέρα, διότι αἱ ἐπιθυμίαι πρὸς τὰ ὑλικὰ εἶναι ὀξεῖαι, ἡ κρίσις εἰσέτι ἀσθενὴς τόσον ὥστε *ἐκ τῆς ἀμαθίας, φαῦλαι κρίσεις τῷ λογιστικῷ τῆς ψυχῆς ἐμφύονται, ὡς οἴεσθαι τὰ φαῦλα χρηστὰ εἶναι καὶ τὰ χρηστὰ φαῦλα*[1]. Εἰς τὴν ἐφηβικὴν λοιπὸν ἡλικίαν ἡ πίστις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν κρίσιν του, ἡ ὁποία πηγάζει ἐκ τῆς οἰήσεώς του[2] ὁδηγεῖ εἰς ἐσφαλμένας κρίσεις περὶ τῆς πραγματικότητος, ὥστε νὰ θεωρῇ ὡς ὀρθὸν τὸ μὴ ὀρθὸν καὶ ἀντιστρόφως τὸ ἐσφαλμένον ὡς ὀρθόν[3]. Ἂς ὑπομνησθῇ ὅτι πολλάκις ἡ σφαλερὰ ἀντιμετώπισις δὲν περικλείεται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, ἀλλ' ἐξικνεῖται καὶ περαιτέρω εἰς μεγαλυτέρας ἡλικίας, ἔνθα ἡ φροντὶς περὶ τὸ σῶμα εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς τῆς ψυχῆς[4]. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ ὀρθὴ ἀγωγὴ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας συνεπάγεται ταπείνωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν, τὸ ἀντίθετον δὲν συνιστᾷ ἁπλῶς ἐσφαλμένην ἀγωγήν, ἀλλὰ καὶ καταστροφὴν τοῦ παιδός. Οὕτως ὁ Μελιτηνιώτης παρατηρεῖ: *ὅταν οὖν τὰ μὲν πνεύματα σφοδρότερα διαπνέῃ, ὁ δὲ κυβερνήτης ἀσθενέστερος καὶ ὁ ἀμύνων οὐδεὶς ᾖ, ἐννόησον τοῦ χειμῶνος τὸ μέγεθος*[5]. Ἡ εὐθύνη βαρύνει ἀσφαλῶς ὄχι τὸν ἔφηβον ἀλλὰ τὸν κυβερνήτην, δεδομένου ὅτι ἡ κατάστασις τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζει ἦτο ἀναμενομένη. Ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ ἔφηβος εἶναι ἀνίκανος νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν ἑαυτόν του, πολλῷ μᾶλλον νὰ χαράξῃ ἀσφαλῆ διὰ τὴν ζωήν του πορείαν. Δὲν γράφει ὅμως ad hoc ὁ Μελητινιώτης περὶ τοῦ τρόπου τῆς ταπεινώσεως τῶν ἐπιθυμιῶν. Δὲν θὰ ἦτο ἄστοχον, ἀντιθέτως μάλιστα, νὰ ὑπομνησθοῦν αἱ σχετικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλουτάρχου: *Δεῖ τοίνυν τοὺς ἔμφρονας πατέρας παρὰ τοῦτον μάλιστα τὸν καιρὸν φυλάττειν ἐγρηγορέναι σωφρονίζειν τοὺς μειρακίσκους διδάσκοντας ἀπειλοῦντας δεομένους συμβουλεύοντας ὑπισχνουμένους, παραδείγματα δεικνύντας τῶν μὲν διὰ φιληδονίαν συμφοραῖς περιπεσόντων διὰ δὲ καρτερίαν ἔπαινον καὶ δόξαν ἀγαθὴν περιποιησαμένων. δύο γὰρ ταῦτα*

---

1. Νεμεσίου Περὶ φύσεως ἀνθρώπου ιζ' (Matthaei, σ. 219, PG 40, 676B).

2. Πβ. Γ. Θ. Σακελλαρίου, Ψυχολογία τοῦ παιδός, [Ἀθῆναι] 1930^2, σ. 178.

3. Καὶ σήμερον, χωρὶς νὰ προσδιορίζεται ὅμως ἡ ἀντιστροφὴ τῶν ἀξιῶν, παρατηρεῖται ὅτι ἡ ἐφηβικὴ ἡλικία εἶναι «μία δραματικὴ ἡλικία μὲ τὰς ἀντιφατικὰς τάσεις μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐφήβου, μὲ τὴν γενικὴν ἀναστάτωσιν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀναδημιουργίαν ἡ ὁποία συντελεῖται εἰς αὐτήν». Ἀρ. Ἀσπιώτη, Ἡ κρίσις τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, Ἀθῆναι 1951, σσ. 41-42.

4. *Καὶ γὰρ ὄντως ἔστιν ἀσεβὲς τῷ παντὶ βίῳ συμπαρεκτείνειν τὴν τῶν σωματικῶν φροντίδα καὶ μηδεμίαν περὶ τῶν μελλόντων ἐπιδείκνυσθαι σπουδήν· καὶ τῷ μὲν σώματι, καίτοι μὴ πολλῆς δεομένῳ σχολῆς πάντα προσαναλίσκειν τὸν χρόνον, τῇ δὲ ψυχῇ τοσοῦτον ἐχούσῃ προκοπῆς μῆκος, ὡς μὴ φθάνειν πάντα τὸν βίον πρὸς τὴν αὐτῆς τελείωσιν, μηδὲ τὸν τυχόντα καιρὸν ἀπονέμειν...* Νεῖλος Ἀσκητής, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 228, 5-9.

5. Μελιτηνιώτης, Θ', ιγ', PG 149, 985C.

ὥσπερεὶ στοιχεῖα τῆς ἀρετῆς ἐστιν, ἐλπίς τε τιμῆς καὶ φόβος τιμωρίας· ἡ μὲν γὰρ ὁρμητικωτέρους πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ἐπιτηδευμάτων ἡ δ' ὀκνηροὺς πρὸς τὰ φαῦλα τῶν ἔργων ἀπεργάζεται[1]. Ἐπειδὴ ἡ προβολὴ τοῦ ἐπαίνου καὶ τοῦ ψόγου ὡς στοιχείων συντελούντων εἰς τὴν συγκρότησιν ἐναρέτου προσωπικότητος χρησιμοποιεῖται παλαιόθεν[2], τὸ ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Μελιτηνιώτης δὲν τὸ ὑπενθυμίζει δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ μειονέκτημα τοῦ ἔργου του, ἐφ' ὅσον ἔχει ἤδη προβάλει Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν ὡς πρότυπον πρὸς μίμησιν. Ὑπενθυμίζομεν ὅτι καὶ σύγχρονος ἀντίληψις θεωρεῖ ὅτι «ἡ ἀγωγὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθη ἀρωγὸς κατὰ τρόπον ἀποτελεσματικόν, εἴτε προληπτικῶς εἴτε ἐπανορθωτικῶς»[3]. Ἡ δυνατότης ὅμως τῆς προλήψεως ἂν μὴ τόσον τῆς ἐπανορθώσεως οὐδὲν ἕτερον μαρτυρεῖ εἰ μὴ ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀγρύπνου παρακολουθήσεως τοῦ ἐφήβου ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ χάριν ὁδηγήσεώς του διὰ τῆς ὀρθῆς φυσικῆς[4] ὁδοῦ εἰς τὸν Θεόν, ἥτις συνίσταται εἰς τὴν ταπείνωσιν τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος καὶ ἔκκαυσιν τοῦ θείου ζήλου.

Ἡ ἀνδρικὴ ἡλικία

Εἰς τὸ τρίτον στάδιον ἐξαίρεται ἡ διὰ τοῦ γάμου συνέχισις τῆς δημιουργίας, ὅπου παρουσιάζονται καὶ αἱ δυσκολίαι, καθ' ὅσον ὁ ἀνὴρ ὀφείλει νὰ εὕρῃ τὸν τρόπον προκειμένου νὰ συντηρήσῃ καὶ νὰ προστατεύσῃ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν, γράφει ὁ Μελιτηνιώτης, *ὅτε γυνὴ καὶ γάμος καὶ παιδοποιία καὶ οἰκίας προστασία καὶ πολλαὶ τῶν φροντίδων νιφάδες τότε μάλιστα καὶ φιλαργυρία ἀνθεῖ καὶ βασκανία*[5]. Ἡ δυσκολία τοῦ παρόντος σταδίου φαίνεται κατ' ἀρχὰς ὅτι προσδιορίζεται ὑπὸ δύο ἀντιθέτων παραγόντων. Ὁ εἷς λογίζεται πάντοτε ἐνεργητικὸς καὶ ἐν τοῖς ἐφ' ἡμῖν, ἡ φι-

---

1. Πλουτάρχου Περὶ παιδ. ἀγωγῆς 16, (Ἠθικὰ 12cd.).

2. Πρβλ. Πλάτωνος, Πρωταγόρας 326a, Πολιτείας Γ', 401e-402, Πολιτικός, 287a. Ἐπίσης Ἀριστοτέλους Ἠθ. Νικομ. Γ' 1,1109b,30-31, Ἠθ. Μεγ. Α. 9,1187a,19, Α. 13, 1188a,18-19, Κλήμεντος Ἀλεξ. Στρωμ. (Stählin, σ. 316,19-10)· πρβλ. καὶ Ν ι κ. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Πηγαὶ καὶ περιεχόμενον τῶν περὶ εἱμαρμένης κεφαλαίων τοῦ Νεμεσίου Ἐμέσης, ἐν Ἀθήναις 1979, σσ. 111-116.

3. Ἰ. Σ. Μ α ρ κ α ν τ ώ ν η, Σύγχρονα ζητήματα παιδαγωγικῆς καὶ ψυχολογίας, Ἀθῆναι 1969, σ. 199.

4. Ἀντιθέτως σήμερον φυσικὸν θεωρεῖται τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετον, διότι δὲν γίνεται σαφὴς διαχωρισμὸς μεταξὺ φύσεως καὶ τέρψεως. Ἡ τέρψις θεραπεύει τὸ σαρκικὸν φρόνημα, ἐνῷ ἡ φύσις ὁδηγεῖ εἰς τὸν Θεόν, καθ' ὅσον γνωρίζει τὸν δημιουργόν της. Ἀπόδειξις ἡ συμπεριφορά της κατὰ τὴν σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ, ὅτε *κατιδοῦσα ἐν τῷ κρανίῳ κρεμάμενον θάμβει πολλῷ συνείχετο* (γ' ᾠδὴ τοῦ κανόνος τοῦ Μ. Σαββάτου)· πβ. ἐπίσης: *Σταυρωθέντος σου, Χριστέ, πᾶσα ἡ κτίσις βλέπουσα ἔτρεμε· τὰ θεμέλια τῆς γῆς, διεδονήθησαν φόβῳ τοῦ κράτους σου* (τροπ. αἴνων τῶν Ἁγ. Παθῶν). Ἐπίσης: *Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ καὶ ὁ ἥλιος τὰς ἀκτῖνας ἀπέκρυψε* (στιχ. αἴνων τῶν Ἁγ. Παθῶν).

5. Μελιτηνιώτης, Θ', ιγ', PG 149, 985D.

λαργυρία, ὁ ἄλλος παθητικὸς καὶ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἡ βασκανία. Ἴδωμεν ὅμως ἂν ὄντως ἡ βασκανία εἶναι ἀνεξάρτητος τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς γνωστὸν ὑπὸ τὸν ὅρον αὐτὸν ὑπονοεῖται ὁ κοινωνικὸς φθόνος τῶν μὴ ἐχόντων πρὸς τοὺς ἔχοντας πολλὰ καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ ἀναπτυσσόμενον μῖσος[1]. Εἶναι γνωστὸν ὅτι παρ' ἀρχαίοις ἡ βασκανία καὶ τὸ βασκαίνω ἦσαν πραγματικότητες, ὁ Πλούταρχος μάλιστα εἰς τὰ *Συμποσιακά* του καταγράφει ἐνδιαφερούσας παρατηρήσεις *περὶ τῶν καταβασκαίνειν λεγομένων*[2]. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας πολλάκις ὡμίλησαν περὶ τῆς βασκανίας. Οὕτως εἰς τὰς Διαταγὰς τῶν Ἀποστόλων οἱ Χριστιανοὶ δὲν πρέπει νὰ βασκαίνουν *ταῖς ἑτέρων ἀνέσεσιν*[3]. Ἂς ληφθῇ δὲ ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν δικαιολόγησιν τῆς τοιαύτης ἀποτροπῆς ὅτι πρὸς βασκανίαν παρομοιάζεται καὶ ἡ συνεργία τοῦ διαβόλου πτώσις τοῦ ἀνθρώπου[4], πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δηλοῖ καὶ τὴν δύναμίν της. Ὁ ὅσιος Νεῖλος ὁ ἀσκητὴς λεκτικῶς συσχετίζει τὴν βασκανίαν πρὸς τὴν διαβολήν, ἐφ' ὅσον· *ἄνθρωποι μὲν πολλάκις καὶ βασκανίᾳ διαβάλλουσι τὰ καλά*[5]. Αὐτὴ δὲ ἡ διαβολὴ *ἐσχάτης κακίας βαθμὸς εὑρεθήσεται*, γράφει ἕτερος τῶν στοχαστῶν τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς καὶ φιλοσοφίας ἐραστής[6]. Ἡ πώρωσις τῶν βασκάνων ἔχει πληρώσει τὸ εἶναι των τόσον ὥστε, κατὰ τοὺς λόγους ἑνὸς τῶν μυστικῶν διδασκάλων, *εἰ ἀλλάξεται αἰθίοψ τὸ δέρμα αὐτοῦ καὶ πάρδαλις τὰ ποικίλματα αὐτῆς, καὶ οἱ βάσκανοι διηγήσονται εὖ εἰπεῖν καὶ βουλεύσασθαι, μεμελετηκότες κακά· πτέρνῃ γὰρ πτερνιοῦσι τοὺς πλησίον αὐτῶν, ἐπειδὴ δολίως πορεύονται καὶ καταπαίζουσι τοὺς φίλους αὐτῶν*[7]. Ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῆς ψυχολογίας τοῦ βασκάνου, ὅπως δίδεται ἀπὸ τὸν Ἅγ. Γρηγόριον τὸν Σιναΐτην, παρέχει καθ' ἡμᾶς τὴν λύσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Μελιτηνιώτου θεωρήσεως ὡς κινδύνου τῆς βασκανίας κατὰ τὴν ὥριμον ἡλικίαν. Γράφει λοιπὸν ὁ Ἅγ. Γρηγόριος ὅτι οἱ *τῇ βασκανίᾳ τηκόμενοι καὶ τὴν τοῦ πλησίον εὐπρα-*

---

1. Ὁ Γεννάδιος ΚΠόλεως (;—474) εἰς τὰ τεμάχια τῶν ὑπομνημάτων του εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν τοῦ Ἀπ. Παύλου, γράφει ὅτι ἡ βασκανία εἶναι φθόνος *ἐπὶ τοῖς τοῦ πλησίον καλοῖς*, PG 85, 1669D.

2. Πλουτάρχου, Συμποσιακῶν Ε', ζ' (Leipzig 1971), Ἠθικὰ 680C-683B.

3. Διαταγαὶ Ἀποστόλων, Γ', 12, PG 1, 789. Τὰ αὐτὰ παραγγέλλει καὶ Ἰγνάτιος, Πρὸς Ρωμαίους 7,2.

4. Οὕτως ὁ Μεθόδιος γράφει ὅτι ὁ Θεὸς *τὸν ἄνθρωπον...βασκάνοις ἐπιβουλαῖς φθόνου κεκακωμένον ἰδὼν οὐκ ἠνέσχετο τοιοῦτον καταλεῖψαι, φιλάνθρωπος ὤν*... Περὶ Ἀναστάσεως 44. Ὁμοίως καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἔγραφεν· *ὁ πρώτιστος ἀτασθαλίησιν ἔῃσι, |βασκανίῃ τε δράκοντος ἀδευκέος ἐκ παραδείσου |ληθεὶς ἀνδροφόνοιο φυτοῦ διὰ γεῦσιν ἀλιτρήν, | δερματίνοισι χιτῶσι ἑὴν ἔβρισ' ἐπὶ γαῖαν* ...Ἔπη θεολογικά, ἠθικά, PG 37, 531.

5. Νείλου Ἀσκητοῦ Λόγος ἀσκητικός, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 232,16.

6. Ἠλία Ἐκδίκου Ἀνθολόγιον γνωμικῶν, ρκα' (Φιλοκαλίας Β', σ. 311).

7. Νικήτα Στηθάτου Τρίτη γνωστικῶν κεφαλαίων ἑκατοντάς, ξε' (Φιλοκαλίας Γ', σ. 344).

γίαν πικρίαν ἡγούμενοι διαβάλλουσι τὰ καλὰ ὡς κακά[1]. Προκειμένου νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ βασκανία εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐμφανίζεται εὐπραγία εἰς τὸν πλησίον, ἄλλως δὲν θὰ ὑπάρχῃ ἴσως ἀντικείμενον βασκανίας. Ἂν καὶ ὁ Μελιτηνιώτης δὲν εἶναι οὔτε ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναλυτικός, τὸ ὅτι συνδυάζει τὴν βασκανίαν πρὸς τὴν φιλαργυρίαν μᾶς παρέχει τὴν δυνατότητα νὰ ὑπολογίσωμεν ὅτι ἡ ἐφέλκουσα τὸν βάσκανον εὐπραγία πρέπει νὰ συνδέεται, πρὸς τὴν συσσώρευσιν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ ἐτοποθετήσαμεν ἀνωτέρω τὴν βασκανίαν φαινομενικῶς εἰς τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, διότι ὄντως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι εἶναι ἀπότοκος τῆς προσπαθείας μας πρὸς ἀπόκτησιν ὑλικῶν ἀγαθῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει καὶ ἀπουσίαν πίστεως εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φιλαργυρίαν, ἡ ὁποία ἐπίσης ἐκπηγάζει ἐκ μειωμένης πίστεως εἰς τὴν πρόνοιαν καὶ δύναμιν τοῦ Θεοῦ, ὁ Μελιτηνιώτης ἀποδίδει μεγαλυτέραν ἀξίαν ἐφ' ὅσον συνέγραψεν ὁλόκληρον ἠθικὴν διάλεξιν ἐπιγραφομένην *ὅτι τῶν δαιμονιζομένων οὐδὲν διαφέρουσι πάντες οἱ τὰς διαβόλου ποιοῦντες ἐπιθυμίας, μάλιστα δὲ οἱ φιλάργυροι*[2]. Καὶ μόνος ὁ ταυτισμὸς τοῦ φιλαργύρου πρὸς τὸν δαιμονιζόμενον διαγράφει ἁδρῶς τὸ μέγεθος τῆς δυσκολίας τοῦ τρίτου σταδίου. Ἐνῷ εἰς τὰ δύο προηγούμενα εἴχομεν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τώρα ἔχομεν ὁλοσχερῆ κυριαρχίαν τοῦ διαβόλου ἐπὶ τοῦ πλανηθέντος. Ὁ Μελιτηνιώτης θὰ φθάσῃ νὰ θεωρῇ προτιμητέαν τὴν συνοίκησιν μετὰ μυρίων δαιμόνων ἢ μεθ' ἑνὸς φιλαργύρου[3], διότι οἱ φιλάργυροι ἀφορῶντες ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν δύναμιν τοῦ χρήματος ζοῦν βίον ἀνειρήνευτον *καὶ τὸν οὐδὲν ἠδικηκότα ἐχθρὸν ἡγοῦνται καὶ δοῦλον λαβεῖν βούλονται τὸν ἐλεύθερον ὄντα*[4]. Ἀλλ' ἡ σημασία τῆς εἰρήνης διὰ τὸν ἄνθρωπον διαφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι πλειστάκις ὁ ἱερεὺς εὔχεται ὑπὲρ αὐτῆς, ὁ ἴδιος δὲ ὁ Χριστὸς κατέπαυσε τὴν ταραχὴν τῶν Ἀποστόλων διὰ τοῦ *εἰρήνη ὑμῖν*[5]. Ἐξ ἀντιδιαστολῆς μάλιστα συνάγεται ὅτι ὁ ἡνωμένος μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ διάγων βίον ἀμέριμνον ζῇ ἐν εἰρήνῃ, ὁ δὲ μακρὰν εὑρισκόμενος βυθίζεται εἰς τὴν ζάλην τοῦ βίου ζῶν βίον ἀνειρήνευτον. Ὑπενθυμίζω ὅτι καὶ ἡ κατ' Ἀριστοτέλη συμφυὴς *πρὸς τὸ εἰδέναι*[6] ὁρμὴ θεραπεύεται, καθ' ὅσον ὁ ἀναπαυόμενος εἰς τὴν θέαν τοῦ Θεοῦ δὲν γνωρίζει μόνον *ὡς ἔχουσι τὰ σώματα, ἀλλὰ καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν*[7]. Τὸ μέγεθος τῆς προσγενομένης βλάβης ἐκ τῆς φιλαργυρίας καταφαίνεται καλ-

1. Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου Κεφάλαια πάνυ ὠφέλιμα, ρκς' (Φιλοκαλίας Δ', σ. 57).
2. Μελιτηνιώτης, Ε', PG 149, 913-920Α.
3. Μελιτηνιώτης, Ε', β', PG 149, 913D. Πρῶτος εἶχεν ὑποστηρίξει ταῦτα ὁ Ἰω. Χρυσόστομος ἐν Ὁμιλίᾳ ΚΗ', εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον (Fr. Field, 339C).
4. Μελιτηνιώτης, Ε', γ', PG 149, 916Α.
5. Ἰω. κ', 19.
6. Ἀριστοτέλους Μετὰ τὰ φυσικὰ Α 1, 980a.
7. Ἠλία Ἐκδίκου Πρ. καὶ θεωρ. λϛ'· πβ. καὶ Ν ι κ. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Ἡ πρὸς τὴν θεωρίαν ὁδός..., ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 345-364, ἰδίᾳ ἐν σσ. 361-364.

λίτερον εἰς τὸν τρόπον τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ φιλαργύρου ὄχι πρὸς τοὺς πλησίον ἀλλὰ πρὸς τοὺς γονεῖς του καὶ πρὸς τὰ τέκνα του. Ὁ Μελιτηνιώτης σχετικῶς παρατηρεῖ: *πάντες ἴσασιν, ὡς οἱ τούτῳ κατεχόμενοι τῷ νοσήματι καὶ γῆρας βαρύνονται πατρός, τό τε γλυκὺ καὶ πᾶσιν ἐπέραστον, τὸ παῖδας ἔχειν, βαρὺ καὶ ἐπαχθὲς εἶναι νομίζουσι. Πολλοὶ γοῦν καὶ ἀτοκίαν διὰ τοῦτο ὠνήσαντο καὶ τὴν φύσιν ἐπήρωσαν, οὐκ ἀνελόντες τεχθέντας τοὺς παῖδας, ἀλλὰ μηδὲ φῦναι τὴν ἀρχὴν συγχωρήσαντες*[1]. Ἄρα ὁ ὑπὸ τῆς φιλαργυρίας καταληφθεὶς γίνεται παραβάτης τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ[2] ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀφειλομένην πρὸς τοὺς γονεῖς τιμήν[3], θεωρεῖ δὲ ὡς ἐπαχθὲς τὸ πλέον ἀγαπητὸν τῆς παρούσης ζωῆς ὡς εἶναι ἡ ἀπόκτησις τέκνων[4].

Ὀλέθρια λοιπὸν διὰ τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν θεωροῦνται ἡ φιλαργυρία καὶ ἡ βασκανία, τὰ ὁποῖα, καὶ κατὰ μείζονα λόγον τὸ πρῶτον, εἶναι ἀπότοκα τῆς ἀπιστίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀπορρίψεως ὡς ἐκ τούτου τῆς θείας προνοίας. Ἡ ἀποστασία δὲ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐξ ἀντιθέτου ἡ ὁλοσχερὴς πίστις εἰς τὸν ἄνθρωπον, τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ φιλαργυρία, εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα τῆς διὰ τῶν ἐτῶν, ἤδη ἀπὸ τῆς νηπιακῆς ἡλικίας, μὴ συμμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ. Ἐν συμπεράσματι ὁ Μελιτηνιώτης καταγράφων τὰς καταστρεπτικὰς καταλήξεις τῆς τοιαύτης συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου διδάσκει ὅτι ἡ ὀρθὴ ἀγωγὴ ὀφείλει νὰ εἶναι ἐθισμὸς εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ ἐνσυνείδητος πορεία καὶ πίστις ἐν λευκῷ εἰς τὸν Θεόν, κατὰ τὴν ὑπὸ κρίσεως συνοδευομένην περίοδον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ

---

1. Μελιτηνιώτης, Ε', ε', PG 149, 917AB. Πβ. Ἰω. Χρυσοστόμου, ἔνθ' ἀνωτ., 40D.
2. Ἐξ. κ', 12.
3. Πβ. ἐπίσης τοῦ Μ. Βασιλείου Περὶ τιμῆς γονέων καὶ γήρως καὶ νεότητος ἐν Συμεὼν τοῦ Μαγίστρου..., ἔνθ' ἀνωτ., PG 32, 1377-1381.
4. Ἡ παιδοφθορία κατὰ τὸν σημερινὸν αἰῶνα καλύπτεται καὶ νομικῶς! Πβ. Κ. Σπετσιέρη, Θεωρία τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, Ἀθῆναι 1967, σ. 65.

BYZANCE DANS L'*HISTORIA FRANCORUM* DE S. GRÉGOIRE DE TOURS

LISTE D'ABRÉVIATIONS UTILISÉES DANS LES NOTES

Agathias, Historia = R. Keydell, Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque (Corpus fontium historiae Byzantinae Vol. II), Berlin, 1967.

Buchner, Geschichten = Gregorii episcopi, Historiarum libri decem (texte et traduction allemande) par R. Buchner, (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters), Berlin 1956.

Evagrios, éd. Bidez=J. Bidez - L. Parmentier, The Ecclesiastical History of Evagrios with the Scholia, London 1898. Réimp. Amsterdam 1964 (Traduction française par le R. P. Festugière dans Byzantion XLV, 1975, fasc. 2, pp. 188-488.

Capizzi, Anastasio=C. Capizzi, L'imperatore Anastasio I (491-518), Rome 1969.

Grégoire de Tours=Grégoire de Tours, Histoire des Francs, traduite du latin par R. Latouche (Les classiques de l'Histoire de France au Moyen Age, 27-28), I-II, Paris 1975.

Historia Arcana=Procopii Caesariensis opera omnia III: Historia quae dicitur arcana: recognovit J. Haury. Ed. Stereotypa correctior addenda et corrigenda adiecit G. Wirth, Leipzig 1963.

Isidore, Historia = Isidori episcopi Hispalensis, Historia Gothorum, Vandalorum et Sueborum, éd. T. Mommsen, dans MGH, Auct. Ant. XI, 2, pp. 268-303.

Jean d'Éphèse, éd. Brooks =E. W. Brooks, Johannis Ephesini Historiae Ecclesiasticae pars tertia. Textus, Versio latina (C.S.C.O., Sciptores Syri, Series tertia, t. 3), Louvain 1936.

J.G.R.=J. et P. Zepos, Jus Graecoromanum, t. I-VIII, Athènes 1931.

Jordanès, Getica=Jordanès, De origine actibusque Getarum, éd. Th. Mommsen, dans MGH, Auct. Ant. V, 1, pp. 53-138.

Jordanès, Romana=Jordanès, De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum, éd. Th. Mommsen dans MGH, Auct. Ant. V, 1, pp. 1-52.

Lot, La fin = F. Lot, La fin du monde antique et le début du moyen âge (Évolution de l'Humanité) Paris 1927.

Malalas, Chronographia=J. Malalas, Chronographia, éd. L. Dindorf, Bonn 1831.

Manassès=C. Manassès, Summa historiarum, éd. I. Bekker, Bonn 1837.

MGH=Monumenta Germaniae Historica, Berlin 1877-1898.

Marcellini, Chronicon = Marcellini, V.C. Comitis, Chronicon, éd. Th. Mommsen, dans MGH Auct. Ant. XI, pp. 80-108.

Marii Aventicensis=Marii Aventicencis, Chronicon, éd. Th. Mommsen dans MGH, Auct. Ant. XI, pp. 232-239.

Procope=J. Haury, Procopii Caesariensis opera omnia I-II, Leipzig 1905. Ed. stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecit G. Wirth I-II,[2]Leipzig 1962 et 1963.

Stein, Histoire = E. Stein, Histoire du Bas Empire, II. De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565), Paris, Bruxelles et Amsterdam 1949.

Theophane = G. de Boor, Theophanis Chronographia 1-2, Leipzig 1883.

Theophylacte Simocatès = C. de Boor, Theophylacti Simocattae Historiae, Leipzig 1887.

Tzetzès, Chiliadès = Ioannis Tzetzae Historiae, éd. P. A. M. Leone (Pubblicazioni dell'Istituto di Filologia Classica, Università degli studi di Napoli), Naples 1968.

Vie de Syméon = P. van den Ven, La vie ancienne de Saint Syméon Stylite le jeune (521-592) (Subsidia Hagiographica, 32), I-II, Bruxelles 1962 et 1970.

Zonaras = Ioannis Zonarae, epitome historiarum, ed. M. Pinder et Th. Büttner-Wobst, I-III, Bonn 1841-1897.

L'*Histoire des Francs* du célèbre auvergnat Georgius Florentius, connu comme Grégoire, évêque de Tours, source fondamentale de l'histoire de la Gaule mérovingienne de la fin du V siècle à l'an 591, contient quelques paragraphes qui concernent l'empire byzantin et spécialement la période des empereurs Anastase (491-518), Justinien (527-565), Justin II (565-578), Tibère (578-582) et Maurice (582-602).

Bien que certains de ces paragraphes aient été utilisés par des byzantinistes[1], l'ensemble n'a jamais, à ma connaissance, fait l'objet d'une étude systématique malgré le grand intérêt qu'il présente. Au VIe siècle la coupure politique et culturelle entre la Gaule et Constantinople est presque complète. Pourtant tandis que l'historiographie byzantine ignore presque complètement tout ce qui se passe au delà des Alpes, le chroniqueur gaulois, qui ignore le grec, se trouve assez bien renseigné sur la situation tant intérieure qu'extérieure de l'Empire, surtout pour la période qui s'étend entre les années 565 et 591.

Aussitôt se posent deux questions. Quelle est la valeur des renseignements de Grégoire de Tours sur Byzance, comment et par quelle voie ces renseignements sont-ils arrivés jusqu'à lui?

Le présent article a pour objet d'étudier les paragraphes de Grégoire de Tours qui se réfèrent à Byzance en les comparant à toutes les sources byzantines ou occidentales contemporaines, de montrer leur

---

1. Voir surtout les études récentes de Me Averil Cameron, The Empress Sophia, dans Byzantion XIV, 1975, pp. 5-21 et The Byzantine Sources of Gregory of Tours, dans The Journal of Theological Studies, n. s. XXVI, Oxford 1975, pp. 421-425 (repris dans Averil Cameron, Continuity and Change in Sixth Century Byzantium, Variorum Reprints, London 1981). Voir aussi Alan Cameron Circus factions, Oxford 1976, pp. 268-269.

valeur historique et enfin de tacher d'explorer les voies par lesquelles les renseignements sur Byzance arrivèrent au chroniqueur.

I

La première référence à un empereur d'Orient se lit dans l'*Histoire des Francs* de Grégoire de Tours à l'occasion de la victoire de Clovis sur les Wisigoths en 508. Alors Clovis, après sa victoire, se rend à Tours où, d'après le chroniqueur, «il reçut de l'empereur Anastase le codicile de consulat et ayant révêtu une tunique de pourpe et une chlamyde dans la basilique du bienheureux Martin, il mit un diadème sur sa tête»[1].

Grégoire de Tours précise d'une manière claire, le nom de l'empereur [2] et la façon selon laquelle ce dernier, par ses légats, investit Clovis des insignes du consulat honorifique[3]. Aucune source byzantine contemporaine ou postérieure ne se rapporte à cet épisode. Pourtant, étant donné que l'historiographie byzantine néglige trop souvent les événements d'Occident, ce silence ne nous surprend point. Jusqu'à présent aucun historien n'a mis en doute ce renseignement de Grégoire de Tours.

II

Justinien I (527-565), nommé non par son nom mais seulement par son titre, est le deuxième basileus dont fait mention Grégoire de Tours. Le contact hostile des Francs et des Byzantins en Italie durant les guerres orstrogothiques donne l'occasion à Grégoire de se référer aux affaires byzantines et à des personnages qui appartiennent au monde byzantin. L'expédition du roi franc Théodebert en Italie est le premier contact entre Francs et Byzantins raconté par Grégoire de Tours. Le chroniqueur parle de cette expédition d'une manière assez floue et sans précisions chronologiques. D'après lui, «Théodebert partit pour l'Italie et y fit beaucoup de prises, mais comme ces pays, dit-on, sont malsains, son armée, en proie à diverses fièvres, fut très éprouvée: beaucoup de ses hommes, en effet, moururent dans ces pays. Ce que voyant Théodebert s'en revient, en emportant avec lui, ainsi que les siens, beaucoup de butin. On prétend cependant qu'à cette époque il serait parvenu

---

1. Grégoire de Tours, II, 38.
2. Sur le basileus Anastase, voir Stein, Histoire, II, pp. 77-217 et surtout Capizzi, Anastasio.
3. Voir Lot, La fin, pp. 292 et 372 - 373, Stein, Histoire II, pp. 168-170 et Capizzi, Anastasio, p. 150. Aussi nous considérons comme très perspicaces les remarques de Enslin dans BZ 37, 1937, p. 215.

jusqu'à la cité du Tessin, où il renvoya à nouveau Buccelin»[1].

D'abord, Théodebert est mêlé aux affaires d'Italie durant la période de l'armistice de l'hiver 537-538 conclu entre Byzantins et Ostrogoths. Sur ce point, Procope est assez clair quand il mentionne que Théodebert, après la prise de Rome par Bélisaire, avait envoyé 10.000 Bourguignons pour aider Vitigès[2]. Quant à la campagne de Théodebert proprement dite, elle eut lieu en 539, aussitôt après la prise de Milan par les Wisigoths[3]. Les Francs, au nombre de plusieurs dizaines de milliers d'hommes, commendés par le roi Théodebert en personne, envahirent la Ligurie[4], arrivèrent jusqu'à la ville de Pavie et traversèrent même le Pô[5]. D'après Procope, Théodebert s'empara de la Ligurie, des régions des. Alpes et de Venise et refoula les Byzantins à la côte[6].

Cependant, malgré son étendue, la conquête francque fut éphémère, car Théodebert, voyant son armée gravement éprouvée par les diverses maladies, fut obligé de se retirer[7]. Jusqu'ici le texte de Grégoire de Tours s'accorde en gros, avec Procope, la principale source pour la guer-

---

1. Grégoire de Tours, III, 32.

2. Procope, VI, 12, 38: *Καὶ Θευδίβερτος δέ οἱ, ὁ Φράγκων ἀρχηγός, ἄνδρας μυρίους δεηθέντι ἐς ξυμμαχίαν ἀπέστειλεν, οὐ Φράγκων αὐτῶν, ἀλλὰ Βουργουζιώνων.* Sur cette campagne des Bourguignons, voir S t e i n, Histoire, II, p. 337-338.

3. Marii Aventicensis, anno 539 (p. 236): *Appione ind.* II. *Hoc consule Theudebertus rex Francorum Italiam ingressus.* Marcellini, Chronicon, anno 539 (p. 106). *Theodibertus Francorum rex cum magno exercitu adveniens.*

4. Procope, VI, 25, 1-9: *Ἐν δὲ τούτῳ οἱ Φράγκοι κεκακῶσθαι τῷ πολέμῳ Γότθους τε καὶ Ῥωμαίους ἀκούσαντες καὶ δι' αὐτὸ ῥᾷστα ἂν οἰόμενοι Ἰταλίας τὰ πολλὰ σφίσιν αὐτοῖς προσποιήσασθαι...ἐς μυριάδας δέκα εὐθὺς ξυλλεγέντας ἡγουμένου σφίσι Θευδιβέρτου ἐς Ἰταλίαν ἐστράτευσαν.* Jordanès, Romana, 375 (p. 49): *Post haec ad Arminium persecutus exindeque eum effegatum Ravenna clausum in deditionem suscepit, atque unus consul dum contra Getas dimicat, pene pari eventu de Francis, qui cum Theodeperto rege suo plus ducenta milia advenerant, triumphavit.* Marcellini, Chronicon, anno 539 (p. 196): *Theodibertus... Liguriam totamque depraedat Aemiliam, Genuam oppidum in litus Tyrrheni maris situm evertit ac praedat.* Marii Aventicensis, anno 539 (p. 236): *Appione, Ind II. Hoc consule Theodebertus, rex Francorum Italian ingressus Liguriam Aemiliamque devastavit.*

5. Procope, VI, 25, 9: *Ὡς δ' ἵκοντο ἐς Τικινῶν πόλιν, ἵνα δὴ γέφυραν ἐς τὸν ποταμὸν τοῦτον ἐτεκτήναντο οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι, τά τε ἄλλα ὑπούργουν οἱ ταῦτα φυλάσσοντες καὶ τὸν Πάδον κατ' ἐξουσίαν διαβαίνειν εἴων.*

6. Procope, VIII, 25, 6-9 : *Θευδέβερτος δέ, ὁ Φράγκων ἀρχηγός, οὐ πολλῷ ἔμπροσθεν ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνιστο νόσῳ, Λιγουρίας τε χωρία καὶ Ἄλπεις Κοττίας καὶ Βενετιῶν τὰ πολλὰ οὐδενὶ λόγῳ ἐξ ἀπαγωγῆς φόρου ὑποτελῆ ποιησάμενος... καὶ Γότθοις μὲν πολίσματα ἐν Βενετίοις διέμεινε, τά τε ἐπιθαλασσίδια χωρία Ῥωμαίοις· τὰ δὲ ἄλλα ὑποχείρια σφίσιν ἅπαντα πεποίηνται Φράγκοι.*

7. Procope, VI, 25, 23 : *Ταύτην ἐπεὶ Θευδίβερτος τὴν ἐπιστολὴν ἀνελέξατο, τοῖς*

re des Byzantins contre les Ostrogoths d'Italie. Mais, aussitôt après la mention des souffrances éprouvées par l'armée de Théodebert, Grégoire, en parlant de Buccelin, crée une confusion tant chronologique qu'historique. Buccelin ne joue aucun rôle en Italie durant le régne de Théodebert, c'est-à-dire jusqu'en 548. C'est après la mort de Théodebert que son successeur Théodebalt envoya Buccelin ainsi que son frère Leutharis en Italie, vers 553, après avoir accepté les propositions de Teïas pour une alliance franco-gothique[1].

Ensuite la texte de Grégoire de Tours se référant toujours à la campagne de Buccelin ajoute: «Celui-ci (Buccelin), ayant pris la petite Italie et l'ayant soumise à la domination dudit roi, gagna la grande; là, après s'être mesuré bien des fois à Belisaire il obtint la victoire»[2]. Tout ce paragraphe, à cause de l'erreur de Grégoire de Tours sur ce qui concerne la campagne de Buccelin, se place en dehors de la logique. A un événement historique qui eut lieu en 554, le chroniqueur attache le nom du géneral byzantin Bélisaire, chef des troupes imperiales jusqu'à 548. D'après Procope, Bélisaire, révoqué par le basileus Justinien, rentra à Constantinople vers l'an 549[3]. En conséquence, jamais Bélisaire n'affronta des troupes francques conduites par Buccelin. Ensuite Grégoire de Tours, toujours à propos de la campagne de Buccelin, s'intéresse spécialement à Bélisaire et écrit: «Quand l'empereur eut vu que Bélisaire était souvent battu, il le déplace pour mettre Narsès à sa place. Il place Bélisaire comme comte des écuries, ce qu'il avait été antérieurement, pour l'humilier»[4].

Ici, en dehors de la confusion chronologique, Grégoire de Tours, en gros, paraît assez bien renseigné. Il mentionne le remplacement de Bélisaire par Narsès et l'attribue à l'incapacité du premier à battre les Wisigoths[5]. Ce qui est très intéressant dans le texte de Grégoire de

---

τε παροῦσιν ἀπορούμενος ἤδη καὶ πρὸς Γερμανῶν κακιζόμενος, ὅτι δὴ ἐξ οὐδεμιᾶς προφάσεως θνήσκοιεν ἐν χώρᾳ ἐρήμῳ, ἄρας τοῖς περιοῦσι τῶν Φράγκων ἐπ' οἴκου ξὺν τάχει πολλῷ ἀνεχώρησεν. Marcellini, Chronicon anno 539 (p. 106): *Exercitu dehinc suo morbo laboranti ut solveniat, paciscens cum Belissario ad Gallias revertitur.* Marii Aventicensis, anno 539 (p. 236): *Ejusque exercitus loci infirmitate gravatus valde contribulatus est.* Sur toute cette campagne voir Stein, Histoire II, p. 360.

1. Agathias, Historia, I. 6 (p. 17): *Θευδίβαλδος μὲν...Λεύθαρις δὲ καὶ Βουτουλῖνος, εἰ καὶ τὸν βασιλέα σφῶν ἥκιστα ἤρεσκεν, ἀλλ' αὐτοὶ ἀνεδέχοντο τὴν ξυμμαχίαν.*

2. Grégoire de Tours, III, 32.

3. Procope, VII, 36. 4.

4. Grégoire de Tours, III, 32.

5. En ce qui concerne le remplacement de Bélisaire par Narsès, Procope, His-

Tours, c'est ce qui concerne l'attitude de l'empereur Justinien envers Bélisaire après le retour de ce dernier à Constantinople. Grégoire de Tours, contrairement à la thèse officielle de Procope selon laquelle Bélisaire, même après son retour d'Italie, resta l'homme le plus éminent dans l'Empire[1], fait écho à l'opinion populaire qui prétend que le général tomba en disgrâce. Cette opinion, dont la plus ancienne version dans les sources byzantines se trouve dans Malalas[2], a donné naissance à une légende fort répandue dans le monde grec médiéval. Cette légende raconte que Justinien se montra fort ingrat envers Bélisaire et qu'il finit même par lui crever les yeux[3].

Dans la suite de sa relation de la campagne de Buccelin, Grégoire de Tours en donne les diverses phases comme ceci: «Buccelin engagea alors de grands combat contres Narsès. Ayant pris toute l'Italie, il étendit ses frontières jusqu'à la mer; il envoya aussi d'Italie de grands trésors à Théodebert. Quand Narsès eut donné connaissance de cela à l'empereur, l'empereur ayant pris des troupes à sa solde, le senvoya en renfort à Narsès, qui, continuant à se battre, recula vaincu. Ensuite donc Buccelin occupa la Sicile: il en exigea des tributs qu'il transmit au roi. Il eut enfin un grand succès dans ces circonstances[4]».

La confusion chronologique continue toujours: Buccelin «envoya

---

toria Arcana, 5, 16-17, écrit que c'était Bélisaire lui-même qui avait demandé à Justinien d'être révoqué: *Βελισαρίῳ μὲν οὖν ὁ Γοτθικὸς πόλεμος τῇδε ἐχώρησεν. Ἀπογνοὺς δὲ βασιλέως ἐδεῖτο ὅπως οἱ ἐξῇ ἐνθένδε ὅτι τάχιστα ἀπαλλαγῆναι. Καὶ ἐπεὶ ἐνδεχόμενον βασιλέα τὴν δέησιν ἔγνω, εὐθὺς ἀπιὼν ᾤχετο.*

1. Procope, VIII, 21, 2: *Ἦν τε τῷ ἀξιώματι πρῶτος ὁ Βελισάριος Ῥωμαίων ἁπάντων.*

2. Malalas, Chronographia, XVIII (p. 495): *Καὶ ἔμεινεν ὁ αὐτὸς Βελισάριος ὑπὸ ἀγανάκτησιν.*

3. La plus ancienne mention de la privation de la vue de Belisaire se trouve dans Tzetzès (Chiliadès, III, 339):

Οὗτος ὁ Βελισάριος ὁ στρατηγὸς ὁ μέγας,
Ἰουστινιανείοις ὢν ἐν χρόνοις στρατηλάτης,
πρὸς πᾶσαν τετραμέρειαν γῆς ἐφαπλώσας νίκας,
ὕστερον φθόνῳ τυφλωθείς, ὢ τύχης τῆς ἀστάτου.

Ensuite Bélisaire fut le héros d'une poésie populaire dont les racines remontent à la fin du Xe siècle et qui trouva sa forme définitive à Constantinople, à l'époque des Paléologues. Sur cette poésie populaire voir E n r i c a F o l l i e r i: Il poema bizantino di Belisario, dans Atti del Convegno internazionale sul tema: La poesia epica e la sua formazione, Rome 1969 (Accademia Nationale dei Lincei, Problemi attuali di scienza e di cultura. Quaderno N° 139, Rome 1970, pp. 583-651).

4. Grégoire de Tours, III, 32.

des trésors» à Théodebert, alors que ce roi franc était mort depuis déjà six ans quand l'armée francque se battait contre Narsès. Mais, en dehors de cette erreur, le gros du texte se trouve d'accord avec l'image donnée par l'historien byzantin Agathias[1] des événements qui eurent lieu en Italie entre les années 553-554. Durant sa campagne de 553-554, Buccelin avec ses troupes domina sur toute l'Italie du Nord et arriva même jusqu'en Sicile[2]. En tout cas, il est étrange que le même Grégoire de Tours, dans son livre IV, à l'occasion de l'avénement du roi Théodebald (548) souligne que: «C'est sous son règne que Buccelin, qui avait annexé toute l'Italie au royaume des Francs, fut tué par Narsès»[3]. Ici Grégoire de Tours évite la confusion chronologique et se trouve en plein accord avec les autres sources et surtout avec Agathias. Narsès attaqua les troupes de Buccelin en 555[4], et les mit en fuite sur la rive du fleuve Cassouline, près de Capoue[5]. Le plus grand nombre des Francs et Buccelin lui-même furent tués[6].

La dernière référence de Grégoire de Tours à l'empereur Justinien et à sa politique est faite à l'occasion de l'intervention militaire byzantine en Espagne entre les années 550-554. En ce qui concerne cette intervention le chroniqeur écrit: «Comme Agila, qui régnait en Espagne, écrasait le peuple sous le joug très lourd de sa domination, l'armée de l'empereur pénétra dans les Espagnes et envahit plusiers cités. Or Agila ayant été assassiné, ce fut Athanagilde qui recueillit son royaume. Il soutint dans la suite beaucoup de guerres contre ladite armée et la battit le plus souvent, arrachant ainsi en partie les cités qui avaient été injustement occupées»[7].

---

1. Agathias, Historia, II, 1-9 (pp. 40-53).
2. Agathias, Historia, II, 4. 4, 1 (p. 44): *Τὰ μέχρι τοῦ πορθμοῦ τῆς Σικελίας πολίσματά τε καὶ φρούρια σχεδόν τι ἅπαντα λυμηνάμενος.*
3. Grégoire de Tours, IV, 9.
4. Marii Aventicensis, anno 555 (4) (p. 237) : *Eo tempore Buccelenus dux Francorum in bello Romano cum omni exercitu suo intersit.* Grégoire de Tours lui-même place la mort de Buccelin en même temps que la mort de Théodobald (IV 9) qui eut lieu aussi en 555 (Marii Aventicensis, anno 555 (p. 237). Pourtant F. Lot, La Naissance de la France, p. 60-61, date la défaite des Francs à Capoue, de 554.
5. Agathias, Historia, II, 4 (p. 45): *Στρατοπεδεύεται* (Narsès) *οὐ πόρρω Καπούης τῆς πόλεως, ἀμφὶ τὰς ὄχθας τοῦ Κασουλίνου ποταμοῦ.*
6. Agathias, Historia, II, 9. 11 (pp. 52-53): *Αὐτός τε δὴ νῦν Βουτιλῖνος ὁ στρατηγὸς καὶ ὅλον τὸ στράτευμα πανωλεθρίᾳ ἠφάνιστο.* Sur la campagne de Buccelin voir Stein, Histoire, II, pp. 605-608.
7. Grégoire de Tours, IV, 8.

En examinant le paragraphe de Grégoire de Tours, nous voyons que, malgré le ton vague si particulier à l'auteur, l'essentiel de cette aventure byzantine est très bien dit. Les sources historiques nous offrent le contexte suivant de l'intervention militaire en Espagne. Les persécutions dirigées par Agila (548-554) contre les catholiques inspirèrent à un rival, Athanagilde, l'idée de demander une aide militaire à Justinien. Les guerres gothiques d'Italie passaient par une phase critique; mais, en 550[1], Justinien put disposer d'une flotte et d'une très petite armée et les envoya en Espagne sous les ordres du patrice Libère. Cette aide semble avoir suffi: Athanagilde défit Agila à Séville, en 554, et lorsque Agila mourut la même année, Athanagilde monta sur le trône (554-567). Bien qu'Athanagilde ait été le roi wisigoth le plus puissant du VIe siècle, son règne vit l'organisation d'une province byzantine en Espagne dont l'existence dura jusqu'en 624[2].

Avec la référence à l'intervention militaire en Espagne se termine le commentaire de Grégoire de Tours sur les événements de la période de Justinien. En examinant l'ensemble de ce commentaire, nous constatons que le chroniqueur ignore complètement la vie intérieure de l'Empire ainsi que ses luttes contre les Perses, mais par contre, est assez bien renseigné sur la guerre gothique et surtout sur ce qui concerne les interventions francques dans cette guerre. En outre il parle clairement de la succession des généraux byzantins durant cette guerre et il connaît les bruits qui couraient sur le sort de Bélisaire. Ainsi l'*Histoire des Francs* est la source latine du VIe siècle la mieux renseignée sur les événements d'Italie.

III

Le règne de Justin II (565-578) donne à Grégoire de Tours plusieurs occasions de se référer à Byzance. D'abord le chroniqueur trace

---

1. Isidore, Historia, 47 (p. 286): anno imperii Iustiniani XXIII.

2. Jordanès, Getica, 305 (p. 136): *Cui succedens hactenus Agil continet regnum. Contra quem Atanagildus insurgens Romani regni concitat vires, ubi* et *Liberius patricius cum exercitu destinatur. Nec fuit in parte occidua gens, quae Theodorico, dum adviverat, aut amicitia aut subjectione non deservitet.* Isidore, Historia, 47 (p. 286): *Occiso Agilane Athanagildus regnum quod invaderat tenuit annis XIII. Hic cum jam dudum sumta tyrannide Agilanem regno privare conaretur militum sibi auxilia ab imperatore Iustiniani poposcerat, quos postea submovere a finibus regni molitus non potuit.* Pour tout ce qui concerne l'intervention et la présence byzantine en Espagne, voir P. Goubert, Byzance et l'Espagne wisigothique (554-711), dans Études byzantines II, 1944, pp. 5-78.

un portrait du basileus: «(Justin II) était un homme complètement adonné à l'avarice qui méprisait les pauvres et dépouillait les sénateurs. Sa cupidité était telle qu'il avait fait faire des coffres de fer où il entassait les talents en or monnayé»[1].

Ce portrait, trop peu favorable à Justin II pose pas mal de problèmes. En ce qui concerne Justin II, les sources byzantines sont divisées en *trois groupes* bien distincts. D'abord nous avons le groupe qui est composé par les auteurs qui gardent une attitude favorable à l'empereur, parmi lesquels le contemporain Corippus, qui écrit en latin, se trouve en première ligne[2]. Les écrivains postérieurs, Théophane[3], Manassès[4] et Zonaras[5], suivent Corippus dans ses sentiments amicaux envers Justin II. A l'opposé de ce groupe favorable, des auteurs comme les contemporains Évagrios[6] et Jean, évêque d'Ephèse[7], se montrent fort hostiles à l'égard dudit empereur. Entre ces deux attitudes contradictoires, le contemporain Théophylacte Simocatès se montre plutôt neutre, et le seul trait qu'il lance contre Justin c'est de l'accuser d'être responsable de la rupture du traité byzantinoperse de 562[8]. Grégoire de Tours, d'aprés le contenu de son paragraphe, se trouve, en ce qui concerne son attitude envers Justin II, très proche des sources du deuxième groupe. Sa parenté avec Évagrios est surtout plus qu'évidente. L'avarice, élément prépondérant dans le portrait de Grégoire de Tours, domine aussi dans les accusations d'Évagrios contre le basileus et le

---

1. Grégoire de Tours, IV, 40.

2. Flavius Cresconius Corippus, In laudem Iustini Augusti Minoris, dans MGH, Auct. Ant. III, 2, p. 115-156. Nouvelle éd. avec traduction en anglais par Averil Cameron (Athlone Press, London 1976).

3. Théophane, éd. de Boor, I, p. 241-242. *Ἦν δὲ τῷ γένει Θρᾷξ, μεγαλόψυχός τε καὶ... ἐπιδέξιος, φιλοκτίστης... Εὐσεβὴς δὲ ὢν ἐπεκόσμησε τὰς ἐκκλησίας.*

4. Zonaras, XVI, 10, 1 (III, p. 173-174): *Τὴν φύσιν εἰς ἅπαντα περιδέξιον.*

5. Manassès, v. 3297: *Ἦν δὲ χρηστὸς καὶ δίκαιος ὁ νέος Ἰουστῖνος.*

6. Évagrios E, 1 (éd. Bidez, p. 195): *Ἦν δὲ τὸν βίον ἐκδεδιῃτημένος καὶ τρυφαῖς ἀτέχνως καὶ ἡδοναῖς ἐκτόποις ἐγκαλινδούμενος, ἀλλοτρίων τε χρημάτων διάπυρος ἐραστὴς ὡς πάντα κέρδους ἀθέσμου ἀπεμπολεῖν, μηδὲ ἐπὶ ταῖς ἱερωσύναις τὸ θεῖον εὐλαβούμενος.*

7. Jean d'Ephèse; livre III, ch. II (éd. Brooks, p. 89): *Deus igitur... eum et obrueret et penitus perderet, cum eum ad sanguinem hominum innocentem inique effundendum se adplicuisse vidisset, et rapinae et bonorum spoliationi temere et Dei timore non impeditum se dedisse, et rapinam iniquam magis quam plerosque antecessorum suorum collegisse.*

8. Théophylacte Simocatès, III, 9 (p. 132): *Ἑβδόμῳ τοιγαροῦν ἐνιαυτῷ τῆς βασιλείας Ἰουστίνου τοῦ νέου παρασπονδησάντων Ῥωμαίων τῇ τοῦ βασιλέως κουφότητι τὰ τῆς εἰρηναίας εὐδαιμονίας διασπᾶται.*

trait du dépouillement des sénateurs, si bien souligné par le chroniqeur latin, se trouve en plein accord avec tout ce que raconte Évagrios sur l'attitude de Justin II envers les sénateurs Ethérios et Addaios[1]. L'avarice du basileus est soulignée aussi par Jean d'Ephèse[2]. Nous pouvons constater, dès maintenant, que les sources, écrites ou orales, qui ont pu renseigner Grégoire de Tours, étaient fort hostiles envers Justin II.

Après le portrait du basileus, les relations byzantinoperses et les évenements militaires du front oriental trouvent leur place dans l'*Historia Francorum:* «Après cela, Antioche d'Égypte et Apamée de Syrie, deux très grandes villes, furent prises par les Perses et la population emmenée en captivité... Des Arméniens de Perse vinrent trouver l'empereur Justin avec une grande charge de tissus de Syrie pour lui demander son amitié et lui racontèrent qu'ils étaient brouillés avec l'empereur de Perse»[3].

Dans ce paragraphe, en gros, et d'une manière fort vague, Grégoire de Tours donne l'essentiel de la première phase de la guerre byzantinoperse qui commença en 572. Pour faire le commentaire du paragraphe, il faut commençer par la fin. D'après toutes les sources byzantines, le problème arménien a été la cause de la rupture des relations byzantinoperses. L'ambassade des Arméniens auprès du basileus, son appel aux sentiments chrétiens de Justin pour obtenir qu'il vint au secours d'un peuple chrétien, bien que monophysite, persécuté par le fanatisme religieux des prêtres perses, persuadent Justin de cesser de payer aux Perses la somme convenue par le traité de 562. Gette décision de Justin II fut la cause d'une longue guerre qui durera vingt ans (572-592)[4]. Ainsi Grégoire de Tours est assez bien renseigné sur la cause principale de la guerre.

---

1. Évagrios E, 2 (éd. Bidez, p. 197): *Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ Αἰθέριον καὶ 'Αδδαῖον, τῆς μὲν συγκλήτου βουλῆς καθεστῶτε, μεγάλα δὲ καὶ πρωτεῖα παρ' 'Ιουστινιανῷ ἐσχηκότε, ἐς κριτήριον ἐπὶ καθοσιώσει ἐκδέδωκεν.*

2. Jean d'Ephèse: livre III, ch. II (éd. Brooks, p. 89): *et rapinam iniquam magis quam plerosque antecessorum suorum colegisse et coacervasse...*

3. Grégoire de Tours, IV, 40.

4. Évagrios E, 7 (éd. Bidez, p. 203): *Οἱ τῆς πάλαι μὲν μεγάλης 'Αρμενίας...τὰ Χριστιανῶν πρεσβεύοντες, ἐπεὶ παρὰ Περσῶν κακῶς ἔπασχον καὶ μάλιστα περὶ τὴν οἰκείαν νόμισιν, ἐν παραβύστῳ ἐπρεσβεύοντο πρὸς 'Ιουστῖνον ἱκετεύοντες κατήκοοι 'Ρωμαίοις γενέσθαι.* Theophylacte Simocatès, III, 9 (p. 133): *Μῆδοι δὲ πατέρας τοῦ πολέμου 'Ρωμαίους κηρύττοντες αἰτίας ταύτας προὐτίθεσαν τὸ ὑποδέχεσθαι τοὺς 'Αρμενίους 'Ρωμαίους, ἐν ὑπηκόων μοίρᾳ Πέρσαις τυγχάνοντας.*

Quant à sa première phase, Évagrios et Simocatès, tous deux contemporains des faits, racontent que l'armée byzantine dirigée par Justinien, le neveu du basileus, ne réussit pas à faire face aux Perses et que ces derniers, ayant à leur tête le général Adarmahanès arrivèrent jusqu'aux faubourgs d'Antioche[1] et occupèrent Apammée, la deuxième ville en importance de Syrie[2]. Ainsi nous voyons que, même pour les principaux événements de la première phase de la guerre, Grégoire de Tours est assez bien renseigné.

Ensuite le chroniqueur, laissant la guerre de côté, s'occupe de nouveau de Justin II. Dans deux paragraphes différents, Grégoire de Tours raconte le même événement avec une petite variante; il écrit donc d'abord: «Puis à la fin (Justin) étant devenu fou, il s'adjoignit Tibère comme César pour défendre ses provinces»[3]. Un peu plus loin, il écrit: «Comme l'empereur Justin, ayant perdu le sens, était devenu fou et que son empire n'était plus gouverné que par la seule Augusta Sophia, les populations... élurent Tibère comme César»[4].

De ces deux références, la seconde est beaucoup plus complète, car elle souligne le rôle prépondérant que joua Sophie, l'épouse de Justin dans l'affaire de la nomination de Tibère comme César. D'après toutes les sources byzantines, la prise de la forteresse de Dara par les Perses (574), gêna tellement Justin qu'aussitôt après il subit une crise nerveuse, devenant presque fou. Alors l'Augusta Sophie fut obligée d'appeler au palais Tibère, un officier d'origine thrace, et elle réussit à persuader le basileus malade de le faire nommer césar[5]. Pour une fois

---

1. Théophylacte Simocatès, III, 10 (p. 135): *Ὁ δὲ Ἀδαρμαάνης ἀφικνεῖται, εἰς τὰ περὶ τῆς Ἀντιόχειαν πόνων ἐκτός, τά τε τῶν οἰκοδομημάτων πρὸ τῆς πόλεως κάλλη διαφθείρας.*

2. Théophylacte Simocatès, III, 9 (p. 133): *Ὁ Ἀδαρμαάνης... πλησίον δ' Ἀπαμείας, περιβαλλόμενος χάρακα... τρίτῃ δὲ ἡμέρα καὶ τὴν πόλιν ἀνδραποδίζεται.* Évagrios, E, 8 (éd. Bidez, p. 296): *Ὡς δ' οὖν τῆς πείρας ταύτης διήμαρτεν Ἀδαρμαάνης, ἐμπρήσας τὴν πάλαι μὲν Ἡράκλειαν, ὕστερον δὲ Γαγγαλικὴν ὀνομασθεῖσαν, Ἀπάμειαν κατείληφεν.*

3. Grégoire de Tours, IV 40.

4. Grégoire de Tours V, 19. Sur l'Augusta Sophie, voir Averil Cameron, The Empress Sophia, dans Byzantion XLV, 1975, pp. 5-21.

5. Évagrios, E, 11 (éd. Bidez, p. 207): *Ἅπερ ἐπειδὴ ἠκηκόει ὁ Ἰουστῖνος... εἰς φρενῖτιδα νόσον καὶ μανίαν ἐμπίπτει, οὐδὲν λοιπὸν τῶν γινομένων συνιείς. Διῴκει δὲ τὸ πολίτευμα Τιβέριος.* Le même Évagrios (V, 13 éd. Bidez, p. 308) ajoute: *Ἐν τοσούτῳ δὲ Καίσαρα βουλεύμασι Σοφίας Ἰουστῖνος ἀναγορεύει,* Théophylacte Simocatès, III, 11 (p. 136).

encore Grégoire de Tours s'y retrouve, en gros, dans le contexte des événements. En dehors de cela, ce qui nous impressionne le plus c'est la clarté avec laquelle le fait est raconté. Ainsi nous voyons que la maladie de Justin II est bien soulignée, le rôle de l'Augusta Sophie commenté et la phase critique traversée par l'empire très bien tracée.

La fin de Justin II est racontée dans l'*Historia francorum* de la façon suivante: «Justin qui avait achevé la treizième année de son régne, termina sa vie dans la folie, dans laquelle il était tombé»[1]. Ce paragraphe est caractérisé par l'exactitude chronologique, avec laquelle Grégoire de Tours précise l'année de la mort de Justin II. En réalité, Justin II mourut dans la treizième année de son règne (565-578).

Pour en terminer avec les paragraphes de Grégoire de Tours qui se réfèrent à Justin II, on doit souligner une référence qui se rapporte à la politique religieuse du basileus. Selon le chroniqueur, «on rapporte aussi qu'il était tombé (Justin), dans l'hérésie pélagienne»[2]. Cette fois, Grégoire de Tours se trouve en pleine confusion. Le pélagianisme était presque inconnu à Byzance et les Grecs ne se sont jamais réellement posé le problème qui oppose saint Augustin à Pélage, ce problème de la déstinée humaine qui va obséder, selon Henri Marrou, et comme modeler la psyché occidentale[3]. D'après les sources byzantines, Justin II, au début de son règne, était un orthodoxe tolérant, surtout envers les monophysites. Mais ensuite, se trouvant sous l'influence de Syméon Stylite le jeune qui s'appelle aussi Thaumastoritès[4], il prit le parti des intégristes et persécuta tous ceux qui ne suivaient pas les rites orthodoxes[5]. Ainsi les paragraphes de Grégoire de Tours consacrés au règne de Justin II montrent que leur auteur, dans l'ensemble, tient ses renseignements de sources qui connaissaient assez bien ce qui passait à Byzance durant cette période.

---

1. Grégoire de Tours, V, 30.
2. Grégoire de Tours, IV, 90.
3. H. Marrou, De la persécution de Dioclétien à la mort de Grégoire le Grand (303-604), dans Nouvelle Histoire de l'Église, Paris, 1963, I, p. 378. Pour le pélagianisme, ibid., pp. 450-459.
4. Vie de Syméon, éd. Van den Ven, I, p. 178 (206)): *Ζῆλον δὲ θεῖον καὶ πίστιν μεγάλην ἔσχεν εἰς τὸν θεράποντα τοῦ θεοῦ ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἰουστῖνος καὶ πάντοτε σχεδὸν τὰ ἀπαντῶντα ἐσήμαινε τῷ ἁγίῳ δούλῳ τοῦ Θεοῦ.*
5. Pour la politique religieuse, purement orthodoxe, de Justin II sa novelle contre les Samarites (J.G. R. I. VII, p. 12) est caractéristique: *μηδὲ μὴν διαθήκας αὐτοὺς γράφειν ἢ ληγάτα καταλιμπάνειν ἢ δωρεῖσθαι, πλὴν εἰ μὴ ὀρθόδοξοι εἶεν καὶ πίστει καὶ ἔργοις οἱ ταῦτα ληψόμενοι.*

IV

Tibère, le successeur de Justin II (578-582), tient aussi une place considérable dans l'*Historia Francorum*. D'abord à deux reprises Grégoire de Tours trace le portrait du basileus: «Tibère, qui était un homme juste, pratiquant l'aumône, équitable, remportant des victoires et, ce qui est au-dessus de toutes les qualités, un chrétien très sincère[1].—Tibère, homme capable, énerigique, sage, ainsi que généreux; c'était aussi un excellent défenseur des infortunés[2]».

D'abord, ce qui est bien clair, Tibère est vu par Grégoire de Tours d'un œil très favorable. Mais, cet œil favorable est celui de toutes les sources byzantines, contemporaines ou postérieures. Les portraits tracés par Évagrios[3], Jean d'Ephèse[4] et Théophylacte Simocatès[5] se trouvent dans la même ligne que celui de Grégoire de Tours. L'élément de la générosité chez Tibère ainsi que son indifférence caractéristique par rapport à l'argent, tant loués par les sources byzantines[6], sont aussi exaltés par Grégoire de Tours: «Et parce qu'il était (Tibère)... un grand et vrai chrétien, et pendant qu'il portait joyeusement secours aux pauvres par ses libéralités, le Seigneur l'aidait de plus en plus»[7]. Pourtant il est vrai que cette générosité de Tibère fut extrêment facilitée par les fonds de réserve qu'avait entassées la politique financière de Justin II, tant accusée par certaines sources[8].

A la générosité de Tibère et au secours que Dieu lui accordait en retour pour le récompenser, se rattachent deux épisodes qui se trouvent seulement dans l'*Historia Francorum* et qui présentent tous les deux les traits caractéristiques d'un conte de fée. Selon le premier épisode: «(Tibère), en déambulant à travers le palais, vit sur le pavage de l'égli-

1. Grégoire de Tours, IV, 40.

2. Grégoire de Tours, V, 19.

3. Évagrios, E 13 (éd. Bidez, p. 209): *Ἦν δέ γε Τιβέριος μέγιστός τε τὸ σῶμα καὶ εἰς ὑπεροχὴν εὐπρεπέστατος μᾶλλον ἤπερ τις εἴκασεν οὐ βασιλέων μόνων, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνθρώπων... τὴν δὲ ψυχὴν ἤπιός τε καὶ φιλάνθρωπος, εὐθὺς ἀπὸ τοῦ βλέμματος ἅπαντας δεξιούμενος, πλοῦτον ἡγούμενος τὸ πᾶσιν ἐπαρκεῖν περὶ τὰς ἐπιδόσεις οὐ πρὸς μόνην τὴν χρείαν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ περιούσιον.*

4. Jean d'Ephèse, livre III, ch. V (éd. Brooks, p. 92). Tibère est nommé «homme aimé de Dieu».

5. Théophylacte Simocatès, III, 16 (p. 149): *Τιβέριον τὸν αὐτοκράτορα, ἄνδρα πρᾶον ὁμοῦ καὶ φιλάνθρωπον, κρείττονά τε λήμματος καὶ χρημάτων ἀφρόντιδα, τοῦτο μόνον εὐδαιμονίαν ἡγούμενον, τὸ τεθηλέναι τε καὶ εἰς μέγα πλοῦτον κομᾶν τὸ ὑπήκοον.*

6. Évagrios E, 13 (éd. Bidez, p. 209) Théophylacte Simocatès, III, 16 (p. 149). Théophane, éd. De Boor, I, pp. 241-242.

7. Grégoire de Tours, V, 19.

8. Évagrios, E, 1 (éd. Bidez, p. 195).

se une plaque de marbre sur laquelle était gravée la croix de Seigneur et s'écria: «Ta croix, Seigneur, nous en munissons notre front et notre poitrine, et voici que cette croix nous la foulons aux pieds». Aussi plus vite qu'il ne fallait pour le dire il fait déterrer et redresser la plaque, et on trouve en-dessous une autre qui avait le même signe. On le lui annonce, et il ordonne qu'on l'enlève aussi. Quand on l'eut déplacée, on en découvrit une troisième, et par son ordre, elle aussi est enlevée. Quand on l'eut enlevée, on trouva un grand trésor contenant plus de mille quintaux d'or. Ayant emporté l'or il en distribua aux pauvres»[1].

Dans cet épisode, qui ne se retrouve, comme nous l'avons déjà dit, dans aucune source byzantine, tout se rapproche du climat du synaxaire et du conte de fée. On dirait qu'il est imaginé et créé pour mieux exalter la piété et la générosité de Tibère.

Le deuxième épisode, aussi miraculeux que le premier, se situe aussi dans le même climat: «Je ne saurais passer sous silence ce que le Seigneur lui a apporté dans la suite»[2]. Selon Grégoire de Tours, le général Narsès, avait avant de mourir caché un grand trésor dans un lieu secret de sa maison et seul un vieux serviteur connaissait cette cache. Le viellard, en voyant la générosité de Tibère vient à lui et lui dévoile le secret. Alors, quand le trésor fut trouvé, «C est plus largement encore que Tibère fit ses distributions aux indigents avec une généreuse allégresse»[3].

Ces contes, uniques dans leur genre, nous montrent que Tibère, à cause surtout de sa politique financière et ses largesses envers le peuple[4], s'était transformé en un personnage légendaire, et que sa légende, enrichie de plusieurs éléments populaires, circulait oralement non seulement dans la périphérie de l'Empire d'Orient, mais même en Occident. Grégoire de Tours, qui est fort friand de miracles, accepte cette tradition orale et l'introduit dans son œuvre[5].

---

1. Grégoire de Tours V, 19.
2. Grécoire de Tours, V, 19.
3. Grégoire de Trons, V, 19.
4. Sur la politique finacière de Justin II en général, voir Stein, De Tiberius Constantinus Novelle περὶ ἐπιβολῆς, dans Klio 16, 1919, pp. 60-82. Le préambule de la novelle 12 de Tibère (J.G.R. I, XII, p. 19) est caractéristique de toute la mentalité politique de Tibère: *Βασιλείας γνώρισμα Θεῷ τε πρέπον ἀνθρώποις τε συγγενὲς ἡγούμενοι τοὺς δεομένους εὖ ποιεῖν, τὰς ἀδικίας τε ἐκκόπτειν, ὅσα τε τοῖς ὑπηκόοις χρήσιμα βουλεύεσθαι τε καὶ πράττειν.*
5. Les empereurs de Byzance ont nourri largement l'imagination populaire occidentale. Comme exemple, très proche à l'époque de Grégoire de Tours, nous pouvons citer les légendes relatives à l'empereur Heraclius (610-641) qui se trouvent dans Frédégaire: Frédégaire, éd. Guizot, p. 220 et n° 1.

L'*Historia Francorum* s'occupe tout au long d'un paragraphe des événements qui eurent lieu aussitôt après la mort de Justin II et quelques jours après l'avènement de Tibère. Or, d'après Grégoire de Tours «Comme selon la coutume de lieu la population attendait que (Tibère) fit son entrée pendant un spectacle du cirque, Tibère supposant qu'on preparait un traquenard en faveur de Justinien... passa par les lieux saints. Puis, après avoir achevé sa prière, il convoqua auprès de lui le pape de la ville et fit son entrée au palais avec les consuls et les préfets. Ensuite, vêtu de pourpre, couronné du diadème, assis sur le trône impérial, il confirma son pouvoir»[1]. Un peu plus loin, le chroniqueur latin ajoute: «Au bout de quelques jours... Sophie, l'Augusta, oubliant la promesse qu'elle avait jadis faite à Tibère, tenta de comploter contre lui. Tandis qu'il était parti pour un domaine, où selon une coutume des empereurs il se distrayait à faire la vandange, Sophie, ayant convoqué Justinien en secret, voulut l'élever à l'Empire. Ayant découvert la chose, Tibère rentre en hâte dans la cité de Constantinople et ayant fait appréhender l'Augusta, il la dépouille de tous ses trésors en ne lui laissant que la pension allimentaire nécessaire à sa subsistance»[2]. Quant à Justinien, le neveu de Justin, «après lui avoir fait des objurgations, il l'entoura dans la suite d'un tel amour qu'il promit sa propre fille à son fils; mais, la chose n'aboutit pas»[3].

Ce paragraphe de Grégoire de Tours, écrit d'une plume bien ferme et avec une clarté vraiment historique, est celui qui nous pose le plus de problèmes. L'écho de ces deux mouvements subversifs dirigés contre Tibère aussitôt après son avènement ne se trouve pas dans aucune source byzantine.

Dans Théophane seulement, on peut deviner une trace de quelque drame de coulisses. Or, d'après lui, l'Augusta Sophie montrait un penchant amoureux envers Tibère et désirait l'épouser dans l'espoir de rester toujours Augusta. C'est à cause de ce désir que Sophie avait persuadé son defunt époux Justin II de nommer Tibère césar. Mais Tibère sans que personne le sache, était déjà marié et père de famille. La chose vint au jour au moment du couronnement de Tibère, quand ce dernier montra au peuple sa femme légitime, nommée Anastasie.

---

1. Grégoire de Tours, V. 30, voir aussi A. Cameron, Circus factions, pp. 268-269.
2. Grégoire de Tours, V, 30.
3. Grégoire de Tours, V, 30.

Alors l'Augusta Sophie tomba dans un chagrin extrême[1]. Or, dans le texte de Théophane, nous trouvons les raisons d'une eventuelle réaction de la part de Sophie qui aurait, logiquement, pu aboutir à un complot. Pourtant Théophane est une source assez postérieure et nous ignorons d'où il puise ses renseignements. Pourtant le texte de Grégoire de Tours paraît si net que nous nous trouvons dans une grande difficulté pour le rejeter. Mais ce qu'il dit de l'attitude de Tibère envers Sophie se trouve en plein désaccord avec toutes les sources byzantines. D'après toutes celles-ci Tibère honora Sophie comme un fils honore sa mère[2]. Pourtant malgré ces honneurs purement décoratifs, les sources laissent apparaître que Sophie fut écartée définitivement du pouvoir[3]. Ce dernier détail se trouve en pleine cohérence avec le texte de Grégoire de Tours.

Les événements militaires du règne de Tibère sont aussi mentionnés d'une manière toute impressioniste dans l'*Historia Francorum*: «L'armée de Tibère battit les Perses et quand elle rentra voctorieuse, elle rapporta une telle masse de butin qu'on croyait qu'elle suffirait à rassasier la cupidité humaine. Vingt éléphants capturés furent amenés à l'Empereur»[4].

Dans ce petit paragraphe de Grégoire de Tours se trouve l'écho des exploits accomplis par Maurice, alors général de l'armée byzantine dans la campagne contre les Perses. En 582, Maurice, peu avant la mort de Tibère, battit les Perses non loin de Ktésiphon, captura des milliers d'ennemis et, rentrant à Constantinople, persuada l'empereur Tibère d'organiser un triomphe[5]. Grégoire de Tours, bien qu'il se réfère globa-

1. Théophane, éd. De Boor, I, pp. 249-250: *'Ακούσασα δὲ Σοφία, ἡ τοῦ 'Ιουστινιανοῦ γυνή, ἐπλήγη τὴν ψυχήν. 'Εβούλετο γὰρ λαβεῖν Τιβέριον καὶ μεῖναι Αὐγούστα. Οὐ γὰρ ᾔδει ὅτι εἶχε γυναῖκα. Τινὲς δὲ ἔλεγον, ὅτι καὶ ἐπὶ ζωῆς 'Ιουστίνου προσεφιλιώθη αὐτῷ καὶ αὐτὴ ἔπεισεν 'Ιουστῖνον τοῦ ποιῆσαι αὐτὸν καίσαρα.*

2. Théophane, éd. De Boor, p. 250: *κελεύσας τιμᾶσθαι αὐτὴν ὡς μητέρα αὐτοῦ.* Zonaras, XIV, 11 (III, p. 179): *Σοφία δὲ ἡ πρῴην βασίλισσα τῶν ἀνακτόρων ὑπαπελθοῦσα εἰς τὰ ὁμώνυμα ἑαυτῇ κατῳκίσθη βασίλεια, βασιλικὴν αὐτῇ τοῦ Τιβερίου δόντος ὑπηρεσίαν, ὡς οἰκείᾳ μητρί.*

3. Zonaras XIV, 11 (III, p. 179): *τῶν ἀνακτόρων ὑπαπελθοῦσα.*

4. Grégoire de Tours, V, 30.

5. Évagrios, E, 19 (éd. Bonn, p. 215): *Οὗτος μὲν οὖν ὁ Μαυρίκιος τὰς ἐπιστρατεύσεις ποιησάμενος καὶ τὰς ὑπερορίας πόλεις τε καὶ φρούρια Πέρσαις ἐπικαιρότατα αἱρεῖ, λείαν τε τοσαύτην περιεβάλετο, ὥστε τὰ σαγηνευθέντα αἰχμάλωτα ὁλοκλήρους νήσους καὶ πόλεις, ἀγρούς τε ἐρημωθέντας τῷ χρόνῳ ἐξοικῆσαι,* Théophane, éd. de Boor, I, pp. 251-252: *Κρατοῦσι δὲ καὶ τῶν ἐλεφάντων οἱ 'Ρωμαῖοι καὶ πρὸς Τιβέριον πέμπουσι τὰ ἐπίσημα ἐκεῖνα καὶ βασιλικὰ λάφυρα... ἀπελθὼν δὲ Μαυρίκιος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδέχθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως μετὰ τιμῆς μεγάλης καὶ ἐθριάμβευσε Τιβέριος.*

lement aux événements, se trouve d'accord avec les sources byzantines sur l'essentiel. Ce qui nous impressionne c'est que le détail de la capture des éléphants se trouve aussi dans Théophane. Encore un trait commun avec cette source byzantine postérieure.

Un phénomène naturel, survenu en territoire byzantin, donne l'occasion à Grégoire de Tours de se référer encore une fois à l'empire d'Orient: «La XVIe année du roi Childebert... un évêque des pays d'outremer, nommé Symon, arriva dans la ville de Tours. Il nous annonça la destruction de la ville d'Antioche en ajoutant que lui-même avait été emmené en captivité d'Arménie en Perse»[1]. Ce tremblement de terre survint de toute évidence en 581, car Évagrios mentionne clairement qu'un terrible séisme ruina Antioche la troisième année du règne de Tibère[2]. Dans ce cas-ci, Grégoire de Tours révèle qu'il tient son renseignement d'une tradition orale.

Ce paragraphe concerné par la narration du séisme d'Antioche de 581, narration d'ailleurs fort fantasque et ayant un caractère de conte de fée, renferme un élément assez précieux. Selon Grégoire de Tours, durant le séisme, Dieu, sous la figure d'un vieillard, apparut à un habitant de la ville fort pieux et lui posa cette question: «Ne pouvais-tu pas, toi, l'homme de Dieu, avec votre Syméon, sauver cette ville?»[3]. Ce Syméon, mentionné par Grégoire de Tours est, sans aucun doute, Syméon stylite le jeune, nommé aussi Stamathorités. Ce personnage qui vivait à cette époque à Antioche, exerça une profonde influence sur la politique religieuse de Justin II et il est remarquable que sa renommée soit arrivée, grâce à des voyageurs orientaux venus en Gaule jusqu'à Grégoire de Tours[4].

Les derniers jours de Tibère trouvent leur place dans Grégoire de Tours: «Quand il (Tibère) fut tombé malade et qu'il désespéra de survivre, il appela l'Augusta Sophie et lui dit: «Voici que je sens que j'ai

---

1. Grégoire de Tours, X, 24.

2. Évagrios, E, 17 (éd. Bidez, p. 212): *'Ανὰ δὲ τὴν Θεουπολιτῶν καὶ τὴν γείτονα Δάφνην Τιβερίου Καίσαρος τρίτον ἔτος τὴν βασιλείαν διακυβερνῶντος, κλόνος τε τῆς γῆς γέγονεν ἐξαίσιος.* L'avis selon lequel ce séisme eut lieu en 577 (Dict. d'hist. et de géogr. ecclésiastique, art. Antioche, t. III, col. 589) est erroné car Évagrios dit nettement: *τρίτον ἔτος τὴν βασιλείαν διακυβερνῶντος* — durant la troisième année de son règne. Quant à l'emploi du mot césar —*Τιβερίου Καίσαρος*, Évagrios attribue souvent ce titre à l'empereur régnant. Voir aussi B u c h n e r, Geschichten, II, p. 385, no 4.

3. Grégoire de Tours, X, 24.

4. Sur ce personnage, voir; P. v a n d e n V e n, La vie ancienne de S. Syméon Stylite le jeune (521-522), I, Bruxelles 1962, pp. 108-123.

rempli le temps de ma vie; maintenant je vais choisir sur ton conseil celui qui derva être à la tête de l'Empire. Il faut choisir un homme énergique pour revêtir ce pouvoir». Or, elle choisit un certain Maurice en disant: «Cet homme est très énergique et sage, car souvent il a obtenu la victoire en luttant contre les ennemis de l'Empire». Elle disait cela afin de s'unir à lui par le mariage après la mort de l'autre. Mais Tibère quand il sut que l'Augusta consentait à l'élection de Maurice fit revêtir sa fille des ornements impériaux et ayant convoqué Maurice il déclara: Voici qu'avec le consentement de l'Augusta Sophie, tu as été désigné pour l'Empire. Pour t'y affermir je te donnerai ma fille»[1].

Les sources byzantines, tant contemporaines que postérieures disent que Tibère, se trouvant à l'article de la mort, désigna Maurice comme son successeur au trône et lui donna sa fille Constantina pour épouse[2]. Évidemment les auteurs byzantins ne mentionent nulle part que l'Augusta Sophie a joué un certain rôle dans la nomination de Maurice comme empereur. L'élément romanesque introduit dans Grégoire de Tours est absolument ignoré par les sources byzantines, mais nous constatons que tout ce qui concerne l'Augusta Sophie dans ce paragraphe de l'*Historia Francorum* s'accorde parfaitement avec le caractère romanesque attribué à cette femme par le chroniqueur. En tout cas, pour une fois encore, au moins pour l'essentiel, Grégoire de Tours est assez bien renseigné.

Après cette analyse des paragraphes de l'*Historia Francorum* qui concernent Byzance nous constatons que Grégoire de Tours connaît d'une façon plutôt satisfaisante les diverses phases de la lutte byzantinowisigothique en Italie durant les années 533-554 ainsi que la situation intérieure et extérieure de l'empire byzantin durant les règnes de Justin II (565-578) et de Tibère (578-582). Grégoire de Tours ne connaissait pas le grec. Ainsi les sources byzantines contemporaines qui concernent la guerre wisigothique lui étaient inaccessibles. D'autre part,

1. Grégoire de Tours, VI, 30.

2. Évagrios, E, 22 (éd. Bidez, p. 217); Théophylacte Simocatès I, 1-2 (pp. 31-38); Théophane, éd. de Boor, p. 252; Zonaras, XIV, 11, 22-26 (III, p. 182). Pourtant une petite différence existe entre les sources contemporaines, Évagrios, Simocatès, et les auteurs postérieurs comme Théophane et Zonaras. Or, d'après les deux premiers Maurice célébra ces noces après la mort de Tibère, tandis que Théophane et Zonaras racontent que Maurice était déja marié quand Tibère mourut; Théophane, éd. De Boor, p. 252: *καὶ Μαυρίκιον τὸν ἴδιον γαμβρὸν βασιλέα ἀνηγόρευσεν*. Zonaras, XIV, 11, 22 (III, p. 182). *Ὑποστρέψαντα δὲ τὸν Μαυρίκιον μετὰ τιμῆς ὁ βασιλεὺς ὑπεδέξατο καὶ κηδεστὴν ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Κωνσταντίνᾳ αὐτὸν ἐποιήσατο.*

en dehors de Jordanès et des très sommaires chroniques de Marius d'Avenches et de Marcellin aucune source latine n'aurait pu lui fournir ses renseignements. Les trois sources latines méntionnées plus haut existaient déjà quand il rédigeait son *Historia Francorum*[1] et auraient pu être à sa disposition, mais les renseignements donnés par le chroniqueur auvergnat dépassent de loin ceux que contiennent les sources latines[2]. Ainsi, seulement une étude des archives en même temps que la tradition orale auraient pu renseigner Grégoire de Tours.

Cette hypothèse devient plus pertinente quand on essaie d'expliquer la provenance des renseignements de Grégoire de Tours sur l'empire byzantin durant les années 565-582. Étant donné que toutes les sources byzantines, ainsi que la source syriaque de Jean d'Éphèse étaient inaccessibles au chroniqueur et que, d'autre part, à notre connaissance, il n'existait aucune source latine, contemporaine ou antérieure à la rédaction de l'*Historia Francorum* et concernant l'empire byzantin de cette période entre 564-582, alors, les seules sources de renseignements sur Byzance restent l'étude des archives et, surtout, la tradition orale. Grégoire de Tours qui se trouva pendant plusieurs années, sur l'avant - scène politique mérovéngienne, doit avoir eu souvent l'occasion de s'entretenir avec des voyageurs venant de Byzance, soit avec des messagers byzantins venant en Gaule, soit des Francs revenant de Byzance. Le fait que tant d'anecdotes concernant Justin II et Tibère se soient glissées dans la narration de Grégoire de Tours montre clairement que les renseignements du chroniqueur sur Byzance proviennent d'une source orale[3].

Mais, quoi qu'il en soit, ces références à Byzance faites par Grégoire de Tours montrent bien que le prestige de l'empire d'Orient en Gaule était grand dans la deuxième moitié du VIe siècle et que l'intérêt pour tout ce qui concernait Byzance y était assez vivace.

B. SKOULATOS

---

1. L'*Historia Romana* de Jordanès se termine en 551, la chronique de Marcellin en 548 et la chronique de Marius d'Avenches en 581.

2. Bien que les chroniques de Marcellin et de Marius d'Avenches nomment les besileis byzantins en tête de chaque année, à partir de l'avènement de Justinien (527) elles se rapportent seulement aux contacts francobyzantins en Italie et ignorent complètement ce qui se passe à Constantinople.

3. Pour les paragraphes de Grégoire de Tours qui concernent les règnes de Justin II et Tibère, voir A v e r i l C a m e r o n, The Byzantine Sources of Gregory of Tours dans The Journal of Theological Studies n.s. XXVI, Oxford 1975, pp. 421-425 (repris dans A v e r i l C a m e r o n, Continuite and Change in Sixth Century Byzantium (Variorum Reprints), London 1981.

ΨΥΧΗΣ ΘΑΝΑΤΟΣ

Ἐν τῇ μακρᾷ ἐπ. 5 ὁ ἐθνικὸς ἔτι Συνέσιος (370-413) περιγράφει ὡς γνωστὸν ἐπισυμβάντα κίνδυνον ναυαγίου πλοίου, οὗ ἐπέβαινε πλέων ἀπὸ Ἀλεξανδρείας πρὸς Κυρήνην. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι πηγὴ εἰδήσεων περὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐθῶν τῆς ἐποχῆς καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἰουδαίων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνῆκε τὸ πλοῖον. Ἐνταῦθα ἐπισύρεται ἡ προσοχὴ ἐπὶ χωρίον τοῦ κειμένου, ἔνθα ὁ συγγραφεὺς φέρεται φοβούμενος ἰδιαιτέρως τὸν ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου ναυαγίου πνιγμόν, διότι οὗτος συνεπάγεται καὶ τὸν θάνατον τῆς ἄλλως ἀθανάτου ψυχῆς[1].

Ἡ περὶ ὕδατος καὶ θανάτου ψυχῆς ἰδέα εὑρίσκει καὶ δοξογραφικὴν ἑρμηνείαν εἰς ὅσα λέγει ὁ Ἡράκλειτος ἐν ἀποσπ. 36: *ψυχῇσι θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχή*. Δεδομένης δὲ καὶ τῆς καθ' Ἡράκλειτον σχέσεως ψυχῆς καὶ πυρὸς[2] γίνεται νοητὴ καὶ ἀπὸ ἄλλης σκοπιᾶς ἡ ἀντίληψις περὶ θανάτου τῆς ψυχῆς ἐν ὕδατι. Ἡ πίστις δὲ αὕτη ἦτο διαδεδομένη οὐ μόνον εἰς τοὺς γνωρίζοντας Ὅμηρον.

Νομίζω ὅτι καὶ εἰς τὸ χωρίον τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξ. ἐν ἐπ. πρὸς Ἀκάκιον Μελιτηνῆς, § 5, περὶ πνιγομένων, *ὅτι τοῦ παρατυχόντος ἁπλῶς ἐπιδράττονται φιλοψυχοῦντες οἱ δείλαιοι*[3], δὲν εἶναι τυχαία ἡ χρησιμοποίησις τοῦ *φιλοψυχοῦντες* ἀντ' ἄλλου ῥ., ἀποδιδομένης οὕτω τῆς κρατούσης ἐκφράσεως.

ΣΤ. ΙΩ. ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ

---

1. *...ἐμὲ δὲ ἐν τοῖς δεινοῖς (ὄμνυμί σοι θεόν, ὃν φιλοσοφία πρεσβεύει) τὸ Ὁμηρικὸν ἔθραττεν ἐκεῖνο, μὴ ἄρα ἀληθὲς εἴη τὸν καθ' ὕδατος θάνατον ὄλεθρον εἶναι καὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς. λέγει γὰρ ἔστιν ὅπου τῶν ἐπῶν: 'Αἴας δ' ἐξαπόλωλεν, ἐπεὶ πίεν ἁλμυρὸν ὕδωρ'* (δ 511), *τὸν ἐν θαλάττῃ θάνατον ἀκριβεστάτην ἀπώλειαν εἶναι τιθέμενος... Τούτους ἐλίττων τοὺς λογισμούς, ὁρῶ τοὺς* [συνεπιβαίνοντας] *στρατιώτας ἅπαντας ἐσπασμένους μαχαίρας, καὶ πυθόμενος ἐμάνθανον παρ' αὐτῶν ὡς καλὸν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ὄντας ἔτι πρὸς τὸν ἀέρα τὴν ψυχὴν ἐρυγεῖν, ἀλλὰ μὴ πρὸς κῦμα χανόντας* (A. Garzya, Synesii Cyrenensis Epistolae, Romae 1979, σσ. 17,6-18,5).

2. περὶ ἧς βλ. τὴν διατριβὴν τοῦ B. Gladigow, Sophia und Kosmos, Hildesheim 1965, σσ. 105-106, ἔνθα τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Ἡρακλείτου συνεξετάζεται μετὰ τοῦ ἀποσπ. 31.

3. L. R. Wickham, Cyril of Alexandria Select Letters, Oxford 1983, σ. 40,19-20.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗΣ ΤΡΙΚΚΑΛΩΝ ΔΥΟ ΚΩΔΙΚΕΣ ΤΟΥ XI ΑΙΩΝΟΣ

(Ἐκ τῶν Καταλοίπων Νίκου Βέη)*

Τῷ 1908 ὁ Νῖκος Βέης κατὰ τὰς ἱστοριοδιφικάς του ἐρεύνας εἰς τὴν Θεσσαλίαν εὗρεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Παναγίας Φανερωμένης Τρικκάλων «τρία ἐνδιαφέροντα περγαμηνὰ χειρόγραφα», τὰ ὁποῖα καὶ περιέγραψε. Τοῦτο ὁ ἴδιος πληροφορεῖ εἰς τὸ δημοσίευμά του: «Τέσσαρες Ἐκθέσεις περὶ τῶν εἰς τὰ Μετέωρα καὶ τὴν λοιπὴν Θεσσαλίαν ἀποστολῶν μου»[1]. Ἐκ τοῦ δημοσιεύματος τούτου ἀντλεῖ ὁ Marcel Richard καὶ ἐν σελίδι 58 τοῦ Supplément I (1958-1963) τοῦ βιβλίου του: Répertoire des Bibliothèques et des Catalogues de Manuscrits Grecs (Paris 1958) σημειοῖ ἁπλῶς εἰς τὴν λέξιν Trikkala τὴν ὕπαρξιν τριῶν χειρογράφων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Φανερωμένης.

Τῷ 1947 τὸν Νῖκον Βέην ἰδιαιτέρως ἀπησχόλησαν οἱ δύο περγαμηνοὶ κώδικες ἐκ τῶν εὑρεθέντων τῷ 1908 ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ὡς ἄνω Φανερωμένης. Εὑρίσκετο τῷ 1947 εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Θεσσαλικῶν Τρικκάλων καὶ δὴ εἰς τὰ Μετέωρα ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς μέλους τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου πρὸς μελέτην τῆς ὅλης καταστάσεως τῶν ἱερῶν Μονῶν καὶ τῶν ἐν αὐταῖς κειμηλίων καὶ χειρογράφων μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος.

Οἱ περὶ ὧν πρόκειται κώδικες περιέχουσιν Εὐαγγελικὰ κείμενα, καὶ ἡ σημαντικότης τῶν Εὐαγγελισταρίων τούτων καταφαίνεται ἐκ τῶν περὶ αὐτῶν παρατηρήσεων τοῦ Νίκου Βέη κατὰ τὴν ἀνακοίνωσίν του εἰς ἔκτατον συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῇ 6ῃ Ἰουνίου 1947 ὡς ἕπεται:

«Ἀνεθεώρησα τὸν κατάλογόν μου τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Τρικκάλοις ἐκκλησίας τῆς Φανερωμένης. Δύο περγαμηνοὶ κώδικες αὐτῆς μὲ ἀπησχόλησαν ἐπ' ἐσχάτων ἐπὶ μακρόν. Περιέχουν οὗτοι Εὐαγγελικὰ κείμενα κατὰ τὰς ἀναγνώσεις ἐπ' ἐκκλησίας.

»Ὁ ὑπ' ἀριθ. 1 κῶδιξ ἀνήκει εἰς τὸν 11ον αἰῶνα, καὶ δὲν συμφωνεῖ οὔτε πρὸς τὸν Σιναϊτικόν, οὔτε πρὸς τὸν Βατικανόν, οὔτε πρὸς τὸν Ἀλεξανδρινόν, ἀλλ' ἀκολουθεῖ ἰδίαν παράδοσιν. Εἶναι δὲ προφανῶς μεταγενέστερον ἀντίγρα-

---

* Ἀνακοίνωσις εἰς τὸ ΙΕ' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον (6. Σεπτ. 1976). Δὲν ἐξεδόθη διὰ τὰ φιλολογικὰ θέματα τόμος Πρακτικῶν τοῦ Συνεδρίου, ἐλλείψει χρημάτων!

1. Βλ. Θεσσαλικὰ Χρονικὰ Ζ'-Η', 1959, σ. 27. Δοκίμια τυπογραφικὰ εἶδεν ὁ Ν. Βέης τῷ 1958, ὅτε ἐνοσηλεύετο ἐν τῷ Θεραπευτηρίῳ «Ὁ Εὐαγγελισμός».

φον παλαιοτέρου χειρογράφου, τοῦ ὁποίου ἡ γλωσσικὴ μορφὴ ἀνταπεκρίνετο πρὸς ἐκείνην τῶν παλαιοχριστιανικῶν Εὐαγγελικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον ὑποστῆ ἀκόμη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀττικισμοῦ. Ἔχει δὲ τὸ χειρόγραφον τοῦτο κατὰ μέγα μέρος γραφῆ ὑπὸ Ἰωάννου πρεσβυτέρου τοῦ Λακεδαιμονίτου, ἤτοι τοῦ ἐκ Λακεδαιμονίας = τῆς μεσαιωνικῆς Σπάρτης πρὶν ἢ ἀναπτυχθῇ ὁ Μυστρᾶς.

»Ἀνῆκεν ἄλλοτε ὁ κῶδιξ οὗτος εἰς τὴν μονὴν τοῦ κατ' ἐξοχὴν Μετεώρου. Οὐδὲ εἶναι ὁ μόνος Λακεδαιμονιακὸς κῶδιξ, ὁ ὁποῖος περιῆλθεν εἰς τὴν μοναστηριακὴν πολιτείαν τῶν Μετεώρων· διότι καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 23β κῶδιξ τῆς Μετεωριτικῆς μονῆς τοῦ Ρουσάνου ἐγράφη τῷ 1370 ἐν Μυστρᾷ ὑπὸ τοῦ φιλοπόνου βιβλιογράφου Μανουὴλ Τζυκανδήλη· προσέτι δὲ καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 207 μουσικὸς κῶδιξ τῆς Μετεωριτικῆς μονῆς Βαρλαὰμ ἐγράφη ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου Λακεδαιμονίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοβέργη περὶ οὗ ἄλλοτε διεξοδικῶς».

Ἐκ τῶν ἀναγραφομένων τριῶν βιβλιογράφων εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἀνακοινώσεως τῷ 1947 τοῦ ἀθανάτου Ἀκαδημαϊκοῦ, ἥτις ἀνακοίνωσις ὑπάρχει ὡς κατάλοιπον καὶ εἶναι ἀδημοσίευτος, ὁ Μανουὴλ Τζυκανδήλης ἢ Τζυκονδύλης[1] ἑξάκις τοὐλάχιστον ἀναγράφεται ὑπὸ τῶν Marie Vogel καὶ Victor Gardhausen εἰς τὸ δημοσίευμά των: Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, καὶ ὑπὸ τοῦ Νίκου Βέη, σχετικῶς πρὸς τὸν ὡς ἄνω κώδικα τῆς Μονῆς Ρουσάνου τῶν Μετεώρων, εἰς τὸ βιβλιάριον του Ἔκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς Μοναῖς τῶν Μετεώρων κατὰ τὰ ἔτη 1908 καὶ 1909. Ὅμως τὸν Ἰωάννην πρεσβύτερον τὸν Λακεδαιμονίτην καὶ τὸν πρωτοψάλτην Λακεδαιμονίας Ἰωάννην τὸν Χρυσοβέργην δὲν εἴδομεν ἀναγραφομένους, προσφυγοῦσα καὶ εἰς ἄλλα σχετικὰ δημοσιεύματα. Ὅθεν διὰ τῶν ὑπὸ Νίκου Βέη περὶ τῶν ἀμέσως ἀνωτέρω βιβλιογράφων, ἄλλοι δύο βιβλιογράφοι ἔρχονται εἰς τὸ φῶς.

Τὸν Ἰωάννην Χρυσοβέργην συναντῶμεν ἐν σελίδι 349α τοῦ προμνημονευθέντος τοῦ XV αἰῶνος κώδικος 207 τῆς Μονῆς Βαρλαάμ, ὅπου σημειοῦται διὰ κιρροῦ μέλανος: *πόνος Ἰωάννου καὶ πρωτοψάλτου τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Λακεδαιμονίας τοῦ Χρυσοβέργη: μηνὶ σεπτεμβρίῳ*

1. Γραφὰς τοῦ ἐπωνύμου τοῦ ἐν λόγῳ βιβλιογράφου ἀπαντῶμεν εἰς Ν. Βέην: α) Τζυκανδύλης, βλ. Ἔκθεσιν παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς Μοναῖς τῶν Μετεώρων..., Ἀθήνησι 1910, σ. 28. Πρβλ. Marie Vogel und V. Gardthausen, Die griechischen Schreiber des Mittelalters..., Leipzig 1909 (Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen, XXXIII), σ. 281 καὶ σημ. 4. — β) Τζυκονδύλης, βλ. Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη, τόμ. 12, σ. 133 — γ) Τζυκανδήλης, εἰς ἀνέκδοτον ἀνακοίνωσιν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν τῷ 1947. — Αἱ γραφαὶ β' καὶ γ' ἐτυμολογούμεναι ἀνταποκρίνονται σημασιολογικῶς εἰς εὐλόγους ἐννοίας.

ἰνδικτιῶνος ζ'. Τὸν ὑπὸ τοῦ Νίκου Βέη Κατάλογον τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Μονῆς Βαρλαὰμ ἐπεξεργάζονται ἤδη ἐπιστήμονες τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν πρὸς τύπωσιν. Ὑπάρχει ἐξ ἄλλου καὶ ἰδιαίτερον τοῦ Καθηγητοῦ ἔγγραφον περὶ Ἰωάννου Χρυσοβέργη.

Ὁ Ἰ ω ά ν ν η ς π ρ ε σ β ύ τ ε ρ ο ς ὁ Λ α κ ε δ α ι μ ο ν ί τ η ς «διαιωνίζεται» εἰς δύο φύλλα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1, κατὰ Ν. Βέην, κώδικος τοῦ XI αἰῶνος τῆς Φανερωμένης Τρικκάλων εἰς τὰ φύλλα 50 καὶ 149β.

Οἱ δύο περὶ ὧν ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη κώδικες ἔχουσι περιγραφῆ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Νίκου Βέη. Ἡ περιγραφὴ εἶναι λεπτομερειακή, ἐκ δύο δὲ ἁπλῶν μνημονεύσεων ταύτης ὑπὸ τοῦ ἰδίου κατὰ δύο διάφορα ἔτη, τῷ 1947 καὶ τῷ 1958, ἐξυπακούεται ὅτι καὶ ἡ περιγραφὴ αὕτη ἦτο ἀδημοσίευτος μέχρι τοῦ 1958, καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι μέχρι σήμερον. Συγκεκριμένως τὸν Ἰούνιον 1947, μνημονεύσας τὴν παλαιότερον ὑπ' αὐτοῦ σύνταξιν τῆς ὡς ἄνω περιγραφῆς, οὐδὲν ἀνέφερε περὶ τυπώσεως ταύτης, εἰς δὲ τὸ ἄρθρον του ἐν «Θεσσαλικοῖς Χρονικοῖς» (1959) ἐπανέλαβεν ἁπλῶς τὸ περὶ περιγραφῆς ὑπ' αὐτοῦ τῶν δύο περὶ ὧν ὁ λόγος Εὐαγγελισταρίων, χωρὶς καὶ πάλιν νὰ ἀναφέρῃ τι περὶ δημοσιεύσεως τῆς περιγραφῆς αὐτῶν. Ἐὰν ἕως τότε εἶχε δημοσιεύσει ταύτην, ἦτο ἐκεῖ ἡ θέσις διὰ τὴν σχετικὴν παραπομπήν.

Ὑπευθύνους πληροφορίας περὶ τῶν δύο παργαμηνῶν κωδίκων, περὶ ὧν πρόκειται, εἶχε τὴν μεγάλην ὑποχρεωτικότητα νὰ παράσχῃ προσφάτως εἰς ἐμὲ ὁ Σεβασμιώτατος Τρίκκης καὶ Σταγῶν κύριος Στέφανος. Οὗτοι ὑπάρχουσι καὶ ἐναπόκεινται σήμερον ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῷ Μουσείῳ, ὅπερ στεγάζεται εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Οἴκημα ἐν Τρικκάλους. Ἡ ἐξακρίβωσις ἐγένετο ὑπὸ τῆς Σεβασμιότητός Του αὐτοπροσώπως βάσει στοιχείων χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα Τῇ διεβίβασα ἐκ τῆς ὑπὸ Ν. Βέη περιγραφῆς.

Ἔλαβον ἐπίσης τὰς πληροφορίας ὅτι οὐδεὶς ἄλλος τοιοῦτος κῶδιξ φυλάσσεται σήμερον ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Φανερωμένης Τρικκάλων, καὶ ὅτι προσφάτως, κατ' Ἰούνιον 1974, ἐπιστημονικὸν κλιμάκιον τοῦ Βυζαντιολογικοῦ Σπουδαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν εἰργάσθη ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῷ Μουσείῳ καὶ κατήρτισε δελτία καὶ διὰ τὰ δύο περγαμηνὰ Εὐαγγελιστάρια περὶ ὧν πρόκειται. Εἰς τὰ δελτία ταῦτα ἀντεστράφησαν οἱ αὔξοντες ἀριθμοὶ τῶν κωδίκων καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 1 κατὰ Βέην ἔλαβεν αὔξοντα 2, τἀνάπαλιν δ' ἐγένετο διὰ τὸν ἕτερον κώδικα.

Τὰ στοιχεῖα τὰ ἀναγραφόμενα εἰς τὰ δελτία τοῦ 1974 ἀντιβαλλόμενα πρὸς τὰ ὑπὸ Ν. Βέη συμπίπτουσιν ὡς πρὸς τὸν ὑπ' ἀριθμὸν 1, κατὰ Βέην, κώδικα, ὑπάρχει δὲ διαφορὰ τριῶν μόνον χιλιοστῶν κατὰ τὴν μίαν τῶν διαστάσεων αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ μικρὰ αὕτη φθορὰ καὶ κατὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου δύναται νὰ ἐπέλθῃ. Αἱ διαστάσεις τοῦ κώδικος τῷ 1908 κατὰ Ν. Βέην ἦσαν: 0,218 × 0,30, κατὰ δὲ τὸ δελτίον τοῦ 1974: 0,215 × 0,30.

Τὴν ταύτισιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κώδικος πρὸς τὸν φέροντα νῦν αὔξοντα 2 οριστικοποιεῖ ἡ διασταύρωσις καὶ ἄλλης πληροφορίας τοῦ Σεβασμιωτάτου κ. Στεφάνου σχετικῶς πρὸς δυσξύμβλητον τμῆμα τοῦ κειμένου τοῦ ὡς ἄνω κώδικος. Τὸ δυσξύμβλητον ἀκριβῶς τοῦ τμήματος τούτου ἐπιβεβαιοῦται κατὰ τὴν ἀντιγραφήν του ὑπὸ Ν. Βέη. Εἶναι φανερὰ κατὰ ταύτην ἡ προσπάθειά του νὰ ἀναγνώσῃ τὸ πλῆρες συντομογραφιῶν καὶ ὀρθογραφικῶν λαθῶν τοῦτο τμῆμα, τὸ ὁποῖον πανομοιοτύπως ἀντιγράφων συμπληροῖ. Εἰς αὐτὸ ὑπάρχει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μέχρι τοῦδε ἀγνώστου βιβλιογράφου τοῦ XI αἰῶνος Ἰωάννου Πρεσβυτέρου τοῦ Λακεδαιμονίτου. Ἡ σχετικὴ πληροφορία τοῦ Σεβασμιωτάτου: «Ἐν σελίδι 149 ἢ εἰς ἕτερον προηγούμενον φύλλον ἀμφοτέρων τῶν ὡς ἄνω κωδίκων δὲν ἠδυνήθημεν νὰ διαπιστώσωμεν ἂν αἱ ὑπάρχουσαι ἐκεῖ, ἀλλὰ τελείως δυσανάγνωστοι φράσεις ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ κωδικογράφου Ἰωάννου Πρεσβυτέρου τοῦ Λακεδαιμονίτου».

Ἀντιγραφὴ ὑπὸ Ν. Βέη ἐκ τοῦ κώδικος Φανερωμένης Τρικκάλων τοῦ χωρίου εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει τὸ ὄνομα τοῦ βιβλιογράφου Ἰωάννου πρεσβυτέρου τοῦ Λακεδαιμονίτου.

Διὰ τοῦ καθορισμοῦ ὑπὸ Νίκου Βέη τοῦ γλωσσικοῦ τύπου τοῦ ἀντιγραφικοῦ κειμένου τοῦ πρώτου ἐκ τῶν Εὐαγγελισταρίων καθίσταται προφανὴς ἡ σημασία αὐτοῦ ἀπὸ γλωσσικῆς ἐπόψεως, ἐκ ταύτης δὲ τὸν ἀρχικὸν κώδικα, ἐξ οὗ πηγάζει ὁ ἀντιγραφικὸς κῶδιξ τοῦ XI αἰῶνος τοῦ βιβλιογράφου Ἰωάννου τοῦ Λακεδαιμονίτου, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν χρονολογικῶς μεταξὺ II καὶ III αἰῶνος, καθόσον εἰς τὴν γλωσσικὴν διατύπωσιν τοῦ κειμένου δὲν συναντῶμεν ἐπίδρασιν τοῦ ἀττικισμοῦ.

Ἐφόσον ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης ὁ Λακεδαιμονίτης ἀντέγραψεν ἐκ τοῦ αὐθεντικοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κειμένου, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τοῦτο διετηρεῖτο καὶ κατὰ τὸν XI αἰῶνα. Ὅθεν δὲν ἀποκλείεται νὰ λανθάνῃ που εἴτε ἐνσωματωμένον εἰς ἄλλον κώδικα, τίς οἶδε ποῦ; εἴτε καὶ φύλλα αὐτοῦ νὰ ἔχωσι χρησιμοποιηθῇ ὡς περιβλήματα ξυλίνων προμετωπίδων ἄλλου ἐσταχωμένου κώδικος. Λέγω τοῦτο, διότι τῷ 1953 ἔζησα ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τῶν Μετεώρων ἓν τοιοῦτον περιστατικὸν ἀποκολλήσεως ὑπὸ τοῦ Νίκου μετὰ θαυμαστῆς ἐπιτηδειότητος ἐκ τῶν ξυλίνων πινακίδων τῆς σταχώσεως ἄλλου κώδικος διφθέρας βαθέος καφφὲ χρώματος. Αὕτη ἐκδιπλωθεῖσα εὑρέθη μεγάλου σχήματος, ἔφερε δὲ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως κείμενον, ἀποσπάσματα Εὐαγγελίου. Εἰς ταῦτα ἐκ τῆς ἀντιβολῆς πρὸς μεταγενέστερον εὐαγγελικὸν κείμενον ἐξηκριβώθησαν ὑπάρχουσαι διαφοραὶ κατὰ τὴν διατύπωσιν. Ἀναφέρω τοῦτο, διότι πρόκειται περὶ παρομοίου παμπαλαίου κειμένου.

Ἡ περιγραφὴ τοῦ κατὰ Ν. Βέην ὑπ' ἀριθ. 1 κώδικος τῆς ἐκκλησίας Παναγίας Φανερωμένης Τρικκάλων ἄρχεται οὕτως:

«Ἐκκλησίας Φανερωμένης Τρικκάλων

»Περγαμηνὴ καὶ χάρτης. Διαστ. 0,218×0,30. Αἰὼν XII[1]. φ. 205.

»Εὐαγγέλια κατὰ τὰς ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγνώσεις μετὰ σημαδοφώνων ἐρυθρογράφων.

»Ἔχει γραφῇ κατὰ δύο σελίδας, ὧν αἱ διαστάσεις συνήθως εἶναι 0,055× 0,197. Πολλὰ φύλλα εἶναι χαρτῷα, διακρίνονται δὲ πολλαχοῦ διάφοροι γραφαὶ μεταγενέστεραι καὶ νεώτεραι, περὶ ὧν κατωτέρω.».

Ἐν συνεχείᾳ μετὰ κενὸν διάστημα τριῶν γραμμῶν προοριζόμενον προφανῶς διὰ νὰ προσθέσῃ τὰς ἀρχοτελείας τοῦ κειμένου ἀπὸ φύλλου α - 27β, τὰς ὁποίας ἤδη εἶχεν ἰδιαιτέρως γράψει, συνεχίζονται αἱ ἀρχοτέλειαι ἀπὸ φύλλου 27β—28β κ.λπ. Ἐνδιαμέσως ὁ περιγράφων τὸν κώδικα παραθέτει καὶ ἄλλας προσωπικάς του παρατηρήσεις ἢ σχετικὰ πληροφοριακά. Αἱ ἀρχοτέλειαι ἐξικνοῦνται μέχρι τοῦ φ. 194β, ὑπάρχει δὲ καὶ ἡ πληροφορία ὅτι τὸ παράφυλλον ἐσημειώθη διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 195. Ἡ περιγραφὴ τελειώνει οὕτως: «Ἄλλοτέ ποτε εἶχεν ὁ κῶδιξ καὶ θηλυκωτῆρας ἐπὶ μέρους μεταλλικούς, ἐπὶ μέρους βυρσίνους.».

Ἡ ὑπὸ Ν. Βέη περιγραφὴ τοῦ περὶ οὗ πρόκειται κώδικος ἀποτελεῖται ἐξ εἴκοσι καὶ ἐννέα ἐγγράφων του.

---

1. Κατὰ τὴν ἀναθεώρησιν τῆς περιγραφῆς τῷ 1947 ὁ Ν. Βέης κατέταξε τὸν κώδικα εἰς τὸν XI αἰῶνα. Οἱ συντάξαντες τὸ δελτίον τοῦ 1947 ἔχουσι διατηρήσει ὡς αἰῶνα τὸν XII.

Περὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 κατ' ἀρίθμησιν Ν. Βέη κώδικος τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας διαπιστώνεται μεγάλη διαφορὰ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν φύλλων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀριθμηθέντα τῷ 1947 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ἦσαν 275, ὅμως εἰς τὸ δελτίον τοῦ 1974 τὰ φύλλα τοῦ κώδικος 2 ἀναγράφονται ὡς συμποσούμενα εἰς 174.

Παρεκάλεσα ἀπὸ τηλεφώνου τὸν Σεβασμιώτατον κύριον Στέφανον νὰ ἐξετάσῃ τὸ σῶμα τοῦ κώδικος, ἐὰν ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ἴχνη ὅτι ὁ κῶδιξ εἶχέ ποτε καὶ πολλὰ ἄλλα φύλλα, καὶ ἐξηκρίβωσε τοῦτο μετ' ἐκπλήξεως καὶ πικρίας. Ἐλπίζομεν μετὰ τοῦ Σεβασμιωτάτου ὅτι τὰ ἐλλείποντα 101 φύλλα ἔχουσιν ἐκπέσει κατὰ τὴν μεταφορὰν τῶν κωδίκων, καὶ ὅτι θὰ ἀνευρεθῶσιν εἰς ἄλλην τινὰ ὁμάδα ἀτακτοποιήτων.

Πρὸς στιγμὴν ἐσκέφθην μήπως πρόκειται περὶ ἄλλου κώδικος, ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὰς διαστάσεις σημειοῦται διαφορά τις, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς σχετικῆς περιγραφῆς καὶ τοῦ κώδικος τούτου, διαπιστωθέντα ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου ὡς ὑπάρχοντα εἰς τὸν κώδικα, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἐπιτρέπουσιν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 2 κατὰ Ν. Βέην κώδικος τῆς Παναγίας Φανερωμένης Τρικκάλων. Οὗτος καὶ νῦν συνάπτεται πρὸς τὸν ὑπ' ἀριθμὸν 1 κώδικα.

Ἐκ τῆς περιγραφῆς ὑπὸ Νίκου Βέη τοῦ δευτέρου τούτου περγαμηνοῦ Εὐαγγελισταρίου λανθάνει πρὸς τὸ παρὸν τὸ ἥμισυ περίπου τῶν χειρογράφων τοῦ Καθηγητοῦ. Ὑπάρχουσιν ἐκ τούτων ἕνδεκα, ὅπου αἱ ἀρχοτέλειαι τῶν φύλλων τοῦ κειμένου ἀπὸ 1-120$^{\alpha}$. Ἀναγράφονται ἐπίσης εἰς δύο ἄλλας χειρογράφους σελίδας τοῦ Καθηγητοῦ κατ' ἀραιὰ διαστήματα σελίδες τοῦ κώδικος, εἰς τὰς ὁποίας ὑπάρχουσι μικρὰ χάσματα, μεταγενέστεραι γραφαί, ἐπίτιτλα διάκοσμα, ἀριθμοὶ τετραδίων, σπουδαῖα σημειώματα καὶ ἀπεξεσμένα χωρία ἐπὶ τοῦ κειμένου. Εἰς τρίτην σελίδα ἀναγράφει ὑπαρχούσας εἰς τὰς ᾤας φύλλων τοῦ κώδικος συμπληρώσεις παραλειφθέντων χωρίων τοῦ κειμένου, γενομένας ὑπὸ τοῦ ἰδίου βιβλιογράφου, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλονται καὶ αἱ παραλείψεις.

Ἡ ὑπὸ Νίκου Βέη περιγραφὴ τοῦ κατ' ἀρίθμησίν του ὑπ' ἀριθμὸν 2 κώδικος τῆς ἐκκλησίας Φανερωμένης Τρικκάλων ἄρχεται:

«Περγαμηνή. Διαστ. 0,205 × 0,X[1] XI φ. 275.

»Εὐαγγέλια κατὰ τὰς ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγνώσεις μετ' ἐρυθρῶν σημαδοφώνων.
»Ἡ περγαμηνὴ εἶναι παχεῖα κατὰ μέγα μέρος. Ἡ γραφὴ ἐπιμελὴς κατὰ δύο σελίδας, ὧν αἱ διαστάσεις συνήθως κυμαίνονται 0,07×0,20 περίπου.».

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἄρχεται ἡ ἀναγραφὴ τῶν ἀρχοτελειῶν τῶν φύλλων τοῦ

---

1. Κενόν.

κώδικος ὑπ' ἀριθ. 2 ἀπὸ φύλλου 1-120α, ἐλπίζομεν δὲ διὰ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ τῶν ὑπολοίπων ἐγγράφων τοῦ καθηγητοῦ τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ κώδικος τούτου.

Περιγραφὴν τρίτου κώδικος τῆς ἐκκλησίας Φανερωμένης Τρικκάλων δὲν ἔχομεν πρὸς τὸ παρὸν ἀνεύρει.

Τὰς περιγραφὰς τῶν δύο περγαμηνῶν κωδίκων τοῦ XI αἰῶνος τῆς ἐκκλησίας Παναγίας Φανερωμένης Τρικκάλων θέλομεν δημοσιεύσει διὰ τοῦ περιοδικοῦ τοῦ συντάξαντος ταύτας Νίκου Βέη: Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher.

ΜΑΙΡΗ Ν. ΒΕΗ

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΛΟΓΟΣ ΕΙΣ ΑΡΣΕΝΙΟΝ ΑΥΤΩΡΕΙΑΝΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Εἰς τὸν τόμον ΜΓ' (1977-1978) τῆς 'Επετηρίδος τῆς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἐξέδωκα ἀνέκδοτον ἀκολουθίαν εἰς τὸν 'Αρσένιον Αὐτωρειανόν, πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 648 κώδικος τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου[1]. 'Εκεῖ ὑπεσημείωσα ὅτι εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 366 κώδικα τῆς Πάτμου παραδίδεται λόγος, ἀνέκδοτος καὶ οὐδέποτε χρησιμοποιηθεὶς ὑπὸ τῶν μελετητῶν, εἰς τὸν ἅγιον 'Αρσένιον, πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Αὐτωρειανόν, ὑπεσχέθην δὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ λόγου τούτου[2].

'Ο ὑπ' ἀριθ. 366 Πατμιακὸς κῶδιξ εἶναι χαρτῷος, σύγκειται ἐκ φύλλων 434 καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸν ΙΔ'-ΙΕ' αἰ.[3]. Παραδίδει 'Ιωάννου τοῦ Ζωναρᾶ ἐξηγήσεις τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, συλλογὴν διαφόρων ἐνταλμάτων, συνοδικῶν σημειωμάτων, χρυσοβούλλων, νεαρῶν, ὑπομνημάτων, τόμων συνοδικῶν καὶ ἄλλων νομικῆς φύσεως πονημάτων[4], Φιλοθέου ἱερομονάχου διάλογον

---

1. Παναγιώτου Γ. Νικολοπούλου, 'Ακολουθία ἀνέκδοτος εἰς 'Αρσένιον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ΕΕΒΣ, 43, 1977-1978, σσ. 365-383.

2. 'Ενθ' ἀνωτ., σ. 368. Τὸ πρῶτον ἐχρησιμοποιήθη ὑπ' ἐμοῦ ὡς ἀνωτέρω.

3. Περιγραφὴ τοῦ κώδικος ὑπὸ 'Ιωάννου Σακκελίωνος, Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη ἤτοι ἀναγραφὴ τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς κατὰ τὴν νῆσον Πάτμον γεραρᾶς καὶ βασιλικῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου τεθησαυρισμένων χειρογράφων τευχῶν πάλαι μὲν ἐκπονηθεῖσα ὑπὸ 'Ιω.... Σ..., νῦν δὲ φιλοτίμῳ προνοίᾳ καὶ ἀναλώμασι τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ ἐκδιδομένη ἧς ἐν τέλει προσετέθησαν καὶ ἑπτὰ πίνακες πανομοιότυπα περιέχοντες τῆς τῶν διαφόρων ἑκατονταετηρίδων γραφῆς, 'Αθήνησιν 1890, σσ. 163-167, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ τὸν ΙΔ' αἰ.

Τὸν κώδικα ἐχρησιμοποίησαν ὁ V. Laurent, Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les Actes des Patriarches. Fasc. IV. Les Regestes de 1208 à 1309, Paris 1971, σ. 395, ὁ Jean Gouillard, Quatre procès de mystiques à Byzance (vers 960-1143). Inspiration et autorité, RÉB 36, 1978, σ. 7 (οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦν τὸν ΙΔ' αἰ.) καὶ εἴ τις ἄλλος. Πάντως τὸ ὑδατογράφημα (βασιλίσκος; ἄνθος;) χρονολογεῖται εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ ΙΔ' αἰ. ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰ.

4. Μεταξὺ τούτων παραδίδονται καὶ δύο ἔγγραφα ἐντάλματα τοῦ 'Αρσενίου· α') φύλ. 321r-v. *Πατριαρχικόν. Τοῖς ὁσιωτάτοις ἐπισκόποις, θεοσεβεστάτοις πρεσβυτέροις, θεοφιλεστάτοις διακόνοις καὶ παντὶ τῷ εὐαγεῖ κλήρῳ· τοῖς ἐνδοξοτάτοις καὶ λαμπροτάτοις κτήτορσι καὶ οἰκήτορσι τῆς θεοσώστου πόλεως τῆς δεῖνα.* 'Αρχ. '*Ο τῆς πνευματικῆς ἀκολουθίας ὅρος.* Πρόκειται περὶ ἐγκυκλίου γνωστῆς ἤδη ἀπὸ τὸν Joh. Leunclavius, Juris Graecoromani, tam canonici quam civilis, τ. I, Francoforti 1596, σ. 426. Τὸ

περὶ θεολογίας δογματικῆς[1], ἀγνώστου πέντε ἠθικὰς ὁμιλίας καὶ ἐν τέλει, ἐν φύλ. 430v - 434v· *Λόγος εἰς τ(ὸν) ἅγιον ᾿Αρσένιον π*[*⟨ατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως⟩*], ὁ ὁποῖος ἀρχ. *Οὐκ ἄρα μέγα μόνον οὐδὲ τίμιον* [*⟨ἄνθρωπος⟩*] καὶ τελ., κολοβουμένου τοῦ κώδικος, ἐλλιπής· *ἀλλ᾿ οἱ πολλοὶ τῶν κρατούντων*[(βλ. φωτ.).

Καίτοι ὁ ᾿Ιωάννης Σακκελίων ὑπεσημείωσεν ὅτι ὁ λόγος οὗτος ἀναφέρεται εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ᾿Αρσένιον τὸν Αὐτωρειανὸν καὶ ὄχι τὸν μέγαν ὁμώνυμον ἀσκητήν[2], τὸ κείμενον παρέμεινε μέχρι τοῦδε ἀχρησιμοποίητον καὶ ἀνέκδοτον.

῾Ο λόγος, ὅπως σῴζεται, δύναται νὰ διακριθῇ εἰς δύο μέρη, εἰς ἓν ἐκτεταμένον προοίμιον (στίχ. 1-31) καὶ τὸν καθ᾿ αὐτὸ βίον τοῦ ᾿Αρσενίου.

Εἰς τὸ προοίμιον ὁ συντάκτης τοῦ λόγου ἐκθέτει ἀπόψεις σχετικὰς μὲ τὴν χριστιανικὴν ἀνθρωπολογίαν, αἱ ὁποῖαι στρέφονται περὶ τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Γρηγόριον Νύσσης χωρίον ὅτι *οὐκ ἄρα μέγα μόνον οὐδὲ τίμιον ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἤδη καὶ θεία τις μοῖρα*, ἤτοι μερίς, τμῆμα τῆς θείας φύσεως ὁ ἄνθρωπος.

῾Ο ἑπόμενος βίος τοῦ ᾿Αρσενίου δύναται νὰ διακριθῇ εἰς ἐπὶ μέρους τμήματα, ὡς ἑξῆς·

1) Στίχ. 32-77. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο ἐκτίθενται τὰ τοῦ τόπου καταγωγῆς τοῦ ᾿Αρσενίου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις, τὰ τῶν γονέων του, τῶν ὁποίων ὁ μὲν πατὴρ καλεῖται Θεόδωρος καὶ εἶναι κριτὴς τοῦ βήλου, ἡ δὲ μήτηρ Εἰρήνη ἐκ τοῦ γένους τῶν Καματηρῶν, τὰ τοῦ ὀνόματος τῆς βαπτίσεώς του, τὸ ὁποῖον εἶναι Γεώργιος, τὰ τῆς ἐγκυκλίου παιδεύσεώς του.

2) Στίχ. 78-116. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο ἐκτίθενται τὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, θανόντος ὡς μοναχοῦ τῆς μονῆς Περιβλέπτου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἤτοι ἡ ἀναχώρησις τοῦ ἁγίου μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἐπὶ αὐτοκράτορος Νικαίας ᾿Ιωάννου τοῦ Γ´ τοῦ

ἔνταλμα παραδίδεται καὶ ὑπὸ τῆς Νομικῆς Συναγωγῆς τοῦ Δοσιθέου (κῶδ. Μετοχίου Παναγίου Τάφου 2, φ. 61v). Βλ. V. Laurent, Les Regestes, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σσ. 159-161, ἀριθ. 1355, ὅπου ὅμως δὲν ἀναφέρονται οἱ ἡμέτεροι κώδικες· β´) φφ. 321v.-323v.· *Πρὸς χειροτονούμενον μητροπολίτην καὶ ἀρχιεπίσκοπον*. ῎Αρχ. *῾Η τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ ἡμῶν*. ᾿Επίσης γνωστὸν ἐκ τοῦ Leunclavius (ἔνθ᾿ ἀνωτ., σ. 427). Βλ. V. Laurent, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σ. 174, ἀριθ. 1374.

1. Τὸ χειρόγραφον παρέχει μόνον ὡς ἀνωτέρω. ῎Αλλη χεὶρ ἔγραψε *Φιλοθέου μητροπολίτου Σηλυβρίας*. Περὶ τοῦ μητροπολίτου τούτου καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἀποδόσεως τοῦ ἀνωτέρω διαλόγου καθὼς καὶ τοῦ λόγου εἰς ᾿Αρσένιον βλ. Paul Magdalino, Byzantine Churches of Selymbria, DOP 32, 1978, σσ. 309-318, ἰδίᾳ σ. 310. ῾Ο ᾿Ιω. Σακκελίων, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σ. 167, ὑποθέτει ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Φιλοθέου ῾Ηρακλείας, τοῦ κατόπιν Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου, τοῦ Κοκκίνου, εἰς τὸν ὁποῖον λέγει ὅτι ἀνῆκε καὶ ὁ κῶδιξ.

2. ᾿Ιω. Σακκελίωνος, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σ. 167.

Δούκα τοῦ Βατάτζη καὶ πατριάρχου ἐν Νικαίᾳ ἑδρεύοντος τοῦ Γερμανοῦ τοῦ Β', ἡ καταφυγή του εἰς Βιθυνίαν καὶ ἡ ἐπὶ βραχὺ χρονικὸν διάστημα παραμονή του εἰς τὰ ἐκεῖ κτήματα τοῦ Χούμνου, μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ ὁποίου εἶχε συγγενικοὺς δεσμούς. Κασταμονίτης τις ἀ αλαμβάνει κατόπιν ἐντολῆς τοῦ προστάτου τοῦ Ἀρσενίου, Γεωργίου ἀκόμη τότε, Γερμανοῦ τοῦ Β', τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ νέου εἰς τὸν ὁποῖον ἐκμανθάνει τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν καὶ τὰς «μείζονας ἀκροάσεις». Ἤδη ἀπὸ τῆς ἡλικίας αὐτῆς ὁ Ἀρσένιος στρέφεται πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν προτιμῶν τῆς θύραθεν τὴν θρησκευτικὴν παιδείαν.

3) Στίχ. 117-177. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο ὁ συγγραφεὺς ἱστορεῖ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἀρσενίου νὰ μονάσῃ, τὴν μετάβασίν του εἰς τὴν Ὀξεῖαν νῆσον, μίαν τῶν Πριγκιπονήσων, διὰ νὰ ἀσκηθῇ, τὴν μεταβολήν, τὴν πρώτην, τοῦ ὀνόματός του ἀπὸ Γεωργίου εἰς Γεννάδιον καὶ ἐκθέτει σκέψεις τινὰς διὰ τὴν μοναχικὴν καὶ ἐν γένει τὴν χριστιανικὴν ζωήν.

4) Στίχ. 178-222. Ἡ κατάκτησις τῆς Ὀξείας νήσου ὑπὸ τῶν Λατίνων (Ἰταλῶν εἰς τὸ κείμενον) ἀναγκάζει τὸν Ἀρσένιον, Γεννάδιον ἀκόμη τότε, καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἀπέλθουν εἰς Νίκαιαν, ὅπου ὁ Γερμανὸς ὁ Β' ἔχει ἤδη ἀποθάνει, πατριαρχεύει δὲ ὁ Μανουήλ. Ὁ Γεννάδιος, κατόπιν Ἀρσένιος, πλανᾶται εἰς διαφόρους τόπους καὶ μονάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ Πιθαρίτζια. Ἀποφασίζει νὰ ἀποχωρήσῃ καὶ ἐντεῦθεν διὰ νὰ μονάσῃ εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Ἄννης τὴν ἐπονομαζομένην Ὀξυβαφεῖον. Καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν μονὴν καὶ ἐν μέσῳ τῆς ἐρήμου εὑρισκόμενος τὴν 8ην Μαΐου, προφανῶς, κείρεται καὶ μεταβάλλει τὸ ὄνομά του εἰς Ἀρσένιος, ὄνομα τοῦ ἁγίου τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Συνεχίζει τὴν πορείαν πρὸς τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Ἄννης, κατασκηνώνει εἰς τὴν Ἀπολλωνιάδα λίμνην καὶ ἀποφασίζει νὰ μονάσῃ εἰς τὴν ἐκεῖ μονὴν τοῦ Σεργίου ἡ ὁποία ἔχει καθολικὸν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ πολιτεία τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὴν Ἀπολλωνιάδα καθίσταται εὐφήμως γνωστή.

5) Στίχ. 223-285. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀποθνήσκει ὁ πατριάρχης Μανουὴλ καὶ ὁ βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Β' ὁ Λάσκαρις, ἡ περὶ αὐτὸν γερουσία καὶ οἱ ἱεράρχαι ἀναζητοῦν τὸν κατάλληλον πατριάρχην. Καταφεύγουν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Εὐαγγελίου προκειμένου δι' αὐτῆς χάριτι θείᾳ νὰ ὑποδειχθῇ ὁ κατάλληλος. Προτείνονται τρία πρόσωπα, ὁ Νικηφόρος Βλεμμίδης, ὁ Ἰωαννίκιος Κυδώνης καὶ ὁ Ἀρσένιος. Μετ' ἀλλεπαλλήλους ἀκάρπους ἀναπτύξεις τοῦ Εὐαγγελίου τέλος προκρίνεται ὁ Ἀρσένιος, ἀνὴρ ἐπιθυμητὸς κυρίως τοῦ βασιλέως. Τὴν ἐπιλογὴν ἐπισφραγίζει θαυμαστόν τι τὸ ὁποῖον συνέβη εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Β' τοῦ Λασκάρεως παρουσίᾳ καὶ τοῦ κατόπιν αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Η' τοῦ Παλαιολόγου. Πέρδιξ καταδιωκόμενος ὑπὸ ἱέρακος καταφεύγει εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ βασιλέως ὁ ὁποῖος ἀποκεφαλίζει τὸν ἱέρακα καὶ τοιουτοτρόπως σῴζει τὸν πέρδικα. Ὁ πέρδιξ συμβολίζει Πέρσην (δηλ. Τοῦρκον) καταφυγόντα εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ὁ δὲ ἱέραξ Σκύθην (δηλ. Σλάβον ἢ πάντως βόρειον) μέλλοντα νὰ ἡττηθῇ.

6) Στίχ. 286-325. Ὁ βασιλεὺς ἀποστέλλει τὸν Ταράνην καὶ τὸν Καρυανίτην εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἐπιλεγέντος 'Αρσενίου. Ὁ τελευταῖος ἀποφεύγει τὴν χειροτονίαν καὶ ἀλλάσσων τόπους μεταβαίνει εἰς τὴν Κουβρίκων πόλιν καὶ ἐκεῖθεν καταλήγει εἰς τὴν ἐντὸς τῆς 'Απολλωνιάδος λίμνης νῆσον ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπῆρχεν ἡ μονὴ τοῦ 'Αγίου Στεφάνου. 'Εν τέλει ἀποκαλύπτεται ἡ διαμονή του, ὁδηγεῖται ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ χειροτονεῖται πατριάρχης ἀνερχόμενος ἀλλεπαλλήλως τοὺς βαθμοὺς τοῦ διακόνου, τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ ἐπισκόπου.

7) Στίχ. 326-343. Ὁ 'Αρσένιος, πατριάρχης τώρα πλέον Κωνσταντινουπόλεως, ἀποδύεται εἰς τὸ ἔργον καὶ ἐργάζεται νυχθημερὸν ἐπιδιώκων κυρίως τὴν ἐφαρμογὴν τῆς δικαιοσύνης. Ἡ προσωπικότης του ἐπιβάλλεται. Ὁ συγγραφεὺς ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐκφράζει ἀπόψεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἐκκλησία εἶναι μείζων τῆς πολιτείας καὶ ὁ πατριάρχης μείζων τοῦ βασιλέως, ἐφ' ὅσον ὁ πρῶτος χρίει τὸν δεύτερον καὶ ὁ χριόμενος εἶναι ὑποδεέστερος τοῦ χρίοντος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κολοβοῦται ὁ κῶδιξ.

Ὅπως σῴζεται σήμερον ὁ ὑπ' ὄψει λόγος δὲν ἀποδίδει τὸν βίον τοῦ 'Αρσενίου πλήρη καὶ μάλιστα τὴν ζωὴν καὶ δρᾶσιν τοῦ ἀνδρὸς μετὰ τὴν πατριαρχείαν του, περίοδον ἡ ὁποία συμπίπτει μὲ τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην σύγκρουσιν τοῦ 'Αρσενίου μὲ τὸν Μιχαὴλ τὸν Η' τὸν Παλαιολόγον καὶ τὴν γένεσιν τοῦ 'Αρσενιατικοῦ σχίσματος. 'Αλλ' ὅμως, καὶ ὅπως σῴζεται, ὁ βίος παρέχει πολυτίμους πληροφορίας διὰ τὴν πρὸ τῆς πατριαρχείας περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ 'Αρσενίου διὰ τὴν ὁποίαν ἐλαχίστας ἔχομεν πληροφορίας. Τὴν σημασίαν τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν θὰ ἐκτιμήσωμεν ἐν συνεχείᾳ ὅπως καὶ κατὰ τὰς ὑποσημειώσεις κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ λόγου[1]. 'Εκ τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν φαίνεται ὅτι πολλὰ σημεῖα τῆς μεταγενεστέρας ἱστορίας τοῦ 'Αρσενιατικοῦ σχίσματος ἑρμηνεύονται σαφῶς.

Κυριώτεροι συγγραφεῖς οἱ ὁποῖοι δι' ὀλίγων ἀναφέρονται εἰς τὴν πρὸ τῆς πατριαρχείας περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ 'Αρσενίου εἶναι ὁ Γεώργιος 'Ακροπολί-

---

1. Περὶ τοῦ 'Αρσενίου καὶ τοῦ 'Αρσενιατικοῦ σχίσματος βλ. προσεχῶς εἰδικὴν σχετικῶς μελέτην μου. Ἡ περὶ τοῦ 'Αρσενίου καὶ τοῦ 'Αρσενιατικοῦ σχίσματος βιβλιογραφία εἶναι μεγάλη. Πάντως κλασσικὴ παραμένει ἡ μελέτη τοῦ Ἰω. Συκουτρῆ, Περὶ τὸ σχίσμα τῶν 'Αρσενιατῶν, Ἑλληνικά, 2, 1929, σσ. 267-232. 3, 1930, σσ. 15-44. 5, 1932, σσ. 107-126. 'Επίσης αἱ διάφοροι μελέται τοῦ V. Laurent, μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχει ἡ Les grandes crises religieuses à Byzance. La fin du schisme arsénite, Bulletin de la section historique τῆς Académie Roumaine, XXVI, 2, Bucarest 1945, σσ. 225-313. Βλ. ἐπίσης τὴν μελέτην τοῦ πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ὁ πατριάρχης 'Αρσένιος ὁ Αὐτωρειανὸς (1255-1260 καὶ 1261-1267), Ἑλληνικά, 1, 1928, σσ. 78-94.

της[1] καὶ ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης[2]. Ἐπίσης συνοπτικώτατα ἀναφέρονται ὁ Ἐφραίμιος[3] καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς[4], εὐκαιριακῶς δὲ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης[5].

Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ λόγου ὁ Ἀρσένιος χαρακτηρίζεται ὡς ἅγιος. Τοῦτο ἤδη συμβαίνει εἰς τὴν πρὸς τιμήν του ἀκολουθίαν τὴν ὁποίαν ἐξέδωκα πρό τινος[6]. Ἅγιον χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός[7]· *τὸν πρῶτον ἐξελέγξαντα τὴν αἵρεσιν ἱερὸν Φώτιον. Τοὺς μετὰ ταῦτα θεοσόφους πατέρας, τὸν ἐν ἁγίοις Γερμανὸν τὸν νέον* (τὸν Β΄), *Ἀρσένιον καὶ Ἀθανάσιον τοὺς ἡγιασμένους, οὓς ὁ Θεὸς οὕτως λαμπρῶς ἐθαυμάστωσε καὶ ἐδόξασεν.* Ἐπίσης εἰς τὸ Συνοδικὸν τῆς Ὀρθοδοξίας[8]· *Ἀρσένιος εὐφημεῖται· Ἀρσενίου τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου ἁγιωτάτου καὶ ἀοιδίμου πατριάρχου, αἰωνία ἡ μνήμη.* Ἐπίσης καὶ ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανός· *καὶ ἀπὸ τῶν ἁγίων πατριαρχῶν Ἀρσενίου καὶ Ἀθανασίου*[9] καὶ ἀλλαχοῦ· *ὁ ἐν ἁγίοις πατριάρχης Ἀρσένιος*[10].

Πατρὶς τοῦ Ἀρσενίου, κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ λόγου, εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις· *Εἰ δὲ καὶ τὴν κάτω σαφῶς ἐξετάζειν ἐθέλει τις, εὑρήσει τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν, τὴν Κωνσταντίνου ταύτην φημὶ* (στίχ. 43-44)[11].

Ὁ πατὴρ τοῦ Ἀρσενίου καλεῖται Θεόδωρος, εἶναι κριτὴς τοῦ βήλου καὶ εὐσεβής, ἀργότερον δὲ ἐμόνασεν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴν

---

1. Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου τοῦ μεγάλου Λογοθέτου Χρονικὴ Συγγραφή. Ἔκδοσις Immanuel Bekker, Bonnae 1836, σ. 113. Ἔκδοσις Augustus Heisenberg, τ. I, Lipsiae 1903, σ. 107.

2. Ἀνωνύμου (= Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου) Σύνοψις Χρονικὴ ἀπὸ Ἀδάμ. Ἐκδ. Κωνσταντίνου Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Ζ΄, Βενετία - Παρίσιοι 1894, σσ. 510 κέξ. Βλ. σχετικῶς καὶ Ἰω. Συκουτρῆ, Περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν, Ἑλληνικὰ 2, 1929, σσ. 267-274 ἰδίᾳ.

3. Ἐφραιμίου Χρονικοῦ Καίσαρες, J.-P. Migne, PG 143, στ. 376.

4. Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ, Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας λόγος γ΄, κεφ. α΄, παρὰ J.-P. Migne, PG, 148, στ. 180-182.

5. Γεωργίου τοῦ Παχυμέρη, Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, Γ΄ (ἐκδ. Βόννης 1835, τόμ. Β΄, σσ. 146-147).

6. Π. Γ. Νικολοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 375.

7. Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ Λόγος ἀντιρρητικὸς ἐν Δοσιθέου, Τόμος Καταλλαγῆς, Ἰάσιον 1692 (= 1694), σ. 221.

8. Jean Gouillard, Le Synodikon de l'Orthodoxie. Édition et Commentaire, Travaux et Mémoires, 2, 1967, σ. 103. Βλ. ἐπίσης ἐμόν, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 375.

9. Θεοδώρου Ἀγαλλιανοῦ Διάλογος ἐν Δοσιθέου, Τόμος Χαρᾶς, Ρίμνικον 1705, σ. 622.

10. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 625. Βλ. καὶ τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἀκολουθίαν εἰς τὸν ἅγιον Ἀρσένιον.

11. Τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀναφέρει ὡς πατρίδα τοῦ Ἀρσενίου ὁ Funk (Arsenius. Wetzer und Welte, Kirchenlexikon, τ. 1, 1882, στ. 1447-1450) παραπέμπων εἰς τὸν

τῆς Περιβλέπτου· *Τοῦ γὰρ βήλου κριτὴς ὁ τοῦ θείου τοῦδε πατὴρ ὑπῆρχε καὶ δικαστὴς ἀκριβέστατος, ἰθύνων τῇ δικαίᾳ κρίσει καὶ διεξάγων καλῶς τὸν ἐν τῇ πόλει πάντα λαόν. Θεόδωρος ὄνομα τῷ ἀνδρὶ* (στίχ. 52-55). Καὶ ἀλλαχοῦ· *Τοῦ οὖν πατρὸς αὐτοῦ τὸν βίον ἀπολιπόντος ἐν τῇ τῆς Περιβλέπτου μονῇ, ἐκεῖ γὰρ ηὐλίζετο τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἐνδεδυμένος* (στίχ. 78-79).

Ἡ μαρτυρία τοῦ συγγραφέως τοῦ λόγου διὰ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ 'Αρσενίου εἶναι μονήρης. Ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης λέγει ὅτι ὁ πατὴρ ἐκαλεῖτο Ἀλέξιος καὶ ὅτι ἀργότερον μετέβαλε τὸ ὄνομα τοῦτο κατὰ τὴν κουρὰν εἰς 'Αρσένιος, τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο ὄνομα ἔλαβεν ὁ πατριάρχης 'Αρσένιος, ὅταν ἐκάρη μοναχός, τιμῶν τὸν πατέρα του[1].

Τὴν ἰδιότητα τοῦ πατρὸς ὡς κριτοῦ τοῦ βήλου καὶ δικαστοῦ γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Θεοδώρου Σκουταριώτου[2]· *κριτὴς ἦν τοῦ βήλου καὶ θεῖος δικαστὴς πρὸ τοῦ ἁλῶναι παρ' Ἰταλῶν τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων*[3].

Ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ 'Αρσενίου εἰδικῶς ἐμόνασεν εἰς τὴν μονὴν τῆς Περιβλέπτου[4] τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ λόγου τούτου μανθάνομεν. Ὁ Θεόδωρος Σκουτα-

---

Γεώργιον 'Ακροπολίτην. 'Αλλ' ὁ τελευταῖος οὐδὲν λέγει περὶ τῆς πατρίδος τοῦ 'Αρσενίου. 'Επίσης καὶ ὁ L. Petit (Arsène Autorianos et Arsénistes, DTC 1, Paris 1909, στ. 1992) ἀναφέρει ὅτι ὁ 'Αρσένιος ἐγεννήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, χωρὶς εἰδικωτέραν παραπομπήν. Ὁμοίως καὶ ὁ V. Tiftixoglu, Arsenius Autoreianos. Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, τ. I, München 1972, σσ. 100-101.

1. *Ἦν δὲ οὗτος πατρὸς μὲν 'Αλεξίου τοῦ Αὐτωρειανοῦ ὃς καὶ κριτής...διὰ δὲ τὸν πατέρα 'Αρσένιον ἐξ 'Αλεξίου, ὅτε τὰ μοναχικὰ ἐνεδύσατο, ἐπικληθέντα, ἄνδρα Θεοῦ δοῦλον καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπέραστον, 'Αρσένιος ὠνομάζετο ὃ καὶ ἐπεκράτησε τούτῳ εἰς ὄνομα* ⟨Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου⟩, ἔνθ' ἀνωτ. (ἔκδ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 511 καὶ ἔκδ. A. Heisenberg, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 290). Καὶ ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν 'Αλέξιος, εἶτα μετὰ τὴν κουρὰν 'Αρσένιος, γνωρίζεται ὁ πατήρ. Βλ. L. Petit, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 1992. L. Bréhier, Arsène, patriarche de Constantinople, DHGE, τ. 4, Paris 1930, στ. 750. Σ. Εὐστρατιάδου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 78.

2. Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου, ἔνθ' ἀνωτ. (ἔκδ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 511· ἔκδ. A. Heisenberg, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 290). Ὁ L. Petit, ἔνθ' ἀνωτ., χαρακτηρίζει τὸν πατέρα τοῦ 'Αρσενίου juge de l'hippodrome, ὁ δὲ L. Bréhier, ἔνθ' ἀνωτ., juge du Drome.

3. Κριτὰς τοῦ βήλου κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰ. καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰ. γνωρίζομεν διαφόρους, ἀλλ' εἶναι δυσχερὴς ἡ ταύτισίς των πρὸς τὸν πατέρα τοῦ 'Αρσενίου. Αὐτὸς ὁ Νικήτας Χωνιάτης εἶναι κριτὴς τοῦ βήλου. 'Επίσης εἰς διάφορα Πατμιακὰ ἔγγραφα ἀπαντῶμεν κριτὰς τοῦ βήλου. Βλ. σχετικὰ λήμματα εἰς Ἔρας Λ. Βρανούση, Βυζαντινὰ Ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου. Α'. Αὐτοκρατορικά, 'Αθῆναι (Κέντρον Βυζαντινῶν 'Ερευνῶν) 1980 καὶ Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Βυζαντινὰ Ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου. Β'. Δημοσίων Λειτουργῶν, 'Αθῆναι (Κέντρον Βυζαντινῶν 'Ερευνῶν) 1980.

4. Περίφημος ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴ περὶ ἧς βλ. προχείρως R. Janin, La Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin. I, 3. Les églises et les monastères, Paris 1969, σσ. 227-231. 'Επίσης Στυλ. Γ. Παπαδοπούλου, Θεοτόκου Μοναὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. 32. Μονὴ τῆς Περιβλέπτου, ΘΗΕ, τ. 6, 'Αθῆναι 1966, στ.

ριώτης λέγει γενικῶς ὅτι ὁ πατὴρ ἐμόνασεν ὀνομασθεὶς ὡς μοναχὸς Ἀρσένιος. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ λόγου δὲν παρέχει τὸ μοναχικὸν ὄνομα τοῦ πατρός.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀναφέρει τὸ οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον τοῦ Ἀρσενίου, Αὐτωρειανός[1], οὔτε συνδυάζει τοῦτο πρὸς τὸ τοῦ προγενεστέρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ τοῦ Δ' (1208-1214) ἐπωνυμουμένου ἐπίσης Αὐτωρειανοῦ[2].

Ἡ μήτηρ τοῦ Ἀρσενίου ἐκαλεῖτο Εἰρήνη καὶ κατήγετο ἐκ τοῦ γένους τῶν Καματηρῶν· *Ἡ δέ γε μήτηρ αὐτῷ Εἰρήνη καλουμένη ἐκ τοῦ τῶν Καματηρῶν κατήγετο γένους, ἐξ ὧν οἱ τὰ μεγάλα δυνηθέντες παρὰ βασιλεῦσιν ἐγένοντο* (στίχ. 55-56).

354-355. Σῴζονται σφραγῖδες τῶν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰ. Βλ. V. Laurent, Corpus des sceaux de l'Empire byzantin, τόμ. V, L'Église, τεῦχ. 2, Paris 1965, σσ. 98-102, ἀρ. 1174-1181. Ἡ μονὴ ἐπεβίωσεν, ἐφ' ὅσον Ἀθανάσιος ἡγούμενος ὑπογράφει τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας, τὸ ἔτος 1439. Βλ. συνοπτικῶς Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. Τεῦχ. 1, Wien 1976, σ. 31, ἀριθ. 344. Ἡ μονὴ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων περιῆλθεν εἰς Βενεδικτίνους μοναχοὺς οἱ ὁποῖοι καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1240 ἀφαιροῦν τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Παύλου, πρώτου ἐρημίτου, ἀποστέλλουν δὲ τὴν κάραν εἰς Ρώμην. Ἡ χρονολογία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἀρσενίου ἀπὸ τὴν μονὴν τῆς Περιβλέπτου «μισήσαντος» *ἐκκλησίαν πονηρευομένων καὶ μετ' ἀσεβῶν καθῆσθαι* μὴ ἀνεχομένου καὶ τῆς μεταβάσεώς του εἰς Νίκαιαν. Μήπως λοιπὸν τὸ γεγονὸς τῆς συλήσεως τοῦ λειψάνου καὶ ἀποστολῆς τῆς κάρας εἰς τὴν Ρώμην ἔδωκε τὴν ἀποφασιστικὴν ὤθησιν διὰ τὴν ἀνωτέρω ἐνέργειαν τοῦ Ἀρσενίου; Βλ. καὶ κατωτέρω ὑποσημ. 5, σ. 414.

Ὅτι παρέμενον πάντως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ ὀρθόδοξοι μοναχοὶ καὶ ὅτι οὗτοι ὑφίσταντο καὶ διώξεις πιστοῦται ἐκ τοῦ Λόγου Κατηχητικοῦ τοῦ Νικολάου Μεσαρίτου ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου (1207;-1224/1225)· *Οὕτω τῆς βουλῆς συντεθειμένης καὶ μοναχοὶ ἐκ τοῦ τῆς Προποντίδος πορθμοῦ τῷ βασιλεῖ παρειστήκεισαν, πάλαι συνήθεις ὄντες ἡμῖν, τὰς ἀπειλάς, τοὺς διωγμούς, τὰς μεταναστεύσεις ἐκδιηγούμενοι, εἰ μὴ παντὸς ἱερατικοῦ δεσπότην τὸν Πάπαν ἐπικηρύξουσιν* (August Heisenberg, Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion. III. Der Bericht des Nikolaos Mesarites über die politischen und kirchlichen Ereignisse des Jahres 1214. Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch - philologische und historische Klasse, ἔτ. 1923, 3, σ. 19 (φωτοανατ. ἐν A.... H...., Quellen und Studien zur spätbyzantinischen Geschichte, London 1973).

1. Οὔτε καὶ ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ἐνῷ μνημονεύεται τὸ ἐπώνυμον ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Σκουταριώτου, ὡς εἴδομεν εὐθὺς ἀνωτέρω, σημ. 1, σ. 411. Πρός τινα Αὐτωρειανὸν γράφει ὁ Μάξιμος Πλανούδης, ἄγνωστον ἂν συγγενῆ τοῦ πατριάρχου (βλ. ἔκδ. Max. Treu, Maximi Planudis epistulae, Vratislaviae 1890, σ. 225, ὅπου σχετικὰ σχόλια).

2. Περὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Δ' τοῦ Αὐτωρειανοῦ βλ. προχείρως V. Laurent, Les Regestes...., σσ. 1-22. Μόνον ὁ Cotelerius, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, συνδυάζει συγγένειαν μεταξὺ τῶν δύο πατριαρχῶν Μιχαὴλ τοῦ Δ' καὶ Ἀρσενίου· patriarchatum tenuerat Michael Autorianus ex eadem, ut videtur, Autorianorum gente (Monumenta Eccl. Gr., τ. II, παρὰ J.-P. Migne, PG 140, στ. 947-948).

Τὸ μητρώνυμον τοῦ 'Αρσενίου γνωρίζομεν τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ ὑπ' ὄψει λόγου, ἀλλὰ τὸ ἐπώνυμον τῆς οἰκογενείας τῆς μητρός του ἐγνωρίζομεν ἐκ τοῦ Θεοδώρου Σκουταριώτου[1].

'Αλλ' ὅμως εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ λογογράφος ἐπισημαίνει ἐνταῦθα τὴν πολιτικὴν καὶ ὄχι τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν τῶν Καματηρῶν. 'Εκκλησιαστικοὺς ἄνδρας Καματηροὺς γνωρίζομεν κυρίως δύο πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως τῆς ἐποχῆς τῶν τελευταίων Κομνηνῶν καὶ τῶν 'Αγγέλων, τὸν Βασίλειον τὸν Β' (1183-1187)[2] καὶ τὸν 'Ιωάννην τὸν Γ' (1199-1206)[3], πατριαρχεύοντα καὶ κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. "Ανδρας Καματηροὺς κατέχοντας πολιτικὰ ἀξιώματα γνωρίζομεν ἐπίσης, ἀλλὰ τὰ ἀξιώματα ταῦτα εἶναι κατώτερά πως τῆς πατριαρχείας[4]. Πιθανῶς λοιπὸν ἡ ἀνωτέρω σκέψις τοῦ συντάκτου τοῦ λόγου νὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν πολιτικὴν δύναμιν τῆς οἰκογενείας καὶ ὄχι μόνον τὴν κατοχὴν συγκεκριμένου ἰσχυροῦ πολιτικοῦ ἀξιώματος. 'Εν τοιαύτῃ περιπτώσει νοοῦνται ἀπολύτως οἱ ὡς ἄνω πατριάρχαι οἱ ὁποῖοι πράγματι μεγάλην εἶχον τὴν ἰσχὺν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων. 'Εξ ἄλλου ἡ τοιαύτη σκέψις συνᾴδει καὶ πρὸς τὴν ἀντίληψιν περὶ ἐξουσιῶν πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται κατὰ τὸ σῳζόμενον τέλος τοῦ λόγου[5].

Τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα τοῦ 'Αρσενίου ἦτο Γ ε ώ ρ γ ι ο ς· *Νήπιος μέν γε ὢν ἔτι ἀξιωθεὶς τοῦ θείου βαπτίσματος Γεώργιος ὀνομάζεται* (στίχ. 61-62).

---

1. *'Η δέ γε μήτηρ αὐτῷ ἐκ τοῦ τῶν Καματηρῶν γένους κατήγετο* (Θεόδωρος Σκουταριώτης, ἔνθ' ἀνωτ.). Βλ. ἐπίσης L. B r é h i e r, ἔνθ' ἀνωτ.

2. Σφραγῖδά του γνωρίζει ὁ V. L a u r e n t, Corpus, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 22, ἀριθ. 25 bis. Βλ. Ι. Χ. Κ (ω ν σ τ α ν τ ι ν ί δ ο υ), Βασίλειος ὁ Β', ΘΗΕ 3, 'Αθῆναι 1963, στ. 677.

3. Σφραγῖδά του βλ. παρὰ V. L a u r e n t, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 26 (ἀριθ. 30). Περὶ τοῦ 'Ιωάννου Γ' τοῦ Καματηροῦ βλ. V. L a u r e n t, Notes de Chronographie et d'histoire byzantine, ÉO 36, 1937, σσ. 157-162. 'Επίσης Σ. Γ. Π (α π α δ ο π ο ύ λ ο υ), 'Ιωάννης ὁ Γ'. 'Ο Καματηρός, ΘΗΕ 7, 'Αθῆναι 1965, στ. 14-15.

4. "Ηδη ἀπὸ τὸν ΙΑ' αἰ. Βλ. σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἀπὸ τὰ σχετικὰ λήμματα τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἔργων· Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου, τ. Α' καὶ Β'. Μεταξὺ τούτων εἰδικώτερον πρέπει νὰ μνημονευθοῦν ὁ 'Επιφάνιος Καματηρός, διοικητὴς Πελοποννήσου (κατὰ τὸν ΙΑ' / ΙΒ' αἰ.), ὁ φιλόσοφος καὶ ἀστρονόμος 'Ιωάννης Καματηρός, συγγενὴς τοῦ Μανουὴλ Α' τοῦ Κομνηνοῦ καὶ πενθερὸς 'Αλεξίου Γ' τοῦ 'Αγγέλου, ἔπαρχος τῆς πόλεως, μέγας δρουγγάριος καὶ εἴ τινες ἄλλοι. Πρὸς 'Ανδρόνικον Καματηρόν, δρουγγάριον τῆς βίγλης, ἀντιτίθεται ὁ 'Ιωάννης ὁ Βέκκος· 'Αντιρρητικὰ τῶν ἐπὶ ταῖς περὶ τοῦ 'Αγίου Πνεύματος Γραφικαῖς χρήσεσιν ἐπιστασιῶν κυρίου 'Ανδρονίκου (ἐν J. - P. M i g n e, PG 141, στ. 396-613). 'Ο Καματηρὸς οὗτος εἶναι βεβαίως μεταγενέστερος τοῦ 'Αρσενίου, ἀλλὰ πάντως προγενέστερος τοῦ συντάκτου τοῦ λόγου, ἀντιλατῖνος καὶ ὁπωσδήποτε γνωστὸς εἰς τὸ ἀκροατήριον διὰ τὴν πολιτικὴν δύναμίν του.

5. Βλ. στίχ. 334 κἑξ.

Πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης[1]· *Ὁ Ἀρσένιος Γεώργιος δὲ εἶχεν ὄνομα*[2].

Τὰ ἀκόλουθα γεγονότα τοῦ βίου τοῦ Ἀρσενίου ἀπὸ τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν του μέχρι τῆς ἐκλογῆς του ὡς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως εἶναι κάπως συγκεχυμένα χρονολογικῶς, ὅπως ἐκτίθενται εἰς τὸν ὑπ' ὄψει λόγον. Κατωτέρω θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ τακτοποιήσωμεν χρονολογικῶς τὰ θέματα.

1) Ὁ Ἀρσένιος, ἀκόμη Γεώργιος καλούμενος, παραμένει πλησίον τοῦ πατρός του, ἐφ' ὅσον οὗτος ζῇ καὶ μονάζει εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴν τῆς Περιβλέπτου, ἐπὶ Λατινοκρατίας· *Τοῦ οὖν πατρὸς αὐτοῦ τὸν βίον ἀπολιπόντος ἐν τῇ τῆς Περιβλέπτου μονῇ, ἐκεῖ γὰρ ηὐλίζετο...ὅτε καὶ ἡ ὑπερόφρυς τῶν Λατίνων χεὶρ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔχουσα ἐν ταύτῃ βασιλεύουσα ἦν* (στίχ. 78-80). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου δὲν προκύπτει σαφῶς ὅτι ὁ Ἀρσένιος παρέμενεν εἰς τὴν μονὴν τῆς Περιβλέπτου ὡς μοναχός.

2) Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του ὁ Ἀρσένιος ἀναχωρεῖ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ μεταβαίνει εἰς Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας, ὅπου ἑδρεύουν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Γ' ὁ Δούκας ὁ Βατάτζης (1222-1254)[3] καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸς ὁ Β' (1223-1240)[4]. Αἰτία τῆς ἀναχωρήσεως φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ἡ «ἀσέβεια» τῶν Λατίνων πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Ἀρσένιος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῇ· *κατὰ τὸ προφητικὸν λόγιον, ὁ δίκαιος οὗτος μισήσας ἐκκλησίαν πονηρευομένων καὶ μετ' ἀσεβῶν καθῆσθαι μὴ ἀνεχόμενος τῶν τῇδε ἀπάρας Βιθυνίαν καταλαμβάνει, ἐν Νικαίᾳ τὰ βασίλεια ἔχοντος τοῦ τότε βασιλεύοντος Δουκὸς Ἰωάννου καὶ Γερμανοῦ τοῦ θειοτάτου τὸν πατριαρχικὸν ἐν ταύτῃ θρόνον κοσμοῦντος* (στίχ. 81-85)[5].

---

1. Θεοδώρου Σκουταριώτου, ἔνθ' ἀνωτ.

2. Βλ. ἐπίσης L. Petit, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 1992. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ὁ πατριάρχης....., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 78.

3. Περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γ' τοῦ Δούκα τοῦ Βατάτζη βλ. κυρίως· Demetrios I. Polemis, The Doukai. A contribution to Byzantine Prosopography. ⟨London⟩ 1968, σσ. 107-109, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία. Ὁ τύπος *Δουκὸς* ἀντὶ τοῦ συνήθους καὶ ἐπισήμως γραφομένου καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως Δούκα, ὁδηγεῖ βεβαίως εἰς τοὺς ἀνθρωπιστικοὺς κύκλους τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ' αἰῶνος.

4. Περὶ τοῦ Γερμανοῦ τοῦ Β' βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Γερμανὸς ὁ Β'. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1222-1240). ΘΗΕ, τ. 4, Ἀθῆναι 1964, στ. 380-383. Ὅτι πράγματι 1223, καὶ ὄχι 1222, ἡ ἀρχὴ τῆς πατριαρχείας βλ. V. Laurent, Les Regestes, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 41-109, ὅπου καταγράφονται Πράξεις τοῦ πατριάρχου (ἀριθ. 1233-1304) καὶ παρέχεται βιβλιογραφία.

5. Οὐδεὶς τῶν συγγραφέων ἀναφέρει τι περὶ τῆς μεταβάσεως τοῦ Ἀρσενίου εἰς Βιθυνίαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του καὶ λόγῳ τῆς ἀσεβείας τῶν Λατίνων. Ὁ μὲν Γεώργιος Ἀκροπολίτης οὐδὲν λέγει, ὁ δὲ Θεόδωρος Σκουταριώτης γενικώτερον ὁμιλεῖ περὶ τῆς κουρᾶς τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὴν Ὀξεῖαν νῆσον. Ἐκ τοῦ ὑπ' ὄψει λόγου προκύπτει ὅτι ὁ Ἀρσένιος παρέμεινεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπ' ἀρκετὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν.

3) Μετὰ τὴν ἄφιξίν του εἰς Βιθυνίαν ὁ Ἀρσένιος, ἀκόμη Γεώργιος, φιλοξενεῖται εἰς τὰ ἐκεῖ κτήματα τῆς οἰκογενείας τῶν Χούμνων· *βραχὺν οὖν τινα χρόνον διατρίψας ἐν τῇ τοῦ Χούμνου σκηνῇ — καὶ γὰρ ἦν καθ' αἷμα ᾠκειωμένος αὐτῷ* (στίχ. 85-86).

Ἡ μαρτυρία περὶ δεσμῶν συγγενικῶν ἐξ αἵματος τοῦ Ἀρσενίου μετὰ τῆς οἰκογενείας τῶν Χούμνων τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ παρόντος λόγου γνωρίζεται[1]. Τὸ πρᾶγμα εἶναι σημαντικὸν καὶ δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος στάσιν τῶν Χούμνων, φιλικὴν πρὸς τὸν Ἀρσένιον καὶ τοὺς Ἀρσενιάτας. Ὅλως ἰδιαιτέρως ἐπισημαίνεται ἡ στάσις τοῦ Νικηφόρου Χούμνου καὶ ἡ συμβολή του εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἑνότητος τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐπανασύνδεσιν τῶν Ἀρσενιατῶν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1310 ἐπὶ πατριάρχου Νήφωνος[2]. Ἐξ ἄλλου ἡ ἔμφασις ἡ ὁποία δίδεται εἰς τὸν συγγενικὸν τοῦτον δεσμὸν ἴσως ἀποβῇ χρήσιμος διὰ τὴν ταύτισιν τοῦ συγγραφέως τοῦ λόγου.

4) Εἰς Νίκαιαν καὶ ἐνεργείαις τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Β' ὁ Ἀρσένιος σπουδάζει τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν παρά τινι Κασταμονίτῃ, ἀκολούθως δὲ συνεχίζει τὰς σπουδάς του εἰς τὴν θύραθεν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παιδείαν· *Ὁ δὲ* (= πατριάρχης Γερμανὸς ὁ Β') *καὶ ἐδέξατο προθύμως αὐτὸν ἔκ τινος ἀποκαλύψεως κινηθεὶς καὶ Κασταμονίτῃ τινὶ τοῦτον ἐκδίδωσιν, ἀνδρὶ τὰ θεῖα σοφῷ καὶ παντοδαποῖς λόγοις κομῶντι, ἵν' ἐκεῖ τὴν ἐγκύκλιον παίδευσιν ἐκμαθὼν οὕτως ἔπειτα τῶν μειζόνων ἄρξηται ἀκροάσεων ..... καὶ ὃς* (= Ἀρσένιος, Γεώργιος ἀκόμη καλούμενος) *τῇ συνεχεῖ τῶν διδασκομένων ἀκροάσει πληττόμενος, ὥσπερ πυρίτης λίθος ἐκ μικροῦ σπινθῆρος εἰς πυρσὸν περιφανῆ τε καὶ*

---

1. Ἡ οἰκογένεια τῶν Χούμνων ἔχει διακεκριμένα μέλη κατὰ τὸν ΙΓ' αἰ. Ἀναφέρεται ὁ Νικηφόρος Χοῦμνος εἰς τὸ ἱδρυτικὸν τῆς Μονῆς τῆς Λεμβιωτίσσης ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Γ' τοῦ Βατάτζη, τὸ 1234, καθὼς καὶ ὡς ἀξιωματοῦχος εἰς τὸ θέμα τῶν Θρᾳκησίων, πράγματα τὰ ὁποῖα ὁδηγοῦν εἰς τὴν Βιθυνίαν. Εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν φαίνεται ὅτι ἐγκατεστάθη ὁ Ἀρσένιος καὶ ἐδῶ θὰ εἶχον τὰ κτήματά των οἱ Χοῦμνοι. Βλ. Jean Verpeaux, Nicéphore Choumnos. Homme d'État et humaniste Byzantin (ca. 1250/1255-1327). Préface de R. Guilland, Paris 1959, σσ. 28-29. Ἄλλον Χοῦμνον, Ἰωάννην αὐτόν, πάππον τοῦ μεταγενεστέρου Ἰωάννου καὶ πατέρα τοῦ γνωστοῦ λογίου καὶ ἀξιωματούχου ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Β' τοῦ Παλαιολόγου Νικηφόρου, γνωρίζομεν, ἐκ τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη, κατηγοροῦντα, ἐπὶ Μιχαὴλ Η' τοῦ Παλαιολόγου, τὸν Ἰωάννην Βέκκον, χαρτοφύλακα ἀκόμη, ἐπὶ συνόδου· *καὶ δι' ὑπερβολὴν ὀργῆς τὸν Χοῦμνον προστησάμενος Ἰωάννην ὡς παραπρεσβευτὴν ἐκείνου διώκοντος ἔκρινεν. Εἰσάγει τε τὴν κατηγορίαν ὁ Χοῦμνος ἐπὶ συνόδου... τοῦ Χούμνου μέσον ἱσταμένου καὶ κατηγοροῦντος.* Γεωργίου τοῦ Παχυμέρη, Μιχαὴλ Παλαιολόγος, Ε', Ρ 256· ἔκδ. Imm. Bekkeri, τόμ. I, Bonnae 1835, σ. 377.

2. Ταῦτα ἐπεσήμανα ἤδη εἰς τὸ ἐμόν, Ἀκολουθία...., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 368, παραπέμπων εἰς τὸν ὑπ' ὄψει λόγον.

μέγαν ἀνῆψεν ὡς ἐν βραχεῖ καὶ τοὺς ἐκεῖσε φοιτῶντας ἀκριβῶς ἐξενίκησε (στίχ. 87-95).

Τὸ ὄνομα τοῦ διδασκάλου τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων, τοῦ Κασταμονίτου, τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ παρόντος λόγου γνωρίζεται, καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ τῶν σπουδῶν τοῦ Ἀρσενίου.

Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν παιδείαν τοῦ Ἀρσενίου καὶ τὴν ἐν γένει τοῦ ἀνδρὸς μόρφωσιν εἶναι ἀμφιλεγόμενα καὶ οἱ διάφοροι συγγραφεῖς ἀναλόγως πρὸς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν ἔχουν ἔναντι τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος θεωροῦν τὸν Ἀρσένιον ὀλιγογράμματον[2] ἢ πεπαιδευμένον.

Οὕτως ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης γράφει σχετικῶς μὲ τὴν παιδείαν τοῦ Ἀρσενίου[3]· *γραμμάτων ἔχοντα εἴδησιν (ἐφήψατο καὶ γὰρ τῆς γραμματικῆς παιδείας καὶ τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων ἐν πείρᾳ γέγονεν ὅσον ἃ ἀναγινώσκειν γινώσκειν καὶ μὴ κλονεῖσθαι τοῖς περὶ ταῦτα κομψοῖς).* Καὶ ἀλλαχοῦ[4]· *τοῦ γὰρ ἐκ παιδείας μικρόν τι μετέσχεν ὀλίγα τινὰ τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφήσας τοῦ μὴ δοκεῖν ἀπείρως τῶν τοιούτων ἔχειν μηδὲ ἀγνοεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασε.*

Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης γράφει[5]· *μοναχόν τινα εἶναι μαθὼν ἐν τῇ τῆς Ἀπολλωνιάδος λίμνῃ ὀλίγων γραμμάτων πεῖραν ἔχοντα μόνον καὶ γὰρ ἐφήψατο τῆς γραμματικῆς παιδείας ἀνίερον τελοῦντα καὶ Ἀρσένιον ὀνομαζόμενον.* Καὶ ἀλλαχοῦ[6]· *ἀνὴρ καὶ εἰς λόγον καὶ εἰς πρᾶξιν πανευφυέστατος. Οὔτε γὰρ λόγον εἶχε τὸν κοσμοῦντα τοῦτον εἴτε ἐκ παιδείας γεγενημένον εἴτε ἐκ φύσεώς πως προβαλλόμενον.*

Ὁ εἷς τῶν διασκευαστῶν τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου λέγει· *τοῦ γὰρ ἐκ παιδείας μικρόν τι μετέσχεν*[7]. *Ὀλίγα γάρ τινα τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφήσας τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασι τῶν τοιούτων ἀπείρως ἔχειν μηδὲ ἀγνοεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασε τῷ βέλει τοῦ πρὸς Θεὸν ἔρωτος τρωθεὶς τὴν ψυχήν, πᾶσι τοῖς*

---

1. Εὑρίσκομεν Στέφανον Κασταμονίτην, πρωτονοτάριον Σμύρνης, κατὰ τὸ 1242, καὶ χαρτοφύλακα Σμύρνης, κατὰ τὰ ἔτη 1257-1267, ἄγνωστον, ἐὰν ταυτιζόμενον πρὸς τὸν ἡμέτερον. Βλ. PLP, ἔνθ' ἀνωτ., τεῦχ. 5, Wien 1981, σ. 143, ἀριθ. 11374.

2. Ὁ Μ. Γεδεὼν ἀποδέχεται τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ Ἀρσένιος ἦτο ὀλιγογράμματος (Νέα Βιβλιοθήκη Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων ἰδίᾳ τῶν καθ' ἡμᾶς.... Τόμ. Α', τεῦχ. Α', Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1903, σ. 64 καὶ ἀνατύπωσις ἐν Ἀρχείῳ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, τόμ. Α', Κωνσταντινούπολις 1911 (-1913), σσ. 328-329). Ἀντιθέτως ὁ Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος (Ὀρθόδοξος Ἑλλάς, ἐν Λειψίᾳ 1872, σ. 46) θεωρεῖ τὸν Ἀρσένιον μεγάλης παιδείας.

3. Θεοδώρου Σκουταριώτου, ἔνθ' ἀνωτ.

4. Ἔνθ' ἀνωτ., ἔκδ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 548· ἔκδ. A. Heisenberg, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 299.

5. Γεωργίου Ἀκροπολίτου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 107.

6. Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 177-178.

7. Ἡ παράδοσις τῶν χειρογράφων B και U. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 177.

24 - 1 - 1984

κατὰ κόσμον ὧν οὐκ εὐχερῶς ἔχουσιν οἱ πλείους ἀφίστασθαι, χαίρειν εἰπὼν τὸν μονήρη βίον προείλετο.

Ὁ ἕτερος τῶν διασκευαστῶν γράφει[1]· *Εἰ γὰρ καὶ τὴν ἐγκύκλιον παίδευσιν ἔτι νέος ὢν ἠκριβώσατο, ἀλλὰ τὸν κατὰ Θεὸν βίον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς προελόμενος οὔτε τοῖς ὑψηλοτέροις τῶν παιδευμάτων ἑαυτὸν ἐνδοῦναι προεθυμήθη οὔτε αὐτῇ τῇ γραμματικῇ ἐπὶ πολὺ ἐνσχολάσαι ἠνέσχετο.*

Ὁ μεταγενέστερός πως Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐπίσης θεωρεῖ τὸν 'Αρσένιον ὀλίγης παιδείας μετέχοντα· *ἀνὴρ περιφανὴς μὲν τὴν καθ' ἑαυτὸν ἀρετὴν τὸν δὲ τρόπον ἁπλοῦς καὶ μὴ πολλὰς ἐξελίττειν εἰδὼς τὰς λαβυρίνθους περὶ τὸν λογισμόν*[2].

Ὁ 'Αρσένιος, ἀκόμη Γεώργιος καλούμενος, ἐνωρὶς αἰσθάνεται τὴν πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν κλίσιν καὶ θεωρεῖ τὰ θύραθεν γράμματα περιττὰ καὶ τὰ ἐγκαταλείπει. Οὕτως ἐν τῷ παρόντι λόγῳ ἔχομεν· *Τοὺς τῶν ποιητῶν τοίνυν μύθους καὶ τὰς ἀδολεσχίας δυσχεραίνων ἀκούειν, ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Χριστὸν ὡς ὕδωρ λαλοῦντα ζῶν, τὴν ἔντεχνον ταύτην καὶ σοφιστικὴν ἐπιστήμην ἀφείς, ἀπρὶξ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν θείων ἐπιστολῶν εἴχετο τοῦ μεγάλου Παύλου* (στίχ. 95-98).

Τὸ τελευταῖον τοῦτο χωρίον τοῦ λόγου συνάπτεται πρὸς τὴν διήγησιν τοῦ ἑτέρου τῶν διασκευαστῶν τοῦ Γεωργίου 'Ακροπολίτου.

5) Εἰς τὴν Βιθυνίαν ὁ 'Αρσένιος εὑρισκόμενος, ἀκόμη Γεώργιος καλούμενος, συνήντησε μοναχὸν ἀσκούμενον εἰς τὴν 'Οξεῖαν νῆσον, μίαν τῶν Πριγκιπονήσων, τὸν ἠκολούθησε καὶ ἐκάρη μοναχὸς εἰς τὴν ἐκεῖ μονήν[3], ὅπου καὶ μετονομάζεται Γεννάδιος — ἡ πρώτη μετονομασία· *Καί τινι μοναχῷ ἐντυχὼν ἐν 'Οξείᾳ τὴν ἄσκησιν ποιουμένῳ καὶ τοῖς τούτου λόγοις ἁλοὺς ἠκολούθει αὐτῷ. Καὶ τοίνυν ἐν τῇ νήσῳ περαιωθέντος .... Τούτων οὕτως ἐχόντων ἀποδύεται μὲν τὰ ἅπερ οἴκοθεν εἶχεν ἱμάτια εἶτα καὶ τὰς τρίχας μετὰ τῶν σαρκικῶν ἀποκείρεται θελημάτων καὶ τὴν κλῆσιν ἀμείβει Γεννάδιος ὀνομασθεὶς ἀντὶ Γεωργίου* (στίχ. 117-126).

---

1. Ἡ παράδοσις τοῦ χειρογράφου G. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 177.

2. Νικηφόρου Γρηγορᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., ἐκδ. Βόννης, σ. 55.

3. Προφανῶς τὴν μονὴν τοῦ 'Αρχαγγέλου Μιχαὴλ ὅπου ἤσκησεν ὁ περίφημος πατριάρχης 'Αντιοχείας 'Ιωάννης ὁ Ε' ὁ 'Οξείτης (1089-1100). (Βλ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ὁ πατριάρχης 'Αντιοχείας 'Ιωάννης Ε' 'Οξείτης (1089-1100), ΕΕΒΣ, τ. ΙΒ', 1936, σσ. 361, 370, 373). Περὶ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου 'Αρχαγγέλου βλ. R. Janin, Constantinople Byzantine, Paris 1950, σσ. 464, 501. Φαίνεται ὅτι ἡ μονὴ ἐνωρὶς κατεστράφη, ἤδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰ., διότι δὲν ἀναφέρεται πλέον, ὁ δὲ Θεόδωρος Σκουταριώτης, ὅπως βλέπομεν εὐθὺς κατωτέρω, τὴν γνωρίζει κατεστραμμένην. Πάντως ἡ καταστροφὴ πρέπει νὰ ἔγινε μετὰ τὴν β' ἐξορίαν τοῦ 'Αρσενίου διότι ἡ μονὴ εἶχεν ἀκόμη μετόχιον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς γράφει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (βλ. κατωτέρω ὑποσημείωσιν). Βλ. ἐπίσης Raymond Janin, Les églises et les monastères des grands centres Byzantins, Paris 1975, σσ. 65-67.

Τὴν κουράν του εἰς τὴν νῆσον Ὀξεῖαν γνωρίζουν καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς καθὼς καὶ τὴν μετονομασίαν του εἰς Γεννάδιον. Οὕτως ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης γράφει[1]· (Ὁ Ἀρσένιος), *Γεώργιος δὲ εἶχεν ὄνομα καὶ μοναχὸς ἀποκαρεὶς ἔτι σῳζομένης τῆς ἐν τῇ Ὀξείᾳ μονῆς, Γεννάδιος μετωνόμασται, διὰ δὲ τὸν πατέρα Ἀρσένιον, Ἀρσένιος ὠνομάζετο, ᾧ καὶ ἐπεκράτησε τούτῳ εἰς ὄνομα· ἐχρημάτισε δὲ καὶ τῆς Ὀξείας ἡγούμενος.* Ὁ αὐτὸς Θεόδωρος Σκουταριώτης κατωτέρω λέγει[2]· *ὡς ἂν ἐκφυγεῖν δυνηθείη τὸ τῆς Ὀξείας προΐστασθαι· ὅτι μὲν ὁ πατριάρχης Μανουὴλ ἐπεὶ μὴ ἐπείθετο τὴν τῆς Ὀξείας ἐπικρατεῖν οὕτως εἴρηκε πρὸς αὐτὸν «πατριαρχεῖον ζητεῖς» ἐντρέψαι τοῦτον βουλόμενος τοῦ κατὰ σκοπόν.*

Καὶ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης ἀναφερόμενος εἰς τὴν β′ ἐξορίαν τοῦ Ἀρσενίου καὶ τὴν μεταφοράν του εἰς τὴν Ὀξεῖαν νῆσον ὡς τόπον ἐξορίας γράφει· *καὶ τοῦτο κατ' οἰκονομίαν οἶμαι Θεοῦ ὅτι καὶ τὸ ῥάκος ἐκεῖνος ἐν τῇ Ὀξείᾳ πρώτως ὑπέδυ τὸν μοναχὸν μεταμφιεννύμενος*[3].

Ἀλλ' ἐν τῷ λόγῳ δὲν γράφεται ὅτι ὁ Ἀρσένιος, Γεννάδιος τώρα πλέον καλούμενος, ἀνέλαβε καὶ τὴν ἡγουμενείαν[4]. Τοὐναντίον ρητῶς λέγεται μό-

---

1. Ἔνθ' ἀνωτ., ἔκδ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 511· ἔκδ. A. Heisenberg, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 290.

2. Αὐτόθι. Ἀλλὰ τοῦτο παρέχεται μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Ἀρσενίου εἰς Ἀπολλωνιάδα. Μήπως πρόκειται περὶ συγχύσεως καὶ ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης ἐννοεῖ τὴν Ἀπολλωνιάδα ὅπου κατὰ τὸ ἡμέτερον ἐγκώμιον πράγματι ὁ Ἀρσένιος ἀπέφευγε τὴν ἡγουμενείαν, τόσῳ εἰς Πιθαρίτζια ὅσῳ καὶ εἰς τὴν Ἀπολλωνιάδα;

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι ἐκ τοῦ παρόντος ἐγκωμίου πληροφορούμεθα σαφῶς ὅτι πρόκειται περὶ τῆς νήσου Ὀξείας, μιᾶς τῶν Πριγκιπονήσων, καὶ ὄχι περὶ τῆς Ὀξείας παρὰ τὴν Χαλκηδόνα ἢ τὴν Κωνσταντινούπολιν γενικῶς ὅπως γράφουν V. Laurent, Arsenius Autoreianus, Lexikon für Geschichte und Kirche, τ. 1, 1930, στ. 703 καὶ Χ. Γ. Πατρινέλης, Ἀρσένιος, ΘΗΕ, τ. 3, Ἀθῆναι 1963, στ. 236.

3. Γεωργίου τοῦ Παχυμέρη, ἔνθ' ἀνωτ., Δ′, 8 (ἔκδ. Βόννης, σσ. 270-271). Ὁ ἱστορικὸς προτάσσει τὰ ἑξῆς· *ὡς δ' ἔμελλε διὰ τῆς κατὰ ἀνατολὰς πύλης ἐξέρχεσθαι ἐφ' ᾧ καταλαβεῖν τὸ ἐν τῇ Βαρβάρᾳ κελλύδριον τοῦ θαυματουργοῦ Νικολάου, ὃ δὴ καὶ συνίστατο τότε πρὸς τῇ θαλάσσῃ καὶ ὡς μετόχιον τῇ Ὀξείᾳ ἡρμόζετο (ἐκεῖ γὰρ προχείρως κατεδικάζετο ἀπελθεῖν).* Εἰς τὴν νῆσον Ὀξεῖαν ὑπῆρχον καὶ φυλακαὶ καὶ εἶναι αὕτη συνήθης τόπος ἐξορίας.

4. Ὅλοι σχεδὸν οἱ γράψαντες περὶ τοῦ Ἀρσενίου, παρασυρθέντες ἀπὸ τὴν πρώτην μνείαν τοῦ Θεοδώρου Σκουταριώτου (βλ. ἀνωτέρω) λέγουν ὅτι ὁ Ἀρσένιος ἔγινεν ἡγούμενος τῆς Ὀξείας. L. Petit, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 1992 (ὁ ὁποῖος διαστέλλει ὅτι δὲν ἦτο ἱερωμένος ἡγούμενος). L. Bréhier, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 750. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ὁ πατριάρχης...., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 78 (ἀλλ' ὄχι καὶ εἰς τὸ Ἁγιολόγιον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 57, ὅπου λέγεται ἁπλῶς μοναχός). Ἰω. Συκουτρῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 270. R. Janin, Les églises...., σ. 66. K. Baus, Lexikon für Theologie und Kirche, στ. 1, τόμ. 906. V. Laurent, Arsenius Autoreianus, ἔνθ' ἀνωτ. Χ. Πατρινέλης, αὐτόθι. Μ. Γεδεών, Νέα Βιβλιοθήκη...., σ. 64 (καὶ ἀνατύπωσις· Ἀρχεῖον...., σ. 328).

νον ὅτι τὸ διδασκαλικὸν ἀξίωμα ἀνέλαβε, δηλαδὴ τὸ ἔργον τοῦ ἱεροκήρυκος[1].

6) Ὁ Γεννάδιος, ὁ κατόπιν 'Αρσένιος, ἀναγκάζεται μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἀναχωρήσῃ τῆς νήσου καὶ νὰ ἀναζητήσῃ εἰς Βιθυνίαν νέαν μονὴν μετανοίας[2]. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ λόγου λέγει· *'Αλλ', ἐπειδὴ τὸ τῶν 'Ιταλῶν γένος τὴν νῆσον πᾶσαν ἐπικρατῆσαν τοὺς ἐκεῖ μοναχοὺς εὐσεβείας νᾶμα ζητοῦντας τὸ καθαρόν τε καὶ ἥδιστον φυγῇ χρήσασθαι κατηνάγκασεν, ἀπαίρει καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν λογάδων ἐκείνων* (στίχ. 178-180). Ἑπομένως ὁ λόγος τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Γενναδίου, κατόπιν 'Αρσενίου, ἐκ τῆς 'Οξείας νήσου ὀφείλεται εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ τὰς δυσχερείας τὰς ὁποίας ἐπέφερεν αὕτη εἰς τὴν ζωὴν τῶν μοναχῶν. 'Αλλ' ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἄλλην προβάλλει αἰτίαν τῆς ἐντεῦθεν ἀναχωρήσεως τοῦ Γενναδίου· Τὴν ἀποφυγὴν τῆς ἐκλογῆς του ὡς ἡγουμένου. Ὅμως ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συγγραφῆς τῆς Χρονογραφίας του εἶναι λατινόφρων καὶ ἐπομένως εἶναι πιθανὸν νὰ προβάλῃ ἄλλας αἰτίας διὰ τὴν μετακίνησιν τοῦ 'Αρσενίου. Ὅπως ἐπίσης εἶναι πιθανὸν ὁ συγγραφεὺς τοῦ λόγου, ἀντιλατῖνος, νὰ προβάλῃ ἄλλους λόγους.

Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ συναγομένη ἐκ τοῦ λόγου χρονολογία τῆς ἁλώσεως τῆς νήσου 'Οξείας ὑπὸ τῶν Λατίνων. Αὕτη πρέπει νὰ συνέβη εἰς χρόνον

1. Κατὰ τὸν 'Εφραίμιον ὁ 'Αρσένιος ἐκάρη μοναχὸς ὄχι εἰς τὴν 'Οξεῖαν νῆσον, ἀλλ' εἰς Βιθυνίαν ὅπου κατέστη τῆς ἀντιστοίχου μονῆς ἐπιστάτης (ἡγούμενος;)·

σειρὰν γένους ἕλκων μὲν ἐκ Βυζαντίου
κόμην δὲ καρεὶς ἐν μοναῖς τῆς Νικαίας
καὶ τῇδε δειχθεὶς καὶ μονῆς ἐπιστάτης

(στίχ. 10275-10277· ἐν J.-P. Migne, PG 143, στ. 376). 'Επίσης παρὰ Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες. Κωνσταντινούπολις ⟨1891⟩, σ. 390 καὶ 'Α. Δημητρακοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 46.

2. Ὅπως εἴδομεν καὶ εἰς τὴν ὑποσημ. 0, σ. 412, ὀρθόδοξοι μοναχοὶ εἶχον παραμείνει εἰς τὴν λατινοκρατουμένην Κωνσταντινούπολιν καὶ ἠναγκάσθησαν διὰ νὰ μὴ ὑπογράψουν ὑποταγὴν εἰς τὸν Πάπαν νὰ ἀναχωρήσουν ἐκεῖθεν καὶ νὰ καταφύγουν κυρίως εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας. Εἰς ὅσα ἐλέχθησαν εἰς τὴν ἀνωτέρω ὑποσημ. πρόσθες ὅτι ἰδιαιτέρως κυροῦται τὸ πρᾶγμα ἐκ τῆς συζητήσεως τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Πάπα μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει παραμεινάντων μοναχῶν, μάρτυς δὲ εἶναι καὶ πάλιν ὁ Νικόλαος Μεσαρίτης ὁ ὁποῖος εἰς τὸν 'Επιτάφιον εἰς τὸν (ἀδελφόν του) 'Ιωάννην Μεσαρίτην λέγει τὰ ἑξῆς· *καὶ οὗτος δὲ* (= ὁ 'Ιωάννης Μεσαρίτης) *κατ' ἴχνια τούτου* (= τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ 'Ισραηλιτικοῦ λαοῦ φευγόντων τὸν Φαραὼ) *βεβήκει καὶ τὸν συνεχῶς ὁρῶντα Θεὸν κλῆρον ἡμέτερον ἐκ τῆς κακίας τῶν τὸν τρισσὸν τῶν ἰδιωμάτων τῆς θεότητος συγχεόντων καὶ δραπετεύει ὁδηγῶν αὐτὸν τῷ πυρὶ τῷ τοῦ πνεύματος κἀπὶ τὴν τῆς ἐπαγγελίας γῆν* (= τὸ βασίλειον τῆς Νικαίας) *διαπεραιοῖ, τὸ τῆς εὐσεβείας ἀπρόσκοπον, καὶ ὡς διὰ ῥάβδου τῶν αὐτοῦ παραινέσεων πᾶσαν φάλαγγα κατακλύζει τυραννικὴν* (Νικολάου Μεσαρίτου 'Επιτάφιος, ἔκδ. A. Heisenberg, ἔνθ' ἀνωτ., I. Der Epitaphios des Nikolaos Mesarites auf seinen Bruder Johannes, ἔνθ' ἀνωτ., ἔτος 1922, 5, σ. 68). 'Επομένως δὲν ὑπάρχει πρόβλημα διατί παρέμεινεν ὁ 'Αρσένιος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ μετὰ τὴν λατινικὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως, ὡς διηρωτήθη ὁ R. Janin, Les églises...., σ. 66.

ἀρκετὰ μεταγενέστερον τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐφ' ὅσον, ὅταν ὁ 'Αρσένιος φθάνῃ εἰς Νίκαιαν μετὰ τὴν φυγήν του ἐξ 'Οξείας, βασιλεύει μὲν ὁ 'Ιωάννης ὁ Γ' ὁ Δούκας ὁ Βατάτζης (1222-1254), ἀλλὰ πατριαρχεύει ὁ Μανουὴλ ὁ Β' (1243-1254). Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἄλλοθεν μαρτυρίας διὰ τὴν ἅλωσιν τῆς νήσου 'Οξείας, ὑπὸ τῶν Λατίνων, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, διὰ νὰ ἐλέγξωμεν τὸ ἀληθὲς τῆς εἰδήσεως τοῦ συντάκτου τοῦ λόγου.

7) Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἀπὸ τὴν 'Οξεῖαν νῆσον ὁ 'Αρσένιος, Γεννάδιος ἀκόμη, φθάνει μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἰς Νίκαιαν, ὅπου συναντοῦν τὸν Μανουὴλ τὸν Β', πατριάρχην πλέον Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἀκολούθως ἀναλαμβάνουν καὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν μονὴν τὰ Πιθαρίτζια. Θανόντος τοῦ ἐκεῖ ἡγουμένου, κατ' ἀπαίτησιν τῶν μοναχῶν καὶ τῶν ἐκκρίτων τῆς μονῆς, ὁ πατριάρχης Μανουὴλ ἐγκαθιστᾷ ἡγούμενον τὸν 'Αρσένιον, Γεννάδιον ἀκόμη καλούμενον. 'Εν τῷ παρόντι λόγῳ γράφεται· *'Απαίρει καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν λογάδων ἐκείνων ἐπὶ τὴν Νίκαιαν καὶ παρὰ τοῦ πατριαρχοῦντος Μανουὴλ ἀσμένως προσδέχονται. Γερμανὸς γὰρ ὁ θεῖος πρὸς τὰς αἰωνίους ἔφθη μονὰς πορευθείς. Οἳ καὶ τὴν οὑτωσί πως ἐπονομαζομένην τὰ Πιθαρίτζια μονὴν ἐπιτηδείαν πρὸς ἡσυχίαν εὑρόντες ἐν αὐτῇ καὶ τὴν οἴκησιν ἐποιήσαντο. 'Επεὶ οὖν ὁ τῆς μονῆς καθηγούμενος πρὸς τὰς αἰωνίους μετέστη μονάς, τὸν νῦν εὐφημούμενον, Γεννάδιον ἔτι, ὡς ἔφην, ὀνομαζόμενον, τὴν τῶν ἀδελφῶν προστασίαν ὁ πατριάρχης ζητήσει τῶν τῆς Μονῆς ἐκκρίτων καὶ ἄκοντα ἔχειν ἠνάγκασεν* (στίχ. 180-187).

Οὐδεὶς τῶν λοιπῶν συγγραφέων ἀναφέρει τὴν μετακίνησιν τοῦ 'Αρσενίου εἰς Πιθαρίτζια καὶ τὴν ἐκλογήν του εἰς ἡγούμενον τῆς μονῆς, «ἀνίερον» βεβαίως[1]. Δυστυχῶς δὲν κατώρθωσα νὰ εὕρω τοπωνύμιον ἢ μονὴν μὲ τὴν κλῆσιν Πιθα-

---

1. Ὅτι ὁ 'Αρσένιος παρέμεινεν «ἀνίερος» ἡγούμενος πιστοῦται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐχρειάσθησαν καὶ αἱ τρεῖς χειροτονίαι (εἰς διάκονον, ἱερέα, ἐπίσκοπον) μετὰ τὴν ἐκλογήν του εἰς πατριάρχην. Βλ. κατωτέρω ὅπου περὶ τῆς ἐκλογῆς εἰς πατριάρχην καὶ τῶν χειροτονιῶν τοῦ 'Αρσενίου.

Ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἡγούμενος «ἀνίερος» πιστοῦμεν ἐκ τοῦ Βαλσαμῶνος· *Ἔτι ἀμφιβολίας γενομένης περὶ τοῦ εἰ γίνονται ἡγούμενοι ἀνίεροι εἶπόν τινες, ὡς ἐπεὶ κατὰ δοκιμασίαν τοῦ ἐπισκόπου σφραγίζονται, πάντως ἐκεῖνον ἐπιλέξεται ὁ ἐπίσκοπος τὸν εὐδοκιμοῦντα πρὸς ἰατρείαν ψυχῶν, κἂν ἀνίερός ἐστιν.* Καὶ κατωτέρω· *Λέγε οὖν ἀπό τε τοῦ παρόντος κανόνος καὶ ἀπὸ τοῦ ιθ' καλῶς προχειρίζεσθαι καὶ ἀνιέρους καθηγουμένους ὅτι καὶ γυναῖκες ἡγουμενεύουσι. Καὶ ὥσπερ ἐκεῖναι οὔτε λογισμοὺς ἀναδέχονται οὔτε ἀναγνώστας ποιοῦσιν οὕτως οὐδὲ οἱ ἀνίεροι μοναχοὶ καὶ καθηγούμενοι τοιοῦτόν τι ἐνεργοῦσι, διὰ τὸ μηδὲ πεφυκέναι τοιούτου τινὸς ἐπιτροπὴν λαβεῖν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἐπισκόπου* (Γ. Α. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων Πατέρων ... ὑπὸ Γ.Α.Ρ. - Μ. Π., τόμ. Β', 'Αθήνησιν 1852, σσ. 618-619).

ρίτζια[1]. Πάντως φαίνεται ὅτι ἡ μονὴ αὕτη πρέπει νὰ ἔκειτο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μητροπόλεως Νικομηδείας.

8) Ὁ 'Αρσένιος, ὡς Γεννάδιος ἀκόμη, ἐπιβάλλεται, ἡ δὲ φήμη του γνωρίζεται καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως, προφανῶς τοῦ 'Ιωάννου τοῦ Γ' τοῦ Δούκα τοῦ Βατάτζη, ὁ ὁποῖος τὸν προτείνει εἰς τὴν χηρεύουσαν θέσιν τοῦ πατριάρχου 'Ιεροσολύμων· *Διὰ ταῦτα δῆλος γίνεται πᾶσι τοῖς μεγιστᾶσι καὶ αὐτῷ βασιλεῖ ὃς καὶ διὰ τὴν ἐν αὐτῷ φαινομένην ἀρετὴν πατριάρχην 'Ιεροσολύμων αὐτὸν γενέσθαι παρεβιάζετο. Ὁ δέ, καὶ γὰρ ἦν σφόδρα μέτριος, μηδὲ ἄκροις ὠσὶ τοῦτο δεξάμενος ἡσυχάζων καθ' ἑαυτὸν διετέλει* (στίχ. 192-195). Καὶ ἡ μαρτυρία αὕτη γνωρίζεται μόνον ἐκ τοῦ παρόντος λόγου. Πάντως κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ πατριαρχικὸς θρόνος τῶν 'Ιεροσολύμων χηρεύει ἐπὶ πολὺ καὶ κατὰ συνέπειαν ὑπάρχει τὸ σχετικὸν χρονικῶς κενὸν διὰ νὰ ἰσχύσῃ ἡ μαρτυρία τοῦ συγγραφέως τοῦ λόγου[2].

9) Ὁ 'Αρσένιος, ἀκόμη Γεννάδιος καλούμενος, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν χειροτονίαν του εἰς πατριάρχην 'Ιεροσολύμων, συνεννοεῖται κρύφα μετὰ τοῦ πατριάρχου Μανουήλ, ἀφίνει τὴν ἡγουμενείαν τῆς μονῆς τῶν Πιθαριτζίων εἴς τινα 'Αβέρκιον, ἐγκαταλείπει τὴν μονὴν καὶ ἀποφασίζει νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Μονὴν τῆς 'Αγίας "Αννης τὴν ἐπονομαζομένην τὸ 'Οξυβαφεῖον· *Καὶ πρὸς τὸν πατριάρχην δὲ νύκτωρ ἐλθὼν* (= ὁ 'Αρσένιος) *τὴν τῶν ἀδελφῶν προστασίαν 'Αβερκίῳ τινὶ ἀνδρὶ γενναίῳ τε καὶ θεοφιλεῖ λιπαρῶν ἦν δοθῆναι, αὐτὸς δὲ ἀπολυθῆναι καὶ πρὸς τὰς ἐρήμους ἠξίου χωρεῖν. Καὶ τυχὼν τῆς αἰτήσεως εἰς τὴν τῆς 'Αγίας "Αννης Μονήν, τὸ οὕτω πως 'Οξυβαφεῖον λεγόμενον, ἔγνω σκηνοῦν* (στίχ. 195-199). Τὴν εἴδησιν οὐδαμόθεν ἄλλοθεν γνωρίζομεν, ἀλλὰ καὶ μονὴν τῆς 'Αγίας "Αννης ἢ τοπωνύμιον 'Οξυβαφεῖον δὲν ἠδυνήθην νὰ ταυτίσω[3].

---

1. Τοπωνύμιον *Πηλοπύθια* προσεγγίζον πως πρὸς τὸ ἡμέτερον εὑρίσκομεν ἐν Βιθυνίᾳ, ἐν τῇ περιοχῇ Νικομηδείας. Μ. Κλεωνύμου - Χ. Παπαδοπούλου, Βιθυνικὰ ἢ ἐπίτομος μονογραφία τῆς Βιθυνίας καὶ τῶν πόλεων αὐτῆς ὑπὸ Μ. Κλ...- Χ. Π..., ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867, σ. 94. 'Επίσης ΕΑ 31, 1911, ἀρ. 24. Εἰς Πυλοπίθια εὑρίσκεται ἡ μονὴ Ζαγρίτσης, μετόχιον τῆς μονῆς Ρουφινιανῶν· 'Αντωνίου Μηλιαράκη, 'Ιστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς 'Ηπείρου (1204-1261), ἐν 'Αθήναις 1898, σ. 289. 'Επίσης βεβαίως καὶ τὰ Πύθια, περὶ ὧν βλ. R. Janin, Les églises, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 99-101.

2. Ὁ 'Αθανάσιος ὁ Β' παραμένει πατριάρχης 'Ιεροσολύμων ἕως τὸ ἔτος 1236, ὁπότε πιθανῶς ἐμαρτύρησεν. 'Εμφανίζεται πατριάρχης Σωφρόνιος ὁ Γ', ἄγνωστον πότε καὶ ἐπὶ πόσον χρόνον, πάντως πιθανῶς περὶ τὸ 1244, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἐμαρτύρησεν. 'Επὶ Μιχαὴλ τοῦ Η' τοῦ Παλαιολόγου ἐμφανίζεται ὁ Γρηγόριος ὁ Α'. Βλ. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, 'Ιστορία τῆς 'Εκκλησίας 'Ιεροσολύμων, 'Αλεξάνδρεια 1910, σσ. 411-412.

3. Μονὴν 'Αγίας "Αννης, ἐξ ἐγγράφου τοῦ 1315, γνωρίζομεν πιθανῶς εἰς τὴν περιοχὴν 'Αδραμυττίου, πολὺ μακρὰν βεβαίως τῆς περιοχῆς τὴν ὁποίαν ὑποδεικνύει ὁ βίος· V. Laurent, Regestes...., ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. V, σσ. 28-29, ἀριθ. 2038.

10) Καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Ἄννης, τὸ Ὀξυβαφεῖον, ὁ ἀκόμη Γεννάδιος καλούμενος μετονομάζεται εἰς Ἀρσένιον[1]. Ἡ μετονομασία ἔγινε κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τῆς μνήμης τοῦ μεγάλου ἀσκητοῦ Ἀρσενίου, δηλαδὴ τὴν 8ην Μαΐου. Δὲν πρέπει νὰ ἔχωμεν μετονομασίαν λόγῳ χειροτονίας τοῦ ἀκόμη Γενναδίου εἰς μεγαλόσχημον, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ Ἀρσένιος κατὰ τὴν ἐκλογήν του εἰς πατριάρχην δὲν ἦτο ἱερεὺς οὐδὲ διάκονος· *Τῆς πορείας οὖν ἐχόμενος ὁ μέγας Ἀρσένιος — τοῦτο γὰρ ἐκ Γενναδίου μετωνομάσθη κειράμενος τὴν κόμην τῆς κεφαλῆς τῇ τοῦ μεγάλου καὶ θείου Ἀρσενίου ἡμέρᾳ — ἐσκίρτα καὶ ἔχαιρε ψάλλων* (στίχ. 206-208).

Ὀξεοβαφεῖον γνωρίζομεν περιοχὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πλησίον εἰς τὰ Ναρσοῦ, ἡ ὁποία βεβαίως δὲν ταυτίζεται πρὸς τὸ ἡμέτερον τοπωνύμιον. R. Janin, Constantinople Byzantine, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 371. Ἐκ σφραγῖδος τοῦ Ι'-ΙΑ' αἰ. γνωρίζομεν μονὴν τῆς Ὀξυβιασούσης ἄγνωστον ποῦ κειμένης. Βλ. V. Laurent, Le Corpus...., ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. V, 2, σ. 209, ἀρ. 1292.

Βεβαίως εἰς τὴν περιοχὴν Νικομηδείας εἶναι γνωστὴ περιοχὴ Βαφεύς, ὅπου τὴν 27ην Ἰουλίου 1302 ἡττήθησαν οἱ Βυζαντινοί. Τὴν μάχην καὶ τὸ τοπωνύμιον ἀναφέρει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης· *Μηνὸς γὰρ ἀνθεστηριῶνος εἰκοστῇ καὶ ἑβδόμῃ περὶ τὸν Βαφέα (χῶρος δ' οὗτος περὶ τὴν θαυμαστὴν Νικομήδειαν)*... Γεωργίου Παχυμέρη, ἔνθ' ἀνωτ., Ἀνδρόνικος, Βιβλ. Δ', Ρ 225 (ἔκδ. Βόννης, σ. 327).

Περὶ τοῦ Βαφέως βλ. καὶ ἐν PLP, τ. Ι, ἀρ. 799. Πρόκειται περὶ αὐτοῦ τοῦ τοπωνυμίου; Αἱ «ἔρημοι» εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ἀρσένιος θέλει νὰ ἀπέλθῃ πρέπει νὰ εἶναι αἱ μοναστικαὶ οἰκήσεις εἰς τὸν πλησιόχωρον Ὄλυμπον. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ὑπάρχει καὶ μονὴ Ἁγίας Ἄννης, γνωστὴ καὶ ἐκ τοῦ κολοφῶνος τοῦ κώδικος Μετεώρων, Μονῆς Μεταμορφώσεως 591, τοῦ ἔτους 862/3· *Ἐγράφη δὲ καὶ ἐτελειώθη ἡ ἱερὰ καὶ σωτηριώδης αὕτη βίβλος ἐν τῷ ‚ςτο' ἔτει· ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ ἰνδικτιῶνι· ἐν τῇ μονῇ τῆς ἁγίας Ἄννης τῆς διακειμένης ὑπὸ τῶν τῆς Βιθυνίας μερῶν ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῆς Κίου· ἐπὶ τῆς ἐξορίας τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Ἰγνατίου* (Παρὰ Νίκου Α. Βέη, Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων. Τόμ. Α', Ἀθῆναι 1967, σ. 622). Βλ. R. Janin., Les églises ...., σ. 235. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἐπωνυμίαν Ὀξυβαφεῖον. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ κώδικος βλ. E. Follieri, Tommaso di Damasco e l'antica minuscola libraria greca. Rendiconti della Classe di scienze morali, storiche e filologiche. Accademia Nazionale dei Lincei, Σειρὰ VIII, τόμ. XXIX, τεύχ. 3-4, Μάρτιος - Ἀπρίλιος 1974, σσ. 3-4.

1. Μετονομασία δὶς δὲν εἶναι ἀσυνήθης. Ὁ κατόπιν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανάσιος ὁ Α' (1289-1293, 1303-1309) ὠνομάζετο κατὰ κόσμον Ἀλέξιος. Κατὰ τὴν κουρὰν μετήλλαξε τὸ ὄνομά του εἰς Ἀκάκιος καὶ ὡς μεγαλόσχημος ἐκλήθη Ἀθανάσιος· *Τοῦτον οὗτοι* (= οἱ γονεῖς) *προενεγκεῖν εἰς φῶς εὐμοιρήσαντες ἐκ πρώτης εὐθὺς ἡλικίας τῷ λουτρῷ προσάγουσι τῆς ἀναγεννήσεως Ἀλέξιον ὀνομάσαντες*. Καὶ περαιτέρω· *πρὸς Θεσσαλονίκην μεταναστεύει... κείρεται παρὰ τούτου* (τοῦ θείου του) *καὶ τὰ τῆς μοναδικῆς πολιτείας σύμβολα καὶ προγυμνάσματα ἀμφιέννυται· μεθαρμόζεται τὸν βίον Ἀκάκιος ἀντὶ Ἀλεξίου ὀνομασθεὶς Ἀθανάσιος*. Ἀκολούθως εἰς τὴν μονὴν Λαζάρου τοῦ Γαλησίου *ἀμφιέννυται παρὰ αὐτῶν τὸ σχῆμα τῆς τοῦ μονήρους βίου τελειότητος καὶ Ἀθανάσιος ἀντὶ Ἀκακίου μετονομάζεται* (Παρὰ Hippolyte Delehaye, La vie d'Athanase patriarche de Constantinople 1289-1303, 1304-1310, Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome, τόμ. 17, 1897, σσ. 48, 49, 52 ἀντιστοίχως).

'Ο Θεόδωρος Σκουταριώτης ἄλλην ἐπισημαίνει αἰτίαν τῆς μεταβολῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ Γενναδίου εἰς 'Αρσένιον καὶ εἰς ἄλλην ἐποχὴν τὴν προσγράφει, τὴν ἐποχὴν τῆς παραμονῆς τοῦ 'Αρσενίου εἰς τὴν 'Οξεῖαν νῆσον· *καὶ μοναχὸς ἀποκαρεὶς ἔτι σῳζομένης τῆς ἐν τῇ 'Οξείᾳ μονῆς Γεννάδιος μετωνόμασται, διὰ δὲ τὸν πατέρα 'Αρσένιον 'Αρσένιος ὠνομάζετο, ᾧ καὶ ἐπεκράτησε τούτῳ εἰς ὄνομα.* 'Αλλὰ κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ λόγου ὁ πατὴρ τοῦ 'Αρσενίου ἐκαλεῖτο Θεόδωρος.

11) 'Ο 'Αρσένιος συνεχίζει τὴν πορείαν του πρὸς τὴν μονὴν τῆς 'Αγίας "Αννης, τὸ 'Οξυβαφεῖον, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἔφθασεν ἐκεῖ. Καθ' ὁδὸν συναντᾷ τὴν μονὴν Σεργίου[1], εἴς τινα νῆσον εἰς τὴν 'Απολλωνιάδα λίμνην[2], καὶ ἀποφασίζει νὰ μονάσῃ ἐκεῖ. 'Η μονὴ ἔχει καθολικὸν ναὸν ἐπ' ὀνόματι τοῦ 'Αγίου Γεωργίου τιμώμενον[3]· *Τοῦ θείου νεύματος αὐτὸν καλῶς ὁδηγοῦντος ἐν τῇ τῆς 'Απολλωνιάδος λίμνῃ οὔσῃ τηνικαῦτα μονῇ τοῦ Σεργίου, ναὸν ἐχούσῃ Γεωργίου τοῦ μάρτυρος, ηὐλίσατο* (στίχ. 210-212). Οἱ λοιποὶ συγγραφεῖς λέγουν γενικῶς ὅτι ὁ 'Αρσένιος ἐμόναζεν εἴς τινα νῆσον τῆς 'Απολλωνιάδος λίμνης καὶ ὅτι ἦτο ἡγούμενος τῆς ἐκεῖ μονῆς χωρὶς νὰ ἀναφέρουν καὶ τὸ ὄνομα ταύτης[4].

'Ο Θεόδωρος Σκουταριώτης λέγει[5]· *Τὰ πάντα δὲ παριδὼν*

---

1. Δυστυχῶς δὲν εὗρον πληροφορίαν περὶ μονῆς Σεργίου εἰς τὴν 'Απολλωνιάδα λίμνην. Μονὴν Σεργίου εὑρίσκομεν εἰς τὴν πλησίον περιοχὴν τοῦ 'Ολύμπου, ἀλλὰ βεβαίως αὐτὴ δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν ἡμετέραν. Βλ. Raymond Janin, Les Églises et les monastères des Grands Centres Byzantins, Paris 1975, σ. 181.

2. Περὶ τῆς 'Απολλωνιάδος πόλεως καὶ λίμνης, τῶν περὶ αὐτὴν καὶ ἐντὸς αὐτῆς οἰκισμῶν, ἐπισκοπῆς κ.ἄ. βλ. εἰδικώτερον 'Αθανασίου Μεσιτίδου—Βασ. Δεληγιάννη, 'Η 'Απολλωνιάς, Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 3, 1940, σσ. 420-447. 'Επίσης ἱκανὸς ἀριθμὸς δελτίων, τὸ πλεῖστον τῶν ὁποίων συνετάχθη ὑπὸ 'Ελένης Γλύκατζη, ἀπόκειται εἰς τὸ Κέντρον Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, φάκελος κυρίως χειρόγραφον 38 ΒΙΘ 35. Βλ. ἐπίσης R. Janin, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 139. Τοῦ αὐτοῦ, Apollonias, DHGE, 3, Paris 1924, στ. 1007. W. M. Ramsay, The historical geography of Asia Minor, London 1890, σ. 181.

3. 'Εκ τῶν δελτίων τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ἔνθ' ἀνωτ., πληροφορούμεθα ὅτι εἰς τὴν κωμόπολιν 'Απολλωνιάδος ὑπάρχει (σήμερον;) ναὸς τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου ἤδη ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων. Βλ. R. Janin, Les églises.., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 139.

4. Οἱ Α. Μεσιτίδης - Β. Δεληγιάννης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 425, ταυτίζουν τὴν μονὴν μετανοίας τοῦ 'Αρσενίου μὲ τὴν ὑπάρχουσαν (σήμερον;) ἐκεῖ μονὴν τοῦ 'Αγίου Κωνσταντίνου, ἐπί τινος νήσου τῆς 'Απολλωνιάδος. Πρόκειται περὶ τῆς νήσου Θασίου ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τοῦ ΙϚ' αἰ. μονὴ 'Αγίου Κωνσταντίνου. Ταυτίζεται ἄραγε πρὸς τὴν μονὴν Σεργίου; Πάντως φαίνεται ὅτι οἱ ὡς ἄνω ἀποδίδουν ἐντόπιον παράδοσιν διὰ τὴν μονὴν τῆς μετανοίας τοῦ 'Αρσενίου. Περὶ τῆς νήσου Θασίου καὶ τῆς μονῆς 'Αγίου Κωνσταντίνου βλ. R. Janin, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 153-154.

5. Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου, ἔνθ' ἀνωτ.

τῷ ἐν τῇ τῆς Ἀπολλωνιάδος λίμνῃ σεμνείῳ ἑαυτὸν καθεῖρξε· Καὶ ἀλλαχοῦ[1]· *Τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς ἔν τινι τῶν κατὰ τὴν Ἀπολλωνιάδα λίμνην νησιδίων διάγειν...*

Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης γράφει[2]· *Καὶ ἐπειδὴ δυσαρέστως ἐτύγχανεν ἐν πολλοῖς μοναχόν τινα εἶναι μαθὼν ἐν τῇ τῆς Ἀπολλωνιάδος λίμνῃ.*

12) Ἀλλ' ὅμως ἡ πληροφορία τοῦ συγγραφέως τοῦ λόγου διὰ τὸ ὄνομα τῆς μονῆς καὶ μάλιστα τοῦ ἐν αὐτῇ καθολικοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἶναι σημαντικὴ καὶ δι' ἄλλους λόγους.

Μεταξὺ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Ἀρσένιον ἔργων ὑπάρχει καὶ ἐκτενὲς ποίημα εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου γεγραμμένον εἰς ἀρχαιοπρεπεῖς στίχους κατ' ἐμφανῆ ἐπίδρασιν τοῦ Συνεσίου Κυρήνης, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται· *Ἀρσενίου ἀρχιεπισκόπου στίχοι εἰς τὴν λαμπρὰν Κυριακήν*, ἄρχεται δέ· *Ἴτε μοι ξύμπαντες παῖδες*[3]. Ἡ γνησιότης τοῦ ποιήματος τούτου ἠμφεσβητήθη πολλάκις μὲ κύριον ἐπιχείρημα ὅτι ἡ παιδεία τοῦ Ἀρσενίου δὲν ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε οὗτος νὰ συνθέσῃ τὸ ὑπ' ὄψει ποίημα[4].

---

1. Αὐτόθι.

2. Γεωργίου Ἀκροπολίτου, ἔνθ' ἀνωτ. Καὶ εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ χειρογράφου D (Th. Dousae) *Καὶ ἐπεὶ ἐχήρευεν ἡ ἐκκλησία (προτέθνηκε γὰρ τοῦ βασιλέως ὁ πατριάρχης Μανουήλ) Ἀρσένιόν τινα μοναχὸν ἐξ Ἀπολλωνιάδος λίμνης μεταπεμψάμενοι* (ἔνθ' ἀνωτ., ἐκδ. Βόννης, σ. 111).

3. Πρώτη ἔκδοσις P. Matranga, Anecdota graeca, τ. II, Romae 1850, σσ. 670-675 (ἐκ τοῦ κώδικος Vaticanus Gr. 207) καὶ ὄχι Vaticanus Gr. 208, ὅπως ὁ P. Matranga ἀναφέρει (ἐν σ. 34). Τὸ λάθος ἐπανέλαβον καὶ μεταγενέστεροι ἐξ αὐτοῦ ἀρυόμενοι. Περιγραφὴ τοῦ κώδικος ὑπὸ Iohannes Mercati - P. Frachi de' Cavalieri, Codices Vaticani Graeci, I: Codices 1-329, Romae 1923, σσ. 249-254. Ὁ κῶδιξ παραδίδει διάφορα ποιητικὰ (Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου, Γερμανοῦ τοῦ Β' ἐγκώμια, Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, κατανυκτικοὺς στίχους, Νικολάου Κερκύρας γραμματικά, ρητορικά, Εὐκλείδην, Βοήθιον κατὰ μετάφρασιν Μαξίμου τοῦ Ὁλοβώλου, ψευδοΔιονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, Ἀρσενίου στίχους, Φαλάριδος ἐπιστολήν). Ἀνατύπωσις ἐν J.-P. Migne, PG 140, στ. 937-940 (μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Ἀρσενίου Κωνσταντινουπόλεως). Κ. Σάθα, Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, σσ. σνδ'- σνζ'.

4. Χ. Γ. Πατρινέλη, Ἀρσένιος, ΘΗΕ 3, Ἀθῆναι 1963, στ. 237. Βλ. Hans-Georg Beck, Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich, München 1959, σ. 703. Οἱ στίχοι ἀποδίδονται εἰς τὸν ὁμώνυμον Ἀρσένιον ἀρχιεπίσκοπον Κερκύρας (Θ' - Ι' αἰ.) ἤδη ὑπὸ τοῦ †S. Petridès (—C. Emereau), Saint Arsène de Corfou, ÉO 20, 1921, σ. 442. Βλ. καὶ H. - G. Beck, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 545. Πάντως ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἀπέδωκε τοὺς στίχους εἰς τὸν πατριάρχην ἦτο ὁ J. - P. Migne, διότι ἐγκατέμειξε τὸ ποίημα μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ πατριάρχου. Ὁ P. Matranga τὸ ἐξέδωκε χωρὶς ἕτερον προσδιορισμόν· Ἀρσενίου Ἀρχιεπισκόπου, Στίχοι εἰς τὴν Λαμπρὰν Κυριακήν, ἀλλ' εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου του (σσ. 34-35) θεωρεῖ πιθανὸν συγγραφέα τὸν Ἀρσένιον Κερκύρας, ἀποκλείει δὲ τὸν Ἀρσένιον Μονεμβασίας. Εἰς τὸν Ἀρσένιον Αὐτωρειανὸν ἀποδίδονται διάφορα ποιητικὰ ἔργα (κανόνες). C. Emereau, Hymnographi Byzantini, ÉO, τ. 21, 1922, σ. 273. Βλ. καὶ Henrica Follieri, Initia Hymnorum Ecclesiae

Οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ ποιήματος ἔχουν ὡς ἑξῆς·

προσάγομέν Σοι μεσίτην
Γεώργιον τὸν προστάτην
διατριβῆς Ἀρσενίου.

Ἡ εἴδησις τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ ὑπ' ὄψει λόγος ὅτι ὁ Ἀρσένιος ἐγκαταβιοῖ εἰς τὴν μονὴν Σεργίου ἐπὶ νήσου τῆς Ἀπολλωνιάδος λίμνης καὶ ὅτι εἰς τὴν μονὴν Σεργίου ὑπάρχει ναὸς τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἀποκτᾷ ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν στίχων «εἰς τὴν λαμπρὰν Κυριακὴν» εἰς τὸν Ἀρσένιον, Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχην κατόπιν. Ὁ «προστάτης διατριβῆς Ἀρσενίου» ἅγιος Γεώργιος πρέπει νὰ εἶναι ὁ τιμώμενος διὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς μονῆς Σεργίου εἰς τὴν Ἀπολλωνιάδα λίμνην ἅγιος. Καὶ ὁ Ἀρσένιος, ὁ ποιητὴς τῶν στίχων εἰς τὴν λαμπρὰν Κυριακήν, ὁ κατόπιν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.

13) Ὁ συγγραφεὺς τοῦ λόγου ἀναφερόμενος εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀρσενίου ὡς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως μνημονεύει παραδόξου τρόπου ἐκλογῆς· Τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Εὐαγγελίου κατόπιν ἱερολογίας καὶ παννυχίδος[1]. *Πάντας τοίνυν ὁμοῦ συναθροίσας* (= ὁ βασιλεύς, Θεόδωρος ὁ Β' ὁ Λάσκαρις) *καὶ παννύχιον εὐχὴν ἐκτελέσας Θεῷ, τοῦ ἡλίου ἤδη αὐγάσαντος καὶ τοῦ λαοῦ ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος τὸ «Κύριε ἐλέησον» φήσαντος, παρισταμένου τοῦ βασιλέως, τὸ ἱερὸν ἀνέπτυξαν Εὐαγγέλιον εἰς ὄνομα τοῦ Βλεμμίδη ἐκείνου, εἰ ἀρεστόν ἐστι Θεῷ ψηφισθῆναι τοῦτον εἰς τὴν οἰκουμενικὴν τῶν ψυχῶν προστασίαν* (στίχ. 237-241)[2]. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Εὐαγγελίου ἔδειξε διὰ τὸν Νι-

---

Graecae, τ. V, Città del Vaticano 1966, σ. 255. Ὁ Ἰω. Συκουτρῆς, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 271, ὁπωσδήποτε δὲν τὸ θεωρεῖ ἔργον τοῦ Ἀρσενίου, ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι ἐγράφησαν εἴς τι μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ὁ Κ. Σάθας, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. κδ', προσδιορίζει ὅτι ἐγράφησαν ἐν Νικαίᾳ.

1. Τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ' ὅμως ὄχι διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ πατριάρχου, ἀναφέρει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης διὰ τὴν πρόγνωσιν ἐπὶ τῆς ἐν γένει πολιτείας τοῦ ἐκλεγομένου (ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 146-147). Πρόκειται διὰ «τὸν ζυγὸν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου» ὁ ὁποῖος ἐτέθη ἐν ὄψει τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀθανασίου Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Β' τοῦ Παλαιολόγου. Ὁ «ζυγὸς» τοῦ Εὐαγγελίου ἔδειξε πρῶτον *τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ* (Ματθ. κε' 41), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνεκάλυψεν ἀμέσως ὁ Νικαίας Θεοφάνης, καὶ ἀκολούθως *καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦσιν ἐν αὐτῷ* (Ματθ. ιγ' 32). Τοῦτο παρετήρησεν ἤδη ὁ Ἰω. Συκουτρῆς, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 272-274, ὅστις τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Εὐαγγελίου διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀρσενίου θεωρεῖ καλογηρικὴν εὐσεβῆ μυθοπλαστίαν καὶ τὴν ἀντιπαραθέτει πρὸς τὴν ἀνωτέρω διήγησιν τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη περὶ ἀναπτύξεως τοῦ Εὐαγγελίου μετὰ τὴν ἐκλογήν.

2. Περὶ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμίδη βλ. προχείρως Παν. Κ. Χρήστου, Βλεμμύδης Νικηφόρος. ΘΗΕ, τ. 3, Ἀθῆναι 1963, στ. 939-944, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία. Ἐπίσης PLP, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. II, σσ. 87-88 (ἀριθ. 2897). Τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Νικηφόρου Βλεμμίδου ἀναφέρει μεταξὺ ἄλλων ὁ Ἀνδρόνικος Κ. Δημητρακόπουλος,

κηφόρον Βλεμμίδην λευκὴν σελίδα. Κατόπιν τούτου ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Εὐαγγελίου διὰ τὸν Κυδώνην[1], ἡγούμενον τῆς μονῆς Σωσάνδρων[2], ἡ ὁποία ἀποδεικνύει τὸ χωρίον· *συμπνίγονται καὶ οὐ τελεσφοροῦσι*[3] (στίχ. 250). Μετὰ καὶ τὴν δευτέραν αὐτὴν ἀποτυχίαν διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ πατριάρχου ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἀνάπτυξις διὰ τὸν Ἀρσένιον, ὁπότε ἀναδεικνύεται ἡ ρῆσις· *αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ*[4] (στίχ. 257). Ἀλλὰ δὲν εὑρίσκεται μόνον ἡ ρῆσις. Ὑπὸ τὴν ρῆσιν ὑπάρχει γραμμή τις ἐκ μέλανος (στίχ. 261-270)· *Τότε δ' οὖν τὸν θεόθεν εὑρεθέντα χρησμὸν συνεχῶς ἀνελίττων καὶ πρὸς αὐτὸν ἀτενῶς ἀφορῶν, ἐπεί, ὑπὸ τὸ «αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ» γραμμήν τινα ἐκ μέλανος θεόθεν*

Ἐκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη ἐμπεριέχουσα Ἑλλήνων θεολόγων συγγράμματα ἐκ χειρογράφων τῆς ἐν Μόσχᾳ Βιβλιοθήκης νῦν πρῶτον ἐκδιδόμενα ὑπὸ ἀρχιμανδρίτου Α... Κ. Δ..., τόμ. Α', ἐν Λειψίᾳ 1866, σσ. κς'-κζ', ἀλλ' ὡς πρότασιν καὶ ἀπόφασιν ὑπερτεσσαράκοντα ἀρχιερέων χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Εὐαγγελίου.

1. Ὁ Ἰωαννίκιος Κυδώνης μνημονεύεται ὡς ἡγούμενος τῆς μονῆς Σωσάνδρων. Ὡς Σωσάνδρων τὸν μνημονεύει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (Μιχαήλ, Β' 22, ἔνθ' ἀνωτ., ἔκδ. Βόννης, σσ. 126-127)· *καὶ τὸν μὲν Κυδώνην Ἰωαννίκιον τῆς τῶν Σωσάνδρων μονῆς ἐξάρχοντα Θεσσαλονίκης*. Ἀκολούθως, μετὰ τὴν πρώτην ἐξορίαν τοῦ Ἀρσενίου καὶ τὴν βίᾳ παραίτησιν τοῦ Θεσσαλονίκης Μανουὴλ Δισυπάτου, γνωρίζεται ὡς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου τοῦ Β' (1260-1261). Ὡς Θεσσαλονίκης τὸν μνημονεύει ὁ Ἰωάννης Χειλᾶς, Ἐφέσου μητροπολίτης τότε· *Ὅτι περ ἐκεῖνος μὲν ὁ Χριστοῦ μιμητὴς δυνάμει τὸν Θεσσαλονίκης (τὸν Κυδώνην λέγω) ἐδέξατο.* Jean Darrouzès, Documents inédits d'ecclésiologie byzantine. Textes édités, traduits et annotés par J... D..., Paris (Archives de l'Orient Chrétien, 10)1966, σ. 406. Ὁ Ἰωαννίκιος τὸ 1270 εἶναι ἀκόμη μητροπολίτης Θεσσαλονίκης· R. Janin, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 402.

2. Ἡ μονὴ τῶν Σωσάνδρων, παρὰ τὴν Σμύρνην, ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γ' Δούκα τοῦ Βατάτζη, ὁ ὁποῖος καὶ ἐτάφη ἐκεῖ. Εἰς τὴν αὐτὴν μονὴν ἐτάφη καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Β' ὁ Λάσκαρις. (Βλ. Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 534=Ἀκροπ., Heisenberg, σ. 153)· *Καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ* (= Θεοδώρου τοῦ Β' τοῦ Λασκάρεως) *ἐν τῇ τῶν Σωσάνδρων ἀπεκομίσθη μονῇ καὶ ἐτάφη ἐκεῖσε ὅπου καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ.* Εἰς τὴν μονὴν τῶν Σωσάνδρων, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον καὶ κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Β' τοῦ Λασκάρεως, συνέβη ἡ φρικώδης σφαγὴ τοῦ μεγάλου λογοθέτου Γεωργίου Μουζάλωνος καὶ τῶν ἐγκρίτων μελῶν τῆς ἀκολουθίας τοῦ Θεοδώρου τοῦ Β' τοῦ Λασκάρεως. Σφαγὴ ὀργανωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' τοῦ Παλαιολόγου. Τὴν σφαγὴν μνημονεύουν ὡς γενομένην τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδώρου τοῦ Β' τοῦ Λασκάρεως ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης (ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 75-77· ἔκδ. Βόννης, σσ. 164-170) καὶ ὁ Ἐφραίμιος (ἔνθ' ἀνωτ., στίχ. 9302), ἢ ὡς γενομένην τὴν ἐνάτην ἡμέραν ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. 148, στ. 193). Διὰ τὴν μονὴν Σωσάνδρων ἔχει γράψει στίχους ὁ Νικηφόρος Βλεμμίδης (ἔκδ. A. Heisenberg, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 112-119). Ἦτο λοιπὸν φίλα διακείμενος πρὸς τὸν Μιχαὴλ τὸν Η' τὸν Παλαιολόγον ὁ Ἰωαννίκιος Κυδώνης. Ἄλλωστε μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος ὁ Ἰωαννίκιος ἀντικατέστησε εἰς τὴν ἕδραν του τὸν Ἀρσενιάτην Μανουὴλ Δισύπατον μητροπολίτην Θεσσαλονίκης διωχθέντα.

3. Λουκᾶ η' 14. Τὸ χωρίον ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ Εὐαγγελιστάριον, τὴν Δ' Κυριακὴν τοῦ Λουκᾶ καὶ τὴν Κυριακὴν τῶν Πατέρων τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

4. Ἰωάνν. ιη' 1. Τὸ χωρίον ὑπάρχει εἰς τὸ Εὐαγγελιστάριον, τὴν Μ. Παρασκευήν.

οὕτω συμβάν, ὡς ἔοικεν, εἶδε, τούς τε ἄλλους καὶ Μιχαὴλ μάλιστα τὸν τὴν ἀρχὴν ἐκδεξάμενον Παλαιολόγον κοινωνοὺς ποιεῖται τῆς σκέψεως. Τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις ἄπορόν τε ἐπιεικῶς ἐφαίνετο καὶ μηδεμίαν ἀληθείας καταλεῖπον ἐπίνοιαν, βασιλέα δὲ ἄρα τοῦτο τὸ σοφὸν οὐκ ἐλάνθανε· καρδία γὰρ ἦν αὐτῷ τῷ ὄντι ἐν χειρὶ Θ(εο)ῦ, ὃς κατὰ γνώμην μὲν εἶπε θείαν τῷ μεγάλῳ τὰ τῆς ἱερατείας, οὐ μέντοι ῥαδίως τό γε εἰς ἀνθρώπους ἧκον τὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῷ προχωρήσει, ἀλλὰ ἀδίκως ταύτην ἀφή⟨σει⟩.

Τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς τοῦ 'Αρσενίου δι' ἀναπτύξεως τοῦ Εὐαγγελίου γνωρίζει καὶ ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης[1]. 'Αλλ' ὅμως παραθέτει τέσσαρα ἐν συνόλῳ πρόσωπα ὑποψηφίων, ὡς ἑξῆς· α΄) τὸν Νικηφόρον Βλεμμίδην διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Εὐαγγελίου ἔδειξεν ἄγραφον σελίδα, ὅπως καὶ εἰς τὸν παρόντα λόγον· β΄) τὸν Νικηφόρον, 'Εφέσου[2] μητροπολίτην, διὰ τὸν ὁποῖον

1. Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου, ἔνθ' ἀνωτ. (ἔκδ. Κ. Σάθα, σσ. 510-511). Τὸ χωρίον ἔχει οὕτως· *'Ηδημόνει οὖν ὁ βασιλεύς, οἷα τῶν πάντων μὴ συμφωνούντων ἐπί τινι, ἀλλὰ τῶν μὲν τόνδε, τῶν δὲ ἕτερον προκρινόντων καὶ ἀλλήλοις βουλευομένων ἀντίφωνα· διὸ καὶ ἔφησε πρὸς αὐτοὺς «εἰ μὲν ἦν ἡμῖν κλήρους βαλεῖν τάχ' ἂν οὕτω τῷ θεῷ ἀρεστὸν διεκρίνομεν· ἐπεὶ δὲ τοῦτο οὐκ ἔνεστιν, ὅπερ ἔξεστι μετὰ πίστεως καὶ τῆς εἰς θεὸν ἐλπίδος ποιῆσαι ἡμᾶς χρή. 'Ανοίξωμεν τοιγαροῦν εὐλαβῶς τὴν τῶν ἁγίων Εὐαγγελίων βίβλον ἐφ' ἑκάστου τῶν λεγομένων τούτων ἀνδρῶν καὶ ὅσπερ ἂν ἡμῖν ἐκεῖθεν ἐκκαλυφθείη, ἔστω οὗτος ὡς θεοπρόβλητος. Ἔδοξε τοῦτο τοῖς πᾶσι καὶ μετὰ τῆς πρὸς θεὸν δεήσεως ἐν συντετριμμένῃ καρδίᾳ ἐγίνετο τὸ δόξαν καλόν. 'Ανεῴγνυτο τοίνυν ἡ θεία βίβλος ἐπ' ὀνόματι τοῦ φιλοσόφου Βλεμμίδου, ἀλλ' ἦν ἄγραφος διόλου ὁ χάρτης καὶ διὰ τοῦτο οὗτος ἠμέλητο. Γέγονε καὶ εἰς τὸν ἕτερον τὸ αὐτὸ (ὁ τῆς 'Εφέσου δὲ ἦν ἀρχιερατικῶς προϊστάμενος Νικηφόρος) καὶ εὕρηται οὐ τελεσφοροῦσιν, ὄπισθεν προσκειμένου εἰς τὴν τοῦ λόγου συνέπειαν τοῦ συμπνίγονται, μετὰ καὶ τοῦ συνδέσμου τοῦ καί. 'Ανεῴχθη τοίνυν κἀπὶ τῷ τρίτῳ (παρεώραται γὰρ ἐκ τῶν γραφομένων καὶ ὁ δεύτερος ὥσπερ ὁ πρῶτος διὰ τὸ ἄγραφον ὡς εἴρηται), ἐπεὶ δὲ ἀνέῳκται, ὄνον καὶ τὸν πῶλον ἐνέτυχον ἔχουσαν τὴν Γραφήν, καὶ ἀπεδοκιμάσθη καὶ οὗτος (ὁ τῆς τῶν Σωσάνδρων δὲ μονῆς καθηγούμενος ἐτύγχανεν 'Ιωαννίκιος ὁ Κυδώνης), θλῖψις ἐπὶ τούτοις εἷλε πάντας καὶ συνοχὴ καὶ αὐτὸν δὲ τὸν βασιλέα Θεόδωρον, ὃς καὶ πρὸς τοὺς παρόντας εἰρήκει «τίς ἐξ ὑμῶν γινώσκει ἕτερον, εἰπάτω τοῦτον ἡμῖν».*

Καί τις ἔφη περὶ τοῦ Αὐτωρειανοῦ 'Αρσενίου. Τότε ζητοῦσι καὶ περὶ τούτου ἀπὸ τῆς βίβλου μαθεῖν τὸ δοκοῦν τῷ Θεῷ μετὰ συντριβῆς μείζονος τῆς καρδίας καὶ θείας τῆς ἐπικλήσεως· ἀνοίξαντες οὖν τὴν τῶν Εὐαγγελίων καὶ πάλιν βίβλον, εὑρίσκουσιν αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐφ' ᾧ καὶ πάντες ἐδόξασαν τὸν Θεὸν καὶ μηδὲ ἰδόντες αὐτοῦ ἐξεκρέμαντο καὶ ὡς ἐκ Θεοῦ ποιμένα καὶ διδάσκαλον κατωνόμαζον.

2. 'Ο Νικηφόρος 'Εφέσου ἐχειροτονήθη ἀργότερα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1260) μετὰ τὸν ἐξαναγκασμὸν εἰς παραίτησιν τοῦ 'Αρσενίου καὶ παρέμεινεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μέχρι τοῦ θανάτου του (1261). Βλ. προχείρως Τ. 'Αθ. Γριτσοπούλου, Νικηφόρος ὁ Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1260-1261), ΘΗΕ, τ. 9, 'Αθῆναι 1966, στ. 483 καὶ V. Laurent, Regestes...., ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 151-159, ἀριθ. 1348-1352. 'Επίσης βλ. 'Ιω. Συκουτρῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 282-287, ὅπου συγκεντρώνονται ἀρκεταὶ εἰδήσεις περὶ τοῦ ἀνδρὸς διὰ τὴν πρὸ τῆς πατριαρχείας του περίοδον. 'Η παράδοσις τοῦ κώδικος G τοῦ Γεωργίου 'Ακροπολίτου, μόνη αὐτή, παρέχει τὰ ἑξῆς

ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Εὐαγγελίου ἔδειξε *συμπνίγονται καὶ οὐ τελεσφοροῦσι*. Τὸν ἄνδρα δὲν ἀναφέρει ὁ ὑπ' ὄψει λόγος, ἀλλὰ τὸ σχετικὸν χωρίον ἀποδίδει εἰς τὸν Κυδώνην, ἡγούμενον Σωσάνδρων· γ') τὸν Ἰωαννίκιον Κυδώνην, ἡγούμενον τῆς μονῆς Σωσάνδρων, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Εὐαγγελίου ἔδειξεν *ὄνον καὶ τὸν πῶλον*[1], ἐνῷ ἐν τῷ παρόντι λόγῳ ἔχομεν *συμπνίγονται καὶ οὐ τελεσφοροῦσι*· καὶ δ') τὸν Ἀρσένιον διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Εὐαγγελίου ἔδειξεν *αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ*, ὅπως καὶ ἐν τῷ ὑπ' ὄψει λόγῳ[2].

διὰ τὸν Νικηφόρον Ἐφέσου καταλαβόντα τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ἀρσενίου· *εἰς τὴν τῆς πατριαρχείας περιωπὴν τὸν τῆς Ἐφέσου Νικηφόρον μεταβιβάζουσι, πάλαι ταύτῃ ἐποφθαλμίζοντα καὶ ἐκ μακροῦ ἔρωτα τοῦ θρόνου ἐγκυμονοῦντα*. Ἡ παρατήρησις αὐτὴ ἀπηχεῖ τὴν συνυποψηφιότητα τοῦ Νικηφόρου κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀρσενίου.

1. Ματθ. κα' 7. Τὸ χωρίον δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ Εὐαγγελιστάριον. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ βαρὺς οὗτος χαρακτηρισμὸς διὰ μητροπολίτην θεωρηθέντα κανονικὸν ἀργότερον (τὸν Ἰωαννίκιον Θεσσαλονίκης Κυδώνην) ἀπαλείφεται τελείως ὑπὸ τοῦ συντάκτου τοῦ λόγου προτιμωμένης τῆς ἀπολύτου ἀποσιωπήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἐφέσου εἶτα Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου. Ἢ πρόκειται περὶ ἐπεμβάσεως τοῦ φανατικοῦ ἀρσενιάτου Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου εἰς τὴν διαμορφωθεῖσαν παράδοσιν «τοῦ ζυγοῦ» τοῦ Εὐαγγελίου προκειμένου νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ὁ ἐπιβήτωρ τοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος καὶ νὰ σπιλωθῇ περισσότερον καὶ ὁ ἕτερος ἐπιβήτωρ, τοῦ θρόνου Θεσσαλονίκης αὐτός, Ἰωαννίκιος; Τὸ ἀληθέστερον πρέπει νὰ εὑρίσκεται εἰς τὸν παρόντα λόγον, διότι ἡ ἐπιλογὴ ἐγίνετο συνήθως μεταξὺ τριῶν ὑποψηφίων.

2. Ἀλλὰ δὲν παρέχεται καὶ ἡ σημείωσις ἡ ὁποία παρατίθενται εἰς τὸν λόγον διὰ τὴν μέλαιναν γραμμὴν ὑπὸ τὸ χωρίον.

Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης φαίνεται ὅτι γνωρίζει τὴν σχετικὴν παράδοσιν τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ Εὐαγγελίου διὰ τὴν ἐκλογὴν πατριάρχου, ἀλλὰ παραθέτει ἄλλην παράδοσιν σχετικὴν μὲ τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν προεκάλεσεν ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἀρσενίου· *ἀλλ' ὁ χρησμὸς ἐπ' αὐτῷ μὲν οὐδ' ὁτιοῦν ἐπληροῦτο, ὡς ἔδειξεν, ἐπὶ δὲ τοῖς κοινοῖς τῆς ἐκκλησίας καὶ λίαν ὅπου γε καί τις ὡς λέγεται θεοφόρος ἀνὴρ ἀκουσθὲν ὡς Ἀρσένιος ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας κατέστη, εἶπεν· «Ἀρσένιος ἀρχὴ σκανδάλων», τῇ ἀρχῇ συμβαλλομένου ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὀνόματος* (Γεωργίου Παχυμέρη, ἔνθ' ἀνωτ., Ἀνδρόνικος Β'· ἐκδ. Βόννης, σ. 147).

Ἐκ τοῦ Θεοδώρου Σκουταριώτου γνωρίζουν οἱ διάφοροι μελετηταὶ τὸν τρόπον ἐκλογῆς τοῦ Ἀρσενίου καὶ διὰ τοῦτο ἀναφέρουν τέσσαρας ἐν συνόλῳ ὑποψηφίους. Βλ. V. Laurent, Les grandes crises religieuses à Byzance. La fin du schisme arsénite, Académie Roumaine. Bulletin de la section historique, τ. XXVI, 2, Bucarest 1945, σσ. 228-234. Ἰω. Συκουτρῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 272-274. Σ. Εὐστρατιάδου, Ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος...., ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 79-80. Ὁ τελευταῖος θεωρεῖ τὸν τρόπον ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου, ἐν περιπτώσει διαφωνίας, ἀξιοπερίεργον, θεωρεῖ δὲ καλύτερον τὴν ἐναπόθεσιν κλήρων ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης, ὡς τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Μάμαντος παρέχει. Τὴν διὰ κλήρου ἐπιλογὴν γνωρίζει καὶ ὁ ἡμέτερος ἁγιολόγος, ἀλλὰ τὴν ἀπορρίπτει· *Εἶτα σὺν τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ μεγιστᾶσι βουλεύεται ὑπὸ τοῦ θείου πάντως ὁδηγούμενος πνεύματος ἢ κλήρους βαλεῖν ἢ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου ἀνάπτυξιν ὡς εἰκὸς ποιῆσαι καὶ τὸν ἄξιον τῆς ἐκκλησίας οὕτως εὑρεῖν πρόεδρον. Ὃ καὶ πᾶσιν ἀρεστὸν ἔδοξε μάλιστα.*

Ἐπίσης τὴν διὰ κλήρου ἐπιλογὴν γνωρίζει, ὡς εἴδομεν καὶ προηγουμένως (ὑποσημ. 1, σ. 427), καὶ ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης, ἀλλὰ δὲν προτιμᾶται ὁ τρόπος οὗτος ἐπιλογῆς.

14) Ὁ συντάκτης τοῦ λόγου ἀναφέρει παράδοξόν τι τὸ ὁποῖον συνέβη κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ 'Αρσενίου· *Πέρδιξ ἱέρακος διαφυγὼν ὄνυχας ἐν τῇ τοῦ βασιλέως σκηνῇ ἐπ' αὐτοὺς τοὺς τοῦ βασιλέως πόδας καταφεύγει Μιχαὴλ καὶ πάλιν τῷ Παλαιολόγῳ συνόντος. Ἱέραξ δὲ ὁ διώκων ἀποτυχών, ἐπὶ τῆς σκηνῆς καθῆστο λύκος ὥσπερ μάτην χανών. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἱέρακος μὲν τὴν κεφαλὴν ἀφελὼν τὴν ἐλευθερίαν δὲ ἀποδοὺς τῷ πέρδικι τὸν μὲν κεῖσθαι τὸν δὲ ἐλευθερίως ἵπτασθαι παρεσκεύασε. Τοῦτο δεινῶς ἄπορον τῷ Παλαιολόγῳ Μιχαὴλ κατεφαίνετο, βασιλεῖ δὲ ἄρα καὶ παντάπασιν εὔπορον. Ἱέρακα μὲν γὰρ εἶναι συνέβαλλε τὸν Σκύθην διώκοντα, πέρδικα δὲ τὸν τῶν Περσῶν βασιλέα αὐτομολήσαντα παρ' ἡμᾶς. 'Αλλὰ τὸν μὲν ἐπιεικῶς ἔφασκεν ὑποστρέψειν ἐν δόξῃ, τὸν δέ γε Σκύθην διαφθαρέντα οἰχήσεσθαι* (στίχ. 276-285). Τὴν διήγησιν δὲν γνωρίζομεν ἄλλοθεν. Φαίνεται δυσχερὴς ἡ ταύτισις τῶν προσώπων, ἀλλὰ πιθανῶς ὁ Σκύθης[1] εἶναι ὁ γνωστὸς Βούλγαρος ἡγεμὼν Κωνσταντῖνος Τὶχ (Τοῖχος τῶν Βυζαντινῶν). Ὁ Τὶχ ἦτο γαμβρὸς ἐπὶ τῇ θυγατρὶ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Β' τοῦ Λασκάρεως Εἰρήνῃ καὶ ἐν τέλει φονεύεται εἰς μάχην συναφθεῖσαν μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Λαχανᾶ· *ἅμα γοῦν ἐπέβη ὁ κρατῶν* (= Μιχαὴλ ὁ Η' ὁ Παλαιολόγος) *τῆς 'Αδριανοῦ καὶ ἅμα ἡ σφαγὴ τοῦ Κωνσταντίνου ἀγγέλλεται*[2]. Οὗτος παλαιότερον εἶχεν ἔλθει εἰς σχέσεις μετὰ τοῦ Izz-al-Din Kaikaus τοῦ Β', τοῦ Τούρκου ἡγεμόνος[3]. Ὁ Πέρσης δὲ βασιλεὺς ὁ παραλληλιζόμενος πρὸς τὸν

---

1. Σκύθαι κατὰ τὸν Γεώργιον Παχυμέρην εἶναι οἱ Μογγόλοι τῆς Χρυσῆς 'Ορδῆς (ἔνθ' ἀνωτ., Μιχαήλ, ἔκδ. Βόννης, τόμ. Ι, σ. 80, στ. 18). Κατὰ τὸν Γεώργιον 'Ακροπολίτην Σκύθαι εἶναι οἱ Κουμᾶνοι οἱ ὁποῖοι δροῦν μετὰ τοῦ 'Ασὰν πρὸς κατάληψιν τῆς Θράκης. Βλ. 'Α. Μ η λ ι α ρ ά κ η, 'Ιστορία .... Νικαίας, σ. 282 καὶ H e r b e r t H u n g e r, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Τόμ. I, München ⟨1978⟩, σ.446· Πάντως κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἐγκωμίου φαίνεται ὅτι εἶναι ὁπωσδήποτε Βούλγαρος.

2. Γεωργίου τοῦ Παχυμέρη, Μιχαήλ, ἔνθ' ἀνωτ., βιβλ. Ϛ', ἐκδ. Βόννης, τ. Ι, σ. 433. Κατὰ τὸν 'Εφραίμιον (στίχ. 9290)· *Πρώτη δ' Εἰρήνη τῷ Τείχῳ συνεζύγη* (J.-P. M i g n e, PG, τ. 143, στ. 340).

'Αντιθέτως ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, λέγει τὴν δευτερότοκον Θεοδώραν (πρωτότοκον δὲ ὀνομάζει τὴν Μαρίαν σύζυγον Νικηφόρου τοῦ Αἰτωλοῦ)· *Τὴν δέ γε δευτέραν τὴν Θεοδώραν εἶχεν ὁμοίως ὁ τῶν Βουλγάρων ἄρχων Κωνσταντῖνος ὁ Τοῖχος ὡς ἄρα δὴ καὶ τοῦτ' ἔφθημεν εἰρηκότες* (Ρωμαϊκῆς 'Ιστορίας Γ' 3, ἔκδ. Βόννης, σσ. 62-63). Φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Εἰρήνης (βλ. Κ. 'Ι. Γ ι α ν ν α κ ο π ο ύ λ ο υ, 'Ο αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ἡ Δύσις 1258-1282. Μελέτη ἐπὶ τῶν Βυζαντινολατινικῶν σχέσεων. Μετάφρασις Κ. Π ο λ ί τ η, 'Αθῆναι 1969, σ. 140).

3. Κ. 'Ι. Γ ι α ν ν α κ ο π ο ύ λ ο υ, αὐτόθι. Οὐσιαστικῶς ὁ Izz-al-Din Kaikaus ἦτο αἰχμάλωτος τοῦ Τοίχου. Βλ. V. L a u r e n t, Regestes, τόμ. IV, σσ. 166-167, ἀριθ. 1364. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (Ρωμαϊκῆς 'Ιστορίας Δ' 4, ἔκδ. Βόννης 93-95) τὸν ἀποκαλεῖ *'Αζατίνης σουλτάν*. Ἡ βάπτισις τοῦ σουλτάνου καὶ τῶν τέκνων του ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν Διαθήκην τοῦ 'Αρσενίου· *Ἔκτοτε αἱ σκαιωρίαι κατ' ἐμοῦ ἃς δὴ καὶ ἐσκαιώρησεν ἄνευ κατηγόρων καὶ μαρτύρων ἀπὸ ψιλοῦ μόνου λόγου. Τουτέστιν ὥρισα κοινωνῆσαι τοὺς τοῦ Σουλτάνου παῖδας· τῆς ἐκκλησίας με ἐξώθησε καὶ ταῦτα τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Πισιδίας ἐγγράφως ὁμολογήσαντος ὡς ἐκεῖνος καὶ ἐβάπτισε τούτους καὶ ἐκοινώνησε κἀμοῦ τε ἐγγράφως ὁμολογήσαντος μὴ εἰδέναι με τὸ σύνολον τοῦτο.*

πέρδικα τῆς διηγήσεως καὶ καταφυγὼν εἰς τὸν Θεόδωρον τὸν Β' τὸν Λάσκαριν φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ Izz-al-Din Kaikaus ὁ Β'[1], περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης γράφει μεταξὺ ἄλλων[2]· *ὁ δὲ Περσάρχης σουλτᾶνος φυζακινῆς ἐλάφου κραδίην ἔχων, εἶπεν ἂν ποιητής, τὴν χώραν τούτῳ καταλιπών, ἐπείπερ καὶ τὸ τούτου στράτευμα καταλέλυται, φυγὰς πρὸς τὸν βασιλέα χωρεῖ. Ὁ δὲ ἐδέξατο τοῦτον καὶ δωρήμασιν αὐτόν τε καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν φιλοτίμως ἐδεξιώσατο καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν ἐπαναζεῦξαι τούτους πεποίηκε, δοὺς αὐτοῖς στράτευμα μέτριον· εἰς τετρακοσίους γὰρ καὶ μόνον ἠρίθμητο.*

Ἐπισημαίνεται ἡ ἐπιθυμία τοῦ συγγραφέως τοῦ λόγου νὰ ἐμφανίσῃ καὶ πάλιν τὸν Μιχαὴλ τὸν Η' τὸν Παλαιολόγον παρόντα κατὰ τὴν σκηνὴν αὐτήν. Ἀλλὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀρσενίου ὁ Μιχαὴλ εὑρίσκετο εἰς ἐχθρικὰς σχέσεις πρὸς τὸν Θεόδωρον τὸν Β' τὸν Λάσκαριν καὶ ἐξόριστος εἰς τὸ σουλτανᾶτον τοῦ Ἰκονίου[3].

15) Μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀρσενίου ὁ βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Β' ὁ Λάσκαρις ἀποστέλλει εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἀνδρὸς τὸν Ταράνην καὶ τὸν Καρυανίτην· *Πέμπει πρὸς τὴν νῆσον*[4], *ἐν ᾗ διατρίβων ἐτύγχανεν ὁ μακάριος, τόν τε Ταράνην καὶ τὸν Καρυανίτην μετ' ὀχήματος βασιλικοῦ τὸν ἅγιον ὡς τάχος κομίσοντας* (στίχ. 290-292).

Ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης ἀναφέρει γενικῶς ὅτι ὁ βασιλεὺς μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀρσενίου ἀπέστειλεν ἄνδρας διὰ νὰ τὸν ὁδηγήσουν ταχέως, ἀλλὰ δὲν παρέχει τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν. Ταράνην[5] δὲν ἠδυνήθην νὰ ταυτίσω μετ' ἀσφαλείας. Ὁ Καρυανίτης φαίνεται ὅτι ταυτίζεται πρὸς ἄνδρα τὸν ὁποῖον ἀναφέρουν ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης καὶ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης,

---

1. Ὁ Izz-al-Din Kaikaus ὁ Β' συνεξεστράτευσε μετὰ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Β' τοῦ Λασκάρεως κατὰ τῶν Σέρβων (Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 69, 70, 153-155). Πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου Τούρκου ἡγεμόνος ὁ ὁποῖος τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ τὰ τέκνα του ἔγιναν Χριστιανοί. Τὸ θέμα τοῦτο ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον κατηγορίας κατὰ τοῦ Ἀρσενίου κατὰ τὴν ἔξαρσιν τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος. Βλ. σχετικῶς Ἰω. Συκουτρῆ, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 298-300.

2. Γεωργίου Ἀκροπολίτου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 143.

3. Κ. Ι. Γιανακοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 34 κέ. Ὑπάρχει ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα ἀναπαύλας εἰς τὴν διαμάχην, ὅπου ἴσως ἐντάσσεται τὸ τοῦ λόγου.

4. Προφανῶς τὴν νῆσον Θάσιον, ἐφ' ἧς ἡ μονὴ Σεργίου καὶ ὁ ἐντὸς αὐτῆς ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Βλ. ὑποσημ. 4, σ. 423.

5. Ταράνην τινὰ εὑρίσκομεν γραφέα κώδικος, τὸ ἔτος 1289, ἄγνωστον ἐὰν ταυτιζόμενον πρὸς τὸν ἡμέτερον· *Ἐτελειώθη τὸ παρὸν βιβλίον διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ τάχα καὶ μοναχοῦ Μωκίου τοῦ Ταράνη. Μηνὶ Ἀπριλλίῳ πεντεκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ ς', ἰνδ. α', ἔτους ,ςψϞζ'. Δόξα σοι ἁγία Τριὰς πάντων ἕνεκα.* Parisinus Gr. 1715. Ὁ κῶδιξ παραδίδει Ἐπιτομὴν Ἱστοριῶν τοῦ Ἰω. Ζωναρᾶ. Βλ. H. Omont, Facsimilés des manuscrits grecs datés de la Bibliothèque Nationale du IXe au XIVe siècle. Paris 1891, σ. 13, πίν. LXV.

πρωτοβεστιαρίτην τοῦ Θεοδώρου τοῦ Β' τοῦ Λασκάρεως, φυλακισθέντα ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἀκολούθως δραπετεύσαντα πρὸς τοὺς Τούρκους, ἐν τέλει δὲ φονευθέντα ὑπ' αὐτῶν[1]. Γράφει ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης[2]· *'Επεὶ δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκρίτων τοῦ βασιλέως Θεοδώρου ὁ πρωτοβεστιαρίτης ὁ Καρυανίτης ἐσῴζετο, ὃς καὶ τοῦ πρωτοβεστιαρίου τοῦ Μουζάλωνος καὶ τῶν αὐταδέλφων αὐτοῦ τοὺς φόνους εἰργάσατο (ἐκεῖνος γὰρ τὴν Ρωμαϊκὴν στρατιὰν ἐπεκράτει τότε), τοῦτον, ἵνα μή τι νεωτερίσῃ, ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἔθετο ἐν εἱρκτῇ. 'Ο δὲ ἀποδρὰς περὶ τὰ τῶν Περσῶν ᾤχετο καὶ κατασχεθεὶς ὑπό τινων Μουσουλμάνων τά τε προσόντα ἐσκυλεύθη καὶ τέλος πεφόνευται.* Καὶ λέγει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης[3]· *Οὕτω συγχυθέντων ἁπάντων ἕκαστος τὰ καθ' ἑαυτόν, ὡς εἶχε, κατησφαλίζετο. Καὶ οἱ μὲν ἀμφὶ τὸν Καρυανίτην, πρωτοβεστιαρίτην τότε τυγχάνοντα, ἄνδρα γεραρὸν καὶ πολλοῦ τινος ἄξιον, φυγῇ ἐχρῶντο πρὸς Πέρσας αὐτομολοῦντες οὐ βασιλεῖ ἐγκοτοῦντες ἀλλὰ περὶ ἑαυτοῖς δεδοικότες διὰ τὴν τῶν πραγμάτων σύγχυσιν.* 'Ο δὲ Γεώργιος 'Ακροπολίτης ἱστορεῖ[4]· *'Επεὶ δὲ ἀπὸ τῶν τοῦ βασιλέως Θεοδώρου ἐκκρίτων δοκούντων εἶναι καὶ μεγιστάνων ὁ Καρυανίτης, ὃν καὶ πρωτοβεστιαρίτην ἐκεῖνος προέβαλεν, ἐσῴζετο, ὃς καὶ τῶν προειρημένων τοῦ τε πρωτοβεστιαρίου καὶ τῶν αὐταδέλφων αὐτοῦ φόνον εἰργάσατο (ἐκεῖνος καὶ γὰρ τῷ τότε τὴν 'Ρωμαϊκὴν στρατιὰν ἐπεκράτει), τοῦτον ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ, ἵνα μή τι νεωτερίσῃ, ἐν εἱρκτῇ ἔθετο.*

'Εκ τῶν ὡς ἄνω χωρίων προκύπτει ἐξ ἄλλου καὶ ὁ στενὸς δεσμὸς ὁ ὁποῖος ὑπῆρχεν εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Καρυανίτου μετὰ τοῦ βασιλέως Θεοδώρου τοῦ Β' τοῦ Λασκάρεως.

16) Ὅταν ὁ 'Αρσένιος πληροφορεῖται τὰ τῆς ἐκλογῆς του, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν χειροτονίαν του εἰς πατριάρχην, ἐγκαταλείπει τὴν μονὴν τῆς μετανοίας του Σεργίου καὶ φθάνει εἰς τὴν Κουβρίκων πόλιν, ὅπου ἐπί τινα μικρὸν χρόνον κρύπτεται. 'Ακολούθως καταφεύγει εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Στεφάνου εὑρισκομένην εἰς νῆσον τῆς 'Απολλωνιάδος λίμνης[5]. 'Εκεῖ ἀνευρίσκεται ὑπὸ τῶν

---

1. Οἱ Καρυανῖται γνωστὴ οἰκογένεια τοῦ ΙΓ' - ΙΔ' αἰ. Βλ. PLP, ἔνθ' ἀνωτ., τεῦχ. 5, σσ. 131-132 (ἀριθμ. 11263-11264). Περὶ τοῦ ἡμετέρου βλ. ἰδιαιτέρως, σ. 132 (ἀριθ. 11264).

2. Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου, ἔνθ' ἀνωτ. 'Ανάλογος εἶναι ἡ παράδοσις τοῦ κώδ. D τοῦ Γ. 'Ακροπολίτου.

3. Γεωργίου Παχυμέρη, ἔνθ' ἀνωτ., Ρ 36 (ἐκδ. Βόννης, Ι, σ. 63).

4. Γεωργίου 'Ακροπολίτου, ἔνθ' ἀνωτ., Ρ 88 (ἐκδ. Βόννης, σ. 170).

5. Προφανῶς ἐπὶ ἑτέρας νησῖδος τῆς 'Απολλωνιάδος λίμνης καὶ ὄχι τῆς Θασίου ὅπου ἤδη ἠσκήτευεν. 'Απὸ τὰ δελτία τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (ἔνθ' ἀνωτ.) γνωρίζομεν τοποθεσίαν Ἅγιος - Στέφανος (σήμερον;) περὶ τὴν λίμνην τῆς 'Απολλωνιάδος. Εἰς τὴν λίμνην ὑπάρχουν πέντε νησίδια καλούμενα (σήμερον;) ὁ Ἀη-Δανίλης, τὸ Μέγα Νησί, τὸ νησίδιον Τερζόγλου, τὸ νησίδιον Κηπόδι καὶ ἡ νῆσος τοῦ 'Αγίου Κωνσταντίνου (ἡ ἀρχαία Θάσος). Βλ. Βασ. Δεληγιάννη, 'Η λαϊκὴ λατρεία τῶν Κουβουκλίων.

ἀναζητούντων αὐτὸν ἀπεσταλμένων τοῦ βασιλέως. Δυστυχῶς οὐδὲν τῶν τοπωνυμίων κατώρθωσα νὰ ταυτίσω. Πάντως ἡ Κουβρίκων πόλις πρέπει νὰ κεῖται εἰς τὰ πέριξ τῆς Ἀπολλωνιάδος λίμνης, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Νικομηδείας[1]· *Ὁ δὲ γενναῖος ἐκεῖνος ἀνὴρ καὶ τῷ Θεῷ προσκείμενος ὅλως ἄνθρωπος συνεὶς τὸ γιγνόμενον τοὺς ζητοῦντας φεύγων τὴν τῶν Κουβρίκων πόλιν ὡς τάχος καταλαμβάνει, ἐν ᾗ κρυπτόμενος τὰς συνήθεις εὐχὰς ἐπετέλει Θεῷ.... Ἔνθεν τοι κἀκεῖθεν ἀπάρας τὴν τῆς Ἀπολλωνιάδος καταλαμβάνει νῆσον καὶ ἐν τῇ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου μονῇ γενόμενος τοὺς μοναχοὺς ἐξορκίζει μηδενὶ γενέσθαι δήλην τὴν αὐτοῦ ἄφιξιν.... ἐν κήπῳ τινὶ παρὰ τῶν ζητούντων ληφθείς..... εἰς τὸν βασιλέα κομίζεται* (στίχ. 292-309).

Τὰ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἀρσενίου ἐκ τῆς μονῆς τῆς μετανοίας του διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν χειροτονίαν του εἰς πατριάρχην, τὴν ἄφιξίν του εἰς τὴν Κουβρίκων πόλιν, τὴν ἐγκατάστασίν του εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἐπὶ νήσου τῆς Ἀπολλωνιάδος λίμνης καὶ ἐν τέλει τὴν ἀνακάλυψίν του καὶ τὴν μεταγωγήν του εἰς τὸν Θεόδωρον τὸν Β΄ τὸν Λάσκαριν τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ ὑπ' ὄψει κειμένου γνωρίζομεν.

17) Ὁ Ἀρσένιος, ἀφοῦ ὡδηγήθη ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ τελευταίου σπεύδοντος νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς ἐκστρατείαν, χειροτονεῖται, ἐν τάχει ἀνερχόμενος τοὺς τρεῖς βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης. Λέγεται ἐν τῷ ὑπ' ὄψει λόγῳ· *Πείθεται μόλις τοῖς τοῦ βασιλέως λόγοις ὁ ἅγιος καὶ κατὰ μικρὸν τὰς ἀναβάσεις δεχόμενος πρῶτα μὲν τὴν τοῦ διακόνου τάξιν λαμβάνει, ἔπειτα δὲ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου, μετὰ δὲ ταῦτα πατριάρχης χειροτονεῖται* (στίχ. 321-325). Παρατηρεῖται ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν προσδιορίζει τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν μεταξὺ τῶν βαθμῶν τούτων χειροτονιῶν, ἀλλ' ἁπλῶς λέγει *κατὰ μικρόν*.

Τὴν ἀπ' εὐθείας, ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας ἢ κατὰ μικρόν, χειροτονίαν τοῦ Ἀρσενίου ἀναφέρουν καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς. Τὸ γεγονὸς τοῦτο μάλιστα θὰ ἀποτελέσῃ ἀργότερον, κατὰ τὴν ἔκρηξιν καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος, σημεῖον ἀμφισβητούμενον, τῶν μὲν ὑποστηριζόντων, τῶν ἀντιαρσενιατῶν, ὅτι ἀντικανονικῶς εἶχε χειροτονηθῆ ὁ Ἀρσένιος, ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας, τῶν δέ, τῶν ἀρσενιατῶν, ἀπολογουμένων ὅτι αἱ χειροτονίαι ἔγιναν εἰς μακρότερον χρονικὸν διάστημα.

Οὕτως ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης λέγει[2]· *Ἐπεὶ δὲ τὴν ἀπὸ Νικαίας ἔξοδον ἔσπευδε, διὰ τάχους τοῖς ἀρχιερεῦσι προστάττει χειροτονῆσαι πατριάρ-*

Μικρασιατικὰ Χρονικά, 6, 1955, σσ. 211 καὶ 213 (ὅπου καὶ χάρτης). Οἱ Μ. Κλεώνυμος καὶ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (Βιθυνικὰ ἢ ἐπίτομος μονογραφία τῆς Βιθυνίας καὶ τῶν πόλεων αὐτῆς, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867, σ. 38) ἀναφέρουν τρία νησίδια τὸ τῆς Καδίνας, τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τὸ Κιζ Κουλέ.

1. Μήπως ταυτίζεται πρὸς τὴν πόλιν Κουβούκλεια κειμένην παρὰ τὸν Ὄλυμπον;
2. Γεωργίου Ἀκροπολίτου, ἔνθ' ἀνωτ., ἔκδ. Heisenberg, σ. 107.

χην αὐτὸν ὁ βασιλεύς· οἳ καὶ οὑτωσὶ διεπράξαντο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ διάκονον καὶ ἱερέα καὶ πατριάρχην αὐτὸν ἐκτελέσαντες. Καὶ ἀλλαχοῦ[1]· *Καὶ ἐπεὶ ἐχήρευεν ἡ 'Εκκλησία (προτέθνηκε γὰρ τοῦ βασιλέως ὁ πατριάρχης Μανουήλ), 'Αρσένιόν τινα μοναχὸν ἐξ 'Απολλωνιάδος λίμνης μεταπεμψάμενος χειροτονεῖ πατριάρχην ὃς καὶ μονημέρως διάκονος καὶ ἱερεὺς καὶ πατριάρχης τετέλεστο.* Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτός[2]· *Καὶ ἐπεὶ δυσαρεστῶν ἐτύγχανεν ἐν πολλοῖς, μοναχόν τινα εἶναι μαθὼν ἐν τῇ τῆς 'Απολλωνιάδος λίμνῃ ὀλίγων γραμμάτων πεῖραν ἔχοντα (μόνον καὶ γὰρ ἐφήψατο τῆς γραμματικῆς παιδείας) ἀνίερον τελοῦντα καὶ 'Αρσένιον ὀνομαζόμενον ὡς εἶχε τάχους στέλλει τοὺς αὐτὸν ἄξοντας. Καὶ ὃς ἀφίκετο.'Επεὶ δὲ τὴν ἀπὸ τῆς Νικαίας ἔξοδον ἔσπευδε, διὰ τάχους τοῖς ἀρχιερεῦσι προστάττει χειροτονῆσαι πατριάρχην αὐτὸν ὁ βασιλεύς· οἳ καὶ οὑτωσὶ διεπράξαντο. 'Εν μιᾷ ἑβδομάδι διάκονον καὶ ἱερέα καὶ πατριάρχην αὐτὸν ἐκτελέσαντες.*

Πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο χωρίον, τῆς ἐντὸς μιᾶς ἑβδομάδος χειροτονίας, συμφωνεῖ καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου[3]· *'Επεὶ δὲ τὴν ἀπὸ τῆς Νικαίας ὁ βασιλεὺς ἔξοδον ἔσπευδε, τῇ τῶν ἀρχιερέων ὁμηγύρει κοινωσάμενος καὶ συμφωνοῦντας εὑρὼν διὰ τάχους χειροτονῆσαι προστάττει πατριάρχην αὐτόν· οἳ καὶ οὑτωσὶ διεπράξαντο ἐν μιᾷ ἑβδομάδι διάκονον καὶ ἱερέα καὶ πατριάρχην αὐτὸν ἐκτελέσαντες.*

'Ο Νικηφόρος Βλεμμίδης[4] διηγεῖται ὅτι ὁ βασιλεὺς *ἐφ' ἑαυτὸν μετήγαγε τὸν 'Αρσένιον καὶ λόγου μηδενὸς δεηθεὶς ἄνευ ψήφων, ἄνευ ἐκλογῆς ἀνίερον ὄντα πάντῃ πατριάρχην ἐν ἡμέραις πλάττει τρισὶ κελεύσει μόνῃ· αὕτη γὰρ ἦν νόμων, κανόνων, ἐθῶν ἐκκλησιαστικῶν κυριεύουσα.* Τὰς ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν χειροτονίας ἀναφέρει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης[5] καὶ τὰς ἀποδίδει εἰς σχετικὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ, διαδεχθέντος τὸν 'Αρσένιον μετὰ τὴν πρώτην παραίτησίν του, Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ 'Εφέσου.'Ο ἴδιος ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς ὅτι αἱ χειροτονίαι τοῦ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου ἔγιναν ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας[6].

1. Τοῦ αὐτοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., ἔκδ. Βόννης, σ. 111. Πρόκειται περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ χειρογράφου D.

2. Γεωργίου 'Ακροπολίτου, ἔνθ' ἀνωτ., ἔκδ. Βόννης, σ. 113. 'Η παράδοσις τοῦ κώδικος B. 'Ο Μ. Γεδεὼν (Πατριαρχικοὶ Πίνακες, σ. 390) ἀποδέχεται τὴν ἄποψιν αὐτὴν καὶ παραπέμπει εἰς τὸν Γ. 'Ακροπολίτην, τὸν Νικηφόρον Κάλλιστον Ξανθόπουλον, Γρηγορᾶν, Παχυμέρην.

3. Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου, ἔνθ' ἀνωτ., ἔκδ. Κ. Σάθα, σσ. 511-512· ἔκδ. Heisenberg, σ. 290.

4. Νικηφόρου Βλεμμίδου, Περὶ τῶν κατ' αὐτόν. Ἔκδ. Heisenberg, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 45.

5. Γεωργίου Παχυμέρη, ἔνθ' ἀνωτ., Μιχαήλ, Βιβλ. Β', Ρ72Β-Ρ78 (ἔκδ. Βόννης, σσ. 111-120).

6. Ἔνθ' ἀνωτ., 'Ανδρόνικος, Βιβλ. Α' (ἔκδ. Βόννης, ΙΙ, σσ. 44-45)· *καὶ ναὸν εὑρόντες ἐπ' ἀμπελῶνος, ἀργὸν ὡς ἐδόκει κἀκεῖνον ὄντα, ἐκεῖσε τὰ εἰκότα τελέσας μοναχὸν μὲν ἐκ λαϊκῶν ἀποδείκνυσι, διάκονον δ' ἐξ ἀναγνώστου χειροτονεῖ. Τῆς δ' αὐτῆς ἡμέρας καὶ πατριάρχην ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνον προβάλλεται.*

Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἀναφέρει τὴν ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν τοῦ Ἀρσενίου, ἀλλὰ δὲν προσδιορίζει τὴν χρονικὴν διάρκειαν μεταξὺ τῶν χειροτονιῶν· *Οὗ γε μὴ δεξαμένου προὐκρίθη τῶν ἄλλων ὁ μοναχὸς Ἀρσένιος, ὃς τηνικαῦτα τὸν ἀσκητικὸν ἤνυε δίαυλον περὶ ἕν τι τῶν ἀσκητηρίων, ὃ κατὰ τοὺς τῆς Ἀπολλωνιάδος ἵδρυται χώρους, ἀνὴρ περιφανὴς μὲν τὴν καθ' ἑαυτὸν ἀρετήν, τὸν δὲ τρόπον ἁπλοῦς καὶ μὴ πολλὰς ἐξελίττειν εἰδὼς τὰς λαβυρίνθους περὶ τὸν λογισμόν. Ἱερᾶται τοίνυν οὗτος καὶ πατριάρχης χειροτονεῖται κοινῇ τῶν τε ἀρχιερέων γνώμῃ καὶ τοῦ βασιλέως τὰ μέγιστα συναινοῦντος καὶ ἐπικυροῦντος ὡς ἔθος τὴν ἀρχιερατικὴν ψῆφον ἐκείνην. Ἐπὶ τούτοις ὁ βασιλεὺς παρὰ τοῦ πατριάρχου χρισθεὶς καὶ τὸ στέφος ἀναδησάμενος πρὸς ἐκστρατείαν παρεσκευάζετο*[1].

Καὶ ὁ Ἰωάννης μητροπολίτης Ἐφέσου (ὁ Χειλᾶς) ἀφίνει νὰ ἐννοηθῇ ὅτι κάποια παράβασις κανόνων κατ' οἰκονομίαν ἔγινε κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀρσενίου· *Πόσοι δὲ κανόνες ἐν τῇ χειροτονίᾳ τοῦ πατριάρχου ἐκείνου, Ἀρσενίου δή φημι, τοῦ ἁγιωτάτου, οὐ καλῶς παρωράθησαν; Οἴδασιν οἱ γινώσκοντες ἃ φασιν οἱ κανόνες οὗτοι, οἷον ὁ δέκατος τῆς ἐν Σαρδικῇ, ὁ ιζ' τῆς α' καὶ β' λεγομένης, πρὸς δὲ καὶ αἱ ἑρμηνεῖαι αὐτῶν· εἰ δὲ θέλετε ὑμεῖς, λέγομεν κἀκεῖνον τὸν πέμπτον τῆς κατὰ τοῦ Φωτίου συστάσης συνόδου, οὗ κανόνος μάλιστα πάντων δυσαποσπάστως ἡ ὑμετέρα πάντως ἀγάπη ἐξέχεται*[2].

Ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος λέγει ὅτι ὁ Ἀρσένιος ἀνῆλθε τὰς διαφόρους βαθμίδας μὲ καθ' ἑκάστην ἡμέραν χειροτονίας, ἄρα ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν[3]· *Ἀρσένιος μοναχὸς ὁ Αὐτωρειανὸς ἐν Ἀπολλωνιάδι τῇ λίμνῃ ἀσκούμενος, εἶτα ἐπὶ Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρη ἐγκυκλίων γραμμάτων ἱκανῶς ἔμπειρος, ὃς προβληθεὶς ἀναγνώστης καὶ διάκονος καὶ ἱερεὺς εἶτα πατριάρχης χειροτονεῖται καθ' ἑκάστην ἡμέραν τάγμα λαμβάνων ἐν τῷ σπεύδειν ἐξιέναι τὸν βασιλέα .... αὐτίκα στέφει.*

Ὁ N. Comnenus Papadopoulos στοιχῶν εἰς τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην δέχεται τὴν ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας χειροτονίαν τοῦ Ἀρσενίου κατὰ παράβασιν τῶν κανόνων[4].

Διαφόρου διαρκείας θεωροῦν τὰς χειροτονίας οἱ ἐρευνηταὶ ἀναλόγως πρὸς τὰς πηγὰς τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν. Οὕτως ὁ Ἀντ. Μηλιαράκης γράφει ὅτι ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἔγιναν αἱ χειροτονίαι[5]. Ἐπίσης καὶ ὁ L.

1. Νικηφόρου Γρηγορᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., Γ' 1 (ἔκδ. Βόννης, σ. 55).
2. J. Darrouzès, Documents inédits d'Ecclésiologie Byzantine, Paris 1966, σ. 409, ὅπου καὶ σχετικὰ μὲ τὴν χειροτονίαν.
3. Παρὰ J.-P. Migne, PG 147, στ. 168 A.
4. Nicolai Comneni Papadopoli, Praenotiones mystagogicae ex jure canonico sive responsa sex authore N...C...P..., Patavii 1697, σ. 132.
5. Ἀντ. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 435.

Petit[1], ὁμοίως καὶ ὁ Μ. Γεδεών[2]. 'Ο Σωφρ. Εὐστρατιάδης[3] ἀκολουθῶν εἰς τὸν Θεόδωρον Σκουταριώτην δέχεται τὴν ἐντὸς ἑβδομάδος, ἐνῷ ὁ 'Ιω. Συκουτρῆς προβαίνει εἰς ἐνδελεχεστέραν κριτικὴν τῶν πηγῶν χωρὶς καὶ νὰ καταλήγῃ εἰς σαφὲς συμπέρασμα[4], καίτοι κατακρίνει τὸν τρόπον ἐκλογῆς τοῦ 'Αρσενίου καὶ τὸν παραμερισμὸν τοῦ Νικηφόρου Βλεμμίδη.

18) 'Ο συγγραφεὺς τοῦ λόγου οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ 'Αρσενίου εἰς ἀποστολὴν εἰς Ρώμην ἐπὶ 'Ιωάννου τοῦ Γ' τοῦ Δούκα τοῦ Βατάτζη διὰ διάλογον μετὰ τοῦ Πάπα. Τὴν συμμετοχὴν τοῦ 'Αρσενίου εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτὴν ἀναφέρει ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης[5]· *καὶ ἐπὶ τοῦ βασιλέως 'Ιωάννου τοῦ Δούκα πρέσβυς ἐξελέγη* (=ὁ 'Αρσένιος) *πρὸς τὸν πάπαν σταλῆναι μετὰ τῶν ἀρχιερέων, τοῦ τότε Κυζίκου* (= Γεωργίου τοῦ Κλειδᾶ) *καὶ τοῦ Σάρδεων* (= 'Ανδρονίκου)[6]. 'Εξ ἄλλου εἰς τὸν κώδικα Vaticanus Gr.

1. L. Petit, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 1992.

2. Μ. Γεδεών, Συλλογῆς κανονικῆς ἐφόλκιον, ΕΑ 36, 1916, σ. 3. 'Ο Μ. Γεδεὼν παραθέτει σχόλιον συγγραφέως τοῦ ΙΓ' αἰ. εἰς ἀπόκρισιν τοῦ Νικήτα χαρτοφύλακος, εἶτα μητροπολίτου Μαρωνείας, εἰλημμένον ἐκ τῆς «Νομικῆς Συναγωγῆς» τοῦ Δοσιθέου. Τὸ σχόλιον ἀναφέρεται εἰς ἀπόκρισιν τοῦ Νικήτα σχετικὴν μὲ τὴν χρονικὴν διαδρομὴν χειροτονιῶν διακόνου, πρεσβυτέρου, ἐπισκόπου· *Σχόλιον. 'Ο ἁγιώτατος πατριάρχης κὺρ 'Αρσένιος τὴν σήμερον χειροτονηθεὶς διάκονος καὶ τῇ μετ' αὐτὴν πρεσβύτερος καὶ τῇ μετ' ἐκείνην πατριάρχης κεχειροτόνηται. Καὶ ὁ Βουλγαρίας κὺρ Λέων, ὡς ἐν ταῖς αὐτοῦ ἐπιστολαῖς εὗρον, τὸν Κοψόχειλον 'Ιωάννην τὸν Παγωμένον, διάκονον ὄντα, τῷ Σαββάτῳ χειροτονήσας πρεσβύτερον, τῇ ἑξῆς Κυριακῇ ἐπίσκοπον τῆς Γρεβενοῦ κεχειροτόνηκε. Ταῦτά φησιν ὁ Κυζίκου Θεόδωρος, καλόγηρος ὢν τοῦ πατριάρχου κὺρ 'Αρσενίου.*

3. Σ. Εὐστρατιάδου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 80.

4. 'Ιω. Συκουτρῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 272-274.

5. Θεοδώρου Σκουταριώτου, ἔνθ' ἀνωτ.

6. Κατὰ τὸ θέρος 1253. 'Επὶ τῆς ὑποθέσεως βλ. V. Laurent, Regestes, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 126-128, ἀρ. 1319. 'Επίσης 'Α. Μηλιαράκη, 'Ιστορία... Νικαίας, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 399-400. 'Ο L. Petit, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 1999, χρονολογεῖ τὸ ἔτος 1254. 'Ο 'Ιω. Συκουτρῆς, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 270, τὸ ἔτος 1253. 'Ο V. Laurent, ἔνθ' ἀνωτ., Lexikon für Gesch. und Kirche, τόμ. I, 1930, στ. 703, τὸ ἔτος 1254. 'Ο R. Janin, Les églises, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 66, τὸ ἔτος 1254 καὶ μάλιστα ὡς ἡγούμενος τῆς 'Οξείας. 'Επίσης ὁ Μ. Γεδεών, Νέα Βιβλιοθήκη..., σ. 64 (ἀνατύπωσις καὶ εἰς τοῦ αὐτοῦ, 'Αρχεῖον..., σ. 328) τὸ ἔτος 1254 καὶ ὡς ἡγούμενος τῆς 'Οξείας, μετὰ δὲ τὴν ἐπιστροφήν του ἐκ τῆς ἀποστολῆς ὅτι συνέγραψε τὸ δοκίμιον· 'Απόδειξις περὶ τοῦ πότε καὶ διὰ τίνων ἡ τῆς Ρώμης ἐξέπεσεν ἐκκλησία. 'Αντιθέτως ὁ 'Ανδρόνικος Δημητρακόπουλος, 'Ιστορία τοῦ σχίσματος..., σ. 55, δὲν δέχεται ὅτι ὁ 'Αρσένιος μετέσχε τῆς ἀποστολῆς, ἀκολουθῶν εἰς τὸν Γεώργιον Παχυμέρην. Βλ. κατωτέρω. Καὶ ὁ Χ. Πατρινέλης, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 236, δὲν θεωρεῖ ἀσφαλῆ τὴν εἴδησιν. 'Επίσης ὁ V. Laurent (Le pape Alexandre....., ÉO 34, 1935, σ. 36) θεωρεῖ βεβαίαν τὴν συμμετοχὴν τοῦ 'Αρσενίου εἰς τὴν ἀποστολήν. 'Επίσης τοῦ αὐτοῦ, Les Regestes des actes, ἔνθ' ἀνωτ. Κατὰ τὸν Σ. Εὐστρατιάδην ('Αγιολόγιον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 57) ἡ ἀποστολὴ ἔγινε τὸ ἔτος 1255. Τὸ ἴδιον ἔτος προβάλλει καὶ ὁ P. Possinus εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸν Γεώργιον Παχυμέρην (ἔκδ. Βόννης, τόμ. II, σσ. 724-725). 'Ο L. Bréhier (ἔνθ' ἀνωτ., στ. 750) τὸ ἔτος 1254, πάντως πρὸ τῆς 25ης Δεκεμβρίου ὁπότε ἔστεψε τὸν Θεόδωρον τὸν Β' τὸν Λάσκαριν.

1409, φύλ. 368v-369v, σώζεται ἐπιστολὴ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Ἀρσένιον καὶ σταλεῖσα διὰ τοῦ Θεσσαλονίκης Μανουὴλ τοῦ Δισυπάτου πρὸς τὸν πάπαν Ρώμης Ἀλέξανδρον σχετικὴ πρὸς πρεσβείαν τοῦ πάπα Ἀλεξάνδρου τοῦ Δ' κατὰ τὸ 1256 περὶ τῆς ἑνώσεως[1].

Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης ἀναφέρει τὴν ἀποστολὴν αὐτὴν εἰς Ρώμην, ἀλλὰ δὲν ἀναγράφει καὶ τὸν Ἀρσένιον μεταξὺ τῶν ἀπεσταλμένων[2].

Προφανῶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ λόγου μᾶλλον γνωρίζει καλῶς τὰ πράγματα παρὰ θέλει νὰ ἀποσιωπήσῃ τὴν συμμετοχὴν τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὸν διάλογον μὲ τὴν Ρώμην διὰ τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὰς σχετικὰς προσπαθείας τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καθαίρων οὕτω τὸν Ἀρσένιον πάσης ὑποψίας λατινοφροσύνης πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ ὁ συντάκτης τοῦ λόγου εἶναι ἀντίθετος. Ὅτι ἡ μνεία τῆς συμμετοχῆς τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὴν πρεσβείαν εἰς Ρώμην ἦτο πλάσμα τοῦ, λατινόφρονος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συγγραφῆς τῆς ἱστορίας, Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου παρετήρησεν ἤδη ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς[3]. Καὶ πρὸς τὴν ἄποψιν αὐτὴν συνεπικουρεῖ ὁ ὑπ' ὄψει λόγος εἰς τὸν ὁποῖον δὲν μνημονεύεται τοιαύτη συμμετοχὴ τοῦ Ἀρσενίου.

Ἀλλὰ ποῖος εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ λόγου; Ὁ Paul Magdalino λέγει ὅτι συγγραφεὺς τοῦ λόγου πρέπει νὰ εἶναι ὁ Φιλόθεος Σηλυμβρίας, τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ ΙΔ' αἰ., ἔργον τοῦ ὁποίου παραδίδεται εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα Πατμιακὸν 366, μάλιστα εἰς φύλλα πρὸ τοῦ λόγου[4]. Ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ δια-

1. Ἐξεδόθη πλημμελῶς ὑπὸ Th. Haluscynskyi-M. M. Wojnar, Acta Alexandri P.P. IV (1254-1261). ⟨Romae⟩ 1966, σσ. 133-136. Ἡ ἐπιστολὴ ἐπιγράφεται· *Τοῦ ἁγιωτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Δισυπάτου ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπαν τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης κὺρ Ἀλέξανδρον ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ παναγιωτάτου πατριάρχου κὺρ Ἀρσενίου.*

Τῷ ἁγιωτάτῳ καὶ τιμιωτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ πάπᾳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης κυρῷ Ἀλεξάνδρῳ τῷ μεγάλῳ ἀρχιερεῖ τοῦ ὑψηλοτάτου ἀποστολικοῦ θρόνου Ἀρσένιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης σὺν τοῖς σὺν ἐμοὶ ἱερωτάτοις ἀδελφοῖς καὶ ἀρχιερεῦσιν ἐν Κυρίῳ χαίρειν. Ἀρχ. *Ἐπαίνει Ἱερουσαλὴμ τὸν Κύριον.* Παρὰ V. Laurent (Regestes...., σσ. 137-139, ἀριθ. 1332). Χρονολογεῖται τὸ φθινόπωρον τοῦ 1256.

2. Γεωργίου Παχυμέρη, ἔνθ' ἀνωτ., Μιχαὴλ, Βιβλ. Ε' (ἔκδ. Βόννης, I, σσ. 366-367)· *καὶ τὸ τῶν πρεσβειῶν κεφάλαιον ἡ τῶν ἐκκλησιῶν ἕνωσις καὶ τοῦ παλαιοῦ σκανδάλου ἀναίρεσις. Συγκρίνων γὰρ τὸ ἐπὶ τοῦ Δούκα Ἰωάννου συνοδικῶς γεγονὸς παρ' αἰτίαν τοῦ ἀποστέλλειν ἐκεῖθεν καὶ συμμαχεῖν τοῖς ἐν τῇ πόλει ἀποσχέσθαι, ὡς ἑτοίμων τῶν ἡμετέρων ὄντων λειτουργεῖν ἐκεῖσε καὶ μνημονεύειν τοῦ πάπα ταῦτα ὑπισχνουμένου (καὶ ἀπεστέλλοντο ὅ τε Σάρδεων Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Κυζίκου Γεώργιος καὶ τάχ' ἂν ἐγεγόνει, εἰ ἐκεῖνοι κατεδέχοντο).*

3. Ἰω. Συκουτρῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 270.

4. Paul Magdalino, Byzantine Churches of Selymbria. Dumbarton Oaks Papers 32, 1978, σ. 315. Ὁ αὐτὸς λέγει ὅτι τὴν ὑπόθεσιν εἶχεν ὑποβάλει ὁ G. Mercati, Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meli-

λόγου τοῦ Φιλοθέου Σηλυμβρίας καὶ τοῦ λόγου εἰς τὸν 'Αρσένιον παραδίδονται πέντε ἄλλοι λόγοι ἀνωνύμως[1] καὶ ἐπομένως ἡ πρόταξις τοῦ ἔργου τοῦ Φιλοθέου Σηλυμβρίας δὲν ἀποτελεῖ ἀποδεικτικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν ἀπόδοσιν καὶ τοῦ λόγου εἰς τὸν 'Αρσένιον εἰς τὸν μητροπολίτην Σηλυμβρίας[2]. 'Εξ ἄλλου συζητήσιμον εἶναι κατὰ πόσον καὶ τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Φιλόθεον Σηλυμβρίας ἔργον ἀνήκει πράγματι εἰς αὐτόν. Διότι τὸ χειρόγραφον φέρει ἁπλῶς Φιλοθέου ἱερομονάχου, μεταγενεστέρα δὲ χεὶρ προσέθηκε Σηλυμβρίας[3].

Πάντως ὁ συντάκτης τοῦ λόγου εἰς τὸν 'Αρσένιον ζῇ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅταν ἐκφωνῇ τὸν λόγον, διότι γράφει *ὁ τῆς μεγάλης ταυτησὶ πόλεως, τῆς Κωνσταντίνου φημί.*

'Εξ ἄλλου ὁ συντάκτης τοῦ λόγου οὐδὲν ἀναφέρει περὶ καταστροφῆς τῆς Μονῆς 'Οξείας, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὑπάρχουσαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Θεόδωρον Σκουταριώτην ὁ ὁποῖος, ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω, τὴν γνωρίζει κατεστραμμένην, ὅταν γράφῃ τὴν χρονογραφίαν του· *ἔτι σῳζομένης τῆς ἐν τῇ 'Οξείᾳ μονῆς*. Καὶ ἐπὶ Γεωργίου Παχυμέρη ἡ Μονὴ εἰς τὴν 'Οξεῖαν νῆσον πρέπει νὰ ὑπάρχῃ, διότι οὗτος, ὡς εἴδομεν προηγουμένως, ἀναφέρει τὸ ἐν τῇ Βαρβάρᾳ κελλύδριον τοῦ ἁγίου Νικολάου ὡς μετόχιον τῆς Μονῆς τῆς 'Οξείας[4]. 'Η παρὰ Θεοδώρῳ τῷ Σκουταριώτῃ μαρτυρία πιθανὸν νὰ εἶναι συμπτωματική, νὰ ὀφείλεται δηλαδὴ εἰς τὸν ἀντιγραφέα τῆς χρονογραφίας του, ἀλλὰ πάντως εἶναι σημαντική. Εἶναι δὲ καίριον ὅτι ἡ Μονὴ εἰς τὴν 'Οξεῖαν νῆσον, τοῦ 'Αρχαγγέλου Μιχαήλ, δὲν ἀναφέρεται πλέον μετὰ τὸν ΙΓ'/ΙΔ' αἰ.[5].

'Επομένως ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐγκωμίου εἰς τὸν 'Αρσένιον πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἐντὸς τῆς ἐποχῆς τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ' αἰ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ' αἰ.

'Ο A. Ehrhardt ἀναφέρει ὅτι ὁ Μάξιμος Πλανούδης συνέταξε βίον τοῦ 'Αρσενίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἀμαρτύρως, παραδόξως[6]. Καθ' ὑπόδειξιν τοῦ διδασκάλου μου κ. Ν. Β. Τωμαδάκη ἀνέτρεξα εἰς τὸν Fabricius, ὁπόθεν φαίνεται σαφέστατα ὅτι ἠρύσθη τὴν πλη-

---

teniota ed altri appunti per la storia della teologia e della letteratura bizantina del secolo XIV. Città del Vaticano (Studi e Testi, ἀριθ. 56) 1931, σ. 247. 'Αλλ' ὁ G. Mercati ἀναφέρεται εἰς τὰς τέσσαρας ὁμιλίας αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν εἰς τὸν διάλογον καὶ ὄχι εἰς τὸ ἐγκώμιον εἰς τὸν 'Αρσένιον.

1. Πρόκειται περὶ λόγων παραδιδομένων εἰς τὰ φύλλα 412-430. Περὶ τούτων διαλαμβάνω εἰς ἄλλο προσεχὲς δημοσίευμα.

2. Τοῦτο εἶχε παρατηρήσει καὶ ὁ 'Ιω. Σακκελίων (ἔνθ' ἀνωτ., 167), ἀλλ' οὗτος ὡμίλει περὶ τεσσάρων ἠθικῶν λόγων καὶ ἀπὸ τοῦ φύλ. 427.

3. Βλ. ἀνωτέρω ὑποσημ. 1, σ. 407.

4. Βλ. ἀνωτέρω ὑποσημ. 3, σ. 418.

5. Βλ. ἀνωτέρω σσ. 417-418.

6. Κ. Κρουμβάχερ (-Γ. Σωτηριάδου), 'Ιστορία τῆς Βυζαντηνῆς Λογοτεχνίας, ἔνθ' ἀνωτ., Α', σ. 193. 'Εξ αὐτοῦ ἐπαναλαμβάνει τὴν εἴδησιν καὶ ὁ Ν. Γ. Ζα-

ροφορίαν ὁ A. Ehrhardt. Πράγματι ὁ Fabricius ἀναφέρει ὅτι ὁ Μάξιμος Πλανούδης ἔγραψε βίον τοῦ Ἀρσενίου, τὴν δὲ εἴδησιν μανθάνει ἐκ τοῦ Νικολάου Κομνηνοῦ-Παπαδοπούλου[1].

Ἀλλ' ὁ Νικόλαος Κομνηνὸς - Παπαδόπουλος γράφων περὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ λαοῦ εἰς τὴν χειροτονίαν τῶν κληρικῶν, κατὰ τὴν ὀρθόδοξον τάξιν, εἰς μὲν τὸ κείμενον λέγει Accidisse autem saepe, et in ecclesia nostra tumultus ob huiusmodi testimonium a populo repetitum, manifestum est non ex iis tantum, quae narrat Prodromus testis exceptione aliqua dignus penes ignorantiam Photianorum, sed etiam ex iis, quae Planudes (3) commemorat, quaeque mentitus est Hierotheus (4) sacellarius in vita non haeretici tantum sed et idololatrae Palamae, quem tamen, o pudor!, εἰς δὲ τὴν ἀντίστοιχον παραπομπὴν (3) D(e) Tit(ulo) περὶ χειροτονίας et in vit(a) Arsenii patriarchae[2]. Ἀλλ' ἐκ τῆς παραπομπῆς αὐτῆς δὲν προκύπτει σαφῶς ὅτι ὁ Ν. Κομνηνὸς - Παπαδόπουλος ἀποδίδει βίον τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὸν Μάξιμον Πλανούδην. Τοῦτο φαίνεται περισσότερον εἰς ἄλλο κεφάλαιον τοῦ βιβλίου του ὅπου ἀκριβῶς ὁμιλεῖ περὶ τῆς χειροτονίας τοῦ Ἀρσενίου καὶ ὅπου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφερθῇ εἰς τὸν βίον αὐτὸν τοῦ Ἀρσενίου τὸν συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ Πλανούδη, ἐὰν πράγματι τοιοῦτον βίον εἶχεν ὑπ' ὄψιν του. Τοὐναντίον εἰς τὸ καίριον αὐτὸ κεφάλαιον τοῦ βιβλίου του περὶ τῆς χειροτονίας τοῦ Ἀρσενίου ἀναφέρεται εἰς τὰ ἱστορικὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου καὶ τοῦ Γεωργίου τοῦ Παχυμέρη[3]. Ἑπομένως συνάγεται ὅτι ἡ παραπομπὴ in vit(a) Ar-

---

χαρόπουλος, Πλανούδης Μάξιμος, ΘΗΕ 10, Ἀθῆναι 1967, στ. 421. Ὁ H.-G. Beck (ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 686-687) δὲν ἀναφέρει τὸν Μάξιμον Πλανούδην μεταξὺ τῶν βιογράφων τοῦ Ἀρσενίου.

1. C. Fabricius, Bibliotheca Graeca, τόμ. XI (ἔκδ. Harles), σ. 682. Εἰς τὸν πίνακα ἔργων τοῦ Μαξίμου Πλανούδη· Vita Arsenii patriarchae Constantinopolitani a Nic. Comneno, pag. 74. Ἀνατυποῦται καὶ ἐν J.-P. Migne, PG, 147, στ. 975-976.

2. N. Papadopoli, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 74.

3. Quod de ordinatione Photii dictum est, id de initiis dicendum Arsenii Patriarchae ex monacho Coenobii ad lacum Apolloniadem siti, uno die Diaconi, Sacerdotis ac Patriarchae ordines nacti, ut narrat Georgius (1) Logotheta, qui eum hominem, quem nobis Margunius inter exempla proponit, heroem veluti aliquem ad cuius instar liceat ordinationes revocare, stupidum et ignorantem monachum appellat, lectum in locum Sapientissimi Blemydae, qui dedignatus Photianis praeesse, exemplo revera memorando et Graecia digno oblatas insulas constantissime recusavit, ut idem (2) Logotheta et Graecus et Photianus author narrat, ac laudat. Idem, inquam de Arsenii dicendum initiis, ac de Photianis. Quod non ego, aut Graecus aliquis ex Orthodoxis asserimus. Asserit inter asseclas Photii vir, ut, inquit (3) Pachymeres, pietate ac virtute celebris et a Musis minine alienus zeli abunde habens ita ut pro Ecclesia ipsiusque legibus neglectis exardesceret, Nicepho-

senii patriarchae δὲν ἀναφέρεται εἰς συγκεκριμένον ἔργον τοῦ Μαξίμου Πλανούδη, ἀλλ' εἰς ἐξιστόρησιν στηριχθεῖσαν εἰς τὰς διηγήσεις τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου καὶ τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη.

Ὅπως καὶ ἐὰν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ὁ Ν. Κομνηνὸς - Παπαδόπουλος δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν ὑπ' ὄψει βίον, διότι, ὅπως φαίνεται ἐκ τοῦ περιεχομένου, ὁ συντάκτης τοῦ ἐγκωμίου δὲν ἀναφέρει συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν τοῦ Ἀρσενίου. Τοὐναντίον, κατὰ τὸν βίον, ὁ Ἀρσένιος ἐκλέγεται θείᾳ ἐπεμβάσει καὶ βασιλικῇ ἐπιθυμίᾳ[1].

Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τῆς πληροφορίας τοῦ Ν. Κομνηνοῦ - Παπαδοπούλου ὁ ὑπ' ὄψει λόγος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν Μάξιμον Πλανούδην; Ἂς ἴδωμεν ἐγγύτερον τὰ πράγματα. Ὁ συντάκτης τοῦ ἐγκωμίου γνωρίζει καλῶς τὴν περιοχὴν τῆς μητροπόλεως Νικομηδείας καὶ ἰδιαιτέρως τὰ περὶ τὴν Ἀπολλωνιάδα καὶ τὴν λίμνην της. Καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης κατάγεται ἐκ τῆς περιοχῆς αὐτῆς[2]. Ὁ ἁγιολόγος τονίζει τὴν συγγένειαν τοῦ Ἀρσενίου μὲ τὴν οἰκογένειαν τῶν Χούμνων. Καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης συνδέεται πρὸς τοὺς Χούμνους[3]. Τὸ ὕφος τοῦ λόγου εἶναι ὑψηλὸν καὶ ἀποπνέει παιδείαν ἀνθρωπιστικήν, οἵα ἡ τοῦ κύκλου τοῦ Μαξίμου τοῦ Πλανούδη. Ὁ Μάξιμος Πλανούδης εἶναι καὶ ἐξ ἄλλων ἁγιολογικῶν ἔργων του γνωστός[4]. Ἆρά γε εἶναι δυνατὸν νὰ ὀφείλεται τὸ ὑπ' ὄψει ἐγκώμιον εἰς τὴν γραφίδα τοῦ Μαξίμου Πλανούδη;

---

rus Ephesinus Metropolites Arsenii ipsius successor et Patriarcha CP. Is, cum in synodo Constantinopolitana de moribus, vitaque Arsenii decessoris sui quaestio nota esset, affirmavit propalam, Arsenii Ordinationem contra canones fuisse, teste eodem (4) Pachymere. N. Comneni Papadopoli, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 132. Αἱ παραπομπαὶ ἀναφέρονται 1) In Chronic. ad ann. 1255· 2) eodem loco· 3) Histor. l. 2, c. 15· 4) Ibidem.

1. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας πηγὰς διὰ τὸν Ἀρσένιον δὲν ἀναφέρεται συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν χειροτονίαν. Καὶ τοῦτο εἶναι ἓν προσέτι στοιχεῖον διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ἡ ἀναξιοπιστία τοῦ Ν. Κομνηνοῦ - Παπαδοπούλου τὴν ὁποίαν ἐπεσήμανεν ἤδη ὁ V. Laurent, ὁ μόνος ποὺ παραπέμπει ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν Ν. Κομνηνὸν - Παπαδόπουλον (ἐν DTC, 12, Paris 1935, στ. 2250), γράφων· Ehrhardt dans Gesch. der byz. Lit. p. 99 fait mention d'une vie d'Arsène, patriarche de Constantinople (mort en 1273). Malheuresement, le seul auteur à signaler cette œuvre, Comnène Papadopoli, compte parmi ces malfaiteurs littéraires dont on ne saurait trop se défier. Ἐπίσης ὁ αὐτὸς (αὐτόθι) ὅτι δύο λόγοι ἀποδίδονται εἰς τὸν Μάξιμον Πλανούδην ὑπὸ τοῦ Ν. Κομνηνοῦ-Παπαδοπούλου, ἀλλὰ δὲν ἀνευρίσκονται καὶ εἶναι ζήτημα ἐὰν ποτὲ ὑπῆρξαν. Ὁ Carl Wendel πάντως (Planudes, ἐν Pauly's-Wissowa, RE 20, 1950, στ. 2202-2253) δὲν ἀναγράφει βίον τοῦ Ἀρσενίου μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Μαξίμου Πλανούδη καὶ αὐτὸς θεωρεῖ τὸν Ν. Κομνηνὸν-Παπαδόπουλον ἀναξιόπιστον (unzuverlässig).

2. C. Wendel, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 2203-2204.

3. Ν. Γ. Ζαχαροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ. στ. 420.

4. Εἰς τοὺς ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον, εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Διομήδην,

Κοινὰ στοιχεῖα μεταξὺ τοῦ λόγου εἰς τὸν Ἀρσένιον καὶ τῆς ἀκολουθίας τὴν ὁποίαν πρὸ ἐτῶν ἐξέδωκα ὑπάρχουν καὶ ὑποσημειοῦνται κατὰ τὴν ἔκδοσιν. Ὁ συντάκτης τοῦ λόγου φαίνεται καλὸς γνώστης τῶν κατὰ τὸν Ἀρσένιον καί, καθ' ὅσον σῴζεται ὁ λόγος, φαίνεται ὅτι αἱ πηγαί του εἶναι ἄμεσοι. Ἀποφεύγει θέματα τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ θίξουν τὴν ὀρθόδοξον στάσιν τοῦ Ἀρσενίου καὶ νὰ τοῦ προσάψουν ὑποψίαν φιλολατινισμοῦ, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ὑποτιθεμένης πρεσβείας εἰς τὸν πάπαν, ἀντιθέτως μὲ ὅσα γράφει ὁ «ἀρσενιάτης» Θεόδωρος Σκουταριώτης. Τοὐναντίον ἐπισημαίνει τὴν διάστασίν του μὲ τοὺς Λατίνους καὶ τὴν ἐξ αἰτίας ταύτης ἀναχώρησίν του ἀπὸ τὴν Ὀξεῖαν νῆσον. Τοῦτο σημαίνει ἐπὶ πλέον ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς τὸ κλῖμα τῆς ἀντιλατινικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Β' τοῦ Παλαιολόγου. Παρὰ ταῦτα ὁ συντάκτης δὲν παραλείπει νὰ τονίσῃ τὴν παρουσίαν τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' τοῦ Παλαιολόγου εἰς κρισίμους στιγμὰς τοῦ βίου τοῦ Ἀρσενίου, ὅπως ἡ χειροτονία του εἰς πατριάρχην. Δυστυχῶς δὲν σῴζεται τὸ πλέον ἐνδιαφέρον τμῆμα τοῦ ἐγκωμίου ποὺ πρέπει νὰ ἀναφέρεται εἰς τὰ τῆς ἀντιθέσεως καὶ διαμάχης Ἀρσενίου καὶ Μιχαὴλ τοῦ Η' τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἀκολούθως τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος.

Ὁ συντάκτης τοῦ λόγου δὲν παραλείπει νὰ παρεισαγάγῃ θαυμαστὰ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Ἀρσενίου. Τοῦτο εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον διὰ τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἁγίου, παράλληλον πρὸς τὸν «ἅγιον» βίον. Μνημονεύεται τὸ ὅραμα τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀρσενίου· *Πλὴν ἀλλ' ἔτι νηπιάζοντος τοῦ ὁσίου καὶ τῆς πρώτης ἡλικίας, ὡς ἔφημεν, ἁψαμένου, ὁ πατὴρ ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς ὁρᾷ τὸν Χριστὸν ὡς ἐπὶ θρόνου χερουβικοῦ τῆς τοῦ παιδὸς κεφαλῆς καθήμενον καὶ τὰ μέλλοντα προαγορεύοντα αὐτῷ συμβήσεσθαι.* Μνημονεύεται ἡ ἀποκάλυψις τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Β' διὰ τὸν Ἀρσένιον· *ὁ δὲ καὶ ἐδέξατο προθύμως αὐτὸν ἔκ τινος ἀποκαλύψεως κινηθείς.* Μνημονεύεται τὸ θαυμαστὸν κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὴν Ὀξεῖαν νῆσον· *Καὶ τοίνυν ἐν τῇ νήσῳ περαιωθέντος προφητικαὶ σάλπιγγες ἤχησαν πάντας κινοῦσαι πρὸς τὴν τούτου ὑπάντησιν.* Μνημονεύονται τὸ ὅραμα τοῦ Ἀρσενίου διὰ τὴν κλίμακα τοῦ Ἰακὼβ καθὼς καὶ τὰ προφητικὰ χαρίσματα τὰ ὁποῖα ἀπέκτησεν· *Τοὺς ἐκεῖ δὲ ἀπείρους ὄντας ὄφεις τε καὶ σκορπίους ἐνύδρους τε καὶ χερσαίους καὶ τὰ τῶν κωνώπων πλήθη οὐ δύναται λόγος δηλῶσαι. Ἀλλὰ καίτοι τῶν θηρίων τούτων μέσον ὁ ἀθλητὴς ἀγωνιζόμενος κλίμακα ἐθεάσατο ἀπὸ γῆς ἐστηριγμένην εἰς οὐρανούς, κατὰ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Ἰακώβ, ἣν ἀναβὰς προφητικῶν ηὐμοίρησε χαρισμάτων καὶ τὰ μέλλοντα δαψιλῶς προηγόρευσε. Οὗ δὴ καὶ πολλὰ μὲν θαύματα εἰργασμένου τήν τε τῶν δαιμόνων γενναίως κατενεγκόντος φάλαγγα ζῶντός τε ἐν νουθεσίᾳ Κυρίου καὶ ὅλως συνεῖναι τοῖς ἀγγέλοις φιλονεικοῦντος.* Μνημονεύεται ἡ ἐκλογή του ὡς θεόθεν χρησμός, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Εὐαγ-

---

εἰς τὴν ταφὴν τοῦ Κυρίου καὶ τὸν Θρῆνον τῆς Θεοτόκου (βλ. G. Wendel, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 2208-2209).

γελίου ἔδειξεν ἐκλεκτὸν τὸν Ἀρσένιον· *Καὶ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον ἀναπτύξας,—ὢ τῆς σῆς ἀγαθότητος Χριστὲ βασιλεῦ! —«αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ» εὗρε γεγραμμένον .... Καὶ πρὸς τὴν σύνοδον εὐθὺς καὶ τὴν σύγκλητον δείκνυσι τὸν χρησμόν, σοφῶς ἐντεῦθεν τὰ κατὰ τὸν μέγαν ἅπαντα προειπών.... Τότε δ' οὖν τὸν θεόθεν εὑρεθέντα χρησμὸν συνεχῶς ἀνελίττων καὶ πρὸς αὐτὸν ἀτενῶς ἀφορῶν....* Μνημονεύεται θαυμαστὴ διήγησις, ποὺ συνέβη κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀρσενίου· Πέρδιξ διωκόμενος ὑπὸ ἱέρακος καταφεύγει εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Β' τοῦ Λασκάρεως καὶ σῴζεται, ὁ δὲ ἱέραξ ἀποκεφαλίζεται ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Τὰ δύο αὐτὰ πτηνὰ συμβολίζουν τὸ μὲν Πέρσην, τὸ δὲ Σκύθην.

Ἡ συρροὴ αὐτὴ τῶν «θαυμαστῶν» εὑρίσκεται εἰς ἁρμονίαν μὲ ἄλλας διηγήσεις ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων τῆς ἐποχῆς καθὼς καὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἀρσενίου, ὅπως εἴδομεν καὶ κατὰ τὴν ἔκδοσίν της[1]. Τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον διὰ νὰ συνταχθῇ βίος, συναξάριον καὶ ἐγκωμιαστικὸς λόγος εἰς ἅγιον. Ἀλλὰ δεικνύει ἐπίσης μίαν προηγμένην παράδοσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀρσένιος προσκυνεῖται ὡς ἅγιος καὶ ἡ ἁγιότης του εἶναι πασίδηλος, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἁγιότητα τοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ θαυμαστὰ ποὺ τὸν περιβάλλουν ἢ τὰ ὁποῖα αὐτὸς πράττει. Καὶ αὐτὰ δὲ κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ σῳζομένου μόνον τμήματος τοῦ ἐγκωμίου τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν μέχρι τῆς πατριαρχείας περίοδον. Ἡ ἀπουσία μνείας τῆς συμμετοχῆς τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὴν ἀποστολὴν πρὸς τὸν πάπαν, ἡ ὁποία μόνον διὰ νὰ προσαφθῇ φιλολατινισμὸς εἰς τὸν ἅγιον ἦτο δυνατὸν νὰ εὐσταθήσῃ, ὁδηγεῖ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Β' τοῦ Παλαιολόγου καὶ ὄχι τοῦ φιλοδυτικοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η', ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ὁποίου γράφει ὁ μνημονεύων τῆς συμμετοχῆς τοῦ Ἀρσενίου Θεόδωρος Σκουταριώτης. Ὅλα αὐτὰ ἀνάγουν τὴν συγγραφὴν τοῦ ἐγκωμίου εἰς ἐποχὴν τοὐλάχιστον μεταγενεστέραν τῆς πρώτης ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ Ἀρσενίου ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Β' τοῦ Κυπρίου, τὸ 1284 ἔτος[2]. Ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι ὁ χρόνος συγγραφῆς τοῦ ἐγκωμίου εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῇ εἰς τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ ΙΔ' αἰ., ὅτε πλέον ἡ ἔντασις περὶ τὸν Ἀρσένιον ἔχει κοπάσει καὶ ὁ ἅγιος, ἤδη ἀπὸ τὸ α' ἥμισυ τοῦ ΙΔ' αἰ., ἔχει λησμονηθῆ. Προσφορωτέρα μοῦ φαίνεται ἡ ἐποχὴ τῆς τερματισμοῦ τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος, δηλαδὴ ὁ Σεπτέμβριος τοῦ 1310 ἔτους. Παραλληλιζομένου δὲ τοῦ ἐγκωμίου πρὸς τὴν Ἀκολουθίαν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρσενίου νομίζω ὅτι δίδεται τὸ σύνολον τῶν λειτουργικῶν ἐκδηλώσεων πρὸς κατάπαυσιν τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου.

---

1. Π. Γ. Νικολοπούλου, Ἀνέκδοτος ἀκολουθία......, σ. 379.

2. Ὁ Μάξιμος Πλανούδης ἔχει γράψει Στίχους εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ὃν ἀνήγειρεν ἡ πρωτοβεστιαρία ἡρωελεγείους, δηλαδὴ τοῦ ἐν τῇ Κρίσει, ὅπου μετεφέρθη τὸ λείψανον τοῦ Ἀρσενίου μὲ τὰς φροντίδας τῆς πρωτοβεστιαρίσσης Θεοδώρας Ραούλαινας. Οἱ στίχοι παρὰ J.-P. Migne, PG 147, στ. 1175-6.

Ἐὰν συγγραφεὺς τοῦ ἐγκωμίου εἶναι ὁ Μάξιμος Πλανούδης, τότε πολλὰ πράγματα δικαιολογοῦνται. Τὸ ὑψηλὸν ὕφος, ἡ εὐαισθησία περὶ τὴν ἔκθεσιν τῶν θαυμαστῶν καὶ ὑπερβατικῶν, ἡ ἐπισήμανσις τῶν σχέσεων μὲ τὴν οἰκογένειαν Χούμνου, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Μάξιμος Πλανούδης συνδέεται καὶ εἶναι εὐγνώμων καὶ κυρίως ἡ λεπτομερὴς γνῶσις τῆς περιοχῆς τῆς Νικομηδείας καὶ μάλιστα τῆς περὶ τὴν λίμνην τῆς Ἀπολλωνιάδος, ὅλα αὐτὰ συνδυάζονται πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Μαξίμου Πλανούδη. Βεβαίως τοῦτο παραμένει ἐπὶ τοῦ παρόντος ἑλκυστικὴ ὑπόθεσις καὶ μέλλουσαι ἔρευναι θὰ ἀποδείξουν τὸν συγγραφέα τοῦ ἐγκωμίου. Πάντως καὶ εἰς καταφατικὴν ἀπάντησιν τὸ ἐγκώμιον τοῦτο δὲν εἶναι ὁπωσδήποτε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶδεν, ἐὰν εἶδε πράγματι τοιοῦτον, ὁ Ν. Κομνηνὸς - Παπαδόπουλος, ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω.

Ἐξ ἄλλου πιθανὸς συντάκτης τοῦ Ἐγκωμίου εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ὁ Νικηφόρος Χοῦμνος γνωστὸς διὰ τὴν προσφοράν του εἰς τὴν διευθέτησιν τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος. Πρόσθετος λόγος εἰς τοῦτο εἶναι οἱ συγγενικοὶ δεσμοὶ μὲ τὸν Ἀρσένιον οἱ ὁποῖοι τονίζονται εἰς τὸ ἐγκώμιον. Ἀλλ' ὁ Νικηφόρος Χοῦμνος δὲν προέρχεται ἐκ τῆς περιοχῆς Νικομηδείας.

Εἰς τὸν παρόντα βίον ἐκφράζεται περίεργος διὰ τὰ βυζαντινὰ πράγματα θεωρία περὶ τῶν σχέσεων τῶν δύο ἐξουσιῶν, τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἀντίθετος πρὸς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ περὶ συναλληλίας τῶν δύο ἐξουσιῶν. Ἐξαίρεται ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πατριάρχου, τοῦ χρίοντος, ἔναντι τοῦ βασιλέως, τοῦ χριομένου· *Ταύτης* (= τῆς ἐκκλησίας) *γάρ ἐστι κεφαλὴ ὁ Χριστός, οὗ τύπον φέρων ὁ πατριάρχης καὶ τῷ βασιλικῷ χρίων ἐλαίῳ τοὺς βασιλεύοντας πειθηνίους ἂν τούτους εἰκότως ἔχοι καὶ τοῖς αὐτοῦ θελήμασιν εἴκοντας. Τὸ γὰρ χρῖον μεῖζόν ἐστι τοῦ χριομένου ὥσπερ καὶ τὸ ἁγιάζον δήπου τοῦ ἁγιαζομένου. Εἰ δεῖ οὖν τὰ ἐλάττω τοῖς μείζοσι πείθεσθαι, μείζων δὲ ἡ ἐκκλησία ἧς ὁ Χριστὸς κεφαλή, οὗ τὴν εἰκόνα φέρει ὁ πατριάρχης, πάντως δεῖ καὶ τὸν ὑπὸ τούτου ἁγιαζόμενον καὶ χριόμενον βασιλέα ὡς ἐνδεῆ τῆς τοιαύτης χάριτος ὄντα, δοῦλον δὲ — καὶ γὰρ παρὰ πατριάρχου λαμβάνει — πείθεσθαι τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ ταύτης ἐξηγουμένῳ πνευματικῶς εἰκόνα Χριστοῦ, ὥσπερ ἔφημεν, φέροντι. Ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν κρατούντων.* Ἀλλ' ὅμως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κολοβοῦται ὁ κῶδιξ καὶ δὲν ἔχομεν τὴν τόσον ἐνδιαφέρουσαν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας περὶ ὑπεροχῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας, καὶ μάλιστα τοῦ πατριάρχου, ἔναντι τῆς πολιτικῆς πού ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν βασιλέα.

Ἡ ὡς ἄνω θεωρία εἶναι σημαντικὴ διὰ τὴν ὅλην θεώρησιν τοῦ θέματος τῶν σχέσεων τῶν δύο ἐξουσιῶν. Καίτοι ὑπενθυμίζει πως τὴν παποκαισαρικὴν ἀντίληψιν, ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνταχθῇ ἐντὸς τοῦ ἀναγεννωμένου καὶ κυριαρχοῦντος μοναχικοῦ πνεύματος, πάντοτε σχεδὸν ἀντιτιθεμένου πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰ., καθὼς καὶ τοῦ ἀρχομένου κινήματος τοῦ ἡσυχασμοῦ. Τὸ θέμα εἶναι μέγα καὶ δὲν εἶναι

δυνατὸν νὰ ἐξαντληθῇ εἰσαγωγικῶς κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἐγκωμίου εἰς τὸν ἅγιον 'Αρσένιον. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ ἁγιολόγος προσφέρει ἀπόψεις πρὸς ἔρευναν σημαντικάς[1].

'Εξ ἄλλου ὁ ἁγιολόγος ἐμμέσως ἀπαντᾷ εἰς τὰς κατηγορίας, τόσον τοῦ Γεωργίου 'Ακροπολίτου[2] ὅσον καὶ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμίδου[3], ὅτι ὁ βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Β' ὁ Λάσκαρις ἐπροτίμησε τὸν 'Αρσένιον ἔναντι τοῦ Βλεμμίδου διὰ νὰ τὸν ἔχῃ ὑποχείριον[4]. Καὶ μὲ τὰς δύο ἀπόψεις δὲν ἀντιφάσκει ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐγκωμίου εἰς τὸν Μάξιμον Πλανούδην. Μοναχὸς αὐτὸς τῆς Μονῆς τῆς Χώρας καὶ τῆς Μονῆς τοῦ 'Ακαταλήπτου ἔχει συνείδησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς δυνάμεως, μάλιστα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ 'Ανδρονίκου τοῦ Β'.

Αἱ πηγαὶ τοῦ λόγου δὲν εἶναι σαφεῖς. Παρατηροῦνται κοινὰ σημεῖα μὲ τὰς ἱστορήσεις τοῦ Γεωργίου 'Ακροπολίτου καὶ τοῦ ἀρσενιάτου Θεοδώρου Σκουταριώτου. Τῶν συγγραφέων τούτων καθὼς καὶ ἄλλων ὑποσημειοῦνται κατὰ τὴν παροῦσαν εἰσαγωγὴν τὰ κοινὰ χωρία. 'Αλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ ἁγιολόγος ἀντλεῖ μᾶλλον ἐκ τῆς προσωπικῆς γνωριμίας μὲ ἀνθρώπους τοῦ κύκλου τοῦ 'Αρσενίου καὶ ἴσως τοῦ οἴκου τῶν Χούμνων.

'Ο ἁγιολόγος πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν ἀπόψεών του ἢ διὰ νὰ διακοσμήσῃ

1. 'Επὶ παραδείγματι ὁ 'Αθανάσιος ὁ Α' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὀλίγον πρὸ τῆς καταπαύσεως τοῦ 'Αρσενιατικοῦ σχίσματος, φοβεῖται μήπως θεωρηθῇ ὑπερβολικὸς ἐκδηλώνων ἀντιθέτους ἀπόψεις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα· *Καὶ ταῦτα διῆλθον*, λέγει, *οὐ κατεξουσιάζειν θέλων καὶ ὀφρῦν αἴρειν ἢ κέρδους γλιχόμενος κοσμικοῦ — οὐ μὰ τοὺς ὑπὲρ ἀρετῆς τῶν πατέρων ἀγῶνας καὶ τὴν αὐτῶν βάδισιν!—ἀλλὰ τὸ πρέπον τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ταῖς ψυχαῖς κράτιστον χρεωστῶν καὶ λέγειν καὶ βλέπειν πραττόμενον ἀγαπᾶν*. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Ἔκδ. ἐν Alice-Mary Maffry Talbot, The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople. Letters to the emperor Andronicus II, members of the imperial family and officials. An edition, translation and commentary by A.-M. M. ...T..., Dumbarton Oaks, Washington D.C. 1975, σσ. 172-174),

2. Λέγει ὁ Γεώργιος 'Ακροπολίτης· *ταπεινωτέρους γὰρ καὶ μετρίους εἶναι τὸ φρόνημα τοὺς πατριαρχεύοντας οἱ κρατοῦντες ἐθέλουσιν καὶ προσπίπτειν εὐχερῶς τοῖς σφῶν αὐτῶν βουλήμασι ὡς προστάγμασι· τοῦτο δὲ μᾶλλον οἱ ἀγροικότεροι πάσχουσιν· οὐδὲ γὰρ ἔχουσι τοῖς λόγοις θαρρεῖν, οἱ δὲ περὶ λόγους ἀκαμπέστεροι φαίνονται καὶ τοῖς ἐκείνων ὁρισμοῖς ἀντιπίπτουσιν* (Γεωργίου 'Ακροπολίτου, ἔνθ' ἀνωτ., παρ. 53· ἔκδ. Βόννης, σσ. 112-113· ἔκδ. Heisenberg, σσ. 106-107).

3. Γράφει ὁ Νικηφόρος Βλεμμίδης πλήρης πικρίας διὰ τὴν ἀποτυχίαν του· *Καὶ δείκνυσιν* (=ὁ Θεόδωρος ὁ Β' ὁ Λάσκαρις) *ἐκ προοιμίων, μᾶλλον δὲ ἐκ πρώτης προτάσεως, μὴ χρῄζων κατασκευῆς οἷον δεινὸν ὑπερέβημεν* (Νικηφόρου Βλεμμίδου, Αὐτοβιογραφία, ἔνθ' ἀνωτ). Βλ. καὶ προηγουμένως, σ. 433.

4. Οἱ μελετηταὶ δέχονται συνήθως τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ 'Αρσένιος ἦτο ὑποχείριος τοῦ Θεοδώρου τοῦ Β' τοῦ Λασκάρεως. Βλ. προχείρως L. Petit, ἐν DTC 2, στ. 1992. Κακῶς ὁ Δ.Σ. Μπαλάνος (Οἱ Βυζαντινοὶ 'Εκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. 'Αθῆναι 1951, σ. 128) γράφει ὅτι ὁ 'Αρσένιος ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον πρωτοβουλίᾳ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' τοῦ Παλαιολόγου τὸ ἔτος 1255.

τὴν συγγραφήν του χρησιμοποιεῖ διαφόρους συγγραφεῖς καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ἱκανῶς πεπαιδευμένος. Παρέχει χωρία ἢ ἀφίνει νὰ διαφανοῦν ἀπηχήσεις ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τόσον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὅσον καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἰδιαιτέρως παρέχονται χωρία τῶν Ψαλμῶν, τῶν Κριτῶν, τῆς Γενέσεως, τῶν Παραλειπομένων, τοῦ Α′ τῶν Βασιλειῶν ἀπὸ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Τῶν Α′ καὶ Β′ πρὸς Κορινθίους, τῆς Α′ πρὸς Τιμόθεον, τῆς πρὸς Γαλάτας, τῆς πρὸς Ἐφεσίους, τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῶν ἀπὸ τὴν Καινὴν Διαθήκην. Δηλαδὴ κυριαρχοῦν τὰ ποιητικὰ καὶ ἱστορικὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ ἀπ. Παύλου ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀρσενίου ὡς πατριάρχου ἐπανέρχεται ὁ Λουκᾶς.

Ἀπὸ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τὴν πρώτην θέσιν κατέχει, τόσον ἐξ ἐπόψεως χωρίων ὅσον καὶ ἐξ ἐπόψεως ψυχικῆς συγγενείας, ὁ Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος τὸν ὁποῖον ὁ ἁγιολόγος γνωρίζει εἰς πλάτος καὶ χρησιμοποιεῖ. Ἀκολουθοῦν ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ ψευδοΔιονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὁ Θεοδώρητος Κύρου, ἰδιαιτέρως ὁ τελευταῖος διὰ τὸν ἐμπλουτισμὸν τοῦ γλωσσικοῦ ὁπλισμοῦ τοῦ συγγραφέως. Τὰ σχετικὰ παράλληλα χωρία ὑπεσημειώθησαν κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου.

Ὁ κόσμος τοῦ συγγραφέως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ ὡλοκληρωμένος, διότι τὸ ἐγκώμιον σῴζεται ἐλλιπὲς κατὰ τὸ μεῖζον μέρος. Ἀλλ' ὅμως εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ συγγραφεὺς τονίζει τὴν παιδείαν τοῦ ἁγίου καὶ τὴν προτίμησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀπὸ τῆς θύραθεν. Ὁ ἁγιολόγος ὑπερηφανεύεται διὰ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους, τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ζωγραφίζει ἐντόνως τὴν συμπάθειάν του αὐτήν· *Τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν, τὴν Κωνσταντίνου ταύτην, φημί, ἣν ὅπως τὸ μεσαίτατον ἔλαχε γῆς καὶ ἠπείρῳ μὲν ἀρίστῃ, γονιμωτάτῳ δὲ γειτονεῖ θαλάσσῃ, παρακείμενά τε ἔχει πελάγη ὡς βασιλίδα ταύτην δορυφοροῦντα καὶ τὰ πρὸς χρείαν ἅπαντα ταῖς ὁλκάσι κατὰ πᾶσαν πνευμάτων κίνησιν παραπέμποντα, μέγεθός τε ὅσον οὐκ ἄλλη τις τῶν πόλεων ἔσχηκεν οὐκ ἄν τις οἶμαι καὶ ὑπόθεσιν ἱστορίας ἰδίαν ταῦτα ποιούμενος ἱκανῶς ἀρκέσειε διελθεῖν*. Εἶναι ὁ ὑπερήφανος κάτοικος καὶ πιστὸς ὑπήκοος τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, τῆς πρὸ ὀλίγων μόλις χρόνων ἐπανακτηθείσης[1].

---

1. Πρέπει νὰ κατέλθωμεν αἰῶνα διὰ νὰ ἐπανεύρωμεν ἄλλον ὑπερήφανον κάτοικον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Ἰωσὴφ Βρυέννιον. Βλ. σχετικῶς, καθὼς καὶ κείμενα, Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400. Ἐν Ἀθήναις 1947, σ. 73 (ἐπανέκδοσις· τοῦ αὐτοῦ, Σύλλαβος Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ Κειμένων, τεῦχος δεύτερον, ἐν Ἀθήναις 1961, σ. 605).

Συναγωγὴ μικροῦ ἀριθμοῦ ἐγκωμιαστικῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χωρίων συγγραφέων εὑρίσκεται κατὰ τὰ σχόλια εἰς τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην τῆς ἐκδόσεως Βόννης (ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 205-207).

Πέρα τοῦ θαυμασμοῦ πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς αὐτοκρατορίας ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐγκωμίου θαυμάζει τὸν ἄνθρωπον. Ἰσόμοιρος τοῦ θείου ὁ ἄνθρωπος, τῆς αὐτῆς φύσεως μὲ τὸν Θεόν. Καὶ διὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἄποψίν του αὐτὴν ἀνατρέχει, ἐσφαλμένως βεβαίως, εἰς τὸν Γρηγόριον Νύσσης[1]. Συμφύρει τὰς ἀναμνήσεις του ἐκ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου[2] καὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης[3] καὶ προσφέρει τὸ σχετικὸν χωρίον· *Οὐκ ἄρα μέγα μόνον οὐδὲ τίμιον ἄνθρωπος, ἀλλ' ἤδη καὶ θεία τις μοῖρα, κατὰ τὸν εἰπόντα Νύσσης θεῖον Γρηγόριον. Τίμιον μὲν ὡς τοῖς ἀσωμάτοις καὶ νοητοῖς διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῷ νοερὰν προσῆκον αἴσθησιν, μοῖρα δὲ θεία οὐ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ Λόγου μόνον πρόσλημμα καὶ τὴν ἀρρήτως αὐτῷ περὶ ἡμᾶς γεγενημένην ἀπόρρητον κένωσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἄνωθεν κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν συστᾶσαν ἡμῖν εὐπρέπειαν. Μέγα γάρ, ὡς ἀληθῶς μέγα, τὸ τὴν ἡμετέραν ταυτηνὶ φύσιν τὴν οὕτω γηΐνην καὶ κάτω βρίθουσαν εἰς τοσοῦτον ὕψους διὰ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀρετῆς ἀνήκειν αἰθερίαν γενομένην καὶ κούφην, ὡς καὶ μέχρις οὐρανοῦ τρίτου φθάνειν καὶ ἀρρήτων ἀξιοῦσθαι ῥημάτων καὶ ὅλως χάριτι θεὸν γίνεσθαι, συμμορφουμένην αὐτῷ.* Ὁ πόθος τοῦ ἁγιολόγου δὲν εἶναι τόσῳ ἡ ἀκριβολογία περὶ τὴν ἔνδειξιν τῆς πηγῆς του ὅσῳ ὁ πόθος νὰ συναισθανθῇ τὸ μέγα μυστήριον τῆς ἰσομοιρίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Βεβαίως πρόθεσίς του εἶναι νὰ ἐξάρῃ τὴν ἁγιότητα τοῦ Ἀρσενίου καὶ νὰ τὸν πλησιάσῃ πρὸς τὴν θείαν φύσιν. Ἀλλὰ ἡ πρόθεσις αὐτὴ παρέχει πρότυπα ζωῆς διὰ τὸν Χριστιανὸν καὶ δὴ καὶ τὸν λόγιον Χριστιανὸν τοῦ ΙΔ' αἰ. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀναγεννωμένου ἀνθρωπισμοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ' αἰ. καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀναγεννωμένου διὰ τοῦ ἡσυχασμοῦ ἀσκητισμοῦ ὁ ἁγιολόγος τονίζει τὰς σχέσεις τῆς θείας καὶ

---

1. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὅπως ἐξ αὐτοψίας τῶν ἐκδεδομένων ἔργων του πιστοῦται, δὲν παρέχει σχετικὸν ἀνάλογον χωρίον, οὐδέτερος τῶν δύο Γρηγορίων, ὁ Νύσσης καὶ ὁ Ναζιανζηνός, παρέχει σχετικὸν ἀνάλογον χωρίον. Κατὰ παράδοξον τρόπον τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ ἐγκωμίου ἀποδίδεται κατ' ἰσομοιρίαν καὶ εἰς τοὺς δύο Γρηγορίους. Ὁ εἷς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «μεγάλου» καὶ τοῦ «τιμίου» τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δ' ἕτερος περὶ τῆς θείας «μοίρας» τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ἐκ τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου σταχυολογῶ· *Ἡ βούλεται μοῖραν ἡμᾶς ὄντας Θεοῦ καὶ ἄνωθεν ῥεύσαντας* (J.-P. Migne, PG 35, στήλ. 865· παρὰ Βιβλ. Ἑλλ. Πατ., 59, σ. 65, στίχ. 31-32).

3. Ἐκ τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Γρηγορίου Νύσσσης σταχυολογῶ· α') *Μέγα ἄνθρωπος διὰ τὴν τιμὴν μηδὲν διὰ τὴν ὕλην* (J.-P. Migne, PG 44, στ. 257, 280)· β') *Μέγα ἄνθρωπος καὶ τίμιον ἀνὴρ ἐλεήμων* (J.-P. Migne, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 273-289)· γ') *Οὐκοῦν τῆς μὲν πόλεως οἰκήτωρ ἐστίν, τὸ μέγα καὶ τίμιον χρῆμα, ὁ ὄντως ἄνθρωπος* (J.-P. Migne, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 605A).

Συναγωγὴν χωρίων ἐκ τῶν Πατέρων καὶ τῶν ἄλλων Βυζαντινῶν συγγραφέων περὶ ἀνθρώπου εὑρίσκει τις προχείρως εἰς Δωροθέου Σχολαρίου, Ταμεῖον, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1883, σσ. 252-272.

τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τὰς εὑρίσκει ἰσομοίρους. Ὑπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν τῆς ἰσομοιρίας ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν ἁγιολόγον, δὲν ἀποκτᾷ μόνον θείαν μοῖραν ἀλλὰ καταξιώνει τὴν ἀξιοπρέπειάν του. Ἡ «εὐπρέπεια» τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀποτέλεσμα, κατὰ τὸν ἁγιολόγον, τῆς ὀρθοδόξου θεωρίας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου*.

* Ἐνῷ εἶχε συνταχθῆ ἡ παροῦσα ἐργασία ἡ κ. Ruth Macridès εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ἀποστείλῃ φωτοτυπίας τῆς ἐργασίας της Saints and Sainthoods in the early Palaiologean period (ἐν τόμῳ)· The Byzantine Saint. Fourteenth Spring Symposium of Byzantine Studies edited by Sergei Hackel. London 1981, σσ. 67-87. Γνωρίζει τὴν ἔκδοσίν μου τῆς ἀκολουθίας εἰς τὸν ἅγιον Ἀρσένιον καὶ ἐξ αὐτῆς τὸ ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Ἀρσένιον καὶ τὴν προετοιμαζομένην ὑπ' ἐμοῦ ἔκδοσιν. Ἀπὸ μικροταινίαν χρησιμοποιεῖ τὸ κείμενον τοῦ Πατμιακοῦ κώδικος καὶ ὑποστηρίζει διαφόρους θέσεις ἀναλόγους πρὸς τὰς ὁποίας εὑρίσκει τις κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην μου. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι δέχεται τὴν ἄποψιν τοῦ συζύγου της ὅτι συγγραφεὺς εἶναι ὁ Φιλόθεος Σηλυμβρίας. Ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἐγκώμιον εἶναι ἀπάντησις εἰς τὰς ἀπόψεις τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' Παλαιολόγου καὶ μάλιστα τοῦ φερεφώνου του, τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου. Ἀκόμη ὅτι ὁ Ἀρσένιος δὲν εἶναι ἀνάδειξις τῆς στιγμῆς ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως, ἀλλὰ υἱὸς μιᾶς Καματηρῆς, ὅτι ἡ ἐκλογή του εἶναι θεία ἐπιλογή, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Μιχαὴλ τὸν Η' τὸν Παλαιολόγον. Ἐπίσης ὁ Ἀρσένιος ἦτο διακεκριμένον πρόσωπον ἐφ' ὅσον ἦτο ὑποψήφιος διὰ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων. Τὸ ἐγκώμιον ἐγράφη διὰ Κωνσταντινουπολιτικὸν ἀκροατήριον, ἔχει κοινὰ μὲ τὴν διήγησιν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ διαφοραὶ ὀφειλόμεναι ἴσως εἰς ἕνα βίον τοῦ Ἀρσενίου ὁ ὁποῖος εἶναι π ηγὴ τοῦ ἐγκωμίου. Παρατηρεῖ ὅτι παρέχεται διάφορον ὄνομα τοῦ πατρός, ὅτι δὲν παρέχεται τὸ ἐπώνυμόν του, ὅτι παρέχονται τρεῖς ὑποψήφιοι διὰ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῷ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Σκουταριώτου παρέχονται τέσσαρες, ὅτι ἀποσιωπᾶται τὸ γεγονὸς τῆς πρεσβείας εἰς τὴν Δύσιν. Ἐπισημαίνει τὴν σημείωσιν τοῦ ἐγκωμιαστοῦ διὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ἀρσενίου ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος, ἐνῷ ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης σημειώνει τὴν ὑποδεεστέραν θέσιν τοῦ πατριάρχου ἔναντι τοῦ βασιλέως.

Ἐξ ἄλλου ἡ συγγραφεὺς ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀκολουθία εἰς τὸν Ἀρσένιον πρέπει νὰ ἐγράφη κατὰ τὴν ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Β' τοῦ Κυπρίου γενομένην ἀνακομιδὴν (1283-1284) καὶ ὄχι κατὰ τὸ ἔτος ἄρσεως τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος (1310). Ἀλλ' ὅπως γράφω εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀκολουθίας, μόνον τότε ἦτο προσπελάσιμος ἡ Ἁγία Σοφία εἰς τοὺς Ἀρσενιάτας καὶ φαίνεται πιθανωτέρα ἡ χρονολόγησίς της κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ παρέχω φωτοτυπικὸν πίνακα τοῦ φύλ. 116ᵛ τοῦ χειρογράφου τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπ' ἀριθ. 648 ὅπου παρέχεται ἡ Ἀκολουθία εἰς τὸν Ἀρσένιον (βλ. φωτ.).

Κῶδ. Μετοχ. Παναγ. Τάφου 648, φ. 116ᵛ

Κῶδ. Patm. 366, φ. 430v.

Κῶδιξ Ἱ. Μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου 366, φύλ. 430v-434v.

† *Λόγος εἰς τ(ὸ)ν ἅγιον Ἀρσένιον π*[⟨*ατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως*⟩]

1. *Οὐκ ἄρα μέγα μόνον οὐδὲ τίμιον* [⟨*ἄν(θρωπ)ος*⟩], *ἀλλ' ἤδη καὶ θεία τ(ις) μοῖρα κ(α)τ(ὰ) τὸν εἰπόντα Νύσσης θεῖον Γρηγόριον. Τίμιον μὲν ὡς τοῖς ἀσωμάτοις καὶ νοητοῖς διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῷ νοερὰν προσῆκον αἴσθη(σιν), μοῖρα δὲ θεία οὐ διὰ τὸ τοῦ Θ(εο)ῦ Λόγου μόνον πρόσλημμα καὶ τὴν ἀρρήτ(ως) αὐτῷ περὶ ἡμᾶς γεγενημένην ἀπόρρητον κένωσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἄνωθεν κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν συστᾶσαν ἡμῖν εὐπρέπειαν. Μέγα γάρ, ὡς ἀληθῶς μέγα, τὸ τὴν ἡμετέραν ταυτηνὶ φύσιν, τὴν οὕτω γηΐνην καὶ κάτω βρίθουσαν, εἰς τοσοῦτον ὕψους διὰ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀρετῆς ἀνήκειν αἰθερίαν γενομένην καὶ κούφην, ὡς καὶ μέχρις οὐ(ρα)νοῦ τρίτου φθάνειν καὶ ἀρρήτων ἀξιοῦσθαι ῥημάτων καὶ ὅλως χάριτι θ(εὸ)ν γίνεσθαι, συμμορφουμένην αὐτῷ. Τὸ δὲ καὶ ὑπὲρ γῆν ἔτ' ὄντα καὶ κατὰ τὸν ὁρώμενον τουτονὶ βίον διάγοντα οὐ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους, κατὰ τὸν προφήτ(ην), ἠλαττῶσθαι μόνον, ἀλλὰ μικροῦ δέω λέγειν καὶ μείζονος ἢ κατ' αὐτοὺς τετυχηκέναι τοῦ σχήματος, τοῦτο δὲ ἄρα πῶς οὐκ ἂν εἴη θαυμάτων ἐπέκεινα; Καὶ μὴν καὶ τοῦ συζύγου δεῆσαν λυθῆναι θείᾳ προνοίᾳ τὴν ψυχὴν σώματος, τῇ μέν γε τὸ πολίτευμα ἐν οὐ(ρα)νοῖς ὑπάρχ(ει), ἐξ οὗ καὶ σ(ωτῆ)ρα ἀπεκδεχόμεθα Κ(ύριο)ν Ἰ(ησοῦ)ν τὸ τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν μετασχηματίσοντα σῶμα. Αὐτὸ μέντοι τοῦτο οὐρανίου καὶ ἀθανάτ(ου) μοίρας μετεσχηκὸς πάντα θείως ἐργάζεται νόσων μεγέθη λῦον, θράση δαιμόνων ἐλαῦνον καὶ τοῖς γε πιστεύουσιν ὅλως εὔπορα καὶ ῥᾴδια τὰ πρὸς σωτηρίαν αὐτοῖς ἥκοντα καθιστῶν ἅπαντα. Οὕτω μέγα καὶ τίμιον ἄν(θρωπ)ος χρῆμα καὶ μοῖρά τις ἄντικρυς θεία. Καὶ τίς ἂν ἀξίως ἢ ἐννοῆσαι ἢ εἰπεῖν ἢ ἐκπλαγῆναι περὶ τηλικούτ(ων) γοῦν δύναιτο; Καί, ὡς ἔοικε, κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον, οὐχ ὁμολογουμένως μέγα μόνον ἐστὶ τὸ τῆς εὐσε-*

---

1. Παροιμ. κ' 6 9. Β' Κορ. ιβ' 2 12-13. Ψαλμ. η' 6 (Ἑβρ. β' 7,9) 19-20. Πρβλ. Α' Κορ. ιγ' 2 22-24. Α' Τιμ. γ' 16

---

1. *ἄνθρωπος* supplevi ex vers. 20-21 3. *προσήκων* cod. 12-13. (*μικροῦ*) super lineam *ἐκεῖνο ἐλλείπει* altera manu poster. 15. (*δεῆσαν*) super lineam *χρείας ἐνστάσει* altera manu poster.

---

4. *Πρόσλημμα*. Πρβλ. τὸ τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζ. (J.-P. Migne, PG 36, 424 B).
8. *Διὰ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀρετῆς*. Ὁ Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης θεωρεῖ τὴν εὐσέβειαν κορυφὴν τῶν ἀρετῶν (J.-P. Migne, PG 78, στ. 948).

βείας μυστήριον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ οὗ δή που τὸ τ(ῆς) εὐσεβεί(ας) μυστήριον γέγονε. Τοῦτο πολλοῖς μὲν ὑπῆρξε καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν, τῶν πάντα μὲν ὡς οὐδὲν ὑπερβάντων, Χ(ριστὸ)ν δὲ ἑαυτοῖς μόνον ὡς ἀληθῆ μαργαρίτην, ἀντὶ πάντων βουληθέντων ἑλέσθαι, οὐκ ἀφορισθεῖσι μόνον ἐκ μήτρας οὐδ' ἐκ μητρὸς κοιλίας ἁγιασθεῖσιν, ἀλλ' ἤδη που καὶ προσκληθεῖσι καὶ πιστευθεῖσιν ἐναντίον ἐθνῶν τε καὶ βασιλέων τὸ θεῖον καὶ ὑπὲρ πᾶν καὶ ᾧ πᾶν δή που κάμπτει γόνυ βαστάζειν ὄνομα, πάντων δὲ μάλιστα καὶ ὃς ἡμῖν εὐφημίας ἀφορμὴ πρόκειται σήμερον.

2. *Οὗτος δὲ ἔστι τίς; Ὁ θεῖος ἱεράρχης καὶ μέγας Ἀρσένιος, ὁ τῆς μεγάλης ταυτησὶ πόλεως, τῆς Κωνσταντίνου φημί, ποιμήν τε καὶ πρόεδρος, τὸ μέγα κλέος τῆς οἰκουμένης, ὁ λαμπρὸς ἑωσφόρος, ὁ ἄσβεστος λύχνος τῆς τοῦ Χ(ριστο)ῦ ἐκκλη(σ)ί(ας), ὁ ἄσειστος στῦλος, ἡ κρηπὶς τῶν δογμάτων, ἡ τῆς*
f. 431 *ἀληθείας στά | [⟨μνος, ὁ τῆς δικαι⟩]οσύνης ζ⟨υγός⟩, ὁ τὰ καθαρὰ [⟨τῆς πίστεως τ⟩]ηρήσ(ας) δόγματα, ὁ τῆς ἀληθείας ζηλωτής, τοῦ πν(εύματ)ος ὄργανον, ἀηδὼν ἡ πολύφωνος καὶ εὔλαλος.*

3. *Τούτου τὴν κάτω πατρίδα καὶ ῥέουσαν καὶ γένος τὸ ἀπὸ γῆς, εἰ καί τινες μάλιστα τούτοις ἐγκαλλωπίζοντ(αι) καὶ τὰς ἀφορμὰς ἐντεῦθεν τοῦ λόγου λαμβάνουσιν, οὔ μοι λέγειν δοκεῖ· ἀρκεῖ γὰρ τούτῳ ἡ ἄνω Ἱ(ερουσα)λήμ, ἣν*

27-28. Πρβλ. Γαλάτ. β' 15

24-25. *τῆς εὐσεβείας μυστηρίου γέγονε* ex corr. in cod. 36-37. (*στά*)*μνος, ὁ τῆς δικαι*(*οσύνης ζ*)*υγός,* (*ὁ τὰ καθαρὰ*) *τῆς πίστεως τ*(*ηρήσας*) rasuram in cod. supplevi

26. Περὶ τοῦ Κυρίου ὡς μαργαρίτου πρβλ. τὸ τοῦ Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, Διατί λέγεται ὁ Κύριος μαργαρίτης (J.-P. Migne, PG 78, στ. 301).

33-34. Πρβλ. τὸ τῆς ἀκολουθίας εἰς τὸν Ἀρσένιον· *τῆς πόλεως ταύτης γὰρ γέγονε πρόεδρος | οἰκουμένης τε ἁπάσης πατριάρχης* (στίχ. 29-31) ἐν Π. Γ. Νικολοπούλου, Ἀνέκδοτος ἀκολουθία, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 377. Ἐπίσης· *τῶν μοναζόντων δόξα καὶ ποιμὴν οἰκουμένης* (στίχ. 2) (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 376). Ὁμοίως· *ἀνεδείχθης καύχημα οἰκουμένης* (στίχ. 205) (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 383).

34. Πρβλ. τὸ τῆς ἀκολουθίας· *τῆς Βυζαντίδος τὸ κλέος* (στίχ. 1) (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 376).

34. Βλ. καὶ στίχ. 190. Ἑωσφόρος = αὐγερινός. Ὁ Θεοδώρητος Κύρου (J.-P. Migne, PG 80, στ. 545) λέγει· *ἑωσφόρος, τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἄστρον λέγεται.*

34. Πρβλ. τὸ τῆς ἀκολουθίας· *Χαῖρε τῆς ἀληθείας λύχνος ὁ ἔμψυχος* (στίχ. 130) (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 381).

37. Πρβλ. τὸ τῆς ἀκολουθίας· *Ὡς ζηλωτὴν ἀληθείας ἐλεγκτικὸν* (στίχ. 11) (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 381). Ἐπίσης· *Ἀρσένιε μάκαρ, ζηλωτὴς | τῆς ἀληθείας καὶ ταύτης ἔλεγχος* (στίχ. 123-124) (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 380).

39. Πρβλ. τὸ ἐκ τοῦ α' τροπαρίου τῆς Α' ᾠδῆς τοῦ κανόνος τῶν Χριστουγέννων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ· *Νεανικῶς ἅπασα σὺν τρόμῳ κτίσις,... ῥευστὴ γεγῶσα, κἂν σοφῶς ἐκαρτέρει.*

ἐκληρώσατο, ἀφ' ἧς καὶ τὴν ὕπαρξιν ἔσχομεν, εἰ κἀκεῖθεν δεινῶς φεῦ διὰ τὴν παράβασιν ἀπερρύημεν. Εἰ δὲ καὶ τὴν κάτω σαφῶς ἐξετάζειν ἐθέλει τις, εὑρήσει τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν, τὴν Κωνσταντίνου ταύτην φημί, ἣν ὅπως τὸ μεσαίτατον ἔλαχε γῆς καὶ ἠπείρῳ μὲν ἀρίστη, γονιμωτάτῳ δὲ γειτονεῖ θαλάσσῃ, παρακείμενά τε ἔχει πελάγη ὡς βασιλίδα ταύτην δορυφοροῦντα καὶ τὰ πρὸς χρείαν ἅπαντα ταῖς ὁλκάσι κατὰ πᾶσαν πνευμάτων κίνησιν παραπέμποντα, μέγεθός τε ὅσον οὐκ ἄλλη τις τῶν πόλεων ἔσχηκεν, οὐκ ἄν τις οἶμαι καὶ ὑπόθεσιν ἱστορίας ἰδίαν ταῦτα ποιούμενος ἱκανῶς ἀρκέσειε διελθεῖν.

4. *Γένος τῷ μεγάλῳ ἐπισημότ(α)τ(ον) καὶ εἰς κόσμου προσθήκην καὶ λαμπρότ(η)τ(α) τῆς αὐτοῦ συντελοῦν π(ατ)ρίδος, Θ(ε)ῷ δι' εὐσέβειαν ὁλικῶς καὶ τὴν ἄλλην ἣν εἶχεν ἅπασαν ἀρετὴν ἀνακείμενον. Τοῦ γὰρ βήλου κριτὴς ὁ τοῦ θείου τοῦδε π(ατ)ὴρ ὑπῆρχε καὶ δικαστὴς ἀκριβέστατος, ἰθύνων τῇ δικαίᾳ κρίσει καὶ διεξάγων καλῶς τὸν ἐν τῇ πόλει πάντα λαόν, Θεόδωρος ὄνομα τῷ ἀνδρί. Ἡ δέ γε μ(ήτ)ηρ αὐτῷ Εἰρήνη καλουμένη ἐκ τοῦ τῶν Καματηρῶν κατήγετο γένους, ἐξ ὧν οἱ τὰ μεγάλα δυνηθέντες παρὰ βασιλεῦσιν ἐγένοντο. Οἳ καὶ τὰς πρώτας τῶν ἀρετῶν δρεπόμενοι καὶ τῷ τοῦ Θεοῦ πόθῳ φλεγόμενοι, τὸν μέγαν 'Αρσένιον, τὸν νῦν εὐφημούμενον, εἰς φῶς ἤγαγον. Ὅς, ὥσπερ τ(ις) εὐθὺς εἰς πᾶσαν τὴν κτίσιν γίγας, ἐξέδραμε, κατὰ τὸ προφητικὸν λόγιον, καὶ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος τῆς αὐτοῦ ἀρετῆς.*

5. *Νήπιος μέν γε ὢν ἔτι ἀξιωθεὶς τοῦ θείου βαπτίσματος Γεώργιος ὀνομάζεται. Καὶ τὴν πρώτην γε παριὼν ἡλικίαν, τὸν π(ατέ)ρα τοῦ Λόγου Θ(εὸ)ν σαφῶς ἐξηρεύνα. Ὧ καὶ καθηγεμόνι χρώμενος καὶ τὰς οὐ(ρα)νίους συνεργούσας ἔχων δυνάμεις, τὰς τῶν ἀγγέλων ὡς ἐφικτὸν ἑώρα χοροστασίας. Ὅθεν καὶ μήπω τοῦ π(ατ)ριαρχικοῦ θρόνου καὶ τῆς μεγίστης ἀρχῆς ἁψάμενος τῶν οὐ(ρα)νίων ἐντὸς ἦν ἀνακτόρων καὶ τούτοις συναυλιζόμενος, ὥσπερ ἔφημεν,*

58-59. Πρβλ. Γεν. ι' 8, Α' Παραλειπ. α' 10 60. Ψαλμ. ιη' 4

55-56. *γένους* [β] *κατήγετο* [α] cod.

---

45. Συνήθως οἱ ποταμοὶ ἀποκαλοῦνται γόνιμοι. Πρβλ. *Νεῖλος γονιμώτατος* (ἐκ παπύρων· βλ. Δ. Δημητράκου, Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, τόμ. 2, στ. 1676 β, λῆμμα· γόνιμος). Ἐπίσης *γόνιμον ὕδωρ ποταμῶν* (Παλατίνη Ἀνθολογία, τόμ. Θ', ἐπιγρ. 277).

64. Πρβλ. τὸ τοῦ Μ. Βασιλείου· *Πάντας διαβὰς τῷ λόγῳ τὸν οὐρανὸν ὑπερκύψας καὶ ὑπεράνω τούτου γενόμενος μόνῃ διανοίᾳ περίβλεψαι τὰ ἐκεῖ κάλλη, στρατιὰς ἐπουρανίους, χοροστασίας ἀγγέλων.* (Ὁμιλία ιε', Περὶ πίστεως. J.-P. Migne, PG 31, στ. 465 καὶ ἔκδοσιν Β.Ε.Π., 54, σ. 153, στίχ. 4-7).

66. Καὶ κατωτέρω, στίχ. 312. Ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου *ἀνάκτορα* διὰ τὸ βασιλικὸν ἐνδιαίτημα ἀντὶ τοῦ συνήθους *παλάτιον* ἐπανέρχεται μὲ τοὺς λογίους τοῦ ΙΓ' - ΙΔ' αἰ. Ἀλλ' ὅμως ἀπαντᾶται ἤδη εἰς τὴν προϊουστινιάνειον ἐποχὴν (Ζαχαρίας Μυτιλήνης, Θεοδώρητος

τοῖς ἱεράρχαις ὡμίλει πν(ευματ)ικῶς καὶ ηὐφραίνετο τῶν ὁρωμένων πάντων καταφρονήσ(ας) καὶ Θ(ε)ῷ μόνῳ ζῶν καὶ πολιτευόμενος, ὥσπερ ἑξῆς προϊὼν ὁ λόγος δηλώσει. Πλὴν ἀλλ' ἔτι νηπιάζοντος τοῦ ὁσίου καὶ τῆς πρώτης ἡλικίας, ὡς ἔφημεν, ἁψαμένου, ὁ π(ατ)ὴρ ἐν ὁράμ(α)τ(ι) τ(ῆς) νυκτὸς ὁρᾷ τὸν Χ(ριστὸ)ν ὡς ἐπὶ θρόνου χερουβικοῦ τῆς τοῦ παιδὸς κεφαλῆς καθήμενον καὶ τὰ f. 431v *μέλλοντα προαγορεύοντα αὐτῷ συμβήσεσθαι. Νουνεχὴς τοίνυν ὑπάρχων | καὶ κατὰ νοῦν ἔχων τὸ τοιοῦτον ἐνύπνιον τὸν παῖδα περιῆγεν ἀσφαλῶς ἐν παιδείᾳ κα[⟨ὶ νου⟩]θεσίᾳ Κ(υρίο)υ καὶ ὅς τοὺς τύπους καὶ χαρακτῆρας τῆς ἐνοικούσης αὐτῷ χάριτος τοῦ ἁγίου πν[⟨(εύματ)ος⟩] ὑπεδείκνυεν, ὥστε καὶ ὀπαδὸς ἦν ὁ π(ατ)ὴρ ταῖς ἐν πν(εύματ)ι διατριβαῖς τοῦ παιδός, εἰ καὶ ὁ παῖς οὐκ ἐξέλειπε τὰ τοῦ θείου νόμου πληρῶν πρὸς αὐτὸν καὶ τούτῳ ὑποτασσόμενος.*

6. *Τοῦ οὖν π(ατ)ρ(ὸ)ς αὐτοῦ τὸν βίον ἀπολιπόντος ἐν τῇ τῆς Περιβλέπτου μονῇ—ἐκεῖ γὰρ ηὐλίζετο τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἐνδεδυμένος—ὅτε καὶ ἡ ὑπερόφρυς τῶν Λατίνων χεὶρ τὴν Κωνσταντινούπολ(ιν) ἔχουσα ἐν ταύτῃ βασιλεύουσα ἦν, κατὰ τὸ προφητικὸν λόγι(ον), ὁ δίκαιος οὗτος μισήσας ἐκκλησίαν πονηρευομένων καὶ μετὰ ἀσεβῶν καθῆσθαι μὴ ἀνεχόμενος, τῶν τῇδε ἀπάρας Βιθυνίαν καταλαμβάνει ἐν Νικαίᾳ τὰ βασίλεια ἔχοντος τοῦ τότε βασιλεύοντος Δουκὸς Ἰω(άννου) καὶ Γερμανοῦ τοῦ θειοτ(ά)τ(ου) τὸν π(ατ)ριαρχικὸν ἐν ταύτῃ θρόνον κοσμοῦντος. Βραχὺν οὖν τινα χρόνον διατρίψας ἐν τῇ τοῦ Χούμνου σκηνῇ—καὶ γὰρ ἦν καθ' αἷμα ᾠκειωμένος αὐτῷ—τῷ θειοτ(ά)τ(ῳ) π(ατ)ριάρχῃ ὁ καλὸς οὗτος πρόσεισι παῖς. Ὁ δὲ καὶ ἐδέξατο προθύμως αὐτ(ὸν) ἔκ τινος ἀποκαλύψεως κινηθεὶς καὶ Κασταμονίτῃ τινὶ τοῦτον ἐκδίδωσιν, ἀνδρὶ τὰ θεῖα σοφῷ καὶ παντοδαποῖς λόγοις κομῶντι, ἵν' ἐκεῖ τὴν ἐγκύκλιον παίδευσιν ἐκμαθὼν οὕτως ἔπειτα τῶν μειζόνων ἄρξηται ἀκροάσεων. Πυκνὰς δὲ καὶ ὁ π(ατ)ριάρχης τὰς εἰσηγήσεις*

73-74. Ἐφεσ. ς' 4 81-82. Πρβλ. Ψαλμ. κε' (κς') 5

Κύρου· βλ. Δωροθέου Σχολαρίου, Ταμεῖον, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σ. 234). Ἐπίσης ἀπαντᾶται καὶ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰ., π.χ. εἰς τὸν Νικήταν Ἀγκύρας· *τὸ χθὲς καὶ πρὸ ταύτης ἐπὶ τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων κατονειδισθῆναι* (βλ. J. Darrouzès, Documents inédits d'Ecclésiologie Byzantine, Paris 1966, σ. 214).

83. Τὸν τύπον *Δουκὸς* χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης· *τὸ τοῦ Δουκὸς ὄνομα* (Τῷ Βαρδαλῇ κυρῷ Ἰωάννῃ ἐπιστολὴ κα', Treu, σ. 38,10).

89. Περὶ τῆς ἐγκυκλίου ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τῆς παιδεύσεως τῶν Βυζαντινῶν βλ. προχείρως Φαίδωνος Ἰω. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός. Τόμ. Α', Ἀθῆναι 1948, σσ. 105-137. Ὁ Ἰωάννης Τζέτζης εἰς τὰς «Χιλιάδας» του ὡς ἑξῆς περιγράφει τὸ περιεχόμενον τῆς ἐγκυκλίου παιδείας·

ἐγκύκλια μαθήματα καλοῦνται | ὁ κύκλος τὸ συμπέρασμα πάντων τῶν μαθημάτων, | γραμματικῆς, ῥητορικῆς, αὐτῆς φιλοσοφίας | καὶ τῶν τεσσάρων δὲ τεχνῶν τῶν ὑπ' αὐτὴν κειμένων, | τῆς ἀριθμούσης, μουσικῆς καὶ τῆς γεωμετρίας, | καὶ τῆς οὐρανοβάμονος αὐτῆς ἀστρονομίας. 11, τμῆμα 377, Leone).

90. «Μείζονες ἀκροάσεις» προφανῶς εἶναι ἡ ἀνωτέρα παιδεία. Περὶ τῆς ἀνωτέρας παιδείας κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ τὸν πρώιμον ΙΔ' αἰ. βλ. C. N. Constantinides, Hi-

πρὸς αὐτὸν ἐποιεῖτο ἠθικὴν ἅπασαν πολιτείαν καὶ τὴν πρακτικὴν ἀρετ(ὴν) αὐτὸν ἐκπαιδεύων, ἵν' ἐν καιρῷ καὶ τῆς θεωρητικῆς ἀπολαύειν ἔχοι ῥαδίως καὶ ὃς τῇ συνεχεῖ τῶν διδασκομένων ἀκροάσει πληττόμενος, ὥσπερ πυρίτης λίθος ἐκ μικροῦ σπινθῆρος εἰς πυρσὸν περιφανῆ τε καὶ μέγαν ἀνῆψεν ὡς ἐν βραχεῖ καὶ τοὺς ἐκεῖσε πάντας φοιτῶντας ἀκριβῶς ἐξενίκησε. Τοὺς τῶν ποιητῶν τοίνυν μύθους καὶ τὰς ἀδολεσχίας δυσχεραίνων ἀκούειν, ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Χ(ριστ)ὸν ὡς ὕδωρ λαλοῦντα ζῶν, τὴν ἔντεχνον ταύτην καὶ σοφιστικὴν ἐπιστήμην ἀφείς, ἀπρὶξ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν θεί(ων) ἐπιστολῶν εἴχετο τοῦ μεγάλου Παύλου καὶ τοὺς ἁλμυροὺς ἀποκλύσας τῶν λόγων, τὰ βάθη τοῦ πν(εύματ)ος ἐρευνῶν νύκτωρ τε καὶ μεθ' ἡμέραν οὐκ ἐπαύετο. Ὅθεν νηστείαν καὶ ἀγρυπνί(αν) τοσαύτην ἐκτήσατο ὡς κλίνεσθαι μηδαμῶς, ὄρθιος δέ, καθά φη(σιν) ἡ ἱστορία τὸν Σαμουήλ, ἱστάμενος ὕπνου τε καὶ τροφῆς μικρὸν ἀπογευόμενος τοὺς δαβιτικοὺς ἀποστηθίζων ψαλμοὺς νουνεχῶς ἔψαλλεν ἐν κατανύξει ψυχῆς καὶ καρδίας. 'Ελεημοσύνην δὲ ὡς οὐδεὶς τῶν ἁπάντων ἠσπάσατο, ὡς πολλάκις βουληθῆναι πραθῆναι καὶ δοθῆναι πτωχ(οῖς). Δεῖγμα δὲ τοῦτο τὸ νῦν ἡμῖν λεχθησόμενον. Σκηνώσας γάρ, ὡς εἴρηται, ποτὲ ἐν τῇ τοῦ Χούμνου ἐκείνου οἰκίᾳ καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν τῶν ἐν ἐκείνῃ λαβών, ἅπαντα τὰ ἐκεῖ προσόντα πτωχ(οῖς) ἐδίδου, οὐ βρώματα μόνον καὶ πόματα ἀλλὰ καὶ χρυσόπαστα ἐνδύματα καὶ σηρικὰ τῇ τοῦ Χ(ριστο)ῦ κατὰ κράτος ἀγάπῃ νικώμενος. Εἰσελθόντος τοίνυν τοῦ Χούμνου ἐν τῷ κελλίῳ ἐν ᾧ τὰ αὐτοῦ κειμήλια ἔκειντο καὶ τὰ πλείω τούτων μὴ f. 432 *ὁρῶντος, τὸν δὲ | [⟨τοῦ Χ(ριστο)ῦ⟩] μαθητὴν ἐν αὐτῷ εὑρών, «τίς ὁ συλήσας ταῦτα;» σὺν μειδιάμ(α)τι ἤρετο. Καὶ ὁ τοῦ εἰρηνικοῦ Χ(ριστο)ῦ μαθητής, «οἱ ταῖς θύραις παρακαθήμενοι πένητες», πραείᾳ τῇ φωνῇ ἀπεκρίνατο, «καί, εἰ μὴ σήμερον εἰσῄεις, οὐκ ἂν οἶμαί τι τῶν ἐνταῦθα περιελείφθη». Τί τὸ ἐντεῦθεν; Πόθον ἐν τῇ ψυχῇ ἀκατάσχετον ἔσχε πάντων τῶν βιοτικῶν καὶ αὐτοῦ ῥαγῆναι τοῦ κόσμου καὶ μετὰ Μωσέως καὶ 'Ηλιοὺ τὸν ἐρημικὸν ἀσπάσασθαι βίον.*

7. Καί τινι μοναχῷ ἐντυχὼν ἐν 'Οξείᾳ τὴν ἄσκησιν ποιουμένῳ καὶ τοῖς τούτου λόγοις ἀλοὺς ἠκολούθει αὐτῷ. Καὶ τοίνυν ἐν τῇ νήσῳ περαιωθέντος,

---

gher education in Byzantium in the thirteenth and early fourteenth centuries (1204 - ca.1310). Cyprus Research Centre. Texts and Studies of the history of Cyprus, XI, Nicosia 1982. Τὴν ἔκφρασιν «μείζονες ἀκροάσεις» δὲν εὑρίσκω ὡς ὅρον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως.

99. *Τοὺς ἁλμυροὺς τῶν λόγων.* Πρβλ. τὸ τοῦ Ζαχαρίου Μυτιλήνης (J.-P. Migne, PG 85, στ. 1092) *ἁλμυρὰν ἀκοὴν ἀποκλύσασθαι,* καὶ Πλάτ. Φαῖδρ. 243d.

104-114. Διὰ τὴν ἐλεημοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν ἐν γένει τοῦ 'Αρσενίου πρβλ. τοὺς στίχ. 103-106 τῆς ἀκολουθίας· *Ξενίζων ξένους, 'Αρσένιε, | οἰκτείρων καὶ κιχρῶν ἀενάως δεομένους σε | εὗρες καὶ χάριν παρὰ Κυρίῳ σου θαυμάτων, | πάτερ ἀξιοθαύμαστε* (Π. Γ. Νικολοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 380).

108. Πρβλ. τὸ τοῦ 'Αθανασίου τοῦ Α' Κωνσταντινουπόλεως· *καὶ ἱματίων καλλωπισμὸς χρυσοπάστων* (ἔκδ. Talbot, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 200· ἐπιστολὴ 80, στίχ. 14).

προφητικαὶ σάλπιγγες ἤχησαν πάντας κινοῦσαι πρὸς τὴν τούτου ὑπάντησιν. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς ἁπάντων ᾔδετο στόμασιν ὡς «ὁ π(ατ)ριάρχης ἄρα ἐλήλυθε». Καὶ τῆς Μονῆς ἐντὸς γενομένου ἑτέρα φωνὴ ἀοράτως ἠκούετο «οὗτος» λέγουσα «περιθάλψει ψυχὰς τῷ ψύχει καταμαρανθείσ(ας) τῆς ἁμαρτίας καὶ γῆν αὐχμηρὰν ἀρδεύσει ταῖς ἀρδείαις τοῦ πν(εύματ)ος». Τούτων οὕτως ἐχόντ(ων) ἀποδύεται μὲν τὰ ἅπερ οἴκοθεν εἶχεν ἱμάτια εἶτα καὶ τὰς τρίχας μετὰ τῶν σαρκικῶν ἀποκείρεται θελημάτων καὶ τὴν κλῆσιν ἀμείβει Γεννάδιος ὀνομασθεὶς ἀντὶ Γεωργίου, περιζώννυται δὲ τὴν ὀσφὺν δερματίνη ζώνη καὶ πᾶσαν τὴν τῆς Μονῆς διακονίαν ποιεῖν ἐσπούδακε. Παιδευθεὶς τοίνυν τὰ τῆς ἐκκλησ(ίας) εἰς ἄκρον πᾶσάν τε ἠθικὴν καὶ πρακτικὴν ἀρετὴν ἀναλεξάμενος καὶ τὴν ἀρίστην πλάσιν ἑαυτῷ, κατὰ τὸν θεῖον Δα(βί)δ, ἀναπλάσας τὰς εὐχὰς τῷ Θ(ε)ῷ ἐπετέλει «μεσονύκτιον» λέγων «ἐξηγειρόμην τοῦ ἐξομολογεῖσθαί σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου». Καὶ «Κ(ύρι)ε ὁ Θ(ε)ός μου ἐπὶ σοὶ ἤλπισα, σῶσόν με ἐκ πάντων τῶν διωκόντων με καὶ ῥῦσαί με» καὶ πάλ(ιν) «τὰς εὐχάς μου τῷ Κ(υρί)ῳ ἀποδώσω»· τὴν γὰρ πρὸς Θ(εὸ)ν πίστιν ἀσάλευτον ἔχων εἰκότ(ως) ταῦτα ἔλεγε· «Ὁ γὰρ μὴ ἐλπίσας πρὸς Θ(εὸ)ν ὁλικῶς οὐκ ἂν τούτῳ τὰς εὐχὰς ὡς εἰκὸς ἀποδοίη». Τοῦ γε μὴν βασιλέως τούτου καὶ προφήτου Δα(βί)δ, τὸν ἐρημικὸν καὶ αὐτὸς ἀσπασάμενος βίον, ψαλτήριον κατ' ἐκεῖνον ἥρμοσεν ἑαυτῷ καὶ κιθάραν. Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν ὑπὸ τοῦ θείου πν(εύματ)ος ἐμπνευσθεὶς κιθάραν εἰργάσατο χειροποίητον, ὡς ὁ Βεσελεὴλ ἐκεῖνος τὴν τοῦ μαρτυρίου σκηνήν, οὗτος δὲ ὄργανον ἑαυτὸν κρουόμενον παρεσκεύασεν ἐνηχοῦν τῷ Ἁγίῳ Πν(εύματ)ι. Καὶ γὰρ ὁ ἄν(θρωπ)ος οἶκος τοῦ Θ(εο)ῦ καὶ θυσιαστήριον καὶ ὢν καὶ λεγόμενος κρείττων ἐστὶν τῶν χειροποιήτων πάντων ὀργάνων καὶ μουσικ(ῶν). Καὶ ἡ ἐνηχοῦσα δὲ οἶμαι κιθάρα ἐκείνη διὰ τῶν δαβιτικ(ῶν) δέκα δακτύλων τὸν διδάσκαλον ὑπηνίττετο τοῦτον, διὰ τῆς τῶν αἰ-

---

128-130. Πρβλ. Ψαλμ. λβ' (λγ') 15, Κριτ. ια' 39   130-131. Ψαλμ. ριη' (ριθ') 62   131-132. Ψαλμ. ζ' 1   132-133. Ψαλμ. ριε' 5,9   140-141. Ἑβρ. γ' 6

---

123 κ.ἑξ. Τὴν εἴσοδόν του εἰς τὸν μοναχισμὸν καὶ τοὺς σχετικοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἀρσενίου ἔχει ὑπ' ὄψιν ἡ ἀκολουθία εἰς τοὺς στίχ. 99-102· *Νικήσας, πάτερ Ἀρσένιε, | νικήσαντα τὸν πάλαι προπάτορα ἡμῶν, | μακάριε, μοναδικῇ πολιτείᾳ σου, δι' ἧς ὁσίως τοῦτον | ἄρδην κατέβαλες* (Π. Γ. Νικολοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 379-380 ἀντιστοίχως).

126. Πρβλ. τὸ τοῦ Μ. Βασιλείου (J.-P. Migne, PG 31, στ. 981)· *Ἰωάννης μὲν δερματίνῃ ζώνῃ περισφίγγων ἑαυτοῦ τὴν ὀσφὺν καὶ Ἠλίας ἐστὶ πρότερον.*

138. Ὁ Βεσελεὴλ ἦτο ὁ ἀρχιτέκτων τῆς Σκηνῆς τοῦ Μαρτυρίου. Βλ. περὶ αὐτοῦ Ἐξόδ. λα' 1-11, λε' 30-35, λς' 1-2, λζ' 19-21. Ἐπίσης ἐπανέρχεται εἰς τὰ Πατερικὰ καὶ Βυζαντινὰ κείμενα. Πρβλ. τὸ τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου (J.-P. Migne, PG 80, στ. 296). *Ποίου χαρίσματος οἱ περὶ τὸν Βεσελεὴλ ἔτυχον; Σοφίας ἀρχιτεκτονικῆς. Ἔστι γὰρ σοφία ὑφαντικὴ καὶ σοφία γεωργικὴ καὶ σοφία ἰατρική· ἕκαστον δὲ τούτων δῶρον Θεοῦ εἰς χρῆσιν τοῖς ἀνθρώποις δεδωρημένον.*

σθήσεων διπλῆς πεντάδος τὰ θεοπαράδοτα φθεγγόμενον λόγια, ὡς καὶ εἰς ψαλτήριον ἑαυτὸν συναρμόσαι τουτέστι λόγον εὐφρόσυνον ἀσφαλ(ῶς) ἐνηχοῦντα, διὰ τῆς τηρήσε(ως) δηλαδὴ τῶν δέκα αἰσθήσεων καὶ ψάλλειν καὶ διηγεῖσθαι τοὺς τοῦ Θ(εο)ῦ λόγους τρανῶς τηρεῖν τε ἑαυτὸν ἀσφαλῶς ἵνα μὴ ῥᾳδίω(ς) ἐπίχαρμα γένηται τοῖς αἱρετικοῖς δαίμοσι. Ὁ μὲν γὰρ λέγων καὶ ἀκούων ἀφυλάκτως καὶ εἰς ἀέρα διαχέων τοὺς λόγους κυμβάλῳ ἔοικεν ἀλαλάζοντι, ὁ δὲ τηρῶν ἀσφαλῶς τὰς τοῦ νοῦ καὶ τῆς διανοί(ας) κινήσεις | f. 432v *οὗτος συνήρμοσεν ὡς ἀληθῶς καὶ προφητικὸν ἑαυτὸν ἐποίησεν ὄργανον ὥστε ψάλλειν καὶ τηρεῖν τὰς κινήσεις τοῦ πν(εύματο)ς καὶ σοφῶς κατὰ τὸ ἐνηχοῦν αὐτῷ πν(εῦμ)α τοὺς λόγους ἐναλλάσσειν ἔχειν, πρὸς τὰς ἀντιθέσεις καὶ παρατάξεις τῶν ἀραβικῶν λύκων τῶν τῆς ἐκκλησίας ἐχθρῶν τε καὶ πολεμίων, ὡς καὶ ὁ θαυμαστὸς ἐκεῖνος κιθαρῳδὸς τοὺς φ⟨θ⟩όγγους διὰ τοῦ πλήκτρου ὑποσείων τὴν χεῖρα καὶ τὴν ἀκοὴν θέλγων τῷ λιγυρῷ καὶ ἐμμούσῳ τῆς φωνῆς οὕτως ἂν εὕροις σαφῶς καὶ τοὺς τῆς τοῦ Θ(εο)ῦ σοφί(ας) ἐραστάς, πρότερον ἑαυτοὺς ὄργανον πν(ευματ)ικ(όν) παρασκευάσαντας εἶτα φ⟨θ⟩εγγομένους τὰ τοῦ πν(εύματο)ς ἀσφαλῶς. Καὶ Δα(βὶ)δ γὰρ ἐκεῖνος ὁ θεῖος προφήτ(ης) καὶ βασιλεὺς ψαλτήριον ἑαυτὸν ἁρμοσάμενος πρότ(ε)ρ(ον) καὶ κιθάραν, ψαλμικῶς ἔπειτα ὡς ἄμμον τοὺς θείους ψαλμοὺς ἐξηρεύξατο. Καὶ οὗτος τοίνυν ὁ θεῖος ἀνήρ, ὁ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος, τὴν χεῖρα μὲν τῷ λαῷ ὑπεκίνει, τὰς δὲ τοῦ νοῦ καὶ τῆς διανοίας κινήσεις ἐντεῦθεν θαυμαστῶς ὑπεδείκνυεν· οὗ δὴ τηρῶν ἀσφαλῶς καὶ τὰς νοερὰς αἰσθήσεις συνάγων καὶ κάτοχος ὅλως γενόμενος τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πν(εύματο)ς ἐκεῖθεν ἐξῆγε καλῶς τὰς κινήσεις τοῦ πν(εύματο)ς, οὔπω πρότ(ε)ρ(ον) τῆς π(ατ)ριαρχικῆς ἐπιβὰς ἀξίας, μέχρις οὗ προϊὼν ὁδῷ κατὰ τὸν τῆς Κλίμακος τρόπον ἀνήχθη. Καὶ πρῶτον μ(έν), ὡς ἔφην, ταῖς θριξὶ τὸ σαρκικὸν συναποκείρεται φρόνημα καὶ τὴν ὑπακοὴν ὥσπερ τινὰ θεμέλιον ἔχων, τὴν πρώτην ἐκείνην παρακοὴν τοῦ προπάτορος ἀπεκρούσατο, ἵνα τὸν παλαιὸν ἄν(θρωπ)ον ἀποθέμενος καὶ αὐτὸς τὸν δὲ νέον ἀναλαβὼν ἐπιβῇ τοῦ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος καὶ εἰκότ(ως). Εἰ μὴ γὰρ εἰς βάθος μᾶλλον δὲ εἰς ὕψος ἀνέδραμε τὸ τῆς ταπεινώσε(ως) κούφῳ πτερῷ, οὐκ ἂν εἰς ἀπάθειαν ἠδύνατο φθάσαι, ὥς φη-*

158. *φεγγομένους* cod.

144. *Θεοπαράδοτα λόγια.* Πρβλ. Ψευδο - Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (J.-P. Migne, PG 3, στ. 376).

152. Πρβλ. τὸ τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου (J.-P. Migne, PG 81, στ. 1885)· *ἐνηχῶν αὐτῷ τοὺς λόγους ἄγγελος εἱστήκει.*

153-154. *Ἀραβικοὶ λύκοι.* Τούτων μνημονεύει ὁ Ἰουστῖνος (J.-P. Migne, PG 6, στ. 421).

171-173. Ὁ Ἰωάννης ὁ θεῖος καὶ τῶν μοναχῶν ἀρχηγὸς καὶ διδάσκαλος εἶναι βεβαίως ὁ Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος, τὸ δὲ παρατιθέμενον χωρίον εἶναι ἐκ τοῦ κθ' λόγου τῆς Κλίμακος (βλ. J.-P. Migne, PG 88, στ. 1149).

(σιν) Ἰωάννης ὁ θεῖος καὶ τῶν μοναχῶν ἀρχηγὸς καὶ διδάσκαλος. Ἐξ ὑπακοῆς γὰρ ταπείνωσις, ἐξ αὐτῆς δὲ ἀπάθεια κἀντεῦθεν ἡ πρὸς Θ(εὸ)ν ἕνωσις καὶ οἰκείωσις γίν(ετ)αι. Ταύτας ὁμοῦ συνάψας τὰς τῶν ἀγαθῶν κορωνίδας ἁπάντων πρὸς τὸ ὕψος τῆς θεωρί(ας) ἀνέδραμε καὶ ἀρρήτων ῥημάτων ἤκουσε καὶ Θ(εο)ῦ ὄργανον καὶ θυσιαστήριον ἑαυτὸν ἀπετέλεσεν.

8. *Ἀλλ', ἐπειδὴ τὸ τῶν Ἰταλῶν γένος τὴν νῆσον πᾶσαν ἐπικρατῆσαν τοὺς ἐκεῖ μοναχοὺς εὐσεβείας νᾶμα ζητοῦντας τὸ καθαρόν τε καὶ ἥδιστον φυγῇ χρήσασθ(αι) κατηνάγκασεν, ἀπαίρει καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν λογάδων ἐκείνων ἐπὶ τὴν Νίκαιαν καὶ παρὰ τοῦ π(ατ)ριαρχοῦντος Μανουὴλ ἀσμένως προσδέχονται. Γερμανὸς γὰρ ὁ θεῖος πρὸς τὰς αἰωνίους ἔφθη μονὰς πορευθείς. Οἳ καὶ τὴν οὑτωσί πως ἐπονομαζομένην τὰ Πιθαρίτζια μονὴν ἐπιτηδείαν πρὸς ἡσυχίαν εὑρόντες, ἐν αὐτῇ καὶ τὴν οἴκησιν ἐποιήσαντο. Ἐπεὶ οὖν ὁ τῆς μονῆς καθηγούμενος πρὸς τὰς αἰωνίους μετέστη μονάς, τὸν νῦν εὐφημούμενον, Γεννάδιον ἔτι, ὡς ἔφην, ὀνομαζόμενον, τὴν τῶν ἀδ(ε)λ(φῶν) προστασίαν ὁ π(ατ)ριάρχ(ης) ζητήσει τῶν τῆς Μονῆς ἐκκρίτων καὶ ἄκοντα ἔχειν ἠνάγκασεν. Ἐντεῦθεν καὶ πρὸς τοὺς* f. 433 *πν(ευματ)ικοὺς ἀγῶνας σπουδάζων ὡς τῆς Μονῆς καθηγούμενος | καὶ ζήλου κέντρον τοῖς ὑπ' αὐτὸν μοναχοῖς ἐντιθεὶς καὶ τῇ συνεχεῖ καὶ ἀπαύστῳ διδασκαλίᾳ φωτίζων ἅπαντας τοὺς ἀκούοντας ὥσπερ ἄλλος ἑωσφόρος ἐφάνη αὐγάζων ὡς ἀληθ(ῶς) τοὺς δεχομένους ἐν ταῖς τῆς καρδίας πλαξὶ τὰς τούτ(ου) θείας φωνάς. Διὰ ταῦτα δῆλος γίνεται πᾶσι τοῖς μεγιστᾶσι καὶ αὐτῷ βασιλεῖ ὃς καὶ διὰ τὴν ἐν αὐτῷ φαινομένην ἀρετὴν π(ατ)ριάρχην Ἱεροσολύμων αὐτὸν γενέσθαι παρεβιάζετο. Ὁ δέ, καὶ γὰρ ἦν σφόδρα μέτριος, μηδὲ ἄκροις ὠσὶ τοῦτο δεξάμενος, ἡσυχάζων καθ' αὑτὸν διετέλει καὶ πρὸς τὸν π(ατ)ριάρχην δὲ νύκτωρ ἐλθὼν τὴν τῶν ἀδελφῶν προστασίαν Ἀβερκίῳ τινὶ ἀνδρὶ γενναίῳ τε καὶ θεοφιλεῖ λιπαρῶν ἦν δοθῆναι, αὐτὸς δὲ ἀπολυθῆναι καὶ πρὸς τὰς ἐρήμους ἠξίου χωρεῖν. Καὶ τυχὼν τῆς αἰτήσε(ως) εἰς τὴν τῆς Ἁγί(ας) Ἄννης Μονήν, τὸ οὕτω πως Ὀξυβαφεῖ(ον) λεγόμενον, ἔγνω σκηνοῦν.*

9. *Τῆς πρὸς τὴν ἔρημον ὁδοῦ τοίνυν ἁψαμένου τοῦ θείου ἀνδρὸς λύπη τις οὐ μετρία τόν τε π(ατ)ριάρχ(ην) καὶ τὴν τῆς Νικαίας ἅπασαν γερουσίαν κατέσχε καὶ κω[⟨λῦσ⟩]αι τὸν ἀθλητὴν ἐπεχείρουν, ὅτε καὶ τοῦ γενναίου μηδόλως ἐνδόντος ὁ π(ατ)ριάρχ(ης) ὑπὸ θείου πν(εύματο)ς κινηθεὶς προηγόρευσε λέγων· «ἥξει μετ' ὀλίγον καὶ μὴ βουλόμενος π(ατ)ριάρχης ἡμῶν οὗτος ὁ διὰ τὸν πρὸς Θ(εὸ)ν ἔρωτα πρὸς τὴν νῆσον νῦν ἀποτρέχων».*

173-175. Τὸ χωρίον τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ δ' λόγου τῆς Κλίμακος (J.-P. Migne, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 709). Ἐξ ἄλλου τὸ κθ' κεφάλαιον ἀναφέρεται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἀπάθειαν καὶ τελειότητα (ἔνθ' ἀνωτ., στ. 1148-1152).

201. Ἀντὶ σύγκλητον. Κατὰ τὸν Εὐστάθιον Θεσσαλονίκης ἐξ Ὁμήρου ἀφορμὴν εἶχε τὸ ὄνομα. Ὁ ὅρος ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὸ τυπικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐν τῷ ὄρει τοῦ Αὐξεντίου τῆς ἱδρυθείσης ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' τοῦ Παλαιολόγου.

10. *Τῆς πορείας οὖν ἐχόμενος ὁ μέγας ᾿Αρσένιος — τοῦτο γὰρ ἐκ Γενναδίου μετωνομάσθη κειράμενος τὴν κόμην τῆς κεφαλῆς τῇ τοῦ μεγάλου καὶ θείου ᾿Αρσενίου ἡμέρᾳ — ἐσκίρτα καὶ ἔχαιρε ψάλλων καὶ λέγων, κατὰ τὸν θεῖον Δα(βί)δ, «ποσαπλῶς σοι ἡ σάρξ μου ἐν γῇ ἐρήμῳ καὶ ἀβάτῳ καὶ ἀνύδρῳ διψήσει σε». Καὶ τοῦ θείου νεύματος αὐτὸν καλ(ῶς) ὁδηγοῦντος ἐν τῇ τῆς ᾿Απολλωνιάδος λίμνῃ οὔσῃ τηνικαῦτα μονῇ τοῦ Σεργίου, ναὸν ἐχούσῃ Γεωργί(ου) τοῦ μάρτυρος ηὐλίσατο, τοὺς ἐκεῖ δὲ ἀπείρους ὄφεις τε καὶ σκορπίους ἐνύδρους τε καὶ χερσαίους καὶ τὰ τῶν κωνώπων πλήθη οὐ δύναται λόγος δηλῶσαι. ᾿Αλλὰ καίτοι τῶν θηρίων τούτων μέσον ὁ ἀθλητὴς ἀγωνιζόμενος κλίμακα ἐθεάσατο ἀπὸ γῆς ἐστηριγμένην εἰς οὐ(ρα)νούς, κατὰ τὸν μέγαν ἐκεῖνον ᾿Ιακώβ, ἣν ἀναβὰς προφητικῶν ηὐμοίρησε χαρισμάτων καὶ τὰ μέλλοντα δαψιλῶς προηγόρευσε. Οὗ δὴ καὶ πολλὰ μὲν θαύματα εἰργασμένου τήν τε τῶν δαιμόνων γενναί(ως) κατενεγκόντος φάλαγγα ζῶντός τε ἐν νουθεσίᾳ Κυρίου καὶ ὅλ(ως) συνεῖναι τοῖς ἀγγέλοις φιλονεικοῦντος ἄνωθεν ἡ τοῦ Θ(εο)ῦ ψῆφος Θεοδώρῳ τῷ βασιλεῖ τὰ κατ' αὐτὸν ἤδη δῆλα ποιεῖ μὴ ἀνεχομένη τὸν λύχνον ὑπὸ τὸν μόδιον, ὡς ἔοικε, κρύπτεσθαι, τῆς εὐτελείας δηλαδὴ καὶ τῆς κ(α)τ(ὰ) Θ(εὸ)ν αὐτῷ κεκρυμμένης πτωχείας καὶ ὅπ(ως) ὁ λόγος δηλώσει.*

11. *Τοῦ γὰρ μακαρίτου καὶ σοφωτ(ά)τ(ου) βασιλέως Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρη ἄξια τῆς αὐτοῦ πεπραχότος γνώμης καὶ π(ατ)ρικῆς ἁγιότ(η)τ(ος), παρὰ τοῦ βασιλέως καὶ π(ατ)ρὸς τὴν βασιλείαν ἐννόμως ἐκδεξαμένου, ψήφῳ τε Θ(εο)ῦ καὶ οὐκ ἀν(θρωπ)ίνῃ, τὸν τῆς τοῦ Θ(εο)ῦ προστησόμενον ἐκκλη(σίας) ζητοῦντος, καὶ πάντες μὲν πρὸς τὸ θεῖον ἀπέβλεπον βούλημα εὐχαῖς καὶ ἱκετείαις προσκείμενοι, μάλιστα δὲ πάντων, ᾧ μάλιστα πάντων ἔμελεν, ὁ θειότ(α)τ(ος)* f. 433v | *βασιλεύς, ἵν' ἐκ τῶν ἄνωθεν καὶ ἐξ ἁγίου κατοικητηρί(ου) ἡ πρόρρησις γένηται τοῦ π(ατριάρ)χου Μανουὴλ τῆς ἐκκλησίας, ἔνθεν τοι καὶ πρηνὴς πρὸ τῆς εἰκόνος Χ(ριστο)ῦ πεσὼν καὶ ποταμοὺς δακρύων ἐκχέων ἀποκάλυψιν ἀκραιφνῆ τοῦ προστησομένου τῆς ἐκκλησίας ἐζήτει Χ(ριστο)ῦ. Εἶτα σὺν τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ μεγιστᾶσι βουλεύεται ὑπὸ τοῦ θείου πάντως ὁδηγούμενος πν(εύματο)ς ἢ κλήρους βαλεῖν ἢ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου ἀνάπτυξιν ὡς εἰκὸς ποιῆσαι καὶ τὸν ἄξιον τῆς ἐκκλησίας οὕτως εὑρεῖν πρόεδρον. Ὃ καὶ πᾶσιν ἀρεστὸν ἔδοξε μάλιστα.*

12. *Πάντας τοίνυν ὁμοῦ συναθροίσας καὶ παννύχιον εὐχὴν ἐκτελέσας Θ(ε)ῷ, τοῦ ἡλίου ἤδη αὐγάσαντος καὶ τοῦ λαοῦ ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος τὸ «Κ(ύ-*

209-210. Ψαλμ. ξβ' (ξγ') 1   214-216. Γέν. κη' 12

---

217. Πρβλ. ἀνάλογα καὶ εἰς τὴν ἀκολουθίαν· *Μακάριον εἴληφας παρὰ Θεοῦ, μακάριε, | στέφανον ἐξ ὕψους ἀοράτως | καὶ χάριν, πάτερ, θαυμάτων, ὅσιε* (στίχ. 89-91) καὶ *εὗρες καὶ χάριν παρὰ Κυρίου σου θαυμάτων* (στίχ. 105) (Π. Γ. Νικολοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 379 καὶ 380 ἀντιστοίχως).

ρι)ε ἐλέησον» φήσαντος, παρισταμένου τοῦ βασιλέως, τὸ ἱερὸν ἀνέπτυξαν Εὐαγγέλιον εἰς ὄνομα τοῦ Βλεμμίδ(ου) ἐκείνου, εἰ ἀρεστόν ἐστι Θ(ε)ῷ ψηφισθῆναι τοῦτον εἰς τὴν οἰκουμενικὴν τῶν ψυχῶν προστασίαν· ἦν γὰρ ἐκεῖνος τῷ βασιλεῖ φίλος ἄριστος, διὰ τὴν ἐν αὐτῷ σοφίαν καὶ ἀρετήν. Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ παντοδαπῆς σοφίας, τῆς τε ἡμετέρας λέγω καὶ θείας καὶ τῆς ἔξωθεν, τῷ βασιλεῖ κατέστη διδάσκαλος.

13. *Τῆς οὖν ἀναπτύξεως γενομένης εὗρον τὸν τόπον ἀπηλειμμένον, γράμματος οὐδένα ἔχοντα χαρακτῆρα. Τοῦτο ὁ βασιλεὺς ἰδὼν ἀπορήσ(ας) ἀφῆκε σιγῶν τὰ τοῦ διδασκάλου, καθάπερ καὶ ἡ τοῦ Θ(εο)ῦ ψῆφος εἶχεν.*

14. *Εἶτ' αὖθις τὴν συνήθη εὐχὴν ἐκτελέσας ὁ βασιλεὺς εἰς ὄνομα τοῦ τῶν Σωσάνδρων ἡγουμενεύοντος Κυδώνη τὴν τοῦ Εὐαγγελίου ἀνάπτυξιν ἐποιήσατο. Καὶ ἡ ῥῆσις ἐξέβη· «συμπνίγονται καὶ οὐ τελεσφοροῦσι». Τοῦτο οὔτε ἄλλως καλὸν οὔτε προσῆκον ἐφάνη τῷ βασιλεῖ. Τί τὸ ἐντεῦθεν; Θ(εὸ)ς ἄνωθεν ἐπιβραβεύει τὴν ψῆφον τῷ Ἀρσενίῳ καὶ διά τινος φιλοχρίστου ἔγγιστα τοῦ βασιλέως ἱσταμένου τὰ τοῦ ἀνδρὸς δῆλα ποιεῖ, τόν τε σεμνὸν ἐκείνου βίον καὶ τἆλλα ὅσα τὸν κατὰ Θ(εὸ)ν ἐξεικονίζουσιν ἄν(θρωπ)ον.*

15. *Τὴν συνήθη τοίνυν καὶ αὖθις εὐχὴν ἐπὶ τοῦτο ἐκτελέσ(ας) ὁ βασιλεὺς καὶ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον ἀναπτύξας,— ὢ τῆς σῆς ἀγαθότ(η)τ(ος) Χ(ριστ)ὲ βασιλεῦ! — «αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ» εὗρε γεγραμμένον. Τοῦτο σαφὲς οὕτω γενόμενον τὴν τοῦ βασιλέως θυμηδίας ἐπλήρου καὶ ἡδονῆς ψυχήν. Καὶ πρὸς τὴν σύνοδον εὐθὺς καὶ τὴν σύγκλητον δείκνυσι τὸν χρησμόν, σοφῶς ἐντεῦθεν τὰ κατὰ τὸν μέγαν ἅπαντα προειπών. Καὶ γὰρ ἦν τῷ ὄντι σοφὸς ὑπὲρ τοὺς τηνικαῦτα σοφούς. Τότε δ' οὖν τὸν θεόθεν εὑρεθέντα χρησμὸν συνεχῶς ἀνελίττων καὶ πρὸς αὐτὸν ἀτενῶς ἀφορῶν, ἐπεί, ὑπὸ τὸ «αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ» γραμμήν τινα ἐκ μέλανος, θεόθεν οὕτω συμβάν, ὡς ἔοικεν, εἶδε, τούς τε ἄλλους καὶ Μιχαὴλ μάλιστα τὸν τὴν ἀρχὴν ἐκδεξάμενον Παλαιολόγον κοινωνοὺς ποιεῖται τῆς σκέψεως. Τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις ἄπορόν τε ἐπιεικῶς ἐφαίνετο καὶ μηδεμίαν ἀληθείας καταλεῖπον ἐπίνοιαν, βασιλέα δὲ ἄρα τοῦτο τὸν σοφὸν οὐκ ἐλάνθανε — καρδία γὰρ ἦν αὐτῷ τῷ ὄντι ἐν χειρὶ Θ(εο)ῦ —, ὃς κατ(ὰ) γνώμην μ(ὲν) εἶπε θείαν τῷ μεγάλῳ τὰ τῆς ἱερατεί(ας), οὐ μέντοι ῥᾳδίως τό γε εἰς ἀνθρώπους ἧκον τὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῷ προχωρήσει, ἀλλὰ ἀδίκως ταύτην ἀφή- |*
f. 434 *[⟨σει⟩......]. «Ἀλλὰ τούτων μέν, ἔφη ὁ σοφὸς βασ[⟨ιλεύς⟩], τοῦ προτέρου καὶ αὐτὸς αἴτιος ἔσομαι, τοῦ δέ γε δευτέρου καὶ τῶν δυσχερῶν τῷ μεγάλῳ μηκέτ' εἴην αὐτὸς κοινωνός».*

---

250. Λουκ. η' 14 257 Ἰω. ιη' 1

246-247. *σιγῶντα* cod.

259-261. Χρησμός=πρόρρησις. Οὕτω παρὰ Ἰωάννῃ τῷ Λυδῷ (ἐκδ. Βόννης, σ. 235)· *Εἰ δέ τις καὶ τοὺς ἐκ τῶν προρρήσεων στοχασμοὺς οὕς τινες καλοῦσι χρησμούς.*

16. Ταῦτα οὕτω σαφῶς ἐκβάντα τῆς μεγίστης γνώμης τε καὶ σοφίας τῷ βασιλεῖ μαρτύριον γίνεται, οὐδὲν δὲ ἴσως χεῖρον καὶ ἕτερόν τι τῶν τῷ σοφῷ βασιλεῖ προειρημένων εἰπεῖν ὡς ἐν τῷ παρόντι τῷ προτέρῳ σφόδρα συμβαῖνον.

17. Πέρδιξ ἱέρακος διαφυγὼν ὄνυχας ἐν τῇ τοῦ βασιλέως σκηνῇ ἐπ' αὐτοὺς τοὺς τοῦ βασιλέως πόδας καταφεύγει Μιχαὴλ καὶ πάλιν τῷ Παλαιολόγῳ συνόντος. 'Ιέραξ δὲ ὁ διώκων ἀποτυχὼν ἐπὶ τῆς σκηνῆς καθῆστο λύκος ὥσπερ μάτην χανών. 'Ο δὲ βασιλεὺς ἱέρακος μὲν τὴν κεφαλὴν ἀφελὼν τὴν ἐλευθερίαν δὲ ἀποδοὺς τῷ πέρδικι τὸν μὲν κεῖσθαι τὸν δ' ἐλευθερίως ἵπτασθαι παρεσκεύασε. Τοῦτο δεινῶς ἄπορον τῷ Παλαιολόγῳ Μιχαὴλ κατεφαίνετο, βασιλεῖ δὲ ἄρα καὶ παντάπασιν εὔπορον. 'Ιέρακα μὲν γὰρ εἶναι συνέβαλλε τὸν Σκύθην διώκοντα, πέρδικα δὲ τὸν τῶν Περσῶν βασιλέα αὐτομολήσοντα παρ' ἡμᾶς. 'Αλλὰ τὸν μὲν ἐπιεικῶς ἔφασκεν ὑποστρέψειν ἐν δόξῃ, τὸν δέ γε Σκύθην διαφθαρέντα οἰχήσεσθαι.

18. 'Αλλὰ βασιλεῖ μὲν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπὶ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐκβάντα καὶ ταῦτα τῆς τελεωτ(ά)τ(ης) σοφίας ἔστω μαρτύρια, ἡμεῖς δὲ οἷπερ ἐξέβημεν ἐπανέλθωμεν.

19. 'Επειδὴ γὰρ τῷ βασιλεῖ πανταχῇ τὸν χρησμὸν βασανίζοντι θεόθεν ἄντικρυς τῷ μεγάλῳ συνευδοκεῖν κατεφαίνετο, πέμπει πρὸς τὴν νῆσον, ἐν ᾗ διατρίβων ἐτύγχανεν ὁ μακάριος, τόν τε Ταράνην καὶ τὸν Καρυανίτην μετ' ὀχήματος βασιλικοῦ τὸν ἅγιον ὡς τάχος κομίσοντας. 'Ο δὲ γενναῖος ἐκεῖνος ἀνὴρ καὶ τῷ Θεῷ προσκείμενος ὅλως ἄν(θρωπ)ος συνεὶς τὸ γιγνόμενον τοὺς ζητοῦντας φεύγων τὴν τ(ῶν) Κουβρίκων πόλιν ὡς τάχος καταλαμβάνει, ἐν ᾗ κρυπτόμενος τὰς συνήθεις εὐχὰς ἐπετέλει Θ(ε)ῷ. Καὶ γὰρ οὐκ ἐβούλετο τῆς ἡδίστης ἀποστὰς ἡσυχίας καὶ τῆς κατ(ὰ) νοῦν θεωρίας δι' ἧς ὁμιλεῖν ταῖς ἄνω δυνάμεσιν εἶχε καταδέξασθαι ψυχῶν προστασίαν καὶ παρρησίας τηλικαύτης τυχεῖν παρά τε βασιλεῦσι καὶ ἄρχουσιν. Ἔφευγε γὰρ ὡς πολέμια ταῦτα ψυχῆς καὶ τὴν ἡσυχίαν ἠσπάζετο.

20. 'Αλλ' ἐν τῇ τῶν Κουβρίκων, ὡς ἔφημεν, ἡσυχάζοντος πόλει φήμη τις περιήχησε τοῖς ἐκείνου ὠσὶ χρισθῆναι τὸν Βλεμμίδην εἰς π(ατ)ριάρχην. Τοῦτο δ' ὡς ἀληθῶς θεία τις ὑπῆρχεν οἰκονομία, ἵν' εἰς φῶς ἐκεῖνον ἀγάγῃ. Ἔνθεν τοι κἀκεῖθεν ἀπάρας τὴν τῆς 'Απολλωνιάδος καταλαμβάνει νῆσον καὶ ἐν τῇ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου μονῇ γενόμενος τοὺς μοναχοὺς ἐξορκίζει μηδενὶ γενέσθαι δήλην τὴν αὐτοῦ ἄφιξιν. 'Αλλ' ἡ τοῦ Θ(εο)ῦ ψῆφος μὴ ἀνεχομένη π(ε)ραιτ(έ)ρω τ(ὸν) λύχνον, ὡς ἔφημ(εν), ὑπὸ τὸν μόδιον κρύπτεσθαι, δήλην τὴν τούτου πεποίηκεν ἔλευσιν καὶ σὺν τοῖς μαθηταῖς ἐν κήπῳ τινὶ παρὰ f. 434v τῶν ζητούντων ληφθείς, ὡς | ὁ ἱερὸς χρησμὸς προηγόρευεν [⟨ὡς τ⟩]άχος εἰς τὸν βασιλέα κομίζεται. Παρίημι γι[............] ὁπόσα κατὰ τὴν ὁδὸν ἔδρα[⟨σεν ἐκ⟩]φυγεῖν βουλόμενος τοὺς αὐτὸν ἄγο[⟨ντας, ἀλλ'⟩] ἐ[⟨φ⟩]έσεως οὐκ ἠξίωτο.

---

294. φεύγωνι cod. 308 et sqq. rasurae in cod.

Ὁ μέντοι βασιλεὺς τοῦτον ἰδὼν καὶ φιλοφρόνως δεξιωσάμενος τῆς χειρὸς ἀψάμενος εἰσάγει τοῦτον εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ τὰ πραχθέντα πάντα δῆλα πεποίηκε. Τοῦ δὲ ἁγίου μηδ' ἄκροις ὠσὶν ἀκούειν ἀνεχομένου ταῦτα, κατὰ δὲ τὸν ἐν θεολογίᾳ μέγαν Γρηγόριον, «ἄλλον προστήσατε» λέγοντος «τ(ὸν) ἀρέσοντα τοῖς πολλοῖς, ἐμοὶ δὲ τὴν ἐρημίαν καὶ τὴν ἀγροικίαν καὶ τὸν [⟨Θεόν⟩], ᾧ μόνῳ ζῶ τε καὶ πολιτεύομαι», ὁ βασιλεὺς δεξιώτατα πρὸς αὐτὸν εἶπεν· «Θειοτ(ά)τ(ην) β[⟨ου⟩]λήν, π(άτ)ερ ἅγιε, οὐδεὶς ἀθετεῖν δύναται. Πέρα γὰρ φύσεως ἀν(θρωπ)ίνης τοῦτο ἐστίν. [⟨Ἀλλ'⟩] ἅπερ ἀρτίως ἔφην, Θ(εὸ)ς κελεύει· ὡς τοῦ Θ(εο)ῦ γνήσιος μαθητὴς καὶ αὐτὸς ἑτοίμως πρόσδραμε τῷ καλοῦντι, ὡς Ἀαρὼν ἐκεῖνος καὶ Ἡσαΐας ὁ μεγαλοφωνότατος».

21. *Πείθεται μόλις τοῖς τοῦ βασιλέως λόγοις ὁ ἅγιος καὶ κατὰ μικρὸν τὰς ἀναβάσεις δεχόμενος πρῶτα μὲν τὴν τοῦ διακόνου τάξιν λαμβάνει, ἔπειτα δὲ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου, μετὰ δὲ ταῦτα π(ατ)ριάρχης χειροτονεῖται, ὃ καὶ πρὸ χρήσεως τοιοῦτος ὢν τῷ Θ(ε)ῷ, ὡς ἡ τοῦ θείου Εὐαγγελίου ψῆφος, ὥσπερ ἔφημεν, ἔδειξεν.*

22. *Τοῦ δὲ π(ατ)ριαρχικοῦ τυχὼν ἀξιώματος ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου καθάπαξ ἀγωνιζόμενος διετέλει. Οὔκουν ἐπαύσατο νυκτὸς καὶ ἡμέρας εὐχόμενος οὐ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὕπνον ἔδωκεν οὐ νυσταγμ(ὸν) τοῖς βλεφάροις, ἀλλ' ὅλως ἦν ἀτρέμας ἑστώς, τοῖς πᾶσι, κατ(ὰ) τὸν θεῖον ἀπόστολον, τὰ πάντα γινόμενος, τὴν δὲ δικαιοσύνην μάλιστα πρὸ τῶν ἄλλων ἀγωνιζόμενος πολιτεύεσθαι. Διὰ ταῦτα οὐκ ἄρχουσι μόνον αἰδέσιμος ἦν ἀλλὰ καὶ αὐτῷ βασιλεῖ. Ὃς καὶ πειθήνιος ὑπάρχων τῷ π(ατ)ριάρχῃ πάντα κατ(ὰ) τὴν ἐκείνου γνώμην ἐποίει*

---

328. Ψαλμ. ρλα' (ρλβ') 4 329. Α' Κορ. θ' 22

313-316. Ἐκ τοῦ Βίου τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ πρεσβυτέρου (J.-P. Migne, PG 35, στ. 297 καὶ Β.Ε.Π., τόμ. 58, σ. 237)· *Ἐμοὶ δὲ ἀγαπητὸν ἡ ἐρημία καὶ πάλαι καὶ νῦν.* Ἐπίσης J.-P. Migne, PG 32, στ. 224 (Βασιλείῳ)· *Κατέλιπον μὲν γὰρ τὰς ἐν ἄστει διατριβὰς ὡς μυρίων κακῶν ἀφορμάς.*

319. Ὁ Ἀαρὼν προεχειρίσθη εἰς ἀρχιερέα κατ' ἐντολὴν τοῦ Κυρίου, ἐντειλαμένου σχετικῶς τὸν Μωϋσῆν. Ἡ ἀρχιερωσύνη ἦτο κληρονομικὴ εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀαρών. Βλ. σχετικῶς Ἐξόδ. κη' - μ', Λευϊτ. η' κ.ἑξ., Σοφίας Σειρὰχ με' 6 κ.ἑξ. Πρβλ. προχείρως· Παν. Ι. Μπρατσιώτου, Ἀαρών. ΘΗΕ, 1, Ἀθῆναι 1962, στ. 6-8.

320. Καὶ ὁ προφήτης Ἠσαΐας ἀναλαμβάνει προφητικὴν ἀποστολὴν κατ' ἐντολὴν τοῦ Κυρίου, ἀποδεικνύεται δὲ μέγας ῥήτωρ καὶ συγγραφεύς. Ὁ τύπος *μεγαλοφωνότατος* ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑμνογραφίαν. Πρβλ. προχείρως Παν. Ι. Μπρατσιώτου, Ἠσαΐας. ΘΗΕ, 6, Ἀθῆναι 1965, στ. 73 ὅπου γράφεται ὅτι εὐλόγως ἀπεκλήθη μεγαλοφωνότατος.

326 κ.ἑξ. Οἱ στίχοι οὗτοι ὑπενθυμίζουν τὸ χωρίον τῆς Διαθήκης τοῦ Ἀρσενίου· *Ὅτι ἐπικαθίσας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου οὐκ ἐνέδωκα ὕπνον τοῖς ἐμοῖς ὀφθαλμοῖς οὐδὲ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμόν· οἰχέσθω φθόνος ἐλέγχων τὴν ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν· οὐκ ἐνέδωκα ὅλως, οὐ κατημέλησα τοῦ ἰδίου ποιμνίου οὐκ ἐπαυσάμην νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπεραγωνιζόμενος τούτου* (J.-P. Migne, PG 140, στ. 949).

καὶ τοῖς ἐκείνου θελήμασιν ὅλως ἤγετο τῇ ἐκκλησ(ίᾳ) δή που τὸ κράτος παρέχων καὶ ταύτῃ ὑποτασσόμενος. Ταύτης γάρ ἐστι κεφαλὴ ὁ Χ(ριστό)ς, οὗ τύπον φέρων ὁ π(ατ)ριάρχ(ης) καὶ τῷ βασιλικῷ χρίων ἐλαίῳ τοὺς βασιλεύοντας πειθηνίους ἂν τούτους εἰκότως ἔχοι καὶ τοῖς αὐτοῦ θελήμασιν εἴκοντας. Τὸ γὰρ χρῖον μεῖζόν ἐστι τοῦ χριομένου ὥσπερ καὶ τὸ ἁγιάζον δήπου τοῦ ἁγιαζομένου. Εἰ δεῖ οὖν τὰ ἐλάττω τοῖς μείζοσι πείθεσθαι, μείζων δὲ ἡ ἐκκλησία ἧς ὁ Χ(ριστὸ)ς κεφαλή, οὗ τὴν εἰκόνα φέρει ὁ π(ατ)ριάρχης, πάντως δεῖ καὶ τὸν ὑπὸ τούτου ἁγιαζόμενον καὶ χριόμενον βασιλέα ὡς ἐνδεῆ τῆς τοιαύτης χάριτος ὄντα, δοῦλον δὲ—καὶ γὰρ παρὰ π(ατ)ριάρχ(ου) λαμβάνει—πείθεσθαι τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ ταύτης ἐξηγουμένῳ πν(ευματ)ικῶς εἰκόνα Χ(ριστο)ῦ, ὥσπερ ἔφημεν, φέροντι. Ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν κρατούντων[...

---

343. des. ex abrupto cod. mutil.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΤΕΛΕΥΤΙΟΣ ΒΟΥΛΗΣΙΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΜΑΤΘΑΙΟΥ Α' (1397-1410)

Ἡ μετὰ χεῖρας ἔκδοσις ἀποτελεῖ τὴν εὐτυχῆ κατάληξιν μιᾶς ἀτυχῶς ὄχι σπανίας εἰς τὸν κλάδον μας περιπετείας, τῆς ἐνασχολήσεως δηλαδὴ δύο ἢ περισσοτέρων ἐπιστημόνων, ἐν ἀγνοίᾳ ἀλλήλων, περὶ τὸ αὐτὸ θέμα, ὀφειλομένης εἰς πλημμελῆ πληροφόρησιν καὶ ἀλληλοενημέρωσιν, παρὰ τὰς πολλὰς εὐχὰς καὶ τὰς καταβληθείσας κατὰ καιροὺς διεθνεῖς προσπαθείας πρὸς ἄρσιν τοῦ φαινομένου.

Οὕτως ὁ πρῶτος, κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν, τῶν ἐκδοτῶν εὑρίσκετο ἤδη εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀναγνώσεως τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων τοῦ κειμένου, ἐπικειμένης τῆς δημοσιεύσεώς του εἰς τοὺς Fontes Minores VI τῆς σειρᾶς Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, ὁ δ' ἕτερος εἶχεν ἤδη παραδώσει τὰ χειρόγραφά του διὰ νὰ τυπωθοῦν εἰς τὸν ΜΕ' τόμον τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ὁ ὁποῖος θὰ ἐκυκλοφορεῖτο πρὸ τοῦ τόμου τῶν Fontes Minores VI.

Ὅταν οἱ ἐκδόται, ὅλως τυχαίως, ἐπληροφορήθησαν ὁ εἷς παρὰ τοῦ ἄλλου τὴν προετοιμαζομένην ἔκδοσιν καὶ τὴν πρόοδον τῆς ἐργασίας των, συνεφώνησαν νὰ ἐπιχειρήσουν ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου συντάσσοντες πλέον κοινὰ προλεγόμενα[1].

Πρὸ 25 ἐτῶν ὁ καθηγητὴς H. Hunger ἐξέδωκε μέρος τοῦ κειμένου τῆς διαθήκης τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α' (1397-1410) περιεχομένης εἰς τὸν codex Vindobonensis historicus graecus (ff. 1r - 43r) μετὰ εἰσαγωγῆς, συντόμου παραφράσεως τοῦ μὴ ἐκδοθέντος κειμένου καὶ ἐπεξηγηματικῶν ὑποσημειώσεων[2]. Ἔκτοτε ἦτο γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν ἐν λόγῳ διαθήκην περιείχοντο δύο μοναστηριακὰ τυπικὰ *ὡς ἐν τύπῳ διαθήκης* (στίχ. 882).

---

1. Εὐχαριστίαι ἐκφράζονται εἰς τὸν καθηγητὴν Ν. Β. Τωμαδάκην, διότι ἀπεδέχθη νὰ συμπεριλάβῃ τὴν κοινὴν πλέον ἔκδοσιν εἰς τὴν Ἐπετηρίδα καὶ εἰς τὸν ἐκδότην τῆς σειρᾶς Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte καθηγητὴν D. Simon, ὁ ὁποῖος ἐπέτρεψε νὰ ἀποδεσμευθῇ ἡ ἐργασία ἀπὸ τοὺς Fontes Minores VI.

2. H. Hunger, Das Testament des Patriarchen Matthaios I (1397-1410), Byzantinische Zeitschrift 51, 1958, σσ. 288-309. Ὁ Hunger ἐξέδωκε τὸν πρόλογον τῆς διαθήκης (ff. 1r-12r) καὶ τὸ κείμενον τὸ περιεχόμενον ἐν ff. 41r-43r, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν μορφὴν ἐπιλόγου. Πρβλ. καὶ J. Darrouzès, Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople, Vol. 1, Fasc. VI, Les Regestes de 1377 à 1410, Paris 1979, N. 3283.

Τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τῶν δύο τούτων τυπικῶν ἐπιχειροῦμεν, ὡς ἐλέχθη, διὰ τῆς παρούσης. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ κείμενον τὸ ἐκδοθὲν ἤδη ἀποτελεῖ ἑνότητα ἀδιάσπαστον τόσον ἐξωτερικῶς, ὡς ἀποτελοῦν τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὸν ἐπίλογον, ὅσον καὶ ἐσωτερικῶς, ὡς ἀμέσως συνυφασμένον πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν δύο τυπικῶν, διὰ τοῦτο ἐκρίναμεν σκόπιμον νὰ συμπεριλάβωμεν εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ τὸ ἐκδεδομένον κείμενον. Πρὸς τούτοις ἡ ἔκδοσις τοῦ συνόλου τῆς διαθήκης καὶ ὁμοιομορφίαν παρέχει καὶ τοὺς ἐρευνητὰς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνατρέχουν εἰς δύο ἀποσπασματικὰς ἐκδόσεις.

1. Οἱ συγγραφεῖς - Τὸ περιεχόμενον.

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ κειμένου βεβαιοῦται ὅτι τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸν οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ματθαῖον Α'[1], ὁ ὁποῖος καὶ ὑπογράφει ἰδιοχείρως τὴν *ἐπιτελεύτιον βούλησιν καὶ διδασκαλίαν* του[2]. Ταυτοχρόνως ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μοναχοῦ Μάρκου ὡς συγγραφέως ὑποτυπώσεώς τινος, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον ἐπαναλαμβάνει ὁ Ματθαῖος ὡς *ἔκθεσιν ἐν κεφαλαίοις διῃρημένην*. Τοῦτο μερικῶς ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα. Διότι συνέγραψε μὲν ὁ Ματθαῖος τὴν ἐπιτελεύτιον βούλησιν καὶ διδασκαλίαν του, περιέχουσαν καὶ *ἔκθεσιν ἐν κεφαλαίοις διῃρημένην τῶν ἐμπεριειλημμένων τῇ προγεγονυίᾳ ὑποτυπώσει παρὰ τοῦ καλογήρου αὐτοῦ τοῦ πανοσιωτάτου ἐν μοναχοῖς κυροῦ Μάρκου*, ἀλλὰ ἐν τῷ κειμένῳ περιέλαβε αὐτούσιον τὸ κείμενον τῆς διαθήκης τοῦ μοναχοῦ Μάρκου, ἐνῷ ἡ ἀναφερομένη συστηματοποίησις τρόπον τινὰ τοῦ περιεχομένου τῆς ὑποτυπώσεως αὐτῆς διὰ τῆς διακρίσεώς της εἰς κεφάλαια κατ' ὄνομα μόνον εὐσταθεῖ. Οὐσιαστικῶς πρόκειται περὶ νέου κειμένου, ὡς θὰ δειχθῇ κατωτέρω καὶ ὡς τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τῶν ὅσων ὁ Ματθαῖος ἐν τῷ ιη' κεφαλαίῳ τῆς ὑποτυπώσεώς του γράφει: *Ταῦτα τοίνυν παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος ἐκτέθειται σαφηνείας χάριν, ὡς εἴρηται, ἅμα μὲν πρὸς ὑπόμνησιν ὄντα τῆς μοναχικῆς καὶ κοινοβιακῆς καταστάσεως, ἅμα δὲ καὶ πρὸς*

---

1. Περὶ τοῦ πατριάρχου Ματθαίου, πέρα τῶν ὅσων ὁ Hunger διαλαμβάνει (ἔνθ' ἀνωτ, σσ. 291-293) ἀναλύων τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ προλόγου τῆς διαθήκης, πρβλ. καί: H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich (= Handbuch der Altertumswissenschaft, XII. 2. 1), München ²1977, σσ. 741 ἑπ., 776· P. Wirth, Zur Frage nach dem Beginne des Patriarchats Matthaios' I. von Konstantinopel, Byzantion 37, 1967, σσ. 417-418· V. Laurent, Le trisépiscopat du Patriarche Matthieu 1er (1397-1410). Un grand procès canonique à Byzance au début du XVe siècle, ἐν Revue des Études Byzantines 30, 1972, σσ. 5-166, ἰδίᾳ σ. 64 ἑπ.· H.-G. Beck, Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich (= Die Kirche in ihrer Geschichte, D1), Göttingen 1980, σσ. 255 ἑπ.

2. Αἱ ἀμφιβολίαι, αἱ ὁποῖαι ἐξεφράσθησαν διὰ τὴν γνησιότητα τῆς πατριαρχικῆς ὑπογραφῆς, ἀπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ H. Hunger, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 289, ἀβάσιμοι.

φυλακὴν καὶ συντήρησιν τῶν τε προδιατετυπωμένων ἁπάντων, ἀλλὰ καὶ τῶν νῦν παρ' ἡμῶν ἐκτεθέντων[1].

Ἡ πατρότης τοῦ πρώτου ἐκ τῶν δύο τυπικῶν[2] (ff. 12r - 29r) κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ματθαίου[3] ἀνήκει εἰς τὸν μοναχὸν Μᾶρκον, ὁ ὁποῖος διετέλεσεν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἡγούμενος ἀρχικῶς τῆς μονῆς τοῦ Κοσμιδίου[4], βραδύτερον δὲ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῆς Νέας Περιβλέπτου, γνωστοτέρας ὡς μονῆς τοῦ Χαρσιανείτου εἰς Κωνσταντινούπολιν[5]. Ἡ ὑποτύπωσις ὅμως τοῦ μοναχοῦ Μάρκου συνεγράφη ὑπὸ τοῦ διαδόχου του, τοῦ μετέπειτα πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νείλου[6], ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ματθαῖος, ὁ ὁποῖος διετέλεσεν ἐπίσης μαθητὴς τοῦ Μάρκου καὶ μοναχὸς εἰς τὴν μονὴν τοῦ Χαρσιανείτου: ... *ὑποτύπωσις, ἣν ὁ ἅγιος καλόγηρός μου ὁ κῦρις Μάρκος φθάσας ἐξέθετο, συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου καὶ ἀοιδίμου πατριάρχου κυροῦ Νείλου, πάντα περιλαμβάνουσα ἀκριβέστατα τὰ τῇ μοναχικῇ καὶ κοινοβιακῇ προσήκοντα ἱερᾷ πολιτείᾳ καὶ καταστάσει*[7].

Οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ὁ μοναχὸς Μᾶρκος δὲν συνέγραψεν ὁ ἴδιος τὴν ὑποτύπωσίν του παραμένουν ἄγνωστοι. Ὑποθέσεις μόνον θὰ ἠδύναντο νὰ διατυπωθοῦν περὶ αὐτῶν ὡς καὶ περὶ τοῦ ἐὰν ὁ Νεῖλος κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ κειμένου εἶχεν εὐχέρειαν περὶ τὴν σύνταξιν. Πιθανὸν εἶναι ὅτι ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Χαρσιανείτου Μᾶρκος ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἔδωσεν ἐντολὴν εἰς τὸν μαθητήν του καὶ ἤδη ἐπιλεγέντα ὑπ' αὐτοῦ ὡς διάδοχόν του μοναχὸν τότε Νεῖλον, κατὰ κόσμον Νεόφυτον Κεραμέα, νὰ συντάξῃ τὴν ὑποτύπωσίν του ὡς *ἐν τύπῳ διαθήκης* καὶ παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὰς κατευθυντηρίους γραμμάς. Εἰκάζεται ἑπομένως ὅτι ὁ Νεῖλος, ὡς ἐκ τῆς μορφώσεώς του καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐμπι-

1. Στίχ. 1303-1306 τῆς διαθήκης.

2. Περὶ τῶν Μοναστηριακῶν Τυπικῶν καὶ Διαθηκῶν γενικῶς βλ. Κ. Α. Μανάφη, Μοναστηριακὰ Τυπικὰ-Διαθῆκαι, Μελέτη φιλολογικὴ (=«Ἀθηνᾶ». Σειρὰ διατριβῶν καὶ μελετημάτων, 7), ἐν Ἀθήναις 1970. Πρβλ. καὶ Ι. Μ. Κονιδάρη, Τὸ τυπικὸν τοῦ Πακουριανοῦ καὶ ἡ «ἱερατικὴ σχολὴ» τῆς μονῆς Πετριτζοῦ, εἰς Ἀντίδωρον πνευματικόν. Τιμητικὸς τόμος Καθηγ. Γερ. Ι. Κονιδάρη, Ἀθῆναι 1981, σσ. 156-169, ὅπου καὶ λοιπὴ βιβλιογραφία.

3. Πρβλ. στίχ. 182-194 τῆς διαθήκης.

4. Περὶ τῆς μονῆς τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ (Κοσμίδιον) βλ. R. Janin, Les églises et les monastères[2] (La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin. Première partie : Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique, τ. III), Paris 1969, σσ. 286 ἑπ.

5. Περὶ τῆς μονῆς τοῦ Χαρσιανείτου βλ. R. Janin, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 501-502.

6. Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ πατριάρχου Νείλου βλ. H. Hennephof, Das Homiliar des Patiarchen Neilos und die chrysostomische Tradition, Leiden 1963, σσ. 1-6. Βλ. ὡσαύτως τὸ λῆμμα ὑπ' ἀρ. 11648, Κεραμεὺς Νεῖλος, ἐν Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit, 5. Faszikel, Wien 1981, μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας.

7. Στίχ. 347-350 τῆς διαθήκης.

στυσύνης τοῦ Μάρκου, θὰ εἶχεν ἐλευθερίαν διατυπώσεως κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς ὑποτυπώσεως. Δὲν θὰ εἴμεθα δὲ μακρὰν τῆς ἀληθείας, ἐὰν ὑπεστηρίζαμεν ὅτι ἡ ὑποτύπωσις αὐτὴ δύναται νὰ προσγραφῇ ἐξ ἴσου εἰς τὸν Μᾶρκον καὶ εἰς τὸν Νεῖλον.

'Εν ἀντιθέσει πρὸς τὴν διαθήκην τοῦ Ματθαίου, τὸ κείμενον τῆς ὑποτυπώσεως τοῦ Μάρκου δὲν διαιρεῖται εἰς κεφάλαια διακεκριμένα δι' ἐπιγραφῶν. Τὰ θέματα περὶ τῶν ὁποίων διαλαμβάνει ἀναφέρονται εἰς τὴν διασάφησιν τῆς ἐννοίας τοῦ ὅρου μοναχικὸς βίος, εἰς τὴν διάκρισιν τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς ἰδιορρύθμου καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν γενικῶν ἀρχῶν συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ὤφειλον νὰ διαβιοῦν οἱ μοναχοὶ ἐν τῇ μονῇ. 'Ιδιαιτέραν φροντίδα καταβάλλει διὰ τὴν ὑποτύπωσιν κανόνων ρυθμιζόντων τὰς μεταξὺ τῶν μοναχῶν σχέσεις ὡς καὶ τὴν ὀφειλομένην ὑπακοὴν εἰς τὸν ἑκάστοτε ἡγούμενον τῆς μονῆς καὶ τὸν τρόπον ἐπιλογῆς αὐτοῦ. Οὐδεμία μνεία γίνεται περὶ διακονημάτων καὶ διακονητῶν ὡς καὶ περὶ τοῦ ἀκολουθουμένου λειτουργικοῦ τυπικοῦ.

Τὸ εἰς τὸν πατριάρχην Ματθαῖον ἀνῆκον τμῆμα τοῦ κειμένου τῆς ἐπιτελευτίου βουλήσεως καὶ διδασκαλίας του, ἀφαιρουμένης τῆς ὑποτυπώσεως τοῦ Μάρκου, συγκροτεῖ, ὡς πρὸς τὴν μορφήν, πλῆρες μοναστηριακὸν τυπικὸν περιέχον αὐτοβιογραφικὸν πρόλογον (ff. 1r - 12r) καὶ διατάξεις συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ὤφειλον νὰ διαβιοῦν οἱ μοναχοὶ ἐν τῇ μονῇ (ff. 29r - 43r). Τὸ σύνολον τῶν κεφαλαίων αὐτῶν ἀνέρχεται εἰς 18, προτάσσεται δ' ἑκάστου ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἀναγράφεται εἰς τὴν ἄνω ἢ κάτω ᾤαν τοῦ περιέχοντος τὸ κεφάλαιον φύλλου τοῦ κώδικος.

Τὰ θέματα περὶ τῶν ὁποίων διαλαμβάνει ὁ Ματθαῖος δὲν εἶναι πολλά. Δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς 4 ὁμάδας: 'Η πρώτη ρυθμίζει διὰ μακρῶν τὰς σχέσεις μοναχῶν - μονῆς πρὸς τὸν ἔξω κόσμον, ὅπως ἀδελφᾶτα, προσέλευσις εἰς δικαστήρια, σχέσεις πρὸς λαϊκούς, σχέσεις πρὸς τὴν Μεγάλην 'Εκκλησίαν κλπ. (κεφ. β', δ', ε', ζ', η', θ', ιβ'). 'Η δευτέρα περιέχει ὡρισμένους κανόνας ὡς πρὸς τὴν διαβίωσιν τῶν μοναχῶν, τὸν χρόνον δοκιμασίας τῶν ὑποψηφίων, τὴν ἀκτησίαν, τὴν ἐξομολόγησιν κλπ. (κεφ. α', β', γ', δ', ς', ι'). 'Η τρίτη διατάσσει τὰ περὶ τελέσεως μνημοσύνων, ἀκολουθιῶν καὶ ἑορτῶν (κεφ. ιγ', ιδ', ιε', ιζ'). 'Η τετάρτη, τέλος, ἀναφέρεται εἰς τὸν προεστῶτα (κεφ. α', ς', ια', ις').

'Εκ τῆς συγκρίσεως τοῦ περιεχομένου τῆς ὑποτυπώσεως τοῦ μοναχοῦ Μάρκου καὶ τῆς ἐπιτελευτίου βουλήσεως τοῦ πατριάρχου Ματθαίου ἀποδεικνύεται τὸ λεχθὲν ἤδη ὅτι δηλαδὴ πρόθεσις τοῦ Ματθαίου δὲν ἦτο ἡ κεφαλαιολογία τῶν περιεχομένων εἰς τὴν ὑποτύπωσιν τοῦ μοναχοῦ Μάρκου, ὡς τοῦτο ἀναφέρεται τόσον εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ κειμένου ὅσον καὶ εἰς τὸ *προοίμιον τῶν ῥηθησομένων κεφαλαίων*[1], ἀλλὰ ἡ συμπλήρωσις τῶν κενῶν τῆς ὑποτυπώ-

1. Αὐτόθι, στίχ. 882-899.

σεως τοῦ Μάρκου ἐπὶ συγκεκριμένων θεμάτων καὶ κυρίως ἡ ρύθμισις τῶν σχέσεων τῆς μονῆς πρὸς τὸ δημόσιον, τὴν δικαιοσύνην, τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ τὸν ἔξω τῆς μονῆς κόσμον γενικῶς. Πρὸς τούτοις ρυθμίζει τὰ περὶ μνημοσύνων, ἑορτῶν καὶ ἀκολουθιῶν, ἐνῷ ρητῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν τήρησιν τοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Οὕτως ἑρμηνεύεται καὶ τὸ μοναδικόν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, φαινόμενον, τῆς συγκροτήσεως δηλαδὴ τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς ἐκ δύο αὐτουσίως παρατιθεμένων τυπικῶν, διατυπωθέντων ὑπὸ δύο (τριῶν) συγγραφέων εἰς διαφορετικὸν χρόνον. Ἡ ἀνυπαρξία διατάξεων περὶ διακονητῶν καὶ διακονημάτων εἰς ἀμφότερα τὰ τυπικὰ δὲν νομίζομεν ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν κατάργησιν αὐτῶν, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τοῦ ἡγουμένου, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἡ ἀνάθεσις τῶν διακονημάτων, ὁ ἔλεγχος ἐπὶ τοῦ τρόπου ἀσκήσεως αὐτῶν καὶ ἡ παῦσις τῶν διακονητῶν ἐξηρτᾶτο ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνον.

Ὡς συνήθως συμβαίνει, οἱ συντάκται τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν διατυπώνουν τὰς διατάξεις αὐτῶν κατὰ τὰ ἰσχύοντα εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, ὡς οὗτος διεμορφώθη συμφώνως πρὸς τὰ ἀσκητικὰ ἔργα καὶ διατάξεις μεγάλων πατέρων τῆς ἐκκλησίας ἢ διαπρεπῶν ἀσκητῶν καὶ ἡγουμένων μονῶν. Ὁ μοναχὸς Μᾶρκος ὡς πηγὴν διὰ τὴν διατύπωσιν τῆς ὑποτυπώσεώς του εἶχε κυρίως τὰς Ἀσκητικὰς διατάξεις τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καθὼς καὶ τοὺς Ὅρους κατὰ πλάτος καὶ τὸν Ἀσκητικὸν λόγον τοῦ αὐτοῦ πατρός[1], ἐνῷ δὲν λείπουν καὶ ἀναφοραὶ εἰς τὸν Γρηγόριον Θεολόγον (οἱ στίχ. 435-455 τῆς διαθήκης ἐνθυμίζουν τὰ εἰς τὸν Λόγον μγ' τοῦ Γρηγορίου περιεχόμενα, PG 36, 577 A-B) καὶ Ἰωάννην τῆς Κλίμακος (οἱ στίχ. 564-565 τῆς διαθήκης ἀναφέρονται εἰς τὸν πρὸς Ποιμένα Λόγον, PG 88, 1200).

Ὁ Ματθαῖος διὰ τοῦ ι' κεφαλαίου τῆς διαθήκης του ἐπιβάλλει τὴν ὑπὸ τῶν μοναχῶν ἀνάγνωσιν τῶν Ἀσκητικῶν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τῶν Γεροντικῶν κατὰ τὸν τῆς τραπέζης καιρὸν (στίχ. 1178-1183). Εἰς τὸ κείμενόν του ὑπάρχουν ἀναφοραὶ εἰς τὸν Παχώμιον[2] (στίχ. 915 ἐπ.), εἰς τὰς Ἀσκητικὰς διατάξεις (PG 31, 1413 C-D: στίχ. 945 διαθήκης), εἰς τοὺς Ὅρους κατὰ πλάτος (PG 31, 972 B-C: στίχ. 965 διαθήκης),

---

1. Οὕτω τμήματα ὁλόκληρα τῆς ὑποτυπώσεως ἐπαναλαμβάνουν τὰ αὐτὰ πρὸς τὸν Μ. Βασίλειον. Ἐπὶ παραδείγματι: στίχ. 356-359: Ἀσκητικαὶ διατάξεις (PG 31, 1322A)· στίχ. 397-404: Λόγος ἀσκητικὸς (PG 31, 872C)· στίχ. 456-461: Ἀσκητικαὶ διατάξεις (1381D-1385A), Ὅροι κατὰ πλάτος (PG 31, 929C)· στίχ. 498-500: Ἀσκητικαὶ διατάξεις (1384A)· στίχ. 504-507: Λόγος ἀσκητικὸς (877A)· στίχ. 524-533: Ἀσκητικαὶ διατάξεις (1417D-1420), Λόγος ἀσκητικὸς (880A)· στίχ. 636-658: Ὅροι κατὰ πλάτος (933D-941 A), Ἀσκητικαὶ διατάξεις (1424 C-1428 C)· στίχ. 695-699: Ἀσκητικαὶ διατάξεις (1389 C-D).

2. Τὴν δοξασίαν συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Παχώμιος δι' *ἀγγελικῆς ἐπιστασίας* καθώρισε τριετῆ δοκιμασίαν πρὸ τῆς ἀποκάρσεως τῶν μοναχῶν γνωρίζει ἀλλ' ἀντικρούει καὶ ὁ Θ. Βαλσαμών, Ἐπιστολὴ ... χάριν τῶν ῥασοφόρων (ἐκδ. Γ. Ῥάλλη καὶ

καὶ εἰς Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, Λόγος ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἕνεκεν[1] (στίχ. 1230), γίνεται δὲ ὑπαινιγμὸς καὶ εἰς τὴν 177ην ἐρώτησιν τῶν ἀποριῶν Μαξίμου Ὁμολογητοῦ[2] (στίχ. 1192-1194).

II. Χρόνος συγγραφῆς.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ τυπικοῦ τοῦ Ματθαίου εἶναι βεβαίως ἀσφαλής. Τὸ τυπικὸν συνεγράφη κατὰ Σεπτέμβριον 1407, ὡς μέρος τῆς διαθήκης τοῦ Πατριάρχου. Τοῦτο ἀναμφισβητήτως προκύπτει καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ κειμένου τῆς διαθήκης[3].

Ἀντιθέτως ὁ χρόνος συντάξεως τῆς ὑποτυπώσεως τοῦ Μάρκου εἶναι ἄγνωστος, τοὐλάχιστον ἐκ τῆς χειρογράφου παραδόσεως. Ὡς ἐκ τούτου θὰ πρέπει νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ χρονολόγησις τοῦ κειμένου τούτου μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἐνδείξεων καὶ χρονολογικῶν στοιχείων τῶν κειμένων αὐτῶν.

Ἐν ὄψει τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Νεῖλος, ὁ ὁποῖος συνέγραψε τὴν διαθήκην τοῦ Μάρκου, ἦτο κατὰ τὸ διάστημα ἐκεῖνο μοναχὸς εἰς τὴν μονὴν Χαρσιανείτου[4], ἡ ὑποτύπωσις θὰ πρέπει νὰ ἔχει γραφῆ τὸ ἀργότερον πρὸ τοῦ Μαρτίου/Ἀπριλίου 1380, τῆς χρονολογίας δηλαδὴ ἐκλογῆς τοῦ Νείλου εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἑπομένως ὡς βέβαιος terminus ante quem παρουσιάζεται τὸ ἔτος 1380.

Ὁ Ματθαῖος ἐξ ἄλλου διηγεῖται εἰς τὴν διαθήκην του ὅτι: *ὁ μὲν καλόγηρός μου ὁ κῦρ Μάρκος ἐκ τῶν ὧδε πρὸς τὰς αἰωνίους προσεκλήθη σκηνάς, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ὁ ἁγιώτατος καὶ ἀοίδιμος πατριάρχης κῦρις Νεῖλος ἐπὶ τὴν οἰκουμενικὴν ἀνετέθη λυχνίαν...*[5]. Οὕτω πληροφορεῖται κανεὶς ὅτι ὁ Νεῖλος διετέλεσεν ἡγούμενος, ὁρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Μάρκου ὡς διάδοχός του, διὰ μικρὸν μόνον χρονικὸν διάστημα, πρὸ τῆς ἐκλογῆς του εἰς πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Εἶναι ἑπομένως δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἡ ὑποτύπωσις τοῦ μοναχοῦ Μάρκου συνετάγη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ ἔτι ἀκριβέστερον κατὰ τοὺς ὀλίγους πρὸ τοῦ ἔτους 1380 χρόνους.

III. Τὰ χειρόγραφα.

Τὸ σύνολον τοῦ κειμένου τῆς διαθήκης, ὡς ἐλέχθη, περιέχεται εἰς τὸν κώ-

---

Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τ. Δ', Ἀθήνησιν 1854 [ἀνατ. 1966], σσ. 497 ἑπ.).

1. PG 35, 461A = J. Bernardi, Grégoire de Nazianze: Discours 1-3 (=Sources Chrétiennes, 247), Paris 1978, σ. 51/8-10.

2. Ἐκδ. J. H. Declerk, Maximi Confessoris, Quaestiones et dubia (Corpus Christianorum. Series Graeca, 10), Leuven 1982, σσ. 121-122.

3. Βλ. στίχ. 890-899 καὶ 1349-1352.

4. Πρβλ. στίχ. 225-228, 346-350.

5. Στίχ. 225-228.

δικα Vind. hist. gr. 55 (ff. 1r-43r), τὸν ὁποῖον περιέγραψεν ἤδη ὁ H. Hunger[1]. Τὸ κείμενον τῆς ὑποτυπώσεως τοῦ μοναχοῦ Μάρκου, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει τὰ ff. 12r - 29r τοῦ ὡς ἄνω κώδικος, εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἑνὸς εἰσέτι χειρογράφου, τοῦ Parisinus Coislinianus graecus 243 τοῦ ιε´ αἰῶνος[2]· τὸ χειρόγραφον τοῦτο περιέχει τὰς 43 ὁμιλίας τοῦ Πατριάρχου Νείλου[3] καὶ ἐν τέλει (ff. 253r-260r) τὴν ὑποτύπωσιν τοῦ Μάρκου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν: *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νείλου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου τοῦ ἐλεήμονος διδασκαλία καὶ παραίνεσις ὡς ἐν τύπῳ διαθήκης ἐκ προσώπου τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὸν μοναχοὺς περὶ κοινοβιακῆς πολιτείας καὶ καταστάσεως.* Ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἐπιγραφῆς σαφῶς προκύπτει ἐπίσης ὅτι καὶ δι' ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος προσέθεσεν εἰς τὸ τέλος τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Νείλου τὴν ὑποτύπωσιν τοῦ μοναχοῦ Μάρκου ἦτο ἀναντίρρητον ὅτι ὁ Νεῖλος «συνέγραψε» τὸ τυπικὸν κατ' ἐντολὴν τοῦ Μάρκου.

Εἰς τὴν ᾤαν τῶν φύλλων τοῦ Βιενναίου κώδικος ὑπάρχουν διάφοροι ἐπιγραφαὶ ἢ περιλήψεις ἑλληνιστὶ ὡς καὶ σημειώσεις λατινιστὶ ἐπαναλαμβάνουσαι ὅρους τοῦ κειμένου. Τὰ γράμματα αὐτῶν φαιὰ ἢ ἐρυθρὰ συχνὰ εἶναι ἐξίτηλα. Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἑλληνιστὶ σημειώσεων μόνον αἱ ἐν τῇ ὑποτυπώσει τοῦ πατριάρχου Ματθαίου, ἔνθα ὑπάρχει διαίρεσις εἰς κεφάλαια, ἐπέχουν θέσιν ἐπιγραφῶν, ὥστε νὰ δικαιολογῆται καὶ ἡ πρόταξίς των ἐν τῇ ἐκδόσει ὡς τίτλων. Αἱ λοιπαὶ σημειώσεις, ὡς μὴ εἰσάγουσαι κεφάλαια ἢ ἔστω παραγράφους, ἀλλ' ἀναφερόμεναι ἐνίοτε καὶ εἰς χωρία κείμενα ἐν μέσῳ παραγράφων δὲν δύνανται νὰ σημειωθοῦν ἐν τῷ κειμένῳ[4]. Ἔχουν δ' ὡς ἑξῆς: f. 3v *Περὶ τῆς εἰς τὸ μοναστήριον εἰσαγωγῆς*, f. 4r *Περὶ τῆς εἰς τὸ μοναστήριον ἀόκνου σπουδῆς*, f. 4v *Περὶ τῆς ἀπὸ τοῦ κυροῦ Μάρκου πρὸς τὸν ἁγιώτατον πατριάρχην Νεῖλον παραδοχῆς τοῦ μοναστηρίου*, f. 5r *Ὅπως παρέδωκε πρὸς αὐτὸν ὁ ἁγιώτατος πατριάρχης κῦρ Νεῖλος μετὰ γραμμάτων τὴν τοῦ μοναστηρίου προστασίαν κατὰ διαδοχὴν ἔτι ἱερομόναχον ὄντα*, f. 5v *Περὶ τῆς τοῦ μοναστηρίου συστάσεως*, f. 6r *Περὶ τοῦ κατέχοντος πρότερον τὸν τῆς μονῆς τόπον καὶ ἐξ ἧς εἰς οἷον μετεσκεύασθαι παρὰ τοῦ κτήτορος*, f. 6v *Περὶ τῶν ἀφιερωθέντων παρὰ τοῦ κτήτορος*, f. 8r *Περὶ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν τοῦ κτήτορος πραγμάτων καὶ τοῦ*

---

1. Βλ. H. Hunger, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 288-289 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Katalog der griechischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek, Teil I. Codices historici, Codices philosophici et philologici, Wien 1961, ἀρ. 55, σσ. 59-60.

2. Περιγραφὴν τοῦ χειρογράφου βλ. εἰς N. Omont, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale et des autres bibliothèques de Paris, τ. III, Paris 1888, σ. 161· R. Devreesse, Catalogue des manuscrits grecs, II: Le fonds Coislin, Paris 1945, σσ. 223-224.

3. Βλ. H. Hennephof, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 6 ἑπ.

4. Ἐκ τῶν λόγων αὐτῶν εἰς τὴν ἀρίθμησιν τῶν στίχων δὲν συμπεριελήφθησαν οἱ στίχοι τῶν ἐπικεφαλίδων.

τῆς μονῆς χωρίου, f. 8v *Περὶ τῆς εἰς τὴν μονὴν ἀνακτίσεως βασιλείου τοῦ Καντακουζηνοῦ εἰς τὰ κτητορικὰ κελλία*, f. 9r *Περὶ τῆς εἰς πατριαρχικὸν θρόνον ἀνόδου ἀπὸ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Κυζίκου. Περὶ τῆς τῶν κτημάτων ἀπωλείας*, f. 9v *Περὶ τῆς τοῦ βασιλέως κυροῦ Μανουὴλ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀποδημίας καὶ τῆς πρὸς τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ διαλλαγῆς. Περὶ τῆς ἐπισυμβάσης τῇ ἐκκλησίᾳ ταραχῆς*, f. 10r *Συγχώρησις καὶ εὐχὴ τῶν τὰ σκάνδαλα προξενησάντων ἐκ φθόνου*, f. 10v *Περὶ τῆς τοῦ βασιλέως κυροῦ Μανουὴλ ἐπανόδου καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης*, f. 11r, *Περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τῶν κτημάτων. Περὶ τῆς γεγεννημένης εὐεργεσίας εἰς τὴν μονὴν παρὰ τοῦ βασιλέως τοῦ ἁγίου κῦρ Μανουὴλ καὶ περὶ τῆς ὀφειλομένης γίνεσθαι κατ' ἑβδομάδα θυσίας διηνεκοῦς ὑπέρ τε τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ*, f. 11v *Ἀνακεφαλαίωσις τῶν προρρηθέντων*, f. 12r *Προτροπὴ πρὸς τὸ ἀναγινώσκεσθαι τὴν ὑποτύπωσιν ἣν ὁ πανοσιώτατος ἐν μοναχοῖς κῦρ Μάρκος ἐξέθετο.*

IV. Ἡ ἔκδοσις - Παρατηρήσεις.

Ἡ παροῦσα ἔκδοσις, ὡς ἐδηλώθη ἤδη, περιέχει καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ H. Hunger ἐκδοθὲν τμῆμα τῆς διαθήκης. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου ἐκρίθη ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ παραλειφθῇ ἡ μνεία εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τῶν συχνῶν ἰωτακισμῶν, τῶν μεταλλαγῶν διπλῶν καὶ ἁπλῶν συμφώνων ὡς ἐπίσης καὶ τῶν ἁπλῶν ὀρθογραφικῶν καὶ ἄλλων σφαλμάτων τοῦ γραφέως. Δὲν διετηρήθη ἐπίσης ἡ συχνάκις εἰς τὸ χειρόγραφον ἀπαντῶσα ἕνωσις δύο λέξεων εἰς μίαν μεθ' ἑνὸς τόνου (π.χ. *ὡσειπεῖν, τοπαράπαν, τηναρχήν, τηνταχίστην, ταπολλά*). Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο μετεβλήθη καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ H. Hunger ἐκδοθὲν τμῆμα τοῦ κειμένου. Τοῦ κειμένου τούτου ἀποκατεστάθησαν ὡσαύτως τὰ τυπογραφικὰ ἀβλεπτήματα, μερικαὶ παραναγνώσεις ἢ παραλείψεις λέξεων[1] ὡς καὶ ἡ ἔγκλισις τοῦ τόνου. Χάριν ὁμοιομορφίας γραμματικῆς ἀντὶ *ὁ καλόγηρώς μου* προετιμήθη ὁ τύπος *ὁ καλόγηρός μου* (στίχ. 225), ἐπειδὴ εἰς τὸ κείμενον αἱ πλάγιαι πτώσεις τοῦ ὀνόματος κλίνονται πάντοτε κατὰ τὰ κοινὰ δευτερόκλιτα.

Ὁ H. Hunger εἰς τὰς σημειώσεις του[2] ἐπεξήγησεν ὅσους ἐκ τῶν ὅρων — τῶν ὁποίων τὸ πλεῖστον σχεδὸν κεῖται εἰς τὸν πρόλογον τῆς διαθήκης—παρουσιάζουν ἱστορικὸν καὶ ἄλλο διαφέρον, ὥστε νὰ εἶναι περιττὴ ἡ ἐπανάληψις ἐδῶ. Παραθέτομεν μόνον ὡρισμένας συμπληρώσεις καὶ διορθώσεις κατὰ τὴν νέαν βιβλιογραφίαν. Οὕτω:

---

1. H. Hunger, ἔνθ' ἀνωτ. (σ. 462, σημ. 1), σ. 294, στίχ. 8 ἀντὶ δὲ-*δή*, σ. 295, στίχ. 1 ἀντὶ παραλείψαντι-*παραμείψαντι*, στίχ. 25 ἀντὶ ἐκλύσαι-*ἐκλῦσαι*, σ. 297, στίχ. 8 ἀντὶ γράμμασί τε-*γράμμασι*, στίχ. 31 ἀντὶ μοναχοῖς - τὸ *μοναχοῖς*, στίχ. 43 ἀντὶ κοσμήσει-*διακοσμήσει*, στίχ. 45 ἀντὶ εἰς -*ἐς*, σ. 300, στίχ. 31 ἀντὶ τὴν γλῶτταν - *ὁ τὴν γλῶτταν*, ἐπιεξηγούμενος-*ἐπεξηγούμενος*, σ. 301, στίχ. 7 ἀντὶ πρότερον-*καὶ πρότερον*, στίχ. 12 ἀντὶ τοῦτο-*τοῦτο δή*, στίχ. 42 ἀντὶ δὲ-*δή*.

2. H. Hunger, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 303-305, 306-309.

α') Περὶ τῶν λέξεων *διαθήκη* (στίχ. 882), *διαθηκῴος* (στίχ. 129) ἀλλὰ καὶ *ὑποτύπωσις* (στίχ. 5, 347), *διατυπῶ* (στίχ. 883), *τυπικὸν* (στίχ. 1276, 1281, 1294) κλπ. πρβλ. Κ. Α. Μανάφη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 21 ἑπ.

β') Ὁ *χρυσόβουλλος λόγος* (στίχ. 168-169) τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ Regesten τοῦ F. Dölger, τὸ δὲ *σιγιλλιῶδες γράμμα* (στίχ. 170) τοῦ πατρ. Ἰσιδώρου ἢ πιθανώτερον τοῦ Καλλίστου βλ. παρὰ J. Darrouzès, Regestes, τ. VI, ἀρ. 2832, σ. 129.

γ') *Ἄμπαρος* (τοῦ) (στίχ. 156): Βλ. ἤδη R. Janin, ἔνθ' ἀνωτ. (σ. 464, σημ. 4), σ. 501· J. Darrouzès, Regestes, ἀρ. 3283 καὶ πίνακες, (χαρτοφύλαξ Amparis). Πρόκειται, πιθανῶς, περὶ ὀνόματος προελθόντος ἐκ τῆς ἀσκήσεως συγκεκριμένου ἐπαγγέλματος καὶ δὴ καὶ τοῦ περὶ τὴν ἐμπορίαν ἀρωμάτων ἀσχολουμένου. *Ἄμπαρ* = ἄρωμα ζωϊκῆς προελεύσεως, πρβλ. Γ. Δημητροκάλλη, Τὸ ἔτυμον τῆς ὀνομασίας τοῦ φυτοῦ *ἀρμπαρόρριζα*, Ἀθηνᾶ ΟΗ', 1980/2, σσ. 93-95. Πρβλ. ἐπίσης καὶ τὴν μαρτυρίαν: *Εἰ δέ τι τῶν πάνυ τιμίων, οἷον λίθοι διαφανεῖς, μάργαροι, μόσχος καὶ ἄμπαρ, ὀφθαλμοῖς καὶ νοΐ καὶ ἀφῇ καὶ ὀσφρήσει καὶ σταθμῷ* (sc. ὑπολογίζεται), E. Schilbach, Byzantinische metrologische Quellen [= Βυζαντινὰ κείμενα καὶ Μελέται, 19], Θεσσαλονίκη 1982 σ. 135,14.

δ') *Μέτρα οἴνου* (στίχ. 323-324). Τὸ μοναστηριακὸν μέτρον ἐλαίου ἢ οἴνου ἦτο ἀντίστοιχον πρὸς 6,816 καὶ 8,200 λίτρα. Πρβλ. E. Schilbach, Byzantinische Metrologie [Handbuch der Altertumswissenschaft, XII.4], München 1970, σσ. 98-99, 113 καὶ 119.

ε') *Ἐξάμπελα* (στίχ. 328). Ἡ λέξις πιθανώτερον σημαίνει τὰ ἀκατάλληλα πρὸς φύτευσιν ἀμπέλων χωράφια, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὑπάμπελον γῆν: *μετρεῖται δὲ ἡ ὑπάμπελος γῆ οὕτως....*, E. Schilbach, Byzantinische metrologische Quellen...., σ. 98, 13. Τὰ μακρὰν εὑρισκόμενα χωράφια χαρακτηρίζονται ἢ *ἐξώθυρα* ἢ *ἐξώχωρα* καὶ ὑπέκειντο εἰς χαμηλοτέραν φορολογίαν· αὐτόθι, σσ. 151 καὶ 156.

ϛ') *Μονοπροσώπως* (στίχ. 330). Ἡ λέξις ἐνταῦθα σημαίνει: ἀποκλειστικῶς· μόνον δι' αὐτόν· πρβλ. καὶ J. Darrouzès, Regestes, ἀρ. 3283, σ. 499.

ζ') *Τζυμιλαρεῖον* (στίχ. 910): ἐλαιοτριβεῖον· πρβλ. καὶ Eurydice Lappa-Zizikas, Un chrysobulle inconnu en faveur du monastère des Saints - Anargyres de Kosmidion, Travaux et Mémoires 8, 1981, σσ. 255 ἑπ., ἰδίᾳ σ. 265 μετὰ περαιτέρω παραπομπῶν.

η') *Ἀδελφᾶτον* (στίχ. 732, 1319), *ἀδελφατάριος* (στίχ. 925): Περὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἀδελφάτου γενικῶς βλ. E. Herman, Die Regelung der

Armut in den byzantinischen Klöstern, Orientalia Christiana Periodica 7, 1941, σσ. 406 ἑπ., ἰδίᾳ σσ. 444 ἑπ.· Mirjana Zivojinović, Adelfati u Vizantiji i srednjovekovnoj Srbiji, Zbornik Radova Vizantološkog Instituta 11, 1968, σσ. 241-270 (μετὰ περιλήψεως εἰς τὴν ἀγγλικήν)· τῆς αὐτῆς, Monaski adelfati na Svetoj Gori, Zbornik Filozofskog Fakulteta 12.1, Beograd 1974, σ. 291-303 (μετὰ περιλήψεως εἰς τὴν ἀγγλικήν)· Ι. Μ. Κονιδάρη, Τὸ δίκαιον τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος, 'Αθῆναι 1979, σ. 253. Περὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἀδελφάτου κατὰ τὰ μοναστηριακὰ τυπικά, ὡς ἄλλωστε καὶ περὶ ὅλων τῶν νομικῶν προβλημάτων τῶν ἐνταῦθα ἐκδιδομένων τυπικῶν, δὲν γίνεται ἐκτενὴς λόγος, ἐπειδὴ ὁ πρῶτος τῶν ἐκδοτῶν ἐπιφυλάσσεται νὰ ἐκθέσῃ τὰ εἰς αὐτὰ ἀφορῶντα εἰς προετοιμαζομένην εἰδικὴν μονογραφίαν περὶ τοῦ δικαίου εἰς τὰ μοναστηριακὰ τυπικά.

SIGLA:

V = Vindobonensis historicus graecus 55
P = Parisinus Coislinianus graecus 243

f. 1r ***Ἐπιτελεύτιος βούλησις καὶ διδασκαλία τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὸν μοναχούς, περιλαμβάνουσα μὲν ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους τὰ κατ' αὐτόν, ἔχουσα δὲ καί τινα ἔκθεσιν ἐν κεφαλαίοις διῃρημένην τῶν ἐμπεριειλημμένων τῇ προγεγοννίᾳ ὑποτυπώσει παρὰ τοῦ καλογήρου αὐτοῦ τοῦ πανοσιωτάτου ἐν μοναχοῖς κυροῦ Μάρκου·***

Πολλῶν ὄντων οἷς ὁ κατὰ Θεὸν χαρακτηρίζεται βίος ἕν τι καὶ τοῦτο διαφερόντως μέγιστον καὶ λυσιτελέστατον, τὸ συνοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό, τὴν αὐτὴν ἐπανῃρημένους ζωήν, χεῖρά τε ἀλλήλοις ὀρέγοντας πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς ἐργασίαν καὶ κτῆσιν καὶ κοινὰ προτιθέντας τὰ παρ' ἑκάστοις γινόμενα κατορθώματα· οἱονεὶ γάρ μεθόριόν ἐστιν ἡ τοιαύτη πολιτεία τῶν τε καθάπαξ ἐρημικῶν καὶ τῶν ἐκ διαμέτρου κοινωνικῶν καὶ μιγάδων τοῖς σώμασι μὲν τὸ δοκοῦν διαιρουμένη τῇ δὲ ψυχῇ καὶ τῇ καρδίᾳ, ὥσπερ ποτὲ τοῖς ἀποστόλοις f. 1v *περιῆν, εἰς ἓν ἀλλήλους | ἐπισυνάπτουσα σῶμα. Ἣν δὴ καὶ μᾶλλον ἡγοῦμαι τῶν ἄλλων ἐπιτομωτέραν πρὸς οὐρανὸν ὁδὸν καὶ ἀνάβασιν καὶ παντὸς ἀπηλλαγμένην κινδύνου. Τοῖς μὲν οὖν τῷ κόσμῳ τούτῳ προσηλωμένοις τὸν νοῦν πατράσι καὶ περὶ τὰ βιωτικὰ πράγματα κεχηνόσι πάντως ἑπόμενόν ἐστι καὶ περὶ τοὺς σφῶν παῖδας πολλὴν ἐπιδείκνυσθαι τὴν φροντίδα, ὡς ἂν πλούτου τε καὶ δόξης διηνεκῶς ἀπολαύωσι. Τοῖς δέ γε πνευματικοῖς πατράσι μάλα προσῆκον φροντίζειν τὰ δέοντα καὶ λυσιτελοῦντα καὶ πρὸς κατόρθωσιν ἀφορῶντα καὶ πνευματικὴν προκοπὴν τῶν ὑπαρχόντων κατὰ πνεῦμα τέκνων αὐτοῖς. Τὰ δέ ἐστιν ὑπόμνησις θείων λογίων καὶ πατρικῶν παραγγελμάτων εἰσηγήσεις καὶ ὑποθῆκαι, δι' ὧν πέφυκεν ἀρετὴ κατορθοῦσθαι.*

Ὅπερ δὴ καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν προὔργου παντὸς ποιουμένη δεῖν ἔγνω τὰ καθήκοντα τῷ μοναχικῷ ἐπαγγέλματι ἐγγράφως ἐκθεῖναι καὶ καταλιπεῖν ὑμῖν μετ' εὐχῆς, ὥσπερ τινὰ πατρῷον κλῆρον καὶ θησαυρὸν ἀναφαίρετον, ἐρανισαμένη ταῦτα ἀπὸ τῶν πράξεων καὶ παιδευμάτων τῶν καλογήρων μου τῶν ἁγίων, ὧν ἀπέλαυσα παρ' ἐκείνοις παιδοτριβούμενος προνοίᾳ Θεοῦ, εἰ f. 2r *καὶ τῆς αὐτῶν ἀρετῆς δι' οἰκείαν ῥαθυ | μίαν οὐδ' ὅσον εἰπεῖν ἀπολέλειμμαι.*

Χρὴ δὲ πρῶτον ἄνωθεν ὡς ἐν βραχεῖ διαλαβεῖν περὶ τῶν κατ' ἐμὲ πραγμάτων, πάντα οἶμαι πρὸς δόξαν ὄντα Θεοῦ τοῦ πάντα πρὸς τὸ συμφέρον οἰκονομοῦντος, ἔπειτα δὲ καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐκθεῖναι ὡς οἷόν τε ἁπλοϊκοῖς πάντως τοῖς ῥήμασιν. Ἔχει δὲ οὕτω.

Ἐμοὶ πάνυ νέῳ τυγχάνοντι καὶ μήπω τὸν δωδεκαέτη παραμείψαντι χρό-

νον ἔννοια τοιαύτη καὶ λογισμὸς ἐπεισήει κατεγνωκέναι μὲν τὴν τοῦ παρόντος κόσμου ματαιότητα ὡς παντοίων κακῶν ἀφορμὴν ἐπὶ δέ γε τῷ τῶν μοναχῶν προσκεχωρηκέναι βίῳ ἅτε δὴ ὑπὸ πολλῆς πάντοθεν τῆς ἡσυχίας γαληνιῶντι καὶ κέρδος οὐ μικρὸν καὶ πνευματικὴν ἐμπορείαν τῇ ψυχῇ προξενοῦντι. Ὅθεν καὶ ἄπαυστον εἶχον παρ' ἐμαυτῷ τὴν περὶ τούτου φροντίδα πάντων ἀποστήσας τὸν νοῦν τῶν παρόντων, ἐφ' οἷς τοὺς νέους τὸ ἁπαλὸν τῆς φύσεως προστετηκέναι καὶ χαίρειν παρασκευάζει· ἀντὶ πάντων δὲ καὶ διανοίᾳ φανταζόμενος ἦν καὶ γλώττῃ διηγούμενος καὶ θαυμάζων τοὺς τῷ Θεῷ καθιερωμένους ἄνδρας καὶ ἀγγελικὴν ἐπὶ γῆς διαιτωμένους κατάστασιν, ηὐχόμην τε τῷ Θεῷ ὑπὸ τοιούτῳ
f. 2v *με ζῆν καθηγεμόνι καὶ παιδοτρίβῃ καὶ οὕτω ῥυθμίζεσθαι | τὴν ψυχὴν καὶ τὰ πνευματικὰ ἐκπαιδεύεσθαι, ὥστε τῶν τῆς ἀρετῆς ἀγαθῶν ἐκείνου καὶ τῶν εὐχῶν ἀπολελαυκότα τῆς ἐμῆς μὴ διαμαρτεῖν σωτηρίας.*

Τῶν οὖν τοιούτων λογισμῶν ὁσημέραι κατεχόντων μου τὴν ψυχὴν καὶ δίκην πυρὸς διαθερμαινόντων, ἐπεὶ παρ' ἐμαυτοῦ οὐχ οἷόν τε ἦν ῥᾳδίως τοῦ ποθουμένου τυχεῖν, τὸν τοιοῦτον σκοπὸν τοῖς γονεῦσιν ἠναγκάσθην ἀνακαλύψαι καὶ οἷον τούτοις κοινώσασθαι τὴν ἐμὴν ἐκ τοῦ κόσμου φυγὴν καὶ τὴν πρὸς τὸν μοναδικὸν βίον ἐπιθυμίαν, ἐξ οὗ σαφῶς ἐπεπείσμην ἀκέραιόν τε καὶ ἄκρατον τὸ τῆς ἡσυχίας ἕξειν καλόν. Οὓς καὶ παρακαλῶν οὐκ ἀνίειν λόγοις συνείρων δάκρυα, εἴ τι δύναιντο συνάρασθαί μοι πρὸς τὴν τοιαύτην ἐπιθυμίαν ἀμεταθέτως παντάπασιν ἔχοντι, καὶ οὐδ' ἂν εἴ τι καὶ γένοιτο ἄλλως ᾑρημένῳ ποιήσειν καὶ μὴ βουλομένων αὐτῶν. Οἱ δ' ἀνιαρὸν τοῦτ' ἐποιοῦντο καὶ ἥκιστα τοὺς ἐμοὺς παρεδέχοντο λόγους ὑπὸ τοῦ τῆς φύσεως ἡττώμενοι φίλτρου, ἐξ οὗ καὶ πάντα κάλων ἐκίνουν ἐκεῖνοι, τὸ δὴ τοῦ λόγου, εἴ πως δυνηθεῖεν μικρόν τι τὸν τόνον τῆς ἐμῆς προθυμίας ἐκλῦσαι καὶ τὴν πολλὴν ἔνστασιν. Διεξῄεσάν τε τὸν τῶν μοναχῶν ἐπίπονον βίον καὶ τὴν τοῦ σώματος τῆξιν καὶ τὴν ἄκραν σκληραγω-
f. 3r *γίαν καὶ κάκωσιν, ἃ δὴ πάντα ἐργώδη καὶ ἥκιστα φορητὰ | τοῖς ἄωρον κομιδῇ καὶ νέαν ἡλικίαν ἄγουσι παραπλησίως ἐμοί. Ἀλλ' ὅμως καὶ ταῦτα λεγόντων τοσοῦτον ἀπέσχον σφίσι πεισθῆναι ἢ δειλίαν μικράν τινα προσλαβεῖν ἐκ τούτων, ὥστε με καὶ προθυμότερον μᾶλλον γενέσθαι, ὥσπερ ἂν εἰ τοὺς παρακλητικοὺς ἠκηκόειν λόγους. Ἐπὶ πλέον γὰρ ἀνεφλεγόμην τε τὴν ψυχὴν καὶ τὸν τοιοῦτον βίον ἐπόθουν διηνυκέναι τὸν μηδὲν ἄπονον ἐσχηκότα μηδὲ διωμαλισμένον, ἀλλὰ τραχὺν μὲν τυγχάνοντα καὶ ἀνάντη, δυνάμενον δὲ παραπέμπειν τοὺς οὕτω βιοῦν ᾑρημένους πρὸς τὴν μακαρίαν τῷ ὄντι καὶ ἄληκτον ζωήν, τὴν ἀληθῆ πατρίδα καὶ τέλος οὐκ ἔχουσαν.*

Χρόνων τοίνυν τριῶν διαγεγονότων, ἐν οἷς ἀκμάζουσαν εἶχον καὶ κατὰ μηδὲν ἐνδιδοῦσαν τὴν ἐξ ἀρχῆς μοι προθυμίαν καὶ τὸν σκοπὸν καὶ δῆλος ἦν τοῖς γονεῦσιν ἀπό τε τῶν λόγων καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν τῇ ἐπὶ πλέον ἄχθεσθαι

---

57 *κάλλων* V

τοῦ κόσμου διατριβῇ, μόλις εὗρον αὐτοὺς ὑπείξαντας τῇ ἐμῇ γνώμῃ, τὸν παρελθόντα χρόνον ὡσπερεὶ διδάσκαλον σαφῆ ποιουμένους τῆς ἐσομένης μοι προθυμίας περὶ τὸ πρᾶγμα ἐπαινοῦντάς τε καὶ συνευχομένους μοι πέρας ἀπὸ Θεοῦ δεξιόν. Τὸ δ' ἦν θειοτέρας, οἶμαι, προνοίας ἔργον ἀμφοτέρων προνοουμένης ἐξ ἴσης, ὥστε καὶ αὐτοῖς πρόξενον τὸ τοιοῦτον | (f. 3v) μισθοῦ καταστῆναι κἀμοὶ πολλῆς ἡδονῆς μετ' εὐχῶν καὶ γνώμης ἐκείνων τοῦ ποθουμένου πράγματος ἅψασθαι. Καὶ δὴ συμπαραλαβόντες πρὸς τὸν πανοσιώτατον ἐν μοναχοῖς κῦριν Μάρκον ἄγουσιν, οὗ τὸ τῆς ἀρετῆς περιὸν οὐδείς ἐστι τῶν ἁπάντων, ὃς ἰδὼν ἢ καὶ ἀκούσας οὐ διὰ θαύματος ἄγει καὶ μνήμης πολλῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τοῖς πάντα ἄγουσι βασιλεῦσιν αἰδέσιμος ἦν, οἳ καὶ ὡς κοινῷ πατρὶ προσεῖχον καὶ διδασκάλῳ.

Τούτῳ προσιόντες τὸν ἐμὸν ἄνωθεν ἀφηγοῦνται σκοπόν, ἀξιοῦσί τε καὶ ἱκετεύουσι προσδέξασθαί με καὶ τῷ ὑπ' αὐτὸν ἐντάξαι τῶν μοναχῶν χορῷ. Ὁ δέ, τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τῇ παραδοχῇ διστάζειν δοκῶν διὰ τὴν τῆς νεότητος ἁπαλότητα ἀπ' ἄλλων εἰς ἄλλα περιτρεπομένην ὡς τὰ πολλὰ καὶ ῥᾳδίως πρὸς τὸ τῆς ἀρετῆς ἀπαγορεύουσαν σύντονον καὶ τὴν ταχίστην ἀποπηδῶσαν, τέλος προνοίᾳ τοῦ κρείττονος κατανεύει τῇ τούτων αἰτήσει καὶ ὑποδέχεται μετ' εὐχῶν πολλὴν πρότερον ἐπ' αὐτῶν τὴν διδασκαλίαν ποιησάμενος πρός με. Τοῦτο δ' ἦν, ὡς εἰπεῖν, ἄλλη τις προθυμία καὶ δύναμις πνευματικὴ διὰ τῆς ἱερᾶς ἐκείνου γλώττης καὶ τῶν ἀψευδῶν σειρήνων ἐπὶ τὴν ἐμὴν διιοῦσα ψυχήν. Παρεθάρρυνέ τε γὰρ οὐ μετρίως | (f. 4r) ἐξ αὐτῆς, ὃ δή φασι, τῆς γραμμῆς πρὸς τοὺς τῆς ἀρετῆς πόνους καὶ μεγίστην ἐνῆκεν αὐτῇ τὴν ὠφέλειαν τοῖς τῶν παραινετικῶν καὶ πατρικῶν ἐκείνων λόγων φαρμάκοις.

Ἐξ ἐκείνου τοίνυν διῆγον ἐν τῷ ὑπ' αὐτὸν κοινοβίῳ πολλὴν χάριν καθομολογῶν τῷ Θεῷ καὶ μεθ' ἡδονῆς ὅτι καὶ πλείστης σπουδῆς ἐκπληρῶν τὰ ἐντεταλμένα μοι. Οὔτε γὰρ ὄκνῳ τινὶ καὶ ῥᾳθυμίᾳ τῶν δεόντων ἐνέλιπον πώποτε, οὐδ' ἀναβάλλεσθαι ὅλως ἢ δυσχεραίνειν ἐδόκουν καὶ αὐτῶν δὴ τῶν ἐπιπονωτέρων καὶ μοχθηροτέρων ἔργων ἁπτόμενος, ἀλλ' ὥσπερ εὐεργετούμενος μᾶλλον ἢ προστοττόμενος, οὕτω διήνυον ἀσμένως τὰ προστοττόμενα τῆς δεσποτικῆς ἐκείνης καὶ θείας μεμνημένος φωνῆς, ἥ φησιν· ὅ τ α ν π ά ν τ α τ ὰ δ ι α τ ε τ α γ μ έ ν α π ο ι ή σ η τ ε, λ έ γ ε τ ε ὅ τ ι ἀ χ ρ ε ῖ ο ι δ ο ῦ λ ο ί ἐ σ μ ε ν, ὃ ὀ φ ε ί λ ο μ ε ν π ο ι ῆ σ α ι π ε π ο ι ή κ α μ ε ν. Ὅθεν τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι καὶ ταῖς εὐχαῖς τοῦ δεξαμένου πατρός τε καὶ καλογήρου μου ἐκ προοιμίων μέχρι τέλους τὴν αὐτὴν προθυμίαν ἐφ' ἅπασι φυλάττων διατετέλεκα, ἵνα μὴ λέγω τι πλέον κατὰ τὴν ἀποδοχὴν ἐκείνου καὶ βούλησιν. Καὶ τοῦτ' ἦν ἐμοὶ μυρίων θησαυρῶν καὶ πάσης | (f. 4v) ἄλλης τιμῆς καὶ δόξης κρεῖττον πολλῷ καὶ τιμιώτερον, τὸ πάντα πόνον καὶ προθυμίαν ἐπιδείκνυσθαι ὑπὲρ τῶν ἀρεσκόντων ἐκείνῳ.

101-103 Λουκ. 17, 10

Οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τούτου πρὸς ὃν ἐπόθει Θεὸν μακαριωτάτην πορείαν διάδοχόν τε καὶ κληρονόμον τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ κοινοβίου καταλειφθέντα τὸν ἁγιώτατον πατριάρχην κῦριν Νεῖλον σαφεῖς τοὺς τοῦ διδασκάλου καὶ πατρὸς διασῴζοντα τῆς ἀρετῆς χαρακτῆρας οὐδὲν ἧττον καὶ πρὸς αὐτὸν ἀκέραιον τὸ τῆς ἐμῆς ψυχῆς διατετήρηκα φίλτρον καὶ οὐδὲν ἦν τῶν ἐμῶν λογισμῶν, οὐ μικρὸν οὐ μεῖζον, ὃ μὴ δῆλον αὐτῷ πάντως ἐποίουν ὡς αὐτῷ τῷ τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων εἰδότι Θεῷ. Παρ' οὗ δὴ καὶ μείζονος ἑκάστοτε τῆς πατρικῆς διαθέσεως καὶ εὐμενείας ἀπέλαυον ὡς καὶ εἰς τὴν αὐτὴν ἀποκαταστῆναι τάξιν, οἵας ἐκεῖνος ἠξίωτο παρὰ τοῦ κοινοῦ πατρός, οὐ μόνον ὅτε διήγομεν ἐν τῷ κοινοβίῳ, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ἡνίκα τὴν τῆς οἰκουμενικῆς ἐκκλησίας ἐπανῄρητο προστασίαν ψήφῳ Θεοῦ οὐκ ἀνασχομένου πάντως, μὴ καὶ πρὸς πάντα τὸν κόσμον ἐκλάμψειν τὸ μέγα φῶς τῆς ἀρετῆς ἐκείνου καὶ τῆς διδασκαλίας. Τότε γὰρ ἥκιστα ἐμαυτοῦ ἐφεισάμην πολλὴν ὅτι μάλιστα καὶ συ-
f. 5r *χνὴν συνεισενεγκὼν τὴν σπουδὴν | ἕνεκεν τῶν πρὸς ἀρέσκειαν καὶ ἀνάπαυσιν ἀφορώντων ἐκείνου. Ἀξίαν μὲν οὐκ ἂν εἴποιμι τῶν πρὸς αὐτοῦ μοι γεγενημένων δωρεῶν, ψυχικῶν τέ φημι ἅμα καὶ σωματικῶν, τῆς δέ γε βουλήσεως ὅμως οὐκ ἐνδεεστέραν ἐκείνου, ὡς ἔδειξεν οὗτος ὕστερον ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς τοῦτο κεκινημένος τὸ τὴν διαδοχὴν καὶ προστασίαν παντὸς τοῦ φροντιστηρίου κἀμοὶ παραδεδωκέναι τὸν ὅμοιον τρόπον, καθ' ὃν δὴ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ κοινοῦ πατρὸς εἶχε τοῦτο παρειληφώς, διαθηκῴοις τε γράμμασι πάντοθεν κεκτημένοις τὸ ἐρρωμένον τὴν τούτου μοι ἐξουσίαν καὶ ἀρχὴν ἐπιβεβαιώσας. Ὅπερ δὴ καὶ κατὰ γνώμην ἐκείνου παραλαβόντι μοι πολλῆς ἐδέησε τῆς ἐπιμελείας ἐπί τε ψυχικοῖς ὁμοῦ καὶ σωματικοῖς πράγμασι τοῦ καιροῦ πρὸς τοῦτό με συνωθοῦντος, πῇ μέν τινων κακίᾳ τῶν ἐνοικούντων, πῇ δὲ καὶ ταῖς τῶν πραγμάτων συγχύσεσι καὶ ἀνωμαλίαις, ὡς μικρὸν ὕστερον ἐν τῇ οἰκείᾳ μερίδι τοῦ λόγου ῥηθήσεται.*

Νῦν δ' ἀναγκαῖον ὡς ἐν κεφαλαίῳ διαλαβεῖν καὶ περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ταύτης ἱερᾶς καὶ θείας μονῆς, ὅπως τε ἐξ ἀρχῆς αὕτη συνέστη καὶ παρὰ τίνος καὶ
f. 5v *μέχρι πόσου τὰ κατ' αὐτὴν ἐπιδέδωκε πρότερον μὲν τῶν καλογή|ρων μου τῶν ἁγίων αὐτῆς προστατούντων, ὕστερον δὲ καὶ τῆς ἡμῶν μετριότητος ἄχρι δὴ τοῦ παρόντος. Ὁ μακαρίτης ἐκεῖνος κῦρις Ἰωάννης ὁ Χαρσιανείτης, ὃς δὴ καὶ τὴν τοῦ Ἰὼβ πεπλούτηκεν κλῆσιν τοῦ ἀγγελικοῦ τῶν μοναχῶν σχήματος καταξιωθείς, τοῖς κατὰ τὸν παρόντα βίον εὐθηνούμενος πράγμασι καὶ βασιλεῦσι καὶ ἄρχουσιν ἐπίσημος ὢν καὶ τιμῆς καὶ δόξης εἴπερ τις παρὰ πάντων ἀπολαύων οὐκ ἐλαχίστης, ὅμως δὲ ταύτην ἐπισφαλῆ πάντως εἰδώς, ἄλλοτε ἄλλως περὶ τὰ ἐπίκηρα πράγματα μεταβαλλομένην καὶ περιφερομένην, ὥσπερ ἐν κύβοις, καὶ τὸν πλοῦτον τοῖς μὴ πρὸς τὸ δέον καὶ φιλοσοφίας ὑπόθεσιν καὶ ἀρετῆς τοῦτον μετοχετεύουσιν ἀπωλείας ψυχικῆς αἴτιον ὄντα, καὶ*

115-116 πρβλ. Λουκ. 16,15

διὰ τοῦτο μικρὰ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ πάντα νομίσας καὶ οὐδὲ ἄξιον ὅλως τὸν πρὸς αὐτὰ πόθον, ψυχῆς εὐγενοῦς τε καὶ μεγαλόφρονος δεῖν ἔκρινεν, ὡς ἂν τὸν ἅπαντα βίον αὐτοῦ καθιερώσῃ τῷ δεδωκότι Θεῷ καὶ διὰ τῶν προσκαίρων τούτων καὶ ταχὺ παραρρεόντων πραγμάτων ἴσα καὶ ἠρινοῖς ἄνθεσι τὴν μὴ διαπίπτουσαν ἐκείνην καὶ μακαρίαν ἀλλάξασθαι δόξαν. Ἐφεῦρε τοίνυν μάλα συνᾷδον f. 6r *τῷ θείῳ τούτου σκοπῷ τὸ μοναχοῖς | ἀνδράσιν ἐκ τῶν ἑαυτοῦ φροντιστήριον ἀνεγεῖραι καὶ τούτῳ τὴν αὐτοῦ προσκυρῶσαι περιουσίαν, βουλόμενος ἀπερισπάστως τοὺς ἐν αὐτῷ τὸ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἡσυχίας καλὸν συντηρεῖν ἐκ τοῦ μηδενὸς τῶν εἰς χρείαν ἐπιδεεῖς καθίστασθαι.*

Τοῦ τοίνυν Ἄμπαρος ἐκείνου τὸ τηνικαῦτα ἴδιον ἔχοντος κτῆμα τὸν τόπον, ἐφ᾽ ὃν νῦν ἡ τοιαύτη μονὴ καθίδρυται, καὶ μόνην ἐκκλησίαν περισῳζομένην ἐν αὐτῷ καί τινα σεσαθρωμένα οἰκήματα καὶ στοὰς παλαιάς, ἄλλως δ᾽ ἔρημον ὄντα καὶ συρφετώδη εἰς διατριβὴν λῃστῶν καὶ φονέων ἀνδρῶν, εὕρηνται γὰρ πολλάκις καί τινες ἐν αὐτῷ πεφονευμένοι, πρὸς ἐξώνησιν τούτου τὸν Χαρσιανείτην γενέσθαι ποιεῖ τὸ ἐκ τοῦ τόπου ἐρημικόν τε καὶ ἐπιεικῶς ἥσυχον, ὃ μάλα πέφυκεν συντελοῦν πρὸς ἀρετῆς ἐργασίαν ἀνδράσι τῷ Θεῷ καθιερωμένοις. Ὃν δὴ καὶ παραλαβὼν πλείστην ὅσην εἰσήνεγκε τὴν σπουδήν, ᾔδει γὰρ οἷον ἑαυτῷ πορίζοι τὸ κέρδος, πρῶτον μὲν ἐπὶ τῇ τοῦ θείου ναοῦ διακοσμήσει, εἶτα καὶ τἆλλα πάντα ἐξεκάθηρε πρὸς τὸ εὔχρηστον καὶ κόσμιον μεταστήσας καὶ κελλία μικρά τινα ἐδείματο, ἃ δὴ καὶ ἐς δεῦρο ἑστήκασι, πρὸς καταμονὴν f. 6v *τῶν εὑρεθησομένων μοναχῶν·| προσαπένειμέ τε καὶ χωρίον τὸ οὕτω πως ἐπικεκλημένον τὰ Παλατίτζια, ὅπερ ἐξεχωρήθη αὐτῷ διὰ θείου καὶ σεπτοῦ χρυσοβούλλου λόγου παρὰ τοῦ μακαρίτου καὶ ἀοιδίμου βασιλέως τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὑπὲρ οὗ ἐπορίσατο καὶ πατριαρχικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα· καὶ ἀμπέλια δύο ἔξω τῆς μεγαλοπόλεως ἀπαντικρὺ τῆς Χρυσίας πύλης καὶ ἕτερον ἀμπέλιον περὶ τὴν χώραν τῶν Σαυρῶν· ἔτι δὲ καὶ δύο οἰκήματα, τὸ μὲν ἓν περὶ τὸ καλούμενον Μίλιον, θάτερον δὲ περὶ τὴν Ὡραίαν πύλην μετὰ τοῦ περιαυλίου αὐτοῦ καὶ ἀμπέλιον ἐντὸς περὶ τὰ Κυπαρίσσια. Ἀλλὰ τὸ φροντιστήριον μέντοι τοῦτ᾽ ἀνοικοδομήσας, προσαφιερώσας τε καὶ ἅπερ ἔφθημεν δεδηλωκότες, οὐκ ἀποχρῶν ᾠήθη μέχρι τούτου στῆναι, οὐδ᾽ ἀμελὴς ὤφθη καὶ ὕπτιος περὶ τὴν τοῦ καλοῦ ζήτησιν, ἀλλ᾽ ἐπιμελῶς ἀνηρεύνα καὶ ἐπεζήτει κατὰ τοὺς δεινοὺς τῶν φιλοχρημάτων, εἴ που κεκρυμμένου τινὸς θησαυροῦ ἐπιτύχοι, ἀνδρός, φημί, δι᾽ ἀρετῆς τῷ Θεῷ προσῳκειωμένου, καὶ τοῦτο πρὸς αὐτὸν παραδοίη τῆς τούτου δεσποτείας καὶ κτήσεως παντάπασιν ἑαυτὸν ἀποστήσας, ἐπείπερ ἅπαξ ἀνείθη παρ᾽ αὐτοῦ τῷ Θεῷ.*

Ἐπεὶ δὲ κατ᾽ ἐκεῖνο καιροῦ μεγάλως ἐπ᾽ ἀρετῇ τε καὶ τῇ κατὰ Θεὸν φιλο- f. 7r *σοφίᾳ διενεγκόντα | τὸν μακαρίτην καλόγηρόν μου κῦριν Μάρκον ἐμάνθανε καὶ*

---

175 *ἀνωκοδομήσας* V 183 *ἐμάνθενε* V

ἀπὸ τῆς Σκήτεως πρὸς τὴν Κωνσταντίνου ἐπιδεδημηκότα διὰ τὰς ἐκεῖσε τῶν ἀσεβῶν ἐπιδρομὰς κἀνταῦθα τῆς μεγάλης τοῦ Κοσμειδίου μονῆς τὴν ἡγουμενείαν ἐγχειρισθέντα βασιλικῇ ἀξιώσει, τούτῳ δὴ προσελθὼν ὁ εἰρημένος κτήτωρ καὶ πολλῇ τῇ ἱκετείᾳ χρησάμενος καὶ τῇ δεήσει οὐ μόνον δι' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων πολλῶν ἀξιολόγων ἀνδρῶν, καὶ καταφανῆ παραστήσας τὴν ἐξ ἀρχῆς αὐτοῦ προθυμίαν καὶ τὸν θεοφιλῆ σκοπόν, μόγις πέπεικε τοῦτον ἀφεῖναι μὲν τὴν πολλὴν ἐκείνων τῶν μοναχῶν προστασίαν καὶ τὸ φροντιστήριον ἀναδέξασθαι τοῦτο τὸ ἥσυχον τούτου διαφερόντως ἀποδεξάμενον καὶ τὴν ἄλλην αὐτοῦ θέσιν τε καὶ κατασκευήν. Ὑφ' ὧν πρὸς τοῦτο παρεκινήθη ἀεὶ τῆς φίλης ἡσυχίας μεταποιούμενος καὶ ἀσχολίαις βιωτικαῖς καὶ φροντίσιν ἥκιστα προσανέχειν πεπαιδευμένος.

Παραδεξάμενος τοίνυν αὐτῷ τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ ἐν αὐτῷ τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο ἐφόρῳ τῆς ἰδίας ζωῆς μηδὲν ἕτερον πλὴν τῶν εἰρημένων προσθέντος τοῦ κτήτορος, βουλομένου μὲν καὶ πλείω τούτων ἐν αὐτῷ προσκυρῶσαι συχνὴν κεκτημένου περιουσίαν, ὑπὸ δὲ τῆς τῶν πραγμάτων | f. 7v *συγχύσεως κωλυθέντος ἀνάλογον τῇ προαιρέσει ἐπιθεῖναι τὸ πέρας. Ὅτε γὰρ ὁ μακαρίτης καὶ ἀοίδιμος βασιλεὺς κῦρις Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος εἴσω τῆς μεγαλοπόλεως ἐγεγόνει τοῦ δήμου παντὸς ταραχθέντος, οἷα φιλεῖ νεωτερίζεσθαι ἐν τοιαύταις καιρῶν μεταβολαῖς καὶ συγχύσεσιν, οὐδ' αὐτὸς τὴν τοῦ ὄχλου μανίαν ἐξέφυγε διὰ τὸ προσκεῖσθαι δῆθεν τῷ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ. Ἐξαίφνης γάρ τινων ἐπιδραμόντων αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ καὶ ἀμφοτέραις αὐτὴν ἐκκενούντων καὶ μηδεμιᾶς ἀξιούντων φειδοῦς, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὸν ζῶντα κατορύξαι ἐπιζητούντων, φθάσας ἐκεῖνος τῇ Μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ προσέδραμεν Ἐκκλησίᾳ καὶ οὕτω μόλις τὸν ἐπηρτημένον αὐτῷ κίνδυνον ἠδυνήθη διαφυγεῖν καὶ σῶς ὁρᾶσθαι, εἰ καὶ τῆς οὐσίας πάσης γεγύμνωτο. Μετ' ὀλίγον γε μὴν καὶ ὁ βασιλεὺς οὗτος τὸ εἰς τὰ Παλατίτζια χωρίον ἀφῃρηκὼς τῇ μονῇ προσεκύρωσε τῶν Στουδίου.*

Ὅσα δὲ ὕστερον τῇ μονῇ προσετέθη, τῶν ἱδρώτων εἰσὶ καὶ τῶν πόνων καρποί, οὓς οἱ καλόγηροί μου οἱ ἅγιοι κατεβάλοντο φιλοπόνως. Τοῦ τοίνυν ἀοιδίμου βασιλέως τοῦ Καντακουζηνοῦ τὴν τῆς ἡμετέρας μονῆς ἀσπασαμένου διατριβὴν καὶ ἑαυτὸν ὑποτάξαντος τῷ | f. 8r *καλογήρῳ μου τῷ ἁγίῳ, ὡς πολλὴν περὶ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν πεῖραν συναγηοχότι καὶ τοὺς αὐτῷ προσιόντας ἀνάγειν πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς τελειότητα καλῶς ἠσκημένῳ, ἐπεὶ οὐδὲν ἕτερον ὑπῆρχεν ἀξιολογώτερον κελλίον εἰς καταμονὴν αὐτοῦ καὶ ἀνάπαυσιν, ἐδόθη αὐτῷ τὸ ἡγουμενεῖον. Ὁ δ' ἀνέκτισε τὸν ἡλιακὸν καὶ τὸ ὑπερφέρον μικρὸν ἀνώγεων, κονίᾳ τε καὶ πρασίνῳ ἐπέχρωσε χρώματι τὰ ἐντὸς τῶν κελλίων, καθὼς καὶ ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ οἰκειοχείρῳ διαλαμβάνεται γράμματι. Παρ' ἄλλου δέ τινος τῶν ἁπάντων, οὐ βασιλέως, οὐκ ἄρχοντος ἀφιέρωταί τι τὸ οἱονοῦν*

---

203 ἐξαίφθης V

πρὸς τὴν τοιαύτην μονήν· ἀμπέλια γὰρ ἕτερα παρὰ τῶν καλογήρων μου προσετέθησαν καὶ ὁ νῦν καθορώμενος ἀνῳκοδόμηται πύργος. Ἀλλὰ δὴ καὶ περιβόλια ἕτερα ἐξωνήθησαν πρότερον πάνυ μικρῶν περιαυλίων ἑκατέρωθεν τοῦ μονυδρίου εὑρισκομένων.

Ἐπεὶ δ' ὁ μὲν καλόγηρός μου ὁ κῦρ Μάρκος ἐκ τῶν ὧδε πρὸς τὰς αἰωνίους προσεκλήθη σκηνάς, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ὁ ἁγιώτατος καὶ ἀοίδιμος πατριάρχης κῦρις Νεῖλος ἐπὶ τὴν οἰκουμενικὴν ἀνετέθη λυχνίαν, οἷά τις ἥλιος f. 8v *ταῖς οἰκείαις τῶν λόγων ἀκτῖσι πάντας | καταφωτίζων, καὶ καταλέλειπται τὸ φροντιστήριον ἔρημον τοῦ προστατοῦντος, διεφθάρησαν κατὰ μικρὸν τὰ ἐν αὐτῷ κτήματα καὶ πρό γε τούτων οἱ ἐνοικοῦντες, τὸ μὲν τῇ τοῦ προστάτου ἀποδημίᾳ, τὸ δὲ τῇ ἐκείνων περὶ τὰ κρείττω ὀλιγωρίᾳ. Διὸ καὶ τούτου πρὸς ὃν ἐπόθει Θεὸν μεταστάντος αὐτὸς πρὸς τὸ φροντιστήριον ἐπανελθὼν ἀγῶσι πολλοῖς ἐχρησάμην καὶ πόνοις ἐπὶ τὸ καὶ τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὸ ἐγχωροῦν βελτιῶσαι καὶ τῆς ἐνοικούσης αὐτοῖς ἀπαλλάξαι νωθρότητος καὶ τὴν τῶν κτημάτων περιποιήσασθαι σύστασιν κατ' ἄκρας ἀμεληθέντων. Ὅθεν χωράφια ἐξωνησάμην καὶ ἀμπέλια, ἕτερά τε ἐκ νέου συνεστησάμην καί, ὡς εἰπεῖν, οὐδὲν παρῆκα τῶν εἰς ἐπιμέλειαν αὐτοῖς συντεινόντων, ἃ καὶ πολλὴν τὴν σύστασιν καὶ ἐπίδοσιν ἐσχηκότα ἱκανὴν παρεῖχον προμήθειαν, οὐ μόνον τοῖς ἐν τῷ φροντιστηρίῳ ἐνασκουμένοις, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς ἑτέροις πτωχοῖς τε καὶ ξένοις. Τοῦτο δ' ἦν μέχρι καιροῦ τινος.*

Τῆς γὰρ κοινῆς ἐπενεχθείσης ζημίας τοῦ Θεοῦ πάντως συγκεχωρηκότος πρὸς ἡμετέραν παιδείαν λόγοις ἀρρήτοις, οἷς αὐτὸς ἐπίσταται, καὶ τῶν ἀσεβῶν τὰ κύκλῳ δῃωσαμένων ταῦτα δὴ μετὰ τῶν ἄλλων ἀπωλείᾳ παραδοθέντα πρὸς f. 9r *τὸ μὴ ὂν ᾤχοντο μικρῶν | τινων ῥιζῶν ἔνθεν κἀκεῖθεν περιληφθεισῶν ἐν αὐτοῖς μήτε δένδρου μήτ' ἄλλου τινὸς τὸ παράπαν ἐναπομείναντος. Μεταξὺ δὲ τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων φθορᾶς ὁ μὲν πατριάρχης κῦρις Ἀντώνιος μεταλλάττει τὸν βίον, εὐθὺς δὲ μετ' ἐκεῖνον πατριάρχης χειροτονεῖται ὁ κῦρις Κάλλιστος, ὃς καὶ μικρὸν ἐπιβιοὺς πρὸς τὴν ἐκεῖθεν καὶ αὐτὸς διαβαίνει μακαριότητα.*

Τῆς τοίνυν ἐκκλησίας χηρευούσης καὶ νυμφίον ἐπιζητούσης πνευματικὸν ψήφῳ τε πάσης τῆς συνόδου καὶ προβλήσει τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἡ μετριότης ἡμῶν κρίμασιν, οἷς οἶδε Θεός, τὴν ταύτης ἐμπιστεύεται προστασίαν, καίτοι γε διαμέλλων περὶ τὴν τοῦ πράγματος αἵρεσιν καὶ ἀναδυόμενος σφόδρα, τοῦτο δέ με φρονεῖν ἐποίει τό τε πρὸς τὴν ἐμὴν ἐσχατιὰν ἀφορᾶν καὶ τὴν τοῦ πιστευομένου μεγαλειότητα. Ἀλλ' ὅμως τὰ καθ' ἡμᾶς τῇ ἄνωθεν ἀναθέντες προνοίᾳ διεμένομεν ἐν αὐτῇ εἰρηνικῶς ἔχοντες τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι, τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἐν τῇ μεγαλοπόλει ταύτῃ εὑρισκομένου.

Ἐπεὶ δ' ἐδέησεν ὑπὲρ τῆς τῶν χριστιανῶν βοηθείας τὸν μὲν βασιλέα τὸν ἅγιον καὶ τοῦτον τὸν ἆθλον ὑπελθεῖν καὶ πρὸς τὰ τῆς Ἰταλίας μέρη ἀποδεδημηκέναι τοὺς ἐκεῖθεν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἄξοντα συμμαχίαν, τὸν δ' οἰκεῖον |

f. 9v ἀνεψιόν τε καὶ βασιλέα μετὰ διαλλαγῶν προσκαλέσασθαι καὶ τούτῳ τὴν πόλιν ὡς ἐπιτρόπῳ καταλιπεῖν, μέχρι μέν τινος καιροῦ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τὰ τῆς ἐκκλησίας εἰρήνην ἦγέ τινα. Εἶτα κατὰ μικρόν, ὥσπερ ἀπὸ σπινθῆρος ἀρχὴν τοῦ κακοῦ λαμβάνοντος, ἐφ' ὕψους ἐξήφθη τὰ τῆς κακίας πολὺ ὑπό τινων ἀνθρώπων ἰδίας ὀρέξεις ἐπεκδικεῖν βουλομένων, οἳ καὶ πρότερον μὲν τὴν τῆς ἐκκλησίας ὤδινον ταραχὴν καὶ τὴν κατ' αὐτῆς ἐπανάστασιν. Τότε δὲ καὶ φανερῶς εἰς ἔργον ἐξήγαγον ὥσπερ ἑρμαίου τινὸς λαβόμενοι τὴν τοῦ βασιλέως τοῦ ἁγίου ἀποδημίαν τὴν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν. Ὧν δὴ καὶ ταῖς καθ' ἡμῶν ὑποβολαῖς ὑπαχθεὶς ὁ τότε κρατῶν τῆς ἐκκλησίας ἡμᾶς ἐξωθεῖ. Ὅτε καὶ ἀδείας οὗτοι τυχόντες, ὥσπερ ὠνειροπόλουν καθ' ἑαυτούς, συνετάραξάν τε πᾶσαν τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν καὶ οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐνῆκαν βλάβην ταῖς τῶν ἀκουόντων ψυχαῖς διασπειρομένων ὕβρεων πανταχοῦ καὶ συκοφαντιῶν ἀμυθήτων κατὰ τοῦ σεμνοτάτου τῶν χριστιανῶν ὀνόματος. Καὶ ὅσον τὸ κατ' αὐτοὺς εἰς καταγέλωτα πᾶσι συνέβη προκεῖσθαι καὶ διασυρμὸν τὴν ἄσπιλον καὶ καθαρὰν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν, ἐφ' ᾗ τηνικαῦτα ὑπερβαλόντως λελύπημαι καὶ τὴν ψυ-
f. 10r χὴν καιρίως ἐπλήγην. Τὸ γὰρ κατ' | ἐμοῦ σκαιωρηθὲν ἐν οὐδενὶ λόγῳ ἐποιούμην Ἰακώβῳ πειθόμενος τῷ σοφῷ, ὅς γράφων φησίν· ἀ δ ε λ φ ο ί, π ᾶ σ α ν ἡ γ ή σ α σ θ ε χ α ρ ά ν, ὅ τ α ν π ε ι ρ α σ μ ο ῖ ς π ε ρ ι π έ σ η τ ε π ο ι κ ί λ ο ι ς, καὶ ἡ αἰτία, ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως ἐργάζεσθαι οἶδεν ὑπομονήν· ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμήν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, καὶ ὁ μέγας δὲ Παῦλος φησί· π ε ι ρ α σ μ ὸ ς ἡ μ ᾶ ς ο ὐ κ ε ἴ λ η φ ε ν ε ἰ μ ὴ ἀ ν θ ρ ώ π ι ν ο ς, τουτέστι πρόσκαιρος, καθὼς δὴ ὁ τῆς οἰκουμένης φωστὴρ καὶ διδάσκαλος Ἰωάννης ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς ἐπεξηγούμενος διδάσκει· καὶ μακρὸν ἂν εἴη κατὰ μέρος λέγειν ἁπάσας τὰς τῶν ἁγίων φωνὰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐχούσας σκοπόν. Ὅθεν τὸ μὲν παρ' ἐκείνων δολίως συσκευασθὲν καὶ μόνην εἰς ἐμὲ τὴν ἐπήρειαν ἔχον προφανῶς ἀφίημι καὶ συγχωρῶ τοῖς τετολμηκόσιν, εἴ τινες ἄρα καὶ εἶεν, καὶ ζῶν ἤδη καὶ μετὰ τὴν ἐμὴν ἀποβίωσιν ἀπὸ καθαρᾶς διαθέσεως καὶ ψυχῆς καὶ εὔχομαι τῷ Θεῷ μου μηδεμίαν αὐτοὺς εὐθύνην ἀπαιτηθῆναι τούτου γε ἕνεκεν, μήτε ἐν τῷ προσκαίρῳ τούτῳ αἰῶνι, μήτε ἐν τῇ μελλούσῃ ἐκείνῃ καὶ φρικτῇ παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ.

Εἰς ὅσον δὲ συκοφαντικῶς καὶ ἀδίκως, καθὼς οἶδεν ὁ τὰς καρδίας ἐφορῶν
f. 10v τῶν ἀνθρώπων, ἀληθεύων γὰρ ἐν καθαρᾷ συνειδήσει τοῦτό φημι | ἐπὶ μάρτυρι τῷ Θεῷ, πρὸς κατάλυσιν καὶ ὕβριν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας ἀπηρυθριασμένως εἰργάσαντο, δέομαι τοῦ Θεοῦ δοθῆναι αὐτοῖς νοῦν ἐπιγνώμονα καὶ σύνεσιν ἀληθῆ, ὡς ἂν μεταβαλόντες ἐπιστραφῶσι διὰ μετανοίας καὶ ἵλεω

277-280 Ἰακ. 1,2 280-281 Ῥωμ. 5,4 282 Α' Κορ. 10,13 292-293 πρβλ. Λουκ. 16,15 καὶ Ἰὼβ 34,24

τύχωσι τοῦ Θεοῦ συνιδόντες, οἵας ἀπωλείας καὶ ἑαυτοῖς καὶ ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς κατέστησαν αἴτιοι εἰς καταγέλωτα προθέντες καὶ διασυρμὸν ὅσον τὸ κατ' αὐτοὺς τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν· οὐ γάρ ἐστιν ἔγκλημα μικρὸν οὐδὲ τὸ τυχὸν τὸ εἰς Θεὸν ἁμαρτεῖν τινα καὶ τὸ καλῶς παρ' αὐτοῦ συναρμολογηθὲν σῶμα τῆς ἐκκλησίας εἰς μέλη διασπᾶσαι καὶ μέρη.

Οὕτω τοίνυν καὶ πρότερον ηὐχόμην αὐτοῖς, ἔτι τοῦ περὶ τὴν ἐκκλησίαν χειμῶνος ἐκείνου συνισταμένου παραχωρήσει Θεοῦ, καὶ νῦν ἐγγράφως πρὸς πληροφορίαν ἐκτίθημι τῆς ἐκκλησίας καλῶς ἐχούσης τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι καὶ τὴν οἰκείαν ἀπολαβούσης τιμήν τε καὶ δόξαν τοῦ βασιλέως τοῦ ἁγίου λαμπρῶς ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνισαμένου, ἵνα τοῖς πολλοῖς αὐτοῦ καὶ γενναίοις ἀγωνίσμασι καὶ τοῦτο δὴ κατ' ἐξαίρετον προστεθῇ, τὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ δεινῶς διαιρεθεῖσαν εἰς συμφωνίαν ἐπανελθεῖν καὶ σταθερὰν εἰρήνην παρὰ τῆς ἀρίστης αὐτοῦ καὶ βασιλικωτάτης ψυχῆς. Οὐ μὴν δὲ f. 11r *ἀλλὰ καὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων εἰς εἰρήνην ἐπανελθόντων | τῇ τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμᾶς ἀφάτῳ κηδεμονίᾳ ἐκτρίψαντος μὲν τὸ τοῦ βαρβάρου φρόνημα καὶ παντελεῖ παραδεδωκότος φθορᾷ, τὸν δὲ βασιλέα τὸν ἅγιον ἀπὸ τῆς Ἰταλίας ἐπανελθεῖν εὐδοκήσαντος πρὸς τὴν ἰδίαν πόλιν καὶ βασιλείαν· πάντων τε ἀρξαμένων τὰ ἑαυτῶν ἀνακαινίζειν κτήματα καὶ ἡμεῖς τῆς τῶν ἡμετέρων ἡψάμεθα κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπιμελείας καὶ βελτιώσεως χερσωθέντων παντάπασιν ὑπὸ τῆς μακρᾶς ἐκείνης πολιορκίας· ἐφ' ὧν καὶ πλείστας ἐξόδους καταβαλλόμενοι ἀνεκαινίσαμεν ταῦτα κατὰ τὸ δυνατόν, ἔτι δὲ καὶ τὸν ἐκεῖσε πύργον ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν πυρποληθέντα καὶ καταπεσεῖν κινδυνεύοντα, ὥστε Θεοῦ βοηθοῦντος καὶ ἐπὶ πλέον ἐπίδοσίν τε καὶ αὔξησιν ταῦτα λαμβάνειν καὶ πρὸς παραμυθίαν ἀρκετὴν εἶναι τοῖς ἐν τῷ φροντιστηρίῳ εὑρισκομένοις ἀδελφοῖς.*

Ἠξίωσα δὲ καὶ τὸν βασιλέα τὸν ἅγιον περὶ αὐτῶν, ὃς δὴ καὶ εὐηργέτησε μετὰ πολλῆς εὐμενείας τὴν χάριν ἀποδεδωκὼς τῇ Παναγίᾳ μου, ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ μετοχίῳ γεωργουμένου οἴνου κατ' ἐνιαυτὸν τὴν βασιλείαν λαμβάνειν μόνον εἰς τὰ ἑκατὸν μέτρα ὑπέρπυρα τρία καὶ ἀφ' ἧς ἔχομεν γῆς ζευγαρίων δύο διατηρεῖσθαι διηνεκῶς τὴν τοῦ ἑνὸς ζευγαρίου γῆν ἐλευθέραν καὶ ἀναπαίτητον f. 11v *παντελῶς τοῦ συνήθους | δεκατημορίου ἐκ τῶν ἐξ αὐτῆς γεωργουμένων, ἔτι δὲ καὶ πᾶσαν τὴν καθόλου ἡμετέραν γῆν ἀνωτέραν τέλους, ὥσπερ καὶ πρότερον εἴχομεν. Τὰ γὰρ πλείω τῶν ἡμετέρων ἐξάμπελα ἦσαν καὶ ἀτελῆ, οὗ χάριν καὶ ἐπισκήπτω καὶ παρακελεύομαι, ὡς ἂν κατ' ἑβδομάδα ἐπιτελῆται θυσία μονοπροσώπως ὑπὲρ τοῦ βασιλέως τοῦ ἁγίου καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ παρὰ τῶν εὑρισκομένων μοναχῶν ἐν ταύτῃ τῇ ἱερᾷ μονῇ καὶ οὐ μόνον ἀρκεῖσθαι μέχρι τούτου, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ἂν ἐπιτελῆται θυσία, ἀναφέρηται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως τοῦ ἁγίου καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ.*

Οὐκοῦν ἐπειδὴ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἔτι τῶν καλογήρων μου τῶν ἁγίων περιόντων, ὡς ἔφθην δεδηλωκώς, πολλὴν εἰς τὸ φροντιστήριον τοῦτο τὴν ἐπιμέλειαν ἐπεδειξάμην καὶ μετὰ τῶν ἐκείνων θάνατον πολλῷ μείζονα. Προσετέθησαν γὰρ

24 - 1 - 1984

παρ' ἐμοῦ τοῖς παρ' ἐκείνων καταλειφθεῖσι καὶ ἕτερα ἐν αὐτῷ δὴ τῷ μοναστηρίῳ καὶ ἐν τῷ μετοχίῳ, ἃ καὶ παράγειν ὀνομαστὶ περιττὸν ἥγημαι. Καὶ νῦν αὖθις μετὰ τὴν ἐκ τῆς μάχης αὐτῶν φθορὰν ἀναλώμασι καὶ πόνοις πολλοῖς καλλιέργησα ταῦτα κατὰ τὸ ἐγχωροῦν καὶ συνεστησάμην πρὸς προμήθειαν διαρκῆ καὶ πορισμὸν τῶν εὑρισκομένων ἀδελφῶν ἐν τῇ ἱερᾷ ταύτῃ μονῇ. Ἀναγ- f. 12r καῖον | ᾠήθην φροντίσαι καὶ περὶ τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν ἔργων καὶ τύπον αὐτοῖς ἐκδοῦναί τινα καὶ τάξιν ἔγγραφον, δι' ὧν πολιτευόμενοι καὶ Θεῷ εὐάρεστοι ἔσονται καὶ τὰ πρὸς χρείαν οὐ μόνον αὐτοῖς ἀλλὰ καὶ ἄλλοις διαρκῶς παρέξουσι συνάρσει Θεοῦ.

Ἐφάνη μοι τοίνυν πρὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἐμοῦ βούλημα καὶ τὸν σκοπὸν ἀξία οὖσα καὶ ἱκανὴ ἡ ὑποτύπωσις, ἣν ὁ ἅγιος καλόγηρός μου ὁ κῦρις Μάρκος φθάσας ἐξέθετο, συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου καὶ ἀοιδίμου πατριάρχου κυροῦ Νείλου, πάντα περιλαμβάνουσα ἀκριβέστατα τὰ τῇ μοναχικῇ καὶ κοινοβιακῇ προσήκοντα ἱερᾷ πολιτείᾳ καὶ καταστάσει. Ἣ καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν ἀρκουμένη πᾶσιν ἐπισκήπτει καὶ παρακελεύεται, τοῖς τε νῦν οὖσι καὶ τοῖς μεθ' ὑμᾶς εὑρίσκεσθαι μέλλουσιν ἀδελφοῖς, ἐν τῇ ἱερᾷ ταύτῃ μονῇ καὶ μάλιστα τῷ προστησομένῳ ἀσπάζεσθαι ταύτην ὡς πλάκας ἱερὰς καὶ νόμους Θεοῦ καὶ μηδὲν ἀτέλεστον πειρᾶσθαι καταλιμπάνειν τῶν παρ' αὐτοῖς νομοθετουμένων.

Ἣ δὴ καὶ ἔχει ῥήμασιν αὐτοῖς οὕτως:

Τῶν κατὰ Θεὸν ἑλομένων ζῆν καὶ τὸν βίον ἱερὸν εἶναι προσήκει καὶ τοσοῦτον τῶν ἐν τῷ παρόντι βίῳ δοκούντων ἡδέων ἀφεστηκέναι, ὥστε μὴ πρὸς τὸ τραχὺ τοῦ κατὰ Θεὸν δυσανασχετεῖν βίου, μηδὲ τὴν τῆς ἀρετῆς ἐργασίαν f. 12v πόνον | ἡγεῖσθαι· λογιζομένους δὲ τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα ὡς ἄρρητός τις καὶ θαυμασία καὶ μόνῳ πρέπουσα τῷ βραβευτῇ τῶν τοιούτων, μὴ μόνον συντόνως καὶ μεθ' ὅσης τῆς προθυμίας, τὴν ἐπ' ἐκείνην φέρουσαν διϊέναι, ἀλλὰ καὶ συγχαίρειν ἑαυτοῖς καὶ συνήδεσθαι, ὅτι τῶν τὴν ἀγαθὴν ἐκλεξαμένων ἔτυχον ὄντες μερίδα, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται κατὰ τὸ λόγιον ἀπ' αὐτῶν.

Πάντες μὲν οὖν οἱ θαυμάσιοι πατέρες ἡμῶν ἓν ἔργον ἐπιμελὲς ἐποιήσαντο διὰ βίου, ἔργοις τε καὶ λόγοις ἡμᾶς τοὺς μετὰ ταῦτα ῥυθμίζειν, οὐ μόνον ἄληπτον παρεχόμενοι βίον καὶ πολιτείαν διϊόντες ἀκριβεστάτην, νηστείᾳ μὲν συζῶντες διηνεκεῖ, ἀγρυπνίαις τε καὶ πόνοις τὸ σῶμα καταπονοῦντες καὶ τὴν ῥοπὴν διδόντες τῷ κρείττονι, προσευχῇ τε καὶ μελέτῃ καὶ τῇ φυλακῇ τῆς καρδίας καθαρὸν ἑαυτοὺς οἰκητήριον ἀποδεικνύντες Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ λόγοις ἡμᾶς

362-363 πρβλ. Λουκ. 10, 42

---

356 Titulus P: *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νείλου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τοῦ ἐλεήμονος διδασκαλία καὶ παραίνεσις ὡς ἐν τύπῳ διαθήκης ἐκ προσώπου τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὸν μοναχοὺς περὶ κοινοβιακῆς πολιτείας καὶ καταστάσεως.*

νουθετοῦντες, νῦν μὲν τὴν διδασκαλίαν προτιθέντες ἀγράφως καὶ ὥσπερ τινὰ πατρῷον κλῆρον παραπέμποντες εἰς ἡμᾶς, ὡς ἂν ὁδεύσῃ τὸ ἀγαθὸν εἰς ἅπαντας μέχρι τέλους, νῦν δὲ καὶ λογογραφοῦντες τὴν ἀρετὴν καὶ νῦν μὲν πείθοντες ὡς καλὸν τὸ κτῆμα καὶ λυσιτελὲς καὶ ἀναγκαῖον ἡμῖν, νῦν δὲ πρὸς τὴν αὐτοῦ παρορ- f. 13r μῶντες κτῆσιν· αὖθις δ' αὖ μεθόδους καὶ τρόπους | ὑποδεικνύντες ἡμῖν, δι' ὧν τε περιεξόμεθα τῆς ἀρετῆς καὶ ἀπωσόμεθα τὴν κακίαν καὶ δόλους ἀπογυμνοῦντες καὶ κακίας τῶν ἐπιβούλων καὶ ὅλως χρονίους καὶ μακροὺς ὑπομένοντες πόνους καὶ παντοδαποί τινες γινόμενοι καὶ πάντα κινοῦντες κάλων, ὅπως ἡμᾶς παρασκευάσωσι τὴν ἀληθῆ ταύτην καὶ στενὴν ἑλέσθαι τε καὶ βαδίσαι τρίβον καὶ μὴ τὴν εὐρύχωρον, ἣν βαδίζουσιν οἱ πολλοί, ἧς τὸ τέλος στενοχωρία καὶ ὀδύνη καὶ στεναγμὸς καί, τὸ σύμπαν εἰπεῖν, ἀπώλεια. Ἤδεσαν γάρ, οἷα προφητικοί, ἑαυτοὺς μὲν ὀλίγα ἢ οὐδὲν δεησομένους ἀνθρωπίνης διδασκαλίας ἔνοικον ἔχοντας τὸν παράκλητον, διδάσκοντά τε καὶ ὑπομιμνήσκοντα τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν, ἡμᾶς δὲ τοὺς ἐν ταῖς ἐσχάταις ἐσομένους ἡμέραις, ὧν ὁ μέγας τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλος, ὁ Παῦλος λέγω, μετὰ τῶν ἄλλων ὧν ἀπαριθμεῖ κακῶν καὶ ἀμέλειαν πολλὴν καὶ ῥαθυμίαν καταγινώσκει, πολλῆς καὶ συνεχοῦς δεησομένους διδασκαλίας, εἴ πως κἂν οὕτω τῷ πλήθει νυττόμενοι καὶ τῇ δριμύτητι τῶν ἐλέγχων, ἐπὶ ποσὸν γοῦν δυνηθῶμεν διαναστῆναι καὶ τὸ παχὺ καὶ ἀχλυῶδες ἀποθέσθαι νέφος τῆς ῥαθυμίας.

Ἐκείνους μὲν οὖν τὸ περιὸν τῆς ἀρετῆς ἐποίει θαρρεῖν καὶ κοινοὺς πρου- f. 13v τίθεσαν πᾶσι | τοῖς ὑφ' ἥλιον νόμους, κοινοί τινες ὄντες τῆς σωτηρίας ὑφηγηταὶ τῇ δυνάμει τοῦ ἐν αὐτοῖς χρώμενοι πνεύματος. Δῆλον δέ· καὶ γὰρ τοὺς μὴ πειθομένους αὐτοῖς ῥᾳδίως εἶχον ἑαυτοῖς ὑπάγειν καὶ ταπεινοῦν, τὰ πολλὰ μὲν εὖ ποιοῦντες καὶ τὰς εὐεργεσίας ἐνδεικνύμενοι πολυτρόπως, ἔστι δ' ὅτε καὶ μετρίᾳ μάστιγι χρώμενοι πρὸς σωφρονισμὸν τῶν ἀτάκτων, ὥσπερ ἀμέλει καὶ Παῦλος ὁ μέγας τὸν ἁμαρτήσαντα ἐν Κορίνθῳ δαίμονι παρέδωκεν εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ, ἐπειδὴ μὴ ἐβουλήθη τῆς κακίας ἀποστῆναι τῷ λόγῳ σωφρονιζόμενος· καὶ πρό γε αὐτοῦ τούτου Πέτρος ὁ κορυφαῖος τὸν Ἀνανίαν ἀώρῳ θανάτῳ παραδιδούς, οὐκ οἶδα, εἴτε ἵνα μὴ παρὰ τὴν ἀρχὴν εὐθὺς ὁ τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων βίος πονηρὰ ζιζάνια δέξηται τοσαύτῃ χρησάμενος ἀποτομίᾳ, εἴτε καὶ τοσοῦτο βαρὺ τὸ ἐπιτίμιον κρίνων τῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ψευδομένων, ὡς καὶ θανάτου ἀξίους εἶναι. Ὥπερ καὶ μάλιστα πείθομαι, ἐπειδὴ καὶ πᾶσα πρᾶξις αὐτοῦ καὶ λόγος καὶ διανόημα τῆς βουλῆς ἐξῆπτο Θεοῦ καί, ὅπερ ἐκείνῳ βούλησις ἦν, τοῦτο Πέτρος ἐφαίνετο πράττων καὶ τὸν χορὸν ἐκεῖνον τῶν πιστευόντων διδάσκων.

378-380 πρβλ. Ματθ. 7, 13 383 πρβλ. Β' Τιμ. 3,1 395-396 Α' Κορ. 5,5 398 πρβλ. Πράξ. 5,1-5

400-401 *ὡς καὶ θανάτου ἀξίους εἶναι* om. P 402 *ὅπερ* codd.

Καὶ ἐῶ τοὺς ἄλλους, ἵνα μὴ τοὺς ἀποστόλους λέγω, τούς γε πατέρας καὶ διδα- | f. 14ʳ σκάλους, οἵ καὶ αὐτοὶ δι' ἀμφοτέρων τούτων τοὺς μαθητευομένους ἐνάγοντες φαίνονται, ὥσπερ ἐνδεικνύμενοι ὅτι τὰ αὐτοῖς δοκοῦντα πρότερόν ἐστι δοκοῦντα Θεῷ καὶ δέον ἐστὶ δέχεσθαι μετ' εὐγνωμοσύνης καὶ μὴ θρασέως ἀπαυθαδίζεσθαι.

Ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὕτως· καὶ γὰρ εἶχον παρὰ τοῦ πνεύματος λαβόντες τὴν ἐξουσίαν καὶ οὐδὲν θαυμαστόν. Ἐμοὶ δὲ τοσοῦτον τῆς ἐκείνων ἀρετῆς λειπομένῳ, ὅσον οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν, κοινὰ μὲν προτιθέναι παραγγέλματα καὶ βίου τύπον οὐδ' ὀλίγον γοῦν προσήκειν ἡγοῦμαι, ὑμᾶς δ' ἔξεστι τοὺς ὑπ' ἐμὲ τεταγμένους, οὐ συμβούλου μόνον ἀλλὰ καὶ διδασκάλου τάξιν ἐπέχοντι, διδάσκειν τε ἅ μοι δοκῶ βέλτιστα εἶναι καὶ ὡσπερεὶ νόμους τιθέναι καὶ τοῖς λεγομένοις ἐπιτάττειν ἐμμένειν ἢ μὴ ἐμμένοντας ὑπάγειν δίκῃ τῇ προσηκούσῃ· καίτοι γε οὐδ' αὐτὸς ὑμῖν καινήν τινα πολιτείαν ἐξευρήσειν διανοοῦμαι, οὐδ' ἃ μηδείς πω μέχρι καὶ νῦν οὔτ' εἶπεν οὔτε κατεπράξατο, ὥστε μὴ μόνον καινοτομίαν, ἀλλὰ καὶ ἀπείθειαν ὄφλειν ὅτι τὴν ὑπὸ τῶν ἁγίων πατέρων οὐ μόνον ὑποδειχθεῖσαν ἀλλὰ καὶ προοδευθεῖσαν ἀφείς, ἣν ὅτι καλῶς ἔχει Θεὸς αὐτὸς ἀξιόχρεως μάρ- f. 14ᵛ τυς, | οὐ μόνον μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγήν, ἐκεῖνα γὰρ οὐδὲ νῷ ληπτὰ ὅτι μὴ λόγῳ ῥητά, ἀλλὰ καὶ ἔτι περιόντας αὐτοὺς πολλοῖς χαρίσμασι καταπλουτίσας πνευματικοῖς ἑτέραν αὐτὸς ἐτραπόμην, ἄτριπτον, ὡς εἰπεῖν, καὶ ἀνεξερεύνητον τοῖς πατράσιν, ἣν οὐδὲ καινὴν ἔξεστι προσειπεῖν, ἐναντίαν δὲ μᾶλλον, ἧς τὸ τέλος εὔδηλον ὡς ἔσται φθορά, ἐπειδὴ τῆς ἐναντίας τὸ τέλος ἔργοις αὐτοῖς ἀποδέδεικται ζωὴ αἰώνιος ὄν.

Τοιγαροῦν, ἐπειδὴ τὴν καινοτομίαν ὁ λόγος ἐξέβαλε, λοιπὸν ἤδη τοῖς ἁγίοις πατράσιν ἑπομένους κατ' ἴχνος τῇ πατροπαραδότῳ καὶ ἀρχαίᾳ τῶν τῆς εὐσεβείας ἀσκητῶν πολιτείᾳ πείθειν ἐμμένειν ὑμᾶς, ὡς ἂν καὶ βραβείων τῶν αὐτῶν τούτοις ἀξιωθῆτε ἀγωνισάμενοι τὸν καλὸν ἀγῶνα καὶ τὸ στάδιον δραμόντες τῆς ἀρετῆς. Πολλαὶ μὲν οὖν ὁδοὶ τῆς εὐσεβείας τῶν ἀθλητῶν, ἐπειδὴ καὶ πολλαὶ μοναὶ παρὰ τῷ πατρὶ ἡμῶν τῷ ἐν οὐρανοῖς ἢ μᾶλλον διὰ τοῦτο πολλαὶ μοναί, ἐπειδὴ καὶ πολλαὶ ὁδοί. Τοῦτο γὰρ τὴν διαφορὰν ποιεῖν ἀκούομεν τῶν μονῶν, πλὴν πᾶσαι πρὸς οὐρανὸν ἀνάγουσαι καὶ παριστῶσαι Θεῷ καὶ πάντως μίαν τῶν μονῶν ἐκείνων κατακληροῦσαι. Οἱ μὲν οὖν τὸν πάντῃ μοναδικόν τε καὶ ἄμικτον ἀσπάζονται βίον, ἀγγέλων ἠρημένοι βίον ὡς ἀληθῶς, ἓν ἔχοντες f. 15ʳ ἔργον, τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ συνεῖναι | καὶ τῇ τούτου σχολάζειν μελέτῃ καὶ θεωρίᾳ οὐδὲν ἢ ὀλίγα προσαπτόμενοι τῶν γηΐνων· καὶ τοῦτο, ἵν' αἰσθάνωνται τὸ παχὺ τοῦτο καὶ γαιῶδες ἔτι περικείμενοι σῶμα μακάριοι τῆς τε ἐντεῦθεν ἀναβάσεως καὶ τῆς ἐκεῖθεν θεώσεως, ἧς καὶ τοὺς ἀρραβῶνας ἐντεῦθεν ἐ-

---

430-431 πρβλ. Α' Τιμ. 6,12 καὶ Β' Τιμ. 4,7

---

410 *οὔπω* P

σχήκασι, τοσαῦτα δυνάμενοι, ὅσα βούλωνται, οἷα δὴ καὶ θεοί. Οἱ δὲ οἰκοῦσι μὲν μετ' ἀλλήλων καὶ πολλῆς ἀπολαύουσιν ἐκ τούτου παραμυθίας, πλὴν καὶ οὗτοι καθ' ἑαυτοὺς ζῶσιν, ὅπως ἕκαστος ἔχει βουλήσεως ἢ δυνάμεως, οὐ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ κατορθώματα μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ δὴ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα ἴδια κεκτημένοι, ὥσπερ μεθόριον ὄντες τῶν τε πάντη ἐρημικῶν καὶ τῶν ἐκ διαμέτρου κοινωνικῶν καὶ μιγάδων, ὧν οὐ μόνον κοινὰ τὰ ὄντα τε καὶ τὰ σώματα, ἀλλὰ καὶ ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, περὶ ὧν νῦν ἡμῖν ἀναγκαῖον ὀλίγα διεξελθεῖν, ἐπειδὴ καὶ ὑμεῖς πρὸς τὸν τοιοῦτον ἀπεδύσασθε τῆς ἀθλήσεως δρόμον.

Ἅπαντα μὲν οὖν τὰ τῇ τοιᾷδε πολιτείᾳ προσόντα καταλέγειν ἀγαθὰ μακρότερον ἂν εἴη ἢ κατὰ τὴν παροῦσαν ὁρμὴν τοῦ λόγου καὶ ἰδίας ὡς εἰπεῖν δεόμενον πραγματείας. Ὡς ἂν δὲ μὴ ἀγνοοῦντες τὸν ἐν αὐτῇ κεκρυμμένον τῶν
f. 15v ἀγαθῶν θησαυρὸν ἀθυμῆτε, ὡς τὴν ταπεινοτέραν καὶ μᾶλλον πρόσγειον | ἑλόμενοι πολιτείαν, ὀλίγα τῶν αὐτῆς ἐκλεξάμενος ἐρῶ, ὅσον δεῖξαι καὶ ταύτην ἀδελφὴν τῶν προειρημένων καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ καθιστῶσαν βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως.

Πρῶτον μὲν τοίνυν τὸ κεφάλαιον τῆς τοῦ Σωτῆρος κατὰ σάρκα οἰκονομίας τό γε εἰς αὐτοὺς ἧκον συνιστῶσι καὶ διασώζουσιν· οὐδὲν γὰρ ἄλλο διδασκόμεθα παρὰ τῆς θείας γραφῆς κεφάλαιον εἶναι ταύτης ἢ ὅπως ἡμᾶς ἑαυτῷ τε καὶ ἀλλήλοις συνάψῃ καὶ τὴν ἐκ τῆς ἁμαρτίας ἐπισυμβᾶσαν κατατομὴν καὶ διαίρεσιν ἐκ μέσου ποιήσῃ ἑνοποιήσας τὰ πάντα καὶ ἀποκαταλλάξας τῷ Θεῷ καὶ πατρί, ἐκ διαφόρων μὲν γενῶν καὶ τόπων συνειλεγμένοι, πρὸς μίαν δὲ γνώμην καὶ πολιτείαν συναρμόσαντες ἑαυτοὺς καὶ ὡς οἷόν τε μάλιστα συνδήσαντες τὰς ψυχάς. Ἔπειτα καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐπὶ γῆς πολιτείαν μιμοῦνται, αὐτοὶ μὲν μαθητῶν ἐπέχοντες τάξιν, τῷ καθηγουμένῳ δὲ πρόσωπον περιτιθέντες Χριστοῦ καὶ τὴν ὑπακοὴν ἐν πᾶσιν ἀδιάκριτον ἀποδιδόντες αὐτῷ· εἷς εἰσὶν οἱ πολλοὶ τῇ συναφείᾳ τῆς προαιρέσεως καὶ ὁ εἷς οὐ μόνος διὰ τὸ τοῖς πάντων σώμασιν ὡς οἰκείοις μέλεσι χρῆσθαι· καὶ δοξαζομένου μὲν ἑνὸς δοξάζονται πάντες ὡς μέλη ἀλλήλων, πάσχοντος δὲ συμπάσχουσι κατὰ τὸν |
f. 16r ἀπόστολον· ἀλλήλων εἰσὶ δεσπόται· ἀλλήλων δοῦλοι· καὶ τὴν δουλείαν ἥδιω νομίζουσι πάσης ἐλευθερίας· οὐ γὰρ ἀνάγκη ταύτης αἰτία, ᾗ πρόσεστι τὸ ἀλγεῖν, ἀλλὰ αὐθαίρετος γνώμη καὶ προαίρεσις ἀγαθή. Κοινὰ κέκτηνται τὰ ὄντα, ἕνα σκοπόν, κοινὴν τὴν σωτηρίαν, κοινὸν τὸν πλοῦτον· ὁμοῦ τε πᾶσι κοινῶς ἐξαρκοῦντα καὶ ἰδίᾳ προσγινόμενον ὅλον ἑκάστῳ· οὐχ ὑλικὸς γάρ, ἵνα σμικρύνηται τῇ εἰς πολλὰ διαιρέσει. Τί οὖν μακαριώτερον γένοιτ' ἂν ταύτης τῆς πολιτείας; Εἰ γὰρ ὁ μέγας Παῦλος ἐν μέρει τίθησι τελεωτάτης διδασκαλίας τὸ μιμηταί μου γίνεσθε καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ, τὸ αὐ-

467-469 πρβλ. Α' Κορ. 12, 26 476 Α' Κορ. 4, 16

442 πολλοῖς V 445 ὥσπερ τι P

τούς τινας μιμητὰς γίνεσθαι τοῦ Χριστοῦ πόσον τι χρὴ νομίζειν;
Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ πολλῶν ὀλίγα διῆλθον, οὐχ ἵν' εὐφημήσω τὸ πρᾶγμα,
δέδοικα μὲν οὖν μὴ καὶ τῆς ἀξίας ἐλαττώσω πολὺ τῇ περὶ τὴν διήγησιν ἀσθε-
νείᾳ, ἀλλὰ ἵν' ἐπιδείξαιμι, οἷον καὶ ὅσου μεταποιεῖσθαι καλοῦ καὶ πόσην τινὰ
τὴν προθυμίαν καὶ τὴν σπουδὴν περὶ τὴν αὐτοῦ κτῆσιν ἐπιδείκνυσθαι χρή. Τὸ
μὲν οὖν πρᾶγμα τοσοῦτον ὡς ἐξ ἄκρου τῶν εἰρημένων καὶ τὸ λοιπὸν τοῦ ὑφά-
f. 16v σματος ἐννοεῖν. Βούλομαι τοίνυν ἐγὼ τοὺς ἐμοὶ φιλτάτους παῖδας ὑμᾶς, τοὺς | ἐν
Χριστῷ γνησίους ἀγαπητοὺς ἀδελφούς, τοῦ τοσούτου καὶ τοιούτου καλοῦ καὶ
ἐργάτας εἶναι καὶ κληρονόμους. Τί γὰρ ἂν σχοίην ὑψηλότερον ἢ μεγαλοπρεπέ-
στερον, ὥσπερ πατρῷον ὑμῖν κλῆρον καταλιπεῖν;
Καὶ πρῶτον μὲν ἓν εἶναι πάντας παρακαλῶ τῇ τε τοῦ καλοῦ ἐργασίᾳ
καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους στοργῇ, ὥστε τοῖς μὲν σώμασι διαιρεῖσθαι μόνοις, τὰς
δὲ ψυχὰς ἡνωμένους εἶναι καὶ λόγον μελῶν πρὸς τὴν τοῦ ὅλου σώματος συμ-
φυΐαν ἕκαστον διασῴζειν. Καὶ ὑγιαίνοντας μὲν πάντας, μᾶλλον ἕκαστον ὑπὲρ
τῶν ἄλλων ἢ ἑαυτὸν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, χάριν εἰδέναι τῷ χορηγῷ τῆς ὑγείας, νο-
σοῦντος δ' ἑνός, πάντας ἔχειν συνδιατιθεμένους αὐτῷ πρὸς τὴν νόσον καὶ
συναλγοῦντας, ὥσπερ καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ σώματος μέλη πάσχει κακῶς ἑνὸς
πράττοντος· καὶ πάντα ποιεῖν καὶ πραγματεύεσθαι, ὥστε τὸν ἀδελφὸν ἰδεῖν
ἀπαλλαγέντα τῆς νόσου, μηδενὸς φειδομένους μήτε πράγματος μήτε πόνου,
λογιζομένους ἕκαστον ὡς ἡ αὐτὴ σπουδὴ καὶ τὸ ἴσον φίλτρον περιϊόν ποτε καὶ
εἰς αὐτὸν καταντήσῃ, ἐπειδὴ τῆς αὐτῆς ἀσθενείας πάντες περικείμεθα σῶμα.
Εἰ δέ που συμβαίη, ὅπερ ἀπεύχομαι, καὶ τὴν ψυχὴν νοσῆσαί τινα, τότε καὶ
f. 17r πλείω τὴν σπουδὴν ἐπιδείκνυσθαι καὶ θερμοτέραν | τὴν ἐπιμέλειαν, ὅσῳ καὶ
τιμιωτέρα τοῦ σώματος ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ζημία μείζων καὶ βαρυτέρα καὶ ἰα-
τροὺς καλεῖν τοὺς τὰ τοιαῦτα θεραπεύειν ἐμπείρους καὶ παντὶ τρόπῳ τὸν ἀδελ-
φὸν τῆς κακίας ἀπάγειν λόγοις τε τὰ δέοντα παραινοῦντας καὶ δεήσεσι καὶ
προσευχαῖς ἱλεουμένους αὐτῷ τὸ θεῖον.
Ἔπειτα δὲ καὶ τὰ ὄντα κοινὰ κεκτῆσθαι καὶ μηδενὸς μηδὲν ἴδιον μήτε
λέγεσθαι, μήτε εἶναι, ἀλλὰ τὸ ἐμὸν καὶ τὸ σόν, τὸ πολλῆς ταραχῆς ἐμπλῆ-
σαν τὸν βίον, ξενηλασίαν καταψηφισαμένους ἐσχάτην τῆς ἱερᾶς ἐξορίσαι ταύ-
της αὐλῆς. Μηδὲν ἔχειν ἐν οἷς οἰκεῖτε οἰκήμασι πλὴν τῶν ἀναγκαιοτάτων·
ταῦτα δὲ λέγω, οὐχ οἷς τὰ σώματα τρέφεται, ταῦτα γὰρ τὰ κοινὰ καθέξει τα-
μεῖα, ἀλλ' ὅσα τῶν ἐπιβλημάτων τήν τε ἡμερινὴν χρείαν ἀποπληροῖ καὶ πρὸς
τὴν τῆς νυκτὸς ἀνάπαυσιν ἐξαρκεῖ ἢ καὶ βιβλίον, ἵν' ὅταν ἀπὸ τῶν ἔξω περι-
σπασμῶν ἄγῃ σχολήν, πρὸς αὐτὸ τὸν νοῦν ἀσχολήσῃ, ἵνα μὴ τῇ ἀργίᾳ πρὸς
ἀτόπους ἀποπλανηθῇ λογισμούς· καὶ ταῦτα ἐκ τῶν κοινῶν.
Ἔριδας μὲν δὴ καὶ φιλονεικίας καὶ μάχας οὐδὲ βούλομαι ἐν ὑμῖν παραγ-
γέλλειν μὴ εἶναι. Πῶς γὰρ ἂν ἔτι σῴζοιτο τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης, ἢ πῶς οὐ
f. 17v ἀνάγκη εἰς μυρία τμή|ματα διεσπᾶσθαι τοὺς ἐρίζοντας ἢ μαχομένους; Ὥστε,
ἕως ἂν ἡ συμφωνία μένῃ καὶ ἡ ἰσότης, μάχη οὐκ ἐνδέχεται εἶναι· ἂν μέντοι τὸ

μὲν ἅπαν ὁμονοῇ καὶ εἰρηνεύῃ σῶμα, ἓν δὲ τῶν μελῶν διαστασιάζῃ, εἰ μὲν οὕτως ἔχει, ὥστε τρόπῳ δή τινι τὴν κακίαν ἀποβαλεῖν καὶ τὴν πρὸς τὸ ἐπίλοιπον ἀσπάσασθαι συμφωνίαν, τῷ προεστῶτι μελήσει, ὁποίοις δή τισι τοῖς φαρμάκοις τὴν ὑγείαν ἀνακαλέσηται τῷ νοσοῦντι· εἰ δ' ἀνιάτως ἔχει παντάπασιν, ἀλγοῦντας μὲν καὶ ὀδυνωμένους, ὅμως ἀποκόπτειν χρεών, ἵνα μὴ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἀπ' ἐκείνου μετάσχῃ λύμης, ἢ μᾶλλον θάνατον προξενήσῃ παντὶ τῷ σώματι.

Ἀλλ' οὐδὲ μὴν ἑταιρείας ἢ φιλίας ἰδίας ἔχειν· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο τρόπον ἕτερον κατάλυσις τῆς ὁμονοίας ἐστί. Καὶ παραδόξως ἐκ φιλίας τίκτεται μάχη, καταλαλιαὶ γὰρ ἀπὸ τούτου καὶ γογγυσμοὶ καὶ ψιθυρισμοὶ καὶ ὑποψίαι καὶ μυρία δεινά, ὥσπέρ τινες σπίλοι καὶ μῶμοι τῷ καλῷ τῆς συνοδίας προσφύονται σώματι, ἐξ ὧν συμβαίνει τὸ κάλλος ἀπανθεῖν τε καὶ ἀπορρέειν καὶ τὴν ῥώμην αὐτοῦ κατὰ μικρὸν δαπανᾶσθαι, ὥσπερ τῶν σωμάτων τὰ χρονίῳ νόσῳ δαπανηθέντα. f. 18r *Ἅπερ ἅπαντα | φυλαττομένους πάσῃ φυλακῇ καὶ τοῦτο χρὴ φυλάττεσθαι τὸ κακὸν καὶ μηδενὶ πράττειν ἐξεῖναι, ὡς ἓν τῶν ἀπηγορευμένων ὂν καὶ αὐτό· οὔτε οὖν ἕξει τις ὑμῶν ἰδίᾳ πρός τινα ἑταιρείαν, εἰ μὴ τὴν κοινὴν καὶ τὴν ὀφειλομένην τοῖς μέλεσι παρ' ἀλλήλων. Οὔτ' ἐξέσται τινὶ πρὸς τὸ ἑτέρου φοιτᾶν κελλίον καὶ τούτῳ συνεῖναι καὶ ὁμιλεῖν ἰδίᾳ ἢ νύκτωρ ἢ μεθ' ἡμέραν, εἰ μὴ βούλοιτο τῷ κρίματι τῆς ἀπειθείας ἔνοχος εἶναι. Ἂν δέ πού τις παρὰ τοῦ τὴν τῶν κοινῶν ἐπιτετραμμένου διοίκησιν ἐπιταχθῇ τινι τῶν ἀδελφῶν ἐν τῷ κελλίῳ διάγοντι ἀπαγγεῖλαί τι τῶν ἐκείνῳ δοκούντων, θύραζε στὰς καὶ τὴν ἀπόκρισιν ἀπαγγείλας εὐθέως ἀπαλλαττέσθω.*

Κατὰ μέρος μὲν οὖν ἅπαντα τὰ προσήκοντα διϊέναι οὐκ ἀναγκαῖον εἶναί μοι δοκεῖ· οὐ γὰρ ἀμύητοι τῶν τοιούτων ἐστέ, ἀλλ' ἐπὶ πολύν μοι χρόνον ὡμιληκότες εἰς πεῖραν ἤλθετε πάντων, ἄλλως θ' ὅτι καὶ τῷ μετ' ἐμὲ προστησομένῳ περὶ τούτων μελήσει, ὥστε τά τε κατορθώματα συντηρεῖν καὶ πράττοντα καὶ διδάσκοντα καὶ τὰ ἐλαττώματα διορθοῦσθαι νουθετοῦντα καὶ παιδεύοντα πατρικῶς. Ἐκείνῳ μὲν οὖν περὶ τούτων μελήσει· ὑμῖν δὲ λέγω τὴν f. 18v *ὑπακοὴν ἐκείνῳ διασῴζειν ἄδο|λόν τε καὶ καθαρὰν ὡς τὸ ἴσον ὀφείλουσι κἀκείνῳ χρέος, ὥσπερ ἐμοί, καὶ τὴν προσήκουσαν αὐτῷ νέμειν εὐλάβειαν καὶ τιμήν. Εἰ δέ τις ἐρεῖ· «τί οὖν ἄν; Σοὶ μὲν πιστεύσας προσῆλθον καὶ τὸ φρόνημα ταπεινώσας ὑπέταξα ἐμαυτόν, ἑτέρῳ δὲ μὴ βούλομαι», οὐ γὰρ ἀνάγκην προσθήσεις καὶ ἀκουσίως βιαζόμενος ὑποτάσσεσθαι, ταχεῖαν πρὸς αὐτὸν τὴν ἀπόκρισιν ποιησόμεθα ὅτι μάλιστα μὲν τὸν ἴσον ἕξει μισθὸν τῆς ὑποταγῆς ἐμοί τε κἀκείνῳ ὑποτασσόμενος. Οὐ γὰρ τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑποτάσσοντος, ἀλλ' ἡ τοῦ ὑποτασσομένου ταπείνωσις προξενεῖ τοὺς στεφάνους. Εἰ δ' οὐκ ἀνέχοιτο ταπεινοῦσθαι τῇ ἰδιορρυθμίᾳ καὶ τῇ κενῇ δόξῃ καθάπαξ ἐκδοὺς ἑαυτόν, τῆς μονῆς*

---

526 πρβλ. Β' Κορ. 12, 20 527 πρβλ. Β' Πέτρ. 2, 13

---

521 ἀποκόπτει V

ἑαυτὸν ἀποστήσας καθ' ἑαυτὸν ὅποι βούλοιτο διαγέτω· οὐδεὶς ἔσται ὁ βιασόμενος. Τῇ γὰρ κατὰ Θεὸν πολιτείᾳ βία πρόσεστιν οὐδεμία. Ἐγὼ δὲ οὐ περὶ τῶν ἀποστῆναι βουλομένων τῆς ἀδελφότητος διατάττομαι νῦν, ἀλλὰ περὶ τῶν βουλομένων συνεῖναι τοῖς ἀδελφοῖς καὶ κοινωνεῖν αὐτοῖς τῶν προσόντων. Τούτοις γὰρ ἐπιτάττω τῷ μετ' ἐμὲ προστησομένῳ τὴν ὑπακοὴν διασῴζειν· τοῦτο γὰρ ὑμῖν ἡγοῦμαι λυσιτελεῖν καὶ πρὸς ὁμόνοιαν συνάγειν καὶ τὴν εἰρήνην f. 19r ὑμῖν χορηγεῖν, τῶν πολλῶν ἓν γινομένων τῇ εὐ | πειθείᾳ τῇ πρὸς τὸν ἕνα. Εἰ δέ τις ὑμῶν ἀφηνιάζει καὶ τοῖς ἰδίοις στοιχεῖ θελήμασιν, εἰ μὲν τρόπῳ δή τινι τοῦτον ὁ προϊστάμενος δυνηθείη μεταβαλεῖν καὶ ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἀγαγεῖν τῆς ταπεινώσεως τοῦ Χριστοῦ, τοῦτ' ἂν εἴη βέλτιστον· εἰ δ' ἀνιάτως νοσεῖ, τῆς μονῆς ἐκβαλέσθω· οὐ γὰρ δίκαιον, ὁ τῆς Κλίμακος ἔφη, ὁρατὸν πολέμιον καὶ ἀόρατον ἐν τῇ μονῇ συγχωρεῖν.

Ἀλλ' οὐδὲ μὴν τὸν προϊστάμενον μεθ' ὑπερηφανείας ἄρχειν καὶ αὐθαδείας ἑαυτὸν μὲν δεσπότην τῶν ἀδελφῶν, ἐκείνους δὲ νομίζοντα δούλους, ὡς μὴ προστασίαν πνευματικὴν εἶναι τὴν προστασίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀρχήν τινα κοσμικήν, ὥσπερ ἐκ πατρῴου κλήρου πρὸς αὐτὸν κατιοῦσαν. Ὁ τοιοῦτος γὰρ οὐ μόνον τῆς ἀκριβοῦς ⟨οὐκ⟩ ἔχεται πολιτείας τῶν μοναχῶν, ἀλλ' ἤδη φανερός ἐστιν αὐτῆς ἐχθρὸς καὶ πολέμιος. Ἀλλ' ὥσπερ παίδων πατὴρ οἰκείων, οὕτω καὶ ἀρχέτω καὶ προνοείσθω, ἐν πᾶσιν οἷς τε φθέγγεται καὶ οἷς πράττει τῶν πατρικῶν σπλάγχνων προηγουμένων. Οὕτως γὰρ τῆς τε δυσωδίας ἀνέξεται τοῦ νοσοῦντος καὶ τῆς προπετείας τοῦ νεωτέρου καὶ τῆς βρεφικῆς ἐξ ἁπαλότητος ἀναισθησίας καὶ τῆς ἐκ γήρως ἢ νόσου πρὸς τὴν τῶν σωματικῶν ἐργασίαν ἀκινησίας. Καὶ ὅλως κεφαλῆς λόγον ἐχέτω πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ σώματος μέλη, πάντων f. 19v μὲν | ὑπερκαθημένη καὶ πᾶσιν ἐπιτάττουσα τὰ πρακτέα καὶ πρὸς τὴν διοίκησιν τοῦ σώματος, ὡς ἂν αὐτῇ δοκοίη τὰ μέλη κινοῦσα πρὸς μηδέν, ὃ βούλοιτο, στασιάζοντα πρὸς αὐτὴν ἢ μαχόμενα, ἀλλ' ἀδιάκριτον εἰσφέροντα τὴν ὑπακοήν, πάντα δὲ περιέπουσα ὡς οἰκεῖα καὶ τῆς προσηκούσης ἕκαστον ἀξιοῦσα προνοίας, τὴν μὲν σχέσιν καὶ τὴν συμπάθειαν ἐπίσης τηροῦσα πᾶσι, τὴν τάξιν δὲ οὐ τὴν αὐτὴν πᾶσι τηροῦσα, ἀλλὰ τὴν οἰκείαν ἑκάστῳ ἀποδιδοῦσα. Ἄτοπον γὰρ ἂν εἴη, μᾶλλον δὲ ἀνόητον ὅλως, τῇ χειρὶ μὲν τὴν ἐργασίαν τοῦ ποδὸς ἐγχειρίζειν, τὴν δ' αὖ ὀφθαλμοῦ τῷ στόματι ἢ τὴν τοῦ στόματος τοῖς νεφροῖς· οὕτω γὰρ αὐτά τε καμεῖται τὰ μέλη καὶ αὐτὸς εἰς μάτην ἔσται πονῶν πρὸς οὐδὲν τῶν δεόντων κεχρημένος αὐτοῖς. Τοιοῦτον ἐγὼ βούλομαι τὸν μετ' ἐμὲ τῆς ἐμῆς προστησόμενον ἀδελφότητος εἶναι.

Διὸ δὴ καὶ πολλὰ τῇ περὶ τούτου ζητήσει προσασχολήσας τὸν νοῦν καὶ διὰ πολυχρονίου πείρας ἐλθὼν καὶ πράγμασιν αὐτοῖς διδαχθεὶς τὸν Κεραμέαν Νεόφυτον τῇ τοιαύτῃ προστασίᾳ προσήκειν, τοῦτον καὶ βούλομαι προστῆναι

---

571 οἰκείων om. P οὕτως V

μετ' ἐμὲ τῶν ἐμῶν ἀδελφῶν. Οὐχὶ φιλίᾳ τινὶ ἢ διαθέσει τὸν μὲν ἁρμόζοντα τῷ
f. 20r *πράγματι καὶ ἀρετῆς ἕνεκα καὶ ἐμπειρίας | παραδραμών, τὸν δ' ἀφελῆ καὶ ἀρετῆς μηδένα λόγον ποιούμενον προτιμήσας, ἀλλ' ἁπλῶς οὕτω καὶ πανουργίας χωρὶς ἱκανὸν τῷ πράγματι κρίνας, ὥστε μὴ βλάβην αὐτῷ τὴν ἀρχὴν ἐμποιῆσαι, ἀλλ' ἐπίτασιν ἀρετῆς, ὡς οὐχ ἑαυτῷ μόνῳ πρὸς παιδαγωγίαν ἀρκέσοντα, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐσόμενον παράδειγμα τοῦ καλοῦ, ἐπειδὴ πέφυκεν ἀεὶ τὸ ἀρχόμενον ἐξομοιοῦσθαι τῷ ἄρχοντι. Καὶ αὐτὸς δὲ πάλιν πρὸς τὰ τέλη φθάσας τοῦ βίου τὸν ἴσον τρόπον ἐκ τῶν ὄντων ἐπιλεγέσθω τὸν ὑπερέχοντα τῶν λοιπῶν καὶ τοῦτον ἀποδεικνύτω προστάτην τῶν ἀδελφῶν, μηδὲν δυσχεραινόντων τῶν ἄλλων, μηδὲ ταῖς ἀκίσι βαλλομένων τοῦ φθόνου, ὡς παρευδοκιμουμένων ἐκείνου προτιμωμένου, ἀλλὰ μᾶλλον ὕλην ποιουμένων τὸ πρᾶγμα πρὸς τὴν κτῆσιν τῆς ἀρετῆς σαφῶς πεπεισμένων, ὡς οὐ φιλίας οὐδ' εὐγενείας οὐδὲ πλούτου, ἀλλ' ἀρετῆς ἆθλον ἡ προστασία. Κἀκεῖνος δ' αὖθις τῶν παρόντων ἀπαλλαττόμενος, ὡσαύτως ποιήσει· καὶ οὕτως ἔσται κατὰ διαδοχήν, ἀεὶ προτιμωμένου τοῦ βελτίονος. Τοῦτο γὰρ ὑμῖν ἡγοῦμαι λυσιτελεῖν οὐ μόνον σωματικῶς, πολλῷ δὲ μᾶλλον πνευματικῶς.*

f. 20v *Ἂν | δέ ποτε μηδεὶς εὑρεθῇ τῶν ὄντων ἱκανῶς πρὸς τὸ πρᾶγμα, οὐ διὰ κακίαν, ἀλλὰ δι' ἀπειρίαν, οὐ χρὴ τὸν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῆς προστασίας ἐπειλημμένον τοῦ παρόντος ἐχόμενον λόγου ἀπείρῳ τινὶ τοὺς ἀδελφοὺς ὑποτάττειν, ὡς ἐκ τούτου συμβαίνειν αὐτόν τε ἀπόλλυσθαι καὶ τοὺς ἑτέρους προσαπολύειν. Παραπλήσιον γὰρ ἂν ποιοίη, ὥσπερ ἂν εἴ τις, οὓς βούλοιτο σῴζειν καὶ ὧν τὴν σωτηρίαν περὶ πλείστου ποιοῖτο, τούτους εἰς ναῦν ἐμβαλὼν καὶ ἐπαφεὶς τῷ πελάγει, ἔπειτα γεωργῷ τοὺς οἴακας ἐγχειρίζοι ἢ χαλκεῖ ἢ σκυτοτόμῳ, ὃς οὐ μόνον οὐκ οἶδε κλύδωνι μάχεσθαι καὶ τῶν τρικυμιῶν τὴν ναῦν διασῴζειν, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι διὰ τῶν οἰάκων ἐπίσταται κυβερνᾶται· ἀνάγκη γὰρ ἐκείνους αὐτῇ νηὶ καταδῦναι οὐδενὸς ὄντος τοῦ σῴζειν ἐπισταμένου. Ἀλλὰ πρότερον ἐρευνήσαντα καὶ περὶ τὴν τούτου ζήτησιν οὐ μικρὰν εἰσενεγκόντα σπουδὴν ἔξωθεν ἐπεισαγαγεῖν τὸν ποιμένα, τά τε ἄλλα πρὸς ἀρετὴν εὐφυῶς ἔχοντα καὶ πρό γε πάντων συμβαίνοντα τῇ πολιτείᾳ τῇ ὑμετέρᾳ. Ἄτοπον γὰρ τῷ μὲν σώματι μηδὲν ἡγεῖσθαι δεινὸν ἐξ ἀλλοδαπῆς συνάγειν τὰς τοῦ*
f. 21r *ζῆν ἀφορμάς, ἂν μὴ παρῶσιν ἐγχώριοι, τῇ ψυχῇ δὲ μὴ πορίζειν ἔξωθεν | τὸν δυνάμενον αὐτὴν θρέψαι τῷ ἄρτῳ τῷ ζωτικῷ· καὶ προβάτοις μὲν οὐδένα νοῦν ἔχοντα ζημίαν ἡγεῖσθαι ποιμένα ποθὲν ἔξωθεν ἔμπειρον ἐπιστῆσαι, ἀπειρίαν συνειδότα τοῖς παρ' αὐτῷ τεθραμμένοις, ψυχαῖς δὲ λογικαῖς, ὥσπερ ἕν τι τῶν αἰσχρῶν νομίζειν τῷ πεῖραν ἔχοντι τοῦ ποιμαίνειν αὐτὰς ἐγχειρίσαι, αὐτὸ τοῦτο νομίζοντας οὐ καλόν, τὸ παρ' ἄλλοις τἀγαθὸν εὑρεθῆναι. Καὶ ἄμπελον μὲν οὐδένα φιλονικεῖν αὐτὸν τὸν ἔχοντα τέμνειν, ἂν ἀπείρως ἔχῃ περὶ τὸ πρᾶγμα,*

---

607 ἱκανὸς P

ἀλλ' ἔξωθεν καλεῖν γεωργούς, οἵ μετ' ἐπιστήμης αὐτὴν τεμοῦσι, τὴν δὲ φυτείαν, ἣν ὁ πατὴρ ἡμῶν ἐφύτευσεν ὁ οὐράνιος, τὸν ἐπιμελησόμενον ἔξωθεν μὴ καλεῖν καὶ τάφρον περιβαλοῦντα καὶ τοῖς πονηροῖς ἀνεπίβατον θηρίοις διατηρήσοντα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως.

Ἐπεὶ δὲ ὡς εἰκός τινων τῶν τῆς συνοδίας ἀπολιπόντων τὸν βίον ἢ καὶ ἄλλως χρείας καλούσης ἑτέρους ἀντεισάγειν χρεών, σκεψώμεθα κἀκείνους, ὁποίους τε εἶναι δεῖ καὶ ὅπως αὐτοὺς προσδέχεσθαι χρή. Τὸν τοίνυν βουλόμενον τῇ ὑμετέρᾳ συνοδίᾳ προσαρμοσθῆναι καὶ μέλος αὐτῆς γενέσθαι προσήκει πρότερον ἀποτάξασθαι πᾶσι τοῖς προσοῦσιν αὐτῷ. Πῶς γὰρ ἂν καὶ δυνηθείη συν-
f. 21v ταγῆναι | τοῖς μαθητευομένοις Χριστῷ, μὴ πᾶσιν ἀποταξάμενος, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰπόντος, ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής· καὶ πάλιν, εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ τότε ἐπαγαγόντος, ἀκολουθείτω μοι· καὶ πάλιν, εἴ τις ἔρχεται πρός με καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ τὰ τέκνα καὶ τοὺς ἀδελφούς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ μὴ πᾶσιν ἀποταξάμενος καὶ τῆς προσπαθείας ἑαυτὸν τοῦ κόσμου χωρίσας οὐ δύναται μαθητὴς εἶναι Χριστοῦ, πῶς ἂν ὑμῖν συναριθμηθείη τοῖς μὴ μόνον χρήμασι καὶ κτήμασι καὶ φίλοις ἀποταξαμένοις καὶ οἰκείοις καὶ συγγενέσιν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοὺς ἀρνησαμένοις, τὸ μεῖζον καὶ ἐργωδέστερον; Ἐπεὶ οὖν τοῦτο ἀδύνατον, τοὐναντίον ἂν εἴη καὶ δυνατὸν καὶ λυσιτελὲς καὶ ὠφέλιμον.

Χρὴ τοιγαροῦν τὸν ὑμῖν προσερχόμενον πρῶτον μὲν ἀποτάξασθαι καὶ χρήμασι καὶ κτήμασι καὶ συγγενείαις καὶ ἑταιρείαις καὶ μηδὲν ἐπισύρεσθαι τῶν τοῦ κόσμου κακῶν, ἀλλὰ πατέρα μὲν ἀληθινὸν ἡγεῖσθαι τὸν αὐτὸν προσάξοντα
f. 22r τῷ ἀληθινῷ καὶ πρώτῳ πατρί, | ἀδελφοὺς δὲ καὶ φίλους καὶ συγγενεῖς τοὺς τὴν αὐτὴν αὐτῷ πολιτείαν προελομένους ἀσκητικήν, κτῆσιν δὲ καὶ περιουσίαν μάλιστα μὲν τὴν ἀκτησίαν καὶ τὴν πτωχείαν, ἥτις αὐτῷ τὸν ἀναφαίρετον ἐν οὐρανοῖς προξενήσει πλοῦτον.

Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον καὶ τὴν κοινῇ προσοῦσαν τοῖς ἀδελφοῖς, ἣ κοινή τέ ἐστι πᾶσι καὶ οὐδενός ἐστι, τὸ μὲν ὅτι πᾶσιν ἐπίσης τὴν ἀναγκαίαν ἐκπληροῖ χρείαν, τὸ δ' ὅτι τῶν ἄλλων ἕκαστος αὐτὴν καὶ οὐκ ἰδίαν ἡγεῖται· ὡς ἐκ τούτου συμβαίνει καὶ τὴν τελείαν ἀκτημοσύνην πάντας ἀσκεῖν. Ἔπειτα δὲ πρὸς τὴν ἕξιν καὶ τὴν κατάστασιν τῆς συνοδίας ἑαυτὸν μεθαρμόζειν καὶ ταῦτα μὲν

628-629 πρβλ. Ματθ. 15, 13 638-640 Λουκ. 14, 33 640-642 Ματθ. 16, 24 643-646 Λουκ. 14, 26

αἱρετὰ ἡγεῖσθαι, ἅπερ ὁρᾷ καὶ τὴν συνοδίαν μεταδιώκουσαν, ἐκεῖνα δὲ πάλιν φευκτά, πρὸς ἃ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς ἀηδῶς ἴδοι διακειμένους. Μηδεμίαν ἔχειν ἰδιάζουσαν κτῆσιν λογιζόμενον ἴσως ὅτι τὸ μὲν ὑφελέσθαί τι τῶν κοινῶν ἀπείρηται μόνον καὶ κλοπῆς ἔγκλημα περιάπτει, τὸ δ' ἀπὸ τῶν ἰδίων ἑαυτῷ ταμιεύσασθαι γήρως ἕνεκα ἢ ἀσθενείας, οὐδεμίαν ἐγκλήματος ἔχει κατηγορίαν· πρῶτον μὲν γὰρ ἀπιστίᾳ ἑαυτὸν περιπείρει, μὴ πιστεύων πιστὸν τὸν ἐπαγγει- f. 22v λάμενον εἶναι καὶ δυνατὸν ὃ ἐπηγγείλατο καὶ ποιῆσαι, καὶ ἀδικίαν | δὲ περιάπτει Θεῷ, εἰ αὐτὸς μὲν αὐτῷ πεισθεὶς πάντα τὰ ὄντα προεῖτο τοῖς πενομένοις, ὁ δ' ἐν καιρῷ τῆς χρείας οὐ παρασταίη τὴν βίαν ἐπικουφίζων. Ἔπειτα δέ, πῶς ἂν δύναιτο λέγειν Χριστῷ· ἰδοὺ ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι παρυποκρατήσας τινὰ καὶ τό, οὐ δύνασθαι Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ δὲ καὶ τό, οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. Τῆς τοιαύτης αὐτὸν πράξεως ἀποτρεπέτω· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ παραβολὴ τοῦ ἐμπόρου σαφὴς ἐστι πᾶσιν εἰς τοῦτο φέρουσα· ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην πάντων ὧν εἶχεν αὐτὸν ἐπρίατο· καὶ ἐν ἑτέρᾳ δὲ παραβολῇ σαφῶς ὁ Κύριος ἀπεφήνατο, μὴ δύνασθαι τελεσφορῆσαι τὸν ὑπὸ τῶν τοῦ πλούτου φροντίδων καὶ μεριμνῶν συμπνιγόμενον. Ὅτι δὲ μερίμναις ἐνέχεται παντοδαπαῖς ὁ χρήματα ἔχων, αὐτὸς ὁ Κύριος ἀπεφήνατο εἰπών· ὅπου ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν καὶ χωρὶς δὲ τούτων πρὸς ἀποστασίαν ὁ τοιοῦτος τῆς ἀδελφότητος εὐκίνητος ἔσται. Μᾶλλον δὲ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀποστασίαν νοσεῖ αὐτῷ τούτῳ τῷ ἴδιον ἔχειν τῶν ἄλλων ἀπερρηγμένος· καὶ ἀλλαζὼν δὲ ὁ τοιοῦτος καὶ ἀντίλογος καὶ φιλόνεικος καὶ πρὸς οὐδὲν χρήσιμος ἔσται. Ὁ δὴ τοιοῦτος, εἰ μὲν καὶ πρὶν εἰσελθεῖν τὴν μονὴν φωραθείη, μηδὲ τὴν f. 23r ἀρχὴν εἰσερχέσθω, κἂν δοκῇ τισιν ἄλλοις | ἀγαθοῖς κεκοσμῆσθαι, ὡς ἀνάξια καὶ τῆς συνοδίας φρονῶν καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος. Εἰ δὲ μετὰ ταῦτα γένηται φανερός, ἢ διορθούσθω τοῖς ἄλλοις ἐπίσης τὴν πτωχείαν καὶ τὴν ἀκτημοσύνην καὶ τὴν ταπείνωσιν ἀσπαζόμενος, ἢ τῆς μονῆς ἐκβαλέσθω, ὡς καὶ πρότερον αὐτὸς ἑαυτὸν διὰ τῆς ἰδιαζούσης κτήσεως τῆς συνοδίας ἀποχωρήσας.

Ἔτι πρὸς τούτοις οὐδ' ἀσχολίας ἰδίας τὸν ἀσκητὴν ἔχειν χρή, οὐδὲ τοῖς κατὰ σάρκα συγγενέσιν ἢ αὐτὸν παραβάλλειν ἢ ἐκείνους δέχεσθαι παραβάλλοντας. Εἰ μὲν γὰρ καὶ αὐτοὶ τῷ κόσμῳ ἀποταξάμενοι ἐκείνῳ τὴν αὐτὴν εἵλοντο πολιτείαν, οὐχ ὡς συγγενεῖς κατὰ σάρκα, ἀλλ' ὡς ἀδελφοὺς ὄψεται κατὰ πνεῦμα. Εἰ δ' ἔτι τοῦ κόσμου μέρος εἰσίν, οὐ δίκαιον τὸν ὅλῳ τῷ κόσμῳ σταυρωθέντα διὰ Χριστὸν ἔτι δοῦλον εἶναι τῶν τοῦ κόσμου μερῶν· περὶ μὲν δὴ τῶν προσερχομένων τῇ συνοδίᾳ ἡμῶν τοσαῦτα. Ὑμᾶς δὲ τοὺς προσδεχομένους

673-674 Ματθ. 19,27 674-676 Λουκ. 16, 13 καὶ Ματθ. 6, 24 677-679 πρβλ. Ματθ. 13, 45-46 679-681 πρβλ. Λουκ. 8, 14 682-683 Ματθ. 6, 21

665 ἀηδῶς om. P

οὐχ ἁπλῶς οὕτως καὶ ἀβασανίστως τὸν προσιόντα προσδέχεσθαι χρή, ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἐξετάζειν, εἰ συμβαίνοντας ἔχει τοὺς τρόπους τῷ ἐπαγγέλματι, ἔπειτα δὲ ἀποπειρᾶσθαι καὶ βασανίζειν χρόνον συχνόν, εἰ τὸ σκληρὸν αὐτὸν f. 23v *τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας οὐκ ἀποκναίει· | εἰ πρὸς ὑπακοὴν εὐπειθής ἐστι καὶ εὐάγωγος· εἰ μὴ τοὺς τρόπους εὔκολος καὶ μικρᾶς ἐξ αἰτίας μεταβάλλει τοὺς λογισμοὺς παντὶ ἀνέμῳ περιφερόμενος, τῷ εἰς τὸ πετρῶδες ἐμπεσόντι σπόρῳ προσεοικώς, ταχέως μὲν ἀνατέλλων, διὰ δὲ τὸ μὴ ἔχειν βάθος καρδίας ἀποξηραινόμενος μικρᾶς προσπεσούσης θέρμης. Κἂν οὕτω διακωδωνισθεὶς ἄξιος ἐργάτης εὑρεθῇ τοῦ θείου τοῦ Χριστοῦ ἀμπελῶνος, τότ' ἤδη συναριθμείσθω τοῖς ἀδελφοῖς.*

Χρήματα μέντοι μηδαμῶς τὸν προσερχόμενον ἀπαιτεῖν· ἄτοπον γὰρ ἐκεῖνον μὲν διδάσκειν οὐκ ἀναγκαίαν εἶναι τὴν τῶν χρημάτων κτῆσιν μᾶλλον δὲ καὶ περιττὴν καὶ ἐπιβλαβῆ, ἔργοις δὲ αὐτοῖς ἀναγκαίαν ἀποδεικνύναι, ὡς οὐκ ἐνὸν ἄλλως τῆς σωτηρίας τυχεῖν, οὐδὲ τῷ σχήματι τῶν μοναχῶν προσελθεῖν, εἰ μὴ διὰ χρημάτων. Ἀλλ' εἰ μὲν μηδὲν ἔτυχεν ἔχων, αὐτὸ τοῦτο προθυμοτέρους ὑμᾶς ποιείτω, ὅτι προγεγυμνασμένον εὑρήσετε τοῖς ἀσκητικοῖς πόνοις τὸν ἀδελφὸν καὶ τὴν ἀκτημοσύνην προκατωρθωκότα καὶ πρὸς τὸ στενὸν τῆς διαίτης συνεθισμένον καὶ πρὸς ὑπακοὴν καὶ ταπείνωσιν f. 24r *εὐχερῆ, ἐπειδὴ πέφυκεν ὡς τὰ πολλὰ τῇ ἔξωθεν περιβολῇ καὶ διαίτῃ | καὶ ἡ ἔνδον κατάστασις τῆς ψυχῆς συνεξομοιοῦσθαι. Εἰ δ' εὐποροίη, τοῖς ἐνδεέσι πρότερον διανείμας ἢ καὶ συγγενέσι καὶ φίλοις καὶ τοῖς τούτων προσπαθείας ἑαυτὸν ἀπολύσας, οὕτως εἰσίτω κοῦφος καὶ εὐσταλὴς ὡς πρὸς ἀγῶνας ἡτοιμασμένος καὶ τὸν καλὸν δραμούμενος δρόμον τῆς εὐσεβείας. Καίτοι γ' ἐξῆν εἰπεῖν ὅτι, ᾧ πιστεύει τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχήν, τούτῳ δήπου δίκαιόν ἐστι πιστεῦσαι καὶ τὴν διοίκησιν τῶν χρημάτων καὶ οὐδεὶς ἂν εἶχεν αἰτίαν ἐπενεγκεῖν, ἕως ἂν εὑρίσκωμεν ὅτι καὶ οἱ κατ' ἀρχὰς πιστεύοντες τῷ κηρύγματι ἐπίπρασκον τὰς οὐσίας αὐτῶν καὶ φέροντες τὰς τιμὰς ἐτίθεσαν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. Ἀλλ' ἐπειδήπερ ἐκ τούτου καὶ βλάβην ἐνίοτε συμβαίνει γίνεσθαι τοῦ ταῦτα προσενεγκόντος ῥαθύμως πρὸς τὴν ὑπακοὴν διατιθεμένου ἢ καὶ κατεπαιρομένου τῶν ἄλλων, ὡς αὐτοῦ τι πλέον εἰσενεγκόντος, ἄλλως θ' ὅτι καὶ τοὺς πτωχοὺς καταισχύνει τὸ πρᾶγμα, διὰ τοῦτο παντάπασι παραιτητέον τὸ παρὰ τῶν προσερχομένων ἀδελφῶν τι λαμβάνειν.*

Ἃ μέντοι λέγουσιν ἀδελφᾶτα, τὰ πολλῆς καταφρονήσεως καὶ ῥαθυμίας f. 24v *ἐμπλήσαντα τὸ βίον τῶν μοναχῶν καὶ | τὴν ἀγάπην ἐξορίσαντα καὶ εἰς μυρία τμήματα τεμόντα τὰς κατὰ Θεὸν συνοδίας καὶ μυρία αἴσχη καὶ ὀνείδη προστριψάμενα τῇ πολιτείᾳ τῶν μονοτρόπων, οὐδὲ μέχρις ἄκρων ὤτων καταδέχεσθαι*

705-707 πρβλ. Λουκ. 8,6 καὶ 8,13 708 πρβλ. Ματθ. 20, 1-14 725-727 πρβλ. Πράξ. 4, 34-35

χρή, ἀλλ' ἀπελαύνειν πάσῃ δυνάμει ὡς κακῶν φοράν, ὡς ἀλλοτρίωσιν τοῦ Χριστοῦ, εἴπερ αὐτοῦ τὰ μέλη κατατέμνει καὶ διασπᾷ, ὡς τῇ παραδόσει τῶν ἁγίων πατέρων ἀσύμφωνα παντελῶς. Ὥστε δὲ τὴν πρὸς ταῦτα ἔχθραν νεάζουσαν ἀεὶ καὶ σφριγῶσαν παραμένειν ὑμῖν τῶν ὁρισθέντων περὶ τούτου τοῖς ἁγίοις πατράσι συνοδικῶς μεμνῆσθαι προσήκει, ὧν κληρονόμος ἔσται πάντως ὁ πρώτως ταῦτα καταδεξόμενος καὶ τοὺς ἄλλους πείσων, ὡς μυρίων αἴτιος γενησόμενος φόνων, μᾶλλον δὲ καὶ φόνου πλέον, εἴπερ οὐκ ἴσον, σῶμά τε τῆς παρούσης καὶ τῆς μελλούσης ψυχὴν ἀποστερῆσαι ζωῆς.

Ἓν ἔτι τοῖς εἰρημένοις προσθεὶς καταλύσω τόν λόγον, ὃ δόξειε μὲν ἴσως ἐξ ἀκοῆς πρώτης ἐναντία λέγειν τῇ ἐντολῇ, ἂν δὲ βασάνῳ δῶμεν τὸ πρᾶγμα, οὐκ ἀπεναντίας ἀλλὰ καὶ μάλιστα συνᾷδον αὐτῇ φανεῖται· τῆς ἐντολῆς γὰρ κελευούσης, πότε με ἴδετε ξένον καὶ συνηγάγετέ με, ἐγὼ ὑμῖν παραγ-
f. 25r γέλλω μηδένα ἐν τῇ μονῇ ποτε δέξασθαι, | ὃν λέγουσι κελλιώτην, μοναχὸν μὲν καὶ αὐτὸν ὄντα τὸ σχῆμα, ἰδιόρρυθμον δὲ καὶ καθ' ἑαυτὸν ὡς ἂν βούλοιτο ζῆν ᾑρημένον. Σκεψώμεθα τοίνυν τὴν αἰτίαν τῆς ἐντολῆς καὶ οὐδεμίαν ἄλλην εὑρήσομεν ἢ τὸ πάντας διὰ τῆς ἀγάπης ἑνοῦσθαι κἀντεῦθεν καὶ τῶν νοσούντων καὶ τῶν ἐνδεῶν καὶ τῶν ξένων ὡς οἰκείων μελῶν προθύμως προνοεῖσθαι τὰ δυνατά. Ἂν δὲ συμβαίνῃ διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἡνωμένα διασπασθῆναι καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ὁμόνοιαν ἐκ μέσου γενέσθαι καὶ πολλῆς ταραχῆς ἡμᾶς ἐμπλησθῆναι, οὐ παραιτησόμεθα τὴν βλάβην δυνάμενοι τὴν αὐτὴν ἐντολὴν ἐν ἑτέροις, οἷς οὐ βλαπτόμεθα ἐκπληροῦν. Ἂν τοίνυν καὶ ἀπὸ τούτου τοῦ κελλιώτου βλάβην εὑρήσομεν οὐ τὴν τυχοῦσαν προσγινομένην, οὐχὶ διὰ τοῦτο τὸ πρᾶγμα παραιτητέον; Οὗτος τοίνυν ἢ τῶν σπουδαίων ἔσται τις καὶ ἀρετῆς ἀντιποιουμένων ἢ τῶν ἀμελῶς τε καὶ ῥαθύμως βιούντων καὶ οὐδεμίαν πρόνοιαν τῆς οἰκείας σωτηρίας ἐνδεικνυμένων. Εἰ μὲν οὖν τῶν ἀμελῶν καὶ ῥαθύμων αὐτόθεν καταδηλον τὸ κακόν· ῥᾷον γὰρ ἂν αὐτὸς κατασπᾶσαι τοὺς ἄλλους εἰς μίμησιν τῆς κακίας τῆς ἑαυτοῦ ἢ αὐτὸς ἀναχθείη πρὸς ὕψος τῆς ἀρετῆς, ἐπειδὴ τὸ μὲν κακὸν πρὸς μίμησιν εὔκολον, ἡ ἀρετὴ δὲ πολλῶν ἱδρώτων |
f. 25v δεῖται καὶ πόνων καὶ ἀνάντης τίς ἐστι πρὸς τὸ παρὸν καὶ σκληρά. Ὥστε διὰ τοῦτο τὴν ἐν τῇ μονῇ διατριβὴν παραιτητέον αὐτοῦ, ἵνα μὴ τὸ πᾶν ἀπολέσωμεν ἑνὸς πρόνοιαν δοκοῦντες ποιεῖσθαι. Εἰ δὲ τῶν σπουδαίων καὶ δοκούντων φιλοσοφεῖν πάλιν καὶ αὐτὸς ἢ τῶν δοκούντων καὶ ὄντων σπουδαίων ἔσται ἢ τῶν ἐπιπλάστων τις καὶ ὥσπερ προσωπεῖον περικειμένων τὴν ἀρετήν, οὓς ὁ Κύριος τοῖς κεκονιαμένοις παρείκασε τάφοις, ἔξωθεν μὲν ὄντας ὡραίους, τὰ δὲ ἔνδον νεκρῶν καὶ δυσωδίας μεστούς. Ἀλλ' εἰ μὲν τῶν ὄντως σπουδαίων καὶ τῶν φοβουμένων Θεόν, αὐτὸς μὲν ἴσως οὐδεμίαν ἀφ' ἑαυτοῦ προξενήσει βλάβην, αὐτῷ δὲ μόνον τῷ μεταξὺ τῶν

746-747 πρβλ. Ματθ. 25, 35.38.43   769 πρβλ. Ματθ. 23, 27

ὑποτασσομένων ἰδιορρύθμως οἰκεῖν ἀνυποταξίας παράδειγμα κείσεται τοῖς ἀτελεστέροις τῶν ὑπηκόων καί, εἴ ποτέ τις αὐτῶν παρὰ τοῦ προεστῶτος σκωφθῇ ἢ καί τι τῶν ἐπιπόνων ἐπιταχθῇ, εὐθὺς πρὸς τὸν ἰδιόρρυθμον ἀποβλέψει ἔχων συνηγοροῦντα καὶ τὸν πολέμιον· «τί δέ», λέγων, «οὐχὶ κἀμὲ θρέψει Θεός, ὥσπερ καὶ τόνδε τὸν μοναχόν, ὃς μηδένα ἔχων τὸν ἐπιτάττοντα ἄμοχθον βίον ζῇ, ψάλλων πολλὰ καὶ νηστεύων καὶ σωματικοῖς περισπα- f. 26r *σμοῖς οὐδόλως προσασχολούμενος, ἀλλὰ ἀεὶ συνὼν τῷ Θεῷ; | Τὸ δὲ μέγιστον, ὅτι καὶ πάσης ἐστὶν ἐκτὸς ἀηδίας καὶ λύπης, παρ' οὐδενὸς ἐξουθενούμενος ἢ σκωπτόμενος, ἀλλ' ἑαυτὸν ῥυθμίζων καὶ διεξάγων, ἐγὼ δὲ καθεδοῦμαι μόχθοις ἀεὶ συνὼν καὶ κατακοπτόμενος εἰκῇ καὶ μάτην; Τὸ δέ γε καὶ τούτου δεινότερον, τὸν βαρὺν τοῦτον ἔχων ἐπιστάτην τῶν πραττομένων ἐξεταστὴν κατ' ἐξουσίαν οὐχ ὅπως ἔχει, ἀλλ' ὅπως ἂν αὐτῷ δοκῇ τὰ πράγματα κρίνοντα, ἔστι δ' ὅτε καὶ ἐξεπίτηδες διαβάλλοντα τὰ καλά, ἵνα μόνον ποιῇ μου τὴν ζωὴν πικροτέραν παντὸς θανάτου; Ἀπέλθω κἀγὼ καὶ κελλίον οἰκήσω κατ' ἐμαυτὸν καὶ τῶν παρόντων ἐμαυτὸν ἀπαλλάξω. Οὐ γὰρ ἐν τῇ ὑποταγῇ μόνῃ περιέκλεισεν ὁ Θεὸς τῶν ἀνθρώπων τὴν σωτηρίαν». Ταῦτά τε ἐρεῖ καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς ὑπὸ τῆς ἰδιορρυθμίας τοῦ συνοικοῦντος. Ἄλλως τε τίς ἐγγυητὴς ἀξιόχρεως ὅτι ὁ νῦν ἑαυτῷ προσέχων καὶ πρόσκομμα μηδὲν μηδενὶ διδοὺς τοιοῦτος καὶ μέχρι τέλους διαμενεῖ καὶ οὐχὶ μεταβαλὼν ἐπήρειάν τινα προξενήσει τῇ συνοδίᾳ; Ὅτε τοίνυν καὶ μηδὲν αὐτοῦ συνεισφέροντος ὅμως ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος ἀναγκαίως τίκτεται βλάβη, ἄδηλον δέ, εἰ μήποτε καὶ κακὸς ἑκὼν ἐθελήσει γενέσθαι, τίν' ἔχει λόγον χω-* f. 26v *ρίς | τινος ἀνάγκης ἡμᾶς αὐτοὺς ἑαυτοῖς ἐπισωρεύειν κακά; Εἰ δέ ποτε συμβαίη καὶ τῶν ἐπιπλάστων εὑρεθῆναί τινα καὶ ψευδομένων τὴν ἀρετήν, οὐδὲ πάνυ μοι βουλομένῳ ῥᾴδιον εἰπεῖν ἔσται, ὅσων ὑμᾶς ἐμπλήσει κακῶν. Μᾶλλον δέ τί δεῖ κατὰ μέρος αὐτὰ κάμνοντα καταλέγειν ἐξὸν συντόμως εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἔσται κακία, ἣν αὐτὸς ὑμᾶς οὐ διδάξει· ἣν δέ ποτε συμφρονήσαντες καὶ οἳ κακῶν ἐμπεπτώκατε κατιδόντες ἀποσκευάσασθαι θελήσητε τὸ κακόν, τότ' ἤδη δεήσει πάντως καὶ ὡς ἀδικοῦντας αὐτὸν τὰ ἔσχατα πρὸς δικαστήρια ἕλκεσθαι καὶ κακῶς παρ' αὐτοῦ ἀκούειν τὰ ἡμέτερα ἐκπομπεύοντος καὶ ὧν αὐτὸς γέγονεν ἴσως καθηγητής· καὶ κινδυνεύσει ἢ παντελῶς ὑμᾶς διαφθαρῆναι ἄλλον ἄλλοσε διασπαρέντας ἢ καὶ μένοντας ἐν ταὐτῷ τῆς μακαρίας ὑπακοῆς ἐκπεσεῖν καὶ τὸ τῆς εἰρήνης ἀπολέσαι καλόν, πρός τε τὸν ἐπιστάτην καὶ πρὸς ἑαυτοὺς στασιάσαντας καὶ τὴν οἴκησιν μὲν μετ' ἀλλήλων ἔχειν, ἴσως καί τινα τῶν σωματικῶν, ταῖς δὲ ψυχαῖς μακρὰν ἀλλήλων ἀφεστηκέναι, μᾶλλον δὲ πολεμίους εἶναι. Εἰ τοίνυν ἐκ τούτου τοσαῦτα προσδοκᾶται κακά, φυλακτέον τὸ πρᾶγμα· οὐ μὴν παντάπασιν ἀπαγορεύω τὸ ξένον δέξασθαι, ἀλλ' ἐπὶ δυσὶ καὶ τρισὶν ἡμέραις τὸν προσελθόντα θεραπεύσαντας ξένον, εἶ-* f. 27r *τα | καὶ ἐκ τῶν ἐνόντων εἰς δύναμιν αὐτῷ μεταδόντας ἀποπέμπειν μετὰ εἰ-*

ρήνης, ὡς ἂν καὶ τὴν ἐντολὴν πληρῶμεν καὶ τῶν ἀπὸ τῆς τῶν ἰδιορρύθμων συνοικήσεως μακρὰν ὦμεν κακῶν.

Διϊέναι μὲν οὖν πάντα τὰ κατὰ μέρος καὶ τίνων μὲν ἔχεσθαι λέγειν οὐκ ἀναγκαῖον ἡγοῦμαι, τῷ γὰρ ποιμαίνοντι τὴν κρίσιν τούτων ἐπιτρεπτέον ἔχοντι συνεργὸν τὸν τοῖς καλοῖς πᾶσι συνευδοκοῦντα καὶ συνετίζοντα νηπίους καὶ διδάσκοντα ἄνθρωπον γνῶσιν· οἷον περὶ διαίτης καὶ ἐνδυμάτων καὶ τοῦ τῶν χειρῶν ἔργου, ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῶν ἐπιτιμίων, ἐπὶ τίσι μὲν πταίσμασι λόγῳ μόνῳ τὴν ἀγανάκτησιν ἐπιμετρεῖν χρή, ἐφ' οἷς δὲ καὶ ἔργῳ σωφρονίζειν σὺν μέτρῳ, ἐπὶ τίσι δὲ πάλιν καὶ τὸ ἀνιάτως ἔχον τῶν μελῶν ἀποκόπτειν μετὰ τὴν πολλὴν νουθεσίαν καὶ τὴν εἰς δύναμιν ἐπιμέλειαν. Μὴ γένοιτο δέ ποτε τοὺς ἐμούς ἀδελφούς, τὴν ἐμὴν ἐν Χριστῷ καλὴν συνοδίαν τοιαύτης δεηθῆναι τῆς ἰατρείας, ἀλλὰ μάλιστα μὲν ὑγιαίνοι καὶ εὐεκτοίη. Ἢν δέ ποτε καὶ νοσεῖν δέῃ τῆς κοινῆς φύσεως ἐλεγχούσης ἀνθρώπους ὄντας, μὴ καύσεως, μηδὲ τομῆς δεηθείη, ἀλλὰ τῶν ἠπιωτέρων φαρμάκων καὶ οἷς παῖδες ἰατρῶν ἴσασι καταστέλλειν τὰς φλεγμονάς. Ἃ δ' ὡς εἰπεῖν τῆς κατὰ Θεὸν ἡμῶν πολιτείας ἐστὶ κεφάλαια καὶ ὧν | (f. 27v) χωρὶς οὐδ' ἔστι συστῆναί ποτε τὸ ἐπὶ γῆς οὐράνιον πολίτευμα τοῦτο, ταῦτ' ἐπαναλαβὼν διὰ βραχέων ἐρῶ.

Πρὸ πάντων μὲν οὖν τὴν ὑπακοὴν ἀνόθευτον μετέρχεσθαι χρὴ καὶ διὰ βίου παντὸς καὶ μηδαμῶς ἐρίζειν μηδ' ἀντιλέγειν τῷ προεστῶτι, τοῦ ἀποστόλου λέγοντος ἀκούοντας· πείθεσθαι καὶ ὑπείκειν τοῖς ἡγουμένοις, αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ὡς λόγον ἀποδώσοντες. Ἔπειτα δὲ τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιαν διατηρεῖν συνδεδεμένους ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης καὶ ἓν ὄντας σῶμα κεφαλὴν ἔχοντας τὸν Χριστὸν τὸν συνάψαντα τὰ διεστῶτα καὶ ἑνοποιήσαντα τὰ πάντα καὶ ἀποκαταλλάξαντα τὸν κόσμον τῷ Θεῷ καὶ πατρί, τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγεῖσθαι, τῇ δὲ ἀγάπῃ ἕκαστον ὑπὲρ πάντων ὡς ὑπὲρ ἑαυτοῦ φροντίζειν, οὐ μόνον ἐν τοῖς σωματικοῖς, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ἐν τοῖς πνευματικοῖς· μᾶλλον δὲ πλέον ὑπὲρ ἀλλήλων ἢ ὑπὲρ ἑαυτῶν, τῷ ἀποστόλῳ πειθομένους κἂν τούτῳ· ἕκαστος, λέγοντι, μὴ τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου, κοινὰ τὰ ὄντα ἔχειν καὶ μηδενὸς μηδὲν ἴδιον μήτε λέγεσθαι, μήτε εἶναι. Ἄτοπον γὰρ τὴν μὲν τῶν οὐρανῶν κληρονομίαν κοινῶς ἐμπορεύεσθαι, τῶν δὲ γηίνων καὶ μηδὲν ὄντων μὴ κοινὴν ἔχειν τὴν κτῆσιν.

(f. 28r) Ταῦτα | συμβουλεύω μὲν καὶ ὡς πατὴρ ὑμῖν καὶ προσήκει φυλάττειν. Καλὸν γὰρ πείθεσθαι τῷ πατρί· ἐπιτάττω δὲ καὶ ὡς ἔχων τὴν ἐξουσίαν καὶ στέργειν ἀνάγκη. Εἰ δέ τις φαυλότητι τρόπων τούτων τι πειράσεται παραλῦσαι, ἀλλ'

831-833 Ἑβρ. 13, 17 836 πρβλ. Ἐφεσ. 2, 16 καὶ Ῥωμ. 12, 10 840-841 Α' Κορ. 10, 24

---

815 ἔχοντα P 822 τοιαύτης ποτὲ P

ὑμᾶς γε δέον ἀντικαταστῆναι πρὸς τὴν κακίαν καὶ πᾶσαν ἐπιδείξασθαι σπουδήν τε καὶ προθυμίαν κἂν ὑπὲρ τοῦ μηδὲν τούτων καταλυθῆναι καὶ ἀποθνήσκειν δέῃ, κέρδος ἡγεῖσθαι μαρτυρίου δρόμον τρέχειν λογιζομένους καὶ οὐ μὴ κατισχύσει τῆς ἀρετῆς ἡ κακία, οὐδ' ὁ τῆς ἀρετῆς ἀγωνοθέτης Θεὸς νυστάξει, οὐδὲ ὑπνώσει τοῦ μὴ φυλάσσειν τὸν Ἰσραήλ. Εἰ δ', ὅπερ ἀπεύχομαι, κοινῇ γνώμῃ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀπορραθυμήσαντες, τὴν μὲν κοινότητα καὶ τὴν σύμπνοιαν καὶ τὴν ὁμόνοιαν ἐθελήσετε καταλῦσαι, ἰδίᾳ δ' ἕκαστος ἑαυτοῦ προνοεῖσθαι καὶ ἑαυτὸν ποιμαίνειν πρόσχημα μόνον ἔχοντες κοινοβίου, τὴν ἀλήθειαν δὲ ἠρνημένοι, ταῦτα δὴ τὰ ψυχρὰ προβαλλόμενοι ῥήματα, «οὐ γὰρ ἡμεῖς μόνοι τῶν ἄλλων ἁπάντων συνετωτέρους ἀποδείξομεν ἑαυτούς, οὐδ' ἀπωλείᾳ παραδώσει Θεὸς τὸ τοσοῦτον πλῆθος τῶν μοναχῶν, ὅτι ἐν κοινοβίοις δοκοῦντες εἶναι ἴδια κέκτηνται καὶ οὐδὲ τὴν ὑποταγὴν καθ' ἃ προσή-
f. 28v κει τῷ προεστῶτι τηροῦσι», | πρῶτον μὲν οὐκ ἔχω πῶς ἂν ὑμᾶς θρηνήσω καὶ τὴν ἀπώλειαν ἐκτραγῳδήσω τὴν ὑμετέραν, ὅτι ὡς παράδεισος ἔσεσθε μὴ ἔχων ὕδωρ καὶ ὡς τερέβινθος ἀποβεβληκυῖα αὐτῆς τὰ φύλλα, ἢ εἴ τι ἄλλο λαμβάνεται παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ ἐπ' ἐρημώσει τινός· ἔπειτα δὲ καὶ τὴν μένουσαν ὑμᾶς προαναφωνῶ δίκην, ὅτι κἂν τῷ παρόντι ἀτίμως βιώσετε καὶ αἰσχρῶς ὑπὸ πάντων ἐλαυνόμενοι καὶ περιυβριζόμενοι καὶ τῶν ὄντων ἀποστερούμενοι καὶ κακῶς ἀκούοντες δικαίως, ὅτι, ὃ πολλοῖς ἱδρῶσι καὶ πόνοις ἕτεροι συνεστήσαντο μικρὸν ἐμπύρευμα συνοδίας ἀληθινῆς, τοῦθ' ὑμεῖς ἀπεσβέσατε διὰ ῥαθυμίαν ἀνάξιοι φανέντες τοῦ ἐπαγγέλματος, κἂν τῷ μέλλοντι δὲ χαλεπὰς ὑφέξετε τολμήματος δίκας, κἂν ἐν ἄλλοις ἴσως φανῆτε φερέπονοι καὶ σπουδαῖοι πρὸς ἀρετήν. Τίς γὰρ ὑμῖν πιστεύσει ὅτι τὸ κοινὸν καλὸν καταλύσαντες ἰδίᾳ τι πράξετε τῶν δεόντων; Ὁ γὰρ πρός τι τῶν ἐπιπόνων μόνος μοχθῶν καὶ βιαζόμενος ἑαυτὸν παντί που δῆλον ὡς πολλῶν συνεφαπτομένων ῥᾷον ἂν κατεργάσαιτο. Ἀλλὰ μὴ γένοιτό ποτε ὑμᾶς εἰς τοσοῦτον ἀμελείας ἐλθεῖν, μηδ' οὕτω νῶτα δοῦναι τῷ πονηρῷ, ὡς καὶ γέλωτα ὄφλειν αὐτῷ, οὕτως αἰσχρῶς ἡττηθέντας καὶ ἀγεννῶς, ἀλλὰ πάντα μετ' ἀκριβείας φυλάξαντας καὶ ζήσαντας
f. 29r τὴν ἐν Χριστῷ | κεκρυμμένην ζωὴν ἐπὶ τοῦ κοινοῦ θεάτρου τῆς οἰκουμένης ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ ἐπιφανεῖ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας Χριστοῦ ὑπ' αὐτοῦ λαμπρῶς ἀνακηρυχθῆναι καὶ τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον ἀπολαβεῖν, κοινὴν κἀκεῖ

852 πρβλ. Ψαλμ. 120, 4 861-863 Ἠσ. 1, 30 878 πρβλ. Πράξ. 2, 20 879 πρβλ. Β' Τιμ. 4, 8 καὶ Ἰωὴλ 3, 4

851 κατισχύσει ποτὲ P 866 καὶ τῶν ὄντων ἀποστερούμενοι om. P 876 ἡττηθέντα V

λαχόντας τὴν κατοικίαν ἐν οὐρανοῖς, ἐν αὐτῷ Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

Προοίμιον τῶν ῥηθησομένων κεφαλαίων.

Ἃ μὲν οὖν ὡς ἐν τύπῳ διαθήκης παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου καὶ μακαρίτου πατρός τε καί καλογήρου μου πρὸς ἡμετέραν παραίνεσιν καὶ νουθεσίαν διετυπώθη, ταῦτά ἐστι κατὰ λέξιν. Πάντα καλῶς τε καὶ ὡς οὐδ᾽ ἂν εἷς τῶν ἁπάντων ἕτερος φθέγξαιτο τὴν τῆς κοινοβιακῆς καὶ μοναχικῆς παριστῶν ἀκρίβειαν καὶ κατάστασιν καὶ τοῦτο σκοπῶν εὕροι τις ἂν ἀπό τε τοῦ τῶν νοημάτων μεγέθους καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων συνθήκης καὶ χάριτος, ὑφ᾽ ὧν ἔνεστι καταμαθεῖν τῷ βουλομένῳ παντί, ὁπόσον αὐτοῖς περιῆν ἡ τοῦ θείου πνεύματος χάρις.

Βούλεται δ᾽ ἄρα καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν ἐκ τῶν εἰρημένων πολλῶν ὄντων καὶ θαυμασίων ἐκλεξαμένη τινὰ πρὸς τὸ ἁπλούστερον καὶ σαφέστερον προθεῖναι τοῖς μηδέπω πεῖραν ἀκριβῆ σχοῦσι τῶν κατὰ τὴν ἡμετέραν ταυτηνὶ μονὴν διενεργουμένων παραγγελμάτων πνευματικῶν, ἵνα ταῦτ᾽ ἀναγινώσκοντες f. 29v *οἱ μετὰ τὴν ἡμετέραν ἀποβίωσιν ἐλευσόμενοι πρὸς αὐτὴν καὶ ἃ | ἔμελλον πάντως ἕξειν τῇ ἡμετέρᾳ διατριβῇ τε καὶ νουθεσίᾳ, ταῦτα κατὰ δεύτερον, ὅ φασι, πλοῦν, γεγραμμένα πρὸ ὀφθαλμῶν κεκτημένοι καὶ κατ᾽ ἴχνος βαίνοντες τούτων τῆς ἀληθοῦς καί μακαρίας ζωῆς ἀπολαύσωσιν ἐκ τῆς τοιαύτης θεοφιλοῦς διαίτης καὶ πολιτείας, ὥσπερ ἂν εἰ περιόντος ἐμοῦ καὶ διὰ ζώσης φωνῆς ταῦτα πρὸς αὐτοὺς φθεγγομένου καὶ νουθετοῦντος.*

***α΄.** Περὶ τοῦ τὸν προεστῶτα διακεῖσθαι εὐνοϊκῶς πρὸς τοὺς ὑπ᾽ αὐτὸν μοναχοὺς καὶ μὴ φιλίας ἔξωθεν ποιεῖν ἢ συντεκνίας ποιεῖν ἢ πρόχρεα ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον· ἀλλ᾽ οὐδὲ κοσμικόν ποτε ἐᾶσαι διάγειν ἐν τῷ μοναστηρίῳ πρὶν δοκιμασίας χρόνων τριῶν, εἰ βούλεται, μοναχὸς γενέσθαι.*

Ὅθεν καὶ πρῶτον διακελεύομαι τῷ τῆς τοιαύτης μονῆς προστησομένῳ, μὴ τοὺς μὲν τῶν ἀδελφῶν ἰδιοποιεῖσθαι καὶ οἰκείως αὐτοῖς καί φιλικῶς προσφέρεσθαι, τοὺς δὲ ὡς ξένους τινὰς καὶ ἀλλοτρίους ἀποποιεῖσθαι, ἀλλ᾽ ὁμοίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἅπασι διασῴζειν τὴν πνευματικὴν διάθεσιν καὶ ἀγάπην τὸν μὲν κεφαλῆς τοὺς δὲ μελῶν ἀποσῴζοντας τύπον εἰς ἑνὸς συμπλήρωσιν σώματος. Μηδὲ δοῦλόν ποτέ τινα κτήσασθαι ἢ ὑποχείριον οὔτ᾽ ἀπὸ τῶν ξένων τινὰ οὔτ᾽ ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν ταῖς ἰδίαις χρείαις ὑπηρετοῦντα δῆθεν αὐτοῦ. Μηδὲ προφάσει τῆς τοῦ μοναστηρίου συστάσεως τοῖς ἔξω συμφιλιάζειν καὶ μάλιστα τοῖς κοσμικοῖς καὶ ἢ φιλίας ἢ ἀδελφοποιίας ἢ ἃς ὀνομάζουσι συντεκνίας ποιεῖν μετ᾽ αὐτῶν καὶ πρόχρεα καὶ συναλλάγματα κοσμικὰ καὶ πραγματευ-

880 *Ἰησοῦ* om. P   881 Titulus   *α΄ Ἀρχὴ τῶν κεφαλαίων: πρῶτον* V

τικὰς ἐμπορεύεσθαι. Μήτε καπηλεῖον ἢ μαγκιπεῖον ἢ τζυμιλαρεῖον καθιστᾶν f. 30r *ἐπὶ κέρδει | καὶ πορισμῷ τῆς μονῆς, ἅπερ εἰσὶ προφανὴς ὄλεθρος καὶ ἀπώλεια τοῖς ἐργαζομένοις ψυχικὴ καὶ παντελὴς κατάλυσις τῆς σεμνοτάτης πολιτείας τῶν μοναχῶν. Μηδὲ κοσμικόν τινα τῶν ἁπάντων παραδέξασθαι οἴκησιν ἐν τῇ τοιαύτῃ μονῇ ποιησόμενον, εἰ μή που προσέλθοι τῷ μοναστηρίῳ δι' αὐτὸ τὸ καλὸν τῆς ὑποταγῆς τηρουμένου τοῦ κανόνος, ὃν ὁ θεοφόρος Παχώμιος δι' ἀγγελικῆς ἐπιστασίας μεμύηται, τουτέστι τριετίαν γυμνάζεσθαι τὸν προσιόντα πρὸς τὴν τοῦ σχήματος δοκιμὴν καὶ μετὰ ταύτην προσκαρτερῆσαι βουληθέντα, οὕτω τοῦ ἱεροῦ σχήματος ἀξιοῦσθαι καὶ τοῦ λοιποῦ συνοικεῖν αὐτοῖς, εἰ δ' οὖν, τελέως ἐκβάλλεσθαι τῆς μονῆς.*

β'. Περὶ τοῦ μὴ ἔχειν ὅλως ἐν τῷ μοναστηρίῳ ἢ ἐν τῷ μετοχίῳ θήλεα ζῷα καὶ μήτε γυναῖκα εἰσελθεῖν ἐντὸς τῆς μονῆς μήτε ταφῆναι· ἀλλ' οὐδὲ ἀδελφατάρια δέξασθαι, μήτε νέον ἐλάττονα τῶν δέκα ἓξ χρόνων.

Ἔτι διακελεύομαι κοινῶς τὸ μὴ κτήσασθαί ποτε ζῷα τῶν ἀπὸ τοῦ θήλεος γένους μήτε ἐν τῷ μοναστηρίῳ, μήτε ἐν τῷ μετοχίῳ καὶ τῷ μὴ παραχωρῆσαί ποτε κατὰ μηδένα τρόπον ἐντὸς τῶν τοῦ μοναστηρίου περιβόλων γυναῖκα παρεισελθεῖν εἴτε νεκράν, εἴτε πολλῷ πλέον καὶ ζῶσαν· καὶ τὸ μὴ ἑτέρωθέν ποθεν εἰσοδοέξοδον τὴν τυχοῦσαν εὑρίσκεσθαι, πλὴν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς πυλῶνος· καὶ τὸ κατὰ μηδένα τρόπον ἀδελφατάριον ἢ διὰ χρημάτων ἢ διὰ κτημάτων προσλαβεῖν εἴτε ἐντός, εἴτε ἐκτὸς τῆς μονῆς· καὶ τὸ f. 30v *μὴ προσδέ|ξασθαι νεωτέρους ποτὲ τῶν ἑξκαίδεκα χρόνων ἐλάττους, διά τε τὸ τῆς ἡλικίας αὐτῶν ἁπαλὸν κομιδῇ καὶ πρὸς ἀνέσεις ἐνδόσιμον καὶ τὸ ἐντεῦθεν ἐπιφυόμενον σκάνδαλον ἐκ τοῦ πονηροῦ.*

γ'. Ὅπως ἐστὶν ἐφάμαρτον τὸ λαθροφαγεῖν καὶ χεῖρον τοῦ κλέπτειν καὶ ἀποστερεῖν καὶ περὶ τοῦ μὴ ἔχειν ἄδειάν τινα κατὰ τὸν τῆς τροφῆς καιρὸν τὰ δοκοῦντα παρατιθέναι ἑαυτῷ πρὸς ἑστίασιν· ἀναιδείας γὰρ τοῦτο καὶ σκανδάλου τοῖς ἀδελφοῖς αἴτιον.

Τὸ μήτε λαθροφαγεῖν τινα τῶν μοναχῶν, μήτε μηνύματα παρ' οἱουδήποτε τῶν ἔξωθεν ὑποδέχεσθαι, ἐπεὶ τὸ λάθρα ἐσθίειν ἀπείρηται παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν· ἀμελεῖς μὲν γάρ, φησί, σωθέντας εἴδομεν, λαθροφάγον δὲ οὐδένα πώποτε. Κλέπτου γὰρ τιμωρίαν καὶ ἀποστερητοῦ τῶν ἰδίων ἀδελφῶν κατακριθήσεται παρὰ τοῦ Θεοῦ ὁ τοιοῦτος. Οὐ μὴν λαθροφαγίας μὲν τῷ δοκεῖν ἀφέξεται, ἑτέρῳ δὲ τρόπῳ τὰ χείρω τούτου πολλῷ διαπράξεται καὶ κατὰ τὸν τῆς τραπέζης καιρὸν ἀναίδην παραθήσει τὰ πρὸς τροφὴν ἑαυτῷ δοκοῦντα ἢ καὶ ἄλλοις τυχὸν πρὸς ἐπίκρυψιν τοῦ οἰκείου πάθους· τοσοῦτον γάρ ἐστιν ἐπαχθέστερον τοῦτο τοῦ λαθροφαγεῖν, ὅσον ἐκεῖνο μὲν κρύβδην καὶ μεθ' ὑποστολῆς τῷ λαθροφάγῳ τολμᾶται, τὸ δὲ φανερῶς καὶ θρασέως· καὶ ὅτ

ἐκεῖνο μὲν οὐδ' ἔχοι τις ἂν ῥαδίως μιμήσασθαι, τὸ δὲ πολλοὺς καὶ τῶν δοκούντων σπουδαίων παρακαλέσει πρὸς τὴν τοιαύτην μίμησιν καὶ αὐθάδειαν καὶ βλάβης οὐ τῆς τυχούσης καὶ ἀναισχυντίας πρόξενον ἔσται. Ἀπὸ τούτου γὰρ f. 31r *πάντως ἐπακολουθήσει ἡ πρὸς τὸν κοινὸν προστάτην παρὰ τῶν | ἀδελφῶν ὑπεροψία καὶ καταφρόνησις καὶ πάντ' ἄνω καὶ κάτω γενήσεται.*

Τηρητέον δὲ τὸ ἀρχαῖον ἔθος, ὅπερ ἦν τὸ ἅπαν τῶν ἐδωδίμων, κἂν ὁποῖον ἄρα τυγχάνει, παρατίθεσθαι τῇ τραπέζῃ τὸν διακονητὴν ἐξ ἴσου μέντοι γε καὶ ἕκαστον ἀπολυπραγμόνως δέχεσθαι τοῦτο πρὸς τροφὴν ἑαυτοῦ, οὐχὶ δὲ τὰς οἰκείας ὀρέξεις ἐπιζητεῖν καὶ τὰ τῷ ἰδίῳ λάρυγγι προσφιλῆ καὶ ἡδέα, εἰ μή πού τις ἀσθενείᾳ πιεζόμενος τὴν τοῦ ἁλμυροῦ μετάληψιν οὐ προσίεται, ἀλλὰ τὴν τοῦ γλυκέος, καὶ τοῦτο δὲ οὐκ ἄνευ τῆς τοῦ προστάτου προτροπῆς ἐκχωρηθήσεται τῷ νοσοῦντι, ἀλλὰ τὸν διακονητήν, τὸ περὶ τούτου πρὸς ἐκεῖνον ἀνενεγκόντα, τότε κατὰ τὴν αὐτοῦ διάκρισιν παρέξειν τῷ δεομένῳ ἢ γλυκὺ ἀντὶ ἁλμυροῦ ἤ, εἰ δεήσειεν, ἀντὶ γλυκέος ἁλμυρόν· τὸ δὲ ὑπὸ φιληδονίας ἅμα καὶ τοῖς δυσὶ βούλεσθαι χρῆσθαι ἔξω τῶν εἰκότων ἐστίν. Οὐ γὰρ προσήκει τοῖς βίον ἐπανῃρημένοις ἐσταυρωμένον καθηδυπαθεῖν καὶ τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς διώκειν, αἳ πόλεμον εἰσάγουσι τῇ ψυχῇ.

Ὡσαύτως καὶ τὸ μηνύματα παραδέχεσθαι τοῖς ὑποτασσομένοις ἀπρόσφορον, ἐντεῦθεν ἀναγκαζομένοις πρὸς ταῦτα ἀπολογεῖσθαι· τὸ δὲ σημεῖον ἰδιορρυθμίας καὶ τὸν τοιοῦτόν τι διαπραττόμενον ἐπιτιμᾶσθαι χρὴ παρὰ τοῦ f. 31v *προεστῶτος, | ᾧ τὴν τούτου διόρθωσιν ἐπιτρεπτέον.*

δ'. Περὶ τοῦ τοὺς παραβάλλοντας ἐν τῇ μονῇ εἴτε κατὰ τὸν τῆς ἑστιάσεως καιρόν, εἴτε ἐν ἄλλῃ ὥρᾳ μὴ ἐξεῖναι τῷ προεστῶτι, εἰ δεήσειε, φιλοφρονεῖσθαι αὐτοὺς ἢ ἐν τῷ ἑαυτοῦ κελλίῳ ἢ ἐν ἄλλῳ τινὶ τόπῳ, κἂν ὁποῖοι ἄρα καὶ ὦσι, πλὴν τῆς ἀποτεταγμένης τραπέζης.

Τὸ τοὺς ἐν τῇ μονῇ παραβάλλοντας κατὰ τὸν ἀρίστου καιρὸν προσκαλεῖσθαι ἐν τῇ τραπέζῃ εἴτε τῶν ἐναρέτων καὶ πνευματικῶν ἀνδρῶν εἰσιν οὗτοι, εἴτε τῶν εὐγενῶν, εἴτε καὶ τῶν ἄλλως ἐχόντων· καὶ ἅπερ τηνικαῦτα τοῖς μοναχοῖς ἡτοίμασται πρὸς τροφὴν ἑαυτῶν, ἀπὸ τούτων καὶ αὐτοῖς πρὸς ἑστίασιν παρατίθεσθαι, τοῦτο γὰρ ἦν ἡμῖν ἄνωθεν ἔθος, ἀλλ' οὐχὶ παραλαμβάνειν τούτους τὸν προεστῶτα καὶ ἢ ἐν τῷ κελλίῳ ἑαυτοῦ ἢ ἐν τῷ περιβολίῳ ἢ ἐν ἄλλῳ οἱῳδήτινι χώρῳ φιλοφρονεῖσθαι πλὴν τῆς ἀποτεταγμένης τραπέζης. Ἐὰν δὲ πρὸ τοῦ ἀρίστου ἢ καὶ μετὰ ταῦτα ἔλθωσί τινες, κἂν ὁποῖοι ἄρα καὶ ὦσι, καὶ δεήσειεν αὐτοῖς φιλοφροσύνης τινὸς μεταδοῦναι καὶ δεξιώσεως καὶ οὕτως ἐν τῇ τραπέζῃ προσκλητέον αὐτούς, μηδένα τινὰ τῶν μοναχῶν τούτοις συγκοινωνοῦντα τροφῆς καὶ τὸν μὲν προεστῶτα τὴν ἐν λόγοις πνευμα-

---

953 *ἀντὶ ἁλμυροῦ γλυκὺ* V   961 *ἐν* iteratum V

κὴν ὁμιλίαν εἰσφέρειν, τοὺς δ' ἄλλους τὴν καθήκουσαν ὑπηρεσίαν μετὰ πάσης σεμνότητος καὶ ἡσυχίας ποιεῖσθαι καὶ οὕτω μετ' εὐχῶν αὐτοὺς ἀπολύειν.

ε'. Περὶ τοῦ μὴ πᾶσι τοῖς ἐθέλουσιν εὔκολον εἶναι τὴν εἰς τὴν μονὴν πάροδον, ὡς ἐντεῦθεν ὑποφυομένης ψυχικῆς βλάβης.

Τὸ μὴ πᾶσι τοῖς βουλομένοις τὴν τῆς μονῆς εἴσοδον ἐφειμένην καὶ ῥαδίαν προκεῖσθαι καὶ μάλιστα τούτοις, ἀφ' ὧν οὐκ ἔστι κτήσασθαί τι κέρδος πνευ- f. 32r *ματικὸν ἀλλὰ καὶ βλάβην οὐχ ἥκιστα ψυχικήν. | Οὗτοι γὰρ διὰ παντὸς τὸ τῆς φιλίας ὑποδυόμενοι προσωπεῖον, ὥσπερ ἐν δράματι, διὰ τῶν ὑποσπειρομένων ὑπ' αὐτῶν λόγων εἰώθασιν ἐκταράττειν τὸ ἁπλοῦν καὶ εὐθὲς τῶν ἀκουόντων, ὥσπερ, ἀντὶ τοῦ καλῶς διακεῖσθαι καὶ εἰρηνικῶς, εἰς μῆνιν καὶ ὄχλησιν καὶ ἀηδίαν διεγείρουσι πάντως καὶ πρὸς τὰς ἰδίας ὀρέξεις καὶ τοὺς πονηροὺς τρόπους ἐξηγεῖσθαι καὶ διασύρειν τὰ τῶν ἄλλων ἐπιχειροῦσι. Τούτους οὖν ὡς κοινοὺς λυμεῶνας καὶ προφανεῖς ἐχθροὺς τῷ βίῳ τῶν μονοτρόπων ἀποστρέφεσθαι χρὴ καὶ μηδεμιᾶς ὁμιλίας καὶ λόγων μεταδιδόναι.*

ς'. Περὶ τοῦ πάντας τοὺς ἐν τῇ μονῇ ἀδελφοὺς ἐξαγγέλλειν τοὺς ἰδίους λογισμοὺς τῷ ἑαυτῶν προστάτῃ καὶ οὐκ ἄλλῳ τινὶ τῶν ἔξωθεν καὶ τὸν μὴ οὕτω ποιοῦντα ἐκβάλλεσθαι τῆς μονῆς.

Τὸ τοὺς ἐν τῇ μονῇ διάγοντας ἀδελφοὺς μὴ ἑτέρῳ τινὶ τῶν ἔξωθεν τοὺς οἰκείους λογισμοὺς ἐξαγγέλλειν, ἀλλ' ἢ τῷ εἰς προστασίαν ταύτης εὑρισκομένῳ, πρὸς ὃν καὶ φυλάττειν ὑποταγὴν παρ' αὐτῶν ἐπηγγέλθη μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς. Ἄτοπον γὰρ ἐκ τούτων τινὰ ταῖς γνώμαις μερίζεσθαι καὶ τὸν μὲν οἰκεῖον παρατρέχειν προστάτην πρὸς ἕτερον δὲ τῶν ἔξωθεν πληροφορεῖσθαι τὰ κατ' αὐτόν. Τίνος γὰρ ἐκ τῶν δύο τούτων τοὺς κανόνας καὶ τὰς ἐπιταγὰς ἐκπληρώσει; Πάντως γε οὐδενός. Δυοῖν γὰρ συμβήσεται θάτερον· ἢ τὰ αὐτὰ εἰσηγήσεται ὁ ἔξωθεν ἐπιλεγεὶς παρ' αὐτοῦ τῷ πνευματικῷ τῆς μονῆς προστάτῃ καὶ f. 32v *περιττόν ἐστιν ἕτερον ἐπιλέ|γεσθαι· ἃ γὰρ ἐγγὺς ἔχει, πειρᾶται προσλαβεῖν ἔξωθεν, ἐκ τούτου δὲ καταφρονεῖται ὁ τῆς μονῆς προεστώς, ἢ ἕτερα συμβουλεύσει καὶ παρηλλαγμένα. Καὶ ποῦ δίκαιον τὸν ἀδελφὸν τῆς μονῆς ἐφ' ἕτερον μεταβαίνειν νόθα τινὰ καὶ παρέγγραπτα τῆς μοναχικῆς εἰσηγούμενον πολιτείας; Ἔπειτα ποῦ τὰ νουθετούμενα παρ' αὐτοῦ διαπράξεται; Ἐν τῇ μονῇ; Οὐκ ἐνδέχεται, ἐπειδὴ οὐ κατὰ τὰ ἐν αὐτῇ τυπωθέντα ταῦτα τυγχάνει. Ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ κελλίῳ αὐτοῦ· πῶς γὰρ ὃς οὐδὲ τοῦ ἰδίου ἐξουσιάζει σώματος λοιπὸν οὐδετέρου τὰς ἐπιταγάς, ὡς εἴρηται, ἐκπληρώσει, τὸ μὲν ὡς καταφρονήσας τοῦ ἰδίου προστάτου τῇ τοῦ ξένου καὶ παρεγγράπτου ἐπιλογῇ, τὸ δὲ ὡς μὴ ἔχων ποῦ*

---

982 ἐχροὺς V   985 τὸ V   995 παρέγραπτα V

*χρήσεται τοῖς παρ' ἐκείνου παραγγελθεῖσιν; Ἄλλως τε πόθεν δῆλον ὅτι τῶν
ἐναρέτων τυγχάνει ὁ ἔξωθεν ἐπιλεγόμενος καὶ οὐχὶ τῶν μὴ τοιούτων; Πάντως
γάρ, εἰ ἐφαίνετο συζῶν ἀρετῇ καὶ πρὸς μέτρα πνευματικῆς τελειότητος ἱκανὸς ἦν
ἀνάγειν τοὺς τούτῳ προσερχομένους, συνεβούλευεν ἂν αὐτοῖς ἐπανελθεῖν πρὸς
τὸν πνευματικῶς τῆς μονῆς καὶ αὐτοῦ προϊστάμενον καὶ ταπεινωθῆναι καὶ μεθ'
ἡδονῆς δέχεσθαι τὰς παρ' αὐτοῦ διακρίσεις καὶ τὰ ἐπιτάγματα· ὃ μὴ ποιή-*
f. 33r *σας, οὐ τῶν ἐναρέτων δείκνυσιν ἑαυτόν, | ἀλλὰ τῶν προσωπεῖον περικειμέ-
νων ἀρετῆς, ὑποκρινομένων μὲν διδασκαλίαν μοναχικῆς πολιτείας κεκτῆσθαι,
πόρρω δὲ ἀπεχόντων πολλῷ, οἷς ἁρμόσειεν ἂν τὸ ἔξωθεν μὲν αὐτοὺς φαίνεσθαι
ἐν σχήματι προβάτων, ἔσωθεν δὲ γέμειν ἁρπαγῆς καὶ πλεονεξίας. Ἐκ γὰρ τῶν
καρπῶν αὐτῶν πάντως ἐπιγινώσκονται. Τὸ γοῦν τοιούτοις ἀνδράσι προσέρχε-
σθαί τινας καὶ τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐξαρτᾶν τῶν οἰκείων ποιμένων ἠμεληκότας μεγί-
στην ἐπάγει βλάβην κατὰ ψυχήν. Ὡς γὰρ ἐκεῖνοι μὴ κατὰ τὴν ὁδὸν Κυρίου πο-
ρευόμενοι μηδὲ τὰ προσήκοντα τῇ μοναχικῇ εἰσηγούμενοι πολιτείᾳ ὑπευθύνους
κατέστησαν ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ, οὕτω καὶ οὗτοι κλέπται δικαίως ἂν λέγοιντο κατὰ
τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν, ὡς μὴ διὰ τῆς θύρας εἰσερχόμενοι, ἀλλὰ ἀναβαίνον-
τες ἀλλαχόθεν, ἐν οἷς οὐ πειθόμενοι φαίνονται τῷ οἰκείῳ προστάτῃ, ἀλλὰ
μεταφοιτῶσι πρὸς ἕτερον λυμεῶνα μᾶλλον, οὐχὶ ποιμένα.*

*Ἀλλ' ἐρεῖ τις ὡς καὶ ἀμφοτέρων τὰς ἐπιταγὰς ἐκπληρώσει τοῦ τε κοινοῦ
πατρὸς καὶ τοῦ ἀλλοτρίου· μᾶλλον μὲν οὖν, εἰ χρὴ τἀληθὲς εἰπεῖν, καὶ τῶν δύο
καταφρονήσει, ὡς ἄνωθεν ἀποδέδεικται. Οὐδὲ γὰρ ἐνδέχεται πάντως τὴν τοῦ
κοινοῦ προστάτου παραγγελίαν εἰς ἄκρον ἐξασκῆσαι προῃρημένον τινὰ στενὴν*
f. 33v *οὖσαν | καὶ τεθλιμμένην, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν, μὴ ἐπὶ ταύτῃ ἀρκεῖσθαι,
ὅπερ εὐχῆς ἔργον πολλῆς παρὰ τούτου κατορθωθῆναι, ταύτην ἀφέμενον
προσεπιζητεῖν καὶ ἑτέραν παρὰ τῶν ἔξωθεν, ὥσπερ οὐκ ἀρκούσης τῆς πρώ-
της, ἀλλ' ἢ δῆλον ὅτι καὶ ἀμφοτέρων καταφρονήσει ἐκ τοῦ μηδενὶ θαρρούν-
τως προστίθεσθαι· οὐδεὶς γὰρ δύναται, φησί, δυσὶ κυρίοις
δουλεύειν· ἀμέλει καὶ τὸν τοιούτῳ περιπεσόντα νοσήματι καὶ μετὰ παραί-
νεσιν καὶ συμβουλὴν οὐκ ἐθελήσαντα ἑαυτὸν διορθῶσαι, τῷ ἰδίῳ δὲ μᾶλλον στοι-
χοῦντα θελήματι, ἐκτμηθῆναι τοῦτον συμφέρει τῆς λοιπῆς ἀδελφότητος ὡς μέ-
λος νενοσηκός, ἵνα μὴ τοιαύτης νόσου καὶ τοῖς ἄλλοις αἴτιος καταστῇ. Ἐπεί
τοί γε οὐδὲ θεμιτὸν ἀνυπότακτον καὶ θεληματάριον ἐν τῇ μονῇ καθάπαξ εὑ-
ρίσκεσθαι, τοῦ δὲ τὴν διόρθωσιν τῷ προεστῶτι ἐπιτρεπτέον.*

1009-1010 πρβλ. Ματθ. 7, 15   1016 πρβλ. Ἰω. 10, 1-2   1022-1023 πρβλ. Ματθ. 7, 14   1027-1028 Ματθ. 6, 24

ζ'. Περὶ τοῦ μὴ εἰς κριτήρια τοὺς μοναχοὺς ἀπέρχεσθαι· εἰ δὲ χρεία γένηται, ἀπέρχεσθαι μόνον πρὸς δήλωσιν τῆς ὑποθέσεως καὶ εὐθὺς ἐκχωρεῖν μηδὲν πολυπραγμονοῦντας.

Τὸ μὴ εἰς κριτήρια αὐτοὺς ἀπαντᾶν περὶ οἱασδήτινος χρηματικῆς ὑποθέσεως, ἀλλ', εἰ μὲν αὐτοὶ παρά τινος ἀδικοῦνται τῶν ἰδίων ἀποστερούμενοι, προσέρχεσθαι τοῖς ἀδικοῦσι κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν, ἥ φησιν· ἐὰν ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε, ἔλεγξον μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου· κἄν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου· ἐὰν δὲ παρακούσῃ, παρά-
f. 34r λαβε | μετὰ σεαυτοῦ ἕνα ἢ δύο· εἰ δὲ καὶ οὕτως παρακούσῃ, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης. Ὅθεν τῇ τοιαύτῃ τοῦ Κυρίου νομοθεσίᾳ ἑπόμενοι ὀφείλουσι προσέρχεσθαι τοῖς ἀδικοῦσι καὶ μεταξὺ αὐτῶν διελέγχειν τὴν ἐκείνων πρὸς αὐτοὺς ἀδικίαν· κἂν μὲν αὐτῶν ἀκούσας τοῦ ἀδικεῖν ἀποστῇ, κέρδος διπλοῦν ἐξ αὐτῶν περιγίνεται· ὅ τε γὰρ ἀδικῶν ἀπέστη τοῦ ἀδικεῖν τῇ τε μονῇ τὸ ἀδικηθὲν ἀνασῴζεται. Εἰ δὲ αὐτῶν παρακούσῃ, προσλαμβάνειν μεθ' ἑαυτῶν ἕνα ἢ δύο· ἴσως γὰρ αἰδεσθεὶς ὁ ἀδικῶν αὐτοὺς ἀποστήσεται τῆς ἁμαρτίας. Ἐὰν δὲ καὶ τούτων παρακούσῃ, τότε προσέρχεσθαι τῷ προστάτῃ τῆς ἐκκλησίας, οὐχ ὡς ἐγκαλέσοντες τῷ ἠδικηκότι, οὐδὲ κρίσιν τινὰ ζητήσοντες μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καθ' ὑπόμνησιν μόνον ὧν ἀποστεροῦνται παρὰ τοῦ ἠδικηκότος ἀδελφοῦ καὶ περαιτέρω μηδόλως πολυπραγμονεῖν. Μελήσει γὰρ τῷ προστάτῃ τῆς ἐκκλησίας, ὥστε καὶ τῇ μονῇ ἐπανασωθῆναι τὸ ἑαυτῆς καὶ τὸν ἠδικηκότα διορθωθῆναι, εἴ γε μὴ περιπεσεῖν μέλλει τῇ ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης δεσποτικῇ ἀποφάσει.

f. 34v Εἰ δὲ παρ' ἄλλου ὡς ἀποστερηταὶ οἱ μοναχοὶ ἐγκληθεῖεν, ἐγὼ | μὲν βούλομαι τοὺς ἐμοὺς μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἀποστερητὰς ὀφθῆναί τινος κινητοῦ ἢ ἀκινήτου, ὅπου γε καὶ τὰ ἑαυτῶν ὀφείλουσιν ἀφιέναι τῆς ἐντολῆς τηρουμένης. Εἰ δέ ποτε κατὰ συναρπαγὴν τοιοῦτον συμβαίη, μὴ περιμένειν αὐτοὺς ἐγκληθῆναι παρὰ τοῦ ἀδικηθέντος καὶ τηνικαῦτα τοῦτο ἀποδιδόναι, ἀλλὰ πρὸ τῆς τοῦ δικαστηρίου προσκλήσεως τὸ ἀλλότριον ἀφιέναι· οὕτω γὰρ καὶ τὴν παρ' ἐκείνων ἀγάπην ἐπισπάσονται καὶ τὸ εἰρηνικὸν ἑαυτοῖς περιποιήσονται καὶ ἀτάραχον. Εἰ δ' ἐκεῖνος μὲν ἀδικεῖσθαι παρὰ τῶν μοναχῶν ὑπολαμβάνει, τὸ δὲ πρᾶγμα καὶ ἡ ἀλήθεια ἄλλως ἔχει, ἀπαντᾶν μὲν πρὸς τὸ δικαστήριον, εἴτε εἰς τὸ ἱερὸν καὶ θεῖον τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ, εἴτε εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν καὶ βασιλικὸν σέκρετον ἐγκληθεῖεν, τριῶν ἕνεκα: ἑνὸς μέν, χάριν τῆς ὀφειλομένης τῷ κριτηρίῳ τιμῆς, ἑτέρου δέ, ἵνα μὴ οἱ μοναχοὶ ἀτιμάζωνται

1036-1043 Ματθ. 18, 15-17 1054-1055 Ματθ. 18, 17

καὶ διαβάλλωνται, ὡς ἐπιθυμηταὶ τῶν ἀλλοτρίων καὶ ἀποστερηταὶ καὶ πρὸς τούτοις, ἵνα τὴν ἀλήθειαν καθαρώτερον ἐπιδείξωσιν εἰς πληροφορίαν τῶν δικαστῶν καὶ τοῦ ἐγκαλοῦντος. Ἐπὶ πλέον δὲ τούτων μὴ ἀσχολεῖσθαι, ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν διήγησιν τῆς διαδικασίας ταύτης ἐκχωρεῖν καὶ τοῦ κριτηρίου f. 35r ἀσμένως καταδεχομένους τὴν ἐξε | νεχθεῖσαν ἀπόφασιν παρὰ τοῦ δικαστοῦ, κἂν μὴ κατὰ γνώμην αὐτοῖς οὖσα τύχῃ. Αἱροῦμαι γὰρ αὐτοὺς τῶν σωματικῶν ἀποστερηθῆναι μᾶλλον οὐ μετὰ δικαιοσύνης ἢ τῇ περὶ τὰς κρίσεις σφῶν ἀσχολίᾳ καὶ πολυπραγμοσύνῃ καὶ τῇ περὶ τοὺς ἀντιδίκους πάλῃ καὶ μάχῃ πόρρω τῆς ἐντολῆς γενέσθαι, ἥ φησι· δοῦλον Κυρίου οὐ δεῖ διαμάχεσθαι, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν μισούντων τὴν εἰρήνην εἶναι εἰρηνικόν.

η'. Περὶ τοῦ δίδοσθαι ἀνακρωτηριάστως τῷ δημοσίῳ ὅπερ ἔχει συνήθειαν ἡ μονὴ διδόναι ἀπὸ τῶν γεωργουμένων κατ' ἔτος σίτου καὶ οἴνου.

Ἐπεὶ δὲ περὶ κριτηρίων καὶ ἀδικίας ἐμνήσθην, ἀναγκαῖόν μοι δοκεῖ μηδὲ τοῦτο παραδραμεῖν, τὸ περὶ τῶν δημοσίων φόρων ἐκθέσθαι. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπεὶ οἱ ἅγιοί μου καλόγηροι εἰς ἀκρίβειαν ἀφορῶντες τῆς μοναχικῆς πολιτείας ἐσπούδαζον μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο, ὃ δὴ καὶ παρ' ὅλην αὐτῶν τὴν ζωὴν ἐτηρεῖτο καὶ μετὰ θάνατον δὲ αὐτῶν ἤσκητο τοῦτο καὶ παρ' ἐμοῦ ἄχρι τῆς σήμερον ταῖς ἐκείνων ἁγίαις εὐχαῖς, τὸ μηδεμίαν πραγματείαν ἐνεργηθῆναι ἐν τῇ μονῇ ἢ ἐπὶ πόρῳ ἢ ἐπὶ πρόχρεῳ ἢ ἑτέρῳ τινὶ συναλλάγματι κέρδος χρηματικὸν προξενοῦντι. Τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐντέλλομαι διατηρεῖσθαι εἰς τὸ ἑξῆς παρὰ τῶν ἐμῶν, ἄχρις ἂν, συναιρομένου Θεοῦ, τὴν σύστασιν ἔχῃ ἡ τοιαύτη μονή.

Ἔπειτα, ἐπειδὴ ἄλλοθεν ἡμῖν τὰ πρὸς τροφὴν οὐ πορίζονται εἰ μὴ πρῶf. 35v τον μὲν ἐκ τῆς ἐλεημοσύνης τῆς Παναγίας μου, ἥτινι ἐξ ἀρχῆς | ἡ μονὴ αὕτη ἀνεῖται ὡς κτητορίσσῃ, ἔπειτα δὲ καὶ ἀπὸ τῶν κτημάτων ἡμῶν καὶ τῶν ἐτησίως ἐξ αὐτῶν χορηγουμένων ἡμῖν, ἐξ ἧς τινος δήπου καρποφορᾶς καὶ ὁ συνήθης ἐδίδοτο φόρος τῷ δημοσίῳ, λέγω ἵνα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἅπαν τὸ ἀνῆκον τῇ βασιλείᾳ ἐκ τῆς τοιαύτης καρποφορᾶς, εἴτε οἶνός ἐστι τοῦτο, εἴτε σῖτος, εἴτε ἄλλο τι τῶν ἁπάντων τούτων τὸ ἀνῆκον δίδοσθαι παρὰ τῶν μοναχῶν ἀνακρωτηριάστως τοῖς τῶν δημοσίων φόρων ἀπαιτηταῖς καὶ μὴ προφάσει δῆθεν κέρδους ἰδίου, ὅτι κόπος ἐστὶ τῶν μοναχῶν τὸ ὑποκρυβέν, παρυποκρατῆσαί τι τῶν διαφερόντων τῷ δημοσίῳ, ἀλλὰ μετ' ἀληθείας πάσης καὶ καθαρότητος παρέχειν τοῖς τῶν φόρων ἀπαιτηταῖς πᾶν τὸ διαφέρον αὐτοῖς ἐκ παντὸς τοῦ εἰσοδήματος τῆς μονῆς, κἂν αὐτὸ καὶ μόνον ὑπάρχῃ πρὸς ζωάρκειαν τῶν μο-

---

1076-1077 Β' Τιμ. 2, 24-25 1078-1079 Ψαλμ. 119, 7

ναχῶν καὶ μὴ διὰ κέρδος ἴδιον προτιμήσασθαι τὸ ψεῦδος τῆς ἀληθείας. Βέλ-
τιον γάρ ἐστιν αὐτοὺς ἀληθεύσαντας ἀποστερηθῆναι καὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν
ἢ τῇ τοῦ ψεύδους ἐπιλογῇ διὰ κέρδος δῆθεν σωματικὸν ἀποστῆναι τῆς ἀλη-
θείας, ταὐτὸν δὲ εἰπεῖν αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν ἡ ἀλήθεια. Ἔργον γὰρ
τοῦτο τοῦ πονηροῦ δαίμονος τοῦ νοητῶς καὶ αἰσθητῶς φθονοῦντος ταῖς ἀγα-
f. 36r *θαῖς πράξεσι, δεξιᾷ μὲν ἅπτεσθαι τῶν πραγ | μάτων, εἰς ἀριστερὰ δὲ κατα-*
λήγειν καὶ διὰ μικρῶν τινων τὰ μέγιστα καταβλάπτειν τοὺς αὐτῷ πειθομένους·
τῇ γὰρ συμβουλῇ ταύτῃ ὡς οὐκ ἐφάμαρτον τὸ παρυποκρατῆσαί τινα τὸ ἑαυ-
τοῦ καὶ ψεύσασθαι περὶ τοῦτο εἰς πλεονεξίαν ἐμβάλλει κατὰ μικρὸν καὶ ἐπι-
θυμίαν τῶν ἀλλοτρίων. Ἐθὰς γὰρ γινόμενος ὁ τοιοῦτος τοῦ ψεύδεσθαι καὶ τὰ
ἴδια παρυποκρατεῖν ὁδῷ προβαίνων χρήσεται τούτῳ πάντως καὶ ἐπὶ τῶν ἀλ-
λοτρίων, ὃ δὴ πλεονεξία ἐστί· μεταξὺ δὲ αὐτῆς καὶ τῆς εἰδωλολατρίας οὐδὲν
τὸ διάφορον κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον, ἀδελφοί, φεύγετε τὴν πλεο-
νεξίαν, λέγοντα, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία. Οὐ μὴν δὲ
ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν θεοπάτορα προφήτην Δαυῒδ πᾶς ὁ κεχρημένος τῷ ψεύ-
δει ἀπωλείας περιπεσεῖται βυθῷ· ἀπολεῖς, γάρ φησι, πάντας τοὺς
λαλοῦντας τὸ ψεῦδος. Ἄλλωστε ἀληθεύειν προειρημένους τοὺς
μοναχοὺς οὐ περιόψεται τούτους ἡ Παναγία μου τῇ φιλανθρωπίᾳ καὶ χά-
ριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀνοίγοντος χεῖρα
καὶ ἐμπιπλῶντος πᾶν ζῷον εὐδοκίας, τοῦ εἰπόντος, ἐμ-
βλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ὅτι οὐ σπεί-
ρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀπο-
θήκας καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά, |
f. 36v *τοῦ ἐντειλαμένου ὅτι, ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ*
τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα προστεθή-
σεται ὑμῖν, ἀλλὰ πολλαπλασίως αὐτοῖς χορηγήσει τὰ πρὸς τὴν χρείαν
ἡ τροφὸς καὶ προστάτις καὶ χορηγὸς πάντων τῶν τῇ μονῇ προσόντων ἐξ
ἀρχῆς καὶ μέχρι τοῦ νῦν.

Δεῖ τοίνυν, ὥσπερ εἴρηται, ἐκ τῆς προσόδου τῶν τῆς μονῆς κτημάτων
ἀνακρωτηριάστως τὸ διαφέρον ἀποδιδόναι τῷ δημοσίῳ, ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὸν
μακάριον Παῦλον, τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον, τοῦτο ποιεῖν ὀφεί-
λομεν. Ἀδελφοὶ γάρ, φησίν, ἀπόδοτε πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν
φόρον τὸν φόρον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμήν, τῷ τὸ τέ-
λος τὸ τέλος, μηδενὶ ὀφείλοντες, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλή-
λους. Ἀλλὰ δὴ καὶ κατὰ τὴν εἰσήγησιν τῶν ἱερῶν καὶ θείων πατέρων ἐντελ-
λομένων, τέκνον, εἰ μαθητὴς εἶ τοῦ πράου καὶ ταπεινοῦ, δὸς καὶ πάρελθε.

1104 πρβλ. Ἰω. 14,6 1113-1114 Κολ. 3, 5 1116-1117 Ψαλμ. 5, 7 1119-1120 Ψαλμ. 144, 16 1120-1123 Ματθ. 6, 26 1124-1126 Ματθ. 6, 33 1132-1135 Ῥωμ. 13, 7-8

θ'. Περὶ τοῦ μὴ γενέσθαι ποτέ τινα τῶν μοναχῶν ἢ κουράτωρα ἢ ἐπίτροπόν τινος τῶν ἁπάντων, μηδὲ πρὸς μαρτυρίαν εὐκόλως διακεῖσθαι ὁποιουδήτινος πράγματος.

Τὸ μηδένα τῶν μοναχῶν οἱαδήτινι προφάσει ἐπίτροπόν τινος γενέσθαι ἢ κουράτωρα ἢ ἐντολέα, εἴτε ξένου, εἴτε τῶν ποτε κατὰ γένος αὐτῷ προσηκόντων· πόρρω γάρ ἐστι τοῦτο τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων. Οἱ γὰρ νεκρωθέντες διὰ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴν καὶ κόσμον ἀποταξάμενοι καὶ μηδὲ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου
f. 37r *θελήματος κύριοι ὄντες καὶ μοναχοὶ κανονικοὶ συνταξάμενοι εἶναι | κατὰ κανόνας ὀφείλουσι πολιτεύεσθαι καὶ μηδενὶ τῶν βιωτικῶν αὖθις ἐγκαλινδεῖσθαι, ὅπερ οὐκ ἂν ἀποφύγοιε πάντως ὁ χηρῶν καὶ ὀρφανῶν προϊστάμενος κατ' ἐπιτροπείαν καὶ πρὸς κρίσεις συνηγορῶν καὶ βασιλεῦσι καὶ πατριάρχαις ἐπιφαινόμενος πρὸς ἐπικουρίαν δῆθεν τῶν δεομένων. Ἀναγκασθήσεται γὰρ ὁ τοιοῦτος νῦν μὲν ὡς ἐπίτροπος περὶ πράγματα σωματικὰ καταγίνεσθαι καὶ ταῦτα πολυπραγμονεῖν, ὧν τὴν κτῆσιν καθάπαξ ἠρνήσατο κατὰ μοναχοὺς γεγονώς, νῦν δὲ ταῖς κρίσεσιν, ὡς ἐντολεὺς καὶ συνήγορος ἐμφιλοχωρῶν, διαμάχεσθαι πρὸς τοὺς ἀντικαθισταμένους αὐτῷ καὶ πλήττειν καὶ πλήττεσθαι παρὰ τῶν ἀντιδίκων, ὅπερ οὐκ ἔστι τῶν μαθητῶν τοῦ πράου καὶ εἰρηνικοῦ, τοῦ καὶ ἑαυτοὺς ἀπαρνήσασθαι καὶ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ αἴρειν ἐντειλαμένου καὶ τούτῳ ἀκολουθεῖν.*

Ἀλλ' οὐδέ γε προχείρους πρὸς μαρτυρίαν εἶναι τοὺς ἐμοὺς βούλομαι, εἰ μή που παρὰ τοῦ προστάτου ἐπιτραπεῖεν, ὡς οὐκ ἐνὸν ἄλλως τὴν ἀλήθειαν εὑρεθῆναι καὶ ὅποι τείνει τὰ τοῦ δικαίου, εἰ μὴ ἐκ τῆς μαρτυρίας αὐτῶν· καὶ τοῦτο δέ, εἰ ἁπλῶς οὕτως ἐρωτηθεῖεν· εἰ δὲ μετὰ βάρους καὶ ἐντολῆς, οὐδαμῶς αὐτὸ ἐπιτρέπω. Χωρὶς γὰρ τούτου εἰ πρὸς μαρτυρίαν ἕτοιμοι εἶεν, τῷ μὲν
f. 37v *προσφιλεῖς | ἔσονται τῶν μερῶν, ὑπὲρ οὗ ἡ τούτων μαρτυρία ἐξενεχθεῖσα δοκεῖ, τῷ δὲ ἐχθροὶ καὶ πολέμιοι, ὡς κατ' αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν ἐπενεγκόντες, οὗτινος ἐπ' ἐκείνοις σκανδαλισθέντος, πῶς ἂν ἔχοιεν οὗτοι τὴν συνείδησιν εἰρηνεύουσαν οἱ καὶ μετὰ τῶν μισούντων τὴν εἰρήνην εἶναι εἰρηνικοὶ παρὰ τῆς ἐντολῆς ἀπαιτούμενοι; Ὃ πάντως οὐκ ἂν συνέβαινεν, εἰ κατὰ μοναχοὺς ἔζων, ὡς ἡ ἐντολή, νενεκρωμένοι τοῖς ἐνταῦθα διὰ τὴν ἐν Χριστῷ κεκρυμμένην ζωήν, καθὼς καὶ ὁ μακάριος Παῦλός φησι· ἀ π ε θ ά ν ε τ ε γ ὰ ρ κ α ὶ ἡ ζ ω ὴ ἡ μ ῶ ν κ έ κ ρ υ π τ α ι ἐ ν τ ῷ Χ ρ ι σ τ ῷ. Εἰ γὰρ καὶ τοῦτο πρὸς ἅπαντας καθάπαξ εἴρηται τοὺς χριστιανούς, πολλῷ πλέον τηρεῖσθαι αὐτὸ δίκαιον παρὰ τῶν μοναχῶν, ἅτε ἀποταξαμένων τοῖς παροῦσι καὶ νεκρωθέντων τῷ κόσμῳ καὶ δεύτερον βάπτισμα τὸ τῶν μοναχῶν ἔνδυμα ἐπενδυσαμένων, ἵνα τὸ πρῶτον ἀνακαλέσωνται. Τὸ γοῦν τοῖς αὐτοῖς πάλιν τοὺς μοναχοὺς περιστρέ-*

1150 πρβλ. Ματθ. 11,29 1151-1152 πρβλ. Ματθ. 16, 24 1161-1162 πρβλ. Ψαλμ. 119, 7 1164-1165 Κολ. 3, 3

φεσθαι καὶ τὸ δεύτερον τουτὶ βάπτισμα περιχραίνειν τῷ συμπεριφέρεσθαι αὖθις ἐκείνοις, οἷς ἀπετάξαντο, παραβάντας τούτους καθίστησι τῶν ἐπηγγελμένων, ἅτε οἰκοδομοῦντας ἐκεῖνα, ἃ κατέλυσαν ὡς ἐμποδὼν ὄντα τούτοις πρὸς ἀρετήν· οἷς ἁρμόσειεν ἂν τὸ τοῦ μακαρίου Παύλου· εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα | f. 38r ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι. Ὅθεν ἀφίστασθαι τούτων ὑμᾶς προσήκει, ἵνα μὴ ὡς παραβάται τῶν ἐντολῶν πειραθῆτε κολάσεως τῆς μελλούσης, ἀλλ᾽ ὡς ἐργάται τῆς ἀρετῆς τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀξιωθῆτε.

ι΄. Περὶ τοῦ ἀναγινώσκεσθαι καθ᾽ ἑκάστην ἐν τῷ τοὺς ἀδελφοὺς ἐσθίειν τά τε ᾿Ασκητικὰ τοῦ μεγάλου πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου καὶ τῶν θείων Πατέρων ἀπομνημονεύματα.

Τὸ καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν τῶν ἀδελφῶν ἐσθιόντων ἐν τῇ τραπέζῃ ὑπαναγινώσκεσθαι πρὸς ἐπήκοον ἐξάπαντος μὲν τὰ ᾿Ασκητικὰ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, ἔστι δ᾽ ὅτε καὶ τὰ τῶν ἁγίων Πατέρων ἀπομνημονεύματα καὶ τὰς πράξεις, ἃ καλοῦνται Γεροντικά, ὡς συντείνοντα ἀμφότερα πρός τε θεωρίαν καὶ πρᾶξιν, δι᾽ ὧν ὁ κατὰ Θεὸν ζῶν τῶν γηίνων ἀπανιστάμενος ἐξομοιοῦται Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν. Δεῖ γὰρ τοὺς μοναχοὺς μετὰ τῆς σωματικῆς ταυτησὶ τροφῆς καὶ τὴν ἀγγελικὴν προσφέρεσθαι πάντως καὶ οὐρανίαν, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ, καὶ περὶ ταύτην μάλιστα τοὺς μοναχοὺς ἀσχολεῖσθαι συνιέντας τὰ ὑπαναγινωσκόμενα· ἐπειδὴ οὐκ ἐπ᾽ ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ᾽ ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ καὶ κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον λέγοντα· εἴτε ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε ἄλλο τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε καὶ αὖθις, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε, μήποτε ἄλλως ποιοῦντες f. 38v ὑποπέσοιεν τῇ κατακρίσει | τῷ μετὰ τῶν ἀλόγων ζῴων αὐτοὺς τετάχθαι παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ, ὡς τραπέζῃ χρωμένους φάτνῃ ἀπεοικυίᾳ· τράπεζα γάρ, φησίν, ἡ μὴ ἔχουσα λόγον Θεοῦ ἔοικε φάτνῃ ἀλόγων.

Κατὰ νεομηνίαν δὲ ὑπαναγινώσκεσθαι καὶ ἅπερ ὁ ἁγιώτατος πατριάρχης κῦρις Νεῖλος συνέθηκεν, ὡς ἐν τύπῳ διαθήκης τοῦ πανοσιωτάτου ἡμῶν καλογήρου κυροῦ Μάρκου, πρὸς νομοθεσίαν τῆς μοναχικῆς πολιτείας καὶ ἅπερ ἡ μετριότης ἡμῶν ἀρτίως πρὸς τὸ εὐσύνοπτον ἐξέθηκε καὶ σαφέστερον, τὴν ὠφέλειαν κἀντεῦθεν πραγματευομένη τῶν ἀδελφῶν.

1173-1174 Γαλ. 2, 18 1186-1188 Ματθ. 4, 4 1189-1190 Α΄ Κορ. 10, 31
1190-1191 Α΄ Θεσσ. 5, 17-18

ια΄. Περὶ τοῦ μὴ ἔχειν τινὰ ἴδιόν τι εἰς τὸ ἑαυτοῦ κελλίον παρὰ γνώμην τοῦ προεστῶτος καὶ ὅτι συνεχῶς ὀφείλει ὁ προεστὼς ἐφορᾶν τὰ τοιαῦτα.

Τὸ μὴ κεκτῆσθαί τινα ἐν τῷ ἑαυτοῦ κελλίῳ περίβλημά τι νυκτερινὸν ἢ ἡμερινὸν ἢ ἄλλο τι εἶδος μέχρι καὶ ῥαφίδος παρὰ γνώμην τοῦ προεστῶτος. Εἰ δ' ὅλως ἐκ τούτων τι ὑποκρύπτων ἁλοίη τις, ἐλέγχεσθαι μὲν αὐτὸν καὶ κανονίζεσθαι τοῖς καθήκουσιν ἐπιτιμίοις, αὐτὸ δὲ τὸ ὑποκρυπτόμενον, κἂν ὁποῖον ἄρα καὶ ᾖ, ἢ διαδίδοσθαι τοῖς πτωχοῖς ἢ εἰς τὸ πῦρ ἐμβάλλεσθαι πρὸς καῦσιν καὶ ἀφανισμὸν ἐναντίον πάντων τῶν ἀδελφῶν. Διὰ τοῦτο χρὴ τὸν προεστῶτα κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην εἰσέρχεσθαι κατὰ νεομηνίαν ἐφ' ἑνὶ ἑκάστῳ κελλίῳ τῶν ἀδελφῶν καὶ τὴν δέουσαν ἔρευναν καὶ ἀναθεώρησιν τῶν ἐν τῷ κελλίῳ ἑκάστου ποιεῖσθαι.

ιβ΄. Περὶ τοῦ μή τινα τῶν μοναχῶν εἰς τὰς συνάξεις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀπέρχεσθαι ἀλλὰ καὶ ὁ προεστὼς δὶς τοῦ ἔτους ὀφείλει προσέρχεσθαι τῷ κατὰ καιρὸν οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ καὶ περὶ τοῦ μὴ πολυπραγμονεῖν τὰ γινόμενα παρ' αὐτοῦ.

f. 39r Τὸ μηδόλως παραγίνεσθαι εἰς τὰς συνάξεις καὶ | ἑορτὰς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μήτε τὸν προεστῶτα, μήθ' ἕτερον τῶν τῆς συνοδίας αὐτοῦ, οὐχ ὡς ἐπιψόγων ὄντων τῶν ἐν αὐτῇ ἱερῶς τελουμένων, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ τοῖς μοναχοῖς προσήκειν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσιν ἑαυτοὺς ἐκδιδόναι ἅπαξ ἐπαγγελλομένους τὴν κατάνυξιν καὶ τὸ πένθος ἀσπάζεσθαι· εἰς τοῦτο γὰρ καὶ τετάγμεθα. Γελοῖον οὖν κατὰ ταὐτὸν πενθεῖν τινα καὶ πανηγυρίζειν. Ἄλλως τε οὐδ' ἦν ἔθος τοῦτο ποιεῖν τοὺς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ μονῇ διάγοντας· ὅπερ δὴ καὶ αὐτὸς διατηρεῖσθαι ἐξάπαντος βούλομαι.

Τοῦτο δὲ μόνον φημί, τὸ δὶς τοῦ ἔτους τὸν προεστῶτα προσέρχεσθαι τῷ κατὰ καιροὺς οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ, τουτέστιν κατά τε τὴν ἑβδομάδα τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου, ἐπείπερ εἰσελαύνειν μέλλουσιν αἱ θεῖαι καὶ σεβάσμιαι τῶν νηστειῶν ἡμέραι, ἵν' εὐχὴν δέξηται καὶ εὐλογίαν παρ' αὐτοῦ πρὸς τὸ τὴν ἀρετὴν κατορθῶσαι, ἔτι δὲ καὶ τὴν διακαινήσιμον ἑβδομάδα, διὰ πάντων ἐπιδεικνύοντα τὸ κοινωνικὸν πρὸς τὸν τῆς ἐκκλησίας προστάτην.

Καὶ μηδέποτέ τινα τῶν τῆς ἡμετέρας μονῆς κατ' αὐτοῦ λόγους περισυρμῶν καὶ καταλαλιᾶς γέμοντας παραδέξασθαι ἢ ἀλλοτρόπως ἀηδίαν τινὰ πρὸς αὐτὸν ἔχειν, πλὴν προδήλου αἱρέσεως σφάλλοντα ἢ εἰς τὴν θείαν καὶ ὑπὲρ λόγον τοῦ Σωτῆρος καὶ Θεοῦ ἡμῶν οἰκονομίαν καὶ συγκατάβασιν ἢ εἰς τὴν
f. 39v θεολογίαν, ἀλλὰ τιμᾶν | αὐτὸν πᾶσι τρόποις καὶ μνημονεύειν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ μετὰ διαθέσεως καὶ ἀγάπης εἰλικρινοῦς καὶ μὴ πολυπραγμονεῖν ὅλως τὰ παρ' αὐτοῦ, εἴτε καλῶς πράττονται εἴτε καὶ μή· ἀρκεῖ γὰρ ὑμῖν, κατὰ τὴν θεολόγον εἰπεῖν φωνήν, ἂν καλῶς ποιμαίνησθε.

ιγ'. Περὶ τοῦ ἐπιτελεῖσθαι τὰ συνήθη μνημόσυνα ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις τῶν ἀδελφῶν καὶ γίνεσθαι καὶ λειτουργίαν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς αὐτῶν τελευτῆς καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῶν τεσσαράκοντα καὶ τὸ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιμελείας ἀξιοῦσθαι πολλῆς.

Τὸ σπουδὴν ἅπασαν καὶ ἐπιμέλειαν εἰσφέρειν πρὸς τὸ τὰ νενομισμένα γίνεσθαι τοῖς τῶν ἀδελφῶν μεταστᾶσιν ἀπαραιτήτως, δηλονότι μνημόσυνα καὶ λειτουργίας καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς αὐτῶν τελευτῆς, εἴπερ οὐκ ἐμποδίζει ὁ καιρός, κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν, εἰ δυνατόν, ὑπὲρ τοῦ κεκοιμημένου λειτουργίαν ἐπιτελεῖσθαι. Τοῦτο δὲ ὀφείλει γίνεσθαι ἀδιακόπως μέχρι τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν, κατὰ δὲ ἑσπέραν μέχρι συμπληρώσεως τῶν ῥηθεισῶν τεσσαράκοντα ὑπὲρ τοῦ μεταστάντος πάντας τοὺς ἀδελφοὺς ποιεῖν μετὰ τὰ ἀπόδειπνα ἀνὰ μετανοιῶν δώδεκα ἐπιλέγοντας τό· ἀνάπαυσον, Κύριε, τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου τοῦ δεῖνος.

Οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ τὸ τοὺς ἀσθενείᾳ περιπεσόντας τῶν ἀδελφῶν προσηκόντως ἐπισκέπτεσθαι καὶ θεραπεύειν ἰατρόν τε προσκαλεῖσθαι καὶ τὸ παρ' αὐτοῦ προσταττόμενον μηδαμῶς ἐμποδίζεσθαι διὰ πρόφασίν τινα ἐξόδου καὶ ἀναλωμάτων.|

f. 40r *ιδ'. Περὶ τοῦ γίνεσθαι κατ' ἐνιαυτὸν ἀπαραιτήτως τὴν ἑορτὴν τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου, ἤτοι τῆς Κοιμήσεως, ἐπιτελεῖσθαι δὲ καὶ τῇ μετὰ ταύτην ἡμέρᾳ παραστάσιμον καὶ λειτουργίαν ὑπὲρ τῶν μακαρίων κτητόρων.*

Τὸ τὴν ἑορτὴν τῆς Παναγίας μου, φημὶ δὴ τὴν τῆς Κοιμήσεως, ἐκτελεῖσθαι ἀπαραιτήτως καθὼς καὶ πρῶτον παρὰ τῶν ἁγίων μου πατέρων καὶ καλογήρων ἐτελεῖτο ἔπειτα καὶ παρ' ἐμοῦ, τουτέστι τὴν μὲν νύκτα ἅπασαν ἐν ψαλμῳδίᾳ καὶ ἀναγνώσει διάγειν τοὺς μοναχούς, κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τὴν θείαν ἐπιτελεῖν λειτουργίαν. Οἰκονομεῖσθαί τε καὶ τὴν τράπεζαν κατὰ τὴν συνήθειαν, πρὸς δὲ τῇ τῆς μονῆς πύλῃ διαδίδοσθαι πρὸς τοὺς πτωχοὺς ἥμισυ μοδίου ἄρτους καὶ οἶνον καὶ μαγείρευμα τὸ ἀρκοῦν· τῇ δ' ἐπαύριον ἐκτελεῖσθαι παραστάσιμον τῶν κτητόρων καὶ λειτουργίαν. Ὡσαύτως φαμὲν γίνεσθαι καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου μου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου καὶ τῇ ἐπαύριον παραστάσιμον καὶ λειτουργίαν τῶν ἁγίων μου πατέρων καὶ καλογήρων, τοῦ τε μακαρίτου κυροῦ Μάρκου καὶ τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου κυροῦ Νείλου.

ιε'. Περὶ τοῦ ἐπιτελεῖσθαι κατ' ἐνιαυτὸν ἀδιακόπως κατὰ τὸν ὡρισμένον καιρὸν τό τε μνημόσυνον τοῦ ἁγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Νείλου καὶ τοῦ πανοσιωτάτου ἐν μοναχοῖς κυροῦ Μάρκου.

Τὸ κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Φεβρουαρίου ἐπιτελεῖσθαι τὸ μνημόσυνον καὶ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγιωτάτου καὶ ἀοιδίμου πατριάρχου κυροῦ Νείλου καὶ λειτουργίαν τῇ μετὰ ταύτην, διαδίδοσθαι δὲ καὶ πρὸς τοὺς πτωχοὺς ἄρτους μοδίου τὸ τέταρτον καὶ οἶνον καὶ μαγείρευμα τὸ ἀρκοῦν.

Τὸ αὐτό φαμεν γίνεσθαι ἀπαραλλάκτως καὶ κατὰ τὴν τοῦ Μαρτίου τὸ
f. 40v *μνημόσυνον τοῦ πανοσιωτάτου | καὶ μακαρίτου πατρός τε καὶ καλογήρου μου κυροῦ Μάρκου καὶ τῇ μετὰ ταύτην λειτουργίαν καὶ πρὸς τοὺς πτωχοὺς τοὺς αὐτοὺς διαδίδοσθαι ἄρτους οἶνόν τε καὶ μαγείρευμα, τὰς δ' ἄλλας ἁπάσας ἡμέρας τοῦ χρόνου παρέχεσθαι τοῖς πτωχοῖς καθ' ἑκάστην δύο ἄρτους ἐκ τῶν μειζόνων.*

ις'. Περὶ τοῦ μὴ παρά τινος ἀνακρίνεσθαι τὸν προεστῶτα εἰς τὰς τῆς μονῆς εἰσόδους καὶ ἐξόδους καὶ περὶ τοῦ μὴ πρὸς ἀλλήλους ὁμιλεῖν ἰδίᾳ καὶ ἀπέχεσθαι ἀργολογίας.

Ὡς ἐν κεφαλαίῳ δὲ καὶ τοῦτο εἰρήσθω· τὸ μὴ παρά τινος τῶν ἀδελφῶν ἀνακρίνεσθαι τὸν προεστῶτα περὶ τῶν τῆς μονῆς εἰσόδων καὶ ἐξόδων, ἐμμένοντα τοῖς προδιατετυπωμένοις καὶ ὡρισμένοις παρ' ἡμῶν ἅπασιν.

Ἀπέχεσθαί τε κοινῇ πάντας φαμὲν ἀργολογίας καὶ τοῦ μὴ φοιτᾶν πρὸς τὰ κελλία ἀλλήλων, εἴτε νύκτωρ εἴτε καὶ μεθ' ἡμέραν, καὶ ἀλλήλοις ἰδίᾳ κοινολογεῖσθαι, μάλιστα δὲ μετὰ τὴν τῶν ἀποδείπνων ἀκολουθίαν, ἀλλ' εὐθὺς ἕκαστον ἀπερχόμενον εἰς τὸ ἑαυτοῦ κελλίον ποιεῖν μετανοίας ἢ εὐχάς, καθὼς ἂν ἔχοι δυνάμεώς τε καὶ προαιρέσεως.

ιζ'. Ὅπως δὴ ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις τοῦ χρόνου καὶ ταῖς τῶν νηστειῶν ψάλλειν τὴν ἑαυτῶν ἀκολουθίαν.

Ἀναγκαῖον τοίνυν μοι δοκεῖ καὶ περὶ τῆς κοινῆς ψαλμῳδίας τῆς τε νυκτός, φημί, καὶ τῆς μεθ' ἡμέραν βραχέα τινά, ὡς ἐν ὑπομνήσει διεξελθεῖν. Τὸ κατὰ τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστὴν ἐκτελεῖσθαι πάντα κατὰ ἀκρίβειαν καθὼς τὸ Τυπικὸν διαλαμβάνει ἐπί τε ταῖς κατὰ Κυριακὴν ἀγρυπνίαις καὶ ταῖς γινο-
f. 41r *μέναις καθ' ἡμέραν ἀκολουθίαις. Καὶ Σαββάτου μὲν καὶ Κυριακῆς | ἑψητοῦ τινος σὺν ἐλαίῳ μεταλαμβάνειν καὶ οἴνου, τὰς δ' ἄλλας ἡμέρας ἑψητοῦ σὺν ἐλαίῳ ἀπέχεσθαι· εἰ δ' ἴσως δεήσειε μέσον τούτων βράσμα τι γενέσθαι, ὄξος ἀντὶ ἐλαίου ἐμβάλλεσθαι. Τρίτην τε καὶ Πέμπτην οἴνου μετέχειν, ἐπὶ δὲ τὴν τῆς διακαινησίμου ποιεῖν ἑβδομάδα κατὰ τὴν τοῦ Τυπικοῦ*

διάταξιν καὶ ἐφεξῆς ἄρχεσθαι ψάλλειν καθ' ἡμέραν τὰς συνήθεις ὥρας ἀπαραλείπτως καὶ τὴν τῆς νυκτὸς ἀκολουθίαν ἅπασαν μετὰ τῶν καθισμάτων καὶ ἀναγνώσεων. Ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἑσπερινοὺς ὕμνους σὺν ταῖς παρακλήσεσιν, ἤτοι τῇ μὲν Κυριακῇ τὸν κανόνα τοῦ Ἀγγέλου τοῦ φύλακος τῆς ψυχῆς, τῇ Δευτέρᾳ τῆς Παναγίας μου τόν, Πολλοῖς συνεχόμενος πειρασμοῖς, τῇ Τρίτῃ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τόν, Οἴμοι τί κλαύσω, τί θρηνήσω, τῇ Τετράδῃ τὸν τοῦ ἁγίου μου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου καὶ τοὺς λοιποὺς πρὸς αὐτὸν συντεθειμένους κατ' ἦχον κανόνας, τῇ Πέμπτῃ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τόν, Ἰησοῦ γλυκύτατε, τῇ Παρασκευῇ τούς τε οἴκους καὶ τὸν κανόνα τῆς Ἀκαθίστου. Ὡσαύτως ἐκτελεῖσθαι καὶ τὰς ἀγρυπνίας πάσας ἐπί τε ταῖς δεσποτικαῖς ἑορταῖς καὶ ταῖς τῶν μεγάλων ἁγίων μνήμαις, ὥσπερ τὸ Τυπικὸν νομοθετεῖ.

f. 41v *Περὶ δέ γε τῆς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων νηστείας | καὶ τῆς ἐπὶ τῇ κοιμήσει τῆς Παναγίας μου Τετράδα καὶ Παρασκευὴν ἀπέχεσθαι ἑψητοῦ, ἐλαίου καὶ οἴνου. Ἔτι γε μὴν καὶ ἐπὶ τοῦ τεσσαρακονθημέρου τοῦ πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως Δευτέραν, Τετράδα καὶ Παρασκευήν, ἐκτὸς δεσποτικῆς ἑορτῆς καὶ μνήμης ἁγίου μεγάλου, ἀπέχεσθαι ἐλαίου καὶ οἴνου, ψάλλειν δὲ καὶ κατὰ ταύτας τὰς ἡμέρας τάς τε ὥρας καὶ τὰ μεσώρια ἡνωμένως μετὰ τοῦ ἑσπερινοῦ, μονοσιτεῖν τε καὶ ξηροφαγεῖν καὶ ὑδροποτεῖν καὶ ὀπωρῶν μόνον μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς τραπέζης καιρόν.*

ιη'. Προτροπὴ πρὸς τὸ φυλάττεσθαι τὰ προδιατετυπωμένα ἅπαντα παρὰ τῶν ἐφεξῆς ἀδελφῶν, ἔτι δὲ καὶ ἀξίωσις πρὸς τοὺς ἐσομένους βασιλέας καὶ πατριάρχας ἀνεπηρέαστον διατηρεῖσθαι τὴν μονὴν παρ' αὐτῶν.

Ταῦτα τοίνυν παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος ἐκτέθειται σαφηνείας χάριν, ὡς εἴρηται, ἅμα μὲν πρὸς ὑπόμνησιν ὄντα τῆς μοναχικῆς καὶ κοινοβιακῆς καταστάσεως, ἅμα δὲ καὶ πρὸς φυλακὴν καὶ συντήρησιν τῶν τε προδιατετυπωμένων ἁπάντων, ἀλλὰ καὶ τῶν νῦν παρ' ἡμῶν ἐκτεθέντων. Καὶ εὔχομαι τῷ Θεῷ μου ἐργάτας ὑμᾶς δοκίμους ἀναφανῆναι τῆς ἀρετῆς ἀφορῶντας πρὸς τὰ γεγραμμένα ὥσπερ εἴς τινα πίνακα καλοῦ παντὸς καὶ ἀρχέτυπον, ὡς, εἴ τις μοχθηρίᾳ γνώμης χρησάμενος καὶ τὰς πρὸς Θεὸν συνθήκας ἠθετηκὼς συγχέειν ταῦτα καὶ ἀνατρέπειν τολμήσειεν, ὁ τοιοῦτος καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ πολλὴν
f. 42r *ὑφέξει | τὴν καταδίκην καὶ ὑπὸ ἐπιτίμιον ἔσται τῆς ἡμῶν μετριότητος, εἰ μὴ μετανοίᾳ διορθώσηται ἑαυτόν. Ἐπὶ τούτοις, ἐπεὶ τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι μέχρι τοῦ νῦν ἐλευθέρα καὶ ἀδούλωτος ἡ τοιαύτη διετηρήθη μονὴ παρά τε τῶν κατὰ καιροὺς ἀοιδίμων βασιλέων καὶ τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν, τοῦτο καὶ μετὰ τὴν ἐμὴν ἀποβίωσιν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐλευθερίας διατηρηθῆναι ταύτην εὔχομαι τῷ Θεῷ καὶ δέομαι καὶ ἀξιῶ τοὺς ἐσομένους βασιλεῖς τε καὶ πατριάρ-*

χας τὴν αὐτὴν φυλάξαι γνώμην περὶ αὐτήν, ἣν καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν, καὶ μήτε παρὰ γνώμην τοῦ εὑρισκομένου τῆς μονῆς προστάτου ἕτερον εἰς προστασίαν προχειρισθῆναι, μήτε δωρεαστικὸν ἀδελφᾶτον ἐκδοῦναί τινι τῶν ἁπάντων, μήτε ἄλλην τινὰ κάκωσιν καί ἐπήρειαν ἢ τὴν οἱανοῦν ἀπαίτησιν τοῖς μοναχοῖς ἐπιθεῖναι, μήτε τινὰ τῶν μοναχῶν ἢ τῶν κοσμικῶν πολλῷ πλέον παραπεμφθῆναι εἰς τὴν μονὴν παρὰ βασιλέως ἢ πατριάρχου. Τὸν γὰρ τοιοῦτόν τι ἐπιχειρήσοντα ἢ καθόλου ἢ ἐν μέρει, ὡς ἄδικον καὶ παράλογον καὶ τὰ καλῶς κανονισθέντα καὶ τυπωθέντα συγχέοντα καὶ τὴν τάξιν τῆς μοναχικῆς πολιτείας, ὅσον τὸ κατ᾽ αὐτόν, ἀνατρέποντα ἀφωρισμένον καὶ ἀσυγχώρητον ἔχει ἡ μετριότης ἡμῶν ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος. |

f. 42v Ὥσπερ οὖν ὁ πανοσιώτατος καὶ μακαρίτης καλόγηρός μου ὁ κῦρις Μάρκος τὸ φροντιστήριον τοῦτο παρέδωκε πρὸς τὸν ἁγιώτατον καὶ ἀοίδιμον πατριάρχην κῦριν Νεῖλον, ὁ δὲ παρέπεμψεν αὖθις αὐτὸ πρὸς τὴν ἡμῶν μετριότητα, εἰς ὃ δὴ αὐτὸς οὐκ ὀλίγον ἀγῶνα καὶ σπουδὴν εἰσήνεγκα πρὸς ἐπίδοσιν αὐτοῦ καὶ βελτίωσιν, οὕτω κατὰ διαδοχὴν καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν παραπέμπει τοῦτο πρὸς τὸν τιμιώτατον ἐν ἱερομονάχοις ...., ὃν καὶ διέκρινα τῶν ἄλλων πολλῷ διαφέροντα ἐπ᾽ οἰκοδομῇ καὶ βελτιώσει συναιρομένου Θεοῦ τῶν εὑρεθησομένων ἐν τῷ κελλίῳ τούτῳ ψυχῶν. Βούλομαι τοίνυν αὐτὸν ὡς ἡμέτερον διάδοχον πᾶσαν ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν ἔχειν ἐν αὐτῷ. Ὃς δὴ καὶ ὀφείλει, ὅτε καὶ αὐτὸς τῶν παρόντων ἀπανίστασθαι μέλλει καὶ πρὸς Θεὸν μεταβαίνειν, ἐπαφεῖναι τοῦτο πρὸς ὃν ἂν ἐκλέξηται κρείττω τῶν ἄλλων καὶ ἱκανῶς ἔχοντα προστῆναι ψυχῶν καὶ ὁδηγῆσαι πρὸς τὴν τῆς σωτηρίας ὁδόν, τοῦτο δὲ γίνεσθαι ἐφεξῆς κατὰ διαδοχὴν ἄχρις αἰῶνος. Κτήτορα δὲ καὶ οἰκονόμον καὶ ἡγούμενον ἐξ ἀρχῆς μέχρι τοῦ νῦν τὴν Παναγίαν μου ἐσχήκαμεν μόνην καὶ ταύτην ἐπαφίημι πρὸς ὑμᾶς προστάτιν καὶ χορηγὸν ἀδιάλειπτον καὶ ἐγγυῶμαι πᾶσιν ὑμῖν καὶ διαμαρτύρομαι | f. 43r τοῖς ἐν Χριστῷ ἀγαπητοῖς μου τέκνοις, ὡς, εἰ μετὰ προθυμίας καὶ σπουδῆς ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ διαμείνοιτε μέχρι τέλους τὴν ἀρετὴν ἀγωνιζόμενοι καὶ τὰ διατετυπωμένα φυλάττοντες, τῶν ὁμοίων ἀμοιβῶν καὶ στεφάνων τεύξεσθε τῶν τοῖς ἱεράρχαις τε καὶ ὁσίοις καὶ μάρτυσιν ἐπηγγελμένων παρὰ τοῦ ἀγωνοθέτου Θεοῦ ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ ἐπιφανεῖ ἡμέρᾳ τῆς δικαιοκρισίας αὐτοῦ, ᾧ πρέπει κράτος, δόξα, τιμὴ καὶ βασιλεία νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἐγράφη καὶ ὑπεγράφη κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ ,ςωις' ἔτους, ἰνδ(ικτιῶνος) α'.

Ματθαῖος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης·

1332 spatium vacuum in V

ΠΙΝΑΞ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

(Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν εἰς τοὺς στίχους τοῦ κειμένου)

ἀγγελικὸς 43
ἀγρυπνία 367, 1276, 1293
ἀδελφατάριος 925
ἀδελφᾶτον 732, 1319
ἀδελφοποιΐα 908
ἀδελφὸς 8, 320, 485, 494, 501, 536, 557, 591, 609, 659, 696, 709, 716, 789, 901, 934, 943, 984, 994, 1132, 1178, 1199, 1205, 1207, 1232, 1237, 1240, 1265
ἀδελφότης 556, 587, 684, 1030
ἀθλητὴς 431
αἵρεσις 1225
Ἀκάθιστος 1292
ἀκολουθία 1270, 1277, 1283
ἀκτημοσύνη 662, 690, 716
ἀκτησία 657
ἄληπτος 67, 365
ἄμικτος (βίος) 436
Ἄμπαρος (τοῦ) 156
ἀμπέλιον 170, 172, 174, 221, 236
ἄμπελος 626
ἀμπελὼν 708
ἀνάγνωσις 1284
Ἀνανίας 398
ἀναπαίτητος 325
ἀντίδικος 1150
Ἀντώνιος (πατριάρχης) 246
ἀνώγεων 218
ἀπαιτητὴς (φόρων) 1096, 1099
ἀπείθεια 535
ἀπόδειπνον 1238, 1270
ἀπομνημονεύματα 1181
ἀποστασία 683, 685
ἀποστερητὴς 1056
Ἀπόστολοι (ἅγιοι) 1295
Ἀπόστολος 13, 727, 830, 839
ἀποστερητὴς 1068
ἀποτομία 400
ἀργία 511
ἀργολογία 1268
ἀρετὴ 23, 29, 87, 763
ἄριστον 991, 968
ἀρραβὼν 440
ἄρτος 1250, 1257, 1262, 1263
ἀρχέτυπον 1308
ἀρχιεπίσκοπος 1351
ἄρχων 220, 597
ἀσκητὴς 429, 693
Ἀσκητικὰ 1179
ἀσκητικὸς 656, 716
ἀτελὴς 328
αὐλὴ 507
αὐτοκρατορικὸς 1065

βάπτισμα 1170
βασιλεία 313, 1094, 1347
Βασίλειος (Μέγας) 1180
βασιλεὺς 81, 142, 169, 200, 203, 209, 212, 220, 251, 257, 258, 261, 267, 305, 312, 321, 330, 333, 1144, 1314, 1316, 1322
βασιλικὸς 1066
βιβλίον 510
βούλησις (ἐπιτελεύτιος) 1
βραβεῖον 429, 454
βραβευτὴς 360
βράσμα 1279

γέννησις 1298
Γεροντικὰ 1181
γεωργὸς 613, 628
γεωργούμενα 326
γράμμα 219, σιγιλλιῶδες — 170

δαίμων 395, 1105
Δαυῒδ 1115
δεκατημόριον 326
δεσπότης 469, 567
δεσποτικὸς 100, 1055, 1293, 1298

Δευτέρα 1286, 1298
Δημήτριος (ἅγιος) 1252, 1289
δῆμος 201
δημόσιον 1093, 1098, 1130
διαθήκη 882
διαθηκῷος 129
δίαιτα 717, 718, 817, 898
διακαινήσιμος (ἑβδομὰς) 1221, 1281
διακονητὴς 946, 951
διάταξις 1282
διατριβὴ 213
διατυπῶ 883
διαφέρον 1130
διδασκαλία 189, 122, 370, 381, 386
διδάσκαλος 82, 113, 384, 414
διδάσκω 543
δικαστήριον 801, 1061, 1064
δικαστὴς 1069, 1072
δίκη 416
διοίκησις 536
δουλεία 469
δοῦλος 469, 567, 698, 905, 1239
δρᾶμα 977
δωρεὰ 125

ἑβδομὰς 329
εἰδωλολατρία 1112
εἰσήγησις 22
εἰσοδοέξοδος 924
ἔκθεσις 4
ἐκκλησία 120, 157, 206, 250, 263, 265, 269, 271, 275, 294, 301, 302, 304, 307, 384, 1050, 1053, 1065, 1209, 1222
ἔλαιον 1278, 1279, 1280, 1296, 1299
ἐλευθερία 470
ἐνδύματα 817
ἐντολεὺς 1138, 1148
ἐντολὴ 745, 746, 750, 812, 1058, 1156, 1162, 1176
ἐξάμπελος 328
ἔξοδος 316
ἐπάγγελμα 701
ἐπήρεια 1320
ἐπίβλημα 509
ἐπιστάτης 783, 805
ἐπιτίμιον 401, 818, 1203, 1311
ἐπιτροπεία 1144
ἐπίτροπος 262, 1137, 1146
ἔργον (χειρῶν) 818
ἐρημικὸς 12, 445
ἑσπερινὸς 1300
ἑστίασις 965
ἑταιρεία 524, 532, 653
ἑψητὸν 1277, 1278, 1296

Ζευγάριον 324, 325

Ἡγουμενεῖον 217
ἡγουμενεία 185
ἡγούμενος 1340
ἡλιακὸς 217
ἡσυχία 52, 154, 193

θέατρον 877
θεληματάριος 1032
θεολογία 1227
θεολόγος (φωνὴ) 1230
Θεὸς 555, 671, 703, 734, 779, 788, 836, 851, 858, 934, 1015, 1087, 1182, 1183, 1185, 1188, 1190, 1194, 1226, 1287, 1291, 1307, 1309, 1310, 1312, 1315, 1326, 1333, 1336, 1346
θέωσις 440
θυσία 329, 332

Ἰάκωβος (ἀπόστολος) 277
ἰατρὸς 499, 1241
ἰδιορρυθμία 553, 789, 959
ἰδιόρρυθμος 749, 773, 775, 812
ἱεράρχης 1345
ἱερομόναχος 1332
Ἰησοῦς 880, 1119, 1288, 1291
ἰνδικτιὼν 1349
Ἰσραὴλ 852
Ἰταλία 259, 312
Ἰωάννης (Καντακουζηνὸς) 170, 203, 212
Ἰωάννης (Κλίμακος) 564
Ἰωάννης (Παλαιολόγος) 200
Ἰωάννης (Χρυσόστομος) 283
Ἰὼβ 140

καθηγεμὼν 44
καθηγητὴς 803
καθηγούμενος 464
κάθισμα 1283

25 - 1 - 1984

κάκωσις 1320
Κάλλιστος (πατριάρχης) 248
κάλλος 528
καλόγηρος 5, 27, 104, 137, 183, 211, 213, 221, 225, 334, 347, 883, 1081, 1197, 1245, 1253, 1260, 1327
κανονίζω 1324
κανὼν 1139, 1141, 1290, 1292
καπηλεῖον 910
κελλίον 166, 216, 218, 534, 537, 786, 966,998,1200, 1207, 1208, 1269, 1271,
κελλίον (=μονὴ) 1334
κελλιώτης 748, 757
κηδεμονία 311
κλέπτης 933
κλῆρος 371, 486
Κοίμησις 1244
κοινοβιακὸς 349, 885, 1304
κοινόβιον 95, 111, 119, 855, 858
κοινότης 853
κοινωνικὸς 12, 446
κονία 218
Κόρινθος 395
Κοσμειδίου (μονὴ) 185
κοσμικὸς 913
κουράτωρ 1138
κριτήριον 1034, 1067, 1071, 1079
κτῆμα 235, 314, 373, 1086, 1129
κτητόρισσα 1091
κτήτωρ 187, 197, 1250, 1251, 1339
Κυπαρίσσια 174
Κυριακὴ 285, 1276, 1277
Κύριος 682, 769, 1013, 1016, 1023, 1043, 1076, 1119, 1287, 1290
Κωνσταντινούπολις 184, 257, 1351

λαθροφαγεῖν 930, 938
λαθροφαγία 934
λαθροφάγος 932, 939
λειτουργία 1233, 1235, 1248, 1251, 1253 1257, 1261
λογισμὸς 985
λογογραφῶ 372
λυχνία 227

μαγείρευμα 1250, 1258, 1262
μαγκιπεῖον 910
μαθητὴς 464
Μάρκος 6, 79, 183, 225, 347, 1197, 1253, 1261, 1327
Μάρτιος 1259
μαρτυρία 1117, 1153, 1158, 1159
μάρτυς 420, 1346
Ματθαῖος (πατριάρχης) 1351
μεθόριον 11, 445
μελέτη 368
μεσώριον 1300
μετάνοια 1271, 1312
μετόχιον 323, 338, 924
μήνυμα 957
μιγὰς 12, 446
μίλιον 173
μνημόσυνον 1232, 1255, 1259
μόδιον 1250, 1258
μοναδικὸς (βίος) 51, 435
μοναστήριον 337, 907, 914, 921, 922
μοναχικὸς 25, 349, 885, 995, 1008, 1014, 1081, 1197, 1304, 1324
μοναχὸς 2, 36, 59, 78, 84, 152, 167, 190, 331, 570, 713, 733, 748, 777, 858, 913, 930, 964, 970, 1056, 1063, 1067 1095, 1097, 1100, 1118, 1141, 1147, 1162, 1167, 1168, 1169, 1183, 1185, 1211, 1247, 1321, 1322
μονὴ 136, 157, 210, 212, 221, 331, 341, 352, 432, 433, 434, 435, 553, 564, 565, 687, 691, 748, 765, 893, 911, 914, 919, 925, 926, 974, 984,991,993, 994, 996, 1005, 1032, 1047, 1053, 1085, 1088, 1090, 1100, 1127, 1129, 1215, 1223, 1249, 1266, 1313, 1318, 1322
μονύδριον 224
μονοπροσώπως 330
μονοσιτεῖν 1301
μονότροπος 735, 982

ναὸς 164
Νεῖλος (πατριάρχης) 112, 227, 349, 1195, 1253, 1256, 1329
νεομηνία 1195, 1206
Νεόφυτος (Κεραμέας) 589, 590
νηστεία 367, 1220, 1295
νόμος 353, 390, 415
νόσος 495, 529, 575
νουθετῶ 543

νυμφίος 250
νωθρότης 234

ξενηλασία 506
ξένος 240
ξηροφαγεῖν 1301

οἴκημα 507
οἰκητήριον 369
οἰκονομία 456, 1226
οἰκονόμος 1339
οἰκονομῶ 32, 1248
οἶκος 1292
οἰκουμένη 283, 877, 1131
οἰκουμενικὸς 119, 1218, 1352
οἶνος 323, 1094, 1250, 1258, 1262, 1278, 1280, 1297, 1299
ὁμόνοια 834, 854
ὄξος 1280
ὀπῶραι 1301
ὀρφανὸς 1143
ὅσιος 1345
ὄχλος 202

παιδεία 242
παιδεύω 543
παιδοτρίβης 44
Παλατίτζια 168, 209
Παναγία 1090, 1118, 1244, 1286, 1296, 1340
παράγγελμα 22
παράδεισος 861
παράκλησις 1284
παράκλητος 382
Παρασκευὴ 1292, 1295, 1298
παραστάσιμον 1250, 1253,
πατέρες (ἅγιοι) 738, 740, 1180
Πατριάρχης 2, 112, 226, 246, 247, 348, 1144, 1195, 1218, 1253, 1256, 1314, 1316, 1322, 1328, 1352
Παῦλος (ἀπόστολος) 281, 384, 395, 475, 1113, 1131, 1164, 1173, 1188
Παχώμιος 915
Πέμπτη 1280, 1290
περιαύλιον 223
περίβλημα 1200
περιβόλιον 223, 966
Πέτρος (ἀπόστολος) 398, 404
πλάκες (ἱεραὶ) 353
πνευματικὸς 972, 991
ποιμὴν 618, 623
πολιορκία 316
πολιτεία 350, 417, 429, 449, 453, 462, 463, 475, 555, 570, 619, 656, 696, 703, 735, 826, 898, 912, 995, 1008, 1015, 1081, 1197, 1324
πολιτεύομαι 343

πραγματεία 1084
προεστὼς 519, 774, 830, 860, 960, 966, 971, 993, 1033, 1201, 1206, 1210, 1217, 1266
προϊστάμενος 562, 566, 1005
πρόνοια 256
προσευχὴ 368
πρόσοδος 1129
προστασία 603, 608
προστάτης 230, 599, 943, 988, 991, 1000, 1017, 1022, 1049, 1053, 1154, 1222, 1318
προστησόμενος 353, 541, 558, 587, 900
προσωπεῖον 977
προφητικὸς 381
πτωχεία 657, 690
πτωχὸς 239
πύλη 1249,
πυλὼν 925
πύργος 222, 317

ῥαθυμία 29
ῥαφὶς 1201
Ῥώμη 1352

Σάββατον 1277
Σαυρῶν (χώρα) 172
σέκρετον 1066
Σεπτέμβριος 1349
σῖτος 1094
σκηνὴ 226
Σκήτη 184
σκυτοτόμος 613
Στουδίου (μονὴ) 209
σύμβουλος 414
συμφυΐα 490
σύναξις 1209
συνήγορος 1148
συνοδία 330, 333, 632, 635, 663, 664, 692, 699, 734, 792, 868, 1210

σύνοδος 251
συντεκνία 908
σχῆμα (μοναχικόν, ἀγγελικόν) 141, 749, 917
σῶμα 12, 14
Σωτήρ 1036, 1226, 1287, 1291
σωτηρία 472

ταμεῖον 508
τάξις 343
ταπείνωσις 552, 691, 717
τάφρος 630
τέλος 327
τεσσαρακονθήμερον 1297
τασσαρακοστή (μεγάλη) 1275
τετράδα 1296, 1298
Τετράδη 1289
τζυμιλαρεῖον 910
τράπεζα 936, 946, 962, 967, 970, 1178, 1193, 1248, 1302
Τρίτη 1280, 1287
Τυπικόν 1276, 1281, 1294
τύπος 343, 413, 882, 904
τυπῶ 997, 1324

ὑδροποτεῖν 1301
ὕμνος 1284
ὑπακοή 465, 545, 558, 579, 703, 717, 728, 804, 829
ὑπέρπυρα 324
ὑπήκοος 774
ὑποθήκη 23
ὑποταγή 550, 787, 859, 915, 986
ὑποτύπωσις 5, 347
ὑποχείριον 905
ὑφηγητής 390

φάτνη 1193, 1194
Φεβρουάριος 1255
φιλοσοφία 214
φιλοσοφῶ 767
φόρος 1080, 1093, 1096
φροντιστήριον 127, 152, 174, 190, 229, 232, 239, 320, 335, 1328
φυλακή 368
φυτεία 628

χαλκεύς 613
Χαρσιανείτης 139, 160
χήρα 1143
χορός 84, 404
Χριστός 475, 484, 563, 637, 638, 678, 698, 708, 736, 835, 877, 880, 1065, 1104, 1119, 1140, 1163, 1288, 1291, 1297, 1342
Χρυσία (πύλη) 171
χρυσόβουλλος λόγος 168
χωράφιον 235
χωρίον 167, 209

ψαλμῳδία 1273
ψυχή 13, 346

ὧραι 1282, 1300

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ (ιγ'/ιδ' αἰ.) ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΜΕΤΑ ΤΙΝΩΝ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΞΑΚΡΙΒΩΣΕΩΝ

Ἀφορμὴν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ μελετήματος τούτου ἔδωκεν ἡ πρόσφατος ἔκδοσις τοῦ ὑπ' ἀρ. 3 ποιήματος τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου (1269-1332) ἀφιερωμένου «Εἰς Γρηγόριον τὸν χρηματίσαντα ἀρχιεπίσκοπον πάσης Βουλγαρίας» καὶ ἡ συναφὴς προσπάθεια τῶν ἐκδοτῶν συναγωγῆς καὶ τῶν ἐκτὸς τοῦ ποιήματος προσφερομένων βιογραφικῶν στοιχείων τοῦ ἀρχιερέως[1]. Διότι ἀπὸ ἐτῶν εἶχον κατὰ νοῦν τὴν ἐπανέκδοσιν τῶν τριῶν σῳζομένων ἐπιστολῶν αὐτοῦ, συμφώνως πρὸς νέαν ἐξ αὐτοψίας ἀνάγνωσιν τοῦ παραδιδόντος αὐτὰς κώδικος Vind. theol. gr. 203, φφ. 21v - 23r, καὶ συγχρόνως μελέτην τῶν χρονολογικῶν.

Αἱ εἰδήσεις, πενιχραὶ ἄλλως, φέρουν τὸν Γρηγόριον ἀναδειχθέντα ἀρχιεπίσκοπον τῷ 1312, ἀπολαύοντα δὲ τῆς βασιλικῆς εὐνοίας καὶ πρὸ τῆς χειροτονίας, δι' ἣν πρὸ τοῦ ἔτους τούτου εἶχε λάβει μετὰ κτητορικῶν δικαίων πρὸς καταβίωσιν τὴν μονὴν Ψυχοσωστρίας[2] ἐν ΚΠόλει καὶ τῷ 1312 (Ἰούν.) ἐξεδόθη χάριν αὐτοῦ πρόσταγμα τοῦ Ἀνδρονίκου Β' κατὰ παντὸς ἐπιχειροῦντος ἐπέμβασιν εἰς περιουσίας θανόντων (ἀρχι)επισκόπων τῆς περιοχῆς Ἀχρίδος[3]. Ἐκ τῆς αὐτόθι δραστηριότητος αὐτοῦ εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐμμέτρου ἐπιγραφῆς ὅτι τῷ 1313/1314 ᾠκοδόμησεν ἢ ἀνεκαίνισε τὸν ἐξωνάρθηκα τοῦ ἐν Ἀχρίδι καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας. Ὀνομαζόμενος δ' ἐξ ἄλλου ἀρχιεπίσκοπος κατὰ θέρος λῆγον ἢ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1315 λαμβάνει ἐν ΚΠόλει νῦν τὴν ἐπ. 25 τοῦ Μανουὴλ Γαβαλᾶ ἐκ Φιλαδελφείας συστατικὴν πένητος Φιλαδελ-

1. Βλ. I. Ševčeko-J. Featherstone, Two Poems By Theodore Metochites, The Greek Orthodoxe Theological Review 26, 1981, σσ. 1-46, καὶ αὐτοτελῶς: Hellenic College Press, Brookline, Mass. 1981, σσ. 46, ἰδίᾳ σσ. 7-12 τῆς ὑπὸ I. Ševčenko εἰσαγωγῆς (βιογραφικὰ) καὶ σσ. 14-26, ἔνθα ἐκδίδοται τὸ κείμενον τοῦ ποιήματος. Ὁ προλογίζων, ὡς σημειοῦται ἐν σ. 8, σημ. 17, ἠδυνήθη ὅπως ποιήσηται χρῆσιν τῆς δυσπροσίτου διατριβῆς τοῦ Cvetan Grozdanov περὶ Ἀχρίδος, Belgrade 1979. Τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν περὶ Γρηγορίου βλ. συνηγμένην ἐν PLP (= Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit) 4482.

2. Βλ. περὶ αὐτῆς παρὰ R. Janin, La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin I, 3: Les églises et les monastères, Paris [2]1969, σσ. 243-244, ἀρ. 130.

3. F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, 4, München - Berlin 1960, σσ. 57-58, ἀρ. 2336.

φέως ἐρχομένου εἰς τὴν Βασιλεύουσαν[1]. Ἀλλὰ δὲν παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ βίου ἐν ἐνεργείᾳ ἀρχιερεὺς οὐδὲ ἐν τῇ ἕδρᾳ αὐτοῦ, ἧς ἀπέστη παραιτησάμενος οἰκειοθελῶς, κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἄποψιν ὀλίγῳ πρὸ τοῦ 1327, ὅτε μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἰω. Καντακουζηνοῦ μετέχων πρεσβείας τοῦ γέροντος Ἀνδρονίκου πρὸς τὸν ἐν Ῥηγίῳ Ἀνδρόνικον Γ'[2]. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν ΚΠολιν κατοικεῖ μετὰ τὴν παραίτησιν ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐπὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου, λαβὼν αὐτὴν παρὰ τοῦ πάντοτε εὐνοϊκῶς διακειμένου Ἀνδρονίκου Β', ἐκεῖ δὲ δέχεται τὰς ἀπευθυνθείσας αὐτῷ ἐπ. 103, 112 καὶ 447 τοῦ Μιχαὴλ Γαβρᾶ[3]. Ὁμοίως δὲ πρὸ τοῦ 1327 γράφεται χάριν αὐτοῦ διατρίβοντος ἐν τῇ μονῇ τὸ ἀνωτέρω ποίημα τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου, τὸ ὁποῖον ἐξαίρει τὴν ταπεινοφροσύνην καὶ τὸ ἀφιλένδεικτον τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ τὴν ἐνδόμυχον ῥοπὴν ἀποφυγῆς τῆς ἐγκοσμίου δόξης καὶ τῶν τιμῶν, δι' ἣν καὶ μόνην ἤχθη οὗτος εἰς τὴν παραίτησιν ἀπὸ τοῦ περιφανοῦς ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου, τῆς προστασίας μεγάλου ποιμνίου καὶ τῆς συνεχοῦς ὡς ἐκ

---

1. Στ. Ἰω. Κουρούση, Μανουὴλ Γαβαλᾶς εἶτα Ματθαῖος μητροπολίτης Ἐφέσου, Α' Τὰ βιογραφικά, ἐν Ἀθήναις 1972, σσ. 125-126, 128, 139. Ὅτι ὁ Γρηγόριος τότε διέτριβεν ἐν ΚΠόλει καὶ οὐχὶ ἐν Ἀχρίδι, ὡς φαίνεται μετ' ἐνδοιασμοῦ δεχόμενος ὁ Ι. Ševčenko (σ. 9), πιστοῦται ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπ. τοῦ Γαβαλᾶ, ἥτις καταλείεται διὰ παρακλήσεως παρεμβάσεως τοῦ παραλήπτου ὑπὲρ τοῦ ἐπιστολογράφου διὰ τὸ γνωστὸν προσωπικὸν θέμα παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ: *εἰ δὲ καὶ [ἡ]μῶν τινα φροντίδα ποιήσεις εἰς τὸν μέγιστον βασιλέα καὶ τὸν ἱερὸν τοῦ παντὸς ποιμένα, ἄλλο τοῦτο κέρδος χαριῇ τῇ ἐπιστολῇ καὶ τῇ σῇ περὶ πάντας κηδεμονίᾳ* (κατὰ τὸ κείμενον τῆς πρὸς τύπωσιν ἐμῆς ἐκδόσεως).

2. λήγοντος Νοεμβρίου, Dölger, Regesten, 4, 2585. Καντακουζηνὸς Ι, 46: Ι, 226, 3-16 (*πέμπονται τοίνυν ἀπὸ μὲν τῶν ἀρχιερέων ἕξ, καὶ τοσοῦτοι συγκλητικοί, ἔκ τε τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχιμανδριτῶν λεγομένων ἀνδρῶν εὐλαβῶν ἴσοι τὸν ἀριθμὸν ἐξ ἑκατέρων. σὺν τούτοις καὶ οἱ παρὰ βασιλέως πρότερον ἀποσταλέντες* [ἀρχ. Ὀκτωβρ.— Dölger, Regesten, 4, 2583], *ὅ τε τῶν Μογλαίνων ἐπίσκοπος Νίφων καὶ Κλειδᾶς ὁ δικαιοφύλαξ, οἷς δὴ καὶ τὰ κατὰ τοῦ νέου βασιλέως ἐγκλήματα ὁ πρεσβύτερος ἐνεχείρισε βασιλεύς. ἐπὶ τούτοις πᾶσι καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας Γρηγόριος, ἀνὴρ σοφός τε εἰς λόγους καὶ θαυμάσιος ἐν συνέσει καὶ τῆς ὄντως σοφίας ἄκρως ἐπειλημμένος, καὶ σὺν αὐτῷ Θεόδωρος ὁ Ξανθόπουλος καὶ αὐτὸς ἀρετῇ τε καὶ συνέσει καὶ παιδείᾳ κεκοσμημένος. οὗτοι μὲν οὖν εἰς Ῥήγιον πάντες ἦλθον τὰς τοῖν βασιλέοιν ἐξετάσοντες διαφοράς*). Πβ. G. Fatouros - T. Krischer, Johannes Kantakuzenos Geschichte übersetzt und erläutert, I, Stuttgart 1982, σσ. 285-286, σημ. 318-320. Ἡ πρεσβεία παρὰ Γρηγορᾷ IX, 2: Ι, 398, 11-13· πβ. καὶ J. L. van Dieten, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte übersetzt und erläutert, II/1, Stuttgart 1979, σσ. 199-200, σημ. 205.

3. G. Fatouros, Die Briefe des Michael Gabras, II. Teil: Text, Wien 1973, σσ. 165-168, 183-185, 688-689. Αὐτόθι ἐν τ. Ι, σ. 43, ἀρ. 32, σημειοῦται ὅτι πιθανῶς καὶ ἡ ἐπ. 362 (τ. ΙΙ, σσ. 568-570) ἐπέμφθη εἰς τὸν Γρηγόριον Βουλγαρίας, ἂν ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς: *τῷ ἀρχιεπισκόπῳ Βουλγαρίας* ἔχει ὀρθῶς. Περὶ τούτου βλ. κατωτ., σ. 521 σημ. 2.

Κῶδ. Vind. theol. gr. 203, φ. 21v. (Ἡ ἐπ. 1 καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπ. 2 τοῦ Γρηγορίου Βουλγαρίας).

τῆς θέσεως ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ βασιλέως. Καὶ οὕτως ἔχων ὅμως διατηρεῖ ἀμείωτον τὸν πόθον κτήσεως σοφίας θεολογικῆς καὶ θύραθεν, ὅπερ ἐκτιμᾷ ἰδιαιτέρως ὁ Μετοχίτης:

... πάντα σὺ ἄσχετος ἐκ μάλα φυγὼν
ὄλβον ἀρίτιμον, ἱερὸν ὕψος, θῶκον ἐκεῖνον
κύδιμον, οἷο κλεῖος ἁπάντεσσι περίφαντον
ἀνά γε ἄνδρεσσι βρουτοῖσιν ἀοίδιμον αἰέν,
δόξαν, ὀπαδούς, λαὸν ὑπεικάθοντα πολλόν,
κυμαίνοντα θέατρα, βασιλῆός τ᾿ ἐρίηρα
μάλ᾿ ὁμιλήματα, τὸν μάλα καὐτὸς σύ γ᾿ ἐράας,
αὐτὰρ ἔπειτα μόνος γ᾿ ἀπόπτολις ἥσυχα βιοὺς
Χριστοῖο προπάροιθεν ὑψιμέδοντος αἰεί,
ὅν γ᾿ ἀλλάξαο πάντων, σουφίας ἵμερον ἔμπης
ἄτροπον αἰὲν ἔχεις. κοὐ λίπες τόνδ᾿ ἄρα ποῦθον...

. . . .

ἀκάματον δὲ σοί γε σπούδασμ᾿ ἀμφότερ᾿ εἰσί,
πρόσκτησις σοφίας λατρεία τ᾿ ἀεὶ θεοῖο.

. . . .

... κτήσιος αἰεὶ ἱμερτῆς λούγων
παιδείας τε πάσης τῆς θ᾿ ἡμετέρας τῆς τ᾿ ἐκτός,
ὅττι κεν αὖ κἀνθεῦτεν ἔπειτ᾿ ὀνίναιτ᾿ ἄν τις...

. . . .

πρώτατον ἔργον τίθεαι λατρείαν θεοῖο·
αὐτὰρ ἔπειτα δεύτερά σοι φρουντίσματα λοῦγοι
καί τ᾿ ἀμφ᾿ ἄσχολος ἀεὶ τοῖσι μέμηλας πουνῶν,
ἤματα πάντα τρίβων κάματον ἱμερόεντα.

(στ. 43-53, 59-60, 66-68, 78-81)[1].

Ἀλλ᾿ οἱ στίχοι 115-120 ἐν συνεχείᾳ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὑπαινίσσονται τὴν δημιουργίαν οὐχὶ εὐχαρίστου καταστάσεως ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ, ἔριδας καὶ φθόνους ἔχοντας ἀντίκτυπον ἐπὶ τὸν ῥέποντα ἐκ φύσεως εἰς τὴν θεωρίαν ἀρχιερέα, ὅστις εὗρε καλλιτέραν λύσιν τὴν ὁδὸν τῆς παραιτήσεως· ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν ὑπάρχουν σαφέστεραι εἰδήσεις:

1. Περὶ τῶν χάριν τοῦ μέτρου κυρίως ἰδιομορφιῶν τῆς ποιητικῆς γλώσσης τοῦ Μετοχίτου βλ. τὸν I. Ševčenko, Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos, Bruxelles 1962, σσ. 37-38, καὶ τὸν αὐτόν, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σσ. 3-5.

ἀλλὰ σύ γ', ἄνερ ἄριστε, θεοῖο θεράπων Χριστοῦ,
ἔκ τε φυγὼν ἔριδος καὶ φθούνων ἔκ τε κυδοιμοῦ
ἔκ τ' αὖ δόξης, ᾗ νύ τ' ἀμφαδίην κρύφα τε
φυλόπιδος πτερόεντες ἐπιτοξάζοντ' ὀϊστοί,
ἔκ τ' ἰαχῆς ἔκ θ' ἡδονᾶς ἄμυδις ἔκ θ' ἁπάντων
τόνδε μονήεντα βίον εἵλεο, νηνεμόεντα...

Μετὰ τὸ 1327 τὰ κατὰ τὸν Γρηγόριον ἀγνοοῦνται· πιθανολογεῖται μόνον ὡς ἔτος θανάτου αὐτοῦ τὸ 1332[1].

Α'

Ὅπερ ὅμως κεῖται εἰς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν εἶναι ὁ χρόνος τῆς παραιτήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς ἕδρας. Μετὰ τὴν ἀνωτέρω χρονολογικὴν μνείαν τῶν ἐτῶν 1313/1314 δὲν ὑπάρχει νεωτέρα μαρτυρία περὶ αὐτοῦ ὡς ἀρχιερέως ἐν ἐνεργείᾳ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Μαν. Γαβαλᾶς ἐν τῇ ἐπ. *25* ἀπευθυνόμενος εἰς τὸν Γρηγόριον χάριν τοῦ συνιστωμένου λέγει: ... *ἧς* (sc. σῆς καλοκαγαθίας) *εἰς πεῖραν εἰ τουτονὶ θέλεις ἐλθεῖν, πολλὰ καταπράξεις δίκαια τῇ σῇ δυνάμει καὶ ἐξουσίᾳ πρέποντα*[2], ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ δύναμις καὶ ἰδίᾳ ἡ ἐξουσία τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἀναφέρονται εἰς τὴν λόγῳ ἀρχιερατικῆς διοικήσεως ἐξουσίαν μᾶλλον ἢ εἰς τὸ πλέγμα τῶν γνωριμιῶν αὐτοῦ ἐν ΚΠόλει, ἔνθα καὶ παρὰ τῷ Θεοδ. Μετοχίτῃ, λογοθέτῃ τότε τοῦ γενικοῦ, καὶ παρὰ τῷ βασιλεῖ μεγάλα ἴσχυεν, ὡς ἀποδεικνύεται τοὐλάχιστον ἐκ τοῦ ποιήματος τοῦ Μετοχίτου καὶ ἐκ τῶν ἰδίων ἐπιστολῶν, καὶ διὰ τούτων εἶχε πράγματι τὴν δύναμιν νὰ ἔρχηται ἀρωγὸς εἰς χρείαν ἔχοντας πένητας.

Ἐν PLP 4482 (πβ. καὶ 14864) σημειοῦται ὡς terminus post quem τῆς παραιτήσεως τὸ ἔτος 1327, ὅτε κατὰ μῆνα Νοέμβριον λήγοντα[3] ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ μετέχων τῆς γνωστῆς πρεσβείας ὡς *ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας*. Κατὰ δὲ τὸν I. Ševčenko ἡ παραίτησις ἐγένετο χρόνον τινὰ πρὸ τοῦ 1327[4]. Ἀλλ' αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Γαβρᾶ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1315 ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ὀνομάζουν τὸν Γρηγόριον *χρηματίσαντα ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας*. Εἶναι δὲ ἀξιόπιστοι αἱ ἐνδείξεις τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ἐπιστολαρίου τοῦ Γαβρᾶ, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔχει δειχθῇ, καὶ ἀπηχοῦν τὴν σύγχρονον πρὸς τὰς ἐπιστολὰς κατάστασιν τῶν ἀξιωμάτων τῶν παραληπτῶν, ὥστε νὰ μὴ εὐσταθῇ

---

1. Βλ. Σπ. Λάμπρον, ΝΕ ΙΔ', 1917-1920, σ. 342.
2. Κατὰ τὸ κείμενον τῆς ἑτοιμαζομένης ἐκδόσεως.
3. Dölger, Regesten, 4, ἀρ. 2585, 2690. Κατὰ τὸν J. L. van Dieten, ἔνθ' ἀνωτ., ἡ ἡμερομηνία πρέπει νὰ μεταφερθῇ εἰς τὸν Δεκέμβριον μεσοῦντα.
4. Tow Poems..., σ. 9.

ἡ ἄποψις[1], ὅτι ἴσως ἀποδίδουν αἱ ἐνδείξεις μεταγενεστέρας καταστάσεις. Εἰδικῶς αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν πρὸς τὸν Γρηγόριον ἐπιστολῶν (πρώτη ἡ ὑπ' ἀρ. 103: «Τῷ χρηματίσαντι ἀρχιεπισκόπῳ Βουλγαρίας κυρῷ Γρηγορίῳ»[2] ἐπέμφθη τῷ 1315 ἀρχομένῳ[3]) φαίνεται ὅτι εἶναι ὀρθαί, διότι τὸ περιεχόμενον παρὰ τὰς ῥητορικὰς κενολογίας προσφέρει καὶ χρήσιμα στοιχεῖα ἐπιρρωννύντα τὰ ὅσα περὶ τοῦ χρηματίσαντος Βουλγαρίας λέγει ὁ Μετοχίτης ἐν τῷ ποιήματι. Οὕτως ἡ τρίτη (ὑπ' ἀρ. 447) πεμφθεῖσα κατὰ Μάιον ἢ Ἰούνιον τοῦ 1327 βεβαιοῖ ὅτι ὁ Γρηγόριος κατοικεῖ ἐκτὸς τῆς ΚΠόλεως ἐν ᾧ χώρῳ ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Μετοχίτης (ἀνωτέρω): *νῦν δέ σοι τοσοῦτον ἀφεστῶτι, ὅσον ἐκ γῆς ἢ*

1. Βλ. PLP 4482 (ἐπὶ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν πρὸς τὸν Γρηγόριον ἐπιστολῶν).

2. Fatouros, Gabras, II, σ. 165. Ἐνταῦθα σημειωτέον ὅτι ἡ ἐπ. 362 τοῦ Γαβρᾶ (βλ. ἀνωτ., σ. 517, σημ. 3) δὲν πέμπεται εἰς τὸν «ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας», ὥστε νὰ διερωτᾶταί τις, ὁ Γρηγόριος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (δεδομένης τῆς χρονολογικῆς κατατάξεως τοῦ ἐπιστολαρίου) ἔχει παραιτηθῆ ἢ ἐξακολουθεῖ τελῶν ἐν ἐνεργείᾳ ἢ ἔχει ἐν τῷ μεταξὺ ἐκλεγῆ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπ. 362 (1325) ὁ διάδοχος αὐτοῦ πρὸς ὃν ἀπευθύνεται ἡ ἐπιστολή; Ἡ δυσξύμβλητος ἐπιγραφὴ ἐν φ. 237v τοῦ κώδ. Marc. gr. 446 (colloc. 902) ἀναγνωστέα: *τῷ ἀρχιεπισκόπῳ μηδ'* (ας) = Μηδείας. Ἡ δὲ Μήδεια (πόλις κειμένη ἐπὶ τῆς Θρᾳκικῆς ἀκτῆς τοῦ Εὐξείνου πόντου) εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐτιμήθη ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β' εἰς ἀρχιεπισκοπὴν (ἀπὸ ἐπισκοπῆς τοῦ Ἡρακλείας), βραδύτερον δὲ *ἐπὶ τῷ καιρῷ τῆς συγχύσεως* (1341-1347) εἰς μητρόπολιν (J. Darrouzès, Notitiae episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae, Paris 1981, σσ. 402, ἀρ. 17 (appendix 1), 116, 121-125, 408, ἀρ. 18, 145. H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur..., München 1959, σ. 162). Τὸ πρῶτον ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μηδείας (Νήφων) ἀναφέρεται κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1315 μετέχων τῆς ἐνδημούσης συνόδου ἐν ΚΠόλει (Miklosich-Müller, Acta, I, σ. 14, H. Hunger-O. Kresten, Das Register des Patriarchats von Konstantinopel [= RPK], 1, Wien 1981, σ. 174,152, J. Darrouzès, Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, vol. I, fasc. V, Paris 1977, σσ. 28-29, ἀρ. 2038). Ὁ Νήφων δὲ πρέπει νὰ εἶναι ὁ μετέχων τῆς συνόδου ἀρχιεπίσκοπος Μηδείας μέχρι τοῦ 1317/8. Μετὰ παρεμπῖπτον κενὸν εἰδήσεων περὶ Μηδείας ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1329 ἀναφέρεται μετέχων τῆς ἐνδημούσης ἕτερος ἀρχιεπίσκοπος Μηδείας ὁ Εὐθύμιος (PLP 6263) (M.-M., Acta, I, σ. 147, Hunger-Kresten, RPK, 1, σ. 554, ἀρ. 98,17). Οὗτος ὑπογράφει καὶ τὸν συνοδικὸν τόμον τοῦ 1351 (E. Honigmann, Die Unterschriften des Tomos des Jahres 1351, BZ 47, 1954, σ. 107, Darrouzès, Regestes, V, ἀρ. 2326). Εἶναι δὲ ὡς ἐκ τούτου δύσκολον, ἐλλείψει ἰδίᾳ προσωπογραφικῶν μαρτυριῶν νὰ ταυτισθῇ πειστικῶς πρὸς τὸν Νήφωνα ἢ τὸν Εὐθύμιον, ἂν δὲν μεσολαβεῖ καί τις τρίτος ἀρχιεπίσκοπος, ὁ ἀνώνυμος παραλήπτης τοῦ Γαβρᾶ, ὅστις γράφει περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο γνωστὸς λόγιος ἀποστὰς τῆς ἐνασχολήσεως περὶ τὰ Γράμματα μετὰ τὴν χειροτονίαν (ἐπ. 362,8-11).

3. ὡς ἡ μελέτη τῶν χρονολογικῶν δεδομένων τῶν παρακειμένων ἐπιστολῶν τοῦ χρονολογικῶς διατεταγμένου τούτου ἐπιστολαρίου ἀποδεικνύει· βλ. Κουρούση, Μαν. Γαβαλᾶς, Α', σσ. 81, 97. Τὸ ὅτι ὁ Γαβρᾶς ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπ. 103 μεμφόμενος ἑαυτὸν λέγει: *σιγῶντας εἰς τὰ πρὸς σέ...πλεῖστον οὕτω χρόνον...* (στ. 4-5, σ. 165) δύναται νὰ σημαίνῃ μόνον μηνῶν τινων παρέλευσιν ἀπὸ τῆς ἐπανόδου τοῦ Γρηγορίου κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἀνυπομονοῦντος ὅπως δι' εὐεργεσιῶν διορθώσῃ τὰ καθ' αὐτὸν ἐπιστολογράφου.

θαλάττης μέλλοντι ἐμοὶ φοιτᾶν ὡς σὲ ἔλαττον ἢ τριῶν εἶναί μοι ὡρῶν τὸν πρὸς σὲ δρόμον καταλύοντα[1], καὶ ἄρα πέμπεται πράγματι εἰς τὸν ἐφησυχάζοντα πλέον ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ Γρηγόριον.

Ἀλλ᾿ ἡ ὑπ᾿ ἀρ. 103 ἐπ. κεῖται ἐγγύτερον πρὸς τὸν χρόνον τῆς παραιτήσεως. Μνημονεύει τῆς ἐν Ἀχρίδι ἀγαθῆς, φιλανθρώπου καὶ διορθωτικῆς τῶν ἠθῶν πολιτείας αὐτοῦ (*τίς γὰρ οὐ πεπείραταί σου τ ῶ ν ἐ κ ε ῖ χρηστοῦ καὶ φιλανθρώπου καὶ οἵου τῇ περὶ αὐτὸν προνοίᾳ ἀντὶ πατρὸς τούτῳ καταστῆναι; κτλ.*[2]) καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπιφέρει τὰ ἑξῆς: *ὅλως τε εἰπεῖν π ό λ ε ι ς τε καὶ ἔ θ ν η διὰ σοῦ σωφρονισθέντα καὶ δ ή μ ο υ ς ἂν ἀ θ ρ ό ο υ ς εὕροι τις, καὶ τῷ περὶ ἕκαστον αὐτῶν ἰδίᾳ σχήματι τοῦ βίου εἰς τὰ πρὸς ἀλλήλους τούτους διεστῶτας, τῷ τοῦ καλοῦ καὶ φέροντος εἰς ἀρετὴν τὸν ἴσον λόγον ἔχειν ἕν τι οἷον ὄντας ἅπαντας, τρόπον εὖ ἐχούσης ἡρμοσμένους μουσικῆς, ἐξ ἐναντίων ἀτεχνῶς ἀλλήλοις τῶν περὶ αὐτὴν δήπου συνεστώσης ἔπειτ᾿ ἴσον καὶ ταὐτὸν ἁπάσῃ ἑαυτῇ μέλος ἀφιείσης. καί μοι δοκῶ μηδὲν ἂν πλέον τ ο ῖ ς ἐ κ ε ῖ γενέσθαι, κρείττονος ἢ κατ᾿ ἄνθρωπον τὴν περὶ τούτους ἐπιμέλειαν εἰς ἑαυτὸν ἀνελομένου· οὕτω π ρ ο ύ σ τ η ς αὐτῶν εἰς ὅ τι κάλλιστον καὶ φέρον καθαρῶς εἰς ἀρετήν. πᾶσι γοῦν ἐκ τούτων ἔδωκας πιστεύειν περὶ σοῦ, ὡς ὑπερβάλλων αὐτὸς εἰς ἀρετὴν ἐν τοῖς κατὰ σαυτὸν οὕτως εἰς παράδειγμα αὐτῆς τοῖς ἄλλοις ἀποτελεσθείης. Ἀλλ᾿ ἐφ᾿ οὕτω τοι ἀμείνονος καὶ χρόνῳ οἶμαι οὐδέποτε κινησομένης στήσας τούτους τάξεως, λέγω τῆς κατ᾿ ἀρετήν, ἐπανήκειν* (sic) *τοῦ λοιποῦ καὶ πρὸς ἡμᾶς, δέσποτα θειότατε· καὶ τὴν καθ᾿ ἡμᾶς ταύτην τάξιν τέως οὖσαν ἔμπεδον κινήσας, δέον πάλαι, εὐτυχίας δὸς ἡμῖν ὡς ὅρμου δή τινος λαβέσθαι, λαμπραῖς γε ὡς ἐκ συμφορῶν ταῖς ναυαγίαις καὶ πολλάκις χρησαμένοις*[3].

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καθίσταται φανερὸν ὅτι ἡ *προστασία* τοῦ τοσούτου λαοῦ, ὁ σωφρονισμὸς[4] καὶ ἡ εἰς ὁδὸν σωτηρίας καθοδήγησις αὐτῶν ἀνήκουν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ πρόσφατον. Π ρ ο έ σ τ η τ ῶ ν ἐ κ ε ῖ ὁ Γρηγόριος καὶ ἔ σ τ η σ ε ν αὐτοὺς ἐπὶ ἀμείνονος καὶ ἀμετακινήτου πλέον τάξεως· τὸ νῦν καθῆκον αὐτοῦ εἶναι ὅπως ἐπιλάβηται τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων καὶ φροντίσῃ καὶ περὶ τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν ΚΠόλει. Καὶ ἐννοεῖ προφανῶς ὁ ἐπιστολογράφος τὴν εὕρεσιν παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἀρωγῆς (οἰκονομικῆς ἢ ἄλλης) ἐν τοῖς καθ᾿ ἑαυτὸν δυσχερέσιν, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν προηγουμένων

---

1. F a t o u r o s, Gabras, II, σ. 688, ἀρ. 447,6-8. Βλ. καὶ I. Š e v č e n k o, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σ. 9. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐπιστολῆς βλ. Κ ο υ ρ ο ύ σ η, Μαν. Γαβαλᾶς, Α´, σσ. 41, 97.
2. F a t o u r o s, Gabras, II, σ. 167,45-47
3. Αὐτόθι, σ. 167,59-76.
4. Κατὰ πόσον ἡ προσπάθεια τοῦ Γρηγορίου πρὸς σωφρονισμὸν ἐπέτυχεν εἶναι ἕτερον θέμα, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν παρατεθέντων ἀνωτέρω στίχων τοῦ Μετοχίτου περὶ τῶν αἰτίων τῶν ὁδηγησάντων τὸν ἀρχιεπίσκοπον εἰς παραίτησιν.

στίχων τῆς ἐπιστολῆς καὶ σαφέστερον ἐκ τῆς ἑπομένης ἐπ. 112 πρὸς τὸν αὐτὸν μὴ ἀπεχούσης πολὺ χρονικῶς καὶ προϋποθετούσης τὴν ὑπ' ἀρ. 103. Προκύπτει δὲ ὅτι πρὸς τὸν Βουλγαρίας ὁ Γαβρᾶς εἶχε σχέσεις παλαιοτέρας, καὶ αὐτῆς τῆς γνωριμίας μιμνήσκεται οὗτος νῦν, ἀλλ' ἀνιαθεὶς ἅτε μὴ τυχὼν εἰσέτι τῆς ἣν ἤλπιζε παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου βοηθείας διαμαρτύρεται λέγων σὺν τοῖς ἄλλοις ἐν τῇ ἐπ. 112: *εἰ γὰρ ἡμᾶς ἐχρῆν, πονήρως οὕτω τῶν ἐν βίῳ ἔχοντας, ἐλπίσαι τε χρηστόν τι πράξειν διὰ σοῦ καὶ ἡλικιώτας τύχης ἀγαθῆς δοκεῖν ἔσεσθαι ἐν μετουσίᾳ, τούτων οὐδὲν ἐλλελοιπότες ὤφθημεν, καλῶς οἶμαι καὶ τρόπου τοῦ σοῦ οὐ πόρρω φέρουσαν τὴν δόξαν ταύτην σχόντες. ἢ γὰρ οὐ σύ γε ὁ φιλανθρωπίᾳ χαίρων...; ὁ τοὺς μὲν τῆς σῆς ἀρχῆς ἅπαντας ἑξῆς τοῖς πᾶσιν εὖ ποιήσας, ἐκ περιουσίας δὲ τῆς εἰς αὐτὸ καὶ οἵπερ οὐ τελοῦσι μὲν ὑπὸ τὴν σὴν ἀρχήν, οὐδὲν δὲ ἧττον τούτων σοι προσήκοντες, τῷ ἴσον ἔρωτα φιλανθρωπίας ἄγειν καὶ εἰς τὰ πρὸς τούτους εὖ ποιῶν ὁμοίως καὶ αὐτούς; ... πῶς οὖν ἡμῖν οὕτω πρὸς ὑπερβολὴν πονήρως πράττουσιν οὐχὶ καλῶς βεβούλευται καὶ σοῦ ἀξίως, πράξειν εὔδαιμόν τι διὰ σοῦ ἐλπίσασι καὶ πρός γε λογισμοὺς τοὺς περὶ τούτου δόγμα ἐν ψυχῇ ποιησαμένοις;*[1]

Ἡ ἔννοια τῆς *ἀρχῆς* ἐνταῦθα ἀσφαλῶς εἶναι ἡ τοῦ χώρου τῆς ἀρχιερατικῆς δικαιοδοσίας, οἱ δὲ οὐ τελοῦντες ὑπὸ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἶναι οἱ ἐν ΚΠόλει, οἷος ὁ Γαβρᾶς, μὴ σημαίνοντος τούτου ὅτι ἀσκεῖ οὗτος νῦν ἐπὶ ἄλλων ἐξουσίαν. Ἐκείνους εὖ ἐποίησε θὰ ἠδύνατο δὲ παραμένων ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἀπὸ τῆς ΚΠόλεως *εὖ ποιεῖν* καὶ *προΐστασθαι τῶν ἐκεῖ* (κατὰ τὴν ἐπ. 103), ἀλλὰ καθ' ἃ ἐννοεῖ ὁ Γαβρᾶς ἡ δρᾶσις αὕτη δὲν ἐνεργεῖται πλέον. Καὶ εἶναι πρόσφατος πάντως ἡ παραίτησις, ἐφ' ὅσον διατηρεῖται νωπὴ εἰσέτι ἡ μνήμη τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς δραστηριότητος καὶ συμπαρομαρτεῖ ὁ θαυμασμὸς τῆς μεγάλης ἐκτάσεως ἣν ἐκάλυπτεν ἡ ἀκτινοβολία τοῦ προσώπου τοῦ Γρηγορίου, λόγῳ τοῦ εὐρέος χώρου τῶν ἔστω καὶ κεκολοβωμένων νῦν ὁρίων τῆς ἀρχιεπισκοπῆς[2]. Τὸ ἱερὸν ὕψος κατὰ Μετοχίτην, ὁ κύδιμος θῶκος, οἱ ὀπαδοί, ὁ λαὸς ὑπεικάθων πολλός, τὰ κυμαίνοντα θέατρα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἀρχήν, τὰς πόλεις, τὰ ἔθνη, τοὺς δήμους ἀθρόους, ὧν προέστη ἐκεῖνος, τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γαβρᾶ[3].

1. Fatouros, Gabras, II, σ. 183,6-20.

2. Περὶ τῆς νῦν ἐκτάσεως τῆς ἀρχιεπισκοπῆς βλ. παρὰ H. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche, BZ 2, 1893, σσ. 61-66, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Der Patriarchat von Achrida, Leipzig 1902, σσ. 16-21. Τὴν νεωτέραν ἔρευναν καὶ βιβλιογραφίαν περὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἀχρίδος παρὰ Γ. Κονιδάρη, Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς γενέσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν καὶ τῆς not. 3 παρὰ Parthey, ΕΕΘΣΠΑ 16, 1968, σσ. 222-291, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ. Β', ²1970, σσ. 39-51, βλ. καὶ DHGE I, 1912, στ. 321-32, καὶ προσφάτως J. Darrouzès, Notitiae episcopatuum..., σσ. 152-153, 371-372 κ.ἀ. Ἔτι δὲ περὶ τῆς ἐπὶ Μιχαὴλ Η' καταστάσεως βλ. Ἰ. Ταρνανίδου, Ἡ ἐκκλ. πολιτικὴ ... Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου, Βυζαντινὰ 8, 1976, σσ. 60-67.

3. Πβ. δὲ ταῦτα καὶ πρὸς τὸ ἐπίγραμμα τοῦ ἐξωνάρθηκος τῆς ἐν Ἀχρίδι ἁγίας Σοφίας (βλ. ἀνωτέρω, σ. 516): *Μωσῆς ὁ Γρηγόριος Ἰσραὴλ νέῳ | σκηνὴν ἐγείρας, τὸν*

Εἰς ἀμφοτέρους τὰ τοιαῦτα ἔχουν ἐντυπωθῇ ἐντόνως, ὁ δὲ Μετοχίτης θαυμάζει καὶ πῶς ὁ Γρηγόριος κατέλιπε πάντα ταῦτα καὶ ζῇ ταπεινῶς ἀπόπτολις. Εὑρισκόμεθα ὄντως ἐγγὺς πρὸς τὸν χρόνον τῆς παραιτήσεως.

Ὅτι δὲ καὶ οὕτω διάγων ὁ χρηματίσας Βουλγαρίας εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ ἔρχηται ἀρωγὸς εἰς χρείαν ἔχοντας ὑπείκων εἰς τὰ ἐγνωσμένα φιλάνθρωπα συναισθήματα αὐτοῦ δικαιολογεῖται τοῦτο μὲν καὶ ἐκ τοῦ προσωπικοῦ «ὄλβου», ὃν ἐκέκτητο πρὸ τῆς χειροτονίας[1] καὶ ἴσως διατηρεῖ καὶ νῦν ἔχων εἰσόδημά τι ἐκ τῆς ἐν ᾗ κατοικεῖ μονῆς, τοῦτο δὲ κυρίως ἐκ τῶν γνωριμιῶν ἃς ἐξηκολούθει ἔχων, ἰδίᾳ δὲ λόγῳ τοῦ στενοῦ δεσμοῦ πρὸς τὸν Θεόδ. Μετοχίτην καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα. Ἄλλως τε τὸ ὅτι ὁ Γαβρᾶς μετὰ τὴν παραίτησιν συναριθμεῖ αὐτὸν εἰς τοὺς *ἐν δυνάμει* (ὧν καὶ ἄλλους κατὰ καιροὺς ἠνώχλει αἰτούμενος εὐεργεσίας) φαίνεται περαιτέρω καὶ ἐξ ὅσων ἐν ταῖς ᾤαις τῶν φφ. 61v καὶ 68r [2] τῶν περιεχόντων τὰς ἐπ. 103 καὶ 112 σημειοῦται ἀντιστοίχως πληροφορῶν περὶ τῶν διαψευσθεισῶν ἐλπίδων: *λόγοις ἄλλως* (= ματαίως) *ἐκόψαμεν ἀεὶ τοὺς ἐν δυνάμει, τύχης τῆς ἡμῶν ἑκάστοτε αὐτοὺς διαδεικνύσης εἰς τὴν χρείαν ἀποκρότους*[3] *καὶ ἔτι καὶ νῦν ἀνδριάντες ὡσπερεὶ ἑστήκασιν ἡμῖν οἱ ἐν δυνάμει, ἑαυτοὺς ἐπὶ τοῦ ἔμπροσθεν τηροῦντες μέτρου, λέγω δὴ τοῦ μηδενὸς ἡμῖν χρηστοῦ διδόναι εἰς τὸν βίον ἀπολαύειν μετὰ τὴν τηλικήνδε συνουσίαν τὴν ἐκ τοῦ ἐπιστέλλειν ...*[4]. Αὐτὴ δὲ ἡ δύναμις ἐκφράζεται ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπ. 25 τοῦ Γαβαλᾶ ὡς *δύναμις* καὶ *ἐξουσία* τοῦ Βουλγαρίας δεχομένου καὶ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου τῆς Ἀχρίδος.

Οὕτως ἐχόντων, ἡ παραίτησις τοῦ Γρηγορίου ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Βουλγαρίας πρέπει νὰ ὑπεβλήθη εἰς τὸν πρὸς ὃν ἦτο ὑπεύθυνος ὁ Βουλγαρίας βασιλέα[5] λήγοντος τοῦ ἔτους 1314 (ἢ τὸ πολὺ ἀρχομένου τοῦ 1315). Φαίνεται δὲ ὅτι μιμούμενος τὸ παράδειγμα καὶ ἑτέρων προγενεστέρων ἀρχιερέων,

---

θεόγραφον νόμον | ἔθνη τὰ Μυσῶν ἐκδιδάσκει πανσόφως. ἔτους ͵ςωκβ' (= 1313/4), κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ I. Ševčenko, Two Poems ..., σ. 8, σημ. 18.

1. Βλ. I. Ševčenko, αὐτόθι, σσ. 10-11.

2. τοῦ κώδ. Marc. gr. 446 (πβ. ἀνώτ., σ. 521, σημ. 2).

3. Fatouros, Gabras, II, σ. 167 (ὑπόμν.).

4. Αὐτόθι, σ. 184 (ὑπόμν.).

5. Κατὰ τὴν περὶ ἁρμοδιότητος τοῦ βασιλέως εἰς τὴν ἐκλογὴν ἀρχιεπισκόπου ἐν τῇ αὐτοκεφάλῳ Ἀχρίδι εἴδησιν τοῦ Νείλου Δοξαπατρῆ τῷ 1143, «Τάξις τῶν πατριαρχικῶν θρόνων», §§ 190-191: *ὁμοίως τῇ Κύπρῳ ἐστὶν αὐτοκέφαλος μὴ ὑποκειμένη τινὶ τῶν μεγίστων θρόνων ἀλλ' αὐτεξούσιος ἀγομένη καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐπισκόπων χειροτονουμένη καὶ ἡ Βουλγαρία, μὴ οὖσα ἐξ ἀρχῆς Βουλγαρία...διὸ καὶ ἕως τοῦ νῦν ἡ Κύπρος καὶ ἡ Βουλγαρία ὑπὸ μὲν τοῦ βασιλέως λαμβάνουσιν ἐπισκόπους, χειροτονοῦνται δὲ οὗτοι ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐπισκόπων, ὡς εἴρηται, καὶ καλοῦνται ἀρχιεπισκοπαὶ ὡς αὐτοκέφαλοι...*, G. Parthey, Hieroclis Synecdemus et notitiae gr. episcopatuum; accedunt Nili Doxapatrii notitia patriarchatuum et locorum nomina immutata, Berolini 1866, σσ. 285-286. Βλ. καὶ κατωτ., σ. 543.

οἷος π.χ. ὁ Νικόλαος Α' ὁ Μυστικός[1], δὲν παρῃτήσατο οὗτος καὶ τὴν ἀρχιερωσύνην, ἐνῷ τοὐναντίον ἄλλοι ἀφίσταντο καὶ αὐτῆς ὑπείκοντες εἰς τὰς κανονικὰς διατάξεις, ὡς αὗται ἡρμηνεύοντο π.χ. ὑπὸ τοῦ Ἰω. Ζωναρᾶ καὶ τοῦ Θεοδ. Βαλσαμῶνος[2]. Ἐὰν εἶχε συμβῆ τοῦτο, οὔτε ὁ Μαν. Γαβαλᾶς τῷ 1315 οὔτε πολλῷ ἧττον μετὰ πάροδον πολλῶν ἐτῶν τῷ 1327 ὁ Ἰω. Καντακουζηνὸς θὰ ὠνόμαζον αὐτὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας. Καὶ ἂν εἰσέτι δὲν ἐβράδυνεν ἡ ἀνάδειξις νέου ἀρχιεπισκόπου[3] καὶ ἂν τῷ 1327 ἐξηκολούθει τελοῦσα ἡ ἕδρα πεπληρωμένη, δὲν ἐκώλυε τοῦτο ὅπως ἀποκαλῆται οὗτος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας ὑπὸ τῶν μὴ ἐπιζητούντων ἀκριβολογίαν[4].

Ὅτε ἐγράφη τὸ ποίημα 3 τοῦ Μετοχίτου, ἡ λῆξις τῆς θητείας τοῦ Γρηγορίου ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ ἦτο ὁπωσοῦν πρόσφατος· διὸ καὶ μνημονεύεται ἐκ τῶν πρώτων ἡ (βραχεῖα) ἀρχιερατεία αὐτοῦ αὐτόθι καὶ ἰδίᾳ διαφαίνεται ἡ ἐντύπωσις ἣν προεκάλεσεν ἡ ἀπὸ τόσον ὑψηλοῦ θρόνου ἑκουσία ἀπομάκρυνσις. Ὁ I. Ševčenko ἀνάγει μετά τινος ἀβεβαιότητος τὸ ποίημα ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐν συνεχείᾳ ὑπ' ἀρ. 4 εἰς Γρηγορᾶν εἰς τὸ ἔτος 1325 περίπου ἢ ἴσως καὶ εἰς τὰ δύο ἑπόμενα[5], ἂν καὶ ὑπάρχει ἡ ῥητὴ μαρτυρία τοῦ Γρηγορᾶ ὅτι τὸ πρὸς αὐτὸν ποίημα (καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 4 εἶναι τὸ μόνον πρὸς αὐτόν), τὰ *ἔπη*, ἔχει γραφῆ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐξορίας τοῦ Μετοχίτου (1328-1330): ... *ὥστε καὶ πολλάκις ἐνεκαλλωπίσατο* (sc. ὁ Θ. Μετοχίτης) *ἐπί τε τοῦ βασιλέως ἐπί τε τῶν ἐλλογίμων ἐμοῦ γε εἵνεκα, ὅτι διάδοχον τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐπεποιήκει με. δείκνυσι δὲ τοῦτο σαφέστερον ἔν τε ταῖς πρὸς ἐμὲ τούτου ἐπιστολαῖς ἔν τε τοῖς ἔπεσιν, ἃ πεποίηκεν ὕστερον ἐν τῇ ἐξορίᾳ αὐτοῦ*...[6]. Ἀλλ' ἀντιπίπτει, ὡς σημειοῦται

---

1. Βλ. τὰ σχετικὰ κείμενα παρὰ L. G. Westerink, Nicholas I Patriarch of Constantinople Miscellaneous Writings, Dumbarton Oaks 1981, σσ. 18-20.

2. Βλ. προχείρως τὰ ὅσα συνέλεξα παλαιότερον (Ὁ λόγιος οἰκ. πατριάρχης Ἰω. ΙΓ' ὁ Γλυκύς, ΕΕΒΣ ΜΑ', 1974, σσ. 366-369). Ὅτι ὁ ὅρος *χρηματίσας* σημαίνει τὸν διατελέσαντα καὶ ἀποβαλόντα τὴν ἐπισκοπὴν εἴτε λόγῳ παραιτήσεως εἴτε λόγῳ θανάτου βλ. τὰ χωρία τοῦ PRK, 1 παρὰ τῇ Carolina Cupane, Indices zu den Urkunden aus den Jahren 1315-1331, Wien 1981, σ. 198.

3. Βλ. κατωτ., σ. 544.

4. Καὶ ὁ Κρήτης Νικηφόρος κατ' Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους 1316 φέρεται *χρηματίσας Κρήτης* (καὶ ἀποβαλὼν καὶ τὴν προεδρίαν κατ' ἐπίδοσιν τῆς Λακεδαιμονίας), διὸ καὶ δὲν μετέχει τῆς ἐνδημούσης συνόδου ἐν ΚΠόλει παρεπιδημῶν, ἁπλῶς δὲ καλεῖται ὅπως προσέλθῃ καὶ καταθέσῃ ἐνώπιον αὐτῆς ὡς μάρτυς ἐπί τινος θέματος (Μ.-Μ., Acta, I, σσ. 52-53, Hunger-Kresten, PRK, 1, σσ. 274-278, ἀρ. 35). Χρηματίσαντα Κρήτης ὀνομάζει αὐτὸς ἑαυτὸν δίς, τῷ 1316 καὶ τῷ 1322 (Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Νικηφόρος Μοσχόπουλος, BZ 12, 1903, σσ. 221-222), ἐνῷ ἄλλοτε μετὰ τὸ 1316 πρόεδρον Κρήτης μὴ ἐπιζητῶν καὶ οὗτος ἀκριβολογίαν (βλ. τὰ ἐπιγράμματα αὐτοῦ παρὰ Μ. Ι. Μανούσακα, Νικηφόρου Μοσχοπούλου ἐπιγράμματα σὲ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης του, Ἑλληνικὰ 15, 1957, σσ. 232-246).

5. Two Poems ..., σ. 13.

6. Γρηγορᾶς VIII, 5: I, 309,6-11. Βλ. καὶ τὸν I. Ševčenko, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 13, σημ. 36.

ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, ὁ ὑπαινιγμὸς ἐν στ. 291-293 (σ. 40) περὶ τῆς ἐν τοῖς πράγμασιν ἀναστροφῆς, καθ' ὃν χρόνον ἐγράφετο τὸ ποίημα, τοῦ Μετοχίτου καὶ τῆς *νυνὶ* δυνατότητος ὅπως πολλοὶ εἶναι μάρτυρες τῆς πολιτικῆς ἅμα καὶ πνευματικῆς δραστηριότητος αὐτοῦ. Ἔτι δὲ ἡ ἀπουσία οἱασδήποτε μνείας περὶ δεινῶν πληξάντων τὸν συντάκτην τοῦ ποιήματος ἢ τὸν Γρηγορᾶν ἀπάγει ἀπὸ τῆς διετίας 1328-1330, ὅτε ἀμφότεροι ὡς ὑποστηρικταὶ τοῦ πεσόντος βασιλέως ἠτύχησαν[1]. Προσθετέα καὶ ἡ οἵα ἐμφαίνεται ἐν τῷ κειμένῳ σχέσις τοῦ Μετοχίτου πρὸς τὸν Γρηγορᾶν, ἥτις ἔχει εἰσέτι τὸν χαρακτῆρα στάσεως διδασκάλου πρὸς μαθητὴν χρήζοντα ὑποδείξεων περὶ τηρήσεως προγράμματος μελέτης τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς ἐντρυφήσεως εἰς τοὺς ῥήτορας, εἶτα προβαίνοντα εἰς τοὺς φιλοσόφους καὶ καταλήγοντα εἰς τὰς δ' μαθηματικὰς ἐπιστήμας καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν ἀστρονομίαν, περὶ ἧς ἔχει ἤδη συντάξει ἰδιαίτερον σύγγραμμα ὁ Μετοχίτης καὶ ἣν ἔχει διδάξει τὸν Γρηγορᾶν (στ. 57-196, 257-271).

Ἀλλ' ὁ terminus post quem τοῦ χρόνου συνθέσεως τοῦ ποιήματος 4 δύναται νὰ μετατεθῇ πρὸς τὰ ὀπίσω ἔτη τινά, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ 1312 ἄρχεται ὁ Μετοχίτης τῶν ἀστρονομικῶν σπουδῶν καὶ ὅτι μετὰ τετραετίαν (1315/6) ἔχει οὗτος συντάξει χάριν τῶν εἰσαγομένων τὸ πρῶτον τοὐλάχιστον βιβλίον τῆς Στοιχειώσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ[2], ὥστε καὶ ὁ Γρηγορᾶς, ὁ καταβιῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1311 ἐν τῇ μονῇ τῆς Χώρας

1. Γρηγορᾶς IX, 6-7: I, 425,11 - 427,9, 428,16-21, καὶ τοῦ αὐτοῦ Φλωρέντιος, σσ. 63,187 - 64,211 (Leone). Ἐκ τῆς συγχρόνου βιβλιογραφίας βλ. I. Ševčenko, Theodore Metochites, the Chora, and the Intellectual Trends of His Time, ἐν P. A. Underwood [Ed.], The Kariye Djami, 4, Princeton, N. Jersey 1975, σ. 30.

2. Ἐκ τοῦ προοιμίου τῆς Στοιχειώσεως (Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, τ. Α', σ. ρβ') μανθάνομεν ὅτι *τρί' ἤδη καὶ τετταράκοντα γενόμενος ἔτη* δέχεται οἴκοι τὸν Μανουὴλ Βρυέννιον καὶ παρ' αὐτοῦ διδάσκεται τὰ πρῶτα στοιχεῖα ἀστρονομίας καὶ τὴν πραγματείαν τοῦ Θέωνος (Πρόχειροι κανόνες), ἔτι δὲ (αὐτόθι, σ. ρς') ὅτι *τέταρτον ἔτος ἤδη μοι τουτὶ περιήκει τῆς περὶ ταῦτα καὶ μάλιστα περὶ τὴν ἀστρονομικὴν πραγματείαν σχολῆς ... καί μοι γίνεται λογισμὸς οὗτος κινήσας εἰς τόδε τὸ σύνταγμα* (sc. τὴν Στοιχείωσιν). Οὕτω τὸ α' τοὐλάχιστον βιβλίον τῆς Στοιχειώσεως ἐπεράτωσεν ὁ Μετοχίτης εἰς ἡλικίαν 46-47 ἐτῶν. Ἦγε δὲ οὗτος ἡλικίαν ὅτε ἐπρέσβευσε μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γλυκέος πρὸς εὕρεσιν συζύγου τοῦ Μιχαὴλ Θ' 25 ἐτῶν (*ἦν γὰρ ἐγὼν τότ' ἔτη γεγαὼς πέντ' ἀμφ' εἴκοσσι*, Θ. Μετοχ. Ποίημα Α', στ. 475 [Treu]), ἡ δὲ πρεσβεία ἐγένετο τῷ 1294 καὶ ὁ γάμος τοῦ Μιχαὴλ μετὰ τῆς Ἀρμενίας πριγκιπίσσης Ῥίτας - Μαρίας ἐτελέσθη τῇ 16ῃ Ἰανουαρίου 1295 (Κουρούση, Ἰω. ΙΓ' Γλυκύς, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 312-313) καὶ οὐχὶ τοῦ 1296 (I. Ševčenko, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 25, σημ. 36, καὶ 26, ἔνθα τοποθετεῖται ἡ γέννησις τοῦ υἱοῦ τοῦ Μιχαὴλ Ἀνδρονίκου Γ' εἰς τὸ ἔτος 1297 [ἡ αὐτόθι, σημ. 36, μαρτυρία τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Φρειδερίκου III τῆς Σικελίας, ὅτι τῇ 3ῃ Ἀπριλίου τοῦ 1296 ὁ Μιχαὴλ Θ' ἦτο ἄγαμος, δὲν φαίνεται πειστική, διότι δὲν ἀναιρεῖ μόνον τὴν χρονολογίαν 16 Ἰαν. 1295 ὡς χρόνον συνάψεως τοῦ γάμου ἀλλὰ καὶ τὴν προτεινομένην τοῦ ἑπομένου ἔτους, 16 Ἰαν. 1296]). Βλ. τὴν ἔρευναν τῆς χρονολογίας παρὰ P. Schreiner, Die byzantin. Kleinchroniken, 2, Wien 1977, σσ. 215-216, 3, 1979, σσ. 174-175, ἔνθα συζητεῖται καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ βραχέος χρονικοῦ ὑπ' ἀρ. 8 περὶ

καὶ συναντιλαμβανόμενος τῷ Μετοχίτῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ προσπαθείᾳ τῆς ἀνακαινίσεως τῇ μονῇς[1], νὰ διατελῇ μαθητὴς αὐτοῦ περὶ τὰ ἔτη 1315-1316 ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ. καὶ ἡ ἐν τῷ μαθήματι τούτῳ κυρίως ἰδιαιτέρα ἐπίδοσις αὐτοῦ νὰ ὑπῆρξεν ὁ λόγος ὁ πείσας τὸν Μετοχίτην ὅπως αὐτὸν καταστήσῃ διάδοχον τῆς σοφίας καὶ φύλακα τῶν μέχρι τότε συγγραμμάτων αὐτοῦ μετὰ θάνατον. Τὸ ποίημα προϋποθέτει τὸν Γρηγορᾶν δεδιδαγμένον ἤδη τὴν ἀστρονομίαν (στ. 180-197) ἀπὸ στόματος τοῦ Μετοχίτου (... *ἐσσυμένως γὰρ ἐγὼν ἀπηγεόμην, σὺ δ' ἄκουες | πάντα δόγματα τῆσδε σοφίης εὖ μάλ' ἀνύτων. | κτήσαο μὴν ἄρ πάντα γ' ἐράων ἄφθον' ἐμεῖο...*) καὶ συντεθειμένην τὴν Στοιχείωσιν τῆς ἀστρονομικῆς ἐπιστήμης (στ. 253-259:...*καὶ καινὰς | συνταξάμαν ἐπιστήμης μεθόδους τῆσδ' αὐτὸς | μάλ' ἐπεοικότα διατιθεὶς ῥέα τοῖς νῦν χρού-*

γεννήσεως τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' τῷ 1297. Ἀλλὰ τὸ ἔτος 1294 (θέρος) δύναται νὰ βεβαιωθῇ ὡς ἔτος τῆς πρεσβείας διὰ τὸ ὅτι ἠκολούθησεν εὐθὺς τῇ ἀτυχησάσῃ ὁμοίᾳ τοῦ Ἀθανασίου Β' Ἀλεξανδρείας ἐν ἔτει 1294 (A. Failler, RÉB 35, 1977, σ. 50), ἤτοι μετὰ τὴν ἀπὸ Μαΐου 1294 ἄκαρπον λῆξιν τοῦ μελετωμένου συνοικεσίου Μιχ. Θ' καὶ Αἰκατ. Courtainay (J. Verpeaux, RÉB 17, 1959, σ. 172). Ἐγεννήθη ἄρα ὁ Θεόδ. Μετοχίτης τῷ 1269, ὡς ἀρχικῶς δὲν εἶχεν ἀπορρίψει ὁ Ševčenko (Études sur la polémique..., σ. 129), καὶ τῷ 1312 ἤρξατο μελετῶν τὴν ἀστρονομίαν, τῷ δὲ 1315/6 ἔχει συνθέσει τὴν ἀστρονομικὴν Στοιχείωσιν καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον μετὰ τὸ 47ον ἔτος τῆς ἡλικίας νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ.

1. Ὁ Γρηγορᾶς καθ' ἃ μαρτυρεῖ ἐν Ἱστορίᾳ (XXII, 2: II, 1045,22 - 1046,3) συμπαρίστατο τῷ Μετοχίτῃ, εὐθὺς ὡς ἀναλαμβάνει οὗτος τὴν ἀνακαίνισιν τῆς μονῆς τῆς Χώρας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἔργου ἦτο γνωστὸς εἰς ἐκεῖνον. Ὡς δὲ καταλήγει ἡ ἔρευνα τοῦ H. - V. Beyer, Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras, JÖB 27, 1978, σ. 130, ἀρ. 3, ἤδη τῷ 1311 ὁ Γρηγορᾶς εὑρισκόμενος ἐν ΚΠόλει ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τοῦ Μετοχίτου καὶ κατῴκει ἐν τῇ μονῇ τῆς Χώρας (Γρηγ. XXII, 2: II, 1045,18-20). Ὅτε δὲ ἦλθεν εἰς τὴν μονὴν εὗρεν ἐκεῖ μοναχοὺς ἤδη ἀσκουμένους, ὅπερ βεβαιοῖ ὅτι καὶ πρὸ τῆς ἀνακαινίσεως ἐλειτούργει ἡ μονὴ (αὐτόθι, σσ. 1045,22 - 1046,8). Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ ἔλευσις τοῦ Γρηγορᾶ δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν (ἴσως ὀλίγον προηγήθη), ὡς προκύπτει ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν μαρτυριῶν τοῦ κειμένου τῆς Ἱστορίας (ἂν μάλιστα οὗτος εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν ὡς προστατευόμενος τοῦ Μετοχίτου). Κατὰ τὴν ὡς ἄνω χρονολογίαν ὅθεν καὶ ἡ ἀνακαίνισις ἤρξατο τῷ 1311. Κατοικῶν δὲ ὁ Γρηγορᾶς ἐν τῇ μονῇ τῆς Χώρας δὲν ἐκωλύετο νὰ παρακολουθῇ καὶ τὰς παραδόσεις τοῦ Ἰω. Γλυκέος (βλ. Κουρούση, Ἰω. Γλυκύς, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 320-321), παρὰ δὲ τοῦ Θεοδ. Μετοχίτου φαίνεται ὅτι ἐδιδάχθη κυρίως τὴν ἀστρονομίαν καὶ διὰ τὴν ἐπίδοσιν εἰς αὐτὴν ἐξετιμήθη ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ διδασκάλου.

Ἡ ἄποψις τοῦ I. Ševčenko, Theodoros Metochites..., σ. 91, ὅτι ὁ Γρηγορᾶς γνωρίζεται εἰς τὸν Μετοχίτην μᾶλλον περὶ τὸ 1315, διότι ἐμφανίζεται οὗτος εἰς τὴν ΚΠολιν τῷ 1314/5 καὶ διότι τότε πατριάρχου ὄντος τοῦ Γλυκέος γίνεται μαθητὴς αὐτοῦ, μεσολαβοῦντος τοῦ ἐν ΚΠόλει τότε θείου αὐτοῦ Ἰωάννου μητροπολίτου Ποντοηρακλείας, πρέπει νὰ μεταβληθῇ. Ὁ Γλυκὺς πατριάρχης γενόμενος καὶ ἀσθενὴς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακολουθῇ διδάσκων, πολλῷ δὲ ἧττον νὰ συγγράφῃ τὸ «Περὶ ὀρθότητος συντάξεως», ἔνθα φαίνεται ὅτι ὑπονοεῖταί που ὁ Γρηγορᾶς ὡς ἐκλεκτὸς μαθητὴς (Κουρούση, Ἰω. Γλυκύς, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 321, σημ. 4). Τέλος δὲ ἐκ τῶν ἐξενεχθεισῶν ὑπὸ τοῦ Ševčenko, ἔνθ' ἀνωτ.,

τοις[1]). Καὶ οὕτως ἀπομακρυνόμεθα ἔτι πλέον τῶν χρόνων τῆς ἐξορίας τοῦ Μετοχίτου, περὶ ὧν ἡ ἀνωτέρω μαρτυρία τοῦ Γρηγορᾶ.

Ἀσφαλῶς δὲν δύναται ἀκριβεστέρα χρονολόγησις τοῦ ποιήματος 4 νὰ προσδιορίσῃ καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς χρονολογήσεως τοῦ ὑπ' ἀρ. 3 ποιήματος, διότι δὲν ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς ἀποδείξεις περὶ ἐνδεχομένης αὐστηρᾶς χρονολογικῆς διατάξεως ὅλων τῶν ποιημάτων ἐν τῷ κώδ. Par. gr. 1776, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τῶν λόγων τοῦ Μετοχίτου ἐν τῷ κώδ. Vind. phil. gr. 95[2]. Καὶ εἶναι μὲν φανερὸν ὅτι τὰ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Μετοχίτου (1328) ποιήματα ἀπὸ τοῦ ιζ' κέξ. ἕπονται εἰς τὰ γραφέντα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς πολιτικῆς δυνάμεως τούτου, ἔτι δὲ ὅτι τὰ ἀποτελοῦντα ἐμμέτρους ἐπιταφίους ὑπ' ἀρ. ζ' εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Εἰρήνην († 1317), ὑπ' ἀρ. η' εἰς τὸν βασιλέα Μιχαὴλ Θ' († 1320) καὶ ὑπ' ἀρ. θ' εἰς τὸν καίσαρα Ἰωάννην Παλαιολόγον († 1325 λῆγον[3]) εἶναι πράγματι κατὰ τὴν χρονικὴν σειρὰν συνθέσεως διατεταγμένα, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τούτου συμπέρασμα περὶ τῆς διατάξεως τοῦ ὅλου[4]. Ὅπως τὸ τέταρτον οὕτω καὶ τὸ πρῶτον ποίημα μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ἀστρονομικοῦ συγγράμματος τοῦ Μετοχίτου ὡς συντεταγμένου ἤδη (Α', στ. 670-679[5]). Εἶναι ἆρά γε κατὰ τρεῖς ὁμάδας διῃρημένα,

σ. 91, χρονολογικῶν ἀπόψεων ἡ ἀποκλίνουσα πρὸς τὸ ἔτος 1312 ὡς χρόνον ἐνάρξεως τῆς ἀνακαινίσεως τῆς μονῆς φαίνεται ἡ πιθανωτέρα.

1. Κατ' Ἰούνιον δὲ τοῦ 1321 ὁ Γρηγορᾶς ὁμολογεῖ ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἤδη χρόνον ἔχει διδαχθῇ (εἰς κόρον) ἰδίᾳ τὴν ἀστρονομίαν παρὰ τοῦ Μετοχίτου, ἔχει διεξέλθει δὲ ἤδη τὰς ῥητορικὰς καὶ φιλοσόφους βίβλους, ὧν τὴν μελέτην συνιστᾷ ἐν τῷ ποιήματι ὁ Μετοχίτης (VIII, 7: I, 321,20 - 322,8), παρέχει δὲ τὴν λεπτομέρειαν ὅτι ἀρχικῶς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἦτο φειδωλὸς ὁ διδάσκαλος (*οὐδ' αὐτῆς δὴ τῆς ἀστρονομίας ἀφθόνως μεταδιδόναι ἐβούλετο*), ὅπερ εἰκότως ἀποσιωπᾷ ἐν τῷ ποιήματι ὁ Μετοχίτης.

2. Βλ. I. Ševčenko, Études sur la polémique ..., σσ. 135-144.

3. Ὁ θάνατος τοῦ καίσαρος (γαμβροῦ ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ Μετοχίτου) πρέπει νὰ συνέβη βραχὺ μετὰ τὸν γάμον τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Μαρίας μετὰ τοῦ κράλη Στεφάνου Uroš III (1321-1331), ὅστις θὰ ἐτελέσθη κατὰ ἢ ὀλίγον μετὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1325 (Γρηγορᾶς VIII, 14: I, 373,20 - 374,12· πβ. καὶ J. L. van Dieten, Nik. Gregoras Rhomäische Geschichte ..., II/1, σσ. 178-9, σημ. 157, 191, καὶ G. Fatouros - T. Krischer, Johannes Kantakuzenos Geschichte ..., I, σ. 280, σημ. 294), ὥστε μετὰ πάροδον χρόνου τινὸς ἀπὸ τοῦ θανάτου νὰ πρεσβεύῃ ὁ Γρηγορᾶς κατὰ Μάρτιον τοῦ 1326 εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ κράλη περὶ ἐπιστροφῆς εἰς ΚΠολιν τῆς χήρας τοῦ καίσαρος.

4. Ἐλλείψει δὲ ἐκδόσεως καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ ε' κέξ. ποιημάτων εἶναι πάντοτε χρήσιμος ἡ ὑπὸ R. Guilland, Les poésies inédites de Théodore Métochite, Byzantion III, 1926, σσ. 265-302 (= τοῦ αὐτοῦ, Études byzantines, Paris 1959, σσ. 177-205), ἀπόδοσις τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Περὶ τῆς νεωτέρας βιβλιογραφίας τῶν ποιημάτων βλ. M. Gigante, Il ciclo delle poesie inedite di Teodoro Metochites a se stesso o sull'instabilità della vita, Byz. Forschungen 2, 1967, σσ. 204-224, καὶ Ninoslava Radošević, Some Autobiographical Elements in a Poem of Theodore Metochites, JÖB 32/3, 1982, σσ. 101-109.

5. M. Treu, Dichtungen des Gross-Logotheten Theodoros Metochites, Potsdam 1895, σ. 19.

25 - 1 - 1984

ὥστε καὶ τὰ ὑπ' ἀρ. ζ' - ιϛ' νὰ ἀνήκουν εἰς τὰ ἔτη 1317-1328, τὰ δὲ προηγούμενα τούτων (α' - ϛ') νὰ ἔχουν γραφῇ πρὸ τοῦ 1317; Ἂν ἀληθεύει τοῦτο, τότε καὶ τὸ πρὸς τὸν Γρηγόριον τρίτον ποίημα μαρτυρεῖ περὶ τοῦ χρόνου παραιτήσεως αὐτοῦ καὶ ἐπιρρωννύει τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γαβρᾶ. Πάντως ἡ διετία 1316-1317 εἶναι κατὰ τοὺς ἀνωτέρω χρονολογικοὺς προσδιορισμοὺς τῆς παραιτήσεως ὁ πιθανὸς χρόνος συνθέσεως τοῦ ποιήματος 4 τούτου.

Ἂν ἐν τῷ ποιήματι πρὸς τὸν Γρηγόριον ὑπάρχει τις ἀναφορὰ εἰς γνωστὰ ἱστορικὰ γεγονότα, αὕτη εἶναι ἡ ἐν στ. 246-267 ἀόριστος μαρτυρία περὶ τῶν περιστοιχιζόντων δεινῶν τὸν βασιλέα, ὧν τὴν ἀπαλλαγὴν αἰτεῖται ὁ Μετοχίτης ὅπως ζητήσῃ δι' εὐχῆς ὁ Γρηγόριος παρὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, οὗ ἐν τῇ ἐπωνύμῳ μονῇ κατοικεῖ. Καὶ αἱ φροντίδες μὲν καὶ τὰ δεινὰ παρακολουθοῦν τὸν αὐτοκράτορα ἀπ' ἀρχῆς τῆς βασιλείας καὶ κατατρύχουν, ὡς ὁμολογεῖ ὁ Μετοχίτης ἐν στ. 248-249 (*τείρουσ' ἑξῆς κατὰ δὲ κόπτουσ' ἀχνύμενον κῆρ | νωλεμὲς εἴτεα πόλλ' ἀμοιβαδὸν ἄλλ' ἐπ' ἄλλοις*), ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἐπάναγκες νὰ σχετισθῶσι πρὸς τὴν ταραχὴν ἐκ τοῦ ἀπὸ τοῦ 1321 ἐμφυλίου πολέμου, ἀλλ' ἡ μαρτυρουμένη ἐν συνεχείᾳ εὐαισθησία αὐτοῦ εἰς τὴν τήρησιν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἰσχύος τῶν ὅρκων (... *δίκης τε σταθμά, | πουλυμέριμνον ἐς ὅρκων ἀσφαλέα τήρησιν*, στ. 264-265) δίδει λαβὴν ὅπως ἀναχθῇ ἡ εἴδησις πρὸς τὰ ἀπὸ τῆς β' φάσεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τῶν δύο Ἀνδρονίκων[1], τῆς καταληξάσης εἰς τοὺς ὅρκους τῆς συνθήκης τῶν Ἐπιβατῶν (Ἰούλιος 1322)[2], τοὺς ὁποίους βραδύτερον (τῷ 1327) ἑκατέρα παράταξις θὰ κατηγορήσῃ τῆς ἑτέρας ὅτι παρέβη[3]. Δὲν εἶναι ὅμως ἡ μόνη περίπτωσις ἐνόρκου συμφωνίας τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἡ συνθήκη τῶν Ἐπιβατῶν. Καὶ τὸ προηγούμενον ἔτος κατ' Ἀπρίλιον πρὸ τῆς ῥήξεως ὤμοσαν ἀλλήλοις ἀμφότεροι οἱ βασιλεῖς, ὡς λέγει ὁ Γρηγορᾶς[4], καὶ βραχὺ πρὸ τοῦ Αὐγούστου συνωμολογήθη ἔνορκος συμφωνία μετὰ τοῦ Συργιάννη[5], ὡς ἐπίσης καὶ αἱ παλαιότεραι συμβάσεις καὶ συμφωνίαι τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς Γενουάτας π.χ. (1308 καὶ 1317) ἢ πρὸς τοὺς ἄρχοντας Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας[6], τὰς ὁποίας ὁ Ἀνδρόνικος Β' τηρεῖ σχολαστικῶς, δύνανται νὰ περιλαμβάνωνται εἰς τοὺς ὅρκους τοῦ ποιήματος τοῦ Μετοχίτου.

---

1. I. Ševčenko, Two Poems ..., σ. 12.
2. Dölger, Regesten, 4, 2479. U. V. Bosch, Kaiser Andronikos III. Palaiologos, Amsterdam 1965, σσ. 33-34. Α. Μαυρομμάτη, Οἱ πρῶτοι Παλαιολόγοι, Ἀθήνα 1983, σσ. 67-68.
3. Καντακουζηνός I, 44, 47-48: I, 218,21, 229,19 κέξ.
4. Γρηγορᾶς VIII, 6:I, 313,12-13.
5. Γρηγορᾶς VIII, 11:I, 352,17-18.
6. A. E. Laiou, Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1328), Cambridge, Mass. 1972, σσ. 257-277. Πβ. καὶ Χρ. Α. Μαλτέζου, Ἡ χρήση τοῦ ὅρκου στὶς βενετοβυζαντινὲς συνθῆκες (13ος - 15ος αἰ.), Βυζαντιακὰ 2, 1982, σσ. 75-83.

Ἀλλὰ καὶ ὁ θάνατος, ὁ ὁποῖος δὶς παρίσταται ὡς αἰτία φροντίδος πρὸς διαφύλαξιν τῶν ἔργων αὐτοῦ[1], δὲν φοβίζει τὸν Μετοχίτην ὡς ἐπικείμενος λόγῳ προκεχωρηκότος γήρατος, διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Sevčenko[2], ἤδη ἀπὸ τοῦ 1305 ἐν τῷ λόγῳ ι' εἶναι θέμα ἀπασχολοῦν αὐτόν.

Ἐν συμπεράσματι τὸ πρὸς τὸν Γρηγόριον ποίημα τοῦ Μετοχίτου δὲν προσφέρει σταθερὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα. Φαίνεται ὅτι ἐγράφη οὐ πολὺ μετὰ τὴν παραίτησιν ἐκείνου ὅπως ἐκφρασθῇ ὁ θαυμασμὸς τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν φίλον ἱεράρχην, ὅστις οἰκειοθελῶς κατέλιπεν ὕψη θρόνων καὶ δόξας καὶ προέκρινε τὸν μοναχικὸν βίον. Τοῦτο εἶναι ἡ αἰτία συνθέσεως αὐτοῦ· ἡ δὲ αἴτησις ἐν τέλει τῶν εὐχῶν αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως εἶναι ἡ ἐπιβεβλημένη κατακλεὶς λόγῳ τῆς ἰδιότητος τοῦ ὑμνουμένου. Προτείνεται ὡς πιθανὸς χρόνος συνθέσεως ἡ διετία 1316-1317, μὴ δυναμένης βεβαίως νὰ ἀποκλεισθῇ μετὰ πειστικότητος καὶ μεταγενέστερας πως χρονικῆς ἀναγωγῆς.

Ἐρευνωμένων τῶν ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὴν παραίτησιν καὶ τὴν ἐπάνοδον εἰς ΚΠολιν τοῦ Γρηγορίου κειμένων, δὲν πρέπει νὰ μείνῃ ἀνεξέταστος ἡ πρώτη ἐκ τῶν δέκα τεσσάρων ἀνεκδότων ἐπιστολῶν τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν ΚΠόλει διδασκάλου (*γραμματιστοῦ*) Μαξίμου Νεαμονίτου[3], τῶν παραδεδομένων διὰ τοῦ κώδ. Chis. R. IV. 12 (φφ. 166r - 173r)[4] ιδ' αἰ., ἥτις, ἀνεπίγραφος, ἀπευθύνεται εἴς τινα ἀρχιερέα, ἐκλεκτὸν φίλον τοῦ ἐπιστολογράφου, ἐπανελθόντα ἀρτίως ἐκ τῆς λαχούσης αὐτόν. Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς:

1. Ποίημα 4, στ. 300-301: ... *τἀμὰ τάδε ποήματ', ἐμεῖο θ α ν ό ν τ ο ς, ...* | ... *φυλάξας ὑστατίοισι χρόνοις* καὶ στ. 330-331: ... *πόνους μοι τούσδ' ἄρα καὶ τέκεα φίλτατα* | *αἴ κε θανόντος ἐμεῖο ἀτειρῇ πουλυωρήσαις.*

2. I. Ševčenko, Two Poems ..., σ. 13.

3. Γνωστοῦ ἤδη ἐκ τοῦ ἐπιστολαρίου τοῦ Γεωργίου Οἰναιώτου, ὅστις μαθητεύσας παρ' αὐτῷ πέμπει εἰς αὐτὸν τὴν ἐπ. 13, εἰς δὲ τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὰς ἐπ. 36, 45 καὶ 54· βλ. Edv. Rein, Die florentiner Briefsammlung, Helsinki 1915, σσ. 71-72.

4. Pius Franchi de' Cavalieri, Codices graeci Chisiani et Borgiani, Romae 1927, σσ. 18-19.

Chis. R. IV. 12
f. 166r

Καθ' ἑκάστην ἐς τὴν ἡμετέραν φοιτῶντα μυσταγωγῷ δῆθεν χρώμενον νεανίαν τουτονί, καὶ φωνῆς αὐτῷ καὶ λόγου τοῦ γε προφορικοῦ, εἰ βούλει δὲ καὶ διδασκαλικοῦ, μεταδιδόντος μου, οὐδέποθ' οὕτως εἶδον ἡδέως, ὡς νῦν ἑώρακα, καὶ ταῦτα δίκας οὐ μικρὰς ὀφλισκάνοντα ὑπερημερίας εἵνεκα, ἐν ᾗ μὲν αὐτῷ καὶ τοῖς τὸν αὐτὸν ἁμιλλωμένοις δρόμον ζημίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, ὄκνον δ' ἐμοὶ καὶ λύπην προυξένησε πάνυ χαλεπῶς ἐξ ἔθους διακειμένῳ, εἴ ποτέ γε τοιοῦτο συμβαίη, ὃ τοῖς ἄλλοις ἕρμαιόν τι φαίνεται τῶν μυσταγωγῶν, ἥν τινα λάβοιεν ἐγκοπήν. Αἴτιον δὴ καὶ οὐκ ἄλλως λέγω τοῦ δίκας μὲν ἀφεῖναί οἱ οὔσας ἀπαραιτήτους, αὐτὸν δ' ἐμὲ πασῶν ἡδονῶν ταυτησὶ τῆς ἡμέρας ἡδονὴν καὶ μόνην ἡγήσασθαι ἡ πρὸς ἡμᾶς τῆς τιμίας καὶ φιλτάτης μοι κεφαλῆς, τῆς σῆς ἁγιότητος, ἄφιξις παρ' αὐτοῦ ἀγγελθεῖσα· τοσοῦτον γὰρ ἡμᾶς νὴ τὴν ἱεράν σου ψυχὴν εὔφρανεν, ὅσον ἂν ἀποδημῶν ἐπισκόπων ὁ πάντ' ἄριστος ἠνία. ὢ πόσα τῆς λαχούσης σε, εἰ θέμις εἰπεῖν, κατευξάμην, ὅτι δὴ κατῴκισται πόρρω τῶν ἡμετέρων ὁρίων, ἐν οὕτω μὲν ἀπηγριωμένῳ χωρίῳ ὅσα γε τῆς Ἑλληνίδος γλώττης καὶ ἔθους, οὕτω δ' ἀπῳκισμένῳ τῶν ὅσα γε καθ' Ὅμηρον φάναι ἀνίσχει χρηστῶν ἡ ῥοδοδάκτυλος ἠώς. εἰ δέ γε βούλοιτό τις ὑπεραπολογουμένου μου δέξασθαι, ἐκείνη μὲν ἀφήσει τοῦ ἐγκαλεῖν — τὰ γὰρ ἀκούσια καὶ ἀνεύθυνα —, ἀκούσει δὲ τὴν ἀναγκαιοτάτην τῶν αἰτιῶν, ὡς τοῦτ' ἐγεγόνει προνοίας οὐκ ἄνευ, τῆς ἀεὶ προσηκόντως διοικούσης τὰ πάντα, ἵν' ἐξημερώσῃ τῆς ἑσπέρας τὸ ἄγριον τῇ σῇ ἀρετῇ καὶ | f. 166v ζυγῷ τοῦ νόμου καθυποτάξῃ τὸ πρώην ἀφηνιάζον καὶ ἀτακτοῦν. καὶ γοῦν εἴ τις οὑτωσὶ διανοήσοιτο, εἴποι γ' ἂν τὰ ὄντα.

Τούτοις δὴ κατεπᾴδων τῷ θυμουμένῳ κατ' Εὐριπίδην, ὃν ὡς ἄλλο πῦρ ὁ σὸς ὑπανῆπτε πόθος, τὸ κακῶς ἀγορεύειν τὴν σὲ λαχοῦσαν, τὸ πλεῖστον ἀφῄρουν τῆς λύπης· ἣ δὴ τὰς ἀρὰς ἢ καὶ τὰς βροντὰς εἰπεῖν, οἶμαι, τοῦ κακῶς ἀκούειν ἀεὶ κατοῤῥωδήσασα μόλις μὲν ἀλλ' οὖν ποθεινὸν ἀποδίδωσι φέρουσα. δι' ἅ τοι καὶ περιπτυσσόμεθά σε, τὴν θαυμασίαν ψυχήν, ταυτηὶ τῇ γραφῇ, ἐπειδή γ' ἐκ τοῦ παραυτίκα τῆς κατ' ὄψιν ὁμιλίας ἀπολαῦσαι ἡ κάκιστ' ἀπολουμένη λειτουργία μοι οὐκ ἀνῆκεν.

---

8 *τοῦ*: *τὸ* cod. 15 *ἀπῳκισμένην* cod. 24 *οἶμαι* suprascr. 25 *μόλις μὲν*: *γρ χρόνιον μὲν* in marg. 26 *ταυτηνὶ* cod.

---

15 Ὅμ. Ζ 175, β 1.
22 Εὐρ. Ἑκάβη 299.

Ὡς καθίσταται φανερὸν ἐκ πρώτης ἀναγνώσεως, ὁ ἀρχιερεὺς τῆς ἐπιστολῆς ἔχει πολλὰ κοινὰ γνωρίσματα πρὸς τὸν ἡμέτερον Γρηγόριον καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν δραστηριότητα αὐτοῦ:

α') Ὁ παραλήπτης φαίνεται λόγιος· διὸ καὶ ὁ Νεαμονίτης ἀπευθύνεται αὐτῷ διὰ χωρίων τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Εὐριπίδου (στ. 15-16, 22), εἶναι δὲ ἐπὶ πλέον ἀνὴρ κεκτημένος ἱκανότητας (ἀρετήν, στ. 20) ἐπιτελέσεως δυσκόλου ποιμαντικοῦ καὶ διοικητικοῦ ἔργου.

β') Ἡ ἀποδημία αὐτοῦ δυνατὸν νὰ μὴ διήρκεσεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, διότι ὁ ἐπιστολογράφος φέρεται μιμνησκόμενος συνεχῶς τοῦ παραλήπτου καὶ μὴ εἰθισμένος εἰσέτι εἰς τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ (στ. 9 κἑξ.).

γ') Ἡ λαχοῦσα τὸν ἀρχιερέα ἐπισκοπικὴ διοίκησις κεῖται ἐν τῇ *ἑσπέρᾳ*[1] (στ. 19-20), εἰς τὸ ἄκρον τῶν ὁρίων τοῦ κράτους (*πόρρω τῶν ἡμετέρων ὁρίων*[2], στ. 13-14), περιλαμβάνει δὲ εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς ποίμνιον δυνάμενον νὰ ὀνομασθῇ ἀπηγριωμένον (κατὰ τὰ μέτρα τῆς κρίσεως τῶν λογίων) ὡς ξένον πρὸς τὴν Ἑλληνίδα γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθη καὶ προφανῶς μὴ ἱκανοποιοῦν λόγιον ἱεράρχην καταπεμφθέντα ἐκεῖσε, ὡς καὶ παλαιότερον τὸν Θεοφύλακτον ἡ Ἀχρίς[3], λόγῳ τοῦ ὁμόρου Σλαυϊκοῦ καὶ Ἀλβανικοῦ[4] στοιχείου. Φέρει δὲ εἰς μνήμην ἡ ἀποστροφὴ αὕτη καὶ τὰς χρονικῶς ἐγγὺς κρίσεις τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ περὶ ἀναλόγου ἀτμοσφαίρας ἐν τῇ πόλει Στρουμμίτσῃ τῆς αὐτῆς ἀρχιεπισκοπῆς, ἔνθα οὗτος διερχόμενος πρεσβεύων ἑώρτασε τὸ Πάσχα τῷ 1326[5].

δ') Ἡ ἀρχιερατικὴ ἕδρα ἀντιμετώπιζε προβλήματα ἀπειθαρχίας καὶ ἀταξίας τοῦ ποιμνίου, ὅσον καὶ ἂν οἱ στ. 19-21 τῆς ἐπ. φαίνονται ἐνέχοντες δόσιν ὑπερβολῆς πρὸς ἔξαρσιν τοῦ ἐπιτελεσθέντος ἔργου τοῦ ἀρχιερέως. Ἡ συμβολὴ τοῦ ἐπισκόπου ἦτο ἡ ἐξημέρωσις τοῦ ἀγριαίνοντος καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς νομίμου τάξεως, ὅπερ ἔχει ἤδη ἐπιτελεσθῇ· διὸ καὶ ἐπανῆλθεν οὗτος καὶ δὲν συζητεῖ ὁ Νεαμονίτης τὸ ἐνδεχόμενον νέας ἀναχωρήσεως αὐτοῦ.

ε') Τὸ ὅτι ὁ παραλήπτης τῆς ἐπ. ὀνομάζεται ἐπίσκοπος, ἐνῷ ὁ Γρηγόριος εἶναι *ἀρχιεπίσκοπος*, δὲν ἀποτελεῖ σοβαρὸν κώλυμα, διότι εἶναι συνήθης, ὡς γνωστόν, ἡ χρῆσις τοῦ ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν ἔννοιαν ὅρου *ἐπισκόπου* ὡς προϊσταμένου ἐκκλησιαστικῆς παροικίας ἀδιακρίτως καὶ ἐπὶ ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπὶ μη-

---

1. Περὶ τῆς διακρίσεως τῆς Βυζαντινῆς ἐπικρατείας εἰς *ἑῴαν* ἢ *ἀνατολὴν* καὶ *δύσιν* ἢ *ἑσπέραν* βλ. παρὰ Σ τ. Κ υ ρ ι α κ ί δ η, Βυζαντιναὶ μελέται, IV, σ. 367, σημ. 2· πβ. καὶ D. J. G e o r g a c a s, The Name «Asia» for the Continent; Its History and Origin, Names 17, 1969, σ. 46.

2. Ἡ γενικὴ *ὁρίων* μεριστική, ὡς παρὰ Γ. Β ε ρ ν α ρ δ ά κ η, Λεξικὸν Ἑρμηνευτικόν, ²1918, σ. 923, ἐν λήμματι *πόρρω*. Βλ. καὶ τὸ σύγχρονον λεξικὸν τοῦ Ἀνδρέου Λοπαδιώτου, A. N a u c k, Lexicon Vindobonense, Petersburg 1867, σ. 155, ἀρ. 114. Ἐκτὸς τῶν ὁρίων ἄλλως τε καὶ εἰς ἀλλογλώσσους ἐν τῇ ἑσπέρᾳ δὲν ἔχομεν τότε ἐπισκοπὰς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Πβ. καὶ Κανταχ. I, 55 : I, 280,2-3.

3. Βλ. τὰ παρὰ P. G a u t i e r, Théophylacte d'Achrida, Discours, traités, poésies, Thessalonique 1980, σσ. 28-29, χωρία καὶ πβ. καὶ Δ. Ξ α ν α λ ά τ ο υ, Θεοφύλακτος ὁ Βουλγαρίας καὶ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν Ἀχρίδι, Θεολογία ΙϚ', 1938, σσ. 228-240.

4. Πβ. τὰς εἰδήσεις τοῦ Καντακουζηνοῦ I, 55: I, 279,22 - 280,5.

5. Γρηγορᾶς VIII, 14: I, 379,9-23.

τροπολιτῶν ἐχόντων ὑπ' αὐτοὺς ἐπισκόπους. Ἐκ τῶν συγχρόνων ἀρκεῖ ἡ μαρτυρία τοῦ Γρηγορᾶ: *ταῦτα διεξελθὼν ὁμόστιχα λέγειν ἔδοξα τοῖς ἐλλογιμωτέροις τῶν ἐ π ι σ κ ό π ω ν* (sc. τῶν μετεχόντων τῆς ἐν ΚΠόλει ἐνδημούσης συνόδου) *τοῖς τε ἄλλοις καὶ μάλιστα Δυῤῥαχίου τῷ πάνυ, ὃς πολιᾷ βίου καὶ συνέσεως ὀξύτητι καὶ μεγαλοφυΐᾳ γνώμης διέπρεπεν ἐν τοῖς ἐπισκόποις, λόγῳ τε τὴν ἀρετὴν κοσμῶν καὶ ἀρετῇ τὸν λόγον*[1]. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάληψις τοιούτου, οἷον περιγράφεται, ἔργου εἰς τὴν ἐσχατιὰν τῆς ἐπικρατείας δὲν θὰ ἦτο προφανῶς ἀποστολὴ τῶν περιωρισμένων διοικητικῶν δυνατοτήτων ἑνὸς ἐπισκόπου τελοῦντος π.χ. ὑπὸ τὸν Ἀχρίδος.

Αἱ ἰδιότητες αὗται τοῦ παραλήπτου τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Νεαμονίτου καὶ ἡ φύσις τοῦ ἔργου αὐτοῦ εὑρίσκουν ἀντιστοιχίας πρὸς ὅσα περὶ Γρηγορίου Βουλγαρίας λέγουν ὁ Γαβρᾶς καὶ ὁ Μετοχίτης[2]. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἑτέρα ἀρχιερατικὴ ἕδρα τῆς «ἑσπέρας» κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν φαίνεται ἐμπίπτουσα εἰς τὸ πλαίσιον τῶν ἀνωτέρω ἱστορικῶν προσδιορισμῶν. Ἴσως μόνον ἐπὶ τῆς γειτονικῆς μητροπόλεως Δυρραχίου πλουτούσης τότε ὁμοίως λόγιον ἀρχιερέα, τὸν ὁμώνυμον Γρηγόριον, δύναται νὰ γίνῃ συζήτησις περὶ συσχετισμοῦ πρὸς τὰ τῆς ἐπισκοπῆς τῆς ἐξεταζομένης ἐπιστολῆς· ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ 1306 ἡ μητρόπολις ἔχει κατακτηθῆ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τοῦ Τάραντος καὶ ἐξακολουθεῖ τελοῦσα ὑπὸ ἀνδεγαυϊκὴν διοίκησιν, κειμένη πλέον *ἐκτὸς τῶν ἡμετέρων ὁρίων*. Καὶ οὕτω τὰ προβλήματα τῆς μητροπόλεως εἶναι συναφῆ πρὸς τὴν ξενικὴν κατοχὴν καὶ οὐχὶ πρὸς ἀπειθαρχίαν καὶ ἀταξίαν ποιμνίου. Ἂν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ μητροπολίτης, κατακτηθέντος τοῦ Δυρραχίου, ἐξεώσθη καὶ ἔκτοτε παραμένει μονίμως ἐν ΚΠόλει, ὡς τοὐλάχιστον συνάγεται ἐκ τῶν διαθεσίμων πληροφοριῶν, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ δραστηριότητος αὐτοῦ ἐν τῇ λαχούσῃ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχιερατείας καὶ τῆς παραιτήσεως τοῦ Γρηγορίου Ἀχρίδος, ἐποχὴν εἰς ἣν θὰ δειχθῇ ἐν συνεχείᾳ ὅτι δύναται νὰ αναχθῇ ἡ σύνταξις τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Νεαμονίτου.

Ἡ παρουσία τοῦ Γρηγορίου Δυρραχίου ἐν ΚΠόλει («ὑποψηφίου» ὄντος τῷ 1304) ὑποτίθεται ἤδη ἀπὸ τοῦ 1306 καὶ ἔκτοτε παρακολουθεῖται κατὰ

---

1. Ἱστορία X, 8: I,520,1-6. Περὶ τοῦ Γρηγορίου Δυρραχίου τούτου βλ. εὐθὺς κατωτέρω.

2. Ἐρωτᾶται δὲ ἂν ἡ μαρτυρουμένη διαγωγὴ τοῦ ἀπειθαρχοῦντος ποιμνίου αὐτοῦ δύναται νὰ σχετισθῇ πρὸς τὴν ἤδη πρὸ 1313/4 πρώτην διοίκησιν τοῦ Συργιάννη Φιλανθρωπηνοῦ ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τελοῦντος «μερικῆς κεφαλῆς» Βελεγράδων, Σφηναρίτζης καὶ Αὐλῶνος (περὶ ἧς βλ. παρὰ Κ. Κ ύ ρ ρ η, Τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν ΙΔ' αἰ., I, σσ. 13, σημ. 17, 15-19), ὅτε οὗτος εἶχεν ἀρχίσει ἀναπτύσσων ὕποπτον δραστηριότητα *παρέχων πράγματα τοῖς ὁμόροις Τριβαλλοῖς, Αἰτωλοῖς καὶ Ἀκαρνᾶσιν* (Γρηγορᾶς VIII, 4: I, 297,4 - 298,13). Ἐνταῦθα δὲν πρέπει νὰ γίνουν δεκταὶ αἱ σχετικαὶ χρονολογικαὶ ὑποθέσεις τοῦ J. L. v a n D i e t e n, Nik. Gregoras Rhom. Geschichte, II/1, σσ. 123-125.

μακρότερα ἢ βραχύτερα χρονικὰ διαστήματα μέχρι τοῦ ἔτους 1343/4. Τὰ κατ' αὐτὸν εἶχον συγκεντρώσει παλαιότερον[1]· ἐνταῦθα θὰ προστεθῇ μία μόνον εἰσέτι παρατήρησις ἐν ὄψει τῶν ὑπ' ἀρ. 4033, 4546 καὶ 4547 λημμάτων τοῦ PLP. Ἡ ἐμφάνισις κατὰ τὸ ἐκδεδομένον κείμενον τοῦ ὑπ' ἀρ. 11 ἐγγράφου τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, χρυσοβούλλου τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Φεβρουαρίου 1322 ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἀλυπίου[2], ἐν ταῖς τρισὶν ὑπογραφαῖς τῶν ὑπογραφόντων τὸ ἀντιβληθὲν ἴσον (στ. 50) τοῦ μητροπολίτου Δυρραχίου καὶ ὑπερτίμου Γ ε ω ρ γ ί ο υ ἤγαγε τοὺς συντάξαντας τὰ ἀνωτέρω λήμματα εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀπαντῶσι τρεῖς μητροπολῖται Δυρραχίου: πρῶτος ὁ μαρτυρούμενος ἀπὸ τοῦ 1304 μέχρι τοῦ 1316 Γρηγόριος, δεύτερος ὁ μαρτυρούμενος τῷ 1322 Γεώργιος καὶ τρίτος ὁ Γρηγόριος τῶν ἐτῶν 1324-1343 /4. Καὶ οὕτως ἐδιχοτομήθη καὶ ἀπεδόθη ἡ παραδεδεγμένη μακρὰ ἀρχιερατεία εἰς δύο Γρηγορίους, παρεμβαλλομένου Γεωργίου τινὸς ἀγνώστου ἄλλοθεν, ὥστε νὰ θαυμάζῃ τις ἐπὶ τῇ σπουδῇ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ὅπως πληροῖ ἕδραν ἐμπεριστάτου μητροπόλεως βραχὺ μετὰ τὰς ὑποτιθεμένας ἐξόδους τοῦ α' καὶ τοῦ β' ἀρχιερέως αὐτῆς, καθ' ὃν χρόνον πρὸς συντήρησιν τοῦ πρώτου ἀπενεμήθη αὐτῷ κατ' ἐπίδοσιν ἡ μητρόπολις Σηλυβρίας (1316). Ἀλλ' ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς μακρᾶς ἀρχιερατείας ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ γνωστοῦ λογίου Γρηγορίου, διότι ὁ Γεώργιος τοῦ 1322 εἶναι ἀνύπαρκτος, προελθούσης τῆς παρουσίας αὐτοῦ εἰς τοὺς ὑπογράφοντας τὸ ἴσον τοῦ χρυσοβούλλου ἐκ παραναγνώσεως τοῦ ὀρθοῦ (στ. 50): *† ὁ μ(ητ)ροπο(λί)τ(ης) δυρραχίου καὶ ὑπέρτιμος γρ(η)γόριος*, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς παρατιθεμένης ἀποδόσεως τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ κατὰ τὸ συνοδεῦον τὴν ἔκδοσιν τοῦ ὑπ' ἀρ. 11 ἐγγράφου τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου πανομοιότυπον[3]. Καὶ οὕτω κατέχομεν καὶ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ἐν λόγῳ ἱεράρχου.

1. Κ ο υ ρ ο ύ σ η, Μαν. Γαβαλᾶς, Α', σσ. 225-228, ἔνθα βλ. καὶ τὰ ἱστορικὰ περὶ Δυρραχίου. Βλ. καὶ F a t o u r o s, Gabras, I, σ. 43, ἀρ. 33.

2. P. L e m e r l e, Actes de Kutlumus, Paris 1946, σ. 64, D ö l g e r, Regesten, 4, 2474.

3. Κατὰ ταῦτα τὸ ἐν PLP ὑπ' ἀρ. 4033 λῆμμα καταργεῖται, τὰ δὲ ὑπ' ἀρ. 4546 καὶ 4547 συγχωνεύονται εἰς ἕν.

'Αλλ' ὅτι ὁ ἐπίσκοπος οὗτος τῆς «ἑσπέρας» δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν Γρηγόριον Βουλγαρίας μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἀνιχνευόμενος χρόνος τῆς συντάξεως τῆς ἐπιστολῆς. Τὸ σωθὲν μικρὸν ἐπιστολάριον τοῦ Μαξίμου Νεαμονίτου φέρει τινὰς ἐνεπιγράφους ἐπιστολὰς ἀπευθυνομένας εἰς πρόσωπα μαρτυρούμενα καὶ ἄλλοθεν ὅτι ἔδρασαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους: Ἡ ἐπ. 7 πέμπεται «τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῷ Μετοχίτῃ» (φφ. 169v-170r) καὶ ἔχει ἄρα γραφῇ μετὰ τὴν κατὰ Μάρτιον 1321 ἀνάδειξιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο καὶ προφανῶς μετὰ τὴν λῆξιν τῆς πρώτης τοὐλάχιστον φάσεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ('Ιούνιος 1321), ὃν ὑπαινίσσεται ἡ ἐπ. διὰ τῆς φράσεως: *ἐπεὶ δ' ὁ χρόνος καὶ νῦν τὴν οἰκείαν τροπὴν καὶ ἀναστάτωσιν*[1] *ἔφερε*... Αἱ ἐπ. 8 καὶ 9 ἐπιγράφονται: «Γρηγορίῳ τῷ Κλειδᾷ καὶ κριτῇ» καὶ «τῷ αὐτῷ» (φ. 170 r-v) ἀπευθυνθεῖσαι εἰς τὸν παραλήπτην πρὶν ἀναδειχθῇ εἰς *καθολικὸν κριτὴν* (1329), διότι τοῦτο θὰ ἐμνημονεύετο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ[2], εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι κατεῖχεν οὗτος τὸ ἀξίωμα τοῦ δικαιοφύλακος τῆς μεγάλης 'Εκκλησίας, μαρτυρούμενος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1313 (PLP 11781[3]). Ἡ ἐπ. 11 «'Ιωάννῃ τῷ Κριτοπούλῳ» (φ. 171r) ἀπευθύνεται εἰς τὸν παρὰ PLP 13815 σύγχρονον ὁμώνυμον. Αἱ δὲ ἐπ. 12 καὶ 13 (φφ. 171r-172v) ἔχουν παραλήπτην τὸν υἱὸν τοῦ ἐπιστολογράφου 'Ιωάννην Καλαμπάκην (PLP 10252) μὴ μαρτυρούμενον ἄλλοθεν. Τέλος ὁ ἐν τῇ ἀνεπιγράφῳ ἐπ. 14 (φ. 172v) μνημονευόμενος ζῶν σεβαστὸς 'Ατζύμης, πρὸς ὃν ἴσως ἀπευθύνονται καὶ αἱ ἀνεπίγραφοι ἐπ. 2 καὶ 10 (φφ. 166v-167r, 170v-171r), εἶναι ὁ γνωστὸς ἀπὸ τοῦ 1311 περίπου δομέστικος τῶν ἀνατολικῶν θεμάτων καὶ εἶτα κοιαίστωρ *πανσέβαστος* σεβαστὸς Μιχαὴλ 'Ατζύμης παραλήπτης καὶ τοῦ Μιχαὴλ Γαβρᾶ πολλῶν ἐπιστολῶν καὶ φίλος τῶν λογίων (PLP 1633). Ὁ δὲ οἰκ. πατριάρχης παραλήπτης τῆς ἀνεπιγράφου ἐπ. 4 (φ. 167r-v), τῆς γραφείσης ὡς ἐκ προσώπου χήρας τινὸς γυναικὸς γενομένης μοναχῆς, ἥτις λέγει πρὸς αὐτόν: *τῷ πρώτῳ ἀρχιερεῖ* (sc. Χριστῷ) *τῷ τὴν προεδρίαν ταύτην δόντι ἆθλον τῆς σῆς ἀρετῆς* καὶ περαιτέρω: ... *ἡ σὴ ἁγιότης τὸ παντὸς μάλιστα τὸν ἀληθῶς ἀρχιερέα χαρακτηρίζον καὶ κινδυνεῦον ἤδη* (sc. τὸ φιλανθρωπεύεσθαι) *τῷ περιόντι τῆς σαυτοῦ σοφίας ἀνακτησάσθω· εἰ δ' ὡς περίψημά τι, παρ' ᾧ καὶ σοφίας θρόνος καὶ λόγος ἐστί, τοῦτο παραῤῥιφήσεται* (Ματθ. ιε' 27, Α' Κορ. δ' 13), *πρὸς τίνος*

---

1. Ὅτι πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ τότε ἐμφυλίου πολέμου χρησιμοποιοῦνται ἀνάλογοι ὅροι (*σύγχυσις, καιροῦ ἀνωμαλία*) βλ. παρὰ U. V. Bosch, Kaiser Andronikos III. ..., σ. 21, σημ. 1. Πβ. καὶ Κ. Π. Κύρρη, Τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν ιδ' αἰῶνα, Ι. Ἡ πρώτη φάσις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ...., Λευκωσία 1982, σσ. 50-52.

2. Περὶ τῆς ἀποδόσεως τοῦ τίτλου τοῦ *κριτοῦ* εἰς ἀνωτέρους πατριαρχικοὺς ἄρχοντας βλ. παρὰ J. Darrouzès, Recherches sur les ὀφφίκια de l'Église Byzantine, Paris 1970, σσ. 158-160.

3. Βλ. καὶ G. Fatouros - T. Krischer, Johannes Kantakuzenos Geschichte ..., I, σ. 283, σημ. 305.

ἄλλου λόγος τοῦ καλοῦ τούτου χρήματος ἔσεται; εἶναι πρόδηλον ὅτι πέμπεται εἰς τὸν οὐ πρὸ πολλοῦ ἐκλεγέντα (12. Μαΐου 1315) οἰκουμενικὸν πατριάρχην Ἰωάννην ΙΓ′ Γλυκὺν (PLP 4271), λόγιον καὶ σοφόν, πρέπει δὲ νὰ ἐγράφη μέχρι περίπου τῶν ἀρχῶν τοῦ 1316, ἅτε μνημονευομένης λόγῳ τοῦ προσφάτου τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Λαμβανομένου δὲ ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ ἔχουν κατὰ τὰ φαινόμενα διαταχθῆ κατὰ τὴν χρονολογικὴν σειράν[1], δὲν εἶναι ἀδύνατον ἡ πρὸ τῆς ἐπ. 4 κειμένη ἐπ. 1 νὰ ἐπέμφθη λήγοντος τοῦ ἔτους 1314 ἢ τὸ πολὺ ἀρχομένου τοῦ 1315, εὐθὺς ὡς ἠγγέλθη ὅτι ὁ Βουλγαρίας Γρηγόριος ἐπιστρέφει ἀπὸ τῆς λαχούσης καὶ ὑποβάλλει τὴν παραίτησιν. Καὶ οὕτω τὰ χρονικὰ ὅρια τοῦ ἐπιστολαρίου προσδιορίζονται εἰς τὰ ἔτη 1314-1323ca.

Β′

Κατωτέρω ἐπανεκδίδονται αἱ σῳζόμεναι τρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ Βουλγαρίας Γρηγορίου[2], παραδιδόμεναι ἐν κώδ. Vind. theol. gr. 203, φφ. 21v-23r τοῦ ιδ′ αἰ. Ἡ παλαιοτέρα ἔκδοσις τοῦ Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ (Ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι τοῦ Βουλγαρίας Γρηγορίου, ΝΕ ΙΔ′, 1917-1920, σσ. 342-346) ὡς γενομένη ἐν σπουδῇ καὶ μετὰ τὸν ὑπὸ τὰς γνωστὰς ἀντιξόους συνθήκας θάνατον αὐτοῦ († 1919) περιέχει σφάλματα εἴτε ἐκ παραναγνώσεων εἴτε ἐκ πλημμελοῦς τυπογραφικῆς ἐπιμελείας ἀνιχνευθέντα κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κώδικος, ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ γενόμενος τότε σχολιασμὸς πρέπει σήμερον νὰ ἀναθεωρηθῇ ἐν πολλοῖς, ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἔκδοσις, ἐν ᾗ αἱ ἀνορθογραφίαι τοῦ κώδικος καὶ αἱ ἀτέλειαι τῆς προηγουμένης ἐκδόσεως διορθοῦνται σιωπηρῶς.

---

1. Ἐπ. 4 (1315/6), ἐπ. 7 (1321), ἐπ. 12 (*ὅτε ἀνερριπίσθη τὰ δεινὰ καὶ πάντ᾽ ἀνατέτραπται...* (φ. 171v), ἤτοι διαρκούσης τῆς β′ φάσεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου — 1321-1322), αἱ δὲ ἐπ. 12 καὶ 13 κείμεναι ἐν χρονικῇ ἀκολουθίᾳ προϋποθέτουν τὴν ἐπ. 5 ὡς περιέχουσαι τὴν διάψευσιν τῆς ἐν ἐκείνῃ μαρτυρηθείσης τὸ πρῶτον διαδόσεως περὶ θανάτου τοῦ ἀποδημοῦντος υἱοῦ τοῦ Νεαμονίτου.

2. Περὶ τῶν λοιπῶν γνωστῶν ἔργων αὐτοῦ (ἐπιγραμμάτων, ἀκολουθίας, στιχηρῶν [;]) βλ. παρὰ I. Š e v č e n k o, Two Poems ..., σ. 12.

Vind. theol. gr. 203

f. 21v

Τοῦ Βουλγαρίας κυροῦ Γρηγορίου ἐπιστολαί

1

Ἡπτόμην ἂν μακροτέρων γραμμάτων τῶν πρὸς τὴν σὴν ἱερότητα, ὃ ποιεῖν εἴωθα, εἰ μή σε διὰ ταχέων ὄψεσθαι τὴν φίλην μοι καὶ σεβασμίαν ἔμελλον κεφαλήν. ἐπεὶ δὲ τὰ καθεστῶτα τοῦτο δίδωσι νοεῖν τε καὶ λέγειν, πείθει δὲ τοῦτο πρὸ πάντων αὐτὰ τὰ βασιλικὰ θεῖα γράμματα τὰ πρὸς τὴν σὴν ἱερότητα, τῶν τοιούτων μοι λόγων τὸ νῦν εἶναι ἐκεχειρία. τί δεῖ γράφειν, ἐξὸν ἀπὸ στόματος τὸ τῆς ψυχῆς βουλόμενον λέγειν κἀκεῖνα λέγειν, ἃ δὴ μέτρον τε ἐπιστολῆς ὑπερβαίνει καὶ οὐδ' οἷόν τέ ἐστι γράμμασιν ἀψύχοις παντὶ τῷ τυχόντι προσδιαλεγομένοις ταῦτα πιστεύειν; νόμῳ δὴ μόνῳ τοῦ προσειπεῖν σε τὰ παρόντα χαράττομεν πάνθ' ἑξῆς ταμιεύοντες ἐρεῖν ἀπὸ στόματος. Προσείρησο δὴ καὶ χαῖρε καὶ ὑγίαινε τῆς ἡμετέρας ὑπερευχόμενος μετριότητος· καὶ τὸν καλὸν κἀγαθὸν Μογλαίνων ἐπίσκοπον — τοῦτο γὰρ παρ' ἡμῖν ἐστιν, κἂν οἱ τὸν κώνωπα διυλίζοντες οὗτοι, καταπίνοντες δὲ τὴν κάμηλον ἀπαρέσκονται — τοῦτ' αὐτὸ κέλευε καὶ πεῖθε τὰς ὑπὲρ ἡμῶν ἱκεσίας προσάγειν Θεῷ, τὸ λειπόμενον τῆς ζωῆς ἡμᾶς διανύειν, ὡς εὐάρεστόν ἐστιν αὐτῷ. ἔλθοις δὲ καλῶς, καὶ τοῦθ' ὁσάκις ἄν τις ἀριθμεῖν δύναιτο, ὑγιαίνων ὁμοῦ τε καὶ εὐθυμῶν, ὅπερ ἡμεῖς καὶ βουλόμεθα καὶ εὐχόμεθα.

---

3 *δίδωσι* in ras. 6–7 *ἀποστολῆς* cod. 7 *παντὶ* : *ταυτὶ* cod. 9 *ταμιεύοντες* e corr.

1, 4 *γραμμάτων*: Ὡς γνωστὸν ἡ λ. *γράμματα* (πληθυντ.) σημαίνει τὴν ἐπιστολήν, ἐνῷ *γράμμα* (ἑνικῶς) ὀνομάζεται τὸ ἔγγραφον.

6-7 *μέτρον ἐπιστολῆς*: Στερεότυπος ἐπιστολογραφικὴ ἔκφρασις, περὶ ἧς βλ. παρὰ N. B. Τωμαδάκη, Βυζαντινὴ ἐπιστολογραφία, Ἀθῆναι 1969-1970, σσ. 89-90.

12 Ματθ. κγ' 24.

2

Τοῦ αὐτοῦ ⟨Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ κυρῷ Θεοδώρῳ τῷ Μετοχίτῃ⟩

Σοφώτατε, οὐχ ἧττον δὲ τούτου φίλτατέ μοι μέγα λογοθέτα, εὐδαιμονοίης, ὡς ἄρ' ἐγὼ βούλομαί τε καὶ εὔχομαι. Περὶ τῆς μοναζούσης δεῖνα, *τῆς δυστυχοῦς μᾶλλον ἢ ἀσθενοῦς, ὁπόσα ἀνήνεγκα τῷ θεοσόφῳ καὶ ἁγίῳ μου βασιλεῖ καὶ ὅτου χάριν καὶ ὅτε οἶδέ σου πάντως τὸ μεγαλοφυὲς καὶ ἀναδιδάσκειν οὐ χρή. ἀνήνεγκα δὲ δὴ τη|νικαῦτα ὁπόσα ἀνήνεγκα, οὐκ εἰς οἶκτον τὸν*
f. 22r
φιλανθρωπότατον ἐκκαλούμενος, ἄπαγε — ἢ γὰρ ἂν μανίαν ἐγκαλεῖσθαι δί-

καιος ἦν ὡς νήχεσθαι δελφῖνα διδάσκων ἢ ἀετὸν ἵπτασθαι, ταῦτα δὴ τὰ ἐκ παροιμίας· ἔστι γὰρ ἔστι φύσις αὐτῷ τὸ τοιοῦτον ὥς που καὶ πυρὸς τὸ θερμαίνειν καὶ τὸ ψύχειν χιόνος —, αἰτίας δέ γε ὧνπερ ψευδῶς κατηγόρηται τὴν ἄνθρωπον ἀπολυόμενος. ἀλλὰ νῦν ἔοικε παλινῳδίαν ᾄδειν καὶ εἰς οἶκτον τῆς ταλαιπώρου προκαλεῖσθαί σου τὴν σοφίαν τοῦ ἀφαιρεθέντος ἐξ αὐτῆς γηδίου χάριν, εἰς ὃ μετὰ Θεὸν τοῦ τραφήσεσθαι μετὰ τῶν συνόντων αὐτῇ γραϊδίων τὰς ἐλπίδας ἐσάλευε. Γενοῦ τοίνυν δέομαι τοῦ παράκλησιν προσενεγκεῖν τῷ φιλανθρωποτάτῳ μου δεσπότῃ καὶ βασιλεῖ ὑπὲρ ἀνθρώπου δυστυχοῦς καὶ ἐλεεῖσθαι πρεπούσης ἐφ᾽ οἷς τοῖς ὑπὸ κατάραν ὡμίλησεν, καὶ ἀπολυθῆναι τὸ γήδιον προθυμήθητι, ʽκλαίειν μετὰ κλαιόντων καὶ χαίρειν μετὰ χαιρόντων᾽ ὀφείλων καὶ πρὸ τούτου νόμον ἔχων ὥσπερ ἄρα κἀγώ, ὃς τάδε τὰ γράμματα καὶ ἄκοντα χαράττειν ἀνέπεισεν, ἐχθρούς τε φιλεῖν καὶ ὑπὲρ αὐτῶν εὔχεσθαι. καὶ οἶδ᾽ ὅτι ἀνύσεις — τοῦτο γάρ μοι τὸ συμπαθὲς τοῦ ἁγίου μου ὑποτίθεται βασιλέως — καὶ ψυχὰς πεινώσας ἐμπλήσεις· οὗ τὴν ἀντίχαριν ὁπόση σοι κείσεται πρὸς Θεοῦ ʽὑπὲρ πρεσβυτέρους᾽, τὸ τοῦ θείου φάναι Δαυΐδ, οὐκ ἴσως, πάντως δέ γε ʽσυνῆκας᾽.

---

15 *ὑπὸ* : *ὑπὲρ* cod., sed cf. Gal. 3, 10.

---

16 Ῥωμ. ιβ' 15 17 πβ. Ἰω. ιθ' 7 18 Ματθ. ε' 44 21-22 Ψαλμ. ριη' 100

---

3 *θεόσοφος*: Ἐπὶ βασιλέως βλ. χρησιμοποιούμενον τὸν ὅρον ἐν G. Rosch, Ὄνομα βασιλείας, Wien 1978, σ. 140.

7 E. L. a Leutsch - F. G. Schneidewin, Corpus Paroem. gr., τ. I, σ. 35, τ. II, σ. 24.

20 *ψυχὰς* ⌣ *ἐμπλήσεις* : Πβ. Ἑρμᾶ Ποιμ. V, 3, 7.

3

Πολλὰ κἀγαθά σοι γένοιντο, ποθεινότατέ μοι παίδων καὶ τιμιώτατε, ἀνθ᾽
f. 22v *οὗ με μερίμνης καὶ τοῦ περὶ σὲ δέους | ἐξέλυσας γράμμασι δηλώσας ἐν οἷς τε εἴης καὶ τούτοις ἅπασιν ἀγαθοῖς. νὴ γὰρ τὰς τῶν πατέρων θεσπεσίας εὐχὰς καὶ τὴν τῆς ἐμῆς ψυχῆς σωτηρίαν οὐκ ἦν ὅτε τῆς περὶ σοῦ μερίμνης ἐκτὸς ἐωρώμην, ἀλλ᾽ ἀεὶ δῆτά σε φανταζόμενος ἀεὶ δῆτα καὶ ἠγωνίων, μή πού τι καθ᾽ ὁδὸν τῶν ἀηδῶν σοι συμβαίη, ὃ δὴ τοῖς ὁδεύουσι συμβαίνειν φιλεῖ καὶ μάλιστα τοῖς πλωιζομένοις. τῷ τοι καὶ τῶν παριόντων ἀεὶ διεπυνθανόμην εἴ τίς τι τούτων χρηστὸν ἀκήκοε περὶ σοῦ, ὡς ἂν ἐγὼ τοῦτο μαθὼν φροντίδος ἀπαλλαγείην. ἐποίει δὲ τοῦτό με πάσχειν καὶ τὸ ἄηθές σοι τῶν πόνων, μάλιστα δὲ τὸ τοῦ εἰπόντος σοφοῦ δύο δακτύλους τοὺς πλωιζομένους διίστασθαι τοῦ θανάτου, ὁπόσον δηλαδὴ καὶ τὸ πάχος τῆς τῆς νηὸς σανίδος, καὶ δὴ καὶ τὸ τῶν παροιμιῶν, τῆς μὲν ʽἐν γῇ πένεσθαι μᾶλλον ἢ πλουτοῦντα πλεῖν᾽, τῆς δὲ ʽἣν δύνῃ βαδίσαι, μὴ πλεύσῃς᾽ λεγούσης, πάντα πλοῦν ἀποτρεπουσῶν. Νυνὶ δ᾽*

ἐπεὶ τούτων πάντων ἀπήλλαγμαι ἐλέῳ τοῦ κρείττονος, ἧπερ εἴρηται, ἔρρωμαι μέν, ὡς αὐτός τε εὔχῃ, κἀγὼ — πείθομαι γάρ σε ταῦτά μοι συνεύχεσθαι —, ἐρρῶσθαι δὲ καὶ τὴν καλοκαγαθίαν τὴν σήν, ὡς αὐτὸς βούλομαι, ἐν εὐχαῖς ἀεὶ τίθεμαι· εἴη γὰρ ἂν τόδε τοῦ πόθου μοι πλήρωσις. πλὴν ὑγιαίνων καὶ εὖ πράττων μέμνησό μοι φιλοσοφίας, θείας ὁμοῦ τε καὶ ἀνθρωπίνης — καὶ γὰρ οὐδ' αὐτή σοι κατ' ἐνίους κτηνώδεις τῶν παρ' ἡμῖν, οἳ μηδὲν τῶν αὐτῆς ἐπαΐειν δυνάμενοι, ξύλινοι ὄντες ἀτεχνῶς, ἔπειτα ληροῦσιν ἄτας τινὰς καὶ λήρους συμπλέκοντες, ἀσυντελὴς εἰς τὴν ὑψηλήν τε καὶ ἄνω βαίνουσαν, συντελοῦσα δὲ μάλιστα καὶ πρὸς αὐτὴν ταύτην χειραγωγοῦσα οἷάτις θεραπαινὶς δεσποίνῃ μάλα f. 23r σεμνῇ σεμνῶς ἐξυπηρετουμένη | καὶ προσφυῶς—, ἐπείπερ ἐγγύς σοι καὶ πλησίον ὅ γε φιλόσοφος· καὶ συνῆκας πάντως ὃν ἐγώ φημι ἐγγὺς εἶναί σου καὶ πλησίον. μέμνησο δὲ καὶ τῆς ὡς ἡμᾶς σε φερούσης ἅψασθαι τὴν ταχίστην. καλὴ μὲν γὰρ καὶ ἡ Τραπεζοῦς καὶ πλείστων ὅσων καλλίων, ἐν καλῷ μὲν γῆς ἱδρυμένη, ἐν καλῷ δὲ θαλάσσης, ὥς πού μοι καὶ τὸ τῆς γεωγραφίας ὑφηγεῖται πινάκιον, καὶ περιλάλητος ἐν πάσαις ταῖς ὑφ' ἥλιον πόλεσι. καὶ τὸ ἵπποις δὲ περσικοῖς ἐποχεῖσθαί σε, ὥς που δεδήλωκας, καὶ ἐφεπομένους ἔχειν καὶ προπομπεύοντας καὶ ὑπὸ τῶν αὐτόθι καλεῖσθαι ῥαββὶ καὶ τὸ καὶ τὸ κεκτῆσθαι, καλὸν μὲν — πῶς γὰρ οὔ; —, εἴ τις πρὸς αὐτὰ ταῦτα βλέπει, ἀλλὰ μὴ πρὸς φιλοσοφίαν τὴν πάντα ταῦτα διαπτύουσαν καὶ λῆρον ἡγουμένην σαφῆ, φιλοσοφίαν τὴν ὄντως, ἧς μύστην σε γενέσθαι πολλάκις ηὐξάμεθα. Κωνσταντινούπολις δὲ τὸ θαῦμα τῆς οἰκουμένης ἢ θέατρον. ἀλλ' ἐπίσχες ἐνταῦθα μηδ' ἐπανέρῃ πόσον τι τὸ ταύτης διάφορον· οὐδὲ γὰρ δυνήσει τοῦτο μέτρῳ περιλαβεῖν. τὸ γοῦν ταύτης Τραπεζοῦντα ἀλλάξασθαι 'χρύσεια χαλκείων' κατὰ τὴν παροιμίαν ἔστιν ἀλλάξασθαι.

Ἃ δ' ἔφησθα λυπεῖν σε, αὐτὰ δὴ ταῦτα λυπεῖν οἴου κἀμέ, πείθομαι δὲ καὶ πάντας τοὺς φοβουμένους τὸν Κύριον καὶ μὴ μόνα τὰ ἐν ποσὶ καθορῶντας, ἀλλά τινα καὶ τοῦ μέλλοντος τιθεμένους τὴν πρόνοιαν. πλὴν 'φέρειν ἀνάγκη τὰς παρεστώσας τύχας', φησὶν ὁ εἰπών, καὶ Θεοῦ δεῖσθαι διὰ παντὸς ἵλεων ἡμῖν ἐπιδεῖν· ὡς εἰ μὴ τοῦτο — ἀλλά τό γε πλέον ἀνάγκη σιγᾶν. Τῆς χειμερινῆς χάριν καλύπτρας οὐκ ὀλίγη σοι χάρις· ἔοικας γὰρ κεφαλῆς κήδεσθαι μάλα σε ποθούσης καὶ ἄλλως οὐ πάνυ τοι φαύλης, εἰ μὴ ἀπατᾷ με τὸ βούλεσθαι.

Ἔρρωσο καὶ εὐθύμει καὶ τοῦ μεμνημένου σου μέμνησο.

---

11 τῆς[1]: τοῦ cod. 25 ὡς εἰς cod. 33 Κωνσταντινούπολιν cod. 42 φαῦλος cod.

---

30 Ματθ. κγ' 7-8 36 Ὁμ. Ζ 236 38-39 Εὐρ. Ὀρέστ. 1024

9-11 Γνωμικόν;

12-13 Βλ. Paroem. gr., τ. II, σ. 402, L. Sternbach, Gnomologium Vaticanum, Berlin 1963, σ. 48, ἀρ. 102. Πβ. T. Heydenreich, Tadel und Lob der Seefahrt, Heidelberg 1970.

30 *καλεῖσθαι ῥαββί*: Φέρει εἰς μνήμην ὅσα λέγει περὶ ἡμιμαθῶν ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος κατατολμώντων τῆς ἱερᾶς σοφίας: οἵτινες... *εὐθὺς ἐσμεν σοφοὶ καὶ διδάσκα-*

λοι... καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββὶ ζητοῦμεν, λόγος Β', 49: PG 35, 457 B-C.

33-34 *Κοινὸν θέατρον τῆς ὅλης οἰκουμένης* ὠνόμασε τὴν ΚΠολιν ὁ Θεόδ. Μετοχίτης ἐν τῷ ἀνεκδ. λόγῳ «Βυζαντίῳ ἢ περὶ βασιλίδος μεγαλοπόλεως» (E. Fenster, Laudes Constantinopolitanae, München 1968, σ. 196), ὁ δὲ Γρηγορᾶς (IV, 2: I, 87,2-3): *τὸ μέγα θαῦμα τῆς οἰκουμένης*.

Ὡς ἤδη παρετήρησεν ὀρθῶς ὁ Σπ. Λάμπρος (σ. 342), αἱ ἐπιστολαὶ κατεγράφησαν ὡς τύποι ἐπιστολογραφικοῦ λόγου, διὸ καὶ παρελείφθησαν οἱ παραλῆπται αὐτῶν, τὸ δὲ ὄνομα τῆς μοναζούσης τῆς ἐπ. 2 ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ *δεῖνα*, ἤκασε δ' ἐν συνεχείᾳ εὐκόλως οὗτος τὸν μέγαν λογοθέτην τὸν λαβόντα τὴν ἐπ. 2 ταυτίσας πρὸς τὸν Θεόδωρον Μετοχίτην, τὸν φίλον καὶ ὑμνητὴν τοῦ ἐπιστέλλοντος. Καὶ οὕτω περὶ τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς ἔχομεν σταθερὰ χρονολογικὰ ὅρια, ὅτι ἐγράφη μετὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1321 καὶ πρὸ τῆς κατὰ Μάιον τοῦ 1328 πτώσεως τοῦ μεγάλου λογοθέτου. Καὶ ἐνταῦθα ὁ Γρηγόριος ἐπιγράφεται Βουλγαρίας, ἐνῷ εἶναι ἤδη χρηματίσας, ἐφ' ὅσον καὶ αἱ λοιπαὶ δύο ἐπιστολαὶ (1, 3) ἔχουν γραφῆ μετὰ τὴν παραίτησιν, ὡς θὰ δειχθῇ.

Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ πέμπεται πρὸς ἐπίσκοπον δηλούμενον κατὰ τὸ κρατῆσαν ἔθος διὰ τοῦ *τὴν σὴν ἱερότητα* (στ. 1,4)[1], πρὸς ὃν καὶ ἄλλοτε εἶχεν ἐπιστείλει καὶ δὴ καὶ μακροτέρας ἐπιστολὰς ὁ Βουλγαρίας. Ἡ παροῦσα εἶναι βραχεῖα, διότι μετ' οὐ πολὺ θὰ ὁμιλῇ οὗτος διὰ ζώσης μετὰ τοῦ παραλήπτου, ὅστις, ὅπως συνάγεται ἐκ τῶν παγίως ἰσχυόντων νομίμων (*τὰ καθεστῶτα*[2], στ. 3) καὶ κυρίως ἐκ τῆς ἀποστολῆς πρὸς αὐτὸν *βασιλικῶν γραμμάτων*[3] (στ. 4), πρόκειται ἐκ τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἕδρας αὐτοῦ νὰ ἔλθῃ εἰς ΚΠολιν. Ὁ Γρηγόριος φαίνεται ὅτι τελεῖ ἐν γνώσει γενομένης προσκλήσεως, γνωρίζει δὲ καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν βασιλικῶν γραμμάτων, καὶ ὁπωσδήποτε τὴν δίκην προσρήσεως βραχεῖαν ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν παραλήπτην πέμπει διὰ τοῦ αὐτοῦ διακομιστοῦ τῶν γραμμάτων τοῦ βασιλέως.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ καὶ ἡ ἐπαρχία τοῦ προσκαλουμένου ἀρχιερέως, διότι παρ' αὐτῷ εὑρίσκεται ὁ ἐπίσκοπος Μογλαίνων (στ. 11), εἰς ὃν καλεῖται ὁ παραλήπτης ὅπως συστήσῃ νὰ μνημονεύῃ τοῦ Γρηγορίου ἐν ταῖς εὐχαῖς πρὸς τὸν Κύριον. Ἀλλ' ἡ ἐπισκοπὴ Μογλαίνων (ἢ Μογλένων) ὑπόκειται ἤδη ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ πρώτου ὑπὲρ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Βουλγαρίας σιγιλλίου τοῦ Βασιλείου Β' (πρὸ τοῦ 1020) εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἀχρίδος[4]

---

1. Βλ. παρὰ J. Darrouzès, Ekthésis Néa. Manuel des pittakia du XIVe siècle, RÉB 27, 1969, σσ. 41-42, ἀρ. 11-13.

2. Ἡ λ. *καθεστῶτα*, τὰ (ἐν πληθ.) ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου (α', 59, 6) σημαίνει τοὺς κρατοῦντας νόμους, τὰ θέσμια ἢ ἔθη.

3. Τὰ *γράμματα* ταῦτα ὁ Dölger, Regesten, 4, 2182, τοποθετεῖ ἀορίστως εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1295-1328 διάστημα.

4. H. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche, BZ 2, 1893, σ. 42, ἔνθα προσδιορίζεται καὶ ἡ ἔκτασις τῆς ἐπι-

καὶ παραμένει ἔκτοτε συνεχῶς[1]. Περὶ τοῦ Μογλαίνων γνωρίζει καὶ ὁ παραλήπτης καὶ ὁ χρηματίσας Βουλγαρίας ὅτι εἶχεν ἐγερθῆ θέμα τι ὑπὸ ἀνθρώπων ἀμφισβητούντων προφανῶς τὰ κίνητρα χειρονομίας τινὸς αὐτοῦ, διότι ἠρέσκοντο οὗτοι νὰ διυλίζουν τὸν κώνωπα καὶ νὰ καταπίνουν τὴν κάμηλον, ἐνῷ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἐπιστολογράφου παραμένει πάντοτε ὁ ἐπίσκοπος *καλὸς κἀγαθός*. Ἡ γειτνίασις λοιπὸν τοῦ παραλήπτου τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Μογλαίνων, δυναμένου νὰ πλησιάσῃ καὶ νὰ διαβιβάσῃ αὐτῷ παράκλησιν, ἔτι δὲ ἡ γνῶσις προβλήματός τινος περὶ αὐτὸν μαρτυροῦν ὅτι καὶ ὁ παραλήπτης εἶναι ἀρχιερεὺς τοῦ κλίματος τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ τρόπος τῆς προσκλήσεως αὐτοῦ εἰς ΚΠολιν διὰ βασιλικῶν γραμμάτων, ἀλλ' οὐχὶ διὰ πιττακίου τοῦ πατριάρχου ἢ τῆς ἐν ΚΠόλει ἐνδημούσης συνόδου. Τὸ αὐτοκέφαλον τῆς ἐκκλησίας τῆς Βουλγαρίας, καθ' ἃ λέγει ἤδη ὁ Θεοφύλακτος[2], ἀπέτρεπε τὸν οἰκ. πατριάρχην ἀπὸ πάσης ἀναμείξεως εἰς τὰ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς. Μόνον προκειμένου περὶ συζητήσεως δογματικοῦ θέματος, κοινῆς ὑποθέσεως ὅλων τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, ἠδύνατο ὁ ΚΠόλεως νὰ προσκαλέσῃ ἀπ' εὐθείας τὸν Ἀχρίδος εἰς τὴν Βασιλεύουσαν[3], ὡς καὶ τοὺς προκαθημένους ἄλλων ἐκκλησιῶν πατριάρχας κλπ. Καὶ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται προφανῶς περὶ δογματικοῦ ἀλλὰ διοικητικοῦ ζητήματος, περὶ τούτου δὲ ἡ πρόσκλησις εἰς

σκοπῆς, μνημονευομένων τῶν περιλαμβανομένων πόλεων: *τὸν δὲ ἐπίσκοπον Μογλαίνων εἰς αὐτὰ τὰ Μόγλαινα καὶ τὸν Πρόσακον καὶ τὴν Μερίχοβαν καὶ τὴν Σετίνην καὶ τὸν Ὀστροβὸν καὶ εἰς τὰ Ζαόδρυα κληρικοὺς ιε' καὶ παροίκους ιε'* (sc. ἔχειν)· βλ. αὐτόθι καὶ σσ. 50-51. Ἡ πόλις ἔκειτο ἱκανῶς βορειότερον τῆς Ἐδέσσης καὶ ἐγγὺς τοῦ νῦν χωρίου Νότια· βλ. τὸν ἐν Atlas zur Kirchengeschichte, Freiburg 1970, ὑπ' ἀρ. 30 χάρτην.

1. H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, Leipzig 1902, σσ. 9-21.

2. Ἐν ἐπ. κζ' (Meurs.), PG 126, 417 A-B: *τίς γὰρ ἐν Βουλγάροις μετουσία τῷ ΚΠόλεως πατριάρχῃ μήτε χειροτονίας ἐπ' αὐτῇ δίκαια ἔχοντι, λαχούσῃ τὸν ἀρχιεπίσκοπον αὐτοκέφαλον, μήτ' ἄλλο τι διαδεξαμένῳ κατὰ ταύτης προνόμιον;* Περὶ τῆς ἀπαρχῆς τοῦ θεσμοῦ τῶν αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν βλ. παρὰ Ev. Chrysos, Die Bischofslisten des V. ökumenischen Konzils (553), Bonn 1966, σσ. 179-183. Περὶ τῶν δικαίων τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, ἅτινα ὁ ἀρχιεπ. Δημήτριος Χωματιανὸς συνέδεσε πρὸς τὰ προνόμια τῆς ἐκκλησίας τῆς Α' Ἰουστινιανῆς (βλ. Ev. Chrysos, αὐτόθι, σσ. 128 κἑξ., 172 κἑξ.) ἐν ὄψει τῆς ὑπ' αὐτοῦ στέψεως τοῦ βασιλέως τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου Θεοδώρου Ἀγγέλου (1225) καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως ὑπὸ τοῦ οἰκ. πατριαρχείου τοῦ ἱδρυθέντος σερβικοῦ πατριαρχείου Πεκίου, βλ. παρὰ D. Nicol, The Despotate of Epiros, Oxford 1957, σσ. 65-66, 80-82. Τὸ δὲ χαλκευθὲν ψευδοϊουστινιάνειον χρυσόβουλλον τὸ ταυτίζον τὴν Α' Ἰουστινιανὴν (τὸ Ταυρήσιον τοῦ ς' αἰ.) πρὸς τὴν Ἀχρίδα συνδέεται πρὸς τὸν ιβ' αἰῶνα (H. Gelzer, ἔνθ' ἀν., σ. 9, Γ. Κονιδάρη, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ. Β', Ἀθῆναι [2]1970, σ. 48). Βλ. περαιτέρω Ap. Karpozilos, The Eccl. Controversy between... Nicaea and...Epiros, Θεσσαλ. 1973, σσ. 73-74, καὶ Ἰ. Ταρνανίδην, Βυζαντινὰ 8, 1976, σ. 62.

3. Πβ. τὴν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου κατὰ Μάιον 1367 πρόσκλησιν τοῦ Βουλγαρίας ⟨Γρηγορίου⟩ ὅπως παραγένηται εἰς ΚΠολιν μετὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ ἐντὸς δύο ἐτῶν πρὸς συμμετοχὴν εἰς μέλλουσαν νὰ συγκληθῇ οἰκουμενικὴν ὡς ἐπιστεύετο σύνοδον (M. - M., Acta, I, σσ. 491-493, Darrouzès, Regestes, V, ἀρ. 2524. Βλ. καὶ H. Gelzer, Der Patriarchat ..., σ. 15, ἀρ. 30).

ΚΠολιν γίνεται ὑπὸ τοῦ βασιλέως, παρ' οὗ καὶ καταπέμπεται ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἰς Ἀχρίδα, καθ' ἃ σημειοῦται ὁ Νεῖλος Δοξαπατρῆς (ἀνωτέρω).

Ἐφ' ὅσον ἐν ΚΠόλει πρόκειται νὰ συζητηθῇ θέμα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς μείζονος διαφέροντος καὶ οὐχὶ ἀφορῶν εἰς τὰ τοπικὰ ζητήματα τῶν ἐπισκοπῶν, ὁ ἁρμόδιος νὰ κληθῇ ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἶναι αὐτὸς ὁ ἀρχιεπίσκοπος· ὁπότε ἐνταῦθα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ βλέπωμεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ προσκαλουμένου τὸν διάδοχον τοῦ Γρηγορίου. Ἂν ὁ Γρηγόριος ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἐν ΚΠόλει παρεπιδημῶν, ἡ πρόσκλησις θὰ ἐγίνετο προφανῶς πρὸς ἐπίσκοπον τοῦ κλίματος τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, θὰ ἐνηργεῖτο δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ προκαθημένου καὶ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀπ' εὐθείας. Νῦν τὴν πρωτοβουλίαν ἔχει ὁ βασιλεύς, ἡ δὲ ἀνάμειξις τοῦ Γρηγορίου εἶναι δευτερευούσης σημασίας. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ ἀρχιεπισκόπου· ἡ πρόσκλησις ἀπευθύνεται πρὸς ἐπίσκοπον, ὅπως ἀφήνει νὰ νοηθῇ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ παραλήπτου τῆς ἐπ.: *ἡ σὴ ἱερότης*. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ μητροπολῖται καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι προσφωνοῦνται *ἱερώτατοι*, οἱ ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας ἐπίσκοποι *θεοφιλέστατοι*, ὁ δὲ Ἀχρίδος, ὡς οἱ προκαθήμενοι αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν καὶ αὐτὸς ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἀποκαλεῖται *μακαριώτατος*, περὶ ἑαυτοῦ δὲ κατὰ τὸν πατριάρχην λέγει: *ἡ μετριότης ἡμῶν*[1], ὡς πράττει καὶ ὁ Γρηγόριος ἐν στ. 10 τῆς αὐτῆς ἐπ. διατηρῶν τὴν ἀρχιερατικὴν - ἀρχιεπισκοπικὴν ἰδιότητα καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν. Χηρεύει λοιπὸν ὁ θρόνος τῆς Ἀχρίδος, ὅτε πέμπεται ἡ ἐπ. 1 τοῦ Γρηγορίου καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ βασιλεὺς ἐπὶ θέματος ἀφορῶντος εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ἀπευθύνεται διὰ γραμμάτων εἰς ἐπίσκοπον τοῦ κλίματος· ἐπέχει ἆρά γε οὗτος θέσιν τοποτηρητοῦ[2] ἢ εἶναι ὁ πρῶτος τῇ τάξει ἐπίσκοπος Καστορίας καὶ πρωτόθρονος; Ἐὰν εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπικῇ ἕδρᾳ, ἤτοι ἐν Ἀχρίδι, ἴσως ἐκεῖ ἔχει ἔλθει καὶ ὁ Μογλαίνων πρὸς λύσιν τοῦ καθ' ἑαυτὸν θέματος, ὅπερ γνωρίζει ὁ ἐν ΚΠόλει Γρηγόριος· διὸ καὶ παρακαλεῖ τὸν παραλήπτην τῶν βασιλικῶν γραμμάτων νὰ μεταφέρῃ αὐτῷ τὴν ἐν τῇ ἐπ. ἐπιθυμίαν.

Μένει βεβαίως ἀνοικτὸν τὸ θέμα τὸ προκαλέσαν τὴν ἀποστολὴν τῶν γραμ-

---

1. J. Darrouzès, Ekthésis Néa ..., RÉB 27, 1969, σσ. 40-42, ἀρ. 7, 11-13, σ. 51, ἀρ. 28-29. H. Gelzer, Der Patriarchat..., σσ. 185-186, 188· βλ. καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. V ἔγγραφον τῆς σ. 47 τοῦ ἔτους 1691. Μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον προσφωνεῖ καὶ ὁ Φιλόθεος τὸν Γρηγόριον Βουλγαρίας τῷ 1367 ἐν τῷ ἀνωτέρω σημειωθέντι πιττακίῳ. Ἀλλὰ καὶ τῷ 1530 μακαριώτατος ὀνομάζεται ὁ Ἀχρίδος Πρόχορος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου ἐν ἐγγράφῳ ἀποφάσει (Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Viz. Vrem. III, 1896, σσ. 119-120). Ἐκ τῶν μητροπολιτῶν μόνον ὁ Θεσσαλονίκης πληροφορούμεθα ὅτι γράφει ἡ *μετριότης ἡμῶν* ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Κανταχουζηνοῦ κἑξ. ἀπευθυνόμενος εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν καὶ μόνον (J. Darrouzès, Ekthésis Néa..., ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 52-53, ἀρ. 33· βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Regestes, V, ἀρ. 2286). Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ ὑπὸ τὸν μακαριώτατον Ἀχρίδος ἐπίσκοποι εἶναι *ἱερώτατοι*.

2. Περὶ τοποτηρητοῦ τοῦ Ἀχρίδος ἐξ ἐγγράφων ἔχομεν εἰδήσεις εἰς χρόνους μεταγενεστέρους· βλ. H. Gelzer, Der Patriarchat..., σσ. 52, 55 (1685, 1693).

μάτων τοῦ 'Ανδρονίκου Β'. Σχετίζεται ἆρά γε πρὸς τὴν διαδοχὴν τοῦ θρόνου ἢ ἕτερόν τι εἰς ὃ εἶχεν ἀτυχῆ τινα ἀνάμειξιν ὁ Μογλαίνων; Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Γρηγορίου εἰς τὰ *καθεστῶτα*, ἐκ τῶν ὁποίων προσδιωρίζετο ἡ ἔλευσις τοῦ παραλήπτου ἐπισκόπου εἰς ΚΠολιν, δύναται νὰ προσφέρῃ χρήσιμον ὑπόδειξιν πρὸς λύσιν τοῦ θέματος. Ἂν τὸ διὰ τοῦ ὅρου τούτου σημαινόμενον νόμιμον καθεστὼς τὸ διέπον τὰς σχέσεις 'Αχρίδος καὶ ΚΠόλεως συνδυασθῇ πρὸς τὴν πληροφορίαν τοῦ Νείλου Δοξαπατρῆ περὶ καταστάσεως ἀρχιεπισκόπου ἐν 'Αχρίδι καταπεμπομένου ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκ ΚΠόλεως καὶ χειροτονουμένου ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς 'Αχρίδος[1] (ὅτε, ἐννοεῖται, στερεῖται οὗτος ἀρχιερωσύνης), τότε εὑρισκόμεθα πρὸ τῆς ἐκλογῆς νέου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, διαδόχου τοῦ Γρηγορίου. Ἡ τοποθέτησις ἀρχιερέως ἐπηρεάζετο ἀσφαλῶς ἀμέσως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ὥστε ἡ ἐκλογὴ δὲν ἐγίνετο ἐν 'Αχρίδι. Ἂν ὁ ἐκλεγεὶς δὲν ἦτο ΚΠολίτης, ἤρχετο ἐν συνεχείᾳ εἰς ΚΠολιν, ἔνθα ἐτελεῖτο ἡ λεγομένη «πρόβλησις» ὑπὸ τοῦ βασιλέως κατὰ τὸ ἔθος τὸ κρατοῦν καὶ ἐπὶ ἐκλογῆς πατριάρχου[2] καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπήρχετο οὗτος εἰς τὴν λαχοῦσαν. Ταῦτα ἐπέβαλλον τὰ «καθεστῶτα» ὅπως τελῶνται, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Γρηγόριος εἶναι βέβαιος ὅτι ἀναμένεται

---

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 524, σημ. 5. Πβ. καὶ Anton Michel, Die Kaisermacht in der Ostkirche (843-1204), Darmstadt 1959, σ. 47. Βλ. καὶ τὴν νεαρὰν 131 (§3) τοῦ 'Ιουστινιανοῦ. 'Επιβεβαιωτικὰ περὶ τοῦ τρόπου ἐκλογῆς τοῦ 'Αχρίδος εἶναι ὅσα λέγει κατὰ τὸν ἑπόμενον αἰῶνα ὑπερμαχῶν τοῦ 'Αχρίδος Δημητρίου Χωματιανοῦ ὁ 'Ιωάννης Ναυπάκτου ὁ 'Απόκαυκος ἐν ἀπαντητικῇ ἐπ. πρὸς τὸν ΚΠόλεως Μανουὴλ Α' Σαραντηνόν, ὅστις τῷ 1222 (Φεβρ.) εἶχε κατηγορήσει τοῦ Χωματιανοῦ ... *τὴν ἱεραρχικὴν αὐτοῦ κατάστασιν πολλοῦ ἐνδέειν ἔτι τῆς ἀνέκαθεν συνηθείας*· βλ. V. Vasilievskij, Epirotica saeculi XIII, Viz. Vrem. III, 1896, σ. 269,16-17. Ὁ 'Απόκαυκος ἀντιτείνει ὅτι ἡ ἀνάδειξις αὐτοῦ εἶναι νόμιμος, διότι *ἐπιλέλεκται μὲν οὖν ὑπὸ τῆς τούτου* (sc. τοῦ Θεοδώρου 'Αγγέλου, *ὃν βασιλέα τῶν ἡμετέρων ἐπιγραφόμεθα*) *ἐξουσίας ὁ Βουλγαρίας, κεχειροτόνηται δὲ παρὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν συνόδου κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν*· εὑρίσκει δὲ περαιτέρω ὅτι *τὸ βασιλικὴν μὴ δέξασθαι προβολὴν* (sc. πρόβλησιν) δὲν συνιστᾷ ἔλλειψιν *πρὸς τὴν ἐπισκοπικὴν τελειότητα* (αὐτόθι, σσ. 272,29-273, 17). Καὶ ἄρα ἡ ἐπιλογὴ καὶ ἡ πρόβλησις τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἶναι ἔργον τοῦ βασιλέως, ἡ δὲ τοπικὴ σύνοδος ἔχει καθῆκον νὰ χειροτονῇ τὸν οὕτως ἐπιλεγέντα καὶ προβληθέντα.

2. Ὡς ῥητῶς μαρτυρεῖ μεσοῦντος τοῦ ιδ' αἰῶνος ὁ Ψ. Κωδινός: *ὁμοίως καὶ ἀπαραλλάκτως γίνεται καὶ ἡ τῶν ἑτέρων πατριαρχῶν πρόβλησις, τοῦ τε 'Αλεξανδρείας, τοῦ 'Αντιοχείας καὶ τοῦ 'Ιεροσολύμων, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου πρώτης 'Ιουστινιανῆς 'Αχρίδος καὶ πάσης Βουλγαρίας, ἐπεὶ δευτέρα 'Ιουστινιανή ἐστιν ἡ Κύπρος καὶ τρίτη ἡ Καρχηδὼν* (J. Verpeaux, Pseudo-Kodinos Traité des offices, Paris 1966, σ. 282,8-17). Τὸ ψευδοϊουστινιάνειον χρυσόβουλλον (ἔργον τοῦ ιβ' αἰ.) φέρει τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἐκλεγόμενον ὑπὸ τῆς συνόδου, διορίζει δὲ ὅπως ὁ νεοεκλεγόμενος ἑκάστοτε ἀρχιεπίσκοπος Α' 'Ιουστινιανῆς πέμπῃ λεγᾶτον εἰς τὸν βασιλέα καὶ λαμβάνῃ δι' αὐτοῦ τὰς *βασιλικὰς βούλλας, τὰ σημεῖα καὶ σύμβολα καὶ τὸ κραντορικὸν στέμμα*. Δὲν προσέρχεται αὐτοπροσώπως εἰς ΚΠολιν (βλ. παρὰ Γ. 'Α. Ῥάλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τ. Ε', 'Αθήνησιν 1855, σ. 223). Ὅτι τὸ χρυσόβουλλον εἶναι αὐθαίρετος ἀνάπτυξις τῆς νεαρᾶς 11 τοῦ 'Ιουστινιανοῦ βλ. H. Gelzer, Der Patriarchat, σ. 9.

εἰς ΚΠολιν ὁ παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ ἐπίσκοπος. Ἐπὶ πλέον ἀποστέλλονται νῦν καὶ βασιλικὰ γράμματα ἀναφερόμενα εἰς ὑποθέσεις σχετικὰς καὶ ἴσως ἐπισπεύδοντα τὴν εἰς ΚΠολιν ἔλευσιν τοῦ παραλήπτου βραδύναντος. Πιθανώτατα ἔχει προηγηθῆ προγενεστέρα (ἐκτενὴς) ἐπιστολὴ τοῦ χρηματίσαντος Βουλγαρίας, ἐν ᾗ θὰ συνέχαιρεν ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ, ἣν νῦν δὲν κρίνει σκόπιμον ὅπως μνημονεύσῃ πάλιν.

Καὶ ταῦτα ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἡ ἐπιστολὴ ἄνευ οἱασδήποτε ἄλλοθεν πλέον συγκεκριμένης εἰδήσεως περὶ ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου τοῦ Γρηγορίου, διότι ἐπὶ ἔτη ἡ μετ' αὐτὸν σειρὰ τῶν ἀρχιεπισκόπων δὲν παρακολουθεῖται δι' ἀπηκριβωμένων μαρτυριῶν· ἀναγράφεται μετὰ τὸν Γρηγόριον ὑπὸ τοῦ H. Gelzer ὁ Βουλγαρίας Ἄνθιμος Μετοχίτης, συγγραφεὺς ἀντιρρητικοῦ συγγράμματος κατὰ Λατίνων κ. ἄ. ἔργων, φερόμενος ὡς μετασχὼν τῆς ἐν ΚΠόλει συνόδου (Φεβρ. τοῦ 1347), τῆς καθελούσης τὸν πατριάρχην Ἰωάννην ΙΔ' Καλέκαν (προκαθήμενος αὐτὸς αὐτοκεφάλου ἐκκλησίας)[1], ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ ἀληθοῦς εἰδήσεως, διότι ὁ Ἄνθιμος οὗτος εἶναι ἀνύπαρκτος[2], καὶ ὁ ἀναζητούμενος ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ διάδοχος ἀπέχει πολὺ τῶν χρόνων τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς δραστηριότητος τοῦ Γρηγορίου, ὡς καὶ ἕτερός τις παρὰ Gelzer μετ' αὐτὸν (Νικόλαος) μετασχὼν τῆς τελετῆς τῆς στέψεως τοῦ Στεφάνου Δουσὰν (1346)[3].

Ὁ χρόνος συντάξεως τῆς ἐπιστολῆς, πεμφθείσης προφανῶς μετὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς ΚΠολιν τοῦ Γρηγορίου, δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῆ ἐπακριβῶς· φαίνεται ὅτι κεῖται εἰς τὰ εὐθὺς μετὰ τὸ 1314 ἔτη, διότι ὁ ἄλλως *ἀπόπτολις* πρώην Βουλγαρίας ἐξακολουθεῖ ἀναμειγνυόμενος εἰς τὰ ἐν ΚΠόλει συζητούμενα θέματα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς καὶ διατηρῶν γνωριμίας μετὰ τῶν ἐκεῖ ἀρχιερέων, ὧν εἷς καὶ ὁ παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς. Πρὸς τοῦτον ἔχει πέμψει καὶ προγενέστερον μίαν ἢ πλείονας ἐπιστολὰς μακροτέρας, ἡ δὲ ἔναρξις τῆς ἀλληλογραφίας αὐτῶν θὰ ἐγένετο ἀπὸ τοῦ 1315. Οὕτω καὶ τὸ πρόσφατον τῆς παραιτήσεως καὶ ἡ ἤδη διαμειφθεῖσα ἀλληλογραφία ἀνάγουν τὴν ἐπ. 1 τοῦ Γρηγορίου εἰς τοὺς μετὰ τὸ 1315 χρόνους καὶ πιθανῶς εἰς τὰ ἔτη 1316-1317, εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀναχθῆ καὶ ἡ ἐκλογὴ νέου ἀρχιεπισκόπου. Λόγῳ τῆς ἰδιαιτέρας σημασίας τῆς ἀρχιεπισκοπῆς δὲν ἀφίετο χηρεύουσα αὕτη ἐπὶ μακρόν.

---

1. Βλ. H. Gelzer, Der Patriarchat ..., σ. 14, ἀρ. 27, καὶ H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur ..., σ. 744.

2. ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἔρευνα τοῦ V. Laurent, Un prélat fantome: L'archevêque d'Ochrida Anthime Métochite (XIVe s.), RÉB 15, 1957, σσ. 207-211. Ὡς εἰκὸς οὗτος ἐν τῇ κατὰ Καλέκα συνόδῳ τοῦ Φεβρουαρίου 1347 δὲν μνημονεύεται (Darrouzès, Regestes, V, ἀρ. 2270).

3. H. Gelzer, αὐτόθι, σσ. 14-15, ἀρ. 29.

25 - 1 - 1984

Ὁ Μογλαίνων δὲν προκύπτει ἐκ τοῦ κειμένου ποῖος εἶναι. Ἡ χρονικῶς ἐγγυτέρα εἴδησις περὶ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης εἶναι ἡ τοῦ ἔτους 1327 (Νοέμβρ.), ὅτε ὁ Καντακουζηνὸς μνημονεύει τοῦ Μογλαίνων Νήφωνος ὡς μετασχόντος ὁμοῦ μετὰ τοῦ Γρηγορίου πρεσβείας τοῦ Ἀνδρονίκου Β' πρὸς τὸν ἐν Ῥηγίῳ τότε Ἀνδρόνικον Γ', ἀρχομένης τῆς γ' φάσεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου[1]. Ἡ ἐπιλογὴ δύο ἀρχιερέων εἰδικῶς ἐκ τοῦ κλίματος τῆς Ἀχρίδος ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὅπως προστεθῶσιν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν λοιπῶν πρεσβευόντων σημαίνει κατ' ἀρχὴν ὅτι ἦσαν οὗτοι τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ γηραιοῦ βασιλέως, ὅπερ περὶ τοῦ Γρηγορίου εἶναι ἤδη γνωστόν, καὶ ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Μογλαίνων πρέπει νὰ μαρτυρῇ περὶ τοῦ ὃν εἶχεν οὗτος δεσμοῦ πρὸς τὸν χρηματίσαντα Βουλγαρίας, ὥστε εἰς ἐμπιστευτικὴν ἀποστολὴν νὰ συνεργάζωνται. Καὶ οὕτω δὲν ἀποκλείεται ὁ ἀπὸ πρὸ τοῦ 1315 φίλος ἐπίσκοπος Μογλαίνων νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ Νήφων τοῦ 1327, ὁ συμπρεσβεύων μετὰ τοῦ ποτὲ προϊσταμένου αὐτοῦ[2], ἔχει δὲ νῦν ἔλθει εἰς ΚΠολιν· ἄγνωστον πρὸ πόσου χρόνου. Θὰ ἦτο πάντως καθαρὰ ὑπόθεσις νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι εἶχεν ἔλθει ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐπισκόπου - παραλήπτου τῆς ἐπ. 1 τοῦ Γρηγορίου καὶ ἔκτοτε παρέμενεν αὐτόθι, λόγῳ δημιουργίας ἐν τῇ ἕδρᾳ αὐτοῦ ἀνεπιθυμήτου καταστάσεως, ἐξ ἧς καὶ ἡ κατ' αὐτοῦ καταφορά.

Τὸ θέμα τὸ προκαλέσαν τὴν ἐπ. 2 πρὸς τὸν Θεόδωρον Μετοχίτην εἶναι ἡ αἴτησις ἐπιδείξεως μακροθυμίας παρὰ τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου Β' ἔναντι δυστυχοῦς καὶ ἀσθενοῦς μοναχῆς καὶ τῶν σὺν αὐτῇ μοναζουσῶν γραιῶν, ὑπὲρ ὧν παρακαλεῖται ὅπως μεσιτεύσῃ ὁ μέγας λογοθέτης. Ὁ Γρηγόριος πρό τινος εἶχε φροντίσει νὰ πείσῃ τὸν βασιλέα ὅπως ἀπαλλάξῃ αὐτὴν ψευδοῦς κατηγορίας· νῦν αἰτεῖται παρὰ τοῦ Μετοχίτου ὅπως μεσιτεύσῃ παρὰ τῷ βασιλεῖ, ἵνα ἀποδοθῇ αὐτῇ ἀφαιρεθὲν ἀγρόκτημα (γήδιον), ἐξ οὗ ἐτρέφετο αὐτή τε καὶ αἱ σὺν αὐτῇ πτωχαὶ γραῖαι, καίτοι ἐθεωρεῖτο ὅτι εἶχεν ἐμπλακῇ εἰς τὴν παράταξιν τῶν ἐχθρῶν, τοὺς ὁποίους ἐν τούτοις ἔχομεν θεῖον νόμον ὅπως φιλῶμεν.

Τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὴν δυστυχῆ μοναχὴν ἁμάρτημα φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἁπλῶς τῶν ἐμπιπτόντων εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης, ἀλλ' ἔπρεπεν ὁ βασιλεὺς νὰ συγχωρήσῃ καὶ νὰ ἄρῃ γενομένην δήμευσιν. Καὶ ἐπομένως τὸ ὅτι αὕτη ὡμίλησε τοῖς *ὑπὸ κατάραν* (λ. συναπτομένην πρὸς μείζονα τῶν κοινῶν ποινικῶν ἐγκλημάτων) δύναται νὰ σημαίνῃ ὅτι ἐθεω-

---

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 517, καὶ Darrouzès, Regestes, V, ἀρ. 2139. Ὁ Μογλαίνων Νήφων καὶ ὁ δικαιοφύλαξ Γρηγόριος Κλειδᾶς (PLP 11781) εἶχον ἀποσταλῆ παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' εἰς πρεσβείαν καὶ κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1327 πρὸς τὸν ἐν Σηλυβρίᾳ Ἀνδρόνικον Γ' (Καντακουζηνὸς Ι, 44:Ι, 215,20-22).

2. Ὑπὲρ τῆς ταυτίσεως τάσσονται καὶ οἱ μεταφρασταὶ καὶ σχολιασταὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Καντακουζηνοῦ G. Fatouros καὶ T. Krischer, Johannes Kantakuzenos Geschichte..., I, σ. 283, σημ. 306.

ρήθη ποτὲ ὅτι ἀνῆκεν ἐνεργῶς εἰς τοὺς ἐχθροὺς τοῦ βασιλέως, ἤτοι συνωμότας[1]. Ἂν δὲ ὁ Γρηγόριος ἐν στ. 9 τῆς ἐπ. λέγει ὅτι ψευδῶς κατηγόρηται ἡ μοναχή, εἶτα δὲ (στ. 17-18) ὅτι τὴν ἐπιστολὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἔπεισεν ὅπως γράψῃ ἡ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἐχθρούς, αὐτὸς δὲ ὁ θεῖος νόμος ἐπιθυμεῖ ὅπως κινήσῃ καὶ τὸν Μετοχίτην εἰς τὴν ὑπὲρ αὐτῆς παράστασιν, μαρτυρεῖ ὅτι παρὰ τὴν πρώτην προσπάθειαν ἀθῳώσεως ἡ μονάζουσα δὲν ἔπαυσε θεωρουμένη δυσμενὴς ἔναντι τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως.

Οἱ χρονικοὶ περιορισμοὶ τῆς ἐπ. (1321-1328) ὁδηγοῦν εὐθέως εἰς τὴν ὑπόθεσιν μήπως ἡ μονάζουσα εἶχεν αὐτὴ ἢ συγγενεῖς αὐτῆς ἢ ἄλλως ἄνθρωποι συνδεόμενοι πρὸς αὐτὴν ἀνάμειξιν εἰς τὴν παράταξιν τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' κατά τινα τῶν τριῶν φάσεων τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τῶν ἐτῶν τούτων (α': 20 Ἀπρ. - Ἰούν. 1321, β': Ὀκτ. 1321 - Ἰούλ. 1322, γ': Ὀκτ. 1327 - Μάιος 1328). Καὶ μαρτυρίας μὲν περὶ δημεύσεων περιουσιῶν ἔχομεν γενομένων εἰς βάρος ὀπαδῶν τοῦ γηραιοῦ βασιλέως ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ[2], ὡς ἐπίσης γνωρίζομεν καὶ τὴν βιαίαν σύλληψιν ἑτέρας μοναχῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ τῷ 1321 (Δεκ.) ἐχούσης ἐνεργὸν συμμετοχὴν εἰς τὸ ἀντίπαλον τοῦ γηραιοῦ βασιλέως στρατόπεδον, τῆς Μαρίας - Ξένης, μητρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'[3]. Ἡ μοναχὴ τῆς ἐπ. τοῦ Βουλγαρίας,

---

1. Πβ. καὶ τὰς καταφορὰς κατὰ τοῦ Ἰω. Δριμέος καὶ ἄλλων προσώπων συνδεθέντων πρὸς τὴν συνωμοσίαν τοῦ χειμῶνος 1305-1306, ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν παλινόρθωσιν τῆς δυναστείας τῶν Λασκάρεων ἐν ἐπ. 81 καὶ 103 τοῦ οἰκ. πατριάρχου Ἀθανασίου Α' (Α.- Μ. Maffry Talbot, The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople, Dumbarton Oaks 1975, σσ. 202-210, 258-262): *συμμορίαν ποιεῖται ἐπάρατον*, 81,66· *τὸ τοῦ ἔργου τούτων ὠμὸν καὶ ἀσύγγνωστον καὶ ἀθεώτατον καὶ ὀλέθριον*, 81,125-126· *οἱ ἐπάρατοι πᾶσαν γῆν τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων ἀρχὴν ... ἐλπίσαντες καταλήψασθαι*, 81,156-158· *ἐπάρατον ἄνδρα καὶ ὀλέθριον*, 103,4. Βιβλιογραφίαν καὶ ἱστορικὰ περὶ τῆς συνωμοσίας βλ. παρὰ Maffry Talbot, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 403-408, 430-431, καὶ παρὰ Κουρούσῃ, Ἰω. Γλυκύς, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 316, σημ. 2. Βλ. καὶ ἑτέραν ἐκδοχὴν περὶ τῆς ἐπ. 103 παρὰ A. P. Každan, Two Letters of Athanasius I Patriarch of Constantinople: An Attempt at Reinterpretation, «Charanis Studies», N. Jersey 1980, σσ. 79-81. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐπαράτου δραστηριότητος ἦτο ἡ κατάρα διὰ τῆς καθαιρέσεως τοῦ φερομένου ὡς ἱερέως ἐκείνου Ἰω. Δριμέος ὡς καὶ τινος βραδύτερον (1315) πρεσβυτέρου Θεοδώρου Ῥαδηνοῦ, κινήσαντος *γλῶσσαν ματαίαν καὶ χείλη δόλια καὶ βλασφημίαν καὶ ἀδικίαν εἰς τὸ βασίλειον ὕψος* λαλήσαντος (Μ. - Μ., Acta, I, σ. 28, Hunger - Kresten, RPK, 1, σσ. 216-218). Ἡ ἐκκλησ. κατάρα κατὰ τῶν ὑβριζόντων βασιλέας σύμφωνος πρὸς τὸν κανόνα ΠΔ' τῶν ἁγίων Ἀποστόλων· περὶ δὲ τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας καὶ τῆς διώξεως τῶν κατὰ βασιλέων συνωμοτούντων ἢ ὑβριζόντων βλ. παρὰ Καλλ. Ἀλκ. Μπουρδάρα, Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονικὴ δυναστεία (867-1056), Ἀθῆναι - Κομοτηνὴ 1981, σσ. 137-176· χρήσιμον καὶ τὸ κεφάλαιον «Καθοσίωσις καὶ Ἐκκλησία», αὐτόθι, σσ. 177-182.

2. Βλ. συνοπτικῶς ὅσα περὶ δημεύσεων καὶ καταπατήσεων συνάγονται παρὰ Κ. Κύρρῃ, Τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, Ι, ..., Λευκωσία 1982, σσ. 71-78· βλ. καὶ Λ. Μαυρομμάτη, Οἱ πρῶτοι Παλαιολόγοι, Ἀθήνα 1983, σ. 74.

3. Γρηγορᾶς VIII, 11: I, 354,16-20· Καντακουζηνὸς I, 26: I, 129,11- 130,11.

ἡγουμένη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μικρᾶς τινος μοναχικῆς ἀδελφότητος ἐν ΚΠόλει, παρὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτῆς ἠδύνατο νὰ ἐνοχοποιηθῇ, ἴσως λόγῳ σχέσεως πρὸς παράγοντάς τινας τῆς πλευρᾶς τοῦ νέου Ἀνδρονίκου ἢ δι' ἀτυχῆ τινα ἐνέργειαν δυναμένην νὰ παρεξηγηθῇ, ὡς ἀνήκουσα εἰς τοὺς *ὑπὸ κατάραν*. Τὸ τοιοῦτον καὶ ἡ συμπαρομαρτοῦσα δήμευσις τοῦ γηδίου ἠδύναντο νὰ συμβοῦν μόνον κατὰ τοὺς μῆνας τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ οὐχὶ κατὰ τὰ μεσοδιαστήματα τῆς εἰρηνικῆς συνεργασίας τῶν δύο βασιλέων, καθ' ἃ τιμωρία ὀπαδοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' θὰ εἶχεν εὐρυτέρας συνεπείας.

Κατὰ τὰ προοίμια τῆς α' φάσεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ γέρων βασιλεὺς ἐπέβαλεν ὅπως ἐκ τῶν πρὸς αὐτὸν ὅρκων τῶν ὑφισταμένων ἐκκοπῇ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'· ἀλλὰ τινὲς ἀντέστησαν, ὡς ὁ παρακοιμώμενος Ἀνδρόνικος Κανταxουζηνὸς (PLP 10955)[1] καὶ Ματαραγγίδης τις[2] φυλακισθεὶς ἐν συνεχείᾳ καὶ ἀπελευθερωθεὶς μόνον τῇ παρεμβάσει τοῦ Γρηγορίου Δυρραχίου καὶ τῇ ἐγγυήσει τοῦ Μανουὴλ Μοσχοπούλου[3]. Ἀλλ' ἴσως προσφέρεται περισσότερον πρὸς συσχετισμὸν ἡ γ' φάσις, ὅτε καὶ ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Γρηγορᾶν ὑπῆρξε διαφοροποίησις πνευμάτων· διότι ὁ μὲν πατριάρχης Ἡσαΐας καί τινες τῶν ἀρχιερέων εἶχον ταχθῇ ὑπὲρ τοῦ νέου Ἀνδρονίκου συνερχόμενοι μάλιστα μυστικῶς καὶ φατριάζοντες ὑπὲρ αὐτοῦ, ἐπανέτεινον δὲ καὶ ἀφορισμὸν κατὰ παντὸς κληρικοῦ συμμορφουμένου πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ γηραιοῦ βασιλέως καὶ μὴ μνημονεύοντος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ὡς βασιλέως. Ἀλλ' ἐναντίον τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ στασιαστοῦ Ἀνδρονίκου ἐτάχθησαν ἄλλοι ἀρχιερεῖς, οἱ λογιώτεροι κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Γρηγορᾶ, ὑποστηρικταὶ ἔκπαλαι τοῦ πάππου βασιλέως, ἐκφωνήσαντες καὶ αὐτοὶ κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἀφορισμὸν κατηγορουμένων ἐπὶ συνωμοσίᾳ καὶ τυρείᾳ[4]. Εἰς τὴν χορείαν τούτων, καίτοι ἄλλου ἐκκλησιαστικοῦ κλίματος, ἀνῆκεν ὁπωσδήποτε καὶ ὁ Γρηγόριος Βουλγαρίας. Ἐπειδὴ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀντιτάξεως εἰς τὸν Ἀνδρόνικον Β' ἦτο ὁ περιορισμὸς ἐντὸς τῆς μονῆς τῶν Μαγ-

---

1. Κανταχουζηνὸς I, 2: I, 16,8 - 18,4· Γρηγορᾶς VIII, 3: I, 295,15-296,6.

2. Ὡς ὑποδεικνύει ὁ μελετήσας εἰς βάθος τὸ θέμα N. Svoronos, Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionelle, RÉB IX, 1951, σσ. 130-133. Βλ. περὶ τοῦ Ματαραγγίδου καὶ παρὰ I. Ševčenko, The Imprisonment of Manuel Moschopulos in the Year 1305 or 1306, Speculum XXVII, 1952, σ. 147.

3. Δὲν μαρτυρεῖται ἀντίδρασις ἐν ΚΠόλει, ὅτε μετά τινα χρόνον (Ἀπρίλιος 1321) κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Ἀνδρον. Β' ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων *ἐγγράφῳ ἐπιτιμίῳ* οἱ ἀκολουθήσαντες τὸν ἀποστατήσαντα Ἀνδρόν. Γ' (Γρηγ. VIII, 6: I, 319,2 - 13).

4. Γρηγορᾶς IX, 3: I, 405,13 - 407,22· πβ. καὶ Κανταχουζηνὸν I, 44: I, 217,21 - 219,14 καὶ I, 50: I, 247,4 - 252,6 (ὅστις θέλει ὅλους τοὺς ἀρχιερεῖς ὑπὲρ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ': I, 46: I, 225,9-20). Βλ. καὶ U. V. Bosch, Kaiser Andronikos III., σ. 44, καὶ J. L. van Dieten, Nik. Gregoras Rhom. Geschichte ..., II/1, σ. 205, σημ. 219.

γάνων αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου, δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι καὶ ἄλλαι διώξεις ἴσχυσαν κατὰ τῶν συμμερισθέντων τὰς ἀπόψεις αὐτοῦ ἱερωμένων ἢ καὶ μοναχῶν ἔτι. Οὕτως ὁ ἐπαπειληθεὶς ἀφορισμὸς κατὰ τῶν ἀναγνωριζόντων τὸν 'Ανδρόνικον Γ' δύναται νὰ σχετισθῇ πρὸς τὴν *κατάραν* τῆς ἐπ. 2, καὶ ἑπομένως ὁ χρόνος συγγραφῆς τῆς ἐπ. νὰ εἶναι τὸ μετὰ τὸν 'Οκτώβριον τοῦ 1327 χρονικὸν διάστημα τῆς γ' φάσεως τοῦ ἐμφυλίου πολέμου.

Τέλος συζητητέα καὶ ἡ ὑπόθεσις μήπως ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος μοναχὴ εἶχε συγγένειαν ἢ σύνδεσίν τινα πρὸς τὸν εἰς τὰς δύο πρώτας φάσεις τοῦ πολέμου ἔχοντα ὕποπτον ἀνάμειξιν Συργιάννην Παλαιολόγον[1], ἀστατήσαντα εἰς τοὺς προσανατολισμοὺς πρὸς ἑκατέραν παράταξιν καὶ ὅστις τελικῶς συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη τῷ 1322 κατὰ τὴν περίοδον τῆς συνεργασίας τῶν δύο 'Ανδρονίκων ὡς «συσκευάζων βασιλείαν ἑαυτῷ», κατεσχέθη δὲ καὶ ἡ περιουσία αὐτοῦ[2]. Δεδομένης τῆς βαρύτητος τοῦ ἁμαρτήματος τούτου τῆς ἐσχάτης προδοσίας, δύνανται καὶ οἱ μετέχοντες ἢ ἔστω καὶ ψευδῶς κατηγορούμενοι ὡς συνένοχοι νὰ τελοῦν ὑπὸ κατάραν, ὡς ἡ μοναχὴ τῆς ἐπιστολῆς.

'Η ἐπ. 3, ἂν καὶ δὲν φέρει τὴν ἔνδειξιν *τοῦ αὐτοῦ*, εἶναι σαφὲς ὅτι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Βουλγαρίας καὶ διὰ τὸ ὅτι ἀποτελεῖ ἓν σύνολον μετὰ τῶν προηγουμένων, ἀκολουθοῦντος ἐν συνεχείᾳ (φφ. 23v-34v) τοῦ ἐπιστολαρίου Γρηγορίου τοῦ Χιονιάδου[3], ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ λεκτικὸν ὕφος καὶ τὴν παιδείαν τοῦ γράφοντος. Πέμπεται εἰς Τραπεζοῦντα, ἔνθα νῦν διατρίβει ὁ παραλήπτης, «ποθεινότατος παίδων καὶ τιμιώτατος». Οὗτος πρό τινος κατέλιπε τὴν ΚΠολιν καὶ συνάμα τὰ Γράμματα καὶ τὴν μελέτην, ἐν ᾗ εἶχεν οἱονεὶ ἀλείπτην τὸν ἐπιστολογράφον, καὶ ἐν Τραπεζοῦντι ἀσχολεῖται μετὰ ἡλικιωτῶν καὶ ἄλλων περὶ τὴν ἱππικὴν καὶ τὸν ἀνειμένον βίον. Λόγῳ τῆς ἐν ΚΠόλει κτηθείσης ἤδη παιδείας ἐκαλεῖτο ἐν Τραπεζοῦντι *ῥαββί*, ἀλλ' ὁ Γρηγόριος εἶναι φανερὸν ὅτι ἀνησυχεῖ περὶ τῆς πνευματικῆς προκοπῆς τοῦ νεανίου, διὸ καὶ ἐπιχειρεῖ διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ἀπαντητικῆς εἰς μεθ' ἱκανὸν χρόνον ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως ληφθεῖσαν ἐπ. τοῦ παραλήπτου, ὅπως συγκρατήσῃ αὐτὸν εἰς τὸν πρότερον βίον καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφίας θείας τε καὶ ἀνθρωπίνης, ἥτις φιλοσοφία διαπτύει καὶ ἀποβάλλεται ὅσα νῦν τέρπουν τὸν νέον καὶ ἧς μύστης πολλάκις ηὔξατο ὁ Γρηγόριος ὅπως καταστῇ οὗτος.

'Ο ἐκδότης τῆς ἐπ. Σπ. Λάμπρος διετύπωσε τὴν ὑπόθεσιν ὅτι «ἐγράφη πιθανῶς πρὸς τὸν Ἀνδρέαν Λιβαδηνὸν [PLP 14864], τὸν γνωστὸν Τρα-

---

1. Περὶ τοῦ πιγκέρνου Συργιάννη Παλαιολόγου Φιλανθρωπηνοῦ ἐκ τῆς πολλῆς βιβλιογραφίας βλ. Κ. Π. Κύρρη, Τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, Ι, σσ. 15-20 κ.ἑ. Πβ. καὶ ἀνωτ., σ. 533, σημ. 2.

2. Γρηγορᾶς VIII, 12: I, 362,$_{11}$ - 364,$_{2}$· Καντακουζηνὸς I, 35: I, 170,$_{7}$-172,$_{6}$. U.V. Bosch, Kaiser Andronikos III., σσ. 89-91.

3. Περὶ οὗ βλ. παρὰ H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, τ. I, München 1978, σ. 236 κ.ἑ.

πεζοῦντιον [γρ. ἀκριβέστερον ΚΠολίτην ἐν Τραπεζοῦντι] λόγιον τοῦ ιδ' αἰῶνος, οὗ ἡ Περιηγητικὴ ἱστορία ἀναβάσεως, ἐν ᾗ ἀφηγεῖται τὰ τῆς περιοδείας αὐτοῦ ἀπὸ ΚΠόλεως εἰς Αἴγυπτον καὶ Παλαιστίνην καὶ τὴν ἐκεῖθεν εἰς ΚΠολιν καὶ Τραπεζοῦντα ἐπιστροφήν[;]...»[1]. Ἡ ἄποψις αὕτη δὲν ἔτυχεν ἀντιρρήσεων[2]. Δὲν δύναται ὅμως νὰ ὑποστηριχθῇ πλέον[3], διότι ὅτε ἐταξίδευσεν ὁ Λιβαδηνὸς εἰς τὸν Πόντον (μετὰ τὸ 1332)[4] δὲν ἦτο ἄπειρος θαλασσίου πλοῦ· δὲν ἦτο ἀήθης τῶν τοιούτων πόνων κατὰ τὸν Γρηγόριον αὐτὸς ὅστις εἶχε πλεύσει ἐξ ἁπαλῆς ἡλικίας μέχρι Αἰγύπτου καὶ ἁγίων Τόπων, ἐγνώρισε περιπετείας ταξιδίων, εἶχε δὲ χρηματίσει καὶ προσφάτως ἀπογραφεὺς Τενέδου[5]. Ἀλλὰ καὶ ἡ τότε ἡλικία τοῦ Λιβαδηνοῦ δὲν ἐπιτρέπει νὰ θεωρηθῇ οὗτος (γεννηθεὶς περὶ τὸ 1310) παῖς καὶ δὴ καὶ ἔχων ἀνάγκην εἰσέτι ὑποδείξεων πρὸς κτῆσιν παιδείας καὶ ἐγκατάλειψιν τοῦ ἀπράγμονος βίου. Περαιτέρω ἡ ἀνίχνευσις τοῦ χρόνου συνθέσεως τῆς ἐπ. θὰ δείξῃ ὅτι πρέπει νὰ εὑρισκώμεθα εἰς χρόνους προγενεστέρους, πρὸ δηλ. τῆς εἰς Τραπεζοῦντα μεταβάσεως τοῦ Λιβαδηνοῦ.

Πιθανωτέρα θὰ ἦτο ἡ ἐκδοχὴ ὅτι παραλήπτης τῆς ἐπ. εἶναι ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1315 ἀκροατὴς τοῦ Νεαμονίτου[6], ὅστις ἦτο γνωστὸς ἢ συγγενὴς τοῦ Γρηγορίου, ἦγε δὲ τότε ἡλικίαν μαθητοῦ στοιχειώδους σχολείου (ὑποτεθείσθω δεκαετής[7])· νῦν δὲ ἔφηβος ὢν καὶ ἐγγίζων πιθανῶς τὸ εἰκοστὸν ἔτος ἀπέρχεται μόνος εἰς Τραπεζοῦντα εἴτε λόγῳ καταγωγῆς ἐκεῖθεν ἢ τῇ προσκλήσει φίλων. Ἐν ΚΠόλει ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Γρηγορίου συνέχιζεν ἔτι παιδευόμενος, σπουδάζων ἰδίᾳ περὶ τὴν θύραθεν καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς σοφίαν. Φαίνεται δὲ ὅτι τινὲς ἀρνούμενοι τὴν ἀξίαν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ χρηστοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ ἐν ΚΠόλει περιβάλλοντος εἶχον γίνει γνωστοὶ καὶ εἰς τὸν νεαρὸν παραλήπτην τῆς ἐπ. Διὸ καὶ εἰς τὴν βραχεῖαν παραίνεσιν ὅπως

1. Νέος Ἑλληνομν ΙΔ', 1917-1920, σ. 343.

2. μνημονεύεται δ' ὡς πιθανὴ καὶ ἐν PLP 14864.

3. ἰδίᾳ μετὰ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς «Περιηγητικῆς ἱστορίας» τοῦ Λιβαδηνοῦ ὑπὸ Ὀ δ. Λ α μ ψ ί δ ο υ, Ἀνδρέου Λιβαδηνοῦ βίος καὶ ἔργα, Ἀθῆναι 1975 [περιοδ. «Ἀρχεῖον Πόντου», παρ. 7], σσ. 39-87.

4. Τὸ ἔτος τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς ἰδίας μαρτυρίας τοῦ Λιβαδηνοῦ (αὐτόθι, σ. 61,29-36), ὅτι ὅτε ἦλθεν εἰς Τραπεζοῦντα ἐβασίλευεν ὁ μεθ' οὗ εἶχε πρότερον σχετισθῇ ἐν ΚΠόλει Βασίλειος Κομνηνὸς (22 Σεπτ. 1332 - 6 Ἀπρ. 1340). Κατὰ τὸν Ὀ δ. Λ α μ ψ ί δ η ν, αὐτόθι, σσ. 217-219 καὶ 273-274, ὁ Λιβαδηνὸς ταξιδεύει εἰς Τραπεζοῦντα κατὰ Μάιον τοῦ 1335 ἢ 1336.

5. Αὐτόθι, σσ. 58,26 - 59,4· πβ. καὶ σσ. 216-217, 273.

6. ὁ ἀναγγείλας τὴν ἐπάνοδον εἰς ΚΠολιν τοῦ Γρηγορίου· βλ. ἀνωτ., σ. 531, 1-11

7. Ὁ ἐν τῇ ἐπ. χαρακτηρισμὸς τοῦ μαθητοῦ ὡς *νεανίου* εἶναι ὅρος μὴ ἀναφερόμενος ὡς γνωστὸν εἰς χρονικῶς καθωρισμένην ἡλικίαν. Πβ. τοὺς παρὰ Νικ. Μεσαρίτῃ *νέους ἀρτιμαθεῖς*, μαθητὰς τοῦ ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων γραμματιστοῦ (A. H e i s e n b e r g, Grabeskirche und Apostelkirche, II, Leipzig 1908, σ. 19,4-6). Ἀλλαχοῦ τῶν ἐπιστολῶν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ὀνομάζει ὁ Νεαμονίτης *παῖδας*. Καὶ ὁ ἅγ. Στέφανος ὁ νέος ὑπερβὰς τὸ 6ον ἔτος ὀνομάζεται *νεανίας*, PG 100, 1081B-C.

οὗτος μὴ ἀποστῇ τῆς παιδείας, κρίνει σκόπιμον ὁ Γρηγόριος ὅπως κατενεχθῇ βιαίως αὐτῶν ὀνομάζων *κτηνώδεις* καὶ *ξυλίνους*, μήπως ἐξ αὐτῶν παρασυρθῇ ὁ νεαρὸς τρόφιμος (στ. 18-21). Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μεταφερθῶμεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς διαστάσεως Βαρλαὰμ - Παλαμᾶ, ὅτε ἡ ρῆξις ἐνετοπίζετο κυρίως εἰς τὴν ἀντιπαράθεσιν μοναχικῆς πνευματικότητος καὶ κοσμικοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεώδους, διότι ἡ ἀπ' ἀρχῆς διαλεκτικὴ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ διετηρεῖτο πάντοτε εὑρίσκουσα καὶ ἐντὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν ἀδιακρίτως ὑποστηρικτὰς συμβιβασμοῦ ἢ καταφρονητὰς τῆς κοσμικῆς σοφίας[1]. Ὁ μελετητὴς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐπιστολογράφος[2] μεταφέρει ἐνταῦθα τὰ περὶ *κακῶς εἰδότων* καὶ *σκαιῶν καὶ ἀπαιδεύτων*, οἵτινες ἀτιμάζουσι τὴν ἔξωθεν παιδείαν, ὡς λέγει ἐκεῖνος ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ εἰς τὸν Μ. Βασίλειον[3].

Ἀλλ' ὁ νεαρὸς παραλήπτης δύναται, ἂν θέλῃ βεβαίως, νὰ ὑπερβῇ οἱονδήποτε ἐμπόδιον κτήσεως σοφίας καὶ τὰς συμβουλὰς εἰσέτι τῶν ἀνωτέρω κακογνωμόνων, διότι κέκτηται τὸ προνόμιον νὰ ἔχῃ ἐγγὺς καὶ πλησίον τὸν φιλόσοφον (στ. 23-24), τοῦ ὁποίου ἀποσιωπᾷ ὁ Γρηγόριος τὸ ὄνομα ἀφήνων εἰς τὸν παραλήπτην νὰ μαντεύσῃ τίνα ἐννοεῖ (*καὶ συνῆκας ... ὃν ἐγώ φημι ἐγγὺς εἶναί σου καὶ πλησίον*, στ. 24). Φιλόσοφος κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ὀνομάζεται ὁ γνωστὸς πολυΐστωρ μοναχὸς Ἰωσὴφ ὁ Ῥακενδύτης (PLP 9078), ὃν θανόντα († 1330) ἐμονῴδησεν αὐτὸς ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης[4] καὶ ὅστις ἔχαιρεν εὐρείας ἐκτιμήσεως τότε εἰς τοὺς κύκλους τῶν λογίων τῆς ΚΠόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀλλὰ καὶ ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης ἔχαιρε φήμης εἴπερ τις καὶ ἄλλος φιλοσόφου κατὰ τὸν Γρηγορᾶν μονῳδοῦντα αὐτὸν (1332): *οὗτος ἦν ὁ πάντας ὑπερφωνήσας φ ι λ ο σ ό φ ο υ ς καὶ ῥήτορας, ὁπόσους ὁ μακρὸς ὕμνησε χρόνος*[5]. Ἡ δὲ πρόθεσις τοῦ ἐπιστολογράφου ὅπως μὴ ἀναφέρῃ εὐθέως τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ἀποσιωπήσῃ οἱονδήποτε συνιστῶντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἕτερον ὑπαινιγμὸν συνδυαζομένη πρὸς τὴν ἐν συνεχείᾳ (στ. 37-40) εἴδησιν περὶ δυσμενοῦς καταστάσεως, ἐκ τῆς ὁποίας διεγράφοντο κίνδυνοι περὶ τοῦ μέλλοντος, ὁδηγεῖ εἰς ταύτισιν τοῦ φιλοσόφου οὐχὶ μετὰ τοῦ εἰρηνικοῦ καὶ ἀφατριάστου Ἰωσήφ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ Θεοδ. Μετοχίτου, τοῦ ἐγνωσμένου φίλου τοῦ χρηματίσαντος Βουλγαρίας, καὶ περαιτέρω εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ χρόνου τῆς ἐπιστολῆς εἰς τὴν χρονικὴν διάρκειαν μιᾶς τῶν τριῶν φάσεων τοῦ ἐμφυλίου

1. Βλ. γενικῶς παρὰ G. P o d s k a l s k y, Theologie und Philosophie in Byzanz, München 1977, σσ. 1-6, 16-48 κ.ἀ., ἔνθα, σσ. 25-26, ἡ ἀπὸ τοῦ Κλήμεντος Ἀλ. παραβολὴ τῆς φιλοσοφίας πρὸς θεράπαιναν τῆς θεολογίας.

2. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν δύο σωθέντων ἐπιγραμμάτων αὐτοῦ εἰς τὰ ἔπη τοῦ Θεολόγου, περὶ ὧν βλ. κατωτ., σ. 557.

3. § ΙΑ', PG 36, 508B, 509A.

4. Βλ. τὸ κείμενον τοῦ περὶ αὐτοῦ λόγου τοῦ Μετοχίτου παρὰ M. T r e u, Der Philosoph Joseph, BZ 8, 1899, σσ. 2-31.

5. Ἱστορία X, 2: I, 478,6-7.

πολέμου. Ὁ Γρηγόριος δὲν ἠσθάνετο ἀσφαλὴς μνημονεύων τοῦ ὀνόματος τοῦ μισητοῦ εἰς τὴν παράταξιν τοῦ νέου Ἀνδρονίκου Μετοχίτου ἐν ἐπιστολῇ, ἥτις κατὰ τὴν διακόμισιν ἐκινδύνευε νὰ περιέλθῃ εἰς χεῖρας τῶν ἀντιπάλων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνοχοποίησις τοῦ παραλήπτου, ὅστις διετήρει ἐν ΚΠόλει δεσμὸν πρὸς τὸν Μετοχίτην ἐντοπιζόμενον κυρίως ἐπὶ τοῦ παιδευτικοῦ χώρου, ἔπρεπε νὰ ἀποφευχθῇ.

Ἡ εἴδησις αὕτη ἄγει εἰς τὴν σκέψιν μήπως ἐνταῦθα ὁ παραλήπτης τῆς ἐπ. εἶναι ὁ Γεώργιος Οἰναιώτης, ἀναδεκτὸς τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου καὶ προστατευόμενος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ 1321 ἰδίᾳ χάριν κτήσεως ἀνωτέρας παιδείας, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἐπ. 1 ἐκείνου πρὸς τὸν μέγαν λογοθέτην, ἔτι δὲ διατελέσας παλαιότερον μαθητὴς τοῦ Νεαμονίτου, πρὸς ὃν πέμπει τὴν ἐπ. 13· οὗτος καὶ ἄλλοτε εἶχε καταλίπει τὰ Γράμματα χάριν νεανιευμάτων. Μαρτυρεῖται ὅμως ἤδη ἔγγαμος κατὰ τὴν τρίτην φάσιν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ἐνῷ ὁ νεανίας τῆς ἐπ. τοῦ Βουλγαρίας φαίνεται ὅτι ἦτο εἰσέτι ἄζυξ. Ἀλλὰ τὸ θέμα τῆς μετὰ τοῦ Οἰναιώτου ταυτίσεως καὶ τῆς ὡς ἐκ τούτου μετακινήσεως τοῦ χρόνου τῆς ἐπιστολῆς εἰς τὰ πρότερα ἔτη τοῦ ἐμφυλίου πολέμου εἶναι προτιμότερον νὰ ταμιευθῇ εἰς τὴν περὶ τοῦ ἐπιστολαρίου αὐτοῦ ἑτοιμαζομένην μελέτην.

Τέλος, ἡ ἐκφρασθεῖσα ἄποψις τοῦ Βουλγαρίας περὶ τῆς κατὰ κόσμον παιδείας φέρει εἰς συσχετισμὸν τὴν θέσιν ἑτέρου συγχρόνου ἱερωμένου, μοναχοῦ καὶ δευτέρου πνευματικοῦ πατρὸς τῆς Εὐλογίας Χουμναίνης μετὰ τὸν θάνατον (1322) τοῦ εἰσαγαγόντος αὐτὴν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον Θεολήπτου μητροπολίτου Φιλαδελφείας (PLP 7509). Ἐκ τῆς διαμειφθείσης ἀλληλογραφίας μεταξὺ τούτου καὶ τῆς Εὐλογίας[1], κατ' ἰδίαν μαρτυρίαν τοῦ μοναχοῦ, συγγραφέως καὶ θιασώτου τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας, εἶχε γράψει οὗτος σὺν τοῖς ἄλλοις ὡς λαϊκὸς πραγματείαν ἐπιγραφομένην «Λόγοι ὑπὲρ τῶν λόγων πρὸς τοὺς οὐκ ἀγαθὸν οἰομένους τὸν λόγον»[2], ἥτις ἂν ἐσώθη που εἶναι δυστυχῶς ἄγνωστον. Τὸν λόγιον τοῦτον μοναχὸν ἐπεχείρησεν ὁ V. Laurent νὰ ταυτίσῃ ἐπιτυχῶς πρὸς τὸν Ἰγνάτιον Ἡσυχαστὴν[3] (PLP 8076) συγγραφέα ἀντιπαλαμίτην. Ἀλλὰ καὶ αἱ πεποιθήσεις ἄλλων συγχρόνων δὲν εἶναι ξέναι, οἷον τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, ἑρμηνεύοντος τοὺς Ἀναβαθμοὺς τῆς Ὀκτωήχου, ἔνθα ἐν

---

1. ἀνεκδότου εἰσέτι· περὶ ἧς βλ. παρὰ V. Laurent, La direction spirituelle à Byzance. La correspondance d'Irène - Eulogie Choumnaina Paléologine avec son second directeur, RÉB 14, 1956, σσ. 48-86. Παρεδόθη διὰ τοῦ κώδ. Scorialensis Φ. III. 11, φφ. 235r - 254v.

2. V. Laurent, αὐτόθι, σσ. 59-62. Ὁ τίτλος τοῦ κειμένου προσδιορίζεται ἐκ τῆς ἑνδεκάτης ἐπιστολῆς τῆς συλλογῆς, ἣν ἀπευθύνει ὁ μοναχὸς πρὸς τὴν Εὐλογίαν (φ. 241v) ἀρχομένην: *Τὸ παρὸν βιβλίον ἔχει λόγους ὑπὲρ τῶν λόγων πρὸς τοὺς οὐκ ἀγαθὸν οἰομένους τὸν λόγον...* Πβ. καὶ τὸ τοῦ Πλανούδη (ἐπ. ς', Treu, σ. 13,16-19): *κινδυνεύει παρὰ τοῖς πολλοῖς ... μηδένα λόγον εἶναι τῶν λόγων.*

3. Αὐτόθι, σσ. 64-68.

ἀντιφώνῳ α' τοῦ βαρέος ἤχου λέγει: *ἐξ αὐτοῦ* (sc. τοῦ Ἁγίου Πνεύματος) *προῤῥέει πᾶσα σοφία, ἥ τε στοιχειωτικὴ λέγω, περὶ ἧς διέξεισι Σολομών, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἐν Ἕλλησι καὶ βαρβάροις ἐν λόγοις, ἐν τέχναις, ἐν ἐπιστήμαις ...*[1], ἐκδεχόμενος καὶ τὴν θύραθεν σοφίαν δῶρον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐφ᾽ ᾧ ὁ θεολογικώτερος Γρηγόριος Παλαμᾶς διευκρινεῖ ὅτι ἀποτελεῖ αὕτη δόμα διὰ τῆς φ ύ σ ε ω ς προσφερόμενον: *ἡ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, εἰ καὶ καλῶς τις ταύτῃ χρῷτο, φ ύ σ ε ώ ς ἐστιν, ἀλλ' οὐ χάριτος* (sc. τοῦ Πνεύματος) *τὸ δόμα, διὰ τῆς φύσεως παρὰ Θεοῦ κοινῇ πᾶσι δεδομένον καὶ μελέτῃ πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον· ὃ καὶ τοῦτο τεκμήριον ἐναργὲς ὡς φυσικόν, ἀλλ' οὐ πνευματικὸν ἄρα δῶρον, τὸ μὴ σπουδῆς καὶ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἁπάντων παραγίνεσθαι*[2]. Παρεμφερὴς τέλος πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Βουλγαρίας εἶναι καὶ ἡ τοποθέτησις τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, ὡς προκύπτει τοὐλάχιστον ἐκ τῶν πονημάτων αὐτοῦ: «Λόγοι τῶν βουλομένων ἀποδεικνύειν ὅτι ἡ περὶ τὸν λόγον σοφία μάταιον» καὶ «Λύσεις τῶν τοιούτων ἐπιχειρημάτων» (κατὰ τὸ σχῆμα θέσεως καὶ ἀναιρέσεως)[3] καὶ τοῦ Φιλοθέου Κοκκίνου βιογραφοῦντος τὸν πατριάρχην Ἰσίδωρον[4].

Γ'

Τὸ θέμα περὶ τοῦ ποίας παιδείας ἔτυχεν ὁ Γρηγόριος, ὥστε νὰ φθάσῃ εἰς ὕψος γνώσεων καὶ εἰς τὴν ἀνωτέρω τοποθέτησιν ἔναντι τῆς παιδείας, θὰ καταβληθῇ προσπάθεια ὅπως ἀνιχνευθῇ ἐνταῦθα, ὡς πρὸς τὴν ἀλληλουχίαν μὲν πρωθυστέρως, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν ἀνάγκην ὅπως ἔχῃ προηγηθῇ ἡ μελέτη τῶν ἤδη γνωστῶν βιογραφικῶν στοιχείων. Οὕτω πέρα τῶν ἀνωτέρω συζητηθεισῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γαβρᾶ, τῶν παρεχουσῶν εἰδήσεις περὶ τοῦ Γρηγορίου ὡς ἀρχιερέως, ὑπάρχουν ἕτεραι ἐξ ὧν δύναται νὰ ἐπιχειρηθῇ βασίμως ἄντλησις πληροφοριῶν περὶ τῆς πρὸ τῆς χειροτονίας σταδιοδρομίας αὐτοῦ καὶ νὰ δι-

1. Κ υ ρ ί λ λ ο υ Ἀ θ α ν α σ ι ά δ ο υ, Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς Ὀκτωήχου παρὰ Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου, ἐν Ἱεροσολύμοις ͵αωξβ', σ. 95.

2. Τριάδες ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχαζόντων, Α', 1, 22 (J. M e y e n d o r f f, Grégoire Palamas, Défense des saints hésychastes, I, Louvain 1959, σ. 61,15-21· Π. Χ ρ ή σ τ ο υ, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ συγγράμματα, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 385,26-386,1).

3. Ἐξεδόθησαν ὑπὸ Ἀ θ. Ἀ. Ἀ γ γ ε λ ο π ο ύ λ ο υ, Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, Θεσσαλονίκη 1970 [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 5], σσ. 111-113 (βλ. αὐτόθι καὶ σ. 83)· πβ. δὲ καὶ D. M. N i c o l, Thessalonica as a Cultural Centre in the Fourteenth Century, ἐν «Ἡ Θεσσαλονίκη μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως», Θεσσαλονίκη 1982, σ. 127.

4. Φιλοθέου .... Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἐγκώμιον ... Ἰσιδώρου πατριάρχου ΚΠόλεως, ἐκδ. Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, S. Peterburg 1905, σσ. 59,7 - 60,21.

καιολογηθῇ καὶ ἡ παλαιὰ γνωριμία Γρηγορίου καὶ Γαβρᾶ, ἣν ὑπαινίσσεται οὗτος ἐν ἐπ. 103. Αἱ ἐπ. 8 καὶ 9 αὐτοῦ[1] ἐπέμφθησαν «Τῷ ἐν μοναχοῖς τιμιωτάτῳ κυρῷ Γρηγορίῳ» (PLP 4567) βραχὺ μετὰ τὸ 1305/6[2] καὶ ἀπευθύνονται εἰς μοναχὸν χαίροντα τῆς ἀμερίστου ἐκτιμήσεως τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου Β', ὅστις ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως διὰ τοῦ ἀνδρὸς τούτου ὑπομνησθῇ περὶ αἰτηθείσης ἱκανοποιήσεως τοῦ Γαβρᾶ, ἀφορώσης εἰς ἐπέμβασιν τοῦ βασιλέως κατὰ ἀδικησάντων τὸν ἐπιστολογράφον πρὸς ἀπόδοσιν δικαιοσύνης. Τὰ σχετικὰ χωρία ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Ἐπ. 8,3-7: *καὶ τοῦ φιλανθρωποτάτου βασιλέως ὡς μάλιστ' ἂν αὐτὸς ηὐξάμην φρονήσαντος, ἐφ' οἷς ἡμᾶς ἔγνω δεηθέντας, ὑπερφυῶς ἥδομαι καὶ ὅτι σοὶ περὶ τῶν αὐτῶν μνησθῆναι πρὸς αὐτὸν ἐπέταξε τοὺς ἄλλους ὑπερβάς· καὶ οὕτω — πῶς δοκεῖς ἡδόμενος;— βεβαίους βόσκω τὰς τοῦ κατὰ νοῦν ἐμοὶ τὴν δέησιν προβήσεσθαι ἐλπίδας.* Καὶ περαιτέρω, στ. 13-18: *νῦν δὲ τὸ σὸν οἶμαι σχῆμα τιμῶν καὶ ἅμα ἐν αἰδοῖ ποιούμενος καὶ τὸ κατὰ σὲ πρᾶγμα τῆς χρηστότητος ἠξίωσε συνεφάψασθαι καὶ σὲ τὸ μέρος ὧν περὶ ἡμῶν διενοήθη ἕνεκα τοῦ εὖ ποιῆσαι, τοῦτ' ἐμοὶ δοκεῖν δεικνὺς ἐνθένδε, ὡς καὶ τῆς δεήσεως μὴ ἐλθούσης εἰς τοῦτον τὴν ἀρχήν, κἂν αὐτὸς μόνος ἤρκεσας ἡμῖν περιποιῆσαι τὰ ἐκεῖθεν χρώμενος τῷ βασιλεῖ καθ' ὅσα ἂν ἐθέλῃς.* Ἀλλ' ὁ παραλήπτης ἐβράδυνεν ἐπὶ ἡμέρας νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν βασιλέα χάριν τοῦ Γαβρᾶ, διὸ καὶ δέχεται ἑτέραν ἐπιστολήν, τὴν ὑπ' ἀρ. 9, ἐν ᾗ λέγεται, στ. 5-11: *σὺ δ' ἐξ ὧν τὴν ἐς βασιλέως φέρουσαν δραμεῖν οὐκ ἔγνωκας πολλὰς ἑξῆς ἡμέρας, ἐπίδοξός τις εἶ μάλ' ὀψὲ ἀφίξεσθαι. βασιλεὺς δ' ἂν οἶμαι τούτου πάνυ τι θαυμάζοι τὴν αἰτίαν καὶ τῇ γνώμῃ γίνοιτ' ἂν ἐπ' ἄμφω, πότερον αὐτὸς ἐπεξέλθῃ δι' αὐτοῦ τοῖς εἰς ἡμᾶς ὑβρίσασι, πάλαι δέον, ἢ ὑπερτιθῆται, ἕως ἂν καὶ σὲ παρόντα ἔχῃ κοινωνήσοντα ὧν μέλλει δρᾶν ὑπὲρ ἡμῶν, ὡς τὴν ἀρχὴν καὶ σὲ εἰσενεγκεῖν τὸ μέρος ἐγνωκὼς ὑπὲρ ὧν αὐτοὶ περιφανῶς ὑβρίσμεθα.* Καὶ ἐν κατακλεῖδι ἡ παράκλησις: *ἵν' οὖν μὴ ἐπὶ πλέον μέλλῃ* (=βραδύνῃ) *βασιλεὺς τοὺς ὑβρικότας ἀμυνεῖσθαι, σοῦ μὴ ὁρωμένου καὶ τὸ μέρος εἰς τὴν τιμωρίαν συνεισάγοντος, ἡμῖν τε πάλιν γένηται τυχοῦσι τῶν δικαίων ἔχειν τούτοις ἥδεσθαι, τὴν ταχίστην φάνηθι τῷ βασιλεῖ· τὰ γὰρ καθ' ἡμᾶς ὥστε σχεῖν τοῖς ὅλοις ἄμεινον ἐν τούτῳ κεῖται* (στ. 23-27).

Ὁ αὐτοκράτωρ τιμᾷ τὸ σχῆμα τοῦ Γρηγορίου καὶ ἅμα σέβεται αὐτό, ἔτι δὲ καὶ τὴν χρηστότητα τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ μοναχὸς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ κέκτηται παρρησίαν καὶ ἐπιτυγχάνει παρὰ τοῦ βασιλέως ὅσα ἂν θέλῃ. Ὁ στενὸς οὗτος δεσμὸς βασιλέως καὶ μοναχοῦ, ἔχοντος τὸ εἰσιτητὸν

1. Fatouros, Gabras, II, σσ. 21-23.
2. Κουρούση, Μαν. Γαβαλᾶς, Α', σ. 40.

εἰς τὰ βασίλεια καὶ ἐπηρεάζοντος τὴν θέλησιν ἐκείνου, δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ εὐκόλως, ἐὰν ὁ μοναχὸς οὗτος συσταθεὶς καταλλήλως ἀνήκει εἰςτοὺς λεγομένους *πνευματικοὺς* τοῦ βασιλέως[1], οἷος ἦτο π.χ. ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς (PLP 90378) προτοῦ ἐκλεγῇ πατριάρχης (1294), καθ' ἃ διδάσκει ὁ Παχυμέρης[2], ἢ ὁ Μακάριος Μακρῆς βραδύτερον, πνευματικὸς τοῦ Μανουὴλ Β'[3]. Ἕτερος τρόπος συνδέσεως μετὰ τοῦ βασιλέως θὰ ἦτο ἡ συμμετοχὴ τοῦ Γρηγορίου, ἂν ἐκέκτητο ὑψηλὴν παιδείαν, εἰς τὸν περὶ αὐτὸν κύκλον τῶν λογίων, ἔνθα συνηριθμοῦντο μεγάλα ὀνόματα τοῦ περιβάλλοντος τοῦ 'Ανδρονίκου Β'[4].

Ὁ προσανατολισμὸς οὗτος τῆς σκέψεως ἀσφαλῶς ἐνισχύεται ἐκ τοῦ πιθανοῦ τῆς ταυτίσεως τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὸν μοναχὸν Γρηγόριον Ψιαθᾶν, παραλήπτην τῆς ἐπ. 28 τοῦ Γαβρᾶ[5], πεμφθείσης χρόνον τινὰ μετὰ τὰς ἐπ. 8 καὶ 9, ἴσως καὶ ἔτη (ὁπωσδήποτε μετὰ τὸ 1307)[6]. Ἐν αὐτῇ ὁ λόγος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιστροφὴν μετὰ πάροδον ἱκανοῦ χρόνου βίβλου, ἣν ἐδανείσατο παρὰ τοῦ λογίου Ψιαθᾶ ὁ Γαβρᾶς· μεθ' οὗ δὲ φαίνεται ὅτι εἶχε παλαιοτέραν γνωριμίαν καὶ φιλικὰς σχέσεις. Τὸ ὅτι τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ δὲν περιλαμβάνεται καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἐπ. 8 δὲν ἀποκλείει τὴν ταύτισιν τῶν παραληπτῶν τῶν ἐπ. 8, 9 καὶ 28, διότι καὶ ἐπὶ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἐπ. 118, 119, 265, 298 καὶ 306, ἀπευθυνομένων πασῶν εἰς τὸν μοναχὸν Μακάριον τὸν Οἰναιώτην[7], παρατηρεῖται ὁμοίως παράλειψις τοῦ ἐπωνύμου εἰς τὰς δύο πρώτας. Τὰ ἔχοντα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνδιαφέρον χωρία τῆς ἐπ. 28 εἶναι τὰ ἑξῆς: (στ. 3-4) *εἰ καὶ ἐκπρόθεσμον τὴν βίβλον ἔχομέν σοι πέμψαντες, ὅμως μετὰ τοῦ δοκεῖν εἶναι συγγνωστέοι...* (στ. 22-24) *οἶδα τοίνυν ὡς μέμφεσθαι ἡμῖν ἀφεὶς... καὶ προσεπαινέσῃ τῆς γνώμης...* (στ. 26-30) *κἀκεῖνο δὲ ὑπὸ σοφίας ἂν ψηφίσαιο*

---

1. Τὸ δικαίωμα ἐπιλογῆς πνευματικοῦ πατρὸς εἶχεν αὐτὸς ὁ βασιλεύς, καθ' ἃ διδάσκει προσφάτως ὁ 'Ιωάννης Χειλᾶς, μητροπολίτης 'Εφέσου ἐν Λόγῳ περὶ τοῦ ἀρσενιατικοῦ παρὰ J. Darrouzès, Documents inédits d'ecclésiologie byzantine, Paris 1966, σ. 385,17-24. Περὶ τοῦ ὀφφικίου γενικῶς τοῦ πνευματικοῦ βλ. παρὰ J. Darrouzès, Recherches sur les ὀφφίκια ..., σσ. 128, 159 κ.ἀ.

2. 'Ανδρ. Παλ. II, 27: II, 183,15-17 (*ὁ μέντοι γε βασιλεὺς καὶ λίαν ἐνησμένισε τῷ ἀνδρί, καὶ οἱ ἀγαπήσας τὸ ἦθος ἐν πνευματικοῖς ἔταττεν αὐτὸν πατράσι καὶ ἀπεδίδου τιμὴν τὴν προσήκουσαν*).

3. Βλ. G. T. Dennis, The Letters of Manuel II Palaeologus, Dumbarton Oaks 1977, σ. 150, σημ. 6, Θ. Ν. Ζήση, Γεννάδιος Β' Σχολάριος. Βίος—συγγράμματα—διδασκαλία, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 91. Περὶ τοῦ Μακαρίου Μακρῆ βλ. προχείρως παρὰ H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur ..., σσ. 778-779.

4. Περὶ τούτου ἔχομεν καὶ ἄλλοθεν μαρτυρίας συγχρόνους.

5. Fatouros, Gabras, II, σσ. 60-61· βλ. καὶ τ. I, σ. 43, ἀρ. 35.

6. Κουρούση, Μαν. Γαβαλᾶς, Α', σ. 40.

7. ὡς ὀρθῶς δέχεται ὁ Fatouros, Gabras, I, σ. 51, ἀρ. 65, καθ' ὃν ἴσως καὶ ὁ μοναχὸς 'Ιγνάτιος τῆς ἐπ. 121 τοῦ Γαβρᾶ εἶναι ὁ 'Ιγνάτιος Καλόθετος (PLP 10610) τῆς ἐπ. 209 (αὐτόθι, σ. 44, ἀρ. 37).

περὶ ἡμῶν, ὡς ἔργῳ πάλαι ἂν αὐτὰς (sc. τὰς ὁμολογίας περὶ ἐπιστροφῆς τῆς βίβλου) *ἐδείξαμεν καιροῦ τυχόντες, ἐπείπερ δθ' ἡμῖν ὑπῆρξεν ἐπιτήδειος, τηνικαῦτ' οὐδ' ὅσον ἐμελλήσαμεν. οὕτω περὶ σοῦ πεπείσμεθα ἁπλῶς ἐπὶ τὰ πράγματα τῇ ψήφῳ ἔρχεσθαι, ᾧ σὺ τῷ τοῦ δικαίου γνῶσιν ἔχειν ἀκριβῆ Μίνω καὶ Ῥαδάμανθυν οὐδὲν ὄντα κατὰ ταύτην δείξας*. Ὁ μοναχὸς καὶ φιλόβιβλος καὶ σοφὸς ἦτο καὶ συγγνώμων ἀλλὰ καὶ θιασώτης τοῦ δικαίου, οὗ τὴν ἀκρίβειαν ἔδειξέ ποτε ὅτι κατέχει, κατὰ τὴν ἀπονομὴν προφανῶς, περισσότερον τοῦ Μίνω καὶ τοῦ Ῥαδαμάνθυος. Καὶ ἡ ὁμολογία αὕτη ὁδηγεῖ εὐλόγως εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἐπ. 8 καὶ 9, καθ' ἣν ὁ Γαβρᾶς ἀνέμενε τὴν συμβολὴν τοῦ Γρηγορίου πρὸς ἀπονομὴν αὐτῷ παρὰ τοῦ βασιλέως τοῦ δικαίου.

Ὁ μοναχὸς τῶν ἐπ. 8, 9 καὶ 28 εἶναι σαφὲς ὅτι κέκτηται πλὴν τῆς ὁμωνυμίας τὰς γνωστὰς ἐκ τῶν πηγῶν ἰδιότητας τοῦ ἀρχιεπισκόπου Γρηγορίου (στενὴ σχέσις πρὸς τὸν βασιλέα, συνεργασία μετ' αὐτοῦ, φιλάνθρωπα αἰσθήματα, παιδεία καὶ γνωριμία μετὰ τοῦ Γαβρᾶ). Δὲν ὑπάρχει ὡς ἐκ τούτου ἀσφαλὴς βάσις ἀντιρρήσεως περὶ τῆς δυνατότητος ταυτίσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν μετὰ ταῦτα Βουλγαρίας. Ἄλλως τε μετὰ τὸ 1312, ἔτος χειροτονίας τοῦ Γρηγορίου, οὐδεμία ἐπιστολὴ τοῦ Γαβρᾶ πέμπεται πλέον εἰς Γρηγόριον μοναχόν. Ἡ δὲ ἁπλῆ ἀναφορὰ αὐτοῦ ὡς μοναχοῦ (τιμιωτάτου) δὲν αἴρει τὴν δυνατότητα νὰ περιεβάλλετο καὶ ἱερωσύνην καὶ νὰ ἦτο ἱερομόναχος, ὥστε καὶ τὸ ὀφφίκιον τοῦ πνευματικοῦ, ἂν ἐφέρετο ὑπ' αὐτοῦ, ἀπονεμόμενον εἰς ἱερεῖς[1], νὰ φέρῃ κανονικῶς. Τέλος ὅτι ὁ μοναχὸς οὗτος δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν ἀνωτέρω (σσ. 533-534) μνημονευθέντα Γρηγόριον Δυρραχίου εἶναι αὐταπόδεικτον, διότι οὗτος διατελεῖ ἤδη ἀρχιερεὺς πρὸ τοῦ χρόνου τῶν μαρτυριῶν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γαβρᾶ περὶ Γρηγορίου μοναχοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄποψις τοῦ ἐκδότου τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γαβρᾶ[2], ὅτι ὁ παραλήπτης τῶν ἐπ. 8 καὶ 9 εἶναι πιθανῶς ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν παραλήπτην τῶν ἐπ. κε'-κζ' τοῦ Μαξίμου Πλανούδη[3] Γρηγόριον πρεσβύτερον μονάζοντα καὶ αὐτοῦ ὁμιλητὴν (= μαθητὴν) στηρίζεται καλλίτερον, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐκεῖνος ἦτο ἱερομόναχος. Ἡ δὲ οὕτω πιθανολογουμένη μαθητεία αὐτοῦ παρὰ τῷ Πλανούδῃ ἑρμηνεύει καὶ τὴν ἑλληνομάθειαν καὶ τὴν θύραθεν σοφίαν τοῦ Βουλγαρίας Γρηγορίου, περὶ ἧς ὁμιλεῖ μετὰ θαυμασμοῦ ὁ Μετοχίτης καὶ ἥτις ἐμφαίνεται ἰδίᾳ ἐν τῇ ἐπ. 3 αὐτοῦ τοῦ Γρηγορίου. Κοινὸν στοιχεῖον τοῦ παραλήπτου τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πλανούδη καὶ τοῦ μετέπειτα Βουλγαρίας πλὴν τῆς παιδεύσεως

1. Βλ. παρὰ ταῦτα τὴν ἣν ἐκφράζει θέσιν ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος περὶ ἁπλῶν μοναχῶν ὡς πνευματικῶν πατέρων ἐν Λόγῳ περὶ ἐξομολογήσεως (παρὰ K. Holl, Enthusiasmus und Bußgewalt beim griechischen Mönchtum, Leipzig 1898, σσ. 110-127· βλ. καὶ τὰ ἐν συνεχείᾳ σχόλια καὶ Β. Χριστοφορίδου, Ἡ πνευματικὴ πατρότης, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 49-58).

2. Fatouros, Gabras, I, σ. 43, ἀρ. 34.

3. M. Treu, Maximi monachi Planudis Epistulae, Vratislaviae 1890, σσ. 42-45.

πάλιν ἡ φιλανθρωπία, δι᾿ ἣν συνιστῶνται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ποτὲ διδασκάλου ἄνθρωποι χρήζοντες εὐεργεσίας. Διὰ τῶν δύο τελευταίων ἐπιστολῶν ζητεῖται ἡ παρέμβασις αὐτοῦ εἰς τὸν πατριάρχην ὑπὲρ ἐχόντων ἀνάγκην τῆς βοηθείας τούτου. Φαίνεται δὲ ὅτι ἦτο συνδεδεμένος πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην ΙΒ΄ Κοσμᾶν (1294-1303), πρώην πνευματικὸν τοῦ αὐτοκράτορος. Τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν μήπως ὁ πατριάρχης, ὁ ἄλλως ἐκλεκτὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παχυμέρη, συνέστησε τὸν Γρηγόριον εἰς τὸν βασιλέα, ὁπότε ἡ γνωριμία μετ᾿ αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐγένετο ἐντὸς ἢ μᾶλλον πρὸς τὸ τέλος τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωάννου. Τὸ ἔτος γεννήσεως κατὰ ταῦτα τοῦ Γρηγορίου δύναται νὰ τοποθετηθῇ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1260-1270.

Περαιτέρω ἐξακριβοῦται καὶ ἐπὶ ἑτέρας βάσεως ἡ ἐγγύτης τοῦ Βουλγαρίας πρὸς τὴν σχολὴν τοῦ Πλανούδη. Πρόκειται περὶ τῆς ἀπαντώσης φραστικῆς συμπτώσεως μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πλανούδη, ὅπερ σημαίνει ὅτι τὸ ἐπιστολάριον τοῦ μεγάλου φιλολόγου ἐξετιμᾶτο καὶ ἦτο οἰκεῖον εἰς τὸν Γρηγόριον, ἐκ τούτου δὲ κατὰ μίμησιν ἤντλει φράσεις πρὸς πλουτισμὸν τοῦ λόγου αὐτοῦ. Ἡ οἰκειότης καὶ προφανῶς ἡ κατοχὴ τῶν κειμένων τοῦ συγχρονίσαντος αὐτῷ Πλανούδη († 1305) δύναται κάλλιστα νὰ ἑρμηνευθῇ ἐκ τῆς προελεύσεως τοῦ Γρηγορίου ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἐκείνου.

Αἱ κυριώτεραι ἀπαντηθεῖσαι συμπτώσεις εἶναι αἱ ἑξῆς:

Ἐπιστολαὶ Γρηγορίου	Ἐπιστολαὶ Πλανούδη (ἔκδ. M. Treu)
$1_{,3}$: *νοεῖν τε καὶ λέγειν*	ριδ΄$_{,88}$ (σ. 158): *μηδὲ λεγέσθω μηδὲ νοείσθω*
$1_{,5}$: ... *τῶν τοιούτων μοι λόγων τὸ νῦν εἶναι ἐκεχειρία ... ἐξὸν ἀπὸ στόματος ... λέγειν ...*	ξγ΄$_{,7\text{-}8}$ (σ. 77): *αὐτός σοι παρὼν ἐρεῖ, καὶ ὑμῖν αὐτίκα τοῦ πολλὰ γράφειν ἐκεχειρία.*
$1_{,14\text{-}15}$: *ἔλθοις ... ὑγιαίνων ὁμοῦ τε καὶ εὐθυμῶν.*	κθ΄$_{,54}$ (σ. 49): *ὑγιαίνοις καὶ εὐθυμοίης.* νθ΄$_{,20}$ (σ. 74): *ἐπανήκοις δὴ σὺν ὑγείᾳ καὶ εὐθυμίᾳ.* ριβ΄$_{,95}$.
$1_{,14\text{-}15}$: ... *καὶ τοῦθ᾿ ὁσάκις ἄν τις ἀριθμεῖν δύναιτο.*	οθ΄$_{,68\text{-}69}$ (σ. 101): *καὶ σοὶ ... ὁσάκις ἄν τις ἀριθμεῖν δύνηται χάρις.*
$1_{,15\text{-}16}$: *ὅπερ ἡμεῖς καὶ βουλόμεθα καὶ εὐχόμεθα.*	νη΄$_{,28}$ (σ. 74): ... *ταῦτα εὔχομαι, ταῦτα βούλομαι.*
$2_{,16\text{-}17}$: *῾κλαίειν μετὰ κλαιόντων καὶ χαίρειν μετὰ χαιρόντων᾿ ὀφείλων καὶ πρὸ τούτου ν ό μ ο ν ἔχων...*	ρκα΄$_{,3}$ (σ. 179): *῾χαίρειν μετὰ χαιρόντων καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων᾿ ν ό μ ο ς ...*
$3_{,5\text{-}6}$: *μή πού τι καθ᾿ ὁδὸν τῶν*	νδ΄$_{,3}$ (σ. 71): *οὐδενὸς ἀ η δ ο ῦ ς*

ἀηδὼν σοι συμβαίη...	*ἐπανελθὼν πεῖραν ἔσχον...*
3,25: *μέμνησο ... τῆς ὡς ἡμᾶς σε φερούσης ἅψασθαι τὴν ταχίστην...*	πολλαχοῦ· πβ. ιζ',8-9 (σ. 31): *ὡς ἂν ... τῆς δεῦρο φερούσης μνησθῆτε*, ος', 29 (σ. 95), πθ',15-16 (σ. 114): *τὴν ὡς ἡμᾶς φέρουσαν*, ριβ',93 (σ. 153): *... τῆς ὡς ἡμᾶς φερούσης ἐπιλαθόμενος.*
3,25-27: *καλὴ ... ἡ Τραπεζοῦς..., ἐν καλῷ μὲν γῆς ἱδρυμένη, ἐν καλῷ δὲ θαλάσσης, ὥς πού μοι καὶ τὸ τῆς γεωγραφίας ὑφηγεῖται πινάκιον...*	πς',64-66 *... καὶ γῆς καὶ θαλάττης ἐν ἀρίστῳ ἱδρῦσθαι..., ὥς πού μοι καὶ τὸ γεωγραφικὸν ὑφηγεῖται πινάκιον...*
3,43: *ἔρρωσο καὶ εὐθύμει.*	νε',27-28 (σ. 72): *... βίος ἐρρωμένος εὐθυμῶν τε καὶ πολυχρόνιος.*

Ἐπὶ πλέον καὶ ἡ λιτότης καὶ ἡ βραχύτης τοῦ ἐπιστολογραφικοῦ λόγου εἶναι κοινή. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνωτέρω μνεία τοῦ *γεωγραφικοῦ πινακίου*, ὅπερ κατεῖχεν ὁ Γρηγόριος ἄγει καὶ αὐτὴ εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Πλανούδη, ἔνθα ἡ Γεωγραφία τοῦ Πτολεμαίου μετὰ τῶν συνημμένων χαρτῶν ἀντεγράφη καὶ ἐμελετήθη[1].

Ἀλλ' ὑπάρχει ὁμοιότης καὶ λογοτεχνικῶν προτιμήσεων Γρηγορίου Βουλγαρίας καὶ Γρηγορίου πρεσβυτέρου. Ὁ μαθητὴς τοῦ Πλανούδη πρεσβύτερος Γρηγόριος εἶναι γνωστὸς καὶ ὡς ποιητὴς ἐπιγραμμάτων εἰς ἡρωϊκὸν μέτρον[2], ὁμοίως δὲ ἐπιγράμματα ἔχει γράψει καὶ ὁ Βουλγαρίας εἰς ἑξαμέτρους μὲν στίχους δύο εἰς βίβλον τῶν ἐπῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου[3], τρίτον δὲ εἰς ἰαμβικὸν μέτρον ἐκτενὲς ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ μεγάλου οἰκονόμου τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξίου Καππαδόκη (PLP 11047).

Ἂν καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον δὲν ὑπάρχουν ἕτεραι ἐνδείξεις περὶ

---

1. Βλ. C. N. Constantinides, Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204 - ca.1310), Nicosia 1982, σσ. 76-77.

2. τριῶν· τῶν δύο πρώτων εἰς τὸν τάφον τοῦ Πλανούδη καὶ τοῦ τρίτου εἰς βίβλον μεταφρασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου (ἐκ τῆς Λατινικῆς). Ἐξεδόθησαν ὑπὸ M. Treu, αὐτόθι, σσ. 190 - 191. Βλ. καὶ C. N. Constantinides, Higher Education in Byzantium, σ. 85.

3. Ἐξεδόθησαν ὑπὸ Salv. Cyrillus, Codices graeci mss. regiae Bibliothecae Borbonicae, tomus I, Neapoli 1826, σσ. 67-68· παραδίδονται ἐν κώδ. II. A. 24, τοῦ ιδ' αἰ. Πβ. καὶ Ἀθ. Κομίνη, Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματοποιοί, ἐν Ἀθήναις 1966, σσ. 181-182, ἀρ. 5, ἔνθα καὶ περὶ ἄλλων παραδιδόντων κωδίκων γίνεται παραπομπὴ εἰς I. Sajdak, Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni..., Cracoviae 1914, σ. 266 [ἐμοὶ ἀπρόσιτον].

μαθητείας τοῦ Γρηγορίου παρὰ τῷ Πλανούδῃ, αἱ ἀνωτέρω δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητοι ὥστε νὰ πείσουν ὅτι ὁ Γρηγόριος μοναχὸς τοῦ Γαβρᾶ καὶ εἶτα Γρηγόριος ἀρχιερεὺς Ἀχρίδος, ὁ λόγιος καὶ φιλάνθρωπος, εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν μοναχὸν καὶ πρεσβύτερον Γρηγόριον τὸν μαθητὴν τοῦ Πλανούδη, κεκτημένον τὰ αὐτὰ γνωρίσματα ἠθικοῦ χαρακτῆρος καὶ παιδείας.

Ἐὰν ἦτο γνωστὸν τὸ ἔτος θανάτου τοῦ θρηνηθέντος Ἀλεξίου Καππαδόκη, θὰ ἦτο δεδομένος ὁ terminus post quem καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Γρηγορίου. Ὁ μόνος χρονολογικὸς ὑπαινιγμὸς εἶναι ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἀπέθανεν οὗτος ἐπικρατεῖ *τοσαύτη σύγχυσις ἐκκλησίας* (στ. 20). Ἐὰν πρόκειται περὶ τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης κατὰ τὴν γ' φάσιν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, τότε εὑρισκόμεθα εἰς τὰ ἔτη 1327/8, καὶ πρὸς τὸ ὅριον τοῦτο φαίνεται ὅτι τείνει καὶ τὸ ἐν PLP 11047 λῆμμα. Ἴσως δύναται νὰ προσδιορισθῇ ὁ terminus ante quem ἐκ τοῦ ὅτι κατ' Ἰούλιον τοῦ 1337 ὁ πατριάρχης Ἰω. Καλέκας παρέχει κατὰ κτητορικὸν δίκαιον τὴν μονὴν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ τοῦ Σωσθενίου εἰς τὸν ἱερομόναχον Ἰγνάτιον Καλόθετον (PLP 10610)[1]. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ παλαιότερον λαβὼν ταύτην[2] Γρηγόριος, παρὰ τοῦ βασιλέως αὐτὸς καὶ προφανῶς ὁμοίως μετὰ κτητορικῶν δικαιωμάτων[3] (ὡς καὶ ἔτι προγενέστερον παρὰ τοῦ αὐτοῦ τὴν μονὴν Ψυχοσωστρίας), δὲν ζῇ πλέον. Ὑπάρχει καὶ μεταγενεστέρα μαρτυρία περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐξ ἐγγράφων τῆς μονῆς Ψυχοσωστρίας τῶν ἐτῶν 1347/9[4]. Πάντως τὸ 1332 ὡς ἔτος θανάτου τοῦ Γρηγορίου προέρχεται ἐξ αὐθαιρέτου ὑποθέσεως.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΙΩ. ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ

---

1. M.-M., Acta, I, σ. 168, Darrouzès, Regestes, V, ἀρ. 2179.
2. Ὅτι τὴν μονὴν ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ τοῦ Σωσθενίου καὶ οὐχὶ ἑτέραν ἐγγυτέραν πρὸς τὴν ΚΠολιν ἔλαβεν ὁ Γρηγόριος ἀποκλίνει νὰ δεχθῇ καὶ ὁ I. Ševčenko, Two Poems..., σ. 9.
3. ὥστε νὰ ἔχῃ ἐξ αὐτῆς καὶ εἰσόδημα, δι' οὗ ἤρχετο καὶ εἰς πένητας ἀρωγὸς κατὰ τἀνωτέρω.
4. Βλ. I. Ševčenko, αὐτόθι, σ. 10.

RODOLPHE GUILLAND
(1888 - 1981)

Πολὺ ἀργὰ ἐγνώσθη ὁ θάνατος τοῦ Γάλλου Βυζαντινολόγου Ροδόλφου Γκιλλὰν (P. Lemerle, RÉB 40, 1982, σσ. 222-223) καὶ μάλιστα εἰς τὰς Ἀθήνας.

Οὗτος ἐν τούτοις διετήρει ἄλλοτε σχέσεις δι' ἀλληλογραφίας πρὸς πολλοὺς Ἕλληνας οἱ ὁποῖοι τοῦ ἀπέστελλον τὰ βιβλία των καὶ ἐλάμβανον πάντοτε ἀνταπόκρισιν ἐνθαρρύνσεως καὶ εὐγενικῶν ἐπαίνων. Ἦτο δὲ καὶ ἐπίτιμος Ἑταῖρος τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (ἀπὸ τοῦ ἔτους 1950)

Rodolphe Guilland (1888-1981)

καὶ τακτικός της συνεργάτης, ἀπὸ δὲ τοῦ 1958 καὶ ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὸ 1958 κατέλιπε τὴν τακτικὴν ἕδραν τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας εἰς τὴν Σορβόννην, τὴν ὁποίαν κατεῖχε μὲν ἀπὸ τοῦ 1943, ὑπηρέτει δ' ὅμως ὑπ' ἄλλον τίτλον ἀπὸ τοῦ 1938.

Ὡς συνεργάτην τῆς Ἐπετηρίδος τὸν παρέλαβον ἀπὸ τὸν ἀείμν. Φ. Κουκουλέν, ὁ ὁποῖος ἠσχολεῖτο διὰ βίου μὲ τὸν Ἰδιωτικὸν βίον τῶν Βυζαντινῶν, ἐνῷ αἱ ἐργασίαι τοῦ R. Guilland ἀφεώρων ἰδίᾳ εἰς τὸν Δημόσιον Βίον (θεσμοὺς καὶ ἀξιώματα τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς). Κατ' ἀρχὰς αἱ συνεργασίαι ἤρχοντο μεταπεφρασμέναι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ οὕτως ἐδημοσιεύοντο εἰς τοὺς τόμους 18 (1948) - 22 (1952), εἶτα ὅμως ἀπὸ τοῦ τόμου 23 (1953) μέχρι καὶ τοῦ 40οῦ (1973) ἐδημοσιεύοντο ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν Γαλλικήν. Ἡ ὑπ' ἐμοῦ σύνταξις καὶ διεύθυνσις τῆς Ἐπετηρίδος καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων συντέλεσεν ὥστε ν' ἀνταλλάξωμεν πλῆθος ἐπιστολῶν ὧν μίαν περίπου ἑκατοντάδα (1953-1976) ἔχω διαφυλάξει. Προσωπικὴν γνωριμίαν τοῦ ἀειμν. ἔσχον εἰς Παρισίους μεταβάς, διότι ἐκεῖνος οὐδέποτε (νομίζω) ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, οὔτε διὰ τὴν ἀνακήρυξίν του εἰς ἐπίτιμον διδάκτορα! Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν προκάτοχόν του Ch. Diehl καὶ τὸν διάδοχόν του P. Lemerle, ἀρχαιολόγους πρωτίστως ὑπηρετήσαντας τὴν ἐν Ἀθήναις Γαλλικὴν ἀρχαιολογικὴν Σχολήν, ὁ Guilland ἦτο ἱστορικοφιλόλογος τῆς ἀναγνώσεως τῶν συγγραφέων, ἐκ τῆς ἀποδελτιώσεως τῶν ὁποίων προέκυψε μέγα ἀρχεῖον τὸ ὁποῖον ἐξεμεταλλεύθη ἐν συνεχείᾳ ἀσάλευτος εἰς Παρισίους ἢ εἰς τὸ κτῆμα του εἰς S. Marcellin (Isère), διὰ τὴν σύνταξιν καὶ διασπορὰν πολυαρίθμων του μελετῶν. Δειλὸς ὡς ἄνθρωπος, αὐτὸς ὁ μετασχὼν τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου καὶ παρασημοφορηθεὶς κατ' αὐτόν, δὲν ἐνεπλέκετο εἰς ταξίδια, ἐρεύνας, ἔριδας καὶ ἀμφισβητήσεις.

Ὁ R. Guilland ἐγεννήθη τὴν 5ην Μαρτίου 1888 εἰς Lons-Le Saunie (Jura) τῆς Γαλλίας, ὑπηρέτησεν ὡς ἐκπαιδευτικὸς καὶ ἐν συνεχείᾳ ὡς πανεπιστημιακός, καὶ διεδέχθη τὸν Ντήλ, ὃν καὶ ἀποθανόντα τὸ 1944, ἐγκωμίασε (βλ. RÉB III, 1946, σσ. 5-18). Μέχρι τοῦ 1979 ὅτε ἀπέθανεν ἄτεκνος ἡ σύζυγός του εἰς ἡλικίαν 79 ἐτῶν, εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐργάζεται. Ἀπεσύρθη ἔκτοτε εἰς τὸ κτῆμα του τοῦ S. Marcellin, ὅπου καὶ ἀπέθανεν, ὑπὲρ 93 ἔτη βιώσας, τὴν 5ην Ὀκτωβρίου 1981. Προηγουμένως ὁ πατὴρ Jean Darrouzès ἐδημοσίευσε τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ Guilland εἰς RÉB 38, 1980, σσ. 271-287, περιλαμβάνουσαν 291 τίτλους δημοσιεύσεων τῶν ἐτῶν 1921-1980 καὶ πίνακα τῶν ἀνεκδότων ὅσα κατέλιπεν εἰς τοὺς Assomptionistes.

Μεταξὺ τῶν δημοσιευμάτων τοῦ G. εἶναι καὶ τὰ εἰς τὸν τόμον εἰς μνήμην τοῦ Κωνστ. Ἀμάντου, 1960, σσ. 11-24 καὶ εἰς τοὺς τόμους 65, 73-74 (τῶν ἐτῶν 1961, 1972-1973) τῆς ὑπ' ἐμοῦ διευθυνομένης «Ἀθηνᾶς». Καὶ αἱ τρεῖς αὗται μελέται ἐδημοσιεύθησαν δι' ἐμοῦ. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ εἰς ἄλλα ἑλλην. περιοδικὰ (Ἑλληνικά, Δελτίον Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας) τετυπωμέναι ἐργασίαι τινὲς τοῦ ἀειμνήστου.

Ὡς φιλόλογος ὁ R. Guilland ἔγραψε κυρίως δύο βιβλία περὶ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ. Τὸ ἕν: **Essai sur N. G. L'homme et l'œuvre**, Παρίσιοι 1926. Καὶ τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ αὐτοῦ Ν. Γρηγορᾶ, τὸ ἑπόμενον ἔτος 1927 ἐξέδωκεν ὁμοίως εἰς Παρισίους.

25 - 1 - 1984

Αἱ συναγωγαὶ τῶν δημοσιευμάτων του εἶναι εἰς 4 τόμους:

α') Études Byzantines, Paris 1959.

β') Recherches sur les instutions Byzantines I-II, Berlin 1967.

γ') Titres et fonctions de l'Empire Byzantin, London 1976.

Ἰδιαιτέρως ἐπλούτισε τὸν ὑπομνηματισμὸν εἰς τὴν Βασίλειον Τάξιν τοῦ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου. Ἔργα πάντα χρήσιμα, ὑπερκερασθέντα ὅμως ἀπὸ τὴν ἁλματώδη ἔρευναν τῆς μετὰ τὸ 1944 περιόδου καὶ τὴν ἀλλαγὴν τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ κοινωνικοῦ καὶ κρατικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου, ὡς καὶ τὸν μετατοπισμὸν τῶν κέντρων γνώσεως τῆς Βυζαντινολογίας καὶ τῆς Ἱστοριογραφίας τῶν Μέσων Χρόνων.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΔΕΛΙΑΛΗΣ
(1895 - Ἰούλιος 1979)

Ποῦ, πότε ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανεν ὁ ἀφανὴς αὐτὸς ἥρως τῶν Νεοελληνικῶν Ἀρχείων καὶ Βιβλιοθηκῶν, οὐδεὶς μ' ἐπληροφόρησεν ἐπακριβῶς. Ἐν τούτοις ἐθεώρησα χρέος μου νὰ γράψω. Διότι ὑπάρχουν τινές, ἢ ὑπῆρχον μέχρι τῶν τῶν ἡμερῶν μας, ἀφανεῖς ἐπαρχιῶται «λόγιοι» οἱ ὁποῖοι δι' ὅλου των τοῦ βίου ὑπηρέτησαν τὴν ἐπαρχιακὴν ζωὴν καὶ Ἱστορίαν, καὶ ἑπομένως τὴν ἔρευναν. Οὗτοι ἢ διεφύλαξαν τοὺς ἤδη συγκεντρωμένους θησαυροὺς μητροπόλεων, μονῶν, ναῶν, βιβλιοθηκῶν καὶ ἀρχείων, ἢ καὶ οἱ ἴδιοι συνετέλεσαν εἰς τὴν συλλογήν, ταξινόμησιν, ἀσφαλῆ φύλαξιν καί, ὅσαις δυνάμεσι, δημοσίευσιν αὐτῶν. Τὰς δημοσιεύσεις των ἠγνόησαν συνήθως τὰ μεγάλα περιοδικὰ καὶ οἱ ἐξ ὀφφικίων ἱστορικοὶ καὶ φιλόλογοι, οὐδὲ τὰς εὑρίσκει τις εὐκόλως συγκεντρωμένας. Καὶ ἀποθανόντες ἐλησμονήθησαν ταχέως, διότι οἱ διαδεχόμενοι αὐτοὺς εἶναι μὲν ὑπάλληλοι πολλάκις εὐσυνείδητοι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ζηλωταὶ τῆς ἐρεύνης καὶ ἄξιοι τῶν ὀλιγογραμμάτων ἀπελθόντων.

Τύχη ἀγαθῇ ἡ Κοζάνη τῆς Δυτ. Μακεδονίας, ἡ ὁποία διέσωσεν οὐ μόνον σκεύη, ἄμφια, χειρόγραφα τῶν ἱερῶν της ναῶν καὶ μονῶν, ἀλλὰ καὶ ἀξιολογωτάτην παλαιὰν βιβλιοθήκην, εὗρεν ἐν τῷ προσώπῳ ταπεινοῦ καὶ «ἀγραμμάτου» φιλαρχαίου καὶ φιλίστορος Χριστιανοῦ, τὸν ἄγγελον φύλακα τῶν θησαυρῶν της καὶ τὸν ἐπιμελέστατον αὐτῶν μελετητὴν καὶ ἐκδότην. Τὸν Νικόλαον Δελιαλῆν ἐγνώρισα καὶ ἐξετίμησα ὡς διευθυντὴς τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους (1947-1950), ὅτε τὸ ὅπερ διηύθυνεν ἀρχεῖον τῆς Κοζάνης ὑπήγετό πως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μου. Πτωχῆς ἐμφανίσεως, ἐξ ἧς εἴκαζέ τις ἐπαρχιώτην μικρέμπορον μᾶλλον ἢ λόγιον, μὲ ὁμιλίαν ἐντόνως βορειοελληνικήν, τὴν ὁποίαν δυσκόλως παρηκολούθει ὁ νότιος, ἁπλοῦς, προσεκτικός, ἦτο αὐτὸς ἐκ διαισθήσεως ὀξυτάτης ὁ ἀντιλαμβανόμενος τὴν ἀξίαν τῶν ἐγγράφων καὶ περγαμηνῶν ἢ τὴν σπάνιν καὶ σημασίαν τῶν κοζανιτικῶν ἐντύπων! Ταχέως διέγνωσα ὅτι ὑπὸ τὸν ἀπέριττον αὐτὸν ἐπαρχιώτην ἐκρύπτετο πολύτιμος πατριώτης ἐρευνητής, διὸ καὶ ἐξυπηρέτησα αὐτὸν καὶ τότε καὶ ἔκτοτε ὅσον ἠδυνήθην, δημοσιεύσας καὶ διὰ τοῦ ΔΙΕΕ τὴν διαθήκην τοῦ Νικ. Κασομούλη (δι' ἣν ἐνδιεφέρθη ἰδιαζόντως καὶ ὁ ἀείμν. Φίλιππος Στ. Δραγούμης). Ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν μὴ ἐπισκεφθεὶς πλέον τὴν Κοζάνην δὲν τὸν ἐπανεῖδα, οὐδ' ἐκεῖνος δέ, μονήρης καὶ ἀσθενής, ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας. Ἐπληροφορούμην ὅμως τὰ κατ' αὐτὸν μέσῳ τοῦ φίλου σεβασμ. μητροπολίτου Κοζάνης (ἀπὸ τοῦ 1958) κ. Διονυσίου, ὁ ὁποῖος παντοιοτρόπως ἐβοήθησε τὸν Δελιαλῆν διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν μελετῶν του.

Ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ Νικ. Δελιαλῆ ἀφορᾷ εἰς δύο τομεῖς: τὴν Βιβλιογραφίαν καὶ τὴν Ἔκδοσιν κειμένων. Παρέργως ἐξέδωκε καὶ ἱερὰ σκεύη κλπ. Ἡ πρώτη ἀντιπροσωπεύεται διὰ διτόμου Καταλόγου τῶν ἑλληνικῶν ἐντύπων τῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης τῶν ἐτῶν 1494-1832. Ὁ πρῶτος τόμος ἐφάνη τὸ 1948 καὶ ὁ δεύτερος μόλις τὸ 1964.

Ἡ δευτέρα κατηγορία εἶναι ἡ δημοσίευσις πατριαρχικῶν σιγιλλίων, διαθηκῶν, ἐγγράφων κά. δοκουμέντων ἀφορώντων εἴς τε τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν (Β. Ἑλλάδος, Ἀχρίδος, Κοζάνης ἰδίᾳ κλπ.), εἰς ἀρχιερεῖς, ναοὺς καὶ μονὰς καὶ ἄλλας διακριβώσεις, εἴτε εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν κατὰ τὴν περίοδον τῆς δουλείας (—1912) ἐκπαιδευτικὴν ἱστορίαν τοῦ Μακεδονικοῦ χώρου. Ποικίλα μικρότερα θέματα ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὰς δημοσιεύσεις τοῦ Δελιαλῆ: Οἰκονομικά, ὁ Τύπος, ὁ ἀπόδημος Ἑλληνισμός, ἡ Προσωπογραφία, ἡ Ἁγιολογία, αἱ Ἐπιγραφαί, τὰ Παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα.

Τὸ δημοσιευόμενον ὑλικὸν ἀνεγινώσκετο ὀρθῶς, εἰκονογραφεῖτο πλουσίως καὶ ἐσχολιάζετο ἐπακριβῶς. Ὁ μελετητὴς πρέπει νὰ αἰσθάνεται ἀσφαλὴς ἐκ τῶν δημοσιεύσεων αὐτῶν.

Περαιτέρω παρέχω Πίνακα τῶν ἀπὸ τοῦ 1940 μέχρι καὶ τοῦ 1972 γνωστῶν εἰς ἐμὲ δημοσιεύσεων τοῦ Νικ. Δελιαλῆ[1]:

1. Δύο πατριαρχικὰ σιγίλλια Διονυσίου τοῦ Δ' ⟨1676⟩ καὶ Γρηγορίου Ε' ⟨1798, ἐκ τῆς βιβλιοθήκης Κοζάνης⟩, Μακεδονικά Α', 1940, σσ. 108-122.

2. Συμπληρωματικὰ περὶ τῆς ἐκ Κοζάνης οἰκογενείας τῶν ἐν Αὐστρίᾳ διαμενόντων Καραγιάννη - von Karajan, αὐτόθι, σσ. 525-526 ⟨ἔγγραφον 1842⟩.

3. Κατάλογος ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης. Μέρος πρῶτον: Ἔντυπα ἐκδόσεων 1494-1832, πλὴν ξενογλώσσων, μετὰ δεκαοκτὼ εἰκόνων εἰς τὸ τέλος. Ἐκδίδεται ὑπὸ Νικολάου Π. Δελιαλῆ, Ἐφόρου Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1948, 8ο, σσ. ιε'+264 + πίν. (=Δημοσιεύματα Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, ἀρ. 1).

4. Συμπληρωματικὸν Σημείωμα περὶ τοῦ ἰατροφιλοσόφου Καρακάση (1766-1771), «Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου», Ἀθῆναι 1953, σσ. 542-543.

5. Συλλογὴ παλαιοχριστιανικῶν καὶ μεταγενεστέρων μνημείων τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης μετ' εἰκόνων καὶ φερμανίων. Θεσσαλονίκη 1955, 8ο, σσ. 32 + 20 πίνακες + χάρτης.

6. Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς Κοζάνης, περ. Οἰκοδομὴ Α', ἐν Κοζάνῃ 1958, σσ. 315-334: Α'. Μελέτιος (τὸ γένος Κατακάλου) ἐπίσκοπος Σερβίων καὶ Κοζάνης (1734 - 1752). Καστρίκιος ὀφφικιοῦχος τῆς

1. Παραλείπω τὰ δημοσιεύματά του διὰ τοῦ περ. Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ (ὡς 7, 1932, σσ. 246-248: Ἠπειρωτικαὶ σημειώσεις).

Ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης, ἐν σσ. 317-332 ⟨καὶ ἐπιγραφαί, ἐπιγράμματα⟩.

Β΄. Ἄμφια χρυσοκέντητα ἐκ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης 16ου-19ου αἰῶνος ⟨καὶ ἐπιγραφή⟩, αὐτόθι, σσ. 333-334 + η΄ πίνακες.

Γ΄. Ἀργυρᾶ σκεύη τῆς ἐκκλησίας Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης, αὐτόθι Β΄, 1959, σσ. 201-216 +λβ΄ πίνακες.

Δ΄. Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἐκκλησίας Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης τῶν ἐτῶν 1746-1782, αὐτόθι Γ΄, 1960, σσ. 217-272 ⟨κῶδιξ ἱερὸς καὶ μία ἐπιγραφή⟩.

Ε΄. Τὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης, αὐτόθι Γ΄-Δ΄, 1964, σσ. 327-330 +4 πίνακες.

Ϛ΄. Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης ἐτῶν 1782-1802, αὐτόθι, σσ. 331-416.

⟨Τὰ μέρη Ε΄-Ϛ΄ καὶ εἰς ἀνάτυπον ἐκ σσ. 94 + 4 φωτογρ.⟩. Κρίσις ὑπὸ Κωνστ. Παπουλίδη, Μακεδονικὰ Η΄, 1968, σσ. 416-417.

7. Ἐφημερίδες (ἐκδοθεῖσαι ἐν Κοζάνῃ), Κοζάνη 1959, 12ο, σσ. 31.

8. Παλαιὰ οἰκογενειακὰ τιμαλφῆ Κοζάνης ὑπὸ Ν. Π. Δελιαλῆ, Ἐφόρου Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, 1959, 8ο, σσ. 8 (=Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας Α΄, 1960, σσ. 132-138).

9. Ἡ διαθήκη τοῦ ὁσίου Νικάνορος τοῦ Θεσσαλονικέως, Μακεδονικὰ Δ΄, (1955-)1960, σσ. 416-425 ⟨ἐκ χειρογράφου μονῆς Ζάβορδας⟩.

10. Ἡ ἰδιόγραφος διαθήκη τοῦ Νικολάου Κ. Κασομούλη (1795-1871), ΔΙΕΕ 14, 1960, σσ. 313-341 ⟨καὶ ἐξ ἀνατυπώσεως αὐτοτελῶς 1961, σσ. 31⟩. Κρίσις ὑπὸ Στ. Π. Κυριακίδου, Μακεδονικὰ Ε΄, 1961-3, σσ. 575-576.

11. Αἰμιλιανὸς μητροπολίτης Γρεβενῶν († 1911), Κοζάνη 1961, 8ο, σσ. 8 ⟨ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 50ετίας ἀπὸ τοῦ μαρτυρίου του. Εἰκονογραφημένον⟩.

12. Ἀμφιλόχιος Παρασκευᾶς. Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τῆς παιδείας τῆς Κοζάνης κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ὑπὸ (τῶν) Ἀναστασίου Χ. Μέγα (καὶ) Νικ. Π. Δελιαλῆ, Μακεδονικὰ Ε΄, 1961-1963, σσ. 415-437.

13. Κατάλογος ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης. Μέρος Δεύτερον: Ἔντυπα ἐκδόσεως 1833-1912, πλὴν τῶν ξενογλώσσων, μετὰ ὀγδοήκοντα ἓξ εἰκόνων εἰς τὸ τέλος... Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1964, 8ο, σσ. ιε΄ +512+ πίν. ⟨= Δημοσιεύματα Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, ἀριθ. 3⟩.

14. Ἱδρυτικὰ ἔγγραφα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Βελβεντοῦ, Μακεδονικὰ Ϛ΄, 1964-1965, σσ. 266-274.

15. Κατάλογος σκευοφυλακείου Ἐκκλησίας Ἁγίας Κυριακῆς Σερβίων καὶ ἐπιγραφαὶ ἱ. μονῆς Ζιδανίου (Στάνου) μετὰ δύο εἰκόνων, Θεσσαλονίκη 1967, 16ο, σσ. 16.

16. Τὸ πρωτότυπον τῆς διαθήκης τοῦ ὁσίου Νικάνορος τοῦ Θεσσαλονικέως καὶ τέσσερα ἄλλα ἀνέκδοτα ἔγγραφα ⟨ὧν τὰ πρῶτα 1677, 1732 ἔτους ἐκ τῆς ἱ. μονῆς Ζάβορδας⟩, Μακεδονικὰ Θ΄, 1969, σσ. 243-265.

17. Ἐπισκοπικὰ Κοζάνης, Κοζάνη 1972, σσ. 5-28.

18. Διαθῆκαι εὐεργετῶν τῆς πόλεως Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1970, 8ο, σσ. η' + 55 + 35 πίνακες ἐκτὸς κειμένου.

Κρίσις ὑπὸ Γιάννη Τσάρα, Μακεδονικὰ 10, 1970, σσ. 313-315.

19. Ἐγκύκλιος Εὐγενίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἔτους 1821, Μακεδονικὰ ΙΒ', 1972, σσ. 496-500.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΤΕΣΗΣ
(1901 - 9.11.1983)

Μετὰ ὀλιγοήμερον ἀσθένειαν, ἐν πλήρει πνευματικῇ ἀκμῇ καὶ μὲ ὀξυτάτην μνήμην, ἐκοιμήθη ὁ μητροπολίτης πρώην Λήμνου Βασίλειος ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἀπὸ μακροῦ ἐφησύχαζεν, ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἐκκλ. Ἱστορίαν.

Γεννηθεὶς ὁ Κωνσταντῖνος Γ. Ἀτέσης, κατὰ κόσμον, εἰς Σκῦρον ἐσπούδασεν εἰς Πειραιᾶ καὶ εἶτα εἰς Θεολ. Σχολὴν Ἀθηνῶν, ἀφοῦ ἐκάρη μοναχὸς καὶ εἶχε χειροτονηθῆ διάκονος εἰς Μεγ. Λαύραν τοῦ Ἄθω. Ὡς διάκονος καὶ εἶτα ἀρχιμανδρίτης ὑπηρέτησεν εἰς Πειραιᾶ καὶ εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἀθηνῶν. Ἐξελέγη (ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἱ. Συνόδου διατελῶν) βοηθὸς ἐπίσκοπος Ταλαντίου (20.10.1945) καὶ εἶτα μητροπ. Λήμνου (1949-1951). Λόγῳ ἀσθενείας παραιτηθεὶς τῆς μητροπ. Λήμνου, ἐν συνεχείᾳ ὑπηρέτησεν εἰς διαφόρους θέσεις τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀποστολικῆς Διακονίας, καὶ ἀπὸ τοῦ 1958 ἀφωσιώθη εἰς συγγραφὰς καὶ ἐρεύνας. Τακτικὸς μελετητὴς τῶν Γεν. Ἀρχείων τοῦ Κράτους, ἐχρησιμοποίησε τὰς πηγάς των πρὸς στήριξιν διαφόρων μελετῶν του. Ἰδίᾳ ὁ Βασίλειος Ἀτέσης ἠσχολήθη μὲ τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος (μετὰ τὸ 1821) καὶ τὴν σύνταξιν ἀρχιερατικῶν καταλόγων αὐτῆς τε καὶ τοῦ Οἰκ. θρόνου Κωνσταντινουπόλεως, ἰδιαιτέρως δὲ μὲ τὴν ἐκκλ. Ἱστορίαν τῆς πατρίδος του Σκύρου, τὴν προσωπογραφίαν διαφόρων μητροπόλεων. Ὁ ἴδιος ἐτύγχανε ζῶν ἀρχεῖον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ ἱστορίας, καθὼς ἐγνώρισε προσωπικῶς πολλὰς δεκάδας ἱεραρχῶν καὶ θεολόγων. Ἐπρόσεχε τὰς πηγὰς καὶ παρηκολούθει τὴν βιβλιογραφίαν, ἦτο δ' ἰδιαιτέρως προσεκτικὸς εἰς τὰς ἐκτιμήσεις του, ὥστε νὰ μὴ ἀδικῇ (ἢ κατηγορῇ) κανένα. Ὡς ἄνθρωπος ὑπῆρξεν ἀγαθός, μειλίχιος καὶ ἀθόρυβος. Ζῶν διέθηκεν εἰς ἁγιορειτικὰς μονὰς τὰ ἄμφιά του καὶ τὸ πλεῖστον τῶν βιβλίων του. Ὑπηρέτησε δὲ τὴν φιλανθρωπικὴν ζωὴν τῆς πατρίδος του καὶ τῶν Ἀθηνῶν ὅση αὐτῷ δύναμις.

Ὁ Βασίλειος Ἀτέσης ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὑπῆρξε τακτικὸς ἑταῖρος τῆς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, συνεργάτης δὲ πολλῶν περιοδικῶν, ἐν οἷς καὶ τοῦ Ἐκκλ. Φάρου Ἀλεξανδρείας, τοῦ περ. Τρεῖς Ἱεράρχαι, τῆς Θεολογίας κλπ.

Εἰς τὰς ἀναγραφὰς τῆς Βιβλιογραφίας ἣν δημοσιεύει ἡ ΕΕΒΣ θὰ εὕρῃ τις καταχωριζομένους τοὺς τίτλους τῶν δημοσιευμάτων του (βλ. καὶ ὅσα ἔγραψε περὶ αὐτοῦ ὁ ἀρχιμ. Φιλ. Βιτάλης ἐν ΘΗΕ 3, στ. 702-703).

Ὁ μητροπ. Βασίλειος εἶναι ἐκ τῶν τελευταίων σημαντικῶν ἱστοριοδιφῶν ἀρχιερέων τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, περὶ τὴν γνῶσιν τῆς ὁποίας πολλὰ καὶ ἀξιόλογα προσέφερεν. Ὁ ὑποφαινόμενος ἐνθυμεῖται αὐτὸν ὡς θερμὸν φίλον καὶ συμπαραστάτην (παλαιόθεν γείτονα εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς Ἁγίας Τριάδος Ἀμπελοκήπων), μεθ᾽ οὗ πολλὰ συνεζήτησε καὶ παρ᾽ οὗ οὐκ ὀλίγα ἔμαθεν ἱστορικά.

Εἴη ἡ μνήμη αὐτοῦ μετὰ τῶν δικαίων ἐργατῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ Χριστιανικοῦ ἀμπελῶνος.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

H. J. SCHELTEMA
(25.12.1906 - 2.12.1981)

Ὁ Herman Jan Scheltema ἐγεννήθη στὶς 25 Δεκεμβρίου 1906 στὸ Groningen τῆς Ὁλλανδίας. Ὁ πατέρας του Gabbe Scheltema ἦτο καθηγητὴς τῆς παιδιατρικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς ἰδίας πόλεως. Ἐκεῖ παρηκολούθησε ὁ νεαρὸς Scheltema τὰ ἐγκύκλια μαθήματα καὶ ἐσπούδασε νομικά. Διδάκτωρ ἀνεκηρύχθη ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς γενετείρας του τὸ 1934. Ἡ προτίμησίς του πρὸς τὸ βυζαντινὸν δίκαιον δὲν ἐξεδηλώθη ἀμέσως. Μετὰ τὴν διδακτορική του διατριβὴ ὁ Scheltema ἠσχολήθη τόσον μὲ τὸ ἰσχῦον ἰδιωτικὸν δίκαιον, ὅσον καὶ μὲ τὴν ἱστορία τοῦ δικαίου γενικῶς — ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴ μουσική. Τέλος, ἀφοῦ καταστάλαξαν τὰ ἐνδιαφέροντά του, διωρίσθη τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1940 ὑφηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἄμστερνταμ γιὰ τὸ μάθημα τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου. Ἐκεῖ ἔμεινε ὅλο τὸ διάστημα τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς (μετέχοντας ἐνεργῶς στὴν ἀντίστασι κατὰ τῶν κατακτητῶν, πρᾶγμα ποὺ παρ' ὀλίγο θὰ τοῦ ἐστοίχιζε τὴ ζωή) καὶ στὴ συνέχεια, τὸ 1945, ἐπέστρεψε στὸ Groningen ὡς διάδοχος τοῦ διδασκάλου του Van Meurs στὴν τακτικὴν ἕδρα τῆς ἱστορίας τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, τὴν ὁποία καὶ διετήρησε πάνω ἀπὸ 30 χρόνια, ἕως ὅτου ἀπεχώρησε, λόγῳ συμπληρώσεως τοῦ ὁρίου ἡλικίας, τὸ 1977. Ὅλ' αὐτὰ τὰ χρόνια καμμιὰ δελεαστικὴ πρότασι μετακλήσεως δὲν ἐστάθη ἱκανὴ νὰ τὸν ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς μικρῆς αὐτῆς ὁλλανδικῆς πόλεως, ποὺ χάρις σ' αὐτὸν ἐξειλίχθη σὲ παγκόσμιο κέντρον σπουδῆς καὶ ἐρεύνης τῶν νομικῶν κειμένων τοῦ Βυζαντίου. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴ συνταξιοδότησί του καμμία μέρα δὲν ἔλειψε ἀπὸ τὴ θέσι του μπροστὰ στὸ ἀναγνωστικό «του» μηχάνημα — δῶρον τῶν συνεργατῶν του μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀποχωρήσεώς του ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν ὑπηρεσία — δίπλα στὸ ἰσόγειο παράθυρο τοῦ Σπουδαστηρίου Ἱστορίας τοῦ Δικαίου. Ἀκόμη καὶ τὶς παραδόσεις καὶ τὰ φροντιστήριά του συνέχισε ὁ Scheltema μετὰ τὸ 1977. Μετὰ ἀπὸ ἕνα τέτοιο φροντιστήριο τὸν ηὗρε ξαφνικὰ ὁ θάνατος τὸ βράδι τῆς 2ας Δεκεμβρίου 1981 στὸ σπίτι τοῦ μαθητοῦ καὶ διαδόχου του J. Lokin — μὲ τὸ σπίρτο στὸ χέρι, ἕτοιμο νὰ ἀνάψῃ τὴν πίπα του. Σὲ λίγες μέρες θὰ συνεπλήρωνε ζωὴ τριῶν τετάρτων αἰῶνος.

Γιὰ τὸν εὐρὺ κύκλο τῶν ἱστορικῶν τοῦ δικαίου καὶ γενικώτερα τῶν βυζαντινολόγων τὸ ὄνομα τοῦ Scheltema ταυτίζεται μὲ τὰ Βασιλικά. Δὲν ὑπάρχει καμμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ἡ κολοσσιαία αὐτὴ ἔκδοσις ἀποτελεῖ προσωπικὸν ἐπίτευγμά του, γιατὶ δὲν θὰ εἶχε ἀρχίσει χωρὶς τὴ διορατικότητά του, ἀλλὰ καὶ τὴν τόλμη καὶ τὴν αἰσιοδοξία του σχετικὰ μὲ τὴν ἀντιμετώπισι τῶν ἀναποφεύκτων δυσκολιῶν τοῦ ἐγχειρήματος. Τὸ τεράστιον αὐτὸ ἔργο δὲν

τὸ ἄφησε ἀσυμπλήρωτον. Ὅπως ἔγινε γνωστό, δύο ἑβδομάδες πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του παρέδωσε ἕτοιμα πρὸς τύπωσιν τὰ χειρόγραφα τῶν τριῶν τελευταίων τόμων. Ἀλλὰ ἡ προσφορὰ τοῦ Scheltema στὴ μελέτη τῶν πηγῶν τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου δὲν ἐξαντλεῖται μὲ τὴν ἔκδοσι τῶν Βασιλικῶν. Σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ συμβολή του μὲ μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ ἀπὸ ἐργασίες γύρω ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν ἀντικηνσόρων, μὲ τοὺς ὁποίους ἀρχίζει οὐσιαστικὰ ἡ διαφοροποίησις τοῦ βυζαντινοῦ ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο.

Ὁ Scheltema διέθετε ἀπίστευτη ζωτικότητα καὶ σωματικὴ ἀντοχή. Εἶχε πολὺ ἀνεπτυγμένη τὴν αἴσθηση τοῦ χιοῦμορ — ἡ συλλογή του «κακόγουστων» ἀντικειμένων ἦταν μοναδικὴ — καὶ ἔντονη κριτικὴ διάθεση, ἰδίως ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του καὶ στὸ ἄμεσο περιβάλλον του. Ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ἀνθρώπου ψυχροῦ καὶ ἀπροσίτου. Ἡ εἰκόνα ὅμως αὐτὴ δὲν ἀνταπεκρίνετο στὴν πραγματικότητα, γιατὶ ἐδημιουργεῖτο ἀπὸ τὸ προστατευτικὸ τεῖχος ποὺ εἶχε ὑψώσει γύρω του. Ἡ ἀλήθεια ἦταν διαφορετική. Ὁ Scheltema ἔκρυβε μέσα του πολλὴν εὐαισθησία, στὴν ὁποία ἔδιδε διέξοδο καθισμένος στὸ πιάνο του — στὸ παίξιμό του δὲν ξεχώριζε ἀπὸ ἐπαγγελματία. Ἄμεση σχέσι μὲ αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς προσωπικότητός του εἶχε καὶ ἡ ἀγάπη του στὴν ποίησι. Ἤδη ἀπὸ τὰ φοιτητικά του χρόνια, ἀλλὰ καὶ σὲ μεταγενέστερες ἐποχές, εἶχε δημοσιεύσει μὲ ψευδώνυμο ἀξιόλογες ποιητικὲς συλλογὲς — κυρίως σονέττα.

Ὁ Scheltema ἔζησε μᾶλλον ἀπομονωμένος. Τὰ τελευταῖα ἰδίως χρόνια τὴν οἰκογένειά του ἀποτελοῦσαν οἱ συνεργάτες του. Δὲν ταξίδευε ἐπίσης συχνὰ στὸ ἐξωτερικό. Σὲ διεθνεῖς συναντήσεις καὶ συνέδρια ἐλάμβανε μέρος σὲ ἐξαιρετικὲς μόνον περιπτώσεις. Τὴν Ἑλλάδα εἶχε ἐπισκεφθῆ γιὰ τελευταία φορὰ τὸ Σεπτέμβριο 1976 ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ΙΕ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου. Οἱ περιωρισμένες ὅμως αὐτὲς προσωπικὲς ἐπαφὲς δὲν τοῦ ἐστέρησαν τὴ διεθνῆ ἀναγνώρισι καὶ ἄφθονες τιμητικὲς διακρίσεις. Στὶς τελευταῖες αὐτὲς περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐκλογή του ὡς ἐπιτίμου μέλους τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, γιὰ τὴν ὁποία ὁ θάνατός του σημαίνει τὴν ἀπώλεια ἑνὸς ἀπὸ τοὺς σημαντικωτέρους ξένους ἑταίρους της. Ἐμεῖς, οἱ ἱστορικοὶ τοῦ δικαίου τῆς μεσαίας γενεᾶς, χάσαμε ἕνα μεγάλο «δάσκαλο».

ΑΝΑΓΡΑΦΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ H. J. SCHELTEMA

Ἡ παράθεσις τοῦ πίνακος ποὺ ἀκολουθεῖ ἐκρίθη ἐπιβεβλημένη, διότι πολλαὶ μελέται καὶ βιβλιοκρισίαι τοῦ H. J. Scheltema, δημοσιευθεῖσαι εἰς ἀπρόσιτα διὰ τοὺς Ἕλληνας ἐπιστήμονας περιοδικά, τιμητικοὺς τόμους κλπ. παραμένουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἄγνωστοι εἰς αὐτούς. Ἡ κατάρτισίς του ἐπετεύχθη χάρις εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ συναδέλφου κ. Nicolaas van der Wal (Groningen), τὸν ὁποῖον καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς θερμῶς εὐχαριστῶ. Εἰς τὸν πίνακα γίνεται χρῆσις τῶν ἀκολούθων βραχυγραφιῶν.

Rev. hist. dr. français = Revue historique de droit français et étranger
Rev. Intern. Dr. Ant. = Revue Internationale des Droits de l'Antiquité
R.M. = Rechtsgeleerd Magazijn
T.v.G. = Tijdschrift voor Geschiedenis
T.v.R. = Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis

Πρέπει νὰ διευκρινηθῇ ὅτι ἡ κατωτέρω βιβλιογραφία δὲν εἶναι πλήρης· παρελείφθησαν κείμενα δημοσιευθέντα ὑπὸ ψευδώνυμον (κατὰ κανόνα λογοτεχνικά), βιογραφίαι, νεκρολογίαι καὶ ἄλλα δημοσιεύματα «εὐκαιριακοῦ» χαρακτῆρος καὶ περιεχομένου, ὡς καὶ ὅσαι βιβλιοκρισίαι δὲν συνδέονται, ἔστω καὶ ἐμμέσως, μὲ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον. Πλήρης ἀναγραφὴ τῶν δημοσιευμάτων τοῦ ἐκλιπόντος ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου καὶ ἐρευνητοῦ περιλαμβάνεται εἰς τὸ τῇ ἐπιμελείᾳ τῶν J.H. A. Lokin καὶ W.R.H. Koops ἐκδοθὲν εἰδικὸν τεῦχος ὑπὸ τὸν τίτλον Ter Nagedachtenis H. J. Scheltema, 1906-1981, Rijksuniversiteit Groningen 1982, σσ. 31-40.

Α'. Βιβλία.

Proeve eener theorie der actiones arbitrariae (διδ. διατριβή), Groningen 1934.

Vraagstukken en vragen ten gebruike der opleiding voor de notarieele examens en de examens voor registratie- en belastingambtenaren, Groningen - Batavia 1937.

Nederlandsch burgerlijk bewijsrecht [Publiek - en privaatrecht no. 17], Zwolle 1939.

Verzekeringsrecht, Groningen-Batavia 1945 (ἐπηυξ. ἐπανέκδοσις 1967).

Florilegium Iurisprudentiae Graeco - Romanae (Textus minores sumptibus E. J. Brill edidit no. XIII), Leiden 1950.

Basilicorum libri LX, Groningen-s'Gravenhage 1953 ἑπ.

Series A, textus, edd. H. J. Scheltema et N. van der Wal. Vol. I,

1955 - vol. II, 1956 - vol. III, 1960 - vol. IV, 1962 - vol. V, 1967 -vol. VI, 1967 - vol. VII, 1974. Series B, scholia, vol. I ed. H. J. Scheltema, 1953 - voll. II-VIII edd. H. J. Scheltema et D. Holwerda. Vol. II, 1954 - vol. III, 1957 - vol. IV, 1959 - vol. V, 1961 - vol. VI, 1964 - vol. VII, 1965 - vol. VIII, 1983.

L'enseignement de droit des antécesseurs [Byzantina Neerlandica, ser. B, fasc. I], Leiden 1970.

Β'. Ἄλλαι αὐτοτελεῖς δημοσιεύσεις.

Opmerkingen over Grieksche bewirkingen van latijnsche juridische bronnen (μάθημα ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ), Zwolle 1940.

De nieuwere critiek op de Romeinsche rechtsbronnen uit den tijd voor Justinianus (ἐναρκτήριον μάθημα), Groningen - Batavia 1946.

Groentijd en ontgroening (πρυτανικὸς λόγος), Groningen 1959.

Γ'. Ἄρθρα καὶ μελέται.

Heterophonie in de Grieksche zangmusiek, Het Musiekcollege Caecilia 89 (19), 1932, σσ. 170-173, 180-186.

De antiphonia, Mnemosyne, Bibliotheca philologica Batava, N. S. 60, 1933, σσ. 239-253.

Professio liberorum natorum, T. v. R. 14, 1936, σσ. 86-93.

Simulatio - Fraus legi facta. Een studie over interpretatie, R. M. 55, 1936, σσ. 34-80, 97-128.

De ignorantia iuris et facti, R. M. 56, 1937, σσ. 253-287.

Obligatio post mortem, R. M. 57, 1938, σσ. 381-404.

Probleme der Basiliken, T. v. R. 16, 1939, σσ. 320-346.

De antiquae iurisprudentiae reliquiis in libris byzantinis oblectamentum, T. v. R. 17, 1941, σσ. 412-456.

Over de verzekerbare waarde, R. M. Themis, 1942, σσ. 240-258.

The Nomoi of Iulianus of Ascalon, Symbolae Van Oven edd. M. David, B. A. van Groningen, E. M. Meijers, Leiden 1946, σσ. 349-360.

De codice Sophocleo Lugdunensi, Mnemosyne, Bibliotheca Classica Batava, ser. IV, 2, 1949, σσ. 132-137.

Pro spiritu aereo? Publiekrechtelijke opstellen aangeboden aan Prof. C. W. van der Pot, Zwolle 1950, σσ. 255-265.

Une pétition à l'empereur Alexis Comnène, Rev. Intern. Dr. Ant. 5, 1950 (=Mélanges F. de Visscher IV), σσ. 457-463.

Les sources du droit de Justinien dans l'Empire d'Orient, Rev. hist. dr. français 30, 1952, σσ. 1-17.

Une nouvelle édition des Basilika, Atti del VIII° Congresso Internazionale di studi bizantini, Palermo 1951, vol. II, Roma 1953, σ. 391.

Über den Ausdruck «Procanon», T. v. R. 23, 1955, σσ. 83-92.

Über die Natur der Basiliken, T. v. R. 23, 1955, σσ. 287-310.

Über die angebliche Anonymuskatene, T. v. R. 25, 1957, σσ. 284-301.

Bemerkungen zu Zachariaes Supplementum Basilicorum S. 185 Schol. 47, 'Αντίδωρον aangeboden aan S. Antoniadis door vrienden en leerlingen, Leiden 1957, σσ. 67-70.

An den Wurzeln der mittelalterlichen Gesellschaft II. Das oströmische Reich, Publications of the Institute for comparative research in human culture (Inst. for sammelign. Kurturforsk.), ser. A no 24, Oslo 1958, σσ. 84-152.

Korreferat zu P. Zepos, Die byzantinische Jurisprudenz zwischen Justinian und den Basiliken, Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress, VII. Korreferate, München 1958, σσ. 35-41.

Über die Werke des Stephanus, T. v. R. 26, 1958, σσ. 5-14.

Κυλίστρα, Ε.Ε.Β.Σ. 29, 1959, σσ. 78-80.

A propos de la prétendue préface des Basiliques, Mélanges H. Lévy-Bruhl, Paris 1959, σσ. 269-271.

Über die Scholienapparate der Basiliken, 'Επιστ. 'Επετ. Σχολῆς Νομ. καὶ Οἰκον. 'Επιστημῶν 'Αριστ. Πανεπιστημίου VIII (= Μνημόσυνον Π. Βιζουκίδου), Θεσσαλονίκη 1960-1963, σσ. 139-145.

Over de tijdsbepaling der vroeg - Byzantijnsche juristen, T. v. R. 74, 1956, σσ. 277-284.

Subseciva. I. Die Veronensischen Kodexscholien. II. Die Turiner Institutionenglosse und die Quinquaginta Decisiones, T. v. R. 30, 1962, σσ. 252-256.

Subseciva. III. Die Verweisungen bei den frühbyzantinischen Rechtsgelehrten, T. v. R. 30, 1962, σσ. 355-357.

Subseciva. IV. Die Institutionenparaphrase Theophili. V. Der Digestenunterricht des Stephanus. VI. Der Digestenkommentar Isidors. VII. Der Kodexunterricht des Thalelaeus. VIII. Der Kodexunterricht Isidors. IX. Das Kata Podas. X. Die Fragmenta Sinaitica, T. v. R. 31, 1963, σσ. 92-100.

Subseciva. XI. Das Authenticum. XII. Die Notiz der Codd. Vindob. lat. iur. civ. 19 und Claustro - Neoburg. 62. XIII. Die Epitome Novellarum Julians, T. v. R. 31, 1963, σσ. 275-284.

Subseciva. XIV. Chronologisches, T. v. R. 32, 1964, σσ. 255-257.

Subseciva. XV. Kobidas. XVI. L'autorité des Institutes, du Digeste et du Code Justinien. XVII. La collectio Novellarum d'Athanase, Rev. Intern. Dr. Ant. 3 sér., 13, 1966, σσ. 341-352.

Byzantine Law, The Cambridge Medieval History, vol. IV (The Byzantine Empire) part II (Government, Church and Civilisation) ed. by J. M. Hussey, Cambridge 1967, σσ. 55-57 (μετὰ βιβλιογραφίας εἰς σσ. 408-421).

L'auteur de la méditation de «nudis pactis», Études offertes à J. Macqueron, Aix-en-Provence 1970, σσ. 595-597.

Over de gelding der constitutio Omnem, Uit het recht. Rechtsgeleerde opstellen aangeboden aan P. J. Verdam, Deventer 1971, σσ. 187-188.

Fragmenta Breviarii Codicis a Theodoro Hermopolitano confecti e Synopsi erotematica collecta, Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica, edd. W. F. Bakker, A. F. van Gemert, W. J. Aerts [Byzantina Neerlandica, 3], Leiden 1972, σσ. 9-35.

Over getallen in het Corpus Iuris Civilis, Vrijheid en Recht. Opstellen aangeboden aan E. H. s' Jacob, Zwolle 1975, σσ. 227-234.

Das Kommentarverbot Justinians, T. v. R. 45, 1977, σσ. 307-331.

Δ'. Βιβλιοκρισίαι.

H. F. Jolowicz, Historical Introduction to the Study of Roman Law, Cambridge 1932.—R. M. 52, 1933, σσ. 394-395.

J. C. van Oven, Overzicht van het Romeinse privaatrecht, Zwolle 1934.—R. M. 54, 1935, σ. 539.

N. Smits, Compendium der Romeinse en oud-Nederlandse rechtsgeschiedenis, Haarlem 1935.—R. M. 54, 1935, σσ. 539-540.

A. Ehrhardt, Litis aestimatio im römischen Formularprozess, München 1934.—T. v. R. 14, 1936, σσ. 335-337.

H. R. Hoetink, De achtergrond van het Romeinse recht, Haarlem 1935.—R. M. 55, 1936, σσ. 303-304.

B. H. D. Hermesdorf, Schets der uitwendinge geschiedenis van het Romeinse recht, Utrecht 1936.—R. M. 56, 1937, σσ. 447-449.

G. Michaélidès-Nouaros, Contribution à l'étude des pactes successoraux en droit byzantin, Paris 1937.—T. v. R. 16, 1939, σσ. 265-267.

H. Apelt, Die Urteilsnichtigkeit im römischen Prozess, (s. l.) 1937. —T. v. R. 16, 1939, σσ. 267-270.

E. J. Jonkers, Invloed van het Christendom op de Romeinse wet-

geving betreffende het concubinaat en de echtscheiding, Wageningen 1938.—T. v. G. 54, 1939, σσ. 445-448.

Γ. Πετροπούλου, Πάπυροι τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 10], Ἀθῆναι 1939.—T.v.G. 55, 1940, σσ. 306-307.

H. Müller, Der 1. Titel des 20. Buches der Basiliken des Patzes in seinem Repertorium Tipucitus, Würzburg-Aumühle 1940.—T. v. G. 56, 1941, σσ. 204-205 καὶ Erasmus, Speculum Scientiarum 1, 1947, σσ. 46-47.

Ir. A. C. Oltmans, De Instituten van Justinianus. Vertaling, tabellen en register, Haarlem 1941.—R. M. Themis, 1942, σσ. 364-365.

M. Κριτοῦ τοῦ Πατζῆ Τιπούκειτος. Librorum LX Basilicorum summarium. Βιβλία XXIV-XXXVIII, edd. S. Hoermann-De Stepski Doliwa et E. Seidl, Città del Vaticano 1943.—Erasmus, Speculum Scientiarum 1, 1947, σσ. 239-241.
Βιβλία XXXIX-XLVIII, 1955.—Studia et documenta historiae et iuris 21, 1955, σσ. 347-348.

P. Collinet, La génèse du Digeste, du Code et des Institutes de Justinien [Études historiques sur le droit de Justinien, 3], Paris 1952. —T. v. R. 21, 1953, σσ. 352-354.

Papiri greci e latini [Pubblicazioni della Società Italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto] 13/2 (n. i. 1315-1370) a cura di V. Bartoletti, Firenze 1953.— Studia et documenta historiae et iuris 19, 1953, σσ. 437-439.

R. Feenstra, Interpretatio multiplex. Een beschouwing over de zogenaamde crisis van het Romeinse recht, Zwolle 1953.—R. M. Themis, 1953, σσ. 572-573.

Gai Institutionum commentarii IV, hrsg. von M. David und H. L. W. Nelson, Text (1. Lfrg.)-Kommentar (1. Lfrg.), Leiden 1954.— R. M. Themis, 1954, σσ. 155-156.

K. E. Zachariä von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts. Um ein Vorwort von M. San Nicolo vermehrter Neudruck der 3. Auflage, Aalen 1955.—T. v. R. 24, 1956, σσ. 76-79.

Pauli Sententiarum fragmentum Leidense, edd. et commentario instr. G. C. Archi, M. David, E. Levy, R. Marichal, H. L. W. Nelson, Leiden 1956.—T. v. R. 25, 1957, σσ. 75-78. Ἀπάντησις εἰς ἀντικριτικήν, αὐτόθι, σ. 308.

Ir. A. C. Oltmans, De Instituten van Gaius, Vertaling, tabellen en register, Haarlem 1958.—R. M. Themis, 1959, σ. 295.

D. Nörr, Die Fahrlässigkeit im byzantinischen Vertragsrecht, München 1960.—T. v. R. 29, 1961, σσ. 113-115.

N. G. Svoronos, La Synopsis maior des Basiliques et ses appendices [Bibliothèque Byzantine. Études, 4], Paris 1964.—Iura 16, 1965, σσ. 255-257.

L. Müller, Die Scholien zu Buch 21 Titel 1 der Basiliken, Berlin 1966.—T. v. R. 35, 1967, σσ. 331-336.

J. E. Spruit, Enchiridium. Overzicht van Romeins privaatrecht, Deventer 1975.—R. M. Themis, 1976, σσ. 205-207.

P. E. Pieler, Byzantinische Rechtsliteratur (=H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, τ. II [Hb. d. AW. XII. 5. 2 κεφ. 13), München 1978.—T. v. R. 48, 1980, σσ. 272-276.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΡΩΙΑΝΟΣ

ΦΙΛΙΠΠΟΣ Κ. ΦΑΛΜΠΟΣ
(1902 - 1981)

Στὶς 26 Νοεμβρίου 1981 ἀπέθανε στὴν 'Αθήνα ὁ ἑταῖρος τῆς 'Εταιρείας μας Φίλιππος Φάλμπος. 'Ο Φάλμπος ἐγεννήθη στὴν Σμύρνη τὸ 1902 καὶ ἐσπούδασε στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολή, ποὺ δὲν πρόλαβε νὰ τελειώση λόγῳ τῶν γεγονότων τῆς Μικρασιατικῆς 'Εκστρατείας. Μετὰ τὴν Καταστροφὴ ἐγκατεστάθη στὴν 'Αθήνα, ὅπου ἔζησε ὅλη του τὴν ζωὴ ἀσχολούμενος μὲ τὴν χαμένη του πατρίδα Σμύρνη. 'Ιδιαίτερα φιλόμουσος καὶ φιλότεχνος, συλλέκτης καὶ γενικώτερα πνευματικὸς ἄνθρωπος, ἔγραψε καὶ ἐδημοσίευσε στίχους μὲ τὸ ψευδώνυμο Φ. Καφῆς (ἀπὸ τὰ ἀρχικά του Φ.Κ.Φ.), ἀσχολήθηκε μὲ τὰ γραμματόσημα, ἀντικείμενα τέχνης καὶ κειμήλια τῆς Μικρᾶς 'Ασίας. Εἶχε συγκεντρώσει ζωγραφικοὺς πίνακες, χειρόγραφα καὶ σπανιώτατες ἐκδόσεις, ποὺ ὡρισμένες ἦσαν τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙϚ' αἰῶνος. Τμήματα τῆς βιβλιοθήκης του, ποὺ ξεπερνοῦσε τὰ 12.000 σώματα, ἐδώρησε πρὶν ἀπ' τὸν θάνατό του στὴν 'Ακαδημία 'Αθηνῶν καὶ στὴν "Ενωσι Σμυρναίων (τῆς ὁποίας εἶχε διατελέσει ἀντιπρόεδρος), ἐνῷ τὸ μεγαλύτερο μέρος της ἐδόθη στὴν Δημοσία Βιβλιοθήκη Κερκύρας. Στὸν Μουσικὸ Σύλλογο Κερκύρας «Μάντζαρος» ἐδώρησε καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ ἀκίνητά του. Δυστυχῶς οἱ πολύτιμες συλλογές του διεσκορπίσθησαν ἢ ἐπωλήθησαν σὲ ἐξευτελιστικὲς τιμές, ὅταν κατὰ τὸν τελευταῖο χρόνο τῆς ζωῆς του, μόνος μετὰ τὸν θάνατο τῆς συζύγου του, χωρὶς παιδιά, ἄρρωστος, ἀνίκανος νὰ μετακινηθῇ καὶ μὲ ἐλαττωμένη βούλησι, ὑπῆρξε κυριολεκτικὰ ἕρμαιον τῶν ληστρικῶν διαθέσεων δῆθεν φίλων του.

'Ο Φάλμπος ἔγραψε ἀξιόλογα μελετήματα, κυρίως γῦρο ἀπὸ τὴν Σμύρνη. Τὰ περισσότερα ἐδημοσιεύθησαν στὴν ἐφημερίδα «Μικρασιατικὴ 'Ηχώ», τὰ «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τὴν «Θεολογία», τὴν «Φιλατέλεια» καὶ τὸ «Δελτίον τῆς 'Αναγνωστικῆς 'Εταιρείας Κερκύρας». Αὐτοτελῶς ἐξεδόθησαν ὁ ἀπὸ τὴν "Ενωσι Σμυρναίων βραβευμένος Φραγκομαχαλᾶς τῆς Σμύρνης, 'Αθῆναι 1970 (8°, σσ. 294), τὰ εἰς τρεῖς τόμους Ταξίδια τοῦ Μάρκου 'Αντωνίου Κατσαΐτη στὴν 'Ανατολή, 'Αθῆναι 1972 (8°, σσ. 210), 1974 (8°, σσ. 334) καὶ 1979 (8°, σσ. 180) καὶ τὰ Σμυρναϊκὰ Μελετήματα, 'Αθῆναι 1981 (8°, σσ. 176), ποὺ ἀποτελοῦν σύλλαβον τῶν σπουδαιοτέρων γῦρο ἀπὸ τὴν Σμύρνη μικροδημοσιευμάτων του. 'Ο Φίλιππος Φάλμπος ἀσφαλῶς δὲν ὑπῆρξε μεγάλος ἐπιστήμων, ὑπῆρξεν ὅμως ἕνας μειλίχιος φιλότεχνος καὶ φωτεινὸς πνευματικὸς ἄνθρωπος.

Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ

Παναγιώτου Κ. Χρήστου, Θεολογικὰ Μελετήματα. 4. Ὑμνογραφικά. Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν. Θεσσαλονίκη 1981, 8ο, σσ. 289.

Ἔργον ἐπιστημονικῶς μὲν ἐξαίρετον, ἐθνικῶς δὲ ἐπιβαλλόμενον ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ «Πατριαρχικοῦ Ἱδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν» συγκέντρωσις καὶ ἔκδοσις ἐργασιῶν τοῦ διευθυντοῦ αὐτοῦ καθηγητοῦ κ. Παν. Κ. Χρήστου, ὧν τέταρτος τόμος εἶναι ὁ ταχυγραφικῶς παρουσιαζόμενος καὶ περιλαμβάνων βασικὰς αὐτοῦ μελέτας σχετικὰς μὲ τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὴν Ὑμνογραφίαν.

Τὰ περὶ τῶν λειτουργικῶν Ὕμνων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας πρὸ πολλοῦ ἔχουν διεθνοποιηθῆ, καὶ ἡ ἔκδοσις κειμένων ἀπὸ τοῦ καρδιναλίου Ἰω. Pitra, μέχρι τοῦ Ἰωσὴφ Schirò, πολλὰ ὀφείλει εἰς Χριστιανοὺς τοῦ Δυτικοῦ δόγματος. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὀλιγώτερα ὀφείλει εἰς τοὺς Ἑλληνορθοδόξους, ὡς ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων (1780-1857†), ὁ ἱερομόναχος Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανὸς (1772-1851), ὁ Ἀθαν. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς (1855-1912), ὁ μητροπ. πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης (1872-1947) καὶ ἄλλοι. Ἡμεῖς, θεολόγοι τε καὶ φιλόλογοι εἴμεθα κάλλιον εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωμεν ἐκ πείρας οὐ μόνον τὴν λειτουργικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν μουσικὴν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ πολυποίκιλα θέματα σχετιζόμενα πρὸς τὴν Ὑμνογραφίαν, τὴν ὁρολογίαν της, τὴν ἐν αὐτῇ ἀπήχησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ παρελθόντος κλπ. Καὶ ἱκανὸν πρὸ τῆς ἀναδείξεώς μου εἰς τὴν ἕδραν τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν (1949) ἀντελήφθην καὶ αὐτὸ καὶ τὰς γενικωτέρας ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφεραν οἱ ἐρασιτέχναι ἢ κατ' ἐπάγγελμα βυζαντινολόγοι εἰς τὴν γνῶσιν τῶν κειμένων καὶ τὴν Φιλολογίαν τοῦ Μέσου Ἑλληνισμοῦ. Τὸ νὰ λέγεται ἁπλῶς ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἦτο ὁ Πίνδαρος τῆς Ἐκκλησίας ἢ νὰ ἐξαίρεται ἡ ποίησις τῆς νεκρωσίμου Ἀκολουθίας (ὑπὸ τοῦ Σπ. Ζαμπελίου) δὲν ἤρκει. Ἔπρεπε νὰ συμβάλωμεν θετικῶς εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν προγονικῶν μας θησαυρῶν καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν γεννωμένων προβλημάτων, μὴ περιοριζόμενοι εἰς τὸ νὰ ψελλίζωμεν ὅσα ἐμανθάνομεν εἰς τὰς Εὐρώπας ἀπὸ Λατίνους καὶ Προτεστάντας θεολόγους τε καὶ Ἑβραίους φιλολόγους (ὡς οἱ Krumbacher, Maas κλπ.).

Ἡ μοῖρα μου, ἡ ὁποία σκληρῶς μ' ἐδοκίμασεν ὅταν πρῶτος εἰσήγαγον εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Ἐπιστήμην τὴν φιλολογικὴν ἔρευναν συγχρόνων μας Ποιητῶν (διδακτορική μου διατριβὴ περὶ Σολωμοῦ 1935), ἠθέλησε νὰ δοκιμάσω νέας πικρίας καὶ ἀποδοκιμασίας διότι ἔτεμον νέαν ὁδὸν εἰς τὴν μελέτην καὶ ἔκδοσιν

τῆς Ὑμνογραφίας, καὶ δὴ τοῦ Ρωμανοῦ. Οἱ θεολόγοι μ' ἔβλεπον ὑπόπτως (παρὰ τὰς πατριαρχικὰς εὐλογίας), εἶναι δὲ γνωστὸν τοῖς παροικοῦσι τὴν Ἱερουσαλὴμ ποῖοι ταπεινοὶ ὑπολογισμοὶ καὶ ποῖοι (νομιζόμενοι!) ἀντίζηλοι ὑποβολεῖς ὑπεκίνησαν τὰς κατ' ἐμοῦ, τοῦ ἔργου μου, καὶ κατὰ τῶν συνεργατῶν μου λιβέλλου, καὶ ἐπιθέσεις τῶν Πέτρου Ἰωάννου (οὐνίτου ἱερέως) καὶ καθηγ. Σωκρ. Κουγέα[1]. Οἱ συνεργάται μου (δύο δωδεκάδες, ὧν οἱ ἡμίσεις ἔγιναν μετὰ ταῦτα πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι καὶ οἱ ὑπόλοιποι κατέλαβον ἐν συνεχείᾳ ὑψηλὰς ἐπιστημονικὰς ἢ ἐν τῇ Ἐκπαιδεύσει θέσεις) περιυβρίσθησαν σκαιῶς καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπιέσθησαν ἢ καί τινες ἐδελεάσθησαν διὰ νὰ ἐγκαταλείψουν καὶ ἐμὲ καὶ τὸ ἔργον. Ἐνῷ δὲ διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Φιλοσοφ. Σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν ὡδηγοῦντο φιλόλογοι εἰς τὴν ἔκδοσιν κειμένων καὶ ἐμορφοῦντο εἰς τὴν Παλαιογραφίαν καὶ τὴν Κριτικήν, οἱ ἀείμνηστοι σήμερον συνάδελφοί μου διευθυνταὶ τῶν Σπουδαστηρίων, «Ἱστορικοῦ» ὁ μέν, ἔχοντος πλουσίαν συλλογὴν βυζαντινῶν βιβλίων) καὶ «Μεσαιων. καὶ Νεωτέρας Ἑλλ. Φιλολογίας» ὁ δέ, ἐκλείδωσαν τὰς βιβλιοθήκας των καὶ τὰ κατέστησαν ἀπρόσιτα εἰς τοὺς συνεργάτας μου! Ἡ εὐτέλεια ἄλλων ἔφθασε μέχρι κακῆς βαθμολογίας τῶν βυζαντινολογούντων! Ταῦτα λέγω σήμερον, σὺν τῇ προσθήκῃ, ὅτι διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν 4 τόμων τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τοῦ Παραρτήματος, διὰ τὴν προμήθειαν βιβλίων καὶ πολυδαπάνων μικροταινιῶν, διὰ τὰ ταξίδια εἰς Πάτμον καὶ ἅγιον Ὄρος, οὔτε τὸ Πανεπιστήμιον οὔτε τὸ Κράτος ἔδωκε ποτὲ εἰς ἡμᾶς «μίαν τσακιστὴν πεντάραν». Ἐπάλαισα λοιπόν, ἀλλὰ πρὶν τελειώσῃ τὸ ἔργον ἐσταμάτησα. Καὶ τὰ ἔσοδα ἐκ τῆς πωλήσεως διέθηκα (καὶ διαθέτω ἔτι) διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἐκδόσεων τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας ἐν Ἀθήναις (Σειρὰ Παραρτημάτων τῆς «Ἀθηνᾶς»).

Ἀλλ' ὅπως ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Δ. Σολωμοῦ ἔγινεν ἀπὸ τοῦ 1935 μέγα θέμα καὶ ἐδιεθνοποιήθη, οὕτω καὶ τὰ διαφέροντα διὰ τὴν Ὑμνογραφίαν ηὐξήθησαν, καὶ ὁ Ρωμανὸς ἐξῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὸ διεθνὲς ἐπιστημονικὸν προσκήνιον μὲ ἐκδόσεις, διατριβάς, μελέτας, μεταφράσεις. Ἄλλως τε ἐγὼ δὲν ἐζήτουν, ὡς ἄλλοι ἀξιώματα ἢ χρήματα ἢ Ἀκαδημίαν! Καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος μὲ τὸ Ψευδοσύνταγμα τοῦ 1968 μὲ ἀπεμάκρυνε τῆς ἕδρας εἰς ἡλικίαν 65 ἐτῶν, καὶ μοὶ ἔδωκε τὸν χρόνον νὰ ἐργασθῶ ἐντατικώτερον!

Ἔντιμον ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσεν ὁ πατρολόγος καθηγητὴς Παναγιώτης Κ. Χρήστου, γευθεὶς καὶ ἐκεῖνος τὰς πικρίας τὰς ὁποίας ἐπάγεται τὸ μὴ ἀνήκειν εἰς τὴν λέσχην τῶν ἐξ «ἀγράφων» Καθηγητῶν, ὁ ὁποῖος μοὶ ἀφιερώνει τὸ παρουσιαζόμενον βιβλίον ὡς πρὸς τὸν *ὑμνολόγον καὶ γραμματικόν*, πρᾶγμα δι' ὃ τῷ εἶμαι λίαν εὐγνώμων. Ἔχει καὶ αὐτὸς τὰς ἀπόψεις του, διαπιστώνει

---

1. Πρβλ. : **Ρωμανὸς καὶ Ἅγιος Δημήτριος. Ἁγιολογικαὶ καὶ Ὑμνογραφικαὶ ἐπιστασίαι, Ἀθηνᾶ ΝΘ', 1955, σσ. 86-130, ὅπου πλείονα ἔγραψα.**

ὅτι ἡμεῖς οἱ φιλόλογοι δὲν ἐγνωρίζομεν τὴν ἀρχαϊκὴν ποίησιν τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ἡ τελευταία γαλλικὴ ἔκδοσις τῶν Ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι καλυτέρα τῆς Ἀθηναϊκῆς (ἐμοῦ καὶ τῶν συνεργατῶν μου) καὶ τῆς τῶν Maas - Trypanis. Καὶ ἀφορμώμενος ἐξ αὐτῆς (τῆς γαλλικῆς) γράφει (σ. 218) τὰ ἑξῆς: «ὁ Ν. Τωμαδάκης καὶ οἱ συνεργάται του προφανῶς *ὑπετίμησαν τὰς δυνάμεις των* καὶ οὕτω ἤρχισαν μὲ περιωρισμένας φιλοδοξίας, ἐνῶ ὡς ἀπεδείχθη ἀπὸ τὴν συνέχειαν ἠδύναντο νὰ παρουσιάσουν περισσότερον ὡλοκληρωμένον ἔργον». Βεβαίως ὁ σκοπὸς τῆς ἐκδόσεως τοῦ Α' τόμου (1952) ἦτο νὰ ἀσκηθοῦν οἱ 12 νεαροὶ τότε συνεργάται εἰς τὴν Παλαιογραφίαν καὶ τὴν ἔκδοσιν κειμένων, εἰς αὐτὸν δὲ τὸν τόμον ἐχρησιμοποιήθησαν βασικῶς τὰ πατμιακὰ Κονδακάρια (κώδδ. 212 καὶ 213). Προϊόντος τοῦ χρόνου οἱ συνεργάται ἦσαν καὶ περισσότεροι καὶ ἐμπειρότεροι καὶ ἡ ἔκδοσις ἐβασίσθη εἰς πλῆθος σιναϊτικῶν, ἁγιορειτικῶν κ.ἄ., ἐκτὸς τῶν πατμιακῶν κωδδ. Ἀλλά, διὰ νὰ τελειώνω μὲ τὴν Γαλλικὴν ἔκδοσιν, ἡ ὁποία ἐσχάτως συνετελέσθη, ὁ ἐκδότης της κατελήστευσε τὰ ὑπομνήματα, τὰς ἀναγνώσεις καὶ τὰς διορθώσεις τῆς Ἀθηναϊκῆς, τὴν ὁποίαν «μὲ γαλατικὴν ἀβρότητα» (!) εἰρωνεύθη! Ἡ ἱκανοποίησίς μου εἶναι ὅτι ἐκτὸς τῶν δύο διαδόχων μου, οἱ ὁποῖοι ἠσκήθησαν εἰς τὸ Φροντιστήριον Ρωμανοῦ, ἐφάνησαν καὶ διατριβαὶ σχετικαὶ μὲ τὴν Ὑμνογραφίαν, οἷαι τῶν μαθητῶν μου Εὐτυχίου Ἰω. Τωμαδάκη διὰ τὸν Ἰωσὴφ Ὑμνογράφον καὶ τοῦ Θεοχάρους Δετοράκη διὰ τὸν Κοσμᾶν τὸν Μαϊουμᾶ. Καὶ δεινοὶ παλαιογράφοι-κλασσικοὶ φιλόλογοι, οἷοι ὁ Νικόλαος Ἀ. Λιβαδάρας, ἐν Ἀθήναις, καὶ ὁ ἀείμνηστος ἐν Illinois καθηγητὴς Μᾶρκος Ναουμίδης († 1976), ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ ἐπεκταθῶ καὶ εἰς ἄλλους, ὀνομάζων μεσαιωνολόγους καὶ παπυρολόγους, καὶ ὁ ἐγκυρότερος σήμερον διὰ παλαιογραφικὰ καὶ κωδικολογικὰ θέματα (ἐπὶ πολλὰ ἔτη διευθυντὴς τῶν χειρογράφων της) διευθυντὴς τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος Παναγιώτης Γ. Νικολόπουλος. Αἱ μικραὶ λοιπὸν φιλοδοξίαι δὲν ἀπέτυχον, ἔδωκαν μεγάλα ἀποτελέσματα.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἔκδοσιν τῶν Ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, διδάσκων γενικώτερον Ὑμνογραφίαν ἠσχολήθην ἐκτὸς τοῦ Μελῳδοῦ μὲ τὸν Ἀκάθιστον, τὸν Ἀνδρέαν Κρήτης κ.ἄ. ὑμνογράφους καὶ ἐξέδωκα τὴν Βυζαντινὴν Ὑμνογραφίαν καὶ Ποίησιν (γ' ἔκδ. 1965). Αἱ βασικαί μου ἀπόψεις εἶναι: α') Ὅτι οἱ Ἑβδομήκοντα εἰς τὸ Ἑλληνικόν των κείμενον εἶναι διὰ τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν ὅ τι ὁ Ὅμηρος διὰ τὴν κλασσικὴν Φιλολογίαν. Εἰδικῶς διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς Βυζαντινῆς Ὑμνογραφίας οὐχὶ ἑλληνικὰ (παγανιστικὰ ἢ ἀρχαΐζόντων Χριστιανῶν) ἔργα, ἀλλ' οἱ Ψαλμοὶ καὶ ἄλλα βιβλία τῆς Καινῆς καὶ Π.Δ., ἀναγινωσκόμενα ἢ ραψῳδούμενα κατὰ τὰς χριστιανικὰς συνάξεις τῶν πρώτων αἰώνων, εἶναι τὰ διαμορφώσαντα τὴν γλῶσσαν, τὸν ρυθμόν, τὰ εἴδη τῆς Βυζαντινῆς Ὑμνογραφίας (πρβλ. καὶ τὰς 9 ᾠδὰς τῶν Κανόνων). β') Ὅτι διαχωρίζω τὴν *Θρησκευτικὴν Ποίησιν* ἀπὸ τὴν *Λειτουργικὴν ὑμνογραφίαν*, μὴ δεχόμενος π.χ. ὅτι ἐπὶ τὴν δευτέραν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιδράσῃ ἡ ποίησις Γρηγορίου τοῦ

Ναζιανζηνοῦ. Τῶν δύο αὐτῶν βασικῶν ἀρχῶν δὲν ἀφίσταμαι καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ Π.Κ. Χρήστου. γ΄) Ὅτι ἡ ἀγροτικὴ ποίησις τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου (ἢ Ἕλληνος Ἐφραὶμ) ἦτο ὅλως διάφορος τῆς τοῦ Ρωμανοῦ καὶ δὲν τὸν ἐπηρέασεν, ὡς καὶ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ὑμνογραφία ἐξειλίχθη αὐτοτελῶς.

Ἀληθέστατον ὅμως εἶναι ὅτι οὔτε καὶ ἐγὼ (ὡς καὶ οἱ προηγηθέντες ἐμοῦ φιλόλογοι μελετηταὶ τῆς Ὑμνογραφίας, ὧν τινες ἦσαν ἄγευστοι Πατρολογίας τε καὶ Θεολογίας, διὸ καὶ παταγωδῶς ἀπέτυχον, ὡς ὁ γυμνασιάρχης Ἐμμ. Παντελάκης, κλασσικὸς φιλόλογος), ἠδυνάμην νὰ ἀντοφθαλμήσω πρὸς τὸν πατρολόγον Χρήστου, διότι ἐκεῖνος μὲν εἶναι βαθὺς θεολόγος, ἐγὼ δὲ πέρα τῆς Φιλολογίας ἤμην καὶ ἱστορικὸς καὶ Νεοελληνιστής. Ἑπομένως τὸ θέμα εὗρεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Π. Κ. Χρήστου τὸν εἰδικόν του χειριστήν, δυνάμενον νὰ κινηθῇ μετὰ γνώσεως καὶ κρίσεως εἰς τά, πενιχρὰ καὶ σπάνια ἔστω, κείμενα τῶν τριῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων καὶ νὰ ἑρμηνεύσῃ καὶ ἀξιοποιήσῃ τὰς σχετικὰς εἰδήσεις. Ὁ φιλόλογος ἀπευθυνόμενος πρὸς φιλολόγους ἐμύει αὐτοὺς εἰς τὸ status quo τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ὑμνογραφίας, κριτικῶς, γλωσσικῶς, αἰσθητικῶς. Ἔργον τοῦ θεολόγου ἦτο ἡ ἐξελικτικὴ ἐξέτασις τῆς λατρείας καὶ τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν δι᾽ ὧν αὕτη ἐξεφράσθη. Ἑπομένως τί πρῶτον συνετέθη, ἐψάλη, ἐσχηματίσθη ὡς ἀπολυτίκιον ἢ (πρωτο)κοντάκιον, τί ἀκριβῶς προηγήθη, ἡ Συριακὴ ἢ ἡ Ἑλληνικὴ Ὑμνογραφία, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τύχουν τῆς διαπραγματεύσεως τῆς ὁποίας ἔτυχον διὰ τῶν μελετῶν τοῦ διαπρεποῦς πατρολόγου, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἐβοήθει ἡ διαίσθησις τοῦ φιλολόγου.

Τὸ ὅτι ἀναγνωρίζω τὴν τοιαύτην ὑπεροχὴν εἰς τὸν συνάδελφον, δὲν σημαίνει ὅτι δέχομαι ὅτι, μὴ ἐκδοὺς ποτὲ ἐκεῖνος κριτικῶς ὑμνογραφικὰ κείμενα, εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς ex cathedra ἀποφάνσεως περὶ τοῦ ποία ἔκδοσις τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἡ κρείττων. Ὅταν μάλιστα ἡ τοῦ Maas δὲν ἔχει ὑπομνήματα ἢ μετάφρασιν, ἡ δὲ γαλλικὴ παρανοεῖ συχνότατα τὰ ὅσα ἐκδίδει (ὡς φαίνεται ἀπὸ τὴν μετάφρασιν). Ἀφήνω τὸ πρόβλημα τοῦ παρατονισμοῦ, τῆς ρυθμικῆς κλπ. Ἔγραψα ἤδη σχετικῶς, καὶ πιθανώτατα, ἐὰν τὸ γῆρας ἐπιτρέψῃ, θὰ ἐπανέλθω. Ἄς μοι συγχωρηθῇ δὲ ἡ μακρὰ αὕτη περιαυτολογία, ἡ ὁποία νομίζω ὅτι ἦτο ἀναγκαία. Μετὰ τὴν ἔξοδόν μου ἐκ τοῦ θεάτρου τοῦ βίου, θὰ εἶναι δύσκολον νὰ σχηματισθῇ ἡ ὀρθὴ ἄποψις τῶν γενομένων. Οἱ ἀνερχόμενοι ἐπιστημονικῶς Ἕλληνες δὲν τολμοῦν νὰ εἴπουν τὴν ἀλήθειαν ἢ νὰ ἀντιδικήσουν πρὸς τοὺς πανισχύρους ξένους, φοβούμενοι τὰς συνεπείας. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορά π.χ. ὁποὺ οἱ **Γάλλοι ἀφοῦ** ἐκμεταλλευθοῦν ἀφειδῶς τὰ δημοσιεύματά μας tacite, κατόπιν τὰ ἐλεεινολογοῦν. Ἄς μὴ μὲ ἀναγκάσουν νὰ εἴπω περισσότερα. Προσωπικῶς οὐδένα ἠδίκησα οὔτε ὁμοεθνῆ οὔτε ἀλλογενῆ. Καὶ ἔχω δικαίαν ἀπαίτησιν ἀμοιβαιότητος.

Εἰς τὸ παρουσιαζόμενον βιβλίον αἱ ἀνατυπούμεναι μελέται τοῦ Π. Κ.

Χρήστου εἶναι: Α') Ἡ Ὑμνογραφία τῆς ἀρχαϊκῆς Ἐκκλησίας (σσ. 15-69) καὶ ἡ Β') On the Origin of Ancient Christian Hymnography (σσ. 73-87). Γ') Τὸ ἔργον τοῦ Μελίτωνος περὶ Πάσχα καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ Πάθους (σσ. 91-103). Δ') Τὸ ᾆσμα τὸ καινὸν κατὰ Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα (σσ. 107-137). Ε') Ὁ Χορικὸς Ὕμνος εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν (σσ. 121-134). Αἱ πέντε αὗται μελέται ἀνάγονται εἰς τὴν πρώϊμον Ὑμνογραφίαν, συζητοῦν δὲ προβλήματα ἐν ὄψει ἰδίᾳ τῶν Πατέρων καὶ τῶν κειμένων τῶν πρώτων αἰώνων. Αὕτη εἶναι καὶ ἡ κυρία συμβολὴ τοῦ βιβλίου εἰς τὴν καταγωγήν, γέννησιν, ἑλληνικότητα τῆς πρωΐμου ταύτης «ποιήσεως». Ἀκολουθοῦν δύο δημοσιεύματα, ὧν τὸ ϛ') Ἡ γένεσις τοῦ Κοντακίου, τὸ Ζ') Ἐκδόσεις καὶ μελέται περὶ τῶν Κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ, ἀμφότερα σχετικὰ πρὸς τὸ κύριον εἶδος τῆς Βυζ. Ὑμνογραφίας τὸν Ὕμνον (κοντάκιον), καὶ καταλήγομεν μὲ τὰς δύο τελευταίας ἀναφερομένας, τὴν μὲν Η') εἰς τὸν Μέγαν Κανόνα τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης (γραμματολογική, ἑρμηνευτικὴ καὶ θεολογικὴ ἀποτίμησις) καὶ ἡ Θ') Προσφορὰ τῆς Κτίσεως (τὸ τροπάριον: *Τί σοι προσενέγκωμεν;*), ὅπου ἐξετάζονται αἱ πηγαὶ τοῦ κειμένου καὶ ἡ εἰκονογραφικὴ παράστασις τοῦ περιεχομένου τοῦ τροπαρίου. Αἱ δύο τελευταῖαι ἐργασίαι δεικνύουν ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν νοεῖ μόνον ἀλλὰ καὶ αἰσθάνεται ὅ τι ἑρμηνεύει. Τοῦτο εἶναι μέγα προσὸν καὶ διὰ θεολόγον.

Αἱ ἐπὶ μέρους ὀξεῖαι, εὔστοχοι καὶ σαφεῖς παρατηρήσεις καὶ διαπιστώσεις τοῦ συγγραφέως εἶναι πολλαί, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ συλλεγοῦν ἐνταῦθα. Εὐνοϊκωτάτην μοι ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Ἀκάθιστος δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ (ἀνεξαρτήτως τῆς πιθανότητος νὰ ἐγράφη πρὸ τοῦ 500 ἢ μετὰ τὸ 560), διότι ἐν Ἀθήναις ἐξακολουθοῦν τινες διδάσκοντες καὶ κηρύττοντες ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἔγραψε τὸν Ἀκάθιστον, ἄποψις ὅλως ἀστήρικτος καὶ ἀναίσθητος[1]. Ὁμοίως ὁ Χρήστου δὲν δέχεται ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἦτο Ἑβραῖος (ὡς ὁ Maas). Τὸν εὐχαριστῶ δὲ καὶ διὰ τὴν ὑπεράσπισίν μου ἐπὶ τούτῳ ἔναντι τοῦ Γάλλου ἐκδότου τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀξιόλογα ὅσα γράφει περὶ σχέσεως μουσικῆς καὶ ποιήσεως καὶ περὶ τονισμοῦ τῶν Ὕμνων (τὴν γλῶσσαν τῶν ὁποίων ἀπεβαρβάρωσεν ὁ Maas καὶ ὁ συνεκδότης του δι' ἀμιμήτων ἀναβιβασμῶν καὶ καταβιβασμῶν τῶν τόνων κ.ἄ. τεχνασμάτων, διὰ νὰ τηρηθῇ τὸ φανταστικὸν σχῆμα τοῦ κοντακίου). Ἡ ἐξέτασις τῆς πραγματικῆς γλώσσης τῶν Ὕμνων ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι desideratum τῆς Φιλολογίας μας.

Καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν βιβλίου ἢ μελέτης τοῦ καθηγητοῦ Χρήστου διαπιστώνομεν ὅτι πολὺ τὸ νέον, εὔλογον, πειστικόν, διδακτικὸν

1. Ἀπεναντίας δὲν δέχομαι ὅτι Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἔγραψε τὸν κέντρωνα «Χριστὸς Πάσχων». Ὑπερβολικὴ δὲ μοῦ φαίνεται ἡ ἀναγωγὴ μουσικῆς καὶ μέτρων εἰς τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά. Ἀλλὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι θέμα μεῖζον μιᾶς σημειώσεως.

ὑπάρχει ἐν αὐτῷ. Τοῦτο δὲν εἶναι σύνηθες ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἕκαστος σπουδάζων ἐν Ἑσπερίᾳ, ἐπανέρχεται μετὰ δίσκου τῆς φωνῆς τοῦ κυρίου του. Ὁ καθ. Χρήστου ἤκουσε μόνον τὴν φωνὴν τοῦ Κυρίου: *Γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς*. Καὶ ἡμᾶς, ἄνευ φόβου καὶ πάθους.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Τίτου Μ. Συλλιγαρδάκη, μητροπολίτου Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου, Κρῆτες Ἅγιοι, Ρέθυμνον 1983, 8ο, σσ. 332. Εἰκονογραφημένον (ἰδίᾳ δι' ἰχνογραφημάτων).

Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν ἔχει ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα οὐδὲ προσθέτει τι εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἁγιολογικῶν θεμάτων τῆς Κρήτης οὐδὲ κἂν ἔχει βιβλιογραφίαν, διὰ νὰ γνωρίζῃ ὁ ἀναγνώστης του πόθεν ὁ συγγρ. ἤντλησεν ὅσα παρέχει καὶ φλυάρως ἐπεκτείνει. Ἐὰν θ' ἀναφερθῶ εἰς αὐτό, τοῦτο πράττω διὰ ν' ἀποτρέψω ματαίους κόπους τῶν ἁγιολογούντων νὰ τὸ ἀναζητήσουν καὶ ἀναγνώσουν. Διότι δὲν ἔχουν τίποτε τὸ νέον ἢ ἀσφαλὲς νὰ μάθουν.

Ὑπενθυμίζω τὴν (εἰσηγουμένου ἐμοῦ) διδακτορικὴν διατριβὴν τοῦ Θεοχάρους Εὐστ. Δετοράκη, Οἱ ἅγιοι τῆς πρώτης Βυζαντινῆς περιόδου τῆς Κρήτης καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς αὐτοὺς φιλολογία, Ἀθῆναι 1970, 8ο, σσ. 261, βιβλίον ἀξιόπιστον καὶ μεθοδικόν, τὸ ὁποῖον καλύπτει μέρος τοῦ ἁγιολογικοῦ καταλόγου τῆς Κρήτης. Οὐδὲ τούτου ἠδυνήθη νὰ κάμῃ τὴν δέουσαν χρῆσιν ὁ κ. Τίτος, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω.

Πρῶτον πρέπει νὰ διευκρινήσωμεν τί θὰ εἴπῃ «Ἅγιοι Κρήτης». Εἶναι οἱ Κρῆτες ἅγιοι ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Κρήτης ζήσαντες καὶ ὁσιωθέντες ἢ μαρτυρήσαντες; Ἢ εἶναι καὶ οἱ ξένοι οἱ δράσαντες ἐν αὐτῇ; Ἢ εἶναι οἱ ἐν αὐτῇ τιμώμενοι, ὅπως π.χ. Μηνᾶς ὁ Αἰγύπτιος (Νοεμβρίου 11); Ἐὰν ὅμως εἶναι καὶ οἱ τιμώμενοι ξένοι, διατί ἀπουσιάζουν π.χ. ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ὁ Ὅσιος Νεκτάριος, ὧν ἡ Κρήτη γέμει ναῶν καὶ προσκυνημάτων; Καὶ ἡ Θεοτόκος, τῆς ὁποίας τὴν μνήμην τιμοῦν πολυάριθμοι ναοὶ καὶ μοναί;

Ὁ σεβ. συγγρ. κατέταξε τοὺς ἁγίους του ἡμερολογιακῶς, οὐχὶ ὅμως ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου ὅτε ἄρχεται τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔτος καὶ τὸ καλενδάριον, ἀλλ' ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου. Διεπραγματεύθη δὲ περὶ ὅσων καὶ ὁ Θ. Δετοράκης, ὡς ἄνω, ἁγίων, πλὴν τῶν α') Φιλίππου Γορτύνης τοῦ β' αἰῶνος, β') Πινυτοῦ Κνωσοῦ ὁμοίως β' αἰ. (10 Ὀκτωβρίου), γ') 12 Μαρτύρων στρατιωτῶν (Αὐγ. 12, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀνύπαρκτοι ὄντως) καὶ δ') Κοσμᾶ τοῦ Ἐρημίτου † 658, γνωστοῦ ἐκ Λατινικοῦ Συναξαριστοῦ, περὶ ὧν ὁ Δετοράκης γράφει εἰς τὰς σελίδας 46-49, 50-52, 130-131, 146-148 τῆς διατριβῆς του.

Ὁ σεβ. Τίτος προσθέτει εἰς τοὺς Κρῆτας Ἁγίους τοὺς ἑπομένους:

α΄) *Μὴ ἁγιοποιηθέντας:* 1) Ἰωσήφ, Ἰανουαρίου 22, 1511 (σσ. 24-26). 2) Μεθόδιον Νηβρύτου Ἰουνίου 25 (16 αἰ.) (σσ. 85-88). 3) Νικόλαον Κουρταλιώτην, Σεπτ. 1 (16ος αἰ.) (σσ. 141-144), καὶ 4) Ἄνθιμον Ὁμολογητὴν († 1371) (σσ. 268-269 καὶ 213-216).

β΄) *Νεομάρτυρας:* 1) Γεώργιον ἐξ Ἁλυκιανοῦ, 1867, Φεβρ. 7 (σσ. 33-36).

2) Μανουὴλ ἐκ Σφακίων, 1792, Μαρτίου 15 (σσ. 41-44).

3) Μύρωνα, 1793, Μαρτίου 30 (σσ. 53-56).

4) Μάρκον, 1643, Μαΐου 14 (σσ. 65-70).

5) Ἰωάννην ἐκ Σφακίων, 1811 (σσ. 147-150).

6) Ἱλαρίωνα ὁσιομάρτυρα, 1804, Σεπτ. 20 (σσ. 159-162).

7) Τέσσαρας Ρεθύμνης 1824, Ὀκτωβρίου 28 (σσ. 189-192).

γ΄) *Ξένους*, μὴ Κρῆτας:

1) Πέντε Παρθένους, Ἰουνίου 9 (σσ. 73-76).

2) Σέργιον Μάγιστρον, Ἰουνίου 28 (σσ. 89-96).

3) Ἀθανάσιον Ἀθωνίτην, Ἰουλίου 5 (σσ. 105-108).

4) Εὐτύχιον, Εὐτυχιανόν, Κασσιανήν, Αὐγούστου 17 (σσ. 126-130).

5) Μηνᾶν μεγαλομάρτυρα, Νοεμβρίου 11 (σσ. 195-198).

6) Νίκωνα, τὸν Μετανοεῖτε, Νοεμβρίου 26 (σσ. 200-204).

δ΄) *Ἀμφιβόλους:*

1) Πέτρον Κρήτης τὸν Νέον, Ἰουλίου 16, δ΄ αἰ., ὃν λέγει Κνωσοῦ καὶ νέον τὴν ἡλικίαν! (σσ. 111-114).

2) Ἱλαρίωνα ὁσιομάρτυρα, 1804, Σεπτεμβρίου 20 (157-162).

3) Τὸν Κὺρ Ἰωάννην (Ξένον ια΄ αἰ.), ὃν διαστέλλει τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἐρημίτου, μὲ τὸν ὁποῖον πρὸ πολλοῦ οἱ Ἁγιολόγοι τὸν ἐταύτισαν (σσ. 163-172).

Ἀπὸ τὴν διαπραγμάτευσιν αὐτὴν βλέπομεν ὅτι ὁ σεβ. Τίτος δὲν ἐτόλμησε νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῶν Νεομαρτύρων τοῦ θέρους τοῦ 1821 καὶ τοῦ μητροπολίτου Γερασίμου Παρδάλη καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀναιρεθέντων ἀρχιερέων Κρήτης, τοὺς ὁποίους κακῶς ἡ Τοπικὴ Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης δὲν ἐκανόνισεν ἀκόμη ὡς νεομάρτυρας καὶ ὁσιομάρτυρας!

Δὲν θέλω νὰ σταματήσω εἰς τὰς ἱστορικὰς γνώσεις καὶ ἀποφάνσεις τοῦ σεβασμιωτάτου συγγρ., ἔστω καὶ περὶ τῆς Εἰκονομαχίας, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ τί ἐσήμαινεν. Οὔτε εἰς τὰς ἀποσιωπήσεις τῶν πηγῶν του, ἀλλὰ κτυπητὸν ὑπόδειγμα ἐπιπολαιότητος εἶναι ὅσα γράφει περὶ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Ἀνθίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, τοῦ «Προέδρου» Κρήτης, οὗ τὸν θάνατον τοποθετεῖ δὶς (σσ. 213 καὶ 268) εἰς τὸ 1371, καὶ κατόπιν εἰς τὰς ἰδίας σελίδας (213-214) φέρει τοὺς Κρῆτας νὰ ζητοῦν ἀπὸ τὸν πατριάρχην

Κωνσταντινουπόλεως Νεῖλον (1380-1388) νὰ τοῖς ἀποστείλη τὸν Ἄνθιμον «νὰ διοργανώση τὴν Ἐκκλησίαν τους» (!). «Καὶ ὁ Πατριάρχης ἀνταποκρινόμενος στὸ αἴτημά τους μεταθέτει τὸ μητροπολίτη Ἀθηνῶν *καὶ* Εὐρίπου ⟨τὸν νεκρὸν ἀπὸ δεκαετίας!⟩ Ἄνθιμο Α'» εἰς Κρήτην. Οὐαί. Ὁ νεκρὸς τὸ 1380-1388 Ἄνθιμος Ἀθηνῶν δὲν εἶναι *καὶ* Εὐρίπου, διότι ἡ ἐπισκοπὴ Εὐρίπου εἶναι μία τῶν πολυαρίθμων ἐπισκοπῶν (Εὐβοίας, Ἀττικῆς, Νήσων), αἱ ὁποῖαι ὑπάγονται εἰς τὸν μητροπ. Ἀθηνῶν! Ἄλλως τὰ πράγματα ἐκτίθενται εἰς τὰς σσ. 268-269, ὅπου ὁ πατριάρχης Νεῖλος ἔγραψε Λόγον εἰς τὸν ἐν ἁγίοις (κεκοιμημένον ἤδη) Ἄνθιμον!

Ἐὰν τοὐλάχιστον τὸ βιβλίον τοῦ σ. κ. Τίτου ἦτο εὔληπτον, θὰ ἦτο ὠφέλιμον εἰς εὐσεβεῖς γραίας καὶ καλογραίας, αἱ ὁποῖαι θὰ τὸ ἀνεγίνωσκον. Δυστυχῶς ὠπισθοδρομήσαμεν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ τε Ἀγαπίου Λάνδου καὶ τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου. Ἑπομένως τὸ πεδίον εἶναι ἀνοικτὸν καὶ εἰς τὴν ἔρευναν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐκλαΐκευσιν.

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ «ΤΑΚΤΙΚΩΝ» (NOTITIAE EPISCOPATUUM) ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΙΣ*

Τὰ ἐκκλησιαστικὰ «τακτικὰ» (notitiae episcopatuum) ἀποτελοῦν ἰδιόμορφον ἱστορικὴν πηγήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλοῦμεν πληροφορίας διὰ τὴν δικαιοδοσίαν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου κυρίως κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν. Οἱ κατάλογοι τῶν μητροπόλεων, ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ὑπαγομένων εἰς τὰς μητροπόλεις ἐπισκοπῶν, οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνονται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ «τακτικά», ἀποτελοῦν ταυτοχρόνως καὶ πηγὴν ἱστορικῶν πληροφοριῶν διὰ τὴν διοικητικὴν ὀργάνωσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τὰς πόλεις της.

Τὰ κείμενα τῶν ἐκκλησιαστικῶν «τακτικῶν» ἐγένοντο γνωστὰ κυρίως διὰ τῆς ἐκδόσεώς των ὑπὸ τοῦ G. Parthey τὸ ἔτος 1866[1]. Πρόκειται περὶ μιᾶς συλλογῆς, ἡ ὁποία περιλαμβάνει ἐν πρώτοις τὸ κείμενον τῆς πολιτικῆς Γεωγραφίας τοῦ Ἱεροκλέους, τὸν γνωστὸν «Συνέκδημον», ἐν συνεχείᾳ τὰ κείμενα δεκατριῶν ἐκκλησιαστικῶν «τακτικῶν», καθὼς καὶ τὴν «Τάξιν τῶν πατριαρχικῶν θρόνων» τοῦ Νείλου Δοξαπατρῆ (1143)[2].

Ἐκ τῶν προτασσομένων εἰς ἕκαστον ἐκκλησιαστικὸν «τακτικόν», προκύπτει ὅτι ὁ G. Parthey ἐβασίσθη εἰς ἀνέκδοτον ὑλικὸν (= κώδικας) καὶ εἰς προγενεστέρας ἐκδόσεις. Ἡ προσφορὰ τῆς συλλογῆς του ἦτο διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀξιολογωτάτη. Ἔθεσεν εἰς χεῖρας τῶν ἐπιστημόνων τὴν «πρώτην ὕλην» τῶν «notitiarum» καὶ τὸ ἔναυσμα διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ κριτικὴν ἐπεξεργασίαν των.

Ἡ παράθεσις τῶν «τακτικῶν» εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ G. Parthey δὲν ἠκολούθησε βεβαίως χρονολογικὴν σειράν. Ἡ notitia π.χ. Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (886-912) ἔχει ἀρ. 2, ἐνῷ ἡ «Ἔκθεσις πρωτοκλησιῶν» τοῦ Ἐπιφανίου (315-403) ἔχει ἀρ. 7. Ἡ μνεία τῶν ἀνωτέρω ὀνομάτων, καθὼς καὶ τοῦ Ἀνδρονί-

---

* Πολλὰ στοιχεῖα τῆς ἐργασίας ταύτης ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ DEA, τὸ ὁποῖον ἐξεπόνησα τὸ ἔτος 1978-79 ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς Mme Hélène Ahrweiler (Paris I) ὑπὸ τὸν τίτλον: «Notitiae Episcopatuum sur la métropole de Larissa à partir du début du IXe siècle jusqu'au XVe siècle».

1. G u s t. P a r t h e y, Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae Episcopatuum, accedunt Nili Doxapatrii notitiae Patriarchatuum et locorum nomina immutata, Berolini 1866 (φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις Amsterdam 1967), σσ. XVI + 385.

2. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Νείλου Δοξαπατρῆ βλ. H. G. B e c k, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1977[2], σσ. 619-621.

κου Παλαιολόγου, εἰς τοὺς τίτλους τῶν «τακτικῶν», ἀπετέλει ἐν τούτοις στοιχεῖον κύρους καὶ χρονολογικοῦ προσανατολισμοῦ.

Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῶν «notitiarum» ἤρχισε νὰ ἀπασχολῇ τοὺς ἐρευνητὰς ἀπὸ τοῦ 1886 καὶ ἑξῆς. Ὁ Γερμανὸς H. Gelzer ἐγκαινιάζων τὴν ἔρευναν τῶν ἐκκλησιαστικῶν «τακτικῶν», προσεπάθησε νὰ χρονολογήσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Parthey ἐκδοθέντα «τακτικά»[1] ἐπὶ τῇ βάσει τῶν καταλόγων τῶν παρευρεθέντων εἰς τὰς συνόδους ἱεραρχῶν, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα καὶ οἱ τίτλοι διασῴζονται εἰς τὰ Acta τῶν Συνόδων. (Οἱ κατάλογοι τῶν Συνόδων δὲν εἰκονίζουν βεβαίως τὸ σύνολον τῶν μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἀλλὰ τοὺς παρευρεθέντας εἰς τὰς Συνόδους. Παρὰ τὰς ἐλλείψεις των εἶναι αὐθεντικοί, διότι ἡ παρουσία ἑνὸς ἱεράρχου εἰς μίαν Σύνοδον ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ὑπάρξεως τῆς ἐπισκοπῆς του ἢ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ἢ ἀκόμη καὶ τῆς μητροπόλεως).

Πρὶν ἢ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς χρονολογήσεως τῶν κειμένων τῶν «τακτικῶν», πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὸν Parthey ἠκολούθησαν καὶ ἕτεροι ἐπιστήμονες. Τὸ ἔτος 1890 ὁ H. Gelzer συνεξέδωκε μετὰ τῆς «Descriptio orbis Romani» τοῦ Γεωργίου Κυπρίου καὶ μίαν ἀνέκδοτον «Διατύπωσιν» Λέοντος Ϛ′ τοῦ Σοφοῦ[2]. Ἓν ἔτος ἀργότερον ὁ Carl de Boor παρουσίασε τὸ γνωστὸν ὡς «τακτικὸν τῶν Εἰκονοκλαστῶν», τὸ περιλαμβανόμενον εἰς τὸν κώδικα Parisinus graecus 1555 A[3]. Τὸ ἀμέσως ἐπόμενον ἔτος (1892) ὁ H. Gelzer ἐδημοσίευσεν «Ἀνεκδότους ἢ ὀλίγον γνωστοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας»[4], ἐνῷ τὸ ἔτος 1900 ἐξέδωκε «Κείμενα ἐκκλησιαστικῶν τακτικῶν»[5]. Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ περιλαμβά-

1. H. Gelzer, Zur Zeitbestimmung der griechischen Notitiae Episcopatuum, ἐν: Jahrbücher für protestantische Theologie XII, 1886, σσ. 337-372, 529-575.

2. H. Gelzer, Georgii Cyprii Descriptio orbis Romani, accedit Leonis Imperatoris Diatyposis genuina adhuc inedita, Lipsiae 1890, σσ. LXXII + 246.

3. Carl de Boor, Nachträge zu den Notitiae Episcopatuum, ἐν: Zeitschrift für Kirchengeschichte 12, 1891, σσ. 303-322, 519-534, 14, 1893, σσ. 573-599. Τὸ αὐτὸ «τακτικὸν» ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Τὸ ἀρχαιότερον τακτικὸν τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἐν: Νέα Σιὼν 26, 1931, σσ. 556-569, 577-600. Τὸ αὐτὸ «τακτικὸν» ἀπετέλεσε καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ Γ. Κονιδάρη, Αἱ Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ «τάξις» αὐτῶν, τ. Α′, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν «τακτικῶν» καὶ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 4/5ου μέχρι τοῦ 10 αἰῶνος, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τακτικοῦ τοῦ Παρισινοῦ κώδικος 1555 Α, τεῦχ. Α′, Ἀθῆναι 1934, σσ. ιβ′+105.

4. H. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche, ἐν: BZ 1, 1892, σσ. 245-282.

5. H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum, ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte. Aus den Abhandlungen der K. bayer. Akedemie der Wiss., I. Cl. XXI, Bd. III Abth., München 1900, σσ. 531-641.

νει συνολικῶς δέκα «τακτικά». Εἰς τοὺς τίτλους των ἐκτὸς τῶν ὀνομάτων τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου ὑπάρχουν καὶ τῶν: Ἰωάννου Τσιμισκῆ (969-976), Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1143-1180) καὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου (1259-1282). Ὁ Gelzer ἐκτὸς τῶν καταλόγων παραθέτει καὶ πολλὰς κριτικὰς παρατηρήσεις, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καθιστᾷ τὴν ἔκδοσίν του αἰσθητῶς ἀνωτέραν τοῦ Parthey.

Τὸ ἔτος 1927 ὁ B. Beneševič ἐξέδωκε τὸ κείμενον ἑνὸς ἀκόμη ἀνεκδότου ἐκκλησιαστικοῦ «τακτικοῦ», προερχομένου ἐκ τοῦ Vaticanus græcus 640[1].

Ἐξ ὅσων ἐσημειώθησαν περὶ τῶν ἐκδόσεων τῶν κειμένων τῶν «τακτικῶν» καθίσταται σαφὲς ὅτι ὁ Parthey κατώρθωσε νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν εἰδικῶν πρὸς τὰ ἰδιότυπα κείμενα τῶν «notitiarum». Ἡ ἰδιομορφία των καὶ τὸ γενικώτερον ἐνδιαφέρον των εἶχον ἤδη ἐπισημανθῆ.

Τὴν προσπάθειαν τοῦ Gelzer νὰ χρονολογήσῃ τὰ κείμενα τῶν ἐκκλησιαστικῶν «τακτικῶν» ἠκολούθησαν ἀπὸ τοῦ 1934 καὶ ἑξῆς οἱ: E. Honigmann[2], V. Laurent[3] καὶ V. Grumel[4], οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν νὰ ἐρευνοῦν ὄχι πλέον τὸ σύνολον τῶν «notitiarum», ἀλλὰ μεμονωμένα «τακτικά»[5]. Διὰ τῶν ἐν λόγῳ ἐργασιῶν ἦλθον εἰς φῶς πολλὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀπεδείκνυον ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν κειμένων τούτων θὰ ἀπησχόλει ἐπὶ μακρὸν τοὺς εἰδικούς.

Τὸ ἔτος 1931 ὁ Ἀσσομψιονιστὴς E. Gerland ἐξέδωκε μίαν ἐκτενῆ ἐργασίαν ἀναφερομένην εἰς τὸ Corpus τῶν notitiarum καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν «τακτικῶν»[6]. Ἐπρόκειτο, ὅπως ἐσημείωσεν εἰς

---

1. B. Beneševič, Monumenta Vaticana ad jus canonicum pertinentia XVII, Studi Bizantini e Neoellenici 2, 1927, σσ. 130-155.

2. E. Honigmann, Die Notitiae des Basileios von Ialimbana, ἐν: Byzantion 9, 1934, σσ. 205-222.

3. V. Laurent, La notitia de Basile l'Armenien, Tradition manuscrite et date de composition, ἐν: Échos d'Orient 34, 1935, σσ. 439-472, καὶ τοῦ αὐτοῦ, L'œuvre géographique du moine sicilien Nil Doxapatris, ἐν: Échos d'Orient 36, 1937, σσ. 5-30.

4. V. Grumel, La «Notitia» de Basile de Ialimbana, essai sur la date de composition, ἐν: RÉB 19, 1961, σσ. 198-207.

5. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν καὶ αἱ ἐργασίαι τῶν: F. N. Fink, Des Neilos Doxapatris Τάξις τῶν πατριαρχικῶν θρόνων (armenisch und griechisch), Vataršapat 1902 [= J. Ivanov, Bulgarski starini 12 Makedonija, (= Antiquités Bulgares de la Macédoine), Sofia 1931[2], σσ. 46] καθὼς καὶ τοῦ Γ. Κονιδάρη, Die neue in parallelen Tabellenausgabe der Not. Episcopatuum und die Echtheit der Not. D. Cod. Paris. 1555 A., ἐν: «Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὀρλάνδον», Ἀθῆναι 1967, σσ. 247-264 καὶ ἀνάτυπον, Ἀθῆναι 1967 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς γενέσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν καὶ τῆς not. 3 παρὰ Parthey, Ἀθῆναι 1966, ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 16, 1968, σσ. 222-291.

6. E. Gerland, Corpus notitiarum episcopatuum Ecclesiae Orientalis Graecae. I. Band.: Die Genesis der Notitiae Episcopatuum, herausgegeben von Ernst Gerland 1. Heft. Einleitung, Socii Assumptionistae Chalcedonenses 1931, σσ. XII+48.

σχετικὴν βιβλιοκρισίαν καὶ ὁ V. Laurent[1], περὶ ἑνὸς εὐρυτέρου σχεδίου σχετικῶν ἐρευνῶν, τὸ ὁποῖον θὰ ἐκάλυπτε τὴν ἔκδοσιν τῶν καταλόγων τῶν συνόδων (οἰκουμενικῶν καὶ μὴ) καθὼς καὶ τῶν «τακτικῶν» ὅλων τῶν πατριαρχείων καὶ τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν.

Τὸ μακροπρόθεσμον τοῦτο ἐπιστημονικὸν πρόγραμμα θὰ συνήντα, ὡς παρετήρησε καὶ ὁ Honigmann[2], ἀναρίθμητα ἐμπόδια καὶ κυρίως τὴν βραχύτητα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ὁ θάνατος τοῦ Gerland τὸ ἔτος 1934 ἐπεβεβαίωσε τὴν ἀλήθειαν ταύτην. Β' τόμος τοῦ ἔργου δὲν ἐξεδόθη.

Τὰ ὑπάρχοντα κείμενα τῶν «notitiarum» τοῦ Parthey καὶ τοῦ Gelzer ἤρχισαν νὰ ἀποτελοῦν πηγὴν ἱστορικῶν μαρτυριῶν καὶ διὰ τὰς μελέτας τῆς τοπικῆς ἱστορίας, ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς[3]. Οἱ μελεταὶ των παρετήρησαν εἰς τὰ κείμενα τῶν «τακτικῶν» πολλὰς ἐλλείψεις καὶ ἀδυναμίας. Ἡ απόλυτος ἐμπιστοσύνη εἰς τὴν ἀξιοπιστίαν των ἤρχισε νὰ κλονίζεται. Ἦτο προφανὲς ὅτι ἡ ἐνημέρωσίς των δὲν ἦτο πλήρης. Ἐπισκοπαὶ λ.χ., αἱ ὁποῖαι ἐμαρτυροῦντο ὑπὸ ἄλλων ἱστορικῶν πηγῶν, δὲν περιελαμβάνοντο εἰς τὰ «τακτικά». Οὕτω τὰ περὶ τῆς γνησιότητος καὶ αὐθεντικότητος τῶν κειμένων των προβλήματα ἤρχισαν νὰ αὐξάνωνται[4]. Τὰ ἐρωτήματα ἦσαν σαφῆ: Ἐὰν τὰ ἐκκλησιαστικὰ «τακτικὰ» εἶναι αὐθεντικὰ κείμενα, πῶς δικαιολογοῦνται αἱ ἐλλείψεις των; Γνωρίζομεν τὰς ἀκριβεῖς χρονολογίας τῆς συντάξεώς των; Ἐπαληθεύονται αὗται ἐκ τοῦ περιεχομένου των; Ὑπάρχουν ἱστορικαὶ μαρτυρίαι εἰς ἄλλου εἴδους πηγάς, αἱ ὁποῖαι ἐπιβεβαιώνουν τὴν γνησιότητα τῶν notitiarum κυρίως τῶν φερομένων ὡς αὐτοκρατορικῶν;

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐρωτημάτων καὶ ἄλλων παρομοίων ἐγίνετο αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη ἀναδρομῆς εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν, ἡ ἀνάγκη δηλονότι μιᾶς κριτικῆς ἐκδόσεως, εἰ δυνατὸν ἐπὶ τῇ βάσει ὁλοκλήρου τῆς χειρογράφου παραδόσεως.

---

1. V. Laurent, Le Corpus notitiarum episcopatuum Ecclesiae orientalis graecae, ἐν: Byzantion 7, 1932, σσ. 512-526.

2. E. Honigmann, Le «Corpus notitiarum episcopatuum», ἐν: Byzantion 9, 1936, σσ. 340-362.

3. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ «τακτικὰ» κατεχωρίσθησαν πρὸ πολλοῦ μεταξὺ τῶν κειμένων τῶν πηγῶν τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας. Βλ. λ.χ. G. Moravcsik, Byzantinoturcica, I Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker, Berlin 1958, σσ. 463-465, H. G. Beck, Kirche und theologische Literatur, σσ. 148-156 καὶ I. Καραγιαννοπούλου, Πηγαὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1975[3].

4. Βλ. π.χ. τὰς παρατηρήσεις τοῦ V. Laurent, La Géographie Ecclésiastique de l'Empire byzantin, ἐν: Πρακτικὰ Ϛ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Paris 1948, σ. 287 καὶ τῆς H. Ahrweiler, Les problèmes de la Géographie historique byzantine, ἐν : Πρακτικὰ ΙΓ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Oxford 1967, σσ. 467-468.

Τὸ ἔτος 1970 ὁ π. Jean Darrouzès ἐδημοσίευσε μίαν ἐργασίαν σχετικὴν μὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ «τακτικά»[1]. Πρόκειται περὶ συνεξετάσεως τῶν notitiarum τῶν ΙΒ' καὶ ΙΔ' αἰώνων μὲ τοὺς καταλόγους τῶν συγχρόνων συνόδων. Ἡ συνεξέτασις αὕτη ἀπέδειξεν ὅτι «αἱ ἐκδόσεις τῶν "τακτικῶν" ἀπέχουν πολὺ τῆς πληρότητος καὶ βεβαιότητος»[2] καὶ ὅτι «μία νέα ἔκδοσίς των εἰς τὸν χῶρον τῶν βυζαντινῶν ἐρευνῶν θὰ ἦτο περισσότερον ἐπείγουσα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας»[3]. Τοιουτοτρόπως ὁ π. Darrouzès ἐπεδόθη συστηματικώτερον εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν notitiarum. Ἡ πολύμοχθος ἐργασία ἦλθεν εἰς φῶς τὸ ἔτος 1981 καὶ μάλιστα εἰς τὸ ΙϚ' Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βιέννης. Φέρει τὸν τίτλον: Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, Introduction et Notes. Ἀποτελεῖται ἐκ 521 σελίδων καὶ εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὴν μνήμην τῶν H. Gelzer, L. Petit, E. Gerland καὶ V. Laurent. Ὁ π. Darrouzès, Ἀσσομψιονιστὴς καὶ ὁ ἴδιος, ὑπῆρξεν ὁ κληρονόμος τῶν dossiers τῶν ἀνωτέρω ἐπιστημόνων καθὼς καὶ παντὸς εἴδους ὑλικοῦ (μικροταινιῶν, φωτογραφιῶν, ἀντιγράφων), τὸ ὁποῖον εἶχον ἐκεῖνοι συλλέξει. Ὑπῆρξε κατὰ ταῦτα ὁ πλέον ἐνδεδειγμένος διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ τεράστιον ἔργον. Εἶδε 400 περίπου χειρόγραφα καὶ ἐχρησιμοποίησε 250. Εἰς τὴν κατάταξιν τοῦ ἀπεράντου ὑλικοῦ ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὰς χρονολογίας τῶν χφ ἢ τοὺς τίτλους τῶν «τακτικῶν», ἀλλὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν μητροπόλεων ἑκάστου. Τοιουτοτρόπως ἡ χφ παράδοσις διῃρέθη εἰς 21 τίτλους. Εἰς τὴν προτασσομένην εἰσαγωγὴν ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ εὕρῃ τὴν χφ παράδοσιν ἑκάστης (ἐκ τῶν 21) notitiae, τὴν μορφήν της, τὸ περιεχόμενόν της καθὼς καὶ τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον. Ἀκολουθοῦν ἑλληνιστὶ τὰ 21 «τακτικὰ» μετὰ κριτικῶν ὑπομνημάτων. Εἰς τὴν συνέχειαν παρατίθενται ἀφ' ἑνὸς πίνακες τῶν χρησιμοποιηθέντων κωδίκων καὶ ἀφ' ἑτέρου Indices (ἑλληνικὸς καὶ γαλλικός).

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης τοῦ π. Darrouzès εἶναι πολλά[4]. Περιοριζόμεθα εἰς τὰ σπουδαιότερα:

1. Ἡ θεμελιώδης ὑπόθεσις τοῦ ἐπισήμου χαρακτῆρος τῶν ἐκκλησιαστικῶν «τακτικῶν» δὲν ἐπαληθεύεται ἐκ τῶν πορισμάτων τῆς ἐξονυχιστικῆς μελέτης τῶν κειμένων των καὶ τοῦ τρόπου τῆς διαδόσεώς των.

2. Περὶ πατρότητος τῶν «τακτικῶν» δυσκόλως δύναται νὰ γίνῃ λόγος.

1. J. Darrouzès, Listes synodales et Notitiae, ἐν: RÉB 28, 1970, σσ. 57-96.

2. Αὐτόθι, σ. 76.

3. Αὐτόθι, σ. 94.

4. Τὴν ἔρευνάν του παρουσίασεν ἤδη ὁ ἴδιος: J. Darrouzès, L'édition des notitiae episcopatuum, ἐν: RÉB 40, 1982, σσ. 215-221. Τὴν παρουσίασιν ταύτην κατόπιν ἀδείας του μετέφρασα καὶ παρέδωσα πρὸς δημοσίευσιν.

Αἱ πολλαὶ παρεμβάσεις εἰς τὰ κείμενά των, αἱ ὁποῖαι τροποποιοῦν τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν των, ἀποδεικνύουν ὅτι τὰ χφ εἶναι ἐργασίαι ἐρανιστῶν - συμπιλητῶν.

3. Οἱ κατάλογοι τῆς πολιτικῆς Γεωγραφίας (Ἱεροκλῆς, Γεώργιος Κύπριος) πρέπει νὰ διαχωρισθοῦν ἐντελῶς ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν «τακτικῶν».

4. Τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς ἱστορίας τοῦ κειμένου τῶν notitiarum εἶναι τὸ «τακτικὸν» τοῦ πατριάρχου Νικολάου (901-907), παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οὐδεὶς κατάλογος φέρει τὸ ὄνομά του. Ἀπὸ τῆς ὑπαγωγῆς τοῦ Ἰλλυρικοῦ εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ Νικολάου οὐδὲν μέτρον ἐλήφθη διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν ἐπαρχιῶν.

5. Τὸ γνωστὸν ὡς «τακτικὸν» Λέοντος ϛ' τοῦ Σοφοῦ εἶναι ψευδεπίγραφον, πλήρως ἀναχρονιστικὸν[1] καὶ ἀνήκει εἰς τὸν ΙΔ' αἰῶνα.

6. Ἀκόμη καὶ τὰ «τακτικὰ» τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Ἀνδρόνικον Β' (1282-1328) καὶ Ἀνδρόνικον Γ' (1328-1341) δὲν φέρουν σημεῖα αὐθεντικότητος.

7. Οἱ τρεῖς κατάλογοι, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν συνήθως ἓν πλῆρες ἐκκλησιαστικὸν «τακτικόν», ἀπὸ τοῦ Ι' αἰῶνος καὶ ἑξῆς, τείνουν νὰ ἀναπτύσσωνται κεχωρισμένως καὶ ἀντιγράφονται εἰς τὰ χφ ἀχρονικῶς. Π.χ. εἰς τὴν not. 10 τοῦ Parthey ὁ κατάλογος τῶν μητροπόλεων καὶ ἀρχιεπισκοπῶν ἀνήκει εἰς τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ἐνῷ ὁ κατάλογος τῶν ἐπισκοπῶν εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα.

Τὸ γενικώτερον συμπέρασμα τῶν ἐρευνῶν τοῦ π. Darrouzès εἶναι ὅτι τὰ ἐκκλησιαστικὰ «τακτικὰ» πρέπει νὰ χρησιμοποιῶνται πάντοτε ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ δεδομένα ἄλλων ἱστορικῶν πηγῶν.

Τὰ ἀνωτέρω συμπεράσματα τῶν πολυμόχθων ἐρευνῶν τοῦ π. Darrouzès δίδουν ἀσφαλῶς πολλὰ ἐρεθίσματα διὰ περαιτέρω ἔρευναν καὶ προώθησιν τῶν προβλημάτων τῶν κειμένων τῶν ἐκκλησιαστικῶν «τακτικῶν». Ἡ ἔκδοσίς των, ἡ προτασσομένη εἰσαγωγὴ καὶ αἱ σημειώσεις μᾶς φέρουν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰ ἀνὰ τὸν κόσμον χφ τῶν notitiarum καὶ προσφέρουν ἀπέραντον ὑλικὸν πρὸς ἐκμετάλλευσιν. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἱστορία, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἱστορικὴ καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Γεωγραφία ἔχουν ἀσφαλῶς νὰ ὠφεληθοῦν πολλά.

ΝΟΝΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

---

1. Ὅτι τὸ γνωστὸν ὡς «τακτικὸν» Λέοντος τοῦ Σοφοῦ δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχήν του, εἶχε λεχθῆ ἤδη ὑπὸ τοῦ H. Gelzer, Zur Zeitbestimmung der griechischen Notitiae, σ. 529 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum, σ. 549, ἔνθα ὁ συγγραφεὺς ἀποδίδει τὸ ἐν λόγῳ «τακτικὸν» εἰς τοὺς χρόνους Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081-1118).

B. J. Slot, Archipelagus turbatus: Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500 - 1718. 2 τόμοι. Λάιντεν 1982 *[Nederlands Historisch - Archaeologisch Instituut te Istanbul].*

Ἡ ἑδραίωσις τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας εἰς τὰς Κυκλάδας διῆλθε διὰ διαφόρων φάσεων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς πλείστας ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἔνθα τὴν Φραγκοκρατίαν διεδέχθη ἄμεσος ὀθωμανικὴ διοίκησις. Ἀποφασιστικῆς σημασίας εἰς τὴν ἐξελικτικὴν αὐτὴν πορείαν ὑπῆρξαν αἱ ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον ἐπιδρομαὶ τοῦ Βαρβαρόσσα κατὰ τὰ ἔτη 1537-38, ὅτε εἰς τὰς περισσοτέρας νήσους ἐπεβλήθη κοινὸς φόρος ὑποτελείας καὶ ἔκτοτε ἡ δυνατότης δράσεως τῶν δυναστῶν περιωρίσθη κατὰ πολύ, διὰ νὰ λεχθῇ τὸ ὀλιγώτερον. Τὸ 1566 ἐξεδιώχθησαν οἱ Φράγκοι ἐκ τῶν νήσων καὶ τὸ ἔτος τοῦτο συμβατικῶς θεωρεῖται ὡς ἀποτελοῦν τὸ ὁρόσημον μεταξὺ Φραγκοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας. Ἐν τούτοις τὸ ἰδιάζον καθεστὼς τῶν νήσων, καὶ δὴ τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸ Δουκᾶτον τῆς Νάξου ὡς καὶ τῆς Ἄνδρου, ἐξηκολούθησε σχεδὸν ἀπαραλλάκτως μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι τώρα πλέον κυρίαρχος δοὺξ δὲν ἦτο Φράγκος δυνάστης ἀλλ' Ἰουδαῖος εὐνοούμενος τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς, ὁ Joseph Naci, τιτλοφορούμενος καὶ θεωρούμενος ἐπισήμως ὡς «δοὺξ τῆς Νάξου καὶ κύριος τῆς Ἄνδρου». Εἴς τινας ἐκ τῶν νήσων, ὡς ἐν Κέᾳ, Κύθνῳ καὶ ἐν Τήνῳ συνέχισεν ἡ δυτικὴ κυριαρχία, εἰς τὰς δύο πρώτας διὰ τῆς παλαιᾶς οἰκογενείας τῶν Gozzadini μέχρι περίπου τοῦ 1610 καὶ ἐν Τήνῳ ἡ ἀπ' εὐθείας βενετικὴ ἐξάρτησις παρετάθη μέχρι τοῦ 1715, ἤτοι ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας μετὰ τὴν πρώτην ὀθωμανικὴν ἐπικυριαρχίαν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Naci (1579) πάλιν ἰδιάζουσα τουρκικὴ διοίκησις ἐπεβλήθη ἐφ' ὅσον τὸ συγκροτηθὲν σαντζάκι τῶν νήσων μὲ τοὺς ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοῦ μπέηδες ἐν πολλοῖς συνέχισεν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς παλαιᾶς φραγκικῆς διακυβερνήσεως. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς (1580) χρονολογοῦνται τὰ θεμελιώδους σημασίας προνόμια τῶν νησιωτῶν — καίτοι ἡ Ἄνδρος εἶχε λάβει ὡρισμένα μᾶλλον ὑποτυπώδη τοιαῦτα μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Βαρβαρόσσα — διὰ τῶν ὁποίων ἐν καιρῷ ἀνεπτύχθησαν αἱ ἀκμάζουσαι κοινότητες εἰς τὰς Κυκλάδας. Ἡ τουρκικὴ διοίκησις ἐμπεδοῦται περισσότερον μετὰ τὸ 1620 περίπου, ἀλλ' οἱ τουρκοβενετικοὶ πόλεμοι τῶν ἐτῶν 1645-69 καὶ 1684-99 δημιουργοῦν χαλάρωσιν τῶν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν δεσμῶν καὶ προσκαίρους βενετικὰς κυριαρχίας. Ἡ βενετικὴ παρουσία ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον παρουσιάζεται ἔντονος καθ' ὅλην τὴν περίοδον μέχρι τῆς συνθήκης τοῦ Πασσάροβιτζ (1718) διὰ τῆς ὁποίας ἡ τουρκικὴ κατοχὴ τῆς Τήνου κατέστη ὁριστική. Τότε μόνον ἐκλείπει ἐκ τῶν Κυκλάδων ἡ Φραγκικὴ παρουσία.

Ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ ἐν Ὁλλανδίᾳ φίλος δρ. B. J. Slot μεθοδικώτατα

συνεκέντρωνεν ἀρχειακὸν ὑλικὸν περὶ τῶν Κυκλάδων καὶ ἔχει κατὰ καιροὺς δημοσιεύσει εἰς ἑλληνικὰ περιοδικὰ σχετικὰς ἐργασίας, προσκομιζούσας πάντοτε νέα ἄγνωστα στοιχεῖα, μεταξὺ τούτων δὲ τὰς πρωτοτύπους καὶ λίαν ἐνδιαφερούσας μελέτας περὶ τῶν μικροτέρων λατινικῶν κοινοτήτων τῶν Κυκλάδων (Κιμωλιακὰ 5, 1975, σσ. 51-304) καὶ περὶ τοῦ ἰησουΐτου ἱεραποστόλου καὶ ἱστοριογράφου Sauger (Μνημοσύνη 6, 1976/77, σσ. 117-144). Ἤδη διὰ τοῦ ἐπιβλητικοῦ καὶ ἐκτενοῦς βιβλίου του — ὁ τίτλος ἔχει ληφθῆ ἐκ περιγραφικοῦ γερμανικοῦ βιβλίου ἐκδοθέντος κατὰ τὸ ἔτος 1686 — διερευνᾷ τὰ ἱστορικά, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τοῦ ὅρου, τοῦ συνόλου τῶν Κυκλάδων καθ' ὅλα τὰ στάδια τῆς Φραγκικῆς παρακμῆς καὶ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας.

Τὸ ὅλον ἔργον εἶναι χωρισμένον εἰς δώδεκα μεγάλα κεφάλαια μὲ πολλὰς ἐπὶ μέρους ὑποδιαιρέσεις, ἀξίζει δὲ νὰ γίνῃ περιληπτικῶς λόγος περὶ τῶν περιεχομένων ὄχι μόνον διὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ ἔκτασις τῶν ἐρευνῶν τοῦ συγγραφέως ἀλλ' ἀκόμη ἐνδεικτικῶς νὰ σημειωθοῦν καὶ αἱ πτυχαὶ ἐκεῖναι τοῦ βίου τῶν νησιωτῶν διὰ τὰς ὁποίας τὰ μέχρι τοῦδε ἦσαν εἴτε ἄγνωστα εἴτε ἐλάχιστα γνωστὰ καὶ χάρις εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ κ. Slot διευκρινίζονται κατὰ πολύ. Ἐν ἀρχῇ ἐπιχειρεῖται ἀξιολόγησις τῶν πηγῶν τῆς κυκλαδικῆς ἱστορίας ὡς εἶναι τὰ παλαιὰ ἱστοριογραφικὰ ἔργα, τὰ βιβλία ξένων περιηγητῶν καὶ γεωγράφων καὶ τὰ σωζόμενα ἀρχεῖα ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ (σσ. 6-10)· ἐκ τῶν τελευταίων ἰδιαιτέρως ἀξιόλογα ἀπεδείχθησαν πλὴν τῶν τῆς Βενετίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Κάτω Χωρῶν τὰ ἀρχεῖα τῆς Προπαγάνδας ἐν Ρώμῃ ὡς καὶ τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῆς Μασσαλίας. Ὁ συγγραφεύς, ἔχων γνῶσιν τῆς τουρκικῆς, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐρευνήσῃ τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα, ηὐτύχησεν ὅμως νὰ ἐπισημάνῃ καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ πολύτιμον ὀθωμανικὸν κατάστιχον φορολογίας τοῦ ἔτους 1670 (βλ. κατωτέρω). Τὸ πρῶτον κεφάλαιον (σσ. 13-34) ἀναφέρεται εἰς τὸ γεωγραφικὸν πλαίσιον τῆς ἱστορίας: ἐξετάζεται ὁ πληθυσμὸς τῶν Κυκλάδων, ἡ ἐπὶ τῶν νήσων ζωή, τὸ οἰκονομικὸν ὑπόβαθρον, ἡ ναυτιλία, αἱ ἐπιδράσεις τοῦ ναυτικοῦ πολέμου ἐπὶ τῶν νησιωτῶν καὶ ἐπὶ πλέον δίδονται περιεκτικαὶ πληροφορίαι περὶ τῆς χωροταξικῆς καὶ οἰκονομικῆς εἰκόνος ἑκάστης ἐκ τῶν νήσων καθ' ὅλην τὴν ὑπὸ ἔρευναν περίοδον. Ἡ καθ' αὐτὸ ἐξιστόρησις ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ δευτέρου κεφαλαίου, ἀφιερωμένου εἰς τὴν Φραγκικὴν κοινωνίαν τῶν νήσων ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς «ἀποικιακὴ» (La société coloniale, σσ. 35-65). Ἐνταῦθα ἐξετάζονται ἐν συντόμῳ τὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Φράγκων καὶ ἰδιαιτέρως ἐπισημαίνεται ἡ προοδευτικὴ χαλάρωσις τῶν μετὰ τῆς Βενετίας δεσμῶν καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν καλῶν σχέσεων τῶν δυναστῶν πρὸς τοὺς ἐντοπίους κατοίκους, ὡς δὲ παρατηρεῖ ὁ κ. Slot, περὶ τὸ 1500 ἡ πλειονότης τῶν ἐν ταῖς νήσοις δυναστῶν ἦτο πλέον μὴ βενετικῆς καταγωγῆς (σ. 47). Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα μὲ πολλὰς ἐπανορθώσεις εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ καὶ πρωτοτύπους παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως εἶναι

τὰ λεγόμενα περὶ τῆς φεουδαλικῆς δομῆς τῶν νησιωτικῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν συναφῶν προβλημάτων. Ὀρθῶς ἐπισημαίνεται ἡ σημασία τῶν Ἀσσιζῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς κοινωνίας αὐτῆς ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἐπίδρασις τῶν τοπικῶν ἐθίμων (μνεῖαι ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος τοὐλάχιστον) (σ. 40). Παρ' ὅλον ὅτι ὁ κ. Slot δὲν ὑποτιμᾷ τὰς μεταξὺ τῶν νήσων ἰδιομορφίας, ἐν τούτοις δὲν ἀποδέχεται τὴν ἄποψιν τοῦ Jacobi, ὅτι ἡ Τῆνος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Νάξον διεκρίνετο διὰ τὸ περιωρισμένον τῆς ἐκτάσεως ἑκάστου τῶν ἐν αὐτῇ φεούδων (σ. 43). Μετὰ ταῦτα λόγος γίνεται περὶ τῶν «τόπων» τῆς Νάξου, γνωστῶν ἐκ τῶν δημοσιεύσεων τοῦ Ζερλέντη τοῦ ὁποίου ὡρισμέναι ἰδέαι ἀντικρούονται (σ. 44) καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀρκετὰ γράφονται περὶ «δικαιωμάτων», βιλλάνων, ἐντριτίας καὶ τῆς ἐν γένει ἐγγείου ἰδιοκτησίας. Ὁ κ. Slot βλέπει βυζαντινὴν ἀρχὴν εἰς τὸ ὅλον ζήτημα τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς γῆς καὶ οὕτως ἐνταῦθα τάσσεται πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Jacobi καὶ κατὰ τῆς θέσεως τοῦ μακαρίτου Βισβίζη κατὰ τὸν ὁποῖον αἱ λεγόμεναι φεουδαλικαὶ συνήθειαι εἶχον ἀποκλειστικῶς εἰσαχθῆ ἐκ τῆς Δύσεως (σ. 46). Περαιτέρω ἐξετάζεται ἡ ἀρχὴ τῆς διαμορφώσεως τῶν κοινοτήτων (σ. 51) ὡς καὶ οἱ διάφοροι φορεῖς εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῶν. Ἀκολουθοῦν πληροφορίαι περὶ τῶν ἐσόδων τοῦ Δουκάτου τῆς Νάξου καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐπισημαίνει, ὅτι τὰ συνήθως γραφόμενα περὶ πτωχείας τοῦ δουκὸς κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν πραγματικότητα, δεδομένου ὅτι κατὰ τὸ 1563, τὰς παραμονὰς δηλαδὴ τῆς καταρρεύσεως, τὰ ἔσοδα τοῦ δουκὸς ἀνήρχοντο εἰς τὸ ἥμισυ περίπου τῶν ἐσόδων τῆς κατὰ πολὺ μεγαλυτέρας καὶ ἀκμαίας Κρήτης (σσ. 54-55). Μετὰ ταῦτα ἐρευνῶνται ἡ ἄμυνα τῶν νήσων, ἡ κατάστασις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ διεξοδικώτερον τὰ τῶν λατινικῶν κοινοτήτων εἰς ἑκάστην τῶν νήσων. Τὸ κεφάλαιον κλείεται μὲ ἀξιοσημειώτους παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως ὡς πρὸς τὴν γεωργικὴν βάσιν τῆς νησιωτικῆς οἰκονομίας· ναυτιλίαν κατὰ τὴν πρώιμον περίοδον μόνον ἡ Σίφνος ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ. Ἐν καιρῷ ἐπῆλθεν ὁ ἐξαφανισμὸς τῆς φεουδαλικῆς δομῆς τῆς κοινωνίας, ἀλλ' οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες, Ἕλληνες ἢ Φράγκοι, περέμειναν. Πολιτιστικῶς αἱ δυτικαὶ ἐπιδράσεις δὲν φαίνονται τόσον ἰσχυραί· ἡ βυζαντινὴ παράδοσις εἰς τὴν τέχνην εὗρε θέσιν ἀκόμη καὶ ἐντὸς τῶν ναῶν τοῦ δυτικοῦ δόγματος.

Τὰ ἑπόμενα δύο κεφάλαια εἶναι ἀφιερωμένα εἰς τὴν παρακμὴν τῶν φραγκικῶν πραγμάτων (σσ. 66-72) καὶ εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ Βαρβαρόσσα καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα (σσ. 73-87). Κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα αἱ ἐπιθέσεις ἐκ μέρους τουρκικῶν πλοίων εἰς τὰς νήσους καθίστανται πλέον συνήθεις (ὁ συγγραφεὺς ἀπαριθμεῖ περὶ τὰς 15 τοιαύτας κατὰ τὰ ἔτη 1500-20, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου δὲν ἐξαντλοῦνται αὗται, διότι μόνον αἱ σοβαρώτεραι ἐσημειώθησαν). Ἀποφασιστικῆς ἐξελίξεως ὑπῆρξαν αἱ ἐπιδρομαὶ τοῦ Βαρβαρόσσα, κατόπιν τῶν ὁποίων ὡρισμέναι νῆσοι (Ἀμοργός, Ἀνάφη, Ἴος, Σέριφος, Μύκονος καὶ Ἀστυπάλαια) περιῆλθον ὑπὸ ἄμεσον ὀθωμανικὸν ἔλεγχον, ἐνῷ τὸ Δουκᾶτον

27 - 1 - 1984

τῆς Νάξου καὶ αἱ ἐπικράτειαι τῶν Sommaripa τῆς Ἄνδρου καὶ τῶν Gozzadini τῆς Κέας καὶ Σίφνου κατέστησαν φόρου ὑποτελεῖς. Ὁ πρῶτος *ἀχτναμὲς* παρεχωρήθη τότε (1539) εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἄνδρου καὶ κατωχυρώθησαν τὰ πρῶτα προνόμια τῆς νήσου. Ὁ Hopf εἶχεν ἀρχικῶς θεωρήσει τὸ διασωθὲν (ἐν μεταφράσει) κείμενον τοῦ σχετικοῦ φιρμανίου ὡς πλαστόν, ἀλλ' ὀρθότατα ὁ κ. Slot ἐπιμένει ἐπὶ τῆς γνησιότητός του (σ. 76).

Ἡ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις τοῦ ἰουδαίου δουκὸς Ἰωσὴφ Νάτσι καλύπτει τὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου (σσ. 88-97), ἡ δὲ διοικητικῶς πλέον συγκεχυμένη ἐποχὴ τῶν σαντζὰκ μπέηδων, ἡ ὁποία συμπίπτει πρὸς τὴν ἀμεσωτέραν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν, τὸ ἕκτον κεφάλαιον (σσ. 98-116). Ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν νέων καταστάσεων ὁ συγγραφεὺς ἐρευνᾷ τὰ κοινοτικὰ τῶν νήσων, τὴν ἐγκατάστασιν μουσουλμάνων, τὰ ἐκκλησιαστικά, τὴν ἐκδίωξιν τῶν Gozzadini καὶ τὰ τῆς Τήνου ὡς βενετικῆς κτήσεως.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ αἰῶνος ἡ ὀθωμανικὴ διοίκησις εἰς τὰς νήσους καθίσταται πλέον αἰσθητή, ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ ἐκ τοῦ κέντρου ἀποστελλόμενοι διοικητικοὶ ὑπάλληλοι παραμένουν ἐλάχιστοι. Ὑπῆρχον βεβαίως καὶ οἱ ἐγκατασταθέντες Τοῦρκοι γαιοκτήμονες· ὁ κ. Slot ὑπολογίζει, ὅτι οὗτοι δὲν ὑπερέβαινον τὰ 200 ἢ 300 ἄτομα, τὴν προστασίαν τῶν ὁποίων ἐξησφάλιζεν ἀποκλειστικῶς ἡ ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον παρουσία τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου (σ. 117). Ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ὅμως εἶχεν ἤδη εἰσέλθει εἰς τὴν ὁδὸν τῆς παρακμῆς καὶ οὕτως εὗρον τὴν εὐκαιρίαν ὡρισμένα ἐκ τῶν κρατῶν τῆς Δύσεως νὰ ἐπιζητήσουν δυναμικὴν ἀναμέτρησιν πρὸς τοὺς Τούρκους. Αἱ σχετικαὶ ἐπιχειρήσεις πρέπει νὰ νοηθοῦν ὡς διαπνεόμεναι ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς σταυροφορίας. Ὁ συγγραφεὺς σημειοῖ ἀρκετὰς τοιαύτας ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον ἐπιδρομὰς Ἱσπανῶν, Φλωρεντίνων, Μελιταίων, Νεαπολιτῶν καὶ ἄλλων (σσ. 118-119). Αἱ ἐν γένει ἐνέργειαι τῶν Δυτικῶν καὶ αἱ ἐπακόλουθοι ἀντιδράσεις τῶν νησιωτῶν ἐξετάζονται εἰς τὸ ἕβδομον κεφάλαιον (σσ. 117-135), τὸ ὁποῖον οὕτω πραγματεύεται περὶ τῶν πρώτων προξένων, τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν μετὰ τῆς Ρώμης σχέσεων, τῆς προστασίας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐκ μέρους ἡγεμόνων τῆς Δύσεως καὶ ἐν τέλει περὶ τῶν ἀντιδράσεων τῶν Τούρκων. Αἱ διαμάχαι μεταξὺ Γάλλων καὶ Βενετῶν δι' ἐπιρροὴν εἰς τὸ Αἰγαῖον ἀποτελοῦν τὸ θέμα τοῦ ἑπομένου κεφαλαίου (σσ. 136-161)· μετὰ τὸ 1630 εἶναι πλέον αἰσθητὴ ἡ ὑπεροχὴ τῶν Βενετῶν οἱ ὁποῖοι κατέχουν ἀκόμη τὴν Κρήτην καὶ τὴν Τῆνον. Αἱ ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῶν Κυκλάδων τοῦ Πολέμου τῆς Κρήτης (1645-1669) ἐξετάζονται εἰς τὸ ἐκτενὲς ἔνατον κεφάλαιον (σσ. 162-192), τὰ δὲ μέχρι τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἑπομένου Πολέμου (1684) εἰς τὸ δέκατον (σσ. 193-230). Τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου νὰ ἐλέγχη τὰς νήσους ἐξεμεταλλεύθησαν οἱ Βενετοὶ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐγκαθιδρυθοῦν πρόσκαιροι κυριαρχίαι των ἐπὶ τῶν νήσων. Παραλλήλως παρουσιάζεται καὶ

νέα ἔντασις τῆς πειρατείας, ἐνεργουμένης ὑπὸ Φράγκων τυχοδιωκτῶν. Λίαν ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ γραφόμενα περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τῶν φιλοπαπικῶν τάσεων ἐνίων ἐκ τῶν ἀρχιερέων τῶν Κυκλάδων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐχθρότητος τοῦ ποιμνίου των (σσ. 181-182). Ἐξ ἴσου ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ γραφόμενα περὶ τοῦ νησιωτικοῦ ἐμπορίου, στηριζόμενα τὸ πλεῖστον εἰς ἀρχειακὰς ἀναδιφήσεις τοῦ κ. Slot (σ. 189-92). Περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος ἔχομεν νέαν ἔξαρσιν τοῦ γαλλικοῦ παράγοντος (πρεσβευτὴς Nointel) ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀσυγκράτητον πλέον παρακμὴν τῶν λατιν. κοινοτήτων.

Τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια τοῦ βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένα εἰς τὸν λεγόμενον Πόλεμον τοῦ Μορέως (1684-1699) (σσ. 231-249) καὶ εἰς τὰ ἐπακόλουθα τῶν συνθηκῶν τοῦ Κάρλοβιτζ καὶ τοῦ Πασσάροβιτζ (σσ. 250-79)· ὡς γνωστόν, διὰ τῆς τελευταίας συνθήκης (1718) ἡ Βενετία ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ὁριστικὴν ἀπώλειαν τῆς Τήνου ἐκχωρηθείσης εἰς τοὺς Τούρκους καὶ παύει πλέον νὰ ἔχῃ μόνιμον κτῆσιν εἰς τὸ Αἰγαῖον. (Ἡ Γραμπποῦσα, ἡ Σοῦδα καὶ ἡ Σπιναλόγκα περιέρχονται ὡσαύτως εἰς τοὺς Τούρκους).

Τὸ βιβλίον περατοῦται διὰ 8 παραρτημάτων. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν πραγματεύεται περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν νήσων καὶ κυρίως ἀντικρούεται ἡ παλαιὰ ἄποψις τοῦ Hasluck καθ' ἣν αἱ νῆσοι ἠρημώθησαν κατὰ τὰ τέλη τῆς Φραγκοκρατίας (σσ. 281-290), τὸ ἑπόμενον ἀναφέρεται εἰς τὰ φορολογικὰ τῶν Κυκλάδων κατὰ τὸ 1691 (σ. 291) καὶ ἄλλο εἰς τὰ φορολογικὰ τῆς Μυκόνου κατὰ τὸ 1620 (σσ. 292-293). Τὸ τέταρτον παράρτημα (σσ. 294-310) δίδει πληροφορίας περὶ ὀθωμανικοῦ φορολογικοῦ καταστίχου τοῦ 1670, τὸ ὁποῖον ὁ κ. Slot ηὐτύχησε νὰ ἀνεύρῃ καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ. Τοῦτο ἀποτελεῖ μοναδικὴν ἱστορικὴν πηγὴν διὰ τὰς νήσους. Ἀναφέρεται εἰς τὰ τρία *μπεϊλίκια* τῶν Κυκλάδων (Παροναξίας, Σαντορίνης—Μήλου καὶ Ἄνδρου—Σύρας) καὶ κατ' ἐνορίας δίδεται λεπτομερέστατα ἡ βασιζομένη εἰς νέαν ἐκτίμησιν (*tahrir*) ἀκίνητος περιουσία ἑκάστης *«ἑστίας»* (hanê). Πέρα ἐνδεικτικῶν τινων ἀναγραφῶν, ὁ συγγραφεὺς παρέχει καὶ ἀναλυτικοὺς πίνακας τῶν προϊόντων ἑκάστης κοινότητος. Τὰ λοιπὰ παραρτήματα ἐπεκτείνονται ἐπὶ φορολογικῶν ἢ οἰκονομικῶν θεμάτων καὶ ἀπαρτίζονται κυρίως ἐκ πινάκων καταρτισθέντων βάσει ἀρχειακῶν ἐρευνῶν ὑπὸ τοῦ κ. Slot.

Εἰς τὸν δεύτερον τόμον, συνεχίζοντα τὴν σελίδωσιν τοῦ πρώτου, ἀνευρίσκονται αἱ ὑποσημειώσεις (σσ. 325-444), γενικὴ ἀλλὰ χρησιμωτάτη βιβλιογραφία (σσ. 445-472) καὶ λίαν εὔχρηστον εὑρετήριον (σσ. 473-94). Πίνακες χαρτῶν, φωτογραφιῶν καὶ πανομοιοτύπων παλαιῶν ἐγγράφων συμπληρώνουν τὸν τόμον.

Ἡ ὡς ἄνω ἀνάλυσις τῶν περιεχομένων τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Slot μικρὰν μόνον εἰκόνα δίδει τῆς ἀρχειακῆς ἐρεύνης τοῦ συγγραφέως καὶ τῶν παρεχομένων τελείως νέων καὶ μέχρι τοῦδε ἀγνώστων ἱστορικῶν στοιχείων ἢ ἀκόμη καὶ τῶν πολλαπλῶν ἐπανορθώσεων εἰς τὰ ἤδη γραφέντα. Ἐπιπροσθέτως ὁ

τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφεὺς προβαίνει εἰς τὴν ἀξιολόγησιν τῶν πηγῶν αὐτῶν καὶ ἡ ὅλη συνθετικὴ παρουσίασις καθιστοῦν τὸ βιβλίον ἐπίτευγμα ὄχι τῶν συνήθων. Ὀρθότατα πράττων ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐπαναλαμβάνει μακροσκελῶς τὰ ἤδη γνωστὰ ἀλλ' ἐντάσσει εἰς αὐτὰ τὰς νέας εἰδήσεις του ἢ πάντως συμπληρώνει καὶ ἀνασκευάζει. Οὕτω τὸ ἔργον του θὰ παραμείνῃ ἐπὶ μακρὸν ὡς τὸ πλέον ὑπεύθυνον ὑπόβαθρον διὰ κάθε ἔρευναν ἐμπίπτουσαν ἐντὸς τῶν χρονικῶν ὁρίων του ἐπὶ οἱασδήποτε ἐκ τῶν Κυκλάδων.

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν Κρήτην καὶ τὴν Ἑπτάνησον, τὰ ἀρχειακὰ κατάλοιπα ἐκ τῶν Κυκλάδων, τόσον ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ὅσον καὶ ἀλλαχοῦ, εἶναι σχετικῶς περιωρισμένα. Ἰδιαιτέρως εἰδικευμένος εἰς τὴν ἀναδίφησιν ἐπὶ τῶν ἀρχείων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ὁ κ. Slot ἔχει μέχρι τοῦδε ἐπισημάνει καταπληκτικὸν ἀριθμὸν στοιχείων περὶ τῶν νήσων τόσον εἰς ἀρχεῖα τῆς Ἰταλίας ὅσον καὶ εἰς ἄλλων χωρῶν. Ἐπὶ πλέον ἡ γνῶσις τῆς τουρκικῆς τοῦ ἐπέτρεψε νὰ στηριχθῇ ἔν τινι μέτρῳ καὶ εἰς ὀθωμανικὰ ἔγγραφα. Ἂς σημειωθῇ ὅμως, ὅτι ἡ συστηματικὴ ἔρευνα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τουρκικῶν συλλογῶν διὰ πολλοὺς λόγους δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπιχειρηθῇ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς νήσους.

Εἰς βιβλίον τοιούτου μεγέθους θὰ ἀπετέλει ἄκραν σχολαστικότητα ἡ ἀνίχνευσις τυχὸν μικροσφαλμάτων — ἀναποφεύκτων ἄλλωστε εἰς ἐκτεταμένα ἔργα. Ὁ συγγραφεὺς δὲν παραλείπει νὰ προβαίνῃ εἰς ἐκτιμήσεις καταστάσεων διὰ θεσμούς, γεγονότα καὶ πρόσωπα καὶ νὰ ἐξάγῃ βεβαίως τὰ συμπεράσματά του. Ὡς καλὸς γνώστης τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ ἀκόμη εὐρύτερον τῆς εὐρωπαϊκῆς, καὶ κατέχων εἰς ἀξιοζήλευτον βαθμὸν καὶ τὴν νεοελληνικήν, συχνότατα ἐπεκτείνεται εἰς τοιαύτας ἐκτιμήσεις, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν βαθεῖαν γνῶσιν τοῦ θέματος καὶ ἐπὶ πλέον νηφαλιότητα καὶ κριτικὸν αἰσθητήριον. Ἐνιαχοῦ ὁ ἀναγνώστης εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ συμμερίζεται τὰς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως. Τοῦτο συμβαίνει, οὐχὶ μόνον ἅπαξ, εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά. Τὰ σχετικὰ κεφάλαια περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ κανόνα εἶναι συντομώτερα καὶ πενιχρότερα εἰς πληροφορίας ἔναντι τῶν ἀντιστοίχων, καὶ συνήθως ἀκολουθούντων, κεφαλαίων περὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο πρέπει νὰ ἀναμένεται, δεδομένου ὅτι ἡ κυρίως ἔρευνα τοῦ κ. Slot περιεστράφη εἰς τὰ δυτικὰ ἀρχεῖα ὅπου αἱ εἰδήσεις περὶ τῶν λατινικῶν κοινοτήτων εἶναι ἀσυγκρίτως πλουσιώτεραι. Γενικῶς ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζεται ὡς ἀμερόληπτος εἰς τὸ ὅλον θέμα τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ τὴν λατινοφροσύνην ἐνίων ἀρχιερέων βλέπει πρὸ παντὸς ὡς πολιτικὴν ἀποσκοποῦσαν εἰς βελτίωσίν τινα τῆς θέσεώς των εἰς ἀντιξόους περιστάσεις (σ. 179). Ἐν τούτοις, ὁ συγγραφεὺς κατ' ἐπανάληψιν γράφει περὶ τῆς πρὸς τὴν Δύσιν (=Ρώμην) στροφῆς (*orientation*) τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας (ὡς ἐν σ. 218) καὶ περὶ τοῦ ρεύματος (*courant*) τῶν λατινοφίλων (σ. 126) καὶ ἐκ τῶν γραφομένων ὁ ἀναγνώστης ἀποκομίζει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πράγματι ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας ὑφίστατο μερὶς σημαντικὴ εὐνοοῦσα τὴν ἕνωσιν, δηλονότι

ὑποταγὴν εἰς τὸν Παπισμόν. Περιττὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ὅλως διάφορα ἦσαν τὰ πράγματα. Λατινόφρονες ἱεράρχαι κατὰ καιροὺς παρουσιάσθησαν, ἀλλ' οὗτοι ὄχι μόνον οὐδένα πλὴν τοῦ ἀτόμου των ἀντεπροσώπευσαν ἀλλὰ καὶ τὰς τάσεις των (ἄλλο θέμα κατὰ πόσον εἰλικρινεῖς ἦσαν αὗται) κατὰ κανόνα ἐπιμελῶς ἀπέκρυπτον ἐκ τοῦ ποιμνίου των ἐφ' ὅσον ἄλλην ἢ εὐνοϊκὴν ἀνταπόκρισιν εὕρισκον. Τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ὑπῆρχε «ρεῦμα» πρὸς ἕνωσιν, στηριζόμενον ἔστω καὶ περιωρισμένως ἐπὶ ποιμνίου, ἀλλὰ μόνον ὀλίγοι ἰδιοτελεῖς ἱεράρχαι μαρτυρεῖται ἀπὸ ἓν καὶ μόνον ἱστορικὸν γεγονός: Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Συρίαν, Οὐκρανίαν καὶ Ρουμανίαν, οὐδαμοῦ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατὰ τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνα ἐνεφανίσθη ἡ Οὐνία καὶ παρὰ τὰς ἐντόνους ἐνεργείας Βενετῶν, Γάλλων καὶ ἰησουιτῶν.

Γεγονὸς εἶναι ὅτι οἱ ἐν ταῖς νήσοις ἀρχιερεῖς ἦσαν πλέον εὐπρόσβλητοι ἐκ μέρους τῆς λατινικῆς προπαγάνδας, ἀλλὰ εἶναι ἀμφίβολον κατὰ πόσον τοῦτο ἀποτελεῖ *orientation* (σσ. 218-19). Ἄλλωστε ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βενετοῦ βαΐλου, ὅτι κατά τινα ἐν 1671 συνωμοσίαν πρὸς κατάληψιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ἐκ μέρους ἑπτὰ κρυπτοπαπικῶν ἀρχιερέων (δύο ἐξ αὐτῶν ἐκ τῶν Κυκλάδων, τοῦ Ἄνδρου καὶ τοῦ Παροναξίας) πατριάρχης θὰ ἐξελέγετο εἷς ἐκ τῶν ἑπτά, διότι ἄλλον ὁμόφρονα οἱ συνωμόται δὲν ἐγνώριζον, βλ. Κ. Δ. Μ ε ρ τ ζ ί ο υ, «Πατριαρχικά», Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 15 ἀρ. 4, 1951, σσ. 80-81.

Ὡσαύτως τὰ λεγόμενα περὶ «προοδευτικότητος» τῶν λατινοφρόνων ἱεραρχῶν (πρβλ. σ. 150) πρέπει νὰ νοηθοῦν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν πρὸς τὴν Ρώμην σχέσεων. Ἡ προοδευτικότης αὕτη ἦτο πάντοτε μία εὔκολος δικαιολογία ἔναντι τῶν Φράγκων, ἀνέκαθεν προκατειλημμένων ὡς πρὸς τὰς «δεισιδαιμονίας» τῆς ὀρθοδόξου λατρείας, κατηγορίας τόσον ἀρεστῆς εἰς τοὺς ἀποστολικοὺς ἐπισκέπτας ὡς καὶ μετέπειτα κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα εἰς τοὺς μισσιοναρίους τῶν προτεσταντικῶν ὀργανώσεων.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πολέμου τοῦ Μορέως (1693) ὁ Morosini εἶχεν ἐπαναφέρει παλαιοτέραν βενετικὴν διαταγὴν ἀπαγορεύουσαν εἰς τὸν κλῆρον τῶν νήσων νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον (σ. 244). Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ προγενεστέρως αἱ βενετικαὶ ἀρχαὶ τῆς Τήνου ἐπενέβαινον εἰς τὰ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὰ θέματα. Περιέργως ὁ κ. Slot ἐνῷ γνωρίζει δὲν ἐξετάζει τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ πρωτόπαπα τῆς Ἄνδρου καὶ τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου (1686-1689) ἐπὶ τῆς ὁποίας τελικῶς ἀπεφάσισεν ὁ ρέκτωρ τῆς Τήνου· περὶ τούτου ἔγραψε σὺν ἄλλοις καὶ ὁ Ζ ε ρ λ έ ν τ η ς, Ἔλεγχος παριστορήσεων, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 31, 1911, σσ. 118-119.

Εἰς τὰ πολλαχοῦ γραφόμενα καὶ ἀξιοπρόσεκτα περὶ τῆς κοινοτικῆς ἀναπτύξεως τῶν νήσων ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ, ὅτι αἱ κυκλαδικαὶ κοινότητες διετήρησαν χαρακτῆρα καθαρῶς κοσμικὸν (σ. 276). Τοῦτο εἶναι ἀληθὲς μερικῶς μόνον. Ἡ παρουσία κληρικῶν καὶ δὴ ἐφημερίων ὑπῆρξεν πάντοτε ἀπο-

φασιστική διά τά πράγματα τοῦ τόπου καί τοῦτο ἦτο πλέον αἰσθητόν εἰς τάς μικράς κοινότητας. Ἐν Ἄνδρῳ π.χ. εἰς τό διαμέρισμα τοῦ Ἀρνᾶ, τό ὁποῖον διετήρησε τήν αὐτοτέλειάν του καθ' ὅλην τήν Τουρκοκρατίαν ἀλλά καί κατά τήν Ἐπανάστασιν, ἐπίτροπος κατά παράδοσιν διετέλει ὁ πρωτόπαπας ἤ ὁ οἰκονόμος τῆς περιοχῆς. Ἀλλά καί τῶν ἐπισκόπων αἱ δικαιοδοσίαι καί ἐπεμβάσεις εἰς τά κοινοτικά καί συνήθεις καί ἀποφασιστικαί ὑπῆρξαν.

Ὁ κ. Slot κρίνει αὐστηρῶς πως τόν μακαρίτην Ζερλέντην (πρβλ. σσ. 11-12). Βεβαίως κρινόμενον μέ τάς σημερινάς ἀπαιτήσεις τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης τό ἔργον τοῦ Ζερλέντη δέν εἶναι ἀπηλλαγμένον ἀδυναμιῶν. Ἀλλ' ὁ Χῖος ἱστοριοδίφης ὑπῆρξεν εὐσυνείδητος ἐρευνητής, ἐν πολλοῖς δέ πρωτοπόρος εἰς ἀρχειακάς ἀναδιφήσεις, καί εὐλόγως ὁ ἀκριβέστερος καί κριτικώτερος ἐξ ὅλων τῶν τοπικῶν ἱστοριογράφων τῶν Κυκλάδων τῆς παλαιοτέρας γενεᾶς. Ὡσαύτως γράφεται ὅτι οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ἱστοριογράφοι τῶν Κυκλάδων ἠγνόησαν τάς προσφάτους ἐργασίας ἐπί τῆς Φραγκοκρατίας τῶν νήσων (σ. 12). Ἡ γενίκευσις αὐτή ἁπλούστατα δέν ἀνταποκρίνεται εἰς τά πράγματα καί εἶναι περιττόν νά δοθοῦν παραπομπαί.

Διά τήν μεταγραφήν τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων ὁ συγγραφεύς ἠκολούθησε τό σύστημα ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἀποδίδει πιστότερον τήν νεοελληνικήν προφοράν καί οὕτως ἔχομεν μορφάς αἱ ὁποῖαι ξενίζουν ὡς *Konstandinos Kandakouzenis* [sic] (σ. 103), *Yeoryios Spiridhos* (σσ. 168, 208), *Evghenikos* (σ. 181), *Yedheon* (σ. 244) καί τά τοιαῦτα. Τώρα πού ἡ νεοελληνική κατήντησεν ἀγνώριστη, τοὐλάχιστον ἄς διατηρηθοῦν αἱ μεταγραφαί εἰς τά κάπως καθιερωμένα ἔστω καί ἄν ἀκουστικῶς δέν ἀποδίδουν πάντοτε τήν ἀκριβῆ προφοράν· τό ἐφαρμοσθέν εἰς τά φραγκοχιώτικα τῶν Λεβαντίνων σύστημα δέν παύει νά εἶναι ὀπτικῶς ἀποκρουστικόν.

Εὐχῆς ἔργον θά ἦτο ἐάν ὁ κ. Slot συνεκέντρωνε πρός ἔκδοσιν τά ἀξιολογώτερα ἐκ τῶν παλαιῶν ἐγγράφων τά ὁποῖα ἔχει χρησιμοποιήσει. Διά τήν Δύσιν τό σύστημα τῆς εἰς τά ἀρχεῖα παραπομπῆς εἶναι παραδεκτόν ἐν ὄψει τῆς πληθώρας τῶν πηγῶν καί στοιχείων. Διά τάς ἑλληνικάς νήσους τά πράγματα εἶναι διάφορα. Ἐκ τῶν ἐπισημανθεισῶν πηγῶν ὁ συγγραφεύς ἤντλησε μόνον ὅ,τι ἐσχετίζετο πρός τά ὑπ' αὐτοῦ ἐκτιθέμενα καί οὕτως ἄλλαι εἰδήσεις παραμένουν εἰσέτι ἀνεκμετάλλευτοι. Ἤδη ὁ κ. Slot ἀσχολούμενος περί τήν ἑτοιμασίαν τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ καταστίχου τοῦ 1670 θά προσφέρῃ μίαν ἀκόμη ἀνεκτίμητον ὑπηρεσίαν εἰς τήν κυκλαδικήν ἔρευναν.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΟΛΕΜΗΣ

Averil Cameron, Continuity and Change in Sixth-Century Byzantium, Variorum Reprints, London 1981, 8ο, σσ. 338 + πίν.

Τὸ ὡς ἄνω βιβλίον, ἐκδοθὲν εἰς τὴν σειρὰν τῶν Variorum Reprints, περιέχει 18 ἄρθρα τῆς συγγραφέως, τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν εἰς διάφορα εἰδικὰ περιοδικὰ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δεκαεξαετοῦς σταδιοδρομίας της εἰς τὸ King's College τοῦ Λονδίνου (1964-1980). Κοινὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ἄρθρων τῆς Av. Cameron εἶναι ὅτι ἀναφέρονται εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου καὶ εἰδικῶς εἰς τὰ ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τοῦ τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (565-641). Ἡ συγγραφεύς, ὡς καὶ ἄλλοι μελετηταί, ἀποκαλεῖ τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδον ὑστερορρωμαϊκὴν (Late Roman Empire. Le Bas Empire). Ποῖον ἐκ τῶν δύο τούτων ὀνομάτων προσιδιάζει εἰς τὴν πρώϊμον περίοδον τοῦ βίου τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας; Δύσκολον νὰ δοθῇ ἀπάντησις. Ὁ ὅρος ὑστερορρωμαϊκὴ ἐνέχει τὴν ἔννοιαν τῆς παρακμῆς. Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶναι βεβαίως κατ' ἀρχὰς ὑστερορρωμαϊκή, ἡ «ρωμαϊκότης» ὅμως ὁλονὲν ὑποχωρεῖ. Ἡ ἀνατολὴ ἐπηρεάζει ὁλονὲν περισσότερον τὸν πνευματικὸν βίον, ἀλλοιώνει τὴν περὶ αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας ἀντίληψιν, μεταβάλλει τὴν ἐθιμοτυπίαν τῆς Αὐλῆς. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἰσχωρεῖ ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς δημοσίας ζωῆς, διὰ νὰ γίνῃ τέλος ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ Κράτους. Παλαιὰ καὶ νέα λογοτεχνικὰ εἴδη καλλιεργοῦνται μὲ τὸν αὐτὸν ζῆλον· εἰς τὴν Τέχνην τὸ φυσικὸν καὶ ρεαλιστικὸν συνυπάρχουν μὲ τὸ γραμμικὸν καὶ ἀφηρημένον. Γενικῶς παλαιὰ καὶ νέα πολιτιστικὰ στοιχεῖα, ἀντίθετα πολλάκις μεταξύ των, συνυπάρχουν, ἀλληλοεπηρεάζονται, συγχέονται. Εἶναι ἐποχὴ παρακμῆς παλαιῶν ἀξιῶν καὶ συγχρόνως ἐποχὴ δημιουργίας νέων, ὑστερορρωμαϊκὴ καὶ πρωτοβυζαντινή. Διατηρεῖ ὡρισμένα στοιχεῖα τῆς παραδόσεως, ἀλλ' ἐμφανίζει καὶ πολλὰ νέα στοιχεῖα: continuity and change.

Εἰς τὰ 18 ἄρθρα της ἡ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς τέσσαρα ἐπὶ μέρους θέματα:

Α') Εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστοριογραφίαν ἀφοροῦν τὰ τέσσαρα πρῶτα (I-IV), τὰ ὁποῖα συνοψίζει ὁ τίτλος τοῦ τρίτου «Χριστιανισμὸς καὶ παράδοσις εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας». Ὄχι μόνον οἱ ἱστορικοί, παρατηρεῖ ἡ συγγραφεύς, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ συγγραφεῖς τῆς περιόδου αὐτῆς κινοῦνται πνευματικῶς «between the Christian World in which they lived and the classical World in which Tradition obliged them to write» (σ. 326). Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ προσπαθοῦν *τῇ ἀρχαιοτάτῃ χρῆ-*

σθαι προσηγορίᾳ, ἐπεὶ καὶ συγγραφῇ μᾶλλον προσήκει, ὡς γράφει ὁ Ἀγαθίας (Ἱστοριῶν Γ' 5: 147, 3). Διὰ τοῦτο ὀρθῶς ἡ συγγραφεὺς γράφει ὅτι δὲν πρέπει ἐξ ἀφορμῆς λέξεων ἢ φράσεων τοῦ «Ὑπὲρ πολέμων» νὰ χαρακτηρίζωμεν τὸν Προκόπιον «σκεπτικιστήν», διότι παρόμοιαι ἐκφράσεις ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὸν Θεοφύλακτον Σιμοκάττην (ἄρθ. I). Μήπως ὅμως δὲν ἀπαντοῦν εἰς ὅλους τοὺς βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους; Ἐπίσης «μιμήσεις» τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, τὰς ὁποίας ἡ συγγραφεὺς ἐπισημαίνει εἰς τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Ἀγαθίου (ἄρθρον II), εὑρίσκομεν εἰς ὅλους τοὺς βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς μέχρι τοῦ Χαλκοκονδύλη καὶ τοῦ Κριτοβούλου.

Β') Εἰς τὴν προσῳδιακὴν ποίησιν τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν περιόδου ἀναφέρονται τὰ ὑπ' ἀριθ. VI, VII καὶ VIII ἄρθρα τῆς συγγραφέως. Τὸ ὑπ' ἀριθ, VII εἰς ἐπίγραμμα τοῦ Ἀγαθίου, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ἡ Πλανούδειος Ἀνθολογία (ἀρ. 72). Τὰ ὑπ' ἀριθ. VI καὶ VII εἰς τὸ ἔργον τοῦ λατινοφώνου αὐλικοῦ ποιητοῦ Corrippus. Δὲν εἶναι πολλὰ τὰ γνωστὰ διὰ τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν του. Ρωμαῖος γραμματικός, ἐγκατεστημένος εἰς τὴν Καρχηδόνα, κατέφυγεν εἰς τὴν ΚΠολιν μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους τῶν Βανδάλων. Τὸ 566-567 ἔγραψε τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «In laudem Justini» ποιητικὸν ἔργον. Τὸ ποίημα αὐτό, πανηγυρικὸς εἰς στίχους, ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ μὲ ἔργα ἑλληνοφώνων ὁμοτέχνων τοῦ ποιητοῦ, ὅπως ἡ «ἔκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας» τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου (563) ἢ ὁ πρόλογος τοῦ Ἀγαθίου εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ συντεθεῖσαν ἀνθολογίαν ἐπιγραμμάτων, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Κύκλος». Εἰς τὸ ποίημα τοῦ Κορίππου, εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφεται ἡ στέψις τοῦ Ἰουστίνου (565-578), δίδεται μία ἰδέα τοῦ τελετουργικοῦ, τῶν συνηθειῶν τῆς αὐλῆς καὶ ὑπενθυμίζεται εἰς τὸν ἀναγνώστην, ὅτι ἡ Αὐλὴ ἦτο ἀκόμη δίγλωσσος.

Γ') Εἰς τὸν μετασχηματισμὸν τῆς ἰδέας περὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ζεῦγος, τὸν Ἰουστῖνον καὶ τὴν Σοφίαν, ἀναφέρονται τὰ ὑπ' ἀριθ. IX, X, XI, XII, XIII ἄρθρα τῆς Av. Cameron. Ἐνῷ τὰ μέτρα διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς οἰκονομίας ἐμείωσαν τὴν δημοτικότητα τοῦ διαδόχου τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ πολιτική του εὗρε πολλοὺς ἐπικριτάς, ἡ προσφορά του εἰς τὸν πολιτιστικὸν τομέα εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ἀπὸ ὅλους ἀναγνωρίζεται ὡς προστάτης τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Τεχνῶν. Ἡ Σοφία εἶναι ἡ πρώτη αὐτοκράτειρα, ἡ ὁποία ἀπεικονίσθη εἰς βυζαντινὰ νομίσματα. Τὸ ψυχικὸν νόσημα τοῦ συζύγου της τῆς ἐπέτρεψε νὰ παίξῃ σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Τιβέριος (578-582) τὴν παρηγκώνισεν, ἐζήτησεν ὅμως τὴν γνώμην της προκειμένου νὰ ἐπιλέξῃ διάδοχον τοῦ θρόνου (ἄρθρον XI). Ἡ προσευχὴ τῆς αὐτοκρατείρας, τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ὁ Κόρριππος, ἂν καὶ ἐγράφη λατινιστί, εἶναι καταφανὲς ὅτι ἐγράφη εἰς ἑλληνόφωνον περιβάλλον καὶ ἔχει ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ ποιητικὰ πρότυπα.

Δ΄) Εἰς τὴν λατρείαν, ἡ ὁποία εὑρίσκεται ἀκόμη ὑπὸ διαμόρφωσιν, ἀναφέρονται τὰ ὑπόλοιπα ἄρθρα, XIV - XVIII. Ὁ μονοφυσιτισμὸς περιορίζεται εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὰς ὁμόρους πρὸς τὴν Περσίαν ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου ἐντείνεται· περὶ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου (582-602) καθιεροῦται νὰ ἑορτάζεται ἡ «Κοίμησις τῆς Θεοτόκου» καὶ ὄχι ἡ Ἀνάληψις, ὡς γράφει ἡ συγγραφεύς, ἐπηρεασμένη ἐκ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ Θεοτόκος εἶναι ἡ γέφυρα μεταξὺ Οὐρανοῦ καὶ Γῆς, ἡ μεσίτρια (πβ. τὸν δεύτερον Ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος ἔχει ὡς ἐφύμνιον «ἡ *Κεχαριτωμένη*»). Τότε ὅμως γίνεται καὶ ὑπέρμαχος στρατηγός, ἡ Πολιοῦχος τῆς βασιλευούσης, διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ὁποίας ἐπεμβαίνει. Ἡ νέα αὐτὴ πίστις περὶ τῆς Θεοτόκου ἐμφανίζεται εἰς τὴν λογοτεχνίαν (*ἀναγράφω Σοι ἡ Πόλις Σου, Θεοτόκε*) ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Τέχνην. Τὰ ἱερὰ κειμήλια πολλαπλασιάζονται. Τὸ Ἱερὸν Μανδήλιον καὶ τὸ Προσωπεῖον τοῦ Τουρίνου κατεσκευάσθησαν, κατὰ τὴν συγγραφέα, κατὰ τὸν ϛ΄ αἰῶνα. Τὰ κειμήλια μεταβιβάζουν εἰς τοὺς κατόχους των τὴν δύναμιν τοῦ ἁγίου προσώπου, εἰς τὸ ὁποῖον πιστεύεται ὅτι ἀνῆκον κατ' ἀρχάς. Ἡ συγγραφεὺς παραθέτει κείμενον, γραφὲν πιθανώτατα τὸ 619 καὶ ἀναφερόμενον εἰς τὴν Τιμίαν ἐσθῆτα τῆς Θεοτόκου, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο τὸ Παλλάδιον τῆς βασιλίδος τῶν Πόλεων. Τὸ κείμενον ἀπεδόθη εἰς τὸν Θεόδωρον Σύγκελλον, ὁ ὁποῖος ἔγραψε καὶ εὐχαριστήριον Λόγον διὰ τὴν διάσωσιν τῆς ΚΠόλεως ἀπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν Ἀβάρων (626). Εἰς τὸ ἐν λόγῳ κείμενον ὁ Ἡράκλειος ἀποκαλεῖται *Νέος Δαυὶδ* καὶ ὁ Χαγᾶνος τῶν Ἀβάρων ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ πόλις ἐσώθη χάρις εἰς τὴν ἐπέμβασιν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων. Ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων γνωρίζει ἄνθησιν (ἄρθρον XVIII). Πολλαὶ «ἀχειροποίητοι» εἰκόνες τῆς Θεοτόκου Βρεφοκρατούσης ἀλλὰ καὶ τοῦ Χριστοῦ ἀνευρίσκονται κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν.

Ἐν κατακλεῖδι παρατηρεῖται ὅτι κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδον σημειοῦνται μεταβολαί: α΄) Εἰς τὸ τελετουργικὸν καὶ τὴν ἐθιμοτυπίαν τῆς Αὐλῆς. Αἱ νῖκαι τῶν αὐτοκρατόρων δὲν ἑορτάζονται πλέον μὲ ρωμαϊκοὺς θριάμβους (πβ. κατὰ τὴν ἀμέσως προηγουμένην περίοδον τὸν Γελίμερον ἀκολουθοῦντα τὸ ἅρμα τοῦ Βελισσαρίου). β΄) Εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἰδέαν περὶ αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶναι πλέον *ὁ ἐλέῳ Θεοῦ βασιλεύς, ὁ φιλόχριστος βασιλεύς*. Ὁ Χριστὸς ἀποκαλεῖται *βασιλεὺς βασιλέων* καὶ ὁ Ἡράκλειος *Νέος Δαυίδ*. γ΄) Εἰς τὴν λατρείαν· πολλαπλασιάζονται τὰ ἱερὰ κειμήλια, αἱ εἰκόνες, τὰ ἁγιολογικὰ κείμενα. δ΄) Ἡ χριστιανικὴ πίστις τῶν συγγραφέων εἶναι περισσότερων ἔκδηλος καὶ εἰς τὰ λογοτεχνικὰ εἴδη, τὰ ὁποῖα συνεχίζουν τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν (προσῳδιακὴ ποίησις, ἱστορία). ε΄) Ἡ παιδεία προσαρμόζεται εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ νέου ἀνθρώπου· εἶναι «θύραθεν» καὶ χριστιανική. ϛ΄) Πολλὰ χριστιανικὰ κτίρια ἀνεγείρονται εἰς τὴν ΚΠολιν. Γενικῶς παρατηρεῖται ἐπικράτησις τῶν χριστιανικῶν, ἀνατολικῶν καὶ ἑλληνι-

κῶν πολιτιστικῶν στοιχείων εἰς βάρος τῶν ρωμαϊκῶν. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα — γλῶσσα τῆς παιδείας —, ἡ ὁποία ἀπ' ἀρχῆς εἶναι ἡ κυριαρχοῦσα λογοτεχνικὴ ἔκφρασις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἐπιβάλλεται εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τοῦ δημοσίου βίου. Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία τῶν συγγραφέων ἐπηρεάζει τὴν λογίαν λογοτεχνίαν, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν συγγραφέα, παραμένει ἐπιτετηδευμένη μέχρι τὸ τέλος τῆς περιόδου (Γ. Πισίδης, Θ. Σιμοκάττης). Μήπως ὅμως γίνεται περισσότερον ἐπιτετηδευμένη; Τὰ κείμενα τὰ ὁποῖα ἀπευθύνονται εἰς τὸ εὐρύτερον κοινὸν (χρονογραφίαι, ἁγιολογικὰ κείμενα) εἶναι πλησιέστερα πρὸς τὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς των.

Γενικῶς τὸ βιβλίον τῆς Av. Cameron εἶναι λίαν χρήσιμον εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὸ πνευματικὸν κλῖμα τῆς μεταβατικῆς ἐκείνης περιόδου τῆς Ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ὑστερορρωμαϊκῆς κατὰ τὴν συγγραφέα, πρωτοβυζαντινῆς κατ' ἄλλους, τὴν ὁποίαν ἐμελέτησε μὲ ζῆλον καὶ ἀγάπην.

ΑΓΝΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ - ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

Bisanzio e l'Italia, Raccolta di studi in memoria di Agostino Pertusi. Ἐκδόσεις *Vita e Pensiero, Milano 1982, 8ο,* σσ. *XVII + 420+* πίν. *25.*

Τιμητικὸς τόμος εἰς μνήμην τοῦ ἀκαμάτου θεράποντος τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας Agostino Pertusi, καθηγητοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον «Università Cattolica» τοῦ Milano, ὁ ὁποῖος ἐξεδήμησε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1979. Ὁ ἀφιερωμένος εἰς τὸν ἑλληνολόγον (διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὸν ἀντιπροσωπευτικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅρον τοῦ Guyla Moravcsik) καθηγητὴν τόμος περιλαμβάνει 29 μελέτας. Ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται: α') εἰς τὸ Δίκαιον (Silvio Bernardinello, I più antichi codici della legislazione di Giustiniano, σσ. 3-14)· β') εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν (Michelangelo Cagiano de Azevedo, Yguia Igea Carsulae e San Gemini, σσ. 15-18 καὶ André Guillou, Dédicace inédite d'une église byzantine de Trani, σσ. 130-132· γ') εἰς τὴν Παλαιογραφίαν καὶ τὴν Κωδικολογίαν (Paul Canart, Cinq manuscrits transférés directement du monastère de Stoudios a celui de Grottaferrata; σσ. 19-28; Guglielmo Cavallo, Scritture italo-greche librarie e documentarie, σσ. 29-38; Enrica Follieri - Franco Mosino, Il calendario siciliano in caratteri greci del «Mess. S. Salvatoris» 107, σσ. 83-116; André Jacob, Sergio de Zollino e Nicola Petreo di Curzola, A propos d'une lettre de Vaticanus gr. 1019, σσ. 154-168; Julien Leroy, L'omega paraphé, particularité d'un scriptorium calabrais, σσ. 199-217· δ') εἰς τὴν Ἱστορίαν (Peter Charanis, On the Carabisiani once more, σσ. 39-41; Ivan Dujčev, Religiosi come ambasciatori nell'Alto Medioevo, σσ. 42-55; Vera von Falkenhausen, Olympias, eine normanische Prinzessin in Konstantinopel, σσ. 56-72; Angeliki Laiou, Quelques observations sur l'économie et la société de la Crète vénitienne (ca. 1270-ca. 1305), σσ. 177-198; Raoul Manselli, Problemi politici e sentimenti religiosi sotto le Mura di Antiochia, σσ. 229-238; André N. Stratos, Expedition de l'empereur Constantin III surnommé Constant en Italie, σσ. 348-375)· ε') εἰς τὴν κλασσικὴν Φιλολογίαν (Jean Irigoin, La tradition manuscrite des tragiques grecs dans l'Italie méridionale, σσ. 132 - 143; Elpidio Mioni, I manoscritti di Strabone della Biblioteca Marciana di Venezia, σσ. 260-273; Zinaida Udal'cova, L'opera storica di Ammiano Marcellino come monumento letterario, σσ. 389-402)· ϛ') εἰς τὴν βυζαντινὴν Φιλολογίαν (Antonio Garzya, Il proemio di Nicola d'Otranto alla sua «Arte dello scalpello», σσ. 117-129; Johannes Irmscher, L'unità della letteratura antica nel Basso Impero, σσ. 144-153; Alexander Kazh-

dan, Some Notes on the «Chronicle of the Tocco», σσ. 169-176; Filippo Maria Pontani, Sui poeti bizantini di Terra d'Otranto, σσ. 322-330; Guiseppe Schirò, Introduzione agli studi sull'irmologia e gli irmologi, σσ. 331-347· ζ') εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν Φιλολογίαν (Manoussos Manoussacas, Una prefazione greca inedita di Giovanni Grigoropulos per una edizione veneziana del 1498, σσ. 218-228; Nicolaos Tomadakis, Un Lando veneto-cretese: il monaco Agapio (secc. XVI-XVII) editore di testi bizantini e innografo, σσ. 379-388)· η') εἰς τὴν βυζαντινὴν ἀρχαιολογίαν (Francesca Martorano-Domenico Minuto, Cinque chiese calabresi di tradizione bizantina, σσ. 239-259)· η') εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας (Giorgio Fedalto, Per una «Series episcoporum ecclesiarum christianarum orientalium», σσ. 73-82; Vittorio Peri, I metropoliti orientali di Agrigento, σσ. 274-321; Angelo Tamborra, Aurelio Bianchi Giovini e il mondo ortodosso grecorusso, σσ. 358-362; Freddy E. Thiriet, Fra Paolo Sarpi, un protestant très catholique, σσ. 363-378).

Προτάσσεται Tabula memorialis (σσ. XIII-XVII) καὶ ἐπιτάσσονται πλήρης βιβλιογραφία κατ' ἔτος (1944-1981) τῶν ἔργων τοῦ A. Pertusi, τὴν ὁποίαν συνέταξεν ἡ Chiara Faraggiana, di Sarzana (σσ. 404-420) καὶ 25 πίνακες, σχετικοὶ πρὸς τὰ ἄνω ἄρθρα.

Ἐκ τοῦ πλουσίου περιεχομένου τοῦ τόμου περιορίζομαι εἰς τὰ ἄρθρα, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον μοῦ εἶναι πλέον οἰκεῖον.

Εἰς τὸ ἄρθρον του «L'unità della letteratura antica nel Basso Impero» (σσ. 144-153) ὁ J. Irmscher ἐξετάζει ἂν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος ὑπῆρξεν οἰκουμενικὴ λογοτεχνικὴ ἔκφρασις. Ὑπὸ τὸν ὅρον ὑστερορρωμαϊκὴ ἢ τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος ὁ διαπρεπὴς μελετητὴς ἐννοεῖ τὴν χρονικὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ (284) μέχρι τοῦ τέλους περίπου τοῦ ϛ' αἰῶνος (565 ἢ 568). Χῶρος τῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ μεταξὺ τῶν Ἡρακλείων στηλῶν καὶ τοῦ Εὐφράτου περιοχή, ἡ ὁποία, ἐκτὸς τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, περιλαμβάνει καὶ τὰ ὑπὸ τὴν πολιτιστικὴν ἐπιρροήν της ἔθνη μέχρι τοῦ βάθους τῆς Ἀφρικῆς (σ. 146). Ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι ἐποχὴ κοινωνικοοικονομικῶν ἀλλὰ καὶ πολιτιστικῶν, μετασχηματισμῶν, οἱ ὁποῖοι διαφοροποιοῦνται εἰς τὸ ἀνατολικὸν καὶ εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Ἐνῷ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνίνων (Β' μ.Χ. αἰῶνα) γράφει ὁ κ. Irmscher (σ. 147) ἔχομεν κατίσχυσιν τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως εἰς τὴν Ρώμην, ἔνθα πολλοὶ συγγραφεῖς ἐκφράζονται καὶ εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ (284) παρατηρεῖται «Romanizzazione dell'Oriente», καθ' ὅσον ἡ Λατινικὴ ὡς γλῶσσα τοῦ στρατοῦ, τῆς διοικήσεως καὶ τῶν νόμων ἐξαπλοῦται καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος τὸ Δίκαιον διδάσκεται καὶ εἰς τὰς Σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀλε-

ξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Βηρυτοῦ καὶ βραδύτερον (425) καὶ τῆς ΚΠόλεως. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ λατινικὴ γλῶσσα καὶ ρητορικὴ διδάσκεται καὶ εἰς τὰ πνευματικὰ κέντρα τῆς Ἀνατολῆς, Νικομήδειαν τῆς Βιθυνίας, Ἀθήνας, Ἀντιόχειαν, Ἀλεξάνδρειαν, Γάζαν καὶ τέλος ΚΠολιν, ὅπου κατὰ τὸν Θεοδοσιανὸν κώδικα ἔχομεν 5 ἕδρας ἑλληνικῆς καὶ 3 λατινικῆς ρητορικῆς, 10 ἑλληνικῆς καὶ 10 λατινικῆς Γραμματικῆς, 2 ἕδρας Δικαίου καὶ 1 μόνην φιλοσοφίας. Παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι ἡ λατινικὴ ἐξαπλοῦται εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὡς γλῶσσα τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Διοικήσεως πολὺ ὀλίγον ὅμως ἐπηρεάζει τὴν λογοτεχνίαν, οὐδόλως δὲ τὴν θεολογίαν καὶ τοὺς Ἀνατολικοὺς Πατέρας. Συγγραφεῖς ὡς ὁ Ἀγαθίας, οἱ ὁποῖοι εἶχον σπουδάσει νομικά, ἐγνώριζον ἀσφαλῶς τὴν Λατινικήν, οὐδεμίαν ὅμως μαρτυρίαν ἔχομεν ὅτι ἔγραψαν λατινιστί. Οἱ εὐάριθμοι συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν εἰς λατινικὴν γλῶσσαν, ὡς ὁ Corippus ἢ ὁ Priscianus, εἶναι ξένοι émigrés εἰς τὴν Αὐλὴν τῆς ΚΠόλεως. Ἐκτὸς ἐὰν ὁ κ. Irmscher ἐννοεῖ ὅτι ἐξηπλώθη ἡ λατινομάθεια ἐν γένει. Ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι μία élite λογίων καὶ ἀξιωματούχων τῆς αὐλῆς ἠδύνατο νὰ ἀναγνώσῃ λατινικὰ λογοτεχνικὰ κείμενα.

Περιορίζεται ἡ ἑλληνομάθεια εἰς τὴν Δύσιν ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ ἑξῆς, γράφει ὁ συγγραφεὺς (σσ. 148-149), εἰς τοὺς κύκλους τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῶν λογίων, εἰς τοὺς ὁποίους διατηρεῖται καὶ μετὰ τὴν διαίρεσιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικὸν (395). Ἀλλὰ καὶ ἡ Λατινικὴ περιορίζεται εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ὡς γλῶσσα τῆς διοικήσεως ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοδοσίου, διότι ἡ δι' αὐτῆς ἐπικοινωνία μεταξὺ Κράτους καὶ πολιτῶν ἦτο ἀδύνατος, διὰ νὰ καταργηθῇ βραδύτερον ἐπὶ Ἡρακλείου. Παραμένει βεβαίως ἡ γλῶσσα τῶν νομοδιδασκάλων μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

Παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον ὑπεροχὴν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τῆς Λατινικῆς ὡς λογοτεχνικῶν γλωσσῶν, συνεχίζει ὁ κ. Irmscher, ἀναπτύσσονται παραλλήλως κατὰ τὴν ὑστερορρωμαϊκὴν περίοδον: ἡ κοπτικὴ λογοτεχνία (λογοτεχνικὴ ἔκφρασις τῶν ἐκχριστιανισθέντων Αἰγυπτίων), ἡ συριακὴ λογοτεχνία (ἡ ὁποία μὲ ἐπίκεντρον τὴν Ἔδεσσαν ἦτο ἀνεπτυγμένη πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ), ἡ ἑβραϊκὴ λογοτεχνία (Ταλμούδ· οἱ Ραββῖνοι ἀντιτίθενται εἰς τὴν «ἑλληνικὴν σοφίαν», εἰς μάτην ὅμως), ἡ περσικὴ λογοτεχνία. Ἐπίσης ἐμφανίζονται: ἡ ἀρμενικὴ λογοτεχνία (ἀπὸ τοῦ Δ-Ε' αἰ.), ἡ γεωργιανὴ λογοτεχνία (ἀπὸ τοῦ Ε' αἰ. κ.ἑ.), ἡ αἰθιοπικὴ λογοτεχνία (ἀπὸ τοῦ Ε' αἰ.). Ἴσως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται καὶ ἡ ἀραβικὴ λογοτεχνία καὶ ἡ γοτθικὴ γίνεται λογοτεχνικὴ γλῶσσα. Ὡς ἦτο φυσικὸν αἱ λογοτεχνίαι αὐταὶ ἀλληλλοεπηρεάζονται. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν λογοτεχνιῶν αὐτῶν, κατὰ τὸν κ. Irmscher, καταργεῖται ἡ προσῳδία εἰς τὸν ποιητικὸν λόγον τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν. Δὲν ἦτο ὅμως φυσικὸν νὰ καταργηθῇ ἐφ' ὅσον κατηργήθη καὶ εἰς τὸν προφορικὸν λόγον; Ἡ élite τῶν λογίων ἐξακολουθεῖ νὰ ἐκφράζεται εἰς προσῳδιακοὺς στίχους (εἰς τὸ Βυζάντιον μέχρι

τοῦ ΙΕ' αἰῶνος). Ὑπάρχουν ποιηταί, οἱ ὁποῖοι ἐκφράζονται εἰς προσῳδιακοὺς καὶ εἰς ρυθμοτονικοὺς στίχους, ὡς ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς εἰς ἑλληνικὴν καὶ ὁ Prudentius εἰς λατινικὴν γλῶσσαν. Διττὴ λογοτεχνικὴ ἔκφρασις ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Ἡ διγλωσσία αὐτὴ ἐξελίσσεται διαφοροτρόπως εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀνατολήν. Τὰ εἰς κοινὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν κείμενα τῆς Π.Δ. (Ἑβδομήκοντα) καὶ τῆς Κ.Δ. καὶ τὰ ἄλλα (ἀπολογητικὰ κ.λ.π.) χριστιανικὰ κείμενα ἐπηρεάζουν ὅλας τὰς ὡς ἄνω λογοτεχνίας, ἐκτὸς τῆς Ἑβραϊκῆς. Πλὴν ὅμως τῶν χριστιανικῶν καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ πρότυπα, φιλοσοφικά, ἐπιστημονικά, ἱστορικά, προσδίδουν στοιχεῖα ἑνότητος εἰς τὰς διαφόρους λογοτεχνίας. Ἑλληνόφωνοι συγγραφεῖς ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν λατινικὴν λογοτεχνίαν, ὡς ὁ Νόννος ἀπὸ τὸν Ὀβίδιον καὶ ὁ Τριφιόδωρος ἀπὸ τὸν Βιργίλιον. Ὁ Κλαυδιανὸς καὶ ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος (Δ' αἰ.) ἔγραψαν καὶ εἰς τὴν λατινικήν. Οἱ συγγραφεῖς ὅμως αὐτοί, παρατηροῦμεν, ἔζησαν εἰς λατινόφωνον περιβάλλον· ἑπόμενον ἦτο νὰ ἐκφρασθῇ λατινιστὶ συγγραφεὺς ζῶν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ὁνωρίου.

Ἡ λογοτεχνικὴ ἔκφρασις τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου, καταλήγει ὁ συγγραφεύς, εἶναι πολύγλωσσος· ἔχει ὡς κέντρον βάρους τὴν ἑλληνικήν, διαμορφοῦται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς λατινικῆς καὶ πλαισιοῦται ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους λογοτεχνίας. Οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅτι ὑπάρχουν κοινὰ στοιχεῖα εἰς τὰς ὡς ἄνω λογοτεχνίας, τῶν ὁποίων τὰς σχέσεις πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὁ μελετητὴς οἱασδήποτε ἐξ αὐτῶν. Ἡ ἀλεξανδρινὴ καὶ ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἐδημιούργησαν τὸ πνεῦμα τῆς οἰκουμενικότητος τὸ ὁποῖον ἐνισχύθη καὶ ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τῆς οἰκουμενικῆς θρησκείας, τοῦ χριστιανισμοῦ. Δυνάμεθα ὅμως νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ὑστερορρωμαϊκὴν ἢ τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος ὅλην τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν τῆς ἐν λόγῳ περιόδου; Συγγραφεῖς ὡς ὁ Νόννος, ὁ Κλαυδιανός, ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος, ἀνήκουν βεβαίως εἰς τὴν λογοτεχνίαν τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος. Ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν ὅμως ἀνήκουν εἰς τὴν λογοτεχνίαν αὐτὴν συγγραφεῖς ὡς ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς (ὡς ἐκ τῆς μορφῆς τῶν προσῳδιακῶν του στίχων;), ὡς οἱ συγγραφεῖς ἁγιολογικῶν κειμένων καὶ χρονογραφικῶν ἢ οἱ ποιηταὶ ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα διαπνέονται ἀπὸ διάφορον πνεῦμα καὶ ἔχουν ἄλλην μορφήν;

Εἰς τὸ ἄρθρον του «Some Notes on the Chronicle of the Tocco» (σσ. 169-176) ὁ A. P. Kazhdan κρίνων τὴν ἔκδοσιν[1] τοῦ πράγματι «excellently published» Χρονικοῦ παρατηρεῖ ὅτι ὁ κῶδιξ Vaticanus 1831 δὲν εἶναι αὐτόγραφος τοῦ συγγραφέως τοῦ κειμένου, ὅπως νομίζει ὁ ἐκδότης του G. Schirò,

1. Cronaca dei Tocco di Cafalonia di Anonimo, Prolegomeni, testo critico e traduzione a cura di G. Schirò. Accademia Nazionale dei Lincei, Roma 1975.

καθ' ὅσον εἰς τὸ κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ κώδικος ἀπαντοῦν πλεῖστα ὅσα λάθη καὶ μάλιστα καὶ μετρικά. Κατὰ τὸν διακεκριμένον μελετητὴν εἶναι ἀμφίβολον ἂν τὸ Χρονικὸν τῶν Τόκκων ὡς καὶ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ἐγράφησαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἑλληνικήν. Τὴν ἄποψίν του αὐτὴν στηρίζει εἰς τοὺς στίχους:

.... *καὶ ἀσθένειαν μεγάλην*

τὴν λέγουσιν «ἐλεμικὴν» ἡ γλῶσσα τῶν 'Ρωμαίων

Τὸ «ἐλεμική» προέρχεται ἐκ τοῦ «λοιμική», ἀκουομένου καὶ σήμερον, τοῦτο δὲ προῆλθεν ἐκ τοῦ λοιμὸς ⟩ λοιμικὸς=ώδης. Διερωτᾶται ὁ κ. Kazhdan, ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκφράζεται οὕτω Ἕλλην συγγραφεὺς διὰ τὴν γλῶσσαν του. Πιθανώτερον ὅμως εἶναι νὰ ὀνομάζῃ Ἕλλην συγγραφεὺς τὴν δημώδη ἑλληνικὴν «γλῶσσαν τῶν Ρωμαίων»[1] (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν «ἑλληνικήν», δηλ. τὴν λογίαν) παρὰ ξένος συγγραφεὺς καὶ μάλιστα δυτικῆς καταγωγῆς. Πολλαὶ ἄλλαι παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως συμβάλλουν εἰς τὴν πληρεστέραν μελέτην τοῦ Χρονικοῦ.

Μὲ πολὺ οἰκεῖα εἰς αὐτὸν θέματα ἀσχολεῖται εἰς τὸ ἄρθρον του «Introduzione agli studi sull'irmologia e gli irmologi» (σσ. 331-347) ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐκδόσεως τῶν Analecta Hymnica graeca[2] καθηγητὴς G. Schirò. Ὁ εἱρμός, μετρικὸν καὶ μελικὸν πρότυπον τῶν τροπαρίων τοῦ Κανόνος, συνδέει (εἴρει) αὐτὰ πρὸς τὴν ἀντίστοιχον βιβλικὴν ᾠδήν, γράφει ὁ συγγραφεὺς (σ. 335), καὶ ὄχι μεταξύ των, ὡς γράφει ὁ Ζωναρᾶς[3]. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ Βυζαντινοῦ συγγραφέως εἶναι, κατὰ τὸν κ. Schirò, μεταγενεστέρα καὶ προῆλθεν ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τῆς χρήσεως τοῦ εἱρμοῦ ὡς προτύπου. Συνθέται εἱρμῶν, οἱ ὁποῖοι ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπα εἰς τοὺς ὑμνογράφους ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος καὶ ἑξῆς εἶναι, κατὰ σειρὰν προτιμήσεως, οἱ μελῳδοί: Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς (675-749), Κοσμᾶς ὁ Μαϊουμᾶ (-751/52), Ἀνδρέας ὁ Κρήτης (655/660-740), Γερμανὸς ΚΠόλεως (631/649-733)· εἶναι ὅλοι περίπου σύγχρονοι οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ πατὴρ τοῦ Κανόνος (σ. 336). Εἰς τοὺς ὡς ἄνω τέσσαρας μελῳδοὺς προστίθεται εἰς τὸ Τριῴδιον ὁ Θεόδωρος Στουδίτης καὶ εἰς τὰ AHG ὁ Σαβαΐτης Κυπριανὸς (σύγχρονος τῶν ὡς ἄνω τεσσάρων καὶ συνθέτης τοῦ γνωστοῦ ὡς «Οἶκος τοῦ Ἐφραθᾶ»), ὁ Θεόδωρος Ἀνατολικὸς καὶ ὁ Ἀνδρέας Πηρός. Ὁ συγγραφεὺς εἰσάγει καὶ νέον ὅρον «παραειρμοὶ»

---

1. Καὶ σήμερον: «Ρωμαίϊκα σοῦ μιλῶ, δὲν καταλαβαίνεις;». Πβ. Κ. Πορφυρογέννητον, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, κεφ. 27, 69 (Moravcsik): *Ἰστέον, ὅτι μαστρομίλης ἑρμηνεύεται τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ κατεπάνω τοῦ στρατοῦ.*

2. Analecta Hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae Inferioris, Joseph Schirò consilio et ductu edita, voll. 12, Roma 1966-1980.

3. Expositio Canonum Anastasimorum, PG 135, στ. 424: *λέγεται ὁ μὲν εἱρμὸς ὅτι κατὰ τάξιν τινὰ καὶ συνθέσει καὶ μελουργίᾳ εἰρόμενος καὶ πλεκόμενος καὶ ἁρμοζόμενος πρόεισι καὶ οὐχ ὡς ἔτυχε.* Πβ. Ζωναρᾶν παρὰ Δουκαγγίῳ.

ἢ «παρειρμοί» ἤ, ὡς προέτεινεν ὁ Ἰωσὴφ Ναχλέ, ἱερομόναχος ἐκ τοῦ μοναστηρίου Σωτῆρος (Λίβανος 1939) «προσόμοια εἱρμολογικά», εἶναι δὲ οἱ προσόμοιοι πρὸς ἄλλους εἱρμοί, οἱ ὁποῖοι παρηλλαγμένοι χρησιμεύουν ὡς πρότυπα τροπαρίων. Τοὺς παραειρμοὺς συνθέτει ἐνίοτε ὁ αὐτὸς μελῳδός, ὁ ὁποῖος συνέθεσε καὶ τοὺς εἱρμοὺς (σ. 346). Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν σαφεῖς ἐνδείξεις περὶ τῆς χρησιμότητος τῆς σχετικῆς πρὸς τὴν εἱρμολογίαν καὶ τὰ εἱρμολόγια πραγματείας, τὴν ὁποίαν προαναγγέλλει ὁ συγγραφεύς.

Βιβλιοκρισίαν τῆς ἐκδόσεως τοῦ M. Gigante[1] ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ ἐσχάτως ἀποθανόντος F. M. Pontani, «Sui poeti bizantini di terra d'Otranto» (σσ. 322-323). Ὁ συγγραφεὺς προτείνει σωστὰς διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον, τὴν μετάφρασιν καὶ τοὺς πίνακας τῆς ἐν λόγῳ ἐκδόσεως. Τοῦ ἄρθρου προτάσσεται ἐπίγραμμα εἰς τὸν A. Pertusi:

Βυζαντινολόγων θρηνεῖ σέθεν ὀρφανὸς ἑσμός·
θησαυρὸς σοφίης ἄμμι γὰρ ἦσθα μόνος.
Ἥρπασε μὲν θάνατος φιλικώτατον ἦθος ἀκαίρως
ἐς δὲ τάφον φέρομεν δῶρα μάταια φίλοι.

ΑΓΝΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ - ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

1. Poeti bizantiti di Terra d'Otranto del secolo XIII, Napoli ²1979, εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ A. Garzya διευθυνομένην σειρὰν «Byzantina e neoellenica Neapolitana».

Nicephori Gregorae Epistulae; edidit Petrus Aloisius M. Leone. Accedunt epistulae ad Gregoram missae. Volumen II epistulas continens, Tipografia di Matino [Matino (Le)] 1982, 8ον, σσ. 439.

Ἡ ἀνωτέρω ἔκδοσις εἶναι εὐτυχὴς καρπὸς τῆς ἀπὸ ἐτῶν ἀρξαμένης προπαρασκευῆς τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐπιστολαρίου τοῦ Γρηγορᾶ, ἣν γενναίως ἐπωμίσθη ὁ γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων αὐτοῦ ἐκδόσεων βυζαντινῶν κειμένων καὶ μελετῶν καθηγητὴς P. A. M. Leone. Κυκλοφορεῖται (ἐντὸς τοῦ 1983) πρωθυστέρως ὁ δεύτερος τόμος περιέχων τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου, ἐνῷ ὁ πρῶτος «Prolegomena et Indices continens» εὑρίσκεται ἤδη ὑπὸ ἐκτύπωσιν. Μετὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ τούτου θὰ διαθέτῃ τὸ ἐπιστημονικὸν κοινὸν καὶ ἰδίᾳ ἡ ἔρευνα τῶν Παλαιολογείων χρόνων τὸ ἐπιστολάριον τοῦ Γρηγορᾶ εἰς συνολικὴν κριτικὴν ἔκδοσιν πλέον προσφέρουσαν κείμενον ἀξιόπιστον, ἀναγραφομένων μετὰ τῆς μείζονος δυνατῆς ἀκριβείας τῶν (ἀνιχνευομένων) παραληπτῶν, τῶν τόπων εἰς οὓς πέμπονται αἱ ἐπιστολαί, τῶν προσδιοριζομένων χρονολογιῶν αὐτῶν. Θὰ κεῖται εἰς πρώτην ζήτησιν πρὸς κατατοπισμὸν τοῦ μελετητοῦ τὸ σύνολον τῆς χφου παραδόσεως, ἐκτιθεμένων ὅλων τῶν συναφῶν πρὸς αὐτὴν θεμάτων, ὧν μελετωμένων δύνανται νὰ προκύψουν πολλαπλαῖ φιλολογικαὶ γνώσεις· θὰ ὑπάρχουν τέλος εὑρετήρια διευκολύνοντα πολυτίμως τὴν μελέτην.

Ἐν τῷ ἰδόντι τὸ φῶς Β′ τόμῳ τὸ κείμενον παρακολουθεῖται ὑπὸ πλουσίου ὑπομνήματος εἰς τέσσαρα στρώματα (τὸ α′ εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἐπιστολῶν, ἔνθα διαλαμβάνεται, ὅπου ὑπάρχει λόγος, περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν παραληπτῶν καὶ περὶ τῆς ταυτίσεως αὐτῶν πρὸς παραλήπτας ἄλλων ἐπ., τὸ β′ περιλαμβάνει τὰς μαρτυρίας τῶν κατεσπαρμένων ἐν τοῖς κειμένοις χωρίων συγγραφέων, τὸ γ′ τὰ παράλληλα χωρία τὰ ἀπαντῶντα εἰς ἕτερα κείμενα τοῦ αὐτοῦ Γρηγορᾶ, καὶ τέλος τὸ δ′ τὰς διαφορετικὰς γραφὰς τῶν κωδίκων καὶ τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις τοῦ ἐκδότου. Προηγοῦνται τῆς ἐκδόσεως (σσ. 5-14) χρήσιμοι πίνακες περιλαμβάνοντες τὰς χρησιμοποιουμένας βραχυγραφίας πηγῶν καὶ βοηθημάτων, τὴν ἀναγραφὴν προτέρων ἐκδόσεων μεμονωμένων ἢ πλειόνων ἐπιστολῶν τοῦ Γρηγορᾶ ἢ πρὸς αὐτὸν ἐγκωμιαστικῶν κειμένων συγχρόνων καὶ τέλος τὰ sigla τῶν κωδίκων καὶ τὴν ἐπεξήγησιν τῶν κριτικῶν σημείων. Ἐν ἐπιμέτρῳ (σσ. 381-426) ἐπιτάσσονται τὰ κείμενα 22 ἐπιστολῶν συγχρόνων λογίων πρὸς τὸν Γρηγορᾶν, ὧν πολλαὶ ἦσαν γνωσταὶ ἐκ παλαιοτέρας δημοσιεύσεως (βλ. προλεγόμενα τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἱστορίας τοῦ Γρηγορᾶ εἰς τὸ Corpus τῆς Βόννης (τ. I, σσ. LIX-XCIV), καὶ ἐν παραρτήματι (σσ. 427-430) οἱ ἐγκωμιαστικοὶ ἰαμβικοὶ στίχοι τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου πρὸς Γρηγορᾶν.

5 - 2 - 1984

Ὡς εἶναι αὐτονόητον, ἡ δημοσίευσις βιβλιοκρισίας πρέπει νὰ ἀναμένῃ καὶ τοῦ Λ' τόμου τὴν ἔκδοσιν, ὅπως ὑπάρχῃ ὡλοκληρωμένη ἡ εἰκὼν τῆς ἐργασίας τοῦ ἐκδότου καὶ ᾖ ἀσφαλὴς ἡ συναγωγὴ τῶν συμπερασμάτων τοῦ μελετητοῦ. Παρὰ ταῦτα ὁ συντάσσων τὸ παρὸν θὰ προβῇ εἰς ἐνίας παρατηρήσεις νομίζων ὅτι ἔκφρασις μιᾶς εἰσέτι γνώμης ἐπὶ ἔστω καὶ ἐπουσιωδῶν σημείων, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ γίνουν ἀντικείμενον συζητήσεως εἰς τὰ ὑπὸ ἔκδοσιν Προλεγόμενα, δὲν εἶναι ἄσκοπος.

Ἐπ. 2 (σσ. 18-19). Ἀπευθύνεται εἰς ἀνώνυμον παραλήπτην στρατιωτικὸν κατὰ τὰ φαινόμενα, δείξαντα *μέγα Ῥωμαίοις ὄφελος* (στ. 28-29), ὁ ὁποῖος νῦν κατοικεῖ μακρὰν τοῦ ἐν ΚΠόλει ἐπιστολογράφου, ὥστε πρὸς διακόμισιν τῆς μετ' αὐτοῦ ἀλληλογραφίας νὰ ἀπαιτῆται *γραμματοκομιστῶν φορὰ ναυστολούντων αὐτόσε* (στ. 17), διότι ἡ μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνία ἐγίνετο προφανῶς διὰ θαλάσσης. Ἀλλὰ καὶ περαιτέρω (στ. 34-36) συνιστᾶται: *μὴ ἀμέλει τῆς γοῦν ἀκοῆς μόνης ἡμῖν ἤδη τρυφὴ γίγνεσθαι, π ρ ό τ ε ρ ο ν ὄψεως ἅμα τυγχάνων καὶ ἀκοῆς*. Ὅθεν ἡ ἔστω καὶ μετ' ἐνδοιασμοῦ ἀναγραφὴ τοῦ Constantinopolim? πρὸς δήλωσιν τοῦ τόπου διαμονῆς τοῦ παραλήπτου πρέπει νὰ μὴ διατηρηθῇ

Ἐπ. 3 (σσ. 19-27). Τῆς σημαντικῆς διὰ τὸ ἡσυχαστικὸν κίνημα ἐπ. ταύτης ἡ χφος παράδοσις γνωρίζει καὶ ἕτερον κώδικα πλὴν τοῦ σημειουμένου G (=Angel. gr. 82, ιϛ' αἰ.) καὶ μάλιστα ἀρχαιότερον, σύγχρονον τοῦ Γρηγορᾶ· ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ αὐτῆς (*τῷ ὁσιωτάτῳ*...) δύναται νὰ συμπληρωθῇ. Παραλήπτης πρέπει νὰ εἶναι ὁ τότε ἱερομόναχος καὶ εἶτα μητροπολίτης Σηλυβρίας Φιλόθεος, ὁ δὲ νέος κῶδιξ ὁ ὃν κατήρτισεν οὗτος ἰδιόκτητον, νῦν Upsaliensis gr. 28(=Q), ὁ χρησιμοποιούμενος ὑπὸ τοῦ ἐκδότου προκειμένου περὶ ἄλλων ἐπ., ὧν ἡ πατρότης τοῦ Γρηγορᾶ ἀναγράφεται ἐν αὐτῷ. Ὁ κῶδιξ περιέχει καί τινα τῶν ἔργων τοῦ Φιλοθέου ἀνώνυμα κατεσπαρμένα, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ G. H. K a r l s s o n καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ ἐν Godex Upsaliensis graecus 28. Geschichte und Beschreibung der Handschrift nebst einer Nachlese von Texten..., Stockholm 1981 (Almqvist & Wiksell International). Σὺν τοῖς ἄλλοις ἐκδίδοται ὑπὸ τοῦ Karlsson καὶ τὸ κείμενον τῆς ἐπ. 3 τοῦ Γρηγορᾶ (σσ. 67-83) ἐκ τῶν φφ. 450r-452v τοῦ κώδ. τούτου, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ νεωτέρου G (ὑπάρχει καὶ τρίτος μεταγενέστερος κῶδιξ, ὁ Monac. gr. 10, ὡς σημειοῖ αὐτόθι, σ. 18, ὁ D. Harlfinger). Ἡ ταύτισις τοῦ κτήτορος τοῦ κώδικος πρὸς τὸν Φιλόθεον γίνεται συμφώνως πρὸς παλαιογραφικὰ κριτήρια, καθ' ἃ ὁ γράφων τμήματά τινα τοῦ Διαλόγου περὶ θεολογίας δογματικῆς τοῦ Φιλοθέου Σηλυβρίας ἐν κώδ. Patm. gr. 366 (φφ. 369r-411v), διαγράφων δὲ χωρία αὐτοῦ καὶ προστιθεὶς διαστίχους ἢ ἐν τῇ ᾤᾳ διορθώσεις καὶ προσθήκας ὅλας, ὅστις προφανῶς δὲν εἶναι ἕτερος ἢ ὁ

συγγραφεὺς τοῦ διαλόγου, ταυτίζεται πρὸς τὸν κατὰ D. Harlfinger (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 23) γραφέα Α, τὸν γράψαντα τὸ μέγιστον μέρος τοῦ Q[1].

Ὑπὲρ τῆς θέσεως ὅτι ὁ ἀνώνυμος παραλήπτης τῆς ἐπ. 3 εἶναι αὐτὸς ὁ κτήτωρ τοῦ κώδ. Φιλόθεος συνηγοροῦν οἱ ἑξῆς λόγοι:

α') Ὁ Φιλόθεος ὅτε ἐπέμφθη ἡ ἐπ. ἦτο ἱερομόναχος καὶ ὡς ἐκ τούτου δύναται νὰ προσφωνῆται ὁσιώτατος.

β') Οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὴν παράταξιν τῶν Παλαμιτῶν, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ Διαλόγου καὶ ἐξ ὅσων χωρίων Πατέρων συλλέγει ὑπὲρ τῆς ἡσυχαστικῆς θεολογίας ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι εὐθὺς μετὰ τὸ κείμενον τῆς ἐπ. 3 τοῦ Γρηγορᾶ.

γ') Εἶχε σχέσεις παρὰ ταῦτα μετὰ τοῦ Γρηγορᾶ, ὅπερ μαρτυρεῖ τὸ ὅτι καταγράφει εἰς τὸν ἴδιον κώδικα ἐπιστολὰς αὐτοῦ καί τινα ἐκ τῶν ἔργων. Καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη ἐπισήμως καὶ ἐγγράφως νὰ ἀποδοκιμάσῃ αὐτὸν (M.-M., Acta, I, σ. 490).

δ') Ἀποφεύγει νὰ μνημονεύσῃ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῶν ὀνομάτων τοῦ παραλήπτου, ἄλλως αὐτονοήτου, ἀλλὰ τοῦ ἐπιστολογράφου ὅπως μὴ γνωσθῇ ἡ ποτὲ κατὰ τὸν Γρηγορᾶν ὑποχώρησις αὐτοῦ εἰς τὸ ἡσυχαστικόν, ἐνῷ λοιπαὶ ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Γρηγορᾶ καταχωρίζονται ἐν τῷ κώδικι φέροντα συνήθως τὰ ὀνόματα αὐτοῦ καὶ τῶν παραληπτῶν. Ὁμοίως καὶ ἡ ἐπ. τοῦ Βελτάνδρου ἐν φ. 1r περὶ ἀποστολῆς μουσικοῦ βιβλίου καὶ ἄρσεως ἀδικίας τινός, εἰς ἣν ἐπ. ἀπαντᾷ ἡ ἐν φ. 150v ἐπ. τοῦ Φιλοθέου (τῷ Βελτάνδρῳ), δὲν φέρει οὔτε ἀποστολέα οὔτε παραλήπτην ἐπιγεγραμμένους, ἀπευθυνομένη προφανῶς πρὸς αὐτὸν τὸν Φιλόθεον. Ἐρωτᾶται δὲ ἂν καὶ ἡ ἐν φφ. 99r-100v τοῦ αὐτοῦ κώδ. ἐπιστολὴ τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἐπιγραφομένη «Τοῦ Θεσσαλονίκης ὅτε ἑάλω», ἥτις ἔχει ἀπασχολήσει πολλοὺς ἐρευνητὰς διαφωνοῦντας ἂν ἐπέμφθη εἰς τὸν Δισύπατον (*τῷ δισσυπάτῳ* φέρεται ἐν τῇ ᾠᾳ) ἢ τελικῶς εἰς ἀνώνυμον, εἰς ὃν ἀποκλίνει καὶ ἡ πρόσφατος ἔρευνα τῆς Anna Philippidis-Braat, La captivité de Palamas chez le Turcs: dossier et commentaire, Travaux et mémoires 7, 1979, σσ. 132-134, ἔχει πεμφθῇ καὶ αὐτὴ εἰς τὸν αὐτὸν Φιλόθεον, δεδομένου μάλιστα ὅτι παραδίδοται μόνον διὰ τοῦ κώδικος τῆς Upsala.

Ἡ ἀντιβολὴ πρὸς τὸν Upsaliensis, ὡς ἀποδεικνύει ἡ σύγκρισις πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἔκδοσιν τοῦ Karlsson καὶ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα αὐτῆς, δὲν μεταβάλλει οὐσιωδῶς τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως τοῦ Leone· ἐνιαχοῦ μάλιστα ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ εἰσαχθείσας ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ κείμενον διορθώσεις ἢ εἰκασίας. Ὅσα ἐσημείωσα ἔχουν ὡς ἑξῆς: στ. 21 (σ. 20) ἀντὶ τοῦ εἰσαγομένου

1. Βλ. τὰ περὶ τῆς ταυτίσεως αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνακοινώσει τοῦ γράφοντος εἰς «Griechische Paläographie und Kodikologie. II. Internationales Kolloquium» (17.-21. Okt. 1983). Vorrésumés der Referate, Berlin 1983, σσ. 64-65 (Αἱ ἐν τῷ κώδικι Patm. 366 χεῖρες τοῦ Γεωργίου Γαλησιώτου καὶ τοῦ Φιλοθέου Σηλυβρίας ταυτιζομένου πρὸς τὸν γραφέα Α τοῦ κώδικος Upsal. gr. 28).

φασι πρέπει νὰ ἐπανέλθῃ τὸ κείμενον εἰς τὴν γραφὴν τοῦ κώδ. G, ἣν φέρει καὶ ὁ Q, φησι· καὶ τοῦτο διότι τὸ παρατιθέμενον χωρίον ἐνταῦθα: *ἄπειρον τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον καὶ τοῦτο πάντῃ καταληπτὸν αὐτοῦ μόνον ἡ ἀπειρία* (στ. 21-22) εἶναι ῥῆσις ἑνὸς θεολόγου, ληφθεῖσα ἐκ τῆς 'Εκδόσεως 'Ορθοδόξου πίστεως τοῦ 'Ιω. Δαμασκηνοῦ (δ', 32-33, σ. 13, Kotter, PG 94, 800B). Παραιτέρω τὸ ἐν στ. 26 (αὐτόθι) εἰσαχθὲν *ἀλλὰ* (*οὐράνιον* ⟨*ἀλλὰ*⟩ *καὶ ὑπερουράνιον*) ἔχει ὀρθῶς, διότι αὕτη εἶναι καὶ τοῦ Q ἡ γραφή, ὡς ὁμοίως καὶ τὸ ἐν στ. 58 (σ. 22) γραφὲν *πρὸ* ἀντὶ τοῦ ἐν G *πρὸς* ἐπιβεβαιούμενον ὑπὸ τοῦ Q. 'Αλλὰ τὸ ἐν στ. 128 (σ.24) *γὰρ* (*ὁ δέ γε γὰρ 'Αριστοτέλης*) μὴ μαρτυρούμενον καὶ ἐν Q φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ ἀπαλειφθῇ. Τὸ δὲ ἐν στ. 161 (σ. 25) *τοῦ τε λείου* γραφὲν οὕτως ἐκ παραδρομῆς πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς *τοῦ τελείου* (*τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἐκ μέρους*) καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ κῶδ. Q. 'Εν στ. 169 (σ.26) δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη παρεμβολῆς τοῦ *πρός*, ὅπερ καὶ ἐν Q ἐλλείπει (*ἀλλ' ἀπρόσιτον* [sc. φῶς], *ὡς μὴ δυναμένων ἡμῶν πλησιάσαι* ⟨*πρὸς*⟩ *τὴν ἀρχὴν καὶ ζητῆσαι τί τὴν φύσιν ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο...*, στ. 169-170), διότι ἡ αἰτιατ. *τὴν ἀρχὴν* κεῖται ἐπιρρηματικῶς σημαίνουσα: κατ' ἀρχήν, ὁλοσχερῶς κ.τ.ὅ.

'Επ. 30, 32a (32b), 45, 110. Πέμπονται εἰς τὸν γνωστὸν λόγιον μαθητὴν τοῦ Μαξίμου Πλανούδη 'Ανδρόνικον Ζαρίδην, διατρίβοντα ἐκτὸς τῆς ΚΠόλεως, μετὰ τὸ 1322 αἱ ὑπ' ἀρ. 30,45 καὶ 110 καὶ μετὰ τὸν 'Απρίλιον τοῦ 1326 ἡ ὑπ' ἀρ. 32a (32b), σημειοῦται δ' ἐπὶ πασῶν ὅτι ὁ τόπος διαμονῆς τοῦ παραλήπτου εἶναι αἱ Σέρραι (Andronico Zaridae, Serrhas). Τὴν ἔνδειξιν ταύτην λαμβάνει ὁ ἐκδότης (βλ. ὑπόμν. ἐπ. 30, σ. 99) ἐκ τῆς σημειώσεως τοῦ S. Lindstam, Georgii Lacapeni epistulae X priores cum epimerismis editae, Upsaliae 1910, σ. XIV, ἔνθα οὗτος θεωρεῖ δεδομένον ὅτι ὁ Ζαρίδης μετὰ τὴν ἐν ΚΠόλει παραμονὴν — προήρχετο ἐξ 'Ιωνίας — ἐγκαθίσταται ἐν Σέρραις, παραπέμπει δὲ εἰς τὴν περὶ Θεοδώρου Πεδιασίμου ἔτι παλαιοτέραν ἐργασίαν τοῦ M. Treu, Potsdam 1899, σ. 58, ἐν ᾗ ἐκεῖνος ἀναποδείκτως καὶ ὑπισχνούμενος ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ ἐπὶ τὸ θέμα λέγει: eum locum Serras fuisse ex epistularum commercio, quod Nicephoro Gregorae cum eo erat, alio loco comprobabo. 'Αλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη τοῦ Treu δὲν εὑρίσκει στήριξιν ἐν ταῖς πηγαῖς, ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι ὁ 'Ανδρ. Ζαρίδης μόνον ἐπ' ὀλίγον εἶχε παραμείνει ἐν Σέρραις πολλῷ ἐνωρίτερον, ὅτε διὰ τῆς πόλεως ταύτης ἐπορεύετο πρὸς Μελένικον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1307-1309· καὶ διατρίψας αὐτόθι ἱκανὸν ἔκτοτε παραμένει ἐν Μακεδονίᾳ ἢ δυτικῇ Θρᾴκῃ (μὴ προσδιοριζομένης πόλεως), ἔνθα συναντᾷ αὐτῷ ὁ Γρηγορᾶς τῷ 1326 κινούμενος πρὸς 'Αμφίπολιν (ἐπ. 32ab), ἡ δὲ ὁδὸς ἀπὸ ΚΠόλεως πρὸς 'Αμφίπολιν (βυζ. Χρυσούπολιν) δὲν διήρχετο διὰ τῶν Σερρῶν[1].

'Επ. 82,₂₂ (σ. 225). Τὸ *πρῶτος* τοῦ κώδ. δύναται νὰ διορθωθῇ πιστότε-

1. Βλ. τὸν παρὰ Cath. Asdracha, La région de Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Étude de géographie historique, Athen 1976 (Texte und Forschungen

ρον εἰς *πρώτως* ἀντὶ *πρῶτον* κατὰ τὸν μαρτυρούμενον νεώτερον τύπον (*τὸν τὰ γράμματα καταδείξαντα πρώτως ἀνθρώποις*).

Ἐπ. 87 (σ. 235). Ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπ. ὁ παραλήπτης ἀσκεῖ ἀρχὴν μακρὰν τῆς ΚΠόλεως (Μιστρᾶς;) (πβ. στ. 35-38: *ἡ φήμη τοῦ γε ὑπὸ σοῦ πολὺν ἤδη χρόνον αὐτόθι κολαζομένου... διαπεφοίτηκέ τε καὶ εἰς δημόσιον ἐξερρύηκε θέατρον καὶ τὰς τῶν Βυζαντίων ἀκοὰς ἀποκναίει*, σσ. 236-237)· ὅθεν τὸ Constantinopolim τῆς ἐπιγραφῆς μεταβλητέον.

Ἐπ. 123,$_{2\text{-}4}$ (σ. 318): ... *ὅσην εἰκὸς ἦν μοι δέχεσθαι τὴν λύπην ἀκηκοότα τὴν τέως ἐπενεχθεῖσάν σοι συμφοράν*. Ἀντὶ τῆς γραφῆς ἣν εἰσάγει ἐνταῦθα ὁ R. Guilland *δέχεσθαι* εἶναι προτιμότερον τὸ *δεδεχέσθαι* τοῦ κώδ. (G) νὰ διορθωθῇ εἰς *δεδέχθαι*.

Ἐπ. 137 (σ. 341). Ἡ ἐπιγραφὴ *τῷ σακελλίου* δὲν ἔχει ὀρθῶς ἀποδιδομένη λατινιστὶ sacellario. Περὶ τῶν διαφορετικῶν ἀξιωμάτων *σακελλαρίου* καὶ *σακελλίου* βλ. παρὰ J. Darrouzès, Recherches sur les ὀφφίκια..., Paris 1970, σσ. 310-314 καὶ 318-322. Ἡ αὐτὴ παρατήρησις καὶ ἐπὶ τῆς ἐπ. 141 (τῷ σακελλίου τῆς Θεσσαλονίκης).

Ἐπ. 147 (σσ. 354-356). Ἡ βασιλίς, περὶ ἧς ἐν στ. 25-26 λέγεται *αἰδεσθῆναί σε χρὴ τὸν τῆς βασιλίδος... ἐν τοῖς τοιούτοις ζῆλον*... πρέπει νὰ εἶναι οὐχὶ ἡ σημειουμένη Εἰρήνη Ἀσανῖνα Καντακουζηνή, σύζυγος τοῦ Ἰω. Καντακουζηνοῦ, ἀλλ' ἡ μήτηρ τοῦ Ἰωάννου Ε' Ἄννα Παλαιολογῖνα, διότι αὕτη ἐπεδείξατο ζῆλον πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀντιπαλαμιτῶν, οὓς *ὑπήρειδε καὶ τὴν οἰκείαν ἐδίδου βοήθειαν*, ὡς ἐξαίρεται ἐν συνεχείᾳ, στ. 32-36.

Ἐπ. 2 πρὸς Γρηγορᾶν (Ἀνδρονίκου Ζαρίδου), σ. 384. Ἡ ἐν τῇ ἐπ. ἐκφραζομένη θλῖψις δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ ἐπιστολογράφου Ἰω. Ζαρίδου (ὅστις σημειωτέον δὲν ἀπέθανε τῷ 1322), ὡς ὑποστηρίζεται ἐν ὑπομνήματι, ἀλλὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ἐπισυμβάντος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους· βλ. τὴν ἀνωτέρω περὶ Γ. Λακαπηνοῦ μελέτην μου, σσ. 369-370, 353-354, καὶ τὴν ἐπ. 110,$_{41\ 43}$ (σ. 292) τοῦ Γρηγορᾶ.

Τὰ ἀνωτέρω λεπτολογήματα δὲν ἀπηχοῦν πρόθεσιν νὰ ἀποσπασθῇ ἡ προσοχὴ ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐκδοτικῆς προσφορᾶς τοῦ καθηγητοῦ Leone, ὅστις καὶ διὰ τῆς ἣν κέκτηται αἰσθήσεως τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς εὐρείας ἀρχαιομαθείας αὐτοῦ ἐξέδωκεν ὀρθῶς, διώρθωσεν ἐπιτυχῶς καὶ ὑπεμνημάτισε καὶ ἐσχολίασε φιλοπόνως κείμενον, τοῦ ὁποίου ἡ προσέγγισις προϋποθέτει γνώσεις, ὁπλισμὸν καὶ ἐμπειρίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΙΩ. ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ

---

zur Byz.-neugr. Philologie, Nr 49), ὑπ' ἀρ. 1 χάρτην. Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν μελέτην: Τὸ ἐπιστολάριον Γεωργίου Λακαπηνοῦ καὶ Ἀνδρονίκου Ζαρίδου, Ἀθηνᾶ ΟΖ', 1978-1979, σσ. 345-346, 366-371, ἧς ἡ ἀνατύπωσις ἐντὸς μείζονος ἐργασίας περὶ Ἰωάννου Ζαχαρίου, ἀκτουαρίου, εὑρίσκεται ὑπὸ ἐκτύπωσιν.

Γεωργίου Δημητροκάλλη, Οἱ δίκογχοι χριστιανικοὶ ναοί, Ἀθῆναι 1976, 4ον, σσ. 8 ἄ. ἀ. + 558 (Ἐκδόσεις Γρηγόρη).

Ἡ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον πραγματεία εἶναι ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ ἀρχιτέκτονος βυζαντινολόγου κ. Γ. Δημητροκάλλη, ἡ ὁποία ἐνεκρίθη ὑπὸ τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τὸ λίαν ἐνδιαφέρον θέμα τὸ ὁποῖον πραγματεύεται ἦτο ἀνερεύνητον ἐν ἐκτάσει καὶ ἀπετέλει εἰδικὸν πρόβλημα διὰ τὴν βυζαντινὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχιτεκτονικὴν — ἐὰν μάλιστα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ παραδείγματα τῶν δικόγχων ναῶν εἶναι, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν γεωγραφικήν των ἐξάπλωσιν, ἐλάχιστα. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ συγγραφεὺς προβαίνει εἰς διαχωρισμὸν τῶν μονοκλίτων καὶ δικλίτων δικόγχων ναῶν· τοὺς τελευταίους δὲν συγκαταλέγει εἰς τὴν μελέτην του, ἂν καὶ διαπιστοῖ τὴν μεταξύ των ἀρχιτεκτονικὴν συγγένειαν. Τοῦτο γίνεται περισσότερον κατανοητὸν ἀπὸ τὴν περαιτέρω (σσ. 420 - 423) παράθεσιν εἰδικῆς παραγράφου, συσχετίζων τὴν μορφολογικὴν καὶ τυπολογικὴν ὁμοιότητά των.

Τὸ ὅλον ἔργον κατανέμεται εἰς Ἑπτὰ κεφάλαια (I-VII), πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα διαιροῦνται εἰς ἐπὶ μέρους τμήματα. Μετὰ τὸν Πρόλογον, ἡ Εἰσαγωγὴ (I, σσ. 3 - 11) ἄρχεται μὲ τὴν ἑρμηνείαν καὶ τὸν γλωσσικὸν προσδιορισμὸν τοῦ ὅρου *δίκογχος*, παρατίθενται δὲ οἱ ἑλληνικοὶ καὶ ξένοι γλωσσικοὶ παράλληλοι τύποι, μονολεκτικοὶ καὶ περιφραστικοί. Ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὁ ὅρος «δίκογχος» εἶναι ὁ πλέον ἐπιτυχής, περιεκτικὸς καὶ δηλωτικὸς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρωτοτυπίας τῆς κατηγορίας ταύτης τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἡ δ' ἐπικράτησίς του πρέπει νὰ θεωρῆται ὁριστική. Ἀλλὰ καὶ εἴς τινας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, ὅπου ἡ πολυτυπία τῆς ὁρολογίας προξενεῖ ἐνίοτε προβλήματα, δύναται ὁ ἑλληνικὸς ὅρος νὰ ἀποτελέσῃ πρότυπον διὰ τὴν καθιέρωσίν του. Κατόπιν ὁ συγγραφεὺς φέρει τὸν μελετητὴν εἰς πρώτην προσέγγισιν τοῦ ζητήματος (σσ. 6 - 9) μὲ τὴν παράθεσιν ἀφετηριακῶν παραδειγμάτων εἰλημμένων ἐκ τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, ὅπου εἴτε εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, εἴτε εἰς τὴν δυτικὴν (εἰς τὸν νάρθηκα — βεβαίως μὲ διάφορον λατρευτικὴν σκοπιμότητα ἐν σχέσει πρὸς τοὺς δικόγχους) ἔχομεν ἀμφικόγχους ἀψῖδας. Τὸ τελευταῖον τμῆμα τῆς εἰσαγωγῆς κλείει (σσ. 9 - 11) μὲ τὴν ἐνδιαφέρουσαν κατάταξιν τῶν δικόγχων ναῶν εἰς τρεῖς κατηγορίας, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἐν κατόψει διαμορφώσεως τοῦ ἱεροῦ των. Ἐν προκειμένῳ χρήσιμος καθίσταται καὶ ὁ στατιστικὸς ὑπολογισμὸς (σ. 11, σημ. 1) τῶν τριῶν κατηγοριῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευμένων σχεδίων τῶν μνημείων, αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

Κατηγορία Α': δίκογχοι ναοὶ ἔχοντες δύο ἱερὰ (6%).
Κατηγορία Β': δίκογχοι ναοὶ μὲ δύο κόγχας καὶ ἓν ἱερὸν εἰς τρεῖς ὑποδιαιρέσεις.
Β' 1: δίκογχοι ναοὶ τῶν ὁποίων αἱ κόγχαι προβάλλουν ἐλεύθεραι εἰς τὸ περίγραμμα τῆς κατόψεως (47%).
Β' 2: ναοὶ τῶν ὁποίων αἱ δύο κόγχαι ἐγγράφονται εἰς μεγαλυτέραν ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα (9%).
Β' 3: ναοὶ τῶν ὁποίων αἱ δύο κόγχαι ἐγγράφονται εἰς τὸ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου (22%).
Κατηγορία Γ': ἐνταῦθα συγκαταριθμοῦνται οἱ ναοὶ οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν μοναδικότητα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς κατόψεώς των (4%).

Τὸ Δεύτερον κεφάλαιον (ΙΙ, σσ. 13 - 317) εἶναι τὸ πλέον ἐκτενὲς τῆς μελέτης καὶ ἀφιεροῦται εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῶν παραδειγμάτων τῶν δικόγχων (corpus). Μεθοδικώτατα σημειοῦται δι' ἕνα ἕκαστον ναόν, ἡ τοπογραφική του θέσις, σύντομος ἢ ἐκτενὴς (ἐὰν διὰ πρώτην φορὰν δημοσιεύεται) περιγραφή του, τοὐλάχιστον τὸ σχέδιον τῆς κατόψεως, φωτογραφίαι (ἐλάχιστα παραδείγματα στεροῦνται ἀπεικονίσεως) καὶ τέλος ἕκαστον λῆμμα συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχον βιβλιογραφίαν. Εἰς τὴν σ. 317 χάρτης δεικνύει τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ δικόγχου ἀνὰ τὰς Μεσογειακὰς χώρας καὶ τὴν Ἀνατολήν. Ὡς πρὸς τὴν διάρθρωσιν τοῦ καταλόγου ἅς μοὶ ἐπιτραπῇ ἐνταῦθα νὰ προβῶ εἰς μικρὰν παρατήρησιν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γεωγραφικὴν κατανομήν, εἰδικώτερον, τοῦ ἑλλαδικοῦ νησιωτικοῦ χώρου. Νομίζω ὄχι ὀρθῶς κατετάχθη ἡ νῆσος Κύπρος εἰς τὸ κεφάλαιον «Νησιωτικὴ Ἑλλὰς» (σ. 61), διότι, ἀφ' ἑνὸς δὲν ἀνήκει εἰς τὸ Ἀρχιπέλαγος, ἀφ' ἑτέρου ὑπάρχουν εὐνόητοι λόγοι κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ Μεγαλόνησος ἔπρεπε νὰ σημειωθῇ ἀνεξαρτήτως. Ἑτέρα μεθοδικὴ διάταξις τῆς ὕλης, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ ἀκολουθηθῇ, ἦτο νὰ τεθοῦν αἱ νῆσοι κατὰ κλειστὰς γεωγραφικὰς - ὑδρογραφικὰς ἑνότητας ἢ νὰ σημειωθοῦν κατ' ἀπόλυτον ἀλφαβητικὴν τάξιν (ὅπερ καὶ τὸ εὐχρηστότερον). Ἀσφαλῶς αἱ ὡς ἄνω παρατηρήσεις οὐδόλως μειοῦν τὴν σπουδαιότητα τοῦ καταλόγου, τοῦ πρώτου ἐπὶ διεθνοῦς ἐπιπέδου.

Τὸ Τρίτον κεφάλαιον (ΙΙΙ, σσ. 319 - 368) εἰς ἓξ ἐπὶ μέρους τμήματα συγκροτούμενον, ἀφιεροῦται εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν δικόγχων. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρει τὸν μελετητὴν ὁ στατιστικὸς πίναξ (σ. 324) τῶν θέσεων τῶν ναῶν, ὡς καὶ ἡ ἑπομένη ἐκτενὴς (σσ. 325 - 352) τοπογραφική, ἱστορικὴ καὶ θρησκειολογικὴ ἀνάλυσις, στηριζομένη ἐπὶ τῶν ποσοστῶν τοῦ πίνακος. Πράγματι οὗτος ἀποτελεῖ τὴν ἑρμηνευτικὴν κλεῖδα ὄχι μόνον τοῦ καταλόγου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν συνεχείᾳ θεωριῶν καὶ συμπερασμάτων τοῦ συγγραφέως. Ἐκ τῶν 118 ἐν συνόλῳ δικόγχων κατατάσσονται οἱ 115 (ἐξαιρουμένων τριῶν, σ. 325, σημ. 3). Οὕτως ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ 57% τῶν ναῶν εὑρίσκονται ἐπὶ νήσων, 4% ἐπὶ νήσων λιμνῶν καὶ

ποταμῶν, 15% εἰς ἀκτὰς ἢ πλησίον τούτων, 10% πλησίον ὀχθῶν ποταμῶν ἢ λιμνῶν καὶ μόνον τὸ 14% εἰς τὴν ὀρεινὴν ἐνδοχώραν (σ. 326). Ἡ ἀνωτέρω στατιστικὴ συναγωγὴ εἶναι ὄντως καθοριστικὴ καὶ δικαίως ὁ συγγραφεὺς προσηνατόλισε τὴν ἔρευνάν του εἰς ζητήματα θρησκειολογίας (εἰδωλολατρικῆς καὶ χριστιανικῆς) ἔχοντα συνάφειαν μὲ ὕδατα καὶ νεκρικὰς λατρείας. Ἰδίως ὁ τελευταῖος αὐτὸς χαρακτηρισμὸς ἱκανοῦ ἀριθμοῦ δικόγχων ναῶν, δηλαδὴ ἐχόντων νεκρικόν, ταφικὸν ἢ νεκρολατρικὸν προορισμὸν εἰς ποσοστὸν ἄνω τοῦ 50% (σ. 355), εἶναι μία ἀκόμη καταφανὴς προσφορὰ συναγομένη ἀπὸ τὸν ἀναλυτικὸν κατάλογον (corpus). Εἰς τὰ ἑπόμενα τμήματα τοῦ κεφαλαίου τούτου ἐρευνῶνται οἱ τύποι τῶν ναῶν μὲ δίκογχα ἱερὰ (σσ. 361 - 363), τὸ μέγεθος καὶ αἱ διαστάσεις των (σσ. 364 - 366) καὶ τέλος τὸ πρόβλημα τῆς χρονικῆς ἐξάρσεως (θ' αἰὼν) καὶ ὑφέσεως (ιδ' αἰὼν) τοῦ τύπου τοῦ δικόγχου μονοκλίτου ναοῦ (σσ. 367 - 368).

Τὸ Τέταρτον κεφάλαιον (IV, σσ. 369 - 383) ἀναφέρεται εἰς τὴν παράθεσιν τῶν ἀπόψεων τῶν ξένων καὶ Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων καὶ ἀρχαιολόγων ὅσοι ἠσχολήθησαν μὲ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ δικόγχου. Μὲ πλήρη γνῶσιν τῆς βιβλιογραφίας ἀναλύει, ἐξετάζει καὶ προβαίνει εἰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν διατυπωθεισῶν γνωμῶν διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καταγωγὴν τῶν ναῶν τούτων. Ἰδιαιτέρως ὅμως συζητεῖ τὰς ἀπόψεις τοῦ Δ. Βασιλειάδη (περὶ δυτικῆς προελεύσεως τοῦ δικόγχου, ἀντικρούων δι' ἀναντιλέκτων ἐπιχειρημάτων τὴν θεωρίαν ταύτην, σσ. 378 - 383) καὶ Π. Βοκοτοπούλου (προβαίνων εἴς τινας χρονολογικὰς διαπιστώσεις, σσ. 381 - 383).

Εἰς τὰ ἑπόμενα δύο κεφάλαια ἀναλύονται διεξοδικῶς θρησκειολογικὰ προβλήματα· εἰς τὸ Πέμπτον (V, σσ. 385 - 423) ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «Ἡ ἀρχαία κληρονομία», ὁ λόγος περὶ ἀρχαίων διδύμων θεοτήτων, διδύμων βωμῶν, δικλίτων καὶ δικόγχων ἀρχαίων ναῶν. Διὰ τὰ θρησκειολογικὰ καὶ μυθολογικὰ ζητήματα χρησιμοποιοῦνται ἐκτεταμέναι βιβλιογραφικαὶ ἀναφοραὶ καὶ ὁ συγγραφεὺς ἀποδεικνύεται γνώστης τῆς λαογραφίας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας της. Ἐνταῦθα (σσ. 420 - 423) ἡ σύντομος διαπίστωσις τῆς σχέσεως τῶν δικόγχων μονοκλίτων καὶ δικλίτων ναῶν (θὰ ἠδύνατο τὸ τμῆμα τοῦτο νὰ τεθῇ καὶ ὡς παράρτημα). Εἰς τὸ Ἕκτον κεφάλαιον (VI, σσ. 425-473) ἐξετάζεται διεξοδικώτερον ἡ σχέσις τῶν δικόγχων μὲ τὴν ἐν γένει λατρείαν τῶν χριστιανῶν νεκρῶν καὶ διατυποῦται ὡς συμπέρασμα (σ. 473): «Οἱ δίκογχοι, ἀκόμα καὶ σὰν νεκρικοὶ ναοί, ὑπῆρξαν ναοδομικὸς τύπος ποὺ υἱοθετήθηκε μόνο ἀπὸ τὴ λεγομένη Σχολὴ τῆς Ἀνατολῆς, τῆς παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς τέχνης». Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ συμφωνήσωμεν μὲ τὴν θέσιν αὐτήν.

Εἰς τὸ Ἕβδομον καὶ τελευταῖον κεφάλαιον (VII, σσ. 475 - 480) τῆς διατριβῆς, εὐσυνόπτως ἐκθέτει τὰ συμπεράσματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ δίκογχος μονόκλιτος (καὶ δίκλιτος;) ναὸς παρουσιάσθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν

Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἐκεῖθεν ἐξηπλώθη ἀνὰ τὰς Μεσογειακὰς χώρας· ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικήν του ἰδιορρυθμίαν, τὸ δίκογχον δηλαδή, δέχεται ὅτι λόγοι κυρίως λατρευτικοὶ — καὶ ὀλιγώτερον κατασκευαστικοὶ — ἐπέβαλλον τὴν χρῆσιν καὶ τὴν διάδοσίν του. Εἰδικώτερον ὑποστηρίζονται τέσσαρες θέσεις τῆς παρουσίας τοῦ δικόγχου ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν χριστιανικὴν λατρείαν· δίκογχοι ναοί: α΄) ἀφιερωμένοι εἰς ζεῦγος ἁγίων, β΄) διὰ τὴν λειτουργίαν δύο δογμάτων, γ΄) ἐκ μετασκευῆς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς παλαιοτέρων μονοκλίτων ναῶν καὶ δ΄) ἔχοντες νεκρικὴν - νεκρολατρικὴν χρῆσιν.

Τὸ βιβλίον κλείεται μὲ ἀναλυτικὴν βιβλιογραφίαν (σσ. 483 - 513), εὑρετήριον μνημείων, συγγραφέων καὶ τόπων (σσ. 517 - 540), ἐκτενῆ γαλλικὴν περίληψιν (σσ. 541 - 547), πίνακα περιεχομένων καὶ ἀναγραφὴν δημοσιευμάτων τοῦ συγγραφέως.

Ἡ συντόμως ἀναλυθεῖσα περισπούδαστος μονογραφία τοῦ Γ. Δημητροκάλλη ἀνενδοιάστως δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι καλύπτει κενὸν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ διεθνῆ βυζαντινολογικὴν ἀρχιτεκτονικὴν βιβλιογραφίαν, εἶναι δὲ ὁ συγγρ. ἀξιέπαινος διὰ τοὺς κόπους τοὺς ὁποίους κατέβαλε νὰ πραγματευθῇ συγκεντρωτικῶς εἰς ἓν σῶμα περὶ τῶν μονοχώρων δικόγχων ναῶν. Δὲν μένει παρὰ νὰ συγχαρῶμεν τὸν ἔχοντα εὐρέα ἐπιστημονικὰ βυζαντινολογικὰ διαφέροντα συγγραφέα, διὰ τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τόσων ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν πηγῶν, νεωτέρων βοηθημάτων, διὰ τὴν ὀρθὴν μεθοδολογίαν τῆς διατριβῆς, τὴν διατύπωσιν ἀλλὰ καὶ ἑρμηνευτικὴν ἀντιμετώπισιν ποικίλων προβλημάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα δὲν ἀπαιτεῖ μόνον ἀρχιτεκτονικὰς γνώσεις. Ἀπὸ τὸν ἴδιον θὰ ἀναμένωμεν τὴν ἐν καιρῷ ἐνημέρωσίν μας διὰ τὴν τυχὸν παρουσίαν εἰς τὴν διεθνῆ βιβλιογραφίαν νέων παραδειγμάτων δικόγχων μονοκλίτων ναῶν — διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ καταλόγου του.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΥ

Γιῶργος Χ. Κουμάκης, Νῖκος Καζαντζάκης, θεμελιώδη προβλήματα στὴ φιλοσοφία του. Βιβλ. τῆς «Ἑστίας....», Ἀθήνα 1982, 8ον, σσ. 142.

Ἡ διάρθρωσις τοῦ βιβλίου ἔχει ὡς ἑξῆς: Πρόλογος σσ. 9-10, Εἰσαγωγὴ σσ. 11-12, Μέρος πρῶτον: Φόβος, ἐλπίδα, Ἐλευθερία (κεφ. 1-13) σσ. 15-41, Μέρος δεύτερον: Ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Καζαντζάκη (κεφ. 14-27) σσ. 57-101, Ἀνακεφαλαίωση: σσ. 103-105, Summary σσ. 107-108, Σημειώσεις: σσ. 109-128, ἔργα τοῦ Καζαντζάκη ποὺ μνημονεύονται: σ. 129, Πίνακας πραγμάτων: σσ. 132-138 καὶ πίνακας ὀνομάτων: σσ. 139-142.

Τὸ βιβλίον εἶναι ἀντικείμενον κρίσεως ἐν τῇ ΕΕΒΣ. διότι θίγει θέματα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ στάσις τοῦ συγγραφέως δὲν στηρίζεται εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰ κείμενα τῶν Πατέρων.

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Κουμάκη ἐκ πρώτης ὄψεως παρέχει πληροφορίας περὶ τοῦ Καζαντζάκη, ἐφ' ὅσον μάλιστα ὑπόσχεται πλήρη διακρίβωσιν καὶ ἐξονυχιστικὸν κριτικὸν ἔλεγχον, προκειμένου ἀκωλύτως νὰ συναχθοῦν συμπεράσματα περὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς τεκμηριώσεως τοῦ ἀδίκου τῆς ἐναντίον του ἐπιθέσεως ἐκκλησιαστικῶν κύκλων ὡς ἀπίστου. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ πραγματικότης εἶναι ἄλλη. Αἱ παρατιθέμεναι γνῶμαι δὲν ἔτυχον κριτικῆς ἐπεξεργασίας ἢ καταλλήλου ἀξιολογήσεως. Ἡ ἀσάφεια τῶν νοημάτων ἄγει εἰς τὸ νὰ διερωτᾶται ὁ ἀναγνώστης περὶ τῶν προθέσεων τοῦ συγγρ. ὅπως ὅταν γράφῃ ὅτι τὸ *καλὸ καὶ τὸ κακὸ πρέπει νὰ κάνουν αὐθυπέρβαση* (σ. 60). Ἐπὶ πλέον παρατηροῦνται ἀντιφάσεις, προκρούστειαι προσπάθειαι ἀποδείξεως ἀναποδείκτων καὶ ἄλλα, δηλοῦντα ὅτι τὸ κρινόμενον ἔργον ἐγράφη χωρὶς νὰ τύχῃ τῆς ἀπαραιτήτου ἐπανεξετάσεως προκειμένου νὰ παρουσιασθοῦν ἁρμονικῶς συνηρθρωμένα τόσον τὰ μέρη πρὸς τὸ ὅλον, ὅσον καὶ αἱ ἐπὶ μέρους ἀπόψεις τοῦ κ. Κουμάκη πρὸς τὰς προθέσεις του.

Ὁ συγγρ. ὑποστηρίζει ὅτι διέγνωσεν ὁμοιότητας εἰς τὸ ἔργον τοῦ Καζαντζάκη πρὸς τὸν κυνικὸν Δημώνακτα καὶ τὸν Ἀνώνυμον τῆς Ἑλλ. Νομαρχίας, ἀλλ' ἐνῷ ὁ Δημώναξ λέγεται ὀρθῶς ὅτι δὲν συνέγραψέ τι (σ. 31), ἀλλαχοῦ ὑπονοεῖται ὡς ἔχων ἔργα (σ. 57). Εἰς τὸν Ἀνώνυμον εὑρίσκει ὁ κ. Κουμ. καταπληκτικὴν ὁμοιότητα (σ. 29), αἱ αὐταὶ ἀπόψεις παρατηρεῖται ἀλλαχοῦ ὅτι εἰς τὸν Καζαντζάκην παρουσιάζονται *ἀντίστροφα* (σ. 40). Ἡ σχολὴ τῆς

Φραγκφούρτης *εφώτισε* (σ. 98), ἀλλὰ εἶναι καὶ φωνὴ *ἀπελπισίας* (σ. 99). Παραλλήλως ὁ συγγρ. ἐκθειάζει τὸν Καζαντζάκην ὡς ἀπορρίψαντα τὴν ἀνάγκην τῆς ἐλπίδος (σ. 19), ὑποστηρίζει ὅμως ὅτι ἡ ἐλπὶς εἶναι κατάστασις τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως (σ. 20).

Τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν τῆς «Φιλοσοφίας» τοῦ Καζαντζάκη ἀπησχόλησε τὸν συγγρ. τόσον ὥστε χωρὶς νὰ τὸ λύσῃ, ἔπεσεν εἰς ἀντιφάσεις. Διότι ἐνῷ ἐν τῷ προλόγῳ του ὑποστηρίζει ὅτι ἡ διαπίστωσις ὁμοίων ἀπόψεων εἰς τὸ ἔργον του καὶ εἰς τὸ ἔργον ἄλλων στοχαστῶν δὲν σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι καὶ αἱ δύο π ρ ω τ ό τ υ π ο ι (σ. 11), ἐπανερχόμενος ἐν σ. 44 γράφει ὅτι δυνατὸν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ὑπάρχῃ ἐ π ί δ ρ α σ ι ς, καὶ οὕτω καταγράφει ἱκανὸν ἀριθμὸν φιλοσόφων καὶ μὴ οἱ ὁποῖοι, ὡς νομίζει, ἤσκησαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἔργου τοῦ Καζαντζάκη: Α'. Ἀπὸ τὸν Νίτσε εἶναι *ἐπηρεασμένος* (σ. 17), *βαθιὰ ἐπηρεασμένος* (σ. 27), *ἔμαθε* τὸν νόμον τῆς ζωῆς (σ. 78), *ἐγνώρισε* τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ (σσ. 60, 84), *ἐπηρεάστηκε* στὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ (σ. 89), *πῆρε τὸ ὑπόβαθρο* τῆς στηρίξεως τῆς ἐλευθερίας ἄνευ ἐλπίδος (σ. 66), *πῆρε* τὴν φράσιν ποὺ ἐπαναλαμβάνει εἰς τὴν Ἀσκητικὴν (σ. 87), *ἐδιδάχθη* νὰ δυσπιστῇ εἰς οἱανδήποτε αἰσιόδοξον θεωρίαν (σ. 67). Β' Ἀπὸ τὸν Σοπενχάουερ ὁ Καζαντζάκης *πῆρε* τὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου ὡς παραστάσεως (σ. 21), εἰς ἄλλα τὸν *ἀκολουθεῖ* (σ. 85), τέλος ὁ Σοπενχάουερ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Νίτσε *ἐμύησαν* τὸν Καζαντζάκην εἰς τὴν ἀπαισιοδοξίαν (σ. 45). Γ'. Ἀπὸ τὸν Μπερξὸν ὁ Καζαντζάκης *ἐπηρεάστηκε βαθύτατα* (σ. 89), ἐδέχθη *προφανῶς* ἐπίδρασιν (σσ. 77, 78), ἡ δὲ θεωρία τοῦ Καζαντζ. περὶ τῆς γνώσεως εἶναι *ἴδια* μετὰ τῆς τοῦ Μπερξὸν (σ. 86). Δ' Ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτον, εἶναι *ἔκδηλη* ἡ ἐπίδρασίς του (σ. 89), εἰς τὸν Ἡράκλειτον ἔχει *τὶς ρίζες* του ὁ χαρακτὴρ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καζαντζάκη (σ. 81). Ε'. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Ντοστογιέφσκι γράφει ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι *ἐπηρεάστηκε* (σ. 89). ϛ' Ἀπὸ τὸν Τζέϊμς *πιθανῶς* ἐπηρεάσθη (σ. 77). Ζ' Ὁμοίως καὶ ἐκ τῆς Ἐρωφίλης τὴν ὁποίαν *κατὰ πᾶσαν πιθανότητα* εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Καζαντζάκης (σ. 75). Ὑπάρχει καὶ περίπτωσις ἐλλείψεως ἐπηρεασμοῦ: Η' Δὲν ἐπηρεάσθη ὁ Καζαντζ. οὔτε ἀπὸ τὸν Γιάσπερς οὔτε ἀπὸ τὸν Σάρτρ (σ. 66), ἀλλὰ καὶ ὁμαδικῆς ὑποβολῆς: Οὕτως Θ' σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἔργου τοῦ Καζανταζ. εὑρίσκει ὁ συγγρ. ὅτι *ἔπαιξαν* ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Νίτσε, ὁ Τζέϊμς, ὁ Λένιν, ὁ Χριστός, ὁ Βούδας, ὁ Ὅμηρος, ὁ Τολστόϊ, ὁ Ντοστογιέφσκι, ὁ Δάντης, κ.ἄ. (!!) (σ. 69). Ι' Εἰς ἄλλην ὁμάδα ὑπάρχουν ὁ Ὅμηρος, ὁ Μπερξόν, ὁ Νίτσε, ὁ Τζέϊμς, ὁ Δάντης καὶ ὁ Ζορμπᾶς (σ. 43). ΙΑ' Ἐπίσης ὁ Καζαντζ. *εἶχεν ὡς πρότυπα* τὸν Βούδαν, τὸν Νίτσε καὶ *πιθανῶς* τὸν Κύπριον κυνικὸν Δημώνακτα (σ. 76). ΙΒ'. Πρὸς τοῦ Δημώνακτος τὰς θέσεις αἱ τοῦ Καζαντζάκη παρουσιάζουν *καταπληκτικὴν ὁμοιότητα* (σ. 29). ΙΓ' Τὴν αὐτὴν *καταπληκτικὴν* ὁμοιότητα ἀναγνωρίζει ὁ συγγρ. ὅτι παρουσιάζουν αἱ ἀποψεις αὐτοῦ καὶ πρὸς τὰς τοῦ

Ἀνωνύμου τῆς Ἑλλ. Νομαρχίας (σ. 29), παρ' ὅλον ὅτι ἀλλαχοῦ ἡ ὁμοιότης αὐτὴ *κεῖται σὲ ἄλλο ἐπίπεδο* (σ. 76). ΙΔ' Ὁ Καζαντζάκης ἀκολουθεῖ *συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα* (!!) τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Μάρξ (σ. 52). Τέλος ΙΕ', ὁ συγγρ. γράφει ὅτι λόγους τινὰς δὲν τοὺς εἶπε πρῶτος ὁ Καζαντζ., ἀλλὰ *ὁ Βούδας...ὁ Δημώνακτας,...καὶ τόσοι ἄλλοι γνωστοὶ καὶ ἄγνωστοι* (!!!) (σ. 101).

Αὐτὰ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πρωτοτυπίαν τῶν ἀπόψεων τοῦ Καζαντζάκη. Μεθ' ὅλον ὅμως αὐτὸν τὸν κατάλογον τί ἀπομένει νὰ εἶναι ἴδιον τοῦ αὐτοῦ καὶ δὴ φιλοσόφημα, γνωμικὸν ἢ θεωρία; Συναφῶς ὅμως θὰ προστεθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὅπου κρίνει ὁ Κουμάκης αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ ἔργον τοῦ Καζαντζάκη, ἂν συναντήσῃ τι ἐπιλήψιμον, τὸ ἀντιπαρέρχεται. Κατὰ ταῦτα ἀφοῦ ἔχει διαπιστώσει ἀντίφασιν εἰς τὸν Καζαντζάκην, προσθέτει ὅτι ἡ βαθυτέρα κατανόησις τὸν πείθει — οὐδὲν περὶ τοῦ τρόπου ἀναγράφεται — ὅτι δὲν ἦτο ἀντίφασις, χωρὶς ὅμως νὰ σημαίνῃ τοῦτο ἀπουσίαν γνησίων ἀντιφάσεων εἰς τὸ ἔργον τοῦ Καζαντζάκη (σ. 80). Διερωτᾶται, ἀλλαχοῦ ὁ συγγρ. μήπως ὁ Καζαντζ. ἀγωνίζεται νὰ παραβιάσῃ ἀνοικτὰς θύρας, ἀλλ' ἐν τούτοις καταλήγει εἰς ἐπαίνους (σ. 61). Ἐπικαλεῖται ὁμολογίαν τοῦ Καζαντζάκη ὅτι ἐνίκησε τὸν φόβον ἐξ αἰτίας τοῦ πρὸς τὸν πατέρα του φόβου ἀλλά, παρ' ὅλον ὅτι, ὀρθῶς, λέγει ὅτι ἡ τοιαύτη νίκη ὁδηγεῖ εἰς ἄπειρον (σ. 18), ὑποστηρίζει πραλλήλως ὅτι εἰς τὸν Καζαντζάκην εὑρίσκει στερεὸν φιλοσοφικὸν *ὑπόβαθρον* (σ. 15). Ἂν καὶ ὁλόκληρον τὸ βιβλίον τοῦ κ. Κουμάκη ἀναλίσκεται εἰς ἐπαίνους πρὸς τὸν Καζαντζάκην ἐξ αἰτίας τῆς δῆθεν ἐλευθερίας του, εἰς τὴν τελευταίαν σχεδὸν σελίδα καταλήγει εἰς τήν, κατὰ τὴν διατύπωσιν δελφικήν, ὀρθὴν πλὴν ἀνεκμετάλλευτον γνώμην ὅτι δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι *ὁ ὁρισμὸς τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὸν Καζαντζάκη εἶναι σωστὸς ἐνῶ οἱ ἄλλοι εἶναι λαθεμένοι.* (σσ. 100-101). Ἀλλ' ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πρὸς τί τόσος κόπος; Τέλος δὲ ἀφήνει ἐπίσης ἀνεξέταστον τὴν δάνειον ἀντίληψιν τοῦ Καζαντζάκη ὅτι αἱ γυναῖκες στεροῦνται ψυχῆς (!!!) καὶ ἐλευθερίας (σ. 44). Γυνὴ στερουμένη ψυχῆς θὰ ἦτο ἄλογον ζῷον, διὰ τὸ ὁποῖον (τὸ ἥμισυ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους) ὁ δημιουργὸς δὲν ἐπρονόησεν ἐλευθερίαν (ὁ μὴ διακρίνας ἄρσεν τοῦ θήλεος), πρβλ. *οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ* (Γαλ. γ' 28).

Κατόπιν τῶν ἤδη ἐκτεθέντων ἀνακύπτει ἐρώτημα ὄχι τόσον ἂν ἡμεῖς ἐπείσθημεν ὥστε νὰ θεωρήσωμεν πλέον τὸν λογοτέχνην Καζαντζάκην ὡς φιλόσοφον, ὅσον ἂν ὁ ἴδιος ὁ συγγρ. εἶναι πεπεισμένος περὶ τούτου, καθ' ὅσον μάλιστα γράφει ὅτι τὸ συνολικὸν ἔργον τοῦ Καλαντζ. *δὲν εἶναι καὶ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καθαρὰ φιλοσοφικὸ* (σ. 70), ὅταν οὐδενὸς λογοτέχνου τὸ ἔργον εἶναι συστηματικῆς φιλοσοφίας ἀνάπτυξις, καὶ ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Καζαντζάκη εἶναι μία τῶν πολλῶν φιλοσοφιῶν *ὅσο θεμελιώδη ἢ ἀσήμαντη* (sic) *καὶ ἂν τὴν θεωρήσει κανεὶς* (σ. 100). Ἐὰν ἠλήθευε τοῦτο, θὰ ἔπρεπεν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Καζαντζάκη νὰ συναγάγῃ ὁ μελετητὴς συνεπῆ καὶ ὡλοκληρωμένην φιλοσοφικὴν θεώρησιν.

Ἐρχόμεθα εἰς τὸ διττὸν πρόβλημα. Ἐὰν ὁ Καζαντζάκης (πολλάκις τυπικῶς ἀναφερόμενος εἰς Θεὸν εἰς τὰ ἔργα του) ἐπίστευεν εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ, καὶ δεύτερον ἂν ὁ Θεὸς αὐτὸς ἦτο ὁ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι πολλαχοῦ ὑπεστήριζεν ὅτι οὐχὶ ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μάχεται νὰ δημιουργήσῃ θεοὺς ἢ θεόν. Καὶ ὅτι δὲν πιστεύει τίποτε, δὲν φοβεῖται τίποτε, δὲν ἐλπίζει τίποτε. Ἑπομένως ἀναιρεῖ ὅσα ἡ Ἐκκλησία διδάσκει οὐ μόνον περὶ τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ φόβου καὶ ἐλπίδος.

Ὁ Κουμάκης ἐπιχειρεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ὁ Καζαντζ. δὲν ἦτο ἄπιστος ἀλλ' ὅτι κατηγορήθη ἁπλῶς ὑπὸ μιᾶς μερίδος χριστιανῶν. Ἡ ἐμβρίθεια τοῦ συγγρ. περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν Χριστιανισμὸν συνάγεται ἐκ πολλῶν περιπτώσεων. Ὡς γνωστὸν ἐκ τῶν ὑψίστης σημασίας εἶναι διὰ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τοὺς χριστιανοὺς ἡ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ κατάργησις τοῦ θανάτου. Ὁ κ. Κουμάκης ἀνατρέχων εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου λεγόμενον ὅτι ὁ Χριστὸς ἐνηθρώπησεν *ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τοῦτ' ἔστιν τὸν διάβολον* (Ἑβρ. β' 14), προσθέτει καὶ ἄλλην ἐπεξήγησιν γράφων ὅτι ὁ Χριστὸς *θέλει μὲ τὸ θάνατο...νὰ ἀπαλλάξει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ θανάτου* (σ. 54). Προφανῶς ὁ κ. Κουμάκης θεωρεῖ τὸν διάβολον ὡς συναίσθημα ἀπὸ τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ὁμοιοπαθητικῆς(;) ὁ Χριστὸς θὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀνθρώπους!!! Τὸ παράδοξον δὲν ἔγκειται τόσον εἰς τὴν ὡς ἄνω ἐπίνοιαν τοῦ κ. Κουμάκη, ὅσον εἰς τὸ ὅτι ἡ φράσις του περὶ τοῦ τρόπου ἀπαλλαγῆς τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ θανάτου εἰσάγεται διὰ τοῦ *ἐπίσης* τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸν Σοπενχάουερ. Ἰσχυρίζεται δηλ. ὁ κ. Κουμάκης ὅτι ὅπως ἔγραψεν ὁ Σοπενχάουερ ἐπίσης διδάσκει καὶ ὁ Χριστιανισμός!!! Ἂς μὴ θεωρηθῇ lapsus calami, διότι καὶ ἀλλαχοῦ ἐπικαλεῖται τὸν Σοπενχάουερ ὡς ἑρμηνευτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὕτως γράφει ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς *διδάσκει κατὰ τὸν Σοπενχάουερ...* (σ. 65). Ἀλλὰ καὶ ὁ Bergson παρουσιάζεται ὡς ἑρμηνευτὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ, καθ' ὅσον ὁμιλεῖ, ὅπως γράφει οὗτος, διὰ τὸ βαθὺ νόημα τῶν ἀντιθέσεων τῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίας (σ. 83). Εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐγκύρων ἑρμηνευτῶν ἃς προστεθῇ ὁ Feuerbach, τὸν ὁποῖον ἐπίσης ὁ συγγρ. ἐπιστρατεύει διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ἀπόψεις του περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ (σσ. 89,90). Πρέπει βεβαίως νὰ λεχθῇ ὅτι ἀναφέρεται καὶ εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας (σ. 49), ἄνευ ὅμως ἀναφορᾶς εἰς ὡρισμένον κείμενον, γενικῶς δὲ καὶ ἀορίστως εἰς τὸν Χριστιανισμὸν (σσ. 58, 59, 76), ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς συγκεκριμένα χωρία τῆς Κ. Δ. Ὡπλισμένος δι' ὅλων αὐτῶν γράφει ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Καζαντζάκη ἄρνησις τοῦ καθιερωμένου Θεοῦ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ ἰδίου δημιουργία νέου θεοῦ (σ. 88) δὲν εἶναι ἐπιλήψιμος, ἀντιθέτως μάλιστα ἰσχυρίζεται ὅτι τοῦτο ἁρμόζει εἰς τὸν Καζαντζάκην ὡς ὄντα ἐλεύθερον, διὸ καὶ ἀπορῶν καταλήγει: *Μπορεῖ αὐτὸ νὰ θεωρηθεῖ παραχάραξη τοῦ ἱστορικοῦ Χριστοῦ ἢ εἶναι μιὰ νέα δημιουργία ποὺ φέρει τὸ ἴδιο ὄνομα;* (σ. 91). Ἀλλ' ἐφ' ὅσον, ὀρθῶς ἐπὶ τοῦ προκει-

μένου, ὁ συγγρ. θεωρεῖ τὸν Χριστὸν ἱστορικὴν πραγματικότητα, δεδομένου μάλιστα ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου τὸν ἀποδέχεται ὡς Θεόν, δὲν εἶναι παραχάραξις ἡ ἀπόδοσις πλείστων ὅσων ὄχι ἁπλῶς ψευδῶν ἀλλὰ καὶ αἰσχρῶν ἰδιοτήτων τὰς ὁποίας ὁ Καζαντζάκης παραθέτει εἰς τὸν «Τελευταῖον Πειρασμόν»; Ἂν ὁ κ. Κουμάκης ἐχρησιμοποίει περισσότερον τὸ ὡς ἄνω ἔργον—μίαν παραπομπὴν ἀνεύρομεν—ἀσφαλῶς οὐδέποτε θὰ διενοεῖτο νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ παραχαράξεως. Ἀφήνω τὸ ὅτι Θεὸς καὶ θρησκεία (Χριστὸς καὶ Χριστιανισμὸς) δὲν δημιουργοῦνται διὰ βιβλίων καὶ θεωριῶν, ἀλλὰ διὰ θυσίας αἵματος (Σταυρός).

Κατόπιν, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς συγκεκριμένας ἀπόψεις τῆς «πίστεως» τοῦ Καζαντζάκη τοῦ ὀνοματικῶς μόνον ἐπικαλουμένου θεόν, ὅταν ὁ συγγρ. γράφῃ ὅτι *ἡ ἐλπὶς* καὶ ὁ *φόβος* — ἀμφότερα ἠρνήθη ὁ Καζαντζάκης — ἀναφέρονται εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν (σ. 16), δὲν εἶναι ὁ Καζαντζάκης ἀσεβὴς ἀρνούμενος τὴν κρίσιν; Ἂν δὲν εἶναι ἀσεβὴς καὶ ἄπιστος, τότε πῶς ἐξηγεῖται ὅτι ἡ στάσις τοῦ Καζαντζάκη ἔναντι τοῦ Χριστοῦ εἶναι κατὰ τὸν Κουμάκην *ἀπορητικὴ καὶ δείχνει ἔντονη δυσπιστία* (σ. 90). Εἰς τὸ γεγονός, γράφει οὗτος, ὅτι ὁ Καζαντζάκης ἔπλασεν ἕνα νέον θεὸν[1] (προφανῶς καταλύων ἐν συνειδήσει τὸν πιστευόμενον ἀπ' αἰώνων εἰς ὃν καὶ αὐτὸς νήπιος ἐβαπτίσθη) ἔχουν τὴν ἀφετηρίαν των αἱ *ἐπιθέσεις ὁρισμένων κύκλων*. Προσθέτει δὲ ὅτι *ἡ ἐπίθεση αὐτὴ δὲν ἔχει στέρεο ἔρεισμα* (σ. 90). Ἂν ὁ ἀναγνώστης ἀναμένει νὰ παραθέσῃ

---

1. Εἶναι μὲν παραδεκτὸν διὰ τῆς λογοτεχνίας ἀρχαιόθεν ἕκαστος νὰ ἑρμηνεύῃ τὰ ἐθνικὰ ἢ ἱστορικὰ πρόσωπα (Οἰδίποδα, Ἰφιγένειαν, Μήδειαν, Ἰούδαν, Ἰουλιανόν, Ναπολέοντα) ὡς αὐτὸς νομίζει ὅτι δύναται νὰ τῷ χρησιμεύσῃ πρὸς τοῦτο. Ἀλλὰ ποῖος θὰ ἔπλαττε μίαν Μήδειαν ἀμέτοχον τῆς παιδοκτονίας, μίαν ἔγγαμον Ἰφιγένειαν, ἕνα ἄμωμον Οἰδίποδα, ἕνα πιστὸν Ἰούδαν, ἕνα ἀνελλήνιστον Ἰουλιανὸν ἢ ἕνα ἀνίκανον καὶ ἀπόλεμον στρατηγὸν ὡς Ναπολέοντα; ἢ ποῖος θὰ ἔκρυπτεν ὑπὸ ἕνα αἱμοβόρον Ἰεχωβᾶν ἢ ἕνα τεταραγμένον ψυχικῶς Βούδαν, τὰς «ἑρμηνείας» τῶν ὑπάρξεων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν βασικῶς συνδεθῆ μὲ τὰς ἀντιθέτους ἰδιότητας, δηλ. τῆς παιδοκτόνου, τῆς παρθένου, τοῦ αἱμομείκτου, τοῦ προδότου, τοῦ σοφοῦ Ἑλληνιστοῦ καὶ τοῦ μεγαλοφυοῦς στρατηγοῦ ἢ (προκειμένου περὶ τοῦ Θεοῦ) τοῦ αὐστηροῦ (ἔλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν) καὶ τοῦ ἠρεμωτάτου καὶ ἀκινήτου;

Ποῖος Χριστός, ὁ κατὰ παράδοσιν «ἐκτὸς ἁμαρτίας ὑπάρχων», δύναται νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν Μαγδαληνὴν Μαρίαν, καθ' ὃν τρόπον τὸν ἐμφανίζει ὁ Καζαντζάκης; Ποία σύγχυσις ἐξ ἄλλου θὰ ἐγεννᾶτο ἐὰν ἡ Ἱστορία ἔδιδε μόνον τὰ ὀνόματα ἢ καὶ τὸν χῶρον, καὶ παρέβλεπε τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ἑκάστου καὶ τὴν ἐν μακρῷ χρόνῳ διαμορφωθεῖσαν περὶ αὐτοῦ πίστιν;

Ἡ βάσις τῆς εὐσεβείας, διὰ τοὺς χριστιανοὺς εἶναι ἡ πίστις, καὶ δὴ πρὸς τριαδικὸν Θεὸν δημιουργόν, ἐνανθρωπήσαντα Λόγον Χριστὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ Πατρός, καὶ ὅσα τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως ὁρίζει. Ὅπου δὲ ἡ Ἐκκλησία δὲν περιώρισε τὰ θέματα δι' ἀνεκκλήτων δογμάτων ἐκεῖ μόνον ἐπιτρέπεται εἰς τὸν πιστὸν ἡ ἔκφρασις γνώμης, ἡ ὁποία δὲν δεσμεύει τὴν Ἐκκλησίαν καὶ δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν Ἱερὰν παράδοσιν. Ἑπομένως, κατὰ τὰ μέτρα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ εὐσεβὴς ὁ Καζαντζάκης ἀθετῶν Γραφήν, παράδοσιν καὶ πίστιν;

τὰ ἐπιχειρήματά του ἐπὶ τοῦ προκειμένου, θὰ ἀναμένῃ ἀενάως διότι οὐδὲν ἀναφέρει ἐκτὸς ἂν θεωρηθῇ ὅτι ὁ συγγρ. καλύπτεται γράφων ὅτι ὁ Καζαντζάκης δὲν ἦτο ἀσεβής, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ Ἐπίκουρος εἶχεν ὑποστηρίξει παρομοίους θέσεις, τὴν γνώμην δὲ τοῦ Ἐπικούρου ἠσπάσθη καὶ ὁ Μὰρξ (σ. 91). Ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ πιστὸς καὶ εὐσεβὴς ὁ Καζαντζάκης δεχόμενος τὴν μετεμψύχωσιν (σ. 62) καὶ ζήσας ἄνευ φόβου Θεοῦ καὶ ἄνευ ἐλπίδος; Διὰ τὸν συγγρ. ἴσως εἶναι δυνατόν, διότι ὅπως γράφει εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἡ ἐλπὶς καὶ ὁ φόβος ἀλληλοαποκλείονται (σ. 58). Εἰς ποῖον ὅμως Χριστιανισμόν, διότι εἰς τὴν Κ.Δ. πολλὰ χωρία μαρτυροῦν τὸ ἀντίθετον ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστα ὁ φόβος καὶ ἡ ἐλπίς, οἱ Χριστιανοὶ μάλιστα ἀντιδιαστέλλονται τῶν ἄλλων τῶν μὴ ἐχόντων ἐλπίδα ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν (Α' Θεσσ. δ' 13), ἐξ οὗ ***καὶ διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας*** (Ἑβρ. β' 16).

Ἡ ἐλπὶς κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ὑπερχρονικόν, εἰς τὸ αἰώνιον. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἔγραφεν ὅτι *χρόνου τῷ μὲν παρῳχηκότι ἡ μνήμη τῷ δὲ μέλλοντι ἐλπίς ἐστι* (Στρωμ. 2,12, PG 8,989B), ὁ δὲ Ἀλεξανδρεὺς Δίδυμος ἐφρόνει ὅτι *ἡ ἐλπὶς οὐδὲν ἕτερόν ἐστι κατὰ γένος ἢ προσδοκία ἀγαθῶν* (Εἰς τὸν Ἰώβ, PG 39, 1140C). Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συνύπαρξιν ἐλπίδος καὶ φόβου Πέτρος ὁ Δαμασκηνὸς παρετήρησε τὰ ἑξῆς ἀξιοσημείωτα: *ὁ πιστεύων τῷ Κυρίῳ φοβεῖται τὴν κόλασιν· καὶ ὁ φοβούμενος τὴν κόλασιν τηρεῖ τὰς ἐντολάς· καὶ ὁ τὰς ἐντολὰς τηρῶν, ὑπομένει τὰς θλίψεις· καὶ ὁ τὰς θλίψεις ὑπομένων, ἕξει τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα· καὶ ἡ ἐλπὶς χωρίζει πάσης προσπαθείας τὸν νοῦν· ταύτης δὲ χωρισθείς, ἕξει τὴν εἰς Θεὸν ἀγάπην* (Προοίμ. περὶ τῶν ἑπτὰ σωματ. πράξεων, Φιλοκαλία Γ', σσ. $16,_{25}$ καὶ ἑξ.). Ἄρα εἶναι δεδομένη ἡ συνύπαρξις ἀμφοτέρων εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπενθυμίζω ὅτι πλέον ἢ ἅπαξ εἰς ἑκάστην θ. Λειτουργίαν Ἰω. τοῦ Χρυσοστόμου, ἀκούεται ἡ λ. φόβος: πβ. *Ἔνθες ἡμῖν καὶ τὸν τῶν μακαρίων σου ἐντολῶν φόβον* (Εὐχὴ πρὸ τοῦ Εὐαγγελίου). *Δὸς αὐτοῖς πάντοτε μετὰ φόβου καὶ ἀγάπης* (εὐχὴ πιστῶν Β'). *Στῶμεν καλῶς στῶμεν μετὰ φόβου* (ὁ διάκονος μετὰ τὸ Πιστεύω)· *οὐ γὰρ ἔκλιναν σαρκὶ καὶ αἵματι, ἀλλὰ σοὶ τῷ φοβερῷ Θεῷ* (εὐχὴ κεφαλοκλισίας). Τὸ διακονεῖν τῷ Θεῷ *μέγα καὶ φοβερὸν καὶ αὐταῖς ταῖς ἐπουρανίαις Δυνάμεσιν* (εὐχὴ τοῦ Χερουβικοῦ). Τέλος καὶ ἡ πρόσκλησις εἰς τὸ δεῖπνον τῆς βασιλείας γίνεται, *Μετὰ φόβου Θεοῦ πίστεως καὶ ἀγάπης*. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ὅρου φόβος ἔχει παλαιότατα ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὁρισθῇ.

Ἤδη ἀπὸ τοῦ Κλημέντος Ἀλεξανδρέως ἔχει γίνει δεκτὸν ὅτι εἶναι *διττὸν τὸ εἶδος τοῦ φόβου, ὧν τὸ μὲν ἕτερον γίνεται μετὰ αἰδοῦς, ᾧ χρῶνται πολῖται μὲν πρὸς ἡγεμόνας ἀγαθοὺς καὶ ἡμεῖς πρὸς τὸν Θεόν, καθάπερ οἱ παῖδες οἱ σώφρονες πρὸς τοὺς πατέρας..., τὸ δὲ ἕτερον εἶδος τοῦ φόβου μετὰ μίσους γίνεται ᾧ δοῦλοι πρὸς δεσπότας κέχρηνται χαλεποὺς καὶ Ἑβραῖοι δεσπότην ποιήσαντες, οὐ πατέρα τὸν Θεὸν* (Παιδ. Α', θ', PG 8, 353B). Ἀλλὰ

καὶ ὁ Μ. Βασίλειος διέκρινε διττὸν φόβον, ὧν ὁ μὴ ἀποδεκτὸς διὰ τοὺς πιστεύοντας καὶ ἐλπίζοντας εἶναι *ὁ θανάτου ἡμῖν δειλίαν ἐμποιῶν*, ὁ ὁποῖος *ἀπιστίας ἔοικεν ἔγγονον εἶναι πάθος* (Ὁμιλ. εἰς τοὺς ψαλμούς, λγ', PG 29, 269C). Ὅμοια ὑποστηρίζονται καὶ ὑπὸ ἄλλων. Πβ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ Περὶ ἀγάπης α' ἑκατοντάς, 81, PG 90, 977C, Ἰω. Καρπαθίου Κεφ. Παραμυθ. κ', Φιλοκαλίας Α', σ. 280, κ', Θεοδώρου Ἐδέσσης Κεφ. Ψυχωφελῆ ρ', αὐτόθι, σ. 323. Ὁ φόβος λοιπὸν τοῦ Χριστιανοῦ εἶναι διάφορος τοῦ φόβου τοῦ θανάτου τῶν ἀπίστων, ὁ φόβος τῶν Χριστιανῶν εἶναι ὅμοιος πρὸς τὴν συστολὴν τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα. Ὁ Μ. Βασίλειος μάλιστα προσθέτει ὅτι *τὸ ἁμαρτάνειν ἡμῖν κατὰ ἀπουσίαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ γίνεται* (Ἐπιστ. 174, PG 32, 652A). Ἂν ἰσχύῃ τὸ ὅτι ὁ Καζαντζάκης ἐνίκησε τὸν φόβον ἐξ αἰτίας τοῦ πρὸς τὸν πατέρα του φόβου τότε οὗτος οὐδέποτε ἐγνώρισε τὸν ἀληθῆ χριστιανικὸν φόβον, διὸ καὶ ἐμίσει καὶ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ καὶ τὸν Χριστιανισμὸν — δὲν ἐπεκτεινόμεθα διότι κρίνομεν μόνον τὸ βιβλίον τοῦ κ. Κουμάκη —, ἂν εἶχε γνωρίσει τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, θὰ εἶχε μεταμορφωθῆ, *ὅτι ὁ φόβος γεννᾷ τὴν ἀγάπην· ἡ δὲ ἀγάπη ἐκριζοῖ τὸν φόβον ἀπὸ τῆς ψυχῆς καὶ μένει μόνη ἐν αὐτῇ πνεῦμα θεῖον οὖσα καὶ ἅγιον* (Συμεὼν νέου Θεολόγου, Ἅπαντα, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου Θεσσαλονίκη 1969, μέρος Β', Λόγος Β' διὰ στίχων, σσ. 5-9).

Ἐξ ὅσων εἴπομεν δὲν συνάγεται ὅτι ὁ συγγρ. ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ του. Εἶναι μὲν τὸ βιβλίον του καρπὸς μόχθου πολλοῦ, ὄχι ὅμως ἀναλόγου κριτικῆς ἐπεξεργασίας, διὸ καὶ ὁδηγεῖ εἰς ἐπισφαλῆ συμπεράσματα. Ἄλλως τε ὁ ἴδιος γράφει «ὅτι ἡ παροῦσα ἑρμηνεία βέβαια δὲν μποροῦσε καὶ δὲν ἤθελε (διὰ τί ἄρά γε;) νὰ δώσει μιὰ συνολικὴ εἰκόνα τοῦ Καζαντζάκη. Οἱ πολλὲς ὅμως ἑρμηνεῖες δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσουν καὶ νὰ μᾶς προκαλοῦν σύγχυση» (σ. 100). Δυστυχῶς ἡ ὡς ἄνω παρακέλευσίς του, δι' ἐμὲ τοὐλάχιστον, δὲν μᾶς φέρει ἐγγὺς πρὸς τὸ ζητούμενον. Ὁ Καζαντζάκης ἐξακολουθεῖ νὰ εὑρίσκεται οὐ μόνον ἔξω τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς πρωτοτύπου φιλοσοφικῆς σκέψεως. Μένει ὁ παραμυθᾶς λογοτέχνης, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἀντικείμενον μελέτης τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Φιλοσοφίας, ἀλλὰ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Λογοτεχνίας. Καὶ εἰς τὸν τομέα αὐτὸν οὔτε ὁ κ. Κουμάκης οὔτε ἐγὼ εἴμεθα ἁρμόδιοι.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ

Καθηγητοῦ Σ α μ ο υ ὴ λ Κ ά μ ε λ - Δρος Μ ο υ ρ ὶ ς Τ ά ο υ ν τ ρ ο ς, Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὑπὸ —, Ἐκδότης τὸ Ἵδρυμα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, [Κάιρον] 1982, 8ον, σσ. ις' (ἀραβ. ἀλφαβ.) + 460 (ἀραβιστί).

Οἱ συγγραφεῖς τῆς ἀνωτέρω γραμματικῆς Σ. Κάμελ καὶ Μ. Τάουντρος εἶναι ἤδη γνωστοὶ ἐκ τῆς φιλολογικῆς δραστηριότητός των εἰς τοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους τῆς Αἰγύπτου. Ἰδίως ὁ πρῶτος, ἑλληνομαθέστατος, μὲ πολυάριθμα αὐτοτελῆ δημοσιεύματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ ἰδίως τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἔχει βοηθήσει τὰ μέγιστα τοὺς ἄραβας σπουδαστὰς εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀρχαίας γραμματείας (βασικὴ παραμένει ἡ ἔκδοσις τοῦ ἀραβο-ἑλληνικοῦ λεξικοῦ: Ἀ ρ τ. Θ α λ α σ σ ι ν ο ῦ - Σ. Κ ά μ ε λ, Λεξικὸν ἀραβο-ἑλληνικόν, Κάιρον 1951, 8ον, σσ. 26 ἄ.ἀ. + 464).

Διὰ τοῦ νέου αὐτοῦ πονήματός των οἱ συγγραφεῖς παρουσιάζουν διὰ πρώτην φοράν, ὡς ἀναφέρουν, εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν βιβλιογραφίαν τὴν γραμματικὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τῆς Καινῆς Διαθήκης. Εἰς τὸν Πρόλογον (σσ. α' - ις', ἀραβ. ἀλφαβ.) δίδουν συνοπτικὸν διάγραμμα τῆς ἐξελίξεως καὶ διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἰδίως ἀπὸ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς καὶ μετέπειτα χρόνους, ἕως τῆς ἐποχῆς τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων (ζ' αἰών).

Ἡ γραμματικὴ διαιρεῖται διὰ 221 παραγράφων (σσ. 1-389) εἰς 27 ἐν συνόλῳ «μαθήματα» καὶ 3 παραρτήματα (σσ. 389-442). Ἀκολουθεῖ δίστηλος μακροσκελὴς πίναξ διορθώσεων (σσ. 443-458), συνοπτικὴ βιβλιογραφία (κυρίως ἀγγλόφωνος, σ. 459) καὶ ἕπεται Ἐπίλογος (σ. 460). Οἱ συγγραφεῖς ἀντιμετώπισαν τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ἔλλειψιν ἑλληνικῶν τυπογραφικῶν στοιχείων, χρησιμοποιήσαντες τὰ στοιχειοθετεῖα τῶν δύο τοπικῶν ἑλληνικῶν φημερίδων, τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ «Ταχυδρόμου» καὶ τοῦ Καϊρινοῦ «Φωτός». Οὕτως ἡ διαδοχικὴ στοιχειοθέτησις εἰς δύο τυπογραφεῖα ἀπέχοντα μεταξύ των, ἐπεβράδυνε τὸν ρυθμὸν τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ ἔργου (ἤδη ἑτοίμου πρὸ πολλῶν ἐτῶν) καὶ δικαιολογεῖ ἐν μέρει τὸν πολυσέλιδον ἐν τέλει διορθωτικὸν πίνακα. Παρὰ ταῦτα παρατηρεῖ κανεὶς καὶ τὴν ὕπαρξιν ἀραβικῶν τυπογραφικῶν σφαλμάτων.

Γνωρίζοντες τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας ἐνέχει ἡ διαφορὰ δομῆς τῶν δύο αὐτῶν ἱστορικῶν γλωσσῶν, δυνάμεθα χωρὶς ἀμφιβολίαν νὰ θεωρήσωμεν τὸ ἐγχείρημα ὡς ἐπιτυχὲς καὶ ἐλπίζομεν ὅτι τὸ ἔργον θὰ ἔχῃ οὐσιαστικὴν ἀνταπόκρισιν, θὰ βοηθήσῃ δέ, ἐκτὸς ἄλλων, τὸ πλήρωμα τῆς κοπτικῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς ὀρθοδόξους ἀραβοφώνους Ἕλληνας εἰς τὴν μελέτην καὶ κατανόησιν τοῦ πρωτοτύπου ἱεροῦ κειμένου.

Τὸ βιβλίον, μεθοδικῶς συγγραφέν, πλουτίζει τὴν ἤδη ἱκανὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἐγχειριδίων τῆς γραμματικῆς τῆς Κοινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΥ

27 - 2 - 1984

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

περιέχουσα μελέτας δημοσιευθείσας ὑπὸ Ἑλλήνων τὸ γένος ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀλλοδαπῇ κατὰ τὰ ἔτη 1981 - 1982 (1983) καὶ σχετιζομένας πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς Ἐπετηρίδος ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

ΕΡΕΥΝΗΘΕΝΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

ΑΕΜ	= Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀθηνᾶ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀμάλθεια	= (περ.), Ἅγιος Νικόλαος Κρήτης.
ΑΠ	= Ἀρχεῖον Πόντου (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀριάδνη	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Κρήτης (περ.), Ρέθυμνον.
Ἀρχαιολογία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Βυζαντιακὰ	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
Βυζαντινὰ	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΓΠ	= Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΔΕΓΕ	= Δελτίον Ἑραλδικῆς καὶ Γενεαλογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος (περ.), Ἀθῆναι.
Δελτίο	Δελτίο Σχολῆς Μωραΐτη (περ.), Ἀθῆναι.
ΔΙΕΕΕ	= Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος (περ.), Ἀθῆναι.
Δίπτυχα	= Ἑταιρείας Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΔΚΜΣ	= Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΔΧΑΕ	= Δελτίον Χριστιανικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (περ.), Ἀθῆναι.
Δωδώνη	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.
ΕΕΒΣ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΗΜ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Ἠλειακῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΘΣΠΘ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΕΕΛΜ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΣΜ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΦΣΠΘ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

---

* Συνετάχθη ὑπὸ Στυλιανοῦ Κ. Λαμπάκη, δ. φ.

ΕΘ	= Ἐκκλησία καὶ Θεολογία (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΙΝΣ	= Ἐπετηρὶς Ἱδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΚΕΕ	= Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν (περ.), Λευκωσία.
Ἑλληνικά	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
Ἠπειρ. Χρον.	= Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἰωάννινα.
Θεολογία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Θησαυρίσματα	= (περ.), Βενετία.
Θρακικά	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΘΧ	= Θεσσαλικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἀθῆναι.
Καρπ. Μελ.	= Καρπαθιακαὶ Μελέται (περ.), Ἀθῆναι.
Κερ. Χρ.	= Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ (περ.), Κέρκυρα.
ΚΛ	= Κυπριακὸς Λόγος (περ.), Λευκωσία.
Κληρονομία	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
Κοινωνία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Κρητολογία	= (περ.), Ἡράκλειον Κρήτης.
ΚΣ	= Κυπριακαὶ Σπουδαὶ (περ.), Λευκωσία.
ΚΧ	= Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ (περ.), Ἀργοστόλιον.
Λαογραφία	= Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας (περ.), Ἀθῆναι.
ΛΣ	= Λακωνικαὶ Σπουδαὶ (περ.), Ἀθῆναι.
Μακεδονικά	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
Μαντατοφόρος	= Bulletin of Modern Greek Studies, Birmingham.
Μικρ. Χρ.	= Μικρασιατικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἀθῆναι.
Μνημοσύνη	= (περ.), Ἀθῆναι.
Μνήμων	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΝΕ	= Νέα Ἑστία (περ.), Ἀθῆναι.
Ὁ Ἐρανιστής	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ὀνόματα	= (περ.), Ἀθῆναι.
Παρνασσός	= (περ.), Ἀθῆναι.
Παρουσία	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΠΙΕ΄ΔΣΒΣ	= Πρακτικὰ τοῦ ΙΕ΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν = Σπουδῶν, Ἀθῆναι.
ΠΔ΄ΚΣ	= Πρακτικὰ τοῦ Δ΄ Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ἀθῆναι.
Πελοποννησιακά	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΡΕΠ	= Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία (περ.), Ἀθῆναι.
Σερραϊκὰ Χρονικά	= (περ.), Ἀθῆναι.
Σύμμεικτα	= Περιοδικὴ ἔκδοσις Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Ἀθῆναι.
ΥΠ	= Ὕδωρ ἐκ πέτρας. Περιοδικὴ ἐπιστημονικὴ ἔκδοσις Κέντρου Μελέτης Ὀρθοδόξου Πολιτισμοῦ, Ἅγ. Νικόλαος Κρήτης.
Φιλοσοφία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Χιακὰ Χρονικά	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΒ	= Analecta Bollandiana (περ.), Βρυξέλλαι.

BF	=Byzantinische Forschungen (περ.), Amsterdam.
BMGS	=Byzantine and Modern Greek Studies (περ.), London.
Boll. Grott.	=Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata (περ.), Roma.
BS	=Balcan Studies (περ.), Θεσσαλονίκη.
Byzantinoslavica	= (περ.), Πράγα.
Byzantion	= (περ.), Βρυξέλλαι.
ByzSt	=Byzantine Studies / Études Byzantines (περ.), Arizona.
BZ	=Byzantinische Zeitschrift (περ.), Μόναχον.
DOP	=Dumbarton Oaks papers (περ.), U.S.A.
FN	=Folia Neohellenica (περ.), Amsterdam.
GOTR	=The Greek Orthodox Theological Review (περ.), U.S.A.
Graeco - Arabica	= (περ.), 'Αθῆναι.
GRBS	=Greek, Roman and Byzantine Studies (περ.), U.S.A.
JÖB	=Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik (περ.), Wien.
OCP	=Orientalia Christiana Periodica (περ.), Roma.
PP	=La Parola del Passato (περ.), 'Ιταλία.
RÉB	=Revue des Études Byzantines (περ.), Paris.
RSBN	=Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici (περ.), Ρώμη.
RSBS	=Rivista di Studi Bizantini e slavi, (περ.), 'Ιταλία.
Scriptorium	= (περ.), Βρυξέλλαι.
SF	=Südost - Forschungen (περ.), Γερμανία.
TM	=Travaux et Mémoires (περ.), Paris.
ZB	=Zeitschrift für Balkanologie (περ.), Γερμανία.

Α' - ΓΕΝΙΚΑ

'Αδάμη Μ., Εἰσαγωγὴ στὴν ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς μὲ βάση τὰ μουσικὰ χειρόγραφα, Δελτίο 5α, 1982, σσ. 69-75.

'Αμαργιανάκη Γ., The Chromatic Modes, JÖB 317, 1982, σσ. 7-17.

Garidis M., Approche «Réaliste» dans la Representation du mélismos, JÖB 32/5, 1982, σσ. 495-502 + 4 πίν.

Διονυσίου, μητροπ. Σερβίων καὶ Κοζάνης, Οἱ ὕμνοι τῆς 'Εκκλησίας, ΡΕΠ 2, 1981, σσ. 187-203.

Καρᾶ Σ., 'Ιωάννης Μαΐστωρ ὁ Κουκουζέλης καὶ ἡ ἐποχή του, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 973-984.

Κωτσάκη Δ., 'Αστρονομία καὶ 'Αστρολογία στὸ Βυζάντιο, 'Αθῆναι 1983, 8ον, σσ.96.

Μέντζου-Μεϊμάρη Κ., 'Η παρουσία τῆς γυναίκας στὶς ἑλληνικὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὸν Δ' ἕως τὸν Ι' μ.Χ. αἰ., Παρουσία 1, 1982, σσ. 232-253.

Μεταλληνοῦ Γ. Δ., Τὸ πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς ὑπὸ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, Κοινωνία ΚΔ'/1-2, 1981, σσ. 71-75 καὶ 186-207.
Moutsopoulos E., Modal «Ethos in Byzantine Music. Ethical Tradition and Aesthetical Problematic», JÖB 32/7, 1982, σσ. 3-6.
Μπόμπου-Σταμάτη Β., Ἀνέκδοτες πληροφορίες γιὰ τὸν Ἰωάννη Δαμοδὸ (1697-1755;) καὶ τὶς σπουδές του στὴν Πάδοβα, ΚΧ 4, 1980-82, σσ. 153-173.
Παπασπύρου-Καραδημητρίου Ε., Ὁ Δημήτρης Λουκόπουλος καὶ τὸ ἔργο του, ΔΙΕΕ 23, 1980, σσ. 565-609.
Σούτζου Δ.Σ., Οἱ Φαναριῶτες καὶ ἡ Βυζαντινὴ παράδοσις, ΔΕΓΕ 1, 1979, σσ. 65-72.
Στάθη Γ.Θ., Συμπόσιον περὶ Βυζαντινῆς μουσικῆς, Θεολογία 53, 1982, σσ. 749-763.
— «Δειναὶ θέσεις» καὶ «ἐξήγησις», Θεολογία 53, 1982, σσ. 764-782 / 8 πίν.
Τωμαδάκη Ν. Β., Νεοελληνικὰ δοκίμια καὶ μελέται, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1983, 8ον, σσ. δ' + 383.

Β' — ΛΟΓΙΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Angelidi Ch., Remarques sur la Description de la Jérusalem Céleste, JÖB 32/3, 1982, σσ. 207-215.
Alexiou M., Literary Subversion and the Aristocracy in Twelfth-century Byzantium : A Stylistic Analysis of the Timarion (ch. 6-10), BMGS 8, 1982, σσ. 29-45.
Geanakoplos D. J., A Byzantine Scholar from Thessalonike, Theodoros Gazes, in the Italian Renaissance, Ἡ Θεσσαλονίκη μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 43-58.
Demetracopoulos Ph., Demetrius Kydones' Translation of the Summa Theologica, JÖB 32/4, 1982, σσ. 311-319.
Dedes D., Die Handschriften und das Werk des Georgios Gemistos (Plethon), Ἑλληνικὰ 33, 1981, σσ. 66-81.
Δετοράκη Θ., Κρῆτες Μεταβυζαντινοὶ Ὑμνογράφοι, Ἀριάδνη 1, 1983, σσ. 236-271.
Ζήση Θ., Die Glaubwürdigkeit der Schriften von Johannes Plousiadenos (Joseph von Methone), JÖB 32/4, 1982, σσ. 347-355.
Καϊμάκη Δ. Β., Φιλοθέου Κοκκίνου Δογματικὰ ἔργα. Μέρος Α', Θεσσαλονίκη 1983, 8ον, σσ. 624 (Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 3).
Καλλέργη Η. Ε., Ἀπηχήσεις τοῦ Πλανούδη στὸ ἔργο τοῦ Θωμᾶ Τριβιζάνου, Ἀριάδνη 1, 1983, σσ. 76-85.
Καλογεροπούλου-Μεταλληνοῦ Β., Μαξίμου Πλανούδη προσωπογραφία (μὲ βάση τὶς ἐπιστολές του), Παρνασσὸς 24, 1982, σσ. 558-599.
Καραθανάση Α., Ἐπιγράμματα τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ καὶ ὄχι τοῦ Μάρκου Μαρᾶ, Κληρονομία 12, 1980, σσ. 389-390.
— Οἱ Ἕλληνες Λόγιοι στὴ Βλαχία (1670-1714), Θεσσαλονίκη 1982, 8ον, σσ. 280 (ΙΜΧΑ, ἀρ. 194).
Καρποζήλου Α., Ἰωάννου Νομικοπούλου ἔκφρασις Αἰθίοπος καὶ ἵππου πάνυ ταλαιπωρημένου, Δωδώνη 9, 1980, σσ. 285-297.
— Δύο ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Δωδώνη 9, 1980, σσ. 299-310.
— Βασιλείου Πεδιαδίτη ἔκφρασις ἁλώσεως ἀκανθίδων, Ἠπειρ. Χρον. 23, 1981, σσ. 284-298.
Katsaros V., A Contribution to the Exact Dating of the Death of the Byzantine Historian Nicetas Choniates, JÖB 32/3, 1982, σσ. 83-91.

Κεχαγιόγλου Γ., Ὁ Βυζαντινὸς καὶ μεταβυζαντινὸς Συντίπας: γιὰ μιὰ νέα ἔκδοση, Graeco-Arabica 1, 1982, σσ. 105-130.
Κονιδάρη Ἰ. - Μανάφη Κ., «Ἐπιτελεύτιος βούλησις καὶ διδασκαλία» τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α' (1397-1410), ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 462-515.
Kotzia-Panteli P., Das Fragment 570 des Stoikers Kleanthes und die Prosopopoiie des Michael Choniates im Codex Marc. Gr. XI, 22, ΕΕΦΣΠΘ 20, 1981, σσ. 173-184.
Couloubaritsis L., Le statut de la critique dans les lettres du Pseudo-Denys, Byzantion 51, 1981, σσ. 112-121.
— Le sens de la notion «Démonstration» chez le Pseudo-Denys, BZ 75, 1982, σσ. 317-335.
Κουρούση Σ. Ι., Ὁ ἀκτουάριος Ἰωάννης Ζαχαρίας παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς ι' τοῦ Γεωργίου Λακαπηνοῦ, Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σσ. 237-276.
— Ψυχῆς θάνατος, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 398.
— Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας (ιγ' /ιδ' αἰ.) ἐπιστολαὶ μετά τινων βιογραφικῶν ἐξακριβώσεων, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 516-558.
Constantinides C. N., The Metropolitan of Mitylene Dionysios Arkas, a Student of George of Cyprus, ΚΣ 44, 1980, σσ. 83-89.
— Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310), Nicosia 1982, 8ον μέγα, σσ. XXIII + 222 + 2 πίν.
— The Scholars and Their Books in the late Thirteenth Century, JÖB 32/4, 1982, σσ. 13-21.
Κωνσταντινοπούλου Β. Λ., Δύο ἀνέκδοτοι λόγοι τοῦ Ἰωάννη Τζέτζη, Ἑλληνικὰ 33, 1981, σσ. 178-184.
Λαμψίδου Ο., Die angeblich von K. Manasses stammenden 78 neuen Chronikverse, BZ 76, 1983, σσ. 10-14.
— Zu eliminierende Handschriften der Chronike Synopsis von Konstantinos Manasses. Erste Auswahl, Πλάτων 32, 1980, σσ. 131-135.
— Περὶ τὸ «ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα» τοῦ Βησσαρίωνος, ΑΠ 37, 1982, σσ. 153-184.
— Δημοσιεύματα περὶ τὴν Χρονικὴν Σύνοψιν Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ, Ἀθῆναι 1980, 8ον, σσ. 474.
— Οἱ χρονολογικοὶ στίχοι τῆς «Χρονικῆς Συνόψεως» τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ, RSBS 2, 1982, σσ. 25-39.
— L'«Éloge de Trébizonde» de Bessarion, JÖB 32/3, 1982, σσ. 121-127.
— Δύο μετὰ ὑφαντῶν στίχων βυζαντινὰ σχηματικὰ ποιήματα, Θεολογία 53, 1982, σσ. 1143-1149.
Λίτσα Φ. Κ., Choricius of Gaza and his Descriptions of Festivals at Gaza, JÖB 32/3, 1982, σσ. 427-436.
Lolos A., Der unbekannte Teil der Ilias-Exegesis des Johannes Tzetzes (A 97-609), editio princeps, Königstein 1981 (Beiträge zur kl. Philologie 130).
— Antike Scholien zu Anthologia Graeca-Palatina, Ἑλληνικὰ 33, 1981, σσ. 374-81.
Μαρκοπούλου Α., La critique des textes au Xe siècle. Le témoignage du «Professeur anonyme», JÖB 32/4, 1982, σσ. 32-37.
Νικήτα Δ., Παπίας - Ὁλόβωλος, Βυζαντιακὰ 1, 1981, σσ. 59-66.
Νικολοπούλου Π. Γ., Ἀνέκδοτος λόγος εἰς Ἀρσένιον Αὐτωρειανόν, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 406-461.
Παγωνάρη - Ἀντωνίου Π., Συμβολὴ στὴν ἔρευνα δύο βυζαντινῶν Γνωμολογίων: Vatoped. 36 καὶ Marc. Gr. 507, Παρουσία 1, 1982, σσ. 186-195 + 4 πίν.

Πάσχου Μ. Π., 'Ανέκδοτη ὁμιλία τοῦ Φιλοθέου Σηλυβρίας γιὰ τοὺς ἀγγέλους, Θεολογία 53, 1982, σσ. 279-294.
Sideras A., Die Zugehörigkeit eines umstrittenen Monodiefragments von Psellos und sein bislang unbekannter Adressat, BZ 74, 1981, σσ. 309-325.
Stratoudaki-White D., Patriarch Photios - a christian Humanist, GOTR 25, 1980, σσ. 195-205.
Τσολάκη Ε. Θ., Χριστοφόρου Ζωναρᾶ Ι. Λόγος Παραινετικὸς εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ κυρὸν Δημήτριον, ΙΙ. 'Επιστολές, ΕΕΦΣΠΘ 20, 1981, σσ. 385-407+1 πίν.
Τωμαδάκη Ν. Β., Τὸ ξύλον τοῦ σταυροῦ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἑλληνικῇ ὑμνογραφίᾳ, 'Αθηνᾶ 78, 1980-82, σσ. 3-49.
— Λαυρέντιος Μαρῖνος Κρὴς καὶ Λεόντιος Εὐστράτιος Κύπριος περὶ παραδείσου (1591), ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 5-41.
Tomadakis N. B., Un Lando veneto-cretese: il monaco Agapio (sec. XVI-XVII) editore di testi bizantini e innografo, Bizanzio e l'Italia. Raccolta di studi in mem. di A. Pertusi, Milano 1982, σσ. 379-388.
Fatouros G., Zur Prokop - Biographie, Klio 62, 1980, σσ. 517-523.
— Höflichkeitsbrief an den Kaiser Johannes VI. Kantakuzenos - Höflichkeitsbrief an den Kaiser Johannes V. Palaiologos - Ein Freundschaftsbrief, ἐν G.H. Karlsson (ed.), Codex Upsaliensis Graecus 28. Geschichte und Beschreibung der Handschrift nebst einer Nachlese von Texten, Stockholm 1981, σσ. 57-63.
Fyrigos A., Nota per la datazione delle orazioni ad synodum e de concordia di Barlaam Calabro, BollGrott 36, 1982, σσ. 23-42.

Γ' ΔΗΜΩΔΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

'Αλεξίου Σ., Παρατηρήσεις στὸν 'Ακρίτη, 'Αριάδνη 1, 1983, σσ. 41-57.
'Αλεξίου Χ., 'Η ἐμπειρία τοῦ Βιτζέντζου Κορνάρου, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 1-16.
'Αποσκίτη Μ., "Αγνωστες ἰταλικὲς ἐπιδράσεις στὸν Κορνάρο, Κρητολογία 12-13, 1981, σσ. 213-220.
Γεωργαλᾶ - Πριοβόλου Σ., 'Η κρητικὴ κωμῳδία τοῦ ιζ' αἰώνα καὶ οἱ σχέσεις της μὲ τὴν ἀττική, τὴ λατινικὴ καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴ κωμῳδία, ΕΕΦΣΠΑ 27, 1979, σσ. 152-158.
Δετοράκη Θ. Ε., "Ενας ἄγνωστος ψόγος γιὰ τοὺς Κρητικούς, Κρητολογία 12-13, 1981, σ. 92.
Εὐαγγελάτου Σ., Χρονολόγηση τοῦ 'Ερωτόκριτου ('Ο «terminus post quem» γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου), 'Ελληνικὰ 33, 1981, σσ. 98-127.
Κακουλίδη - Πάνου Ε., «'Ο γεννηθεὶς νεώτερος ἐν καιρῷ ζῳδίου...». "Ενα ἀνέκδοτο ἀστρολογικὸ κείμενο τοῦ 16ου αἰώνα, Δωδώνη 9, 1980, σσ. 75-86.
Κεχαγιόγλου Γ., 'Η λογικὴ τῆς διήγησης στὰ βυζαντινὰ δημώδη ἀφηγηματικὰ κείμενα: προβλήματα μεθόδου, JÖB 32/3, 1982, σσ. 267-276.
Κριαρᾶ Ε., Παρατηρήσεις στὴν ἔκδοση τοῦ «Στάθη» ἀπὸ τὴ Lidia Martini, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 71-84.
Λυκίσσα Μ. Γ., Τὸ Μεταβυζαντινὸ θέατρο στὴν Κέρκυρα (1453-1720), ΔΑΕΚ 18, 1981, σσ. 89-99.
Μανούσακα Μ.Ι. - Van Gemert A. F., 'Ο δικηγόρος τοῦ Χάντακα Στέφανος Σαχλίκης ποιητὴς τοῦ ιδ' καὶ ὄχι τοῦ ιε' αἰώνα, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 215-231.
Μαυρομμάτη Γ. Κ., Τὸ πρότυπο τοῦ 'Ερωτοκρίτου, 'Ιωάννινα 1982, 8ον, σσ. 340.
Μέγα Γ., "Εμμετρος σύνθεσις τῆς «Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης», ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 243-9.
Παναγιωτάκη Ν. Μ., 'Ο ποιητὴς τοῦ «'Ερωτοκρίτου», ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 329-395.

— Ὁ Ἰωάννης Κασσιμάτης καὶ τὸ κρητικὸ θέατρο, Ἀριάδνη 1, 1983, σσ. 86-102.
Παπαδοπούλλου Θ., Ὁ θρῆνος τῆς Κύπρου, ΚΣ 44, 1980, σσ. 1-78.
— Τὸ ᾆσμα τῶν διερμηνέων, ΚΣ 45, 1981, σσ. 55-141.
Παπαμιχαὴλ Ε., Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδών. Der Alexanderroman nach dem Codex K Mosquensis 436 (S. Synod. 298), Köln 1981, σσ. 297.
Πασχαλίδου-Παπαδοπούλου Γ., Ἡ «Κατάνυξις Ὠφέλιμος» τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ, Κρητολογία 12-13, 1981, σσ. 5-46.
Proiou A., Per un'edizione critica dell'opera: Τζάνε Κορωναίου, Μπούα ἀνδραγαθήματα, RSBN 17-19, 1980-82, σσ. 273-281.
Στεφανοπούλου Θ. Κ., Σύμβολον τοῦ νενικῆσθαι. Διγενὴς Ἀκρίτας, παραλλαγὴ Ἄνδρου (Ἀθηνῶν) 391, Ἀριάδνη 1, 1983, σσ. 58-60+1 πίν.

Δ' - ΓΛΩΣΣΑ

Ἀναστασιάδη Β., Τουρκικὲς λέξεις στὸ Φαρασιώτικο ἰδίωμα, ΔΚΜΣ 2, 1980, σσ. 33-120.
Βαγιακάκου Δ. Β., Ἡ ὀνοματολογικὴ κατάληξις -ακης εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Κρήτης καὶ τῆς Μάνης, ΠΔ'ΚΣ Γ', σσ. 9-25.
Δετοράκη Θ. Ε., Ἀθησαύριστα βυζαντινά. Ἑκατοντὰς τετάρτη, Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σσ. 153-163.
— Προσθῆκαι εἰς τὸ Πατερικὸν Λεξικὸν τοῦ Lampe ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 133-156.
Δημητροκάλλη Γ., Τὸ ἔτυμον τῆς ὀνομασίας τοῦ φυτοῦ ἀρμπαρόρριζα, Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σσ. 93-95.
Θαβώρη Α. Ι., Ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῶν ἀρχαϊσμῶν τοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, Δωδώνη 9, 1980, σσ. 9-18.
— Τὸ προύν(ε)ικος τοῦ Ἡρώνδα καὶ ἡ παλαιότητα τῶν γνωστῶν γνωρισμάτων τῶν βορείων νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων, Δωδώνη 9, 1980, σσ. 401-439.
Καββαδία Σ. Α., Παρατηρήσεις στὴ μετάφραση καὶ γραμματικὴ τοῦ Ν. Σοφιανοῦ, ΔΑΕΚ 18, 1981, σσ. 101-119.
Καραποτόσογλου Κ., Δυσετυμολόγητες ποντιακὲς λέξεις, ΑΠ 37, 1982, σσ. 185-268.
— Ἐτυμολογικὰ σὲ δημώδη ὀνόματα φυτῶν, ΚΣ 46, 1982, σσ. 171-216.
Κατσουλέα Σ. Γ., Ἀρχαιοπινῆ ὀνόματα φυτῶν καὶ ζώων εἰς τὰ κρητικὰ ἰδιώματα, ΠΔ'ΚΣ Γ', σσ. 121-134.
Καψωμένου Γ. Δ., Ἡ προέλευση τοῦ ὅρου «ριζίτικα», Ἀμάλθεια 12, 1981, σσ. 233-237.
Kolias T., Kamelaukion, JÖB 32/3, 1982, σσ. 493-502.
Conomis N. C., Concerning the New Photius I, Ἑλληνικὰ 33, 1981, σσ. 382-393.
Κοντοσοπούλου Ν. Γ., Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν Κυθήρων, Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σσ. 125-144.
Κουρούση Σ. Ι., Περὶ κηρωτῆς, Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σ. 222.
Κρεκούκια Δ. Α., Ἀρχαιοπινῆ ὀνόματα φυτῶν στὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Καρπάθου, Καρπ. Μελ. 2, 1981, σσ. 21-27.
— Ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ φυτικὸ λεξιλόγιο τῆς Κέρκυρας, Κερκ. Χρον. 26, 1982, σσ. 97-106.
Κριαρᾶ Ε., Φιλολογήματα, ΕΕΦΣΠΘ 19, 1980, σσ. 129-142.

Λαμπρινοῦ Σ. Γ., Συμβολὴ στὴ νεοελληνικὴ διαλεκτολογία (μὲ ἀφορμὴ τὸ Λεξικὸ τοῦ Κριαρᾶ), Ἑλληνικὰ 33, 1981, σσ. 249-281.
Λίτινα Σ. Τ., Ἡ λέξις «μαντινάδα» καὶ ἡ προέλευσίς της. Ἡ ἔννοιά της – οἱ προεκτάσεις της, Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος 4, 1980, σσ. 337-338.
Malingoudis Ph., Studien zu den slavischen Ortsnamen Griechenlands. 1. Slavische Flurnamen aus der messenischen Mani, Wiesbaden-Mainz 1981, 8ον, σσ. 192.
Οἰκονόμου Κ. Ε., Διορθώσεις καὶ προσθῆκες στὰ «Γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἠπείρου» τοῦ Εὐ. Μπόγκα, Ἠπειρ. Χρ. 23, 1981, σσ. 215-251.
Παπαδοπούλλου Θ., Τοπωνύμια Ριζοκαρπάσου, ΚΣ 46, 1982, σσ. 217-270.
Πλατάκη Ε. Κ., Δημώδη ὀνόματα ζώων τῆς Κρήτης, Κρητολογία 10-11, 1980,σσ. 35-134.
— Κευθμών, κευθμός, κεῦθος ἐν Κρήτῃ, Κρητολογία 10-11, 1980, σ. 164.
— Σπῆλυγξ-spelunca ἐν Κρήτῃ, Κρητολογία 10-11, 1980, σ. 194.
— Δημώδη ὀνόματα φυτῶν καὶ ζώων τῆς Κρήτης στὰ μέσα τοῦ δέκατου ἕκτου αἰώνα, ΠΔ'ΚΣ Β', 1981, σσ. 426-436.
— Σπήλιο (καὶ σπήλιος;) στὸν Ἐρωτόκριτο, Κρητολογία 12-13, 1981, σσ. 47-48.
— Σελλινάρι, Κρητολογία 12-13, 1981, σ. 84.
— Κλαδί=ὀλίγον, καθόλου, Κρητολογία 12-13, 1981, σ. 100.
— Δημώδη ὀνόματα ὀρυκτῶν καὶ πετρωμάτων τῆς Κρήτης, Κρητολογία 12-13, 1981, σ. 113-162.
— Βοθυλλιά, Κρητολογία 12-13, 1981, σ. 212.
— Παρατηρήσεις ἐπὶ λέξεων τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σσ. 85-92.
— Τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ὄνομα Κρήτη παράγωγα καὶ σύνθετα, Κρητολογία, τεῦχος 14-15, 1982, σσ. 5-33.
— Ἡ Ἀμπαδιὰ καὶ οἱ ἀμπαδιῶτες, Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος, τεῦχος 31, 1982, σσ. 259-267.
Πολέμη Δ. Ι., Γύρω ἀπὸ τὰ ἀνδρωνύμια τῶν Ἀρβανιτῶν τῆς Ἄνδρου κατὰ τὸν 16. αἰῶνα, Ὀνόματα 7, 1982, σσ. 6-12.
Ρηγάτου Γ. Α., Νεοελληνικὰ ἐπώνυμα μὲ ἰατρικὴ προέλευση, ΔΕΓΕ 3, 1982, σσ. 80-91.
Σαμουηλίδη Χ., Λεξιλόγιο γλωσσικοῦ ἰδιώματος Νικόπολης Πόντου, Μικρ. Χρ. 17, 1980, σσ. 270-303.
Συμεωνίδη Χ., Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἀρχαίου «υ» σὲ «βγ» στὴ σύγχρονη κρητικὴ διάλεκτο καὶ τὰ λοιπὰ νεοελληνικὰ νησιώτικα ἰδιώματα, ΠΔ'ΚΣ Γ', 1981 σσ. 265-272.
— Ἡ ἑρμηνεία τῆς ὀνομασίας «πολιτικὸς στίχος», Μελέτες γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Πρακτικὰ τῆς 2ης ἐτήσιας συνάντησης τοῦ τμήματος Γλωσσολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 4-6 Μαΐου 1981, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 229-243.
Τομπαΐδη Δ. Ε., Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ λεκτικοῦ συνόλου τῆς Ποντιακῆς: τὸ ρηματικό, τὸ ἐπιρρηματικὸ καὶ τὸ προθετικὸ σύνολο, ΑΠ 37, 1982, σσ. 16-31.
Τωμαδάκη Ν. Β., Ἔθνος - λαός, Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σ. 50.
— Ἀποθησαυρίσματα. Τὸ ξύλον Β', Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σσ. 51-70.
— Ἡ παραγωγικὴ κατάληξις -αρι(ον) (οὐδέτερα):
I. Τὰ Δημώδη, Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σ. 96.
II. Εἰς -άριον, ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἄλλα, Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σ. 108.
— Μορέας ⟩Μοριάς=ὁ τόπος ὅπου φύονται μορέαι (μουριές), Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σ. 124.
— Κρητικὰ τοπωνύμια, Προμηθεὺς Πυρφόρος, τεῦχος 32, 1982, σσ. 364-365.

Τ ω μ α δ ά κ η N. B., Γραφή, γραφεύς, (μετα)γράφω, ζωγράφος, εἰκονογραφῶ, εἰκονογραφία, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σ. 42.
— 'Απεικόνισμα, ἱερογραφία, ἱεροτυπία, ἐκτύπωμα, χαρακτὴρ (=εἰκόνες), ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σ. 262.
— Λειογραφία, ὑλογραφία καὶ ἄλλοι ὅροι, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σ. 364.
Χ α ρ α λ α μ π ά κ η X. Γ., 'Αραγός: ἑρμηνευτικὰ καὶ ἐτυμολογικὰ προβλήματα, 'Αριάδνη 1, 1983, σσ. 272-293.
Χ α τ ζ η ψ ά λ τ η K. X., Λακινία - ἅπαξ λεγόμενον παρὰ Νεοφύτῳ τῷ 'Εγκλείστῳ, ΚΣ 46, 1982, σσ. 85-89.
C h r i s t i d e s V., Sudanese at the time of the Arab Conquest of Egypt, BZ 75, 1982, σσ. 6-13.

Ε' - ΘΕΟΛΟΓΙΑ

A n g e l i d i Chr. La vision du moine Cosmas, AB 101, 1983, σσ. 73-99.
'Α γ γ ε λ ο π ο ύ λ ο υ A., 'Ο Μέγας Βασίλειος εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους σήμερον, Κληρονομία 13, 1981, σσ. 1-22+15 εἰκ. (σσ. 23-36).
'Α γ ο υ ρ ί δ ο υ Σ. X., 4 "Εσδρας ἢ 'Αποκάλυψη "Εσδρα, Θεολογία 53, 1982, σσ. 894-946 καὶ 54, 1983, σσ. 50-73.
A r g y r i o u A., Les exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821) — Esquisse d'une histoire des courants idéologiques au sein du peuple grec asservi, Θεσσαλονίκη 1982, 8ον, σσ. 763.
Β α κ ά ρ ο υ Δ., πρωτοπρ., Μυστήριον καὶ ἀποκάλυψις τοῦ θεοῦ κατὰ τὸν "Αγ. Γρηγόριον Νύσσης, Θεολογία 54, 1983, σσ. 303-319.
Γ ι ο μ π λ ά κ η A. Θ., 'Ιωάννης ὁ Εὐγενικός. Βίος, 'Εκκλησιαστικὴ δρᾶσις καὶ τὸ συγγραφικὸν ἔργον αὐτοῦ, Θεσσαλονίκη 1982, 8ον, σσ. 162.
D r a g a s G., St. Maximos the Confessor and the Christian Life, ΕΘ 2, 1981, σσ. 861-884.
— St. Basil the Great's Doctrine of Creation according to his Hexaemeron, ΕΘ 3, 1982, σσ. 1097-1125.
Δ ρ ί τ σ α Δ., Λ., Ρυθμικαὶ εὐχαὶ καὶ ὁμιλίαι ἐκ τῶν γνωστικῶν ἀποκρύφων πράξεων καὶ ἐκ τῶν 'Ερμαϊκῶν, Θεολογία 52, 1981, σσ. 939-966.
'Ε γ γ λ ε ζ ά κ η B., 'Ιησοῦς καὶ Παράκλητος ἐν τῷ τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ, Θεολογία 52, 1981, σσ. 344-360.
Ζ ά γ κ α A. X., 'Η πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή, ΡΕΗ 2, 1981, σσ. 535-562.
Ζ ή σ η Θ., Τὸ σημαντικώτερον γνώρισμα τοῦ Βασιλείου ὡς πνευματικοῦ πατρὸς τῶν Μοναχῶν, Κληρονομία 13, 1981, σσ. 57-61.
Θ ε ο δ ώ ρ ο υ Ε. Δ., Τὸ ζήτημα τῶν ἐθνικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας, Θεολογία 53, 1982, σσ. 833-849.
— Λειτουργικὰ στοιχεῖα ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ 'Αγίου 'Αμβροσίου, Θεολογία 54,1983, σσ. 236-242.
Κ α λ λ ι ν ί κ ο υ K. B., Τὸ ἐν 'Αντιοχείᾳ σχίσμα καὶ αἱ ἑνωτικαὶ προσπάθειαι τοῦ Μ. Βασιλείου, Κληρονομία 13, 1981, σσ. 107-155.
K o n i d a r i s G. J., Ökumenischer Dialog ohne «Konsensus». Wie kann die Una Sancta wiederhergestellt werden, Würzburg 1983, 12ον, σσ. 318 (καὶ ὡς παράρτημα ἀναδημοσιεύεται ἡ μελέτη τοῦ συγγραφέως; «'Η σπουδαιότης τῶν περὶ τὸ πολίτευμα τῆς ἀρχεγόνου 'Εκκλησίας ἐρευνῶν καὶ διὰ τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν»).

Κ ρ ι κ ώ ν η Χ. Θ., Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον, Κληρονομία 13, 1981, σσ. 157-171.
Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ί δ ο υ Χ. Σ., μητροπ. Μύρων, Αἱ ἱστορικο-δογματικαὶ προϋποθέσεις τῆς οἰκουμενικότητος τῆς Ἁγίας Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Θεολογία 52, 1981, σσ. 682-724.
— Οἱ ὅροι «οὐσία» καὶ «ὑπόστασις» παρὰ Ἀθανασίῳ τῷ Μεγάλῳ, Θεολογία 53, 1982, σσ. 565-586.
Μ ο υ ν τ ὲ Μ., Τὸ ἰδανικὸ τοῦ Βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ, Δελτίο 5α, 1982, σσ. 76-80.
Μ π ό ν η, Κ. Γ., Ἑλληνικῆς ἢ ἑβραϊκῆς καταγωγῆς ἦτο ὁ ὁμώνυμος πατὴρ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ τοῦ καὶ Θεολόγου, Θεολογία 53, 1982, σσ. 537-561.
Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας [ἀνατύπωσις τῆς ἐκδόσεως 1677, μετ' εἰσαγωγικοῦ σημειώματος ὑπὸ Μ. Ι. Μ α ν ο ύ σ α κ α : Ἡ «Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων καὶ αἱ πηγαὶ αὐτῆς, σσ. IX-LVIII].
Ν ι κ ο λ ά ο υ Θ. Σ τ., Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, Θεσσαλονίκη 1981, 8ον, σσ. 165.
Π α π ᾶ Α., μητροπ. Ἑλενουπόλεως, Βιβλιογραφία ἱερατικῶν καὶ λειτουργικῶν ἀμφίων τοῦ βυζαντινοῦ τύπου, Θεολογία 52, 1981, σσ. 754-778.
Π α ρ α σ κ ε υ ο π ο ύ λ ο υ Γ ε ρ μ α ν ο ῦ, Μητροπ. Ἠλείας, Τὰ ἄλειωτα σώματα νεκρῶν, ΕΕΗΜ 1, 1982, σσ. 293-323.
Τ ζ ι ρ ά κ η Ν. Ε., Σύντομος ἀνασκόπησις τῆς περὶ μετουσιώσεως διδασκαλίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, Κληρονομία 12, 1980, σσ. 283-328.
T s i r p a n l i s G. N., Some Reflections on St. Basil's Pneumatology: The «Economy» of Silence, Κληρονομία 13, 1981, σσ. 173-182.
— The Trinitarian and mystical Theology of St. Symeon the New Theologian, ΕΘ 2, 1981, σσ. 507-544.
— The Structure of the Church in the Liturgical Tradition of the first Three Centuries, ΕΘ 3, 1982, σσ. 233-255.
Τ σ ο υ λ κ α ν ά κ η Ν., Ἀρχιμ., Θέματα τῆς πρωτοχριστιανικῆς ἀσκήσεως, ΕΘ 3, 1982, σσ. 207-231.
Τ ω μ α δ ά κ η Ν. Β., Ὁ Κρὴς θεολόγος Γεώργιος Καλύβας καὶ τὸ ἔργον του, Κρητολογία 14-15, 1982, σσ. 34-48.
Χ ρ ή σ τ ο υ Π. Κ., Ἄνθρωπος ἄναρχος καὶ ἀτελεύτητος. Ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογίαν τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Κληρονομία 12, 1980, σσ. 251-281.
— Αἱ προσπάθειαι τοῦ Μ. Βασιλείου περὶ τῆς κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν, Κληρονομία 13, 1981, σσ. 183-194.
— Τὸ Μυστήριο τοῦ Θεοῦ, Θεσσαλονίκη 1983, 12ον, σσ. 203 (Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεολογικὰ δοκίμια 4).
— Τὸ Μυστήριο τοῦ Ἀνθρώπου, Θεσσαλονίκη 1983, 12ον, σσ. 85 (Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεολογικὰ δοκίμια 5).

Ϛ' — ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Γ ι α ν ν α ρ ᾶ Χ., Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία τῆς πρώτης καὶ μέσης χριστιανικῆς περιόδου, Δελτίο 5α, 1982, σσ. 81-93.
Θ ε ο δ ώ ρ ο υ Α., Αἱ περὶ προελεύσεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀντιλήψεις τοῦ ἱεροῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, ΡΕΠ 2, 1981, σσ. 257-273.

Καλλινίκου Κ. Β., Αἱ σχέσεις τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς τὸν Μ. 'Αθανάσιον, ΕΘ 2, 1981, σσ. 661-689.
Μουτσοπούλου Ε., Thomisme et aristotelisme à Byzance: Démétrius Cydonès, JÖB 32/4, 1982, σσ. 307-310.
Μπενάκη Λ. Γ., Χρόνος καὶ αἰών. 'Αντιπαράθεση ἑλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς διδασκαλίας στὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Φιλοσοφία 10-11, 1980-81, σσ. 398-421.
Νιάρχου Κ. Γ., Κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ 'Ιωάννου τοῦ 'Ιταλοῦ στὴν ἀριστοτελικὴ θεωρία γιὰ τὴ φύση, Παρνασσὸς 24, 1982, σσ. 10-40.
Nikolaou Th., Georgios Gemistos Plethon und Proklos, JÖB 32/4, 1982, σσ. 387-399.
Πολίτου Ν. Γ., 'Ο ὁρισμὸς τῆς φιλοσοφίας κατὰ Θεόδωρον Μελιτηνιώτην, JÖB 32/4, 1982, σσ. 379-386.
— 'Η κατὰ Θεόδωρον Μελιτηνιώτην ἀγωγή, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 365-378.

Ζ'— ΙΣΤΟΡΙΑ

'Αβραμέα Α., Manuel Ducas Comnène Gavras de Troade à propos de CIG IV 2, Nº 8763, Geographica Byzantina, σσ. 37-41+2 πίν.
Ahrweiler H., Χρυσὸ Βυζαντινὸ νόμισμα: δολλάριο τοῦ μεσαίωνα, 'Αρχαιολογία 1, 1981, σσ. 37-40.
'Αντωνιάδη Ξ. Α., Σελίδες ἀπ' τὴ βενετοκρατούμενη Σκῦρο (ἔγγραφα αἰτήματα τοῦ 1515), ΑΕΜ 24, 1981-82, σσ. 166-218.
'Αποστολοπούλου Σ., 'Η ἅλωση τῆς Μοψουεστίας (+965) καὶ τῆς Ταρσοῦ (965) ἀπὸ βυζαντινὲς καὶ ἀραβικὲς πηγές, Graeco - Arabica 1, 1982, σσ. 157-167.
'Ανδρεάδη Ε., 'Η περιγραφὴ τῆς Κύπρου ἀπὸ τὸν Πιρὶ Ρεΐς, ΚΣ 44, 1980, σσ. 107-12.
Asdracha C., L'apport du temoignage épigraphique à l'histoire médiévale de la Thrace, Byzantinobulgarica 7, 1981, σσ. 445-454.
— Les foires en Épire médiévale. La fonction justificative de la mémoire historique, JÖB 32/3, 1982, σσ. 437-446.
Βακαλοπούλου Α. Ε., Προβλήματα τῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου καὶ ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰώνα, 'Η Θεσσαλονίκη μεταξὺ 'Ανατολῆς καὶ Δύσεως, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 31-41.
Varzos C., La politique dynastique des Comnènes et des Anges, la prédiction αἷμα (sang) et l'héritage des grands Comnènes de Trébizonde et de Anges-Comnènes-Doukas d'Épire face aux Lascarides de Nicée, JÖB 32/2, 1982, σσ. 355-360.
Βλυσίδου Β., Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Βασιλείου Α' στὴ δεκαετία 867-877, Σύμμεικτα 4, 1981, σσ. 301-315.
Γιαννοπούλου Π. Α., 'Η 'Ηλεία κατὰ τὴν Μεσοβυζαντινὴν περίοδον, ΕΕΗΜ 1, 1982, σσ. 185-202.
— Les manifestations monétaires des tendances inflationnistes de l'économie byzantine au VIIe siècle, JÖB 32, 1982, σσ. 115-130.
Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου Ε., 'Ο ἀντίκτυπος τοῦ Δ' Βενετοτουρκικοῦ Πολέμου στὴν Κέρκυρα, 'Αθήνα 1982, 8ον, σσ. ιη'+261.
Γόνη Δ. Β., Γεράσιμος Σιναΐτης ὁ ἐξ Εὐρίπου ἱεραπόστολος τῆς 'Ελλάδος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας, Θεολογία 53, 1982, σσ. 1119-1142.

Γρηγορίου-Ἰωαννίδου Μ., Τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κοῦβερ «στὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου», Βυζαντιακὰ 1, 1981, σσ. 67-87.

Δετοράκη Θ. Ε., Διδασκαλικὲς καὶ βιβλιογραφικὲς συμβάσεις στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη, Κρητολογία 10-11, 1980, σσ. 231-256.

— Ἱλαρίων Σωτῆρχος πρωτοπαπᾶς τοῦ Χάνδακα (ἀνέκδοτα ἑλληνικὰ ἔγγραφα), Θησαυρίσματα 19, 1982, σσ. 147-166.

Etzeoglou R., Karyoupolis. Une ville byzantine désertée. Esquisse de géographie historique du nord-est du Magne, Byzantion 52, 1982, σσ. 83-123+8 πίν.

Zakythinos D., Byzance, état national ou multi-national, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 29-52.

Ζαμπετάκη Ε., Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῆς βυζαντινῆς οἰκογενείας Βαρούχα στὴν Κρήτη, Ἀμάλθεια 12, 1981, σσ. 293-305.

Ζαρίδη-Βασιλείου Κ., Λόγος τοῦ Βίκτωρα Μεσέρη πρὸς τιμὴ τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Marcantonio Venier (1596), Κρητολογία 10-11, 1980, σσ. 257-269.

Ζαχαριάδου Ε. Α., Manuel II Palaeologus on the Strife Between Bayezid I and Kâdi Burhan al Din Ahmad, Bull. School of Or. and Afr. Stud. 43, 1980, σσ. 471-481.

— The Turks and the Venetian Territories in Romania (1318-1407), ΠΔ'ΚΣ Β' 1981, σσ. 103-122.

Ζιάκα Γ., Greek Studies on Islam, Graeco-Arabica 1, 1982, σσ. 149-156.

Ζιώγα Π. Χ., Προβλήματα παιδείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸν πρῶτο αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1982, 8ον, σσ. 198.

Iliadou D., Inventaire des documents des Archives de la chambre de Commerce de Marseille. Lemme Salonique (XVIIe - XVIIIe siècles), Θεσσαλονίκη 1981, 8ον, σσ. XVIII+222 (ΙΜΧΑ, ἀρ. 160).

Καραγεώργου Β., Ὁ ὅρος «Εὐρώπη» στὶς μεσαιωνικὲς πηγές, Ἀντίδωρον πνευματικόν, Τιμητ. τομ. Γερ. Κονιδάρη, Ἀθῆναι 1981, σσ. 619-651.

Karayannopulos J., Ein Problem der spätbyzantinischen Agrargeschichte, JÖB 30, 1981, σσ. 207-237.

— The Imperial Ideology in Byzantium, Neo-hellenika 4, 1981, σσ. 47-53.

Caramessini-Oeconomidès M., Contribution à l'étude de la circulation des monnaies byzantines en Grèce au XIIIe siècle, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ ΙΙ, σσ. 121-128.

Κατσαροῦ Β., Ἡ «κατὰ τὴν Ἑλλάδα» βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου, τελευταῖος σταθμὸς τῆς ζωῆς τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη, Βυζαντινὰ 1, 1981, σσ. 99-137.

Κεφαλληνιάδη Ν., Οἱ Κρίσπι τῆς Νάξου καὶ τὰ οἰκόσημά τους. Γενεαλογικὰ καὶ ἐραλδικὰ στοιχεῖα, ΔΕΓΕ 3, 1982, σσ. 92-108.

Kitromilides P. M., Repression and Protest in Traditional Society: Cyprus 1764, ΚΣ 46, 1982 σσ. 91-99+2 πίν. (σσ. 100-101).

Κορδώση Μ. Σ., Συμβολὴ στὴν ἱστορία καὶ τοπογραφία τῆς περιοχῆς Κορίνθου στοὺς μέσους Χρόνους, Ἀθήνα 1981, 8ον, σσ. 462+10 χαρτ.

— Σχέσεις τοῦ Μιχαὴλ Ἄγγελου Δούκα μὲ τὴν Πελοπόννησο, Ἠπειρ. Χρον. 22, 1980, σσ. 49-57.

— Ἡ σλαβικὴ ἐποίκηση στὴν Πελοπόννησο μὲ βάση τὰ σλαβικὰ τοπωνύμια, Δωδώνη 10, 1981, σσ. 381-429+10 πίν.

Κορρὲ Θ., Τὸ κίνημα τῶν «Ἑλλαδικῶν», Βυζαντιακὰ 1, 1981, σσ. 37-49.

Couroupou M., Le siège de Philadelphie par Umur Pacha d'après le manus-

crit. de la bibl. patriarcale d'Istanbul, Panaghias 58, Geographica Byzantina, Paris 1981, σσ. 67-80.
Κ ρ α σ α ν ά κ η Α. Γ., Ἡ Ἀνατολικὴ Κρήτη. Ἱστορικὴ-λαογραφικὴ μελέτη, Ἀμάλθεια 12, 1981, σσ. 123-132, 245-274 (συν.).
K y p r i o t a k i s A., Die Elementarschule in Byzanz, ΥΠ 3-4, 1979, σσ. 129-144, 5-6, 1980, σσ. 233-246 (συν.).
Κ ύ ρ ρ η Κ. Π., Τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, Ι. Ἡ πρώτη φάσις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ ἡ πρώτη συνδιαλλαγὴ τῶν δύο Ἀνδρονίκων (20.IV-φθινόπωρον 1321)· Ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ προβλήματα, Λευκωσία 1982, 8ον, σσ. XI+229 (Μεσανατολικὴ βιβλιοθήκη, ἀρ. 2).
Κ ω ν σ τ α ν τ α κ ο π ο ύ λ ο υ Α., Ἡ ἐπαρχία Μακεδονία Salutaris, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως τοῦ Ἰλλυρικοῦ, Δωδώνη 10, 1981, σσ. 85-99.
L a i o u A. E., The Role of Women in Byzantine Society, JÖB 31/1, 1981, σσ. 233-260 καὶ 32/7, 1982, σσ. 198-204.
Λ ί τ σ α Φ., Κορώνη, ἡ προσωπογραφία μιᾶς πολιτείας, Ἀθήνα 1983, 8ον, σσ. 300.
Λ ο υ γ γ ῆ Τ. Κ., Ἡ πρώιμη βυζαντινὴ ἱστοριογραφία καὶ τὸ λεγόμενο «μεγάλο χάσμα», Σύμμεικτα 4, 1981, σσ. 49-85.
L o u n g h i s T. G., Narsetis memoria, JÖB 32/1, 1982, σσ. 347-354.
M a l i n g o u d i s Ph., «Die Bulgaren im Byzantinischen Reich». Kritische Bemerkungen, BS 22, 1981, σσ. 247-267.
Μ α λ τ έ ζ ο υ Χ. Α., Ἡ σημασία τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κυθήρων γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Κρήτης στὴ διάρκεια τῆς Βενετοκρατίας, ΠΔ'ΚΣ Β', 1981, σσ. 180-189+2 πίν.
— Παρατηρήσεις στὸν θεσμὸ τῆς Βενετικῆς ὑπηκοότητας. Προστατευόμενοι τῆς Βενετίας στὸν λατινοκρατούμενο ἑλληνικὸ χῶρο (13ος-15ος αἰ.), Σύμμεικτα 4, 1981, σσ. 1-16.
— Le famiglie degli Eudaimonoiannis e Venier a Cerigo dal XII al XIV secolo. Problemi di cronologia e prosopografia, RSBS 2, 1982, σσ. 205-217.
— Ἡ φρούρηση τῶν παραλίων τοῦ διαμερίσματος Ρεθύμνου. Κατάλογος σκοπιῶν (1633), Ἀριάδνη 1, 1983, σσ. 139-172+2 πίν.
Μ α ν ο ύ σ α κ α Μ. Ι., Τὰ χωριὰ Λίμνες καὶ Βραχάσι Μεραμπέλλου καὶ ὁ κώδικας Lond. Addit. 17474, Κρητολογία 12-13, 1981, σσ. 169-174.
— Structure sociale de l'hellénisme post-byzantin, JÖB 31/2, 1981, σσ. 791-822.
— Aperçu d'une Histoire de la colonie grecque orthodoxe de Venise, Θησαυρίσματα 19, 1982, σσ. 7-30.
Μ α ρ κ ο π ο ύ λ ο υ Α., Ἰωσὴφ Βρίγγας. Προσωπογραφικὰ προβλήματα καὶ ἰδεολογικὰ ρεύματα, Σύμμεικτα 4, 1981, σσ. 87-115+4 πίν.
M a v r o i d i F., Appalti e produzione a Cipro nel 500. Il caso della famiglia dei Paleologi, RSBS 2, 1982, σσ. 219-232.
Μ α υ ρ ο μ μ ά τ η Λ., Les historiens à Byzance: Jean Cantacuzène, Bull. de l'Assoc. G. Budé 33, 1981, σσ. 80-88.
— Le chrysobulle de Dusan pour Zographou, Byzantion 52, 1982, σσ. 351-356 + 4 πίν.
— Οἱ Πρῶτοι Παλαιολόγοι. Προβλήματα πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ ἰδεολογίας, Ἀθήνα 1983, 8ον, σσ. 150.
Μ ι σ ί ο υ Δ., Στάδια βασιλείας Κωνσταντίνου Ϛ' καὶ Εἰρήνης καὶ τὰ νομίσματά τους, Βυζαντιακὰ 1, 1981, σσ. 139-156.
Μ ο σ χ ο ν ᾶ Ν. Γ., Ἀποστολὴ ἀξιωματούχων ἀπὸ τὴν Κρήτη γιὰ τὴν ἵδρυση τοῦ Φρουρίου τῆς Ἄσου στὴν Κεφαλονιά, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 257-269+4 πίν.

Μοσχοπούλου Γ. Ν., Μετοίκηση Κρητών στην Κεφαλονιά στή διάρκεια τοῦ κρητικοῦ πολέμου (1645-1669) καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἅλωση τοῦ Χάνδακα, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 270-291.
Μόσχου Λ., Μία ἀγροτικὴ περιοχὴ τῆς 'Ανατολικῆς Λακωνικῆς Μάνης στὸν κώδικα Ambrosianus Trotti 373, JÖB 32/4, 1982, σσ. 639-656+4 πίν.
Νεράντζη-Βαρμάζη Β., 'Η μετανάστευση ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὸ Β' μισὸ τοῦ 14ου αἰώνα (1354-1402), Βυζαντιακὰ 1, 1981, σσ. 89-97.
Ντούρου-'Ηλιοπούλου Μ., 'Η ἔκθεση τοῦ Καπετάνιου Gaspar Rhenerius (1563): Στοιχεῖα γιὰ τὴ Βενετοκρατούμενη Κρήτη καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὸ Χάνδακα, Παρουσία 1, 1982, σσ. 138-163.
Οἰκονομίδη Ν., Οἱ αὐθένται τῶν Κρητικῶν τὸ 1118, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 308-317.
Pallas D., Les «ekphrasis» de Marc et de Jean Eugénikos: Le dualisme culturel vers la fin de Byzance. I, Rayonnement grec. Hommages à Charles Delvoye, Bruxelles 1982, σσ. 505-511. II, Byzantion 52, 1982, σσ. 357-374.
Παπαδία - Λάλα Α., Τὸ διαμέρισμα τῶν Χανίων στὰ μέσα τοῦ ιϛ' αἰῶνα. 'Η ἔκθεση τοῦ ρέκτορα Χανίων A. Barbarigo (1549), Θησαυρίσματα 19, 1982, σσ. 62-77.
— 'Αγροτικὲς ταραχὲς καὶ ἐξεγέρσεις στὴ Βενετοκρατούμενη Κρήτη (1509-1528). 'Η «'Επανάσταση» τοῦ Γεωργίου Γαδανολέου-Λυσσογιώργη, 'Αθήνα 1983, 8ον, σσ. 258.
Papanikolaou A. D., Church and State Relations in Byzantium from 1043 to 1118, Θεολογία 54, 1983, σσ. 351-387.
Παπατριανταφύλλου - Θεοδωρίδη Ν., Τὸ χρονικὸ τοῦ κώδ. Sinait. Gr. 1117, 'Ελληνικὰ 33, 1981, σσ. 402-404.
Πεντόγαλου Γ. Η., 'Εποικισμὸς τῆς Κεφαλονιᾶς ἀπὸ κρητικὲς οἰκογένειες στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ιϛ' αἰώνα, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 412-425.
— ῎Εγγραφη συμφωνία γιὰ μεταφορὰ καταδιωγμένων 'Ηπειρωτῶν ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὴν Κέρκυρα τὸ 1558, 'Ηπειρ. Χρον. 22, 1980, σσ. 89-92.
Πλουμίδη Γ., ῞Εξι πανεπιστημιακὰ διπλώματα 'Επτανησίων, ΚΧ 4, 1980-82, σσ. 319-322.
Πολέμη Δ. Ι., 'Ιστορία τῆς ῎Ανδρου, ῎Ανδρος 1981, 8ον, σσ. 198.
Πρωτονοτάριου Π., 'Η νομισματοκοπία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους τῆς 'Ηπείρου (1204-1268), 'Ηπειρ. Χρον. 24, 1982, σσ. 130-150+2 πίν.
Richard J. avec la collaboration de Th. Papadopoullos, Le livre des Remembrances de la secrète du Royaume de Chypre (1468-1469), Nicosie 1983, 4ον, σσ. XXXVI+266.
Σαββίδη Α., Τὸ Βυζάντιο καὶ οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι τὸν ἑνδέκατο αἰώνα, 'Αθήνα 1980, 16ον, σσ. 80.
— Byzantium in the Near East: its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols, A.D. c. 1192-1237 (Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 17), Θεσσαλονίκη 1981, 8ον, σσ. 192+5 χαρτ.
— 'Η Ρόδος καὶ ἡ δυναστεία τῶν Γαβαλάδων τὴν περίοδο 1204-1250 μ.Χ., ΔΙΕΕ 24, 1981, σσ. 358-374+2 πίν.
— 'Ο Σελτζοῦκος 'Εμίρης τῆς Σμύρνης Τζαχᾶς καὶ οἱ ἐπιδρομές του στὰ μικρασιατικὰ παράλια, τὰ νησιὰ τοῦ 'Ανατολικοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη (c. 1081-c. 1106), Χιακὰ Χρονικὰ 14, 1982, σσ. 9-24.
— 'Η Εὔβοια κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ'- ἀρχὲς τοῦ ΙΓ' αἰ. μ.Χ., ΑΕΜ 24, 1981-82, σσ. 313-323.
— Τὸ ἔργο τοῦ Τούρκου χρονικογράφου 'Ασὶκ-πασὰ-Ζαδὲ (c. 1400 - c. 1486) ὡς πη-

γή τῆς ὑστεροβυζαντινῆς καὶ πρώϊμης ὀθωμανικῆς περιόδου, ΔΚΜΣ 3, 1982, σσ. 57-70.
Σβορώνου Ν., Ἡ νομισματικὴ κυκλοφορία στὴν Τουρκοκρατία, εἰκόνα ἐξαρτημένης οἰκονομίας, ΕΕΦΣΠΘ 19, 1980, σσ. 299-313.
— Διάγραμμα οἰκονομικῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης (4ος-19ος αἰώνας), Ἀρχαιολογία 7, 1983, σσ. 66-71.
Skoulatos B., Les Personnages Byzantins de l'Alexiade. Analyse prosopographique et Synthèse, Louvain 1980, 8ον, σσ. 373.
— Byzance dans l'«Historia Francorum» de S. Grégoire de Tours, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 379-397.
Σπανάκη Σ. Γ., Τὰ ἀποστραγγιτικὰ ἔργα τοῦ λασιθιωτικοῦ κάμπου, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 440-448.
Stratos A. N., Le Guet - Apens des Avars, JÖB 30, 1981, σσ. 113-135.
Stratoudaki White D., The Patriarch (Photios) and the Prince (Boris), Bookline, Mass. 1982, 12ον, σσ. 102.
Stylianou A., An Important Venetian Map of Crete by Bartolomeo dalli Sonetti, ca. 1480, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 476-483+3 πίν.
Tayyib Gökbilgin M., Ὁ λιβὰς τῆς Τραπεζούντας καὶ τὸ τμῆμα τῆς ἀνατολικῆς Μαύρης Θάλασσας στὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰώνα, μετάφρ. Γ. Μαυροχαλυβίδη - Γ. Παντελίδη Ἐπιμέλεια μεταφρ. καὶ σημειώσεις Ε. Μπαλτᾶ, ΔΚΜΣ 2, 1980, σσ. 121-182.
Τζαμαλῆ Α. Π., Τὰ νομίσματα τῆς Φραγκοκρατίας 1184-1566, Ἀθήνα 1981, 12ον, σσ. 232.
Τούρτα Α., Νεκτάριος καὶ Θεοφάνης οἱ Ἀψαρᾶδες καὶ ἡ μονὴ τοῦ Προδρόμου στὸ νησὶ τῶν Ἰωαννίνων, Ἠπειρ. Χρον. 22, 1980, σσ. 66-88+4 πίν.
Tsougarakis D., Economic and Everyday Life in Byzantine Crete through numismatic Evidence, JÖB 32/3, 1982, σσ. 457-465+1 πίν.
Τωμαδάκη Ν. Β, Τὸ χρονικὸν τῶν Τόκκων καὶ αἱ τύχαι τῆς Γλαρέντζας (1407-1422), ΕΕΗΜ 1, 1982, σσ. 29-35.
Fatouros G. - Krischer T., Johannes Kantakuzenos Geschichte übersetzt und erläutert von—. Erster Teil (Buch I), Stuttgart 1982, 8ον, σσ. VII+334.
Philippides M., The Fall of Constantinople: Bishop Leonard and the Greek Accounts, GRBS 22, 1981, σσ. 287-300.
Hassiotis I. K., Sull'organizzazione, incorporazione sociale e ideologia politica dei Greci a Napoli (dal XV alla metà del XIX sec.) ΕΕΦΣΠΘ 20, 1981, σσ. 409-452.
Χιδίρογλου Π., Ἐξισλαμισμοὶ στὴν Κρήτη, ΠΔ'ΚΣ Γ', σσ. 336-350.
Christides V., The Raids of the Moslems of Crete in the Aegean Sea. Piracy and Conquest, Byzantion 51, 1981, σσ. 76-111.
— The Image of the Sudanese in Byzantine Sources, Byzantinoslavica 43, 1982, σσ. 8-17.
— Two parallel naval guides of the tenth century: Qudâma's document and Leo VI's Naumachica. A Study on byzantine and moslem naval preparedness, Graeco-Arabica 1, 1982, σσ. 51-103+30 εἰκ.
Chrysostomides J., Italian Women in Greece in the late Fourteenth and early Fifteenth Centuries, RSBS 2, 1982, σσ. 119-132.
Χρυσοῦ Ε., Ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν Ἤπειρο σὲ σημείωμα τοῦ κώδικα Cromwell 11, Ἠπειρ. Χρον. 22, 1980, σσ. 58-65.

Χ ρ υ π ο ῦ Ε., Συμβολή στὴν ἱστορία τῆς Ἠπείρου κατὰ τὴν πρωτοβυζαντινὴ ἐποχή, Ἠπειρ. Χρον. 23, 1981, σσ. 9-113.
— Ἡ ἐπιβίωση τοῦ κοινοῦ τῶν Κρητῶν στὴν πρωτοβυζαντινὴ ἐποχή, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 537-549.

Η'— ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Α λ ι π ρ ά ν τ η Ν. Χ., Κληρικοὶ τῆς Πάρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Χωρεπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι, ΡΕΠ 2, 1981, σσ. 501-523.
Ἀ τ έ σ η Β. Γ., μητροπ. πρ. Λήμνου, Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Ἴμβρου καὶ Τενέδου ἀνὰ τοὺς αἰῶνας, ΕΘ 2, 1981, σσ. 429-505.
— Ἐπισκοπαὶ καὶ ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1800 μέχρι σήμερον, ΕΘ 3, 1982, σσ. 971-1037.
V r y o n i s S., Jr., The History of the Greek Patriarchate of Jerusalem as reflected in Codex Patriarchicus Nº 428, 1517-1805, BMGS 7, 1981, σσ. 29-53.
Γ ι α ν ν ο ύ λ α Χ. Ε., Ἱστορία τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀξώμης (ἀπὸ τὸ 328 μ.Χ. μέχρι σήμερα). Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Αἰθιοπίας, ΕΘ 2, 1981, σσ. 5-427.
Γ λ α β ί ν α Α. Α., Τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας, Θεσσαλονίκη 1983, 8ον, σσ. 125 (ΕΕΘΣΠΘ παρ. 33 τοῦ 26ου τόμου 1981).
Δ α ν ι η λ ί δ ο υ Α., Ἡ ἱερὰ Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος Χάλκης, ΕΘ 2, 1981, σσ. 995-1023.
Δ ε τ ο ρ ά κ η Θ. Ε., Νοταριακὲς πληροφορίες γιὰ τὸ μοναστήρι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τῆς Χαλέπας, Προμηθεὺς Πυρφόρος, τεῦχος 32, 1982, σσ. 307-318.
D e m e t r a c o p o u l o s Ph. A., On Arsenios, Archbishop of Elasson, Byzantinoslavica 42, 1981, σσ. 145-153.
Ζ α χ α ρ ο π ο ύ λ ο υ Ν. Γ., Ἡ Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ Φραγκοκρατία, Θεσσαλονίκη 1981, 12ον, σσ. 296.
Μ α κ ρ ῆ Σ. Γ., Μελέτιος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, μητροπολίτης Ἀθηνῶν, ΡΕΠ 2, 1981, σσ. 379-391.
Μ α ν ο ύ σ α κ α Μ. Ι. — Π α ν α γ ι ω τ ά κ η Ν. Μ., Ἡ φιλομεταρρυθμιστικὴ δράση τοῦ Φραγκίσκου Πόρτου στὴ Μοδένα καὶ στὴ Φερράρα καὶ ἡ δίκη του ἀπὸ τὴν ἱερὰ ἐξέταση τῆς Βενετίας (1536-1559), Θησαυρίσματα 18, 1981, σσ. 7-119.
Μ π ο υ μ π ο υ λ ί δ ο υ Φ. Κ., Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῆς ἐν Λεύκαις Πάρου μονῆς ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 163-200.
Μ π ρ ο ύ σ κ α ρ η Ε., Ἐμπορικὲς περιπέτειες τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβήρου. Μία ἐπιστολὴ τοῦ Μιχάλη Σβηροῦ (1612), Θησαυρίσματα 18, 1981, σσ. 307-324.
Π α π α δ ά κ η Α., Ἄγνωστες ἀρχειακὲς εἰδήσεις γιὰ τὸ κρητικὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Φαραγγίτη (1499-1622), Θησαυρίσματα 19, 1982, σσ. 131-146.
Π ο λ έ μ η Δ. Ι., Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 313-363.
Ρ ε μ ο ύ ν δ ο υ Ε., Κατάλογος Λατίνων ἀρχιεπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν Νάξου (1252-1974), ΔΕΓΕ 3, 1982, σσ. 125-160.
S t r a t o u d a k i - W h i t e D., Patriach Photios of Constantinople, His Life, Scholarly Cortributions, and Correspondence together with Translation of fifty two of His Letters, Brokline, Mass. 1981, 12ον, σσ. 234.

27 - 2 - 1984

Τσούκου Α., Ἱερομονάχου, Ὁ παπα-Μελέτιος καὶ ἡ Ἱερὰ Μονὴ Παναγιᾶς Ὑψενῆς, Ρόδος 1982, 8ον, σσ. 88+πίν.
Τωμαδάκη Ν. Β., Κρῆτες ἀρχιερεῖς ὑπηρετήσαντες ἔξω τῆς Κρήτης (1453-1976), ΠΔ'ΚΣ Γ', σσ. 312-335.
— Περὶ τινων λογίων Κρητῶν Ἁγιοταφιτῶν (1753-1955), Κρητολογία 12-13, 1981, σσ. 85-91.
— Σημείωμα περὶ τῶν ἐν Ἤλιδι Βυζαντινῶν Ἐπισκοπῶν Μορέως(ἢ Μορέου) καὶ Βωλένης (Βολαίνης, Ὠλένης), ΕΕΗΜ 2, 1983, σσ. 12-14.
Fyrigos A., Quando Barlaam Calabro conobbe il concilio di Lione II (1274)? RSBN 17-19, 1980-82, σσ. 247-265.

Θ' - ΑΓΙΟΛΟΓΙΑ

Ἀβραμέα Α., La géographie du culte de Saint Christophe en Grèce à l'époque mésobyzantine et l'évêché de Lacédémonie au début du Xe siècle, Geographica Byzantina, Paris 1981, σσ. 31-36+1 πίν.
Ἀνδριανάκη Μ., Τρία ἀνέκδοτα κείμενα γιὰ τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Ἐρημίτη, Παρνασσὸς 24, 1982, σσ. 395–408.
Ἀσιατίδη Α. Κ., Ὁ νεομάρτυς Πέτρος ὁ Τραπεζούντιος, ΑΠ 37, 1982, σσ. 133-141+2 πίν.
Γλαβίνα Α. Α., Ἀνέκδοτος βίος τοῦ ἁγίου Διονυσίου, ἱδρυτῆ τῆς ἱερᾶς μονῆς ἁγίας Τριάδος Ὀλύμπου, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 66, 1983, σσ. 18-30.
— Ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ ἐν τῷ Ὀλύμπῳ, Θεσσαλονίκη 1981, 8ον, σσ. 134 (ΕΕΘΣΠΘ, παρ. ἀρ. 30 τοῦ 26ου τόμου).
Γόνη Δ. Β., Νεοελληνικαὶ μεταφράσεις - διασκευαὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Νέου τοῦ ἐν Λευκοπόλει, συνταχθέντος ὑπὸ Γρηγορίου Τσάμπλακ, Θεολογία 53, 1982, σσ. 227-249.
Δετοράκη Θ., Vie inédite de Cosmas le Mélode, BHG 394b, AB 99, 1981, σσ. 101-116.
— Ὁ κρητικὸς νεομάρτυρας Μάρκος Κυριακόπουλος καὶ ἡ ἀνέκδοτη ἀκολουθία του, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 67-87.
Δημητροκάλλη Γ. - Φάλμπου Φ., Περὶ τοῦ Νεομάρτυρος Κωνσταντίνου (καὶ οὐχὶ Κωνσταντίου) τοῦ Ρώσου, Θεολογία 53, 1982, σσ. 1150-1156.
Δημητρακοπούλου Φ. Α., Γεώργιος ἱερεὺς Παπαδόπουλος ἐκ Σούδας καὶ ὁ παρακλητικὸς εἰς τὴν Θεοτόκον κανών του, ΠΔ'ΚΣ Γ', σσ. 53-68+2 πίν.
Εὐθυμίου Γ. Χρ., Κωνσταντῖνος Βραχωρίτης (Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός). Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τὸν ἅγιον Κοσμᾶν τὸν Αἰτωλόν, Ἀθῆναι 1983 (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. «Ἐκκλησία»).
Θέμελη Χ. Μητροπ. Μεσσηνίας, Εὐβοϊκὴ Ἁγιολογία, Θεολογία 53, 1982, σσ. 346-416.
Lampsidis O., Das Wunder des heiligen Ioannikios in der Kirche des Evangelisten Johannes in Ephesos, AB 100, 1982, σσ. 429-430.
Λαμψίδου Ὀδ., Ἀνέκδοτον κείμενον περὶ τοῦ Ἁγίου Λαζάρου Γαλησιώτου, Θεολογία 53, 1982, σσ. 158-177.
Μαρκοπούλου Α., Βίος τῆς αὐτοκρατείρας Θεοδώρας (BHG 1731), Σύμμεικτα 5, 1982, σσ. 249-285.

Νούτσου Π. Χ., Ἰωάννης ὁ Καρπάθιος. Πυθαγορισμὸς καὶ χριστιανικὸς ἀσκητισμός, Καρπ. Μελ. 2, 1981, σσ. 29-43.
Παπαηλιοπούλου - Φωτοπούλου Ε., Ἄγνωστη ἀκολουθία στὸν Ἅγιο Κασιανὸ τὸν Ρωμαῖο, ποίημα τοῦ «Κρήτης» (Νικηφόρου τοῦ Μοσχοπούλου), Δίπτυχα 2, 1980-81, σσ. 119-147+4 πίν.
Σχίζα Θ. Ε., Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Πανηγυρίου τοῦ Θαυματουργοῦ, ΚΣ 45, 1981, σσ. 277-304+4 πίν. (σσ. 305-308).
Τσουγκαράκη Δ., Ἰωάννης Κρήτης, Ἀριάδνη 1, 1983, σσ. 37-40.
Τωμαδάκη Ν. Β., Κρῆτες νεομάρτυρες, Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος 4, 1980, σσ. 323-326.
— Un neomartire cretese anonimo in Alessandria d'Egitto (1811) e una nota agiografica del Patriarca Teofilo, AB 100, 1982, σσ. 737-741.

Ι'— ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ - ΤΕΧΝΗ

Ἀγγελίδου Χ., Ἡ περιγραφὴ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ρόδιο. Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ συμβολισμός, Σύμμεικτα 5, 1983, σσ. 91-125.
Achimastou - Potamianou M., The Byzantine Wall Paintings of Vlacherna Monastery (Area of Arta), ΠΙΕ'ΔΣΒΣ ΙΙ, σσ. 1-14+17 πίν.
Βασιλάκη - Μαυρακάκη Μ., Ὁ ζωγράφος Ξένος Διγενὴς καὶ ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Πάντων στὰ Ἀπάνω Φλώρια Σελίνου τῆς Κρήτης, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 550-570+16 πίν.
— Saint Phanourios: Cult and Iconography, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 223-238+12 πίν.
— Ὁ ζωγράφος Ἄγγελος Ἀκοτάντος: τὸ ἔργο καὶ ἡ διαθήκη του (1436), Θησαυρίσματα 18, 1981, σσ. 290-298+6 πίν.
— Western Influences on the Fourteenth Century Art of Crete, JÖB 32/5, 1982, σσ. 302-311+4 πίν.
Βελένη Γ., Ἡ κεραμοπλαστικὴ διακόσμηση σὰν τοιχοδομικὴ λύση στὰ βυζαντινὰ κτίσματα, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ ΙΙ, σσ. 901-906.
— Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Θεσσαλονίκης καὶ ἡ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινούπολης, JÖB 32/4, 1982, σσ. 457-467+7 πίν.
Βελισσαρίου Π., Τοπογραφικὰ Βελιγόστιδος. Κριτικὴ θεώρησις ἐπόψεως Στεφάνου Δραγούμη, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 239-252+12 πίν.
— Οἰκιστικὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Λεονταρίου Ἀρκαδίας, JÖB 32/4, 1982, σσ. 625-637.
Βοκοτοπούλου Π. Λ., Πρώϊμες κρητικὲς εἰκόνες στὴν Λευκάδα καὶ τὴν Κέρκυρα, Κερκ. Χρ. 26, 1982, σσ. 164-171+4 πίν.
— Ὁ Ναὸς τοῦ Παντοκράτορος στὸ Μοναστηράκι Βονίτσης, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 357-378+12 πίν.
— Τὸ λάβαρο τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνι στὸ μουσεῖο Correr τῆς Βενετίας, Θησαυρίσματα 18, 1981, σσ. 268-275+2 πίν.
— Παρατηρήσεις σὲ εἰκόνες τοῦ Ἐμμανουὴλ Τζάνε, ΠΔ'ΚΣ Β', 1981, σσ. 17-22+11 πίν.
Vocotopoulos P. L., The Role of Constantinopolitan Architecture during the Middle and Late Byzantine Period, JÖB 31/1, 1981, σσ. 551-573+4 πίν.
Βοκοτοπούλου Π. Λ., Οἱ μεσαιωνικοὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ θέση τους στὰ πλαίσια τῆς Βυζαντινῆς ναοδομίας, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 97-110+12 πίν.
Vocotopoulos P., Icônes de Michel Damaskinos à Corfou, Byzantion 53, 1983, σσ. 36-51+9 εἰκ.
Βολανάκη Ι. Η., Ὁ εἰς Ἀποδούλου Ἀμαρίου βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Ξιφηφόρου, ΠΔ'ΚΣ, Β', σσ. 23-66+37 πίν.

Γ α β α λ ᾶ Α. Σ., Ὁ ἀετὸς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἑραλδικήν, ΔΕΓΕ 1, 1979, σσ. 57-64.
G a l a v a r i s G., An Icon with the «Epinikios» Hymn in the Benaki Museum, ΔΧ-ΑΕ 10, 1980-81, σσ. 85-94+2 πίν.
— The Icon in the Life of the Church (Iconography of Religions XXIV, 8), Leiden 1981, 8ον, σσ. 43+48 πίν.
Γ α ρ ί δ η Μ. — Π α λ ι ο ύ ρ α Θ., Συμβολὴ στὴν εἰκονογραφία Νεομαρτύρων, Ἠπειρ. Χρον. 22, 1980, σσ. 169-205+8 εἰκ. +24 πίν.
G a r i d i s M., Les Grandes Étapes de la peinture murale en Épire au XVIe siècle. Les peintures murales des monuments dans l'île du lac de Jannina, Ἠπειρ. Χρον. 24, 1982, σσ. 151-175+12 πίν.
Γ κ ι ο λ ὲ Ν., Ἕνα εἰκονογραφικὸ παράλληλο τῶν μωσαϊκῶν τοῦ τρούλλου τῆς Ροτόντας τῆς Θεσσαλονίκης, Παρουσία 1, 1982, σσ. 123-137+6 πίν.
— Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγ. Πέτρου Πύργου Διροῦ στὴ Μάνη καὶ ἡ ἰδιόμορφος εἰς Ἅδου κάθοδος, ΛΣ 6, 1982, σσ. 134-161+πίν.
Γ ο ύ ν α ρ η Γ., Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγ. Ἰωάννη Θεολόγου τῆς Μαυριώτισσας στὴν Καστοριά, Μακεδονικά 21, 1981, σσ. 1-75+32 πίν.
— Γραπτοὶ «πόλοι» τῆς Μονῆς Λειμῶνος, Ἑλληνικά 33, 1981, σσ. 282-309+16 πίν.
Γ ο υ ρ γ ι ώ τ η Γ. Κ., Πρώιμα μεταβυζαντινὰ κεραμεικά, Ἀρχαιολογία 1, 1981, σσ. 74-76.
— Ὁ βυζαντινὸς Τύρναβος, Ἀρχαιολογία 8, 1983, σσ. 64-68.
Γ ρ ι τ σ ο π ο ύ λ ο υ Τ., Τὸ μοναστήριον τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων τῆς Λακωνίας, ΛΣ 6, 1982, σσ. 456-518+πίν.
Δ ε τ ο ρ ά κ η Θ. Ε., Ἕνα ἄγνωστο μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, Κρητολογία 12-13, 1981, σσ. 101-112.
Δ έ λ λ ι ο υ Χ. Ι., Βυζαντινοὶ καὶ Μεταβυζαντινοὶ Ναοὶ τῆς Ἑλλάδος, Θεσσαλονίκη 1982, 4ον, σσ. 63+πίν.
Δ η μ α κ ο π ο ύ λ ο υ Ι., Παραστάσεις ἐκκλησιῶν τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς Βενετίας καὶ τῆς Κρήτης σὲ φορητὲς μεταβυζαντινὲς εἰκόνες, ΔΧΑΕ 10, 1980/81, σσ. 181-198+8 πίν.
Δ ρ α ν δ ά κ η Ν., Οἱ τοιχογραφίες τοῦ δεύτερου στρώματος στὸν Ἅγιο Νικήτα τῆς Κηπούλας, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 239-258+6 πίν.
— Δύο ἐπιγραφὲς ναῶν Λακωνίας τοῦ Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου (1278) στὸν Πολεμίτα τῆς Μάνης καὶ τῆς Χρυσαφίτισσας (1290), ΛΣ 6, 1982, σσ. 44-61+πίν.
D r o s s o y i a n n i P. A., A Pair of Byzantine Crowns. With a Metallurgical Investigation by G. J. Varoufakis, JÖB 32/3, 1982, σσ. 529-538+4 πίν.
Ἐθνικὸν Ἵδρυμα Ἐρευνῶν, Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν. Παράλιος Κυπριακὸς χῶρος. Ἀποδελτίωση πηγῶν καὶ καταγραφὴ μνημείων (μέσα 11ου-τέλη 13ου αἰ.), Ἀθήνα 1982, 8ον, σσ. κ'+172.
E t z e o g l o u R., Quelques remarques sur les portraits figurés dans les églises de Mistra, JÖB 32/5, 1982, σσ. 513-521+6 πίν.
Θ ε ο χ α ρ ί δ ο υ Γ., Μία ἐξαφανισθεῖσα σημαντικὴ μονὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ μονὴ Φιλοκάλλη, Μακεδονικά 21, 1981, σσ. 319-350.
Θ ε ο χ α ρ ί δ η Π., Προκαταρκτικὴ θεώρηση τῶν βυζαντινῶν φάσεων τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς Ξενοφῶντος Ἁγ. Ὄρους, JÖB 32/4, 1982 σσ. 443-445.
I l i o p o u l o u - R o g a n Th., Quelques fresques caractéristiques des églises byzantines du Magne, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ ΙΙ, σσ. 207-220+4 πίν.
T h é o c h a r i s M., Les icônes - portraits des Saints en Grèce aux Xe - XIe siècles, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ ΙΙ, σσ. 795-806+9 πίν.

Ἰωαννίδη Α., Ὁ συμβολισμὸς τοῦ χρυσοῦ φόντου στὰ Βυζαντινὰ ψηφιδωτά, Ἀρχαιολογία 1, 1981, σσ. 41-45.
— Ὁ βυζαντινὸς ἱππόδρομος στὴν Κωνσταντινούπολη, Ἀρχαιολογία 4, 1982, σσ. 39-47.
Καζανάκη - Λάππα Μ., Οἱ ζωγράφοι τοῦ Χάνδακα κατὰ τὸ 17ο αἰώνα. Εἰδήσεις ἀπὸ νοταριακὰ ἔγγραφα, Θησαυρίσματα 18, 1981, σσ. 177-267+2 πίν.
Kalligas M., Pilastri Acritani, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 227-228.
Καλοκύρη Κ. Δ., Χρονολόγηση τῶν τοιχογραφιῶν καὶ ἀποκάλυψη τοῦ ζωγράφου τῆς Μονῆς Μαρδακίου Μεσσηνίας, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 229-236+3 πίν.
Καρακατσάνη Α., Κάποιες παρατηρήσεις γιὰ τὶς σκηνὲς μαρτυρίων στὶς βυζαντινὲς ἐκκλησίες, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 161-164,
Κατσαροῦ Β., Μία ἀκόμη μαρτυρία γιὰ τὴ βυζαντινὴ Μονὴ τοῦ Κρεμαστοῦ, Κληρονομία 12, 1980, σσ. 367-388.
— Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὸ Εὐπάλιο Δωρίδος, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 237-252+7 πίν.
— Μία ἐρειπωμένη ἐκκλησία μὲ «ἀνεικονικὸ» διάκοσμο στὸ χωριὸ Στάμνα τῆς Αἰτωλίας, JÖB 32/5, 1982, σσ. 397-406+2 πίν.
Kepetzis V., Tradition Iconographique et Création dans une scène de communion, JÖB 32/5, 1982, σσ. 443-451+4 πίν.
Kitsiki - Panagopoulos B., Medieval Architecture in Greece: Western Monastic Orders in the Latin States formed on Byzantine Territory, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 273-288+10 πίν.
Κορδώση Μ., Ἕνα Λακωνικὸ βυζαντινὸ Κάστρο τοῦ ὀγδόου αἰώνα, ΛΣ 6, 1982, σσ. 259-267.
Koumoulides J. A., Meta-Byzantine Churches and Antiquities of the Eparchia of Evritania in Central Greece: first preliminary report, JÖB 32/6, 1982, σσ. 263-265.
Κουνουπιώτου - Μανωλέσσου Ε., Νέες τοιχογραφίες στὸ Γεράκι, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 305-324+18 πίν.
Κρίγκα Ε. Ι., Ἀνατολικὲς καὶ ἀνατολίζουσες Βασιλικὲς τῆς Ἑλλάδας, Ἀθήνα 1982, 8ον, σσ. 80+30 πίν.
Κυριαζοπούλου Β. Δ., Οἱ παλιὲς ἐκκλησίες τοῦ κάστρου Μυκόνου καὶ ὁ Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 199-222+6 πίν.
Κυριακοῦ Κ., Ὁ γιὸς τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου ἀφιερωτὴς εἰκόνας στὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας (1605), Θησαυρίσματα 18, 1981, σσ. 299-306+2 πίν.
— Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Παναγιώτη Δοξαρᾶ «Τέχνη Ζωγραφίας» στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας, Θησαυρίσματα 19, 1982, σσ. 212-223+10 πίν.
Κυριακούδη Ε. Ν., Ὁ κτίτορας τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων Καστοριᾶς Θεόδωρος (Θεόφιλος) Λημνιώτης, ΒΣ 1, 1981, σσ. 3-20+4 πίν. (σσ. 21-23).
Κωνσταντινίδη Ε., The Question of the Date and Origin of the Earliest Akathistos Cycles in Byzantine Monumental Painting in the Light of the Akathistos of Olympiotissa at Elasson, JÖB 32/5, 1982, σσ. 503-512+6 πίν.
Κωνσταντινίδου Χ., Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν Βυζαντινῶν «τοξωτῶν κωδωνοστασίων», ΛΣ 6, 1982, σσ. 62-79+πίν.
— Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας στὴ Λαγκάδα τῆς Ἔξω Μάνης, ΛΣ 6, 1982, σσ. 80-124 + πίν.
Κωνστάντιου Δ., Νεώτερα στοιχεῖα σὲ βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, Ἤπειρ. Χρ. 23, 1981, σσ. 266-283.

— Νέα παλαιοχριστινική βασιλική στή Νικόπολη τῆς Ἠπείρου, Ἠπειρ. Χρ. 23, 1981, σσ. 346-349.
Κωνσταντουδάκη - Κιτρομηλίδου Μ., Τρίπτυχο μὲ σκηνὲς ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ στὴ Δημοτικὴ Πινακοθήκη τῆς Ραβέννας, Θησαυρίσματα 18, 1981, σσ. 145-176+10 πίν.
— Εἰδήσεις γιὰ τὴ συντεχνία τῶν ζωγράφων τοῦ Χάνδακα τὸν 16ο αἰώνα, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 123-145+1 πίν.
— A Fifteenth Century Byzantine Icon-Painter working on Mosaics in Venice, JÖB 32/5, 1982, σσ. 265-272.
Λασσιθιωτάκη Κ. Ε., Ὁ ἅγιος Φραγκίσκος καὶ ἡ Κρήτη, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 146-154+3 πίν.
Μαδεράκη Σ. Ν., Ἡ κόλαση καὶ οἱ ποινὲς τῶν κολασμένων σὰν θέματα τῆς Δευτέρας Παρουσίας στὶς ἐκκλησίες τῆς Κρήτης, ΥΠ 2, 1978, σσ. 185-236, 3-4, 1979, σσ. 21-80 καὶ 5-6, 1980-1981, σσ. 51-130.
— Οἱ κρητικοὶ ἁγιογράφοι Θεόδωρος-Δανιὴλ Βενέρης καὶ Μιχαὴλ Βενέρης, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 155-179+27 πίν.
Μαθιοπούλου - Τορναρίτη Ε., Zur Technik der Hagia Eudokia aus dem Lips-Kloster (Fenere Isa Camii), JÖB 32/5, 1982, σσ. 61-72+4 πίν.
Μανουρᾶ Σ. Μ., Ἡ σταυροπηγιακὴ Μονὴ Χαλεβῆ στὸ Ρέθυμνο, Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος 4, 1980, σσ. 355-366.
Μαραβᾶ - Χατζηνικολάου Α., Παραστάσεις τοῦ πατριάρχη Νικολάου Γ' τοῦ Γραμματικοῦ σὲ μικρογραφίες χειρογράφων, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 147-160+4 πίν.
Μαστοροπούλου Γ. Σ., Λείψανα τέμπλου τῆς Νέας Μονῆς Χίου, Χιακὰ Χρονικὰ 14, 1982, σσ. 27-37+πίν.
Μεϊμάρη Ι., Δύο ἐπιγραφὲς τῆς Αὐγούστης Εὐδοκίας (423-460 μ.Χ.) ἀπὸ τὴν Ἐμμάθα παρὰ τὰ Γάδαρα καὶ ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα, Θεολογία 54, 1983, σσ. 388-396+2 πίν.
Méladini - Georgopoulou M., Le décor apsidal des églises byzantines de Kythéra (Cythères) (c. 1100-1275 a.C.), ΠΙΕ'ΔΣΒΣ ΙΙ, σσ. 449-468+12 πίν.
Μέντζου Α., Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, Μακεδονικὰ 21, 1981, σσ. 201-221+2 πίν.
Michailidis M., Les peintures murales de l'église de Saint-Jean le théologien à Véria, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ ΙΙ. Β, σσ. 469-488+22 πίν.
Μοσχοπούλου Γ. Ν., Συμπληρωματικὰ γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ τέχνη στὴν Κεφαλονιὰ (17ος-19ος αι.). (Καλλιτέχνες καὶ ἐργαστήρια ζωγραφικῆς), ΚΧ 4, 1980-82, σσ. 266-318+6 πίν.
Mouriki D., The Mask Motif in the Wall Paintings of Mistra. Cultural Implications of a Classical Feature in Late Byzantine Painting, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 307-338+12 πίν.
— The Formative Role of Byzantine Art on the Artistic Style of the Cultural Neighbors of Byzantium, JÖB 31/2, 1981, σσ. 725-757+20 πίν.
Bakirtzis C. - Papanikola - Bakirtzis D., De la céramique byzantine en glaçure à Thessalonique, Byzantinobulgarica 7, 1981, σσ. 421-436+21 εἰκ.
Μπακιρτζῆ Χ., Κουτρούβια Μύρου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, JÖB 32/3, 1982, σσ. 523-528+1 πίν.
Μπούρα Λ., Παλαιοχριστιανικὰ καὶ Βυζαντινὰ θυμιατήρια τοῦ Μουσείου Μπενάκη, Ἀρχαιολογία 1, 1981, σσ. 65-70.
— Byzantine Lighting Devices, JÖB 32/3, 1982, σσ. 479-491+2 πίν.

Μ π ο ύ ρ α Χ., Τὸ τέμπλο τῆς Παναγίας Κρίνας καὶ ἡ χρονολόγησή της, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 165-180+4 πίν.
— City and village: urban Design and Architecture, JÖB 31/2, 1981, σσ. 611-653.
— Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 12ον μ.Χ. αἰώνα, Δελτίο 5α, 1982, σσ. 94-101.
Μ υ λ ω ν ᾶ Π., Ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μεγίστης Λαύρας. Ἀναθεώρηση ὁρισμένων θεωριῶν γιὰ τὴν προέλευση τοῦ τύπου, Ἀρχαιολογία 1, 1981, σσ. 52-63.
M y l o n a s P., Research on Athos. Memorandum on Works accomplished and projected, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ, II, σσ. 529-544.
— Two Middle-Byzantine Churches on Athos, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 545-574+32 πίν.
Ν α λ π α ν τ ῆ Δ. - Θ ε ο δ ω ρ ί δ η Π. - Ε ὐ γ ε ν ί δ ο υ Δ. - Π α π α ζ ώ τ ο υ Θ., Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὰ μνημεῖα της, Ἀρχαιολογία 7, 1983, σσ. 17-33.
Ν ι κ ο λ ι δ ά κ η Μ., Ἡ οἰκοδομὴ καὶ ἀναγνώριση τῆς ἄγνωστης μέχρι σήμερα Μονῆς τῆς Βαϊωνέας στὴν περιοχὴ τῆς Ἱεράπετρας Κρήτης, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 298-307+1 πίν.
Π α ζ α ρ ᾶ Θ., Δύο παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι ἀπὸ τὸ δυτικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, Μακεδονικὰ 21, 1981, σσ. 373-389+8 πίν.
Π α λ ι ο ύ ρ α Α. Δ., Οἱ μικρογραφίες τοῦ χρησμολογικοῦ κώδικα 170 Barozzi, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 318-328+19 πίν.
Π α λ ι ο ύ ρ α Θ., Γενικὴ θεώρηση τῆς ζωγραφικῆς στὴν Αἰτωλοακαρνανία τὸ 16ο αἰώνα, Ἠπειρ. Χρον. 24, 1982, σσ. 121-129+13 πίν.
P a l l a s D., Données nouvelles sur quelques boucles et fibules considérées comme Avares et Slaves et sur Corinthe entre le VIe et le IXe S., Byzantinobulgarica 7, 1981, σσ. 295-318+18 εἰκ.+1 πίν.
Π α ν α γ ι ω τ ί δ η Μ., Οἱ τοιχογραφίες τῆς Κρύπτης τοῦ Ἁγ. Νικολάου στὰ Καμπιὰ τῆς Βοιωτίας, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 597-622+18 πίν.
Π α π ᾶ Α., μητροπ. Ἑλενουπόλεως, Τὸ Συνοδικὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ διακόσμησις αὐτοῦ, Κληρονομία 12, 1980, σσ. 403-431+13 πίν. (σσ. 432-438).
— Πολῖταί τινες ζωγράφοι καὶ ἁγιογράφοι τοῦ ιθ' καὶ κ' αἰ., ΕΘ 3, 1982, σσ. 397-430.
Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ Α., Δυὸ εἰκόνες τοῦ Μελετίου τοῦ Κρητός, ΠΔ'ΚΣ Β', 1981, σσ. 396-403+4 πίν.
P a p a g e o r g i o u A., Constantinopolitan Influence on the Middle Byzantine Architecture of Cyprus, JÖB 32/4, 1982, σσ. 469-478.
Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ Σ., Ἑλληνικὰ οἰκοσημολογικὰ ex libris, ΔΕΓΕ 1, 1979, σσ. 24-46+πίν.
Π α π α δ ά κ η - Ö k l a n d Σ., Ἕνα εἰκονογραφημένο τετραευάγγελο τοῦ 12ου αἰώνα στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 289-306+6 πίν.
Π α π α ζ ώ τ ο υ Α., Τὸ ἀστικὸ βυζαντινὸ σπίτι, Ἀρχαιολογία 2, 1982, σσ. 37-44.
Π α π α ζ ώ τ ο υ Θ., Οἱ τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας στὸν Ἁλιάκμονα, Μακεδονικὰ 21, 1981, σσ. 93-107.
— Χριστιανικὲς ἐπιγραφὲς Μακεδονίας, Μακεδονικὰ 21, 1981, σσ. 401-410.
Π α π α θ ε ο φ ά ν ο υ ς - Τ σ ο υ ρ ῆ Ε., Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης Νήσου Περιθείας στὴν Κέρκυρα, Ἠπειρ. Χρον. 24, 1982, σσ. 183-203+18 πίν.
P a s s a d é o s A., Forme et relations des édifices patriarcaux au Sud de Sainte-Sophie, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 623-630.
Π ε τ ρ ο ν ώ τ η Α., Ἁγιογράφοι καὶ «κονισματᾶδες» τῆς Μάνης, ΛΣ 6, 1982, σσ. 125-133.
Π ε τ ρ ο ν ώ τ η Α. - Ἀ λ ε ξ α ν δ ρ ό π ο υ λ ο υ Ι., Ἕνας ἀνέκδοτος ὑστεροβυζαντινὸς ναὸς στὴν Ἀρκαδικὴ Γορτυνία, JÖB 32/4, 1982, σσ. 531-542.

Προβατάκη Θ. Μ., Ὁ Διάβολος εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ὀρθοδόξου ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς, Θεσσαλονίκη 1980, 8ον, σσ. 340+19 πίν. +275 Εἰκ.
— Ἕνα ἀδημοσίευτο χειρόγραφο τοῦ 15ου αἰώνα περὶ τῶν κυκλικῶν φωτοστεφάνων τῶν ἱερῶν προσώπων, JÖB 32/4, 1982, σσ. 261-280+4 πίν.
Spatharakis I., Portrait, Falsifications in Byzantine Illuminated Manuscripts, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 721-732+10 πίν.
— An Unusual iconographic type of the seated Evangelist, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 137-146+4 πίν.
Σπαθαράκη Ι., Τεχνοτροπικὲς παρατηρήσεις στὶς τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὸ Σελλὶ Ρεθύμνης, Ἀριάδνη 1, 1983, σσ. 61-75+16 πίν.
Σταυροπούλου - Μακρῆ Α., Πρῶτες εἰδήσεις γιὰ τοιχογραφίες τοῦ 16ου αἰώνα στὸν Ἅγιο Δημήτριο Βελτσίστας, Ἠπειρ. Χρον. 24, 1982, σσ. 176-182+5 πίν.
Στεριώτου Ι., Ἀρχὲς χαράξεων καὶ κατασκευῆς τῶν ὀχυρώσεων τοῦ 16ου αἰώνα καὶ ἡ ἐφαρμογή τους στὶς ὀχυρώσεις τοῦ Χάνδακα, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 449-475+5 πίν.
Στίκα Ε., Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας Μονεμβασίας, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ, II, σσ. 739-741.
Stylianou A., The Painted Chapel of the Archangel Michael, Vizakia, Cyprus, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 95-102+4 πίν.
— Sociological Reflections in the Painted Churches of Cyprus, JÖB 32/5, 1982, σσ. 523-529+2 πίν.
Stylianou A. and J., A Cross inside a Crescent on the Shield of St. George, Wall-Painting in the Church of Panagia Phorbiotissa Asinou, Cyprus, ΚΣ 46, 1982, σσ. 133-140+11 πίν.
Subotić G. - Simonopetritis J., L'iconostase et les fresques de la fin du XIVe siècle dans le monastère de la Transfiguration aux Météores, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 751-758+4 πίν.
Ταβλάκη Ι. Ε., Μονὴ Διονυσίου στὸν Ἅγιον Ὄρος Τὸ παρεκκλήσι τῶν Ἁγίων Πάντων, Μακεδονικὰ 21, 1981, σσ. 252-261.
— Τὸ ἐξωκκλήσι τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων στὴν Μονὴ Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὄρους, JÖB 32/6, 1982, σσ. 251-262.
Tzaferis V., The Wall-Mosaics in the Church of the Nativity, Bethlehem, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 891-900+5 πίν.
— A Peculiar early Christian Basilica at Magen, JÖB 32/4, 1982, σσ. 563-567+2 πίν.
Τριανταφυλλοπούλου Δ. Δ., Ἡ ἐπισκοπὴ καὶ ἡ μονὴ Κοζίλης στὴν Ἤπειρο (συναγωγὴ στοιχείων-προβλήματα), ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 839-862+10 πίν.
— Παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς στὰ Ἑπτάνησα, Κερκ. Χρον. 26, 1982, σσ. 311-317.
Τσιγαρίδα Ε., Εἰκόνα Παναγίας Ἐλεούσας ἀπὸ τὴν Καστοριά, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 273-288+2 πίν.
Tsitouridou A., Les fresques du XIIIe siècle dans l'église de la Porta-Panagia en Thessalie, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 863-878+8 πίν.
— Die Grabkonzeption des Ikonographischen Programms der Kirche Panagia Chalkeon in Thessaloniki, JÖB 32/5, 1982, σσ. 435-441.
Τσίχλη-Ἀρώνη Κ., Βυζαντινὲς καὶ Μεταβυζαντινὲς ἐκκλησίες στὰ Κύθηρα, Ἀρχαιολογία 8, 1983, σσ. 69-75.
Τυπάλδου - Λασκαράτου Ι. Γ. καὶ Γιαλοψοῦ Λ., Ἑραλδικὰ μνημεῖα

τῶν κερκυραϊκῶν ἐκκλησιῶν Παναγίας τῆς Κρεμαστῆς καὶ Santa Maria τῆς Τενέδου, ΔΕΓΕ 1, 1979, σσ. 82-98+πίν.

Τυπάλδου - Λασκαράτου Ι. Γ., Συλλογὴ ἐραλδικῶν μνημείων τῆς Κεφαλονιᾶς, ΚΧ 4, 1980-82, σσ. 174-183+12 πίν.

Τσίτσα Α. Χ., Ὁ Ναὸς τῆς Υ.Θ. Κεχαριτωμένης - Κρεμαστῆς, ΔΑΕΚ 18, 1981, σσ. 63-88+4 πίν.

Φαράντου Χ. Δ., Βυζαντινὲς καὶ μεταβυζαντινὲς ἐκκλησίες στὶς περιοχὲς τῶν χωριῶν: Δάφνη, Περιβόλια, Ἅγ. Γεώργιος, Ἁγ. Θέκλα, Ὡρολόγι καὶ Ὀχτώνια τῆς Ν. Εὐβοιας, ΑΕΜ 24, 1981-82, σσ. 277-312+32 πίν.

Φατούρου - Ἡσυχάκη Κ., Ἐπιδράσεις τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Κρητικῆς Ἀναγεννήσεως, ΠΔ'ΚΣ Β', 1981, σσ. 521-536 +15 πίν.

— Ἡ Κρητικὴ Ἀναγέννηση καὶ τὰ ἰταλικὰ πρότυπα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς της, Ἀριάδνη 1, 1983, σσ. 103-138 +39 πίν.

Φλωράκη Α. Ε., Μαρμάρινα οἰκόσημα στὴν Τῆνο, ΔΕΓΕ 3, 1982, σσ. 37-73.

Χαλκιᾶ Ε., Παλαιοχριστιανικὲς τράπεζες ἀπὸ τὴ Νικόπολη τῆς Ἠπείρου, Ἠπειρ. Χρ. 23, 1981, σσ. 252-265.

Chatzidakis - Bacharas T., Question sur la chronologie des peintures murales de Hosios Loukas, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ ΙΙ, σσ. 143-162+15 πίν.

— Projet d'un côde pour l'analyse descriptive de l'iconographie byzantine, Δωδώνη 10, 1981, σσ. 449-478+8 πίν.

— Les peintures murales de Hosios Loukas. Les chappelles occidentales, Ἀθήνα 1982.

— Présences classiques dans les Mosaiques de Hosios Loukas, JÖB 32/5, 1982, σσ. 101-109+2 πίν.

ΙΑ'— ΔΙΚΑΙΟΝ

Ἀννίνου - Καβαλιεράτου Π. Α., Τὸ διάταγμα περὶ τιμαρίων τῆς 20ης Νοεμβρίου 1762 καὶ ἡ ἐν Κεφαλληνίᾳ ὑφισταμένη κατάστασις, ΔΕΓΕ 1, 1979, σσ. 47-56.

Γάσπαρη Χ., Συναλλαγὲς μὲ ἀντικείμενο κατοικίες στὴν περιοχὴ τοῦ Χάνδακα τὸ ιγ' καὶ ιδ' αἰώνα, Θησαυρίσματα 19, 1982, σσ. 102-130.

Γκόφα Δ., Σύμβαση ἀνταλλαγῆς πλοίου μὲ ἐμπορεύματα τοῦ 1542, Θησαυρίσματα 19, 1982, σσ. 47-61.

Delivanis D. J., Der Beitrag des Niedergangs der Landwirtschaft zum Zusammenbruch des byzantinischen Kaiserreiches, JÖB 32/1, 1982, σσ. 137-144.

Ζέπου Π. Ι., «Ψυχάριον», «ψυχικά», «ψυχοπαίδι», ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 17-28.

Karanikolas P., μητροπ. Κορινθίας, Synodical Legislation and State Ecclesiastical Laws, Θεολογία 52, 1981, σσ. 217-227.

Konidaris J., Die Epitome einer justinianischen Novelle aus dem Patmiacus 205, ἐν Fontes Minores V, hrsg. von D. Simon, Frankfurt/M, 1982, σσ. 27-31.

— Die Novellen des Kaisers Herakleios, ἐν Fontes Minores V, σσ. 33-106.

Μπρούσκαρη Ε., Ἔγγραφο αἱρετοκρισίας σχετικὸ μὲ ἐμπορικὴ διένεξη (Ναύπλιο, 1606), Θησαυρίσματα 19, 1982, σσ. 167-203.

Παπαγιάννη Ἐ - Τρωϊάνου Σ., Διατάξεις πολιτειακῆς νομοθεσίας εἰς τὸ ἑρμηνευτικὸν ἔργον τοῦ Ἀριστηνοῦ, Ζωναρᾶ καὶ Βαλσαμῶνος, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 201-238.

Bourdara C., Quelques cas de damnatio memoriae à l'époque de la dynastie macédonienne, JÖB 32/1, 1982, σσ. 337-346.

Sérémetis D., Bases juridiques en Byzance—Le rendement de la justice, JÖB 32/1, 1982, σσ. 321-326.
Φιλιππίδου Φ. Γ., Τὸ νομικὸν καθεστὼς τῶν ἐν Ἑλλάδι κτημάτων τῶν ἱερῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Κληρονομία 12, 1980, σσ. 329-352.
Χριστοφιλοπούλου Α. Π. - Λεονταρίτου Β., Τὸ ἑλληνικὸν ὀρθόδοξον ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον κατὰ τὰ ἔτη 1978 καὶ 1979, Θεολογία 52, 1981, σσ. 861-894.

ΙΒ'—ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀλεξιάδη Μ. Α., Οἱ ἑλληνικὲς παραλλαγὲς γιὰ τὸν δρακοντοκτόνο ἥρωα (Aarne-Thompson 300, 301A καὶ 301 B). Παραμυθολογικὴ μελέτη, Ἰωάννινα 1982, 8ον, σσ. 192.
Γεωργιάδη Μ. Γ., Τὸ «Μαναέλντι». Ἕνα πασχαλινὸ ἔθιμο τῆς Καρπάθου, Καρπ. Μελ. 2, 1981, σσ. 185-224.
Ἑξαδακτύλου Χ., Κυπριακὴ λαογραφία τῶν μηνῶν, ΚΣ 45, 1981, σσ. 201-275.
— Λαογραφικὰ Τιλλιρίας, ΚΣ 46, 1982, σσ. 163-170.
Ζαπάντη Σ., Κεφαλληνιακὲς παραλλαγὲς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ τῆς «Σούσας», ΚΧ 4, 1980-82, σσ. 189-220.
Ἠμέλλου Σ. Δ., Verse in den griechischen Volkssagen, ΕΕΦΣΠΑ 27, 1979, σσ. 107-115.
Καραθανάση Α. Ε., Ἕνα τετράδιο τοῦ Κλωνὸς Στεφάνου μὲ λαογραφικὸ ὑλικό, Ἑλληνικὰ 33, 1981, σσ. 128-139.
Κορρὲ Κ. Γ., Ὁ κρητικὸς δαχτύλιδος, ΠΔ'ΚΣ Γ', σσ. 142-155+1 πίν.
Κρεκούκια Δ., Δημώδεις Κρητοσικελικὲς θρησκευτικὲς παραδόσεις, ΠΔ'ΚΣ Γ', σσ. 156-160.
— Ἄγνωστες λαογραφικὲς εἰδήσεις στὸ ἔργο τοῦ Μ. Βασιλείου: «Ὁμιλίαι εἰς ἑξαήμερον», JÖB 32/3, 1982, σσ. 423-426.
Krikos - Davis K., Moira at Birth in Greek Tradition, FN 4, 1982, σσ. 106-134.
Μερακλῆ Μ. Γ., Μιὰ λαογραφικὴ προσέγγιση τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 250-256.
Μηνᾶ Κ., Ἕνα ἀρχαῖο Μοτίβο στὸ τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας», Λαογραφία 32, 1979-81, σσ. 293-297.
Μίχα Α., Ἡ παραδοσιακὴ γυναικεία φορεσιὰ τῆς Θίσβης Θηβῶν, ΕΕΣΜ 6, 1976-77 (1982), σσ. 409-424+8 πίν.
Ξιούτα Π., Ὁ Μάντζιπας, ΚΣ 45, 1981, σσ. 175-199.
Οἰκονομίδου Δ. Β., Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ ξενιτεμένου συζύγου, Ἀθηνᾶ 78, 1980-82, σσ. 71-84.
— Ἡ λίμνη τοῦ Καϊάφα εἰς τὴν λαϊκὴν παράδοσιν, ΕΕΗΜ 1, 1982, σσ. 179-183.
— Τρεῖς Ἠλιακαὶ παραδόσεις, ΕΕΗΜ 1, 1982, σσ. 325-330.
— Ἡ θυσία εἰς οἰκοδομήματα, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 43-132.
Παπαδημητρίου Ε., Κυπριακὴ Ὑφαντική, ΚΣ 46, 1982, σσ. 153-161+14 πίν.
Παπαδοπούλλου Θ., Ἡ Κύπρος καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ παράδοση, ΚΣ 45, 1981, σσ. 335-345.
Παπαμιχαὴλ - Κουτρούμπα Α., Τέχνη καὶ ζωή. Αἱ ἐπὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Σύμης ἀπεικονίσεις. Τόμ. Α'. Τὸ σταυρόσχημον ἢ σταυροειδές, Ἀθῆναι 1980.
Papamichael - Koutroubas A. J., The Laying of Sacrifices under the Foundations of Buildings, etc., Neo-hellenika 4, 1981, σσ. 211-226.

Παπαχαραλάμπους Γ. Χ., Παρατηρήσεις εἰς τὴν ἑρμηνείαν μερικῶν λαογραφικῶν καταλοίπων, ΚΣ 44, 1980, σσ. 113-115.
— Ἐνδείξεις περὶ πίστεως εἰς τὴν ὕπαρξιν ὀνομόρφων δαιμόνων, ΚΣ 45, 1981, σσ. 171-174.
Σαμουηλίδη Χ., Καππαδοκικὰ ἔθιμα καὶ δοξασίες γιὰ τὸ θάνατο καὶ τὴν ψυχή, Μικρ. Χρ. 17, 1980, σσ. 227-269.
Σταθάκη - Κούμαρη Ρ., Λατρευτικὰ σύμβολα σὲ ὑφαντὲς «πέτζες» τῆς Κρήτης, ΠΔ'ΚΣ Γ', σσ. 241-257+6 πίν.
Τσαγγαλᾶ Κ. Δ., Ἡ ἀστρολογικὴ παράδοση τῶν ζωδιολογίων καὶ ὡροσκοπίων, Δωδώνη 9, 1980, σσ. 87-97.
— Λαογραφικὲς παρατηρήσεις σὲ ἀνέκδοτο ζωδιολόγιο, Δωδώνη 9, 1980, σσ. 98-107.
Τσαλίκογλου Ε., Λαογραφικὰ ἀπὸ τὰ Φλαβιανὰ (Zintzidepe) τῆς Καισαρείας, Μικρ. Χρ. 17, 1980, σσ. 146-169.
Χαλκιᾶ Κ., Λαογραφικὰ τῆς Καρπάθου, Λαογραφία 32, 1979-81, σσ. 195-207.

ΙΓ'— ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Βέη Μ. Ν., Ἐκκλησίας Φανερωμένης Τρικκάλων δύο κώδικες τοῦ XI αἰῶνος, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 399-405.
Βελισσαροπούλου Γ., Πάπυροι καὶ παπυρολογία, Ἀρχαιολογία 5, 1982, σσ. 18-24.
Βρανούση Ε., Δύο ἀνέκδοτα ἀφιερωτήρια ἔγγραφα ὑπὲρ τῆς Μονῆς Θεοτόκου τῶν Κριβιτζῶν (ιγ'-ιδ' αἰ.). Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς Βυζαντινῆς Πελοποννήσου, Σύμμεικτα 4, 1981, σσ. 17-47+4 πίν.
Vranoussis L., Manuscrits, Livres, impriméries et maisons d'édition, JÖB 32/1, 1982, σσ. 393-480.
Δαμιανοῦ, ἀρχιεπ. Σινᾶ Εἰσήγησις ἐπὶ τῶν νεωστὶ εὑρεθέντων παλαιῶν χειρογράφων ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ Σινᾶ, JÖB 32/4, 1982, σσ. 105-115.
Δεληγιάννη - Δωρῆ Ε., Ἱστορημένα χειρόγραφα τοῦ Μηνολογίου τοῦ Συμεὼν τοῦ Μεταφραστῆ (Ταξινόμηση τῶν χειρογράφων-ἐκδόσεις τοῦ Μηνολογίου), Παρουσία 1, 1982, σσ. 275-313+12 πίν.
Δρούλια Λ. - Πολίτη Α. - Σκλαβενίτη Τ. Ε., Καταγραφὴ ἐγγράφων, χειρογράφων, ἐντύπων Ρόδου καὶ Σύμης, Ἀθήνα 1982, 8ον, σσ. ιβ'+60.
Gratziou O., Die dekorierten Handschriften des Schreibers Matthaios von Myra (1596-1624). Untersuchungen zur griechischen Buchmalerei um 1600, Athen 1982, 4ον, σσ. 202+196 εἰκ. (Μνήμων — παράρτημα 1).
Δημητρακοπούλου Φ. Α., Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινά. 1. Τέσσερις Βιβλιογράφοι τοῦ 16ου αἰώνα. 2. Τὰ εἰλητάρια τῆς μονῆς Δουσίκου. 3. Συνοπτικὴ ἀναγραφὴ χειρογράφων τῆς Μητροπόλεως Τρίκκης καὶ Σταγῶν, ΕΕΦΣΠΑ 27, 1979, σσ. 192-229.
— Συμβολὴ εἰς τοὺς καταλόγους Ἑλλήνων κωδικογράφων, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σσ. 263-312.
Ἰωαννίδη Α., Ἡ γέννηση τῆς γραφῆς, Ἀρχαιολογία 5, 1982, σσ. 8-17.
Kaimakis D., Physiologos et sa tradition manuscrite, Cyrillomethodianum 5, 1981, σσ. 177-186.
Καλαμαρτζῆ-Κατσαροῦ Κ., Ἡ βυζαντινὴ γραφή, Ἀρχαιολ. 5, 1982, σσ. 35-46.
Καραθανάση Α. Ε., Ὁ κώδικας 410 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας καὶ ὁ Κρὴς Μητροπολίτης Ἱεραπόλεως Μάξιμος (Μάρκος) Μαρᾶς (17ος αἰ.), ΠΔ' ΚΣ Γ', σσ. 107-120+5 πίν.

Kepetzis V., 'A propos du rouleau liturgique 2759 de la Bibliothèque Nationale d'Athènes, ΠΙΕ'ΔΣΒΣ II, σσ. 253-272+9 πίν.

Kominis A., Intorno ai manoscritti recentemente scoperti nel monastero di S. Caterina sul Monte Sinai, PP 193, 1980, σσ. 274-281.

Κουρουποῦ Μ., 'Ελληνόφωνοι κώδικες τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν ΔΚΜΣ 2, 1980, σσ. 221-241.

Κωνσταντινίδη Κ., 'Ο Κώδικας τῆς Μονῆς τοῦ 'Αγίου Γεωργίου Σκύρου (1494-1852), ΑΕΜ 24, 1981-82, σσ. 5-121.

Λασκαρίδου Χ., 'Η τύχη ἑνὸς βυζαντινοῦ χειρογράφου ποὺ βρίσκεται ἀπὸ τὸ 1662 στὴ Μόσχα, 'Ηπειρ. 'Εστία 31, 1981, σσ. 1035-1041.

Μανιάτη-Κοκκίνη Τ., Θεόδωρος 'Αρ(ι)ολογᾶς: ἕνας κωδικογράφος τοῦ ις' αἰ. ἀπὸ τὴν Κρήτη, ΠΔ'ΚΣ Β', 'Αθῆναι 1981, σσ. 190-214+4 πίν.

— Χειρόγραφα τῆς Μονῆς 'Αγ. Νικολάου Βαρσῶν Μαντινείας, Παρουσία 1, 1982, σσ. 424-443+4 πίν.

Μαρκοπούλου Α., Συμπληρωματικὰ γιὰ τὸν Μιχαὴλ Λουλούδη, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 232-242+1 πίν.

Markopoulos A., La critique des textes au Xe siècle. Le témoignage du «Professeur anonyme», JÖB 32/4, 1982, σσ. 31-37.

Μοσχονᾶ Ν. Γ., 'Η συλλογὴ τῶν βενετικῶν Δουκικῶν γραμμάτων τοῦ 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου Κερκύρας, Σύμμεικτα 4, 1981, σσ. 117-199+13 πίν.

Μπουμπουλίδου Φ. Κ., Σμυρναϊκά. 'Ο κῶδιξ ὑπ' ἀρ. 43 (157) τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς 'Ακαδημίας, Μικρ. Χρ. 17, 1980, σσ. 57-76.

Παπάζογλου Γ. Κ., "Ανθιμος ὁ ἐξ 'Ιωαννίνων, βιβλιογράφος τοῦ XVII αἰώνα, 'Ηπειρ. Χρ. 23, 1981, σσ. 335-345.

— Τὰ χειρόγραφα τῶν ἔργων τοῦ 'Ιωσὴφ Φιλάγρη, ΠΔ'ΚΣ Β', σσ. 404-411.

Παπουλίδη Κ., Τὰ χειρόγραφα 167 καὶ 168 τοῦ Ρωσικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ 'Ινστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, ΔΚΜΣ 2, 1980, σσ. 205-210.

Παύλου, μητροπολίτου Σουηδίας, 'Ο κῶδιξ τῆς Τραπεζοῦντος τοῦ ἔτους 1311, ΕΘ 3, 1982, σσ. 193-206.

Πετροπούλου Ι., Χειρόγραφα πρὶν τὸ 1922 στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ΔΚΜΣ 2, 1980, σσ. 243-268.

Πολίτη Λ., Πολυτελῆ Εὐαγγέλια, ἀφιερώματα τοῦ ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Ματθαίου Μπασαράμπα, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. 259-272+8 πίν.

Προβατάκη Θ. Μ., Τρία ἀνέκδοτα χειρόγραφα ἐξορκισμῶν ἀπὸ τὴν Κρήτη (16ος-18ος αἰώνας), ΠΔ'ΚΣ Γ', σσ. 379-396+8 πίν.

Lemerle P., Guillou A., Svoronos N., Papachryssanthou D., Actes de Lavra IV: Études historiques - Actes serbes - Compléments et index, avec la collaboration de S. Ćirković, Paris 1982, σσ. XIV+413+16 πίν. (Archives de l'Athos, 11).

Σκλαβενίτη Τ. Ε. (ἐπιμ.), Κατάλογος μικροταινιοθήκης. Φωτογραφήσεις ἐγγράφων, καταστίχων, χειρογράφων, ἐντύπων καὶ προσωπογραφιῶν 1960-1980, 'Αθήνα 1982, 8ον, σσ. ις'+138.

Σωτηρούδη Α., 'Ο βιβλιογράφος 'Ιωάννης Χωνιάτης-Χωνιανὸς καὶ ὁ Montepessulanus 59 (122), 'Ελληνικὰ 33, 1981, σσ. 404-407+1 πίν.

Ταβλάκη Ι., 'Η ἀντιγραφὴ καὶ ἡ χειρόγραφη παράδοση τῶν ἀρχαίων κειμένων, 'Αρχαιολογία 5, 1982, σσ. 30-34.

Tachiaos A. E., The Slavonic Manuscripts of Saint Panteleimon Monastery (Rossikon) on Mount Athos, Θεσσαλονίκη 1981, 4ον, σσ. 198+πίνακες.

Τρωϊάνου Σ., Ἔγγραφα καὶ πλαστογραφία στὸ Βυζάντιο, Ἀρχαιολογία 5, 1982, σσ. 47-52.

Τσελίκα Α., Τὰ χειρόγραφα τῶν ἀχαϊκῶν μονῶν Ὀμπλοῦ, Χρυσοποδαρίτισσας καὶ Νοτενῶν, Μνημοσύνη 8, 1980-81, σσ. 259-279+8 πίν. (σσ. 280-282).

— Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς τῶν Θεμάτων στὴν Κεφαλονιά, ΚΧ 4, 1980-82, σσ. 184-188+4 πίν.

— Τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Χίου «Ὁ Κοραῆς», Χιακὰ Χρονικὰ 14, 1982, σσ. 41-70 (συνεχ.).

Τσελέντη - Παπαδοπούλου Ν., Τρεῖς λυτοὶ χειρόγραφοι κατάλογοι (1501, 1513, 1516) τῶν κινητῶν τῆς ἑλλην. ἀδελφότητας Βενετίας, Θησαυρίσματα 19, 1982, σσ. 31-46.

Τσικνάκη Κ., Τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Κρήτης, Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος 4, 1980, σσ. 385-393.

Turner E. G., Ἑλληνικοὶ Πάπυροι. Εἰσαγωγὴ στὴ μελέτη καὶ τὴ χρήση τῶν παπυρικῶν κειμένων. Μετάφραση Γ. Μ. Παράσογλου, Ἀθήνα 1981, 4ον, σσ. 296 + 8 πίν. + 4 χάρτ.

Τωμαδάκη Ν. Β., Κῶδιξ ἰατροσοφίου, Κρητολογία 12-13, 1981, σσ. 163-168.

Χιονίδη Ν. Π. - Lilla S., La brachigrafia italo - bizantina (Studi e Testi 290), Città del Vaticano 1981, 8ον, σσ. 240+30 πίν.

Χρυσοχοΐδη Κ., Ἱερὰ Μονὴ Ἁγίου Παύλου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, Σύμμεικτα 4, 1981, σσ. 251-299+8 πίν.

Ψευτογκᾶ Β., Le codex 388 du monastère Iviron, dit «ὠκεανός», Cyrillomethodianum 5, 1981, σσ. 135-145.

ΙΔ' — ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀγγέλου Α., Τὸ βιβλίο καὶ ὁ χρήστης του: τὸ λαϊκὸ ἀνάγνωσμα, «Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικὲς κοινωνίες», Ἀθήνα 1982, σσ. 159-168.

Ἀνεστίδη Α. (ἐπιμ.), Ἑλληνικὴ θεολογικὴ βιβλιογραφία ἔτους 1979, Ἀθῆναι 1982, 8ον, σσ. λ'+480.

Δετοράκη Θ. Ε., Ὑπόμνημα πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης. Σπουδές — Ἐπιστημονικὴ δράση — Δημοσιεύματα, Ἡράκλειο Κρήτης 1983, 8ον, σσ. 63.

Δημαρᾶ Κ. Θ., Τὸ δυτικὸ βιβλίο στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, «Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικὲς κοινωνίες», Ἀθήνα 1982, σσ. 169-188.

Droulia L., Les foyers de culture en Grèce pendant la domination ottomane: le cas des bibliothèques. «Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικὲς κοινωνίες», Ἀθήνα 1982, σσ. 189-206.

Zacharakis Ch., A Catalogue of Printed Maps of Greece 1477-1800, Nicosia 1982, 4ον, σσ. XVI+470+500 πίν.

Ἠλιοὺ Φ., Βιβλία μὲ συνδρομητὲς (1749-1821). Νέα στοιχεῖα, Ὁ Ἐρανιστὴς 16, 1980, σσ. 285-295.

Kitromilides P. M. - Evriviades M. L., Cyprus, Oxford-Santa Barbara 1982, 8ον, σσ. XX+193+1 χαρτ. (World Bibliographical Series, vol. 28).

Κόκκωνα Γ., Ἰσοκράτους λόγοι τρεῖς: Φλωρεντία c. 1495 ἢ Ρώμη c. 1517; Γύρω ἀπὸ μιὰ διόρθωση στὸν Legrand, Μνήμων 8, 1980-82, σσ. 314-318.

Κοντοβᾶ Β., Ἕλληνες βιβλιογράφοι ἑλληνικῶν κωδίκων Ἱερᾶς Μονῆς Χελανδαρίου, JÖB 32/4, 1982, σσ. 65-78.

Κουνιάκη Δ., Λευκαδική βιβλιογραφία, ΕΕΛΜ 5, 1978-80 (1982), σσ. 115-194.
Κουρουπού, Μ., Βιβλιογραφία έντύπων τῶν μικρασιατικῶν ἱδρυμάτων καὶ συλλόγων 1846-1922, ΔΚΜΣ 3, 1982, σσ. 149-183.
Λοβέρδου - Τσιγαρίδα Κ., Βιβλιογραφία 'Ανδρ. Ξυγγοπούλου, ΔΧΑΕ 10, 1980-81, σσ. η'-λη'.
Μαστροδημήτρη Π. Δ., Γεώργιος Θ. Ζώρας (1908-1982). Α' Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του. Β' Ἀναγραφὴ αὐτοτελῶν δημοσιευμάτων Γ. Θ. Ζώρα (1931-1980), Παρνασσὸς 25, 1983, σσ. 18-36.
Μιχαηλάρη Π., Ἄλλο ἕνα ἔντυπο τῆς τυπογραφίας τῶν Κυδωνιῶν, Ὁ Ἐρανιστὴς 17, 1981, σσ. 277-278.
Balta E., Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue Turque, imprimés en caractères grecs (1584 - 1900). Additions, ΔΚΜΣ 2, 1980, σσ. 183-203.
Μπώκου Γ. Δ., Ἡ «διαφημιστική» προβολὴ τοῦ βιβλίου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, «Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικὲς κοινωνίες», Ἀθήνα 1982, σσ. 113-135.
Παπάζογλου Γ., Τὰ «σταμπάδα» βιβλία τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀντωνίου Καντακουζηνοῦ, JÖB 32/7, 1982, σσ. 173-189.
Παπαζώτου Θ., Τὰ παλαιότυπα τῶν ναῶν τῆς Βεροίας (16ος-18ος αἰ.). Προσθῆκες στὸν É. Legrand καὶ στοὺς Γ. Λαδᾶ-Α. Χατζηδῆμο, Κληρονομία 12, 1980, σσ. 353-365.
Παπαϊωάννου Α., Ἑλληνικὰ Παλαιότυπα σὲ βιβλιοθῆκες τῆς περιοχῆς Ζαγορίου Ἰωαννίνων (1645-1863), Ἠπειρ. Χρον. 22, 1980, σσ. 133-150.
— Τὰ ἑλληνικὰ παλαιότυπα τοῦ Διονυσίου Θερειανοῦ στὴ Biblioteca Civica τῆς Τεργέστης (1744-1863), Padova 1981 (Quaderni 18).
Πολίτη Α., Βιβλιογραφικὰ τεκμήρια, Ὁ Ἐρανιστὴς 17, 1981, σσ. 274-276.
— Τὸ βιβλίο μέσο παραγωγῆς τῆς προφορικῆς γνώσης. Δυσκολίες καὶ προβληματισμοὶ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα, «Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικὲς κοινωνίες», Ἀθήνα 1982, σσ. 271-282.
Παπαχριστοπούλου Λ., Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθῆκες - συμπληρώσεις. Ὁ Ἐρανιστὴς 16, 1980, σσ. 140-142.
Παπουλίδη Κ. Κ., Συνοπτικὴ ἀναγραφὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων καὶ ἐγγράφων τῆς βιβλιοθήκης Lenin τῆς Μόσχας, Θεολογία 52, 1981, 481-496+3 πίν. (σσ. 497-499).
Σκλαβενίτη Τ. Ε., Βιβλιολογικὰ Α', Μνήμων 8, 1980-82, σσ. 337-369.
— Ἡ δυσπιστία στὸ ἔντυπο βιβλίο καὶ ἡ παράλληλη χρήση τοῦ χειρογράφου, «Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικὲς κοινωνίες», Ἀθήνα 1982, σσ. 283-293.
Τσιρπανλῆ Ζ. Ν., Μαρτυρίες γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου (1780, 1783), Δωδώνη 10, 1981, σσ. 139-166.
Φωσκόλου Μ., Τὰ «φραγκοχιώτικα» βιβλία: παράγοντας τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς διαμόρφωσης τῶν καθολικῶν κοινοτήτων τῶν Κυκλάδων, «Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικὲς κοινωνίες», Ἀθήνα 1982, σσ. 209-235.
Χρυσάνθη Κ., Ἰατρικὲς δημοσιεύσεις τοῦ Νεοκλῆ Γ. Κυριαζῆ, ΚΣ 46, 1982, σσ. 119-124.

ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΜΕΘ' ΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΕΤΑΙ Η ΕΠΕΤΗΡΙΣ

Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis XVII - XVIII, 1981-1982 (Debrecin).
'Αθηνᾶ, ΟΗ', 1980-1982 ('Αθῆναι).
Analecta Bollandiana, 99-100, 1981-1982 (Bruxelles).
Annales, IX-XI, 1978-1980 (Budapest).
Antichthon, 14, 1980 (Sydney).
'Απόστολος Βαρνάβας, ΜΓ'-ΜΔ', 1982-1983 (Λευκωσία).
'Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, ΚΒ', 1978-1979 ('Αθῆναι).
'Αρχεῖον Πόντου, ΛΔ', 1977-1978 ('Αθῆναι).
Balcanoslavica, 7-8, 1978-1979 (Beograd).
Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata, XXXV-XXXVII, 1981-1983 (Roma).
Βυζαντινά, 9, 1977 (Θεσσαλονίκη).
Byzantinische Zeitschrift, 75-76, 1982-1983 (München).
Byzantinoslavica, XLII-XLIII, 1981-1982 (Prague).
Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς, 37-38, 1982-1983 (Θεσσαλονίκη).
Cyrillomethodianum V, 1981 (Θεσσαλονίκη).
Dacia, XXV-XXVII, 1981-1983 (Bucureşti).
Dacoromania, 1-4, 1973-1978 (Bucureşti).
Δελτίον 'Ιστορικῆς καὶ 'Εθνολογικῆς 'Εταιρείας 'Ελλάδος, ΚΓ'-ΚΔ', 1980-1981 ('Αθῆναι).
'Ελληνικά, 33, 1981 (Θεσσαλονίκη).
Emerita, XLIX - LI, 1981-1983 (Madrid).
'Επετηρὶς 'Εταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν, Ε', 1974-1975 (1980) ('Αθῆναι).
'Επετηρὶς Κέντρου 'Επιστημονικῶν 'Ερευνῶν Κύπρου, IX, 1977-1979 (Λευκωσία).
'Επιστημονικὴ 'Επετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν, ΚϚ', 1977-1978.
'Επιστημονικὴ 'Επετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 17-18, 1978-1979 (Θεσσαλονίκη).
Études Balkaniques, 17-19, 1981-1983 (Sofia).
Études byzantines et post-byzantines, I, 1979 (Bucureşti).
Greek-Roman and Byzantine Studies, 22-23, 1981-1982 (Durham).
'Ηλειακά, ΜΑ', 1981 ('Ηλεία).
'Ηπειρωτικὴ 'Εστία, ΛΑ'-ΛΒ', 1982-1983 ('Ιωάννινα).
Θεολογία, ΝΓ' - ΝΔ', 1982-1983 ('Αθῆναι).
Θησαυρίσματα, 18-19, 1981-1982 (Βενετία).
Irénikon LV-LVI, 1982-1983 (Chevetogne).
Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 30-33, 1981-1983 (Wien).
Journal of Hellenic Studies, CII - CIII, 1982-1983 (London).
Κληρονομία, 13, 1981 (Θεσσαλονίκη).
Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΜΕ'- ΜϚ', 1981-1982 (Λευκωσία).
Κυπριακὸς Λόγος, 74-82, 1981-1982 (Λευκωσία).
Λαογραφία, ΛΑ', 1976-1978 ('Αθῆναι).
Μακεδονικά, ΚΑ', 1981 (Θεσαλονίκη).

Mitteilungen des deutschen Arch. Instituts, Rom. Abt., 88-90, 1981-1983 (Rom).
Monumentet, 22-24, 1981-1982 (Tirane).
Νισυριακά, 8, 1982 ('Αθῆναι).
Nouvelle Revue Théologique, 114-115, 1982-1983 (Louvain).
Orientalia Christiana Periodica, XLVII - XLIX, 1981-1983 (Roma).
Πάνταινος, 74-75, 1982-1983 ('Αλεξάνδρεια).
Philologus, 123-125, 1979-1981 (Berlin).
'Ο Ποιμήν, ΜΗ', 1983 (Μυτιλήνη).
Proceedings of the Royal Irish Academy, 81-83, sect. C, 1981-1983 (Dublin).
Revue Bulgare d'Histoire, 9-11, 1981-1983 (Sofia).
Revue des Études Byzantines, 40-41, 1982-1983 (Paris).
Revue des Études Sud-est Européennes, XX-XXI, 1982-1983 (Bucarest).
Revue Historique, 539-547, 1981-1983 (Paris).
Revue Roumaine d'Histoire, 20-22, 1981-1983 (Bucarest).
Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, XIX, 1982 (Bucarest).
Σκουφᾶς, ΚϚ'-ΚΖ', 1981-1982 ("Αρτα).
Srednie Vjeka, 44-46, 1981-1983 (Μόσχα).
Starinar, XXXI-XXXII, 1980-1981 (Beograd).
Sudost-Forschungen, XLI, 1982 (München).
Σύμμεικτα Δ', 1981 ('Αθῆναι).
Vizantijskij Vremennik, 42-43, 1981-1982 (Μόσχα).
Zbornik Radova Viz. Inst., XXI, 1982 (Beograd).
Zeitschrift für Balkanologie, 17-19, 1981-1983 (München).

Κύριοι Ἑταῖροι,

Τὴν 23ην Μαΐου 1980 συνήλθομεν εἰς τακτικὴν Γεν. Συνέλευσιν καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐξελέξαμεν τὸ Δ. Σ. τῆς τριετίας 1980-1983, τοῦ ὁποίου ἤδη συνεπληρώθη τὸ ἥμισυ τῆς θητείας. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἀπωλέσαμεν τοὺς τακτικοὺς ἑταίρους:

1. Εὐελπίδην Λιβεριάδην, ἐκ Σμύρνης, συγγραφέα πολλῶν φιλοσοφικῶν δοκιμίων († Δεκ. 1980) καὶ φίλον τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν,

2. τὸν Ἰωάννην Θεοδωρακόπουλον, ἀκαδημαϊκὸν καὶ καθηγητὴν τῆς Φιλοσοφίας (29 Φεβρ. 1981),

3. τὸν Δημοσθένη Μιράσγεζην, διαπρεπῆ νομικὸν (Ἰούνιος 1981),

4. τὸν ἐκπαιδευτικὸν λειτουργὸν Ἀριστοτέλη Ἀρμένην,

5. τὸν λογοτέχνην Σπῦρον Μουσούρην (Φῶτον Γιοφύλλην),

6. τὸν δικηγόρον καὶ ἔγκριτον κανονολόγον Ἰωάννην Παναγόπουλον καὶ 7. τὸν ἀντεπιστέλλοντα ἑταῖρον καθηγητὴν Βασίλειον Κουκουμενίδην, διδάξαντα εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Λιβάνου.

Ἐκ δὲ τῶν ἐπιτίμων ἑταίρων:

1. τὸν καθηγητὴν Alexander Turyn ἐν Illinois τῶν Η.Π.Α. (21 Ὀκτωβρίου 1981), διαπρεπῆ κλασσικὸν φιλόλογον καὶ παλαιογράφον - κωδικολόγον,

2. τὸν Ἀνδρέαν Στράτον († Αὔγουστος 1981) ἱστορικὸν τοῦ Βυζαντίου καὶ πολιτικὸν ἄνδρα, καὶ προσφάτως 3. τὸν Hermann Jan Scheltema († 2-12-1981) κορυφαῖον νομικόν. Τούτων πάντων θὰ διατηρήσωμεν ζωηρὰν τὴν ἀνάμνησιν.

Κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα ἐφάνημεν φειδωλοὶ εἰς τὴν ἀθρόαν ἐγγραφὴν νέων μελῶν, προκειμένου νὰ ἐκκαθαρισθῇ πρῶτον τὸ Μητρῷον, δεδομένου ὅτι πολυχρονίως πολλοὶ τῶν Ἑταίρων δὲν κατέβαλον τὴν συνδρομήν των καὶ δὲν προσῆλθον εἰς τὰς Συνελεύσεις. Εἰς τὰς καθυστερήσεις ταύτας οὐκ ὀλίγον συνέβαλε κατὰ τὸ παρελθὸν ἡ ἔλλειψις προθύμου εἰσπράκτορος καί τις ἀδυναμία τῶν γραμματέων ν' ἀνταποκριθοῦν παρὰ τὴν προθυμίαν των εἰς ταχυδρομήσεις, εἰσπράξεις, συσκευασίας, αἱ ὁποῖαι ἀναγκαιοῦν, καὶ αἱ ὁποῖαι θὰ ἔπρεπε νὰ γίνωνται διὰ μισθωτοῦ ὑπαλλήλου.

Τὸ νέον Διοικητικὸν Συμβούλιον ἠσχολήθη μὲ τὰ οἰκονομικὰ καὶ ἄλλα θέματα τὰ προκύψαντα ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ ἀειμνήστου προέδρου ἡμῶν Ἀναστασίου Ὀρλάνδου, τὸν καθορισμὸν τοῦ μισθώματος τοῦ καταλειφθέντος ἡμῖν ἀκινήτου, τὴν ἀντιμετώπισιν δικαστικῶν ἀπαιτήσεων κλπ. Ὁμολογοῦ-

μεν δ' ὅτι ἀνεκουφίσθημεν ἐκ τῶν ἐσόδων τοῦ μισθίου, διὰ ν' ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰ ἔξοδα τῆς στεγάσεως καὶ τῆς λειτουργίας τῆς Ἑταιρείας. Οὕτω κατὰ μὲν τὸ 1980 εἰσεπράχθησαν 49.000 δρχ. ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ μισθίου καταστήματος, ἐνῷ αἱ εἰσπράξεις τοῦ 1981 πλησιάζουν τὰς δρχ. 250.000 (μετὰ καθυστερουμένων κλπ.).

Κατὰ τὰ ἄλλα ἐντὸς τοῦ 1980 εἰσεπράχθησαν ἐκ συνδρομῶν μὲν μόνον 9.000 δρχ. ἐκ πωλήσεων τόμων τῆς ἡμετέρας Ἐπετηρίδος δρχ. 95.230 καὶ ἐκ χορηγίας τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς δρχ. 80.000. Ἐπίσης τὸ Ἐθνικὸν Ἵδρυμα Ἐρευνῶν μᾶς κατέβαλε (διὰ τὸ 1979) ποσὸν δρχ. 20.000, ἐκ δωρεῶν δ' εἰσεπράχθησαν δρχ. 4.000. Ἐκ τῶν ποσῶν τούτων κατεβάλομεν διὰ τὴν ἔκδοσιν ΜΔ' τόμου τῆς ΕΕΒΣ (1979 -1980) δρχ. 183.440 καὶ τὰ λοιπὰ λειτουργικὰ ἔξοδα, περὶ ὧν ὁ οἰκεῖος ἀπολογισμός. Ἐξ αὐτῶν σημειῶ καὶ ἔξοδα ἐπισκευῶν καὶ ἀσφαλίσεως τοῦ οἰκήματος τῆς ἕδρας τῆς Ἑταιρείας (Ἀριστείδου 8) καὶ τοῦ ἐνοικίου τῆς ἀποθήκης, ἐν ᾗ φυλάσσονται τὰ ἀποθέματα τοῦ περιοδικοῦ. Ἤδη δυνάμεθα εὐκόλως νὰ συνερχώμεθα ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἡμῶν στέγην.

Μεθ' ἱκανὴν καθυστέρησιν τὴν 19ην Αὐγούστου 1981 ἀπετυπώθη καὶ ἐν συνεχείᾳ κυκλοφορεῖται ὁ ΜΔ' τόμος τῆς Ἐπετηρίδος τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας ἐπιμελείᾳ τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ εἰδ. Γραμματέως κ. Σταύρου Ἰ. Κουρούση. Πρὸς τοῦτο ἐξωδεύθησαν πλὴν τῶν κατὰ τὸ 1980 δαπανηθέντων ἕτεραι 254.978 δρχ., ὥστε τὸ ὁλικὸν κόστος νὰ φθάσῃ τὰς 438.418 δρχ., πλέον τῆς ἀξίας προαγορασθέντος χάρτου. Εὔλογον εἶναι ὅτι ἡ πτωχὴ χρηματικῶς Ἑταιρεία δὲν δύναται νὰ διαθέτῃ κατ' ἔτος ὑπὲρ τὸ ἥμισυ ἑκατομμύριον διὰ τὴν ἔκδοσιν ἐτησίου περιοδικοῦ, θὰ πρέπει δὲ νὰ εἴμεθα εὐχαριστημένοι ἂν ἐπιτυγχάνομεν τοῦτο ἀνὰ διετίαν ἢ καὶ τριετίαν ἀκόμη. Πρέπει πάντως νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι οὐδεμία ἀμοιβὴ διὰ συνεργασίαν εἰς τὴν Ἐπετηρίδα ἢ διόρθωσιν τῶν δοκιμίων της καταβάλλεται.

Ἡ Ἑταιρεία εἶναι εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ ἀναγγείλῃ ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ νέου Διοικ. Συμβουλίου ἐκλεγέντες ἐπίτιμοι Ἑταῖροι ἐνθουσιωδῶς ἐδέχθησαν τὴν τιμητικὴν ἐκλογήν των καὶ δι' ἁβρῶν λόγων ηὐχαρίστησαν ἡμᾶς ἐπὶ τούτῳ. Ὁμοίως ὅτι ἠγοράσθη ὁ χάρτης τοῦ ΜΕ' (1981-1982) τόμου καὶ ὅτι καταβάλλεται προσπάθεια ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς Ἰανουαρίου (1982) ἡ ἐκτύπωσις αὐτοῦ.

Ὡς πρὸς τὸ ἐθνικὸν μνημόσυνον τῆς 29ης Μαΐου, τοῦτο δὲν ἐτελέσθη κατὰ τὸ 1981 μὴ εὑρεθέντος πρὸς τοῦτο καταλλήλου ὁμιλητοῦ. Ἐτελέσθη ὅμως τὸ Φιλολογικὸν μνημόσυνον τοῦ ἀειμν. Ἀν. Ὀρλάνδου τὴν 11ην Δεκεμβρίου 1980 ἐν τῇ Μεγάλῃ Αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, καθ' ὃ προλογίσαντος τοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν, ὡμίλησε περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐκλιπόντος ὁ Β' Ἀντιπρόεδρος καθηγ. κ. Ν. Δρανδάκης.

Ὡς πρὸς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας, αὕτη ἐξακολουθεῖ πλουτιζο-

μένη κυρίως δι' ἀνταλλαγῶν μετὰ τῆς 'Επετηρίδος καὶ δι' ἀποστολῆς καὶ δωρεᾶς ἢ προσφορᾶς ἱκανῶν βιβλίων καὶ περιοδικῶν ἐκδόσεων. 'Αλλὰ περὶ τακτικῆς λειτουργίας τῆς πολυτίμου ἡμῶν βιβλιοθήκης ὑπὸ τὰς πάντοτε δυσμενεῖς οἰκονομικὰς συνθήκας ὑφ' ἃς διατελοῦμεν δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος πρόβλεψις.

Τὸ Δ.Σ. εὔχεται πρὸς πάντας τοὺς κ. 'Εταίρους ὅπως ἐν ὑγείᾳ συμβάλουν κατὰ δύναμιν καὶ κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη εἰς τὴν εὐόδωσιν τῶν σκοπῶν αὐτῆς.

'Ο Πρόεδρος
Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

'Ο Γεν. Γραμματεὺς
Π. Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΕΤΟΥΣ 1981

Κύριοι Ἑταῖροι,

Καὶ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἡ Ἑταιρεία μας ἐξηκολούθησε τὰς ἐργασίας της ὡς συνήθως. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐθρηνήσαμεν τὴν ἀπώλειαν τακτικῶν ἑταίρων καὶ παλαιῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου μας

1. τοῦ Παναγιώτου Μπρατσιώτου, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ,

2. τοῦ Γεωργίου Ζώρα, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν,

3. τοῦ Φιλίππου Φάλμπου, συγγραφέως,

καὶ 4. τοῦ Εὐσταθίου Κουτσοχέρα, συμβολαιογράφου, ὁ ὁποῖος κατέλιπε καὶ τὸ ποσὸν τῶν δέκα χιλιάδων (10.000) δραχμῶν ὑπὲρ τῆς Ἑταιρείας μας.

Φειδωλοὶ ὑπήρξαμεν εἰς ἀθρόαν ἐγγραφὴν νέων μελῶν. Οὕτως ἐνεγράφησαν νέοι ἑταῖροι οἱ κύριοι 1) Δημήτριος Τριανταφυλλόπουλος, ἀρχαιολόγος, 2) Γεράσιμος Ζώρας, φιλόλογος, 3) Ἀθανάσιος Μαρκόπουλος, διδάκτωρ Φιλοσοφίας καὶ 4) Κωνσταντῖνος Πιτσάκης, διδάκτωρ τοῦ δικαίου.

Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑταιρείας μας χωρὶς νὰ εἶναι ἀνθηρὰ ἐπιτρέπουν κάποιαν «ἄνεσιν». Ἤδη ἀρχίζει νὰ ἀποδίδῃ τὸ ἐκ τῆς διαθήκης τοῦ ἀειμνήστου Ἀναστασίου Ὀρλάνδου καταλειφθὲν εἰς τὴν Ἑταιρείαν μας κατάστημα, ἐνῷ δὲν ἔπαυσαν αἱ σχετικαὶ ἐπιχορηγήσεις τόσον τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν, ὅσον καὶ τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς. Ὑπολογιζομένων καὶ τῶν ἐσόδων ἐκ πωλήσεων τόμων τῆς Ἐπετηρίδος, ἐκ συνδρομῶν τῶν Ἑταίρων, ἐξ εἰσπράξεως ἀναλογοῦντος χαρτοσήμου μισθωμάτων τὰ γενικὰ ἔσοδα τοῦ ἔτους 1981 ἀνῆλθον εἰς τὸ ποσὸν τῶν ἑξακοσίων ἑβδομήκοντα ἓξ χιλιάδων ἐνακοσίων ἑβδομήκοντα τριῶν (676.973) δραχμῶν. Συνυπολογιζομένου δὲ καὶ τοῦ ἐξ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα τριῶν χιλιάδων ἐνακοσίων ἐνενήκοντα ἐννέα (183.999) δραχμῶν ὑπολοίπου χρήσεως 1980, τὸ σύνολον τὴν 31.12.1981 ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν ὀκτακοσίων ἑξήκοντα χιλιάδων ἐνακοσίων ἑβδομήκοντα δύο (860.972) δραχμῶν.

Ἀντιστοίχως αἱ δαπάναι ἀπερρόφησαν ἀρκετὰ ποσὰ διὰ τὴν ἐξόφλησιν ἐκτυπώσεως, βιβλιοδεσίας καὶ συσκευασίας τοῦ τεσσαρακοστοῦ τετάρτου (ΜΔ΄) τόμου τῆς Ἐπετηρίδος καὶ τὴν ἀγορὰν χάρτου τοῦ τεσσαρακοστοῦ πέμπτου τόμου (ΜΕ΄) καθὼς καὶ ἄλλα λειτουργικὰ ἔξοδα τῆς Ἑταιρείας μας, τὰ ὁποῖα συνεποσώθησαν εἰς τὸ ποσὸν τῶν τετρακοσίων δέκα πέντε χιλιάδων ὀκτακοσίων τεσσαράκοντα ἓξ (415.846) δραχμῶν.

Κατελείφθη δὲ ὑπόλοιπον ἀνερχόμενον εἰς τὸ ποσὸν τῶν τετρακοσίων τεσσαράκοντα πέντε χιλιάδων ἑκατὸν εἴκοσι ἓξ (445.126) δραχμῶν.

Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ οἰκονομικοῦ ἔτους 1982 ἡ Ἑταιρεία μας εἶχεν, ἕως τὴν 12ην Δεκεμβρίου 1982, ἔσοδα ἐκ πωλήσεων καὶ συνδρομῶν, ἐπιχορηγήσεως τῆς Βιβλιοθήκης ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν, ἐπιχορηγήσεως τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς, ἐξ ἐνοικίων, ἐκ δωρεῶν καὶ λοιπῶν πόρων τὸ ποσὸν τῶν τετρακοσίων πεντήκοντα ἓξ χιλιάδων πεντακοσίων ἕνδεκα (456.511) δραχμῶν, ὁμοῦ δὲ μετὰ τοῦ ὑπολοίπου τῆς οἰκονομικῆς χρήσεως τοῦ 1981 τὸ σύνολον τῶν ἐνακοσίων μιᾶς χιλιάδων ἑξακοσίων τριάκοντα ἑπτὰ (901.637) δραχμῶν. Ἀντιστοίχως αἱ δαπάναι (διὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ τεσσαρακοστοῦ πέμπτου τόμου (ΜΕ΄) τῆς Ἐπετηρίδος, καὶ ἄλλα λειτουργικὰ ἔξοδα) ἀνῆλθον εἰς τὸ ποσὸν τῶν διακοσίων δέκα τεσσάρων χιλιάδων εἴκοσι τριῶν (214.023) δρχ. Οὕτω τὴν 12ην Δεκεμβρίου 1982 ἡ μέχρι τοῦδε χρῆσις ἐνεφάνισεν ὑπόλοιπον ἑξακοσίων ὀγδοήκοντα ἑπτὰ χιλιάδων ἑξακοσίων δέκα τεσσάρων (687.614) δραχμῶν. Ἀλλὰ τὴν πορείαν τῶν οἰκονομικῶν θὰ ἀναπτύξῃ ἐν συνεχείᾳ λεπτομερέστερον ὁ ταμίας τῆς Ἑταιρείας μας κ. Θ. Γιαννακόπουλος.

Κατ' ἔθος ἀλλὰ καὶ κατὰ καθῆκον ἡ Ἑταιρεία ἐτέλεσε καὶ ἐφέτος τὸ μνημόσυνον τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς μὲ ὁμιλητὴν τὸν πρόεδρον τῆς Ἑταιρείας μας κ. Ν. Β. Τωμαδάκην.

Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας πλουσιωτάτη εἰς περιοδικὰ καὶ βιβλία ἐπλουτίσθη καὶ ἐφέτος δι' εἰσαχθέντων νέων βιβλίων καὶ τόμων περιοδικῶν προερχομένων κυρίως ἐξ ἀνταλλαγῆς καὶ κατὰ μέγαν ἀριθμὸν ἐκ τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Ἡ ἐκτύπωσις τῆς Ἐπετηρίδος ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ τρέχοντος ἔτους παρὰ τὰς δυσχερείας ἐξευρέσεως συνεργασιῶν κυρίως ἐκ τῶν ἑταίρων.

Πάντας τοὺς καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐπιχορηγήσαντας τὴν Ἑταιρείαν θερμῶς εὐχαριστοῦμεν. Χάριτας ὁμολογοῦμεν εἰς ὅσους ἐκ τῶν κ. Ἑταίρων ἀφιλοκερδῶς εἰργάσθησαν διὰ τὴν Ἑταιρείαν. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ συμβολὴ τοῦ εἰδ. Γραμματέως κ. Σ. Ι. Κουρούση, ὁ ὁποῖος μετὰ αὐταπαρνήσεως κινεῖ πᾶσαν προσπάθειαν καὶ οὐσιαστικῶς συμπαρίσταται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Δ. Σ. Εἰς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Ἑταιρείας μας καθηγητὴν κ. Νικόλαον Β. Τωμαδάκην πρέπει κατὰ χρέος ἀλλὰ καὶ κατ' εὐγνωμοσύνην νὰ ἐκφρασθοῦν εὐχαριστίαι διὰ τὴν καθόλου συμπαράστασιν, αὐταπάρνησιν, καθοδήγησιν καὶ σύνεσιν τὰς ὁποίας προσφέρει εἰς τὴν Ἑταιρείαν μας καὶ ἄνευ τῶν ὁποίων τὸ ἔργον μας θὰ ἦτο δυσχερέστατον.

Τὸ Δ. Σ. εὔχεται πρὸς πάντας τοὺς κ. Ἑταίρους ὅπως ἐν ὑγείᾳ συμβάλλουν εἰς τὴν εὐόδωσιν τῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρείας μας τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς χαλεποὺς τούτους καιρούς.

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1981

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΝ

		Δρχ.
Α'. Ἔσοδα		
1. Ἐκ συνδρομῶν τῶν ἑταίρων		23.900
2. Ἐκ πωλήσεων τόμων τῆς Ἐπετηρίδος		163.000
3. Ἐκ χορηγιῶν:		
α') Τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ἔτους 1981		
I. Διὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἐπετηρίδος	100.000	
II. Διὰ τὴν Βιβλιοθήκην	50.000	
β') Παγκείου Ἐπιτροπῆς ἔτους 1981	60.000	210.000
4. Ἐκ μισθωμάτων τοῦ καταστήματος τῆς Ἑταιρείας		230.805
5. Ἐξ εἰσπράξεως ἀναλογοῦντος χαρτοσήμου μισθωμάτων		5.670
6. Ἐκ τόκων καταθέσεων ἐτῶν 1977-1980		43.598
Σύνολον ἐσόδων		676.973
Β'. Ὑπόλοιπον ἐκ τῆς οἰκον. διαχειρίσεως ἔτους 1980		183.999
Σύνολον		860.972

ΔΑΠΑΝΑΙ

1. Ἐξόφλησις ἐκτυπώσεως τοῦ ΜΔ' τόμου τῆς ΕΕΒΣ	251.650
2. Ἀγορὰ χάρτου ἐξωφύλλου ΕΕΒΣ, ΜΔ'	3.328
3. Ἀγορὰ χάρτου ἐκτυπώσεως ΜΕ' τόμου ΕΕΒΣ	61.932
4. Κατασκευὴ μεταλλογραφημάτων ΜΔ' τόμου ΕΕΒΣ	6.100
5. Κοινόχρηστα μεγάρου, μισθὸς θυρωροῦ, θέρμανσις γραφείων κλπ.	42.221
6. Ἐνοίκιον ἀποθήκης	22.032
7. Φωτισμός, ὕδρευσις	6.336
8. Ἐκτύπωσις προσκλήσεων, ἀγορὰ γραφικῶν καὶ λοιπῶν ὑλικῶν, φωτοαντίγραφα, φιλοδωρήματα	4.133
9. Ταχυδρομικὰ ἀποστολῆς τόμων ΕΕΒΣ	4.245
10. Ἀσφάλισις ἀκινήτου Ἑταιρείας	2.260
11. Δικηγορικὰ ἔξοδα σχετικὰ πρὸς τὸ κληροδότημα Ἀν. Ὀρλάνδου	6.610
12. Ἀπόδοσις τελῶν χαρτοσήμου εἰσπραχθέντων μισθωμάτων	3.402
13. Συμμετοχὴ εἰς ἔξοδα ἐπισκευῶν κτηρίου καταστήματος Ἑταιρείας	1.597
Σύνολον	415.846
Ὑπόλοιπον εἰς τὴν νέαν χρῆσιν	445.126
Σύνολον	860.972

Ἐν Ἀθήναις τῇ 10ῃ Ἰανουαρίου 1982

ὁ Ταμίας

Θ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1982

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΝ

Α'. Ἔσοδα

		Δρχ.
1. Ἐκ συνδρομῶν τῶν ἑταίρων		12.900
2. Ἐκ πωλήσεων τόμων τῆς Ἐπετηρίδος		173.175
3. Ἐκ χορηγιῶν:		
α') Τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ἔτους 1982 διὰ τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας	30.000	
β') Τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς ἔτους 1982	60.000	90.000
4. Ἐκ μισθωμάτων καταστήματος Ἑταιρείας		189.000
5. Ἐξ εἰσπράξεως ἀναλογοῦντος χαρτοσήμου μισθωμάτων		6.810
6. Ἐξ ἐσόδων διὰ χειρὸς εἰδ. Γραμματέως		23.926
7. Ἐκ δωρεῶν:		
α') Κληροδοτήματος Εὐστ. Κουτσοχέρα	10.000	
β') Κας Ἕ. Νικολακάκου καὶ Κ. Μανάφη	4.000	14.000
Σύνολον ἐσόδων		509.811
Β'. Ὑπόλοιπον ἐκ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1981		445.126
Σύνολον		954.937

ΔΑΠΑΝΑΙ

1. Ἔναντι ἐκτυπώσεως τοῦ ΜΕ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος	120.000
2. Ἀγορὰ χάρτου ἐκτυπώσεως τοῦ ΜϚ' τόμου τῆς ΕΕΒΣ	101.530
3. Κοινόχρηστα μεγάρου, μισθὸς θυρωροῦ, θέρμανσις γραφείων	68.119
4. Ἐνοίκιον ἀποθήκης	24.480
5. Τέλη φωτισμοῦ καὶ ὑδρεύσεως	6.931
6. Ἔξοδα ἐπισκευῆς κεντρ. θερμάνσεως τῶν γραφείων τῆς Ἑταιρείας	16.950
7. Δικαιώματα εἰσπράκτορος συνδρομῶν ἑταίρων	2.200
8. Ἀσφάλισις ἀκινήτου τῆς Ἑταιρείας	2.298
9. Ἐκτύπωσις προσκλήσεων, διπλ. ἀποδείξεων, ἀγορὰ γραφικῶν ὑλικῶν, φωτοαντίγραφα, μικροέξοδα, φιλοδωρήματα	3.859
10. Ταχυδρομικὰ ἀποστολῆς τόμων ΕΕΒΣ	2.616
11. Ἀγορὰ βιβλίων	4.940
12. Καταβολὴ τελῶν χαρτοσήμου κλπ. εἰσπραχθέντων μισθωμάτων	10.395
Σύνολον ἐξόδων	364.318
Ὑπόλοιπον εἰς τὴν νέαν χρῆσιν	590.619
Σύνολον	954.937

Ἐν Ἀθήναις τῇ 20ῇ Ἰανουαρίου 1983

Ὁ Ταμίας

Θ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
'Αντιπρόεδροι
Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ

Γεν. Γραμματεὺς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ
ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ
† 'Αρχ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ (1980-1983)

Πρόεδρος
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ
'Αντιπρόεδροι
ΜΠΟΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Γεν. Γραμματεὺς
ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Ταμίας
ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ

Σύμβουλοι

ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ ΛΕΑΝΔΡΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΟΡΡΕΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ
ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ
ΜΑΜΩΝΗ ΚΥΡΙΑΚΗ
ΜΑΝΑΦΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ ΜΑΝΟΥΣΟΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΣ
ΤΡΩΪΑΝΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε.
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ.
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι.
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ.
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π.
ΖΕΡΒΟΣ Ι.
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠ.
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. Δ.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥΛΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β.
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ.
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Π.
ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ.
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ.
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π.
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β.
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ.
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ.

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΓΚΙΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΕΛΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ.
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΚΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΡΑΚΤΙΒΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ-ΕΠΙΣΤ.
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
† Ἀρχ. ΛΙΑΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
MILLER WILLIAM
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
ΛΑΖΑΡΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΑΙ ΘΕΑΝΩ
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

ANASTOS M.
BARTIKIAN M.
BECK H.-G.
CANART P.
DELVOYE CH.
FOLLIERI E.
GARZYA A.
GRABAR A.
GUILLOU A.
HALKIN F.
HUNGER H.
† Ο ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ
IRIGOIN J.
LEMERLE P.
† Ο ΣΑΡΔΕΩΝ ΜΑΞΙΜΟΣ
SIMON D.
THIERRY N.
THIRIET F.
TOPPING P.
ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ Δ.

ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Α΄ ΤΑΚΤΙΚΑ

Αἰκατερινίδης Γεώργιος
Ἀμαργιαννάκης Γεώργιος
Ἀντωνοπούλου-Δανιὴλ Ἥβη

Βαγιακάκος Δικαῖος
Βάλληνδας Στυλιανὸς
Βάρτσος Ἰωάννης
Βασιλειάδης Δημήτριος
Βασιλικοπούλου-Ἰωαννίδου Ἁγνὴ
Βελουδίου Μαρία
Βλάχος Παναγιώτης
Βρανούση Ἐρασμία
Βρανούσης Λέανδρος

Γαβαλᾶς Ἀναστάσιος
Γερουλᾶνος Ἰωάννης
Γιαννακόπουλος Θεόδωρος
Γιαννακόπουλος Γεώργιος Π.
Γουὴλ Ἄννα
Γριτσόπουλος Τάσος

Δημακοπούλου Φωφὼ
Δημητροκάλλης Γεώργιος
Δοανίδου Σοφία
Δρανδάκης Νικόλαος

Ζέπος Παναγιώτης
Ζώρα Πόπη
Ζώρας Γ. Γεράσιμος

Ἥμελλος Στέφανος

Θεοχάρη Μαρία

Καλλιγᾶς Μαρῖνος
Καραναστάσης Ἀναστάσιος
Κατσάνης Μιχαὴλ

Κονιδάρης Γεράσιμος
Κοντὸς Παναγιώτης
Κορρὲς Στυλιανὸς
Κούκκου Ἑλένη
Κούρνιας Κωνσταντῖνος
Κουρούσης Σταῦρος
Κούρσης Νικόλαος
Κουτσιλιέρης Ἀνάργυρος
Κουτσοκώστα Δάφνη
Κουτσούκου Φωτεινὴ
Κραντονέλλη Ἀλεξάνδρα
Κρεκούκιας Δημήτριος
Κυριαζοπούλου - Μιράσγεζη Μαρία
Κωνσταντινίδης Ἐμμανουὴλ

Λαμψίδης Ὀδυσσεὺς
Λιβαδάρας Νικόλαος
Λουκᾶτος Σπυρίδων
Λουπάσης Γεώργιος

Μαμώνη Κυριακὴ
Μανάφης Κωνσταντῖνος
Μανδηλαρᾶς Βασίλειος
Μανούσακας Μανοῦσος
Μαρκόπουλος Ἀθανάσιος
Μαστροδημήτρης Παναγιώτης
Μηλίγκου-Μαρκαντώνη Μαρία
Μουστάκης Βασίλειος
Μουτούση Ἀντιγόνη
Μπόνης Κωνσταντῖνος
Μπουμπουλίδης Φαίδων Κ.

Νικολόπουλος Παναγιώτης
Νικολοπούλου Χάρις
Νομικὸς Γεώργιος

Ξύδης Θεόδωρος

Οἰκονομίδης Δημήτριος

Πάλλας Δημήτριος
Παπαδόπουλος Στυλιανὸς
Παπαμιχαὴλ - Κουτρούμπα Ἄννα
Πέρδικας Παναγιώτης
Περιστέρης Σπυρίδων
Πιτσάκης Κωνσταντῖνος
Πιτσιούνης Γρηγόριος
Πολίτης Νικόλαος
Πολίτου Δανάη
Ποῦλος Ἰωάννης

Ράμφος Ἰωάννης
Ρωμαῖος Κωνσταντῖνος

Σιφωνιοῦ-Καράπα Ἀναστασία
Σκυριανοῦ Ἀνδριανὴ
Σκυριανοῦ Εὐτέρπη
Σμπαρούνης Ἀθανάσιος
Σουλογιάννης Εὐθύμιος
Σοφιανὸς Δημήτριος
Σταθοπούλου Ἐλευθερία

Τουρτόγλου Μενέλαος
Τριανταφυλλόπουλος Δημήτριος
Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάννης
Τρωϊάνος Σπυρίδων
Τσάλλη Μίνα
Τωμαδάκης Εὐτύχιος
Τωμαδάκης Νικόλαος

Φορόπουλος Νικόλαος

Χαιρέτη Μαρία
Χαροκόπος Ἀντώνιος
Χατζηθεοδώρου Ἀντιγόνη
Χατζηνικολάου - Μαραβῖ Ἄννα
Χατζηφώτης Ἰωάννης
Χριστόπουλος Παναγιώτης
Χριστοφιλόπουλος Ἀναστάσιος
Χριστοφιλοπούλου Αἰκατερίνη

Ψυχογιὸς Κωνσταντῖνος

Β΄ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΑ

Ἀρίσταρχος Ἁγιοταφίτης

Γρηγόριος Σιναΐτης

Δετοράκης Θεοχάρης

Θέμελης Χρυσόστομος

Κριαρᾶς Ἐμμανουὴλ
Κωνσταντινίδης Χρυσόστομος

Μούτσογλου Σταῦρος
Μουτσόπουλος Νικόλαος
Μπιλάλης Νικόδημος

Παναγιωτάκης Νικόλαος
Πανταζόπουλος Νικόλαος
Παπαβασιλείου Ἑλένη
Πατρινέλης Χρῖστος
Πολέμης Δημήτριος

Stroux Christoph

Τσολάκης Εὔδοξος

Φιλοθέου Γεώργιος

Χαραλαμπίδης Κωνσταντῖνος
Χατζηγεωργίου Γεώργιος Ι.
Χατζηστυλλῆς Στυλιανὸς

Ψαριανὸς Διονύσιος

N. B. Tomadakis, Laurentius Marinos, Crétois, Léonce Eustratios Chypriote. Une lettre inédite au sujet de Paradis (1591), pp. 4-41.

I. Laurentius Marinos, hiéromoine Crétois, a été hégoumène du monastère de St. Antoine de Vrondisi et grand prôtosyncelle du Patriarcat d'Alexandrie (1555 ca. - 5.5.1618). L'a. revient sur la famille Crétoise des Marino et particulièrement sur l'ami de M. Margounios Laurentius Marinos (dont il établit la date de la mort), sur son œuvre et sa correspondance avec Cyrille Loucaris, Mélétius Pégas, Denis Catélianos, M. Margounios.

II. L'a. publie une lettre adressée par M. Margounios à Laurentius sur l'art de prêcher, ainsi qu'une lettre de Léonce Eustratios le Chypriote (alias Philoponos) au sujet de Paradis à propos d'un litige sur la question suivante: Eden est - il un lieu existant réellement ou bien est-il un lieu spirituel. L' a. procède à l'analyse des lettres.

III. Les pères grecs dont l'œuvre touche au sujet de Paradis: une sélection de textes depuis le IIe s. jusqu'au XVIe s. précédée d'une introduction par laquelle l'a. expose les opinions qui n'ont jamais été comprises dans les dogmes de l'Église qui ne s'est jamais prononcée sur le sujet de Paradis c'est-à-dire si le Paradis d'Adam et d'Eve existait sur terre ou bien un peu au-dessus vers l'Est, s'il a été conservé après leur expulsion ou bien aboli ou bien s'il fût le Royaume de Dieu (la paix des âmes) dont les justes seront les héritiers, c'est à dire un Paradis céleste.

Léonce Eustratios était loin de connaître ce que Marinos préconisait durant le litige qui avait éclaté à Candie, il ne faisait que des suppositions. Cependant il nous avertit que Laurentius s'est opposé à un Crétois du nom de Mélétios, qui, selon l'a. n'est autre que le savant Mélétios Vlastos. Il est probable que Léonce, bien édifié sur les opinions de Laurentius concernant le Jugement dernier et la Justice divine, pourrait imaginer aisément les idées que ce dernier était censé soutenir aux controverses de Candie.

L'a. n'a pas manqué l'occasion de revenir sur les activités et la personnalité de Léonce. Il a aussi entrepris d'éclaircir quelques points obscurs de la vie de M. Margounios, évêque de Cythère et d'autres personnages de son temps.

N. B. Tomadakis, Γραφή, γραφεύς, (μετα)γράφω, ζωγράφος, εἰκονογραφῶ, εἰκονογραφία, p. 42.

Dém. B. Économidès, Sacrifices d'êtres humains, pp. 43-132.

Durant un siècle et même plus, une chanson populaire (ballade) connue en Grèce comme la ballade du «Pont de l'Arta» ou «Τῆς τρίχας τὸ γεφύρι», chantée d'ailleurs par tous les peuples du Sud-Est Européen, fut l'objet de recherches persévérantes de la part des savants. L'intérêt particulier porté à cette chanson est justifié par le fait que certaines superstitions et traditions communes à la plupart des peuples en constituent le fond. Il s'agit en effet de traditions relatives aux sacrifices d'êtres humains pour fixer, par le sang ainsi versé, un édifice en construction et assurer sa durée. Estimant que les recherches entreprises n'ont pas abouti, pour le moment, à des solutions définitives quant aux problèmes qui touchent de près ou de loin la ballade en question, l'auteur reprend de nouveau ce sujet tellement discuté et si passionant pour qui s'intéresse au folklore, à la littérature et à l'histoire hellénique depuis Byzance jusqu'à nos jours.

Ce travail comprend cinq chapitres, précédés d'une introduction. Au premier chapitre l'a. commente des témoignages de supestitions et de traditions relatives aux sacrifices d'êtres humains sous l'angle d'une interprétation psychologique et folklorique en même temps. Au second chapitre on a sous les yeux, sous forme narrative, les diverses variantes de la chanson (Grecque, Albannaise, Serbe, Bulgare, Roumaine, Hongroise, Tzigane) suivies de notices et de commentaires interprétatifs. Le chapitre 3e comprend une longue analyse du sujet de la chanson tout en tenant compte des différences des variantes. L'analyse est accompagnée de remarques comparatives sur le plan linguistique et historique. Au chapitre 4e c'est la critique des travaux les plus importants publiés par les savants étrangers. Au chapitre 5e l'a. procède à une récapitulation, pour aboutir finalement aux conclusions suivantes: a) chez les Grecs les sacrifices d'êtres humains ont été remplacés trop tôt, depuis les temps préhistoriques, par des sacrifices d'animaux, b) le souvenir de la coutume barbare des sacrifices d'êtres humains est passé dans les ballades des peuples du Sud-Est Européen, c) la ballade en question est originaire de l'Asie Mineure. C'est l'œuvre des Byzantins du XIe s. Mais sa structure primitive ainsi que son unité ont été disloquées dans les variantes des peuples balkaniques, qui l'ont connue par l'intermédiaire des Grecs émigrants dans les pays du Sud-Est Européen, d) les

variantes grecques sont remarquables pour la sobriété de leur style, qualité commune des chansons populaires grecques.

Théocharis E. Détorakis, Additions au Dictionnaire Patristique de G. W. H. Lampe, pp. 133-156.

L'a. a établi une liste de 342 mots non thésaurisés par G. W. H. Lampe (A Patristic Greek Lexicon, Oxford 1976[4]). Ces mots puisés dans l'œuvre d'un seul Père, S. Grégoire de Nazianze, présentent un interêt particulier du point de vue linguistique et littéraire. D'autre part ils sont la preuve que nous sommes encore loin d'avoir receulli tout le trésor de la langue patristique.

F. Halkin, Deux passions byzantines du martyr Saint Julien d'Émèse, pp. 157-162.

Ph. C. Boubouli dès, Documents inédits concernant le monastère de St. Jean le Théologien de Paros, pp. 163-200.

Neuf documents publiés par l'a. éclairent l'histoire du monastère de St. Jean entre les années 1688 et 1816.

Hél. Papayanni-Sp. Troianos, Dispositions de la législation civique dans l'oeuvre interprétative des: Aristinos, Zonaras et Balsamon, pp. 201-238.

P. Velissariou, Topographie de Véligosti. Analyse critique de la thèse S. Dragoumis, pp. 239-252, 675.

L'auteur examine le problème topographique de Véligosti en se fondant sur des extraits de la version grecque de la Chronique de la Morée. Par la suite, l'opinion de Stef. Dragoumis sur ce sujet est mise en question et la valeur défensive réelle des tours qui sont situées à la proximité des villages Anémodouri et Papari (en Arcadie) est démontrée.

R. Romano, Note Filologiche II, pp. 253-261.

N. B. Tomadakis, 'Απεικόνισμα, ἱερογραφία, ἱεροτυπία, ἐκτύπωμα, χαρακτὴρ (=icônes), p. 262.

Ph. A. Démétracopoulos, Contribution à l'inventoriation des scribes grecs, pp. 263-312.

L'inventaire des scribes publié par l'a. a été dressé à la suite de recherches effectuées à la Bibliothèque Nationale de Grèce (129 mss.) à la Bibliothèque du Monastère Doussikon et de la Métropole Trikes et Stagon. Dans les deux dernières l'examen des mss. a été exhaustif.

D. I. Polémis, Contributions à l'histoire de la Métropole d'Ephèse au XVIe siècle, pp. 313-363.

Description et édition de quelques notes historiques du manuscrit grec British Library, Burney 54, qui provient de la Métropole d'Ephèse, écrit au milieu du seizième siècle. L'a. examine également la parenté possible entre le ms. en questicn et les mss. Esphigménou 131, Leimonos (Lesbos) 199 et Sinai 508 (976). Suit l'édition de dix documents ecclésiastiques du cod. Sinaiticus. Les informations touchant à Nouvel Phocée, Pergame, Vourla et autres localités de la Métropole sont discutées ainsi que celles qui traitent de la vie de l'Église. Et pour clore ce travail l'a. examine tout ce qui est rélatif au scribe Argyropoulos Sébastianos, par la suite métropolite d'Ephèse (Athanase, fl. 1567-77), en ajoutant quelques notes sur l'église métropolitaine pendant la domination ottoman.

N. B. Tomadakis, Λειογραφία, ὑλογραφία et autres termes, p. 364.

N. G. Politès, L'Éducation selon Théodore Méliténiotès, pp. 365-378.

L'auteurs'appuyant sur l'œuvre de Méliténiotès déjà parue, il a essayé de présenter sa conception sur la bonne éducation.

On signale donc dès le début que le terme éducation ne concerne guère la connaissance objective mais la formation morale, voire la justice selon Dieu. Méliténiotès distingue chez l'homme trois étapes:

l'enfance, l'adolescence et l'âge adulte tout en suggérant ce qui permet ou ce qui empêche l'union avec Dieu qui est considérée comme la seule voie naturelle.

L'appreciation des doctrines de l'auteur est effectuée au moyen des comparaisons à des situations actuelles, à des théories de psychologie ainsi qu'à la tradition de la philosophie ancienne et de l'orthodoxie.

Ainsi nous aboutissons à la conslusion (genérale) que l'homme, pourvu qu'il le désire, peut devenir avec l'aide de Dieu, un individu mûr et moral.

B. Skoulatos, Byzance dans l'«Historia Francorum» de S. Grégoire de Tours, pp. 379-397.

S. I. Kourousès, Mort de l'âme, p. 398.

Commentaire sur la lettre nº 5 de Synèse de Cyrène.

M. N. Béès, Deux mss. du XIe s. de l'église Phanéromeni de Trikkala (œuvre posthume de N. Béès), pp. 399-405.

En 1947 N. Béès avait décirt deux évangéliaires du XIe s. (parchemin) dont le premier, de la main de Jean presbytère de Lacédémoine, appartenait jadis au monastère du Météore. Actuellement les mss. en question sont déposés au Musée ecclésiastique de la Métropole, à Trikkala. M. N. Béès nous met aussi au courant sur l'état actuel de ces mss.

P. Nicolopoulos, Discours inédit à Arsène Autoreianos, patriarche de Constantinople, pp. 406-461.

I. Konidaris-K. Manaphis, «Ἐπιτελεύτιος βούλησις καὶ διδασκαλία» du patriarche écuménique Matthieu I (1397-1410) pp. 462-515.

Les auteurs éditent le Testament du patriarche Mathieu I où sont compris deux typika monastiques, celui du moine Marc, écrit par le moine Nilos (par la suite patriarche), et celui du Mathieu I.

St. I. Kourousès, Lettres de Grégoire archevêque de Bulgarie (XIIIe/XIVe s.) complétées de quelques eclaircissements biographiques, pp. 516-558.

D'après les sources dont l'a. fait état, Grégoire a été l'élève de Maxime Planudès. Moine érudit du monastère de *Ψυχοσώστρια*, Grégoire est entré en rélations avec l'empereur Andronique II, qui l'a élevé à la dignité de l'archevêque d'Achrida en 1312. Grégoire a renoncé à ses fonctions en fin de 1314 ou peut être au début de 1315, pour se rendre à Constantinople et vivre au monastère de l'Archange Michel au *Σωσθένιον*. En 1327 il était encore en vie. Il se peut qu'il soit mort avant 1337. L'édition de trois lettres de Grégoire conservées dans le Vind. theol. gr. 203 ainsi que d'une lettre de Maxime le Néamonite adressée à Grégoire complètent ce travail.

Nécrologies par N. B. Tomadakis, Sp. Trojanos, G. Dimitrocallis, pp. 559-575.

Comptes-rendus par N. B. Tomadakis, N. Papadémétriou, D. I. Polémis, Agnès Basilicopoulou - Ioannidou, S. Kourousès, P. Vélissariou, N. Politès, pp. 576-624.

Bibliographie d'études byzantinologiques publiées par des Grecs par Styl. Lambakis, pp. 625-653.

Liste des revues en échange, pp. 654-655.

Bilan de la Société pour les années 1980-1981, pp. 656-662.

Liste des membres de la Société, pp. 663-667.

Résumés, pp. 668-673.

Addenda et corrigenda, pp. 674-675.

Liste des planches hors texte, p. 676.

Table des matières, pp. 677-578.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	224	στ.	1	ἐκ	τῶν	ἄνω	ἀντὶ	Τρωϊᾶνου	γραπτέον	Τρωϊάνου
»	416	»	3-4	»	»	»	»	Κασταμονίτου	»	Κασταμονίτου[1]
»	427	»	20	»	»	»	»	θεοπρόβλητος.	»	θεοπρόβλητος».
»	431	»	14	»	»	κάτω	»	λίμνης[6]	»	λίμνης[5]
»	479	»	4	»	»	ἄνω	»	πολὺ ὑπὸ	»	πολὺ ὑπό
»	»	»	7	»	»	»	»	ἁγίου	»	ἁγίου
»	»	»	15	»	»	»	»	ὑπερβαλόντως	»	ὑπερβαλλόντως
»	488	»	19	»	»	»	»	ἀπείρω	»	ἀπείρῳ
»	497	»	4	»	»	κάτω	»	ἀναίδην	»	ἀνέδην
»	»	»	1	»	»	»	»	ὅτ	»	ὅτε
»	516	»	5	»	»	»	»	Lexicon	»	Lexikon
»	585	»	2	»	»	»	»	Akedemie	»	Akademie

Σελ. 248. Εἰς τὴν περὶ τοῦ *Πύργου* τοῦ Πάπαρη βιβλιογραφίαν νὰ προστεθῇ ἡ πρόσφατος ἀναφορὰ τοῦ W. Kendrick Pritchett, Studies in Ancient Greek Topography, Part IV (Passes), University of California Press, [1982] (=University of California Publications. Classical Studies. Vol. 28), σ. 39. Ὁ συγγραφεύς, ὄχι ὀρθῶς ὡς νομίζω, χρονολογεῖ τὸν πύργον εἰς τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον (!), βασιζόμενος εἰς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ κτίσματος (αὕτη εἶναι ἀσφαλῶς μεσαιωνική)· σημειοῖ δὲ τὴν ὕπαρξιν πέριξ τοῦ πύργου ἀναλόγου κεραμεικῆς.᾿Αλλὰ τοιαύτη κεραμεικὴ δὲν ἐνετοπίσθη μέχρι τοῦδε, ἐκτὸς ἐλαχίστων ὀστράκων καὶ λαβῶν ἀγγείων τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς περιόδου.

Ἐπίσης τὸ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀναφερόμενον (σ. 29 κέξ.) σύστημα τοῦ ἀρχαίου συγκοινωνιακοῦ δικτύου τῆς μείζονος περιοχῆς — *τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀλλὰ καὶ βελτιωθὲν εἰς τὴν χάραξίν του κατὰ πολὺ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους*— χρήζει ἀναθεωρήσεως ὡς πρὸς τὴν πληρότητά του καὶ ἰδίως *τὴν χρονολόγησίν του*.

Σελ. 252. Τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ρεύματος τῆς «Λαγκάδας» (περιοχὴ ἁγίας Εἰρήνης, μετόχιον ἱερᾶς μονῆς Καλτεζῶν) φαίνεται ὅτι παλαιότερον, τοὐλάχιστον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ιθ' αἰ., ἐκαλεῖτο *Κλεισούρα* (ἐκ τῆς διεξαχθείσης ἐρεύνης ἡ ὀνομασία αὕτη δὲν διεπιστώθη ἀπὸ τὴν ἐντοπίαν προφορικὴν παράδοσιν). Τὴν τοπωνυμίαν ἀλλὰ καὶ τὴν στρατηγικῆς σημασίας δίοδον ταύτην βεβαιοῖ ἰταλικὸν Χρονικὸν ἀναφερόμενον εἰς τὰ γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως· συγκεκριμένως, κατὰ τὸ Χρονικόν, ἐνῷ ὁ Ἰμβραὴμ πασᾶς κατηυθύνετο (Αὔγουστος 1825) δῆθεν πρὸς τὸ Λεοντάριον καὶ τὸ πλησιόχωρον «Δερβένι» (=Βασιλικὴ ὁδὸς) διὰ τοῦ «δρόμου τοῦ Λεονταρίου» (βλ. εἰκ. 7), αἴφνης ἀλλάσσει πορείαν καὶ μέσῳ τῆς διόδου τῆς «Λαγκάδας» καὶ τῶν δευτερευουσῶν διαβάσεων καταλήγει εἰς Τριπολιτσᾶν (ἐδάφη μεσαιωνικοῦ Νικλίου). Τὸ ἀπρόσιτον γεωφυσικὸν περιβάλλον τοῦ χώρου τούτου ἐμείωσε τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων ἰθυνόντων διὰ τὴν ὀχύρωσίν του, ἐνῷ διηυκόλυνε σχεδὸν ἀκωλύτως τὸν ἐχθρὸν νὰ διέλθῃ καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν προορισμόν του (Β-ΒΑ Ἀρκαδία). Βλ. σχετικῶς εἰς Γ. Θ. Ζώρα, Ἄγνωστον ἰταλικὸν Χρονικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ΕΕΦΣΠΑ ΙϚ', 1965-1966, σ. 517, στίχ. 20 κέξ.: *Ma egli* (ἐνν. τὸν Ἰμβραήμ), *che per stratagemma si dirigeva per Leondari e che andava assai adagio per attendere la notte, giunta che fu, cambiò direzione e si diresse per il luogo detto Clissura del monastero di Carteria* (γρ. Caltezià), *per la parte di S. Irene, onde ridursi a Tripolizzà.*

Un tal luogo era tanto inaccessibile e pieno di sassi, in istrade strettissime, rotte da montagne e chiuse da una parte e dall' altra da montagne più alte, che impossibile era lo supporre che egli volesse di là passare. Ma per l'appunto, conoscendo egli che, per le dette ragioni, quel luogo non era quardato, pensò di passare per colà, certo essendo di non trovare nessun intoppo.

Intanto i nostri, nulla suspicanti di ciò, si dirigevano sempre per prendere i Derveni di Leondari.

Βλ. καὶ σ. 518, στίχ. 18: *Nichita, sentendo il fuoco, giungeva con tutto il campo S. Irene, ma Ibrahim pascià era passato.*

Μετάφρασιν τῶν ἀνωτέρω ἀποσπασμάτων εἰς τοῦ αὐτοῦ, ἔνθ' ἀν., ΕΕΦΣΠΑ ΙΖ', 1966-1967, σσ. 558, 559.

Π. ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΥ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

(Π. Βελισσαρίου, Τοπογραφικὰ Βελιγόστιδος, σσ. 239-252)

Α'. Εἰκ. 1. Τμῆμα τῆς ὁδοῦ τοῦ «Παλιανεμόδουρου».
Εἰκ. 2. Ἀνεμοδούριον. Ἄποψις «Παλιόπυργου» ἀπὸ Α.
Β'. Εἰκ. 3. Ἀνεμοδούριον. Βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ «Παλιόπυργου».
Γ'. Εἰκ. 4. Ἀνεμοδούριον. Ἄποψις «Παλιόπυργου» ἀπὸ Δ.
Δ'. Εἰκ. 5. Ἀνεμοδούριον. Νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ «Παλιόπυργου». Ἡ θεμελίωσις.
Εἰκ. 6. Ραψομμάτι. Τμῆμα τῆς «Μαρμαρόστρατας» ἀνατολικῶς τοῦ οἰκισμοῦ.
Ε'. Εἰκ. 7. Ἀπὸ τὸν «Παλιόπυργο» τοῦ Ἀνεμοδουρίου ἄποψις τῆς ἀνατολικῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ τῆς Κουτουφαρίνας.
Ϛ'. Εἰκ. 8. Τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ «Σαπολίβαδου» κ.λ.π.
Ζ'. Εἰκ. 9. Πάπαρη. Νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ «Πύργου».
Η'. Εἰκ. 10. Πάπαρη, Τοιχοδομία τοῦ «Πύργου».
Θ'. Εἰκ. 11. Τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ «Σαπολίβαδου» κ.λ.π.
Ι'. Εἰκ. 12. Ἀπὸ τὸν «Παλιόπυργο» ἁγίας Εἰρήνης [Α'] ἄποψις τῆς ἐξόδου τοῦ ῥεύματος τῆς «Λαγκάδας» πρὸς Εὐρώταν.
ΙΑ'. Εἰκ. 13. Ὀχυρὸν τῆς «Παλιόχωρας» Καλτεζῶν. Τοιχοδομία.
ΙΒ'. Εἰκ. 14. Ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ «Παλιόπυργου» ἁγίας Εἰρήνης [Α']. Εἰς τὸ βάθος ὁ Χελμός.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΜΕ' ΤΟΜΟΥ, 1981-1982

Σελ.

ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Ν. Β.: Λαυρέντιος Μαρῖνος Κρὴς καὶ Λεόντιος Εὐστράτιος Κύπριος περὶ Παραδείσου (1591) .... 5 - 41

Ο ΑΥΤΟΣ: Γραφή, γραφεύς, (μετα)γράφω, ζωγράφος, εἰκονογραφῶ, εἰκονογραφία 42

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δ. Β.: Ἡ θυσία εἰς οἰκοδομήματα .... 43 - 132

ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ Θ. Ε.: Προσθῆκαι εἰς τὸ Πατερικὸν Λεξικὸν τοῦ Lampe ἐκ τῶν ἔργων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου .... 133 - 156

HALKIN F.: Deux passions byzantines du martyr Saint Julien d'Émèse .... 157 - 162

ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ Φ. Κ.: Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῆς ἐν Λεύκαις Πάρου μονῆς ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου .... 163 - 200

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ Ε. - ΤΡΩΙΑΝΟΣ Σ.: Διατάξεις τῆς πολιτειακῆς νομοθεσίας εἰς τὸ ἑρμηνευτικὸν ἔργον τῶν Ἀριστηνοῦ, Ζωναρᾶ καὶ Βαλσαμῶνος .... 201 - 238

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΥ Π.: Τοπογραφικὰ Βελιγόστιδος. Κριτικὴ θεώρησις ἐπόψεως Στεφάνου Δραγούμη .... 239 - 252

ROMANO R.: Note filologiche II .... 253 - 261

ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Ν. Β.: Ἀπεικόνισμα, ἱερογραφία, ἱεροτυπία, ἐκτύπωμα, χαρακτὴρ (=εἰκόνες) 262

ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Φ. Α.: Συμβολὴ εἰς τοὺς καταλόγους Ἑλλήνων κωδικογράφων .... 263 - 312

ΠΟΛΕΜΗΣ Δ. Ι.: Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα .... 313 - 363

ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Ν. Β.: Λειογραφία, ὑλογραφία καὶ ἄλλοι ὅροι 364

ΠΟΛΙΤΗΣ Ν. Γ.: Ἡ κατὰ Θεόδωρον Μελιτηνιώτην ἀγωγὴ .... 365 - 378

SKOULATOS B.: Byzance dans l'«Historia Francorum» de S. Grégoire de Tours .... 379 - 397

ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ Σ. Ι.: Ψυχῆς θάνατος 398

ΒΕΗ Μ. Ν.: Ἐκκλησίας Φανερωμένης Τρικκάλων δύο κώδικες τοῦ XI αἰῶνος .... 399 - 405

ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Π. Γ.: Ἀνέκδοτος λόγος εἰς Ἀρσένιον Αὐτωρειανόν, πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως .... 406 - 461

ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ Ι. - ΜΑΝΑΦΗΣ Κ.: «Ἐπιτελεύτιος βούλησις καὶ διδασκαλία» τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α' (1397-1410) .... 462 - 515

ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ Σ. Ι.: Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας (ιγ'/ιδ' αἰ.) ἐπιστολαὶ μετά τινων βιογραφικῶν ἐξακριβώσεων .... 516 - 558

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑΙ ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη: Rodolphe Guilland, Νικόλαος Π. Δελιαλῆς, Βασίλειος Ἀτέσης· ὑπὸ Σ. Τρωϊάνου: H. J. Scheltema· ὑπὸ Γ. Δημητροκάλλη, Φίλιππος Κ. Φάλμπος... .... 559 - 575

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ν. Παπαδημητρίου, Δ. Ι. Πολέμη, Ἀ. Βασιλικοπούλου - Ἰωαννίδου, Σ. Ι. Κουρούση, Π. Βελισσαρίου, Ν. Γ. Πολίτου ... 576 - 624
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ τῶν ἐτῶν 1981-1982 (1983) ὑπὸ Στυλ. Λαμπάκη . 625 - 653
ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ .... 654 - 655
ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 1980-1982 .... 656 - 662
ΠΙΝΑΚΕΣ ΔΙΟΙΚ. ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ, ΕΤΑΙΡΩΝ κλπ. .... 663 - 667
RÉSUMÉS .... 668 - 673
ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ - ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ .... 674 - 675
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ 676

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΠΑΔΑΚΗ
ΔΕΡΒΕΝΙΩΝ 7 - ΑΘΗΝΑΙ (106 80)

Ὁ ΜΕ΄ τόμος τῆς Ἐπετηρίδος (1981 - 1982) ἀπετυπώθη τὴν 29ην Φεβρουαρίου 1984 ἐπιμελείᾳ τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆ ςκαὶ τοῦ κ. Σταύρου Ἰω. Κουρούση.